

SALUSTIUS

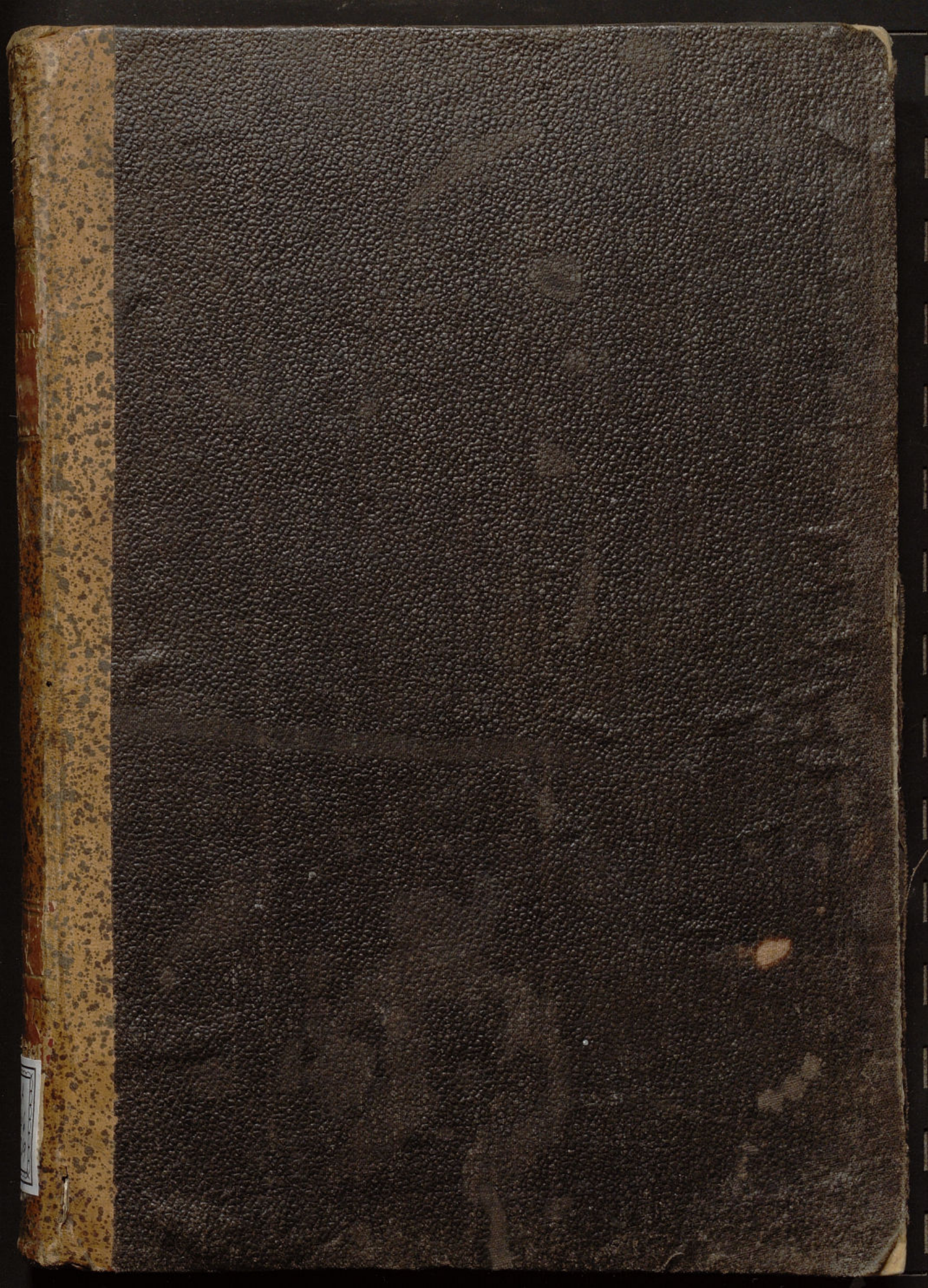

1599

IIA

A
46
219

FACILITADO
DE FILIACIÓN Y LETRAS

Est. A
Tabla H
Num. 3

BIBLIOTECA REAL
Sala: A
Estante: 46
Número: 219

LIBRO DE...
...
...

8371
C. SALVSTII CRISPI
DE CONIVRATIONE CATILINAE,
ET DE BELLO IUGVRTHINO
HISTORIAE.

In M. Tullium Ciceronem oratio.
M. Tullij Ciceronis ad Salustium responsio.
Eiusdem Ciceronis in L. Catilinam orationes quinque.
Lucij Catilinæ in M. T. Ciceronem orationes responsuæ duæ.
Porcij Latronis declamatio in L. Catilinam.
Fragmenta quædam ex libris historiarum Salustij.

CVM IODOCI BADIO ASCENSII IN HAEC OMNIA FAMILIARIBVS
explanationibus, & aliorum doctissimorum virorum commentarijs & annotationibus sparsim
appositis, quibus difficillima quæque Salustij loca explicantur, & explanantur.

VIRI AVTEM ILLI QUI PRÆTER IAM DICTVM ASCENSIVM,
salustianum hoc opus interpretantur, hi sunt

LAVRENTIVS
IOAN. CHRYSOSTOMVS
BARTHOLOMAEVS
FRANCISCVS
HENRICVS
IACOBVS

Valla.
Soldus.
Marlianus.
Sylvius Ambianus.
Glareanus.
Crucius Bononiensis.

Adiectis præterea duobus locupletissimis indicibus, quorum alter inter initia historiarum
Salustij memorabilia: alter in operis fine ea, quæ ab interpretibus
annotata sunt, planè demonstrat.

O M N I A

VENETIIS, Apud Hæredes Ioannis Mariæ Bonelli.

M. D. LXXIII.

DE CONSTITUTIONE CATHOLICAE
ET DE BELLO CIVILI

Immo illud (secundum
M. Tullium Cicero-
nem) in re publica
libertas est, non
liberitas. Libertas
est, cum quis
suis legibus
liber sit, non
cum quis suis
legibus liber sit.

Ad hoc pertinet, ut
libertas non sit
liberitas, sed
libertas est, cum
quis suis legibus
liber sit, non
cum quis suis
legibus liber sit.

Ad hoc pertinet, ut
libertas non sit
liberitas, sed
libertas est, cum
quis suis legibus
liber sit, non
cum quis suis
legibus liber sit.

E

cum
rijs pa
aut bo
idem
cile st
prop
tulit
fluab
ingen
me in
ium l
Etus e
qui &
ro eru
fuit,
ad vst
in epi
ceu m
tius h
comm
iurat
thr,
geili
& Sy
opus
super
bus S
appa
incn
maxi
ritate
dilig
Rom
Salu
rum
dia fl
hend
lign
cat.
nzo
lara,
cerit
reliu
cere
Poll
in ijs
bius
orat
pres
Fabi
prin
doto
nus
rio,

EX LIBRIS PETRI

CRINITI DE HISTORICIS, AC

ORATORIBVS LATINIS,

SALVSTII VITA.

CAIVS Salustius Crispus Am-
terni natus traditur in agro Sabi-
no, quo anno Atheniense vrbis
à L. Sylla deuicta atq; vastata est
vt Romani annales referunt. Ex
nobili Salustiorum familia ortus
est, quæ diu in secundo ordi-
ne dignitatem seruauit. Idem in
vrbe educatus creditur, & à tene-
ris annis operam ac studium impendisse
optimis disciplinis. Sed

cum in ea tempora incidisset, quibus corrupti ciuium mores va-
rijs partibus atque factionibus forent, neque virtuti præmia;
aut bonis ingenijs adessent: in tam deprauata ciuitate, quod
idem Salustius fatetur, victum eius ingenium voluptatibus fa-
cile succubuit. Itaque cum ad remp. pro ætate foret delatus,
propter ciuium improbitatem & factiones multa aduersa per-
tulit. Nam tum præcipue Syllanis partibus infecta ciuitas ex-
stuitabat. Constat ex veterum commentarijs, Salustium ipsum
ingenio fuisse acri, & in studijs literarum accurato, tum maxi-
me in scribenda historia. Præceptorum habuit inter alios Acte-
ium Prætextarum, qui Philologum se appellauit, & ab eo edo-
ctus est de ratione scribendi, vt à Suetonio Tranquillo traditur:
qui & Asinium quoque Pollionem scribit ab eodem Prætexta-
to eruditum, atq; instructum. Maxime aut M. Catonis studiosus
fuit, ex cuius commentarijs verba excerptit, & velut breuiarij
ad vsum proprium habuit: quod Otiuius quoque Augustinus
in epistola ad M. Antonium refert: in qua ipsum Antonium,
ceu infantem increpat, qd ea scribere vellet quæ mirentur po-
tius homines, quam quæ intelligant. Sed interim ad Salustij
commentarios: Historiam composuit de Lucij Cæsarum con-
iuratione contra Romanum senatum, & item de bello Iugur-
thæ, qui Numidiæ rex factus, diu contra Romanos strenue re-
gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, vt de Mario,
& Sylla, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem, quod
opus libris aliquot à Salustio absolutum traditur. Et adhuc
superfunt quædam veluti absolutissimi operis reliquias, in qui-
bus Salustij diligentia in historia describenda, atque grauitas
apparet. In parte operis de rebus punicis tanto animi studio
incubuit, vt à quibusdam scriptum sit eam regionem adisse, ac
maxima solertia perlustrasse, quo maiore fide, atque officio ve-
ritatem exploraret. Aiuenus certe Rufus plurimum Salustij
diligentiam atque studium commendauit. Sed & Gellius, vir
Romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de
Salustij oratione disserit: Elegantiâ, inquit Salustij, verbo-
rumque facundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inui-
dia fuit. Plures non mediocri ingenio viri, conati sunt repræ-
hendere pluraque, & obrectare, in quibus plura in scite, aut ma-
lignè vellicant. Quin & hunc proprietatis seruantissimum vo-
cat. Titus autem Lilius tam iniquus Salustio fuit, sicut ab An-
næo Seneca scribitur, vt quædam ex historia Thucydidis trans-
lata, & eleganter assumpta, velut deprauata & corrupta illi obie-
cerit. Idque ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, vt Au-
relius Fufcus dicebat: verum putauit se facilius Salustium vince-
re, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque
Pollio librum scripsit quo Salustij scripta repræhenderet, quod
in ijs nimia quadam affectatione antiquitatem sequeretur. Fa-
bius vero Quintilianus, vir maturo, & graui iudicio, asseruit
oratione Salustij atque breuitate nihil fieri posse perfectius,
præsertim apud vacuas & eruditas aures. Neque veritas est idem
Fabius auctori Thucydidi in scribenda historia apud Græcos
principi, Salustium ipsum opponere, sicut T. Lilius Herodo-
doro. Quo factum est, vt, cum plures voluerint dicendi gê-
nus Salustianum sequi minime sint affectati. Est enim eius ora-
tio, tam absoluta, tam casta & innocens, vt merito ab eruditis

diuina breuitas censeatur. Nam & Aruntius, qui belli punici
historiam scripsit, Salustio tantum concessit, vt eius orationem
maximo studio sequeretur. quod alibi diximus. Nec illud
ignoratur, consueuisse Salustium magno labore ac studio scri-
bere, vt nihil non absolutum atque perfectum videri posset:
qd ex ipsa lectione facile colligitur. Amicos in primis habuit
doctrinâ, & ingenio nobiles, vt Cornelium Nepotem, Messa-
lam, & Nigidium Figulum, qui perisse in exilio traditur.
Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit: à quo etiam,
vt creditur, dignitate Præfecturæ honoratus est. Illud item à
Suetonio refertur, Lenæum grammaticum Pompeij liber-
tum satyras contra Salustium composuisse, eumque mordaci,
& virulento carmine lacerasse, vt qui lurconem illum, popi-
nonemque & nebulonem, ac lastaurum appellat, tum vita scri-
ptisque monstruosum, ac M. Catonis furem increditissimum
quod ipsum non alia ratione à Lenæo factum creditur, quam
vt studium suum atque officium erga patronum Pompeium
probare: quem virum Crispus Salustius ore probo, animo au-
tem inuerecundo esse scripserat. Itaque mirandum non est, si
tam acerbe atque satyricè libertus Lenæus contra Salustium
aciem styli exacuit. Quantum odij atque inimicitie inter
hunc & M. Ciceronem existerit, notissimum est: quod viriul-
que violentæ atque acerrimæ orationes ita demonstrat, vt neu-
ter videre possit satis sui rationem habuisse, dum alteri maledi-
ceret. Quæ in re non sunt multa referenda, cum ex Hiero-
nymi ac Fabij auctoritate conlter eos homines longe aberras-
se, qui consuetas magis orationes ab alijs, quam à Salustio &
Cicerone habitas crediderint. Et sanè tam corruptis moribus
Salustius, ingenio tam procliu ad luxum fuit, vt paternam
domum viuente adhuc patre turpissima ratione venalem habe-
ret, quod illi inter alia vitia à M. Cicerone exprobatum. Sed à
Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adul-
terio deprehensum ab Annio Milone, lorisque cæsum, ac data
pecunia dimissum. Quæ ratione factum est vt M. Cicero
appellare illum non dubitauerit mensuram asseclam, cubiculo-
rum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, &
quæsture ac tribunatus honorem assecutus est, sed nulla qui-
dem laude aut commentatione, adeo libidine magis quam ra-
tione & publice, & priuatim vixisse. nam & bis vocatus est in iu-
dicium, & ad iudicium subsellia attractus, fortuna extrema, vt
inquit Cicero, stetit. Scribunt autem grammatici ea causa de
senatu electum fuisse à Censoribus, qd ingenti libidine matro-
nis coniectaretur. Illud quoque de Salustio relatum est, patro-
cinio & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africa
interioris ex qua diues factus, cum in urbem rediret, preciosissi-
mos atque amenissimos hortos in regione ad malum puni-
cum comparauit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi
objiciuntur. Neque desunt qui scribant Terentiam Marci Ci-
ceronis vxorem, ab eo repudiatam Salustio nupsisse, ac dein-
ceps Messalæ Coruino, viro in eloquentia clarissimo, quod
etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Salustio.
Nam & Cn. à M. Tullio celebratur in Salustiorum familia in-
signis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris.
quod ex ijs epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium
Atticum scri. Quæ in re impudenter quidam decepti sunt cum
Salustij Empedoclea ignorarent, vt alibi demonstrauimus. Sunt qui
tradant ad annum secundum & LX. eum vixisse, & in patria
annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obiisse.
quod ex veterum commentarijs colligitur. Illud præterea de
hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, vt multi testantur.

*Hic erit, vt perhibent, doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.*

SALVSTII VITA PER IOAN.
Chrysofomum Soldum.

SALVSTIVS civis Romanus senatorij ordinis fuit. Hic primo se ad remp. contulit, & in ea aliquando versatus est, postea cum ei in senatu (vt tradit Acron) a censoribus obiectum esset, q̄ libertinarum sectator esset, tum ille non se matronarum sed libertinarum sectatorem esse testatus est, atque ideo senatu repulsus est, quod in proœmijs

purgat. Sed reuera constat, Salustium infamia circa feminas laborasse. Nam vt idem Acron refert in Faustinae Syllae filiae, Milonis vxoris adulterio deprehensus ab ipso T. Annio Milone flagellis cæsus est. Igitur Salustius ob eiusmodi flagitia a senatu remotus, cum intelligeret sibi ob tantam ignominiam aditum ad honores penitus interclusum omissa cura reip. se ad historiam scribendam contulit, in qua re ita claruit, vt omnibus qui historiam scripserunt omnium iudicio anteponatur. Et quemadmodum apud Græcos Thucydides Herodotum ceterosque qui historiam scripserunt, nobilitate & artificio dicendi superauit, sic apud Latinos Salustius Liuum ceterosque historicos facile vicit. Vnde Quintil. Thucydidi Salustium comparat, Liuum Herodoto. Porro tam in Thucydide, quam in Salustio mira breuitas quædam, & affectata rerum vberitas commendatur. Nam vterque ita rerum frequentia creber est, vt verborum prope numerum sententiarum numero consequatur. genus autem dicendi pressum, & nitidum, & omnino rebus magis quam verbis redundans.

RVRVSVS ALIA SALVSTII VITA,
incerto auctore.

RISPVVS Salustius genus ex Amiterno Sabinorum agro duxit. C. Salustio patre genitus. Ex liberalibus artibus, in quibus educatus erat, præter eruditionem nihil accepit. Omnibus voluptatibus turpissime indulgit, paternam domum vendidit, vt crimine adulterij se redimeret. Et quæstura, & tribunatu nullam laudem est affectus. Fauente C. Cæsare prætor Africam sortitus prouinciam expilauit, & exhaustit, tantumq̄ inde pecuniarum reportauit, vt amenissimos hortos sub Quirinale extra pomerium ad Collinam portam titulo sui nominis empto loco habuerit, atque adornauerit, non vulgares illius sæculi & posteriorum ætatis delicias, atque secessum, vsque ad exactam ætatem libidinis avidus, & potens, in amicitia varius, & inconstans. Sæpius tamen liuido dente momordit. Habitus est ore improbo, & animo inuerecundo. Manes Pompeij magni, existimans hac via se Cæsari gratiorem fore, lacerare ausus est. Vnde in Salustium Lenæus Pompeij libertus scripsit, moresq̄ eius singillatim paucis vocabulis expressit, nebulonem, lucronem, popinonem, & lastaurum appellans. vox postrema indicat fuisse hominem validæ libidinis. Scripsit stylo non abhorrente à veteribus. Extat coniuatio Catil. & bellum Iugurthinum, & quædam conciones è libris bellorum ciuiliu. Vt secreta inimici fidelius intelligeret, Terentiam à Cic. repudiatam duxit vxorem, quæ tertio nupsit Messalæ Coruino.

PRISCAE AC VERAE NOBILITATIS,
insignisque eruditionis viro D. Iohanni Vuer-
nhero à Rischach, Domus Teutonica
Friburgi Brisgoæ Commendatori,
HENRICVS GLAREANVS. S. D. P.

VM hac nostra ætate in emendandis optimis auctoribus doctissimi quique in omni arte viri certatim sagant, laborent desudent, quod germana lectio eorumdem indigna temporum in iuria deprauata, eadem prisca recipiat lucem, ac in integrum restituatur, quod in Liuius, Cicrone, Plinio, alijsq̄. multis, & fecimus ipsi, & alios fecisse vide-

mus, nequeo hercle satis admirari, cur in Salustium, tam veterem, tam frugiferum, tantæ postremo existimationis apud omnes classicos auctorem, vt Quintil. Thucydidi comparare non dubitavit, nemo hodie dignum lectu, quod sciam, quidquam tentarit, quo sanaret tot vulneribus à Barbarie diutina confossum, tam mutilum, tam lacerum, vt si a mortuis hodie resurgat, suorum scriptorum fragmenta agnitus quidem fuerit, sed haud absque lacrymis inspecturus. Collegerunt quidam flosculos ex eo, verbis sæpe corruptis citatis, vt editio nupera florum in hunc auctorem, quæ Hutteno ascribitur. Quæ si eius est, leui, vt dici solet, ille brachio sibi fortassis lussit, non in hoc vt ederetur. Cuius iudicium mihi facit primus statim in Scholiorum vestibulo flos, vbi ait: Studere se. Deinde continuo confirmanda rei gratia, Salustij verba subinfert: Qui student sese prætare ceteris animantibus, quasi accusatiuis sese, ad student, & non ad prætare referatur. Quod, ne videamur hic grammaticen docere, lectori dicendum relinquo. idem dico de commentario in Catilinam, qui initio quidem splendide, nec absurde rhetorice, vt exillimes propemodum vel Vallæ, vel non indoctrinis esse, at in posterioribus deinde commentationibus vix alicuius docti viri putabit, tantum abest, vt Vallæ videri possit. Trans eo nunc Soldi cuiusdam, ac Badij longissima comment. multis in locis, nec cælum, nec terram attingentia, vt locorum, qui plurimi hic corrupti sunt, difficultates nihilominus vexent ac turbent lectorem. Male me habuit, vt verum fatear, cum quotidie in scholis prælegatur, in ore, omnium, in manibus versetur, denique nemo sit, qui illum non deuorasse videri velit, interrogati tamen multi de locis aliquot deprauatis, ne verbum quidem dignum, & respondere queant. Quapropter, quando in alijs auctoribus, nunc sæpe id laboris haud susceperim, nec eius rei hæcenus penituerit, etiam hic me studiosis operæ precium facturum existimaui, si quæ in hoc auctore scolorum ignorantia, & longa vetustas deprauarit pro virili restituere. Ad quæ non nudam duntaxat coniecturam adferimus, sed historię apud alios auctores collationem, codicumq̄. veterum fidem. Inter quos peructustus vnus Iulij Gothi, adolescentis eximie spei, & nobis in primis familiaris fuit, quem ipse è Biturigibus, cum illic sub Aleiato doctissimo viro, iuris prudentiæ strenue operam nauaret, huc attulerat, ex Italia, tamen antea in Gallia delatum. Aldus Manutius Venetijs antea aliquos annos editio nem exhibuit, vt tum putabat, satis emendatam, laudandam certe, si ad prioris sæculi exemplaria edita conferatur, verum si penitus introspexeris, Dij boni, quantum illic reperias errorum. Eam tamen nostræ ætatis librarij certatim, tanquam simiæ, a viginti nunc annis imitari, ne latum quidem digmum ab ea discesserunt. Vnde factum est, si quis secus, quam ea habebat, legeret, vt identidem audiret impudenter obgannientes: Aliter, atque tu legis, habet litera Aldina. Quasi piaculum commisisset, qui non statim illi acquiesceret, Non existimo opus esse, vt adolescentes ad hunc frequentissime legendum inuitem. Vno vendibili, secundum proverbium, non est opus suspensa hedera. Hoc vnum tamen, studioso adolescenti maiorem ex hoc auctore fructum esse ad firmandum consolidandumq̄. styli, q̄ vt paucis dici queat. Certe epistolariis angustia in tam exigua opella nos plura dicere non patitur. Benignitati tuæ integerrime vir, ac nobilitatis antiquæ ingens decus, hosce labores nostros offero, haud nefcius maiora tuam decere clementiam. Sed à paruo cliente magnus patronus parua sperare potest, magna haud scio desiderare ne potius an sperare. Bene vale. Friburgi Brisgoæ, cal. Nouembribus, anno à natali Christi, M. D. XXXVII.

IACOBI CRVCII BONONIENSIS IN
Catilinam Salustij, annotatiunculæ.

IN Catilina Iugurthaq̄. Crispi Salustij quædam velociter transcurrentes annotamus. In primis illud ex Gellio exponentes, quod in præfatione ita legitur. [At mihi, tamen haud quaquam per gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere] Arduum hic positum pro difficili tantum, sed pro eo quoque quod Græci ἀνοήτως, aut χαλεπὸν vocant, quod est tum difficile, tum molestum quoque, incommodum, & intractabile.

el. li. t
p. 14.
r. 18.
Ex
Non
verbu
flus el
clarific
inno
Cato
nion
bon
mag
tus d
tum
legem
ritur
arte 7.
N
gim
Ned
se fu
ris co
petu
arte 12.
L
rat)
tio f
lius,
gant
hoc
pebr
atqu
arte 14.
So
fuit
riquo
tur,
Dio
quar
te. I
ar. 14.
hic
gn
ar. 16.
A
passi
co d
ar. 18.
C
pera
gan
us,
est,
E
tran
sper
vt v
for
vnu
nit
thea
car. 24.
C
ab a
gen
est
ab
den
gni
uiu
pra
ob
car. 30.
pel
Ea
qu
me
cto
car. 34.
co
ma
co
cul
ista
hic
4. ca
cart.

el. li. 1
p. 14.
r. 18.

Ex eodem legendum. [Satis loquentiæ, sapientiæ parum) Non eloquentiæ, vt vulgus solet. Nam si cum Cicero de ijs verba faceret, qui arte dicendi abutebantur, in malo non est ausus eloquentiam nominare, vt obseruauit Victorinus rhetor clarissimus, tanquam eloquentia, vt dixit Cælius, sit quædam innocentia, nec nisi in bonam partem possit deflecti, cumque Catonis illa notissima definitione Oratoris, omniumque opinionone rhetorum comprobatur sit eloquentiam tantum viro bono innocenti que conuenire: Salustius clarissimus dicendi magister ac artifex subtilissimus duo hæc haud miscuisset penitus discordia, eloquentiam, & malignitatem. Audacter igitur tum A. Gellij auctoritate, cum magis ratione, satis loquentiæ legendum, non eloquentiæ, secundum profanum atque imperitum vulgus grammatarum.

arte 7.

Nedum illi corruptis moribus, victoriæ obtemperarent) Legimus, ex Prisciano Augustinoque locum hunc citantibus. Nedum pro saltem positum est. Et hic sensus. Saltem necesse fuit milites hos tanta indulgentia immo licentia imperatoris corruptos victoriæ obtemperare, quod est pro libidine impetuque victoriam citra modum exercere.

art. 12.

Libido stupri ganæque, ceterique cultus non minor incesserat) Cultum accipimus pro elegantiâ, quæ apud veteres pro vitio sæpius reponebatur, quod Catonis auctoritate probat Gellius, scribens elegantem, dictum antiquitus, non ob ingenij elegantiam, sed qui nimis læto amœnoque cultu, esset. Cultus ad hoc apud veteres nunc in bonam, nunc in malam partem accipiebatur. Horatius: mundus erit qui non offendet sordibus, atque in neutram partem cultus miser.

art. 14.

Sed antea item pauci conitauerunt contra rempub. in quibus fuit Catilina, de quo quam verissime poterò dicam) Quia plerique de quo legunt, ne hoc relinquimus. De qua igitur legatur, non de quo. ex antiquo, & fideli codice. Hic enim, vt ait Diomedes locum hunc exponens, est secunda anaphora, per quam elocutio non conuenienter respondens, aliud fers occulte. De qua enim intelligendum conuentione.

ar. 14.

Nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse) Notanda hic vox ita præterea, quæ hoc in loco tempus præteritum significat, quod annotauit Aegretius, quod rarissime inuenies.

ar. 16.

Atque eo dictante fecisse, quo fidi magis inter se fierent) Sic passim legitur. Nos autem putamus sic emendari posse. Atque eo dictam se fecisse.

car. 18.

Q. Martius rex & Q. Metellus, nam vterque ad urbem imperatores erant) Quod verbum hoc, ad urbem, significet eleganter exponit Alconius his verbis: Omnis enim magistratus, qui intramuranus non est, etiam si administrator Romæ est, ad urbem dicitur.

Et quia mentio facta est de hac præpositione ad, obiter & in transcurso ponatur differentia inter ad, & in, non mediis fidius spernenda, quippe quæ particula non vnum idemque signant, vt vulgo creditur. Nam in forum ire, est forum intrare. Ad forum autem ire, in locum proximum foro, sicut etiam non vnum ex teatro, & à teatro venire. nam qui ex teatro se venire dicit, ex ipso venit teatro, qui vero à teatro, non ex ipso teatro, sed ex loco, qui proximus teatro est.

car. 24.

Ceteræ multitudini diem statuit, antequam sine fraude liceret ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis) Legendum, antequam, ita vt quàm relatiuum nomen sit. Et hic est sensus: Præscriptus est dies ceteris ante quem diem possent ab armis impune discedere, sine periculo ac noxa acceptis condemnatis. Fraus autem hic pro periculo ponitur, in quam significationem veteres iurisperiti sæpius vsurpauerunt, vt ait Seruius illud Virgilij exponens, Quis deus in fraudem. Ad hoc, præter condemnatis, dictum est pro condemnatos, quam rem obseruauit Priscianus in libris de constructione.

car. 30.

Apud eundem in oratione Cæsaris menda est. [Hi cœpere pessimum quenque, & omnibus inuisum indemnatum necare. Ea lege populus lætari) Lege, dictio expungatur, tum ex antiquo codice, tum maxime sensu. Nulla enim legis hic facta est mentio. Ad hoc, ea, accusatiuus est, quod etiam Prisciano auctore aduerimus hunc locum cicante.

car. 34.

In oratione Catonis inualuit error & macula in omnibus codicibus etiam vetustissimis, vbi legitur. [Vereor ne ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseria conuertatur) Næ, hic positum est pro nimis, vnde vereor, particula expungenda, Donato auctore locum hunc ita citante: Næ ista mansuetudo, & misericordia in miseriam conuertetur. Næ hic pro nimis positum. Cicero: Næ illi vehementer errant.

sic ergo legatur. Næ ista mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam conuertetur.

Ac sicut effœta parentum multus tempestatibus haud sanè quifquam Romæ virtute magnus fuit) Sunt qui putant legendum, effœta parente. Ceterum cum omnes codices parentum habeant, nihil immutando sensus ita explicari posse videtur, sicq. ordinandum puto, haud sanè quifquam Romæ virtute magnus fuit effœta, subaudi reip. & erit ablatiuus absolutus, effœta dico magnis tempestatibus parentum, hoc est calamitatibus maiorum, per quod innuere videtur bella ciuilia, & discordias intestinas in causa fuisse, vt nullus iam multis seculis clarissimus emerferit.

Illud etiam in fine Catilinæ ita legendum arbitramur. [Pauci quos medios cohors prætoria disiecerat, paulo diuersi alijs alibi stantes, omnes tamen aduersis vulneribus ceciderant) Alijs enim antiquitus dicebatur, quod nunc alijs, auctoribus eodem Diomede ac Prisciano.

IN IUGURTHAM.

Iugurtha ad hoc primum illud occurrit. [Nunc vero exul patria domo, solus, atque omnium rerum honestarum, egens, quos accedam, aut quos appellem) Ex Donato corrigendum est? Quos accidam. Accidere enim eodem auctore, est gestum corporis ostendere in humilitatem cadentis, quod est iuxta cadere. Tranquillus in Claudio: Et præ metu ad gentia sibi accidentem imperatorem salutauit, non accedentem, vt passim legitur.

In eodem in Africa descriptione illud est. [Prima Cyrene Colonia Theræon) Vbi interpres in sole caligat. hallucinaturque pueriles hugas blæterans. Sic enim, inquit: Colonia Theræon nomina sunt ciuitatum. Ordo autem est: prima est Cyrene Colonia Theræon. i. Theræorum. Est enim Theræon genitiuus Græcus, sicut Philænon ara, pro Philænonum, si Latine proferantur, Cyrene vero ob hoc Theræorum colonia dicitur, quoniam Theræi eam condiderunt, qui ex Laconia profecti Theram insulam coluerunt, de qua Callimachus:

Noane Callisto primum, sed postmodo Thera dicta fuit tellus urbis origo mea.

Illud quoque ita legendum putamus) Cum interim Merellus ignarus hostium monte digrediens cum exercitu conspicitur. Non, vt vulgo, conspicitur. Hoc quoque ex Donato.

Dum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur) Imperandum expone, vt ei imperaretur. Est enim modus gerundij in significatione passiuâ. Quod annotauit Seruius in Buc. Virg. illud exponens:

Frigidus in pratibus cantando rumpitur anguis.

Virg. ad hoc alibi: Vritque videndo Fœmina, quod est dum cantatur, & videtur. Verum in hac voce imperandum, legendum, & alia id genus rarenter inuenies significationem passiuam. Nos tamen in epist. Ciceronis obseruauimus dictum, Ad succedendum. i. vt ei succederetur.

Que postquam modo gloriosa, neque patrandi belli cognouit) Ita legendum ex Prisciano, absque verbo causa. dum id ostendit, quomodo Latini sæpius hac prætermissione vtuntur in huiusmodi genitiuis, seu vocibus, vt subaudiatur causa, vt cū dicimus, populi seruendi laborat, & reip. defendendæ periclitatur, deest causa.

Comperio Bocchum magis fide Punica) Comperior legendum tum ex antiquo codice, tum ex Prisciano locum hunc allegante, passiuâ enim vox est in significatione actiuâ, iuxta illud.

Et pectus bellantur Amazones armis.

Et illud:

Hoc pinguem, & placitam paci nutritor oliuam.

Illud etiam penè in calce Iugurthæ sic ab omnibus legitur ferè. [Ego flumen Mulucham, quod inter me & Miciplam fluit, non egrediar) Tu autem,

periculo meo Mulucha legito. Mulucha nanque genere neutro pronunciat, Vt enim ait Caper, duo barbara neutri generis lecti sunt apud Salustium, Mulucha, & Duria.

FRAGMENTVM ORATIONIS
Ciceronis pro Cœlio, in quo mores
Catilinæ tanquam penicillo
exprimuntur.

HABUIT enim Catilina, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non expressa signa, sed adumbrata virtutum. Vtebatur hominibus improbis multis, & quidem optimis se viris deditum esse simularat. Erant apud illum illecebraz libidinum multæ, erant etiam industria quidam stimuli ac laboris. Flagrabant vitia libidinis apud illum, vigeabant etiam studia rei militaris. Neque ego vnquam fuisse tale monstrum in terris vllum puro, tam ex contrarijs diuersisque inter se repugnantibus naturæ studijs cupiditatibus conflatum quis clarioribus viris quodam tempore iucundior? quis turpioribus coniunctior? quis cuius meliorum partium aliquando? quis retrior hostis huic ciuitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate auarior? quis in largitione effusior? Illa vero, Iudices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tuere obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, seruire temporibus suorum omnium, pecunia, gratia, labore corporis, scelere, etiam si opus esset audacia, versare suam naturam, & vrgere ad tempus, atque huc & illuc torquere, & fletere. Cum trillibus seuerè, cum remissis iucunde, cum senibus grauius, cum iuuentute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxuriose viuere. Hac ille tam varia multiplicique natura cum omnis omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros, & bonos specie quadam virtutis assimilare tenebat, neque vnquam ex illo delendi huius imperij tam sceleratus impetus extitisset, nisi tot viciorum tanta immanitas, quibusdam facilitatis, & patientiæ radicibus niteretur.

QVO SIT GENERE NATVS
CATILINA.

NON fuisse de gente Cornelia Catilinam (id quod & falso Salustij interpret affirmat, & a Gymnico perperam est in margine libri adnotatum) inter alia esse indicio potest, quod P. Lentulus qui sine controuersa de hac gente fuit, non apud Salust. modo, sed & apud M. Tullium, regnum Romæ tribus Cornelij portendi ex fati Sibyllinis, & aruspicum responsis confirmat in quibus antea Cinna Sulla fuerit, tertius ipse sit, cui fatum foret vrbs potiri. Quod si Catilina de gente Corn. fuit, cur P. Lentulus se tertium esse ait, ad quem regnum vrbs atque imperium peruenire esset necesse? cur ibi de Catilina nihil, si de eadem gente fuit? Nos igitur è Sergiorum familia vetere atque illustri, quæ ab Sergeio illo Troiano (cuius in Aen. v. meminit Virg.) nomen accepit, Catilinam fuisse dicimus. Atque huiusce rei testes habemus locupletes atque idoneos C. Velleium Paterculum, C. Plinium Secundum, Amianum Marcel. C. Iulium Solinum, Papinianum iuriconsultum, Eutropium historicum. E recentioribus Raphaëlem Volaterranum, & Felicius Durantinum. Nam Velleius quidem Pat. quo loco Cic. meminit, Consul, inquit, Serg. Catil. Lentulique, & Cethegi, & aliorum ytriusque ordinis viro rum coniurationem singulari virtute, constantia, vigilia, curaque eripuit. Vides ne, vt Sergium Catil. dicat? Facit cum Velleio Plinius Secundus, qui libro Natur. hist. vij. cap. xxvij. de fortitudine agens, è Sergiorum familia Catil. fuisse obiter inuuit. M. Sergio, inquit, nemo quenquam hominum iure præterulerit, licet pronepos Catilina gratiam nomini derogarit. Nec dissentit Amianus Marcel. xxv. Super his M. Sergium, inquit, qui vicies & ter vulneratus est in varijs pugnis, vt fertur, cuius posteritatis vltimus Catilina, claras gloriarum adoras sempiternis maculis obumbravit. Habet eadem ipsdem ferè verbis cap. iij. Solinus nam de M. Sergij fortitudine agens, inter alia ibidem. Beatus profecto, inquit, tot suffragijs gloriarum, nisi hæres in posteritatis eius successione Catilina, tantas eius adoras laudum odio damnati nominis obumbrasset. Sed & digest. xlvij. Tit. iij. Papinianus, in questionibus, inquit, læsæ maiestatis etiam mulieres audiuntur, & Coniurationem denique L. Sergij Catilinæ

Fulvia mulier detexit, & M. Tullium Cos. indicio suo instruxit. Eutropius quoque rerum Rom. vj. Sergium Catilinam dicit. vnde quiuis facile, è Sergiorum familia Catilinam fuisse colligere potest. Facit nobiscum è recentioribus, vt dixi, Volaterranus, qui & ipse in Anthropologia Sergium Catilinam dicit. & Felicius item Duran. qui proneporem M. Sergij illius cuius virtutem tot bellicæ laudes testentur, Catilinam fuisse confirmat. Qua in re Plinium est auctorem secutus.

NOBILISSIMO, NEC MINVS DISERTO,
& cum primis obseruando, atque reuerendo D.
Francisco de Rouhan Lugdunensium
Archipræsuli, & Galliarum
primathi,

IODOCVS BADIVS ASCENSIVS, CVM
omni veneratione S. D.

CIVS Crispus Salustius, egregius ille nobilitate veritatis (vt inquit Augustinus) historicus, ab A. Gellio concinnus verborum nouator merito nuncupatus, Thucydidi Græco ab Fabio nostro Quintiliano collatus, & ab Anneo Seneca citra iniuriam prælatus, & ab lepidissimo epigrammatico Martiale Romana primus in historia iudicatus. Is inquam cui sine detrimento sententiæ, ne apex quidem vnus detrahi posset, visus est mihi multa de temporis edacitate, mortaliumque negligentia conquectus, tot videlicet lubricationes, quæ Thucydidicam redolerent lucernam, totque tam sacri laboris monumenta quibus, vel inuitis satis nominis aternitatem meruerit temporum calamitate ita perijsse, vt ne reliquæ quidem (quæ quota tantorum operum pars) saluæ atque integræ legi valeant. Multam tamen Pomp. Læto, homini nimirum doctissimo, agere gratiam, quæ eas ex inuidæ obliuionis & inculcæ barbarici faucibus receperit. Mihi quoque earum recognoscendi atque elucidandi partes concedere, multa quidem vt quæ oneri impar forem, quæ historia vnde ipsis lumen depromerem intercederent. quæ alijs curis distineret quæ iam interpretem fortitæ essent, atque id genus alia nequidquam excusanti. Nam quanto ego me difficiliorem reddere, tanto ille acius instare, orare demum egregium sibi vindicem ne totus interea diligerem. At que quod tunc oranti visus sum recepisse, modo vrcunque profecutus. Tuam domine Franciscæ eximiam præstantiam his Salustianis reliquijs, nostrisque familiarissimis commentationibus præsidem imploro, oroque supplex patiare hanc opellam tuo faustissimo nomini dicatam per Gallias tuas diffundi. Tantum est. Vale dulcè literarum literatorumque & decus & præsidium. Ex officina nostra Calchographæ Parrhysij Pridie Cal. Nouemb. Anni huius. M. D. IIII.

M. TVLII CICERONIS ORATIO
IN L. CATILINAM.

NON est amplius tempus, oçij P. C. Non est amplius locus potestatum. In Italia pestis Italiz, in ciuitate ciuitatis incendium alitur. Crescit in dies, ac vires maximas suscipit. Et nisi propere sit extinctum, non modo vrbs, sed orbem totum pessundabit Catilina. P. C. Catilina hic est qui deo, hominibusque infestus ire perditum patriam & ciues nititur. Qui vt sibi libidinem animi expleat, iustitiæ, & pietatis immemor factus est. Qui ad honorem iure sibi per vos negatum viam parare cupit, morte bonorum, vrbs incendio, teip. detrimento. Nam postquam omnes suos, & famam viuendo perniciose perdidit, qualiter nos & temp. perdere possit aggressus est. Homines enim nefarios, perituros, sacrilegos, omnes denique consimiles, quos in vrbe, vel in Italia nouerat, seruos etiam, familias filios nouarum rerum cupidos, domum suam frequentare rogauit. Exulibus patriam, seruis libertatem, pauperibus opes, priuatis honores, singulis gloriarum, omnibus omnia dare pollicitus est. Postremo dando & pollicendo sic eos inter se effecerat, vt filij familias parentum iugulos, serui dominorum necem, domorum incendia minarentur. Sed quoniam sibi erat detri

detrimto rei familiaris inopia (proh nefas) necauit filium, vt nouæ coniugis potiretur opibus, quæ sibi eo viuente coniugi timuerat. Hæc P. C. quanquam rumoribus vulgi agitantur, per me tamen in vestram præsentiam non venissent nisi ab ipsidem consensu scelerum cognita patissent. Quos in publicum ventres, & hæc eadem vobis presentibus confiteri, pudor magis quam timor arguit. Nam vestri consulis prouidentia, imò vestro decreto impunitas cõcessa est omnibus, qui consilia patefecerunt. Vigilat noctes, & dies, cibum non nisi fame coactus appetit iugulis nostris intentus. De quibus oculorum ipsius fœditas, & maculata facies, dubitare nos non patitur. Accinctus gladio domos familiares nocte circum, alloquitur singulos, hortatur multis rationibus. Postulat vt sese minitro vel duce potius ad libertatem, honores, diuitias eos transire non pigeat. Ostendit ad hæc gerenda tempus idoneum, suos fortes magnanimos. nos ignauos somno, & ventri deditos, & nobis cum diuitijs animum, & ætatem consensescere, quasi patriam, & remp. armis inuadere esse fortasse timori, nullus timidus. Hic laudat Marium Syllamque, cruentos phœnices felices, iudicat, quibus cum magnanimis sua consilia communicare fors auulit. Sed profecto P. C. si nos iudicat ignauos, & negligentes Catilina, non fallitur cum sit experientia. Si enim nostram non venisset in curia, si reip. intenti essemus, & patriæ, de patria proditor iam expulsus esset. Hoc enim (vt mihi videtur) ratio postulat. Nam si Catilina patriam diligit, cur ei incendia parat? Si non diligit, cur in ea vltierius moratur? cur laborat? Machinatur in dies (sicut iam dictum est) vt iubeat, Roma suomet pereat gladio, quod longe positus nequaquam posset efficere. Nulla enim pelus efficacior ad nocendum, quam familiaris inimicus. Adeo in curia sit frequens, in curia nostri consilij particeps, vt nolet, & designet quenquam nostrum ad necem, & reip. cognoscat interitus. Scit quorum sanguis sibi daret imperium, & ruina quorum sibi daret assensum. His maxime parat insidias, hos in die, hos in nocte prosequitur. Videre P. C. videre huius hominis summam audaciam, in nostrum conspectum venire non timet, de quorum interitu semper cogitat. Nobiscum loqui non timet, meam accusationem (quam sua conscientia probat) non timet. Igitur ab omnibus timendus est, nolite mirari si callidus dissimulatur respondendi locum postulat. Confidit enim in eloquentia sua, quæ maximam partem civium detraxit in eladem. Qui igitur sceleratorum hominum tot copias comparauit, qui mendacia veritate, & mendacio veritatem colorat, audietis eum? Tacetis pro dolor, in qua vrbe nos viuimus? Quibus tutoribus resp. nostra defenditur? O Camilli, d. Fabij vos vnam essetis. Audire velletis illum, qui expirantis filij preces audire noluit? Qui filios in parentes, seruos in dominos, in temp. Italix latrones armauit? Quid agis Catilina? quid cogitas? Cur furorem tuum, & audaciam tentas? Cur ille tuus exercitus (qui infra Mœnia clausus est) in Capitolium non erumpit? Nullus huius ordinis ignorat consilia tua, & adhuc in patria remans, imò in senatu placandi locus est tibi relictus. Scire potes, quod non multum eis tua facta displicent. Cogitate P. C. quid res, quid tempus postulat. Audacia Catilinae timorem omnibus reip. iniecit. Patriæ legibus minatur interitum. Viri, mulieres, senes, iuuenes, postremo omnis ætas terrore concussa est. Omnes credunt hodie vestra sententia liberari. Omnibus igitur satisfaciatis P. C. Cui de ciuitate Catilinam, imò terrorem omnium expuleritis.

L. CATILINAE ORATIO IN M. Tullium Ciceronem ex tempore (vt putant) habita.

Subtiliter à circumstantibus, quæ sit præsentis auctoris controuersia requiratur, inueniretur à propè intuentibus ille inter nos qui vulpis fuit cum agno coram Leone confictus. Cum illo nanque mihi res agit, qui magis in dolosis, fraudulentis, versutisq. rebus quam in comitate confidit. Cum illo mihi res agit qui omnes rationes, spesq. suas in eloquentia suæ torrente coniecit. Cum illo, qui aliud corde dissimulare, aliud ore simulare consuevit. Cum illo, qui corde subdolo, ore trilingui, vultu hispido, barba cœnosa, incessu graui, familiaris mendacio propofuit, instituit, & iurauit, qui candida del-

nigrat, & nigra loquendo dealbat. Qui aliorum famam depeculans, vrbes quoque mendacio pellundare consuevit. Quapropter mihi timendum, vobis summopere cauedum est, ne hodie plus valeat polita, & erudita calliditas, quam nuda, & vulgaris simplicitas. Ne sibi plus proficit eloquentia caullantis astutia, quam mihi obicit infantis linguæ ineptia. Si quo igitur in loco pro dicendi inopia mea vacillabit oratio, non illius phalerata verborum agmina, & canorum festiuitatem, atque concinnitatis splendenciam, sed pondus sententiæ ac ipsum sagacij indignatione perferuari & æquali lance trutinare debetis. quod si vos quoque sententiam aduersarij fūco mendacij coloratam, lineccis (vt soletis) oculis inspexeritis, inuenietis sub columbina spe esse terentiam caudam latitare scorpionis. Et eo pacto: eam inhonestam & inutilem fatebimini. Illum nanque de ciuitate censeat extorrem fieri, cuius maiores eam fundauerunt, construxerunt, & ab hostibus protexere, ac postremo ad tantum culmen honoris promouere, vt imperij magnitudinem solis ortu, & occasu metiremur. Illum de ciuitate præcipitem iubet dari, qui nisi liuoris, & detractionis causa obstarat, in ea primus, aut inter primos haberi deberet. Exeat igitur de ciuitate Catilina, & remaneat illic Ciceronis iactantia. Exeat de ciuitate ciuis, & remaneat in quillinus. Exeat de Roma Romanus, & remaneat Arpinas. Exeat hinc Scipionis nobilis propago, & regnet illic natus de paupere pago. Absit Scipionis indoles lucluenta. Quid fiti Scipio nunc ille viueret nonne tali veretur eloquio? Ego vici, vos in patriam redux, vos tamen ciues eijcitis? Ego Romam periculo capitis mei protexi, vos nomen meum delere conamini? Ego feci quod non erat, quod esset, vos me ibi morari non finitis? Iam iam nunc arbitror P. C. qualiter sit inhonesti huius accusatio cognoscitis. Nanc qualiter sit inutilis attendite. Nam si sententiam probaueritis maximas calamitates publicas, & priuatas suscipietis, reip. hostes acerrimos, & asperimos comprobabit, vobis ipsis mortale odium, & inuidiam summam constabit: vrbe non solo (vt putatis) Catilina, sed quam plurimos ciuibus vacuabit, & quod est extremæ dementiæ, placidissimos amicos, infestissimos reddetis inimicos. Sed per Deos immortales quorsum aduersarij tota deprecatio perituit? Coniurationem nanque indignum facinus ostendere laborat, cum in coniuratione facta sit ambigatur, & de ea quasi non sumptum supplicium, de qua nondum constitutum est iudicium, clamat, & dolet: O indignum scelus, Catilina iam non dignas pœnas pro coniuratione dedit, quasi de coniuratione conitaret, cum non iam magis illud probando, quam dicendo suæ sententiæ basim constituit. Et id solum certum denunciat, quod nec testibus, nec argumentis est probatum, sed falsa quadam suspitione consuetum, quæ a quouis quoquo modo conungi potest. Nanque Catilina, P. C. tam popularibus, quam summatibus est acceptus. Quia ignoti, noti, ciues, peregrini, nobiles domum eius frequentabant, quod eo munificentior, affabiliorque vixit nullus, quod habet quod det, & dat nemo largius, iccirco coniurationem ab eo factam contendit. Quod si ab hominibus amari, frequentari, consulti, visitari, coniurationem vocamus, iam Catilina, item Lælius, & Scipio, præterea liberales, & daphies coniurationi accrescent. Quod vero de filij nece à pio parte perpetratum esse dixit, sic est incredibile, vt sine ratione patrocinium deleatur. Præferim cum neminem vestrum super hoc dubitationis scrupulo promoueri confidat. Illud mihi potius adiuuandum puto, nemini mirandum, si solus omnium Catilina prælocutor apparet. Hoc enim mihi Ciceronis, prece, precio, confectum est, vt nemo se Catilinae tutorem audeat confiteri.

PHILIPPVS BEROALDVS IN PRÆFATIO ne Salustiana, de eius laude, dicit sic.

Crispus Salustius ob elegantiam, inextimabilemque in scribendo breuitatem affectus est primas inter historicos partes, quod epigrammaticus poeta illo disticho expressit: Hic erit vt perhibent doctorum corda virorum Crispus Romana primus in historia. Etenim ita creber rerum frequentia est, vt verborum propè numerum sententiarum numero sequatur, ita verbis quorum nouator dicitur est, concinnus, ita elegans, ita pressus, vt nescias verum res verbis, an verba rebus illustrentur. Salustium Quintilianus Thucydidi celeberrimo apud Græcos non dubitauit opponere, in quo cum sit præcipua virtus breuitas, vt Seneca refert, hac cum Salust. vici: ex cuius oratione

oratione nil demi sine detrimento sententiæ potest. Vnde haud immerito dixit Macrobius Salustium in genere dicendi breuissimum dominari. Et magnam profecto iacturam passus est Latina lingua de perditis Salustij libris: quibus gesta Romanorum complectebantur, nobis tantummodo supersunt illius diuini viri Catilinae atque Iugurtha. Salustius ab Augustino ita laudatur: ut cum appeller nobilitate veritatis, historicum. Cuius orationes, ut inquit Seneca, leguntur in honore historiæ: quæ haud dubie volumina indicant, quantâ in scribendo maiestate, quæque diuino fuerit decoratus ingenio. Hæc Beroaldus.

DE HISTORIA, ET EAM CONCERNENTIBUS, collecta per Ascensum.

Ceterum quoniam vitam auctoris iam satis elucidatam reor, perlequamur cetera quæ in inijs auctorum disquiri solent. Titulus itaque operis, quia duo sunt, duplex est. In altero, talis: C. Crispi Salustij historici, coniuratio ac bellum Catilinarium. In altero, talis: C. Crispi Salustij bellum Iugurthinum. Quæ quidem opera non inuenimus in libris distincta. sunt ergo singulis singuli, Stylus scribendi est historicus. Qualitas est succinca, pressa, fecunda, & vltra legem numerata. Intentio esse videtur historiam Romanam cum nominis sui memoria sempiterna, posteris legendam præbere, & simul torporem ac veterum ingrata cessationis abigere, sed quia historiam exponendam recepimus, placet tria de eadem nominibus lectoribus præmittere. Quorum primum erit eius definitio, & diuisio. Secundum eius utilitas. Tertium historiographorum & potissimum Salustij in scribenda historia obseruatio per viginti præcepta explicanda.

DE HISTORIA, ET ANNALIBVS.

Historiam (ut legitur apud A. G. lib. v. cap. xvij.) ab annalibus quidam differre eo putant quod cum utrunque sit rerum factarum narratio, earum tamen proprie rerum sit historia: quibus rebus gerendis fuerit is qui narrat. Eamque esse opinionem quorundam, Verrius Flaccus refert in lib. de verborum significatu iij. Ac se quidem dubitare super eadem re dicit: posse autem videri putat non nihil rationis in ea opinione, quod historia Græce significat rerum cogitationem præteritum. Sed nos audire soliti sumus Annales omnino id esse quod historiae sint: Historias non omnino esse id quod annales sint. Sicuti quod est homo, id necessario animal est quod est animal non id necesse est hominem esse. Ita historias quidem aiunt rerum gestarum, vel expositionem, vel demonstrationem, vel quo alio nomine id dicendum est. Annales vero esse cum res gestæ plurium annorum obseruatio cuiusque anni ordine deinceps componuntur. Cum vero non per annos, sed per dies singulos res gestæ scribuntur, ea historia Græco vocabulo *ἐπιμνηστικὴ* ephimeris, id est diarium dicitur, cuius Latinum interpretamentum scriptum est in lib. Sempronij Afellionis j. Ex quo libro plura verba ad scripsimus ut simul ibidem quid ipse inter res gestas & annales esse dixerit ostenderemus. Verum inter eos, inquit, qui annales relinquere voluissent, & eos, qui res gestas à Romanis præscribere conati essent omnium rerum hoc interfuit: Annales libri tantummodo quod factum quoque anno gestum ut sit inde monstrabant. Id eorum est, quasi qui diarium scribunt, quæ Græci ephimerida *ἐπιμνηστικὴ* vocant. Nobis non modo satis esse video quod factum esset id pronuntiare, sed etiam quo consilio, qua ratione gesta essent demonstrare. Paulo autem post idem Afellio in eodem libro: Nam neque alacriores ad remp. defendendam, neque segniore ad rem perperam faciendam annales commouere quidquam possunt. Scribere autem bellum quo initum consule, & quomodo confectum sit, & quis triumphans introierit, ex quo libro quæ in bello gesta sint iterare, non prædicare autem interea quid senatus decreuerit, aut quæ lex rogatio velata sit, neque quibus consilij ea gesta sint iterare, id fabulas pueris est narrare, non historias scribere. Hæc apud A. G. Verum tantum abest, ut Cicero dicat historiam esse proprie earum rerum quibus gerendis interfuerit is qui narret, ut describat eam ad Herennium sic. Historia est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Verum ut ex his quod sentio colligam, Historiam consummate scripta, est rerum gestarum quo ordine, & quibus consilij ac modis gestæ sint, vera &

syncera narratio. Dico rerum gestarum, propter fabulas, & argumenta, addo quo ordine, propter poemata quæ ferè a medio, aut sine rerum exordium sumunt. Adiungo & quibus consilij ac modis gestæ sint, propter annales, & diaria. Subdemonstra vero & syncera. id est integra narratio, quæ ut scribit Cic. lib. ij. de orat. Prima historiæ lex est, ne quid falsi dicere audeat. Deinde nequid veri tacere audeat. Tum nequa suspicio gratiæ sit in dicendo, & nequa similitudo. Annales autem sunt species historiæ generaliter captæ, dicti secundum Diomedem, quod singulorum annorum acta contineant, quasi annorum libri, in eis enim continentur capita rerum compendiose, ut quibus consilij bellum sic ceptum, & quibus triumphantibus finitum. Diarium est quo singulorum dierum gesta scribuntur, ferè ab his qui eis interfuerunt, ac vident.

DE UTILITATE HISTORIAE.

Vtilitas autem historiæ ex hac eiusdem descriptione haberi potest. Historia testis est temporum, lux veritatis, vita magistra, memoria præses, & vetustatis nunciata. Ceterum ut Liuius in præfatione prima dicit, Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre, ac frugiferum. Omnis re exempli documenta in illustri posita monumento intueri, vnde tibi tuæ reipub. quod imitare cupias, vnde factum inceptum factumque exitu quod vites. Quo circa, & Cicero nihil, inquit, earum rerum scire quæ antequam nasceris factæ sint, id est semper esse puerum. Cognoscere vero res gestas memoriæ veteris: ordinem tenere antiquitatis exemplorumque omnium habere notitiam Deorum & in primis vite est, ut enim se inibus multarum rerum experientia maior est cognitio, & auctoritas quam iuuenibus: sic legenti historiam non vnus vite, sed omnium seculorum gesta patere possunt, ut pulchrum est, inquit, Diodorus ex aliorum erratis, id est melius instituerem vitam nostram. Quamobrem Demetrius Phalereus Ptolemæum regem subinde admoebat, ut libros legeret. quoniam quæ amici non audent principibus demonstrare, ea omnia in libris scripta reperiuntur. Adde quod Orator nullus euasit bonus, historiarium ignarus. Nam ut Quint. ait: Historia alere potest orationem molli quodam, ac iucundo succo. Sed hæc hæc tenus. Nunc ad tertium.

VIGINTI PRÆCEPTA PRO HISTORICA lege ac stylo pueris animaduertenda.

Prima historiæ lex est. Ne quid aut falsi dicere, aut veri (quod quidem scitu dignum sit) suppressere in alicuius odium, aut gratiam audeat. Debet enim esse vera, & syncera, in qua re cum omnes Latini laudem meruerint, Salustius noster palmarium obtinuit, qui vsque adeo veritatis fuit amator, ut ne summum quidem aduersarium falsæ narratione lædere, nihilque quod exploratum non haberet palam asserere ausum sit, ut in indicio Tarquinij luce clarius patebit. Secundum præceptum.

SECUNDA est. Ne ordine peruerso aut præpostero quid recitet, ut enim quidque primum gestum est, ita primum narrabitur. Neque prolesim aut præsumptionem rerum diligens historiographus ex aliena presertim persona usurpauerit. Vnde temporum, locorum, aut rerum in eis gestarum, immemorem esse turpissimum sit. Ex talium enim rerum ignorantia, aut mendax, aut imperitus conuincatur. Vnde etiam poetæ vitio datur quod portus Velinos tempore Aenææ nominauerit.

Tertium præceptum.

TERTIA est. Ne quid repugnans, aut implicans, seu falsitatis se mutuo coarguens aserat. Nam si mendacem decet esse memorem, si deprehendi non vult, quanto magis historiographum cui ne dubium quidem asserendum est? Non tamen continuo quidquid apud historiographum legimus ab eo asseritum dixerimus. Multæ enim sunt apud eos sententiæ quas

quas pro iudicio loquentium non suo inducunt. Neque qui aliquid dictum aut factum narrat, illud propterea aut vere dictum, aut recte factum asserit.

Quartum præceptum.

QVARTA est. Ne quid superfluum aut imminutum contineat historia. Superfluum autem continere videatur si alius quam opus sit exordium repetierit, si digressiones ad rem nihil facientes induxerit. Si non solum multa paucis, sed omnino pauca dicere contenderit. In qua re Salustius excelluit. Nam ubi alius sibi breuiter locutus videretur, si ita diceret: Cicero intellecta re ianuam obseruari iussit, venerunt coniurati qua constituerant hora: verum ostium clausum si offenderent, cognoscebant se frustra tantum facinus suscepisse. Salustius sic absoluit: Ita illi ianua prohibita tantum facinus frustra susceperant. Imminuta autem sit, si quid scitu necessarium omiserit, & ita obsecram locutionem fecerit, quod vitium sic notat Flaccus in arte: Breuis esse laboro, Obscurus fio.

Quintum præceptum.

QVINTA. Aptam tamen digressionem ad institutum facientem & decentem exornationem non nimis fucam: nec affectatam historiam non vitauerit, imò concionibus orationibus, consilijs, cohortationibus, apertionibus fraudum, & stratagematum, locupletari & dicendi floculis stylo historico aptis decorari optarit. Et hæc quinque præcepta encomium, & rerum farraginem respiciunt.

Sextum præceptum.

SEXTA lex est: In concionibus, & ceteris orationibus habenda est dicentium ratio vt docto disertus sermo, & illiterato minus cultus detur, vtque viro acri & strenuo non languida detur oratio: nec inerti aut molli, acris: Ne ue præter ætatis aut status decorum aut vergeat aut deprimatur sermo.

Septimum præceptum.

SEPTIMA est. Ex verbis absolutis & nimium vetustis multumque affectatis non affectabit historicus multæ lectionis, aut scientiæ aucupium, nec diligentia iuncturæ aut compositionis stylum obscurabit.

Octauum præceptum.

OCTAVA historia sic erit breuis, vt in breuitate ipsa apte delectet, plene doceat, sensimque & acriter quantum opus fuerit moueat. In qua re est præcipua Salustio nostro laus cui cum nihil demi, sicut & Virgilio nihil addi posset, sic tamen breuis est vt minime sit obscurus. Vnde quod Cic. dedecora breuitate præcepit ad vnguem obseruauit. Verba Ciceronis sunt hæc in Rhetoricis veteribus: Oportet narrationem tres habere partes vt breuis, vt apta, vt probabilis sit. Breuis erit si vnde necesse est, inde sumatur initium, & non ab vltimo repetatur, & si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur. Nam sepe satis est quid factum sit dicere, non vt enarres quemadmodum factum sit. Et si non longius quam scitu opus est in enarrando procedatur. Et si nullam in rem aliam transibitur. Et si ita dicatur vt nonnunquam ex eo quodd dictum sit: id quod dictum non est intelligatur. Et si non modo id quod obest: verum etiam id quod nec obest, nec iuuat præteribitur. Et si semel vnamquodque dicatur. Et si non ab eo in quo proxime desitum erit incipietur deinceps. Ac multos imitatio breuitatis decipit vt cum se breues putant esse, longissimi sint, cum dant operam vt res multas breuiter dicant, non vt omnino paucas res dicant & non plures quam necesse sit. Nam plerisque breuiter dicere videntur, qui ita dicunt: Accessi ad ædes, puerum vocaui, respondit quæsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere, tamen quia satis fuerat dixisse dominum, negat esse domi sit rerum multitudine lon-

gus. Quare hoc quoque in genere vitanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessarium quam verborum multitudinem superfedendum est. Hæc ille, quæ noster exactissimo (vt diximus) obseruauit.

Nonum præceptum.

NONA est. Vt stylus sit vniformis arque sui similis. Primum ne medio, medium ne discrepet, imò: sic tamen vt interloquentium seruetur decorum. Nam aliud seruandum vbi perpetuo loquitur historicus: aliud vbi introducitur ab eo personæ.

Decimum præceptum.

DECIMA lex est. Sic erit compositio historica numerosa vt non censeatur metrica, nec versus constituat, quam Liuius ab exometri capite auctore Fabio exorsus est. Facturus ne operæ precium sim. Vbi quatuor exometri versus pedes sunt continui. Verum Salust. dicitur vltra legem numerosus, cuius compositionem, si non totus amusus, vel pronuncian-do dimetri quilibet potest. Hæc autem verborum & personarum decorum vtunque respicit: sequentia de figuris dicendi historici familiaribus erunt.

Vndecimum præceptum.

VNDECIMA lex est. Imperfectis, infinitis pro indicatiuis frequenter vtetur in rerum narratione historicus, in qua re Salustius noster est frequentissimus.

Duodecimum præceptum.

DVODECIMA lex est. Multa infinita ad vnum finitum semel posita referet historiographus. Pulchrum autem est infinita actiue vocis sic subiungere: vt, postquam cœpere vrbes atque nationes subigere: libidinem dominantio causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare &c.

Decimumtertium præceptum.

DECIMATER TIA est. Accusatiuos pluralis tertie declinationis in is, aut in eis diphthongon, quoties genitiuus erit in ium pulchre vsurpauerit historicus: præsertim si adhæreat accusatiuo in es, vt apud Salustium statim in principio: Omnes seu omnis homines, quod & alibi frequenter facit.

Decimumquartum præceptum.

DECIMAQVARTA lex est. Tame si more oratoris partem & proprietatem cum adiectiuo laudis vel vituperij venuste ponit vtunque in ablatiuo, tamen toti & subiecto conformare poterit, posita parte aut proprietate nihilominus in ablatiuo. Exemplum prioris, vt Catilina nobilis fuit genere. Secundi, Antonius pedibus æger.

Decimumquintum præceptum.

DECIMAQVINTA. Secundam personam verbi etiam singularem pro qualibet frequenter ponet in narrando: aut ad mouendo historicus: vt priusquam incipias consulto opus. i. priusquam quis incipiat &c.

Decimumsextum præceptum.

DECIMASEXTA est. Proprietatem rei seu abstracta adiectiuorum potius in datiuo quam per emphasim in eodem casu posuerit, vt potius dixerit cum Salustio quibus corpus voluptati & animus oneri, quam quibus est voluptas & onus &c. Quæ res frequens est apud Salustium.

Deci

INDEX EORVM, QVAE IN SALVSTII HISTORIIS OBSERVATIONE DIGNA

VISA SVNT.

BORIGINES car. 6	A. Albini castra circumuenta à Iugurtha	C. Gracchi cædes	60
Adherbalis, & Iugurthæ comparatio 55	ibidem	C. Julius in Apuliam mittitur	15
Adherbal victus Romanam contendit 47	A. Fulvius filium in aciem Catilinæ euntem necare iussit	C. Marius Aquilam Cymbrico bello habuit	35
Adherbal vbiuis tutior quâ in suo regno ib.	A. Manlius Marij legatus	C. Marius à Sylla ex ciuitate eiecus	131
Adherbal copias aduersus Iugurtham parat 56	Aurelia Orestilla Catilinæ coniux	C. Memmij trib. pl. designatur	58
Adherbal Cirtham profugit ibi.	Bellum pacis causa	C. Memmij facundia	60
Adherbalis exercitus noctu funditur 57	Belli dolus	C. Muræna in citeriori Gallia plures coniuuratos in vincula coniecit	22
Adherbalis deditio & interitus 58	Bellorum causa dominandi libido	Callieratides classem amisit	143
Adrumetum oppidum Libyphœnicæ 52	Bellum ex arbitrio sumitur, at non ponitur	Capitolium quando incensum	129
Aemilij Scauri mores 51	Belli sæuitia	Capfa ab Hercule condita	97
Aemilius Scaurus à largitione Iugurthæ se continet ibi.	Belli Macedonici causa	Capfa, & Thalzæ oppidorum situs, & collatio	ibid.
Aemilius Scaurus à Iugurthæ legatis corrumptur ibi.	Belli punici causa	Capfa oppidum à Mario expugnatum, atque incensum	ibid.
Aethiopes 52	Bellum punicum Romanis in officio retinuit	Carcer vindex nefariorum	127
Africæ descriptio ibid.	Bellum Mithridaticum periculosissimum. car.	Carthago æmula Rom. imperij à stirpe interijt	6
Africam qui primo incoluerint 55	Bellum seruile Capuæ, & in Apulia	Carthaginis laus	53
Africæ pars inferior à Numidis possessa ibidem	Bellum Gallicum	Cassij adeps	130
Allobroges à Lentulo sollicitati 22	Bithynia direpta	Cassij munus vt urbem inflammaret	135
Allobroges in ponte Miluio capti 25	Bocchus Maurorum Rex	Catabathmos	52.53
Allobrogibus præmia decreta 128	Bocchum Iugurtha aduersus Rom. incitauit	Catilinæ mores, & ingenium	4.122
Ambitio virtuti quàm auaritia affiniore 7	Bocchi cum Iugurthâ necessitudo	Catilinæ scelera	142
Amici fide parantur 47	Bocchus cum Iugurthâ coniungit exercitum	Catilinæ domus sacrarium scelerum	121
Amicitia non idem quod factio 60	Bocchus apud Numantiam Latinam linguam didicit	Catilina filium veneno sustulit	11
Amicitia firma idem velle, & idem nolle. car.	Boccho amicitia à Romanis datur	Catilina facetus	144
Animus, vitæ mortalium dux, atque imperator 37	Bocchi purgatio ad Rom. expostulationem	Catilinæ tolerantia	129
Animi bona æterna ibid.	Bocchi Punica fides	Catilinæ ambitio	144
Animi, atque corporis dotes, & munera 1	Bocchus cum Sylla per interpretem agit. car.	Catilinæ repulse	142
Antiochus decem millibus talentorum à Roma spoliatus 150	Bomilcar Masinissæ insidiatur	Catilina lege Plancia interrogatus	15
Antonius orator excellens 142	Bomilcar reus ex æquo, & bono ibi.	Catilina repetundarum reus prohibitus petere consularum	13
Antonius & Sylla ambitus condemnati. car.	Bomilcarem reum Iugurtha in Numidiam mittit	Catilina reip. insidiatur	142
Antonius Catilinam cum exercitu persequitur 22	Bomilcar vadibus datis iudiciû fugit	Catilina Cic. insidias machinatur	15
Appius Claudius interex 148	Bomilcari Metellus persuadet vt libi Iugurtham tradat	Catilina à Cepionis amicitia defenditur. car.	154
Aquila signum Catilinæ 15.124	Cæsari Catulus, & Piso infensi	Catilinarium seminarium	126
Archelaus Mithridatis incepta impediuit. car.	Cæsarem Cicero inter coniuratos nominare noluit	Catilina nocturnus imperator	145
Aristonicus Antiochi filius triumpho ductus 151	Cæsaris de coniuratis sententia	Catilina partes Italiz distribuit	117
Armeniorum origo 53	Cæsaris & Catonis comparatio	Catilina conscientiam vultus arguit	11
Asia à Romanis obfessa 150	Cæsaris ciuilis victoria	Catilinæ responsio ad Ciceronis inuentiuam	15
Aspar Numida 107	Cæsaris bellum aliorû pace mollit. ibid.	Catilina vrbe eiecus	127
Athenæ vrbs doctissima 143	Cæsaris laus	Catilina in Manliana castra noctu profectus	15
Athenæ suam celebritatem scriptoribus debent 6	C. Annij Leptitanorum Præfectus	Catilina, & Manlius hostes à senatu iudicantur	33
Auaritia bellua fera 153	C. Bebius à Iugurtha corrumpitur	Catilina quantum initio exercitum habuerit	ibid.
Auaritia corpus & animum effœminat 6	C. Cornelius pollicetur se Ciceronem confodere	Catilina seruitia repudiat	ibid.
Auaritiam bonos Romanorum mores subuertisse ibid.	C. Cottæ consulatus	Catilina fugam in Galliam parat	ibid.
A. Albinus fratris Sp. Proprætor 67	C. Cotta vouit se patriæ	Catilina duobus exercitibus clauditur ibidem	ibid.
	C. Glaucia à Mario interfectus	Catilinæ interitus	35
	C. Gracchus agrarios concitare conatus. car.	Catonis ingenium	153
		Catonis dicendi voluptas	142
		Cato Scipioni cœtaneus	ibid.
		Catonis	

Catonis de coniuratis sententia	31	Syllam	107	letus	150
Catuli, & Cæsaris inimicitia	25	Damasippus Syllæ iussu iugulatus	28	Hetruria infamia latronibus	15
Catulus Syllæ fauor	149	Decem viri Athenas profecti legum cau-	143	Hetruria propter Syllæ dominationem	ibid.
Cethegi vita	144	sa	143	egestate laborat	ibid.
Cethegi temeritas	130	D. Bruti domus coniurationis habit in-	15	Hetrufcorû de prodigijs responsum	130
Cethegi munus, Cicero .ianuam obfide-	22	scia	15	Hiempsalis grauius dictum Iugurtham	47
re	22	D. Syllæ de coniuratis sententia	25	exasperat	47
Cethegi literæ ad Allobroges in senatu	128	Deorum auxilia quibus parentur rebus.	31	Hiempsalis caput ad Iugurtham refertur	ibidem
recitata	128	car.	31	Hippo vrbs Libyphœnicæ	53
Cethegus captus, familiæ, atque libertor-	25	Dies, quibus conseruamur, non minus iu-	128	Historias scribere magno vsui esse	37
rum implorat opem	25	cundi, quàm natales	128	Historias scribere cur arduum	1
Ciceroni parantur insidiæ	15	Dignitati magis quàm famæ consulen-	27	Historiam scribenti mentiri turpe	113
Cicero & Antonius Coss. declarantur ib.	15	dum	27	Hominis partes duæ, atque vtriusque mu-	37
Ciceronis consulatus quantus stipatus pe-	130	Diffensionum ciuilium catalogus	130	nera	37
riculis	130	Diuitiæ iniuriarum suspicioni obuoxiæ.	44	Ignauia nemo immortalis factus	92
Cicero coniurationem ad senatum re-	15	car.	44	Imagines maiorum ad virtutes quof-	37
fert	15	Dolorem cruciatu leniri	134	dam accendisse	37
Cicero Cos. senatum in ædem Iouis Sta-	124	Domum paternam vendere antiquitus in	113	Imperia crudelia, acerba magis quàm diu-	151
toris vocat	124	fame	113	turna	151
Cicero Cos. Senatum in ædem Concor-	25	Lephani quadraginta à Romanis in-	76	Imperium optimum quale	92
diæ conuocat	25	terfecti	76	Imperio maximo maxima inest cura	128
Cicero Cos. vrbi præsidio esse iussus	22	Elogium censorium App. Claudij, & Pi-	113	Imperium quibus artibus retineatur	1
Cicero Allobroges instituit, vt iusiuran-	ibid.	sonis	113	Imperandum quàm optimis	151
dum obfignatum ad ciues perferen-	ibid.	Eloquentia incunabula virtutum	ibi.	Indici coniurationis præmia constituta.	151, 143
dum exigant	ibid.	Epistola Adherbalis in Senatu recitatur.	56	car.	151, 143
Cicero Cos. de captis in ponte Miluio	25	car.	56	Ingenium socordia torpescere	37
dubius	25	Epistola Catilinæ ad Catulum	21	Inimicitia priuatæ reip. aliquando pro-	113
Ciceroni supplicatio decreta præter exem-	130	Epistola Lentuli ad Catilinam	25	sunt	113
plum	130	Epistola Scipionis ad Micipsam	44	Iniuriæ cuique suæ graues	28
Ciceronis vita taxatur à Salustio	111	Equitibus Rom. indignum regum peregr-	81	Inuidia virtute parta gloria est	121
Cicero domi suæ vna cum Terentia legis	ibid.	norum satellites agere	81	Inuidia ex opulencia oritur	6
Planciam iudicia fecit	ibid.	Exempla mala ex nobis iniurijs orta	28	Ira, atque cupido consultores pessimi	81
Ciceronis vxor sacrilega	ibid.	Exercitus Rom. quomodo mollis euasit	6	Iracundia apud alios, in imperio superbia	28
Ciceronis consulatum nihil distare à Syl-	ibid.	rit	6	est	28
læ Dictatura	ibid.	Factio quo nomine ab amicitia diffi-	67	Iudicis officium	80, 81
Cicero togatus dux	ibid.	rat	67	Iudicis acerbis ciuitas magis vastatur,	152
Cicero in consilio Deorum	ibid.	Fama popularis pro oraculo	15	quàm corrigitur	152
Cicero Romulus Arpinas	ibid.	Fauonius ciuitatis onus	ibid.	Iugurtha Romanis charus	44
Cicero nouus homo Arpinas	ibid.	Fœdus nullum populi R. iniussa fieri po-	67	Iugurtha auxiliari exercitui præfectus	43
Cicero inquilinus ciuis vrbs Romæ	15	terat	67	Iugurthæ genus, mores, studia & inge-	41
Ciceronis immoderata eloquentia	111	Fœneratores paci publicæ officere	152	niuum	41
Ciceronem Minerua artes edocuit	ibi.	Fortuna humanarum pleraque regit	111	Iugurtha quare à Micipsa adoptatus	55
Ciceronem domus	ibi.	Fortuna nihil vel eripere, vel largiri po-	37	Iugurtha Micipsæ decreta rescindi oportere contendit	46
Cicero Clodij furori cessit	ibi.	test	37	Iugurthæ in Adherbalis amicos ac propinquos crudelitas	48
Cyrenenses quando maxime floruerint.	88	Fortunæ quisque faber dictum Apij	151	Iugurthæ & Adherbalis comparatio	55
car.	88	Fulvia nobile Curij scortum coniurationem patefecit	15	Iugurtha quibus coniecturis regnum sibi polliceatur	51
Cyrenensium cum Pœnis de finibus conditiones initæ	ibi.	Gabinij munus, vrbs incendium	22	Iugurtha Numidia potitur	47
Cirtham Iugurtha obfedit	57	Galli gloria belli præstantes	ibid.	Iugurtha Rom. largiendo fatigat	137
Cinnæ in vrbem reditu, omnes interijisse ordines	149	Galli infelissimi Romano nomini	31	Iugurtha Cirtham obfedit	57
Ciuis nomen quis mereatur	134, 143	Gaudæ Masinissæ nepoti regio honores Metellus negat	82	Iugurthæ cruenta de Adherbale victoria.	61
Ciuem Romanum verberibus cædi nefas	27	Getulorum situs	52	car.	61
Comedere bis die vitio datur	152	Getuli initio habitabant Africam	ibid.	Iugurtha quàm potens gratia, & largitio	58
Concordia paruas res crescere, discordia contra	45	Getulorum mores	ibid.	ne	58
Coniuratio ex quibus conflata	11, 123, 153	Getulos armis affuefacit Iugurtha	53	Iugurtham cum Cassio Romam venit	65
Coniuratorum catalogus	11	Getuli, & Mauri à Mario fusi fugatiq. car.	103	Iugurtha Italia decedere iussus	ibid.
Coniuratorum munia	21	Gloria maiorum posteris lumen	92	Iugurthæ vades quinquaginta	ibid.
Coniurati conijciuntur in carcerem	22	Gloriæ itinera duo, pacis. s. ac belli	1	Iugurthæ exercitus funditur	75
Conscientiæ vis	149	Gn. Octauius collegam ex vrbe armis expulit	130	Iugurtha pabulum, & aquam corrumpit.	77
Consilia in re militari	153, 154	Gn. Piso factiosus	13	car.	77
Consularis potestas	15	Gn. Piso custos publicarum ceremoniarum	144	Iugurtha Bomilcaris perfida persuasione deditionem facit	80
Coss. Romæ imperantibus, quàm resp. creuerit	6	Gn. Piso in ceteriorem Hispaniam missus	13	Iugurtha à Martius armis exutus	96
Consulis vox in senatu princeps	134	Gracchi oratores summi	140	Iugurtha occisis equitibus vix erupit	103
Consulem gerere, & fieri differunt	92	Gracchorum cædes	69, 121, 143	Iugurtha conditiones quidem accipit, Mario tamen diffidit	109
Consultantes de rebus dubijs odio, & amicitia vacare decet	28	Græci facundia Rom. priores, non item virtute	32, 153	Iugurtha victus traditur Syllæ	ibid.
Corporis bona facile dilabuntur	37	Hala Seruilius Sp. Melium nouarum rerum studiosum occidit	116	Iupiter Stator vnde dictus	121
Crasus orator summus	142	Hanno morti damnatus	143	Iupiter Stator vrbs cultos	118
Curæ magnæ magna merces	153	Hercules in Hispania interijt	33	Largitiones, Reipublicæ officere. car.	154
Cyrenæ	53	Herennius cum exercitu à Pompeio de-	33	Laris oppidum	98
Dabar Massagradæ filius	11	Legati	150	Legati	150
Dabar interpres inter Bocchum, &				Legati	150

Legati Romanorum Adherbalem & Iugurtham arma deponere iubent	56	Iugurtha	60	nuere audet	90.91
Legati Rom. Iugurthæ pacem imperantes frustra descendunt	57	L. Cæsar sororis virum vita priuandum pronunciauit	134	Marius nouus homo creatur cos.	85
Legati C. Manlij ad Q. Martium	15	L. Cassius Iugurthæ deditioem persuadet	64	Mario cos. Numidia prouincia decernitur	96
Legati Marij Bocchum à bello desistere hortantur	89	L. Cassi munus vt urbem incenderet	130	Marij in Africam expeditio	ibi.
Legati Adherbalis ad Iugurtham de iniurijs quærentes	55	L. Cincius de Tribunitia potestate loquitur	149	Marius Gaudam aduersus Metellum incidit	81
Legati Iugur. Adherbalem Romæ falso deserunt	51	L. Cornelius custos publicarum ceremoniarum	144	Marius quare sordidus fuerit habitus car.	92
Legati Iugurthæ S.P.Q.R. pecunia corrumpunt	ibi.	L. Domitij vita	153	Marius castella Iugurthæ vi, præmijque tentat	96
Legati à Iugurtha ad Metellum supplicatum missi	71	L. Glabronis fida deprehensa	142	Marij pugna cum Mauris, & Getulis latrocinio simillima	101
Legati Bocchi à Iugurtha corrumpuntur	105	L. Hortensij de Catilina sententia	144	Marium Numidæ magis quàm vllū mortalem timent	98
Legati alij Bocchi à Getulis spoliati, ad Syllam profugiunt	ibi.	L. Manlius trib. pl. de imperatore contra Iugurtham ad populum refert	85	Marius cos. triumphat	109
Lentulus dicendo multum valuit	128	L. Opimius, C. Græcho, & M. Fuluius Flacco interfectis, cos.	51	Marius victoria non insolentior factus car.	101
Lentulus & Cethegus portenta ciuitatis car.	143	L. Opimis à Iugurtha corrumpitur	ib.	Marij Italia bis obsidione liberauit car.	135
Lentulus & Cethegus coniurationis capita	ibi.	L. Posthumius ciuitatis onus	153	Mafiniffa & Micipsa vna cum Romanis Syphacem regno expulerunt	48
Lentulus ex libris Sibyllinis sibi regnum Rom. pollicetur	25.128.144	L. Saturninus C. Memmius occidit	133	Mafiniffa populi R. nominis studium commendat	ibi.
Lentuli somnus	130	L. Seruius in senatu recitat literas, in quibus Manlium arma cepisse scriptum erat	15	Mafiniffa quando in Romanorum amicitiā venerit	41
Lentuli ignauiam Catilina increpat	34	L. Sidicinus rerum nouarum studiosus car.	144	Mafiniffa Iugurthæ regnum affectat	65
Lentulus Romæ nouarum rerum studiosus sollicitat	22	L. Sulpicius e senatu motus	143	Mafiniffa obruncae	ibi.
Lentulus sollicitauerat Allobroges	128	L. Tarquinij iudicio non habetur fides	25	Mauri, ac Getuli à Mario fusi, fugati que car.	100
Lentulus cum exercitu in agrum Fefularum ire parat	25	L. Torquato, & L. Corneio cos. Catilina & Antonius cædem parant	13	Mauri pro opibus vxores denas ducunt, aut amplius	89
Lentulum, quia Prætor, Consul mane in senatum ducit	ibi.	L. Valerius Flaccus, & C. Promptinius Prætores ad Allobroges intercepti, missi	25	Mauri pro Medis	55
Lentuli literæ signum que	128	L. Vargunecius in Ciceronis mortem iurat	15	Medorum origo	ibi.
Lentulus abdicato magistratu in custodiam traditur	130	L. Annij trib. pl. magistratum confirmare nititur	67	Metellus foritur rem gesturus, omnia ad iumenta ignauiam sustulit	71
Lentulum opifices, & seruitia eripere sollicitant	124	Magistratum creandorum ratio car.	143	Metello cos. Numidia prouincia obuenit	ibi.
Lentulo frangitur gula laqueo	33	Magistratum conditio misera	124	Metelli expeditio in Numidiam	72
Lepidus Latio Proconsul	149	Maleficiorum publicorum, ac priuatorum diuersa ratio	46	Metellus Iugurthæ legatos corrumpit ibi dem	74
Lepidus exercitum ad urbem ducit	ibi.	Maliitia præmia	119	Metelli cum Iugurtha pugna	74
Leptis situs	53	Mammili trib. pl. quæstio in eos qui à Iugurtha corrupti, vel pactioem fecissent	67	Metellus Numidæ oppida capit, vastatque agros	76
Leptim Sidonij condiderunt	87	Manlius princeps belli Catilinarij	15	Metellus Iugurtham insidijs aggreditur car.	79
Leptitanorum lingua, leges, & mores	ibi.	Manlius in Hetruria	ibi.	Metellus victor milites pro meritis donat	77
Leptitani Romanis semper fideles	ibi.	Manlij in Fefulis arma	ibi.	Metello supplicationes decretæ	77.78
Leptitani ad Bestiam, amicitiam rogatum miscrunt	ibi.	Manlij Torquati in filium seueritas	143	Metelli superbia	82
Lex duodecim tabularum ne quis cæcus nocturno in vrbe ageretur	143	Mapalia Numidarum ædificia	53	Metellus Romæ excipitur	96
Lex Gabinia contra clandestinas conciones	ibi.	M. Acemilius omnium flagitiosorum prestremus	148	Metelli stratagemata	84
Lex C. Gracchi de vocandis, ex quinque classibus, centurijs	153	M. Bibulus quibus rebas in consulatum eruperit	153	Metellus conspectum Marij fugit	96
Lex Porcia	28	M. Cæparius pastores in Apulia sollicitat	130	Micipsæ regis Numidæ Genealogia	41
Lex Saryra	60	M. Cotta à Mithridate fufus	150	Micipsa Iugurtham, vt bello caderet, auxiliari exercitui præficit	43
Lex Sempronia	134	M. Crassus nominatus inter coniuratos car.	13.25	Micipsa in Iugurtham beneficia	48
Lex coniuratorum maxime impia	131	M. Fuluij cædes	60	Micipsæ Iugurtham filijs commendat	45
Libertas maxime omnium tueatur	147	M. Marcellus vir fortissimus	119	Micipsa moritur	46
Libertas omnibus ex æquo optabilis	ibi.	M. Papyrium Glabrio extinguere conatus	142	Militia ad pacem pertinet	152
Libri Punici, Hiempsalis	52	M. Petreio exercitus aduersus Catilinam committitur	35	Militaris disciplina non tam ex libris, quam in acie discitur	92
Libyes Africam primo inhabitauerunt	53	M. Scaurum legatum Iugurtha timet	57	Militaris disciplina magis ne ex animo, an corpore pendeat	1
Libyes quàm Getuli minus bellicosi	ibi.	M. Syllanus Metelli in consulatu collega	71	Minacius obætatus	130
Liguris cuiusdam gregarij Mulucha per insidias capitur	99	Marij imagines, & nobilitas	81.91	Miseris parum fidei	56
Linguae procacitate sordes non eluuntur car.	113	Marius Græcas literas noluit addiscere car.	92	Mithridates Nicomedem Bithynia expulit	150
Liuius Drusus patronus nobilitatis	153	Mario aruspex felicia omnia portendit car.	81	Mithridates Asiam spoliū Antiochi recipit	ibi.
Locus medius apud Numidas honorificentior	46	Marius petendi gratia missionem à Metello rogat	82	Mithridates in latere vestigialium Romanorum	148
L. Belligerus Prætor	105	Marius à Metello dimittitur	85	Mithridates Cottam fudit	150
L. Bestia Calpurnio Cos. Numidia prouincia obuenit	58	Marius senatus licet aduersus nihil ab-		Mithridatis apud Heracleam milites optimos amittit	ibi.
L. Bestia exercitum in Africam parat	ibi.			Mithridatis cum Lucullo proelia	ibi.
L. Bestia cos. auaritia corrumpitur	ibi.			Mithridates Græciæ graue seruitium dedit	ibi.
L. Bestia cos. de deditioe consilium cum					

dempfit	ibi.	Pacis fundamenta	116	cula coniecit	22
Mors ærumnarum requies	22. 28	Pecuniæ studium paci communi officit .	152. 153	Q. Metellus Creticus in Apuliam mittitur	15
Mors turpis viro forti non potest accide	131. 15	Pecunia pernicies omnium	152	Q. Metellus in agrum Gallicanum profectus	126
Mulieres in comitatu Catilinæ	142	Perfarum origo, atque situs	53	Q. Minutius Cos. Macedonia provincia obuenit	65
Mulucha flumen Mauros à Numidis diuidit	53. 98	Perfarum se per connubia Getulis miscuere ibidem		Q. Pompeius Rufus Capuam senatus decreto mittitur	15
Mulucha vrbs (ita Florus castellum ab amne fortalis appellat) à Mario capitur	98	Philenon ara	ibid.	R. Egere vi patriam, importunum . car.	37
Muthul flumen Numidiæ	73	Pisonem seditiones cogitantem Catilina confirmauit	143. 144. 152	Regum antiquitus studia	118
Nabdalsa Bomilcaris in prodendo Iugurtha socius	84	Pisonis, & Cæsaris inimicitia	25	Regis nomen imperandi primum fuit	113
Nabdalsa apud Iugurtham prodicionis suspicionem deprecatur	ib.	Plebs Catilinæ cæpta probat	ibi.	Regibus Rom. imperantibus boni quam mali suspectiores	119
Naturæ iniquitas falso ab hominibus incusatur	37	Plebs antea nouarum rerum studiosa Catilinæ consilia execratur	ibi.	Regum ara Romæ quando liquefacta . car.	140
Necessitas extrema non est expectanda . car.	147	Poenitentia seræ locus, atque exemplum . car.	143	Res humanas semper ad deterius prolabi	113
Necessitas morsus grauissimi	143	Pompeius Crasso inuisus	43	Remp. priuatis crescere inimicitijs	113
Nigidianum sacrilegium	113	Pompeius tanquam sanum debitorum . car.	150	Remp. quibus rebus Romani auxerint	30
Nobilibus in bello delinquentibus fortuna bona patrocinantur	91	Pompeij remotior ab vrbe exercitus Catilinæ spem perficiendi cæpti auxit	13	Reip. prætextu pro sua quisque potentia certat	22
Nobilitas ignaua à Mario reprehenditur	92	Pompeius de comætu, & sumptibus queritur	150	Resp. ex faucibus Catilinæ erepta	113
Numidiæ origo, ac situs	53	Pompeius sua Martia facta enumerat ibidem		Res secundæ insolentiam patrium	69
Numidæ quare vocati	ibid.	Pompeius hostes per Alpes in Hispaniam summouit	ibi.	Rhodiorum iudicia	153
Numidæ incrementum	ibid.	Pompeij gloriæ, & Solis cursus terminus idem	136	Rhodij bello Macedonico capiti, quare impuniti à Romanis sine dimissi	27
Numidarum ingenia	71	Pompeius maior fortuna quam sapientia	150	Romæ vrbs origo	6
Numidarum cibus, & abstinentia	97	Pompeium nihil aliud, quam Cæsari obesse voluisse	151. 152	Romanorum antiquorum mores, & instituta	11
Numidæ pecotis magis quam armorum studio	76	Populus Romanus, quibus modis libertatem exciderit	152	Roma in patres, & plebem diuisa	153
Numidarum studia iuuenilia	45	Porcij dicendi præstantia	142	Roma lux orbis terrarum, & ætæ gentium	34
Numidæ mobiles	76. 83	Porcius Latro Catilinæ familiaris	30	Roma domicilium imperij	118
Numidæ pro opibus denas aut amplius vxores ducunt	89	Præneste Colonia Ciceronis iussu præditiis munita	118	Romæ florescenti à finitimis inuidebatur	48
Numidarum spes in pedibus	76. 84	Probitas parum per se tuta	47	Romanis omnia regna aduersa	88
Numidæ reges Rom. nominis maxime studiosi	47	Prodigia	130	Romani in pace seditionum, tumultu patris studiosi	11
Numidarum salutem ex Romanis pendere	48	Profopopæia patriæ	55	Romanos sæpe parua manu fortissimos fudisse exercitus	32
Numidiæ regnum Micipsæ hæredes diuidunt	46. 51	Ptolemæus precio diem belli prolata . car.	151	Romani præclara agere, quam scribere maliebant	7
Numidæ fusi fugatiq̃ue	86	Publica à paucis emere periculofum	45	Romanorum beneficentia	6. 104
Nusa Nicomedis filius regno frustratur . car.	150	Publius obærat	121	Romanis principio visum est melius amicos, quam seruos querere	104
Obscuriorum facta paucis nota	28	P. Cæpionis & Catilinæ amicitia	144	Romanorum antiquitus de honoribus certamen	6
Obscuri vita virtute, & innocentia tumentur	89. 91	P. Lucullus trib. pl. Magistratum conuenare nititur	67	Romanorum potestas in curandis sociorum iniurijs	47
Opificum quæstus sustinetur frequentia, aliter otio	136	P. Rutilius Metelli legatus Mario exercitum tradit	10	Romanorum erga Pœnos foedifragos fides	28
Oratio Adherbalis coram senatu	47	P. Scipionis Nasicæ Cos. Italiam prouincia obuenit	58	Romani imperij finis	154
Oratio Bocchi per interpretem ad Syllam	107	P. Scipio Gracchum interfecit	116	Romani quam à maiorum virtutibus de seauerint	6. 11
Oratio Cæsaris	27	P. Sextius adolescens optimus	119	Romani arma à Sânitibus, insignia magistratuum à Thufes sumperunt	28
Oratio C. Memmij	60	P. Sulpicius à Sylla oppressus	130	Romanorum in ædificando luxuries, caritate	11. 15
Oratio Catilina qua coniuratos hortatur	14	P. Silius cum exercitu in Mauritania . Calulus Proconsul	148	Romani sicuti sententia	102
Oratio Catilinæ qua hortatur exercitum . car.	34	Q. Cæpio & M. Manlius male cum Gallis pugnaverunt	109	Roma venalis, si modo inuenerit emptores	65
Oratio Catonis aduersus Cæsaris sententiam	30	Q. Curtius coniurationem patefecit	15	Romæ omnia venalia	44. 55. 58
Oratio Marij popularis admodum	91	Q. Fabij Sangæ patrocinio ciuitas plurimum vsa	22	Romani à Iugurtha sub iugum missi	61
Oratio Micipsæ ad Iugurtham	45	Q. Manlius Chilo Furij in Allobrogum sollicitatione collega	130	Romulus parens vrbs	144
Oratio Syllæ ad Bocchum	104	Q. Martius Rex Senat. decreto Fesulas mittitur	15	Romulus in Deos relictus	128
Oratio moribus confonet	113	Q. Martij responsum ad legatorum postulatam	21	Romulus inauratus in Capitolio de collo tactus	32
Orbis diuisio generalis	52	Q. Maximus maiorum imaginibus ad virtutem accensus	37	Rumoris publici auctoritas instar Oraculi	143
Patres reip. præsides Romæ appellati . car.	6	Q. Metellus Celer in agrum Picenum missus	15	Salustij educatio, vita, atque vitia & sequentibus	113
Patria iucunda	104	Q. Metellus plures coniuratos in vincula coniecit	22	Salustij Prætor Africam obtinuit	ib.
Patria communis omnium parens	119			Salustij adulterium	222
Parra a mittere maius dedecus, quam nihil parauisse	60				
Pax foris Romanos in lasciuam coniecit	69				
Pax diuersis in mentibus esse non potest . car.	61				

Salustius à rep. ad scribendas historias se
transfert 133
Saturninus morte mulctatur 143
Saturnaliorum dies terminus coniuratio
nis 142
Scipio sumus orator 142
Scipio Annibalis nomine clarus 136
Scipio Africanus Numantiae, & Carthagi
ni suum nomen debet ibid.
Scipio Iugurthæ populi Rom. studium
commendat 44
Scipio maiorum imaginibus ad virtutem
accensus 37
Secundæ res animos sapientu fatigant 7
Seditiones Tribunitiæ temp. agitant 67
Sempronia in numero coniuratorum 15
Senatores quadraginta in victoria civili
interierunt 153
Senatus animus, Plebs corpus 154
S. C. de subueniendo Adherbali impedi-
tur 58
S. C. de prohibendis à mœnibus Iugurthæ
legatis ibi.
S. C. vt C. Marius, & L. Valerius coss. vi-
derent ne quid resp. detrimenti cape-
ret 116
S. C. in coniuratos 15. 33. 130
S. C. vt L. Opimius cos. videret ne quid
resp. detrimenti caperet 116
Seleucia 151
Senectus ipsa, morbus 149
Sententias per tabellas fieri sollicitas 154
Septimius Camer in agrum Picenum à
Catilina mittitur 15
Serpentes accenduntur siti 97
Sertorius Hispaniam citeriorem vastauit.
car. 150
Sibylla 144
Sicca oppidum primum à Iug. defecit 77
Signa scelerum certissima 128
Societatem belli initari, quæ considerare
debeant 150
Socordiae humanæ imbecillitatis causa.
car. 37
Spes sola homine in miserijs consolatur.
car. 133
Sp. Albino Cos. Numidia prouincia ob-
uenit 65
Sp. Albinus à Iugurtha ludificatus 67
Spurius Albinus Metello exercitum igna

uum tradit 71
Sp. Albinus Massinisse suadet, vt regnum
à senatu perat 65
Sp. Melius mulctatus 116. 143
Stacilio & Gabinio negocium datur, vt
urbem incenderent 22
Stipendia militum inæqualia 151
Sumptuum ratio ad pacem pertinet 152
Superbia commune nobilitatis malum.
car. 87. 88
Supplicijs inferorum remotis, mors non
amplius pertimescenda 134
Suthule oppidum Numidiæ 67
Sydonij Leptim condiderunt 87
Sydonij quomodo in Numidiam perue-
nerint 87
Sylla eloquens 104
Sylla quo pacto sibi exercitum fidem fece-
rit 7
Syllæ inconsternatus animus 106
Syllæ crudelitas 7. 144
Syllæ omnia lege belli licuerunt 152
Sylla C. Marium ex ciuitate eiecit 130
Sylla Damasippum, & alios iugulare iuf-
sit 28
Sylla P. Sulpicium oppressit 130
Syllani milites rapinis assueti Catilinæ oc-
casione augent 13
Syllani milites gregarij senatores facti 22
Syllæ Quæstoris mores, & natura 100
Sylla pollicetur pacem Boccho 109
Sylla à Mario ad Bocchum de communi
bus rebus agendis mittitur 104
Sylla vna cum Voluce per hostium castra
proficiscitur 106
Syphacis agros, vrbesque Romani Massi-
nissæ dono dant 41
Syrtes vnde dicte 87
Syrtes duæ 53
Tana flumen Africae 97
Terentius Varro ad Cannas legiones
perdidit 143
Thalæ oppidi situs 86. 111
Thalæ oppidum Numidiæ, vbi thesaurus 86
Thalæ capitur 87
Thereon 53
Thirmida à Iugurtha capitur 46
Tyb. Gracchus iterum petit tribunatum
car. 133
Tyb. Neronis sententia de coniuratis 25

T. Turpilius Syllanus Vaccensium Præ-
fectus vnus ex omnibus Italicis eua-
sit 83
T. Turpilius supplicio afficitur 84
Tongillus à calumnia amatus 122
Tribunitia potestas materia discordia-
rum 57
Tribunitia potestas Pompeio, & Crasso
Coss. restituta 22
Tribunitia potestas telum libertatis 149
Triginta Atheniensium Tyranni 28
Tullia Ciceronis, matris suæ pellex 111
Tullianum carceris locus 33
Tyrannidem affectantium Catalogus.
car. 116
Vacca oppidum, forum totius Numi-
diæ 73
Vaccensium Romanorum præsidia interfi-
ciunt 83
Vaccenses perfidiæ poenas luunt 84
Valentia à Pompeio deleta 150
Victoris in manu est bellum mutare 33
Victoriae externæ, & internæ collatio.
car. 145
Victis quanta accidant incommoda 28
Vitis labor, mulieribus munditiæ conue-
niunt 92
Virtutis ite arduum 153
Virtutis post vitam magis se attollite 154
Virtus non eget composita oratione 92
Vicia virtutum nomina sortita 30
Vicia silentio non transeunda 1
Viueret quid dicantur 1
Vmbrenus Allobroges sollicitat 13. 130
Voluptas pugnat cum præmijs virtutis.
car. 92
Volux filius Bocchi 104
Volux à patre Syllæ obuam missus 106
Volux dubiæ fides apud Syllam ibid.
Vitiæ magna negociatorum multitudo.
car. 83
Vulgus seditiosum ibid.
Vulturcius cum Allobrogibus ad Catili-
nam proficiscitur 25
Vulturcius in Ponte Miluio capitur ibi.
Vulturcius de itinere & literis interroga-
tur ibi.
Zamae situs 78
Zama arx Numidiæ à Metello obfi-
detur ibi.

DE P
Es
Te
No

[Faint, illegible text in the left column, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, illegible text in the middle column, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, illegible text in the right column, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

4 1 1 1 1

alias, * U
is, C
qu
me
diu
tus
tal
ma
pia
lta
eg
id
cel
tal
fia
pe
di
im
cō
fi
in
hu
ac

1

C. CRISPI SALVSTII

IN HISTORIAM DE

CONIVRATIONE CATILINAE.

P R O O E M I V M.

MNEIS homines, qui sese student præstare ceteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est. Animi imperio,

corporis seruitio magis vtimur. Alterum nobis cum aliis, * Dijs, alterum cum belluis cõmune est. Quò mihi rectius esse videtur ingenij, quàm virium opibus gloriã querere: & quoniam vita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quã maxime longam efficere. Nam diuitiarum & formę gloria, fluxa atque fragilis est: virtus clara æternaq. habetur. Sed diu magnum inter mortales certamẽ fuit, vi ne corporis, an virtute animi res magis militaris procederet. Nam & priusquam incipias, consulto, & vbi cõsuleris, mature factõ opus est. Ita vtrunque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio Reges (nam in terris nomẽ imperij id primũ fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. Etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuiq. satis placebant. Postea vero q̃ in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij, & Athenienses cõtere vrbeis, atq; nationes subigere: libidinem dominã di causam belli habere: maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atq; negocijs cõpertum est, in bello plurimum ingeniuũ posse. Quod si regum, atq; imperatorum animi virtus, in pace ita, vt in bello valeret, æquabilius, atque constantius sese res humane haberent: neque aliud alio ferri, neq; mutari, ac misceri omnia cerneret. Nam imperiuũ facile his ar-

tibus retinetur, quibus initio partum est. Verum vbi pro labore desidia, pro continentia & æquitate libido atq; superbia inuasere, fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quenq; à minus bono transfertur. Quę homines arant, nauigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales de diti ventri, atq; somno, indocti, incultiq;, vitam sicuti peregrinantes transfegere: quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Forũ ego vitam, mortemq. iuxta æstimo, qm̃ de vtraq; siletur. Verum enimvero is mihi viuere demum, atq; frui anima vñ, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam querit. Sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere reip. etiam benedicere haud absurdum est. vel pace, vel bello clarũ fieri licet. & qui fecere, & q̃ facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaq. par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum, tñ in primis arduum vñ res gestas scribere. Primum, q̃ facta dictis sunt ex æquanda: dehinc, quia pleriq; quæ delicta repræhenderis, malevolentia, & inuidia dicta putant. Vbi de magna virtute, atque gloria bonorũ memores, quæ sibi quisq; facilia factu putat, equo animo accipit: supra ea, veluti ficta, p̃ falsis ducit. Sed ego adolescētulus initio, sicuti pleriq; à studio ad remp. latus sum: ibiq. mihi aduersa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute, audacia, largitio, auaritia, vigebat. Quę tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium: tñ inter tanta vitia imbecilla etas ambitione corrupta tenebatur. Ac me, cū ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem: q̃ ceteros fama, atq; inuidia vexabat. Igitur vbi animus ex multis miserijs, atq; periculis requieuit: & mihi reliq. atatem à rep. procul hñdam decreui: non fuit consilium socordia, atq; desidia bonum ocium contere: neq; vero agrum colēdo, aut venando, seruilibus officijs intentum atate agere. Sed à quo incepto, studioq. me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi R. carptim, vt quæq; memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, q̃ mihi à spe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ coniuratione, quã verissime potero, paucis absoluam. Nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris, atque periculi nouitate: de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

Salust.

A LAVR

C. CRISPI SALVSTII
 LAVRENTII VALLAE IN C. CRISPI
 SALVSTII CATILINARIUM,
 COMMENTARII.

MNEIS homines) Patricia gente Crispus Salvstius Romæ natus, post temp. civili discordia concussam, cum nulla illius administranda ratio bonis superesset amplius, se ad scribendum concu- lit: in quo genere Quintiliani iudicio, qui eum Thucydidi in historia eminentissimo opposuit, præcipuum inter eos, qui res Romanas literarum monumen- tis tradidere, est laudem adeptus. Etenim, quo Thucydides est Herodoto maior, cui secundæ tribuuntur partes: eo certe hic nostro Livio præstantior, quem Herodoto ille comparat. Accedit & Martialis vrbanißimi poëtæ carmen: Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorum, Primus Romana Crispus in hi- storia, quo haud dubie apparet doctorum hominum iudicio Crispum ceteris Romanarum rerum scriptoribus prælatum. Quod si tantorum virorum testimonio primum in historia lo- cum obtinet, summa nos ope niti decet, vt præclara eius monu- menta, si qua adhuc restant, non tantum ipsi studio condiscamus, sed si fieri etiam possit, quamplurimis nostra indutria om- ni sint ex parte conspiciua: atque id ipsum hoc enixius præstan- dum, quod post tantam nostratum literarum iacturam, quan- tam Gothicis temporibus factam fuisse constat, paucissima que- dam vestigia, ne fragmenta dicam ac illa ipsa penè euanescen- tia ex locupletissima Crispi ornatisimæque historia ad hæc tem- pora peruenire, & quod iniquius ferat aliquis, fuerint hæc pro- gymnasmata quædam (vt Græco verbo vtar) castissimæ illius Mineræ: quæ nobis reliqua cum temporis, tum hominum fecit iniuria. Nam quod plenissimam Crispus scripserit histo- riam, quæ res Romanas non solum, sed externarum etiam gen- tium sit complexa abunde constat: verum à Catilinæ coniura- tione, quasi ingenij experientiam daturus, cum (vt videri potest) auspiciatum fuisse, & ipsum operis præmium haud dubie demonstrat, cui ad styli consummationem credibile est iugurthæ bellum subiecisse. Sed quanti illa momenti fuerint, quæ prorsus interiere ex his, quæ hodie extant, facilis est coniectura: quippe cum nulla possit virtus in historia elucere: cum non in hac, vel illa meditatione facile recognoscas, sed quò eius sunt vir- tutes altiores, minusque vulgo proximæ, eò maiore nobis stu- dio, vt dixi, est nitendum, ne illæ nostra, vel inertia, vel negli- gentia diutius in obscuro sint. Etenim quam cognitu sint dif- ficiles, vel ex eo potest intelligi, quod non pauci, vt video in proemij fronte hallucinati, dant illi vitio quod nefarium Ca- tilinæ scelus scripserunt, inde potissimum sit exorsus, vt dixerit, animum corpori, & ingenium viribus præstare: velut nihil magis ab eo, quod dicturus erat, alienum dici potuisset: sed accu- rare omnia dixit, ac magis erudite, quam verbis explicari possit. Redditurus nanque sui consilij rationem, quod à rep. dig- gressus se ad historiam scribendam contulisset, nulla potuit hon- estior causa demonstrari, quam eo se consilio id fecisse ostenderet, vt ea parte corporis vteretur, quæ potissima in homine esset: nec ita multo post, non magis, se ratione quam necessita- te, vt id consilij caperet, adduci oportuisse demonstrat: quoniam ambitione malisque artibus ciuitate corrupta, nullus videretur innocentie locus huic, qui ad eam capiendam accederet, relictus. Verum, quia præclara ingenia, aut domi consulendo, suorumque facta illustrando, aut fortis temp. administrando patriæ videri possunt vtilia: sublata optimatum administratione, omnique recte viuendi ratione mutata, merito vnum hoc scribendum officium, quod reliquum erat, quia & potuit & debuit non minori ingenio quam pietate patriæ, ciuibusque suis optime de ea benemeritis præstitit Crispus. [Præstare] Datio & accusatio iungitur. vt præsto illi, & præsto illum. [Præstare] Excellere. [Ceteris animantibus] .i. brutis animalibus. [Summa ope] Summa possibilitate, & viribus summis. nam opis si- gnificat possibilitatem. Virg. Aen. lib. j. Grates persolvere di- gnas, Non opis est nostræ Dido .i. possibilitatis. [Veluti pecora] Quæ silentio vitam transeunt. [Prona] .i. procliuia. [Obedi- entia ventu] Quia animalia suos appetitus sequuntur & tan- tum præsens tempus considerant: non autem futurum, nec præteritum vident. vt Cic. j. Offic. ait [Sed omnis nostra] Quo-

niam igitur nos dissimiles ceteris animantibus esse debemus: videamus quibus in rebus occupati esse debeamus. Duæ autem res sunt, quibus clari esse possumus. .i. vel viribus ingenij, vel vi- ribus corporis, sed videamus vtrum magis præponderet. [No- stra vis] .i. humana. [Sita] Posita. [In animo & corpore] .i. viri- bus animi & corporis continetur. [Magis quam seruitio] Ani- mus quidem imperat, corpus autem seruit. [Alterum] Impe- rium animi. [Alterum] Videlicet seruitium corporis. [Dijs] Nam memoria, & intelligentia, & prouidentia diuinæ virtutes sunt, & diuino quodam numine traditæ sunt. [Commune cum bellis] Nam quemadmodum sentiunt & appetunt belluæ, ita homines & appetere possunt, sed homines & meminerunt, & intelligunt, & ceteris prouident, quod animantibus protinus negatur. Ergo constat animum quidem cum dijs esse commu- nem, corpus vero cum bellis communitatem habere. [Quo mihi rectius] Ecce ipse suam ponit sententiam. [Quo mihi re- ctius] Cum igitur possumus magnam nobis gloriam compa- rare, aut corporis viribus aut ingenij, sine dubio debemus ad gloriam inniti viribus animi potius quam corporis, & videtur mihi rectius. [Opibus] auxilijs. [Ingenij] .i. viribus. [Qua fruimur] Non sine ratione dixit qua fruimur, quia etiam si vi- ta, qua vitur, longa sit, tamen vita, qua fruimur est breuis, quia vitur rebus viu, fruimur vero fructu, sed in fructu dicitur esse, cum aliquid egregium facimus: ergo ille vita fruitor, qui viuendo fructum ex vita capit, ille vero vita vitur, qui viuunt nec aliquid pulchrum facit, itaque vita, qua fruimur, breuis esse solet. Fruimur, cum aliquid dignum virtute effecimus, ex quo fructum capimus bene gelat rei. [Lficere longam] Si aliquid egregium facinus suscipiamus, vt apud posteros memoria no- stri porrigatur. [Nam diuitiarum] Et quia dubitare posset ali- quis, quomodo memoria nostri longa fieri possit, declarat ipse dicens. [Fluxa] Labilis, & propterea non debent homines in his elaborare, nec gloriam querere. in diuitijs inquit, & for- ma nihil diuturnum, ideo nihil immortale consequi possunt at que perpetuum. [Virtus clara] Virtus autem clarum nomen effi- cere potest, ergo immortale. [Sed diu magnum] Nunc aliam ponit dubitationem, dubitasse immortales, &c. [Certamen] Contentio. [Ne] Pro an. [Viribus corporis] .i. nonnulli dicebant vires corporis victoriam comparare, alij dicebant inge- nium victoriam facere. [Nam prius] Et reddidit rationem, cur homines ita dubitauerint. Nam sine consilio factum nihil va- let, consilium sine facto multum prodesse potest, & consilium ad vires pertinet, & factum ad corpus. [Consulto] .i. pro con- sulere. Dicit Seru. apud historicos, participium præteriti tem- poris pro infinito poni solere. [Facto] Ad corpus. [Consulto] Ad consilium. [Indigens] Non plenum est, nec consilium sine facto, sequitur quod alterum auxilio alterius indigeat. [Eget consilio alterius] Et quia factum, consilium, & consilium, factum desiderat, nec alterum sine altero esse potest. [Igitur initio] Su- perius vidimus, quomodo dixerat magnam contentionem in- ter homines fuisse. [Vtrum res militaris magis ne augeatur viri- bus corporis, an virtute animi] Et concludit vtrunque per se im- perfectum esse. [Alterum alterius auxilio indiget] Nunc dicit quid ex ea re secutum fuerit. Nam dicit homines certasse viri- bus corporis, & virtute animi gloriam comparasse, ideo in pri- mis temporibus alij corpus, alij ingenium exercebant. [Igitur] Quia dubitabatur plus ne valeret res militaris, ideo in primis te- poribus alij corpus, alij ingenium exercebant. [Igitur] Quia dubitabatur, quam obrem dicit reges. [Nam in terris] Et est pa- renthesis. i. interpositio. [Primum nomen imperij] Quia primo omnes qui imperabant, Reges appellabantur. Sed postea appel- lati sunt Principes, Sarrapæ, Consules, Imperatores, & Tribuni. [Imperij] Dominationis. [Primum fuit] Quia reges omnes ap- pellabantur. [Diuersi] Pulchra proleptis, reges diuersi est totum pars, & alij sunt partes &c. [Diuersi] .i. varia opinio. [Et iam tum] Eo quoque tempore quo reges appellabantur omnes, qui imperabant. i. illis etiam temporibus nondum libido animos hominum inuaserat cupiditate regnandi, qua fatiari mortales non possunt. [Cupiditate] .i. regnandi, vel rerum alienarum. [Agitabatur] Exercebatur, ducebatur. [Sua cuique satis place- bant] .i. suis quisque contentus erat, nec aliena appetebat. [Post- ea vero] Qui primo quidem, cum nusquam gentes bella gere- rent, certabant homines vtrum ingenij plus valeret viribus cor- poris, sed postquam bella florere ceperant in Græcia & Asia, tum vero experitum, & experientia magistra cognitum est, vires ani- mi præstare corporis viribus. [Vero] Pro sed. [Vrbes & natio- nes subigere] Est alia proleptis. [Cæpere] .i. homines. Cyrus in

in Afri-
 res. [L]
 alia c
 nullu
 lum i
 in ma
 beret
 mum
 darur
 si re
 res in
 firmi
 gori
 post
 liore
 tur:
 Hinc
 tum
 cum
 litari
 ria, a
 quic
 dum
 pella
 rati
 hab
 lulti
 sequ
 sent
 [Ne
 res n
 fiunc
 imp
 [His
 tia, a
 ribu
 rali
 pic
 Tan
 scrip
 qui
 dclio
 nen
 bidi
 cog
 qui
 Me
 pac
 dine
 labo
 sero
 pro
 des
 per
 fert
 ied
 ra,
 ra.
 mu
 ths,
 qu
 ri r
 con
 ro
 om
 tem
 ua
 fun
 qu
 run
 titu
 con
 ne
 ti a
 qu
 Na

esse debemus :
 s. Dux autem
 ingenij, vel vi-
 deret. [No-
 rporre).i.viri-
 feruitio) Ani-
 terum) Impe-
 poris. [Dij)
 iuinæ virtutes
 omunc cum
 ant belluæ, ita
 eminerunt, &
 ibus procius
 esse commu-
 abere. [Quo
 Quo mihi re-
 riam compa-
 o debemus ad
 ris, & videtur
 ribus. [Qua
 ia etiam si vi-
 tur est brevis,
 fructu dicitur
 a fruitur, qui
 tur, qui viuit
 tur, brevis esse
 imus, ex quo
 m) Si aliquid
 memoria no-
 tare posset ali-
 , declarat ip-
 ent homines
 inquit, & for-
 qui possunt at
 m nomen ef-
) Nunc aliam
) Certamen
 nonnulli di-
 dicebant inge-
 nationem, cur
 dum nihil va-
 & consilium
 o).i.pro con-
 præteriti tem-
) [Consulro
 consilium sine
 rgeat. [Eget
 silium, factum
 ur initio) Suten-
 tionem in-
 augeatur viri
 que per se im-
) Nunc dicit
 certasse viri-
 e, ideo in pri-
) [Igitur
 eo in primis tē-
) [Igitur) Quia
 rris) Et est pa-
) Quia primo
 postea appel-
) & Tribuni.
 ges omnes ap-
 uerit est totum
) [Etiam
 ur omnes, qui
 ibido animos
 iari mortales
 m alienarum.
 que satis place-
 petebat. [Post-
 res bella gere-
 ret viribus cor-
 cia & Asia, tum
 est, vires ani-
 rbes & natio-
 mines. Cyrus
 in

in Asia &c. [Subigere) Vincere, & expugnare. [Nationes) Gen-
 tes. [Libidinem dominandi causam belli habere) Ita quod nulla
 alia causa esset belli, nisi quod regnare cupiebant, quia etiam si
 nulla intercessissent iniuriæ, libido dominandi homines ad bel-
 lum incitabat. [Libidinem) Cupiditatem. [Maximam gloriam
 in maximo imperio) Videlicet: si quis maximum imperium ha-
 beret, hic apud omnes gloriosissimus esset, & clarus. [Tum de-
 mum) Tum denique. [Periculo) Belli. [Negocij).i. rerum geren-
 darum. [Compertum est) Inuentum, & exploratum est. [Quod
 si regnum) Si inquit ea modestia essent reges, atque imperato-
 res in pace, qua sunt in bello: res iustiores essent, & propterea
 firmiores: sed cum in bello continentes, parci inedia, suis. fri-
 goris, atque caloris, & omnis denique laboris patientissimi sint:
 postquam tranquillitas iam rebus in pace viuere incipiunt, mol-
 liores, ac effeminatiores, prodigi, ac impatientissimi efficiuntur:
 hinc est quod mutatis moribus, regna etiam mutantur. Hinc est illud
 Valerij lib. vij. Appium Claudium crebro solitum dicere accepimus,
 negocium populo R. melius quam ocium committi, non quod
 ignoraret, quam iocundus tranquillitatis status esset, sed quod
 animaduerteret præpotentia imperia, agitatione rerum, ac virtutem
 capeffendam excitari, nimia quiete in desidia resoluji, & san-
 e negotium nomine horrendum ciuitatis nostræ mores in suo statu
 continuit, blandæ appellacionis quies plurimis vitijs resperfit. [Virtus
 animi) Imperatorum ac regum .i. virtus animi, quam reges & imperatores
 habent in bello. [Valeret) Valida, & firma esset. [Aequabilis)
 iustius. [Constantius) Firmius, & validius, & stabilius. Vnum
 sequitur ex reliquis nam quia iustiora essent humana, ideo ef-
 fient firmiora. [Humanæ) Hominum. [Haberent) Se regerent.
 [Neque cereres).i. non videres. [Aliud alio ferri).i. non videres
 modo in hunc locum, modo in illum transferi Imperium. [Neque
 mutari, ac miseri) Non videres mutationem, atque disfunctionem
 omnium rerum fieri. [Miseri) Confundi. [Nam imperium) Quamobrem
 non mutantur imperia, quia &c. [His artibus) Non moderatis
 artibus, vt sunt labor, continentia, æquitas &c. [Quibus artibus)
 Quia honestis, modestisque artibus paratur Imperium. [Artibus)
 Moribus. Nam artes in plurali numero pro moribus sepe ponuntur.
 [Initio).i. in principio. [Partum) Adeptum, acquisitum. [Verum
 vbi pro labore) Tantam vocabulorum proprietatem hic Sal. ponit, vt
 nullus scriptor alius melius ponere videatur, nec possit facile
 cognosci quid sit desidia, quid libido, &c. [Labore) Hoc loco
 opponitur desidia, ergo labor & desidia sibi contraria sunt. [Pro
 continentia & æquitate, libido atque superbia) Hoc loco opponit
 libidinem continentia & æquitati. [Superbia) Ergo proculdubio
 cognoscitur quid sit libido, quod continentia, quid æquitas, &
 quid superbia. [Pro labore) Belli. [Desidia) Pacis. [Pro labore)
 Metus, atque periculi. [Superbia) Licentia est. Licentia in
 pace generat superbiam principibus, vt quisque faciat pro libidine,
 quod voluerit. [Pro labore desidia) Postquam in locum
 laboris desidia, in locum continentia libido incellerunt. [Inua-
 sere) Incessere. [Fortuna simul) Fortuna regnandi. Nam qui
 pro ambobus moribus & labore regnum ceperant, postea desides
 facti regnum amittunt, & hæc est causa mutationis. [Ita imperium)
 Amittitur imperium, & ad alium meliorem seipso transfertur.
 i. imperium. [Virtuti omnia parent).i. virtuti omnia subiecta
 sunt. [Quæ homines arant, &c.) .i. virtus dominatur terra, dominatur
 & mari. [Quæ homines arant, ædificant).i. terra. [Nauigant)
 Maria. Nihil aliud voluit dicere, nisi virtutem omnibus rebus
 dominari. [Sed multi mortales) Superius vidistis, quomodo Sal.
 dicebat imperium semper a minus bono ad quosque optimos
 transferri: & ob eam rem plerumque mutari regna, nec in eodem
 statu permanere, & cum bonis artibus comparatur sit regnum,
 ideo eisdem manere perpetuum: si vero mutata fuerint, Imperium
 facile amitti, nunc dicit, quamuis omnia virtuti subiecta
 sint, tamen multos homines esse, qui contempta virtute, se ocio,
 & voluptati dederunt &c. Sed, aduersariua est, aduersatur hoc
 modo, quo dixi, omnia virtuti subiecta sunt: sed &c. [Multi
 mortales) Multi homines. [Dediti ventri atque somno).i. qui
 omnes suas curas in cibo, & somno posuerunt. Nam hi ventri
 dediti dicuntur esse, qui suis omnes appetitus sequuntur, vel
 edendi, vel bibendi, vel alterius voluptatis comparanda. [Indoc-
 ti) Sine aliqua bona arte. [Inculci).i. sine exercitacione,
 non exercitari. [Indociti) Ad animum, inculti ad corpus
 transferre potes, quia animum, nec corpus ad ali-
 quod exercuerunt. [Peregrinantes) Sicut homines incogniti.
 Nam quemadmodum peregrini ignoti sunt, ita & hi qui ven-

tri indulgent & somno, incogniti efficiuntur. Nam peregrinantes
 dicuntur, qui in alienis ciuitatibus versantur, & quia in alienis,
 ideo ignoti, & quia ignoti, ideo obscuro. Et ita homines,
 qui tantum voluptatibus dediti sunt, in obscuritate perpetua manent
 & obscuram, ignotamque vitam consequuntur, sicuti peregrinantium
 nomen ignotum, & obscurum est. [Contra naturam) Quia
 superius dixit, animi imperio, corporis seruitio magis viuimus,
 ergo isti mutata natura rerum, non committuntur, vt
 animus corpori imperitaret, sed ipsi corpori obediunt. [Corpus
 voluptati) Non animo seruit. [Anima fuit oneri,) Quia animam,
 quasi seruam habuere .i. fecerunt animam corpori seruire. [Iuxta)
 Similiter. [Vitam, mortem).i. tanti precij vitam eorum existimo,
 quanti morte, sed mortem nullius precij existimo, ergo nec vitam
 alicuius precij facio. [Quoniam de vtraque,) Et reddit causam .i.
 tam viui quam mortui in perpetuo silentio permanent. [Vero
 enimvero,) Pro sed. Est enim coniunctio experia, & ornatus
 causa ponitur, valet autem tantum quantum. Sed quasi dicat,
 huiusmodi homines omittamus, qui voluptatibus dediti sunt,
 sed ad hos veniamus, qui egregium aliquod gerunt. Hi demum
 probandi sunt, quos aut corpore, aut animo egregium quid
 facere delectat. [Præclari facinoris) Quantum ad corpus .i.
 alicuius egregij facti, quod corpore geratur. [Bonæ artis)
 Scientia & eruditionis. Vnum ad res gestas, alterum ad eruditionis
 scientiam referas. [Sed in magna copia rerum &c.) Sed cum
 multæ sint res, quibus homines sibi laudem possunt comparare:
 aut virtute corporis, aut virtute animi, sibi gloriam querere debent.
 Sunt nonnulli, qui valent viribus corporis, alij animi
 virtute. Ergo qui valent corporis viribus, egregium gerant
 facinus, qui vero viribus animi præstant, hi scientia indulgent,
 atque optimis artibus se deant. [Copia) Multitudine. [Benefacere
 reip.) Ecce quantum ad res gestas. [Benedicere) Quantum ad
 bonas artes, quia de aliqua re scribere, quam aliquis gesserit,
 laudabile est atque probatum. [Absurdum,) Inconueniens.
 [Vel pace), i. vel benedicendo. [Vel bello) Benefacendo .i.
 fecere. [In bello,) [Scriptore) In pace. [Ac mihi quidem)
 Nunc captat benevolentiam ab incommodis suis. Nam, vt
 Cic. a nostra persona benevolentiam colligimus, si nostra
 incommoda proferemus. Incommodum suum exponit, cum dicit,
 se scriptorem, quam magnum laborem suscipere, parum autem
 gloria consequi, eo quod &c. [Sequatur scriptorem & auctorem)
 Quia plus gloriae consequuntur, qui faciunt res, quam qui
 scripserint easdem. [Arduum) Difficile. [In primis),
 Ante omnia. [Facta dictis).i. tam illi iustri oratione res
 scribendæ sunt, quam illustres fuerunt. Nam si res fuerint
 illustres, & illustri & præclara oratione erunt notandæ.
 i. pro qualitate rerum verba sint accommodanda. [Deinde
 quod) Duas alias incommoditates exponit, quæ scriptori
 accidunt, nam &c. laudant vel repræhendunt &c. [Vbi) Pro
 postquam vel quando. [Supra ea) Supra ea, quæ consilia
 factu putat. [Ficta) Simulata. [Pro falsis) Loco
 falsitatis falsa existimant nonnulli, cum plus laudaueris,
 quam ipse se facere posse existimet. [Sed ego adolescentulus)
 Vide quemadmodum per in ductionem ad id peruenit
 Sal. quod intenderat. i. quod omnia reip. administratione
 recte se ad scribendum contulerat. Primo quidem dixit
 apud mortales contentione fuisse, vtrum res militaris
 magis procederet viribus corporis, an virtute animi. Deinde
 cum bella geri cœpissent, cognuit esse vires ingenio præitare,
 postea vero duobus modis homines claros fieri posse, videlicet
 in bene gerenda reip. vel in benedicendo quæ gesta sunt.
 Deinde ostendit difficile esse benedicere, eo quod scriptores
 aut inuidia & malevolentia damnari solent, aut falsitate. Nunc
 ergo reddit ad seipsum dicens, quanquam difficillimum sit
 res gestas scribere, statui tamen benedicendo reip. prodesse,
 & eo clarum fieri. [Adolescentulus) Admodum
 adolescens, adhuc teneræ ætatis. [Initio).i. in principio.
 [A studio literarum) Quia vsque ad quatuordecimum
 annum literis operam dabant, & miranda est industria
 Rom. adolescentum, qui antequam ad decimum quintum
 annum peruenirent, omnia bonarum artium studia percur-
 rebant, tantum studij ac diligentia adhibebant. [Plerique).
 i. adolentes sunt delati. [Ibi).i. in reip. Multa fuerunt
 adueria &c. [Pro pudore &c.) Ecce quam diligenter
 vocabulorum proprietatem seruat. Salutem, vt legentibus
 multum prodesse videatur, si proprietates verborum
 inspicere voluerint, nam singula singulis opponenda
 sunt, Nam audacia opponitur pudori, largitio opponitur
 abstinentia, & non sine causa auaritia opposita est
 virtuti, nam qui auarus est, nullam vnquam virtutem
 consequitur. [Auaritia) Pro virtute. Virtus est generale
 nomen ad omnes

virtutes: ergo pro virtute, liberalitate. [Vigebant] Florebant, & erant in vigore. [Quæ] Vicia. [Aspernabatur] Remouebat, & alienus erat. [Insolens malarum artium] Insuetus, non solens, & est constructio, qua vtimur, sicut dicimus, a mans virtutis, & insolens malarum artium. [Tamen inter tanta vicia] Excusat se Sal. hoc modo duobus modis, primo cū tanta essent mala, quibus occupata, & corrupta resp. esset, ne me quoque poteram seruare. Præterea iuuenilis ætas erat & imbecilla, vt facile corrumpi posset malis artibus. Nam iuuenes procliuiores sunt in vicia, quàm viri, aut senes. [Tamen] Quamuis essent insolens malarum artium. [Tanta vicia] Quibus occupata erat ciuitas. [Corrupta ambitione] Quia ego quoque mihi quærebam honores, quemadmodum ceteri. [Mecum] Duæ partes sunt. [Reliquis malis mori] Videlicet ab auaritia, largitione, ab audacia. [Onoris cupido] Ordo est: Eadem cupiditas honoris, quæ vexabat ceteros, fama, inuidia, vexabat me. [Fama] Propter famam quia fama mea inuidia sæpe laborauit. [Inuidia] Quia quærebam mihi famam, odium, & inuidiam, populi fugiebam, vt suffragijs eius possem ad hunc honorem peruenire, quem ego quærebam. [Igitur vbi animus] Quando quidem videbam tot vitijs remp. esse corruptam. [Vbi] Postquam. [Animus requieuit] .i. postquam animus liberatus est his miserijs, quas in reip. administratione ferebam, quia ego ambiendo, me subiciebam populo, vt eius benevolentiam capterem, & inde mihi suffragium præstaret. Et bene miserijs dixit, quia nihil miserius est cupiditate honoris, infimos quosque precibus rogare. [Non fuit consilium] Non cepi hoc consilium. [Secordia].s. animi. [Desidia].s. corporis. Nam secordia est inertia animi, desidia est inertia corporis. [Conterere]. Consumere. [Seruilibus officijs] Quæ sunt illa seruilia officia .s. colendo agrum & venando. Et qui venari officium dicunt esse liberale, magnopere falluntur. Nam officium appellatur à Sal. &c. [Sed à quo incepro] cum me prius reip. administratio à studio remoueret, nunc ita reip. corruptio me ad studium regredi coëgit. [Eodem] Ad idem studium. [Regressus] Cum rediissem. [Ambitio detinuerat] Quia ambitio detentus eram. [Ambitio] cupiditas honoris. Ambire proprie est illud, quod vulgo dicitur praticare, inde ambitio .i. practica honoris. [Carpium] Membratim non perpetuam historiam scribere, sed membratim. Noli inquit ab Vrbe condita historiam sumere, & perpetuam scribere historiam, sed eam tantummodo excerpere, quæ mihi memoratu digna videretur. [Eo magis] Ideo magis: vt tanto magis statui facere hoc. [A spe] Non sperabam honores. [Metu] Non timebam ignominiam. [Spe] Honorum. [Metu] Ignominia, quia animus meus liber erat, & nulla ægritudine afficiebatur. [Spe, & metu] Appositiue. [Partibus reip.] Vel in partibus reip. .s. spe & metu. nam spe & metu continetur omnis resp. vel quia, ne huic, nec illi factioni fauebam. [Igitur] Quandoquidem. Exponit causas, quibus adductus se à rep. ad studium literarum contulerit. incipiam inquit Catilinæ seditiones præscribere. [Absoluam paucis] Historiam Catilinæ perficiam paucis verbis & attentionem caprat ab auditoribus, quia dicit breuiter historiam Catilinæ esse peracturam, & etiam, quia dicit se de re magna, & ingenti dicturum, exponit etiam quibus de rebus dicturus sit. [Nouitate] Magnitudine, nam nouus dicitur magnus, inde nouitas .i. magnitudo. [Pauca explananda] Pauca prius explananda sunt quæ perzinent ad vitam eius. Initium narrandi, priusquam incipiam narrare historiam eius. [Explananda] Declaranda.

BARTHOLAMAEI MARLIANI IN C. Crispi Salust. de coniuratione Catilinæ, Cōment.

Quantam in Hist. affectus fuerit laudem Salust. his Augustinus in lib. de Ciuit. dei demonstrat verbis, Sal. nobilitate veritatis insignis historicus. De huius vita multum alij. Propterea illois manibus illam intactam sinam, & ad alia me accingam. Historicus in historiarum compositione, hæc debet seruare: Ordinem temporum .s. quo tempore illa quæ literis mandat, facta fuerint, locorum descriptionem, consilia .i. actus, & euentus .i. quo consilio faciat, contrarium .i. casus & temeritatem, & singularum personarum descriptiones, præterea vt sit compositio lenis, & fusa, quæ ostendat se, & quæ non habeat aculeos .i. suspiciones. Similiter vt sit celeritas intelligendi, & varietate figurarum distincta, & modo ad altiorrem dicendi materiam, modo ad mediocrem tendat, prout res

& personæ requirent. quæ omnia obseruasse Sal. nemo veretur, vt etiam mediocriter literatus in ipso opere percipere potest. [Omnis homines præstare] .i. ante ire iungitur etiam genitiuo, ò præstans animi iuuenis. Cum datiuo, Dij immortales homo homini quid præstat? Terent. in Eunucho. [Silentio] .i. ingloriam, inhonoratam. Ait Augustinus, Romani ardentissime gloriam adamarunt, propter hanc viuere & mori non dubitarunt. Vnde dicit Sal. Diuitias mediocres gloriam ingentem malebant. [Prona] .i. curua & flexa in terram. [Venti obedientia] Pro obaudientia legit Prisc. minor lib. vlt. i. sequentia appetitum. [Imperio animi] Quia, vt ait Aristoteles, corpus ex se non agit, sed quod agit, id ita imperante animo. Nam sine animo nulla est actio, sed potentia in corpore, videndi, audiendi, gustandi, palpandi sunt operationes animi, nec causatur ab ipsis instrumentis. Itaque acies non oculo sed animo impellitur, vt de baculo qui percutit non ipsi baculo sed ei qui vitur, attribuitur causa, nam instrumentum illud de necessitate agit, nec potest non agere, vnde operatio non instrumenti sed animi est, vt in Problematicis ait Arist. [Animi] quia quidquid agit corpus, impellente animo agit, qui diuini est particeps. [Fruimur] Augustinus ait frui ea re, est, quæ propter se ipsam appetitur, & delectat, vt temporalibus. [Efficere] .s. videre rectius. [Breuis est] Vnde Horatius, Vita summa breuis spem nos vetat inchoare longam. Et Franciscus Petrarca, Vita breuis tempus instabile furum nullo pedum strepitu inter somnum & focos effluit, sæpe nec cogitantibus finis adest. [Nam diuitiarum] Plut. in vita Euagoræ, Et nos viros magnanimos honorisque cupidos non solum laudes suas pulchritudini & diuitijs antepone, sed pro vita honestam mortem optare reperimus, maiusque studium de sua gloria quàm de vita habere, denique omni cura atque diligencia eniti, vt eorum immortalium memoriam derelinquant. Inferius dicit Salust. laudis auidi. [Nam diuitiarum] Valerius Max. lib. vj. cap. vltimo. Caduca nimium & fragilia, puerilibusque consentanea crepundijs sunt ista, quæ vires atque opes humanæ vocantur, effluunt subito, repente dilabuntur, nullo in loco, nulla in persona stabilibus nixa radicibus consistunt, sed incertissimo statu fortunæ, huc atque illuc acta, quos sublime extulerunt, improviso recursum delitutos, in profundum cladum miserabiliter immergunt. Itaque non debent extimari, neque dici bona, quæ in fluctuum malorum amaritudinem desiderio sui duplicant. [Fluxa] .i. fugitiua, declinat veluti vmbra. Franc. Petrarca, At qui cunctis qualitatibus quæ mortali cum corpore fugiunt, nulla velocior quam forma, quem mox vt animum sterculum ostenderit, ipsos inter oculos mirantium atque laudantium euanescent, breuis hunc pruina percusserit, leuis hunc aura decusserit &c. [Clara] .i. honorata. [Aeterna] quia viuenti & mortuo firma est possessio. [Procederet] .i. succederet. [Consulto] .i. Consulto. [Facto] .i. facere, sic legit Priscianus minor. Plutar. in Annibalis vita, Quo circa sapientes viros & optimos rerum gubernatores finem magis in rebus humanis quàm initium spectari, & priusquam ad arma bellaque prorumpant, experiri omnia consilio decet. [Virtute animi] .i. consilio & rei militaris scientia. [Facto] .i. actione. [Mature] .i. cito, priusquam hostes propriant consilia tua. Vnde imperator, quod fieri debet tractato cum multis, vbi audiueris, cum paucissimis ac potius ipse tecum. [Cyrus in Asia] Lege Iustinum lib. j. [Concitantius] Quia non mutarentur regna. [Ferri alio] .i. nec regnum de gente in gentem transferetur. Vnde Seruius in Atreo apud Sen. sic loquitur, Vbi non pudor, nec cura viris, sanctitas, pietas, fides, instabile regnum, hæc non seruare reges in pace, norum est, propterea regnum quod bonis operibus affecti fuerant, illis mutatis in malis, vna etiam mutatur regnum. Ideo ait Cic. regem ferre oportere in æstate plus solis, in hyeme plus frigoris, in elaborando plus laboris. [Inuafere] .s. reges. [Ita imperium ab optimo] Quia animus bonus facile mutatur cum fortuna .i. superueniente aliquo magistratu. [Ea] .s. quæ homines &c. [Paret] .i. quia in omnibus præstat ipsa virtus. [Indocti] .i. scientes rerum. [Peregrinantes] Quia per multas transeunt vrbes, nec cognoscuntur. [Contra naturam] Quæ voluptate animi quæ corporis, magis gaudet. Ordo, quibus profuit corpus, fuit voluptati, & anima fuit oneri contra naturam. [Eorum] .i. talium. [Aestimo] .i. iudicio, alij qui, existimo legunt. [Dediti ventri] Ait Tullius, Turpe est illis qui se ipsos teretima culina sepeliunt. Et Hil. Nihil est quod tam sepeliat mentem, quàm crapula. [Somno] Plin. ait, Horis quibus dormimus, viuere non dicimur. [Frui anima] .i. delectari vita sua. [Et qui fecere] Plin. in epist. scribens ad Capitonem, hæc tangit

tangit sententiam lib. v. [Fecere]. i. aliquid præclarum. [At mihi quidem] Ordo est; At quidem tamen videtur mihi in privis. i. ante omnia arduum scribere res gestas, tamen par gloriae haud quaquam sequatur se, &c. A nonnullis mordetur hoc in loco Sal. sed tuerit a Gellio lib. 4. cap. xv. [Par gloriae] Sensus est, Quamvis parua laus sit illi qui aliorum gesta scribit, tamè multum laboris impenditur. [Exaquadra]. i. ornanda, prout res erit vel magna, vel parua. [Memores]. i. scribas. [Ducit] Putat. [Ficta]. i. inuenta. [Adolecentulus]. i. agens quartumdecimum annum. [Sum delatus] Non sponte a rep. ditellit, sed coactus, propter suos malos mores. [Avaricia]. i. rapacitas. [Aspernabatur]. i. illorum vitia dedignabatur. [Insolens]. i. inexpertus. [Vexabat]. i. vrgebat. [Requiteuit]. i. quietum se recepit. [Procul habendam a rep. decreui] Non sponte, sed coactus a rep. remouit se. [Bonum ocium] Sen. Ocium, sine literis mors est, & sepultura. [Secordia] Quasi seorsum a corde dicitur, quia nihil altum, nec egregium cogitat. [Carpim]. i. breuiter. [Metu]. i. malorum futurorum. [Metus est opinio mali impendentis] Timor est metus mali appropinquantis, Aegritudo opinio est mali presentis, vt Cic. in Tusc. definit. [Paribus reip.] Quia se vexaretur, siue gauderet, & præclara ageret animus meus, ab his erat liber. Dolentem captat, cum dicat rem esse memorabilem, quia alias non fuit maius periculum in vrbe Rom.

IODOCI BADIO ASCENSII IN C. CRI spi Salustij de coniuratione Catilinæ, Cōment.

Omneis homines, &c.) Quoniam auctoris huius vitam, & in historia scribenda peritiam, ceteraque in initijs operum dicitur solita pro ingenio nostro iam diffusissimus, reliqua est duntaxat dilucida operis ipsius explanatio, quæ (sic modo spiritus Sanctus auxilium) ita succinatam, aut (vt Flaccus ait) cincturam fieri velim, vt in medio curricula tardiores non prætereat, atque ita laxo sinu, demissoque verborum contextu inambulare, vt ingenio quantumvis aceri non proinus prætereunda, fastidiosaque occurrat. At ne pollicitatio cui vis bilem, moueat, hic prologus, narratiuus, a. que declaratiuus est. Declarat enim intentionem, & atque institutum auctoris, cum etenim vt Plinius quoque attestatur omni homini id faciendum est, quo se aliquando vixisse testetur. geminum proponit ad gloriae nominisque æterni consecutionem compendium, alterum per virium corporis, alterum per virium animi egregiam ostentationem, ostenditque cur se ad animi exercitium potius, quam ad corporis, & cur ad historiae descriptionem potius quam ad ceteras animorum meditationes, aut reip. gubernationem contulerit. Primum liquidem innuit exercitium animi, id prætere exercitium corporis, quod animus ipse corpori, deinde fateatur se ab ocio, ac studio literario ad temp. laetum. sed inde sublatum propter ea, quæ in eadem regnabant vitia, presertim propter ambitionis, cui difficillime resistitur, illecebras, protinus vt ad incerta studia redierat, animum ad historiam Romanam carptim describendam appulisse, neque id quidem ab re, nam, cum plurimum habeat difficultatis, & periculi, merito non parum consequatur veræ gloriae, difficultas autem in eo, q. sanè arduum videtur facta dictis adquare. Periculum autem in eo est, quod vera dicendo multorum facile inuidiam autueris, nã (vt Comicus ait) hoc tempore obsequium amicos, veritas odium parit. Neque vero impertinens, est hæc præfatio, vt plerique calumniati sunt, putantes hanc virtutis commendatione, quia ab scelestissima Catilinæ vita plurimum abhorret, ad institutum poetæ nihil facere, cum non videant nihil aptius ad res, & gerendas, & describendas, quam animarum, corporumque vires non segniter exercitas, quo circa Mineruam sapientiae deam, & bello, & paci præfecerunt Atheniensis. Sed hæc æstenuus. Quantum vero ad verborum elegantiam, & sermonis leporem in quo iuuenibus plurimum immorandum est, sciunt: Primum omneis actum est Latinum, qui a priscais latinis per ei diphthongon scribi consuevit, ne in es finitus cum nominatiuis, & accusatiuis pluralibus, & in is cum eisdem singularibus consonet, simulque q. concinnius sonet accusatiuis in is, licet eis scribatur sequente presertim es, vt hoc loco: Omneis homines. Nota est aut. Seruiana regula, q. quoties genitiuis pluralis in ium finitur, accusatiuis in is, aut eis exeat. Notum est etiam Augustini Dathi de situ vocabulorum præceptum, quod hic quoque obseruatur, nam ab aliquo incepta est oratio. Præterea, in diuerso significato rite datus, & accusatiuo præ-

teritur. Nam præsto tibi, est melior te sum, quasi præ. i. ante itans, vt hic præsto te. i. exhibeo, aut repræsent. o. vt apud Maronem: Ibo animis contra, vel magnum præsto Achillem. Præsto autem tibi hanc rem, est, aut in hac melior sum, vt in Comico: Homo quid homini præstat? aut eam tibi commodo. Ratione etiam excessus dictum multo, non multum præstat. Animantes dicimus, vt de Amicitia Cicero: Ad quas se applicant sui generis animantes, & hæc animantia, vt Valla docet. [Transfeant] Sunt qui transfigant hic legendum contendunt, & paulo post transegere, non transuere, quod tamen consonantius videtur, nesciam tamen an aptius huic loco, nam cum soporem, & torporem noter, conuenientius transiam, quasi sine vi, & acrimonia, quam transactam vitam censet. quocirca nolui impunitate. Pecora sunt quæcunque humana carent effigie, sed potissimum hominum vsui accommodata. Prona hinc. vnde illud Ouid. Met. 1. Pronaq. cum spectent animalia cetera terras: Os homini sublimè dedit, cælumq. videre Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus. [Venti obedientia] Quia in eius oppletionem omnia conferunt, modestius tamen quam plerique homines. Ordo est. Decet. i. decorum, & honestum est, decencia naturalis, & ordinatione diuina omnes homines, qui student sese præstare. i. meliores esse, aut præstantiores efficere, animantibus. i. animalibus ceteris, nisi. i. anniti, & moliri, summa ope. i. tota facultate, & virtute, ne transeant silentio. i. sine vlla sui memoria vitam. i. presentem, quæ nobis ad operandum bonum concessa est, veluti sup. elient (sic enim per velut & veluti metaphorâ) pecora. i. animalia ista istolida, & bruta, seu irrationalia, quæ natura. i. virtus nascuntur a deo concessa, aut ipse deus natura naturans, vt dicit Theologi nostri, finxit. i. formauit, prona. i. procliuia in terram, atque obedientia. i. inferuentia ventri. i. appetitui sensitiuo, qui ab intellectibus ipsius ventris mouetur. [Sed nostra] Quia dixerat summa ope nitendum. ostendit eam duplicem, vt ad suscepti operis rationem callido pede perueniat. Vis, vnde virtus, huius vis huic vi hanc vim & ab hac vi, in plurali hæc vires declinantur. sed alij diuersa censent vocabula, significat interdum copiam: vt, multa vis nummorum, interdum violentiam, vt, vim vi repellere licet, interdum potentiam vt hic. [Sic, non finata] Quod barbarum est vocabulum. Est autem sicus adiectiuum, vt quidam volunt, à sinor, alij à sitor deductum. substantiuum autem significat positionem, aut mucorem, seu lanuginem in loco humido sitam. [Animi imperio] Si quidem regimen in nobis fuerit rite dispositum, animus imperet corpori, & ratio appetitui. Vitmur, quia ad alia vitpote ad gloriam comparandam, vnde vitmur rebus ad vilitatem alterius rei. fruimur autem ad voluptatem ipsam, quam ex fruitione capimus, vnde argute dicit, vita quæ, fruimur breuis est. Nam iucunda vita, ex qua voluptatem capere possumus, admodum breuis. homo enim breui viuens tempore repletur multis miseris. Memoria nostri, non nostram dixit quia passiuè accepit, non qua aliorum nemores simus, sed alij nostri. vnde genitui mei, tui, sui, nostri, & velti, duntaxat passiuè capiuntur. Efficere quam maxime longam, dulcius sonat, q. longissimam. [Priusquam incipias cōsulto, &c.] Dux sunt pueris annotanda regule. Prima est: Pulchre vbi ad generalitatem transit sermo, ad secundam personam etiam singularem, aut ad verbum impersonale transferatur oratio: vt hic, priusquam incipias pro, eo quod est quilibet cernat. [Ad impersonale vt in hoc] Vsq. adeo turbatur agris. Secunda: Participia ab impersonalibus deducta pulchre cum verbis accusatiuis vel ablatiuum regentibus construuntur, vt hic opus cōsultus, & factio. i. vt consulas, & facias, aut vt consultatio fiat. Et ira factum oportuit. i. ita fieri aut factum esse. Valla sentit in presenti infinitiu dulcius sonare actiuam vocem, in præterito passiuam, vt dicere velim, & dictum volui. Sed diu. paulatim, vt dixi, ad institutum accedit, diu adverbium est significans durationem tps, q. si dixisset diuturnum, addendum tuisset magnamq. sicut diu multumq. quæstum esse. magis procederet. Constat ergo vtroque procedere. [Cum iam] Alij, nam, legunt, si cum legitur temporale est, pars ingenium figuratæ proleptis. Apud Iulium legitur itatum in principio, primum regnum Atyriorum fuisse. [Etiam tum]. i. cum prima regnare inciperet, sed pauci leguntur reges, nisi brachmanes, aut remotiores propofucrius, qui sine cupiditate vixerunt. Ordo est. [Sed omnis]. i. tota vis. i. virtus, & potentia nra. i. humana, est sita. i. posita, & constituta in animo, & corpore. ex illis. n. p. stamus. & sup. nos vitmur magis imperio. factiuo animi, quo animus imperat corpori, q. sup. ecōuerso, & vitmur magis seruitio. i. adminiculo, & famula

tu corporis, sup. quam ediuerso. [Alterum]. Imperium animi, est nobis commune cum dijs, in quibus animus totus dominatur cum deus sit animus, aut secundum illos dominatur corpori, sumus enim rationales nos, & dii &c. vnde sub corpore deos posuerunt, ac ita corporeos. [Quo]. i. quocirca aut quanto rectius videtur mihi esse querere gloriam opibus. i. virtute & potentia seu facultate ingenij. i. rationis ingenitæ, quam virium. i. corporis. Et quoniam ipsa vita qua fruimur. i. in qua voluptatem capimus, est breuis, repete, videtur esse rectius efficere memoriam nostri. i. quæ de nobis sit, maxime. i. vehementer longam. Vnde illud Maronis: Breue & irreuocabile tempus. Omnibus est vitæ, sed famam extendere factis, Hoc virtutis opus. [Nam gloria]. i. iocunda extollentia diuitiarum, & formæ. i. formositas. i. quæ ex diuitijs & forma nobis ad nascitur, est fluxa. i. cito affluens, vt fractis rebus aut aduersa valetudine, & fragilis. i. cito frangibilis, sed sup. virtus quæ in animo est sita, habet in se, & in memoria, clara & æterna, quia subiectum æternum habet. Eandem apud Flaccum in Carminibus habemus sententiam. Sed magnum certamen. i. controuersia aut contentio fuit diu. i. per longum tempus, inter mortales. i. homines, nam mortale nobis additum separat nos à dijs, vnde forte vt mortis simus memores, sæpe pro hominibus dicimur mortales, vt Aen. ij. Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris incipit. Ne pro an, res militaris. i. gloria & res ex militia & bello orta, procederet. i. incrementum, & procellum caperet, magis vt. i. potentia corporis, aut virtute animi. Nam (q. d. certum est vtunque conducere quia) & i. simul priusquam incipias. i. quiuis incipere debeat, opus est consulo. i. vt consultes, aut consilium capias, & i. simul vbi. i. postquam consulueris. i. consilium cæperis, opus est facto, mature. i. suo tempore neque segniter, neque præcipitanter. Itaque vtunque. i. & vis corporis & virtus animi, indigens per se. i. seorsum acceptum eget ad consummationem gloriae in re militari, alterum inquam esset auxilio alterius, vt corpus auxilio animi, & animus auxilio corporis. [Igitur] Continuatiua est hæc particula, aut illatiua quia diuerse sunt vires in homine. Reges cum. i. quando id nomen. s. regum fuit in terris nomen imperij. i. imperantium, diuersi exercebant pars. i. partem, aut alij sup. exercebant ingenium. i. virtutem animi, alij corpus. i. vires corporis. [Vita hominum agitabatur etiam tum]. i. principio regnorum, aut in primo sæculo sine cupiditate, & ita sine vicio. vnde aurea sæcula feruntur sub Saturno fuisse. [Cuique sua]. i. siue diuitiæ seu possessiones placebant satis. Qui autem, vt dixit, illi reges fuerint non constat, nisi Saturnum dicimus, qui ab Ioue expulsus fingitur. Sed reges Aegypti quidem animum exercuerunt, vt Trismegillus, & Ptolemæus, quidam potius corpus, vt bellicosi, sic apud Romanos Romulus arma, Numa animum coluit. Vnde illud in Fastis: Scilicet arma magis quam fidera Romulæ noras, sed de primis loquitur. [Postea vero] Exemplis inducit quantum ingenium rebus bellicis conferat. Cyrus, vt Herodotus lib. i. recitat, ex Mandane Astyagis regis Medorum filia, & ex Cambise postmodum rege Persarum natus, & ab auro propter visum (viderat enim ex genitalibus filie vitem nasci quæ omnem occuparet Asiam. Id autem portendebat sobolem filie vniuersæ dominaturam Asiæ, iussus per Harpagum feris exponi, à Mithridate pastore inuentus, & Cyno eius vxore enutritus, quoniam autem Cynos Græce canem significat, lectioni locum dedit, vt à cane educatus haberetur) inter pueros primum regnum occupans, postea ab Astyage cognitus, iterumque interfici iussus, ab Harpago seruatur, & tandem ad patrem matris fatale occupauit imperium capto auro, sed tandè apud Massageras truculenter occiditur. Cyrus autem dictus est quod cirus dominus sit. In Asia Cyrus. Vnde Herodotus: Hinc autem exequetur oratio Cyrum, qui Cræsi euertit imperium quis non fuit ac Persas qui Asiam subegerunt. Lacedæmonij in Laconia diu rerum potiti sunt, dicique possunt sapientes populi, qui Lacedæmoniam eam Lacedæmona urbem (nam & Lacedæmon dicitur quæ eadem Sparta vocatur) sine muris sola virtute, & viriliū animorum labore, ac Lycurgi legibus munitam incoluerunt, in qua præcipuus erat senibus honos, & minimus ignauis locus, nullaque diu auaritiæ lues, qua recepta tandem deuicti sunt. Atheniensem in Attica res gestæ à Thucydide latissime describuntur. Regula puerorum est, venuste clauditur oratio prolixiuscula multis infiniuis in e ad finitum vnum spectantibus, vt hic ad verbum cæpere, adduntur subigere, habere, putare. Ordo est. Vero pro sed, Postea, quam Cyrus rex Persarum in Asia, & Lacedæmonij. i. Lacones illi Spartani & Athenienses populi in Attica prouincia cæpere. i. incoeperunt in Græcia regione illa

Europæ subigere. i. sub imperio suo agere, quod est subdere, vrbes atque nationes. i. diuersos habitatores vrbium ibidem natos. Nam sæpe verba in io signam rem ipsam, vt possessio rem possessam, ratio rem satam, natio rem natam, & sup. cæpere hæc libidinem. i. iniquam voluntatem & appetitionem dominandi, causam belli. i. pro causa belli gerendi. Vnde regna a quibus nihil offensi erant inuadere vt dominarentur & cæpere putare. i. existimare maximam gloriam sup. esse in maximo imperio (quod C. Iulio persuasum moleste fert in offic. Cic.) cum. i. tandem demum. i. tandem compertum est. i. inuentum & exploratum, periculo. i. experientia, vt in Andria Terentij: Qui scis ergo istuc nisi periculum feceris? Et in Eunuchis: Fac periculum in literis. atque negocijs. i. occupationibus in rebus gerendis, ingenium. i. acrimoniam animi & rationis ingenitam, posse. i. valere plurimum in bello sup. gerendo. Vnde nascitur utilitas rei donec vsu venerit. [Quod si regum] Argute censet virtutem & industriam regum, & imperatorum multo maiorem esse in bello, & aduersitate, quam in pace, & prosperitate, quæ sententia antiquissima est, & latissime patet. nam Hesiodus & eum secutus Maro attestantur ideo Iouem amouisse delicias sæculi aurei, ne luxu & inertia torperet mortales. Verba Virgilianæ sunt Georg. 1. Pater ipse colendi Haud facilem esse viam voluit, primumque per artem Mouit agros, curis acuens mortalia corda. Nec torpore graui passus sua regna veterno. Ante Iouem nulli subigebant arua coloni &c. Hinc Catonem aiunt censuisse Carthaginensem non delendam, vt esset vnde iuuentus Romana teneretur in militia, quo circa legimus apud Iuuen. Præstabat castas humilis fortuna Latinas. Quondam nec vitijs contingi partia sinebant Tecta, labor somnique breues & vellere Tusco. Vexata duræque manus, ac proximum vrbis Annibal, & stantes collina in curie mariti. Nunc patimur longæ pacis mala, sæuitor armis Luxuria incubuit, viciumque vicicitur urbem. Vide reliqua Sat. vj. Huic autem rei Troes satis exemplo fuisse qui decennali bello capi non potuerit & vnus noctis delicijs capti sunt. Nam imperium. Etiam grauis sententia quæ à multis citari solet, artes autem quibus imperium paritur, sunt virtutes, vt Prudentia, consilium attentio: Temperantia continentia, abstinentia, parsimonia, Fortitudo, labor, vigilia, industria, iustitia, fides, liberalitas, religio seu timor domini, quia domini est terra, & plebitudo eius. Auctor autem innuit laborem qui fortitudinem signat, continentiam quæ temperantiam repræsentat, & equitatem quæ iustitiam refert genitricis Imperij. [Fortuna simul &c.] Egregium dictum est Stoica disciplina, quæ vult sapientiam Fortunæ dominari. Vnde Satyricus: Nullum nomen abest si sit prudentia, sed te Nos facimus Fortuna deam. Aliter tamen statim dicitur est, Sed profecto Fortuna in omni re dominatur. Optimo quoque elegans sermo quia quisque superlatiuo iungitur, est enim hic ablatiuus casus quoque à nominatiuo quisque. [Quæ homines arant] Argute perstringit hominum diuitias. Aut enim in terra sunt, aut in mari, aut in aere. Terra autem aratur, mare nauigatur, aer ædificia suscipit. [Dedit] i. penitus dati tanquam hosti cui seruiendum sit, nam à quo quis vincitur eius seruus est, qui facit peccatum seruus est peccati. [Sicuti peregrinantes] Qui veluti in Rep. aliena constituti nihil agunt memoria dignum. Transierunt. sunt qui hic quoque legant transegerunt, sed vt dixi aptius dicitur transierunt, peregrinorum enim est transire non transigere. Nam à peragrando peregrinus dicitur. [Corpus voluptati] i. ad voluptatem. Vnde puerorum regula est. Abstracta per quæ significatur modus acquirendi, venuste ponuntur in datiuo ita vt verbum duos datiuos regat, vt sum tibi voluptati, potius quam per emphasim sum tibi voluptas. [Iuxta] i. in consinio, cum parum sit discriminis, seu distantie, quia de vtraque siletur, cum enim nihil egregium fecerit inglorius est & viuens & moriens, Flaccus tamen in epistolis laudans ocium Epicuricum dixit: Nec vixit male qui viuens moriensque sefellit. i. latuit. Non tamen potuit dicere bene vixisse. Aliud alij, diuersis diuersum, vnde est illud Propertianum: Naturæ sequitur semina quisque suæ. [Pudrum] est benefacere) Vna est dictio, sed benedicere Valla duas vult, quod hic verum est, neque racuisset si commentarios eos, qui ipsi ascribuntur fecisset. [Haud absurdum] Per lipototen dicam valde dignum auditu, nam absurdum dicimus abs quo tanquam in digno quod audiatu auertimus aures vt surdi, aut quod cum inuiti audiamus, nos obtundendo surdallros facit. [Vel pace] i. etiam in pace) Multi, laudantur, imò eadem lauro clari poetæ & clari Imperatores insigniri consueuerunt, verum de historio grapho hic loquitur, qui haud quanquam parem gloriam mere

tur.
qua
ardu
circu
re. i.
tur,
tu a
nu
de
lim
de n
etia
eue
in i
vra
statu
mai
tius
nun
imp
puli
mu
imi
in C
reg
nec
[N
est
ret
sua
pat
rer
seru
rier
Mo
ext
qu
riu
do
con
cor
cor
vir
vbi
per
mu
inf
ita
op
tiu
op
me
vu
op
de
ara
æd
uiu
ad
tia
na
ita
&
tra
pe
vis
te
ne
nil
co
au
ex
ma
cie
m

ter. Leges autem sequitur, non sequatur, quia etsi tametsi & quanquam iudicatio gaudet. [In primis arduum] Non dicit arduissimum, quia in viâ non est. Ideo autem arduum est negotium, quia debite scribens Historiam debet facta dictis exæquare. i. ita magnifice eloqui, ut magnifice gesta sunt, & si vitia sectatur, putatur invidia motus, sin virtutes laudat maiores quam lectorum in se agnoscit, plerique mendacij arguitur, ut in contextu auctoris patet, quam hoc ordine aperitur. Quod si, continuatiua est particula, q. d. si ponatur quod virtus animi. i. prudentia & fortitudo regum atque Imperatorum qui à regibus olim in expeditionem ut exercitui imperent mitebantur. Vnde maior fuit regalis dignitas donec Cæsar perpetuus dictator etiam perpetuum imperium ad summam dignitatem secum euexerit. [Valeret ita in pace]. i. tempore pacis ita exercitaretur in iustitia & æquitate seruanda & in rep. augenda. ut in bello. i. vr apparuit in bello gerendo strenue & fortiter. res humanæ. i. status & conditiones hominum haberent sese æquabilibus. i. ad maiorem æquitatem supple quam se nunc habent, & constantius. i. ad maiorem constantiam minusque mutarentur quam nunc neque cerneret. i. & nemo cerneret, aliud. i. rem aliam aut imperium aliud, ferri. i. transferri aliò. i. ad aliud locum & populum, neque cerneret. hoc est nec quisquam cerneret, omnia mutari ac commisceri. i. confundi, ut diuina humanis, summa imis, ut sit in translatione Imperiorum. fateatur ergo quod in Georg. ex se dicit Maro, Romana imperia mutari perituraq. regna, licet mendax Iupiter apud eundem Aen. i. dicat: His ego nec metas rerum nec tempora pono, imperium sine fine dedi. [Nam imperium retinetur]. i. seruatur facile his artibus quibus est partum. i. laboriose acquisitum initio, difficilius enim est parere quam conseruare, quo circa Cic. in principio orationum suarum docet dedecore esse Romanis si non conseruent quod patres pepererunt imperium. Non minor est virtus quam quærere parta tueri, nisi quod in pariendo feruescit animus, in conseruando, labescit, semperque procliuiores sumus ad noua parienda, quam ad vetera conseruanda, ideoque plura iaciuntur Monasteriorum fundamenta, quam conseruentur iacta atque extructa, sed ad rem. [Verum]. i. sed vbi. i. quo tempore aut postquam, desidia. i. segnitie, pigricie, & accidia inuasit sup. imperium Rom. pro labore. i. loco laboris, qui prius inerat, & libido. i. lubrica voluptas, inuasit pro continentia. i. vbi prius erat continentia. i. castitas animi & corporis continens animum, & corpus, ne progrediantur ad illicita, & superbia. i. falsis minores contentens inuasit pro æquabilitate. i. iure æquabili, quo pari virtuti præditi pari honore æstimabantur, aut dicamus simul vbi inuasit desidia pro labore, libido pro continentia, atque superbia pro æquabilitate, fortuna. i. fortuita prosperitas rerum mutatur simul cum moribus, quia prauos mores ferè sequitur infortunium. Et ita imperium transfertur semper ab optimo quoque. i. à quolibet meliøre, ad minus bonum. i. ad deteriore, ita argutis simus Pomponius legit. nam qui contra legunt ad optimum quenque à minus bono, non absurde quidem illi sentiunt, sed minus concinne ad filium auctoris. Nam si leguntur ab optimo sensum sic negligetium & desidiosorum imperium ad meliorem trãferri, quod quidem vero simile est, verum Auctor vult deducere Imperatores in annos deteriores effectos, ut ab optimis illis qui forte sua contenti erant deuentum sit ad secordes aut libidinosos. [Omnia quæ omnes]. i. homines arant. i. arando acquirunt, quæ nauigant. i. nauigando accumulunt, quæ ædificant. i. ædificando possident, parent. i. obediunt & subseruiunt virtuti. [Sed multi mortales]. i. homines, dediti. i. penitus addicti, ventri. i. gulæ & crapulæ, atque somno. i. corpori, & inertia, existentes indocti & inculti transferunt vitam sicut peregrinantes. i. ignoti & vbi que externi, quibus profecto. i. reuera, q. d. ita certe ut proficisci faciat, corpus est voluptati. i. ad voluptatē & delicias, & anima est oneri. i. ad grauamen & molestiam, contra naturam. i. naturalem ordinationem, que vult inferiora superioribus pareant, animæ autem cœlestis habetur origo corporis terrena, ego estimo. i. appretior & valere cœseo, vitam & mortem eorum. i. qui ita viuunt iuxta. i. pariformiter sine discrimine, quoniam silentur de vtraque, non tamen quia filetur, sed quod nihil memoratu dignum effecerint. [Verum enimvero] (quæ continuatiua est particula). i. sed certissime demum. i. præcipue aut vtrino verbo dicam quod volo, is videtur mihi viuere. i. exercere actionem vitalem, & frui anima. i. habere virtutem animæ in delitijs, qui intentus. i. firmiter occupatus aliquo negotio, vel subauditur, in aliquo, pro alicui dixit, vel quod potissimum credam more antiquorum dixit qui coniunctis præposi-

tionibus quibus nunc sepe datium damus suum casum dabat, ut, Haberet infixi pectore vultus, Aen. ij. vbi nunc dicerent infixi pectori, quocirca Cicero discrimen vitans præpositionem repetit ac si dicat inhærent in pectore vultus, quo more hic legi posset, intentus in aliquo negotio. i. exercitio & occupatione publica presertim, cum in ocio sint qui in magistratu non sunt, quærit. i. affectat aut acquirat, sed melius quærit, quia omnium est quærere idque virtutis, paucorum est acquirere quod fortunæ est, quærit inquam famam facinoris. i. facti præclari. i. præce teris clari & illustri, vbi notabitur facinus commune esse vocabulum tam boni quam mali, dicitur enim à faciendo, aut artis bonæ, quia etiam malæ sunt ut veneficæ, & leues ut ludicræ. Itaque omnes homines qui, & cetera, ut in propositione, quam apte hic repetere possemus. [Sed natura ostendit in magna copia rerum inter plurimas res præclare gerendas, alij]. i. diuersis hominibus, aliud inter. i. diuersum medium & modum perueniendi ad honorem, vnde benefacere reip. id est bene mereri de rep. est pulchrum, etiam. i. insuper benedicere sup. in rep. aut de rep. aut eorum magistratibus est haud. i. non absurdum, i. non indignum quod audiat, imò præclarum & auditu dignissimum. Licet enim vel. i. etiam pace. i. tempore pacis aut rebus gerendis in pace, vel bello, id est tempore belli aut rebus gerendis in eo, fieri. i. euadere & effici clarum, multi laudantur & i. simul qui fecerunt. i. præclarum facinus & qui scripsere facta aliorum. [At]. i. sed tametsi haud quaquam. i. nequaquam par. i. æqualis, gloria sequitur. i. profequitur scriptorem & auctorem. i. præclari facinoris, quia multo præstantior est auctor, tamen videtur quidem. i. certe mihi quidquid alijs videtur esse sup. arduum scribere, subaudi decenter res gestas. [Primum]. i. ob hanc primam causam, quod in scribendi historia, facta sunt exæquanda. i. æquiparanda dictis. i. verbis ipsis, & ita dictis æquit septimi nondandi casus, sicut in Buc. Nec calamis solum æquiparas sed voce magistrum. Nam si sensus sit exæquanda, id est æquali dignitate, enuncianda verbis. i. ut sunt verba, videretur contradicendum, verba exæquanda esse factis. [Dehinc]. i. secundo loco vel ob secundam causam, quia plerique. i. plurimi putant ea delicta, quæ tu reprehenderis in aliquo famoso aut etiam aliquo illustri, esse dicta. i. excogitata & scripta à te malevolentia & inuidia. i. per malevolentiam & inuidiam. [Et vbi]. i. quando vel quo loco tu memores, id est mentionem facias de magna. i. incomparabili virtute atque gloria bonorum quisque accipit æquo animo. i. sine refragatione audit ea, quæ putat sibi facilia, facta. i. ut fiant à se. i. quæ ipse facilliter facere queat, ducit. i. existimat supra ea quæ. i. sibi facilia putat. i. ea quæ supra vires suas audit pro falsis. i. tanquam falsa, veluti, ficta. i. excogitata à te scriptore. [Sed ego adolescentulus] Bono (ut dixi) pede peruenit ad studium suum, nam cum omni homini id conitendum sit quo se aliquando vixisse testetur, congrue inferit quo studio ipse vitam studuerit transigere dicens, quod primum post literarum studia reip. operam dabat, cui bene facere pulchrum iam duxerat. Deinde quia eius rectores ferè corruptos inuenerat, & multis vitijs irretitos ne eorum similis euaderet, consultius duxit ab eorum consortio diuertere, non tamen ad vitam inerterem aut rusticam sed ad literarum studia, & potissimum ad res Romanas carptim describendas. Vnde Catilinarius bellum auspicaturus de ipsius Catilinæ moribus pauca duxit prius explananda. Adolescentulus admodum adolescens, q. d. in principio adolescentiæ xiiij. anno sumpta iam virili toga, qua aut ad temp. ad militiam, aut ad officium aliquod sese applicabant, antea vero bonis literis insudabant. [Delatus] Quasi de sua in non suam prouinciam latus, vnde illud deferor hospes, animus insolens. i. insolens. Insolens autem dicitur is qui facit præter solitum, ut in Eunucho: Quid tu Athenas insolens? capiturque hic in bonum insolens malarum arrium, verum quia in bona ciuitate solent homines honeste & moleste viuere, qui secus faciunt insolentes dicuntur. Aspersion sit primæ cum sperno sit tertiæ coniugationis. Imbecilla & imbecillis dicitur. [Ab reliquis] Venuste præponitur ab incipientibus ab l, r, i, consonante & interdum n, & s, ferè à vocali inchoatis, ut ab lege ab rege, ab Ioue, ab domo, ab negotio, ab illo. Abs incipientibus a, q, & t, abs quiuis homine, abs quolibet, abs te, abs tribuno. A ceteris consonantibus. Cupido, dum cupiditas est feminini est generis, dum deus amoris, masculini. Ocium dicitur cessatio à negotio publico. Vnde studium literarium ocium dictum est, quod Maro in comparatione rei militaris in laudem imperatorum ignobile dixit ad finem Georg. ignobilis oci. Vnde Scipio Africanus maior dicere solitus erat nunquam se minus ocio-

sum esse, quam cum ociosus: Ut recitat ex auctoritate Catonis Cicero in praefatione tertij officiorum. Is ergo dicitur vno modo ociosus, qui penitus cessat, alio modo qui in munere publico non est, licet in re priuata multum laboreat. Ambitio, cupiditas honoris, & magistratus, ut sub ordine patebit, qui talis est. Sed ego adolescentulus .i. adhuc admodum adolescens delatus sum. i. traductus initio .i. statim a principio adolescentie sumpta virili toga, sicut plerique .i. plurimi mortalium .i. aliorum hominum sup. delati sunt, a studio .i. literarum, ac liberalium artium ad temp. i. reip. administrationem, & multa aduersa .i. contraria praesertim bonis moribus, & integritati vitae, fuere ibi .i. in resp. seu in administrationibus eius, nam audacia .i. temeraria vltra vires conatio vigeat sup. pro pudore .i. pro verecundia illa qua veremur attentare, quod turpe sit aut viribus nostris impar, & largitio .i. profusio rerum suarum captandi honoris gratia, vnde largitio ferè dicitur captiosa vbi per ambitum largimur, largitas liberalis sup. vigeat .i. florebat & erat in vigore, pro abstinentia .i. honorum, & magistratuum quibus indigni erant, vbi enim prisci Romani solebant abstinere a gradu altiore, quàm digni videbantur, nunc per largitionem omnia inuadebant, & auaritia vigeat pro virtute .i. pro fortitudine animi qua pecuniam despiciamus, & omnia quae nobis indigna sunt, aut pro virtute liberalitatis, & iustitiae, qua boni viri, & virtute praediti dicuntur. Possemus cum textu coniunctim dicere, nam audacia larg. aua. vigeant pro pudore, &c. sed reddenda sunt singula singulis. Quae .i. vitia, tamen si .i. quanquam animus, subaudi cuiuslibet bene instituti, insolens .i. infuetus malarum artium, quia liberaliter institutus, & bonis artibus imbutus, vnde patet quauitile sit a teneris vnguiculis virtuti assuescere. Quia prima quaeque tenacissima inhaerent, vnde est illud Flacci in epistolis: Quo semel est inbuta recens seruabit odorem Testa diu. Et apud Iuuen. Sat. xiiij. Tota canit nihil turpe faciendum ante pueros paternorum morum maxime sequaces, dicit enim: Sic natura tubet velocius, & citius nos Corruptum vitorum exempla do mestica, magnis, Cum subeant animos auctoribus. Item: Abli neas igitur damnis huiusce, etenim vel Vna potens ratio est, ne crimina nostra sequantur. Ex nobis geniti, quoniam dociles imitanda turpibus, & prauis omnes sumus, &c.) aspernabatur .i. despiciebat, & contemnebat, tamen aetas imbecilla .i. fragilis, & rerum imprudens tenebatur inter tanta vitia .i. cum conuersa retur inter tot vitiosos, corrupta .i. fracta, & violata, ambitione .i. cupiditate honorum, & magistratuum. At .i. sed, cum .i. quamuis ego dissentirem ab reliquis moribus malis .i. vitiosis, nihilominus .i. non minus tamen eadem cupido .i. auiditas honoris, quae vexabat .i. vehementer impellebat & torquebat, ceteros .i. adolentes, fama .i. amore famae acquirenda, atque inuidia .i. inuidia emulatione q. alter praestantior haberetur, vexabat sup. me. (Igitur vbi) .i. postquam animus sup. meus satiat, & non amplius tali cupiditate vexatus, requieuit ex multis miseris, & periculis .i. post multas miseras, & pericula quas, & quae honoris, & famae gratia obiueram. & vbi sup. decreui .i. constitui firmiter reliquam aetatem habendam sup. esse mihi procul a rep. .i. ab administratione reip. non fuit consilium .i. non visum est mihi consilium .i. vile ac honestum, contere .i. cōsumere paulatim, ocium bonum .i. gratum; & quo bene uti possem secordia .i. seorsum a corde .i. vigilia, & prudentia, hoc est in inertia, & torpore, atque desidia .i. nimia lesione, & pigritia, neque vero subaudi consilium fuit me sup. colendo agrum, & venando .i. talia exercendo intentum officijs seruilibus .i. non liberalibus, quae mechanica vulgo dicunt, agere aetatem .i. reliquam, sed ego regressus eodem .i. ad idem studium inceptum, a quo studio incepto ambitio .i. cupido honoris, & famae, mala .i. perniciofa delinuerat .i. diuersum tenuerat, aut detenuerat .i. longe deductum tenuerat, statui perscribere .i. vsque ad finem describere carptim .i. particulatim decerpendo quamlibet particulatim res gestas P. R. vt .i. secundum quoddam, quaeque .i. quae habet gesta videbantur digna memoria .i. vt memorentur, si legeretur dignae, tunc quaeque congrueret cum antecedente res gestas. Sanè pueris annotanda est elegantia illius sermonis: A quo incepto studio me, &c. per hanc regulam: Quoties relatiuum cum suo determinabili, ac verbo praecedit antecedens, ita vt ab eodem regi videantur, erunt eiusdem casus, vt vbi grammaticus diceret ergo regressus ad idem studium inceptum a quo ambitio, & cetera, dicit elegantior, à quo incepto. Item notabit peritior quisque vbi diuisim constituitur nō semper superlatiuum habere vt hic: Vt quaeque videbantur digna, vbi valla diceret dignissima. & eo .i. tanto aut ob id magis sup. id statui, quod .i. quia animus

sup. meus, erat mihi liber à spe .i. commodi obtinendi, & à metu .i. mali obuenturi, & partibus .i. diuisionibus, ac seditionibus reip. Paucis vt vbiq. multa dicit, nam omnes vias affectionum percurrit, aut enim nobis aut nostris afficimur, nobis quia aut speramus, aut metumimus, nostris, quia eos contra aduersarios fouemus. Igitur quia ita statui, ego absoluiam paucis .i. enudabo breuiter res gestas quam .i. quantum poterō, verissime, quia veritas prima requiritur in historia, de coniuratione Catilinae .i. in libertatem Romanam occupandam. Nam ego existimo .i. iudico, id facinus .i. eam coniurationem memorabile .i. dignum memoracione in primis .i. praeter cetera facta nouitate .i. propter nouitatem sceleris, quia in patriam peccare scelestissimum est, atque periculi, quod omnibus bonis imminebat, de cuius hominis, scilicet Catilinae moribus sunt quaedam explananda prius quam faciam initium narrandi .i. recitandi principalem historiam de coniuratione eius. Quo dicto reddis lectores attentos.

C. CRISPI SALVSTII DE CONIVRATIONE CATILINAE, HISTORIA.

LVCIVS Catilina nobili genere natus, fuit magna vi & animi & corporis, sed ingenio malo, prauoque. Huic ab adolescentia, bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere: ibique iuuentutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, algoris, vigiliae, supra quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolos, varius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus, fatis loquentiae, sapientiae parum, Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem L. Syllae libido maxima inuaserat reipublicae capiundae: neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis, magisque in dies animus ferox, inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quae vtraque his artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores: quos pessima ac diuersa inter se mala, luxuria atque auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur (quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit) supra repetere: ac paucis instituta maiorum domi, militiaeque, quo modo temp. habuerint, quantamque reliquerint, utque paulatim immutata ex pulcherrima & optima, pessima ac flagitiosissima facta sit, differere.

LVCIVS Catilina) Vidimus in fine proemij, quod nos docuit Sal. quid nam hoc opere scripturus esset, videlicet Catilinae seditionem, quae in primis memoratu digna est, eo quod nouum fuit periculum, & tam ingens fuit scelus, quam nunquam antea fuerit. Sed antequam de ipsa seditione tractare incipiat, dicit qui mores antea fuerunt, & qui aetate sua in vrbe vigeret, vt ostendat, quo genere, & quam opportunitate Catilina adductus tantam rem aggredi non dubitauerit, & primo de genere, vita, & moribus Catilinae narrat, vt ostendat, quibus de causis ad usurpationem reipub. animum intenderit, deinde digressionem facit, & de antiquis vrbis Rom. moribus disserit. [Nobili genere) Patricio genere, quia patricius fuit Catilina, videlicet de gente Cornelia. [Vi corporis, & animi) Fuit magna

gna fortitudine, & animi, & corporis. nam vis tam animi, quam corporis recte dicitur. [Ingenio malo] Et quia animo, & corpore plurimum pollebat. Cat. ideo malo animo fuit. [Malo] Naturaliter. quia à natura malus erat. [Prau] Accidentaliter, quia praterquam quod malus erat naturaliter etiam consuetudine peruerterat ingenium. [Ab adolescentia] Ab ineunte ætate. [Infecta] Domestica bella. [Discordia ciuili] Differentia est inter bellum domesticum, & discordiam ciuilem. nam bellum ciuile pertinet ad vniuersam ciuitatem, videlicet cum vniuersa ciuitas inter se discors est. Discordia vero ad priuatos pertinet. itaque cum vniuersa ciuitas discrepat, non discordia, sed bellum ciuile appellatur. Hic autem Catilina, & bello domestico, & discordia ciuili plurimum gaudebat. [Cædes] Occisiones, quæ ex bello sequuntur. [Rapina] Victorum, qui bonis expoliant. [Ciuili discordia] Discordia ciuium. [Ibi] In his suprascriptis. [Exercuit] Non solum grata fuere, verum etiam in illis ætatem suam duxit. [Inedia] i. famis, & dicitur ab in & edo, quasi non edia, quod non edat, & qui non comedit sine dubio famem suscipit. [Algoris] Frigoris. [Vigilia] Quia insomnes noctes agebat. [Inedia] quia sine cibo diu permanebat, nec multum detrimenti patiebatur ob illud. [Algoris] Quia frigus etiam facile tolerabat. [Vigilia] Quia se non nimis somno dabat, sed parum admodum. [Sua] praquam cuiquam credibile est. Multo plusquam quisquam credere posset, & est honestus dicendi modus. [Animus audax] Quia hæcenus de corpore dixit, nunc denum de animo dicere incipit. [Animus audax] Vt magna quæque pericula aggredi non dubitaret. [Subdolos] Quia facile vnumquenque fallere poterat. Subdolos Latine, Græcè appellatur ἀπειθεῖς, qui non aperte decipit, sed latenter. [Varius] Quia nunquam in eodem proposito manebat. [Simulator, ac dissimulator] Declarat quod dixit, Subdolos, & varius. [Simulator] Qui ostendit id esse, quod non est. [Dissimulator] Qui non ostendit id esse quod est. [Appetens] ardens sui profusus) i. qui aliena desideraret, & sua prodigus profunderet. Sed non videtur posse fieri, sed necesse est, ita fieri, si quis diligenter considerauit. nam quia sua profundit, ideo aliena appetit. Nam prodigus, quia sua sibi non sufficitur, aliena appetat, necesse est. [Ardens] Vehemens. [Cupiditatis] quia quod semel cupere cœperat, tanto ardore inuadebat, vt à nullo coerceri posset. [Satis eloquentiæ] Quia eloquentissimus erat. [Parum sapientiæ] Quia non valde sapiens erat, & hoc addit, quia nunquam sine sapientia eloquentia profuit, sapiens autem obfuit. quod etiam Cic. in arte veteri prolixius ostendit. [Vastus] Immoderatus, & plus est quam si dixisset, magnus, aut ingens. Nam vastum dicitur, quod nulla mensura terminari possit. i. sine modo terminatum. [Immoderata] Quæ modum non habent. [Incredibilia] Quæ nulla ratione consequi possent. [Nimis alia] Quæ ciuilem modum transgrederebantur. non quærebant dignitatem principis Romani, sed potius dignitatem Tyranni, quia vbi Rom. pro arbitrio imperare non posset, vel talem qualem supra memorauimus. Virgilius: Mezentius hic est. i. talis. [Hunc] Catilinam. [Dominationem L. Syllæ] Qui motis partibus reip. aduersarijs, perpetuam dictaturam assecutus est, qui magistratus quasi regnum erat. nam quemadmodum rex imperat subditis, & omnia pro voluntate facit, ita Dictator omnia pro arbitrio exequatur, nam cum vocabulum regis in vrbe Romana mitius reddere vellent, ad dictaturæ nomen confugerunt. nam eius magistratus regia potestas erat. Primus hic fuit L. Sylla qui postea Sylla felix est appellatus, & demum pediculari morbo consumptus. Secundus autem Iulius Cæsar, qui multis vulneribus tandem à senatoribus est interfectus. [Libido] Cupiditas, & dicitur à libendo, tametsi consuetudo inoleuit, vt libido in malam partem accipiatur. Nam Salustius libidinem accipit in bonam partem. [Capiundæ] Pro capiendæ. i. occupandæ. Tertiarum coniugationis verba possunt habere participia futuri temporis, tam in vndus quam in endus, vt legendus, vel legendus, capiendus vel capiendus. Sed caendum est, ne id licenter in omnibus participijs faciamus, quia vitiosum esset in verbis quartæ coniugationis idem facere, quia non dici potest audiendus, audienda, audiendum, &c. [Id] scapere temp. [Parare] Acquirere. [Nihil pensi] Nihil considerati nihil considerationis. Translatio sumpta à pensantibus, qui diligenter inspiciunt in quam partem, vel aurum, vel argentum inclinet. non ponderabat ipse quomodo temp. caperet dummodo cupiditatem suam explere posset. [Agitatur] Rationes autem erant innumeræ, quibus Catilina adductus, rem hanc tantam capessere volebat, & quia magnificus erat, & pauper multa scelera perpetraverat. [In dies] Quotidie. [Ferox] i. natura indomitus animus Catilinæ. [Agitatur]

Incitabatur, impellebatur. [Inopia] Nam cum magnificus esset, & inopia premeretur, quia suis rebus non poterat ueri magnificentiam, alienis necesse erat conseruare, & ob hanc causam ad reip. usurpationem intendebat animum. [Conscientia] Quia libi conscius erat scelus, quæ commisit. Hæc autem paulo post videre licebit. hoc eodem libro. Nam inter cetera sua scelera hoc potissimum narratur. [Quæ vtraque] i. inopiam, & scelera. [Auxerat] Cumulauerat. [His artibus] Videlicet aliena appetendo, sua profundendo, cupiditatibus immittendo. [Præterea] Præterquam quod ferocitas animi, inopia scelera perpetrare incitabat illum, hoc etiam accedebat. f. q. & c. [Corrupti mores] In tanta corruptione morum facilis videbatur accessus ad usurpationem reip. quo mores. i. artes. [Luxuria & auaritia] Appositue mala. [Diuersa inter se] Bene dicit. [Nam] luxuria opes profundit, auaritia opes conseruat. Luxuria vitiosa est superfluitate nimia, auaritia vitiosa est nimia parcitate, ergo proculdubio diuersa sunt inter se, sed tamen qui luxuriæ inleuitur voluerit, necesse est, vt & auarus sit, quia nisi auarus fuerit, non poterit comparare diuitias, quibus ad parandum luxuriam utatur. [Res ipsa hortari] Sicut apud Ciceronem est, Tria sunt genera narrationum, de quibus Orator sumit rationem suæ causæ. Primum oratorium, quo oratores vtuntur vincendi causa. Secundum digressorium. Tertium poëticum. Sed digressorio secundo genere narrationis vtitur Salust. quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut laudationis, aut alicuius apparitionis causa. Nam digreditur Sal. ab historia quam superius cœperat seditione. i. Catilinæ, & ad mores ciuitatis narrandos peruenit. Fit autem hæc digressio laudationis, vituperationis, & apparitionis causa. Laudationis, vt maiores, & præcos illos laudibus exornet, qui temp. non conseruauerunt modo moribus optimis, verum etiam conseruatam auxerunt. Vituperationis causa, vt homines ætatis suæ vituperet, qui non virtutibus, sed malis moribus dediti sunt, & temp. à maioribus stabilitam, ac firmatam labi, & ad interitum peruenire patiantur. Apparitionis causa, vt se præparet ad id, quod diciturus est. Nam de corruptione ciuitatis, & ab initio vrbs Romæ narrare incipit, quomodo Populus Romanus se domi, militiæque habuerit, & in præfenti habeat, vt his cognitis verisimile fiat in tanta morum corruptione, animum ad reip. capiendam intendisse Catilinam. [Res ipsa] Videlicet, quia de corruptione morum mentionem fecerat. propterea videtur non incongruum esse, si pertrinxerit ea, quæ ante Catilinæ seditionem fuerunt in vrbe Romana. [Instituta maiorum] domi, militiæque) i. institutiones, quæ domi militiæque maioribus conseruatæ sunt. [Domi] In pace. [Militiæ] In bello. [Habuerint] Comparauerint. [Reliquerint] i. posteris suis. [Immurata] Paulatim i. labente disciplina præmij. [Pulcherrima] i. honestissima pulcher & honestus sibi inuicem cedunt. [Ergo pulcherrima] i. honestissima. [Flagitiosissima] i. vitiosissima, & singula singulis opposuit, pulcherrima flagitiosissima, pessima opima.

LV CIVS Catilina) Seruat hic Sal. quod præcipit Dionysius lib. v. his verbis. Etenim maxime scribentibus historias hoc conuenit, non tantum bellicas actiones ducum narrare, nec si aliquod institutum pulchrum salutareque vrbus excogitantes ediderint, sed eorum quoque vitas, si moderati ipsi, & contentes, & in patrijs manentes, moribus studiisque perseuerauerint sese ostendere. [Lucius] Quicumque natus est luse apud R. Lucius dicebatur, sicut Martius, quicumque Martio mense. [Vi] animi) Quia tentauit ea quæ assequi non valuit. Franciscus Petrarcha ait: Malo ingenium bonum, quam excellens, quod illud in malum flecti, nequit, hoc in diuersa volubile est. Nam & Crispus, L. Catilinam magna vi animi fuisse ait, sed ingenio magno prauoque. Sæpe magnum ingenium magnorum initium malorum fuit. [Malo] Malus est qui omnes lædit: Prauus, qui non solum alios, sed etiam seipsum. Vnde Terent. Inepta patris lenitas, & praua facilitas, quia facilitas nocet filijs, si filijs, ergo patri. [Prau] Sibi officienti. [Subdolos] i. facilius ad decipiendum omnes. [Varius] i. versatilis ingenij, non vt alij. [Ardens] i. subditus. [Vastus] i. immensus. [Alta] i. non conuenientia suo statui. Valerius probus, vt Gell. lib. j. ait, affirmat à Sal. relictum facis loquentiæ, non eloquentiæ. quod eloquentia Sal. nouatori verborum maxime congrueret, eloquentia cum insipientia minime conueniret. [Libido] Vocabulum est commune ad omnes cupiditates. [Pensi habebat] i. non metiebatur quidquam, nec vires, nec potentiam suam. recte igitur Mart. ait: Qui sua metitur pondera ferre possit.

[Animus]

[Animus ferox]. i. terribilis, inhumanus, ferinus. [Artibus]. i. virtutibus. [Corrupti mores] Quia de viris effeminatis facilis est victoria. [Diuerſa] Nam luxuria videtur auaritiæ contraria. Sed ait Sen. Nullum vitium intra ſe manet, in auaritiã præceptum eſt luxuria. [Res]. ſ. quam tractaturus ſum, videtur me hortari, reperet ſupra. ſ. antequam reſpub. tot ſceleribus eſſet polluta, ac videtur me hortari, diſſerere paucis inſtituta maiorum domi, militiæque, & diſſerere quomodo habuerunt temp. quantamque reliquerint, res ipſa videtur me hortari, diſſerere, vt paulatim mutata, ſit facta peſſima, ac flagitioliſſima ex pulcherrima, & optima, quia, vt dixi, fortuna mutatur cum moribus. Vnde Mart. Ardua res hæc eſt opibus non tradere mores, Cum tot Craſſo diceris eſſe numoſi.

IN C. CRISPI SALVSTII BELLVM Catilinarium, Henrici Glareani Annotationes.

LVCIUS Catilina nobili genere natus) Quo genere, quæ ue familia natus ſit L. Catilina ambigi, idque inter doctos, admodum miror. Ex Saluſt. hercle certum depræhendi non poteſt. Florus cum Patricium fuiſſe perhibet. Idem ait Commentarius ille in Saluſt. Catilinam, qui Laurentio Vallæ à quibuſdam aſcribitur. Vbi etiam additur de gente Cornelia eum fuiſſe. Atqui ſi Catilina de gente fuit Cornelia, qui fieri potuit, vt L. Lentulus, ſine omni ambiguitate de ea gente, ſibi imperium Pop. Rom. deberi dicat? Sermonem ipſius Lentuli poſtea Saluſt. refert his verbis: At Lentulum diſſimulantem coarguunt, præter literas, ſermonibus, quos ille habere ſolitus erat ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelij portendi, Cinna atque Syllam antea, ſe tertium eſſe, cui fatum foret virbis potiri. Hæc ille. Certe in Ciceronis orationibus nuſquam de Cornelia (niſi memoria nos ſefelle-rit) perhibetur. Quæ autem ipſius Catilinæ orationes feruntur, abs quopiam conſectæ videtur quarum prior etiam ſtolidæ, nec bene latina, egregie. ſ. probat Catilinam de gente fuiſſe Cornelia. Itaque ego facile adducor, quod alijs codicibus adſcriptum legimus Catilinam Sergium fuiſſe, quæ familia & ipſa antiquiſſima eſſe perhibetur, nempe à Troiano illo Sergesto, ſi canentij Virg. v. Æn. credere liber: Sergestusque, domos tenet à quo Sergia nomen. Verum de hoc lectori liberum eſto iudicium. [Vt paulatim immutata ex pulcherrima peſſima] Alij legunt, ex pulcherrima & optima, peſſima ac flagitioliſſima facta ſit. quæ lectio placet, vt ſit adiectiuorum collatio huic auctori haud infrequens, etiam ſi non perpetuo obſeruata.

ASC. LVCIUS Catilina) Quia facinus Catilinæ dixit in primis memorabile, proſequitur eius indolem, & mores, vnde proſectum eſt. ſane in principio notanda eſt pueris hæc regula. Nomina & pronomina ſubſtantiuæ venuſte regunt ablatiuos importantes partem, aut proprietatem idque mediante adiectiuo laudis vel vituperij intercedente nonnunquam verbo ſubſtantiuo, ſed ſi propria fuerint nomina ſubaudiuntur appellatiua, vt hic Lucius Catilina fuit, ſubaudi vir nobili genere. Idem ſit in genitiuo, vt in Euang. Modice fidei quare dubitaſti? Et per pronomem, vt apud Boët. Illa vultu, placido, ſubaudi exiſtens. Ordo igitur hic eſt. [Lucius ſic prænominatus quod primus eius prænominis lucis hoc eſt oriente luce ſit natus) Catilina quod illius viri proprium eſt nomen ſicut Catilina mulieris, fuit ſup. vir, licet non neceſſario exprimitur. [Genere]. i. progenie nobili, quæ patricia vt pote Cornelia, vnde Ciceronem propter ignobilitatem nouum hominem appellauit & quæ ad alienas incoletem in quilinum, vt auctor App. de bellis ciuilibus lib. ij. Et fuit magna vi. i. habuit magnam vim, animi & corporis, ſed fuit ingenio. i. indole malo. i. maligno, & prauo. i. deprauato propter malos mores, quia bella inſteſtina. i. ciuilia quæ ſunt inter conciuos qui ſunt in vna vrbe, vt inſteſtina in vno ventre, geruntur autem bella etiam ſub mutua deprædatione. vnde vt cruenta ſignificet addit cædes. i. occiſiones, trucidationes, rapiæ. i. violentæ rerum oblationes, & diſcordia ciuilis. i. factiones & ſeditioes, fuere huic. ſ. homini grata. i. accepta quali vtilia. ab adoleſcentia. i. ab ea tempeſtate quàm primum exceſſit ephebis, & factus eſt vt dicunt ſui iuris, dum non amplius ætas metus magiſter prohibebant. & exercuit ibi. i. in illis nephandis facinoribus iuuentutem. i. aut ſequentem illam ætatem, quæ iuuenta dicitur, aut verius multitudinem iuuenum Romanorum vt nõ fuerit contentus maleficio ſuo niſi multos alliceret in fraudem. [Corpus] ſup. fuit illi patiens. i. tolerans, inediæ. i. abſtinentiæ

ab eſca, ita vt nihil comedendo diu durare potuerit, vnde plus eſt habere corpus patiens inediæ quam famis, quia multa conſuetudine induci poteſt vt induret, ita vt inedia famem grauem non afferat, famis autem ſemper moleſta eſt, & patiens alioris, i. gelidi frigoris ab algeo, ſicut inedia ab in quod hic priuat, & edo eſt componitur, & patiens vigiliæ. i. vigilationis, ſupra. i. vltra quam credibile eſt cuiquam. i. alicui. Animus ſup. erat illi audax. i. temerarius aſſidue omnia audens, ſub dolus. i. fraudulenter tectus ſub quo latebat dolus. [Variuſ]. i. multiplex ita vt cognitu fuerit diſſimiliſſimus. ſimulatur cuiuſlibet rei. i. potens ſimulare. i. præ ſe ferre ac oſtentare eſſe quamlibet rem quæ nõ erat, & diſſimulatur cuiuſlibet rei. i. potens fingere quamlibet rem non eſſe, quæ tamen erat, vnde ſimulamur ea quæ non ſunt eſſe, & diſſimulamur ea quæ ſunt non eſſe, vnde vir ex natura lætus ſimular cum caſtigat, iram, vir iracundus dum lætum conuiuium agit diſſimulat iram. Appetens alieni. ſ. boni, & proſuſus quaſi proſuſor, capitur enim hic aſtiue, ſui. i. proprii boni, id. in. plerunque accidit vt quæ aliena rapiunt ſua diſperdat, ita vt auaritia ſint, & prodigi pro diuerſis. [Ardens]. i. nimis ſeruens, & vehemens in cupiditatibus. i. ad res concupitæ. ſ. ſ. loquentiæ. i. diſcaciſſimæ, & ſermonis ſup. fuit illi, ſed parum prudentiæ. Animus ſupp. eius exiſtens vultus. i. valde amplius, & capax, & cupiebat ſemper immoderata, incredibiliſſa, & nimis alta. i. ſublimia. [Huc poſt dominationem] L. Syllæ. Oſtendit quo pacto animus ille audax auſo potitus ſit vt pote exemplo Lucij Syllæ. de quo Cic. Offic. Noſtri magiſtratus Imperatoresque, ex hac vna re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios acquirat, & ſi de defendiſſent. Itaque illud patrociniuſ orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam iam antea minuebamur, poſt vero Syllæ victoriam penitus amiſimus, deſitum enim videri quidquam in ſocios iniquum eum exiſtiſſe etiam in ciues tanta crudelitas. Hæc ille, de qua crudelitate miranda apud Plut. & Appianum, alioſque leguntur. Nam Syllæ recuperata rep. & oppreſſis Mariæ niſi pulcherrimam victoriam crudelitate maxima inquinauit, octo millia peditorum in via publica trucidauit. tabulam proſcriptionis poſuit, vrbe ac totam Italiam cædibus repleuit. Plut. ait Syllæ concionem habente in æde Bellonæ vij. millia Romanorum extra templum truncata ſunt, & excitato ſenatu ad gemitus eorum, hoc (inquit Syllæ) agamus patres conſcripti, pauculi enim ſunt ſeditioſi quos puniri iuſſit. Prius lxxx. proſcripti ſunt, vno interiecto die ducentos ac viginti alios adiecit, deinde tertio non pauciores rursus, adiunxit, dixitque ſe de nouo proſcripturum eos quorum tunc eſſet oblitus. Et qui proſcriptum excepiſſet ſaluti que eius conſuluiſſet mortem propoſuit, non patrem, non filium, non propinquos excepit. Appianus ſcribit Syllam xl. Senatores, equites, mille, & ſexcentos ad mortem condemnari. Tandem autem licet ſero iuſta dedit pœnas nam ad tantum ſeſtorem ex pythiriæ corpus eius deuenit vt pediculis abſumeretur. Vnde Serenus: Sed quis non pauca Phærecidis ſara tragediæ, Qui nimio ſudore fluens animalia terra Eduxit turpi miſere quæ morte tulerunt: Syllæ quoque infelix tali languore penſus corruit & frædo ſe vidit ab ægmine vinci, &c. Syllæ tamen dominatio multos inuitauit, vnum illud Iuuen. Sat. ij. In tabulam Syllæ ſi dicant diſcipuli tres. Sed ne prolixior ſim. Ordo eſt: Maxima libido. i. mala voluntas, & auditas capiunda reip. i. vt capiat & occupet temp. inuaſerat hunc. ſ. Lucium Car. poſt dominationem. i. ſuperbam, & Tyrannicam gubernationem Lucij Syllæ illius patricij, qui contra Marium de rep. bellum vt dictu eſt geſſit. Neque Catilina habebat quidquam penſi. i. excogitati aut conſiderati, ſeu æſtimati, nam qui iuſta lance penſitant precia iuſta æſtimant, vnde Galli penſare dicunt pro eo quod eſt cogitare & animo verſare. quibus modis aſſequeretur id. ſ. quod volebat. ſ. dominationem. dum. i. dummodo pararet. i. acquireret regnum, quod poſt exactos reges nemo parare ſibi audebat in ciuitate libera. Animus Catilinæ ferox, agitabatur ad illud nephaſ in dies. i. in ſingulos dies magis magisque, inopia. i. propter inopiam rei familiaris. i. domeſticæ, quam nequiter abſumpſerat cum eſſet proſuſus ſui, & conſcientia ſcelerum, quia diu ex rapinis vixerat, vnde verebatur niſi temp. occuparet ſe ad ſupplicium poſſe repoſci. Quæ. ſ. duo videlicet inopiam rei familiaris, & conſcientiam ſcelerum ipſe auxerat his artibus. ſ. malis quas memorauimus ſupra illic. [Huic ab adoleſcentia, &c.] Præterea. i. præter propria ipſius vitia: mores corrupti. ſ. ciuitatis. ſ. Romanæ incitabant ſupp. eos, quos luxuria, & auaritia oppoſitorie peſſima, ac diuerſa, quia oppoſita inter ſe vexabant. i. vehementer tentabat, hoc eſt ceteros perditos iuuenes, niſi dicamus mores

mores in
appoſito
[Res ipſa
manorum
nem aſſe
videtur
qualitas
ribus ciu
mordit
i. mores
quomodo
rauerunt
i. quanta
uius in p
rit vt iac
poſſit. Et
tim. i. pa
turpiſſim
plentiffim
rima & t
rum, vt
Tw
(H
Pat
Et Cicer
per ſuic
Græcos
ſtatulle
mellicæ
Rom v
runt & i

V proſuſus
rignem
perio,
mentia
alio m
coſue
bus, ag
tur, ſi
opuler
lo tent
metu p
litia que
ri: ho
teis que
pulara
dandi
imper
bant.
ſapient
te, vel
ubi re
tatis,
dona
imper
nime
humana
gis ex
re. N
ſemp
tis (in
tum b
lamp
ſtris p

mores in habitant Catilina, quos scilicet mores luxuria & avaritia appositione diuersa inter se mala vexabant. i. titillabant &c. [Res ipsa hortari] Facit digressionem, ad mores priscorum Romanorum describendos quod ne inepte fecisse putetur rationem afferit dicens: Res ipsa. i. opportunitas ex ante dictis nata videtur hortari (quoniam tempus, id est praesentis temporis qualitas ac dispositio admonuit, id est mentionem fecit de moribus ciuitatis scilicet Romanae) repetere supra. i. altius utpote a primordijs vrbs, ac differere. i. recitare paucis sup. verbis instituta, i. mores, maiorum sup. nostrorum. i. priscorum Romanorum quomodo. i. quo pacto, & quibus artibus habuerint. i. comparauerunt temp. domi, & militiae. i. in pace & bello, & quantum, i. quantum magnam reliquerint, de cuius iminentitate dicit Livius in praefatione sic: Quae ab exiguis profecta iniurijs eo creuerit ut iam magnitudine laboret sua, q. d. ut sese iam sustinere non possit. Et vt. i. quemadmodum resp. Romana, immutata paulatim. i. paulotenus, quia ut dicit Lucret. Sat. ij. Nemo repente fuit turpissimus, facta sic pessima ac flagitiosissima. i. flagitiorum plenissima, ex pulcherrima & optima. i. vbi prius fuerat pulcherrima & optima, quia illud proprium creditur est Romanorum, ut temp. quam optime regant. vnde est illud Aeneid. vj.

*In regere imperio Populum Romanae memento
(Hae tibi erunt artes) pacisq; imponere morem,
Percere subiectis & debellare superbos.*

Et Cicero in principio Tusculanorum: Meum iudicium semper fuit omnia nostros aut inuenisse per se sapientius quam Graecos, aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent in quibus elaborarent. Nam mores vitae resq. domesticas familiares nos profectio, & melius tuemur & laetius. Romae vero publicam nostri maiores certe melioribus temperant & institutis, legibus, &c.

VRbem Romam, sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce, profugi, incerti sedibus vagabantur, cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum: Hi postquam in vna mentia conuenerunt, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes, incredibile memoratu est quae facile conuerterint. Sed, postquam res eorum ciuibus, moribus, agris auicta, fatis prospera, fatisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges, populi que finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. Nam ceteri metu perculli a periculis aberant. At Romae domi, militiaeque intenti, festinare: parare: alius alium hortari: hostibus ob viam ire, libertatem, patriam, parentisque armis tegere. Post ubi pericula virtute propulerant, socijs atque amicis auxilia portabant, magisque dandis, quam accipiendis beneficijs amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperij regum habebant. Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reip. consultabant. Hi vel aetate, vel cura similitudine Patres appellabantur. Post ubi regum imperium, quod initio conferuandae libertatis, atque causa augendae reip. fuerat, in superbiam, dominationemque se conuertit, immutato more, annua imperia, binos Imperatores sibi fecere. Eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animu humanu. Sed ea tempestate ceperunt se quisque magis extollere: magisque ingenium in promptu habere. Nam regibus, boni, quam mali suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed ciuitas (incredibile est memoratu) adepta libertate, quantum breui creuerit, tanta cupido gloriae inceserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discibat, magisque in de-

coris armis & militaribus equis, quam in scortis, atque conuiujs libidinem habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosa, virtus omnia domuerat. sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat. Sic se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret properabat, eas diuitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniae liberales erant. Gloriam ingentem, diuitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Rom. parua manu fuderit, quas vrbes natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Ea, res cunctas ex libidine magis, quam ex vero celebrat, obscuratque. Atheniensium res gesta, sicuti ego existimo, satis amplae, magnificaque fuere: verum aliquanto minores, quam fama feruntur. Sed quia protenerere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta, pro maximis celebratur. Ita eorum qui ea lecerunt, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere praecleara ingenia. At Pop. R. nunquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque ne gociosus maxime erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat, optimus quisque facere, quam dicere, sua ab alijs benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare malebat. Igitur domi, militiaeque, boni mores colebantur. Concordia maxima, minima avaritia erat. Ius, bonumque, apud eos non legibus magis, quam natura valebat. Iurgia, discordias, similitates cum hostibus exercebant. ciues cum ciuibus de virtute certabant. In supplicij deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat, aequitate, seque, remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxima documenta haec habeo: quod in bello sapientius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant: quisque tardius reuocati praecelio excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere aufferant. In pace vero beneficijs magis, quam metu imperium agitabant. & accepta iniuria, ignoscere, quam persequi malebant. Sed vbi labore atque iustitia resp. creuit: Reges magni bello domiti: nationes ferre, & populi ingetes vi subacti: Carthago gemula imperij Romae, a stirpe interijt: cuncta maria terraque patebant: sauire fortuna ac miscere omnia cepit. Qui labores, pericula, dubias, atque asperas res facile tolerauerant: ijs ocium, diuitiae, optanda alijs, oneri miserique fuere. Igitur primo pecuniae, deinde imperij cupido creuit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subuertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortales falsos fieri subegit: aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere: amicitias, inimicitiasque, non ex re, sed ex comodo aestimare: magisque vultum, quam ingenium bonum habere. Haec primo paulatim crescere: interdum vindicari Post, vbi contagio quasi pestilentia inualuit, ciuitas immutata: imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumque factum. Sed primo magis ambitio, quam avaritia animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. Nam gloriam,

* huic

honorem, imperium bonus, & ignauus æque sibi exoptant: sed ille vera via nititur: * hic quia bonæ artes defunt, dolis atque fallacijs contendit. Auaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupiuit: ea quasi venenis malis imbuta, corpus, animumq. virilem effeminat. Semper infinita, infatiabilis est: neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sylla, armis recepta rep. bonis inijs malos euentus habuit, rapere omnes trahere: domum alius, alius agros cupere: neq. modum, neq. modestiam victores habere: fœda crudeliaq. in ciuicis facinora facere. Huc accedebat q. L. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum, luxuriose, nimisq. liberaliter habuerat. Loca amœna, voluptaria, facile in ocio feroces militum animos molluerant. Ibi primum insuevit exercitus populi R. amare: potare: si gna, tabulas pictas, vasa cœlata mirari: ea priuatim ac publice rapere. delubra spoliare: sacra, profanaq. omnia polluere. Igitur hi milites, postq. victoriam sunt adepti, nihil reliqui victis fecere. quippe secundæ res sapientium animos fatigant, nedum illi corruptis moribus victoriæ temperarent. Postquam diuitiæ honori esse * cœpere: & eas gloria, imperium, potentia * sequebantur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit. Igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuafere. rapere: consumere: sua peruiendere: aliena cupere: pudorem, pudicitiam, diuina, atque humana promiscua, nil peni, neque moderati habere.

* cœperunt
* sequebatur

VALLA

Vrbem Romam) Hic eorum opinionem sequitur, qui dicunt ab Aenea conditam fuisse urbem Rom. Plutarchus in vita Romuli multas affert sententias, nam dixerunt nonnulli Aeneam fuisse conditorem, alij Euandrum Arcadem, alij mulierem Arcadicam, qua fuerat secuta Euandrum in Italiam, cui nomen erat Romina, & a nomine suo urbi imposuisse nomen sic, vt Roma appellaretur. Alij dicunt non Aeneam, neque Euandrum, neque mulierem Arcadicam, sed Romulum, & Remum condidisse mœnia urbis Romæ. cuius sententiæ T. Lilius testis est. hic vero eorum sequitur opinionem, qui dnt Aeneam profugum a deleta Troia, vna cum Troianis Romam condidisse. [Condiderunt] Pro condiderunt, ædificauerunt. [Habuerunt] Tenuere, habitauerunt, & sæpe primitiuus ponitur pro deriuatiuo, & conuerso, nam dicimus, habito hanc domum. i. habeo. [Accepi] Audiui, intellexi. [Protugi] Procul fugati a domo sua. [Incertis sedibus] Quia certa loca non habebant, in quibus se firmare possent, donec mœnia condiderunt, sed huc atque illuc errabant. [Aborigines] .i. tenere urbem. [Cum his] .i. Troianis Aborigines populi dicti sunt Latini prisca, q. Italiam ab initio tenuere, & dicti sunt Aborigines, quia diu aberrarunt, antequam certas sedes haberent. [Sine legibus] Quia ipsi licenter vivebant nec vlla lex erat, quæ veteret, quin pro arbitrio facerent, quæ voluissent. [Sine imperio] Et dicitur democratia, quia nemo regebat eos. [Liberum atque solutum] Declarat, quod dixit. [Sine legibus, sine imperio] Monarchia. [Liberum] Quia sine legibus. [Solutum] Quia sine imperio. [Hi postquam &c.] hi Troiani, & Aborigines antiqui Italix populi, cum in vna mœnia urbis Romæ conuenissent, credi non potest quam facile euerint. [Dispari genere] Quia hi quidem Troiani, hi vero Latini. [D. simili] Nam quia genus dispar erat, lingua quoque dissimilis fuit: Nam, sicuti videmus, aliud idioma habent Teucri, aliud Græci, aliud Latini. [Alio more] Alio ritu, & humano, & diuino, nam mos vtrunque complectitur, & diuinum, & humanum. [Incredibile memoratu] .i. credi non potest, si memoraretur. [Coatuerint] .i. simul creuerint. Nam coalescere crescere significat. [Ciusbus] Et quia populus ille in maximam breui peruenit multitudinem. [Moribus] Et quia multitudo populi creuerat, mores etiam impositi sunt ciuibus. [Agris] Nam cum vicissent Rom. populos inuitos, agrorum fines suorum pro-

tenderunt. [Satis pollens] Satis potens. [Pleraque mortalium habentur] In quo maior pars humanarum rerum inuidiose possidetur, & ideo, quia diuitiæ ingentes possidebantur a Rom. inuidia repente orta est contra eos. [Ex opulencia] Ex diuitijs, & opibus rerum. [Igitur] Quia inuidiam opulencia peperit Romani. [Tentare] Pro tentabant Romanos. [Pauci ex amicis] Vt fuerunt Albani semper coniuncti erant Rom. [Ceteri] Præter paucos amicos. [Domi, militæque intenu] .i. bello & pace diligentes. [Festinare] Pro festinabant ad ea, quæ sibi, & reipub. vtilia essent, & ad omnia pro imperio augendo. [Hortari] Pro hortabantur. [Tegere] .i. defendere. [Armis] Armorum virtute. [Post vbi] Pro postquam, vna pars composita est postubi. [Propulerant] Procul pepulerant. [Virtute] Fortitudine animi, & corporis. [Socijs atque amicis] Postea vbi se defenderant. amicos atque socios defendebant. [Parabant amicitias] .i. magis suo beneficio quam alieno sibi tradito amicitias parabant sibi prisca Rom. [Habebant] Romani, [Imperium regium] Dominationem, cui rex vnus præerat. [Legitimum imperium] .i. imperium secundum leges constitutum. Nam qui præerat summæ rerum rex appellabatur. [Delecti] .i. seniores, qui per ætatem militare non poterant. [Ingenium sapientia] .i. qui ingenio pollebant. [Sapientia] Aetate, & experientia rerum. Hi vel ætate. Nunc dicit, quomodo appellabantur Senatores. & quomodo dicebantur, qui consilio præerant, & reipub. augendæ, & huiusmodi erant, quibus corpus infirmum erat, ingenium autem validum. [Aetate] Quia senes erant quemadmodum solent esse patres. [Vel similitudine curæ] Quia ipsi reipub. vtilitatem curabant, quemadmodum patres curant vtilitatem filiorum. [Postubi] Postquam. [Initio] Ab initio .i. a primordio urbis. [Conseruandæ libertatis causa] Fecerant reges, vt libertas conseruaretur, quia pepulerant hostes, qui Romanis libertatem eripere volebant. & suo imperio subigere. Augendæ rei, quia præerat vnus summæ rerum, quæ omnia suo ordine reget, & si quid mali commissum fuisset rex vindicaret, & hoc pacto omnes ciues vna erant concordēs, quapropter reipub. Rom. vehementer augebatur. [In superbiam, dominationemque] Quia non secundum leges, & secundum instituta maiorum reges nouissimi Pop. Rom. tractabant, sed pro arbitrio, & voluntate sua omnibus dominari, omnesque opprimere, seu recte, seu perperam studebant. [Binos imperatores] .i. duos consules .i. consulum regium constituit Rom. priores. [Annua imperia] .i. quæ tantum modo vno permanerent, nam consules vno tantum anno permanebant in imperio. [Eo modo] .i. tantum modo annua esse imperia. [Ignoscere] In superbiam, & insolentiam posse recidere, eo quod imperium breue erat. [Ea tempestate] Eo tempore in libertatem vindicata est ciuitas. [Quisque] .i. quisque pro viribus suis. [Extollere] Magnificare se. [In promptu] In parato, & manifesto, nam non timebant, ne virtus sua despicere posset reges, sicut prius, cum reges urbem habebant. [Nam regibus] Ratio est eur quisque virtutem suam aperire studebat, quia boni magis sunt suspecti quam viles, & ignaui, nam regum tempore etiam si quis ingenium maximum habuisset, ostendere nō audebat, ne se suspectum faceret regibus. [Suspectiores] Magis suspecti. [Quam mali] Quam viles, & ignobiles, nec dicas, q. improbi, & prauis, sed quam viles, & ignaui, & ita boni, prudentes, & præclari viri. [His] .i. regibus. [Incredibile memoratu] .i. credi non potest, si memoraretur. [Adepta] Parata, & est vsus adepta in passiuâ significatione. [Incesserat] Inuafere Romanos, postquam ipsi in libertatem peruenerunt. [Simulac belli patiens] Quia aliu facta erat bellis gerendis. [Per laborem, & vsu] Militiam .i. laborando, & militando militiam gerere, & laborem pati assueti erant, quia per laborem, & continuu vsu fiebant belli peritiores. [Vsu] Conseruati. [Magis in decoris armis] .i. magis cupiditatem suam ponebant in his, quæ ad rem militarem pertinent, quam in his, quæ ad voluptatem, seu luxu atinere videmus. [Decoris] Ornatis, insignibus. [Militaribus] Bellatoribus, bello accomodatis. [Scortis] Meretricibus. [Conuiujs] Superfluitatibus ciborum. [Igitur] Narrare cœpit Salmores populi R. & instituta eius, quibus ad tantam magnitudinem imperij facile se prouexerat, quod etiam hic facit, igitur quia summo labore se exercuerant in bello, & suas omnes cupiditates posuerunt in virtute. [Talibus viris] Qui continentia, & labore se exercuerant. [Non locus vllus asper, aut arduus] Editus, & eleuatus, quia quanquam locus editus esset, vel munitus, tamen virtute sua superabant. [Non armatus hostis for.] Et quia in bello diu se exercuerant, ideo arma-

tos

tos hoste
& homin
tentio. [I
Non exp
que prim
rum ace
bus prim
coronam
primi m
mus fere
ea) Sic v
Magnan
mam, no
audi) A
simi. [L
rales) Q
ingente
modera
[Ingen
[Memo
vt ipsi p
gauerint
mas ho
Tigran
cim mil
gronilla
eus. [Q
Hispan
ta esse,
spicio F
mediu
prione
quod se
mi atqu
rum po
ma præ
runt ser
quam n
aiacri
.i. res o
fortuna
vt si ob
ra, obse
reddit.
mensu
ritate. [I
let, & h
a script
zi sunt.
Iultran
rum qu
virtus,
runt se
stas Ath
militar
re) Ne
ris. [M
lios du
rius ex
fuere f
Roma
tus era
geltas
gerend
[Cono
nam q
auaric
nam it
[Non
boni e
siones
men e
cium i
natori
re pec
suetud
antiqu

ros hostes non metuebant Rom. [Omnia domuerat]. f. locos & homines virtute sua domuerant Romani. [Certamen] Contentio. [Inter ipsos]. f. Romanos. [Quisque properabat ferire] Non expectabant alij alios, vt hostes inuaderent, sed vnusquisque primus esse volebat. vt eam laudem adipisci posset. [Murmur ascendere] Properabat, vnusquisque in oppugnandis vrbibus primus esse volebat, qui murum ascenderet, vt muralem coronam assequeretur. [Nam corona muralis dabatur his] qui primi murum ascendissent. [Tale facinus faceret]. i. dum primus feriret hostem, dum primus murum ascenderet. [Tandiu ea] Sic vincendo hostes & expugnando vrbes. [Diuitias bonam] Magnamque in hostibus vincendis & vrbibus expugnandis, famam, nobilitatem, suasque omnes diuitias ponebant. [Laudis avidi] Auari quidem erant gloriæ, pecuniæ autem munificentissimi. [Laudis] Quam discrimine vitæ gerebant. [Pecuniæ liberales] Quam suis amicis profunderè non dubitabant. [Gloriam ingentem] Quantum quidem ad gloriam pertinebant, nihil immoderatum fuit, quantumq. ad diuitias moderatas gaudebat. [Ingentem] Plusquam medicrem. [Honestas] Mediocres. [Memorare pos.] His de causis hoc sæpe consecuti sunt Rom. vt ipsi pauci ingentem hostum multitudinem fuderint atq; fugauerint, sæpe vrbes inexpugnabiles tandem vicerunt. [Maximas hostium copias parua manu] vt Lucillus qui aduerfus Tigranem Armeniæ regem centum millium exercitum duodecim millibus militum fudit atque fugauit, in quo prælio Tigranista filius ipsius Tigranis captus est, atque triumpho ductus. [Quas vrbes natura munitas] Sicuti vbi Carthago noua in Hispania, quæ quanquam natura loci & à terra, & à mari munita esset, tamen populus Rom. virtute sua eam cepit ductu & auspicio P. Scipionis Africani superioris. [Ea res]. f. prædicta in medium adducere. [Ab incepto] A proposito, videlicet à descriptione seditionis Catilinæ. [Sed] Fortasse hoc pertinet ad id, quod sequitur, & hoc dicit quanquam Rom. plura gesserunt domi atque militiæ egregia facinora, quam alius in orbe terrarum populus, tamen fortuna fecit, vt ceteri terrarum populi fama præstarent. Nam quamuis multa gesserint, non tamen fuerunt scriptores, qui ea memoria traderent. Ceteri autem quamquam non tanta fecerint, tamen quia scriptores ea illustrarunt, acriores habentur fama. [Sed] fortuna dominatur in omni re. i. res omnes humanas sub eius imperio tenet. [Ea, res omni]. i. fortuna res hominum pro suo arbitrio huc atque illuc variat, vt si obscuræ fuerint, eas clariore reddere possit, si vero præclara, obscuras faciat. [Celebrat] Illustrat. [Obscurat] Ignobiles reddit. [Ex libidine] Pro sua voluntate & arbitrio, quia Atheniensium res celebravit, Romanorum autem obscuravit, nõ veritate. [Atheniensium res] Quod fortuna in omnibus rebus valet, & hic probari potest. [Feruntur] Proferuntur. i. extolluntur à scriptoribus. [Ibi]. f. Athenis. [Prouenere] Nati sunt, progeniti sunt. [Per terrarum orbem]. i. in vniuerso terrarum orbem illustrantur & clarificantur tanquam maxima fuerint. [Itaque eorum qui ea fecere] Ob hac causam, tanta habetur imperatorum virtus, quantum virtutem eorum suis scriptis illustrare poterunt scriptores. [Tanta] Tantæ magnitudinis. [Fama]. f. res gestas Athenis. [Negociosus] Maxime se dederant negocijs, aut militando, aut resp. consultando. [Ingenium nemo sine corpore] Nemo se dederat studijs literarum sine exercitatione corporis. [Malebat] Potius volebat. [Et sua ab alijs] Volebat de se alios dicere potius quam se aliorum gesta narrare. [Igitur] Superius exposuit Sal. rationes cur res gestæ Atheniensium maiores fuere fama quam re. Sed non ita euenit Romanis, eo qd in vrbe Romana raritas scriptorum fuerat. Nam quisque Rom. deditus erat negocijs & sua ab alijs potius celebrari, quam se aliorum gestas res prædicare malebat. [Igitur] Quia omnes negocijs, & gerendis rebus dediti erant. [Domi] In pace. [Militiæ] In bello. [Concordia maxima auaritia] Nam vnusquisque ex reliquo nam quia non erant avari, ideo erant concordēs, nota ergo ex auaritia nasci discordiã. [Ius equumq.] i. ius ex bono & equo, nam ius ex bono & æquo constare dicitur, quod omnibus cõuenit. [Non legibus magisquam] Quia sine legibus qd ipsi naturaliter boni erant & æqui. [Iurgia] Verborum sunt. [Discordia] Dissensiones & inimicitias. [Simulacres] Inopias. [Cum ciuibus certamen erat] Vt præstarent virtute alijs. [Supplicijs] Nota qd supplicium supplicatio dicitur, eo quod præcis temporibus ex damnatorum pecunia dijs sacrificia exhibebantur: nam quia solueret pecuniam ex maleficio commissio supplicium erat reo, consuetudo moleuit, vt supplicium supplicatio dicatur: nam apud antiquos omnis pœna pecuniaria fuit notata secundum delicti

quantitatem. [In supplicijs] In sacrificijs, non dubitabant hecatombem facere, id est sacrificium, in quo centum boues mactabantur. [Parci moderati] Nam inde fit parsimonia. [His duabus artibus audacia] Audacia quod in periculis se exponere non dubitabant. [Vbi bello pax eueniret]. i. pacis æqualitate, tempore. [Æquitate] Quia æquo iure omnes viuerebant. [Quarum rerum] Videlicet, quia ipsi & in bello audaces & domi æqui essent. [Hæc documenta] Exempla, scilicet quæ sequuntur. [Vindicatum] Sape vindicta facta est contra eos. [Contra imperium pugnaverant] Sicut Luc. Manlius Torquatus, qui filium suum, eo quod iniussu eius contra hostem pugnauerat, & etiam victoriam ex hoste reportauerat, primum virgis cædi, deinde securi percussus iussit. Idem Papyrius Curfor fecisset in magistrum equitum, nisi populus rogasset, vt sibi donaretur. [Contra imperium] Contra iussum imperatoris. [Qui signa reliquerant] Quia paucos admodum huiusmodi iuuenes. [In pace] Probauit audacia Romanos se, suamque remp. in bello conseruasse, nunc probat in pace iure æquitatis id fuisse consecutos. [Beneficijs magis quam metu] i. magis beneficio socijs suis, quam premendo imperio suos subditos regnabant Rom. i. parebant subditi populo R. magis quam metu. [Agitabant] Regebant. [Ignoscere magis quam per]. Si quis descisset à populo Rom. simulac pœnituisset, ita parebat eis populus R. [Vbi] Pro, postquam. [Resp.]. i. postquam omnia imperio suo subegit Romanus populus, nec cum aliqua gente sibi bellum superfuit, fortuna omnia miscuit, ita vt arma in seipso conuerterint. [Fera, saua] Videlicet Barbaræ, vt Scythæ, vt Thracenses, vt Parthi. [Æmula imperij Rom.] Quæ semper est causa cum Romanis de imperio contendere. [A stirpe interij] Funditus euersa est. [Cuncta marsa] Postquam quidquid mari, quidquid terra regebat populi R. imperio subiectum erat. [Miscere] Perturbare. [Labores]. f. ferendo ipsam militiam. [Pericula] Exponere se omnibus extremis. [Dubias] Incertas. [Atque asperas] Difficiles, & singulas res singulis opposuit, aspera contra labores, nam quod asperum est, cum labore consequitur. [Dubias] Contra pericula: Nam quicunque res dubias agit, in maximo periculo versatur. [Optandæ alijs] Non optandæ populo R. vt orbi terrarum principi, sed alijs gentibus, quæ seruirebat imperio suo, nam cum populus R. princeps omnium esset multo magis imperare debebat diuitias possidentibus, quam ipse diuitias possidere vellet. [Oneri miseræque] Quia propter hæc in perniciem sui imperij simul peruenere, eo qd diuitijs non recte vsi sunt, nam qui possidet diuitias, possidet ab his, nisi hic ipsis moderate vtatur, ille ergo, qui vtatur diuitijs, diues est qui vero abicitur, pauper est. [Igitur primo] Superius ostendit Salust. quomodo paulatim mutati sunt mores ciuitatis, & antea bello excitati fuerant, postquam omnia suo Imperio subegere, diuitijs & ceteris voluptatibus animum suum dederunt, quia ex rep. quidam pecuniam, postea regnum cupere cœperunt, quam obrem omnes avari atque ambitiosi redditi sunt. [Igitur] Quia diuitias. f. optare cœperunt. [Et cupido pecuniæ deinde imperio] Vnum sequitur ex altero, nam qui magnam pecuniam possidet, hic sibi immoderata imperia querit. [Ea] Videlicet pecunia & imperij cupido omnium malorum quia deinde omnium malorum origo nata est. [Nanque auaritia]. i. quia ex auaritia, & Imperij cupiditate mala omnia essent secuta, quia fides, probitas, & ceteræ bonæ artes repente ex vrbe abierunt. [Auaritia] Vere dicit auaritiam subuertisse has omnes virtutes, quia auarus. i. auens. i. desiderans aurum, & auro deditus. quicunque aut auaritiæ deditus fuerit, perditus & improbus esse consuevit. [Probitatem] Integritatem. [Subuertit] Euerit. [Edocuit] Auaritia. [Superbiam] Contra fidem, quia ex superbia nascitur perfidia. [Cruelitate, quam probitatem] Nam qui probus est, humanus est, & qui improbus fuerit, crudelis efficit. [Negligere] Vt iureiurando falsitate sumpto, causa pecuniæ. [Habere omnia venalia] Facere omnia propter pecuniam, ille dicitur hñe omnia venalia, qui omnia pecuniarum causa facit. [Falsos] fallaces & mendaces. [Subegit] Coegit. [Aliud clausum] Ecce quod falsos ostendit esse factos. [Aliud clausum]. i. odium & simulates. Promptum in lingua, videlicet benignitatem, mansuetudinem & comitatem. [Existimare cœpit] non ex re, quia si bonus ciuis esset, & amari dignus, tñ ego ipsum contendam, si mihi nullo erit emolumento, nam vis amicitia seruatur, cum amamus, qui amari dignus est, non aut, qui nobis aliquo erit emolumento, etiam si indignus erit, qui amatur. [Ex re non ex natura ipsa rum amicitia] Nam qui sibi erant vilitati, diligebant, etiam si indigni essent amari, qui vero nulli sibi erant comodo odio habebant,

bebant, etiam si digni essent amicitijs, qui ingenio, qui natura simulabant se bonos esse, & naturaliter malas habebant naturas, naturaliter mali erant. [Interdum vendicari] Pro vendicabantur .i. puniebantur, quia puniebantur qui populum corrumpebant. [Post vbi] Postquam. [Contagio]. s. huius simulationis. [Ciuitas est im.] Quia puniebantur, qui populum corripissent, eo quod omnes eodem crimine tenebantur, nam quod a multis peccatur in ultimum est, sed primo quidem ambitione magis tenebantur corrupti ciues quam auaritia, eo quod honoris cupidi erant, quod tamen vitium minus erat auaritia. [Quod vitium]. s. ambitionis. [Propius] Propinquius, nanque & ambitio sic propinquior virtuti, ex hoc probatur, quod tam boni, quam mali sibi honores cupiunt & gloriam, avari autem nullam penitus virtutem hinc possunt. [Sed ille niti.] Ille. s. bonus. [Vera via]. s. virtutis. [Bona artes] Boni mores. [Dolis atque fallis] Simulatione & fallitate. [Studium] Desiderium & voluptatem. [Quam]. s. pecuniam. [Nemo sapiens]. s. si omnes mortales pecuniam cupiunt, relinquunt ergo omnes stultos esse. [Effeminat] Effeminatum red dir. [Ea]. s. auaritia. [Semper infinita] Præterquam homines facit effeminatos, etiam si viles fuerint, hoc etiam accidit, quod infinita sit & insatiabilis. [Insatiabilis] Nam quanto plures comparat diuitias avarus, tanto plures desiderat, unde Iuuen. Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. [Minuitur] Decrescit. [Sed postquam L. Sylla] Ostendit superius auaritiam deteriorem ambitione propterea quod ambitioni homines tam boni, quam mali inuenirentur, eo quod ferme omnes laudis & gloriae & imperij cupidi essent, in hoc tamen differre videntur, quod bonos vera virtutis via ad honorem accedit, malus autem doctus & fraudibus honores consequitur, nunc autem dicit multo perniciosiorem rem publicam euasisse tempore Caii Marij, & L. Syllæ. [Lucius Sylla] Hic L. Sylla fuit, qui bellum ciuile contra Marium gessit, in quo quidem bello multas clades populo Rom. vterque edidit, sicut apud Valerium, & alibi habetur plenius. [Recepta repub.] Occupata repub. factione sua. [Bonis initijs] Primo quidem virtutem suam populo Rom. præstitit, & repub. multum profuit. [Malos euenus] Quia opes suas in reipub. perniciosam conuertit. [Rapere] Pro rapiabant. [Omnes] Milites Syllani. [Trahere] Pro trahebant. [Cupere] Pro cupiebant. [Alius domum alterius] .i. non contenti suis aliena petebant. [Victores]. s. milites Syllæ. [Modum] Quantum ad quantitatem. [Modestiam] Quantum ad continentiam. nunquam tantas diuitias surripuerant, quod multo plures habere non quererent, non moderati erant in ciues, sed eorum bona diripiabant, & nonnunquam eos intericiebant. [Fœda] Turpia & fordida. [Huc accedebat] Propter victoriam accedebat consuetudo quam habuerant, tunc cum Sylla cum eis præfuerat in Asia, vbi omnia pro arbitrio suo fecerant, ipso Sylla concedente. [Huc]. s. ad victoriam. [Accedebat] Huc addebat ad hoc. [Exercitum quem ducta]. i. exercitum, cui ipse præfuerat in Asia. in Asia sunt omnia amœna & voluptatis plena, tum qualitate loci, tum clementia aëris, quæ clementia facit eam fertiliorem, & propterea etiam amœnorem. [Quo]. i. vt. [Fidum] Pro fidelem. [Morem maiorum] Contra consuetudinem, & disciplinam. Rom. militum qui semper continentes & parci militauerant vsque ad hoc tempus. [Luxuriose] Abundanter & superflue. [Liberaliter] Licenter, qua omnia quæcumque libuissent, committere pariebatur Sylla, siue honesta, siue turpia fuissent. [Amœna] Delectabilia, & sine fructu. Inter amœnum & iucundum hoc interest, quia amœna loca sunt sine munere, & a munio dicta sunt, eo quod Munere careant, iucundum autem vtilitatis rationem habet. amœna loca sunt vmbri arborum, & floribus pratorum suauia, hæc enim Græce tempe dicuntur. [Voluptaria] .i. plena voluptatis, & vnum sequitur ex altero, nam ex amœnitate sequitur voluptas. [Molliuerant] Molliores, & effeminatiores reddiderant. [Amare] .s. mulieres. [Porare] Vinum. cum antea semper sobrii fuissent & continentes, nunc amœnis locis corrupti, & mulieres amare, & vinum superfluum nimis luxuriose sumere ceperunt. [Signa] Tabulas pictas. antea semper a voluptatibus alieni fuerant, nec de gentibus victis aliquid abtulerant, sed tantum eorum domos dicit, & aurum possidentibus dominari volebant nunc vero ea sibi placere ceperunt, quæ antea neglexerant. [Signa] Statuas, nam signum statuam dicimus. [Tabulas pictas] .i. tabulæ, in quibus artificiose quædam depicta erant, qui bus maiores nostri plurimum delectabantur. [Tabulas pictas] Imagines tabulis preciosis depictas aureas, vel argenteas. [Vasa cæclata]. s. fabricata, nam cæclare fabricare dicimus. [Mirari] Pro mirabantur .i. laudabant, nam quæ miramur, ea laudamus.

[Rapere pro rapiabant] Non solum mirabantur, sed mirata rapiebant. [Delubra] Templorum. [Polluere] pro polluebant milites Rom. [Sacra profana]. i. sacra & non sacra. [Igitur hi milites] Quandoquidem tanta animi cupiditas incessebat, vt & priuata & publica raperent, sacra, & non sacra violenter. [Nihil reliqui fecere]. i. nihil reliquerunt, & est honestissimum dicendi modus, nihil reliqui fecisti. nihil mihi reliquisti. [Quippe secundæ res] Et probat euidenti ratione hoc ita fecisse Romanos milites. [Fatigant animos]. s. vt vix sapientes se abstinere possint a rebus illicitis, hoc faciunt res secundæ. [Nedum illi]. i. non illi obtemperarent victoriæ. i. non vterentur victoriæ, in qua omnia pro voluntate fieri solent. [Corrupti moribus] Vitiatis moribus. [Hæbescere virtus] Et vnum sequitur ex altero. Nam cum diuitiæ in honore habentur, virtus negligitur. [Et eas gloria, potentia] Hoc est postquam qui diuitijs abundant, hi gloriae atque potentes erant. [Probros] Decedore. [Innocentia pro malevolentia] Qui innocens erat, hic ab omnibus odio habebatur .i. qui vero nocentes erant, in maximo honore ab omnibus habebantur, qui vero innocentes fuissent, hi ab omnibus odio habebantur, atque malevolentia. [Igitur ex diuitijs] Ergo, quia ocio, & ignauia se dedere, quod diuitias possidere ceperunt ingentes, id effectum est, vt ex diuitijs postea luxuriosi, sequeretur superbia, & auaritia. [Igitur luxuria, &c.] Id est diuitiæ causa fuerat vt iuuenes luxuriosi, avari, atque superbi efficierentur. [Auaritia] Nam cum bona tua profuderes explenda cupiditatis causa, necesse est, vt diuitias congregare studeas, & ita nascatur auaritia. [Superbiam] Nam qui diuites sunt, omnia sibi licere arbitrantur. [Rapere] Pro rapiabant. [Suaque] parupendere pro parupendebant. Declara quod dixit parupendere, quia consumebant aliena. [Consumere].) Pro consumebant. [Aliena cupere] Quia rapiabant. [Pudorem & pudicitiam] Inter pudorem, & pudicitiam hoc interest, quia pudicitia est ipsa virtus: pudor, effectus pudicitiae. [Promiscua] Confusa, permixta. [Nihil pensi] Nihil considerationis habebant. [Quidquam modo] Hæc moderationem, nec considerationem habebant, dummodo suam commoditatem perficerent. Præterea nec pudorem, nec pudicitiam diuina magnificabant.

VRBEM ROMAM) Urbis Romæ nomen magnum, maximæque gloria apud omnes gentes peruagatum, a quo, & quam obrem inditum sit, maxima inter scriptores est dissensio. Alij tradunt Pelagos terrarum orbem longo errore peruagatos plurimisque bello domitis nationibus eam Italiae partem tenuisse, & ob pugnandi robur, quod Romam Græci vocant, sic urbem appellasse. hi Aborigines nonnulli appellatos fuisse dicunt, vt ait Dion. quamuis in non affirmet. Alij vero euerfa Troia a Græcis quosdam profugos nactos, classem in Hætruriam vento delatos, in Tyberis faucibus appulso esse, eorumque mulieribus iam navigatione fatigatis, vnam earum Romam nomine, quæ nobilitate, & prudentia ceteris anteire videbatur suasisse classem incendendam esse: quod factum viris molitiam ab initio tulit. qui deinde necessitate coacti circæ palatium positus sedibus, experti loci fertilitatem, suscipientibusque vicinis honoribus affecerunt Romam, Urbemque ex eius nomine (vtq. eius rei auctor fuissent) nuncuparunt. Cui sententiæ assentire videtur Sal. cum dicat duce Aenea, non mortuo, vt qui aliam opinionem habent, omnino Crispus hoc in loco Græcos imitatur: alias afferit sententias Plur. in Romuli vita. Sed hæc satis sit, quia plura interpretes. Cur dicat cum his Aborigines, quod vt ait Dion. Arcadam genus fuit, facilis est solutio. Nam quando Aenea in Italiam venit, Latinus Aboriginum rex erat, deinde, qui primo partem Vmbriæ occuparunt, iuxta Apenninum. Aborigines occuparunt Triquetram insulam Siciliæ, & in Italiam demum venerunt, in qua positus sedibus manserunt, vnde Aenea in Italiam veniente permitti Troiani cum Aboriginibus urbem condidere, atamen, vt ait Virg. antea palatium ab Euandro conditum fuerat, qui Arcas erat. [Dispari genere] Quod est mirum ex tanta hominum diuersitate breui coaluisse urbem. [Metu percussus]. s. ne bellum in se, impetum faceret, si Rom. subsidium attulissent. Percussus, a percussor venit & est in mente. Percussus vero a percussor. [Festinare] .i. prompti erant ad vrbis auxilium. [Parare] .s. excubias, & necessaria ad bellum. [Festinare] .s. contra hostes, quia, vt ait Sen. arcendus est hostis in confinibus, nec recipiendus in vrbem. [Hostibus ob viam ire] Id est percipiebant consilia hostibus. [Portabant] Id est ferebant. [Dandis beneficijs] Arist. ait beatius est dare quam accipere. & Sen. Beneficia qui dat deos imitat.

tur. [Deleat] flans. [P] creauit fer illi patres vel a patre quendam cillorum appellatio Romulæ dulgentia re, patres eorum diebus vocati sunt honestius senes nacti essent senes plures pro Quia pro alijs non tar. [Bino] illatum st condita: f. creari sunt dem potest stratus illi tyrannide Longi magni etum. [In] quado sum sum ingent rat) vt per liciam) Vr teruntur, Ex vrbibus stibus nuntibores tol monte su [Virtus] .i. li, qui vt prima apud rona don est, nisi vici ri & dicitur Sen. Omni nisi cui re .i. moderat co exerciti na in omni tium: Hu ma infim bus fornu scribit He voco. [O] ne corpo Conquer ti Atheni les. Idq. lius lib. i. plis com bant Rom bono & morem l [Audacia] toris: m certare. disciplin consul h norum dum hos quorum ait, fuisse est vindic [Agitab] vendicar rum mu mis. [C]

tur [Delecti] .i. electi. [Annis] .i. longa ætate. [Validum] .i. præ-
 stans. [Patres] Conditæ urbe Romul. ex optimatibus centum
 creauit senatores, quorum collegium ex ætate senatum vocauit
 illi patres dicti, vel q̄ ij solum qui patres forent, creati possent,
 vel à patrocinio id nomen fluxit, q̄ existimaretur patronum
 quendam fuisse ex his qui Euandrum consecuti sunt, qui imbeci-
 llorum curam gessisset ei quæ præsidio fuisset, & ab eo huic rei
 appellationem mansisse, illud probabilius videtur, vt ait Plut.
 Romulum decreuisse primores oportere paterno officio, & in-
 dulgentia humiliorum causam in fidem suam cura quæ suscipere,
 patres quæ illos honoris gratia appellasse. Posterioribus autem
 diebus à scriptis in eum ordinem pluribus patres conscripti
 vocati sunt, atque ij senatorij, popularisque ordinis differentia
 honestius sibi nomen fuit. Illud autem constat, senatores quasi
 senes nacti dicti. Nam vt ait Cicero in Catone maiori, si non
 essent senes, senatus omnino non esset. Centum elegit vel quia
 plures non erant, vel quia satis erat ille numerus. [In superbia]
 Quia pro libidine sua omnia agebant. [Et dominationem] quæ
 alijs non secundum iustitiam sed pro libidine sua dominabatur.
 [Binos imperatores] Expulsus Tarquinius propter Lucretiæ
 illatum stuprum à Sexto Tarquinio, vt Lilius primo ab urbe
 condita. Dion. lib. iij. & Val. Maximus lib. vj. cap. j. testantur,
 creati sunt primi consules Linius Brutus, & Collatinus qui ean-
 dem potestatem haberent, quam reges, attamen non erat magi-
 stratus ille nisi annuus, ne longo honores potentes fierent, & ad
 tyrannidem se conuerterent. [Per licentiam] .i. per potentiam
 longi magistratus. Ea tempestate quæ, regium nomen erat extin-
 ctum. [In promptu] .i. vt cognoscereur ab omnibus. nam ali-
 quædo sunt ingenia viuida, sed propter timorem principis Cras-
 sum ingenium habere ostendunt. [Virtus] .i. fortitudo. [Incessi-
 rat] vt per gloriam mori non dubitent. [Inuentus discebat mi-
 liciam] Vnde Silius Italicus ait: Pubescit castris miles galeaque
 teruntur, Nondum signata flauæ lanugine malæ. Et Vegetius:
 Ex urbibus eligebantur adolescentes qui in castris pomis agre-
 stibus nutriebantur. [Talibus viris] q. d. assueti à pueritia tot la-
 bores tolerare. [Locus asper] Quia etiam validissimas vrbes in
 monte sitas expugnabant. Nam in via virtutis nulla est via,
 [Virtus] .i. fortitudo. [Hostem ferite] Quia magna laus erat il-
 li, qui vulnerasset hostem primum, vt de Atalanta legitur, quæ
 prima apium percussit. [Murum ascendere] Nam is muralis co-
 rona donabatur, vt ait Gellius. [Circumspici] Quia laus nulla
 est, nisi videatur. vnde Persius: At pulchrum est digito monstra-
 ri & dici. hic est. [Ea] .i. præclara facinora. [Nobilitatem] Ait
 Sen. Omnibus eadem principia & origo, nemo altero nobilior
 nisi qui rectius ingenium, & in bonis artibus altius. [Honestas]
 .i. moderatas & bonis artibus acquisitas. [Parua manu] .i. modi-
 co exercitu. [Natura] .i. situ loci. [Ea res] .i. moderatio. [Fortuna
 in omni re dominant] vnde ipsa Fortuna sic ait apud Boë-
 tium: Hunc continuum ludum ludimus, infima summis, sum-
 ma infimis, mutare gaudeo. Cæsar in commentarijs, in omni-
 bus fortunatum in re militari plurimum potest. Ad fortunam
 scribit Horat. primo lib. od. xxv. Sen. fortuna fatum deum quæ
 voco. [Obscurat] .i. deprimat, & ignotas facit veluti sepultas. [Si
 ne corpore] Quia vt plurimum armis deditum erat. [Celebrat]
 Conqueritur Sal. q̄ laudem meritam non habuerint Rom. sicut
 Athenienses hoc multis nationibus euenisse testantur anna-
 les. Idq̄ comprobari potest exemplo Leonidæ, vt refert Gellius
 lib. iij. cap. ij. [Colebantur] .i. seruabantur, vt Valerij exem-
 plis comprobari potest, equitates domi, militia quæ obserua-
 bant Rom. [Auaritia] Gellius lib. x. cap. ij. [Ius bonum] .i. de
 bono & æquo, vt dicitur agebatur. [Legibus] .i. non propter timo-
 rem legum erant boni, sed à natura. [Iurgia] .i. conuitia.
 [Audacia] .i. animositate. [Contra imperu] .i. iniussu impera-
 toris: multi pœnas dedere qui iniussu Dictatoris ausi fuerant
 certare. Inter quos fuit filius Torquati, de quo sic Val. cap. de
 disciplina militari: Tu item Manlij Torquate Latino bello
 consul filium, q̄ prouocatus à Gemino Metio duce Tusculana bello
 ad dimicandum te ignaro descenderat: gloriosam victo-
 riam & speciosa spolia referentem abripi à licitore, & in mo-
 dum hostiæ mactari iussisti, vt ait Lilius id fuit Volsorum e-
 quorum quæ bello, vt Gell. refert Fidenatum, Salut. in Catil.
 ait, fuisse in bello gallico. Similiter Dion. lib. viij. [Quam] .i.
 est vindicatum in eos qui reliquerant. [Signa] .i. ordines suos.
 [Agitant] .i. gubernabant. [Beneficijs] .i. dandis. [Persequi] .i.
 vendicare, recte, nam recipiendi sunt hostes infide, licet aries eo-
 rum muros percussisset. [Nationes fera] .i. barbare. [Vi] .i. ar-
 mis. [Carthago æmula] Nam cum Rom. semper de pari certa-

uit. Quare ex duobus consulibus, volebat vt alter esset Car-
 thaginensis, demum sic suadente Cato. vt ait Cic. in Senectutis
 libro, funditus euerfa fuit, idque affirmat Appianus in libro
 Libyco. [Patebant] s. imperio Rom. [Qui] .i. Romani. [Facile]
 .i. longo vsu laborum. [Imperij] Nam facti sunt ambictiosi.
 [Ea] .i. cupiditas. [Subuerit fidem] vnde: Auro pulsa fides auro
 venalia iura. Et Lucretius Sat. ij. Omnia Romæ, cum precio.
 [Cruelitatem] Sen. quicumque auarus crudelis est. [Deos negli-
 gere] Sen. Vis deos propitiari, bonus esto: satis deos colit qui
 illos imitatur. [Ex re] .i. ex merito. [Ingenium] .i. naturam.
 [Hæc] .i. superiora. [Post vbi] .i. postquam. [Contagio] Mor-
 bus qui tactu sumitur. Iuuen. Sat. ij. Dedit hanc contagio labæ,
 Et dabit in plures, sicut grex totus in agris Vnius scæbie cadit, &
 porrigine porci, Euaque conspecta liuorem ducit ab vna. Sen.
 ait: Trahunt à conuersantibus mores. [Ciuitas] .i. ipsi ciues.
 [Intolerandum] .i. minus ferendum à populo. [Exercebat] .i. de-
 fatigabat. Virg. & longis exercita fatis. [Propius] .i. vicinior:
 nam primum virtutis est honos. [Honorem] Reuerentiam.
 [Nictur] .i. insistit ad honorem. [Contendit] .i. laborat. [Imbu-
 ta] Plena. [Studium] Affectionem. [Effeminat] Emollit. Quod
 autem pecunia effeminat animum, non mirum, sed quo modo
 corpus, perdifficile est id scire. Sed hoc à Gellio, lib. iij. in
 cap. j. declaratur. [Instabilis] Ait Arist. desiderium diuitiarum
 tendit in infinitum. Horat. auaritiæ vituperat lib. ij. Od. ij. feti-
 bens ad Salustium. illam hydropico comparat Iuuen. Crescit
 amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. [Copia] Sen. Inopie
 multa desunt, auaritiæ omnia. Idem, tam ea quæ sunt quæ
 quæ non sunt desunt, quia frui diuitijs non audeat. [Recepta] .i.
 liberata. Virg. Frugesque receptas. [Malos euentus] Quia Syl-
 lani postquam victores fuere, omnia pro libidine agebant. [Ra-
 pere] .i. virgines. [Trahere] .i. inuitas. [Modum] .i. moderatio-
 nem & finem. [Fœda] .i. detestabilia. [Huc] .i. ad hanc rem. [Cõ-
 tra morem maiorem] Contra militarem disciplinam. Quod
 non fecit Africanus inferior, qui auctore Valerio, capite de di-
 sciplina militari, cum Carthaginem euerisset, consul factus in
 Hispaniam contra Numantinos missus fuit. Eodemque tempo-
 ris momento quo in castra intrauit, edixit, vt omnia ex his
 quæ voluptatis causa comparata erant, auferentur. Nam con-
 stat tum maximum inde militum numerum, & lixarum, cū
 duobus millibus scortis abijisse. [Molliuerant] Lucanus, Emol-
 lit animos clementia cœli. Sic Plut. in vita Annibalis, Cum
 apud Cannas Romanis magnam intulisset stragem Hannibal,
 multas subegit ciuitates, sed cum Nolam obsidere haud facile
 posset, Marcello viro insigni armis illi obuiante in aliud tem-
 pus rem differendam ratus, Aceras petiit, urbem capit, diripitq̄.
 Maiore deinde conatu Casilinum agressus, cum oppida nos
 sollicitationibus minisque promouere non posset, relicta parte
 copiarum exigua, reliquum exercitum in hyberna deducit.
 Capuam autem locum statius delegit, urbem amœnam & om-
 ni deliciarum genere abundantem. Ibi miles assuetus subditi-
 vitam agere, frigus, Famem scimque patienti animo tolerare,
 cum variæ species sibi quotidie offerrentur voluptatum, breui
 extrenuo ignauus, ex fortitimidus, ex solerti iners, mollisque
 euasit. Corruptum enim blandæ voluptates omne robur ani-
 mi, indolemque virtutis ingenium labefactant, consilium erip-
 iunt, quo quid perniciosius humano generi afferri potest?
 Merito igitur Plato escam malorum appellat voluptatem. [Lu-
 xuriose] Quantum ad affluentiam ciborum. [Amœna] .i. Asia-
 tica. [In ocio] Quia erant sine bello. [Amare] .i. libidinem, se-
 qui. [Potare] .i. conuiuium inire. [Priuatim] .i. priuatis homini-
 bus. [Delubra] Templum quod aliorum sanctorum sacellum
 habet, delubrum dicitur. [Profana] .i. omnia priuatorum homi-
 num. [Nihil reliqui] Nihil, habet vim substantiæ. [Temperant]
 Nam victoria se temperare non valet. Vnde Sen. de Cle-
 mentia: Facit enim audios nimia felicitas, Gradus à magnis ad
 maiora sit, & homines spes improbilissimas complectuntur in-
 sperata assecuti. [Honori] Ait Arist. vbi honoratæ sunt diuitiæ,
 nullus locus est virtutis. [Habescere] .i. diminuebatur.

GLAREANVS.

ATQVE augendæ reipub. fuerat) Legendum, Atque
 augendæ reipub. causa fuerat, atque ita habet vetustum exem-
 plar Ghoti. Nec verbum causa, omitti debet, vt in Aldino co-
 dicæ omittimus videmus, male, mco quidem iudicatu. [Quarum
 rerum ego maxima documenta hæc habeo) Considerandum
 etiam atque etiam lectori est q̄ hæc præcedentibus verbis con-
 gruunt exempla. Duabus his artibus, inquit audacia in bello,

vbi pax euenerat, aequitate seque remq. pub. curabant. Quomodo audacia se curabant, si, qui aut contra imperium in hostem pugnasset, aut non in tempore se recepisset, occidebatur? ut de T. Manlii filio notum est. Ego sane hic me non explico. Mirum vero Gellianum illum Phauorinum, aut Phauoriensem Gellium potius, hæc quoque non in dubium vocasse, qui locum paulo post de avaritia initio libri tertij Noxium tam anxie, ne dicam frigide tractat. [Sed ille vera via nititur, huic quia bonæ artes] Pro, Huic quia, alij legunt, Hic quod maxime cum præcesserit Ille, & sequatur verbum Contendit, quod vti que nominandi casum requirit, quanquam vtrum legeris, in altero nominatum intelligas oportet, in altero datiuum.

A 5 C. VRBEM Romam. facta digressionem Romæ conditores, & habitatores, eorumque mores percurrit. Bene autem dicit, sicuti ego accepi, quia varia, & incerta est de Romæ conditoribus opinio. Vnde Landinus ad principium *Aen.* Quo tempore Roma condita sit, & quare Roma vocata mira inter scriptores varietas apparet, frequens tamen opinio est illam conditam à Romulo & Remo anno primo septimæ olympiadis, anno autem post captum illum secundo atque trigesimo supra trecentesimo regnante Athenas Charopo. Ceohalon autem Gergethis vetustissimus scriptor illam conditam ponit secundam ætate post Troianum bellum ab ijs, qui exilio seruati sunt à Romo Aeneæ filio. Idem penè Demagoras, & Agatillus ponunt. Alij asserunt Aeneam (qui ex Melosis venit post Vlysem) Romam condidisse, & eam ab vna Iliensium mulierum, quæ Roma dicebatur Romam denominasse. Hæc enim Troianas mulieres ut naues incenderent hortata est: errores grauer ferens. Arist. philosophus scribit Achiuos quosdam à Troia reuectos tempore in Italia compulso esse, & quamuis exacta hyeme inde enauigare decreuissent, tamen combustis nauibus ab ijs quas captiuas abduxerant mulieribus, consilium necessitate impellente immutasse, & Romam condidisse. Gallus refert Romam Troianam mulierem quæ cum alijs Troianis venerat nuptiis latino Aboriginum regi eiusque deinde filios vrbem condidisse, & à matre denominasse. Xenagoras historicus refert Vlyssi ex Circe tris filios fuisse Romum, Ananum, & Ardeam qui tris vrbes condidere, & conditas à se denominauerunt. Dion Chalcidensis Romum quidem conditorem ait fuisse siue Ascanij, siue Amathionis filium fuerit. Alij volunt Romam conditam fuisse à Romo Itali filio. Hæc igitur graeci scribunt. Ex Rom. autem nullus scriptor vetulus est, sed ex vetustis sermonibus seruatis in sacris tabulis nonnulli sumunt Aeneæ filios fuisse Romum, & Romulum Romæ conditores. Alij ex Aeneæ filia illos natos dicunt, & Latino obsides datos atque ab eo sine filijs decedente hæredes regni relictos. Alij dicunt Ascanium successisse, & cum fratribus regnum diuisisse ipsamque Albam, & alia oppida. Romum vero Capuam à proauo capy. Anchisam ab Anchise, & Aeneam (quæ postea ianiculum est vocata) à patre, à se vero Romam denominasse. Hæc quoddam tempore fuit deserta, sed sequentibus deinde temporibus aduenantibus colonis quos Albani sub Romo & Romulo duce miserunt antiquam constitutionem resumpserunt, ut duplex fuerit constitutio, altera paulo post res Troianas, altera quindecim ætatis inferior. Anthiocus Syracusanus tertiam constitutionem ponit multo antiquiorem regnante in Italia Morgete. Solinus autem refert Euandrum cum in Italiam venisset oppidum ibi in monte inuenisset quam Valentiam latini appellauerant, ipse ergo hanc ne nomen immutaret Romam graeco vocabulo dixit. Verius tamen putant à Romulo conditam Romam, eaq. quadrata dicta est eo quod æquilbra foret posita. Incipit à litua quæ est ara Apollinis, & ad supercilium scalarum Caer finitur. vbi iugurium fuit Faustuli in quo mansit Romulus, qui Romæ auspicio fundamenta iecit duodeviginti naus annos xj. Calendas Maias, horas post secundam ante tertiam, ut ait Lucius Taruncius mathematicus nobilissimus, Ioue in piscibus, Saturno, Venere, Marte, & Mercurio, in Scorpione, sole in Tauro, luna in Libra constitutus. Dies illa patilia habet. Obseruatumq. est deinceps nequa hostia caderet parilibus de dies ille à sanguine purus esset. Hæc Landinus. Notum est autem quid Lilius scribat lib. j. decados primæ, & quid Maro *Aen.* j. qui Romulum ex Numitoris vltimi Albanorū regis filia Iliæ Rhea nomine, & ex Marte genitum ferunt, vrbs conditorem. In octauo tamen videtur idem asserere quod Solinus, dicens: Tum rex Euander ro. con. arcis, & cetera ut statim dicam. Ordo cum reliqua explanatione est. Troiani sicuti. i. quemadmodum ego accepi. i. intellexi, aut cognitionem accepi a prisca scri-

ptoribus, condidere. i. condiderunt, & construxerunt. initio statim à principio habuere. i. tenuerunt in possessione, vrbem Romam. s. nomine cum vrbs per excellentiam dicatur ab vrbo parte aratri secundum Seruium. Est autem appositio vrbem Romam, qui. s. Troiani vagabantur. i. in diuersas regiones oberrabant, sedibus. i. mansionibus firmis ut *Aen.* j. Sedes vbi facta getas ostendunt illic fas regna resurgere Troiæ incertis. i. dubijs, ut *Aen.* ij. Augurijs agitur diuum, &c. Incerti quo fata ferant vbi sistere derunt, exultantes profugi. i. procul à patria fugientes, Aeneæ filio Anchisæ, & Veneris duce. i. ductore eorum. Et Aborigines. i. populi Italia antiquissimi qui ex Italia oriundi non habuerant aliunde origines: appositioe genus hominum agreste. i. in agris degere solitum, sine legibus. i. scriptis, & sine imperio exultens liberum atque solutum. s. legibus sup. condidere atque habuere in initio Romam. cum his. s. additis Aeneæ, & socijs eius. Vnde Maro *Aen.* vij. Tum rex Euander Romanæ conditor arcis. Hæc memoria indigenæ Fauni nymphæq. tenebant. Gensque virum truncis, & duro robore nata. Qui neque mos, neque cultus erat nec iungere tauros. Aut componere opes norant aut parcere parto, & cetera. vbi & ipse sicut iam prius tetigi ipsius Solini inde memorabilibus mundi de conditoribus vrbis sequitur opinionem, nisi dicamus conditorem arcis Romanæ, quia Palantei. licet illic arx non fuerit. Hijs profugi Troiani, & Aborigines postquam conuenere in vna mœnia. i. in vnius vrbis munimenta: Notabit autem puer tunc vnum rite habere pluralem numerum quando substantiuum eius singulari caret, ut vnos codicillos, vnas literas, vna mœnia, conuenire dico exultantes genere dispari, quia alij à Troia oriundi, alij ab Italia, & ita diuersis partibus, licet Maro doceat Dardanum auctorem generis Troiani ex Italia ortum traxisse, & lingua dissimili: quia alij Troiane, alij Latine, alij Graece loquebantur, videntes alij alio more. i. diuersi diuersis institutis, quia quot partæ tot dicuntur instituta, & mores est. incredibile dictu. i. dum dicitur, aut ad dicendum, quam. i. quantum, facile. i. faciliter coauerunt. i. consolidati sunt in corpus vnius ciuitatis similitudine inotum. Sed postquam res. i. fortunæ, & diuitiæ eorum. s. populorum prædictorum, aucta moribus ciuilibus. i. propter mores ciuiles quibus componere opes, & parcere parto dicerent: agris. i. agrorum possessione, videbatur satis prospera, & satis pollens. i. potens, & valens, inuidia. s. vicinorum, & circumiacentium populorum est orta ex opulencia. i. propter opulenciam, sicut pleraque. i. plurimæ res, mortalium habentur, quæ ferè prosperam fortunam sequitur inuidia. Igitur quia inuidia orta erat, reges & populi inuicem. i. in confinio habitantes, tentare sup. ceperant subaudi eos bello, & pauci ex amicis. i. pauci amicorum, sup. ceperunt esse auxilio. i. in auxilium, aut dicamus hic historiographorum regulam esse qua inuicem pro impersfectis indicatiui in rebus narrandis ponunt, ut sint tentare pro tentabant & esse pro erant. Ideo autem pauci erant auxilio, nam ceteri. s. amici percussi metu. i. timore regum, & populorum insurgentium contra Romanos aberant à periculis. similitudinis. At. i. sed Romani intenti. s. negocijs suis, quia res eos propius vrgebant, festinare. i. festinabant, & parere. i. parabant, hoc est comparabant, aut disponebant domi. i. in ciuitate sua, & militia. i. fortis in bello. Vbi domi & militia ponuntur pro aduerbijs in loco absolute in genitiuo, modo propriorum nominum loci minoris, non quod etiam domus per militiam significabatur ut nonnulli somniauerunt, nam vbiunque bellabatur militia erat à militibus dicta, sed quia locus habitationis quietæ per, domi, & exercitij militaris per genitiuum militiae significabatur, & alius. s. Romanorum hortari. i. hortabatur alium, non dicit alter alterum, quia de multis loquitur. poterat enim vnum multos cohortari, & ire. i. ibant hostibus obuiam non expectantes donec obfiderentur spolijs iam agris, & tegere. i. tegere armis libertatem, quia nulli tributa pendebant, & patriam. s. sua in qua iam plurimi aut ferè omnes nati erant. Patria enim est in qua patrum, seu geniti sumus, & parentes, propter senium ad arma iam inutiles. Potest forte coniunctim legi libertatem patriam. i. ipsius patriæ, hoc est vrbs Romæ, quæ illic natis patriæ erat. Iusti autem belli causa potissima est penates, patriam, parentes, coniuges, ac liberos defendere. Vnde ferè in concionibus Lilianis duces cohortantur milites suos, ut bellaturi eorum dem meminerit. [Post vbi] Graphice profequitur virtutem Romanorum, quæ narratio id saltem boni habet, quod dum, sicut seueræ, siue amantem Priscos Romanos commendat, ceteros reipub. rectores æquales esse debeant, præscribit. Bonum autem seruat ordinem. Nam surgenti Imperio prima cautio fuit in-

micos pro non poterat suppetias bus stabili quod vni ad confu terum qu quisque de ciuit sub ord quando rant à se que ab h .i. confec eorum h citias, ma est regul nominib quelæ p Latinarum Cic accipiēd Tum, s nomen ges, quc piens. [est de m dentur l militum

De Me

vnde hic annos & tabant. i. nibus la augenda & maxim uent. hi. similitu tres fam verficul tate, pat quam, i. initio ca rit se in bam, Ro ria annu peratoro putaban minime bum, pe libido f videbat Roman pore m quisque prompe ratum s magis s nuos qu uis, rec aliene e formida bus. i. re genium s semper: sint. [Se tum in p [Sed inc ciuitas. i. bertate: lis acqu de adepti. sed a cantia, o ram sig particip

micos propulsare, atque deicere, quibus stantibus tutum esse non poterat. Deinde ut perpetua sint amicitia, socijs & amicis suppetias ferre: eosq; beneficio deuincite, tum imperium legibus stabilire, & senatum instituire. Verum ibi regium imperiū, quod vnus erat in superbiam & dominationem se conuertit, ad consules, qui bini creabantur quot annis, res relata est. Ceterum quia plurimi ad consulatum peruenire poterant summa quisque ope nitebatur sese extollere & ingenium ostentare. Vnde de ciuitas Romana mirum sumpsit incrementum, quæ omnia sub ordine textus patebunt, qui talis est. [Post] .i. postea, vbi. i. quando, vel post vbi. i. postquam propulerant. i. porro pepulerant à se, virtute. i. per virtutem & fortitudinem suam pericula, quæ ab hostibus imminebant, & ipsi portabant. i. ferebant socijs .i. confederatis atque amicis liberis, auxilia .i. suppetias contra eorum hostes. & parabant. i. comparabant & acquirebant amicitias, magis dandis beneficijs, quam accipiendis. vbi signanda est regula venustatis. Pulchre viamur pro gerundijs, gerundijs nominibus presertim in ablatiuis pluralibus in designatione se quæ postis. vt vbi Grammaticus diceret, Facies orationem Latinam legendo nostra pleniorem, dixit in principio Officiorum Cicero, legendis nostris. Et vbi ille diceret, Magis dando quæ accipiedo beneficia, dixit disertissimus auctor noster dādis &c. Tum, supp. imperium legitimum. i. legibus stabilitum, habebat nomen regium .i. qui tum legitime imperabat, dicebantur reges, quos septem commemorat Lilius lib. j. ab Romulo incipiens. [Delecti] .i. de multis ad consultationem lecti, deligere. n. est de multis plusculos ad aliquid munus, ad quod aptiores videntur legere, vnde iuuenes ad bella deligi solent, vt in delectu militum, & seniores ad consultationem, vt Aen. iij.

Delectos populi ad proceres, primumq; parentem

Monstra deum refero & qua sit sententia posco.

vnde hic addidit, quibus corpus erat infirmum, annis. i. propter annos & senium, sed ingenium erat validum sapientia: consulabant. i. consilio prospiciebant reip. Vnde j. Offic. dicit Cic. Senibus labores coporis sunt minuendi, exercitationes animi etiā augendæ videntur. danda vero est opera vt amicos, iuuentutē, & maxime temp. consilio & prudentia quam plurimum adiuuentur. hi. i. Seniores appellabantur, vel ætate quæ seniores erant, vel similitudine curæ. i. propterea quæ similiter temp. curabant, vt patres familiam solent. appellabantur dicit patres, vnde noti sunt versiculi. Est pater hic cura pater est alius genitura, Hic pater ætate, pater ille vocatur honore. [Post] .i. postmodum, vbi. i. postquam, imperium regium .i. quod penes reges erat, quod fuerat initio causa libertatis conseruandæ, atq; reip. augendæ, conuertit se in superbiam & dominationem. i. dominationem superbiam, Rom. fecere sibi more. i. ritu gubernandi immutato, imperia annua. i. in istdem non nisi annum duratura, cur pro &c. Imperatores binos. i. singulis annis duos videlicet consules, quia putabant animum humanum posse eo modo. i. per eum modum minime. i. nullo modo, insolere. i. fieri insolentem & superbium, per licentiam. i. nimiam permissionem faciendi eius quæ libido ferret. cum. n. breue esset imperium & in duos collatum, videbatur nullus insolentiæ relictus locus. [Sed] .i. nihilominus Romani coepere. i. inceperunt extollere ea tempestate. i. eo tempore magis quam prius cum non esset spes obtinendi imperij. quisque supp. coepit extollere se, & habere ingenium magis in promptu. i. paratum & manifestum vt cito ostenderet sese, & paratum sit ad quiduis audendum. Nam boni sunt suspectiores. i. magis suspecti regibus quam mali. i. magis timet bonus. i. strenuos quam malos. i. ignauos & inertes. Est autem regibus datius, rebus à suspectiores virtute absoluti seu positui, & virtus aliena est semper formidolosa. i. plena formidinis aut multum formidanda. [Accipitur aut vt Valla docet hic passiuè] his. i. regibus. i. rectoribus reip. q. d. ideo in promptu quenq; habuisse ingenium ne si forte rectores seu consules quibus virtus aliena semper formidolosa est, quippiam moliantur, ipsi sibi in mora sint. [Sed ciuitas] Offensa origine ciuitatis affert eius incrementum in primis admirandum, simulq; qua via coepium sit dicēs. [Sed incredibile est memoratu] .i. dum memoratur, quantum ciuitas. i. collectio ciuium Romanorum, creuerit breui. s. p. libertate adepta. i. acquisita & obrenta, hoc postquam libertas illis acquisita erat do mitis iam hostibus & expulsis regibus. Vnde adepta libertate ablatiui sunt in designatione sequelæ positæ. sed animaduertendum omnia deponentalia actiue significantia, olim fuisse communia, ideoq; deponentia dicta quæ alteram significationem (quæ ferè passiuæ est) deponant quam tñ participia plerunq; resumunt, vnde adepta hic passiuè accipitur

& frequenter leguntur adipiscendus, sequendus, imitandus, &c. [Tanta] .i. tam magna cupido gloriæ, inceserat. i. inuaserat, sanè dicitur Cupido incesit mihi, & in me, ab incesso verbo. Est aut dictum per modum acclamationis, sicut Aen. j. Tantæ molis erat Romanam condere gentem. [Imprimus &c.] Addit (vt dixit) viam qua tantum sumpsit incrementi, dicens, Imprimū, .i. vt primum dicam, aut primum incrementi partem putem, iuuentus. i. multitudo, aut ipsa manus iuuenum, sic enim ferè capi tur iuuentus, cum iuuenta sit ætas ipsa, & iuuentas dea ætatis secundum Ser. quamuis senectus & senecta pro eodem accipiantur, simulac. i. statim aut continuo postquam erat patiens belli, .i. sudoris & laboris bellici potens, sicut viripotens virgo nubilis dicitur, ita iuuenis vt primum arma ferre & tractare potest, belli patiens, aut potens dicitur. discabant. s. iuuenes, respicit. n. ad rem non ad vocem: nam iuuentus collectiuū est: in castris .i. in tentorijs vallo cinctis, militiam. i. ad artem militarem, vsu, .i. assuetudine per laborem quo duriores efficiebantur. vnde Maro in Geor. Assuetumq; malo Ligurem, in laudem eius dicit quod propterea rei bellicæ aptior esset quæ malo. i. labori assuetus. Et habebat magis libidinem. i. voluptatem & complacentiam delectabilem, hic autem ostendit, libido commune vocabulum. i. tā in bonum quam in malum posse accipi, licet frequentius in malum, nisi sit figurare dictum: sicut illud Maronis: Disce puer virtutem ex me verumq; laborem, Fortunam ex alijs, quia fortunam nemo discit cum fortuito obueniatur. vnde subaudiiri volūt tibi delige aut Sume. Et illic: Sic Venus ac Venereis contra sic filius orlus. quia Venus orsa non est, sed finit sermonem, subauditur, Sic venus dixerat. ita hic subaudiendum sic voluptatem, aut oblectamentum in decoris armis: sed non procedit. sic. n. voluptatem armorum cum libidine scortorum compararet, cū delectationem eorum magis in armis, & equis quam in scortis & conuiuijs esse velit. dicamus ergo vt coepimus magis in armis decoris. i. decus & ornamentum afferentibus: & in equis militaribus. i. ad militiam aptis, (quia sunt etiam ad vehicula apti. vnde Aen. iij. Bellum o terra hospita portas: Bello armatur equi, bellum hæc armenta minantur, sed tā ijdem olim curru succedere fueri Quadrupes, & frena iugo concordia ferre, Spes est pacis ait) quam in scortis. i. pueris aut puellis prostitutis, quæ scorta dicuntur, quæ vt scortes. i. pelles arietum subigi soleant. Sanè omne nomen in um, si non est proprium mulieris, apud nos, neutri est generis etiam si vtrunque sexum connotet vt scortum & mancipiū & quæ in plurali vltatoria sunt seruicia & ministeria pro seruis & ministris. [Atque in conuiuijs]. i. comestationibus, & ebrietatibus, quæ ab Latinis honestiore vocabulo conuiuia, quod sint conuiuendi gratia instituta, quæ à Græcis symposia dicuntur. Igitur vllus labor non erat insolitus. i. infuetus. & ob id durus ac difficilis non erat, sed facilis. & vllus locus non erat asper. i. durus, & inaccessible, aut arduus. i. nimis altus, & difficilis, & vllus hostis armatus non erat formidolus. i. formidandus plurimum viris talibus. i. sic ab ineunte adolefcentia institutis. Virtus. f. eorum domuerat omnia. Sed maximum certamen gloriæ. i. quis eorum gloriosissime ageret erat inter ipsos. Et sic quisque ferire. i. feriebat, hoc est percutiebat hostem, ascendere. i. ascendebar murum, & circumspicere. i. circumspiciebatur à ducibus, & ceteris militibus, dum faceret tale facinus, & properare. i. properabant, & putabant ea. f. circumspicere, & properare, esse deuitias, bonam famam, & magnam nobilitatem, & erant auidi laudis, & liberales. i. liberaliter largitores pecuniæ, & volebant gloriā ingentem esse sup. diuitias honestas. [Memorare pos.] Curriculo percurrat ingentem populi R. virtutem qua gloriā summam meruerant additurus infortunium propter scriptorum penuriam, quam laudis suæ fama fraudati sunt, quod sic cecinit Horat. lib. 4. Carm. Ode 8. Neque si carthæ fileant, quod bene feceris, Mercedem tuleris, quod foret Iliæ, Mauortisque puer, si taciturnitas Obstaret meritis inuidia Romuli. Et paulo post, Dignum laude virum Musa vetat mori. Cælo Musa Beat. Et Ode sequenti, Paulum sepulcræ distat inertia Cæla virtus, &c. At contra dicit Athenienses clares, quod copiam scriptorum habuerit. Ordo est. Ego possem memorare. i. recitando ad memoriam reducere. In quibus locis P. R. fuderit parua manu. i. multitudine belligerantium. Manus enim collectiue accipitur pro multitudine, presertim manus operantium, vt militum, quorum præstantia in dextra est. vnde est illud Aen. ij. Si pergama dextra Defendi possent, etiam hac defensa fuissent. Et ideo dixit eiusdem vj. Hic manus ob patriam pugnando vulnera passi. Horat. j. Serm. accepit pro multitudine poetarum, quibus et manus in vsu est scribendi, dicens,

Salust.

B

Multa

Multa poterant veniat manus, auxilioque. Sit mihi, &c. Copie autem sunt copiosi exercitus, in qua significatione non nisi necessitate merita singulariter effectur, vt *Æn. ij.* Respicio, & quæ sit me circum copia lustro. fuderit ergo parua manu maximas copias hostium, vt in Armenia, vbi Lucullus Tigranem habentem exercitum centum millium, duodecim milibus militum fudit, & filium eius captiuum in triumphum duxit. Et in Hispania post mortem Scipionum, duce. L. Marcio maximæ copiae Pænorum caese sunt, auct. L. L. ad finem libri v. Decados tertiaz. Et possum memorare quas vrbes monitas natura. i. situ naturali, P. R. cepit. i. expugnauerit & inuaserit. vt Carthaginem nouam in Hispania, & terra, & mari munitam auspicio, & ductu P. Scipionis Africani superioris. Et Numantiam in eadē Hisp. & oppidum illud, quod exploratione Liguris cuiusdam Marius excepisse dicitur in Iugurtha. Et innumeras alias memorare, inquit possem, ni. i. nisi ea res. i. memoratio, & recitatio victoriarum P. R. traheret nos longius ab incepto. i. ab instituto opere de Cautum conuentione. Sed quamquam P. R. mira gessit, minus tamen memorantur eius gesta, & ita in obtentione famæ, & gloriæ infelix est, quia Fortuna dominatur profecto in omni re, quæ. i. homini extra se sit querenda, vt in nomine prælorum, in diuitijs, & interdum in victorijs. In bonis autem animi nihil. Vnde in Iugurthino dicitur est: Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est, quippe fortuna, probitatem, industriam, aliasque bonas artes, neque dare, neque eripere cuique potest. Et Sen. epist. xix. Erant qui aut boni aliquid nobis, aut mali iudicant tribuere fortunam: valentior enim omni fortuna animus est. Et in vtraque partem ipse res suas ducit, beatæque ac miseræ vitæ sibi causa. Et Cic. in lib. de Nat. deor. sic ait: Ad rem autem vt redeam iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam a Deo petendam à seipso sumendam esse sapientiam. Fortuna autem vt scribit Lact. lib. iij. cap. xxix. est accidentium rerum subitus, atque inopinatus euentus. Simulacrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt tanquam hæc opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni Virg. assenti fortunam omnipotentem vocans. Philosophus lib. ij. Phys. ait, fortunam esse causam per accidens. Cum autem nobis multa præter spem euenire viderent, & homini quantumvis prudenti, & sagaci multa in peius ruere, & retrorabi (vn de illud *Æn. ij.* Aspirat primo fortuna labori, Sed nihil inuitis fas quenquam fidere diuis) ideo Romani occultæ illi potentia diuinæ qua præter spem bona euenirent & mala arcerentur, eidem fortunæ dicauerunt. Vnde Plin. lib. ij. cap. vij. Toto quippe mundo, & omnibus locis omnibusque horis omnium vocibus fortuna inuocatur, & vna nominatur, vna acculatur, vna agitur rea, vna cogitatur, sola laudatur, sola arguitur, & dū conuictijs colitur, volubilibusque à plerisque etiam, & caeca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia indignorumque fauoris, huic omnia expensa, huic feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola vtraque paginam facit, adeoque obnoxij summus sortis, vt fors ipsa pro Deo sit, qui deus probatur incertus. vnde Iuuen. Sed nos te facimus Fortuna deam. Et alibi: Si fortuna volet fies de rhetore consul, Si volet hæc eadem fies de consule rhetor. vnde quia varius est rerum extra nos positæ euentus, dicit auctor noster q. in omni re dominatur, intellige vt dixi externa, quia sermo nes accipiendi sunt secundum materiam subiectam auctore philosopho. hic autem dictum suum probaturus est per famam, & gloriam quam ex beneficijs Romanis, minusquam græci citra culpam suam Fortuna ita volente obtinuerunt. Ea. i. fortuna celebrat. i. celebres, & vt dicunt nobiles ac famosos reddit, & obscurat. i. ignobiles reddit, cunctas res magis ex libidine. i. inordinata voluntate sua quam ex vero. i. iudicio, ex merito vniuersiisque. Vnde Maro, in opus sculo de fortuna: Fortuna immeritis auget honoribus. Iusto illa viros paupere grauat. Indignos eadem diuitijs beat. Hæc aufert iuuenes, & retinet senes. In iusto arbitrio tempora diuidens. Quod dignis admittit, transit ad impios. Nec descrem habet, recta ue iudicat. Inconstans, fragilis, perfida lubrica. Ne quos clarificat, perpetuo fouet. Nec quos deseruit perpetuo premit. Quia vt dicit Boëtius, in hoc solo est constans, quod semper inconstans, verum quia de fortuna satis diximus, ordinem prosequamur. Res gætz Atheniensium. i. ab Atheniensibus, fuisse sicut ego existimo (in quo se candidum, & minime inuidum ostendit) satis ample, & magnificæ, verum fuisse aliquanto minores quam feruntur fama, sed quia magna ingenia scriptorum vt historiographorum inter quos est præcipuus Thucydides, prouenere. i. sponte nata sunt, ibi. i. Athenis, facta Athen.

celebrantur per orbem terrarum pro maximis. i. tanquam fuissent maxima. Ita virtus eorum qui fecere ea habetur tanta, quantum præclara ingenia potuerunt extollere ea. i. facta eorum: verbis. i. scriptis. [Sed ea copia. i. abundantia scriptorum nunquam fuit P. R. causam honestam affert ne id ignauia eis detur, dicens, quia prudentissimus quisque. i. quilibet prudenti ingenio præditus, erat negociosus. i. operosus. [Nemo exercebat ingenium sine corpore. i. nemo theoreticæ. i. speculatiuæ scienciæ se dabat sine praxi. i. sine operatione, nec contemplatiuæ vitæ, omnia penitus actiua. optimus quisque. i. omnis summopere bonus malebat. i. magis volebat, facere. i. bene & præclare quam dicere, & benefacta sua laudari ab alijs, quam ipse narrare. i. cum laude, iup. benefacta aliorum. Igitur. i. & ideo boni mores celebrantur domi. i. in ciuitate tpe pacis, & militia. i. in tempore belli. [Concordia erat] Sup. inter eos maxima, L. L. in ciuitatem Romanam vel ab initijs maxime seditionem ostendit, vbi scelationem in montem sacrum describit, & toties motam legem Agrariam totq. plebeorum in patricios factiones. [Auaritia erat minima] Id quoq. primordijs vrbs dat L. L. dicens in præfatione prima: Ceterum aut me amor negocij suscepti fallit, aut nulla vnquam resp. nec maior, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit, nec inquam tam sero avaritia luxuriaq. immigrauerant, nec vbi tantus ac tandiu paupertati ac parhoniae honos fuerit, adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper diuitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium per luxum, atque libidinem perdendi. omnia inuexere. Hæc ille. [Ius bonumq.] .i. & aequitas, nam iustitia est qua boni vni dicuntur auctore Cic. valebat apud eos non magis legibus. i. scriptis q. naturæ. i. naturali lege, quam etiam Apollolus in j. ad R. plurimos habuisse testatur. Vnde & Maro in 8. *Æn.* vocat indigenas. i. prisicos Italicos, gentem sine legibus æquam. [Ipsi exercebant iurgia.] .i. verba obiurgatoria, & increpatoria, & discordias. i. dissensiones animorum, & simulates. i. factiones cum hostibus, sed ciues certabant cum ciuibus de virtute. i. quis eorum haberetur, & esset optimus, & ipsi erant magnifici. i. magnifice largi, in supplicijs. i. supplicationibus, quas rogationes, & profectiones vulgo dicimus. erant parci domi in sumpto proprio, & rei familiaris, & erant fideles in. i. erga amicos, & curabant se remq. pub. his duabus artibus. i. audacia in bello. i. dum bella gerabant, quia audaces fortuna iuuat, & aequitate, vbi. i. postquæ pax euenerat, quia finis belli gerendi est apud Cic. vt possimus in pace sine iniuria viuere. [Quarum rerum] Probat quod dixerat coniectura quadam euidentissima dicens, Quarum rerum. i. quod illis artibus se, & temp. curabant, ego habeo hæc maxima documenta, quod vindicatum est. i. animaduersum, & sumpta vindicta in bello. i. tempore belli, sæpius in eos, qui pugnauerunt auiditate vlciscendi in hostem, contra imperium. i. imperatoris exercitus, quem capitaneum generalem vulgus appellat. quique. i. & qui reuocati. i. sono tubæ quo canebatur recepti, excesserant prælio. i. dereliquerant prælium, vbi excedo, gratia prepositionis ablatiuo præponitur, sicut ex eo & egredior inter dum apud Maronem tardius. i. quam par erat, aut q. iusserat imperator, quam illi qui reliquerant signa. i. vexilia sua, aut qui pulsi virtute hostium, ausi erant cedere. i. discedere loco, quem tutari iusserat imperator sub pœna capitis. Et ita patet, q. in bello audacias, & aequitatem seruabant, audaciam ij qui contra edictum imperatoris postq. recepti cantum fuerat, a pugna non desiliebant, aequitatem imperatoris, in eos grauius animaduertes. In pace vero agitabant impetuum magis beneficijs, quam metu, & malebant accepta iniuria. i. postquam acceperant iniuriam ignoscere. i. iniurio, quam persequi eum, sed vbi. i. Transit nunc ad decreta reip. & vitia temporum suorum, dicens: Sed vbi. i. postquam resp. creuit labore atque iustitia prisorum Romanorum, & reges magni, vt Tigranes rex Armeniae Mithridates rex Ponti: Iugurtha rex Numidiæ, Perles rex Macedoniæ, & similes, domiti sup. sunt à P. R. bello, nationes feræ subaudi omnes sup. sunt subactæ, & populi ingentes sunt subacti. vt Scythæ, Thraces, Parthi, Hispani & reliqui feræ. vnde dicit Maro, Romanos rerum dominos. Et Iuuen. & victum vlciscitur orbem, quasi totum orbem vlciserint, vnde, Iupiter ex alta cæli dum parte tæetur, Nil nisi Romanum quod tæetur habet. Et Carthago emula imperij Romani, quia ferè par erat, & de imperio cum Roma certabat, vt attestatur Cic. in Offic. Vnde finxit Maro quod Iuno prætenderat Carthagini dare principatum seu monarchiam dicens de ea: Hoc regnum dea gentibus esse, Si qua fata sinant iam tum tenditque fouetque, interijt à stirpe. i. funditus, quia euerfa est à Scipione Africano minore, & cum-

Et maria
uia Rom
mo prosp
suum ost
i. confun
dum para
ocium &
& miseria
à Iuuen. S
Luxuri
do. i. cu
ibidem.
& turpi
pido imp
mites om
ritia subu
vnde Aem
mes? Et a
plurimor
imperen
quæ talia
na, tam s
niacos vo
cusabant
rum suber
fallos. i. fa
rebus vt
lunt inca
sue accep
Et docuit
promptu
Catilina
ficto pect
ex re. i. ex
& natura
colimus
rum, sed
perperam
lic, quant
q. ingeni
re sup. cœ
nascabant
uenale, M
bant mod
tro inuit
tur, hoc e
minus pr
go tempo
moribus
Omne in
crescere
dicere vu
ctæ creui
mo, & ad
rum quat
Nec mal
hæc cont
frequen
fic. conta
uen. Sar.
[Inuasi]
fantes, cu
& imper
xi ex Cic
le, & int
exerceba
propter i
imperia
ad virtut
cedens. V
que exce
dominat
ripide: S
lyis in rel
mam & p
tionem p
fortis ac

Sta maria, & terræ, omnia loca patebant. i. aperta erant & peruia Romanis, aut parebant Romano imperio. Fortuna. s. primo prospera, cœpit. i. inceptit: sœuire. i. sœuitiam & ferocitatem suam ostendere ægre ferens tantum rerum successum: ac misere. i. confundere omnia. Et his. s. Romanis, qui tolerauerant facie dum pararent imperium, labores pericula res dubias & asperas, ocium & diuinæ optandæ alij. s. populis, fuere oneri. i. ad onus: & miseræ. i. ad miseriam. i. causa oneris & miseræ, vt dictum est à Iuuen. Sat. vj. Nec patimur longæ pacis mala seuior armis, Luxuria incubuit & victum vlciscitur orbem. Et primo cupido. i. cupiditas & auiditas pecuniæ creuit. Vnde idem Iuuen. ibidem: Prima peregrinos obscœna pecunia mores Intulit, & turpi streperunt sæcula luxu Diuitiæ molles &c. Deinde cupido imperij creuit: & ea. s. duo vitia: fuere quasi materies. i. fontes omnium malorum quæ deinde secuta sunt. Namque avaritia subuertit fidem, probitatem & ceteras bonas artis. i. artes, vnde Aen. 4. Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra famas? Et avaritia docuit pro his. s. artibus bonis, superbiam, quia plurimorum animi cum rebus crescunt, crudelitatem, quia vt imperent crudeles fiunt, negligere deos. i. religionem aspernari, quæ talia verat. Et docuit habere omnia tam diuinæ, quæ humana, tam sacræ, quæ prophana venalia, vt nunc habent quos simoniacos vocat ecclesia à Simone mago, & qui olim ambitus accusabantur. [Ambitio] Quæ est cupiditas bonorum & imperiorum subegit. i. latenter egit & impulit, multos mortales: fieri falsos. i. fallaces: accipitur enim hic passiuè, quæ translatio est à rebus vt à nomine sump. a. nam sicut res falsæ. i. falsificate fallunt incautos, ita homines falsi. i. fallaces. Terent. in Andria passiuè accepit, dicens: Fallus es Carine. i. deceptus ab opinione tua. Et docuit eos habere aliud clausum in pectore, & aliud habere promptum in lingua. i. aliud cogitare & aliud dicere: vt fecerat Catilina omnium rerum simulator. vnde Maro de Sinone, & ficto pectore fatur. Et docuit æstimare. i. appreciari, amicitias non ex re. i. ex merito cuiusque, aut vt Cic. in Lelio docet, ex libero & naturali amore, ex opinione virtutis eius quem amamus, & colimus orto, & similiter inimicitias non ex re. i. ex odio vitiorum, sed ex cōmodo. i. utilitate: quæ (vt idem dicit Cic.) quidam perperam metiuntur amicitias: vt tantum quisque diligendus sit, quantum est vitilis: & docuit habere magis vultum bonum, quæ ingenium bonum. Hæc. s. duo vitia avaritia & ambitio cresce re sup. cœperant, aut crescere. i. crescebant primo, hoc est sponte nascebantur: paulatim. i. successiue & sensim, quia vt dixi ex Iuuenale, Nemo repente fuit turpissimas, interdum non crescebant modo, sed vendicari. i. vendicabantur. i. vsurpabantur, & vltro inuitabantur ab eis. sunt qui legant vendicari. i. vendicabantur, hoc est propter vindictam reprimebantur interdum. quod minus procedere videtur alijs, quasi inuauit, quod postea longo tempore Iuuen. dixit Sat. j. Nil erit vltcrius quod nostris moribus addat. Posteritas, eadem cupient facientque minores. Omne in præcipiti vitium stetit, q. d. in altissimo, ita vt altius crescere nequeat. Veruntamen optime cohæret sententia: nam dicere vult ea vitia primo quidem cum quodam timore vindictæ creuisse, sed postea etiam sine timore inducta. vnde dixit primo, & addit postubi. i. postea quæ, contagio. i. contaminatio malorum quasi ex cōtractu sicut oues iniciuntur. Vnde illud in Buc. Nec mala vicini pecoris contagia lædent. vbi scimus quæ dicitur hæc contagio, hæc contagies, & hoc contagium. sed contagio frequentius in singulari & contagia in plurali. Cic. tamen ij. Offic. contagionibus dixit. Producent autem secundam, vnde Iuuen. Sat. ij. Dedit hanc contagio labem, Et dabit in pures, &c. [Inuasi] s. ciuitatem, quasi pestilentia, quæ inficit inter se cōuer santes, ciuitas est immutata. i. ex optimis moribus in pessimos, & imperium est factum ex iustissimo atque optimo (quia vt dixi ex Cic. fuerat potius præsidium orbis quam imperium) crudele, & intolerandum, vt sub Sylla & alijs tyrannis. Sed ambitio exercebat primo magis animos hominum quæ avaritia, ideoque propter imperium pecuniam exigebant non propter pecuniam imperia, quo tamen vitium ambitionis erat propius virtuti. i. ad virtutem, videlicet fortitudinem & magnitudinem animi accedens. Vnde Cic. auctore, id molestius ferendum est, quæ vt quisque excellentissimus est ingenio & animo inuictissimo, ita ad dominationem maxime procliuus. Vnde dictum volunt ab Euripide: Si violandum est ius, regnandi gratia violandum est, alijs in rebus pietatem colas. quam sententiam Cicero, iniquissimam & perniciosissimam censet. Offic. ij. Probat auctor ambitionem propius esse virtuti quæ avaritiam, dicens: Nam bonus. i. fortis ac strenuus, & ignauus. i. inutilis ad laborē, sine industria

deses, exoptant sibi æque. i. equaliter imperium: sed ille. s. bonus vitur vera via. i. decenti medio ad ipsum, hic. s. ignauus, quæ. i. quia bonæ artes desunt: contendit. s. venire ad imperium dolis atque fallacijs. Avaritia autem ad virtutem non accedit, quia habet studium pecuniæ, quam nemo sapiens concupiuit. [Ea] s. avaritia, imbuta. i. tincta & illata, venenis malis. i. nociuis quia sunt venena etiam medicamentis apta, effœminat. i. molli ficat, & flaccidum ac muliebrem facit corpus, & animum virilem, propterea quæ homo intentus lucro pecuniario corpus suum ne gligit, quo circa vulgo sordidus dicitur, sicut splendide epulās, lautus, de hoc loco habentur plurima apud A. G. lib. iij. cap. j. vt tangam. Et ea, sup. est infinita & insatiabilis, neque minuitur copia neque inopia quia vt dicit Seneca, tam deest auaro quod habet, quæ quod non habet, propterea quæ (vt dicit Flaccus) querit & inuentus miser abstinet, & timet vti. Et vnde dicitur Eccl. v. Auarus non implebitur pecunia. Iuxta quod est verbum Iuuen. sæpe citatum: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Et illud Nasonis j. Fallorum: Cœuerunt & opes & opum furiosa cupido, Et cum possideant plurima plura petunt. Quia vero auarus, vt dixi, fit flaccidus & sordidus vnus pecuniæ curam habens, ideo dicit quæ etiam corpus effœminat avaritia, & Sallustius (inquit Phaurinus dicto loco apud A. G.) odio avaritiæ plus quæ potuit eam criminatus est. quæ autem avaritiam oderit, patet ex Ode Horat. j. lib. ij. Carm. Nullus argento color est avaris. Abdito terris inimicæ lamina: Crispæ Sallustii, nisi temperato Splendat vsu. vocat enim inimicum laminæ. i. laminæ, hoc est massæ aureæ, aut argenteæ non percussæ, quia nummorum vsus maluit Horatius, putans auarum maxime stultum. Ecclesiasticus scelestissimum, dicens. Eccles. x. Auaro nihil est scelestius. Nec immerito, quia nec sibi nec alteri bene vult, vnde cum plus pecuniam quæ Deum, aut se aut proximum amet, dicit Apostolus, quæ esse auarum est idolorum seruitus, Eph. v. Et quia plurimæ cædes propter pecuniam fiunt, vocat eam Iuuen. funestam: Et si funesta pecunia templo, Nondum habitas. & Virg. auri sacra fœdera sacra. i. execrabilem, dicens Aen. iij. Quid non mortalia pectora cogis auri sacra famas? Sed ad reliqua [Postquam Lucius Syllæ] de hoc satis supra dixi, quomodo eius exemplum plurimi imitari sint, & quomodo bona victoria, quam contra Marium obtinuerat, abusus sit, vnde Off. ij. dicit Cic. quæ post Syllæ victoriam desitum est videri in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. ergo inquit in illo secuta est honesta causa non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita cum bona in foro venderet & bonorum viros & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se vendere. Secutus est. (s. Cæsar) qui in causa impia victoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed vniuersas prouincias, regionesque vno calamitatis genere comprehenderet. [Sed quia Cic. in manibus est, persequamur ordinem] sed postquam L. Sylla dictator crudelissimus, habuit ex bonis inicijs malos euentus, & hoc rep. recepta. s. e manibus Marianorum, nobilitatem Rom. cum rep. delere meditanti, armis. s. ipsius Syllæ. sunt qui legunt L. Syllæ & resp. vt sit, sed postquam resp. est recepta. sin libertatem, armis L. Syllæ, ipsa habuit ex bonis inicijs malos euentus. i. exitus, quia in tyrannidem redacta est. quæ lectio modo sit verior, mihi certe concinnior videtur. Ceterum vt subinde rudium meminerim: Recipere vt notum est, est iterum capere, sed id varie fit, ita vt interdum videatur quasi excipere: vt, si tibi omnia bona mea aut dederim, aut destinauerim, & deinde vnus tabellæ pulchritudine captus eam mihi excipiā & referam, eleganter dicam eam recepisse, vt dicit A. G. Interdum polliceri, sed quasi rem negatam, & reiectam, vt quam prius obcedam capere noluerim postea recipiam. Interdum in locum tutiorem redire, quod tractum est a militibus qui cū castra tenuerint, priusquam exirent in aciem hostium, cum signo dato in eadem redeunt, sese recipere dicuntur. Inde canere receptui, est tubarum, lituorum aut cornuum seu tibiarum cantu significare militibus, vt à pugna in castra aut mœnia redeant, quæ cum sit, finis imponitur pugnae, quo circa transfertur vt sit cullibet actui, periculo solum presertim, finem imponere. Et quia proprie est iterum capere, Recipimus autem ab aliquo nobis oblata, vt literas, & donaria. Sumimus per nos, etiam nullo porrigente. Nocet præterea puer euentus etiam in plurali dici, sicut euenta, quamuis id Valla neget. vt in Aen. vj. Cæcosque voluprat euentus animo secum. Et Tul. lib. j. de Orat. Varios euentus orationis expectationemque hominum primescit. Sed canamus, & nos receptui. Omnes sup. cœperant rapere, aut per regulam su

propositam. Omnes rapere. i. rapiebant, omnes trahere. i. trahabant ad se, alius cupere. i. cupiebat domum, alius agros, & victores. i. hostium, aut voti compotes, neque habere. i. habebant, modum. i. mensuram aut rationem, neque modestam. i. temperamentum. facere. i. faciebant facinora, scdā. i. turpia & abominabilia & crudelia, quia innocuos trucidauerunt aut proscriserunt, & plurimos spoliauerunt. [Huc accedebat. ostendit & aliam causam corruptorum morum, dicens] Accedebat. i. adijciebatur aut addebatur huc. i. ad hæc facinora, exemplo Syllæ accepta, quod Lucius Sylla habuerat. i. traxerat exercitum, quem ductauerat. i. cuius dux fuerat in Asia: (aliter si intelligatur ipsum Roma illuc duxisse, diceretur in Asiam) contra morem. i. instituta maiorum. i. priscorum imperatorum, luxuriose. i. luxui & delicijs indulgentem, & nimis liberaliter. i. licenter & indulgenter, qualiter liberos homines tractamus. vnde Centurioni dabatur in ciues non baculus ferreus aut ligneus, sed vite raptus, poterant tamen Imperatores, imò debebant in luxuriosos & desides animaduertere, eam autem diligentiam adhibuerat Sylla, quo. i. ad eum finem, vt faceret sibi exercitum fidum. i. fidelem; & acceptum. i. beneuolum & gratum. Loca amœna & voluptaria. i. voluptatem afferentia, molliuerant. i. molles & eneuos seu effœminatos effecerant, facile in ocio. i. cessatione, animos militum feroces. f. prius. Exercitus Pop. Rom. insuevit primum ibi. f. in Asia sub Sylla, amare. f. scorta, potare. i. bibere immodice, & mitari signa. f. ad viuum exculpta, tabulas pictas, & vasa. f. escaria & poculenta, cœlata. i. sculpturas habentia, vnde est illud in Buc. In fanire libet quoniam tibi poculam ponam Phagina, cœlaturam diuini opus Alcimedontis. Et in Sat. Iuuen. Et stantem extra pocula captum. & P. R. insuevit primum ibi, rapere ea. f. vasa & oblectamenta reliqua, priuatim. i. in occulto, aut potius à priuatis, & publice. i. manifeste aut à republica, vt è templis, & spoliare delubra. i. templa, in quibus sunt simulacra deorum: (seruatur regula elegantie qua multa infinita referuntur ad vnum finitum) insuevit & polluere. i. contaminare, & incessere omnia sacra, & prophana. i. non sacra vt quæ procul sint à phano. i. xde sacra. [Igitur hi.] Id est huiusmodi sic instituti milites Syllani, postquam adepti sunt victoriam contra Marianos, nihil reliqui. i. relicti fecere. i. nihil penitus dereliquerunt victis. Quippe, quia certe res secundæ. i. prosperæ fatigant. i. tentant & afficiunt molestia animos sapientium, quia ne sapientes quidem facile moderantur victoriæ lætæ, nedum. i. ne dicam quod illi corruptis moribus. i. habentes mores corruptos temperarent. i. moderarentur victoriæ, vbi eleganter ponitur nedum, quia sine particula verum etiam, ac simili ponitur secundo loco, cum re minori. [Postquam adicitur cœpere esse honori] Vnde Ouidius Fastorum primo: In pretio precium nunc est, dat census honores, Censu amicitia pauper vbique iacet. Et Iuuen. Sat. j. Quandoquidem inter nos sanctissima diuitiarum Maiestas. & alibi: Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat Res angusta domi. Et rursus: Quantum quisque sua nummorum spectat in arca, Tantum habet & fidei. Flac. lib. i. Epist. ad Numicium: Et genus & formam regina pecunia donat: Ac bene nummatum decorat suadela Venusque. [Et postquam gloria, imperium, & potentia sequebantur eas] f. diuitias, quia pecuniæ omnia parent ac parent, virtus cœpit hebescere. i. esse hebes, & paupertas cœpit haberi probro. i. ad dedecus & opprobrium, cum tamen sit munus deorum. Vnde de ea Luc. Et munera nondum intellecta deum. & innocentia cœpit duci. i. reputari pro malitia, quia qui cum malis non conspirabat aut aliquid sceleris confecerat, dicebatur ab eis maleuolus dissimulator. vnde de iusto Sapientie ij. Grauis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est, alijs vita illius &c. Et Horat. Sermon. j. Sat. ij. Hic fugit omnes Infidias, nullique malo latus obdit apertum; Cum genus hoc inter vitæ veretur vbi acris Inuidia, atque vigent vbi crimina, pro bene sano, Ac non in cauto fictum astutumque vocamus. Igitur ex diuitijs. i. post diuitias, luxuria atque auaritia inuasere vna. i. pariter cum superbia, iuuentutem. f. Romanam, & rapere consumere &c. inuasert, aut cœperunt, aut rapere. i. rapiebant aliena, consumere. i. consumebant omnia, parumpendere. i. parumpendebant sua. i. propria bona, & cupere. i. cupiebant aliena, & habere. i. habebant pudorem. f. animi, & pudicitiam corporis, diuina atque humana promiscua. i. confusa & sine discretione, & habere. i. habebant, nihil pensi. i. considerati & nihil moderati. i. moderate facti. [Vrbem Romam &c.] Ecce incipit, quod promissit, & commendat virtutem antiquorum ad exaggerationem criminum modernorum) Sicuti ego accepi. i. audiui. Diuer

si enim de Romæ conditoribus diuersa sensere. Liuius enim dicit Troianos condidisse. Ennius, Remum & Romulum. Virg. Euandrum, vnde, Tum pater Euandrus Romanæ conditor urbis. Potest autem sic solui quod quidam fundauerunt, & alij auerunt. [Qui Aenea] Quia multi Troiani multis in locis remanserunt, de quibus ne dicat, ostendit. [Qui Aenea duce &c.] Aborigines dicuntur, non qui omnino origine careant, sed quorum origo ignoratur, Sine legibus, ideo solutum. [Sine imperio, ideo liberum] Coalescent. i. simul creuerunt. Sed postquam opulentia creuit discordarunt, & hoc est. [Sed postquam res &c.] Et quia multi prosperitati inuidebant, igitur eos bello tentabant. [Pauci, ex cunctis, esse] i. erant auxilio, quare pauci, causam subiungit. [Nam ceteri ab illis paucis, pauci inquam eis auxilio aderant.] At Romani domi militiæque intenti festinare, parare alius alium hortari. i. hortabatur. Hostibus obuiam ire, pro ibant &c. [Magisque in dandis quàm in accipiendis beneficijs amicitias parabant.] Qui enim dat, obnoxios sibi facit, qui accipit danti obnoxios sit) Imperium legitimum, legitimos & bonos imperatores. [Nomen imperium regum habebant] Nam tunc temporis omnes imperantes reget dicebantur &c. [Post vbi] Ita primitus reges fuerunt, sed præ nimia insolentia, nomen eorum deletum est. [Fecere sibi annua imperia, vt paruam licentiam haberent in ipsa, ne vnus esset insolens, & superbiere.] Non insolebant quidem, sed magis ad gloriam tendebant. Magisque ingenij vires. i. vires animi, quàm vires corporis. & quare hoc faciebant, vt timerentur, & hoc est. [Nam regibus boni quàm mali] i. strenui quàm inertes. [His] i. regibus. [Formidolosa] i. conferens formidinem. formidolosa est proprie qui patitur formidinem, sed hoc improprie ponitur. [Sed ciuitas &c.] Adempta erat primitus libertas sub regibus, sed adepta libertas sub binis imperatoribus facile creuit ciuitas, & quàm facile incredibile memoratu est. [Tanta gloriæ cupido] i. voluntas & vere magna inceserat, quia iam primum &c. Igitur viris talibus, notat de moribus militum Romanorum, & quia tales erant milites Romanorum. [Igitur locus asper] Saxosus. [Arduus] Vromontium ascensus, quia virtus eorum talis erat. [Tale facinus] i. tam gloriosum factum &c. [Memorare possem] Quandoquidem tales erant Romani, igitur paucitas ipsorum milicum propulsabat hostem, & hoc possem memorare, nisi memoratio melongius traheret à proposito, & hæc memorare possem &c. [Sed profecto] Et quia tales fuerunt, maximam laudem & gloriam meruerunt, sed non tantam habuerunt, quantum promeruerunt. Vnde hoc? ex Fortuna. Potuit ne hoc Fortuna? potuit vitare quia ipsa in omni re dominatur. [Nam ex libidine] i. secundum voluntatem suam Magis quàm ex vero. i. quàm veritas. & hoc ostendit per Athenienses &c. Athenienses enim amplam gloriam meruerunt, sed ampliorem multo consecuti sunt. Et hoc per scriptorem copiam. Rom. vero multo maiorem promeruerunt quàm adepti sunt, & hoc per scriptorem inopiam. & hoc est Atheniensium &c. [Prouenere, creuerunt] Ea copia. f. scriptorum, & quia Athenienses scriptores habebant & Rom. causam subiungit dicens. [Quia prudentissimus quisque maxime negotiosus erat] i. negotijs corporum intentus &c. [Igitur domi, militiaeque boni mores &c.] Et quia malebant bene facere quàm benefacta aliorum dicere. [Igitur &c.] Non magis legibus quàm natura yalebant. Nam & si leges non essent naturaliter, ius legali seruari non posset. [Discordias] manifestas. [Simultates] Latentia odia. [In sup. deorum] i. supplicationibus. ideo ponitur quia moris erat antiquitas, vt de rebus supplicum. i. damnatorum (qui enim damnatur supplex & humilis est) donaria in templa ampliarentur. [Magnifici, largi. his duabus artibus] i. audacia in bello, & æquitate in pace. [Quarum rerum] i. quod remp. & se audacia & æquitate curarent. [Habeo hæc docu.] i. argumenta, quod citius, & grauius puniebantur, qui contra præcepta militaris disciplinae in hostes irruerant, vel reuocati nolabant cessare, quàm qui pulsi fugiebant. Vnde de Manlij Torquati filio legitur, quod cum Roma abesset Manlius, cum aliquibus contra hostes exiuit, & eos deuicit, reuerfus pater, probitarem filij laudauit. Sed tamen ipsum, quia contra imperium pugnauerat, occidi iussit. [In pace vero] Hoc argumentum habeo de æquitate quia agitabant imperium magis beneficijs, quàm metu quod erat æquum. [Accepta iniuria] i. perpeffa ab alio. [Sed vbi labore &c.] Ita primitus spreuit resp. sed postquam creuit vsque ad summum, in seipsam decidit, & immutata est, nam in eodem statu non potest esse fortuna, iuxta illud Lucani: In se magna ruunt. [Carthago æmula Rom. imperij] Iter enim rebelasse legitur. [A stirpe] i. funditus. [Parebant, Rom.] i. imperio.

rio. vere
fuit ocium
neri, & m
optate. I
ipsa. i. am
re erit ma
virtutibus
minus. [Q
q̄ ingeni
ctus int
mo paul
turpissim
tur, vel p
[Post hæc
quæ de v
manos in
trarium
ambitio,
erat prop
præcipua
pium, q̄
[Quia il
ignauus
bitio acc
do, quia
de Cato.
In acqui
inopia, q
attribuit
Fortuna
do adipi
nui. [Sed
tim ostē
aliam ost
qui remp
pulis, &
se viuere
tio, hic f
tur, & h
quia Ma
pter Syll
runt. [R
minatiu
stiam in
liaque)
Ista Syll
Huc. i. a
rupi qu
veto mi
noxiore
uenes cœ
se. i. supe
imperi
tatem cœ
tecedens
[Signa]
hi milit
corrupt
perarent
riam fa
runt &c
probr
te, vel in
non plu
In bono
potes vi
eorum a
maiorib

O
templa
mortal
domos
præter

rio. vere Fortuna immiscuit omnia, nam his quibus Romæ nō fuit ocium optandæ rei, alijs, quibus eripiebantur, fuerunt & oneri, & miseræ, quia interficiebantur, & quia diuitiæ fuerunt optatæ. Igitur primo creuit pecunia. i. avaritia, deinde cupido ipsa. i. ambitio. nam per pecuniam descenditur ab honore, vere erit materies ista malorum. [Nanque avaritia &c.] Pro his virtutibus. i. ista avaritia virtutes subvertit, & ambitio vere non minus. [Non ex re] .i. ex rei veritate magisq̄ bonum, vultum q̄ ingenium. [Vultum]. i. exterius benignus apparebat, sed affectus interius amarissimus erat. [Hæc]. i. avaritia & ambitio primo paulatim. [Crescere] .i. crescebant, quia nemo repente fit turpissimus. [Et interdum]. i. quoniam. [Vindicari]. i. vindicabatur, vel puniebantur à bonis inq̄ prius, sed post non, & hoc est. [Post hæc ubi hæc contagio] contagio est ægritudo porcorum, quæ de vno transit ad alium. & dicitur ideo hæc duo vitia Romanos inuasisse. [Sed primo magis] .i. præcipue, ne videatur contrarium ad hoc, quod dixerat superius, primo avaritia, postea ambitio, nam primo hic non est temporale. Quod in vitium erat proprius virtuti, nam ambitiosi virtuosi apparent, & veræ præcipua ambitio, nam omnes tam boni q̄ mali, honores cupiunt, æqualiter quidem cupiunt, sed non æqualiter adipiscuntur. [Quia ille]. i. bonus vera via nititur, & iccirco adipiscitur. [Hic]. i. ignavus. Contendit dolis, ad facta, & fallacijs, ad verba, ita ambitio accedit quodammodo ad virtutem, sed avaritia nullo modo, quia pecuniæ studium habet. [Quam nemo sapiens cō.] vn de Cato. Quam nemo. [In finita] In acquirendis. [In fatiabilis] In acquirendis. [Neque copia, quantum ad insatiabilem] neque inopia, quantum ad infinitam. [Per sepe vnum verbum duobus attribuitur qd̄ non nisi alteri proprie attribuitur.] ut illud Virg. Fortunam discere ex alijs, ex me virtutem, cū fortuna nullo modo adipisci potest, ita, & hic, quia inopia avaritia non potest minui. [Sed postquam L. Sylla &c.] Corruptionem morum paulatim ostenderat tum per avaritiam, tum per ambitionem, nunc aliam ostendit corruptelam, & inde processit. Mario siquidem, qui temp. opprimebat a Sylla deuictus, Sylla Romanos ciues expulit, & militibus suis dignitates distribuit, qui minus luxuriose viuere cœperunt, & ita bonos mores corrumunt. Continuatio, hic fuit prima corruptio, sed multo maior ista, quæ sequitur, & hoc est. [Sed postquam Lucius Sylla &c.] Bonis initijs, quia Marius initio cœrcuit tyrannidem. [Malos euentus] Propter Syllanos, qui postea aliquos ciues Romanos proscripserunt. [Raperet] .i. rapiabant. [Alius] Potest esse genitiuus vel nominatiuus. [Neque modum, in concupiscendo] Neque modestiam in facinora fœda, quia matronas stuprabant. [Crudeliaque] Quia maritos ipsarum interficiebant. [Huc accedebat] Ista Syllani faciebant, nec mirum, quia consueuerant, & hoc est. Huc. i. ad hanc corruptionem attendebat. Et ad alia, quia corrupti quondam sunt in Asia, ubi sunt loca amœnissima. Sylla vero milites suos vt sibi essent promptiores, & in omnibus obnoxiores nullo militari iure contrinxit, & sic nimis solute iuuenes corrupti sunt, & hoc est, huc accedebat. [Quo] .i. luxuriose. i. superflue in victu. [Nimisq̄ liberaliter] .i. nimis remisse ab imperio iuxta libertum animi arbitrium, vere per loci amœnitatem corrupti sunt. [Quia ibi primum &c.] Mirari, cupere, antecedens pro consequenti, ea enim quæ miramur concupimus. [Signa] .i. statuas, quandoquidem ita corrupti in Asia. [Igitur hi milites fatigant animos sapientum] .i. emolliunt nedum qui corrupti moribus erant. [Victoriæ obtemp.] .i. victoria se temperarent, ac si nihil raperent, qd̄ non obtinerent, ita per victoriam facti sunt diuites. [Postquam diuitiæ honori esse cœperunt &c.] Quia solus diues honorabatur. [Probros] .i. opprobrio, pudorem, vel in vultu, vel in verbis, pudicitiam in mente, vel in factis. Promiscua communia, vel æquo modo, quia non plus de diuinis quàm de humanis. [Nihil pensi in consilijs] In bono. Moderati in malo, ita superflue viuabant, quod facis potes videre, & pro argumento habere considerando maxima eorum ædificia, & minima deorum templa, nec ab ipsis, sed à maioribus facta, & hoc est &c.

O Peræprecium est, cum domos atque villas cognoueris, in vrbium modum ædificatas, visere templa deorum: quæ nostri maiores religiosissimi mortales fecere. Verum illi delubra deorum, pietate: domos suas, gloria decorabant, neque victus quidq̄, præter iniuriæ licentiam eripiebant. At hi contra igna-

uissimi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quæ fortissimi viri victores * reliquerant. * perinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio vti. Nam, quid ea memorem? quæ nisi ijs, qui viderent, nemini credibilia sunt. à priuatis compluribus subuersos monteis, maria constrata esse: quibus mihi videntur ludibrio fuisse diuitiæ: quippe quas honeste habere licebat per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganæ, ceteriq̄. cultus non minor in cesserat: * viros pati muliebria: mulieres pudicitiam * viri. in propatulo habere: vescendi causa, terra mariq̄. omnia exquirere: dormire prius, q̄ somni cupido esset: non famem, non sitim, neque frigus, neque lassitudinem, operiri: sed ea omnia luxu antecapere. Hæc iuuentutem, ubi familiares opes defecerat, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat: cō profusius omnibus modis que stui, atque sumptui deditus erat. In tanta * itaq; tamq; * dictio, Itaque, nō hñ in codice Aldino. * dictio, Alea, nō est in veltiori bus quibusdam exemplari bus. corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat omnium flagitiorum, atque facinorum circum se tanquam stipatorum cateruas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter ganeo, * alea, ventre, manu, pedibus, bona patria dissipauerat: quiq̄. alienum æs grande confluauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret: præterea omnes vndique patriciæ, sacrilegi, conuicti iudicis: aut pro factis iudicium timentes: ad hoc quos manus atque lingua, periurio, aut ciuili sanguine alebat: postremo omnes, quos flagitium, egestas, conficius animus exagitabat: hi Catilinæ proximi familiaresq̄. erant. Quod si quis etiam à culpa vacuus in amicitiam eius incideat, quotidiano vsu, atque illecebris, facile par, similisque ceteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat: eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam vt cuiusque studium ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere, alijs canes, atque equos mercari: postremo neque sumptus, neque modestiæ suæ parere, dum illos obnoxios fidosq̄. sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existimarent: iuuentutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quàm quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Iam primum adolescens Catilina, multa nefanda stupra fecerat cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiusmodi contra ius, fasque. Postremo captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius præter formam nihil vnquam bonus laudauit: q̄ ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum ætate: pro certo creditur necato filio, vacuam domum scelestis nuptijs fecisse. Quæ quidem res, mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Nanque animus impurus, dijs hominibusque infestus, neq; vigilijs, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem * exagitata * excitā. vastabat. Igitur color eius exanguis, fœdi oculi: citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultuq̄. vecordia inerat. Sed iuuentutem, quam (vt supra diximus) illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes, signatores falsos, commodare: fidem, fortunas, pericula vilia habere. Post, ubi eorum famam, atque pudorem attriuerat: maiora alia impetabat. Si causa peccandi in præsens minus suppete-

bat: nihilominus infontes, sicuti fontes circumueni-
re: iugulare, scilicet ne per ocium torpescerent man-
us aut animus: gratuito potius malus, atque cru-
delis erat.

VALLA

O Peræprecium .i. vtile, nam precium laboris est vtilitas,
vtile erit inquit, quia cognosci poterit, quanta differen-
tia esse inter maiores nostros, qui hanc temp. nobis cœ-
perunt, & homines nostræ ætatis ignauissimos. [Domos] In vr-
be, & villas, in agris. inter villam & domum, hoc interest, quia
domus in vrbe dicitur, villa autem in agris appellatur. [Visere
templa deorum] Tempa deorum solent sumptuosioribus ædi-
ficijs constitui, & domus priuatorum, & tamen ad eam libidi-
nem peruenerunt homines ætatis nostræ, vt nunc sibi ædes ædi-
ficient, quæ sunt multo sumptuosiores, quàm deorum templa.
[Pietate] Quæ dijs immortalibus habetur, quia omnis homo
pietatem debet deo immortalis * .id est corde, & fide deo-
rum templa honestabant. [Domos suas gloria] Domos nō ma-
gnificabant ædificijs, sed virtute, res enim magnas domi mili-
tariæ gerebant, quibus domos, & familias suas decorabant.
[Decorabant] Honestabant. [Neque victis quidquam] Cum na-
tiones & populos subegissent nihil eis faciebant, nisi quod pos-
tea iniuria facere non possent. [Præter iniuriæ licentiam] Ne
iniuriam facere possent, auferebant .n. arma, equos, naues &c.
quæ libertati faciunt iniuriam. [Contra] Contrario. [Ignauissimi]
Vilissimi homines .f. milites Syllani. [Adimere] Pro adime-
bant. [Fortissimi viri] .i. maiores nostri. [Perinde quasi] .i. tan-
quam. [Demum] Denique, hoc est tanquam illi faciendo iniu-
riam viderentur esse imperatores, aliter priuati homines. [Nam
quid ea memorem] vere in quæ nostræ ætatis homines domos
suas sumptuosiores habuisse, quàm maiores nostri templa deo-
rum, quia montes euertere, & maria prostrernere non dubita-
runt, quàm qui priuati essent, & non reges. [A priuatis complu-
ribus] .f. hominibus subuersos. [Maria contrita] Sicut etiam Lu-
cul. dicitur fecisse Neapoli vbi prædia sua habebat, dicitur enim
fecisse ædificia ingentia, & amœnitate omnibus præstantia, quæ
vique in medium mare porrigebantur, ita, vt vbi maria fuerat,
ibi stratum erat solum, veluti si in terra continenti fabricasset.
[Quibus diuitiæ &c.] .i. qui homines videntur illuisse diuitias,
ille deridet diuitias, qui profundit eas in rebus minime necessa-
rijs, vt hi qui montes subuertebant, & maria sternebant, fecisse
videntur. [Quibus mihi] Qui homines videntur mihi illuisse
diuitias. [Habere] Possidere. [Honeste] Modeste. [Abuti] vitio-
se vti, videlicet in rebus superfluis, & minime necessarijs. Per
turpitudinem, quia turpe erat eis, vt vitium non paruum, ita di-
uitijs, quas honeste habere poterant, abuti. [Sed libido &c.] Su-
perius dixit, quomodo Romani ciues corrupti dediti erant
magnificentæ ædificiorum . & diuitias quasi ludibrio habebat,
cum eis in rebus minime necessarijs abutentur, nunc dicit non
solum hæc superfluitate ædificiorum Romanos esse captos, ve-
rum etiam, quod deterius erat, luxuriam eos inuasisse, cum nec
viri muliebria pati dubitarent, & mulieres pudicitiam in aper-
to haberent. [Stupri] Adulterij. [Libido ganæ] .i. meretricis. ga-
neum veteres dicebant locum abditum, & quasi sub terra defos-
sum .i. lupanar . inde ganæ mulieres, quæ ibi habitant. [Ceteri
cultus] Non solum libido ædificiorum, sed etiam vestium. [In-
cesserat] Inuaserat Romanos, & libido superincesserat. [Viros
pati muliebria] Tangit rem obscenam &c. [Mulieres habere
pudicitiam &c.] .i. paruifaciant pudicitiam, hoc est meretricis
fiabant. [In proptulo] In aperto. [Exquirere] Pro exquirebant,
vel libido inceserat &c. dicitur etiam in ceteris infinitis vt vo-
lueris. [Causa vescendi] .i. comedendi, vnum sequitur ex reli-
quo, quia luxuria semper cibos lauros habere cupit, vt se diu su-
stentare possit, & cum homines luxuriæ dediti fuerint, etiam vi-
tio gulæ laborant. [Terra] vt sunt aues, syluestres feræ, quibus
solent vesci luxuriosi homines. [Mari] vt diuersi generis pisces
exquirent, quibus ingluuiem ventris satiant. [Dormire]
Pro dormiebant. [Nec operiri pro operiebantur] .i. non expe-
ctabant, & sic de ceteris. [Lassitudinem] Qui non laborabant ræ-
tum vt lassarentur, sed opus intermittebant antequam lassitu-
do eos inuasisset. [Antecapere] Pro antecapiebant .i. occupa-
bant, antecapiebant. [Luxu] .i. luxuria, & superfluitate rerum.
[Hæc] vicia supra memorata. [Incendebant] Incitabant ad faci-
nora faciendâ. [Opes familiares] .i. opes suæ, & propriæ. [Malis
artibus] Malis moribus. [Eo] Ideo. [Profusius] Immodestius .
intemperantius. [Deditus] Animus eorum. [Omnibus modis]

Quacunque ratione, iuste .f. & iniuste contra fas, & nefas, id
quod erat facillimum .f. posse vsurpare rēmp. [Tanta] Tanta
magnitudinis. [Flagitioforum] .i. omnium vitiorum repræhen-
sione dignorum. [Facinorosorum] Qui facinora commise-
runt. [Stipatorum] Satellitum. Satellites dicuntur stipati, eo
quod latera principum stipare .i. condensare solent. [Adulter]
Qui alienas vxores vitiauerat. [Ganeo] .i. lupanar, nam, vt pau-
lo ante diximus, ganeum dixerunt locum abditum, &c. [Alea]
Ludo, alea & taxillis. [Manu] Prodigialiter profundendo, vel in-
ter fecerat aliquem, propter quod condemnatus fuisset. [Ven-
tre] Gula .i. implendo ventrem suum pro libidine, & voluptate.
[Penè] Membro virili, & notat obscenam voluptatem, pe-
nis enim est membrum virile. [Alienum æs, grande conflaue-
rat] Pecuniam mutuo acceperat, & est pulchra, & honesta locu-
tio, grande æs alienum conflauit, significat pecunias mutuo acce-
pi, valde sum obligatus .i. debitus. & est naturalis, locutio, quæ
admodum honesta, nam qui æs alienum habet, multam pecu-
niam debet, ergo qui multam pecuniam habebat, mutuo gran-
de æs conflauerat. [Quo] .i. vt flag. aut fac. redi vulgo pagar la
condanagion del suo mal fare. [Differentia est inter flagitium,
& facinus, quia flagitium in dictis, facinus magis in factis confi-
deratur, nam periurium facere, est flagitium, non autem faci-
nus. facinus ille committeret, qui hominem pulsaret aut etiam
interficeret. [Parricidæ] Quasi parentes interfecerunt. Sacrilegi
qui templa diripuerant. [Conuicti iudicijs] Qui condemnati
fuerant. [Timentes iu.] Qui facinus aliquod commiserant, pro-
pter quod timebant condemnari. [Quos manus] Interficiendo
homines, fures intelligat interfectores. Lingua periuria facien-
do. [Periurio] Referas ad linguam. [Sanguine] Referas ad ma-
num. [Flagitium] Si non facinus commiserat. [Flagitium] .i.
rem aliquam repræhensione dignam perpetrauerat. [Egctas]
Quia res familiares sibi defecerant, vel nunquam etiam posse-
derant. [Itaque in tan.] Ad propositum suum redit Sal. [Ani-
mus conficius] .f. alicuius sceleris, nam qui sibi ingentis facino-
ris conficius est, nunquam requiescit, donec scelus sceleri addide-
rit. [Proximi] Propinqui. [Vacuus culpa] .i. innocens. [Incide-
rat] Casu aliquo in amicitiam eius venerat. [Quotidiano vsu]
Quotidiano consuetudine. [Cateruas] Comituias. [Stipato-
rum] Seruorum. [Illecebris] Voluptatibus, quas caterua sibi af-
ferebat, vt infra patebit. [Par] Magnitudine scelerum. [Simi-
lis] Maioribus. ergo par ad magnitudinem, similis ad maiores
pertinet, par quantitate efficebatur, similis qualitate. [Sed maxi-
mæ adolescentium] Superius declarauit Sal. quomodo Catilinæ
domum frequentabant scelerati homines, cuiuscunque flagi-
tij conscij fuissent. Aut etiam, sed nunc dicit familiaritates ado-
lescentium maxime placuisse Catilinæ, eo quod eorum animi
teneri ac instabiles capi possent. [Sed maxime appetebat] Hoc
est omnium sceleratorum animos, sed maxime adolescentulo-
rum. [Eorum animi] Cur adolescentium magis, quàm aliorum
animos appeteret, declarat ipse, quia facile erat, hanc ætatem de-
cipi. [Moles] Teneri. [Fluxi] .i. labiles, & inconstantes. [Haud
difficiliter] .i. facile, nam & quomodo caperentur animi adole-
scentium declarat. [Præbere] .i. præbebat. [Vt cuiusque] Adoles-
centes cupiditatibus ardent, & alij alia flagitia cupiunt, eo quod
vniuscuiusque libidine eis satisfaciat Catilina. Nam &c.
[Seorta] Meretrices. [Mercari] Pro mercabatur. [Canes] Atque
equos .f. qui erant venatu gaudentes. [Vt cuiusque studium]
sicut cuiusque voluntas. [Flagitabat] Ardebat. [Neque sumptui]
.i. non parcebat pecunijs, vt obsequeretur libidimbus adolescen-
tium. [Neque modestiæ] Non habebat moderacionis rationē,
dum voluptatibus eorum satisfacere. [Dum] Modo. [Obno-
xios subiectos] Et & obligatos, & rectè dixit obnoxios, quia ob-
noxios proprie dicitur ille, qui ob noxam .i. culpam obligatus
est, & isti adolescentes ob aliquam culpam Catilinæ obligati
erant. [Scio] Inquit Sal. [Frequentabat] Ibat frequenter. [Pa-
rum honeste pudicitiam] .i. obscenis vitijs deditos fuisse. [Sed
ex alijs rebus magis] Ex alia antea acta Catilinæ vita homines id
suspiciabantur, quanquam res ipsa alicui nota erat. [Sed ex alijs
rebus] Ex alijs Catilinæ vitijs. i. iuuentutem obscenæ volupta-
ti deditam fuisse. [Compertum] Manifestum iam primum ostē-
dit, cum credebant homines ex alijs Catilinæ vitijs, ipsum Cat-
ilinam impudicos habuisse adolescentes. [Fecerat] Commise-
rat. [Nobili] Nobili loco nata, cum qua commiserat stuprum.
[Virgine Vestæ] .i. cum virgine Vestali .i. virgine deæ Vestæ.
Vestæ templum Romæ nobilissimum fuit, & virginis huic deæ
consecratæ æternum ignem in templo conseruabant, & virgini-
tatem perpetuam. cum vna ex his incestum Catilina commi-
sit.

fit. [Alia] quebat
stum con-
scenibus
Fas con-
ius læfer
adolesce
cum Vel
stilla. [P
lia om
quia ea
Catilinæ
pro certe
[Scelesti-
ris] Ipse
scelus ag
que vigil
scere. [It
pro exci
linæ. [E
pallor fa
velox in
tali. Fac
vultus, q
eo quod
aut anim
quod si a
facie] Pro
batione
prehendi
Superius
appetebat
impelleb
linæ. [Na
tiam. [M
lij mere
facinora
clarat ip
bus, fal
menti co
las signa
bantur t
bere] Ed
nis, nulli
ma atque
rem exu
mines, q
cum ver
prompri
existima
tes, qui
ut eos q
nus sup
circun
labat ip
rec] Pi
[Malus] ARL.
O p
pla] Ad
lo delig
ria. i. ruf
probat
coraban
iniuria
ætatis h
multa q
[Facere
ros. [M
extat Ep
teribus
rebus de
tionibu
nentur.
atque d
eius no
prætere
polim n

fit. [Alia huiusmodi] Respexit ad obscœnitatem, de qua ante loquebatur. [Ius, & fas] Quod cum mulieribus stuprum, aut incestum commiserat, hoc fortasse tolerandum fuit, sed cum adolescentibus delectaretur, hoc deterius est. Ius, contra ius humanum. Fas contra ius diuinum, nam ius hominum, fas deorum dicitur, ius læserat, stuprum committendo cum virgine nobili, & etiam ad decembris delectando, fas autem deorum ius offenderat, quod cum Vestali virgine stuprum commiserat. [Cuius] Aureliæ Orestillæ. [Præter formam] Forma quidem bona erat, sed ipsa Aurelia omnibus vitijs erat referta. [Bonus]. s. homo. [Quod] Pro qua ea Aurelia Orestilla. [Illi] Catilinæ. [Priuignum] s. filium Catilinæ, qui priuignum eius erat futurus. [Pro certo] Habetur pro certo. [Necato] Veneno interfecto. [Vacuam] Expeditam. [Scelestis nuptijs] Ipsi Aureliæ. [Quæ]. s. filij cædes. [Facinoris] Ipse antequam tantum facinus indicaretur, aliquid maius scelus aggrediretur. Impurus vitiosus. [Infectus] Inuisus. [Neque vigilis]. s. vigilando, quietibus quietendo. [Sedari]. i. quietescere. [Ita] Hoc modo. [Conscientia]. s. parati sceleris. [Excitata] pro excitatam, commotam. [Vexabat] Perturbabat. [Eius] Catilinæ. [Exanguis] Pallidus, nam cum e vultu sanguis efluxerit, pallor faciem occupat. [Fœdi] Cruentis, sanguine pleni. [Citius] velox incessus Catilinæ. [In facie] Naturali. [In vultu] Accidentali. Facies est forma naturalis, quæ difficulter mutari potest, vultus, qui pro voluntate animi mutatur, & dicitur à volendo, eo quod habitu vultus, indicatur animi voluntas, nam si mens aut animus aliquid lætum conceperit, lætitiâ vultus ostendit, quod si animus timuerit, vultus quoque metum significabit. [In facie] Pro conturbatione naturalis formæ. [Vultu] Pro perturbatione voluntatis animi. [Vecordia] Insania. [Inerat] Comprehenendi poterat habitudine mentis & vultus. [Sed iuuentutem] Superius ostendit quomodo iuuenem maxime familiaritates appetebat Catilina, eo quod ætas illa facillime ad omnia facinora impellebatur, nunc dicit, quomodo sceleratioribus reddebat Catilina. [Nam illexerat]. i. traxerat in sui benevolentiam, & amicitiam. [Multis modis] Cuiusque studium ex ætate flagrabat, a alijs meretricis præbendo, alijs equos, & canes emendo. [Mala facinora] i. maleficia. [Ex illis] Quæ maleficia eos docuerit declarat ipse. [Commodare] Pro commodabat ex illis iuuenibus, falsos testes. [Falsos signatores] Falsos sigillatores testamenti consecutus fuit apud maiores, vt testamentorum tabulas signarem, signo suo homines ad minus septem, nec aperiebantur testamenta, nisi octo dies post mortem testatoris. [Habere] Edocebat eos. [Vilia] Nullius curæ, nullius existimationis, nullius considerationis. [Post vbi]. i. postquam. [Eorum fama] atque, &c. Postquam eos infames atque omnem pudorem exuere fecerat, ad scelera maiora incitabat. nam primo homines, qui bonam habent famam, metuunt ne illam amittant, cum vero eam amiserint, ad omnia scelera procliuus sunt atque promptiores. [Famam atque pu. attri.] Quia amiserant bonam existimationem, & omnem verecundiam. [Infontes] Inuocentes, qui nihil offenderant eum. [Sicut fontes] Sicut nocentes, sicut eos qui sibi nocuerant, hoc est amicos, sicut inimicos. [Minus sup.] i. minus accedebat, offerebatur. [Circuuenienter] Pro circuueniebat. i. decipiebat, & offendebat. [Iugulare] Pro iugulabat ipse Catil. [Malus animus] Illorum iuuenum. [Torpescere] Pignescere. [Gratis] Sine præmio, & est aduerbium. [Malus] Præuus, & ipse animus iuuenum.

ARL.

OPERÆ PRECIUM, &c. [Vifere]. i. contemplari. [Templa] Ad tuendum sunt dicta, vt Varro asserit. sic locus qui in cœlo designabatur, templum appellabant præfici. [Villas]. i. prætoria. i. rusticanas domos. [In modum vrbium] Quod his Sen. improbat verbis. Illa quidem ostenduntur, non possidentur. [Decorabant]. i. exornabant. [Gloria]. i. rebus gestis. [Licentiam iniuria]. i. libertatem, ne aliquando deficerent. [At hi]. s. nostræ ætatis homines. [Socijs]. i. confœderatis. [Victores] Maiores multa quæ iure contra hostes facere poterant, non faciebant. [Facere iniuriam]. i. violare subiectos. [Subuersos]. i. adæquatos. [Maria constrata] Vt Lucullus fecit de cuius luxu Pompeij extat Epist. apud Plut. quæ incipit: Mihi vero Luculli vita veteribus simillima comœdijs videri solet quarum primæ partes, rebus domi militiæque gestis, postremo vero conuiujsotationibus, cantu procaci, facibus omnique luxu genere continentur. Ego enim sumptuosa illa artificia, ingentes balnearum, atque deambulationum apparatus, picturas, statuas omnesque eiusmodi rerum studium ad luxum arbitror referenda. Addit præterea Plut. Quid de his operibus, quæ iuxta mare, circa Neapolim magnifice splendideque constructa sunt, iudicandum ar-

bitramur? Vbi altiores profundis fossis tumulos ipse suspenderat, vbi maritimas ædes easque pulcherrimas atque amplissimas ædificaret, vbi discursus maris piccolosque riuos ædibus circumduxerat. [Habere honeste]. i. ad honestos vsus. [Diuitiæ] Instrumenta sunt ad omnia facinora, vt Arist. asserit. [Libido] ganeæ. Id est ingluuiei. Nam Ganeæ proprie est ingluuies, & heluatio, vt octauo, & decimonono Plin. ostendit. Sidonius Apollinaris: Disruptum stomachum ganeæ nihil melius sarcire potest quam parsimonia [Vescendi] Sen. Dijs boni quantum hominum exercemur ventrem. [Luxu]. i. iniemperantia. [Impudicus]. i. qui pudicitiam violauit. [Ganeo]. i. heluo. [Pene]. i. genitali membro. [Quicumque]. s. sequebatur. [Redimeret]. s. à iudicijs. [Timentes]. i. se vocari in iudiciu[m]. [Pro factis]. s. malis. [Manus]. i. q. alios interfecere. [Lingua]. i. falso iuro. [Flagitium]. s. commissum. [Exagitabat]. i. vexabat [Vsu] Nam vt ait Hil. trahuntur à conuersantibus mores. Et Secundus in Epist. ad

id est, talis est vnusquisque quibus delectatur conuersans. Plut. in vita Pomponij Attici, Plus in amicitia valet similitudo morum, quàm affinitas. [Similis]. i. tam scelestus. [Fluxu] i. instabiles. [Studium]. i. animi affectio. [Ex alijs rebus]. i. ex vita Catilina, quæ in alijs rebus erat iniqua quamuis huius famæ nulla esset certitudo. [Cum virgine] Asconius Pædianus scribit se eius nomen non reperisse. [Cum faccedore] Cum Fabina sorore Terent. vxoris Cic. vt ait Asconius. [Alia]. s. supra. [Necato filio]. s. veneno, vt potest potiri conuubio Orestillæ, quæ illum renuebat propter priuignum. [Necato filio] Appianus lib. ij. bellorum ciuiliu[m] ait. L. autem Catilina gloria & generis splendore præcellens temeritate notis, adolescentem filium ob Aureliæ Orestillæ amore[m] interfecisse dicitur, cum mulier superstitie filio nuptias eius recusaret. [Facinoris] i. conuersionis. [Sedari] Quia excitabatur per somnum, vt Neroni euenisse ait Tranquillus. [Fœdi]. i. sanguinei. [Incessus] De incessu qualis debeat esse plura Cic. in Offic. [Proffus] i. omnino. [Vecordia] Mentis agitatio. [Inerat] Demonstrabatur. [Illexerat] In amicitiam attraxerat. [Attrierat] Quia non curabant famem. Et qui famam conterit suam crudelis est, ait Salomon. [Gratis] i. sine causa.

OMNIVM flagitiosorum, atque facinosorum] Alij Flagitiosorum, atque facinorum legunt, ad eam formam qua seruitia imperia, pro seruis, ac imperatoribus dicimus, & scelus p scelesto, apud Terent. Sal. etiam ipse flagisse videri poterat lógissimo rum verborum monstratam illam enunciationem, nempe flagitiosorum, ac facinosorum. Exemplar tñ Gothi ita habebat lógiore illo syllabarum tractu. Sed iudicet lector. [Proxime sequitur] Nam quicumq; impudicus, adulter, ganeo, alea, manu, ventre, penè bona patria dissipauerat. Quidam omittunt verbum Alea vt tria tribus respondeant, quanquam haud scio obferuarit ne perpetuo hæc Sal. Et antiquum exemplar habebat Alea. [Scilicet ne per ociu[m] torpesceret manus, aut animus] Post animus distinguendum, ac deinde inferendum, gratuito potius malus atque crudelis erat. Quasi diceret, Scire licet, cur infonteis sicut fontes iugularet, ne per ociu[m] aut manus, aut animus torpesceret. Tum causa malitiæ subnectitur. Erat enim inquit, gratuito potius malus atque crudelis. Mirum quàm hic quidam sudarunt, nec tamen sese explicant.

GLAR.

OPERÆ PRECIUM est &c.) Ex comparatione præcorum docet quantum immutari ac deprauati sint mores. Prisci enim delubra deorum omni pietate decorabant, & domos suas priuatas gloria non luxu superbo, ac huius seculi inquit homines domos suas ita magnifice & sumptuose extruunt vt montes subuertant & maria consternant, & templa deorum aut negligant, aut spoliant. Præterea maiores solebant victis nihil præter arma &c. belli fomenta adimere imò vt Cic. docet, solebant victorum nationum patroni esse, ita vt totius orbis præsidij potius quam imperij meruerit dici, ac recentiores, etiam socios ac conuicines omnibus facultatibus spoliant. Ordo est. [Operæ precium est]. i. vile & dignum factu, vt pote habens precium. i. mercedem operæ. i. laboris & operationis. cum. i. postquam cognouerit. i. quiuis cognouerit domos. i. priuatas in vrbe atque villa. i. ædificata in agris ædificatas in morem vrbium, ita vt singulæ cellæ aut vrbes videantur, aut ita sumptuose vt in vrbibus solent, & visere. i. postea visum ire aut videre templa. i. ædes ad contemplanda diuina instituta. deorum. i. dijs consecrata, quæ maiores nostri. i. præci Rom appositiorie mortales. i. homines religiosissimi (vbi frustra quidam addunt virt) fecere, q. d. quantum discriminis sit inter templa tam humilia & modica ædificata priuata tam superba atque magnifica, à priuatis instructa. Vnde

ASC.

Flac. car. iij. delicta maiorum immeritus lues Rom. donec templa refeceris. Adesque labentes deorum, & fœda nigro simula cra fumo, &c. ne tamen vitio dare videatur antiquis q̄ talia extruxerant, addit, verum. i. sed illi. f. maiores nostri decorabant. i. vouebant delubra. i. fama deorum in quibus esset simulacrum delibatum. i. decoratum, quia ex ligno tunc erant idola, seu deorum simulacra vsque ad Asiam deuictam. Numa tamen (vt Euseb. de præparatione euang. asserit clementem dixisse) more mosaico nullum simulacrum in templo esse voluit. Plut. quoque ait ex ligno prisca deorum simulacra fieri solita. Nam lapidem rem duram & inanem in deorum effigiem cœlare volebant. Aurum vero, & argentum infœcundæ terræ colere putabant. Plat. vero in legibus ait: Terra & veta deorum est habitatio. Nemo igitur ex ijs ceteris dijs simulacra faciat. Aurum autem & argentum inuidiosa possessio est. Ebur animam depouit. idcoq̄. ad simulacra deorum septum est. Aes & ferrum belii sunt instrumenta. Hæc illi decorabant inquam omni pietate. i. latria & cultu pio. Est autem pietas fundamentum omnium virtutum, (vt inquit Cic. pro Plancio) proprièq̄. capitur pro debita obseruantia in deos & parentes, quæ religio dicitur. [Et decorabant domos suas]. Priuata gloria. i. rerum bene gestarum per se aut per maiores quorum imagines in stemmate habebant. Neque eripiebant victis quidquam præter licentiam iniuriam, quia illis arma naues equos & similia auferebant & interdumq̄. nia diruebant, ne iterum sint iniuriæ nec rebellent, sic tributaria facta est prius Carthago q̄ deleta. At hi. f. nostri sæculi homines, contra. i. e contrario existentes, ignauissimi, adimere p̄ adimebant nisi demen. i. abtulerunt per summum scelus socijs omnia ea quæ fortissimi victores. f. prisca reliquerant, cum auferre potuissent hostibus. [Proinde] Pro perinde (nisi potius perinde legamus) perinde. i. ita vt quasi facere iniuriam, id esset demum vt imperio. Nam quid memorè ea. f. facinora libidinosæ Rom. quæ nemini sunt credibilia, nisi ijs qui videre sup. ea, viderent montis. i. montes esse subuersos. i. resolutos in planiciem, a cōpluribus. i. plusculis, priuatis. i. regno & principatu, & maria esse conftrata. i. oppleta terra illa ad ædificia faciendâ vt fecerat Luc. Neapoli. vbi ædificia in media vsque maria porrigebat. vnde in luxum Rom. dicit sic Horat. car. ij. Iam pauca aratro iugera regis Moles relinquunt, vndique latius extenta visentur Iucrino Stagna lacu. & lib. iij. Contracta pisces æquora sentiunt, Iactis in altum mollibus. i. maximis ædificijs. Consimile fecisse dicitur Xer. à quo velificatus athos. quibus. f. ciuibus Rom. diuitiæ videntur fuisse ludibrio. i. ab ludibrio, & irrisionem vt in Aegypto Pyr. extructoribus, quippe. i. quia ipsi properabant ab uti diuitijs per turpitudinem. i. luxuriam quas licebat habere. i. possidere honeste. Sed libido stupri. Censet non sola ædificandi luxuriosa magnificentia peccare sui sæculi Rom. sed, & alijs ferè vitijs dicens: sed cum summa esset libido in extruendis ædificijs, non minor, imò æqualis libido stupri. i. luxuriæ Veneris illicitæ, vt cum viduis, virginibus, aut etiam scortis, & gener. i. luxuriosæ, & gloriosæ vitæ in ganeis, & lupanaribus quæ sunt iultra meretricum, & gula perditorum, & ceteri. i. consimilis cultus. i. indulgentiæ, & mollis vitæ in qua quis fouetur, & colitur indulgeret, non decenter, nam decens cultus non meretur vituperari, inceserat. i. inuaserat Rom. & viros pati muliebria, & subagitari more mulierum vt patrici solent à pediconibus, de quibus dicit Paul. Rom. j. masculi relicto naturali vsu fœminæ exarserunt in desiderijs suis in inuicem, masculi in masculos turpidinem operantes, & mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes &c. [Et mulieres habere] .i. castitatem coniugalem, in proptulo. i. omnibus expositam, quasi in prostibulo, ita vt sola casta sit quam nemo petiuit, sup. inceserat. Si militè exquirere omnia terra & mari causa vscendi. i. propter gulam & dormire priusquam cupido. i. desiderium somni esset. non opperiri. i. nõ prætolari seu expectare, sed expectamus proprie desideranda & expectenda. vnde Aen. ij. Quibus Hector ab oris, Expectate venis? est enim expectare frequenter extra aspicere, hoc est exire & inspicere an desideratus veniat, opperimur autem qualiacunque, & in omnibus his aut ponitur infinitiuis pro imperfecto vt sit opperiri pro opperiebantur, aut intelligitur cœperant, aut quod potissimum hic dicam hæc infinita reddunt suppositum illi verbo inuaserat, nam vt dicamus sic libido non opperiri &c. non placet quia dicendum esset libido non opperendi &c. pergamus ergo vt cœpimus. famem. i. esuriem non opperiri sitim. i. appetitum bibendi, neq; frigus. i. appetitum se calefaciendi, neq; lassitudinem. i. fatigationem & appetitum se reponendi & quiescendi, sed antecapere. i. præoccupare omnia

hæc lux. i. luxuriosa vita & libidinosæ atque indulgenti sibi. vorabant. n. cibos gulam prouocantes priusquam famelicerent, potabant priusquam sitirent, dormitabant priusquam somnus eos inuaderet, calefaciebant se priusquam frigerent, recubabant vt quiescere volentes solent, priusquam lassum essent. Hæc aut. i. huic immodi vitæ perditæ, incendebant iuuentutem. i. iuuenes Rom. vbi opes. i. facultates, fortuna, diuitiæ, familiares. i. domesticæ, & ex patrimonio collectæ defecerant, ad facinora. sturpia vt pote ad rapinas & furta ac sacrilegia. Nam animus imbutus. i. a primis annis institutus malis artibus. i. exercitijs perditæ vitæ haud. i. non facile. i. difficile carebat. imò non carebat sed indulgebat libidinibus, & eo. i. propterea propter libidinem animus cuiuslibet, erat deditus. i. penitus addictus & indulgens, profusus. i. abundantius, quæstui. i. acquisitioni rerum omnibus modis. f. per fas & nefas, quia vt Iuuen. longe post dixit: Vnde habes quærit nemo, sed oportet habere. atque sumptui. i. absorptioni & expensionem rerum. sumptus quidem erat prior in intentione sed posterior in executione, vnde rei gestæ ordinem seruat. [In tanta] venit tandè ad Cat. facinora specialiter narranda dicens: Catil. habebat in tæra & tam corrupta ciuitate. i. multitudine ciuium iuniorum, id quod erat facile. i. quæ res erat facilis factu. i. vt fieret, ceteras. i. turmas comitibus omnium flagitio forum, & facinororum. i. malefactorum, qui multa flagitia, & facinora commiserant, (sunt qui flagitiosissimorum legant, sed omnis non additur superlatiuo) circum se tanquam stipatorum. i. densè concomitantium, vt satellium. tractum est à stupa qua naues stipantur, [Nam quæ existens imp.] .i. habens pudicitiam in proptulo, adulter, & ganeo. i. ganeorum frequentator, lacerauerat. i. dilapidauerat, bona patria. i. patrimonium suum, manu prodigendo, ventre absumendo, & penè. i. cauda hoc est virga virili scortando. Reddeuda autem sunt singula singulis vt sit impudicus manu vt aleator, & dissipator Ganeo vincte iuxta lud Iuuen. Sed laudem sili quas occultus ganeo; & adulter penè. i. virilibus. Nam penis cauda est, vnde offam penitam dixerunt veteres. Et cum tria tantum præmiserat frustra additum est alea quæ manu iacitur. sicut prius addiderant raptus illic, Catilina rapit &c. [Quique] .i. & qui conflagerat. i. compegerat contraxerat grande æs alienum. i. debitum ex ære alieno, quo. i. ideo vt vel quo ære alieno redimeret. i. paret flagitium. i. peccatū enorme, flagitatione & increpatione ac flagris dignum, quod etiam verbis vt periurio, fit, aut facinus. i. factum aliquid insignis culpe, vt sunt parricida & similia. Sanè peccata redimebantur tunc pecunia, quia vt visum est ante Syllam non licebat occidere ciues Rom. nisi in crimine læsæ maiestatis aut occupatæ dominationis, aut in seditione quæ legem non audit, vt Brutus in liberos suos animaduertit & vt cæsi sunt Græchi. Proprie ergo dicit Scriptura, peccata tua elemosynis redime, quia redimere est precio aliquid delere si malum est, aut recuperare & liberare, si bonum. vnde, redimuntur captiui, & genus humanum redemptum est sanguine Christi, redimitur aut dum deletur peccatū. vnde Iuuen. monstrum nulla virtute redemptum à vitijs. Et cōponitur à re & emo interposito d, uerbum aut principale horum suppositorum impudicus adulter &c. ponitur ibi, hi Catil. proximi & familiares erant, dicit ergo præterea. i. insuper præter iā dictos oēs parricidæ. i. occisores parentum aut cuiuscunq; affinis aut consanguinei, quia cum desit speciale vocabulū vimur, vt dici Quint. generali, non enim habemus quo fratris occisor nominetur, nam fratricida in vsu non est. [Vndique] .i. ex omni loco confluentes, omnes sacrilegi. i. rerum sacrarum aut de sacris locis ablatarum fures, aut raptores, conuicti. f. de criminibus, & ita condemnati iudicijs, aut timentes iudicium. i. non audentes comparere coram iudice, pro factis. i. p̄ facta scelerata. [Ad hoc] .i. præterea omnes sup. quos manus. f. facinorosa, alebat sanguine ciuili. i. per effusionem sanguinis ciuium, illis. n. interfecit eorum bona occupabant, aut quos lingua alebat periurium, quia producti testes periurabant pro precio, & postremo. i. denique vt tandem omnes complectat omnes quos flagitium. i. grande scelus, aut egestas, contracta ex rerum suarum absorptione, aut animus conscius. Calicuius magni sceleris exagitabat. i. extra tranquillitatem agitabat, & ita vexabat & torquebat morsu conscientia, hi inquam omnes erant proximi & familiares Catilinæ. [Quia si quis etiam] vacuus. i. immunis, & abhorrens à culpa. i. adhuc insons, incederat. i. casu venerat. (Ea enim est calamitas in amicis maxima, q̄ amor præcedat iudicium). Vnde amicos diligimus, & diligimus priusquam perfecisse nouerimus. Potest autem fieri vt bonus. i. videns tot in familia Catilinæ putaret in eò magnam esse præstantiam aliquam)

aliquam)
pro. i. sim
forum, q
ris, atque
rum & vi
lectamem
uerb. j. Fi
xerint, v
tunculas
eum eis
rum ad
Sed Cati
quia tale
rem. Vnd
fragiles &
senium fl
decipieb
cuiusque
me procl
tas, aut e
merari.
Quod p
quod stu
dum &c.
.i. dispen
quam qu
non par
ptui non
autem q
modice
dum. i. d
cios qua
(inquit)
tarent it
quentab
suorum
neste. i. q
ma vale
fandis pe
.i. alicui
iuration
storici es
habeat. f
lescens)
pridem
rent ver
gine. f. q
quam ne
defedere
mi supp
religio
pellat. V
& quibu
polite d
late rep
.f. huma
bus nos
ra & stu
ris infar
partem
uis mo
laudau
.i. specie
ne cocil
dabat n
næ, qui
ipse Ca
cisse do
habent
proprie
suum fu
quia pr
tilina n
lium ne
sceleris
multis
tum po

aliquam) in amicitiam eius .f. Catilinæ, efficiebatur facile pat-
 pro .i. similis, ceteris, quotidiano vsu .i. ex consuetudine peruer-
 forum, quia cum sancto sanctus eris, & cum peruerso peruerteris,
 atque illecebris .i. illecta mentis atque attractionibus vicio-
 rum & vitioforum, vitia carnalia habent illaqueandi virus ob-
 lectamento suo illitum. Et ergo bene consulit sapiens Pro-
 uerbi .j. Fili mi si te lactauerint peccatores ne acquiescas eis. Si di-
 xerint, veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscondamus re-
 tiunculas contra innocentem frustra &c. Fili mi ne ambules
 cum eis prohibe pedem tuum à semitis eorum. Pedes enim illo-
 rum ad malum currunt, & festinant, vt effundant sanguinem.
 Sed Catilina appetebat maxime familiaritates adolescentium,
 quia tales cum sint imperiti rerum, facile seducuntur in erro-
 rem. Vnde addit, quia animi eorum .f. adolescentium mobiles &
 fragiles & fluxi .i. fluentes ætate, quæ cito decurrit, quia vsque ad
 senium fluunt anni, capiebantur .i. inescabantur iriciebantur,
 decipiebantur, haud difficile inuaduntur .i. facillime. [Nam vt studium
 cuiusque flugrabit ætate] .i. secundum quod quenque maxime
 procliuem viderat, præbere .i. præbebat alijs scorta .i. prostitu-
 tas, aut exoletos, quod primum adolescentiæ venenum est, &
 mercari .i. mercabatur alijs canes, atque equos. Vnde Comicus:
 Quod plerique omnes faciunt adolescentuli, vt animum ad ali-
 quod studium adiungant, aut equos alere aut canes ad venan-
 dum &c. [Postremo neque parcere] .i. neque parcebat, sumptui
 .i. dispendio, & absumptioni bonorum neque modestiæ suæ,
 quam quia non seruabat visus est illi non parcere. Aliter tamen
 non parcebat sumptui, & aliter non parcebat modestiæ, quia sum-
 ptui non parcebat, eo quod immodeste eum faciebat, modestiæ
 autem quia eam perimebat, sicut non parcimus vino quod im-
 modice bibimus, & non parcimus sanitati quam destruimus.
 dum .i. dum modo faceret sibi adolescentis obnoxios .i. deuin-
 ctos quasi ob communem noxam .f. fidos, quia complices. Scio
 (inquit) fuisse nonnullos qui exultarent .i. iudicarent, & pu-
 tarent ita, videlicet iuuentutem .i. frequentiam iuuenum, quæ fre-
 quentabat domum Catilinæ, habuisse pudicitiam .i. corporum
 suorum integritatem, & castitatem a corpori libidine, parum hon-
 neste .i. quod inuicem agerent, & paterentur turpia. [Sed hæc fa-
 ma valebat] .i. vigeat magis ex alijs rebus .f. infamibus & nef-
 andis per eos factis, quam sup. vt id fore compertum, cuiquam
 .i. alicui, quod foret addit, propter aliquos nobiles, qui in con-
 iuratione non fuerat, & tamen familiares Catilinæ, aut quia hi
 storici est, nihil affirmare, quod compertum & exploratum non
 habeat. [Catilina fecerat iam multa stupra nefanda, pridem ado-
 lescens] .i. ab eo tempore quo fuerat adolescens .i. Seruo iam &
 pridem diuini, quia coniunctim secundum Vallam desidera-
 rent verbum perfluentia, & id ferè in præfenti tempore, cum vir-
 gine .f. quadam nobili & cum sacerdote Vestali .i. virgine Vestali,
 quam nefas erat attingere, vsque adeo vulgo deprehensa, viua
 defoderetur in terram, quod & Illæ Rheæ matri Romuli & Re-
 mi supplicium illatum dicunt. Quia autem præcipua castitas &
 religio erat in Vestali, ideo multi eas quas Ecclesia moniales ap-
 pellat, Vestales vocant. Quomodo autem Vestales capiebantur,
 & quibus partibus nate, & quam integro corpore, & vt amare
 poltea dicebantur, & quo tempore exire licebat, apud Gellium
 late reperies lib. i. cap. xij. Et fecerat alia huiusmodi contra ius
 .f. humanum & fas .i. contra ius diuinum, quod fatur in pectore
 bus nostris. [Postremo] .i. demum post multa detestanda facino-
 ra & stupra, captus fuit Amore Aureliæ Orestillæ, illius mulie-
 ris infamis, cuius .f. mulieris Orestillæ nomine, nihil .i. nullam
 partem & nullum factum, hoc est nihil penitus quod illius quo-
 uis modo diceretur, seu vt opus, bonus .f. vir .i. iustus & probatus
 laudauit vnquam, quia nihil erat in ea laudabile, præter formã
 .i. speciem & venustatem corporis, quæ a seruo .i. calido sangui-
 ne conciliatur, quod, id est quia ea .f. Orestilla, dubitabat .i. formi-
 dabat nubere illi .f. Catilinæ, timens priuigiam .i. filium Catili-
 næ, quæ priuignus illi erat futurus, adultum .i. prouectum ætate,
 ipse Catilina creditur pro certo .i. pro re certa & comperta, fe-
 cisse domum .f. suam, vacuam .i. expeditam & nihil impedimenti
 habentem, nuptijs scelestis .i. ad nuptias scelestas, & hoc filio .f.
 proprio necato. Alij intelligunt de filio Orestillæ, vt illa filium
 suum futurum priuignum Catilinæ necarit, sed minus procedit,
 quia propter patricium illud si à muliere esset commissum Ca-
 tilina non ita ageretur vt sequitur. Quæ quidem res .f. quod filium
 necauit, videtur mihi fuisse causa maturandi .i. accelerandi
 scelestis .f. coniurationis. Nanque animus .f. Catilinæ, impurus .i.
 multis criminibus obnoxius, & infestus .i. vim inferens quan-
 tum posset dijs & hominibus, neque poterat sedari, tranquilla-

ri vigilijs neque quietibus .i. in tantum conscientia vexabat me-
 tem excitam .i. prouocatam scelestibus. [Igitur] .i. & ideo, color
 inerat in illo exanguis .i. sub pallidus, vt exanguibus est, oculi
 inerat fædi, incellus erat modo .i. interdum, citus .i. velox; mo-
 do .i. interdum, tardus, & vecordia .i. infania erat prorsus in fa-
 cie, & vultu eius. [Sed iuuentutem] Redit ad corruptos a Catili-
 na, dicens: Sed Catilina præter turpitudinem propriæ vitæ,
 edocebat .i. aperte docebat ita vt memoria tenerent, iuuentu-
 tem .i. uuenes ipsos, quam .i. quos, illexerat .i. illecebris ad se at-
 traxerat, vt supra diximus, edocebat inquit mala facinora .i. male-
 ficia, multis modis, & commodare .i. commodabat, hoc est ap-
 prebat ex illis .i. iuuenibus, aut potius edocebat ex illis .f. quos-
 dam commodare .i. exhibere supp. se testes falsos & signatores
 .i. vt dicunt notarios falsos .i. falsarios, qui de testamentis aut
 contractibus falsis testimonium exhibebant & instrumenta (vt
 dicunt) conficiebant, & edocebat ex illis .i. quosdam illorum ha-
 bere fidem, fortunas, & pericula .i. quæcunque euenire possent,
 vilia .i. vilipendenda & contemnenda. [Post] .i. postmodum,
 vbi .i. quando, vel post vbi .i. postquam attriuerat .i. paulatim ab-
 sumperat, & perdiderat famam atque pudorem eorum, ipse im-
 perabat alia facinora maiora, videlicet morte prædonum noctu
 grassari, si causa peccandi .i. occasio aliquem offendendi non sup-
 petebat .i. non se exhibebat sufficientem in præfens .i. si à nullo
 lædebantur etiam in minimo, nihilo minus ipse edocebat eos
 circumuenire .i. opprimere dolis, & adoriri, atque iugulare .i.
 trucidare inciso iugulo, infantes, id est innocentes, & inculpa-
 biles, sicut fontes, id est nocentes, aut prouocatores .i. scilicet .i.
 scire licet cur id fecerit videlicet ne manus alium torpescerent,
 id est ferent ignauia & pigra per ocium, id est vacationem ab
 opere, aut potius ideo faciebat hoc, quod animus eius erat ma-
 lus atque crudelis, gratuito, id est suapte natura, sine præmio
 aut mercede.

His amicis, socijsque confisus Catilina, simul, quæ
 hæc alienum per omnes terras ingens erat, & quæ
 pleraque Syllani milites largius suo vsu, rapinarum, &
 victoriæ veteris memores, ciuile bellum exoptabant,
 opprimendæ reip. cõsiliu cepit. In Italia nullus exer-
 citus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gere-
 bat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus ni-
 hil sanè intentus: tutæ tranquillæque res omnes. sed
 ea prorsus opportuna Catilinæ videbantur. Igitur erant.
 circiter Calend. Iunias, L. Cæsare. & C. Figulo consu-
 libus primo singulos appellare hortari alios: alios tenta-
 re; opes suas, imparatam remp. magna præmia con-
 iurationis docere. Vbi satis explorata sunt quæ voluit,
 in vnum omnes conuocat, quibus maxima necessitu-
 do, & plurimã audaciæ inerat, eõ conuenere Senatorij
 ordinis, P. Lentulus Sura, P. Antronius, L. Caspius Lon-
 ginus, C. Cethegus, P. & Seruius Sylla Seruij filij, L.
 Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Bestia,
 Q. Curius: præterea ex Equestri ordine, M. Fuluius no-
 bilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelijs.
 Ad hoc multi ex colonijs & municipijs domi nobiles
 erant. Erant præterea cõplures paulo occultius consilij
 huiusce participes nobiles, quos magis dominationis
 spes hortabatur, quæ inopia, aut alia necessitudo. Ceteru
 iuuentus pleraque, sed maxime nobilium Catilinæ in-
 ceptis fauebat: quibus in ocio, vel magnifice, vel mol-
 liter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum quæ pa-
 cem malebant. Fuere item ea tempestate qui crederent
 M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse:
 quia Cn. Pompeius inuisus ipsi, magnum exerci-
 tum ducebat: cuiusuis opes voluisse contra illius po-
 tentiam crescere: simul confisus, si coniuratio va-
 luisset, facile apud eos se principem fore. Sed antea
 item coniurauere pauci cõtra remp. in quibus Catilina
 fuit:

• Tullo.
vel vt
codex Al-
dinus ha-
bet, Tul-
lio.

fuit: de qua quamuerisime potero, dicam. L. * Iulio, M. Lepido consulibus, P. Antronius, & P. Sylla de signati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. Post paulo Catilina pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum: quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Pisonem adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus: quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulant. cum hoc Catilina & Antronius, circiter nonas decembris communicato consilio parabant in capitolio cal. Ian. L. I orquatam, & L. Cottam consules interficere. Ipsi fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in nonas februarias consilium cædis transtulerunt. Iam tunc non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quæ ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare, eo die post conditam urbem Romam pessimum facinus patraturum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant, ea res consilium diremit. Postea Pisonem in citeriorem Hispaniam questor pro pretore missus est, annitente Crasso: quæ cum infestum inimicumque Cn. Pompeio cognouerat. Neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat: quippe scædum hominem a rep. procul esse volebat. simul quia boni consules, presidium in eo putabant. & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. Sed is Pisonem in prouinciâ ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ducabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dunt imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuille pati. alij autem equites illos Cn. Pompeij veteres, fidosque clientes voluntate eius Pisonem aggressos. nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse: sed imperia sua multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum.

VALLA

His) Talibus amicis, & socijs, quos supra memorauimus simul confusus, ingens res alienum. i. omnes ciuitates erant obnoxie alieno ære. i. omnes finitimæ ciuitates foeneratoribus ingentem pecuniam debebant, pp alidua bella, quibus oppressæ fuerant, nam tempore belli non solum homines, sed etiam ciuitates aliæ ingenti ære solent esse obligatæ. [Et confusus) Largius suo vti, qui profusus suis rebus vti fuerant. [Rapinarum) Quas fecerant cum Sylla militantes. [In Italia nullus) alia quoque accedebat commoditas ad eam rem in extremis terris. i. in India contra Tigranem, & Mithridatem. [Ipsi) .i. Catilina. [Nihil sapè intentus) .i. erat, quia nihil tale metuebat senatus, & tunc periculum imminet, nam cum hostes vel inimicos nostros non metuimus, tunc vero periculum maximum nobis insitat. [Tantæ erant) .i. omnes ita res ita ociose Rom. erant, & quiescebant tanquam, si turæ & tranquillæ fuissent. [Opportuna) valde accommodata, ad id, quod Catilina exoptabat. [Calendas Ianua) .i. circa principium mensis Februarij. nã Calende vniuersi cuiusque mensis intelliguntur in mense præcedenti, etiam sunt accipiende semper pro mense sequenti. [Consulibus) .i. existentibus, his Consulatum gerentibus. [Appellare) Pro appellabat. Incepit alloqui alios eorum, si non respondissent calide, & dubitaret vtrum tantam rem aggredi deberent. [Suas opes) Videret quid facere possum, multos habeo viros mihi obnoxios, propterea multi ex ciuitatibus finitimis alieno ære obligati sunt, & partes nostras sequuntur. Postremo omnes Syllani milites, qui ad paupertatem redacti sunt, erunt nobis auxilio, & alia huiusmodi dicebat, quibus eos ad hanc rem adhortaretur. [Imparitam remip) Quia nullus exercitus sit in ea Italia, & senatus negligens sit, eo quod omnes res ociose sint in vrbe. [Magna) Quia urbem Romam omnibus rebus, & imperium vrbs terrarum consequemini, si vna mecum arma contra rep. sumere non

dubitaueritis. [Maxima necessitudo) maxima necessitas. Rerum suarum. .i. qui in extrema erant: paupertate. [Plurimum audaciæ) duo solent homines ad vnam rem comitandam adhortari, & omne scelus minimum faciunt, vt videatur. [Eo) Ad eum locum, vbi consilium habuit Catilina de rep. occupandam, propterea conuenerunt ad hoc. i. conuenerunt ex colonijs, & municipijs. Inter Coloniam, & Municipium hoc interest, quia colonia dicitur cum de nobilitate ad ignobilem mittuntur ciues, vt si de Venetijs mitterentur ciues ad habitandam Vincentiam, Colonia Venetorum diceretur Vincentia, sed municipium est, si ex hac ciuitate Vincentiæ mitterentur ciues ad habitandum Venetias, & vocarentur ciues Venetiæ, & vterentur ea dignitate, quæ vtriusque nobilitatis, & patricij principes Venet. hæc ciuit. appellaretur municipium Venetorum. [Paulo occultius) Paulo secretius, quæ supra memorauimus. [Magis spes dominationis) Inter quos creditum est fuisse Pub. Crassum diuitem, quia dominatio, eum ad hanc rem hortabatur, non autem inopia rei familiaris, cui diues esset. [Aliqua necessitudo) .i. aliqua necessitas. sicut necessarium spe quam vlla necessitate coactus, ad hanc coniurationem se contulissent, nunc autem dicit eos maxime Catilinae fauisse, qui nobilissimi erant, & molliter atque magnifice vivebant, qui quærebant alienas opes, cum suæ non sibi iuppeterent. [Pleraque iuuentus) Pars maior iuuentum. [Sed maxime nobilium) Omnes inquit iuuenes fauebant Catilinae, & præcipue nobiles, quibus &c. & reddit causam. [In ocio, vel molliter) Et ideo cupiebant aliquem regem, qui suis cupiditatibus concederet. [Incerta pro certis) Quia non licebat sibi pro sua libidine viuere, cupiebant nouitatem fieri, vt ipsi domini rerum cum Catilina efficerentur. [Bellum quam pacem) Discordiam malebat, quam concordiam. [Fuere item ea tempestate) qui crederent. [M. L. Cras) Illius Pomp. inuidia ductus Crassus cupiebat potestatem Catilinae effici magnam, vt superior aliquis esset in ciuitate Pomp. [Non ignarum) Conscium consilij, conscius quidem erat, sed occulte non aliqua necessitate coactus, sed dominationem desiderans. [Ipsi) Crasso. [Ductabat) In India, vel Ponto aduersus Mithridatem. [Opes) Cuiuscunque potentia simul credebant illum consilium, &c. [Principem fore) Quia credebant suis diuitijs inter coniuratores principatum obtinere, si modo coniuratio consecuta fuisset effectum. [Valuisset) Si coniuratio processisset. [Antea) Antea hanc coniurationem. [In quibus Catilina fuit) Nondum fuerat coniuratus princeps, sed socius. [De qua) Coniuratione. [Designati) .i. creati consules. illi quidem consules erant: L. Tul. & M. Lep. sed hi. s. P. Ant. & P. Sylla creati erant, vt succederent illis, cum se magistratu abdicassent. [Ambitus) Lex ambitus erat, vt qui consulatum, vel magistratum quempiam, vel largitionibus corrupto pop. consecuti essent, ipsi punirentur. [Legibus) Eius ambitus. [Pecuniarum) Quia prouinciam pecunia expoliasset. Ille dicebatur reus pecuniarum, qui prouinciam, cum magistratu gereret, pecunia spoliasset dicebatur. [Prohibitus petere consulatum) Nam nemo reus magistratus candidatus petere poterat, dum lis, & iudicium penderet. [Legitimos dies) .i. comitorum. i. inter legitimos dies, qui ex lege habentur. [Profiteri) .i. dare suum nomen, eo quod reus erat, & reus quicumque petere magistratum nequibat. [Eodem tempore) Quo P. Ant. & P. Sylla damnati sunt ambitus, & Catilina pecuniarum repetundarum accusatus est. [Nobilis) Patriciæ gentis intellige, factiosus. vulgo ei partigiano dicitur. [Quem ad remp.) .i. Pisonem. [Inopia, &c.) Quia sibi sua displicebant, ideo aliena appetebat. [Mali mores) Quia semper consueuerat flagitijs, & facinoribus se dedere, & ideo consuetudine mala ad rep. occupandam incitabatur. [Hoc) Pisonem. [Catilina, qui repetundarum rerum fuerat accusatus) Antonius. qui damnatus fuerat ambitus, hoc faciebat, vt iniurias suas vindicaret. [Circiter) .i. circa. [In Capitolio) Cum senatus eos conuocassent consules. [Correptis) Raptim captis. [Fascibus) Insignibus consulum. [Pisonem) Cum egestate, & audacia paratum esse ad facinora. [Ea re cognita) Explorata, quod struxissent consulum cædem. [Consilium cædis) De cæde consulum, eo quod in Capitolium non venissent recognita. [Tam pessimum facinus) Quod interfecti fuissent consules, & pars magna senatus. [Pro curia) Antecuriam. [Signo dare) Quo omnes concurrerent ad cædem. [Patraturum) Commissum. [Socijs) Coniuratoribus. [Post conditam) Ex quo vrbs condita fuerat. [Diremit) Dissoluit consilium.

filium. [Mus super] properasse] ti homin] solutum] Quæstor] dissolutu] venerant] rationis] Hisp. ciu] nia vltra] teriori H] [Pro pra] cia dare] aduersu] scere vid] vt in pro] luntaten] [Fædum] a rep. [P] tentia na] eur, itaq] Pisonem] [T] ducabat] men ex] qui, qu] imperab] [Eius] P] tia. [Cru] eunt no] charitati] sub Pon] interfec] Qui sub] eant, ho] spanos] imperat] aulos] terquam] perpe] vt Pison] aliorum] ius prin] H I S] multas] mis. vt] pter Cz] eos & s] [Necess] Aliter A] est quali] extat C] iuratori] gati) In] rum loc] quod ex] gare se a] est Non] Senatus] [Fædum] sa) .i. ne] -AR.] L. C] stola, C] etiam, C] proximo] municip] hæc dicit] videri pe] de esse c] Hic qui] pijs, qui] Ad hæc] bum, et] ho, M. L] quo quic] num, si r]

flium . [Ea res] . i. quod non conuenerat . [Postea Pifo] Vidimus superius quomodo res fieri non potuit , eo quod Catilina properasset signum antea curiam dare cōiuratoribus , cum armati homines nondum conuenissent , itaque vt consilium illud dissolutum fuisset . [Piso] Qui eius coniurationis princeps erat , Quæstor missus est in Hispaniam pro Prætoris . [Postea] Postquam dissolutum est consilium cōiurationis , quia in tempore non conuenerant armati , cum Catilina signum dedit . [Piso] Eius coniurationis princeps . [Ciceronem Hispanos] Duplex est Hisp . i. Hisp . citra Hiberum fluuium , quæ citior appellatur , & Hispania ultra Hiberum , quæ vltior appellatur , hic autem Pifo in citioris Hisp . missus est pro prætoris , cum quæstor esset in vrbe . [Pro prætoris] Loco prætoris . [Annitente] Vt hæc sibi prouincia daretur . [Quodque] Pro quia . [Infestum] Contrarium & aduersum Cn . Pomp . cuius opes nimium plusquam vellet , crescere videbat . [Neque tam] Pro quamuis Crassus nixus fuisset , vt in prouincia mitteretur Pifo , tamen senatus non contra voluntatem suam concessit . [Inuitus] Contra voluntatem suam . [Fædum] Perniciosum & crudelem , [Procul] A rem . remotum a rep . [Pompeij] A quo aliquid perniciosum metuebat reip . potentia nanque Pompeij vltra opes , ciuitatem exercuisse videbatur , itaque timebatur , ne periculum aliquid reip . inferret . [In eo] Pisonem . [Eriam tum] Iam tum vsque , eo tempore . [Erat formidolosa] Timebatur , & ideo sibi aduersariū parari volebant . [Quos ducebat] Quos ipse duxit , in exercitum suo . [Iter faciens] Agmen exercitus ducens in Hispaniam occisus est . [Sunt] . i. alii qui , qui dicunt eusam cædis fuisse , quod nimis crudeliter Pifo imperabat Hisp . & propter eam crudelitatem eum interfecisse . [Eius] Pisonis . [Inuita] Vltra iustitiam . [Superbia] . i. arrogantia . [Crudelia] Plena crudelitatis . [Barbaros] Hispanos . Alij dicunt non tam fuisse crudeliter Pisonem causam , quam charitatem Pompeij , qua milites illi commoti , quod quondam sub Pompeio militauerant , voluntate ipsius Pompeij Pisonem interfecerunt . [Veteres] Antiquos . [Fidos] Fidelis . [Clientes] Qui sub clientela Pomp . antea fuerant , & hæc causa est cur dicantur hoc facinus causa Pompeij factum fuisse . [Nunquam Hispanos] Hispani autem nunquam hoc facinus commiserunt , vt imperatores suos interficerent , ergo credendum est : nec nunc ausos fuisse , nisi vt Pompeio obsequerentur . [Præterea] Præterquam quod Pisonem interficerent . [Sæua imperia antea perpeffus] Ergo arguit auctoritatem Pompeij causam fuisse , vt Pifo interficeretur . [Eam rem in medio] relinquemus Hoc aliorum volumus esse iudicium . [Superiori coniuratione] Cuius princeps erat Pifo .

AR. HIS amicis . Veteris victoriæ . Id est temporis Syllæ , quo multas sibi comparauerant diuitias . [In extremis] . i. longissimis . vt infra , in extrema ætate . i. senili non vltima . [Spes] Propter Cæsarem , & Crassum qui illi fauebant . [Tentare] . i. incertos & suspectos , an haberent animum ad hanc coniurationem . [Necessitudo] . i. animi coniunctio , vel necessitas . [P . Antonius] Aliter Antronius , sic legit Aconius Padianus . [Pleraque] Id est quasi tota . [Item] Pariter . [Licinium Crassum] In quem extat Cic . Paradoxum . [Inuisus ipfi] . i. Crasso . [Cuius] . i. coniuratorum opes . [Valuisset] . i. fortita esset effectum . [Interrogati] In iudicium postulati a L . Cotta , & L . Torquato , in quorum loco substituti fuere . [Catilina reus] . i. factus a Clodio , quod expulisset Africam , in qua fuerat prætor . [Proferri] . i. purgare se ab accusazione . [Mittere] . i. parabat . [Iam tamen] Id est Nonis Februarijs . [Pro] . i. ante curiam . vbi congregabatur Senatus . [Ea res] . i. quia erant pauci . [Diremit] . i. impediuit . [Fædum] . i. Pisonem . [Annitente] . i. procurante . [Formidolosa] . i. ne occuparet rem publicam .

AR. L . CÆSARE , C . Figulo Coss .) Cic . j . ad Atticum epistolam , Q . Martium Figulum sequentem vocat Cos . Quidam etiam , Q . Martium . Hi Coss . fuere ab vrbe condita anno 690 . proximo ante Ciceronem anno . [Ad hoc multi ex colonijs , & municipijs] Ad hoc , particula est continuationis , quæ etiam ad hæc dicitur . Nec debet mutari in ad hos . Ceterum illud mirum videri potest , hoc in auctore vt in nullo alio , totæ tantas subinde esse contextus variationes in omnibus ferè exemplaribus . Hic quidam ita legunt : Ad hoc multi ex colonijs , & municipijs , qui domi , & militiæ nobiles erant . Quidam hoc modo : Ad hæc multi ex colonijs & municipijs , domi nobiles . & verbum , erant , ad sequentia referunt , vt Gothi exemplar . L . Tullio , M . Lepido Coss . Hi Coss . fuere ab vrbe condita anno 688 . quo quidem anno designati erant , quanquam ad futurum annum , si recte petissent , P . Antronium & P . Sylla . Suetonius in Cæ

fare L . Antronium vocat , si codex non erat , non P . Eorum autem in locum Coss . creati sunt L . Cotta , & L . Torquatus , quos Catilina & Antronius occidere parabant , quemadmodum mox referat Salust . [Quod ni Catilina maturasset] Considerandum , seruari ne Salust . illud *catilinae* in verbo maturare . quo de tam anxie ac subtiliter disputat Gellius ex Nigidio . Certe historici latini mutare pro properare ac festinare identidem dicunt , quidquid dicat Gellius . [Quia nondum frequentes armati conuenerant , ea] Vide hic verbum Quia , inceptuum esse . Nam quæ sequuntur verba : Ea res consilium diremit , ad priora sunt iungenda : nempe ad Quia nondum & c . postea Pifo in cite . Hispaniam quæstor pro prætoris . Verbum quæstor non est in omnibus codicibus . Et est planè ambiguum , prius ne quæstor , & iam factus Propætor , ac sic missus , an nunc quæstor recens factus , & vt quæstor missus , sed pro prætoris . i . loco prætoris . Verum iudicet lector .

A S C. HIS amicis , propter ad coniurationem describendam dicens : Catilina confusus . i . fretus & munitus & fidem habens in his . i . huiusmodi seu talibus , hoc est tam perditis amicis & socijs : simul . i . insuper . quod . i . quia res alienum . i . debitum contractum ob res alienum , mutuo ex contractu sumptum erat per omnes terras . i . regiones Romani imperij , & quod . i . quia milites Syllani . i . qui sub Sylla iudulgenter vt visum est militauerant . vli . i . postquam vli fuerant , largius . i . quam decuerat , suo . i . rebus suis existentes memores rapinarum sup . veterum , quas sub Sylla fecerant , & victoriæ veteris , quam contra Marianos obtentam in turpem exitum verterant , ex optabant bellum ciuile : Catilina inquam accepit . i . ab opportunitate oblata sibi , consilium reip . opprimendæ . i . vt opprimat remp . [Nullus exercitus erat sup . iam in Italia , quia Cn . Pomp .] . i . magnus , qui postea bellum ciuile contra Cæsarem infeliciter gessit gerebat tum bellum in extremis terris : Indiam versus contra Tigranem , & Mithridatem reges . [Magna spes sup . erat illi] . i . Catilinæ petendi . i . vt peteret consulatum , quia multos habuerat fautores , vt pote maiores omnes quæ plurima turba est , ita vt in suffragijs sepe maior pars meliorem vincat . Senatus sup . erat nihil . i . in nullo sanè . i . multum , intentus . i . negligenter res agens eo quod nihil metuebat mali , quia res omnes erant tutæ & tranquillæ : sed ea . i . omnia dicta erant profusa . i . omnino : opportuna . i . tempestiua & comoda Catilinæ . i . votis & inceptis eius . [Igitur] . i . & ideo quia tanta erat opportunitas , Catilina cepit sup . aut suo more appellare . i . appellabat circiter calendas . i . primum diem mensis Cæsare & Caio Figulo consulibus . i . quo anno illi consules erant : primo . i . primum singulos . i . vnumquenque seorsum , & hortari . i . hortabatur : alios . i . aliquos ex illis seu quosdam (si de certis sibi poeta loquitur) eos autem quos sibi fidos & nouerat , tentare . i . tentare & experiebatur alios , quorum adhuc dubia erat fides , & docere . i . docebat opes . i . facultates & opportunitates coniurationis . i . faciendæ , quia rem . i . imparatam , & ita facilem oppressu , & docebat magna præmia coniurationis , quæ obueniret coniuratis si rem perfecerint . [Vbi] . i . postquam ea quæ voluit sunt satis explorata . i . rimata & comperta , ipse conuocat in vnum . i . locum secretum , omnes quibus inerat magna necessitudo . i . necessitas indigentia , aut penuria reum (aut quia necessitudo signant necessariam propinquitatem , vt consanguineorum & affinium posset forte intelligi de ijs qui obsecrati obnoxij fuerant , sed nihil vetat pro eadem re necessitudinem dici pro qua necessitatem dicimus) & quibus inerat plurimum audaciæ . i . plurima audacia . Sed vbi particio denotatum venulle ponitur adiectiuum in neutro genere & substantiuum in genitiuo . Nomina autem conuocatorum subdit dicens . [Eo] . i . ad eum locum , conuenire , supple viri ordinis Senatorij . i . ex ordine Senatorio , hoc est ex patricijs , & prioribus . P . Lentulus , P . Fannius Fura , P . Antronius , aut vt alij habent Antonius . L . Crassus , aut Cassius . Caius aut . M . id est Marchus Cethegus . P . Seruius Sylla , filius Serui . i . Sylla . L . Argunteius . Q . Annius . M . Porcius Lecca . L . Calpurnius . L . Fannius Belta . Q . Curius . [Præterea] . i . præter dictos de ordine Senatorio conuenere ex ordine equestri , qui mediæ dignitatis erat . M . Fuluius nobilior . L . Statilius . P . Gabinus , aut vt alij scribunt Sabinus . P . Fuluius Capito Caius Cornelius . [Ad hoc] . i . insuper . præter nobiles viros eo conuenere multi ex colonijs , & ex municipijs . i . ex ijs qui fuerant missi a senatu in colonias , aut municipia . In colonias autem mittebantur ciues Romani , quoties regio aliqua recens deuicta vacua erat colonijs , aut nō habebat colonos satis fidos , ad incolendam eam . ne hostes occuparent eam , aut ne minus fideles fidem mutarent . In municipia autem mittebantur

tur iuniores vt illic primos magistratos gererent: vt tangit Perseus in Sac. j. Scse aliquem credens Italo, quod honore lupinus Fregerit heminas Arei ædilis iniquas, & ita erant illic ædiles, vbi autem illic officio decenter perfuncti erant in urbem vocabantur, vnde municipia dicebantur quod munia & munera vrbis caperent, erant enim oppida gaudencia priuilegijs & muneribus vrbis. vnde dicit Cic. in epist. ad Brutum: Nam constituendi municipij causa hoc anno ædilem filium meum fieri volui, & fratris filium, & M. Cæsum. Is enim magistratum in nostro municipio nec alius vllus creari solet: conuenere ergo multi ex colonijs & municipijs qui domi .i. in vrbe erant nobiles, priusquam eo mitterentur aut domi suæ quam in colonijs, & municipijs habebant nobiles erant, sed iam ex longa absentia, aut etiam quia non ipsi sed maiores duntaxat eorum urbem incolere solebant, facti erant Romæ ignobiles. Sunt qui velint municipes dictos quod ex minoribus oppidis Romam accit, illic munera publica capiebant, quod & verum est, quia ex municipijs etiam consularum gerebant: vt Cic. & Marius, Municipia enim ciuitate gaudebant. [Præterea] .i. insuper complures .i. valde multi nobiles participes. f. consilij, paulo .i. aliquanto occultius. i. secretius, huiuscemodi consilij. f. de occupanda rep. a coniuratis, quos spes dominationis. f. obtinendæ a coniuratis, hortabatur magis ad sensum, quam inopia. i. penuria & carentia reij, aut alia necessitas. i. necessitas, supple conuenere: aut intellige erant particeps. [Ceterum] .i. sed insuper, iuuentus pleraque .i. ferè omnis multitudo iuuentum, sed maxime. i. præcipue nobilium fauebat magis ceptis Catilinæ: quibus. f. iuuenibus nobilibus erat copia. i. plena potestas, & licentia, viuere pro viuendi, in ocio, vel magnifice. i. pompose & superbe, vel molliter .i. nequiter & luxuriose, & quibus incerta erant pro certis. i. vt certa: hi supple malebant bellum quam pacem. [Fuere item] Exoritur commemorati Licinium Crassum: quod de eo nihil explorati haberet dicens, fuere. f. nonnulli ex Romanis, item. i. consimiliter ea tempestate. i. eo tempore qui crederent Marcum Licinium Crassum fuisse non ignarum. i. conscium eius consilij. f. opprimendo reip. [Quia Cn. Pompeius] .f. magnus: inuisus .i. odio habitus ipsi. f. Licinio Crasso, ducebat. f. in extremis oris magnam exercitum, credebant supple eum voluisse. [Opes cuiusuis] .i. cuiuscunque homines siue Catil. siue alterius, crescere contra potentiam illius. f. Pompeij, & simul credebant Crassum consilium si coniuratio, valuisse. i. voti compos esset & felicem fortiretur exitum, se fore facile principem apud illos. i. quod haud dubie foret princeps illorum. [Sed item pauci coniurauerunt antea contra rem. in quibus] .i. inter quos fuit Catil. de qua. f. coniuratio dicam quam .i. quantum potero verissime. Notum est quam intercedente verbo possum, aut valeo adhaerere superlatiuo, vbi cum alijs verbis adhaereret positiuo, vt nescis quam patienter iniurias feram. Feram autem quam patientissime potero: causam inuict nullam quod quam, sic verbum possum, aut simile determinat vt construendo ostendi. L. Tullo &c. Docet quomodo Catil. ad coniurationem prodiuor fuerit cum etiam antea coniurasset dicens. L. Tullo & M. Lep. consilium. i. quo anno illi erant consules. P. Antonius. & P. Sylla designati. i. declarati consules, interrogari. i. inquisiti & examinati, legibus ambitus. i. latis in ambitum & ambitiosos: dederant penas. f. ambitus, hoc est puniti fuerant & repulsi, nam qui per ambitum. i. largitiones captiosas, aut alia via sinistra ad magistratus peruenisse conuincabantur, & penas dabant & a magistratu abire cogebantur. [Et Catilina reus] .i. accusatus: repetundarum, supple pecuniarum. i. de pecunijs quas a provincia furto, aut vi sustulerat repetundis & ob id restituendis: erat prohibitus petere consularum, quod. i. quia, ipse nequiterat proficere. i. dare suum nomen eo quod reus erat, intra dies legitimos. i. constitutos ex lege, vt quicumque magistratum peteret nomen suum, immune daret. Eodem tempore erat Caius, aut Cn. Piso adolescens nobilis, quia patriciæ gentis. Scio regulas grammaticas exigere, vt ordo sit. Caius Piso erat eodem tempore adolescens nobilis, sed nerui sententiarum sic dissoluatur, existens adolescens summæ audaciæ. i. habens summam audaciam. egens. f. rerum & factiosus. i. seditiosus discordiarum factor, quent inopia atque mali mores (quia paupertas sine malis moribus non obfusset) stimulantia. vrgebant (sicut boues & alini stimulo vrgentur). f. ad properanter exequendum facinus, Catilina & Antonius. f. tribus parabant. [Cum hoc] .f. Pifone circiter nonas Decembris, consilio communicato. f. inter ipsos, intencere in Capitolio. i. in arce Tarpeia calendis Ianuarij. f. mense, Lucium Cottam, & Lucium Torquatum consules. f. an-

ni futuri, repulsus superioribus ambitus damnatis, ipsi. f. consules ad cædem destinati falcibus. i. insignibus consulatus: correptis. i. celeriter raptis quasi ante tempus, mittere. i. mittebant Pisonem. f. factiosum vt seditio sedaretur, cum exercitu. f. electo, ad obtinendas duas Hispanias. f. superiores, & inferiores. [Ea re cognita,] Id postquam ea res esset cognita ipsi coniurati transtulerunt rursus consilium cædis. f. faciendæ, in. i. vsque ad nonas Februarij, quæ sunt quinto die eius mensis, & machinabantur iam tum. i. ad nonas Februarij perniciem. i. peremptionem, & interitum, non modo .i. non solum consulis, sed sup. etiam plerisque senatoribus, quod nisi Catilina maturasset. i. accelerasset dare socijs signum. f. patrandæ cædis, pro curia. i. ante curiam. i. nisi nimis cito signum dedisset pessimum facinus. i. pessimum factum post urbem conditam. i. quod vnquam fuit post Romam conditam Romæ factum, foret. i. esset patratum. i. effectum & consummatum, eo die. f. nonis, aut nonarum Feb. sed quia coniurati cum ille signum daret, nondum conuenerant frequentes. i. satis multi, ea res. i. ea præcipitatio Catilinæ & tarditas aliorum, dirimit. i. dissoluit & dissipauit consilium. f. eorum de cæde faciendæ. [Piso missus supp. est postea in Hispania citeriore] .i. viciniorem Italiæ: pro prætoris. i. loco prætoris, aut vt ibi sit prætor, & hoc Marco Crasso annitente. i. vehementer operam, vt id fieret adhibente, quod. i. quia ipse cognouerat eum. f. Pisonem inimicum infestum. i. vim impatienter inferre volentem Cn. Pompeo. f. magno, qui Crasso inuisus erat vt alibi dicitur. [Neque tamen senatus dederat Pisoni prouinciam] .i. officium prætoris in Hispania, inuitus. i. nolens aut non libenter, quippe. i. vt pote qui vel quippe. i. quod ipse senatus, volebat hominem scædum. i. impurum. f. Lentulum esse procul a rep. & simul quia complures boni. i. strenui viri putabant, præsidium. i. defensionem & custodiam rerum Rom. in eo. f. Pifone. [Et quia potentia Pompei erat etiam tum] .i. tunc nequum postea, formidolosa. i. cum formidine de occupando Imperio perpetuo suspecta. [Sed is Piso faciens iter] .i. pergens in prouinciam, videlicet in Hispaniam citeriorem occisus est ab equitibus Hispanis, quos ducebat in exercitu. [Sunt qui dicunt] .i. interpretantur causam necis eius ita, vt pote Barbaros. i. externos illos & feroces populos, nequiuisse pati imperia eius. f. Pifonis. iniusta superba & crudelia. In quibus verbis auctus est. Nam minus est iniusta esse quam superba, quando cunque enim imperator aliquid vltra iultum exigit, tunc imperia eius iniusta sunt, sed non continuo superba, nisi per saltum & contemptum id faciat. minus item superbia quam crudelia, quia licet omnis superbus fastidiosus est, non tamen continuo crudelis atque immanis. Alij autem sup. dicunt illos equites a quibus interfectus erat Piso, existentes veteres & fidos clientes. i. cultores qui se fidei & præsidio commiserant. Cn. Pompeo. f. magno, aggressos sup. esse. i. inuasisse per vim Pisonem ex voluntate eius. i. Cn. Pompei, & præterea dicunt Hispanos nunquam fecisse tale facinus, vt imperatorem suum occiderent, sed. i. & tamen perpeffos. i. ad finem vsque passos & tolerasse antea. i. ante illud tempus, multa imperia. Nos autem, inquit, auctor relinquimus eam rem. f. de ne. Rem ce Pifonis a quibus facta sit in medio. i. in potestate cuiuslibet arbitrari vt vult. [Satis autem dictum est de superiori] .i. priore. re coniuratione. Vnde pergit ad secundam.

Catilina vbi eos, quos paulo ante memorauimus, conuenisse videt: tametsi cum singulis multa saepe egerat: tamen in rem fore credens vniuersos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secedit: atque ibi omnibus arbitris procul amoris, oratione huiuscemodi habuit: Nisi virtus atque fides vestra spectata mihi foret: ne quidquam oportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed quia multis, & magnis tempore statibus vos cognoui fortes, fidosque mihi: eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus: incipere simul quia vobis eadē, quæ mihi bona, malaque esse intellexi. Nam idem velle atque idem nolle, ea demum fit ma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitavi, oēs iam antea diuersi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus

accendi
fit: nisi
postquam
tionem
Etigales
ri omne
gus fuin
quibus
gratia,
illique
illi volu
egeffate
mi viri
feram,
* fuerit
Heum a
viget a
omnia
cetera r
ingeniu
profund
dis: no
los bina
rem fan
gna, tot
alia ad
hunt: v
re nequ
num: n
qui hab
experg
tas: pr
Fortun
pus, pe
oratio
me vti
Hæc ip
te me
parati
omnia
tametsi
tū post
belli se
opis, a
nouas
dotia,
ctorum
nem, i
consil
quem
rem, &
eo for
maled
quene
alium
nię: m
Postq
tus, vt
misti
tione
sui ad

accenditur, cum considero quæ conditio vitæ futura sit: nisi nosmetipsos * vindicemus in libertatem. Nā postquam resp. in paucorum potentium ius, atque ditionem concessit: semper illis Reges, Tetrarchæ, vetigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxij, quibus si resp. valeret, formidini essemus. Itaq; omnis gratia, potentia, honos, diuitiæ apud illos sunt: aut vbi illi volūt, nobis * relinquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem. Quæ quousq; tandem patiemi nō fortissimi viri? nonne emori per virtutem præstat, q̄ vitā miseram, atq; inhonestam, vbi alienæ superbix ludibrio * fueritis, per dedecus amittere? Verū enimvero pro Deum atq; hominum fidē, victoriam in manu nobis est. viget ætas, animus valet; contra illis annis atq; diuitijs, omnia * consenuerunt. Tantummodo incepto opus est; cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare pōt, illis diuitias superare: quas profundant in extruendo mari, & montibus coaquantis: nobis rem familiarem ēt ad necessaria decesse. Nillos binas, aut amplius domos continuare: nobis Larrem familiarem nusquam vllum esse? cum tabulas, signa, toreumata emunt; vetera negligunt, noua diruunt: alia ædificant: postremo omnibus modis pecuniā trahunt: vexant: tñ summa libidine diuitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia: foris æs alienum: mala res: spes multo asperior. deniq; quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa quam sæpe optastis, libertas: præterea diuitia, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tēpus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis q̄ oratio mea vos hortantur: vel imperatore, vel milite me vtimini: neq; animus, neq; corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, vt spero vobiscum vnā consul agam, nili forte me animus fallit: & vos seruire magis, q̄ imperare parati estis. Postq̄ accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant, sed neq; res, neq; spes bona vlla: tametsi illis * quæta mouere magna merces videbat, tñ postulauerē plerique, vt proponeret, quæ conditio belli foret: quæ præmia armis peterent: quid vbique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proseriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliaq. omnia, quæ bellum, atq; libido victorum fert. Præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittium Nucerinū consilij sui participes; petere consulatum C. Antoniū, quem sibi collegam fore speraret, hominem familiarem, & omnibus necessitudinibus circūuentum; cum eo, consule se initium agendi bellum facturum. Ad hæc, maledictis increpabat omnes bonos, suorum vnumquēq; nominans laudare, admovebat alium egestatis alium cupiditatis sue, complures periculi, aut ignominie: multos Syllanæ victoriæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt: cohortatus, vt petitionem suam cure haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent Catilinam oratione habita, cum ad iururandum populares sceleris sui addiceret, humani corporis sanguinem vino per-

mistum in pateris circumtulisse. Inde cum post execrationem omnes * degustarent: sicuti in solennibus sacris fieri consuevit) aperuisse consilium suum; atque eo dictare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tati facinoris conscij: nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant esse ab his, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs atque facinoribus coopertus: quem Senatu Censores probris gratia mouerant. Huic homini non minor vanitas, q̄ audacia inerat: neq; reticere quæ audierat, neq; suametipse scelerata occultare: prorsus neque dicere, neq; facere quidquam pensi habebat. Erat ei cū Fulvia muliere nobili, stupri vetus consuetudo, cui cū minus gratus esset q̄ inopia minus largiri poterat: repente glorians, maria monteisq. polliceri cœpit: & mirari interdum ferro, nisi obnoxia foret: postremo ferocius agitare, quàm solitus erat. At Fulvia ex insolentia Curij causa cognita tale periculum reip. haud occultum habuit: sed subdito auctore de Catilinæ coniuratione, quæ & quomodo audierat, compluribus narrauit. Ea res in primis studia hominum accendit, ad consulatum mandandum M. Iulio Ciceroni. Nanq; antea pleraque nobilitas inuidia æstuabat, & quasi polui consulatum credebatur, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed vbi periculum aduenit, inuidia atq; superbia post fuere, igitur comitijs habitis, consules declarantur M. Tullius & C. Antonius, quod factum primo populares coniurationis concusserat. Neq; tñ Catilina furor minuebatur, sed in dies plura agitare, arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniā suā, aut amicorum fide sumptam mutua, Fesulas ad Manlium quendam portare: qui postea princeps belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusque gñis hoīes ascivisse sibi dicitur, mulieres aliquot ēt: quæ primo ingentes sumptus, stupro corporis tolerauerant: post, vbi ætas tantummodo quaestui, neq; luxuriæ modum fecerat, æs alienū grande conflauerant. Per eas se Catilina credebatur posse seruitia vrbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adiungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier gñe atque forma, præterea viro ac liberis satis fortuna fuit, literis Græcis & Latinis docta, psallere & saltare elegantius q̄ necesse est proba: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt, sed ei semper cariora omnia, quàm decus atque pudicitia fuit. pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile discerneres: libidine sic accensa, vt sapius peteret viros, quàm peteretur: sed ea sæpe ante hac fidem prodiderat, creditum abusaue rat, cedis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum, ingenium eis haud absurdum: posse versus facere: iocum mouere: sermone vti vel modesto, vel molli, vel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat, sperans, si designatus fore, facile se ex voluntate Antonio vsurum. Neque interea quietus erat, sed

* degustarent

+ abotir

sed

fed omnibus modis infidias parabat Ciceroni: neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant. Nā que à principio sui consulatus sui multa per Fuluiam pollicendo effecerat, vt Q. Curius, de quo paulo ante memorauimus, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc col legam suum Antonium pactione prouinciæ pepulerat, ne contra remp. sentiret: circum se præsidia amicorū, atque clientum occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque infidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere: & extrema omnia experiri: quoniam quæ occulte tentauerat, aspera, sædaque euenerant. Igitur C. Manlium Fefulas, atque in eam partem Hetruriæ, Septimum quendam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit: præterea alium alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri, consuli infidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse: item alios iubere, hortari, vt semper intenti parati que essent, dies. noctesque festinare: vigilare: neque infomniis, neque labore fatigari. Postremo, vbi multa agitantis nihil procedit: rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Leccam: ibique multa de ignauiā eorum questus, docet se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capiendā arma parauerat: item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent: seque ad exercitum proficisci cupere: si prius Cic. oppressisset. eum suis consilijs multum officere. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius eques Rom. operam suam pollicitus, & cum eo L. Vagunteius senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronē: ac de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius, vbi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, prope per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabat, enunciat. Ita illi ianua prohibita, rātum facinus frustra susceperat. Interea Manlius in Hetruria plebem sollicitare, egestatē simul ac dolore iniuriæ nouarum rerum cupidam: q̄ Syllæ dominatione, agros bonaque omnia amiserat. Præterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Syllanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nūciarentur, ancipiti malo permotus, q̄ neque urbem ab infidijs priuato consilio longius tueri poterat: neque exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat: Rem ad senatum refert, iam antea vulgi rumoribus, exagitatam. Itaque (quod plerumque in atroci negotio solet) senatus decreuit: vt darent operam consules, nequid resp. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur: exercitum parare: bellum gerere: coercere omnibus modis socios, atq; ciues: domi militiæque imperium, atque iudicium summum hñre: aliter sine populi iussu nulli earum rerum cōsuli ius est. Post paucos dies L. Seruius senator, in senatu literas recitauit, quas Fefulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cœpisse, cū magna multitudine ante diem vj. calend. Nouemb. simul (id quod in tali re

* Senio

solet) alij portenta, atque prodigia nunciabant: alij conuentus fieri: arma portari: Capuæ, atque in Apulia feruile bellum moueri. Igitur senatus decreto, Q. Martius rex Fefulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca misi sunt. Hi vtrique ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent calumnia paucorum: quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuæ: Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisque permisum, vt pro tempore atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicasset de cōiuratione, quæ contra remp. facta erat: præmium, seruo libertatem, & festertia centum: libero, impunitatem eius rei, & festertiorum ducenta millia. Itemque decreuere, vt gladiatorie familie Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus: Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur: hisque minores magistratus præfent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies vrbis erat: ex summa læticia, atque lasciuia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia inuasit: festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacē habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor incesserat, afflictare sese, manus supplices ad cælum tendere: miserari paruos liberos; rogare deos: omnia pauere: superbia atque delitijs omisis, sibi, patriæque difidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat, tametsi præsidia parabantur: & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo. Postremo disimulandi causa, aut sui expurgandi, sicuti iurgio lacesitus foret, in senatum venit: tum M. Tullius consul, siue præsentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentam, atque vtilem reip. quam postea scriptam edidit. Sed vbi ille assedit: Catilina, vt erat paratus ad simulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus cœpit, nequid de se temere crederent: ea familia ortum: ita se ab adolescentia vitam instituisse: vt omnia bona in spe haberent: neque existimarent sibi patricio homini, cuius ipsius atque maiorū plurima beneficia in plebem Rom. * esse; perdita reip. opus esse: cum eā seruaret M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romæ. Ad hæc maledicta alia cum adderet, obstrepere omnes: hostem atque parricidam vocare. Tū ille furibundus, Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis præcepit agor, incēdium meum * ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. Ibi multa secum ipse voluens, q̄ neque infidiæ consuli procedebant: & ab incendio intelligebat urbem vigilijs munitam; optimum factu credens exercitum auferre, ac priusquam legiones scriberentur, multa ante capere, quæ bello vsui forent: nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atq; Lentulo, ceterisque, quorum cognouerat promptam ad daciā, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirmari: infidias consuli maturent: eadem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Martium regem mittit cum mandatis huiusmodi:

Catilina

VALLA

C
 sos app
 [In ab
 ab illi
 secreta
 fenser
 tersum
 tiam a
 captat
 cum r
 mum
 beneu
 dat. F
 ta. [N
 ingen
 pro in
 nia) L
 pro re
 ximu
 tempe
 tiudi
 tem, p
 magn
 vt in
 Catil
 vobis
 quod
 honel
 maxi
 sum e
 ego. f
 tur, v
 na at
 cendi
 mus r
 nam f
 pauce
 re esse
 corum
 Dom
 Qui
 tuor
 impe
 uinci
 [Pen
 vnlgu
 Subie
 spub.
 his iu
 donat
 faciun
 tias, q
 cula).
 reip
 fas). l
 ædili
 natio
 derun
 bis in
 iudic
 [Pat
 ri) A
 dition
 strent
 pergi
 bis v
 pem,
 sunt,
 nem.
 tabac
 mitte
 vero
 est m
 bus, &
 sto, a

* All
 habet
 & qu
 sui.

* eff

* Q
 dam
 bent
 na re
 fra et
 tingit

Catilinam eos quos). f. Senatorij ordinis, & equestris homines. [Cum singulis multa] Quamvis singulis saepe locutus fuerat. [In re fore]. i. in utilitate rei fore. [Vniuersos appellare] Alloqui simul omnes. [Cohortari]. f. vniuersos. [In abditam partem]. i. in secretam ne sua verba percipiantur ab illis, qui simul cum eo conuenerant. [Præ] In ea parte eorum fecerat. [Arbitris]. i. omnibus expulsi, præter eos, qui secum cõfenserant. Arbitri proprie dicuntur, qui alienæ rei quasi testes intersunt. [Nisi vestra virtus] In hac oratione captat beneuolentiam ab auditoribus, laudat. n. eos à fortitudine atque fidelitate: captat enim beneuolentiam à re ipsa per insinuationem. Nam cum rem sceleratam aggressurus sit, dicit se facinus pulcherrimum atque honestissimum facturum esse. [Nisi vestra] Capit beneuolentiam ab auditoribus, quorum virtutem, & fidem laudat. Fides est fortitudo animi. [Spectata satis foret] Satis probata. [Nec quidquam] Frustra, neque ego si vos ignauos, & vani ingenij homines esse cognoscerem, ego non relinquerem certa pro incertis. Ignauia, vulgo dicitur, vilitas de animo. [Vana ingenia] Leuia, & inconstantia. [Sed quia multis & magnis] Ecce re pro re, dicit, n. coniuurationem, quam tractare cepit, facinus maximum atque pulcherrimum esse. [Tempestatibus] Periculis. tempestas hoc loco significat periculum. [Fortes fidelesq.] Fortitudine, & fidelitate præstantes ei, ideo maximum ad quantitatem, pulcherrimum ad qualitatem referens, vult enim non solum magnum, sed etiam honestum esse hoc facinus quod inceperit, vt in sequentibus ostenderit. [Simul quia] Alias rationes affert. Catilina, cur his iuuenibus consilium fuerit. Dicit enim præterea vobis consilius sum, quia nihil mihi vtile est neque perniciosum, quod non vobis quoque sit. [Simul] Quia visus tantum, & tam honestum facinus aggredi. [Nam idem velle] Præterea fidem maximam vobis adhibui, quia quod vobis vtile atque perniciosum est, mihi quoque: & ob eam rem sequitur vt id velitis quod ego. sed quia idem velle atque nolle firma est amicitia, relinquitur, vt vobis fidem maximam adhibeam, quibus eadem sunt bona atque mala, quæ mihi esse videtis. [Agricui] Concepi. [Accenditur] Ad ea, quæ vobis singulis aperui. [Vendicamus] Afferimus nosmetipsos. [Nam postquam] Et incipit ostendere quæ nam sit eorum futura conditio, nisi se liberauerint a potentia paucorum, & arguit à iustitia, iustum est, vt nos ceteris iusto iure esse velimus, quia nobis sua superbia superiores sunt. [Paucorum]. f. ciuium Romanorum. [Ius] Potestatem. [Ditionem] Dominationem. [Concessit] Redacta est illis paucis. f. [Reges] Qui multas prouincias habent. Tetrarchæ dicuntur, qui quatuor prouincias præstant. i. qui quatuor prouinciarum habent imperium. [Elle] Pro erat. [Populi]. f. ciuitas. [Nationes] Prouinciarum, vt natio Italica, natio Germanica, natio Asiaica. [Pendere] Pro pendebat. [Ceteri omnes]. f. strenui, &c. [Fuimus vulgus] Reputati fuimus, quasi vulgus ignobile. [Obnoxij] Subiecti. [His] Paucis potentibus. [Formidini] Terrori. [Si respub.] Si resp. suum ius suamque potestatem obtineret. subiecti his sumus, quibus terrorem incuteremus. [Potentia] Quia si donare voluerint honores, aut fauorem, id ipsi pro suo arbitrio faciunt. [Diuitia] Opes, copia, quia donat honores atque diuitias, quæ sunt resp. munera quibuscunque ipsi voluerint. [Pericula]. f. bellorum, quia cum bello P. R. inferunt, nos arma, p. resp. defensione capimus. in quibus saepe trucidamur. [Repulsas]. f. dignitatum, vel magistratuum, quia si vel consulatum, vel ædilitatem petimus, repulsa nobis parata est. [Iudicia] Condemnationes, quia alij ambitus, alij rerum reperundarum penas derant. [Egestatem] quæ ad extremum nos redigunt iudicia nobis inferendo, & dignitates nobis negando. [Quæ]. f. pericula, iudicia repulsas, & egestatem. [Quousque] Ad quod tempus. [Patiemini]. q. d. vltimus pati nullo modo debetis. [Nõne emori] Argumentum facit, arguit enim ab honesto, si duarum conditionum. f. vel strenue mori, vel vituperose viuere, potius est strenuo mori, quam, illa quæ ignauia afferunt, multo magis expersitio debemus, eo quod nihil tale timendum nobis est, nam nobis victoria parata est. [Præstat] Melius est. [Inhonestam] Turpem, & vituperosam. [Alienæ superbix] His, qui potentiores sunt, & propterea superbissimi. [Per dedecus] Per vituperationem. [Verum enimvero] Superius vidistis, quomodo argumentabatur, etiam moriendum sit, potius esse per virtutem vitam amittere, quam differre, vt per dedecus, postea amittatur, nunc vero argumentum suum corroborat dicens nõ modo vobis nõ est moriendum, verum etiam victoria vobis parata est in manibus, &c. [Verum enim] Superius argumentum sumpsit ab honesto, argumentabatur enim à iustitia, quæ est pars honesti, nunc

argumentatur à tuto. i. altera parte deliberationis, quæ tuta dicitur hæc autem diuiditur in vim & dolum, dolo vt loquitur Catilina contra incautos, vi contra inferiores. [Verum enim vero] Sed profecto, & est completiue positum, rarissimum est apud omnes idoneos, quod si quis in epistola vltus fuerit, venia reprehensionis profecto carere non debet, sed est verbum historiographorum. [Proh deum atque hominum] Dixi vobis moriendum esse potius per virtutem, quæ mori per dedecus, sed non est moriendum, quia victoria iam vobis parata est. [Pro deũ, &c.] Exclamantis est. [Pro deum atque hominum fidem] .f. testem. i. testem facio. [Viget vobis] Quia iuuenes estis. [Animus valet vobis] Quia excitati estis in rebus gerendis interficiendo homines, sacra atque fana spoliando. [Contra illis] Ecce prouidentiam, ponit illis. f. aduersarijs nostris. [Annis atque diuitijs] Nã quia senes sunt, & diuites, consequitur imbelles esse, atque imbecilles, nunc hæc duo solent homines effœminare atque molliores reddere. [Annis] Quia senes sunt. [Diuitijs] Quarum copiam nimiam habent, quibus homines solum negligentiores sunt. [Incepto] Pro incipere. [Res] Negocium ipsum. [Expediet] Perficiet sine nostro labore. [Etenim quis] Rursus ad iustitiam redit, cum tuti partes interposuerunt. & honeste autem à fortitudine argumentum facit, dicit enim strenuum hominem ista nullo modo posse pati. [Cui virile ingenium] Qui natura lem habet intellectum. [Superare] Abundare. [Profundum] Quas ipsi prodigaliter consumunt. [Extruendo mari] In ædificandis ædificijs in ipso mari, quia sicut superius dictum est in ipso mari ædificia condita sunt. [Montibus cõequantis] Explanatis montibus, vt ibi ædificia faciant amœnitate plena. [Ad necessaria] Ad victum nostrum, & vestitum, nam hæc duo necessaria sunt homini, victus. f. & vestitus. [Et nobis] Quia potest tolerare. [Continuare] Continue, iugiter. [Ædificant] Duas, aut plures domos, cum vna tantum egeant. [Larem familiarem] Proprietatis foci Lar appellatur: sed hic pro loco accipitur, videlicet pro foculo vbi familia stat. [Tabulas pictas] Tabulæ proprie dicuntur picturæ in tabulis artificiose formate, quibus maiores plurimum delectabantur. [Signa] statuas, vel marmorosas, eburneas, vel argenteas, vel aureas. [Toremata] Vasa torma facta, vt sunt patere pulcherrimæ, cathedræ, & alia huiusmodi. [Vetera diruunt] Non contenti maiorum ædificijs, ea solo æquant. alia ædificant. [Vexant] Frequenter vehunt, nam vexor frequentatium est de veho idem est quod lacerò. Virg. Dulychias vexasse rates. Summa libidine, summa luxuria, & superfluitate. [Inopia] Paupertas. [Res mala] Est domi nostræ, & res familiaris nostra aduersa est, quia pauperes sumus. Spes multo asperior, quia efficiemur pauperiores, ad extremum enim peruenitur sumus. [Quin] Pro quod non capescite temp. quoniam in medio posita est, nullo defendente. [Omnia præmia] Libertatem, diuitias, decus, gloriam. [Res] Tempus, pericula, &c. concludit per enumerationem, quia breuiter enumeratis, quæ superius diffuse dixerat, vel quod intendit concludit. [Res] Misera. [Tempus] Opportunum. [Pericula] Quia spes nobis asperior est, in discrimina perueniamus maiora. [Egestas] Quia summa necessitas nobis est. [Magnifica] Quæ dixi. [Vobiscum] Quia eodem favore incitati estis ad temp. occupadam, quo ego sum. [Animus]. f. velle. [Postquam acceperit] Visum est superius, quomodo adhortatus est Catilina coniuatores ad temp. occupandum. Nunc autem dicit, quomodo se habuerunt, qui Catilinæ orationem audierant. [Acceperit] Intellexere ea, quæ supra dicta sunt à Catilina. [Omnes] Coniuatores. [Quibus abunde mala] Qui abundante omnibus malis, & inopia rei familiaris stricte erant, & grande æs debebant, nec quo modo soluerent, vlla spes suppetebat. [Abunde] Superflue, plusquam facis. [Sed neque res]. i. qui inopes erant, non sibi erant opes. [Vlla spes] Nihil habebant, & nihil sperabant, quod deterius est. [Magna merces videbatur] Tamen loco mercedis ponebant, ocium & quietem reipublicæ perturbare. [Quietam resp.] Tranquillam, & ociosam statum ciuitatis. [Plerique] Coniuatores. [Quæ conditio belli foret] Si victores euaserimus, quænam nostra erit conditio. [Quæ præmia] Quid præmij consecuturi sumus, ex hoc quod in reipublicam arma capimus. [Quid vbi que] Quibus nos periculis exponimus spe, quibus autem viribus freti tantum facinus aggredimur. [Tum Catilina polliceri] Ad id quod dixerant plerique coniuatores, quæ conditio belli foret, quæ præmia. [Novas tabulas] Admirandas tabulas quæ possidebantur à diuitibus, sicut apud auctores comprehendit potest, erant preciosæ huiusmodi tabulæ, in quibus artificiose pingebantur imagines ære vel argento, & auro redimi-

te. [Proscriptionem locupletum] Publicationem bonorum hominum diuitum, nam proscribere nomen cuius Romani, est nomen eius in tabula scriptum in pulicum extolere, ut quisque legere possit, & quicumque legisset, ius habebat in corpus, & etiā in bona illius, qui in tabula proscriptus erat. Proscriptionem locupletum, publicationem bonorum, quæ possidebatur à diuitibus. [Magistratus] Primus & summus magistratus in vrbe Roma erat consulatus: secundus magistratus erat prætura: tertius ædilitas, quartus tribunatus plebis, quintus quæstura. sed censura erat inter maiores magistratus enumeranda. [Sacerdotia] Id est sacerdotum beneficia & honores, in quibus sacerdotes honoratum optimo afficiebantur. [Alia omnia & cetera] Ut puta alienas stuprare vxores, virgines, quas prius dilexerat, violare. [Fert] Cupit. [Prætere] Dicebant ad illud quod vbique opis, aut spes haberet. [Pisonem in citeriore Hispania] Superius dixit hunc Pisonem interfectum, sed antequam interficeretur, hæc omnia facta sunt. [Adhuc] Prætere dicebat. [Fore] Futurum esse. [Speraret Catilina hominem familiarem] Hominem sibi familiaritate coniunctum. [Omnibus necessitudinibus] Omnibus necessitatibus. [Circuuentum] Obsequium. [Necessitudinibus] Quia rem familiarem in opem domi habebat, multum prætere æs alienum debebat: quia multa nefanda commisit flagitia, infamis est apud omnes, quia omnes necessitudines impulerant ipsum obsequi mihi, ad quid sua opera uti voluero. [Agendi] Scilicet ciuili belli. [Increpabat bonos omnes] Nam mali semper infensis sunt bonis. [Vnum quæque suorum nominans appellabat] Omnes suos nomine, Luci Varguntei paratus sit, ut hæc omnia facias quæ mihi pollicitus es, & tu Publi Antoni, cum tu illum interfecisti, animi tui documenta maxima dedisti. [Egestatis] Vide in quanta egestate positus sis, si me sequi volueris, ab hac te egestate expediam, teque ditissimum breui faciam. [Cupiditatis suæ] Scis te amore virginis illius deperire, alto modo consequi non potes nisi mecum vna recip. statum perturbationem ceteris socijs adiutantibus. [Periculi] Scis te alieno ære attrictum esse, multas prætere caedes & nefanda supra commisisse, & nisi hæc coniuratio fiat, pœnas criminis tui esse daturum. relinquatur ergo, ut promptus sis atque paratus, & hanc rem aggrediendam esse non dubites. [Aut ignominie] Non opus est, ut timeas famam bonâ amittere, adeo enim es infamis, ut iam pset apud omnes infamiam tuam esse non medio crem. [Multos victoriæ syllanæ] Vobis notum est viri fortissimi, quantum pecuniæ consecuti fueritis, tunc cum vobis data sunt bona eorum, quos bello vicistis, duce Sylla: ita si hoc tempore viri fueritis, bonorum omnium vos dominos faciam. [Ea] Scilicet victoria. [Alacres] .i. postquam videt lætos & promptos esse ad id agendum, quod promiserant. [Petitionem suam] Scilicet consulatus, ut suffragia vestra sint mihi parata. [Dimisit] Licentiauit missionem dedit his, qui conuenerant. [Fuerit ea tempestate] Nunc ponit quandam opinionem, ut superiorem habuisset orationem, inter omnes, qui aderant, ibi pateram vno plenam sanguine permulto Catilinam circumtulisse, ut quemadmodum fœdus victimarum sanguine sanciri solet, ita ipsi fide altringeretur, sanguine humano sancita. [Ea tempestate] Eo tempore, quo hæc gesta sunt. [Orationem] Quam superius vidistis. [Addiceret] Altringeret. inde addicti, attricti. [Populates] Fautores, & conscios tui sceleris. [In pateris permillum] Infundit pateris vinum sanguine humano permixtum, deinde circumtulit omnibus execrando: ut ita suus sanguis hauriretur, si non fecissent, quæ promiserant, quem admodum sanguinem illum hominis hausissent: inde dicitur Catil. aperuisse &c. Post maledictionem, qua execrati sunt multa mala in seipos vertere non, si non effecti essent fideliter ea, quæ promiserant. [In solennibus sacris] Quæ solennia sacra solent fieri cum fœdus sancitur sanguine victimæ. Aperuisse. [Manifestasse] Atque eo dictare fecisse. [Superius vidistis] quomodo humanum sanguinem iureiurando, cum se addicerent coniurationi hauserunt, nunc dicit causam, cur execrationem illam inter se fecerint, videlicet, ut huius sceleris conscij, alij alijs fideliores essent. [Atque] Dicitur. [Eo] Id est ideo. [Dictare] Frequenter dicere execrationem illam. [Quo] Id est, ut tanti facinoris. i. coniurationis, scilicet quod sanguinem humanum, hausissent. [Nonnulli hanc habent opinionem] Quod sanguinem humanum pateris infusum hauserint, alij autem falsum esse dicunt, & hi erant. qui volebant odium minui Ciceronis, quod postea in ipsum ortum est, eo quod ciues Rom. interfici iussisset contra leges. [Atrocitate] Crudelitate eorum, qui interfecti fuerant: nam si hæc scelera commiserant, minuebatur odium Ciceronis, quod eos interfici iusserat. [Inuidiam] .i. odium. [Atroci-

tate] Scelerum quod diceret meruisse huiusmodi sceleratos ciues, tale, & deterius supplicium pendere, eo quod tam atrum scelus commiserant, ut puta humanum sanguinem haurire. [Nobis ea res] Nunc dicit Salvstius opinionem suam. [Pro magnitudine] Id est secundum rei magnitudinem. [Parum comperta] Parum explorata: nam cum tanta esset rei magnitudo, profecto esset nobis manifesta, quapropter comprehendere potest mendacem & falsum esse in coniuratione Catilinæ. [Haud obscuro] Non ignobili. [Coopertus] Oppressus. [Flagitijs] .i. sceleribus. nam flagitium dicitur vitium flagitione. i. reprehensione dignum, seu in verbis fuerit, seu in factis semper facinus dicitur. [Probr] Vi tuperij. [Amouerant] Remouerant. quia indignus erat senatorij ordinis. [Non minor vanitas quam audacia] Quidem sibi inerat, sed simul vanus. [Neque reticere] Dicit quo modo vanus erat ob scelera deiecta. [Pens] considerati. Sine vlla consideratione. Ideo quia & dicebat & agebat Curio. [Conuetudo] Familiaris. [Nobili] Famosa, & clara. Dicitur nobilis non solum virtute insignis, sed vitio: vel ille, qui virtutibus, vel vitijs ingentibus omnibus cognitus est, nobilis appellatur: vnde nobile leoratum, quia multis cognitus est. [Cui cum minus gr.] Hæc est consuetudo meretricum cum multum pecuniæ ab amico receperint diligunt, cum vero minimam pecuniâ acceperint, minuitur amor. [Quia minus inopia con.] Nam cum frequenter ad eam iter faceret, & semper ei aliquod largiretur, ad extremam necessitatem redactus erat, ut non posset explere eius auaritiam, quapropter minus gratus erat. [Repente] Ex improviso. [Glorians] Quia iam coniurationis sperabat euentum: ideo gloriabatur. [Maria & montes] Proverbiū est, quod cum de ingenti alicuius pollicitatione agimus, cum irrisione quadam dicere solemus. dicebat enim, mihi maxima est facultas diuitiarum, quas paulo post polliceri licebit. [Obnoxia] Subiecta, & morigera. [Agitare] Vexare, & perterrefacere. [At Fulvia] Ut erat femina altitissima, ge obnoxiam dixit futuram Curio, & ita pedetecim interrogauit, dic mihi Curi, quam facultatem habeas diuitiarum, nam & si hoc mihi communicaueris, ego tecum simul bonis letabor, & ita cum illa simulasset se sibi fore obsecuram, extorxit ab eo ut coniurationem aperiret. [Insolentia] Superbia & arrogantia. [Causa] Cur adeo ferox factus esset. [Subiatio auctore] Discedente auctore coniurationis, qui auctor fuerat aperiendæ coniurationis, scilicet Curius. [Quæ] Scilicet verba. [Quomodo] Scilicet per astutiam suam Curius sibi aperuerat. [Cum pluribus] Cum multis verbis, vel cum pluribus, scilicet hominibus. [Ea res] Scilicet, quam de coniuratione Catilinæ aperuerat. [Accendit] Incitauit. [Mandandum] Ad trahendum. [M. Ciceroni] Quia solus ex omnibus ciuibus Romanis videbatur idoneus qui de pernicioso ciuibus Remp. eripere posset, Marcus Tullius & est maxima Ciclaus, qui vnus ex omnibus visus fuerit ad Remp. recuperandam idoneus. [Pleraque nobilitas] Maior pars nobilium. [Aestuabat] Ardebat, & simulabat odio, quia quodam odio populi maculari & sordidari videbatur. [Eum consilium nouus homo] Nouus homo dicitur, qui paulo ante ab infimo gradu ad summum officium ascenderit, ut tribunatus, & consulatus, ut Cicero fuit. nam dicunt nonnulli fabri ferrarijs fuisse filium: fuit autem, quod constat, ex municipio Arpinati, vnde dictus est, Arpinas Cicero, sed cum patre simul peruenit in urbem Romanam, & ibi factus est ciuis, & cum ipse prudentia simul, & eloquentia refertissimus esset, princeps Romanus euasit, ergo nouus erat. [Sed vbi periculum] Ita quidem ante credebant Consulatum maculari, si Cicero eum adeptus esset: sed vbi periculum coniurationis aduenit, oblitus sunt inuidiæ atque superbiæ. [Post fuere] Post habita sunt. [Igitur] Superius ostendit, quomodo plerique nobiles antea exitimauerant populi consilium, si noui homines, quamuis egregij, eum adepti fuissent, postquam periculum omnes metuebant, libenter & prompte consulatum M. C. mandauerunt, cui collegam adiunxerunt Caium Antonium, quod dicit. [Igitur] Ergo, quando quidem, iam nunc inuidia homines nobiles nolebant, nouos homines consulatum adipisci, sed cum intelligebant periculum, quod instaret, omnes curabant patrocinium ciuitatis habere. [Igitur] Quia postposuerat inuidiam atque superbiam. [Habitis comitijs] Id est congregationibus populi factis ad creandos consules, & dicitur comitum a con & itum eo quod simul iret populus ad magistratum aliquem creandum, vel aliud peragendum, & in campo Martio conueniebant, & significat comitium, populi congregationem, vel populi electionis magistratum, locum & tempus ipsarum electionum. [Populares] Fautores. [Primo] In principio. [Concusserat] Metu terruerat. [Neque ta-

men) Ceteri autem metuebant, sed Catilina magis incitabatur. [Agitare] Pro agitabat. i. cogitabat. [Opportunis] Bello. [Pecuniam] Sua fide. [Amicorum] Qui pro eo sponderant fœnera toribus. [Fefulas] Fefulæ oppidum est nunc dirutum distans Florentia duobus millibus passuum, cuius Manlius fuit princeps: sicuti videbimus. [Tempestate ea]. i. eo tempore. [Cuiusque generis] Cuiusque conditionis, vel summæ, mediocris, & infimæ, hoc est liberis, & seruis. [Mulieres etiam] Non solum dicit sibi adiunxisse viros, sed etiam mulieres, quæ sibi videbantur idoneæ ad hanc rem. [Quæ] Mulieres. [Scipro] Corporis, quia nobiles erant, & forma insignes ideo à multis petebantur, quæ pp multam lucrabantur pecuniam. [Aetas]. i. senilis. [Quæ] sibi. i. lucro. [Neque luxuriæ] Eadem voluntas libidinis inerat eis, quæ in iuuentute fuerat, sed non erat idem quæstus, qui fuerat in iuuentute, quia iam grandioris ætatis factæ, formosæ esse desierunt. [Modum] Finem. [Solicitare] Possè precibus flectere, vt coniurationi fauerent. [Vrbem incendere] Hoc est potissimè in capiendis vrbibus. nam cum incendium fuerit inceptum, oēs eò concurrunt, & ita moenia armatis deserta haud difficile capiuntur. [Interficere] Si nolissent coniurationi fauere. [Facinorosa audaciæ virilis]. i. quæ multa facinora sæpe perpetraverat nõ ad mulierem, sed ad viros pertinencia. [Alciuisse] Coniunxisse nam asciscere coniungere significat. [Genere] Quia nobili, & patricio genere fuit. [Fortuna] Quia pulcherrima. [Viro] Quia senatorio viro coniuncta erat. [Liberis] Quia virilem stirpem procreauerat. [Satis fortunata] Satis felix. [Docta] Perita, erudita. [Pfallere] Canere vnum pfallere, & est pfallere proprie fidibus, canere vero voce, saltare est in choreis saltationes hominum imitari. [Elegantius] Excellentius, præstantius. [Quam probæ] Quam pulcherrimæ conueniret. [Necessè est] Opus est, probæ honestæ, & pudicæ mulieri. [Instrumenta luxuriæ] Instrumenta sunt luxuriæ canere, pfallere, & saltare, quibus adulescentium animi ad libidinem incitantur. [Probæ mulieri] Quia nõ est dedecus mulieris, si & saltare, & fidibus pfallere, atque voce canere didicerit, dummodo id mediocriter faciat, sed si lasciuus fecerit hæc omnia iam dedecori sibi esse incipiunt. [Decus] Honor. [Pudicitia] Castitas, & pudor. [Haud facile discerneres] Nõ facile iudicares, vel dignoscere. [An pecuniæ parceret magisquam famæ]. i. vitium minoris precij existimaret famam, an pecuniæ consumptionem. [Ante hæc] Ante hanc coniurationem. [Prodiderat] Quia sæpe promiserat aliquid se facturam, quod postea non fecerat. [Prodiderat fidem]. i. perfida fuerat, non seruando fidem suam. [Abiurauerat] Declarat quomodo fidem prodiderat. [Credidit abiurauerat] Depositam, & commendatam ei rem iurciurando negauerat, nam abiurare est rem creditam periurio negare. [Cædis conscia] Sibi communicata fuit egedes hominum. [Luxuria atque inopia] Nam quia luxuriæ, & voluptati operam dederat, ideo ad inopiam redacta erat, vt suas cupiditates expleret. [Abierat præceps] Ruerat in ruinam. [Haud absurdum] Non inconueniens, vt compararet versus. [Locum mouere]. i. ridicula verba proponere, & iactare, quibus ad risum sodales mouerentur. [Modesto] Moderato. [Molli] Suauiter. [Procaci] Lasciuo. [Multæ faciæ] Multa faceta verba. [Multisque lepos] Inter facietas, & leporem hoc interest, quia facietis sunt breuia quædam eloquia, quibus animi auditorem delectantur, lepos dicitur sermonis expolitio, & lautitio quædam. [Nihilominus] Quamuis omnia haberet sibi parata ad regnum. [In proximum] In sequentem annum, nam Cic. & Ant. eo anno consules erant. [Antonio] Nam Antonius multis egestatibus oppressus erat, quapropter credebatur Catilina obsecutum sibi, si consul designatus foret, potius quam si priuatus existeret. [Ex voluntate] In suam voluntatem tracturum Ant. [Interea] Donec ad consulatum perueniret. [Quietus erat] Non torpescerat ocio. [Omnibus modis] Et foris & domi parabat insidias consuli Cic. [Vt] Quamuis, ille omnibus modis sibi pararet insidias. [Illi] Cic. consuli. [Ad cauendum] Ad euitandas insidias. [Dolus] Dolus est mali ingenij cogitatio. [Astutiæ] Astutiæ dicuntur astuti ingenij præsentia consilia, & ab Astu oppido dicuntur. vbi erant homines versuti, callidi, & astuti. [A principio sui consuli] Cum primum creatus esset consul Cic. [Effecerat per Fuluiam]. i. intercessione Fuluiæ, cuius ille cebras captus tenebatur, ob eam rem nihil ipsi Fuluiæ occultum esse poterat. [Propulerat] Impulerat. [Pactione] Prouinciæ Nam conuenerat inter eos, vt prouincia extrema contingeret Antonio, quæ nobilior erat: hoc autem fecit Cic. vt voluntati Antonij morem gereret, vt ipse vrbis, vbi periculum coniurationis imminerebat faueret: nam mos erat, vt consules inter se prouincias for-

titentur. [Circum se.] Omnia exponit, quæ faciebant ad euitandas Catil. insidias. [Circum se.] Ad tutelam sui. [Amicorum] Et maiorum, & parium. [Clientum minorum] Nam clientes dicuntur, qui sub maioris imperio sunt constituti. [Dies comitiorum] Dies, vt noui consules declararentur. [Petitione] Nam cum ipse candidatus in campum Martium venisset, Consulatum, quamuis suffragantibus conscijs coniurationis, adipisci non potuit, & passus est repulsam. [Neque insidias]. i. cum nihil contra Cic. moliri posset ad ipsum Cic. perniciem, cum Cic. omnia discuteret astutiæ sua. [Bellum fa.] Non dolis, aut insidijs remp. occupare: sed vi. [Omnia extrema] Ephegesis est. i. bellum, quod in omnibus extremis geritur. [Aspera] Iniqua, & est tractum à montibus, & hoc autem pertinet ad facta. [Fœda] Absurda, & contra voluntatem peruenientia. & hoc refertur ad nomen suum. i. ad famam. [Igitur] Quia occulte tentata parum successerant, & Catilina bellum facere, & omnia extrema experiri constituerat. [Fefulas] Oppidum non longe à Florentia, à quo originem habuisse dicitur Florentia. [In eam partem] Hetruriæ Fefulæ enim etiam in Hetruriæ sunt. [Camerem] De Camerino oppido. [In agrum Picenum] In Marchiam Anconitanam. [Præterea]. i. dimisit. [Opportunum] Idoneum, & conuenientem, ad vim faciendam. [In remp. Romanam]. [Interea] Dum missi in prouincias imposita sibi exequantur. [Cõsuli] Cic. [Incendia] Nam duodecim nobilissima loca Romanæ vrbis incendio delere constituerat ipse Catilina. [Cum telo] In manibus esse, vt idem. i. cum telo in manibus esset. [Intenti] Diligentes, parati, vt si occasio offerretur, Consulem interficerent. [Insomnijs]. i. vigilijs, & declinatæ hæc, insomnia. [Agitanti]. i. cogitanti. [Rursus conuocatus] Quia superior, vt dictum est, & antea conuocauerat. [Intempesta nocte] Media nocte. [Per M. Porcium Leccam] Hic hoc tempore præconis fecit officium. [Ibi] In concione eorum. [Si prius] Quando quidem maturabat coniurationem ad exitum perducere Catil. & solus ei erat, qui sibi, & suis consilijs officeret. [Ceteris] Coniuratoribus. [Perterritus] Quod necesse esset, consulem virum tantæ dignitatis, esse tollendum de medio. [Dubitantibus] Quod dubitabant consulem interficere, cum eum astutissimum ad cauendum cognoscerent. [Eques] Quia equester ordinis ciuis erat. [Operam pollicitus] Se suscepturum hanc prouinciam de intercedendo consule. [Ea nocte] Quæ hæc acta fuerunt à Catilina cum coniuratoribus. [Paulo post]. i. aduentante die, quia nocte intempesta habitum fuerat consilium. [Salutatum] Quia visitandi gratia. [Confodere] Trucidare. [Introire] Intra domum Cicer. ire. [Imparatum] Improvisum, qui nihil tale putabat, & ob eam re facile confodi poterat. [De improviso] Ex arbitrato. [Quintus Curius] Princeps coniurationis. [Quantum periculum] Quia periculum capitis, quod factum fuerat per Fuluiam, quia Fuluiam misit ad Cic. quæ referret quid factum esset aduersus eum. [Enunciati] Nam declarauit consilium coniurationis Curius. [Prohibiti] Remoti. [Tantum facinus]. i. consulem interficere. [Interea] Dum Catilina Ciceronem prosequitur. [Plebem] Hetruriæ. [Solicitabat] Ad coniurationem contra remp. Rom. [Nouarum rerum]. Id est cupidam nouare res. [Egestas] Egestas solum homines ad ingentia scelera facilius inducere. [Amiserat plebs] Hetruscorum. [Quod Syllæ] Ostendit, quænam esset iniuria Hetruscorum à Rom. [Bona] Cum iam remp. teneret Sylla proscriptiones fecit locupletum militibus suis, sed præcipue bona Hetruscorum proscriptis, itaque agros, & bona eorum militibus diripienda dedit. [Præterea] Præter hos. [Cuiusque generis] Cuiusque conditionis, siue serui, siue liberi essent. [Larones] Qui latrocinio vivebant. [Magna copia] Eo quod Hetrusci assuerant propter Syllanam victoriam. [Ex Syllanis colonis] Ex illis, qui amici fuissent Syllæ. Nam Sylla victores incolas oppidorum Hetruriæ expulit, & Romanos, qui suis partibus fauerant, in ea oppida misit. Colonia autem dicitur, cum maiores ciuitatis ciues in minore habitanda mittuntur. [Quibus libido] Ostendit etiam hos fuisse opportunos, qui ad coniurationem facile excitarentur. [Quibus]. i. colonis. [Libido] Pro aliarum rerum voluptate, & cibi, & vestitus. [Luxuria] Hic ponitur luxuria pro incontinentia, & impudicitia corporis. [Nihil reliqui]. i. consumpsit cuncta. [Ea cum]. Id est Catilinam, incendia vrbis, & ipsi Cicer. eadem parasse, & Manlium omni ratione copiam coniurationis auxisse. [Ancipiti]. i. duplici, nam anceps duarum rerum dicitur, quia & vrbis, & prouinciæ defendendum erat, quod ipse declarat. [Priuato sui ipsius consilio] Cicer. ad hoc tempus remp. tantum consilio tutatus fuerat, salutem.

sed ulterius tutari non poterat: nam in peius vergebat. [Longus] Diuturnus. [Quantus esset] Quantas copias haberet Mālius. [Quo consilio] an ipsi omnes essent irati populo R. videlicet, an ipsi vellent temp. inuadere, aut aliud quippiam facere, [Exagitati] Diuulgatam. [Rumoribus] Quia omnia hęc alius alij referebant. [Itaque] Cum hęc retulisset consul in senatu de repub. [Atrocis negotio] Id est cum aliquod periculum maximum immineret reip. [Darent optanda] Laborarent. [Nequid detrimenti] Omnia curarent consules, quę vilia essent rei pub. [Ea potestas] Quam statim dicam. [More Rom.] Secundum consuetudinem Romanorum. [Magistratui] Consulibus, vel alijs imperatoribus. [Bellum gerere] Indicare bellum, quibus libuerat. [Coercere] In bella ad nomina danda, qui functi essent militia, vel alia ratione. [Iudicium summum] Capitelem pœnam cum essent in castris imperatores licebat eis quenquam noxiam capere, vel alio supplicio afficere: sed in vrbe nihil tale permittebatur, nisi hoc decretum factum fuisset. [Earum rerum.] Hęc suprascripta facere possent. [Sine iussu] Hoc dixit sine iussu populi: quia decernebat senatus: populus polle iubebat. [Post paucos] Nunc respondit quomodo coniuratio sit patefacta: post paucos inquit dies: quibus hęc decreta sunt a senatu & iussu populi. [Fesulis] Habebat L. Seru. aliquos Fesulis, vel hospicio, vel affinitate coniunctos: qui ipsum monuerunt literis omnia: quę parauerat C. Manlius. [Coepisse] Prius fecerat conuentus perniciosorum hominum, nunc vero omnes armis instruxerat: vt iam exercitum haberent V. calend. Nouemb. ante sextum diem principij Nouembris. [Portenta & prodigia] Differentia est inter portentum & prodigium, nam portentum dicitur, quasi portō tendens: & est illud quod rem futuram significat: sed prodigium dicitur, quasi procul ad agendum, quod rem presentem demonstrat: & statim explanandum est. [Conuentus] Congregationes hominum fieri. f. Capuz, in vrbe Campana. [Igitur] Quandoquidem tot & tanta insensa rei pub. Rom. gerebantur: & coniurationes non solum Romę: sed in omni prouincia parabantur. [Marcus rex] Post exactos reges in seipsum & odiosum regum nomen erat, & nullum regum nomen in vrbe remanserat: sed Numę quędam sacra instituta erant, quę a regibus tantummodo celebrarentur: ergo ne viderentur ea numina lædi, si ab aliquo qui rex non esset sibi sacrificia fierent, Rom. constituerunt sacerdotium: cui qui pręerant, reges appellarentur: & sacra celebrarent ea quę solebant fieri a regibus: antequam expellerentur. Igitur reges erant nomine: non autem potestate: & hic Marcus huic sacerdotio pręerat: cum Fesulis missus esset regio decore. [Creticus] Cognomen est, & hic est pulchra proleptis, & dictus est Creticus ab euentu, eo quod Cretem deuicerat. [Ea loca] Videlicet in Lucanos, & in Brutios. [Vtrique enim] Et quia posset dicere aliquis, cur mittebant priuatos homines in hęc loca? nonne conuenientius erat mittere priores imperatores? dicit quod imperatores deuictis & debellatis prouincijs suis impediabantur falsis accusationibus, ne triumpharent, aliquorum, quia contra ius & fas omnia venalia habebant, quamobrem ad hęc loca missi non sunt. [Vtrique] .i. vterque imperator, & pluralem ponit pro singulari per figuram synthelimon. [Imperatores] .i. Q. Pompeius qui Indiam debellauerat, deuicerat enim & cupidi suarum rerum deserebant temp. [Erant ad urbem] .i. in urbem. [Calumniam] Falsa accusatione, in hac calumniatores. [Mos] Consuetudo. [Omnia honesta atque inhonesta] Quia per fas & nefas volebant consequi largitiones. [Sed prætore] Sunt missi. [Hisque permissum] Imperatores semper exercitijs recedebant ad urbem Rom. sed quia necessitas periculi festinationem optabat, concessum est, vt exercitum compararent, quemadmodum tempus atque bellum sibi exhibere videretur. [Pro tempore] De qualitate temporis. [Pro periculo] secundum exigentiam belli. [Indicauisset] Manifestasset. [Sestertium] Sestertium genus est ponderis, quo utebantur Romani. Sestertium dicitur quasi semistertium, dupondius enim & semis antiquum est sestertium, dupondius vero a duobus ponderibus dictum est. Ponderis est autem vnum aliquid, aut est vnus librę pondus, sequitur ergo, vt sestertium sit duarum librarum cum dimidia. [Gladiatorie familie] .i. qui gladijs dimicabant in ludis. [Distribuerentur] .i. omnes illius familie, quę gladiatorie operam dabant, mitterentur ex vrbe in municipia, nam huiusmodi homines solent facile ad quęque facinora impelli, tum propter egestatem, tum quia par vitam inuam facere solent. [Pro opibus cuiusque] Pro facultate vniuscuiusque, sicut censum. [Minores] .i. quætores, & adules hinc nocturnus vigilijs. [Quam] Quas res. f. lasciuiam & leuitiam.

[Immutata] Quia status ciuitatis est permotus. [Ex summa] Declarat quomodo sit mutata ciuitas. [Repente] Subito. [Inuasi] Incessit, aggressa est. [Diuturna quies] Longum otium. [Festinare] Pro festinabant Romani. i. accelerabant. [Trepidare] Pro trepidabant, trepidatione plena ciuitas erat. [Cuiquam] Quia nesciebant, an ille esset in coniurationibus, gerere bellum nesciebant, quo consilio gereretur, non a bello cessabant. [Habere pacem] nam quis bellum non gereret, in videbant copias hostiles aduersus temp. paratas, quapropter pacem non habebant. [Suo metu] sicut naturalem metum, nam qui timidior erat, maiora pericula instare credebat. [Mulieres] Quę naturaliter timidiores sunt quę viri. [Magnitudine reip.] Ad eam magnitudinem imperium Rom. ascenderat, vt multę gentes sibi bella inferre auderent. [Timor insolitus] Quanto magis insolitus erat timor tanto magis mulieres timebant. [Incesserat] .i. quas mulieres timor inualebat. [Afflicte] .i. cruciabantur. [Supplices] Ipsę mulieres, quod supplicantis signum. [Misereri] Pro miserabantur. & differt inter miseror aris, & miseror eris, quod miseror aris semper construitur cum accusatiuo, vt hoc loco, & alibi: Causam miseratus acerbam. miseror autem construitur cum genitiuo vel datiuo. [Rogare] .i. deos precibus, vt vellent patriam seruare. [Pauere] Pro pauebant. i. timebant. & proprie dicitur, nam pauere est subito casu trepidare. [Omissis] Zeugma est. [Sibi patrięque diffidere] .i. desperabant de salute sua, patrięque suę. [Eadem] Illa quę inceperat prius. [Præsidia parabantur] Aduersus coniurationem suam. [Lege Plautia] .i. lege Plautij, qui legem tulit aduersus coniuratores, vt ipsi responderent, si quis coniurationis accusatus fuisset omnibus quę sibi obijcerentur. [Lucio Plaur.] .i. Tribuno plebis. [Postremo] Denique detinebatur, ne responderet lege Plautia his criminibus, quę sibi obijcebant, sed tandem coactus in senatum venit. [Dissimulanda] Dissimulare, est tegere, quod est, sicut Catil. qui tegere volebat coniurationem, quam parauerat. [Sicut iurgio] Quasi foret prouocatus conuictio, quod sibi M. C. iniuste obiecit. [Tum] Cum in senatum venisset Catil. [Eius presentiam] Timens ne sua vitia atque flagitia patribus conscripserit incognita essent, & ipsi Catilinę præstaretur opportunitas, vt ipsum Ciceronem grauis consuleret. [Luculentam] Splendidam, & magnificam. [Perutilem] Quę multum profuit reipub. quę in maximo discrimine versabatur eo tempore. [Quam postea] Primo quidem eam recitauit coram senatoribus, sed post eam in scriptis edidit, vt omnes legere possent. [Sed ubi ille] Mos erat, vt cum de aliqua re consulendum esset, vnus interrogaretur, & ita ille primus sententiam suam diceret, deinde dicta sententia sedebat, postea secundum idem faciebat, & omnes illi per ordinem respondebant ei, inde sedebant: ita Cicer. perorata oratione sedet. [Ille] M. T. Cicer. [Ad omnia dissimulanda] Quia venerat paratus, vt omnia dissimularet, quę sibi obijcerentur. [Voce supplicij] Id est oratione plena commiserationis. [Temere] Inconsulte, sine causa. [Vitam instituisse] Bonis institutionibus vitam suam prouexisse, vt de ipso bona omnia sperare possent. [Parricidio] Nobili. [Cuius ipsius] Catilinę opus esse percussit sibi fore repub. prod. [Inquilinus] Peregrinus: nam inquilinus cuius dicitur: qui de peregrina ciuitate in aliam urbem ascitus fuerat: sicut de Arpino municipio in urbem Rom. ascitus fuerat M. T. Cic. ad hoc quod dixerat ciuem esse peregrinum Cic. sed mihi magis placet, vt legatur homo nouus. [Adderet] His supra dictis. [Maledicta] In Cic. [Obstreperere] Conclamabant. f. Catilinam parricidam, qui patriam perdere velle. [Furibundus] Furore plenus. [Agor] Agitor. [Incendium meum] .i. vos ruere faciam, & ita odium & incitationem, quam de me susceperatis deponere cogā, & est translatio sumpta ab ædibus, nam cum ædes accensa fuerit continuo incendium extinguitur. [Ibi] Domi suę. [Voluens] Cogitans. [Consuli] .i. factio quem interficere parauerat. [Munitam] Defensam. [Vigilijs] Custodijs nocturnis. [Optimum factum] Optimum est consilium. [Exercitum] Manlij. [Legiones] Milites, nam legio continet 6666. milites. [Describerentur] A Romanis causa supplendi viros exercitus. [Antecapere] Præuenire, præoccupare. [Vsu] Utilitati, multa consilia communicare volebat Manlio, & postea decernere, quia ratione potissimum gereret bellum. [Nocte intempesta] In media nocte, nox intempesta dicitur media noctis pars, quo tempore nihil geritur, eo tempore otioso, ideo tempore otioso, ideo sine tempore esse videtur, quapropter intempesta sine tempore dicta est. [Manliana] .i. Manlij, nam a Manlio sit Manlianus, Manliana, nūm possessiuum, sed antequam recederet ex vrbe, Cethego & Lentulo coniurationis huius consijs. [Ceterisque quorum] cognō

MARLE.

ecog
pes) V
festina
[Alia
uium.
ro] Ex
tor er
crificu
C
ytili
ad con
omni
demo
ab au
perfor
sua, cu
de, a r
mam v
resp. n
cum si
senes,
nicure
tius m
cum h
bus). i.
nes. C
ximur
lauden
Libere
uitute
nem q
eo cou
Bene c
rhetor
pissim
dio ne
[Nobi
silatus
nunt,
lor po
raro in
iuo, a
homi
bus m
uo ad
nem d
[Vigil
differ
Dimi
est cu
[Ad n
mum
nicite
[Sum
rium
quor
cus). i.
[Acc
la). i.
diuici
ditori
lz ver
Ex op
puta,
ctos e
cus? E
cunt
nulli,
guine
coris.
bus vi
tas: [C
Quid
Fului
tz. [S
vel C
homi

conuenerat) Qui audaciores erant. [Mandat] Committit. [O-
pes] Vires. [Confirmat] Conuolent. [Maturent] Properent,
festinent, accelerent. [Cadem]. i. senatorum. [Incendia]. i. urbis.
[Alia facinora]. i. rapinas, adulteria, stupra, proscriptioes ci-
uium. [Geruntur]. i. a Catil. & etiam a Consule. [Ex suo nume-
ro] Ex hominibus sui exercitus. [Martium regem] Qui impera-
tor erat in agro Piceno. [Regem] Sacrorum sacerdotes, qui sa-
crificuli reges appellabantur.

CATILINA &c. [Sæpe]. i. alias. [In rem]. i. proposito suo &
utili. [Arbitris]. i. auscultatoribus. [Ni virtus] Oratio Catilinæ
ad coniuatos in deliberatio est genere principaliter, deliberat
omnino velle occupare remp. & in demonstratio per accidens,
demonstrat indignitatem aduersariorum. Captat beneuolentiã
ab auditorum persona, cum laudet eos à fortitudine & à fide, à
persona aduersariorum, cum trahat eos in odium, & persona
sua, cum ostendat separatissimum pro omnium utilitate & lau-
de, à rebus ipsis, cum demonstrat ex hoc negotio habituros maxi-
mam utilitatem, & gloriam, si expriment illos quorum arbitrio
resp. regitur. Argumentum sumitur à facili, facilis erit victoria
cum simus vno animo & fortes, nec non iuuenes, illi econverso
senes, & molles. Ab utili, utile erit vobis, quia liberabimini à ser-
uitute & magistratus assequemini. Ab honesto, honestum est po-
tius mori per virtutem, q̄ per ignominiam vitam amittere, &
cum hominum irrisione degere. [Virtus]. i. fortitudo. [In mani-
bus]. i. in potestate nostra. [Per ignauiam] Per ignauios homi-
nes. [Captarem] Adirem. [Eo] Ob id. [Incipere]. i. aggredi. [Ma-
ximum] Quantum ad rem ipsam. [Pulcherrimum] Quantum ad
laudem. [Agitau] Concepi. [Diuersi] Separatim. [Vendicemus]
Liberemus nos à seruitute turpissima. [Ditionem] Quasi in ser-
uitutem. [Tetrarchæ] Dicuntur illi qui habent administratio-
nem quartæ partis regni. [Populi, nationes] Articulus est, & lo-
co coniunctionis vocatur coma. [Vulgus]. i. sine fauore. [Valeret]
Bene ordinata esset. [Itaque omnis gratia] Contentio est color
rhetoricus qui demonstratio accommodatur, & vituperio a-
ppissima est sedes in confirmatione & confutatione, & ab exor-
dio non est alienus, dum captatur beneuolentia ab aduersario.
[Nobis reliquere] Contrarium est. [Repulsus] Speritione con-
sulatus vel alicuius officij. [Pericula] Quia nos periculis expo-
nunt. [O fortissimi] Interrogatio est, contra narrationem col-
lor ponitur aliquando in exordio ad criminationem aduersarij,
raro in conclusionem. [Verum enimvero] Ordo est ver. testor,
iuro, affirmo. Victoria est in manu nobis, proh. fidem deum &
hominum. i. auxilium deorum & hominum. f. succurre homini-
bus miseris. exclamatio est color qui frequenter demonstrati-
o adiungitur, multum habet acrimonie & conficit significati-
onem doloris vel indignationis, conuenit figuræ apostrophæ.
[Viget ætas, animus valet] Color est, qui membrum appellatur,
differt ab articulo, quia pluribus verbis constat. [Consenuere]
Diminutiva sunt. [Expedit]. i. explicabit. [Etenim] Contentio
est cum contrario. [Tolerare]. i. tam patienter in longum ferre.
[Ad necessaria] Ad quotidianum vsum & victum. [Larem]. i. do-
mum. [Toreumata]. i. vasa celata & sculpta, vt ait Plin. qui Tro-
nice tronices ipsam artem appellat. [Trahunt]. i. accumulunt.
[Summa libidine]. i. immoderata cupiditate. [At nobis] Contra-
rium est. [Res]. i. conditio nostra infelix. [Spes asperior] Quia
quotidie deteriora speramus. [Quin igitur] Contentio est. [De-
cus]. i. honores & magistratus. [Res]. i. conditio nostra misera.
[Accepere]. i. audire. Virg. Accipe nunc Danaum insidias. [Ma-
la]. i. flagitia. [Res]. Id est patrimonium. [Spes]. i. honorum &
diuitiarum. [Tabulas novas]. i. abolitiones pecuniæ quam cre-
ditoribus debebant, vt Cic. lib. 2. Off. est auctor, ait enim: Tabu-
læ vero nouæ. [Rapinas]. i. direptiones bonorum. [Mauritania]
Ex opposito est Hispaniæ & parum ab ipsa distat. [Egestatis] Ve-
puta, nescis amice quod pauper es? [Periculi] Nescis quod suspe-
ctos es tali viro? [Ignominie] Nescis quod omnibus ludibrio-
es? [Execrationem] Imprecationem omnium malorum. [Circum-
tulisse]. i. ferunt. [Atque eo] Aliqui legunt, dictam rem, non
nulli, eo dictante. [Addiceret]. i. obligaret. [Ficta hæc]. i. quod san-
guinem biberent. [Coopertus]. i. circumdatus. [Probi]. i. dede-
coris. nam erat dedecori reip. homo adulter & idem aleator, qui
bus vitij, vt ait Asconius, à rep. remotus fuit. [Vanitas]. i. leui-
tas. [Conseruado]. i. vsus. [Obnoxia] Deuinctis, obsequens.
Quid proprie significat obnoxia, lege Gell. lib. 7. cap. 13. [At
Fulvia] Fulvia cognita causa. [Insolentia]. i. superbiæ non soli-
tæ. [Sublato]. i. non nominato Catil. principe coniuurationis,
vel Curio à quo ipsa audiuerat omnia. [Studia]. Id est animos
hominum. [Egregius]. Id est virtute excellens. [Homo nouus]

Appianus ait, Ciceroni consulatus Catilinæ loco delegatur. ob
id Catilina eos improbens à quibus consul esse designatus,
ignobilitatem Ciceronis inuectus, nouum hominem Cice-
ro nem appellat, sic enim eos qui à se ipsis nulla maiori dignitate
claruere, Rom. solent nominare, hospitalitatem præterea urbis
irridens, inquilinum eum nominet, quo verbo dicuntur hi qui
alienas domos incolunt. [Opportunis] Vbi daretur occasio per-
turbandæ reip. [Manlium] Præpositus erat Centurio in Hetrur-
ria. [Qui postea] Id est congregato exercitu. [Aetas]. i. senilis.
[Luxuria]. i. intemperantiæ tam in vestibus quam in victu. [Lu-
xuria] Quia luxuriose, vt erat solita, viuere non poterat. [Ino-
pia] Parum lucrabatur æstu corporis propter senectutem.
[Nihilominus]. i. quamuis detecta esset coniuatio. [Neque in-
terea]. i. dum comitiorum tēpus expectabat. [Alij codices] Ne-
que illi tamen ad cauendum aut astuticæ, aliqui non habent, ta-
men. [Cauendum]. i. declinandum pericula. [Occulte] Per insi-
dias. [Aspera] Nimum difficilia. [Fœda] Ignominiosa. Ordo igitur.
Miseri quendam Septimium Camertem in agrum Pic. &c. [Horti-
ari] vt semper. i. omni tempore. Procedit, succedit in effecta.
[Maliū]. i. centurionem. [Item alios]. i. docet præmissis. [Op-
pressisset] Abstulisset. [Officere]. i. resistere & impedimento esse.
[Propere]. i. festinanter. [At illi]. i. Cornelius & Vargum. [Ac-
pro] & [Simul] Etiam. [Interea]. i. s. d. hac Romæ geruntur. [Qui-
bus]. i. colonis, coloniæ Latinæ dicebantur quæ ex Italia duce-
bantur. Romanæ vero quæ ex ipsa urbe, vt sentit Liuius. [Luxu-
ria]. i. immodicus apparatus. Sen. ait: Culina fœdissimum patri-
moniorum exitium. [Nihil reliqui] Quia talia bona male ac-
quisita non diu durant. Vnde Sen. Nulli cui prospere rapina cesa-
sit. [Permotus]. Id est turbatus. [Quo consilio foret]. i. quo vel-
let erumpere. [Exagitatam]. i. diuulgatam. [Atroci]. i. difficili.
[Coercere] Mihi non placent quæ interpret. [Post paucos dies]
s. quæ hæc agitata sunt conuentus. i. conciones. s. à populari-
bus Catilinæ. [Martius rex] Cognomen est. [Permotus] Per-
culsa. [Facies]. Id est spectaculum quia omnes mulieres incultæ
erant. [Neque loco neque homini]. Quia non audiebant se tu-
to credere neque loco neque hominibus, nam fides violabatur.
[Bellum gerere] Quia hostes non erant. In expeditione & ambi-
guo exitu positi erant. [Pacem] Quia timebant hostes paratos
contra patriam. [Afflictare]. i. lacrymis & verberibus. [At ani-
mus crudelis]. i. sanguinarius. [Parabantur]. s. a senatu. [Diffi-
mulandi]. i. occultandi scelus suum. [Ita commotus] Arist. ait,
orator iratus vehementior est. Sed Sen. ait, oratorem iratum
non seruare modum in dicendo, nec oratorem iratum oportere,
sed irato similis. [Luculentam]. Id est copiosam. [Assedit]. i.
orationi finem posuit. [Temere]. i. valde. [Ea familia]. i. bene-
merita de rep. [In bona spe]. Bene agendo, bene sperando si bene-
meritis esset de rep. [Perdita repub.]. In qua non posset habere
magistratus, alij sic legunt, cum eam seruaret M. Tullius inquil-
nus urbis Rom. [Furibundus] Furor percitus. [Circuuentus]
Positus in medio. [Ruina vestra] Nam vos omnes perdam.
[Ex templo]. i. teluris vbi habebatur senatus, alij legunt ex cur-
ria, idem est. [Voluens secum]. i. in animo. [Procedebant]. i. for-
tuebantur effectum. [Vigilij] Execubijs. [Scriberentur]. s. à S. P.
Q. R. [Vbi]. i. ad necessarium. [Lentulo ceterisque]. s. coniu-
ratis. [Promptam]. i. paratam. [Factio]. i. coniuurationis. Ali-
qui codices habent, opes factiois. [Sese]. i. dixit. [Propediem]
Ad paucos dies. [Dum hæc Romæ geruntur] Ideo dum dederat
mandata Cethego, & Lentulo. [Cum mandatis huiusce-
modi] Et notandum quod apud Rom. lex erat capitalis, si lega-
tus aliter quam à senatu accepisset, verba retulisset, quia, vt re-
fert Sen. Nihil est tam bene dictum, quod in male referendo,
pro malo non habeatur.

SPES magna dominationis in manibus fuisse. Ita vetus GLAR.
codex, at Aldinus hæt, Spes magna, dominatio in manibus fuisse,
quam lectionem ego non probo, neque dominatio in mani-
bus fuit, sed dominationis spes. [Postremo omnibus modis pecu-
niam trahunt, vexant] Post vexant, distinguendum, quæquam
lectori considerandum, quid hic vexant proprie significet, vide-
tur enim à veho hic etiam significatione frequentatiuum esse, vt
respondeat ad traho. [Mala res, spes multo deterior] Vide vt ac-
ciperit spes, pro timore ne, an reuera pro spe sine effectu, vt vere
à philosophis dubitetur, plus ne boni, an mali adferat spes mor-
talibus. [Spes neque res, neque spes bona vlla] Comment. ex-
ponit, nihil habebant, & nihil sperabant, quod deterius est. Idq̄
mihi placet. Sed quod alij, quietam temp. mutarunt in quietam,
hoc lectori iudicandum. Exemplar vetustum habebat: Tameñ
C ij illic

illic quietam remp. mouere mag. mer. vid. [Atque eo dictare, quo inter se magis fidi forent] Codices alij habebant, atque eo dictare fecisse, quo iter se, &c. Alij fecisse verbum sustulerunt, quando intelligi possit. Badius legit: Atque eo dictam rem fecisse, quo inter se magis fidi forent. quæ lectio planior est, si modo sit Auctoris, quod ego neutiquam affirmarim. Vetus codex habet: Atque eo dictare fecisse, quo inter se, &c. [At Fulvia insolentia Curij causa cognita] Idem Badius, insolentiam, pro gignendi casu legit, & codex quoque vetustus quod placet propter compositionem etiam si alijs ablatiuum exponant propter insolentiam. Illud autem, sublato auctore, varie commentarij, explicant, alius sublato auctore. i. discedente, alius sublato. i. tracto vel alleuato, ego propemodum ausim veram expositionem dicere, sublato. i. non nominato. [Fesulas ad Manlium quendam portare] Quendam ait, tanquam obsecrum, vt quem neque superius inter insignis coniuatos numerauit. C. Manlium paulo post vocat. Mirum vero illum exercitus ducem electum. Verum oportuit præcipue audacia fuisse hominem. Commentarij qui Vallæ adscribitur, ait, Fesularum principem fuisse, sed errat ex Salust. verbis non intellectis. [Ea potestate per senatum more Rom.] Ea potestate, legere malim hoc sensu: Ea maxima potestate per senatum more Rom. data magistratui permittitur exercitum parare, bellum gerere, &c. quanquam alteram lectionem per nominandi casum nequaquam rejicio. [Post paucos dies L. Senius senator] Alij, L. Seruius, legunt, fortassis, L. Seruius legendum. At id parui momenti, illud potius cogitandum, cum mox subiungit: Ante diem sextum cal. Nouembris Manlium cepisse arma, num ipsum sextum calendæ, an septimum, hoc est, num viciesimum Octobris diem, an viciesimum sextum intelligamus. In prima Cic. aduersus Catil. oratione, similis dicendi modus est: In ante diem 8. cal. Nouembris. quæ codices variant, quasi diceret, in diem, qui vocatur octauus ante calendæ. Commentarij varie hoc exponunt. Item continuo post: Arma portari, Capuæ atque in Apulia seruile bellum moueri. Quidam Parari legunt pro verbo portari, ac post Capuæ distinguunt hoc modo: Arma parari Capuæ. vt intelligamus, Capuæ parari arma, liberatum seruile bellum in Apulia moueri. [Præmium seruo libertatem, & H. S. centum] In alijs codicibus adijciunt verbum Deceuerunt, ad hunc modum, præmium deceuerunt seruo libertatem, Quod nescio num consularis intel ligatur, an ponatur. Vetus certe codex habet, Præmium deceuere. In Luitio autem non vno duntaxat loco, serui præmiū est 25. millium æris, liberi C. millium. Hoc est Budeana supputatione serui 250. coronati, liberi mille. Hic igitur serui præmiū decuplo maius, liberi quintuplo. Nam centum H. S. faciunt coronatos 2500. Ducenta vero 5000. coronatos. Verum quia sæculum hoc ditius illis apud Luitium? an periculum reip. hoc Maius visum magistratibus ac Senatui? [Vt Gladiatoriæ familiæ Capuam] Hic Commentatores nihil ad rem dicunt. Alij quidam ita exponit, vt Gladiatoriæ familiæ. i. ipsi Gladiatores in familiis distributi, per municipia distribuere, ne Roma tumulum mouerent, vt antea sub Sparthaco factum est, atque hoc pro cuiusque municipij opibus. Quæ sententia non multum abest à vero. Illud cuiusque Badius exponit. s. familiæ. Sed C. Cæs. verbis in oratione, quæ postea sequitur, ostendit de municipij intelligendum. Ea ita habent ad finem eius orationis, vbi de captiuis sententiam definit: Sed ita censeo, inquit, publicandas eorum pecunias, & ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent. Hæc ille. [Quibus pro reip. magnitudine belli timor] Hoc à quibusdam, & inuerse legitur, & peruersè exponitur. Non est dubium Sal. dicere velle, cum tam magnum ac tam potens esset Rom. imperium, vt non facile ququam Romanis bellum inferret, insuetum ac insolitum fuisse omnibus, maxime vero mulieribus belli timorem. Paulo post, rogitate deos, quidam accusacium, Deum sustulerunt, verus autem codex habet. Ceterum cum sui cuique verbo eo in loco sint casus, ego Deos non tollem, etiam si admirationem gesticulantium mulierum habeat. [Et ipse lege. Plautia] Legem Plautiam exponunt, quæ coniuatū accusari respondere cogentur ad omnia apud tribunos, quod equidem lectori discutiendum relinquo. Nam ego originem eius non memini me legere. Itaque ne hoc quidem mihi planum, num rectè hic expolitum in commentario, cum Sal. ait, à L. Paulo. i. vt commentarij exponit, à trib. pl. [M. Tullius inquilinus ciuis vrbs Romæ] Ita habent Aldi & Gothi codices: Alij vero pro quatuor vltimis verbis habebant duo hæc, nouus homo. Sed vtunque legi potest. Paulo post, incendium meum ruina extinguam: Alij codices, &

nominatim Gothi habent, ruina vestra extinguiam. Quod quibusdam nimis audax dictum apud senatum Rom. videri voluit. Verum quid puduit desperatum hominem? Ideoq. nihil definitio. CATILINA vbi eos, &c.) Per digressunculam quamdam qua superiorem coniuurationem interseruit, prætermiserat auctor paululum narrationem suam de coniuuratione principali Catilinæ, quam nunc prosequitur adferens etiam orationem quam ad populares, & confcios habuerat. In qua videre est quod prius dictum est, multum eloquentiæ fuisse in eo, dicit ergo sic. [Catilina vbi] .i. postquam, vider eos quos memorauit. i. nominatim recitauit, & ad memoriam reduxit paulo antea. ante digressunculam de priore coniuuratione insertam, conuenisse. i. in vno locum gratia audiendi quæ dicere vellet simul venisse. tametsi. i. quanquam Catil. egerat. i. tractauerat, & communicauerat sæpe multa cum singulis. s. seorsum assumptis, tamen ipse credens fore. i. futurum esse in rem. i. vtilitatem suam, & conducibile ad rem inceptam, appellare. i. conuocare aut alloqui vnuerfos. i. omnes simul conuocari. i. simul hortari eos, fecerit. i. seorsum à frequentia familie se duxit cum illis in abditam. i. secretam, & abstrusam partem ædium. i. domus suæ, acque habuit ibi. i. in loco illo secreto, huiusmodi (qualis sequitur) orationem, & hoc arbitris. i. ijs qui vt testes, & conscij de ea re arbitrari possent, hoc est omnibus præter conuocatos, amicos procul. N. i. nisi virtus. i. fortitudo, & strenuitas, & fides. i. fidelitas vestra forent. i. essent (alij legendum foret, si legendum est forent, tunc quia res inanimæ sunt, ad neutrum genus a feminino transitum est, cum addit) spectata. i. perspecta, & cognita mihi, res. s. quam melior ceteris differ. i. euenisset nequaquam. i. nullo modo opportuna. i. accommodata votis nostris, & spes magna dominationis fuisset frustra in manibus. s. nostris, neque ego captarem per ignauiam. i. tarditatem ingenij, & incertam, aut per ignauiam. [Vana] .i. futillia, & mendacia, incerta pro certis. i. non sectate imperia quasi certa quæ nisi vos strenui, & fidi mihi sitis, incertissima essent, hoc est nunquam ea quæ nunc spero, & parata video, aut sperasse, aut tentasse, sed quia ego cognoui vos multis, & magnis temporibus. i. in multis rebus duris, & quæ diu durauerunt, & fortes fidos mihi, eo. i. necirco est animus subaudi meus, ausus in eipere facinus. i. factum, aut negocium maximum, & pulcherrimum: (Libentius videtur dicere auctores in vtranque partem facinus, quam factum, quia facinus ad omne tempus, factum magis ad præteritum sonat licet nomen fiat vt dictum) simul. i. etiam ideo quia ego intellexi eadem vobis bona, & mala, quæ mihi. Nam idem velle, & idem nolle ea res. i. id. demum. i. post omnia, est amicitia firma, q. d. per firmam amicitiam, amici demum ad hoc perueniunt vt idem velint, & nolint. Ciceronianus tamen Lelius, rectè docet malorum consensum, idemq. velle ac nolle non esse amicitiam. [Sed vos omnes audistis diuersi] .i. singuli, separati alij ab alijs ea quæ ego agitaui. i. cogitaui mente. Ceteri. i. sed de reliquo, animus accenditur mihi in dies magis. (Notum est ex Vallæ in dies, & in horas incrementum notam desiderare, vt cresco magis, &c.) cum. i. qn. considero quæ conditio. i. quæ qualitas vitæ sit futura sup. nobis, ni. i. nisi, vinctum nosmetipsos in libertatem. i. nisi reiecta potentium seruitute qua nos ob res alienum, vt seruos tractant, liberos nos esse conuincamus. Nam postquam resp. s. Rom. concessit. i. deuenit simul, in ius & ditionem paucorum potentium reges. s. prouinciarum, & Tetrarche. i. quartæ partis princeps, & populi, & nationes esse. i. erant, aut ceperant esse semper vectigalis. i. tributarij, soluentes vectigal. i. annuas pensiones, & redditus, illis. s. potentibus, & pendere. i. pendebant, hoc est persoluebant illis stipendia. i. tributa, quasi stipendia, & mercedem vigiliæ ab ipsis pro eorum salute sumpturam. Ceteri oēs præter paucos potentes strenui. i. licet strenui, boni. i. fortes, nobiles, atque ignobiles. i. siue nobiles, siue ignobiles sumus, sumus aut sumus vulgus. i. vilis populus, sicut Horat. i. epist. dicit: Nos numerus sumus, & fruges consumere nati. sine gratia. i. venustate, aut sine relatione, aut actione gratiæ quasi nihil mereamur, & sine auctoritate. i. nullam auctoritatem habentes, obnoxij. i. obligati, & inseruietes ijs. i. huiusmodi hominibus, quibus, si resp. valeret, nos essemus formidini. [Itaque] .i. & ita, vel ita quod, omnis grā. i. complacentia ex re grata, omnis potentia, omnis honos, & oēs diuitiæ sunt apud illos. s. paucos potentes, aut sunt vbi illi volunt supp. ea esse, & reliquere. i. reliquerunt nobis repulsas. s. à petitione magistratuum, & honorum iudicia. i. condemnationes, & egestatem. [Quæ] .i. opprobria, & incommoda, & viti fortissimi. i. cum sitis fortissimi, quousque tandem patiemini? [Non ne,] q. d. multo præstat. i. melius est emori. i. aperte mori

mori per virtutem. i. ostentationem virtutis, quam amittere per
 dedecus opprobrium vitam miseram atque inhonestam. i. in nullo
 honore, sed in summo opprobrio habitam, ubi. i. postquam
 fueritis ludibrio. i. irrisioni, superbiz alienae. s. potentum illorum.
 [Verum enim vero]. i. sed verissime, habet. n. confirmandi
 vim maximam illa geminatio, prob. alij scribunt pro, alij prohe,
 sed melius prob, estque interiecto exclamantium accusatio
 coherens, fidem deum. i. deorum atque hominum, victoria est
 nobis in manu. i. in potestate nostra, etas. s. nostra viget, animus
 valet. s. nobis, contra. i. contrario omnia consenuerunt. i. inuete
 rata & labefacta sunt illis. s. potentibus, annis. i. propter annos at
 que diuitias. i. propter diuitias quae molles reddunt, cum contra
 recte dicat poeta: Labor omnia vincit improbus, & duris virgens
 in rebus egestas. [Opus est tantummodo inco. pro. i. vt incipiamus,
 res. i. euentus aut opportunitas expedit. i. sine impedimen
 to efficiet, cetera. i. quae restant. Etenim quis mortalium. i. homi
 num cui est ingenium virile. i. masculinum & animosum, potest
 tolerare, diuitias superare. i. superabundare, illis. s. dominatoribus
 ignauis, quas diuitias, ipsi profundunt. i. quasi profundendo
 prodigunt & expendunt in extruendo mari. i. in aedificijs extruē
 dis in mari, & in montibus coequandis. i. planandis, terrae coequandis,
 & rem familiarem deesse nobis etiam ad necessaria vt
 ad victum & amicum? q. d. nullus. Et quis potest tolerare illos.
 s. dominos nostros continuare. i. continuas habere aut facere bi
 nas. i. singulas domos, aut amplius. i. vltra binas, & larem fami
 liarem. i. deum domesticum qui vel in foco minimo coli possit
 a nobis, esse nobis nusquam, aut per metonymiam, qua nomi
 na deorum pro rebus, quibus praesae dicunt, ponimus, dicamus
 larem. i. ipsum foculum deesse nobis? Illi sup. aut vt alij habent,
 cum illi emunt tabulas. s. ex ebone, & precioso ligno, aut lapide,
 & signa. s. Corinthia toreumata. i. opera artificiosa quasi toro
 sculpta & rasa, est autem graecum, sine h scribendum sicut & tor
 nos, negligunt ex luxu superbo, vetera dirimunt, aut diruunt no
 ua. s. vbi non placent & aedificant alia. Vnde Flaccus. j. epistola
 rum epistola j. Diruit, aedificat, mutat quadrata rotundis. [Postre
 mo]. i. vt semel dicam, ipsi potentes trahunt. s. ad se pecuniam,
 omnibus modis. s. per fas & nefas, & tamen ipsi vexant & paupe
 res & humiles. [Summa libidine]. i. petulantia, & nequeunt vin
 cere. i. superare suas diuitias, sed ab illis vincuntur, a quibus cog
 untur insolenter & immodeste viuere. [At]. i. conuerso ino
 pia. i. egestas est nobis domi, & aas alienum. i. debitum ob aas alie
 num est nobis foris, res mala. i. dura conditio vitae est nobis, &
 spes. i. timor est nobis multo asperior, quia deteriora aut peiora
 speramus. i. timemus, vt Aen. 4. Hunc ego si potui tantum spera
 re dolorem, Et perferre foror potero. vel ideo spes asperior est
 quod non sortitur effectum, & etiam cum ad cruciat, vnde inter
 philosophos multa controuersa est, boni ne an mali plus sit in
 spe, denique. i. denum vt vno verbo dicam quid reliqui. i. relinqui
 nobis habemus praeter animam. i. vitam miseram? q. d. nihil. [Igitur
 o fortissimi viri quin]. i. cur non expergiscimini? scilicet de
 sopore securitatis & torporis. [En]. i. ecce, illa libertas quam saepe
 optatis, praeterea. i. in super, diuitiae, decus, gloria sunt sita. s. posi
 ta in oculis. i. in conspectu vestro, q. d. videtis ea si modo appre
 hendere non neglexeritis. [Fortuna quae audaces inuadit posuit vi
 ctoribus ea omnia praemia]. s. libertatem, diuitias, decus, gloria.
 [Res]. i. vtilitas aut necessitas, tempus. i. opportunitas, pericula
 s. futurorum malorum, egestas. s. praesens, & magnifica spolia
 belli. i. ex hoc bello vobis obuentura, hortentur. i. incendant vos
 magis quam oratio mea. [Vimini me vel imperatore]. i. duce &
 principe exercitus vestri, vel milite. i. vno ex commilitonibus.
 Neque animus meus neque corpus meum aberit a vobis. [Ego
 agam haec ipsa vna nobiscum] Existens consul vt spero. s. me tu
 rum esse, nisi forte animus me fallit, & nisi vos estis parati ma
 gis seruire. s. potentibus quam imperare. Et hoc dicto in quo plu
 rimum est vigoris, perorauit. [Postquam] Prosequitur quae ora
 tionem subsecuta sunt, dicens: Postquam homines. s. conuocati
 quibus omnia mala. i. dura & aduersa erant abunde, sed neque
 res vlla bona, neque spes vlla bona erat, acceperunt. i. intellexe
 runt ea quae Catilina dicta erant, tamen magna merces. i. plu
 rimum praemij & quatuor videbatur illis, mouere. i. agitare rem
 pub. quietam. i. statum reip. quietam, tamen plerique. i. plurimi
 eorum postulauerunt vt Catilina proponeret. i. aperte pro nun
 ciaret, quae conditio belli foret, & quae praemia ipsi peterent ar
 mis, & quid opis. i. auxilij, aut spei haberent vbique. i. apud
 quoscuque, vt fit vbique pro vbicunq; & aut si volumus, quae
 sunt partes, aut quod spei haberent, & vbi. i. apud quos & in quo
 loco, quod magis placet. [Tum]. i. tunc Catilina cepit pollice

ri, aut polliceri. i. pollicebatur. [Nouas tabulas]. s. proscriptio
 num, vt fecerat Sylla, & ita proscriptionem. i. procul a salute in
 scriptionem, aut manifestam inscriptionem necis vbicunq;
 possent reperiri, quia peior est conditio proscriptorum qui nus
 quam tuti sunt, quam exilium qui in exilio tuti sunt, locuple
 tum. i. diuitem, cum licentia occupandi eorum bona item pol
 licebatur magistratus, sacerdotia, rapinas, & omnia alia, bellum
 . i. ius belli quae aut libido. i. mala voluntas, fert. i. affert victori
 bus. Et haec quantum ad praemia, quantum vero ad auxilia &
 spem, addit: Praeterea supple dicebat Pisonem de quo iam
 dictum eum esse in Hispania citeriore. i. viciniore ad Italiam, po
 stea tamen is Piso interfectus erat, & P. Sicennium, seu Sicium
 Nucerinum esse in Mauritania cum exercitu: Pisonem dico &
 Sicennium participes. i. complices & confcios sui consilij. Ad
 hoc. i. in super dixit Caium Antonium seu vt alij legunt Antron
 nium, (in priore tamen coniuratione Antronium scriptum of
 fendi,) petere consulatum, quem sperare fore. i. futurum esse sibi
 collegam. i. socium in consulatu, existentem hominem familia
 rem & circumuentum. i. oppressum, omnibus necessitudinibus. i.
 egestatibus, ob quas vitandas, omnia ausurus videbatur, & dixit
 se facturum initium belli agendi cum eo. s. Antonio consule.
 [Ad hoc]. i. in super, increpabat. i. cum increpatione exhortaba
 tur omnes bonos. i. strenuos, bonos ad bellum licet prauos in
 vita maledictis. i. conuictis, nominans. i. nominatim compellens,
 vnumquenque suorum. i. sibi maxime fidorum, laudare. i.
 laudabat, & admonere. i. admonerat & memorem faciebat, a
 lium. i. aliquos ex eis admonerat egestatis quam patiebantur, &
 alium. i. aliquos eorum, cupiditatis luxu. i. quid cuperent dicens,
 scio, quod cupitis, quod quia non potestis alia via adipisci hac
 grassamini, complures admonerat periculi in quo erant pro
 pter malicia & debita contracta, aut ignominiae, quam passu
 ri essent vbi in vincula conijcerentur, & multos admonerat victo
 ria Syllanae cuius recordatione sperarent consimilem exitu
 rum belli vt pote, quibus ea. s. victoria Syllana fuerat praedae. i.
 ad praedam impune auertendam, & auferendam diuitibus. Post
 quam Catilina videt animos omnium alacres, cohortatus. i.
 vbi fuerat cohortatus vt haberent curae. i. accurrent executioni
 mandare suam petitionem dimisit conuentum. i. conuentos,
 & accitos. [Fuere]. s. nonnulli, ea tempestate. i. eo tempore qui
 dicerent: [Catilinam habita orationem]. i. postquam habuerat
 orationem circumtulisse sanguinem corporis humani permix
 tum vino in patris. i. poculis patentibus, quas tarsias Gallus
 vocat, cum addiceret. i. alringeret ad iusiurandum populares. i.
 assentientes factioni populari, conscios sceleris sui. [Et inde
 cum omnes degustassent]. s. sanguinem cum vino, post excre
 rationem. s. potentum, sicut fieri consuevit in sacris solennibus. i.
 quae solenniter fiunt dum foedus sancitur sanguine victimae, di
 cerent supple Catilinam aperuisse consilium suum, atque fecisse
 rem dictam. i. communicationem illius potus, eo. i. ideo,
 quo. i. vt, ipsis forent inter se magis fidi alij alijs existentes con
 scij tanti facinoris, alij legunt, eo dictante. i. coniectione & ce
 tera. Nonnulli autem exitimabant haec & praeterea multa, alia
 ficta supple. esse ab his qui credebant inuidiam. s. passiuam, Cice
 roniss. i. Tullij qui in consulatu suo Catilinae coepa detexit &
 destruxit quae est orta postea, eo quod iussisset ciues Romanos
 interfici sine lege, vt coniuratos illos, leniri. i. sedari & mitio
 rem fieri, atrocitate. i. propter atrocitatem sceleris, eorum. i. co
 iuratorum qui dederant poenas. i. qui iusso Ciceronis interfecti
 fuerant. Autem pro sed, ea res est nobis comperta. i. cognita &
 explorata parum pro magnitudine. i. eius, q. d. quod nobis com
 pertum non est pro certo scribere nolo, vt fides seruetur histo
 riae, cuius prima lex est vt vera sit. De hac autem inuidia videbi
 mus in inuestiuis Ciceronis in Catilinam. [Sed in ea coniu
 ratione] Prosequitur reliquos coniuratos & coniuratorum inco
 pta dicens: Sed Quintus Curius fuit in ea coniuratione existens
 natus loco haud obscuro. i. claro & illustri, hoc est vir claris na
 talibus ortus, sed comperus. i. obscurus effectus, flagitijs. i. cri
 minibus magnis, atque facinoribus. i. malefactis insignibus,
 quem Curium Censores. i. morum iudices & castigatores qui
 summi viri & probatissimi apud Romanos habebantur, amoue
 rant. i. abire fecerant & alienum ab senatu. i. ordine & conuen
 tu Senatorio: Vanitas, id est perniciosa & pessima leuitas mo
 rum vt mendacibus & furtilibus hominibus est, (Aulus Gellius
 enim dicit vanos apud maiores habitos qui mendaces & prau
 essent, vnde Aen. 2. Nec si miserum fortunam Sinonem Finxit,
 vnum etiam mendacem quae improba finget, non minor, id est
 aequae magna inerat huic homini. i. in hoc homine vt Cicero

folet dicere, quàm audacia. i. temeritas in audendo. [Neque habebatur] .i. in potestate sua reticere ea quæ audierat neque ipse habebat in potestate occultare suamet scelera. possent etiam exponi, neque reticere. i. reticere, neque occultare. i. occultabat, & cetera. Et prorsus. i. omnino, neque habebat. .f. penes se, dicere neque facere quidquam pensi. i. præmeditati, & vt dicunt præponderati, & excogitati. Vetus consuetudo stupri. i. coitus illiciti erat ei. .f. Curio cum Fulvia muliere nobili, quia famosa, atque infami, vnde nobilis commune est vocabulum omnibus valde notis propter laudem aut vituperium, cui. .f. Fulviæ cum esset Curius minus gratus. i. acceptus, & commodus, quia minus. i. non tantum vt solebat, poterat largiri, inopia. i. propter inopiam, ipse gloriatur. i. iactabundus magna spe visus, repente. i. subito, coepit. i. incepit, polliceri. .f. Fulviæ, maria, & montes. i. maxima quæque. Est enim adagium vetus etiam in comico, vt qui maxima, & quorum compotes non sunt pollicentur, maria & montes polliceri dicantur. Est autem montes accusatiui casus: Et minari coepit, aut potius minabatur. i. minas necis fecerat interdum Fulviæ, ferro. i. ense euaginato, ni. i. nili, Fulvia foret. i. esset sibi. .f. curio, obnoxia. i. vt obnoxia solent, Romigera & obsequens. i. innoxam vt solebant consentire. Postremo cepit, aut agitare. i. agitabat, non solum minabitur ferocius quàm erat solitus. At. i. sed: Fulvia mulier callidissima, cognita causa insolentia. i. insolite superbia, & immodeste iactantia viri. i. Curij, cognouit enim, aut ex moribus, aut ex indicio cum ebrius esset aut amoribus innexus (non enim poterat scelera sua occultare vt dictum est ipsum in coniuratione spem reposuisse, & ex ea animos sustulisse) habuit haud occultum. i. non tenuit occultum, & secretum tale periculum reip. sed auctore. .f. coniurationis hoc est Catilina sublati. i. remoto ab vrbe, aut auctore indicij sublati. i. suppresso, videlicet Cu. ipsa narrauit compluribus. i. valde multis quæ & quomodo audierat de coniuratione Cat. Ea res. i. manifestatio coniurationis Catil. hominis adeo nobiliss, accendit in primis. i. præcipue studia hominum. i. Rom. ad mandandum. i. committendum consulatum. M. T. Cic. Nanque nobilitas pleraque. i. ferè totus ordo nobilium, & patriciorum æstuat. i. efferebat antea. .f. quam tam nobilis viri suspicio habereur inuidia. .f. in ignobiles, & novos homines, & credebatur consulatum. i. maiestatem consularem quasi pollui. i. contaminari, si homo nouus. i. qui nunquam in eo magistratu fuerat, nec quæque in stemmate, seu maiorum suorum corona consulatum habebat, quamuis. i. quantumuis egregius. i. præstari virtute præditus foret. i. esset adeptus. i. obtinisset eum. .f. consulatum. [Sed vbi] .i. postquam periculum. .f. reip. subuertendæ venit, inuidia atque superbia nobilium, post fuere. i. minus valere, quam vitilias. Igitur habitis comitijs. i. coitionibus, & congregationibus P. R. ad eligendos novos magistratus, quod in campo Martio fieri solebat, M. Tullius, & C. Antonius declarantur. i. voce præconis, q puncta, seu suffragia, & vota populi pronuntiabat, consules. i. anni illius. [Quod factum] .i. quæ declaratio, concussit. .f. formidine primo populares. i. factiosos illos inter se fautores, conscios coniurationis, [Neque tamen furor Catilinæ minuebatur, sed agitare] .i. agitabat in dies, in singulos dies, plura. .f. ad bella facientia, q parare. i. parabat arma sup. in locis opportunitis per Italiam, & portare. i. portabat, aut portare fecerat, pecuniam sumptam. i. acceptam mutuo, sua fide. i. quam sibi habuerant aut fide amicorum. i. quam mutuo dantes amici fide iuuentibus habuerant, Fefulas ad oppidum illud Hetruriae, quod nunc deletum est, vestigia tamen visuntur non longe à Florentia in monte cui idem nomen est, ad Manlium. .f. præcipem eius oppidi, quo. .f. Manlius fuit postea princeps belli faciendi. Catil. dicitur ascuuisse. i. aduocasse, & conciliasse sibi ea tempestate plurimos homines cuiusque generis, tam bonos, quam malos, & nobiles, quam ignobiles, & etiam aliquot. i. neq; multas valde neque paucas mulieres, quæ tolerauerant. i. suppeditauerant, ac pati poterant primo ingentes sumptus. i. vt dicunt expensas, su pro. i. turpi quæstu ex vngatione corporum, quia occultæ meretrices erant. Post. i. deinde, vbi ætas. .f. senilis fecerat tantummodo quæstui. i. lucro, neque. i. & non luxuriæ. i. luxuriose vitæ in sumptu faciundo: Modum. i. finem aut moderatione, vt An. 3. Nam quis erit modus? hoc est dum minus ex stupro propter an nos lucrari ceperant, nolabant tamen minus expendere ne viderentur minus requiri, constauerant. i. contraxerant, grande æs alienum. i. debitum ex pecunia mutuo sumpta, & absumpta per luxum. Catilina credebatur se posse sollicitare per eas. .f. vetula, seruitia vrbanæ. i. seruos vrbanos. Notum est enim seruitijs, & ministeria pro seruis, & ministris accipi, & sperabat per seruos ab eis

sollicitatos posse incendere vrbe. .f. Romam, & adiungere sibi viros earum. .f. mulierum infamium, vel interficere si recusarent. Sed in his. i. inter has erat Sempronia mulier illa insignis petulantia, quæ commiserat sæpe multa facinora. i. facta, audaciæ virilis. i. pertinentia ad audaciam virilem, hæc mulier. .f. Sempronia fuit satis fortunata. i. prospera fortuna vsa, & felix genere. i. generositate, & natalibus, & forma. i. formositate, præterea. i. in super, viro, quem bonum, & patricium sortita erat, & liberis, quos masculos, & pulchros pepererat. existens docta. i. erudita literis græcis, & latinis. [Pfallere] .i. canere fidibus, & saltare. i. choreas ducere, elegantius. i. artificiosius, & exquisitius, quam est necesse. i. conueniens, & requisitum probæ. .f. mulieri, quæ proba, & honesta sit, quia probæ mulieres potius rem familiarem, quam choreas ducunt, quod contra perditos nostri sæculi mores est, quo nulla chorearum rudis commendatur. [Sciebat Sempronia, &] .i. etiam multa alia quæ sunt instrumenta, & incitamenta luxuriæ, & ideo probis vitanda, vt excellenter cantare, græce loqui, pfallere, saltare, ludere, ridere, iocari molliter, sed omnia fuere ei semper cariora, q decus. i. honestas vitæ, atque pudicitia. i. castitas corporis. [Tu haud facile discerneres] An parceret minus famæ an pecuniæ. i. vtram libentius amittebat, & prodigebat, existens sic accensa libidine vt peteret sapius viros quam peteretur. .f. ab eis, sed ideo forte non petebatur, quia prodiderat fidem. i. fidem non seruauerat, ac commissa fidei suæ prodiderat sæpe ante hac. i. ante hoc tempus de quo nunc loquor, & abiurauerat sæpe creditum. i. mutuo aut commodato datum ab ijs, qui ipsi omnia credebant, & fuerat conscia cædis. i. necis hominum, & abierat præceps. i. præcipitanter vt insana in perditionem ruert. [Luxuria atque inopia] Quæ duo vitia incompatibilia videntur, & ideo cum proprijs bonis luxuriam fouere nequiret, aliena sectabatur. [Verum] .i. sed, ingenium eius. .f. Sempronie, haud absurdum. i. aptum, & conueniens posse. i. potuerat: (Sunt exemplaria quæ habent haud absurdum fuit, & tunc explanandum est, haud absurdum. i. aptum, & idoneum fuit posse. i. vt possit) facere versus. i. carmina, & mouere. i. excitare ac iocos. i. iocularia, & festiua dicta, vnde iocus proprie est in dicto, lusus in facto, & posse vt sermone vel modesto. i. pudico, & casto, vel molli. i. laciu in sculo aut placido, vel procaci. i. aspero, & proterue petulantia. [Prorsus] .i. porro versus hoc est omnino inerant facti aut in ea, multæ faciæ, id est vrbaniitates, & gratia in facto, & multus lepos, qui & lepor dicitur, multa vrbaniitas, & festiuitas, ac venustas in dicto, & hæc de Sempronia curij amica. Redit ad Catil. dicens: Catilina his rebus. .f. dictis de consulibus quos timebat, creatis, comparatis. i. dispositis à P. R. aut collatis, & consideratis à Catilina cum reliqua spe, ipse nihilominus. i. licet repulsam passus esset tamen petebat consulatum in proximum annum, aut sic, his rebus. .f. pertinentibus ad regnum, comparatis simul & obentis tam à viris, quam à mulieribus, à Catilina nihilominus. i. quamuis omnia parata ad regnum haberet, tamè petebat consulatum in proximum annum, quod licebat vt designatus res suas disponderet ad consulatum decenter gerendum, sperans si foret. i. esset designatus. i. declaratus futurus consul, se vsurum facile ex voluntate. i. ad libitum, Ant. q is omnibus necessitatibus erat circumuentus, & oppressus, & ita sperabat, q cum ad factionem suam facile attraheret. [Neque ipse Catilina erat interea] .f. antequam dies comitiorum adueniret, quietus. i. oscitabundus accessitans, sed parabat Cic. insidias omnibus modis. [Neque dolus, & astutia] .i. calliditas, & versuta deerrant illi. .f. Cic. ad cauendum. i. prospiciendum sibi ab insidijs Catilinæ. Nanque Cic. effecerat a principio consulatus sui, per Fulviam pollicendo. i. vltro promittendo multa, vt Q. Curius homo ille vanus, & fertilis Fulviæ amator. de quo inquit, Salustius ego memorauim mentionem feci, paulo ante, procederet. i. indicaret, & manifestaret, per proditorem sibi videlicet Cic. consilia Catilinæ. Ad hoc. i. insuper propulerat. i. porro impulerat Ant. collegam. i. suum. i. secum consulem designatum, & ita collegam. i. ad idem officium ac munus legatum. i. destinatum. [Pactio] .i. per pactum, & concessione ex pacto, prouinciæ. .f. regendæ, vnde plus emolumentum ac lucrum ex vrbe consulibus obuenerat, vnde potuit Ant. inopia suæ consulere, ne ipse Ant. dissentiret. i. aliter quam ipse Cic. sentiret cum Catilina, contra temp. i. salutem reip. quia non plus commodi ex factione Catilinæ, q ex prouincia cosequi posset, cum ergo haberet quod vellet in fide manere, & Cic. habebat eum se occulte, vt pote domi aut etiam in foro sic tñ vt non committentur manifeste eum, ne videretur etiam regnum affectate aut seditionem fouere, & tamen ad orientibus obitaret, præsidia

a custodiam & protectionem amicorum & clientium. i. eorum qui se colebant, quod patronus eorum esset, nec est eliens viator aut minister publicus, quem feruentem Gallus vocat. [Postquam dies comitorum venit] Recitat quid deinceps Catilina molitus est, paucis (vix non obscura breuitate solet) eius repulsum tangens ac dicens. Postquam dies comitorum. i. quo habitata sunt comitia. i. Populi R. coitiones & congregationes ad magistratus futuri anni designandos, nam Cic. & Antonius nondum consulari perfunctorum erant, & neque petitiones. s. consularis, neque insidias quas fecerat consulibus, etiam ambobus, postquam viderat Antonium nolle contra remp. sentire, cessere. i. cessarunt & euenerunt prospere, sed aduersae & contra votum Catilinae, ipse Catilina constituit facere bellum. i. contra consules & ceteros reip. gubernatores & contra potentes, experiri. i. attentare extrema omnia. i. etiam pericula mortis obire. Notandum est quod dicit extrema omnia quia Valla negat omnia cum superlatiuo iungi, videtur tamen quibusdam hoc purgabile quod haec vocabula vltima & extrema pro periculis mortis poni soleant quasi subaudiuntur mala aut pericula, vt ita sit per omnia mala aut pericula extrema, hoc est mortis, vt Aeneid. ij. Si vobis audentem extrema cupido est Certa sequi. & in eodem: His quando vltima cernunt Extrema iam in morte parant defendere telis, quasi idem sit extrema omnia & omnia pericula mortis, sed parum purgant cum dicere liceat extrema quaeque pericula, dicamus ergo licere etiam omni superlatiuo iungi, maxime vbi superlatiuo absolute ponitur, vt omnia summa, omnia suprema, omnia extrema durissima sunt, quoniam ea quae ipse Catilina tentauerat occulte. i. per dolum facere euenerant aspera. i. dura & iniqua vt montes asperi quia contra vota. i. absurda & tristia, quia foedum videbatur incerpisse quod perficere nequiret, vnde Staius in Achille. Sed si fata negant quam foedum & tristia reuertit. Igitur quia occulte parum profecerat, ipse misit C. Manlium Fesulas ad oppidum Hetruriae quo ad ipsum pecunias praemiserat, & in eam partem Hetruriae circum Fesulas. Misit etiam Septimium quendam Camertem. i. de Camerino oppido in agrum picenium vbi Marchia Anconitana est, & misit Caium Iulium in Apuliam quae ad regnum Neapolitanum est. [Praeterea] .i. & praeter dictos misit alium. s. quemlibet ex suis alio. i. ad alium quem & vbi. i. in quo loco, vt vbiue duae sint dictiones, credebat fore. i. futurum esse opportunum. i. commodum sibi. Interea ipse molebatur. i. cum mole & difficultate conabatur, & attentabat multa, Romae, quia tendere. i. tendebat consulibus insidias, parare. i. parabat. s. vbi, incendia, obsidere. i. obsidebat armatis hominibus, loca opportuna ad insidias, ipse esse. i. erat cum telo. i. iaculo & armis alijs infelicitis & eminus iacientis. [Item iubere] .i. iubebat, & hortari. i. hortabatur, vti. i. vt essent semper intenti & parati & festinare. i. vt festinarent dies ac noctes & vigilare. i. vt vigilarent, neque fatigari. i. & vt non fatigarentur, in omnijs. i. excubijs & vigilijs, neque labore. [Postremo vbi nihil procedit] .i. vbi nulla sit promotio neque successus bonus, sup. ipsi agitant. i. attentant multa, ipse conuocat rursus principes coniurationis, nocte intempesta, quae nulli rei agenda tempestiua est post noctem. i. concubiam, nam vt habetur in xij. Tabulis solis occasus suprema tempestas esto. Postquam est vesperatum crepusculum, tum nox concubiam nox intempesta, tum Gallicinium, tum conticinium tam diluculo, tum aurora, tum mane nouum seu prima tum dies, tum merides. Conuocat inquam per M. Porcium Leccam in cuius domo multa consulti sunt, & ipse questus ibi multa. i. multum. [De ignauia] .i. secordia, inertia, & ad rem agendam in vtilitatem eorum. s. conuocatorum, docet. i. manifestat se praemisisse Manlium ad eam multitudinem quam parauerat ad arma capiendam, item docet se misisse alios in alia loca opportuna, qui facerent initium belli, & docet se cupere proficisci ad exercitum, quia pollicitus est se exhibiturum aut imperatorem aut militem in eo bello, si oppressisset prius Cic. quia docet eum multum officere. i. contrafacere & obitare suis consilijs, quod & perfecit. [Igitur perterritis] Progreditur, & docet quid responsum sit, & a quibus dicens: Igitur, quia res anceps videbatur & parum procedere, ceterisque perterritis addubitantibus. Caius Cornelius eques Romanus, pollicitus, operam suam. i. diligentem laborem suum ad opprimendum Ciceronem, & Lucius Vargunteius senator pollicitus sup. cum eo. s. C. Cornelio, constituere. i. simul statuerunt & proposuerunt (quod tamen imprudenter faciebant quia de rebus dubijs cum paucis consulandum est, sed tara est in maleficio prouidentia, excusat. n. maleficos malitia eorum. Ideo autem impudenter qui a Curio adierat qui id Fulviae dixit & ea Ciceroni significauit) ea nocte pau

lo post. s. post conticinium primo diluculo introire cum armatis hominibus ad Ciceronem, sicut salutatum. i. sicut introeunt qui eunt salutatum. i. ad salutandum ipsum, ac confluere confedere. s. mucronibus & sicis seu pugionibus de improviso. Ciceronem sup. imparatum, existentem domi suae. Curius. s. amator Fulviae vbi intelligit quantum periculum impendat. i. imminet. i. imminet Consuli. s. Cic. enunciat prope. i. s. finanter Cic. per Fulviam dolum qui paratur, & ita illi. s. dicit. C. Cornelius & L. Vargunteius cum armatis suis prohibiti ianua susceperant. i. conati erant frustra tantum facinus. Vbi venustae breuitatis mirandum est exemplum. Nam vbi imperitor dixisset, At Cicero eo audito, iussit statim obserare fores, neminem admittere. & ita illi prohibiti &c. breuius dicit, ita illa ianua prohibiti quia per hoc cetera omnia intelliguntur. Quod autem impendeo pro immineo dicitur videtur sumptum a gladio illo qui de feta equina dependebat super caput familiaris illius Tyranni siculi, de quo Macr. de somno Scipionis multa. Interea Manlius recitat quid reliqui egerint ac dicit. Interea, dum haec Romae fierent Manlius sollicitus. i. sollicitabat in Hetruria ad quam missus erat, plebem cupidam nouarum rerum egestatis. i. propter egestatem simul ac dolore. i. propter dolorem iniuriae illatae a Syllanis, quod dominatione. i. per dominationem aut sub dominatione Syllae, amiserat agros & omnia bona. i. mobilia. Praeterea Manlius sollicitabat latrones cuiuscunque generis. i. miseratos quam liberos. tam militares sollicitos quam alios, quorum latronum rapto viuentium magna copia erat in ea regione. s. Hetruria, & sollicitabat nonnullos ex colonis Syllanis. i. quos Sylla in agros alienos miserat. quibus. s. militibus Syllanis, libido atq; luxuria nihil fecerat reliqui. i. nihil de reliquerat quod non esset absumptum ex magnis rapinis. i. licet haberent magnas rapinas. [Cum ea nunciarentur Ciceroni ipse permotus accipit] .i. pernicioso & difficulter euitabili malo, quia vtriusque caput. i. occasionem nocendi habente, quod neque poterat tueri amplius consilio priuato. i. proprio sine senatus auctoritate, vrbem. s. Romam, ab insidijs coniuratorum, neque habebat satis comperitum. i. exploratum quantum. i. quantum magnus foret. i. esset, aut quo consilio foret. s. collectus ab eo, ipse dico permotus refert ad senatum. i. in consultationem senatus rem. i. negotium illud de insidijs & coniuratione exagitatam. i. manifeste & frequenter motam iam antea ex rumoribus vulgi. i. incertis diuulgationibus. [Itaque] .i. & ita, senatus decreuit (quod. i. quae res solet sup. fieri. aut quod sup. decernere senatus solet plerumque. i. vt plurimum, in negotio atroci. i. detestando & pernicioso) decreuit inquit vt consules darent operam ne resp. caperet quid. i. aliquid, detrimenti. i. dampni & iacturae. Ea potestas permissitur per senatum, more Romano. i. ex veteri instituto Romanorum, magistratui. s. consulari maxima. i. summa videlicet parere. i. conscribere exercitum, gerere bellum cum hostibus, coercere. i. constringere & cogere ad bellum, socios. i. confedere ratos, & ciues. s. Romanos omnibus modis. i. sine prouocatione vlla & ita sine contradictione. Et habere domi & militiae. i. in exercitu imperium atque iudicium summum abs quo (vt dixi) non licebat prouocare aut ad alium iudicem appellare, aliter nulli consuli fuit ius earum rerum sine iussu populi. s. Romani. Nam aliter consularis par regno fuisset, nisi q. singulis annis inuocabantur consules. [Lucius Seruius recitauit post paucos dies] Hoc est paucis diebus post, literas in senatu, quas dicebat allatas sibi. i. ad se Fesulis. i. ab illo oppido Hetruriae vbi Manlius agebat, in quibus erat scriptum, Caium Manlium cepisse arma cum magna multitudine ante diem vj. cal. Nouemb. hoc est ante xxvij. diem Octobris, simul. i. pariter alij nunciabant portenta. i. signa aliquid noui portendentia. i. porro hoc est in futurum tendentia, & prodigia. i. porro agentia, id quod. i. quae res. s. portenta & prodigia, nunciari aut videri solet sup. fieri in tali re. Alij nunciabant conuentus. i. conuentiones hominum fieri & arma parari, Capuae. i. ad Capuam principalem ciuitatem Campaniae Italicae, atq; bellum seruile. i. a seruis moueri in Apulia. [Igitur Q. Martius rex] .s. cognomine, Nam propter sacerdotium solis regibus a Numa additum quidam reges dicti sunt, & Q. Metellus creticus a deuicta creta dictus missi sunt decreto senatus, Martius Fesulas, & Metellus in Apuliam & circum ea loca. s. in Lucanos & Brutios. Ideo aut illi & non imperatores missi erant, quia vtriusque imperatores populi R. qui in bello meruerant vt Pompeius aduersus Tigranem impediti erant ne triumpharent. i. cum triumpho redirent ad vrbem, calumnia. i. per calumnia & iniustam cauillationem pucorum. i. factioforum, quibus erant mos vendere omnia. vt pote honesta atque inhonesta. [Sed praeterea]

tores sup.) Missi sunt. Quintus Pompeius Rufus Capuam & Q. Metellus celer in agrum picenum, & permissum est his quantum non essent consules nec dictatores, uti. i. ut compararent exercitum pro tempore. i. pro necessitate illius temporis, atque pro periculo. Ad hoc. i. insuper senatores decreuerunt si quis indicasset. i. indicium & reuelationem fecisset de coniuratione que erat facta contra remp. premia, quia seruo centum sestertia. i. ducenta quinquaginta pondo seu libras, & libertatem, & libero decreuerunt impunitatem eius rei. i. coniurationis in qua ipse erat, & ducenta millia sestertium pro sestertiorum sed sic loquendum est cum numeralibus, nec stare sestertia. [Itemque decreuere uti. i. ut familiarum gladiatorum. i. ludis gladiatorij addicta, distribuarentur. i. distribuere mitterentur, capuam & in cetera municipia, pro opibus. i. facultatibus cuiusque. s. familie, & ut vigilia haberentur Romæ per totam urbem, & ut minores magistratus. s. quæstores & ædiles præfessent ijs. s. vigilijs. [Quibus rebus. s. Graphice ut pathos moueret, describit afflictionem & concussionem ciuitatis Romanæ, ex nouitate rerum ortæ, dicens. Quibus rebus. s. ad bellum periculosum contra coniuratos adhuc minus notos pertinentibus ciuitas. s. Romana. i. collectio ciuium est permota. i. multum commota. [Atque facies. i. factura & dispositio seu apparatus exterior urbis erat immutata, quia omnis tristitia inualuit eam repente, ex summa lætitia atque læticia quam quies diuturna pepererat, unde postea dixit Iuuen. Sat. vj. Nunc patimur longæ pacis mala, fauor armis luxuria incubuit. Sanè docte, ut cetera omnia, dicit ciuitatem permotam, & faciem urbis mutatam. Nam ciuitas ut dixi est multitudo ciuium quorum est permoueri atque agitari, urbs est ædificiorum constructio, urbo. i. parte aratri designata, quorum facies. i. factura & apparatus immutatur, sicut Aen. v. dicitur: Quibus aspera quondam visa maris facies. Itaque facies est artificis atque factoris, vultus volentis. Ideo autem grauior erat commutatio quia repente orta festinare sup. cœperunt, aut festinare pro festinabant, trepidare pro trepidabant. quod festinatio ni metum addit. neque credere pro credebant loco. i. munitio ni aut sanctificati alicuius loci, neque homini satis quia nesciebant quis & ubi amicus, quis ue inimicus esset, neque gerere progerebant bellum. s. apertum, neque habere. pro habebat pacem. [Ad hoc. i. præterea. & insuper mulieres quibus insolitus timor reip. i. pro rep. susceptus inceserat pro magnitudine. i. iuxta. magnitudinem belli, quia tota ciuitas permota erat, afflictata. pro afflictabant sese. i. seipsas, & ipsæ supplices tendere, hoc est tendebant manus ad cælum. i. ad superos unde implorabant auxilium. & miserari. i. miserabantur & lamentabantur ex commiseratione, liberos paruos. i. infantes & filios suos legitimus, rogitare. i. rogabant, hoc est frequenter præcabantur deos, & pauere. i. pauebant omnia, & diffidere. i. diffidebant sibi & patriæ. s. suæ, hoc est saluti patriæ, & hoc superbia atque delictijs, quas antea fouerat, ommissis. i. posthabitis. [At Catil. crudelis animus) Diserte post afflictionem, & commotionem aliorum infert crudelitatem animi Catilinae, qui nulla miseratione frangi poterat, ut ex contentione & contrarietate sententiarum color acquiratur narrationi: Cui particula at multum accommodata est, ut postquam dictum erat in fine tertij Aen. factoque hic sine quieuit, sequitur in principio quarti: At regina graui &c. Ordo est. At. i. econuerso, animus crudelis ipsius Catilinae mouebat. i. agitabat illa eadem quæ viderat in ciuitate, non dicit quod mouebatur ab illis, sed quod mouebat, aut illa eadem quæ cœperat. s. Ciceronem dolo interficere, tamen præsidia. i. custodia & protectiones urbis & ciuium & præcipue consulum parabantur ab Lucio Planco. & tamen ipse erat interrogatus. i. exanimatus & in ius vocatus lege plaucia. i. à Plauco contra coniuratos lata, quia quicumque accusati erant coniurationis statim respondere & se purgare cogebantur. venit postremo. i. post longam expectationem causa dissimulandi. s. coniurationem. i. ut habitu & vultu ostenderet se minime coniurasse, & causa sui purgandi. i. ut se purgaret, quamuis immerito sese accusatum dicitaret, venit dico in senatu sicut læcessitus. i. tanquam læcessitus & pro-uocatus esset iurgio ipsius Lucij Plaui, hoc est cum quadam fiducia, non ut responderet, sed ut conuicia & iniurias reprimeret. Atque ita callide atque astute præ se tulit fiduciam. [Tum Marcus Tullius consul siue timens præsentiam eius) s. Catil. hoc est ne ex eo quod comparuisset & præfens esset insons haberetur, siue commotus ira, quod eum à quo sibi insidias omnibus vitijs parari nouerat, in Senatu videret, habuit orationem luculentam. i. perornatam perspicuam & plenam lucis, contrarium est lulentum, plenum luti, atque vilem reip. quia per

eum repressus est conatus Catilinae, quam orationem Tullius edidit. i. emisit & è manibus suis legendam dedit scriptam, unde extant inuictiæ eius, de quarum prima hic loquitur. Sed ubi. i. postquam ille. s. consul Cic. assedit. i. sin ita oratione ad reliquos sedit & quieuit, alibi legi absedit, quasi seorsum sedit, sed Pomponius antiquè scripsit adsedit, quia orantes, stabant, deinde si ab illo ordine aut superiori erant confidebant. Catilina, uti. i. secundum quod poterat paratus. i. callide instructus ad dissimulanda omnia. s. quæ obijcerentur & fierent, cœpit postulare à patribus. s. conscriptis, vultu demisso & voce supplici ad miserationem concitandam, ne patres crederent de se. s. Catilina, quid. s. aliquid temere. i. inconsulte & priusquam rem compertam haberent. Priusquam autem pergam, duo pueros admonero. quorum tale alterum est: Quotiescunque reciprocatio ad principale atque primum verbum refertur licet ad secundum non referatur bona est ut hic cœpit postulare à patribus ne quid temere de se crederent, de se refertur ad Catilinam non ad patres. ut in And. Terent. Orare iussit si se ames heri iam ut ad se venias, videre te ait cu perere se &c. Alterum est: Sæpe in oratione præcipue apud historiographos deesse verba potissimum ad loquelam spectantia cū ea quæ sequuntur ad præmissa referri nequeant, ut hic: Ex ea familia ortum non potest referri ad illud ne temere de se crederet unde subaudiendum est. Et cœpit dicere, se ortum ex ea familia. s. patricia & nobili, ita instituisse vitam ab adolescentia, ut patres haberent. s. merito, hoc est habere deberent, omnia bona in spe. i. expectatione de se, aut si est haberet sensus est, ut haberet, id est ut is qui haberet aut habere videretur omnia bona in spe. Et cœpit postulare à patribus ne ipsi extirparent, opus esse. i. vtile, & opportunum, sibi homini patricio. i. ex patribus conscriptis, hoc est senatoribus orto, cuius ipsius. i. propria ab ipso collata, atque maiorum ipsius. i. unde originem traxit, plurima beneficia, essent. i. extarent in plebem Romanam, rep. perdita. i. ut resp. esset perdita. Notum est opus regere datiuum cum ablatiuo, ut non est opus bene valenti medico. similiter hic sibi opus esse respub. Cum M. Tullius homo nouus. i. qui tum primum ad eius gubernacula venerat, seruaret eam. s. remp. quali diceret minus verisimile esse hominem nouum quæ patricium remp. saluam velle. Vbi rursus admoneo puerum, licet saluus & saluare in vsu sint, saluare tamen apud idoneos raro aut nunquam reperiri, sed seruare. Ut Iuno Lucina ser opem, serua me obsecro. Alij autem legunt cum eam seruaret M. Tullius inquitinus cuius urbis Romæ. Sed quia inquitinus ut docet Valla lib. iij. is dicitur qui habitat in alieno loco priuato, hoc est in conductio, licet in proprio loco publico, hoc est in patria sua, cum incolat se qui in alieno habitat publico, ut pote in ciuitate aliena videret hic Cic. potius dicendus incola: cum ex Arpino quod municipium erat Rom. accitus fuerit. Et cum Catilina adderet adhuc. i. insuper vel ad hæc maledicta. i. conuicia in Cic. quem per contemptum nouum hominem appellabat: alia maledicta: Omnes. s. patres conscripti: cœperunt sup. obstrepere. aut omnes obstrepere. i. obstrepebant. & vocare. i. vocabant Catilinam hostem & parricidam propter coniurationem in patriam: aut in consulem, aut in liberos suos, ut in inuictiua Ciceronis videbimus. Sanè ut alibi quoque notauimus parricida dicitur quasi patricida: non tamè is solus dicitur qui patrem occidit, sed etiam qui fratrem, aut matrem, aut alium quemuis de sanguine suo. Et quia patria non minus chara imò charior esse nobis debet quam parens, quia vna omnium omnes complectitur charitas. (ut docet Cic.) ideo Catilina in patriam coniuratus hic patricida dicitur. Tum ille. Cōme morat quomodo senatu exiuerit & quid deinceps Catil. egerit dicens. [Tum. i. deinde ubi Catil. vidit omnes obstrepere & se parricidam appellari ipse furibundus. i. multum furens, inquit supp. quoniam quidem. i. quandoquidem: vel quidem. i. certe: quoniam ego circumuentus. i. deceptus & falso accusatus ab inimicis. s. consule: agor. i. pellor: præceps. s. furibundus quasi in præcipitium aliquod, ex impatientia iniuriæ ego extinguam, meum incēdium. i. incommodum, aut fur orem meum: ruina. i. iactura & damno vestro. Metaphora sumpta ab incendio facta in vrbe, ubi incendium vnus domus est causa facinoræ alterius, ne enim incenduntur vicinæ ædes solè præcipites in ruinam trahi Vnde trahitur hoc adagium in eum sensum, ut intelligatur malum vnus malo alterius sedari. Vnde etiam aliud est proverbiū sumptum quo Flaccus in epist. vitur. Tunc tua res agitur paries cum proximus ardet. [Deinde proripuit. i. celeriter & violenter rapuit se domum. s. suam è templo. i. in quo talia consulta bant, aut legatur extemplo. i. illico aut ut alij habent, è curia. i. è senatu. [Et ipse Catil. voluens secum multa: ibi) s. domi suæ, quod

q neq
insidi
intelle
inferre
crede
parau
pare p
conf
rendu
temp
Man
thego
rum a
sup. v
dison
sup. o
rent, a
dant:
cæden
facin
(nisi
surum
quæ d
Et or
sum i
ficia
ijs qu
gnific
per est
signif
cuntur
dat.

L
alij
fore
foen
runi
re m
liber
torij
cret
mer
vole
Sap
per
non
caut
fed
mul
mif
ris e
imp
sang
spo
dan
ac n
se, v
At
opt
cup
nec
fici
vti
ori
sen
dic

neque infidiae procedebant consuli. i. in consulem aut, neq; infidiae consuli. i. in consulem sup. factae procedebant: & sup. q; intelligebat urbem munitam. i. defensam ab incendio, quod illi inferre volebat: vigilijs. i. per vigilijs a consule institutas ipse credens optimum factu. i. ut fiat augere exercitum quem. i. foris parauerat apud Manlium praecipue: ac ante capere. i. praecoccupare priusquam legiones. s. Rom. a consulis conscribendis: conscriberentur. s. ab eis multa quae forent bello. i. ad bellum gerendum: vsui. i. vtilitati seu vtilia. [Ipse est profectus nocte in tempesta]. i. ad medium noctis: cum paucis. s. conscijs in castra Manliana. quae Manlius in Hetruria habebat: sed mandat Cethego, atque Lentulo ceterisq; s. principibus coniurationis quorum audaciam nouerat promptam. i. expeditam & praesentem, sup. ut confirmet opes. i. vires & facultates: factionis. i. ciuilibis discordiae & coniurationis quibus. i. quibuscunq; rebus, vel sup. omnibus rebus quibus possent & ut sup. maturent. i. accelerent, aut tempestiue, neque serius, neque citius, q; oporteat tendant: consuli. s. Cic. infidias: & parent. i. disponant & praeparant eadem. i. stragem & occisionem ciuium, incendia aedium & alia facinorosa belli, & mandat. i. significat & ut vulgo dicunt insinuat (nisi potius subaudiamus verbum dicit, aut significat) sese accessurum propediem. i. intra paucos dies, ad urbem R. Dum haec, quae dicta sunt: geruntur. i. publice fiunt Rom. C. Manlius ductor ille exercitus Catil. mittit ad Q. Martium imperatorem missum in agrum Picenum ad regem. s. cognomento propter sacrificia (ut dictum est) solis regibus facienda: ex suo numero. i. ex ijs quos sibi populares & fautores nouerat, cum mandatis. i. significationibus & scriptis huiusmodi. Mandata enim non semper est imperiose praecipere, sed interdum certiore facere, vel significare per scripta quae chartis dum scribuntur mandari dicuntur. ut Aen. iij. Fata canit folijsque notas, & nomina mandata. Mandata itaque erant huiusmodi.

DEos hominesq; testatur imperator, nos arma neq; contra patriam cepisse: nequo periculum alijs faceremus: sed uti corpora nostra ab iniuria tutarentur: qui miseri, egentes, violentia atq; crudelitate foeneratorum pleriq; patria, sed omnes fama, atq; fortunis expertes sumus. Neq; cuiq; nostrum licuit, more maiorum lege uti: neq; amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta saeuitia foeneratorum: atq; praetoris fuit. Saepem maiores nostri miseri plebis Rom. decretis suis inopiae eius opitulati sunt. Ac nouissime memoria nostra propter magnitudinem aris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum aere solutum est. Saepem ipsa plebs, aut dominandi studio permota, aut superbia, magistratum armata, a Patribus secessit. At nos non imperium, neq; diuitias petimus: quarum rerum causa, bella, atq; certamina inter mortales omnia sunt, sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul amittit. Te atq; senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus: legis praesidium, qd iniquitas praetoris eripuit, restituatis: ne ue nobis eam necessitudinem imponatis, ut queramus, quo nam modo maxime vlti sanguinem nostrum, pereamus. Ad haec Q. Martius respondit, si quid a senatu petere vellent, ab armis discedant: Rom. supplices proficiantur, ea misericordia ac mansuetudine senatum, & populum R. semper fuisse, ut nemo vnquam ab eo frustra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere plerisq; consularibus, praeterea optimo cuique literas mittit: se falsis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiuisset, fortunae cedere: Masfiliam in exilium proficisci, non quo sibi tanti sceleris conscius esset: sed uti resp. quiesca foret: ne ue ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas literas Q. Catulus in senatu recitauit, quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est.

DEos homines) Haec est epistola, quam legatis misit Manlius ad Martium sacrorum regem, sed tunc erat imperator. [Per deos testor] Per deos, & homines iuramus. [Neque quo alijs] ut nos aliorum salutem impugneremus, sed ut nos iniuria eriperemus. [Nostra]. i. nostrum, qui &c. [Miseri] Calamitosi. [Egentes] Rebus omnibus necessarijs carentes. [Patriam] Nota constructionem, quia dicere solemus, expertes patriae rei. Salut. hoc loco aperte dicit expertes patria, fortunis &c. [Fama] Pro fortuna, quia infames habitus sumus, & rebus nostris expoliati. [Cuiquam nostrum non licuit, ut causam nostram diceremus apud iudices.] [Patrimonio amisso] Amisissis rebus nostris, nam patrimonium dicitur ea pecunia, quae a patre filijs traditur, unde a patre patrimonium est appellatum. [Saepem maiores] Probat exemplis, se id petere a patribus, quod superiori tempore plebi concessum fuerat. [Miseri] Ecce misereor cum genitio. [Decretis] Senatus consulti. nam decretum & consulum senatus idem sunt. [Opitulati sunt] Subuenerunt. [Ac nouissime nostra memoria] Hoc factum est quod iste dicit. Nam propter bella ciuilia Marij, & Syllae plebs Rom. adeo pecuniae exhausta erat, & aere alieno grauata, ut foeneratoribus satisfacere non posset, igitur senatores miseri inopiae eius decreuerunt, ut ex aerario publico persolueretur foeneratoribus. [Nouissime] Paulo ante. [Ex communi aere] Ex aerario solutum. s. foeneratoribus. [Omnibus bonis] Ex voluntate omnium bonorum argentum, quod solui non poterat a priuatis hominibus. [Saepem ipsa] Facit argumentum, si plebs a patribus secessit, ut imperium ipsa haberet simul cum patribus, cur id quoque nobis facere non licet libere viuendi causa? [Superbia magistratum] quia ipsi insolentiam consulum pati non poterant. [Secessit] Sicut in sacrum montem, quod habetur plane apud Tium Liuium j. libro. [At nos] Ecce argumentum, si plebs dulcedine imperij a patribus secessit, idem nobis facere causa libertatis liceat. [Quarum rerum]. s. diuitiarum, imperij. [Bella] Quae publice inter populos & ciuitates fiunt. [Certamina] Quae inter ciues suscitantur, ergo bellum propter imperium, certamina propter diuitias, ut sunt certamina fori non petimus. [Nemo bonus] nemo strenuus patitur libertate carere, nisi vitam amiserit. [Te Martium] Regem, imperatorem. [Obtestamur] Rogamus. [Consulatis] Prouideatis. [Legis praesidium] ut possimus causam nostram agere. vindictae dandae erant secundum libertatem, hic modo fidei iuramentum facit huic, ita, ut liber sit, donec visum fuerit, an ille soluiere debeat, an non. [Quo nam modo] Cum multis antea exitu fuerimus: postea pereamus. [Ab armis] Disciplina, deponi te arma: deinde supplices senatum petite. [Ut nemo] ut nunquam incassum auxilium, & opem a senatu Populoque Rom. quisquam petierit. [Ex itinere] Cum mitteret ad Manlium literas, quae continebant hoc, quod sequitur. [Criminibus] Accusatoribus. [Circumuentum] Oppressum, obsessum. [Factioni] Potentiae & opibus. [Non] Pro & ne. [Contentione] Seditione, si ergo contendere vellem contra meos inimicos, fortasse aliquam seditionem oriretur in ciuitate. [Longe diuersas] valde alienas. [Ab his] Quas supra mentorauimus. [Quas sibi nomine Catilinae] Quas a Catilinae nuncius attulerat. [Earum]. s. literarum exemplum, quod nonnulli in odium dicunt, ideo exemplum appellabant.

FORRENT (tuta) Quia erant vel exules: vel oberati, & ideo addicti. Lex erat ut ille cui non erant soluendo addiceretur ereditori iuxta illam legem, Qui non habet in bonis, luat in corpore. [Lege] Priuilegio legis, ille cui non erat soluendo poterat incarcerari. Sed si potuisset, ut priuilegio legis. i. eedere bonis paternis, nec addici, nec incarcerari poterat. haec recitauit Gellius Marmitta Parmensis praceptor meus. [Saeuitia praetoris] Quia nequaquam permisit nos ut priuilegio l. [Volentibus omnibus bonis]. i. decernentibus diuitibus ro. [Superbiam] Magistratum superbiam non possent tolerare. [Secessit] ut in colle sacro iuxta ripam Anniensis fluminis quae a Valerio, ut ait Val. Max. Re conciliata, vel ut alij a Menenio Agrippa arma deposuit, Valerius Max. lib. viij. cap. ix. Hist. breuiter tetigit. [Quarum rerum] Quibus diuitijs. [Certamina] Sen. Sauium reges rapiuntq; & deuertunt vrbes longo labore saeculorum constructas, ut aurum & argentum cineres scrutentur. [Nemo bonus] Quasi dicat ne quidem barbarus. [Obtestamur] Deprecamur. [Miseris]. i. exulibus. [Eam]. i. talem. L. Catilina. [Re]. i. in effectu.

MORE maiorum lege uti) Quae sit haec lex, varie a Commentatoribus narratur, sed nihil explicatur. Nec ego quidq; certius adferre possum. Notae sunt leges nexus ac vindictarum, si for

si forte illas non feruatas in ipsis conuerunt. Sed, & quæ de Præcore loquuntur, non est certum quem velint. Quod vero continuo sequitur de vestrum pro Vestri à Gellio reprehensum, lib. 2. cap. v. Sed à L. Valla vindicatum, lubens transeo illud autem quod rursus mox sequitur, Argentum communi ære solutum est. Quare verbum communi, subtraherint plerique codices, adhuc dubius quæro. Certe vetustus codex habet. [Vt nemo vnquam ab eo frustra auxilium petiuerit] De duobus, nempe Senatu ac pop. Rom. locutus subiungit. Eo fortassis quia omnis penes populum potestas esset, quando à senatu ad populum prouocare licebat.

A S C. O IMPERATOR nos testamus. i. testes sumus & potestamur deos & homines nos cepisse arma: neque contra patriam neque quo. i. ideo vt nos faceremus alijs periculum. i. discrimen vitæ, aut alijs. f. ciuibus, periculum. i. experimentum, & audaciam sumendi arma, sed vt. i. vt corpora nostra forent. i. essent tuta, ab iniuria. f. potentum corpora dicit nostra, hoc est quod antiqui dicebant nostrum: qui. f. nos existentes: miseri. i. miserandi, quia calamitatis pleni, & egentes. f. necessarii, violentia, & crudelitate. i. propter aut per violentiam & crudelitatem feneratorum. i. vsurariorum. qui ære alieno eos oppræsserant, sumus expertes. i. priuati & plerique. i. plurimi nostrum. [Patria] sed omnes sine exceptione expertes sumus. i. caremus fama atque fortunis. i. diuitijs. hic puer duo animaduertat pcepta, quorum vnum est. relatiuum & antecedens, velle conformari in persona: sed sepe ad possessiua ferri relationem propter primitiua intellecta licet in nullo conueniant, & primitiua quia in vsu non sunt in ea significatione exprimi nequeant. vt in Andria Terent. Fortunas meas qui haberem filium tali ingenio præditum. vbi non liceret dicere fortunam mei: quia mei non possessiue nec actiue sed tantum passiuè significat nec mis quia in vsu non est, & tamen ad illud refertur qui: cum additur qui haberem. Et hic: corpora nostra qui miseri. i. corpora nostrum (non nostrorum) qui. f. nos &c. Secundum est: Magni referre quod ad sensum qua vi regantur casus: quia hoc loco ablatiui violentia, & crudelitate reguntur ab egentes, non vt causæ materiales, circa quas non enim egebat violentia feneratorum tanquam re circa quam versetur egestas: sed vt causæ efficientes: quia propter violentiam egebat, & egeni seu egentes facti à violentia feneratorum &c. [Neque licuit cuius nostrum vt lege. i. impunitate cõcessa per legem facta cessione bonorum: more maiorum. i. vt maiores. i. præci Romani fecerant comperta ciuim egestate. neque licuit habere corpus liberum. i. extra vincula & carcerem: amisso patrimonio. i. postquam amissimus patrimonium à maioribus nostris parum: quod inuiti amittebant tanta. i. tam vehementer fuit sauitia feneratorum qui nos in vincula conieci pegebant, & prætoris qui petita concessit. Probat quod contra morem maiorum id fieret, quia maiores. i. præci Romani miseri plebis Romanæ, opitulati sunt. i. opem attulerunt, suis decretis, i. publicis constitutionibus inopia, eius. f. plebis, ac nouissime, i. recentissime, memoria nostra. i. cuius memores, adhuc sumus argentum est solum communi ære. i. ex arario pub. seu fisco. propter magnitudinem æris alieni. i. debiti, & hoc omnibus bonis volentibus. i. nemine contradicente. Id quoque in his postea factum à se gloriatur Cic. Offic. ij. tit. auaritia vacare debet &c. [Ipsa plebs Romana sepe secessit] i. seorsum sedem cepit vt in monte sacro & alibi vt in prima decade Liuij videre est: à patribus. i. senatoribus, exillens armata & permota aut studio domnandi, vt etiam magistratus è plebis fierent vnde facti tribuni plebis, aut superbia magistratum. i. potentatum, & eorum qui remp. gubernabant. At nos. f. miseri non petimus imperium neque diuitias, causa quarum rerum. i. ob quas res. f. imperium, aut diuitias, omnia bella atque certamina sunt inter mortales, sed sup. petimus (quod tamen non venuste repetatur) libertatem quam nemo bonus. i. fortis, & strenuus amittit nisi simul cum anima. i. cum vita. [Nos obtestamur te atque senatum, vt consultis] i. consilio prospiciatis & prouideatis miseris ciuibus, & restituat is præsidium legis quæ. f. scæneræ grauat, aut dissortunio pressis opem publicam tulit, quod. f. præsidium legis, iniquitas præoris fauentis diuitibus, eripuit. f. nobis: ne ue. i. vel ne impo natis eam necessitudinem, vt quæramus quo nam modo pereamus. i. interficiamur, vtri. f. prius maxime languinem nostrum, quod. d. ne ex desperatione salutis cogamur in reip. gubernatores durius agere, quia vt dixit postmodum Maro Aeneid. ij.

Vna salus vobis nullam sperare salutem. Et,
Quondam etiam vobis redit in præcordia virtus
Viresq; cadunt Danaï &c.

[Ad hæc] scripta, & vt dixit mandata Manlij. Q. Martius respondit, si ipsi qui in armis erant vellent petere: quid. i. aliquid ab senatu, discedant ab armis & proficiantur supplices Romæ, & respondit S. P. Q. R. i. Populumq. R. fuisse semper ea mansuetudine atq; misericordia: vt nemo petiuerit vnquam frustra auxilium ab eo. Et ita prudenter eos admonuit, sed illi imprudenter in armis perstitere. [At Catilina, &c.] Præter dolum & simulationem Manlij, etiam Catilina quem omnium simulatore & dissimulatorem supradixerat, vt incautos opprimerent simulauit se in exilium voluntarium facessere Massiliam, quæ in prouincia Galliæ est antiquissimo iure, & fœdere Romanis olim tunc conciliata, hortum habens vt Iulianus commemorat à grecis illuc per errorè delatis, vnde & totam Galliam in meliores mores reformatam dicit. Sanè pro hoc significato secundam corripit, quam pro Getulicæ parte producit, vt Aen. iij. Massiliq; ruunt equites. [Sed ordo est] At. i. ediuerso in altera parte. Catilina mittit ex itinere. i. dum iter faceret, literas plerisque consularibus. i. summis viris, qui aliquando consulatum gesserunt, & de ordine consulari erant, cum consulares sint interdum viri consulari digni, & præterea. i. præter consulares, mittit literas optimo cuique. i. præstantissimo ciuim significans sup. se circumuentum. i. impeditum & interceptum falsis criminibus. i. criminationibus, aut criminibus falso obiectis, quoniam nequiuè rit resistere facioni. i. vt dicunt partialitati & particulari inuidiæ ob propria comoda inimicorum, proficisci Massiliam, ad eam urbem in prouincia Gallitana, quæ ob eam rem peculiari nomine adhuc prouincia vocatur in exilium. i. vt illic Roma exulet. [Non quo] i. non ideo, quod esset sibi conscius tanti sceleris quantum obijcebatur, vel eo quod deberet exulare: sed vt. i. vt resp. foret quieta, ne ue seditio. i. seditiosus tumultus & strages oriretur, ex contentione. i. resistentia pertinaci sua. Q. Catulus vnus e feneratoribus recitauit in senatu literas diuersas. i. differentes lege in sententia ab his. f. superioribus literis Catilina, quas dicebat redditis sibi nomine Catilina, exemplum. i. similitudinem eorum. f. literarum (pro exemplo autem imperiti copiam dicunt) est scriptum infra. i. subsequenter quia dum in tabulis scribimus prius scripta supra sunt & posterius infra.

L. CATILINA, Q. CATVLO S.

GREGIA tua fides, re cognita, grata mihi magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui: quam medijs fidius, licet veram cognoscas, iniurijs contumelijsq; concitatus, quod fructu laboris, industriæq; meæ priuatus, statum dignitatis non obtinebam: publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi: non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem: cum & alienis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiaq; copijs persolueret: sed quod non dignos homines honore honestatos videbam: meq; falsa suspitione alienatum esse sentiebam, hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis cõseruandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæq; fidei trado: eam ab iniuria defendas, plures tuos rogatus, aucto. Sed ipse per paucos dies commoratus apud C. Flaminiū in agro Rheatino, dum ciuitatem antea sollicitat, ab eo armis exornat: cum fascibus, atq; alijs imperij insignibus, in castra ad Manlium contendit. Hæc vbi Romæ comperta sunt: Senatus Catilinam, & Manlium hostes iudicat: ceteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit, vti consules delectum habeant. C. Antonius Catilinam cum exercitu psequi maturet.

* pauca
* Arce
no
* ab eo
no est
veculus
codices

* alijs
hæc
Ci.

Ci. vrbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium P. R. multo maxime miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis, omnia domita armis parerent, domi ocium atque diuitiæ, quæ prima mortales putat, affluerent: fuere tamen ciues, qui seq; remq; pub. ob-
 flinatis animis, perditum irent. Nanque duobus senatus decretis, ex tanta multitudine, neque premio indutus coniuurationem patefecerat, neque ex castris Catilinae quisquam omnium disceserat: tanta vis morbi, atque vti tabes, plerisque ciuium animos inuaserat. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscij coniu-
 rationis fuerant: sed omnino cuncta plebs nouarum rerum studio, Catilinae incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuidet: malos extollunt, vetera o-
 dere: noua exoptant: odio suarum rerum mutari omnia student: turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed
 vrbanæ plebs, ea vero præceps erat multis de causis. Primum omnium, qui vbique probo, atque petulantia maxime præstabant, item alij qui per dedecora, patri-
 monijs amisissis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluerant. Deinde multi memores Syllanæ victo-
 riæ, quæ ex gregarijs militibus alios senatores videbant, alios ita diuites, vt regio victu, atque cultu etatem age-
 rent, sibi quisque, si victoria in armis foret, talia sperabat. Præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis atq; publicis largitio-
 nibus excita vrbanum ocium ingrato labori pratulerat. Eos atq; alios omnes malum publicum alebat. Quo mi-
 nus mirandum est homines egestes, malis moribus, maxima spe reip. iuxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum victoria Syllanæ parætes proscripti, bona erepta, ius
 libertatis imminutum erat: haud sanè alio animo belli euentum expectabant. Ad hoc quicumq; aliarum, atque senatus partium erant, conturbari remp. quæ minus
 valere ipsi malebant. Id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat. Nam postquam Cn. Pompeio & M. Crasso cõsulibus tribunitia potestas restituta est:
 homines adolentes summam potestatem nacti, qui bus ætas, animusq; ferox erat, cepere senatum crimi-
 nando plebem exagitare: deinde largiendo, atq; pollicitando magis incendere, ita ipsi clari, potentesq; fieri,
 contra eos summa ope nitentur pleraq; nobilitas senatus sub specie reip. pro sua magnitudine. Nanq;,
 vti paucis verum absoluam: post illa tempora quicumque remp. agitauere, honestis nominibus, alij sicuti iu-
 ra populi defenderent, pars quo senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque
 potentia certabant: neq; illis modestia, neq; modus contentionis erat. Vtrique victoriam crudeliter exercebant. Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum mari-
 timum, atq; Mithridaticum missus est: plebis opes imminuta: paucorum potentia creuit. Hi magistratus, prouincias, aliaq; omnia tenere. Ipsi innoxij, florètes,
 sine metu etatem agere: ceterosq; iudicij terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed vbi pri-
 mum dubijs rebus nouandis spes oblata est: vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discesisset: profe-

cto magna clades atque calamitas remp. oppressisset: neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea vti licuisset: quin defessis & exanguibus, qui plus possent imperium, atque libertatem exterqueret. Fuere tamen extra coniuurationem complures, qui ad Catilinae initio profecti sunt. In his erat Fuluius senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat: neque solum ciues sed cuiuscunque modi genus hominum, quod modo vsui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negocium dat, vti legatos Allobrogum requirat: eosque si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice, priuatimq; ære alieno oppressos. Præterea quod natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negociatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat: atque eos nouerat. Itaque sine mora vbi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, cepit requirere, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de auaritia magistratum, accusare senatum, quod in eo auxilij nihil esset: miseris suis remedium, mortem expectare. At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis. Hæc vbi dixit, Allobroges in maximam spem adducti, Umbrenum orare, vt sui miseretur, nihil tam asperum, neq; tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. Nam tum Brutus Roma ab erat. Præterea Gabinius accessit, quo maior auctoritas sermoni inesset. Eo præsentate coniuurationem aperit, nominat socios. Præterea multos cuiusque generis innoxios: quo legatis animus amplior esset. Deinde eos pollicitos operam suam domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilij caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis volentibus, tandem vicit fortuna reipub. Ita Q. Fabio Sanga, cuius patrocinio plurimum ciuitas utebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicer. per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, vt studium coniu-
 rationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur: dentque operam, vti eos quam maxime manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Gallia citeriore, atque vltiore: item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Nanque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementia, cuncta simul agebant: nocturnis consilijs, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Prator, ex S. consilio, causa cognita, in vincula coniecerat. Item in citeriore Gallia C. Muræna, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes coniuurationis erant, paratis, vt videbatur, ma-

* cuius-
que* arces-
sit

* Itaque

* S. con-
sulto.
nonnulli
tamē le-
gunt, ex
socijs.
gnis

individeret præcedo

gnis copijs, constituerat, uti cum Catilina in agrum Fesulanum cum exercitu venisset. L. Bestia trib. pl. cōcionæ habita, quæretur de actionibus Cic. bellique grauisimi inuidiâ, optimo consilio imponeret. Eo signo, proxima nocte, cetera multitudo coniurationis suum quisque negocium exequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius & Gabinius uti cum magna manu, duodecim simul opportuna loca urbis incenderent: quo tumultu facilius adit ad cōsulem, ceterosque, quibus infidiæ parabantur, fieret. Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumque vi aggredere- tur. Alius autem alium. Sed filij familiarum quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent: simul cæde, & incendio percussis omnibus, ad Catil. erumperent. inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauiā sociorum: illos dubitâdo, & dies prolata, magnas opportunitates corrumpere: factis, non consulto in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent languentibus alijs, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Casio postulant iurandum: quod lignatum ad ciues perterant: aliter haud facile eos ad tantum negocium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant. Casius semet eo breui venturum pollicetur: ac paulo ante legatos, ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his Titum Vulturcium quendam Crotonensem mittit: ut Allobroges, priusquam domum pergerent, cum Catilina, data atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturcio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est.

VALLA

Lvcus &c. Et hæc sunt propria verba Catil. [Egregia]. i. præstans. [Re] Factis, non verbis. [Cognita] Experta. [In meis] In quibus nunc versor. [Fiduciam facit] ut confiderem ea tibi commendare, quia tua fides satis mihi experta. [In nouo consilio] Quod ego nunc susceperim defendere miseros. [Statui] Decreui. [Defensionem] ut ego meum consilium defendam apud te, an sit bonum, an sit malum. [Satisfactio nem] Excusationem, purgationem, vnde satisfacisti mihi. i. purgasti, excusasti. [Ex nulla conscientia] Quia nullius mihi erratum conscius. [De culpa] Quam mihi milites obijciunt. [Me diuisidius] Ita me adiuuet diuisidius. i. Iouis filius. f. Mercurius. [Quam] Purgationem. [Iniurijs] In verbis. [Conumelijs] In factis, vnde facile patior iniuriam contumeliam. [Concitus] .i. quia re, & verbis me offenderunt inimici. [Stratum dignitatis] .i. non poteram mea ex dignitate viuere. [Pro consuetudine] .i. secundum meam consuetudinem. [Meis nominibus sumptum] .i. debitis, quæ feci. [Alienum] .i. sumptum. [Sed feci q] Hoc dicebat propter ciues. [Honestatos] Amplificatos. [Alienatum] .i. à Pop. Rom. [Hoc nomine] .i. suscipiendæ causæ miserorum. [Satis honestas] Satis honorificas, sicuti mihi videntur. [Pro meo casu] Quo à Pop. alienatus eram. [Reliquæ dignitatis] Quæ adhuc mihi restabat. [Parari] Pro parabantur homines: qui mihi vim inferrent. [Aucto] .i. valde saluus sit. [Solicitationem] Ad seditionem. [Exornat] instruit. [Fascibus] .i. lictoribus, nam fascis erant securæ, quibus fasciculi virgarum erant alligati, quas securi lictores imperatoribus præferebant. [Ceteris in signibus] videlicet cum prætexta, quæ erat vestis imperatoria. [Iudicat hostem] Iudicare hostem est, quod vulgo dicitur bandire per ribello. [Statuit delib.] Antequam dicat. [Sine fraude] Sine pœna. [Condemnati rerum] Præter eos qui condemnati erant capite, antequam inirent coniurationem. & Prisc. adducit hunc locum lib. de constr. cum offendit præter interdum cū ablatino coniungi. [Ea tempestate] Hic patriæ casum miseratur Salut. [Cui cum] .i. Pop. Rom. [Ab ortu Solis] .i. Occidente ad

Orientem, id est vniuersus orbis ab eo subactus est. [Domita] Victa. [Parent] Obedient. [Affluere] Abundarent, scilicet ocium, & diuitiæ. [Prima] .i. præcipua, & excellentia. [Perditum] Ad perdendum se. [Nanque] Reddit rationem, cur miserabile sibi visum fuerit imperium P. R. ea tempestate. [Duobus] .i. factis duobus decretis, quæ supra memorauerat vni, si quis coniurationem indicasset maxima sumpturum esse præmia, atque, q̄ intra certum diem qui in exercitu Mâlij, & Catil. erat impune ab armis discedere liceret. Tanta enim causa erat cur neque quisquam coniurationem patefecerat, neque ab armis discederet. [Tanta vis] Tantus impetus. [Vti tabes] Veluti quædam confectio atque contagio. [Plerosque ciuium] .i. animos multorum ciuium. [Aliena] Aliena erat à reip. statu, eorum. i. qui con seij coniurationis fuerant causa. [Cuncta plebs] Omnes sine exceptione. [Probabat] Laudabat. [Incepta] Proposita Catil. [Studio nouarum rerum] voluntate nouarum rerum. [Adeo] .i. certe quia sibi sua displicent. [Bonis inuidet] Quia boni nullo sibi malis adiumento sunt, sperant ex magnificentia malorum aliquid boni consequi. [Verera] Quæ sunt præter utilitatem eorum. [Noua] Quia sperant sibi commoda fore. [Turba] Turbatione. [Seditionibus] Discordijs. [Aluntur] Nutriuntur. [Sine cura] Cura rerum suarum. quippe quia nihil possunt perdere. [Facile] Quia facile est pauperem fieri. [Habetur] Possidetur. [Sine damno] Quia qui nihil habet, nihil amittere potest. [Urbana plebs] Erat præceps. [Vero] Pro sed. ea erat præceps. [Vbi que] In omnibus Italix locis. [Præstabant] Vinebant, excellentiores erant probro. [Obscenitate] Remp. obscenam intelligit, vt sunt iustitia, adulteria, incestus. [Petulantia] Superfluitate, nam petulantia proprie est loquacitas. i. superfluitas in verbis, sed conuenit, vt non solum verborum superfluitas dicatur, sed etiam superfluitas bibendi, edendi, & ceterarum rerum, quæ luxurix sunt. [Item alij confluauerant Rom.] qui præstabant patrimonijs. .i. qui rem à patribus relicta amiserant, vel conatijs sumptuosus, vel amoribus illicitis, vel condemnationibus, cum pœnas pecuniarias soluere coacti essent propter scelus aliquod perpetratum. [Amillis] Perditis diuitijs. quas eorum patres testamento reliquerant. [Per dedecora] Per vituperia, & opprobria. [Flagitium aut facinus] Flagitium dicitur omne vitium flagitatione. i. reprehensione dignum, & potest in verbis confiderari. nam flagitium est, si quis perurium faceret. hoc enim constituitur verbo non re. Facinus autem est vitium, quod in facto consistit, vt esset, furtum, homicidium, adulterium committere. [Hi Rom.] sicut in sentinam. Quæ admodum aqua vitiosa per rimas in fundo nauis ingreditur, ita vitiosi homines, & perditæ Rom. contulerant. [Sentina] Sentina est aqua vitiosa per rimas in fundo nauis ingressa, putrida, & mali odoris: vt de sentina etiam dicitur à sentiendo, eo quod odore suo naribus naturam sentiantur, & propter malum odorem dicitur nauis sciam facere. i. vomitum. [Memores Syllanæ] Meminerant quatum ex memoria Syllæ conuelli essent, quæ p̄ eandem utilitatem se consecuturos putabant, si nouæ res fierent. [Ex gregarijs militibus] Ex ignobilibus. nam gregarij milites dant ignobiles: quali ex grege, vt sunt qui militibus seruitia præstant, quos appellamus agalones, lixas, calones, vel qui pabulatum, vel lignatum eunt. [Victu regio] Epulis regijs, cultibus regijs, vestibus regijs. [Si foret] .i. si ille præstator esset, qui fortior esset in armis. [Quæ mercede] Homines appellabantur operæ, vt in epist. Cic. ad Att. verunt in sacra pagina inuenitur, misit operarios in vineam suam, & intelligit de hmoi hominibus. [Mercede] vt lingoizate agros, putare vites. [Priuatjs] Quas ferri videat: & superiori tpe factas esse audiuerat. [Ingrato] Molesto, non placido sibi. [Eos] Agrestes operas. [Quo] p̄ quod. [Egentes] Pauperes, maxima spe utilitatis proposita. [Sibi, ac reip.] Iuxta, q̄ sibi vile est, id etiam reip. vile videretur. [Præterea] Alios commemorat, qui parati erant ad rem. perturbandam, quorum omnes erant ciues Rom. [Victoria] p̄ victoriam Syllæ. [Parêtes] Qui fuerant secuti partes Caij. Man. [Proscripi] Capite damnati à Sylla. [Bona erepta] Quia quicumque proscripi fuissent, vnusquisq; bona eorum diripere poterat. [Ius libertatis] vnum sequitur ex reliquo. nam quanto magis oppressi fuerant, tanto minus libertatis erat eis. [Alio animo] Quam illos, quos supra memorauimus. [Euentum] .i. vt respub. perderetur. [Aliarum] .i. qui partes sequebantur senatui aduersas quam ipsi vellent. [Mitus valere] .i. ceteris, q̄ senatu plus valebant, ipsi vero optabant rempub. perturbari, eo, quod nemo vellent alios auctoritate plus valere, quam seipos. [Id malum] Quod tribunatus restitutus fuerat, & recte malum dicit: nam vt etiam T. Livius dicit,

dicat, ratem vires lum d milis Pomp lam t sus er citati Leg que) M fra D se defo magis sua m que). bus p [Vtri ris. i. p rybus qui iti mrida rem re opes) eorum mero eitur tur, sic metu) it ma tracta rec, et essent. Quo gectur Aequo pro v guibus vi auf sine C coniu .i. qu [Que [Nec [confe ratione præce dit ne iurati noua keran paup cunq utilita cuius [Alle tem) tribu ideo delect in Ga [Sine gatis vos v P. R. tuum rum, senat quam diceb tur, p res) C dixit legat set res eo ter xit: q

dicat, potestas tribunicia in senatu erat. [Reuertetur in ciuitatem] Nam intermissa fuerat tribunicia potestas: cum senatus vires suas auxisset, trib. pl. deposuisset. [Cn. Pompeio] Qui bellum civile contra Cæs. gessit, sed nondum tempus huius belli ciuiliis euenerat, cum in urbem reuerti tribunicia potestas, Pompei sibi fauorem populi conciliaret rogationes ad populum tulit: vt & trib. pl. crearentur, qui magistratus semper in senatu erat ordini senatus. [Aetas] Quia iuuenis. [Animus, quia in citati erant aduersus patres] Criminando senatus. [Largiendo] Legimus Cæs. pop. fecisse cōiuium. [Fieri] Pro fiebant. [Pleraque] Maior pars. [Opes] Possibilitate: sic Virg. Non opis est nostræ Dido. [Nobilitas] Adolecentes: [Sub specie] .i. simulant se defendere senatus auctoritatem, sed tamen hoc faciebant, vt magis senatum defenderent, quam vt suas opes auergerent. [Pro sua magnitudine] .i. pro defendenda sua magnitudine. [Quicumque] .i. omnes ciues [Alij] Declarat quo modo honestis nominibus partes certabant modestia, vt se continerent. [Modus] Finis. [Vtrique] Ecce plebs, & patrij. [Cn. Pomp.] Qui semper popularis .i. pop. gratus fuerat, & plebem, quibuscunque poterat rationibus sibi vendicauerat. [Bellum maritimum] Contra piratas, qui itinera obfederant, & transuentibus bona diripuerant. [Mithridaticum] Nam deicitis piratis missus est contra Mithridatem regem Ponti, quem Pompei tandem coegit ad mortem. [Pleb. opes] Duce amisso Pompei. videlicet plebs in pœnis venit. [Paucorum] .i. nobilium. paucorum dixit, quia plebs maiori in numero est, quam nobilitas. [H.] .i. nobiles. [Innoxij] Innoxij dicitur non solum, qui nemini nocet, sed etiam, qui a nullo nocentur, sicut hoc loco accipiendum est. [Florentes] Opibus. [Sine metu] A plebe. [Iudicij] Condemnationibus. [Terrere ipsi] qui in magistratu erant, alios nobiles terrebant iudicij, vt placidius tractarent plebem, vt si plebs subiecta teneretur, ipsa facilius ferret, cum videret alios iudicij terri. [Dubij] Cum res dubie essent. [Nouandis rebus] .i. nouitate rerum. [Vetus certamen] Quod inter nobiles, & plebem fuerat. [Primo pœlio] Quod gestum est inter Catilinam, & Ant. consulem. [Aequa manu] Aequo Marte. [Clades] Pernicies. [Calamitas] Miseria. [Quo] pro vt non. [Defectus] .i. victoribus, deprimentis belli laetitia. [Exa] guibus] Languidus, vulneribus acceptis in bello. [Exorquet] vt auferret. [Qui plus posset] Significas aut Magnam Pompei Crassum, quorum opes maxime erant in vrbe R. [Extra] coniurationem] Qui coniurationis conscij non erant. [In his] .i. qui coniurationis ignari ad Catilinam proficiscerentur. [Quem] .i. Fulvium. [Retractum ex itinere] Domum redictum. [Necari] Suffocari sine iudicio, cum ad coniuratores patrie se conferre voluisset. [Iisdem temporibus] Nonnulli extra coniurationem profecti sunt in castra ad Catilinam. [Sicut] Catilina praeceperat] Nam vt superius dixi, cum discessit Catilina, tradidit negocium Lentulo, vt omnia diligenter ageret, quæ ad coniurationis opus pertinerent. [Idoneos] Aptos. [Nouis rebus] Ad nouandas res. [Moribus] Quia malis moribus vivebant, & vixerant, & ideo perduriores erant ad flagitia. [Fortuna] Quia pauperes erant, & inopes. [Per alios] Per internuncios. [Cuiuscunque] modi genus hominum. .i. omne genus hominum. [Vfui] vtilitati. [Bello] Ad bellum. [Igitur] Quia praeceperat ciues Rom. et cuiuscunque generis homines sollicitabant, qui bello vfi foret. [Allobrogum] Sunt populi Galliae Transalpinæ. [Ad societatem] Contra patriam. [Publice] Propter non solum publicum tributum. [Priuatim] Propter tributum singularum personarum, ideo alieno ære erant obstricti. [Bellicosus] Quia semper Galli delectantur bellis. [Negociatus erat] .i. negotiationem fecerat in Gallia, ideo nouerat eos inuicem, sicut ipsi eum noscebant. [Sine mora] qd. non opus fuit longa salutatione, cum ipse legatis esset notus, & ipse eos nouissent. [Dolens] Dicebat, seruo vos vsque adeo oppressos, vt soluere non possitis tributum, qd P. R. imposuit ciuitatibus, atque priuatis hominibus. [Magistratum] Videlicet consulum, praetorum, praefectorum prouinciarum, & ceterorum, qui imperium populi haberent. [Accusare senatum] Quia conquestus ad senatum ipse, nec quidem sibi qd quam operis attulisset. Et se in eam necessitatem adductum esse dicebat, vt calamitatis suis nullum sibi remedium relinquatur, praeceperat mortem. [Dixit] Vmbrenus. [Asperum] Durum. [Ea res] Quam facerent. Decij Bruti. [Hic erat vir Sempronius] Quæ dixit coniurationis consciam esse, ideo in domum ipsius duxit legatos, licet ipse coniurationis infcius, eo qd amantissimus esset reip. sed Sempronius eius vxor in coniuratione erat. [Tum] eo tempore. [Præ. erca] Præ. erquam qd in domum Bruti deduxit: quæ .i. domus coniurationis erat conscia propter Sempro-

niam. [Gabinium] Nam Gabinus senator erat. [Eo] Gabinio. [Socios] Potentissimos, ac nobilissimos huius coniurationis conscios. [Cuiusque] Tam ordinis senatorum, qd equitris, vt erat Cæs. Pomp. Cras. Innoxios, innocentes, qui nihil penitus de coniuratione sciebant. Amplior esset, vt alacriori animo se aggredere legati. [Pollicitos] Quia promiserunt, se quoq; ipsius coniurationis partes adiuturos esse. [In incerto] In dubio in ambiguo, quidnam consilij potissimum sequerentur, an coniurationem, an reip. statum iuuarent. [In altera parte] Videlicet, vt sequerentur coniurationis partes. [Studium belli] Quia gens illa bellicosissima fuit. [Magna merces in spe] Quia si obtinere illa bellicosissima fuit. [In altera parte] Maiores opes reip. contra coniuratos. [Maiores opes] Nam plus posse videbatur totus reip. status, quam pauci, qui contra remp. coniuurarent. [Tuta consilia] Quia nihil erat periculi coniurationem patefacere. [Certa] præmia. Nam senatus consilium factum est, quo præmia dabantur his, qui coniurationem indicassent. [Illis] Allobrogibus. [Fortuna reip.] Vt reipub. magis faueret, quam coniuratoribus. [Cuius] Q. Fabij. [Ciuitas] Eorum Allobrogum. Nam vt vidimus fieri vnaquæque ciuitas suam habet patronum. [Studium] Voluntatem coniurationis. [Ceteros] Socios præter hunc Umbrenum, & Gabinium. [Bene polliceantur] Videlicet separatos esse ad iuuandum coniurationem. [Quam maxime] Vt ita ab eis coniurationis consilia excipiant, vt ipsi postea negare non possint. [Iisdem temporibus] Quibus illa gerebantur. [In Gallia citeriore] Quæ est citra alpes. [Vltiore] Quæ est vltra alpes. [Agro Piceno] Quem nunc Anticitanum appellamus. [Dimiserat] In diuersas partes miserat: vtrum opus esset, sibi præsto essent. [Inconsulte] Quia harum rerum erant imperiti, ideo nesciebant occulte coniurationem sequi. [Inconsulte] Inconsiderate, simul tali tempore non ordine agebant. sicuti Catilina praeceperat. [Nocturnis consilijs] Quia nocturno tempore castris congregabant, & inter se de coniuratione consilia agebant. [Portationibus telorum] Nam arma portabant, nunc huc, nunc illuc. [Timoris, quam periculi] Omnia timore compleuerant, cum tamen nullum periculum esset. [Ex eo numero] Qui meatus fecerant. [Ex socijs] Catilinae. [Causa cognita] Detecta; plures ex socijs eo numero coniecerat in vincula. [Complures] Multos. [In vincula] In carcerem. [Item] Similiter, quemadmodum ille fecerat in Gallia vltiore, ita iste in Gallia citeriore multos in vincula coniecit. [Caius] Multos .i. coniecerat in carcerem. [At Roma] Nunc dicit, quid fecerit Lentulus in vrbe cum ceteris coniuratoribus, videlicet cum Umbreno, Gabinio, & ceteris senatoribus, qui huius coniurationis conscij, & participes erant. [Paratis] A Catilina. [Fefulanum] Fefulum est ciuitas Hetruriae. [Lucius] Quia & ipse huius coniurationis erat socius. [Concione habita] Aggregato populo. [Querere] Proconquerere. [Grauissimam inuidiam belli] Odium maximum, quod diceret Ciceronem desperatum, atque inanimatum fuisse in Catilinam, & quod ipse coactus fuerit arma contra patriam sumere, & hæc omnia mala causa Cic. peruenisse. [Optimo Consuli] Cic. Hæc maxima est laus Salust. quod verus fuerit historiarum scriptor, nec quidquam mentitus fuerit. Nam vbiq; laudat Cic. cum tamen consistit inter eos maximas fuisse inimicitias. [Eo signo] Videlicet concionis habitæ à L. Bettiæ, quia ita constituerat, vt cum die, quo L. Bettiæ conquestus est de actibus Cic. sequenti nocte, omnia quæ sibi commissa fuissent, impigre exequerentur. [Proxima] Sequenti. [Ea] Negocia. [Magna manu] Magnis copijs. [Opportuna] Ad gerendum, nam cum in parte vrbs incendium factum esset, omnes mediam urbem reliquissent & ad extinguendum ignem concurrissent, itaque Cic. consul & ceteri boni ciues in media vrbe destituerentur, quo facto, nos maximo oco, & consulem, & ceteros reip. amantissimos trucidare poterimus. [Aggrederetur] contenderet, vt intra ædes ad eum obtundendum iret. [Alium] .i. Senatorem. [Parentes] Reipub. amantissimos. [Cæde] Senatorum consulis, & parentum. [Incendio] Vrbs. [Hæc patrat] .i. incendia, cædes & rapinas. [Prolatando] Proferendo. [Corrupte] Destruere. [Facto] Pro facere. [Consulto] Pro consulere. [Pauci adiuaerent] Pauci ex socijs. [Languentibus] Torpescens. [Ferox] Indomitus natura. [Vehemens] Acer. [Promptus] Ad lacessendum, & pulsandum. [Ex praecepto Cicero] Quia Cicero consul praeceperat introductionem habere per intercessorem Gabinium, quare venerunt, & petierunt à Gabinio, vt sibi copia fieret colloquendi ceteros coniuratos. [Polularius] Et ita Gabinus eos duxit ad cete-

ros coniuratores. [Lentulo, Cethego, item Cassio] Qui omnes erant coniuratores. [Iusiurandum] .i. societatis facte inter allobroges, & coniuratores. [Quod signatum] Ad suos videlicet, vt possimus fœdus iureiuran. factum ostendere ciuibus nostris, vt scripto appareat, vos iureiurando facto, nos in hac coniuratione accipere. dicebant enim aliter suos ciues sibi fidem non esset daturus. Quod iusiurandum. [Signatum] Sigillatum, nam scripta rata, & firma solent sigilla habere, quibus magna fides adhibetur: nam aliter scripta corrumpi possent. [Eos impelli] Suos allobroges, dicebant enim nisi nobis iusiurandum sigillatum dederitis, non facile persuadere poterimus ciuibus nostris hoc verum esse. [Nihil suspicantes] Credebant enim hoc vere non simulate dici à legatis. [Eo] Ad allobroges. [Breui tempore] Quapropter non est opus iureiurando meo. [Lentulus] Aliter coniurationis princeps. [His] Allobrogibus. [Crotoniensem] De Crotone ciuitate. [Domum pergerent] Priusquam domum conuerterentur. [Vulturcio dat] .i. literas committit Vulturcio, quas ad Catilinam deferat, & est vstitatus dicendi modus, do tibi literas ad Antonium .i. committo tibi literas, quas deferas ad Antonium.

MARL.

PERICVLIS Vtputa quando fuit accusatus repetundarum, & incestus. [Fiduciam] .i. vt in te fiduciam ponerem. [Meæ commendationi] Quia ex tua fiducia suscipiebam animum vt tuerer laudem meam. [Non statui parare defensionem] .i. non statui negare factum, sed ingenue fateri me arma sumpsisse, sed iuste. [In nouo consilio] .i. vt assererem me & omnes subditos in libertatem. [Propinere] Ostendere. [Satisfactionem] .i. vt expurgem me à maledictis aduersariorum. [Culpa] Quia cognosco me non peccasse. [Falsa suspitione] Quia credebant me rapacem & ob hoc me à rep. expulerunt. [Tuos liberos] per amorem quem habes tuis filiis. Non aucto, sed auero legunt alij. [Aretino] Aretium oppidum est in Hetruria. [Exornat] munit. [Antea] .i. aduentum suum. [Insignibus] vt cum trabea, cum baculo, vna cum Aquila. [In diem] .i. statutum .i. termino posito. In dies significat quotidie. [Delectum] .i. vt conscribant exercitum. [Tamen] .i. in tanto ocio fuere &c. [More suo] .i. ex solio, quia instabilis est, & regni mutationem semper querit. [Nam semper sunt] Codex antiquus sic legit, Nam semper in ciuitate fuere homines. [Præceps] .i. parata in ruinam. Primum omnium, alij sic habent .i. plebis. [Probro] Dedecores vitij. [Petulantia] Affluencia rerum. [Per dedecora] Per libidinem. [Sencinam] In locum sordidum. [Mercede] Labore. [Ocium] Quia non placebat laborare in agris, sed in vrbe quierem per aliquam dignitatem optabant. [Eos] .i. tales rusticanos. [Reip. ac sibi] Quia quæ vilis ipsis videbantur, etiam reip. vilia putabant. [Expectabant] Vt sua bona recuperare possent. [Aliarum] Qui neque Catilinæ, neque senatui fauebat, mutationem tamen optabant, quia sperabant aliquid. [Animus ferrox] Paratus ad omnia exagitare. [Criminando] .i. quod plebs esset omnibus magistratibus priuata. [Clari] .i. famigerati & multi nominis. [Specie] Vtilitatis causa. [Sua] .i. propria magnitudine. vt auerent suas opes. [Illa tempora] .i. postquam Tribunitia potestas est reddita opera Pompeij. [Pro sua potentia] .i. vt auerent potentiam suam. [Modus] .i. finis. [Crudeliter] quia si populus vicisset seuebat contra nobiles, sic conuerso. [Maritimum] .i. piraticum, de quo Appian. lib. v. si depurgato prius à piratis mare qui vndique omnia deprædabantur Mithri darem regem Ponti debellauit, regnum quoque eius ac reliquas illi parentes nationes ad Orientem vsque sibi subdit. [Innoxij] Quia non timebat iudicia, nec accusationes. [Iudicijs] Id est condemnationibus repetundarum pecularis ambitus, & stupri. [Licuisset] Concessum fuisset, quia non sibi, sed Pompeio, vel Cæsari vicissent. Ordo. Quin. i. imò, ille qui posset plus. i. fortior esset extorqueret liberis atque indefessus, &c. [Initio] .i. vbi recipit se in castra Manliana. [Fortuna] Egestate. [Visui] .i. commodo. Allobroges ab alpibus vsque Rhodanum occupant, quorum metropolis est Vienna, iuxta Rhodanum sita. [Adducit] Alij adducti habent. [Cupidissime] Alacri animo. [Præterea] Præter coniuratos. [Noxios] Inficios coniurationis. [Diu] Longa Hæsitatio. [Aes] Grandissima pecunia soluendo erat. [Opes] .i. Romano, potentiam considerabant. [Ciuitas] .i. Allobrogum non autem Rom. Vnde Appian. lib. v. ait, Legati ob idipsum ambigentes rem Fab. Sangæ annunciant. Erat autem is Allobrogum patronus in vrbe vt ceteris populis olim Romæ adesse mos fuit. [Omniem rem] Coniurationem. [Pollicantur] .i. operam suam. [Manifestos] Apertos. [Brutio] Brutij Calabriæ sunt populi. [Festinando] Tanquam res vrge-

ret. [Habita] Conuocata conicio. [Sed ea dicebatur] Aliqui codices sic habent, & sic erit ea. s. multitudo, alij dicebant, legunt. [Eo tumultu] .i. eo incendio. [Ceteros] .i. senatores quos statuerant perdere. [Et autem] .i. in coniuratione. [Erumperent] Vno impetu exirent. [Decreta] Deliberata. [Dubitando] Hæsitando. [Prolatando] Propagando. [Opportunitates] Rerum occasiones. [Corrumpere] Perdere querebatur esse opus. [Veniens] .i. promptus. [Aliter] .i. sine iusiurando. [Vulturcio] .i. per Vulturcium.

NON quod æs alienum meis sumptum nominibus) Pro Quod, alij Quin legunt, & negationem sequentem, ante verbum Possunt, iustulerunt, Quin enim cum subiunctiuo pro vt non effertur solet vt in hoc iij. Aen. Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti, Quin adeas vatem, precibusq. oracula poscas. Annotauit hoc Valla quoq; Ceterum illud sumptum non habent omnia exemplaria, vetustus codex ita habet: Non quia æs alienum meis nominibus sumptum, ex possessionibus solvere non possim. [Sed q. non dignos homines honore honestos videbant] Alij, vt Gothi codex, Honore honestatos legunt, qd. item placet: ceterum quod sequitur, Neque falsa suspitione alienatum esse sentiebam, hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus, Oppido obicurus hic est senius, commentatoribus autem facilis. Ciceronem hercle vehementer notat Catilina de falsa criminatione ad populum, per quam videri vult repulsam passus, non conscientia de culpa, aut paulo ante ipso loquitur. Ergo innocenti sibi id ab inimico factum Catulo conqueritur, ea spe, si quando populus resciscet ea innocenti facta, restitutus sit eum in integrum. Hoc igitur nomine honestas spes secutus sum, inquit, reliquæ dignitatis conseruandæ. [Quoniam egestas facile habetur sine damno] Et hanc sententiam facilem omnes putant, mihi haud quaquam intellecta, nisi distinguamus post Habetur, ac postea inferamus aduersarios, sine damno, qualia multa sunt, præcipue apud hunc auctorem. [Sibi quisque, si victoria in armis foret, talia sperabat] Vetustiores codices, & nominaum Gothi habebat: Sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. Quæ lectio reprehendi non potest, quanquam ego neutram rejicio. [Malis moribus, maxima spe] Et hic distinguendum post spe, de inde inferendum, reip. iuxta ac sibi consuluisset. Qm & sibi, & reip. male consuluerunt. Et quod continuo sequitur, Quorum victoria Syllæ parentes proscripti, non est distinguendum post victoria, vt plerique errant cod. Genitius. n. Syllæ, regitur ab ablatiuo victoria. [Conturbati rémp. quam nimis ipi valere malebant] Quidam pro Minus legit Nimis, diueria sanè sententia, quod haud scio quam probem. Quod vero continuo sequitur, Ideo malum id adeo multos post annos. in alijs simplicius compositusq. legitur: Id adeo malum multos post annos. [Senatus sub specie, pro sua, magnitudine] Alibi erat, sub senatus specie. Et distinguendum post specie. Deinde inferendum, pro sua magnitudine. Porro vtriusque expositio post sequitur. Pars, inquit, quò senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua, quisque potentia certabant. [Paratis, vt videbatur, magnis copijs constituerat] Commentarius qui Valla ad scribitur, supplet Paratis à Catilina. Sed ego ambigue tamen id dictum existimo. Lector iudicet. Et paulo post. Bellique grauissimi inuidia optimo. Cos. imponeret. Alij codices, & nominatim Gothi habent, Inuidiam in accusandi eius, quasi diceret, in eius humeros imponeret belli grauissimi inuidiam. Sanè nõ video, quomodo impono pro decipio hic locum habeat. [Natura ferrox, vehemens animo] Illud animo, omisum fuerat quibusdam in codicibus, sed cum alia adiectiua suos habeant ablatiuos, viderit hic quoque ponendus.

L. V. C. I. V. S. Catilina sup. dicit Q. Catulo salutem. Fides .i. fidelitas tua egregia .i. excellens, & non gregaria, seu vulgaris, cognita .i. perspecta nobis, te .i. facto ipso, grata .i. utilis, & commoda mihi, in multis magnis periculis, tribuit meæ commendationi. i. qua tibi Orestillam cum domo mea commendo, fiduciam, quæ in bonis est, vt confidentia plerumque in malis. Quæ obrem ego non statui parare defensionem .i. mei: in consilio nouo .i. quod de nouo ceppi de miseris defendendis, & è faucibus fœneratorum eripientis, sed sup. decreui, proponere tibi satisfactionem .i. sufficientem purgationem ex nulla conscientia de culpa. i. quia nullius culpæ in hoc consilio mihi conscius sum, quam satisfactionem licet .i. licitum est vt sup. cognoscas veram sup. esse: mediustidius (quod aduerbium iurandi est) .i. ita me iuuet, aut vlciscatur, si mentior, filius dij. i. Iouis, videlicet Hercules. alij, interpretantur, media & conscia sit deorum fides. Afferens autem satisfactionem, seu purgationem, dicit: Ego con-

citatus

ciatus. i. in iram & indignationem provocatus iniurijs, & contumelijs ex repulsa illatus, q. i. quia ego priuatus fructu laboris, & industriae meae, non obdubam statum dignitatis meae. i. mihi debitum suscepi. i. defendendam pro mea consuetudine publicam causam miserorum. i. oppressorum, non q. i. quia ego non possem soluere aë alienum. i. debitum, sumptum ex meis nominibus. i. obligationibus ex nominis mei inscriptione, cui, s. ita fit q. liberalitas Orestillae, (mulieres illius infamis cum qua nefandas celebrauerat nuptias,) perfolueret. i. aë alienum sumptum, & i. etiam alienis nominibus. i. ex debitis & obligationibus aliorum, perfolueret dicit, copijs. i. copiosis facultatibus suis & filiae. s. s. sed ideo sup. suscepi illam causam, q. videbam homines non dignos honore. s. Ciceronem nouum hominem honestatos. i. summis honoribus affectos: quia, pro & q. sentiebam me esse alienatum. i. alienum factum ab honore, suspitione falsa, (quam Cicero de eo iniecerat ut hic praetendi, verba enim sunt interpretanda ad mentem loquentis, licet vera non loquatur) hoc nomine. i. hoc preteritu sum secutus. i. affectus, aut tantum sectatus, pro meo calu. s. secundum calum in quo fueram, satis honestas. i. amplas & pulchras spes, dignitatis sup. meae, reliqua. i. si qua mihi adhuc reliqua est, conseruanda. i. conseruare reliquam dignitatem meam deinceps satis honeste spero. Cum ego vellem scribere plura, nunciatum est. s. ab exploratoribus, vim parari mihi. s. a consule. ergo sub ipsam fugam haec scripserat. Ego commendo nunc Orestillam coniugem, tibi, & trado tuae fidei, & tu rogatus per liberos tuos. i. per salutem & charitatem liberorum tuorum, ut sup. defendas eam ab iniuria, aut eo. i. esto salutaris & saluus, quod finis est epistolae, vnde patet etiam aucto. a discedente dicit posse. Sed ipse Catilina commoratus paucos dies apud C. Flamini in agro Aretino. i. in territorio Aretini ciuitatis mediterraneae in Tusciam, seu Hetruriam mille & ducentis stadijs distantis ab vrbe, quae erat municiपालis, vt docet Pethus: dum ipse exornat. i. ornamentis decorat ciuitatem. i. Aretinam, sollicitam. i. vexatam, concussam ante armis: contendit. i. tota vi tendit ad Manlium in castra cum fascibus. s. virgarum & securis a lictoribus post consulum ferri solitis in vrbe, & post imperatorem in exercitu, & alijs insignibus imperij, vt cum praeterea aut trabea vite & aquila. Haec vbi Romae comperta sunt. Ordo est. Vbi. i. postquam (quia aduerbia loci & temporis ferè co. funduntur vt inculque: in hunc vsque locum, vel in hoc tempus, sicut etiam nomina locus, & tempus vt dicendi locus. i. opportunitas.) haec. s. Catilinam cum insignibus se recepisse in Castra Manlij: comperta. i. imò explorata & vera inuenta sunt Romae. s. senatu, qui aliter non iudicasset: senatus iudicat Catilinam, & Manlium hostes, & statuit ceterae multitudinis. s. exercitus diem, antequam ad eum. i. ad eum cuius aduentum liceret multitudini discedere ab armis sine fraude. i. impune, sine poena: fraus enim capitur non semper pro dolo, sed frequentius pro fraudatione. i. dominatione rerum & honoris. liceret dico omnibus, praeterquam damnatis rerum capitalium subaudi sententia, aut iudicio, in quo caput expostulabat. Hoc est, omnes qui praeter illud factum non mouerant exitum, poterant impune ab armis discedere, quod prudentia senatus factum est, vt sine periculo reip. principes coniurationis punirentur. Praeterea senatus decreuit, vt. i. vt consules habeant delectum. s. deligerent milites ad bellum. Et vt C. Antonius maturaret persequi Catilinam cum exercitu: Cicero sit praesidium. i. protectio vrbi. [Ea tempestate] Plangit statum imperij R. eo tempore, dicens: Imperium pop. Rom. visum est mihi ea tempestate, eo tempore quo talia fierent, multo maxime. i. maxime omnium miserabile. [Cui imperio cum omnia ab ortu Solis vsque ad occasum parerent] i. cederent & obedirent, domita. i. subacta & mita facta armis. i. Rom. & supp. ocium atque diuitias, quae. i. duo, aut quae. i. quas res mortales. i. homines putant prima. i. praecipue bona, affluerent. i. abundarent, aut abunde qualiter affluxum aduenirent: tamen. i. nihilominus fure ciues. s. coniurati, qui irent perditum sese. i. seipos, & temp. animis obstinatis. i. pertinacibus in malo, & induratis. [Nanque duobus decretis] Senatus, quibus decreuerat contra pertinaces bella gerenda & ab armis discedentes sine fraude suscipiendos quisquam omnium ex tanta multitudine. i. ex omnibus coniuratis, & fautoribus qui plurimi erant, neque inductis precio supra posito, patrefecerat coniurationem: neque discesserat ex castris Catilinae. [Tanta] i. tam vehemens vis. i. copia & vigor morbi. i. prauitatis, inuaserat plerisque. i. se. i. omnes animos ciuim: vt. i. que admodum tabes. i. corruptiolenta proueniens ex sanguinis infectione. [Neque mens aliena a salute reipub. erat solum illis]

Qui fuerant conscij coniurationis, sed omnino cuncta plebs, probabat: studio. i. propter studium, & affectionem nouarum rerum: coepit. i. incoepit Catilina. [Cuncta autem plebs Romana videbatur id agere adeo] i. omnino, suo more. i. ex veteri consuetudine. [Nam] i. quibus nullae sunt opes. i. facultates inuident semper in ciuitate, bonis. s. vitis: & extollant. i. exaltant: per dedecora. i. per omnem infamiam, & amissis patrimonijs. i. postquam amiserant patrimonia sua. postremo hi quos flagitium. i. enorme scelus: aut facinus. i. enorme factum, expulerat domo. i. patria sua, hi inquam omnes confluerant. i. impetuosae, & abunde confugerant Romam, sicut in sentinam. i. collectorium omnium sordidum, sicut sentina in nauis sordidas aquas recepit: deinde multi memores victoriae Syllanae. i. licentiae obtentae per victoriam Syllae: quod. i. quia videbant alios. i. nonnullos ex militibus gregarijs. i. vulgaribus & infimis, qui gregatim vt pecora sine honore ab imperatore aguntur, senatores. i. patres conscriptos, & alios ita diuites, vt agerent aetatem victu atque cultu. i. amictu regio. i. regali: quisque sperabat sibi talia ex victoria, sup. euentura, si foret in armis. Praeterea iuuentus. s. rusticana, quae tolerauerat. s. prius in agris, inopia. i. egestate mercede manuum. i. ex labore manuum sumpta: excita. i. prouocata, largitionibus. i. donis capriosis, priuatis atque publicis, praetulerat ocium urbanum, labori ingrato. i. nullam mercedem condignam satis referenti. [Malum publicum] i. & perturbatio reip. aiebat eos. s. dictos, atque alios omnes. s. confusiles: quod, i. quocirca est minus mirandum homines egentes, vt erant coniurati consuluisset. i. opem tulisse malis moribus per quos salutem sperabant, maxima spe reip. i. portuenda: iuxta. i. pariter, ac. i. vt sibi. s. ipsi. [Praeterea illi quorum parentes proscripti sup. erant victoria] i. per victoriam Syllae, & bona erant erepta, & ius libertatis erat imminutum, expectabant euentum. i. exitum belli: haud. i. non sane. i. multum alio animo quam. s. q. multi proferberentur, & sua amitterent. [Ad hoc] i. in super quicunque ferant aliarum partium, atque. i. quam senatus. i. quicunque senatoribus inuidebant, vt tribuni plebis, plerumque ipsi malebant temp. conturbari quam nimis valere. i. incolumem esse cum da non suo, alij legunt minus, vt sit malebant temp. conturbari q. ipsi minus valere. sed sic legendum esset ipsos, quam enim, con similes casus vult, nisi legatur valent. Id malum. s. velle rempublici turbati reuenterat supp. se. i. reuictum erat, in ciuitatem. s. Romanam, adeo. i. omnino post annos multos. [Nam postquam potestas tribunitia] i. tribunorum plebis diu deserta, est restituta: Cn. Pompeio, & M. Crauo consulibus. i. dum illi consules erant, homines adolentes, & ita audaces & improbi animis, pauci summam potestatem vt tribunitiam, aut consularem, quibus aetas. s. iuuentus & animus erat ferax, coepere. i. coepere exagitare. i. commouere, criminando. i. accusando criminis Senatuum: deinde coepere incendere plebem magis largiendo. i. quae habebant, & pollicendo. i. futura, & ita coepere ipsi fieri clari & potentes. Pleraque. i. frequens, aut ferè omnis nobilitas. i. nobilium multitudo, nitebatur summa ope. i. totis viribus & facultatibus, contra eos. i. tales seditiosos, sub specie. i. nomine senatus. s. defendendi, pro sua magnitudine. i. pro viribus & opibus, non pro aequitate. Nanque vt. i. vt ego absoluiam. i. absolute fatear verum paucis. i. verbis, quicunque agitare. i. sollicitauerunt, & commouerunt tempus. post illa tempora, quibus tribuni plebis restituti fuerant, certare, id est certabant quisque pro sua potentia. i. iuxta potentiam suam, simulantes bonum publicum. honestis nominibus. i. praetextibus & excusationibus: (vt Aeneid. iij. Coniugium vocat, hoc protexit nomine culpam) alij supp. certabant & conendeabant sicuti defenderent iura populi, pars. i. partim, quo. i. ideo vt auctoritas senatus foret maxima. Neque modestia. i. moderatio, neque modus. i. finis contentionis erat illis, quia virique. s. tam patricij, q. plebei exercebant victoriam suam crudeliter, cum crudeli oppressione eorum quos vicerant. [Sed postquam Cn. Pompeius] Tangit merita Pompei Magni in Populum Rom. eius enim praetentia minus opprimebantur plebei a potentioribus, dicens: Sed postquam Cn. Pompeius ob virtutem Magnus dictus, missus est vt imperator a senato Romano ad bellum maritimum. i. in mari gerendum, contra piratas quos infra quadragessimam diem subegit, vt auctor est in vita eius Plinius secundus, atque ad Mithridaticum contra Mithridatem regem Ponti, quem ad venenum compulit, opes. i. facultates plebis. s. Romanae, sunt imminuta, & potentia paucorum, scilicet nobilium creuit, id est aucta est. [Hi] scilicet pauci potentes, tenere pro tenebant, aut coeperant tenere magistratus, id est

est officia pub. & imperia, & prouincias, quibus præerant, & alia omnia. s. e. quibus honor aut res accresceret, ipsi. s. potentes, innoxij. i. nullis obnoxij, nec debitores, aut quibus nulli nocerent, f. diuitijs & honore; agere, pro agebant ætatem, sine metu, quia potentiores non habebant, & aduersitatem fortunæ, aut pauperiem sibi non timebant. [Et terrere. i. terrebant, ceteros, hoc est plebeios, iudicij. i. condemnationibus etiam contra infontes latis, quo. i. ideo vt tractarent placidius. i. facilius, & sine controuersia, plebem in magistratu. i. quando ipsi futuri erat in magistratu. [Sed vbi. i. vt primum spes est oblata, rebus dubijs. i. formidolose plenis alee. i. formidolosum habentibus inceptum, nouandis. i. mutandis, certamen vetus quod semper habuerant plebei, cum nobilibus, arrexerit. s. ad aduertendum, & ad nitendum, animos eorum, quod si, hoc est vsque ad eo vt, si Catilina discessisset primo prælio. i. primo conflictu, superior. i. victor, aut æqua manu. i. equaliter victrix, & victa profecto. i. reuera, magna clades. i. pernicijs, & calamitatum cædes, & calamitas. i. strages, & vastatio vt fit, dum calamitas. i. calamorum, hoc est culmorum à grandine prostratorum, agros vastat, & colonis pauperiem facit. Neque licuisset illis. i. coniuratis, & affectis, qui adempti forent. i. qui obtinuissent victoriæ, vt ea. s. victoria diutius, quin. i. in quo minus, is qui plus posset, quàm illi, extorqueret ab illis, libertatem atque imperium; hoc est, quia perfecta illorum victoriæ, Cn. Pomp. aut Cr. qui grandem exercitum tunc habebant, iterum eos subegissent. Significat autem hic quod primam victoriam non obtinuerunt coniurati, tamen, hoc est quamuis contra coniuratos plurimi bella mouissent, non tamen omnes, quia complures extra iurationem fuere qui sunt profecti in initio ad Car. In his. i. inter hos erat Fuluius Senatoris. s. Fuluij, quem retractum. i. à familiaribus, aut amicis paternis ex itinere. s. quo ad Cat. proficisceretur, parens. i. pater eius, iussit necari. i. occidi. [Iisdem temporibus] Docet quid ab ijs coniuratis, qui Rom. derelicti fuerant, interea actum sit, dicens: Lent. sollicitabat ratione iisdem temporibus, quibus ea quæ dicta sunt, foris fiebant, sicuti. i. quemadmodum Catilina præceperat, quoscunque credebatur idoneos, moribus. i. propter mores prauos, & ob maleficiam, aut fortuna. i. propter inopiam, rebus nouis. i. innouandis, hoc est ad res nouas faciendas in temp. Sanè moribus, & fortuna ablatiui sunt casus, rebus nouis datiui. sollicitabat dico, aut per se, aut per alios, neque solum sollicitabat ciues, sed genus hominum cuiuscunque modi. i. quaecunque esse, quod modo. i. dummodo illud foret vsui. i. vtilitati, bello. i. ad bellum. Igitur Lent. dat negocium cuidam Pub. Vmbr. vt requirat. i. diligenter inquireat, legatos allobrogum. i. populorum illorum in Gallia. [Italis transalpina, iuxta Rhodanum, vt inquit lib. iij. quorum Metropolis est Vienna ciuitas in Delphinatu, suntque Heluetijs proximi. Nam sunt qui ad Gebennam eos dicant, Brixianos, seu Bressanos dici, & Delphinates illi proximos. Declinant autem hic aut hæc Allobrox, huius Allobrogis, vel Allobrogos, quia in accusatiuo facit allobroga. vnde Iuuen. Sat. vij. Rursum qui toties Cic. Allobroga dixit] erant autem tunc legati Romæ, & vt impellat eos. s. legatos ad societatem belli. s. contra potentes sumpti, existimans. i. arbitrans, censens, eos oppressos, publice, & priuati, ære alieno. i. debito tam publico, quàm priuato, præterea existimans eos posse facile adduci ad tale consilium. i. ad consensum talis consilij, quod. i. quia gens Gallica esset bellicosa natura. i. per naturam. [Vmbrenus]. s. pub. ille de quo iam dictum est, erat notus plerisque. i. pluribus principibus. i. primoribus ciuitatum, quod. i. quia, ipse erat negociatus. i. negocia, & mercatum fecerat in Gallia. s. Lugdunen. vbi nunc celebre est emporium, sed tunc Lugdunum aut iam recens, aut nondum conditum erat. [Itaque Vmbrenus vbi primum]. i. cum primum conspexit legatos Allobrogum in foro, percontatus. i. interrogatus, aut vbi interrogauerat de statu ciuitatis. s. Allobrogum potius quam Romanorum, & quasi dolens casum eius. s. ciuitatis, cepit sine mora requirere, quem exitum sperarent tantis malis. Vt plurimum, qui grauius nocere prætendunt, sese prodesse velle simulant. vnde Saluator ossler: Attendite à falsis, &c. Postquam videt illos. s. legatos queri. i. conquiri, de auaritia magistratuum. s. Romanorum, per quam ciuitas ipsorum Allobrogum exhausta fuerat, & videt illos accusare senatorum, quod. i. quia nihil auxilij esset in eo, & videt eos expectare miseris suis remediū, morte. i. per mortem, (quia mors vltima linea rerum est) inquit. s. Vmbrenus: At ego ostendam vobis, modo. i. dummodo vultis esse viri. i. viriles, & animosi, rationem. i. medium, & viam, qua effugiatis. i. euitetis ista. i. vestra

tanta mala. Vbi Vmbrenus dixit hæc Allobroges adducti in maximam spem, orare sup. cœperunt, aut orare pro orabant, aut pro orauerunt, quia præmissi dixit, non dicebat) vt miseretur sui. s. Allobrogum, vnde pluralis numerus est sui respiciens reciproce principale suppositum. s. allobroges, & sup. dicere. i. dicebant, aut dicere cœperunt. (sed ex more verbum dicere subinteligitur nihil esse tam difficile, quin. i. quod non ipsi essent facturi cupidissime. i. auidissime, dum. i. dummodo, ea res liberaret ciuitatem. s. Allobrogum, (vnde missi erant) ære alieno. i. debito. Ille. s. Vmbrenus, perduxit eos indemum Decij Bruti mariti Sæproniz, qui erat vnus ex conscijs coniurationi, & domus erat propinqua foro, neque aliena consilio coniurationi propter Semproniam vxorem eius famosam, de qua prius visum est, nã Brutus aberat tum ab Roma. [Præterea Vmbrenus accessit]. i. aduocat in domum illam: Gabinium vnum ex coniuratis, quo. i. ideo, vt maior auctoritas inesset sermone. s. habito cum legatis, ad bellum gerendum, & aperit coniurationem, eo. s. Gabinio viro patricio præsentem, nominat socios. s. coniurationis, præcipue nobiles, & præterea. i. præter veros socios nominat multos innoxios. i. immunes, & infontes, cuiuscunque generis. i. conditionis vitæ, quo. i. ideo vt animus amplior. i. copiosior esset legatis. deinde dimittit eos domum, pollicitos. i. postquam polliciti fuere operam suam. i. opem, & diligentiam suam. [Sed Allobroges habuere diu in incerto]. i. in dubio, quidnam consilij caperent. [Aes alienum]. i. debitum eorum, & studium belli. i. quo ad bellum à natura propensum, & magna merces in spe victorie, erat, in altera parte. s. quam Vmbrenus consuluerat. [At]. i. sed maiores opes. i. facultates. s. potentium, & reip. fauentium, & consilia tuta. s. eorum, qui saluti reip. consulebant, hoc est, quod vulgo dicunt bonæ querelæ, & causæ, item certa præmia. s. à senatu pro indicio coniurationis iam proposita, aut pro declinatione ab ea, pro spe. s. quam Vmbrenus proposuerat, incerta. i. incertæ mercedis, erant sup. in altera parte. s. contra coniuratos pro rep. hæc illis volentibus. i. dum illi hæc voluerent, Fortuna reip. fauens reip. vicit tandem. i. per longam consultationem difficulter. concedat Italus externis integram beneuolentiam, quasi non ex virtute Allobrogum, sed forte sua vicerit resp. [Itaque legati aperiant Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio]. i. defensione, & (vt dicunt) aduocatione, ciuitas. s. Allobrogum vtebatur plurimum, omnem rem, vt. i. quemadmodum, cognouerant sup. eam ex Vmbreno. [Cicero cognito consilio]. s. Vmbreni, per Sangam præcipit legatis, vt simulent. i. fingant, & similitudine exteriori indicent, se velle profequi vehementer studij coniurationis, & adæant ceteros. s. coniuratos quod eos noscat, & polliceantur. i. promittant de se benef. s. sperare, & dent operam, vt. i. vt habeant eos. s. coniuratos, & conscios, quam maxime. i. quantum maxime possit fieri manifestos. [Hisdem ferè temporibus, &c.] Commemoratur quo in alijs quoque regionibus tunc tps commotio erat, pp. excursiones militum coniurationis, dicens. [Motus]. i. commotio belli vt, Flaccus: Motus ex Metello consule, ciuium, Belliq. causas, &c. erat hisdem aut iisdem. i. eisdem ferè tpsibus, in Gallia citeriore. i. citra alpes, hoc est Cisalpina, vbi Insubres, & quos Pedemonteses vocant, degunt, & vltiore. i. Transalpina, item in agro Piceno. i. Anconitano, & Bruttio, & Apulia. i. in plurima parte Italiz. [Nanque illi quos Catilina dimiserat]. i. in diuersa ad tempus miserat, agebant inconsulte. i. imprudenter sine consilio, ac veluti per demeritiam cuncta, simul. i. confuse non seruata ratione tps, consilij nocturnis. i. per noctem initis, portationibus armorum. s. defensionum, & telorum. i. infestorum eminus atque de longe. effecerant festinando, & agitando omnia, plus timoris. s. de malo præsentis in populum, q. periculi. s. ab ipsis imminentis. [Quintus prænomine, Metellus nomine, Celer cognomine, Prætor ex officio, coniecerat complures]. i. valde multos, ex eo numero. s. vagantiū in vincula. s. carceris, & hoc causa. s. vagationis cognita ex socijs coniuratorum, aut causa cur eos in vincula conijcere deberet, cognita ex socijs. s. suis. Aut tertio modo quem potissimum pbem coniecerat complures ex socijs. s. coniuratorum in vincula, causa. i. illius faciendi, cognita, vnde quidam addiderunt, ex Senatusconsulto. [Item C. Muræna, coniecerat complures in vincula in Gallia citeriore quo ad Italos] Qui. s. Muræna, perat ei prouinciæ. s. Galliz citerioris. [At]. i. sed Lent. cõstituerat Romæ cum ceteris, q. erat princeps coniurationis, vt. i. vt, veniret cum Catilina in agrum Fesulanum vbi Manlius erat, & hoc magnis copijs vt videbatur ei paratis, aut sic. [At Lentulus cum ceteris q. erant Romæ principes coniurationis, magnis copijs paratis vt videbatur cum exercitu] Vt. i. quemadmodum cõstitue-

pat cum Catilina, in agrum Fejulânû, veniret, vbi Manlius erat, & Lucius Bestia, tribunus plebis habita in concione. i. oratione ad populum quereretur. i. conquireretur de actionibus Cicero nis contra Catilinam, & imponeret optimo cõsuli. f. Cicero ni inuidiam belli grauissimi. i. propter bellum grauissimum ab ipso commotum, alijs legunt grauissimum. [Eo signo]. f. concionis, dato. f. coniuuratis, cetera multitudo coniuurationis exequere tur proximam nocte quisque negociû suum. i. partes suas. [Sed ea]. f. negocia & munera dicebantur diuisa. i. distributa hoc modo. [Statilius & Gabinus incendere cum magna manu]. i. multitudine instructorum ad facinus, simul duodecim loca vrbis, opportuna ad tale incendium, quo tumultu. i. concussione, & agitatione ciuitatis, aditus fieret facilior ad consulem. f. Cicero nem, & ad ceteros, quibus insidiæ parabantur: Cethegus qui strenuus admodum erat, obsideret ianuam Ciceronis, & aggredere tur eum vi. i. per violentiam. Aut pro sed, alius ex coniuuratis, aggredere tur sup. alium. i. ex potentibus, aut patricijs inuisis. Sed filij familiarum, (non dicit familias, quia de diuersis loquitur familijs, vnde de vnius familiaribus liberis, dicam filios familias aut familiarum, de diuersarum dicerem filios familiarium) quo rum maxima pars erat ex ea nobilitate, quæ coniuurauerat cum Catilina, interficerent parentes. f. suos, & erumperent. i. violenter exirent simul ad Catilinam, & hoc omnibus. f. ciuibus periculis. i. attonitis & cum consternatis animis, eade. i. propter eadem, & incendio. i. propter incendium, Cethegus querebatur. i. conquirebatur semper, inter hæc parata, & decreta. i. conuenta, & collucta inter coniuuratos, de ignauia. i. inertia & socordia sociorum, dicens, sup. illos corrumpere, dubitando & dilanando. i. frequenter differendo dies, magnas opportunitas: quod faciendum in te bona est. vnde Luc. Tolle moras, nocuit semper differre paratis. Ideoq. dictum est: Fronte capillata post hac occasio calua, & dicens, in tali periculo esse opus factu. i. ut faciant, non consilio. i. vt consulerent, & se facturum vocat, dicens: Cinctus non exaudita Cethegis. [Sed Allobroges] docet quò diligentia Cethegi non sortita sit effectum, pp. vigilantiam Ciceronis, per legatos coniuuratione patefaciunt, dicens: Sed Allobroges, Galli illi Romam legati, conueniunt. i. colloquendi gratia adeunt, ex præcepto Ciceronis. i. vt Cicero illis præceperat, per Gabinium. f. internuncium, ceteros. f. coniuuratos, & postulant iusiurandum ab Lentulo, Cethego, Statilio, item & Calio. [Quod]. f. iusiurandum de liberanda eorum ciuitate ære alieno, ipsi perferant ad ciues. f. Allobrog. signatum. f. signo coniuuratorum, dicentes sup. aut dicunt, eos. f. ciues suos, aliter. i. sine iure iurando signato, posse impelli haud facile ad tantum negocium, quantum erat suscipere bellum contra senatum Rom. [Ceteri]. f. coniuurati dicti, nihil suspicantes. f. doli, dant. f. iusiurandum signatum. Cassius pollicetur semet venturum breui. f. tpe eo. i. ad ciues Allobrog. ac proficiscitur ex vrbe paulo ante legatos. i. antequam legati. [Lentulus mittit, Titum Vulturcium quemdam, Crot.] i. oriundum de Crotone ciuitate Calabriae saluberrima, & vt Str. lib. vj. asserit, Athletarum fertilissima, ita vt in proverbijs sit, Qui Crotoniatarum postremus est, is reliquorum graecorum primus est, & Crotone salubrius asserit. Et vt Lilius inquit, murum habuit parentem xij. millia passuum ante aduictum Pyrrhi in Italiam, sed post illius belli vastitatem, vix dimidia pars habitabatur. vnde Ouid. Metam. xv. Et in hospita tecta Crotonis. mittit ergo Crotoniense cum his, scilicet legatis, vt Allobroges priusquam pergerent domum, confirmarent societas em cum Catilina, & hoc fide. i. sancta promissione de fidelitate seruanda, data, & accepta. Ipse Lentulus dat Vulturcio literas ad Catilinam. f. perferendas, quarum exemplum scriptum est infra. i. quod sequitur.

Qui sim, ex eo quem ad te misi cognosces. Fac cogites in quanta calamitate sis, & memineris te virum esse. Consideres quid tua rationes postulet: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hæc, madata verbis dat, cum ab senatu hostis iudicatus sit: quo consilio seruitia repudiets. In vrbe parata esse quæ iusserat: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur: Cice-

ro per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Proptinio prætoribus imperat, vt in ponte Miluio per insidias, Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera, vti facto opus sit, ita agant, permittit illis homines militares, sine tumultu præsidijs collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturcio venerunt: & simul vtrinque clamor exortus est; Galli cito, cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Vulturcius primo cohortatus ceteros, gladio se à multitudine defendit: deinde, vbi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Proptinium obtestatus, quæ ei notus erat: postremo timidus, ac vite diffidens, velut hostibus sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia prope per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura, atque lætitia simul occupauere. Nam lætabatur intelligens coniuuratione patefacta, ciuitatem periculis erepta esse. Porro aut anxius erat, dubitans in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus esset: penam illorum sibi oneri, impunitatem perdunda reip. fore credebat. Igitur confirmato animo, vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium: itemque Cæparium Tarracensem, qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt. Cæparius paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex vrbe profugerat. Consul Lentulum, quæ prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit: reliquos cum custodibus in eadem concordia venire iubet. eò senatum aduocat; magnaque frequentia eius ordinis Vulturcium cum legatis introducit. Flaccum prætoris scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturcius interrogatus de itinere, de literis, postremo quid, aut qua de causa consilij habuisset: primo fingere, alia dissimulare de coniuuratione; post, vbi fide publica dicere iussus est: omnia vti gesta erant, aperit: docetque se paucis ante diebus à Gabinio, & Cæpario socium accitum, nihil amplius scire quam legatos: tantummodo audire solitum, ex Gabinio, * P. Antonium, Seruium Syllam, L. Vargureium, multos præterea in ea coniuuratione esse. Eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelijs potendi: Cinnam atque Syllam antea, se tertium esse, cui * fatatum foret vrbis potiri. Præterea ab incendio Capitolio illum esse xx. annum: quem in sepe ex prodigijs Aruspices respondissent bello ciuili cruentum fore. Igitur per lectis literis, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus * decreuit, vti abdicato magistratu Lentulus, itemque ceteri in liberis custodijs * haberentur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinus M. Crasso, Cæparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs coniuuratione patefacta, quæ primo cupida nouarum rerum nimis bello fauebat, mutata mente, Catilinae consilia execrari: Cicero nem ad cælum tollere, veluti ex seruitute erepta, gaudium atque lætitiā agitabat. Nanque alia belli facinora, prædæ magis, quam detrimento fore: incendium vero crudele,

Salust.

D

immode

+ Si...

* Aliq. habet P. Antro. niu, qdã vero, P. Antro. nium.

* fatum vrbis

* decernit. * habentur.

immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat: quippe cui omnes copiae in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset, iussus à consule, quæ sciret edicere: eadem ferè, quæ Vulturcius, de paratis incendijs, de cæde bonorum, de itinere hostium senatum * edocet. Præterea se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret: ne eum Lentulus, & Cethegus alijque * de coniuratione deprehensi terrerent. Eoq; magis properaret ad urbem accedere: quod * ceterorum animos reficeret: & illi facilius è periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem maximis divitijs, summa potentia: alij rem incredibilem rati, pars, tametsi verum existimabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda videbatur; plerique Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant indicem falsum esse; deq; ea re postulant, uti referatur. Itaque, consulente Cicerone, freques senatus decreuit, Tarquinij indicium falsum videri: eumque in vinculis retinendum, * neque amplius potestatem sui facundam faciendi: nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam, rem esset mentitus. Erät eo tempore, qui existimarent indicium illud à P. Antronio machinatum: quo facilius appellato Crasso per societatem periculi, reliquos illius potentia tegetet. Alij Tarquinium immisissum à Cic. aiebant, ne Crassum more suo suscepto malorum patrocinio remp. conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audijui, tantam illam contumeliam sibi à Cic. paratam. Sed isdem temporibus Q. Catulus, & Cn. Piso, neque precibus, neque gratia, neque precio Cic. impellere potuere, uti per Allobroges, aut per alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. Nanque vterq; graues inimicitias cum illo exercebant: Piso, oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum: Catulus expeditione pontificatus odio incensus, q; extrema ætate maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur, q; is priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiendo, quæ se ex Vulturcio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant. vsque adeo, ut nonnulli equites Rom. qui præsidij causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi * nobilitate impulsii, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur: & dum legatis Allobrogum, & Tito Vulturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: Libertini & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus opifices, atque seruitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant. partim exquirebant duces multitudinum, qui precio remp. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios, similiam, atque libertos suos electos, & exercitatos in audaciam orabat, ut grege factio cum telis ad se

se irrumpèrent. Consul, ubi ea parari cognouit, dispositis præsidijs, uti res atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in * custodia traditi erant. Sed eos paulo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. * Tunc D. Lucretius Syllanus, primus sententiam rogatus, (q; eo tempore consul designatus erat) de ijs qui in custodia tenebantur, & præterea de L. Crasio, P. Furio, & P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isque postea per motus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tyberij Neronis iturum se dixit, quod de ea re, præsidijs additis, referendum esse censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus à consule sententiam, huiusmodi verba locutus est.

Qui sim, &c.) Noluit ponere nomen suum nec scriptum cognoscere. (Virum) Fortis. (Etiam infimorum) Non solum à ciuibus, sed etiam à seruis, si forte ita opus esse videbatur. (Promptus manu) Vulgo dicitur, presto de manu. Iusurandū scriptum intellige aliter nisi dederit iusurandū, &c. [Ad hæc] Non prosequitur mandata, quæ dedit his qui literas portabant, ne forte, coniuratione detecta daret penas. [Ad hæc] Præterea, i. hæc. [Dat] Lentulo, & Vulturcio, & legatis. [Quo consilio, &c.] Quia Catil. repudiabat seruos, ne videretur contra dignitatem facere, si vellet seruos ciuibus Rom. immiscere. [Cum ab senatu hostis] Ob quam causam iam non potes tuam dignitatem tueri. [Seruitia] i. seruos. nam seruitia pro seruis poni sepe vidimus. [Propius] Videlicet ad urbem. [His rebus actis] nunc dicit, quo consilio vsus fuerit consul, cum hæc omnia sibi nunciata essent. [His rebus] Supra memoratis. [Actis] Gestis. [Cōstituta] Determinata, diffinita nocte. [Qua proficiscerentur] Ad Catilinam. [Cicero cuncta] Quia Allobroges cuncta patefecerant Ciceroni. [Prætoribus imperat] Iubet. [Miluio] Pons est in vrbe. [Per insidias] Videlicet ipsi delitescerent in insidijs. [Comitatus] Societatem Allobrogum. [Aperit] Declarat, manifestat prætoribus. [Cetera] Cetera præcepit, ut agant prætores. [Facto] i. facere permittit. & ut hoc facere possent dat sibi milites, qui sibi parati essent ad imperium. [Sine tu.] Sine motu, ne si hoc cognoscerent, per aliam viam proficiscerentur. [Collocatis] Dispositis in ponte Miluio. [Occulte] Latenter ne sentiant. [Obsident] Occupant, dicimus & obsident, & obsidunt, obsident, ex ob & sedeo, obsidunt, ex ob & sideo. [Sicuti erat præceptum] A Cicerone. [Cum Vulturcio] Qui ducebat eos ad Catilinam. [Vtrinque] i. à dextra, & à sinistra. [Cohortatus ceteros] Videlicet ne timeant, sed & ipsi fortiter dimicent cum hostium multitudine, quæ obsederat eos. [Promptinim] Hic Proptinus prætor cognitus erat huic Vulturcio, ideo sperabat ab eo posse imperare salutem. [Obtestatus] Cum deprecaus esset multa. [Quod ei erat notus] Quia cognoscebat eum. [Diffidēs vita] Quia diffidebat se posse vitam seruare in tanta multitudine, & quia iam coniuratio detecta erat. [Propere] Extemplo, confestim. [Consuli] Ciceroni. Nam latrabatur non esse ereptā libertatem. [Anxius erat] Sollicitus, & cura plenus. [Tantis ciuibus] i. deprehensis optimatibus ciuibus. [In maximo scelestre] Videlicet in coniuratione. [Impunitatem] Eorum. [Prodendæ] Reip. ad prodendam remp. spectare. [Igitur] Quandoquidem ambiguus, & anxius erat Cic. quid faceret, vtrum penam ex perditis ciuibus sumeret, an eos impunitos relinqueret. [Confirmato animo] Bene confirmato, nam primo incertus erat animus Cic. vtrum puniret, an non, sed tandem animū confirmauit puniendos esse coniuratores. [Animo] i. puniendi eos. [Qui] Cæparius. [Ad concitanda seruitia] i. commouendos seruos, ut Catilinam aduersus remp. sequerentur. [Ceteri] Vocati. i. à consule. i. Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinus, sed Cæparius rebus suis fugam consulit consilio Ciceronis. [Consul Lent.] Consul Cic. honoris gratia, quod prætor erat manu cepit Lentulum, & ipsum in curiam introduxit. [Custodibus] i. cum militibus armatis, qui custodirent, ne è manibus elaberentur. [Aedem] Templum. [Eo] i. in æde Concordiæ. [Frequentia] Multitudine. [Eius ordinis] i. senatorij. [Legatis] Allobrogum. [Prætorum] Urbanum. [Scrinium] Caplam, vasculum, ubi erant literæ conditæ. [Literis] Ex quibus coniuratio patebat.

* docet

* ex

* & ceterorum

* Vetus codex habet: Neque amplius prætem faciendā nisi de eo indicaret, &c. quæ verior est lectio.

rat.

* mobili

refiebat. nam in his continebatur, quomodo Catil. admoneretur, quod omnibus, quæ iusserat in urbe peractis, ipse propius cum exercitu ad urbem proficisceretur. [De itinere] Quia ex urbe hoc tempore proficisceretur. [Quid] .s. cum legatis haberet. [De literis] Equitiam sibi literas dedit. [Aut qua de causa] .s. habuisset id consilium. [Primo fingere] Falso dicebat, se itur qualem fuisse extra urbem ad Catilinam, non ut quidquam contra temp. ageret, sed ut videret, quidnam Catil. ibi facere constituisset. [Alia] Alias res de coniuratione, quæ falsæ erant. [Post vbi] Pro postquam. [Data inde publica] Hoc est cum polliciti essent, id sibi impune futurum, si verum aperuisset. [Aperio] Admonet, ostendit. [Accitum] Vocatum. [Eadem Gabinio] Quæ Vulturcius dicebat. [Conguunt] Corripuit. [Galli distulmulantem] Negantem ea, quæ erant vera. [Præter literas] Quas dederat ad Catil. [Portendi] Prædici, significari. [Tribus Corne lijs] De gente Cornelia .s. Cinna, & Sylla. [Sibi] Lentulo. nam ipse quoque de gente Cornelia erat. .s. duo .s. Cinna, & Sylla ante fuerant imperio vrbis potiti, se autem nunc tertium esse, q vrbis imperio potiretur. [Fatum] Destinatum. [Præterea] Aliam rationem dicere solebat, quia ostendebat imperium R. hoc tempore sibi deberi. [Ab incendio Capitolio] Quemadmodum Cic. in lib. de Diuinatione dicit, incensum est Capitolium, ex illo incendio cognitum est ab aruspiciibus post vigesimum annum, bellum civile futurum, cum maxima civium pernicie, & hiciam erat xx. ann. ex quo Capitolium incensum fuerat. [Quem] xx. annum. [Ex prodigijs] Quæ incendium Capitolij viderant. [Cruentum fore] Cruentari oportere bello civili. [Li teris perlectis] Quas Lentulus mittebat ad Catilinam. [Sua signa] Sua sigilla, sigilla ipsius Lent. [Omnes] Senatores. [Abdicat u magistru] Sit priuatus prætura. nam abdicare priuare magistra u significat, hoc autem fecit senatus, quia contra dignitatem P. R. erat, nec etiam licebat in magistratu in quempiam an maduere. [Item] Præterea censuit senatus. [Ceteri] Coniuratores cum ipso Lentulo. [In liberis custodijs] In custodijs in quibus seruabantur liberi homines, & dixit hoc ad differentiã custodiæ seruilis. nam seruilis custodia est carcer. [In custodijs liberis] In custodijs, quæ conueniant liberis hominibus, non seru is, hoc est, & domi seruentur apud ciues Rom. Lentulus itaque, & c. [Spinther] Est cognomen, quia Lentulus Spinther vocatus est. [Tum] Eo tempore. [Cethegus] Traditur. [S. atilius] Traditur. [Gabinus] Traditur. [Nam is paulo, & c.] Parenthesis est. Nam is paulo ante quam ex urbe fugerat, ut ad Cat. se conferret, ex itinere tractus fuit Rom. [Interea plebs] Nunc vulgi mobilitatem ostendit, quam prius lætabatur, & Catil. bellum pararet, eo quod res nouas operaret, nunc vero, quia Catil. res non procellerant ex sententia, auctorem belli exerebatur, & præcipue, quod incendere urbem constituerant coniuratores. [Nimis] Valde. [Mutata mente] Mutato proposito. [Tollere] Pro extollebatur. i. efferebat. s. laudibus. [Erepta] Liberata. [Gaudium] Mentis. [Lætitia] Corporis. [Alia facinora] Ut sunt rapinae, caedes, civium proscriptiones. [Præda] .s. ad prædam. [Detrimto] .i. ad detrimentum. i. ad damnum. [Fore] Futura esse. [Cui] .s. plebi. [Omnes copiae] Omnes facultates. [In vsu quotidiano] Quia in dies opere manuum suarum viuunt. [Cultu corporis] .s. in vestibus. [Post eum diem] Quo coniuratores sunt traditi civibus in custodijs seruandi. [Quem] L. Tarquiniu. [Aiebant] Dicebant. [Fides publica esset data] Si permissum fuisset publice, id sibi fraudi non esse. [Quæ] De coniuratione sciret dicere iussus est. [De paratis incendijs] Ut in duodecim præcipuis locis vrbis Rom. incendium pararetur. [Cæde bonorum] Ut Cic. & ceteri ciues interficerentur. [Inire hostium] Ut Catil. cum hostibus ad urbem veniret. [Præterea] Edocer. [Terrent] A proposito remouerent, eo q deprehensi essent. [Eo] Tm magis, quod erant deprehensi, [Quo] .i. ut reficeret, quia perterriti erant, cum illi principes coniurationis capti essent. [A periculo erip.] Ut Lentulus, & Cethegus, & ceteri, qui deprehensi erant a periculo cædis liberarentur qui deprehensi in custodijs habebantur. [Sed vbi Tarquinius] Prolepis est. Ordo erit hoc modo: Omnes conclamant indicem esse falsum, vbi postquam Tarquinius, & c. Alij rati, & c. conclamant indicem esse falsum. Pars conclamat indicem esse falsum, Plerique conclamant, & c. iudicem esse falsum. [Nominavit Crassum] Crassi nomen dixit [Hominem nobilem] Nobili genere natus erat, nam Patricius fuit Crassus. [Maximis diuitijs] Quia ditissimus fuit Crassus, adeo ut diues Crassus appellatus sit. [Potentia summa] quia potens Crassus, nam eo tempore tres potentissimi fuerunt in urbe Rom. .s. Crassus, Pomp. & Cæsar. [Rati] Arbitrati. [Et]i] Quæ

uis. [In tali tempore] Tam periculoso. [Tanta vis] Tanta potentia. [Exagrand] Exacerbata, de falsitate huius indicis. [Obnoxij] Obligati. [Referatur] Referre in senatu est. q Veneti dicunt partem ponere. [Consultante] Consultante. [Referente] De ea re Cic. [Frequens] Ex maiori parte. [Potestatem] .s. dicendi. [Indicare] Aperire, & mentis falso dixisset. [Erant eo tempore] Superius scripsit Sal. quomodo de crimine est Tarquinium falsum esse indicem, quod Crassum nobilissimum virum, maxima potentia, atque maximis copijs præstantem nominasset, nunc autem dicit causam cur nominauerit in coniuratione Crassum L. Tarquinius. [Eo tempore] Quo ista gesta sunt. [Indiciu illud] .s. Tarquinij. [Machinatum esse] Fictum inuentum, atque fabricatum A. P. Ant. qui fauebat coniurationi. Nam Antonius volebat saluos esse coniuratores. [Quo facilius] .i. ut facilius. [Appellato Crasso] Nominato Crasso coniurationis confcio. [Societatem periculi] Cum in eodem periculo esset Crassus, quo & ceteri coniuratores. [Tegeter] Defenderet. [Reliquos] Ceteros coniuratores. [Potentia] Iulij Crassi. [Aiebant] Dicebant. [Patrocinio] Defensione, conturbaret temp. imò nominari fecit Cic. ipsum Crassum, & huius sententia etiam fuit Crassus. quod hanc inuidiam contra se factam esse crederet. [Ego] Sal. [Prædicantem] Dicentem. [Contumeliam] Iniuriã, [Sed ydem temporibus] Videtur hoc loco quasi defendere Cic. Sal. dicit enim non videtur verisimile, falso à Cic. accusatum fuisse, cum nobilissimi Rom. ciues cum nulla conditione inducere potuerint, ut Cæsarem in coniuratione falso nominari faceret. [Q. Catulus] C. Piso, nobilissimi Rom. [Precibus] Suppliciter agendo. [Gratia] Videlicet fauore, quo plurimum valebant. [Precio] Videlicet ostendendo præmia. [Alium indicem] Vel Vulturcium, vel Tarquinium. [Vterque] .s. Piso, & Catulus. [Piso] Ostendit iniurias, quibus affecti erant à Cæsare. [Oppugnatus est] Damnatus est à Cæsare pecuniarum repetundarum. Ea verba, quæ pertinent ad accusationem, vel defensionem, vel absolutionem cum genitiuo contruuntur, vel cum ablatiuo, ut damnatus furto, oppugnatus repetundarum, absoluitur adulterij. [Propter cuiusdam Transpadani supplicium] Quia Piso, cum præfectus esset in Gallia: Transpadana, quendam Gallum Transpadanum iudicio iniusto condemnauit & accusatus est, postquã magistratu se abdicauit, ut reus, qui satisfacere deberet iniurijs sibi illatis iniuste, ab eo. Cæsar iudicio Pisonem oppugnauit, & obtinuit, ut conuinceret iniurijs illius satisfacere. Sed reus proprie pecuniarum repetundarum dicebatur: ille qui sociorum pecunias expulisset, & accusatus satisfacere deberet, quod iniurio se surripisset, sed abusiue tamen reus iniuriarum dicitur, qui accusatus satisfacere debet iniurijs, ut hoc loco. [Incensus] .s. erat. [Pontificatus] .s. maximus. Cum Catulus, & Cæsar competitors essent in Pontificatu maximo, qui præerat omnibus templis sacris, & etiam omnibus sacerdotibus, Catulus autem iam grandi ætate, auctoritate maxima, rebus gestis præualens, superatus est à Cæsare adulescentulo, quod Catulo fuit molestissimum. Nam Cæsar adeo ambiuerat Populum R. largitionibus, & precibus, q die petitionis domo discedens mater dixerat, vel me Pontificem hodie videbis, vel mortuum. [Maximis honoribus] Aedilis prætor. Consul fuerat Catulus. [Discesserat] Ex campo Martio. [Opportuna] Commoda ad persuadendum hunc participem coniurationis. [Is Cæsar egregia] Excellenti quadam liberalitate animi muneribus maximis, quæ populo distribuerat. Nam conilat Cæs. P. R. accepisse conuiuio. [Ipsi] .s. Piso, & Catulus. [Conflauerant] Fecerant iniuriam, & odium. [Illi] Cæsari. [Circumeundo singillatim] Quomodo conflauerant .s. circumeundo ambiendo. [Singillatim] Per singulos. [Mentiendo] Falso dicendo, videlicet facinora Cæsaris. [Quæ audisse dicerent] Nam falso dicebant, cum Vulturcius, & Allobroges de coniuratione narrarent, dixerunt & huius coniurationis participem esse Cæsarem. [Impellere] Contra Cæsarem. [Aedem] Templum Concordiæ, vbi senatus frequens habebatur. Circum locum stabant arma, ne vis aliqua senatui, & consuli inferretur. Nam quia Cicer. timebat, ne coniuratores in se atque in senatum impetum facerent, armatos milites semper secum habebat. [Seu impulsu periculi magnitudine] Quia videbant, in quanto periculo resp. esset per hos coniuratores. [Mobilitate] Leuitate quadam animi. [Quo] Ut. [Studium] Voluntas. [Clarius] Manifestius, & nobiliter. [Gladio] Cum gladijs. [Egredienti a senatu] Et ita fuit. Nam dum Cæsar egredereetur, hi equites, qui credebant eum coniurationis esse participem, propter verba: Pisonis, & Catuli irruerunt in eum,

& Cic. periculum videns, salute Caesaris complexus est eum, ita ut equites Caesarem vulnerare non possent, nisi Cicerone prius transiissent, & hoc modo eum ex curia deduxit incolentem. [Hæc] Quæ supra dicta sunt. [Vulturcio] Eo q̄ data sibi fide publica de coniuratione, patefecerat quæ sciret. [Comprobato in dicio] videlicet q̄ verum esset. [Liberti] .i. serui Lentuli, qui ab eo facti fuerant liberti. & ideo ob tale beneficium pietate commoti, studebant herum ex periculo eripere. [Ex clientibus] clientes sunt, qui in defensionis tutela constituuntur, patroni sunt qui defendunt. [Diuersis itineribus] In diuersas vias, quia & libertate clientes, alij in alios vicinos diuisi ibant sollicitando opifices ac seruos, ut Lentulus impetu facto ex custodijs eriperet. [Solicitationibus] .i. præmijs, & pollicitationibus. Opifices dicuntur illi, qui opere manuum suarum vitam sustentant, & ab opere faciendo dicti sunt opifices. [Eripiendum] Liberandum. [Precio] Præmijs. & quia ita consueuerant liberti, rati eos esse idoneos ad hanc rem; ingens præmium pollicebantur huiusmodi facinorosis, & perniciosis hominibus, ut herum suum de custodia liberassent. [Cethegus] Illi sua sponte mouebantur ad eripiendum Lentulum, dominum suum, sed Cethegus se aliter habebat, nam &c. [Exercitatos] In huiusmodi rebus. [Grege facto] .i. multitudine facta. [Irrumpe] .i. vi. ingrederentur ad eum, & eo modo è custodijs eriperent. [Ea parari] videlicet, vim parari à Léntulo, & Cethego, ut liberentur à custodia. [Dispositis pl.] dispositis militibus armatis circa eadē, ubi erant coniuratores. [Monebat] Postulare videbatur. [Refert] Rogat senatum. [Sed eos] Quamuis refert quid videretur faciendum esse de his, tamen senatus decreuerat ante eos contra rempub. fecisse. [Quod eo] q̄, pro quia. [De Lucio Callio] Qui non in vrbe, nec in custodijs erant, sed ipsi ex vrbe profugerant, ergo hac conditione consul tabatur, quid faciendum esset, si deprehensi fuissent. [Oratione Caij Cælaris] quæ sequitur. s. quæ incipit. Omnes homines &c. [Pedibus in sententiam] Quia hoc modo fiebat inter principes senatus, cum dux erant sententiæ, videlicet vna suadens alia dissuadens, qui hanc suadentem sequebatur, ibat in dextram, qui illam dissuadentem sequebatur, in sinistram, & ille qui in dextram, aut in sinistram iuisset pedibus ire in sententiam dicebatur. Nam quia erat maxima multitudo senatorum, magnum spatium consumptum esset, si singuli sententiam suam dixissent, sed eo modo breuiter explebatur consultatio. [Abdicatis præsidijs] .i. in locis opportunis, ne aliqua timeri posset vis & perturbatio. [Sed Caesar] Sed quia dixit de oratione Caesaris, ostendit, quæ nam fuerit eius oratio.

MABL.

QVI sim ex eo. s. Vulturcio, alij codices sic habent: Qui sim ex eo quem ad te misi cognosces, fac cogites in quantâ calamitate sis, & memineris te virum esse. Consideres quid tuæ rationes possulent, auxilium petas ab omnibus, etiam ab inimicis. [Vix] quia habes animum virilem. [Rationes] Conatus. [Seruitia] .i. seruos. [Miluio] A Cornelio nepote. Iuuen. Æmilij appellatur. Distac ab vrbe ultra primum lapidem, à Scauro Æmilij factus fuit cum iret in præfecturam. [Vti facto] facere. [Permittit] Concedit, obtestatus deprecatus est. [Ingens cura] Quia cogebatur perdere ciues. [Tantis] Tam magnis ciuibus. [Construam] Stabilito animo. [Tarracinensem] Tarracina alio nomine Anxur dicitur, quia ibi Iupiter imberbis colabatur. [Sine mora] Sine iussu contulis. [Paulo ante] .i. quam à consulibus vocaretur. [Cognito con.] Detecti erant. [Magna frequentia eius] .i. senatorij ordinis. [Literis] Ad quæ literas ferret. [Pauca ante diebus] .i. per paucos dies ante. [Fide publica] s. habita quia senatus promisit impunitatem. [P. Antonium] qui erat designatus consul. [Coarguunt] Accusant. [Præter literas] .i. quas ostendebant. [Sermonibus] vnde Appian. Cicero factus certior, legatos discidentes & cum his Vultureium intercepti, eosq̄ in senatum subito inducit, hi quæ à Lentulo audierant Senatu referunt, inducti porrò addidere Lentulum sæpenumero affirmasse tres è Corneliorum familia Romanis futuros principes. Ex his Cinnam & Syllam prius extraxit, se tertium libris Sibyllinis declarari. Quibus cognitis senatus Lentulum dignitate spoliavit, Cicero vnumquemque separatim in prætorum custodia disponit ipse in senatum reuersus, sententiæ de omnibus exquirat, ac statim in senatu tumultus oritur, nec enim eorum quæ facebantur manifeste adhuc patebat timor. [Cornificio] Qui tunc erat sacerdos, & fuit competitor Ciceronis in consulatu. [Lætitiam] Quæ ut ait Festus, demonstratur ex gestu corporis. Gaudium est in animo sine gestu aliquo exteriore. [Prædæ] Ad prædæ, quia coniurari prædæ omnia dare volebant. [Detrimto] .i. vnus partis. Aut Asc. Intimentum est dantis & accipientis, Detrimto

est vnus tantum partis. [Incendium] .i. putabant. [Immoderatum] Quia omnia diripit nec habet discrimen personarum. [In vsu quotidiano] ut supellecile. [Post eum diem] .i. postquam isti sunt traditi in custodiam. [Fides publica] Impunitas. [Edicere] Propalare. [Referret] Recreare. [Alij] .i. senatores. [Rati] Credentes. [Vis] Potentia. [Exagitanda] Irritanda. [De eo] .i. sua fore. [Tantum rem] Accusationem tanti hominis. [Machinatum] Inuentum. [Appellato] Accusato. [Contumeliam] Falsam accusationem. [Aetate extrema] .i. senili. [Sigillatim] Nonnulli, singillatim legunt. [Mentiendo] .i. Caesarem esse in coniuratione. [Mobilierate] Codex antiquus legit, nobilitate. quod magis placet propter sequentia. [Minitarentur] .i. impetum facerent. [Comprobato] Habito certo. [Opifices] Mechanicos. [In vicis] In oppidis. [Multitudinum] .i. militum. [In audaciam] ut auderent. [Refert] Proponit. [Primus rogatus sententiam] Mos erat ut digniores rogarent sententias. ut puta consul, hæc propositiones: Scitis optimi senatores coniuratus in carcere detineri, eo q̄ contra rempub. arma sumpserint, dicite quid de his faciendum est, & tu Syllanè quid tibi videtur? Post eum alium rogabat prout dignior ceteris erat. Quando vero ibant ab vno loco ad alium, dicebatur ire in sententiam pedibus. Plura, Asconius & Gel. lib. 4. c. x. [Primus rogatus] Appianus: Syllanus consul designatus: primus ut sententiam efferret à consule rogari coeperat. quippe Romanis consul præfuturus merito in primis dicturus videbatur. Consulente itaque eo, coniuratores vltimo supplicio afficiendos esse, multi assensu sunt. Ad Nerone quoque delata sententia. Nero interim eos custodiri donec Catulinam bello superassent, & rem diligentius animaduertissent, æquius censebatur esse, C. autem Cæsar hos viros per municipia quæ Cicero elegisset distribuendos esse censuit, ne quid durum in primo res viros præter ius æquumque statuendum. eius sententia cum iusta apparuisset, Cato ob suspicionem quæ in Cæsare latebat, graui luculenta oratione eam sternit. [Præsidijs abditis] Codex antiquus habet, additis. quæ vera videtur mihi lectio.

QVI sim, ex eo quem ad te misi, cognosces. [Mirum in omnibus codicibus hæc verba alia atque alia inueniri] Aldinus cōdex, & Gothi nostri habet, ut vulgo legitur. At in alijs quibusdam vetustioribus codicibus hæc verba ita leguntur: Qui sim scies ex eo, quem ad te misi, cura vt vir sis, & cogita quem in locum sis progressus, & vide quid iam tibi sit necesse, cura, vt oium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum. Qui hæc in Aldino codice emendarunt, in tertia Cic. inuectiua non mutarunt, vbi (ea verba haud aliter hic præscripti excepta prima periodo) Qui sim, ex eo quem ad te misi, cognosces, leguntur. Verum ita nostra ætate emaculantur codices. Ceterum hæc vltima verba: Cura vt omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum, plane ostendunt proxima dein sequentia hæc verba, Quo consilia seruitiæ repudiet? interrogatiue legenda, non enunciatiue, quod tamen ferè in codicibus neglectum videmus. [Permittit illis homines militares sine tumultu præsidijs collocatis] Illud, Sine tumultu, ambiguae distinctionis est, ad priora non referas, an ad posteriora referre. Iudicet Lector mihi ambiguum relinquat. [Impunitatem perdunæ reip. fore credebatur] Quidam codices, Produnæ reip. habebant. Sane prodere temp. tam in vsu est, atque perdere apud disertos nihil tamen definitio. Et statim post: Itemq̄. quendam Cæparium Tarracinensem. Aldinus codex mutauit in Q. Cæparium, cum in Cic. oratione tertia omnes codices atque adeo ipsius Aldi, M. Cæparium habeant. Verum in proprijs nominibus hæc omnia prosequi, in Liuianis Decadibus expertus sum quam sit prope impossibile, maxime in Romana historia. [Quid aut qua de causa consilij habuisset] Ordinem puto, qd consilij, aut qua de causa habuisset, Vetus codex Gothi habebat: Postremo qd consilij, aut qua de causa abijisset. Est tamen dicendi hoc genus notandum. Et fide publica, hoc est impunitate promissa Vulturcio, rectè expositum est, quippe qui cui paulo post præmia decernuntur. Cum vero inquit: Nihil amplius scire quam legatos tantum modo audire solitum. Hic quamquam distingui potest, illud tamen ex Gabinio, etiam ex legatis auditum intelligi vult. Idem vetus codex distinguit post legatos. Sed vide, vt oppido eleganter voluerit Sal. impouisset tergiversationem Lectori ab oculis ponere. Nam ita facere solent, qui omnia & simulant & dissimulant. Puto autem P. Antonium t. litera post, t. legendum, non, P. Antonium. [Quippe cui omnes copie in vsu quotidiano; & vultu corporis erant] Sensus

A S C.

Sensu
Quid
penet
tiz. Q
[Neq
codex
go. Fi
plerac
putan
habe
poter
gendu
senten
quant
minel
in ple
cium
mutar
se sen
A S C.
Q
has le
Buc. M
te. C
fis pr
fit nec
fimor
dicens
confid
auxilia
rata in
vrbem
profici
per leg
Promp
in pon
tus. i.
brogu
rei gra
adm
homi
s. Mil
multu
cum V
tus sim
ad te
per er
fendit
næ, dei
testati
nium.
quia ip
timens
demitt
cis om
nuncio
serunt,
esse ere
tionem
xius, d
quia ex
s. con
illoru
sustine
punita
reip. p
tur pol
s. viat
binium
sci in A
strator
præter
ante. s.
dicio co
pria per
Prator
ædem C
car eo. s.

Sensus præcedens manifestus est. ratio autem quæ subiungitur. Quidam exponunt, Omnes copias in vsu quotidiano, de sup-
penetili: Cultum autem corporis, quibus nullæ aliæ essent diui-
tiz. Quæ expositio non displicet, maxime quæ nesciam meliorē.
[Neque amplius potestatem sui facundam faciundi] Ita habet
codex Ald. Verum vt ingenue fatear, ego verba hæc non intelli-
go. Fieri potest, vt sit ex aliquo vetusto auctore, è quibus Salust.
pleraque habet, vnde & furti accusatus est, haud absque causa, vt
putant. Vetustatis indicium colligo, quod nemo hæc verba integre
habet, quin aliquid suppleat. Vetus codex habet: Neque amplius
potestatem faciundam nisi de eo, &c. Statim post P. Antronio, le-
gendum, non, P. Antonio, quod antea etiam admonuimus. [In
sententiam Tyb. Neronis] Suet. in Cæs. vbi de Præura eius, ali-
quanto hæc variat. Nam periculum Cæs. quod ab equitibus im-
minebat, longe maius facit. Verum & alia variat. Inuenies. n.
in plerisque codicibus eius, L. Antronium, non, Publium. De-
cium vero Syllanum ait non piguisse, sententiã suam, quia
mutare turpe erat, interpretatione lenire, velut grauius atque ip-
se se fuisse exceptam Salust. in Tyberij sententiã isse ait.

A S C.

QVI sim &c.) Ordo est. O Catilina tu scies, qui sim. qui
has scripsi (noli legere quis sim, quia sequēte, s. dicitur qui, vt in
Buc. Ne qui sim quæris Alexi) ex eo. s. Vulturcio, quem misi ad
te. Cura vt sis vir. i. virilis, & animosus, & cogita in quem locū
sis progressus, vnde. s. regredi nequeas, & vide. i. considera quid
sit necesse tibi. Cura vt adiungas tibi auxilia omnium, etiam in
simorum. Ad hæc. i. insuper dat mandata verbis. s. non scriptis,
dicens, sup. cum sit hostis iudicatus ab senatu, quo cōsilio. i. qua
confidentia repudiet. i. repellat a se, seruitia. i. seruos, & eorum
auxilia quibus opus habeat, & dicens omnia quæ iusserit esse pa-
rata in vrbe, ne ipse cunctetur. i. differat accedere propius. s. ad
vrbem. His rebus ita actis. i. cum hæc res ita essent actæ, nocte qua
proficiscerentur conlicita. s. inter eos. Cicero edoctus cuncta
per legatos, imperat (quia consul) Lucio Valerio Flacco, & C.
Promptinio Prætoribus vt deprehendant. i. capiant per insidias,
in ponte Miluio, qui est Romæ, qua in Hetruriam itur, comita-
tus. i. coniuaratos, & missos eorum qui erant in comitatu Allo-
brogum, & aperit omnem rem vt diligenter id faciant, cuius. s.
rei gratia ipsi mittebantur, & imperat, vt agant cetera, vti. i. quæ
admodum sit opus factis, & permittit illis. i. illos, secum ducere
homines militares. i. armorum scios, & ita sup. oblidens potē-
m. s. Miluium, & hoc præsidij locatis. i. dispositis per loca, sine tu-
multu, sicuti præceptum erat a Cic. Postquam legati venerunt
cum Vulturcio ad id loci vbi insidiæ erant, & clamor est exor-
tus simul vtrinque. i. ab vtraque parte, vt sit ab inuadentibus, le-
gati cognito consilio. s. consulis tradunt se cito Prætoribus ne
per errorem offenderentur. [Vulturcius cohortatus ceteros de-
fendit se primo gladio]. s. suo, à multitudine cohortis Prætoria
næ, deinde, vbi desertus est à legatis, obtestatus. i. precatus per at-
testationem fidei, & meritum suorum prius multa Prompti-
nium. s. socium coniuarationis, de salute sua. s. curanda, quod. i.
quia ipse erat notus ei, ipse postremo timidus. i. vt timidus, quia
timens ac diffidens vitæ. i. desperans de vita, dedit. i. in potestatem
demittit sese prætoribus, velut hostibus. [Quibus rebus conse-
cētis omnia declarantur propterea]. i. festinanter consuli. s. Cic. per
nuncios. [At ingens cura atque læticia simul occupauerunt. i. inua-
serunt, illum. s. consulem] Nam lætabatur intelligens ciuitatem
esse ereptam periculis. s. incendiorum, & stragis, & hoc, coniu-
ratione patefacta. [Porro autem]. i. sed e contrario, ipse erat an-
xius, dubitans quid esset opus factis. i. vt faciat, tantis ciuibus,
quia ex Patricijs, & Equestribus deprehensis in maximo scelere
s. coniuarationis in patriam. [Credebat pœnam]. i. punitionem
illorum. s. coniuaratorum fore sibi oneri, quod nequireret inuidiã
sustinere presertim homo nouus, & municipalis, & credebat im-
punitatem illorum, qua dimitteret eos impunitos, fore causam
reip. perdendæ, quia verebatur ne iterum eadem molirentur. Igi-
tur post longam disceptationem animo eius confirmato, iubet
s. viatoribus, & licitoribus Lentulum, Cethegum, Scatillum, Ga-
binium, & item Cæparium Tarracensem, qui parabat profici-
sci in Apuliam ad concitanda seruitia. i. seruos in reip. admini-
stratores concitandos, iubet dico vocari ad se. [Ceteri]. s. omnes
præter Cæparium veniunt sine mora, Cæparius egressus paulo
ante. s. quam viatores ad ipsum venirent, domo. s. sua, & hoc iu-
dicio cognito, profugerat ex vrbe. Consul ipse. s. vt dicunt in p-
pria persona, tenens eum in senatum; & iubet reliquos venire in
ædem Concordiæ. s. Deæ, cum custodibus. s. publicis. Cic. aduo-
cat eo. s. in ædem concordiæ, senatum, & introducit Vulturcium

cum legatis, & hoc existente magna frequentia eius ordinis. s. se-
natorij, & iubet Flaccum Prætorum afferre, eodem seruitum. i. se-
cistam, cum literis quas acceperat; Flaccus. s. a legatis in ponte
Miluio, quod sciuit eos conuenturos. sanè eodem aduerbium
est ad locum significans ad eundem locum. [Vulturcius interro-
gatus de itinere]. i. de causa profectiois, ex vrbe cum legatis, &
de literis. i. cui nam literas illas ipse dedisset, & interrogatus
postremo quid consilij haberet, & qua de causa haberet tale consi-
lium ita proficiscendi, sup. cœpit fingere, aut fingere. i. fingebat
primo, omnia alia. i. aliter quæ erant, & dissimulare. i. dissimulabat,
de coniuaratione. i. per dissimulationem ostendebat nihil esse,
aut se nihil scire de coniuaratione. [Post]. i. postmodum vbi ius-
sus est fide publica. i. interuentu fidei reip. qua ei impunitas pro-
mittebatur, dicere. i. indicare rem, ipse aperit omnia, vti. i. quem
admodum erant gesta, & docet se accitum. i. aduocatum sociū. s.
coniuarationis, aut cepti belli, accitum dico à Gabinio, & Cæpa-
rio, nihil scire amplius quam legatos. i. quem legari sciunt, tan-
tummodo solitum audire ex Gabinio vno ex principibus coniu-
rationis Pub. Antonium, Seruium Syllam, L. Vargunteium, &
præterea. i. præter eos multos alios esse in ea coniuaratione. [Galli]
s. legati, & qui cum eis erant, fatentur idem. s. quod Vulturcius.
[At coarguunt]. i. simul reprehendunt Lent. dissimulantem. s.
coniuarationem se scire: (vbi mira est breuitas, nam per hoc si-
gnificatur Lentulus interrogatus dissimulasse) coarguunt dico
præter literas etiam ab eo signatas, sermonibus. i. per sermones,
quos. s. sermones; ille. s. Lentulus, erat solitus habere videlicet
regnum Romæ. i. Romanum, portendi. i. porro addici, & adiu-
dicari, ex libris Sibyllinis, de quibus ad principium sexti Aen. i.
& epist. fam. Cic. multa adnotari solent, tribus Cornelijs. i. tribus
de gente Cornelia, & Cinnam atque Syllam, qui de gente
Cornelia erant, sup. fuisse reges Romæ antea, & se esse tertium,
cui foret fatatum. i. fatale, potiri vrbe. i. imperio, & dominatio-
ne vrbs, potitur autem rebus quarum tandem composes sum-
mus. [Præterea solitus erat dicere, illum annum]. i. quo inceps-
taret, aut speraret, esse vigesimum ab incenso capitolio. i. post-
quam capitolium fuerat incensum, cuius incendium, vt Cic. in
lib. de Diuin. dicit, dicebatur ab Aruspices portendere conflag-
rationem vrbs, & seditionem in vrbe post vigesimum annū,
quem. s. annum vigesimum, aruspices. i. qui extra, & oblationes
ad aram inspiciunt, atque inde futura prædicant, respondissent
sæpe ex prodigijs. i. propter prodigia, aut ex scientia de prodigijs,
& portentis ab ipsis habita, fore. i. futurum esse æuentum
bello ciuili. i. effusione sanguinis ciuim ab inrestino bello. [Igi-
tur literis]. s. ad Catilinam missis, perlectis. s. à publico ministro,
vt ab omnibus audirentur; cum omnes cognouissent sua signa
. i. sigilla aut chirographa, & signa manualia, senatus decreuit
vti. i. vt Lent. esset abdicatus. i. per sententiam publicam amotus
à magistratu. s. Prætorio, & quod item ceteri. s. coniuarati, habe-
rentur in custodijs liberis. i. in quibus solebant asseruari liberi,
& nobiles nondum iudicati. [Et ita Lentulus traditur in custo-
dia] Pub. Lentulo Spintheri, sic cognominato: (vbi Spinther ad
discrimen appellatiui in genitiuo crescit, suntq. qui Spinther
scribant) Cethegus traditur Q. Cornificio: Scatilius traditur
C. Cæsari: Gabinius traditur M. Crasso: Cæparius qui au fugis-
se dictus est, traditur Cn. Terentio senatori, & quia au fugisse di-
xerat, addit. [Nam is]. s. Cæparius, retractsus. i. ad vrbem aut iu-
diciū tractus erat paulo ante, ex fuga. [Interea patefacta con-
iuaratione, plebs, quæ existens primo cupida rerum nouarum,
& hoc mente sua mutata, quæ nihil est vulgo inconstantius. Vn-
de Maro: Scinditur incertum studia in contraria vulgus. & ex-
tollere. i. extollebat Cic. ad Cælum, sup. vsque; & ipsa agitabat
gaudium atque lætitiã veluti erepta esset ex seruitute. [Nam
quæ putabat alia facinora belli]. i. quæ in bello fieri solent. fore. i.
futura fuisse, magis prædæ. i. ad prædam faciendam, quæ detrimen-
to. i. ad detrimentum, & absorptionem rerum. Vero pro sed, pu-
tabat incendium. s. vrbs quod coniuarati prætenderant, fore crude-
le; quia facinus maxime crudele est, quod nulli prodest, &
multis quam maxime nocet immoderatum; quia ignis modū
nescit; cresceret. n. in infinitum si haberet combustibile, & maxi-
me calamitosum. i. damnosum sibi, quippe. i. vt pote, cui. s. plebi
Romanæ omnes copias. i. facultates, & fortunæ erant in vsu quo
tidiano, ex labore diurno, aut ex vtensilibus, quibus quotidie ute-
bantur, & ex cultu. i. ornamento corporis. non. n. possessiones
habebant. [Quidam L. Tarquinius adductus erat post eum diē,
quo senatus conuenerat, ad senatum, quem aiebant]. i. qui eū ad
ducebāt (quos non nominat, quia indignos putat cum patre illis

fidei habeat, unde de rebus falsis dicere solemus, ita aiunt) retractum sup. esse ex itinere, proficiscentem. i. cum proficisceretur ad Catulinam. [Is cum diceret se indicaturum de coniuratione] Si fides publica esset data. i. per fidem publicam impunitas illi proposita esset, iulius. f. data fide a consule. f. Cicerone, edicere. i. manifeste dicere ea quæ sciret, docet senatum eadem, quæ Vulturcius sup. docuerat, videlicet de incendijs paratis, de cæde. i. occisione bonorum. f. facienda, de itinere. i. profensione hostium. [Præterea dicebat se missum à M. Crasso homine potentissimo] Qui. i. ut is qui, aut ideo ut nunciaret Catilinæ; ne Lentulus & Cethegus & alij ex coniuratione, depræhensi. f. in ipsa coniuratione & in custodia derenti, terrerent eum. f. Catulinam, quò minus pergeret, eoquæ. i. imò quò ideo magis properaret accedere ad urbem, quo reheret animos ceterorum. f. coniuratorum & conficiorum, qui iam labefacti erant, & illi. f. depræhensi eriperetur facilius à periculo. [Sed ubi Tarquinius nominavit Crassum hominem nobilem. i. apprimere notum maximis diuitijs. i. propter maximas diuitias, aut habentem maximas diuitias, & summa potentia. i. propter summam potentiam, alij. i. partim, rati sunt rem sup. esse incredibilem. i. non verisimilem, pars, partim, hoc est alij tametsi existimabant verum sup. esse, tamen quæ tanta vis. i. potentia hominis. f. Crassi videbatur in tempore tali. i. tam periculoso, magis lenienda. i. mitiganda, quam exagitanda. i. exasperanda & prouocanda ad iram: plerique. i. plurimi, obnoxij. i. deuincti Crasso ex negocijs priuatis. i. ob debita & cõmercia priuata, conclamant indicem. f. Tarquinium id indicantem, esse falsum, & postulant uti. i. ut referatur. i. consulte tur de ea re. [Itaque] .i. & ita Cicerone consulente, frequens. i. plurimus senatus, hoc est maxima pars senatorum decreuit indicium Tarquinij, videri. i. reputari falsum, & eum. f. Tarquiniũ retinendum in vinculis; neque potestatem. f. loquendi faciendam sup. esse, amplius, nisi indicaret. i. indicium faceret de eo cuius consilio esset mentitus tantam rem. [Erant eo tempore qui existimarent illud iudicium esse machinarum] .i. falso instructũ à P. Antonio vno ex coniuratis, quo. i. ideo ut Crasso appellato. f. ad iudicium, potentia illius regeret. i. protegeret facilius reliquos per societatem periculi. i. cum Crassus videretur in pari periculo. Alij aiebant Tarquiniũ immisum. i. dolo ad iter pro tali iudicio faciendum missum à Cicerone, ne Crassus conturbaret temp. & hoc patrociniũ. i. defensione malorum, f. suscepto. f. à Crasso, more suo. i. sicut ipse Crassus solitus erat facere. Ego aut diut postea ipsum Crassum prædicantem. i. publice affirmantẽ, illam contumeliam esse impositam sibi à Cicerone. Sed ut non putetur imposita à Cicerone argumentum affert, quò idem Cæsari imponere nolebat, & prius idem innuit ex eo quò indicem in vinculis asseruari consuluerat. Igitur sed. i. è contrario: Q. Catulus & Caius Piso, neque precibus, neque gratia. i. i. fauore aut gratuito beneficio, neque precio potuere ipsidem temporibus. i. per eadem tempora impellere Ciceronem, uti. i. ut Cæsar nominaretur. f. inter coniuratos, falso, quia non erat, per Allobroges. f. legatos, aut alium indicem. i. rem occultam, cuius ipse cõscius aut particeps esset, indicantem. quod vocabulum ab Vindicio seruo, qui Brutii filios indicauit, Liuius impositum putat. [Nam uterque tam Piso, quàm Catulus exercebant graues inimicitias cũ illo] .f. Cæsare. Piso sup. eas exercebat, oppugnatus. i. quia à Cæsare oppugnatus fuerat in iudicio, repetundarum. i. ubi iudicatus erat Piso repetundarum, sup. pecuniarum aut rerum, quæ repetebantur ab eo cui iniuste ablata fuerat: (Et non sunt plures casus quam repetundarum, & repetundis in usu, quia crimina, & damna seu poenæ in genitio aut ablatiuo reguntur. ut vero speciale noscatur crimen, non dicitur repetundarum, quod per omnes casus declinatur, sed repetundarum) propter supplicium iniustum cuiusdam Tráspadani. i. quod dederat Piso contra quẽdam Transpadanum. i. habitantem, aut natum trans Padum fluiuium, præcipuum in Italia. [Catulus sup. exercebat inimicitias cum Cæsare incensus odio ex petitione Pontificatus] quò ipse Catulus existens in extrema ætate & vsus maximis honoribus, discesserat. f. ex Comitij victus à Cæsare adolescentulo: Autem pro sed, res. i. ut Cæsar præferretur, videbatur opportuna, quò is existens priuatum, egregia liberalitate dederet publice maximis muneribus grandem pecuniam. [Sed ubi Piso & Catulus nequeunt impellere cõsulem] .i. Ciceronem ad tantum facinus, ut Cæsar falso nominaretur, ipsi singillatim. i. singuli propria auctoritate circumeundo atque mentiendo de Cæsare ea quæ dicerent, se audisse ex Vulturcio. f. indice, aut ex Allobrogibus, confauerant illi. i. in illum videlicet Cæsarem, magnam inuidiam, vsque adeo ut equites Romani, qui erant causa prædij. i. custo-

diæ vrbs circum ædem. i. templum concordia. f. Deæ, seu. i. siue magnitudine. i. ob magnitudinem periculi, seu impulsu nobilitate. i. generositate animi (quia ut degeneres animos timor arguit ita fortitudo generosos probat) quo. i. ideo ut studium suum in remp. esset clarius. i. euentius, aut magis perspicuum, munitur Cæsari egredienti ex senatu gladio. f. suo, subaudi necem. [Dum hæc aguntur in senatu] Et dum præmia decernuntur legatis Allobrogum & Tiro Vulturcio, & hoc indicio eorũ probato. i. comprobato, liberti Lentuli, & pauci ex clientibus. i. ex his, qui cum eius serui nunquam fuerint, se tamen eius patrociniũ & tutelæ addixerant, sollicitabant diuersis itineribus. i. vijs, & modis aut per diuersa loca, opifices. i. operarios, quos mechanicos vocant, & serpitiã. i. seruos in vicis. f. habitantes, ad eripiendum. f. è custodia eum. f. Lentulum patronum & aduocatũ suũ; & exquirebant. i. diligenter inquirebant duces multitudinum; .i. factioforum & popularium, qui soliti erant vexare remp. precio. i. ob precium eis datum à seditionis. [Cethegus autem orabat per nuncios, quia etiam in custodia erat, familiarum]. i. familiares suos, atq; libertos suos & electos suos, & exercitatos. i. fidos & manu promptos, orabat dico. i. oratione animabat, in. i. ad audaciam, ut irrumperent ad sese, grege. i. cumulo facto cum telis, vel irrumperent cum telis. i. simul portando tela sua. [Consul] .f. Cicero ubi cognouit ea parari prædij. i. cultodij & defensoribus vrbs & magistratum, dispositis. i. prius per diuersa loca impositis, ut res ac tempus monebat, refert. i. consulat, senatu conuocato. i. postquam senatum conuocarat, quia consul erat, quid placet fieri de his qui erant traditi in custodiam, de quibus prius dictum est. [Sed frequens senatus indicauerat passio ante quam id referret, eos]. i. in custodiam traditos, fecisse contra remp. quod erat crimen læsæ maiestatis [Tunc]. i. in ea consultatione, Decius Iunius Syllanus, rogatus sententiam. i. quid ipse sentiret primus, quò. i. quia erat designatus. i. in futurum annum declaratus Consul, eo tempore quo alia fierent, decreuerat supplicium sumendum de his. qui tenebantur in custodijs, & præterea. i. præter eos de Lucio Cassio, de Pub. Furio, de Pub. Vmbrenio, de Q. Anno, si forent depræhensi. i. capti in facto. [Isq;] .i. & is per motus postea oratione Caij Cæsarijs dixerat se futurum pedibus. i. per loci mutationem, in sententiam Tyberij Neronis, quò. i. quia censuerat referendam. i. consultandum de eadem re, prædij. i. abdicatis. i. occulte positus, ne interea dum consultatio heret, depræhensi aut vi aut dolo soluerentur. [Sed Cæsar ubi ventum est ad eum, quod post multos fiebat quia ad hoc adolescens erat, rogatus à consule. f. Cicerone, sententiam, locutus est. i. pronunciauit huiusmodi verba, quibus significatur non minus armorum, quàm verborum peritus.

CÆSARIS ORATIO.

MNEIS homines P. C. qui de rebus duobus consultant, ab odio, amicitia, ira, atq; misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum prouidet, ubi illa officiant: neq; quisquam omnium libidini simul, & vsui paruit, ubi intenderis ingenium, valet. si libido possidet, ea dominatur: animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, * aut qui populi ira aut misericordia impulsi, male * consuluerunt. Sed ea malo dicere, quæ maiores nostri contra libidinem animi sui recte, atq; * ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gesimus, Rhodiorum ciuitas magna, atque magnifica, quæ P. R. opibus creuerat, infida atque aduersa nobis fuit. Sed postquam bello confecto de Rhodijjs consultum est: maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriæ causa bellũ * inceptum diceret, impunitos eos dimiserunt. Item bellis punicis, omnibus, cum sæpe Carthagenenses, & in pace, & per inducia multa nefaria facinora fecissent, nũquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quam quò in illos iure fieri posset, quaerebant. Hoc item vobis prouidendum est P. C. ne plus apud vos valeat P. Lentuli, & ceterorum scelus, quam

* &
* accen-
det.

* am
* pop
* con
* iur
* Ne
* sta
* da
* plant
* hñ
* dim
* cop

vestra

vestra dignitas: ne ue magis iræ vestræ quàm famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, nouum consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat; his vtendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum qui ante me sententiâs dixerunt, compositæ, ac magnifice casum reip. miserati sunt: quæ belli sauitia esset, quæ victis acciderent enumerare: rapti virgines, pueros, diuelli liberos à parentum complexu, matres familiarum pati, quæ victoribus collibuisse: fana, atque domos spoliari, cædem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed per Deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an vt vos infestis coniurationi facere? scilicet quem res tanta, & atque tam atrox non permouit, eum oratio accenderet. non ita est, neque cuiquam mortalium iniuriæ suæ parua videntur. multi eas grauius æquo habere. sed alijs alia licentia est. P. C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia dereliquere: pauci sciunt: fama atque fortuna eorum pares sunt, qui magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt: eorū facta cuncti mortales nouere. Ita in maxima fortuna minima licentia est; neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo P. C. omnes cruciatus minores, quam facinora illorum esse. Sed plerique mortales postrema meminere: & in hominibus impijs sceleris eorum oblitī, de pœna differunt: si ea paulo sauior fuerit. D. Syllanum virum fortem, atque strenuum certe scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse: neque illum in tanta re, gratiam, aut inimicitias exercere: eos mores, eamq. modestiam viri cognoui. Verum sententiâ eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri potest:) sed aliena à rep. nostra videtur. Nam profecto, aut metus, aut iniuria te subegit Syllanæ, cõsulem designatum genus pœnæ nouum decernere. De timore superuacaneum est differere: cum presertim diligentia clarissimi viri consulis tanta præsidia sint in armis. De pœna possum equidem dicere, id quod res habet: in luctu atque miserijs, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: vltra neque curæ, neque gaudio locū esse. Sed per Deos immortales quamobrem in sententiâ nō addidisti, vti prius verberibus in eos animaduertetur? An quia lex Porcia vetat? At alia leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. An quia grauius est verberari, quam necari? Quid aut acerbum aut minus graue est in homines tanti facinoris conuictos? Sin quia leuius est: qui conuenit in minori negotio legem timere: cū eam in maiore neglexeris? At enim quis repræhædet, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gentibus moderatur. illis merito accidit quidquid euenerit. Ceterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla, ex bonis inijs orta sunt. Sed vbi imperium ad ignaros euertis, aut minus bonos peruenit, nouum illud exemplum ab dignis & idoneis, ad indignos & nō idoneos transfertur. Lacedæmonij, deuictis Atheniensibus triginta viros imposuere, qui reip. eorum tractarent.

Hi primo cœpere pessimum quentque, & omnibus inuisum, indemnatum necare. Ea populus lætari, merito dicere fieri. Post, vbi paulatim licentia creuit, iuxta bonos & malos libidinose interficere: ceteros metu terrere. Ita ciuitas seruitute oppressa, stultæ lætitiæ graues pœnas dedit. Nostra memoria victor Sylla cum Damalippū & alios * huiuscemodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit: quis non factum eius laudabat? homines scelestos & factiosos, qui seditionibus reip. exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res, magnæ initium cladis fuit. Nam vti quisque aut domū, aut villam, postremo vas, aut vestimentum alicuius cōcupiuerat, dabat operam, vt is in proscriptorum numero esset. Ita illi quibus Damalippi mors lætitiæ fuerat, paulo post ipsi trahebantur; neq; prius finis iugulandi fuit, q̄ Sylla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor, sed in magna ciuitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi, vbi hoc exemplo per senatus decretum, gladium consul eduxerit: quis illi finem statuet? aut quis moderabitur? Maiores nostri P. C. neq; consilij, neque audaciæ vnquam eguere: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo probra erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus: insignia magistratum à Tuscis pleraque sumpserunt. Postremo quod vbiq; apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exequabantur. Imitari, q̄ inuidere bonis, malebant. Sed eodē illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animaduertebant in ciues: de condemnatis * supplicium sumebant. Postquam resp. adoleuit, & multitudine ciuium factiones valere; circumueniri innocentes, aliaq. huiuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliaq. leges paratæ sunt: quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ergo causam P. C. quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quàm in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? Minime. Sed ita censeo, publicandas eorum pecunias: ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent. neu quis de his postea ad senatum referat: ne ue cum populo agat. Qui aliter fecerit, senatum existimare, cum contra reip. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo, alius alij varie assentiebantur. At M. Porcius Cato rogatus sententiâ, huiuscemodi orationem habuit.

AB odio) Nam odium, quod habetur contra reip. non finit veritatem discernere, & quia odio habetis coniuratores, non recte iudicabitis, quapropter iustitiam &c. [Amicitia) Nam gratia moti homines fauore iudicare solent contra iustitiam & rectum. [Ira) Referas ad odium. [Misericordia) Referas ad amicitiam. nam odio irascimur. [Verum) veritate illa supra memorata. [odium, ira, amicitia, atque misericordia. [Officiunt) Nocent in iudicando. [Quisquam hominum) Nemo. [Libidini) voluptati suæ. [Vsu) vilitati, nemo est, q̄ animo suo morem gerere possit, & vtilitatem pub. sequatur. [Vbi) Quando intenderis ingenium ad odium, valet ad damnandum si vero ingenium intenderis ad misericordiam, valet ad absolutionem. [Intenderis) Intentum habebis, vbi quando intenderis

D iij ad

* eiufmodi.

* alij hñc summū supplicium.

Subsequa

ad aliquam rem, quia intentum fuerit, & non erit inflexum ab aliqua passione, videlicet, neque ab odio, neque à misericordia. [Valer] Suas proprias habet vires, nec sibi ad huiusmodi auferuntur, & ob eam rem, recte iudicare poterit, sed si remissum fuerit ingenium, & inflexum aliqua passione, raro recte iudicabit. [Possidet] Ingenium. [Ea libido] .i. appetitus animi. [Animus] Ingenium. [Magna copia] Nunc incipit ut insinuatione. qua rem ponit, & pro coniuratione ponit externarum ciuitatum de sectionem. [Recte] Iuste, & honeste. [Ordinate] Modeste, quia ordo præcipue versatur in modestia. [Bello Macedonico] Per exempla probat quod dixerat, neque posse simul eos parere libidini, & vilitati suæ, dicit enim, &c. [Bello Macedonico] Vere in quam omisissis, quæ alij reges, & populi inconsulte fecerunt, ea peccata, quæ maiores nostri modeste, & ordinate fecerunt. [Macedonico bello] Quod contra Macedones gestum est. [Cum rege Perse] Scimus quomodo extra ordinem Paulus Aemilius, eam prouinciam Imperator missus debilitauit hostes, & regem ipsum Persem in triumpho Rom. duxit. [Rhodiorum] Rhodus insula est, & in ea ciuitas eiusdem nominis. [Magna] Ampla, magna, præpotens. [Infida] Perfidia, diuersa, contraria, bello .f. Macedonico rege Perse victo. [Consultum] De Rhodijs, quid nã placeret fieri de Rhodijs, qui defecerant ad hostes. [Bellis Pun.] Sicut videri potest apud Lium. [Per inducias] Cum induciæ essent inter Romanos, & Pœnos Carthagenenses classem Romanam inuasere, & partem eius mari summiserunt, partem autem traxerunt, & Romanos legatos verberibus cedere ausi sunt, & tamen cum legati Carthagenenses venissent ad Scipionem eos reliquit intactos, sed cum legatis Romanorum eos Romam misit, senatus simul Romanus eos Carthaginem tutos remisit. Quod etiam Valer. lib. 6. de fide pot. tangit: Speciosa illa quoque Romana fides ingenti Pœnorum classe circa Siciliam deducta, duces eius fractis animis consilia petendæ pacis agitabant. Quorum Hamilcar ire se ad consulem negabat audere, ne eodem modo catenas sibi iniicerentur, quo ab ipsis Corn. Africæ fuerant inieciæ: Hammo autem certior Rom. animi existimator nihil tale timendum ratus, maxima cum fiducia ad colloquium eorum tetendit, apud quos cum fide belligeret, & tribunus militum ei dixisset, posse illi merito euenire, quod Cornelio accidisset, utique consul tribuno tacere ius sit, illo inquit metu, Hammo fides ciuitatis nostræ te liberat, claros fecerat tantum hostium ducem vincere potuisse, sed multo clariores fecit aduersus eosdem hostes fidem iniuriæ legationis tueri P. C. debere. [Occasionem] Per opportunitatem, quam perfidia hostium sibi dederat. [Quod se dignum foret] Quid ad dignitatem suam pertineret, hoc item videlicet, ut sitis attentiores ad salutem coniuratorum, quam ad obseruandum quid ipsi commiserint. [Itæ vestræ consularis] Ne magis iram vestram expleatis. [Nam si digna, &c.] .i. si tanta pœna reperiretur quanta fuit magnitudo scelerum suorum. [Pro factis] Pro magnitudine scelerum suorum. [Nouum consilium] .f. non steter legibus, sed alia maiora supplicia inueniantur. [His] Consilijs. [Comparata sunt legibus] Nam leges non permittebant ciuem Rom. virgis cædi, nec capite puniri, sed si deprehensus esset, perpetuo carcere teneretur, sin autem extra urbem fuisset, ita ut deprehendi non posset, exulare. [Rapi] .i. stuprari. [Pari] .i. stupra, & adulteria. [Sed per deos] Obsecro vos P. C. [Quo] .i. ad quid illa oratio est, in qua crimina, & scelera coniuratorum nonnulli exaggerare voluerunt. [An vti] An illa oratio amplificans scelera coniurationis pertinuit. [An aut infelto] Iratos, & infensos. [Tanta res, atque tam atrox] Cum ironia legendum est, qui re non mouetur, multo minus verbis mouebitur. [Atrox] Sæua. [Sæua iniuriæ] Propriæ erant iniuriæ omnium senatorum, eo quod contra remp. sua coniuratio facta erat. [Eas] Iniurias suas. f. grauius passi sunt iniurias, quæ æquum fuerat. [Alijs] Alia vlciscendi iniurias, nam priuati homines possunt iniurias grauius vlcisci, quod potentes facere non possunt, nisi cum ignominia maxima, &c. [Demissi in obscuro] .i. humiles homines, in humili, & ignobili loco positi. [Si quid iracundia deliquere] .i. per iracundiam aliquod crimen fecerunt. [Agunt] .i. viuunt. [Fama atque fortuna] Pares. fortuna est humilis ergo fama est obscura, & ignobilis. [In maxima fortuna] Præpositi, exornati magno imperio .i. in locupletia, & nobili præstantissimoque fortunæ statu positi, postulat pauca licenter facere, ipsis neque odio quidquam facere licet. [Studere] Quantum ad gratias. [Odisse] Quantum ad odiu. [Equidem ego sic existimo] Et quia occurrebat, quod senatores dicere possent, ergo Cæsar existimas hos paruo supplicio esse afficiendos, ne crudeliores existimemur potius quam iusti, consu-

tat illud Cæsar. [Postrema meminere] Quia non tam scelera eorum considerare quantum pœnam exaggerauerunt. [Postrema] .i. pœnas. primo dicitur de crimine, deinde de supplicio agitur. [In hominibus impijs] .i. in omnibus contra patriam armis ferentibus, quia impius dicitur in deos, in parentes, in patriam. paulo sæuam esse dicebat. [Decium Syllanum] Et quia multi clari viri de pœna differuerunt, vult se beneuolum reddere his, qui de pœna disputauerunt, & in primis Decio Syllano, qui acerrimus fuerat in hoc. [Fortem] Animo, strenuum corpore. [Tanta re] .i. tanti momenti re. [Gratia] Quantum ad studere. [Aut inimicitiam] Quantum ad odisse. [Eos] .i. tales. [Modestiam] .i. talem ut nihil gratiæ, nihil amicitie causa faciat. [Quid in tales homines, &c.] Per parenthesis lege. [Nam profecto] Superius excusabat Syllanum, quod diceret talem virum, tanquam modestum, sine odio, aut gratia sententiam dixisse, ut supplicio capitali animaduertetur in coniuratores, ergo nunc dicit, sine odio, neque gratia dixisti, sed aut metus, aut iniuria te dicere coegit. Nam vere inq., aut odio, aut iniuria dixisti, quæ hæc duo te dicere coegerunt, ut metus, & iniuria. [Nouu genus pe.] De nouo genere supplicij iudicare, ut neque capite puniantur. [De timore] Quia timebas, ut si dimittantur hi, aliquod periculum imminet. [Iniuria] Quam in rep. facere voluerunt. [Superuacaneum] Superfluum, non est opus, ut metuas. [Diligentia clarissimi] Beneuolentiam captat ab auditore, videlicet, a consule, quæ prudentissimum fuisse dicit in defendenda rep. Nam ut ait Cic. quod si unquam datum fuerit, ut beneuolentiæ aliquid comparemus, ab auditoribus incipiamus, quod facit hoc loco Cæsar. [Viri] .f. Cic. consulis. [De pœna possum] Quod pertinet ad iniuriam coniurationis, ut quem admodum magna flagitia commiserunt, ita magno supplicio afficiantur. [Acumnarum] Miseriarum. [Requiem] Finem. [Non cruciatu] Non pœnam esse mortis causa inuentam, & possum dicere eam mortem. [Dissoluer] Delere. [Vltra] Vltimus .f. post mortem. [Curæ] Videlicet tristitia, nam cura generatur ex tristitia. [Vt prius verberibus] ut prius verberibus cæderentur, deinde cæli necauerunt. [Animaduertetur in eos] Ut prius punirentur, nam animaduertere in aliquem, est punire aliquem. [An] Non addidisti. [Lex Porcia] Lex quam Porcius Cato tulerat, ne liceret ciuem Rom. verberibus cædi. [An non addidisti] Ut cæderentur verberibus. [In homines] Contra homines. [Sin] Pro sed, si non addidisti, ut verberentur prius. [In minore negotio] Seruasti legem, in hoc quod censuisti ciues Romanos non esse verberibus cædendos, sed fecisti contra legem, quod censuisti esse necandos, quod contra leges est. [In minori negotio] .f. in verberando. [In maiori] .f. in necando. [Parricidas] .i. eos, qui temp. perdere voluerunt. [Tempus reprehendet] Et tempus significat statum temporis. [Fortuna] Casus, quia aliquis incidit casus, in quo hoc reprehendi poterit. [Dies] Cum sceminini generis est, significat longitudinem temporis. [Libido] Voluntas. [Moderatur libido gentibus] .i. gentes regit, & gubernat. [Illis] .f. coniuuratis. [Quid in alios] Bonum & supplicium ex coniuuratis sumere, sed cauendum est. ne malum exemplum inde oriatur. [Ignaros] Legum & iudiciorum. [Minus bonos] Non bonos. [Nouum exemplum] Quod contra leges factum fuerit. [Lacedæmonij] Superius narrauit quomodo Cæsar ad confirmationem suæ orationis veniret, nunc dicit omnia mala ex bonis principijs venisse. hoc idem cauendum esse. hoc temporis dicit, ut si consul damnatos necauerit ciues, ad exempla huiusmodi rei, cum imperium ad malos peruenerit, ciues bonos, & reipublicæ amantissimos videbunt necari pro arbitrio suo. [Lacedæmonij] Nunc vero exemplum ponit illius quod supra dixerat, videlicet à bonis initijs, mala exempla semper profecta fuisse. [Deiunctis Atheniensibus] Diu bellum fuit inter Athenienses, & Lacedæmonios, & magnæ clades vtro citroque acceptæ sunt, tandem Lacedæmonij superauerunt Athenienses, quibus deiunctis triginta. Prætores creantur, qui reipub. administrationem habent qui postea in toridem tyrannos versi sunt. [Tractarent] .f. triginta viri. [Omnibus inuisum] Qui odio totius ciuitatis erat persequendus. [Indemnatum] .i. in dicta causa, antequam causæ iudicio daretur, & ille indemnatum dicebatur. [Ea] .f. re, quod pessimi ciues, & inuisi omnes tollerentur. [Paulatim] Sensim. [Licentia] .i. qui firmato imperio, iam sibi omnia licere intellexerunt. [Iuxta bonos, & malos] .i. sine discrimine bonos, & malos interficiebant. [Iuxta] Aequaliter. [Libidinosæ] Pro libidine, & voluntate sua, nam libido voluntas dicitur. [Ciuitas] Lacedæmoniorum. [Oppressa] Seruitute, hoc est subiecta, & obnoxia his triginta prætori

præto
est po
cis, q
ter Sy
est co
huius
tus pe
redijt
fit. &
q. d. l
merit
fuerat
spirau
bus) I
iniciu
aman
Sylla.
aut va
pri ciu
sent, i
fippi
paulo
ctus e
militæ
tiare.
cti on
nihil
se pro
ingen
plo) .f.
si sed i
hoc si
Modu
uener
potest
Pegit
non e
ficata
iorum
consti
vile e
gancia
nerent
Optim
ibus)
nites.
ctores
ad cor
buisse
vifum
[Male
memo
punic
demn
erat v
[Cœp
est fra
nullo
bi ciu
bus ex
multo
minus
rator
potest
ues. [L
ex par
Romu
runt. [C
cet ho
bus or
pedib
uitate
nem f
puleh
pulo a
delibe

pratoribus. [Stultitiae lætitiæ] Quia scilicet lætata fuerat, pœpessa
 est pœnas. [Nostra memoria] Nunc probat exemplis domesti-
 cis, quod superius proposuit. Nota est discordia P. R. qui fuit in-
 ter Syllam, & Marium, qui favore prædictorum civium factus
 est consul, & Syllam cum suis complicibus ex vrbe pepulit, &
 huius Marij partes fouebat Damaspippus quidem Romanus ci-
 uis perditus, sed postquam Sylla recuperatis viribus in urbem
 redijt, hunc Damaspippum, & alios seditiosos ciues interficij ius-
 sit. & hæc omnia P. R. laudabat sed &c. [Quis non factum, &c.]
 q. d. laudabat omnes. [Nostra memoria] Nostra ætate, quod
 meminisse possumus, & alios huiusmodi seditiosos, qui secuti
 fuerant Marij partes. [Scelestos] Sceleratos, & factiosos, qui con-
 spirauerant in remp. est factio malorum conspiratio. [Seditio-
 nis] Discordijs. [Exagitationem] Turbauerant. [Magnæ cladis
 initium] Nam a seditiosis, & perditis ciuibus, ad bonos, & reip.
 amantissimos, vel studiosos Sylla transfudit. [Dabat operam]. s.
 Sylla. [Vt is] Rom. ciuis qui possederat, aut domum, aut villam,
 aut vas, aut vestimentum. [In numero proscriporum] Proscri-
 pti ciues erant hi, qui cum nomina eorum in foro exposita es-
 sent, interficij poterant à quo cunque. [Illi] Quibus mors Dama-
 sippi &c. i. qui morte Damaspippi lætati fuerant eadem morte
 paulo post ipsi peribant. [Prius finis iugulandi] Non prius fa-
 ctus est modus civium interficiendorum, quam omnes Syllani
 milites sunt locupletati. [Explicit] Explere est plus quam fa-
 tiare. [Atque ego hæc non in Marcus] Respondet Cato. obie-
 ctioni, quia dicere posset aliquis sub eo consule res geritur, vt
 nihil tale verendum sit, confirmat illud Cato, sed certe poterit ef-
 se prospiciendum. [Multa, & varia ingenia] Cum diuersorum
 ingeniorum natura sint homines in vrbe Rom. [Vbi hoc exem-
 plo]. s. quod M. T. Cic. gladio ciues necaret contra legem, etiam
 si seditiosi fuerint per decretum senatus, quia decreto senatus
 hoc sibi commissum fuerat. [Eduxerit] Perstrinxerit. [Statuerit]
 Modum quis imponere poterit perditio cui qui ad impium per-
 venerit. [Quis moderabitur?] Quis ciuis gubernabit vim, &
 potestatem eius Consulis homini perditio? [Maiores nostri]
 Pergit Cæsar suam orationem expedire, vbi probare intendit,
 non esse nouum consilium de integro faciendum, videlicet iau-
 ficata supplicia sumantur de noxijs, & probat consuetudine mai-
 orum, dicit enim, &c. [Maiores nostri] Cum hanc rempub.
 constituerent. [Neque consilij] Et propterea si hoc vidissent, reip.
 vile esse, illud constituisent. [Neque illis superbia atq; arro-
 gantia inducti sunt maiores nostri, quod aliena constituta sper-
 nerent si modo probauissent. [Quo minus]. i. vt non. [Proba]
 Optima. [Arma atque tela] Probat illud exemplis. [A Samni-
 tibus] Eodem genere armorum vrebantur Romani, quo Samni-
 tibus. [Pleraque insignia à Tuscis] Videlicet sellam curulem, li-
 ctiores, duodecimq; fascis. [Vbique] Loco. [Idoneum] Aptum
 ad conseruationem reip. seu socij, seu hostes id institutum ha-
 buissent, illi continuo sumebant, si modo dignum imitatione
 visum fuisset. [Studio] Diligentia. [Imitati]. s. bonos bonis illis.
 [Malebant] Magis volebant. [Eodem illo tempore] Quo supra
 memorata iunxerunt ab alijs. [Animaduertebant in ciues]. i.
 puniebant ciues virgis tantummodo, non capitali pœna. [Con-
 demnatis]. s. capitali crimine. [Summam supplicium] Quod
 erat vt virgis cederetur. [Factiones] Conspirationes male
 [Cœpere circumuenire]. i. fraude opprimere, quia circumuenire
 est fraude, & dolis aliquem decipere. [Innocentes]. i. bonos, qui
 nullo crimine erant damnandi. [Tunc lex Porcia] Quia impro-
 bi ciues plerunque puniebant bonum, contra ius & fas. [Qui-
 bus exilium] Ergo prohibitum est ciues Rom. virgis cædi, &
 multo magis securi. [In primis] Præcipue, potissimum. [Quo-
 minus] Vt non. [Nouum consilium] Videlicet, ne iubeat coniu-
 ratores, qui ciues tunc, necari. [Hanc causam] Videlicet, quia in
 potestate erant perniciosi ciues, animaduertebant in bonos ci-
 ues. [Profecto virtus] Alia ratio est. [In illis] Iunioribus. [Qui
 ex paruis] Nam cum nihil præter mœnia Romana haberet, quæ
 Romulus considerat, imperium totius orbis terrarum pepere-
 runt. [Bene parta] Bene acquisita, bene comparata. [Placet] Di-
 cet aliquis placet tibi o Iuli Cæsar &c. [Minime] Pro non pla-
 cet hoc. [Pecunias] Pro omnibus bonis accipit, quia in pecudi-
 bus omnis substantia fuit apud maiores. [In vinculis] In com-
 pedibus esse tenendos. [Per municipia] Per ciuitates, quæ in ci-
 uitatem Romanam acceptæ sunt. [Ne referat] Nullam ratio-
 nem faciat de his coniuurationibus in senatu. [Agat, cum populo]
 pulchram posuit differentiam inter referre in senatu, & cum po-
 pulo agere, nam referatur in senatu tunc cum proponitur aliqd
 deliberandum senatui, agitur cum populo tunc, cum aliqd pro

ponitur populo. [Aliter] Videlicet, qui in senatu reuerit, vel
 cum populo egerit. [Verbo] Quia & pedibus assentitur. [Roga-
 tus]. s. vt diceret quid nam sentiret de hac re.

OMNIS homines) Oratio est in deliberatio, & in con-
 sultatione posita. Consultat an debeat coniuatos vltimo sup-
 plicio afficere. & quia turpem habet causam, insinuatione vit-
 tur, nec non exemplo, quia vt Fabius Quintilianus scribit lib.
 xij. exempla testimoniorum locum obtinent. [P. C.] Vnde di-
 citi, plura superius ex Plutarcho. [Vacuos]. i. liberos. [Oidio]
 Ne propter odium damnent. [Amici] Ne propter amicitiam ab-
 soluant. [Ira] Ne vincantur ab ira. Ira, vt diffinit Sen. est coniu-
 ratiō animi ad vltionem voluntatis iudicio pergentis. Est
 enim ira quæ modum transiit, quæ secum rapit, & nihil per se
 audet, sed animo approbante, neque enim potest fieri vt de vlti-
 one agatur animo insciente. Est enim impotens sui decoris
 obliata, necessitudinum immemor. Si affectus iræ intueri velis,
 nulla pestis humano generi pluri stetit, videbit cædes, ac ven-
 ena, & eorum mutuas sordes, & vrbium clades, & totarum exitia
 gentium est principium, sub civili hasta capita venalia, subie-
 ctas testis faces, mœnia cœreitos ignes se ingentia spatia regio-
 num hostili flamma relucencia. Ira, vt canit Horatius, est furor
 breuis. Dittat ab iracundia. Ira, vt canit Horatius, est furor
 breuis. Dittat ab iracundia, quemadmodum ebrius ab ebrioso,
 Timendus à timido. [Officiunt] Impediunt. [Quisquam]
 Aliquis. [Intenderis, ingenium] Vbi habes animum inclinatū
 ad aliquid non potes exercere veritatem. [Libido] Appetitus,
 habent alij, & ea. [Dominatur]. i. imperat, vtur sententia, & a
 firmissimo argumento exorditur. [Magna copia]. i. amplissi-
 mus dicendi campos. [Misericordia impulsit] Vt de Tigraue, q
 Mithridati locero succurrere voluit, & in se ipsum ruina est ver-
 sa, de qua re Plut. in vita Luculli, & Pompeij, & Appian. in bello
 Mithridatico plura. [Male consuluerint]. s. rebus suis. [Re-
 cte] Secundum iustitiam. [Ordinate]. i. pensulare. [Rhodijs]
 An de his sumerent pœnas. [Bellis punice] Carthaginenses bella
 mouentes, Siciliam, Sardiniam, ceterasque insulas quæ mari
 illo continentur occuparunt, & Iberiam vsque emisere colo-
 nos septingentis deinde ex quo urbem condidere elapsis annis,
 Rom. Siciliam illis abstulere: deinde Sardiniam. Quare mou-
 entes bella Carthaginenses, contra ipsos missus est Attilius
 Regulus, à quo vrbes ferè ducenta in ditionem redactæ sunt,
 quæ Carthaginensium odio ad eum defecerunt. At tamen eo
 bello Xantippi ducis Lacedæmonij fraude Attilius capitur, qui
 cauea clauis circunvallata inclusus extinguitur, & hæc quidem
 primo punice bello Rom. vel aduersa vel læta contigere. Post
 hæc inter Romanos, & Carth. pax secuta est, Libyci interim &
 Cæthæ stipendio conducti conquerentes se à Carth. fraudari ac-
 citer in eos bella verterunt. Carth. Romanos in auxilium
 vocauerit, qui iure hospitij duntaxat illis assisti ab Italia bel-
 lum expulerant, sic enim fœdera inter ipsos testari videbantur.
 Quare abnuentibus Rom. auxilium, suis viribus freti, magna
 clauis in hostes delati, omnem maris nauigationem abulerunt,
 & Libyam in suam reducere potestatem. hoc bello peracto,
 Carth. memores negati auxilij, Romanos si quos intercepit
 sent negociatores, mari obruebant. Quo cognito, bellum in
 eos decreuere Rom. Itaque in Iberiam contra Annibalem,
 P. Cornelius, & Cn. Cornelius Scipio ambo fratres missi sunt,
 qui acciter pugnando interfecit fuere, quibus filius Publij illius
 qui perierat, successit. hic virtute, & militari peritia Annibalem
 multis affectit cladibus. Quibus intellectis Pœni legatos Sci-
 pioni cum naui destinant Hannonem cognominè Magnam, &
 Heriphum, vt si possint, fœdera confirmet. quibus sic est affa-
 tus Scipio: Ne minima quidem venia digni estis à Carth.
 qui toties fœdera violastis, & vltima in legatos adco aperte, ad-
 eo inique seuentes corrupistis, vt neque negare, neque contra
 dicere fas sit, quin extremo supplicio digni sitis. Neque nos si-
 milia vobis egimus, ex quo legatos vestros Romæ commo-
 rantes fœdera pro vobis sancientes, cum nostros violauissetis,
 ciuitas nostra liberos abire iussit, ego vestros in castra delatos
 ad me instante adhuc bello illætos remisit. Necessè est igitur,
 vt tandem errores vestros cognoscatis. Dicam quæ multi vide-
 buntur, Senatus vero sentiet si putauerit. Dabimus iterum vo-
 bis pacem à Carth. si naues longas decem exceptis Rom. tra-
 dideritis. Multa alia imposuit tributa, quæ non est opus nunc
 referre, quibus assentientes Carth. secunda facta sunt fœdera.
 Quibus deinde neglectis, & denuo defecerunt, & ita tertium pu-
 nicum bellum est ortum, quod peractum fuit à Scipione Aemi-
 liano. qui sic suadente Catone senatui, Carthaginem funditus
 deleuit. Hæc ex Libyco Appiani. [Bellis pun.] Alio vitur exem-
 plo.

MARR.

plo. [Occasionem] Comoditatem. [Talia fecere]. f. vt sumerent supplicium vel spoliarent. [Dignum se] Dignitate Romana. [P. Lentuli scelus] Quia non tantum debetis spectare eorum scelera, sed etiam dignitatem vestram. [Fama] Ne dicaris propter odium iudicasse. [Nouum consilium]. f. vt ultimo supplicio & tali poena afficiantur. [Magnitudo] Grauitas. [Exuperat] Quia nemo possit poenam inuenire tam crudelem, quam atrox eorum scelus, fuit, cum sit maius dedecus occupare patriam, quam parentem occidere. [His legibus]. i. vt in exilium mittantur. [Composita] Ordinate. [Victis]. f. Romanis. [Enumerare]. f. qui dixerunt ante me. [Matres familias] Matronas pudicas. [Pati, quae]. f. stupra. [Illa oratio]. i. scelorum enumeratio. [Eum]. i. talem. [Aequo]. i. vero. [Alijs] Diuersis personis. [Fama] Nam sic fama est, vt fortuna. i. diuitiae, & quanto pauperior aliquis, tanto minus, si aliquid, commisit scelus vulgatur. [Licentia]. f. peccandi, quia, quae non facit quod principis vxor. [Studere]. i. fauere alicui. [Alios] Infimos. [In imperio] In magistratu. [Politrema] Quia mortales non de scelere damnatorum, sed de poena differunt. [Seuiores] Asperiores. [Fortem] Quia non mutatur animo. [In tanta re]. In iudicio. [In tales]. i. tam sceleratos. [Nouum] Inusitatum. [Superuacaneum] Quia non est timendum. [De poena] De supplicio coniuratorum. [Quod res habet] Quod verum est. [In luctu] Id est dolore. [Dissoluere]. Id est finire. [Cura] Dolore, quia ipsa mors liberat ipsos a miseris. [Condemnatis]. Id est conuictis aliquo crimine. [Quid, q. d. nihil est acerbum, leuius est. f. verberari quam necari. codex antiquus sic habet: Nam alia l. an alia l. sicut lex Porcia iubent non animam eripi &c. [Tempus]. i. temporis conditio, quia improbatum vno tempore non alio. [Cuius]. f. fortunae. [Quidquid] Omne supplicium. [In alijs] Praeter coniuratos. [Ex alijs] Quia si aliquis bonus vt puta Cicero supplicio aliquem afficit, & in reip. utilitate, deinde subsequetur aliquis, qui ira, aut alia causa commotus ciues perdet exemplo ipsius Ciceronis. [Indignos] Quia non omnes Cic. id est tam altui erunt. [Triginta virtus] Sen. de animi excitatione ait: Nunquid potes inuenire urbem miseriorem quam Atheniensem fuit, cum illam triginta tyranni diuellerent, mille trecentos ciues optimum quenque occiderant, nec finem ideo faciebant, sed irritabant se ipsam seuitia. [Lacedaemonij] Historiam scribit Plut. in vita Alcibiadis. [Traetarent] Gubernarent. [Indemnatum] Non audita causa. [Ea lege] Aliter, ea re. [Fieri] Sumi supplicium. [Iuxta] Aequo. [Seruitute]. i. tyrannide. [Stultae] Latitiae poenas dedit. Quia primo laetabantur tanquam optimi iudices, quod si quis aliquid scelus commississet, sine processu, vt ita dicam, eum capite plectebantur. [Malo reip.]. i. bello ciuili. [Sed ea res] Seditiorum mors. [Vas] Aureum vel argenteum. [Post alio]. i. sequenti. [Alio] Non simili consule. [Item] Pariter. [Eduxerit] Extraxerit. [Obstabat] Impediebat. [Probra] Laudata. Samnites & Sabini non idem sunt, sunt tamen finitimi inter Latium & Umbriam. [Alia]. f. indigna huiusmodi. [Ex paruis copijs] Alij non copijs, sed opibus habent. [Fecere] Pepererunt, acquisi sunt. [Parta bene]. i. virtute. [Pecunias] Patrimonia. [Valent] Munita sunt. [Referat] Proponat. [Eum] Talem. [Varie] Diuersimode. [M. Porcius Cato] Qui Vitensium est dictus.

GLAR.

NEQVE quisquam omnium libidini simul & vsui paruit. Alibi ita legitur, Neque hominum quisquam libidini simul & vsui paruit, Quae lectio mihi non displicet. Nec scire possum, quod variare voluerit, quisquis haec nobis nuper emendauit. Idem paulo post coniunctiuum consulerunt, mutauit in consulerunt, praeteritum indicatiui. [Nam si digna poena pro factis eorum reperiatur] Reperitur, habent alij codices, in indicatiuo, quod displicere non potest, cum approbo, quod maxime sequitur verbum eiusdem sit modi. Codex Gothi habebat: Si digna poena pro factis eorum reperiretur, nouum consilium approbabo. quam lectionem ego non approbabo. [Aut aliae leges, item condemnatis ciuibus non animam] Hoc loco & incerta distinctio est, & quid haec verba sibi velint, minus certum, tum quid ad hanc argumentationem faciant, haud equidem scio: Lector ipse iudicet. Quidam putant, Aut aliae leges, interrogatiue legendum, ac deinde inferendum, Item condemnatis ciuibus, &c. Quod rursus de lege Porcia intelligi volunt, & de alijs item legibus. Statim post. Quid autem acerbum, aut nimis graue est in homines tantifacitoris conuictos? Aldinus codex bis Aut legit, aut acerbum, aut nimis graue, & coniunctos pro conuictos, quorum neutrum mihi placet, Certe Gothi nostri codex habet, conuictos, non conuictos. [Arma atque tela militaria] a Samnitibus Hoc notatu dignum, nam non temere apud alios repe-

rias auctores nisi quis hunc locum corruptum putet, & pro Samnitibus, Sabinis legendum, aut alium quempiam populum ab Roma non nimium distantem.

OMNEIS homines) Haec oratio in genere demonstratiua, crebras & eas grauis habet sententias pluraque suspensa, & pronuntiatione, vt intelligantur iuanda sunt, vnde elucet acrimonia & vis ingenij ipsius Caesaris, qui se & historiarum peritissimum, & iuris non ignarum ostendit. Ordo est. [O.P.C.]. i. patres conscripti, hoc vos senatores decet, omnis homines (sicut in principio operis huius. Sanè haec verba non sunt auctoris nostri, sed Caesaris ab auctore nostro inserta) qui consultant. i. consilia captant, de rebus dubijs. i. incipientibus & formidolosis. [Esse vacuos]. i. euacuatos, & immunes, ab odio ira atque misericordia. Sentit idem quod Cic. in Tusc. in quem cadit vnum patios seu vna passio, posse & reliquas affectiones cadere, ideoq. vt Maro de viro bono dicit, quod non miseratur egentem. & de forti agricolam, ad finem ij. Georg. Neque ille Aut doluit miserans inopem: aut inuidit habenti. ita Caesar excludit a bono consultore misericordiam, non quod sententia non sit ferenda in mitiorem partem, sed ne ob miserationem vnus fiat alteri iniuria. Sanè peius est odium quam ira, & ira quam misericordia, vnde ordinem seruauit, auxelis enim negatiua maiora prius negat quae negata minora fiunt. minus enim est non habere posse odium quam misericordiam, odium nunquam est bonum, misericordia sepe. Hic autem intelligit de misericordia quae rectum iudicium perturbat. Animus. f. consultatus, prouidet. i. prospicit reip. haud facile imò difficillime, vbi illa. i. illae passionis, officiant. i. contra faciunt & nocent: neque quisquam hominum pares. i. inseruit, consuluit, alij habent paruit simul libidini. i. prauae affectioni fug, & vsui. i. vtilitati, intellige quantum per illum stet, quia ex casu, possit libidinem habere quae plurimum proficit. vera tamen libido sit, vt si pertinacis libidine persequatur eum, quem innocentem putat cum tamen dominationem affectet. ingenium valet super. illic vbi intenderis. i. applicueris ipsum, ego si ad odium, non poterit recte consulere. Si libido possidet ingenium ea. f. libido dominatur, & animus. i. ratio & perspicacitas ingenij nihil valet. Magna copia. i. facultas memorandi, recitandi, coram vobis o Patres conscripti, aut narrandi, qui reges atque populi impulsu ira aut misericordia consuluerint male. i. per perniciose & inconsulte, quod Caesari ipsi postea contigit. Nam per clementiam illis pepercit a quibus postea interfectus est. Sed ego malo dicere ea quae maiores nostri. i. praecessores (vt vulgo dicunt) fecere contra libidinem animi sui. i. contra inclinationem naturae male affectae, fecere dico recte atque ordinate. i. secundum ordinem rectum quo ratio dominatur libidini: ciuitas Rhodiorum magna, atque magnifica. i. & potens & pomposa, quae creuerat opibus Pop. Rom. i. ablatis a P. R. bello Macedonico. i. tempore belli Macedonij, quod nos gestimus cum Perse rege Macedonum, quem Paulum Aemilius Macedonicus deuictum in triumphum duxit, fuit nobis infida, atque peruersa, cum tum adoriretur cum Romanos alieno bello impeditos videret. Sed postquam consultum est de Rhodijs. i. quae vltro deberent fieri de Rhodijs & hoc bello. f. Macedonico, confecto. i. ex sententia imperatoris peracto, maiores nostri dimiserunt eos impunitos. i. nullam vindictam experirent, nequissimè diceret bellum super. esse coeptum contra eos, magis causa diuinarum. i. vt ab eis diuitias auferant Romani, quam iniuria. i. vt de iniuria vlciscatur. Item omnibus bellis punicis. i. gestis cum Carthaginiensibus cum quibus tria praecipue gesta sunt, cum Carthaginiensibus etiam Carthaginiensibus, fecissent multa facinorosa iustitia. i. detestanda & contra omne fas in pace per inducias sub quibus classem Romanam inuaserunt, & quos ceperant virgis ceciderunt. & tamen legati ad Scipionem missi intacti ab eo ad senatum remissi, inde incolumes & indemes Carthaginem reuerli sunt, vt est Val. Max. lib. vj. de fide pug. tangit. Vnde hoc dicit, tamen. i. quamuis fecissent multa nefanda, tamen ipsi. i. maiores nostri, nunquam facere pro faciebant (alij legunt facere, sed quia sequitur quarebant, placet vt facere legatur) per occasionem. i. tamen si habebant summam occasionem, talia. f. detestanda quam odium aut libidinem vindictae praeseferrent, quia ipsi quarebant magis quod forent dignum se. i. maiestatem Romanam, quam quod possent fieri iure. i. iuste & saluo iure gentium: in. i. contra eos. f. Carthaginienses hostes perfidos. Hoc item est prouidentiam vobis o patres conscripti, ne scelus P. Lentuli & ceterorum. f. coniuratorum, valeat plus. i. impellat vos potius ad acrem vindictam, quam vestra dignitas super. valeat reprimendo iram, & temperando, aut differendo supplicium. Neu, id est neue, seu vel ne, consulatis. i. inferuatis magis irae vestrae quam famae vestrae. [Nam si poena di-

gna)

gna).i. condigna & satis magna, pro factis eorum reperitur. alij legunt reperiretur, sed tunc adderet approbarem, ego approbo nouum consilium. s. vt non fletur legibus, sed maiora supplicia inferantur vt Decius Iunius innuerat, sin. i. sed, si magnitudo sceleris exuperat. i. transcendit ingenia omnium hominum ad excogitanda digna supplicia, ego censeo. i. iudico vtendum his supplicijs quæ sunt comparata. i. inuenta & probata legibus, vt. s. ciuis, non cæderetur virgis nec capite plecteretur sed in perpetuo carcere, si deprehensus fuerit teneretur, aut si euaserit, perpetuo exularet pro graui flagitio. Plerique. i. complures eorum qui dixerunt sententias ante me (quia cum esset ad huc adolescens post seniores rogabatur sententiam) miserati. i. plangentes prouocando ad miserationem, casum. i. ruinam reip. compositæ. i. oratione composita & bene disposita & magnifice. i. apparatu verboꝝ magnifico & grauitate summa enumeauerunt. i. quasi per numerum recensuerunt, quæ. i. qualis esset seueritas belli, & quæ. s. mala acciderent. i. accidere solerent victis, vt pote virgines rapi, pueros liberos. i. legitime natos diuelli à complexu parentum. s. vtrorumque sed præcipue matrum. Vnde Horat. Bellaque matribus detestanda. matres familias. i. honestas matronas pati ea quæ col libuissent victoribus, videlicet stupra & spoliationes ac verbera. [Phana). i. aedes sacras, ac domos. s. priuatas, spoliari. cædem. i. occisionem & stragem ac incendia fieri, postremo omnia comple ri armis cadaueribus, atque luctu. Sed per deos immortales. s. rogati dicant, quo. i. ad quid pertinuit illa oratio? (vero simile fuit talem orationem à multis habendam vnde argute excogitasse videtur Cæsar quid contra diceret aut noui assereret (an supple. pertinuit eo, vt. i. vt faceret vos infestis. i. vim inferentes coniu rationi? Scilicet. i. scire licet cur id fecerit & haberet eum iro nia. s. vt Aen. iij. Scilicet is superis laborem &c. quia oratio accendit. i. inflammabit & infestum faciet eum quam res tanta & tam atrox non promouet? quod verisimile non est. vnde addit, non est ita. Neque cuiquam mortalium iniuriæ suæ. i. quas ipse patitur, videntur parua, quasi dicat ne forte vobis putentur parua videri, multi habuere. i. tulerunt, eas. s. iniurias suas grauius. i. molestius æquo. i. quam æquum aut par esset. Sed alia licentia. i. permissio minus licita, est. i. permittitur alijs. i. diuersis diuersa ignoscenda sunt. O patres conscripti, si ij qui demissi. i. abiecti, agunt vitam in obscuro. i. ignoti & priuati, deliquere quid. i. aliquid honesti. s. officij: iracundia. i. propter iracundiam, pauci sciunt sup. illud: quia fama & fortuna eorum sunt pares. i. æque obscuræ, sed sup. cuncti mortales nouerit facta eorum qui pradi ti. i. præter ceteros dotata, magno imperio agunt vitam in excelso. i. in sublimi vbi à multis videntur. vnde Iuuen. Omne animi vitium tanto conspectus in se Crimen habet quanto maior qui peccat habetur. Ita minima licentia. i. permissio peccandi est in maxima fortuna. i. summa felicitate & abundantia rerum & imperij. Deceat sup. in maxima fortuna exultantes, neque studere. i. amulari & zelari in malum, aut alieni plus quam alijs indulgere & gratiam inire neque odisse, sed minime irasci. Ea quæ dicitur apud illos. s. demissos & obscuros iracundia, appellatur in Imperio. i. in Imperatore superbia atque crudelitas. Equidem. i. ego quidem, quasi dicat vt de me loquar, ð Patres conscripti ego existimo. i. iudico & arbitror sic videlicet omnes cruciatu esse minores quam facinora illorum. s. coniuuratorum: sed plerique. i. plurimi aut ferè omnes mortales. i. homines meminere, memoria habent aut ad memoria reducunt & memorant postrema. s. supplicia, quæ postrema debent considerari, quia prius consideranda quam ipsas peccati & deinde inferenda pœna: & oblitisceleris differunt in hominibus impijs de pœna eorum si ea fuit paulo seuerior quam deceat, quasi dicat ex eo quod magis de pœna quam de scelere disputant inuunt se partiales. Tota enim oratio Cæsar. tendit ad clementiam. Ego certe scio D. Syllam virum fortem atque strenuum dixisse ea quæ dixerat studio. i. fauore reip. neque. i. & non, & scio illum non exercere, gratiam. i. captationem gratiæ & beneuolentiæ, aut inimicitias ex odio, in re tanta vbi optimi cuiusque salus in periculo est. ego cognoui eos. i. tales mores, & eam. i. talem modestiam, viri, scilicet. D. Syl. scilicet vt nihil ob gratiam aut odium diceret. verum. i. sed sententia eius videtur mihi non crudelis. i. non dico quod crudelis enim pro quia. [Quid posset fieri crudele in tales homines? Quasi dicat certe nihil, sed sup. videtur aliena à rep. nostra. [In qua). i. pietati & clementiæ semper consultum est. Nam profecto ð Syllane aut metus, quia times coniuatos, aut iniuria, quia in te iniurijs fuerunt: subegit. i. clanculum cæpit te consulere designatum. s. in annum futurum decernere. i. adiudicare deprehensis genus pœnæ. i. supplicij, nouum. i. inauditum.

Superuacaneum est differere de timore. s. qui in te sit, cum præsertim tanta præsidia. i. tantæ custodiæ, defensionis vrbs & reip. sint in armis: diligentia. i. per diligentiam præstantissimi viri consulis. s. Ciceronis Equidem. i. ego certe possum dicere de pœna. i. de modo puniendi quomodo puniri debeant deprehensi, id quod res. i. utilitas habet, mortem esse in luctu atque miserijs. i. illis qui in luctu & miserijs sunt, requiem. i. remissionem, imò cessationem erumnarum, & non esse cruciatum, & eam. s. mortem dissoluere. i. dissipare & finire, cuncta mala mortalium. vnde Flaccus, Mors vltima linea rerum, & neque gaudio esse locum. s. vltra mortem, in qua re sanctius censeat in proxima oratione Cato, innuens malis etiam post hanc vitam manere supplicia & bonis reposita esse præmia. Sed per deos immortales, quæso sup. ð Syllanæ cur non addidisti, in. i. ad sententiam tuam sup. vti. i. vt animaduertetur. i. vltio fieret priusquam vltimum supplicium sumeretur, in eos. s. coniuatos? an quia lex Porcia vetat, aut aliæ leges vetant supple in ciues taliter animaduertere? Lex supp. Porcia, & aliæ leges, iubent, item. i. consimiliter animam. i. vitam, non eripi ciuibus condemnatis, sed iubent exilium permitti. An sup. ideo non addidisti de verberibus cum decerneres de supplicio, quia grauius est verberari. i. flagellari, quæ necari. i. occidi? quasi dicat: Certum est quod grauius sit occidi, non tamen iniquum, vnde addit: Quod autem est acerbum, & nimis graue: in. i. contra homines conuictos tanti sceleris. i. in tanto scelere deprehensos, q. d. nihil. Sin. s. sed si, ideo non fecisti mentionem de verberibus, quia leuius est, quid conuenit timere legem quæ vetat & verberari & occidi ciuem in negotio minore. s. in flagellatione, cum neglexerit eam. s. legem in maiore sup. negotio videlicet in vltimo supplicio? quia si dicat quia lex vtrunque, cur potius grauius contra legem decreuisti quam leuius. At enim, q. d. non debebas prætermittere. Nam quis reprehendet quod erit decretum, in. i. contra patricidas reip. quasi dicat, nemo. [Tempus). s. edax rerum quia in tempore omnia leue nescunt, & labescunt: & dies. i. tempestas mala & fortuna. i. aliquis fortuitus euentus, vt ægritudinis: cuius. s. fortunæ libido. i. temeraria voluntas moderatur. i. moderationem imponit gentibus gubernans eas modo suo. i. pro libito, accidit illis. s. coniu ratis: merito. i. pro merito: quidquid. s. mali euenit. [Ceterû). i. sed insuper vos Patres conscripti considerare. i. attendite, quid constituatis in alios. Omnia exempla mala. i. quæ malum habuerunt exitum orta sunt ex rebus bonis. s. probatis, & laudatis in princ. Sed vbi. i. postquam imperium. s. à sapientibus & bonis institutum, peruenit ad ignaros, aut minus bonos, illud nouum exemplum. s. institutum ab optimis, transfertur ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos qui non idem æque feliciter faciunt, q. d. eos qui noua exempla incipiunt non tantum prospicere, quod ipsi, aut sui similes possint, sed etiam quid deteriores qui in rep. futuri sunt. quod probat inductione quadam dicens, Lacedæmoni. i. Spartani, seu Lacones, & ex Sparta, & Lacedæmone, qui dici possunt populi sapientes deuictis Atheniensibus. i. postquam deuicerant Athenienses post longa bella, impoluerunt. s. Athenis triginta viros, qui tractarent illic remp. Hi. s. triginta viri cæpere. i. inceperunt primum. i. quamprimum esset impostri: necare. i. occidere, pessimum queneque. i. omnem hominem valde malum, & iniurum omnibus, indemnatum. i. sine condemnatione in foro iudiciali habita, quasi ex arbitrio, aut libidine. Populus lætari. i. lætabatur ea lege: & dicere. i. dicebat fieri merito. s. occisorum. Post. i. postmodum vbi licentia creuit paulatim cæpere interficere iuxta. i. indifferenter sine discrimine bonos & malos libidinosos. i. ex libidine, quia tyranni effecti sunt, & tertere supple cæperunt, aut terrebant Ceteros metu. Ita ciuitas. s. Athenarum (interpret intelligit de Lacedæmone, sed non procedit vt victores suæ ciuitati rectores imponerent. Præterea notum est triginta tyrannos Athenis simul regnasse) oppressa feruiritute. s. illorum triginta tyrannorum, dedit graues pœnas lætitiæ stultæ. i. imprudenter acceptæ de occisione quamuis malorum sine condemnatione. [Nostra memoria) Affer exemplum ex historia Rom. dicens. Sylla victor nostra memoria. i. cuius rei memores esse possumus, cum iussit Damaspum, ciuem illum perditum, & alios huiuscemodi. i. perditos & nullius precij homines qui creuerant, id est diuitius aucti fuerant, malo, id est ex malo reipub. iugulari, id est inciso iugulo occidi, quis non laudabat? quasi dicat nullus, & ita vnus quisque laudabat, factum eius, scilicet Syll. qui sic malos deleuerat, aiebant, scilicet omnes homines scele. & factiosos, qui exagitauerant, id est conturbauerant rempub. seditionibus, necatos supple esse merito. i. ex demerito eorum. [Sed ea res fuit initium magnæ cladis quam)

Sylla intulit postea proscrībens optimum quēque. [Nam uti] .i. secundum quod quisque. f. Syllanorum militum, concupiuerat, aut domum. f. in vrbe, aut villam. i. domum in agro. Poltremo aut vas, aut vestimentum alicuius, ipse cupiens, dabat operam, ut is. f. cuius rem concupiuerat, esset in numero proscriptorum, & ita illi quibus mors Damaspī pessimi illius viri, fuerat laceria. i. ad laceritiam, paulo post ipsi, hoc est ipsimet trahebantur. f. ad supplicium, neque finis iugulandi fuit prius q̄ Sylla expleuit. i. eminenter, & vsque ad saturitatem si qua fieri posset impleuit, omnes, suos. f. milites. Atque, aut potius, At neque, ut sit, At ego neq; vereor hęc. i. consimilia fieri, in M. Tul. i. Cic. neq; his temporibus. i. non vereor q̄ M. Cic. si data fuerit ei potestas plectendi fontes nouo supplicio etiam infantes sic plectere velit. q. d. non ideo id dico. Sed multa, & varia ingenia sunt in magna ciuitate, ut erat Romana, & potest alio tempore, alio consule. f. existente, cui. f. consuli sit, item. i. consimiliter ut nouo est Cic. exercitus in manu. i. in potestate, aliquid falsum. i. fictum, & machinatum ab eo in bonos ciues, credi pro vero. i. tanquā esset verum. [Vbi consul] .f. quiuis eduxerit gladium semel in deprehensos, per decretum senatus quis statuet illi finem? aut quis moderabitur? q. d. nemo si tenuerit, quia summum auctoritatem habuerit. O patres conscripti, maiores nostri. f. qui nos præcesserunt, & vnde originem trahimus, neque egere vnquā quia semper abundauerunt, consilij ad consultandum, neq; audacia ad faciendum, nam (ut in prologo patuit) priusquam incipias consulto, & vbi consuleris mature opus facto, neque superbia obitabat illis quo minus. i. ut non imitarentur instituta aliena. i. mores alienos, nam & leges ab alijs acceperant ut patet. Dedecori, iuris, si modo. i. dummodo illa instituta erant proba. i. probanda. Ipsi sumpserunt arma atque tela militaria, a Samnitibus, & insignia magistratuum pleraque. i. plurima sumpserunt a Thuscis. i. Hetruscis, videlicet sellam currulem quæ erat eburnea, & sceptrum habens, in capite aquilam, tunicam purpuream cum signis aureis, amictum purpureum varium qualem Lydorum Persarumq; reges ferebant, sed figura semicirculari cum Persis esset quadrangulari, item xij. securæ cum fascibus, que ornamenta dicuntur a Dion. Halyc. ad Tarq. delata ab Hetruscis ab eo deuitis bello nouenali, cuius opinionem hic Cels. approbat cum sint qui dicant Romulum lictores cum fascibus habuisse. Poltremo. i. ut tandem vno verbo dicam Romani exquebantur domi cum studio summo id quod vbiq; .i. vbiq; que esset, idoneum. i. dignum quod ab eis sumeretur. apud socios, aut hostes. i. siue inuenirent illud apud socios, siue apud hostes, quia ipsi malebant. i. magis volebant, imitari. f. bonos ut assequi possent, quam inuidere, ut faciunt qui assequi nequeunt. [Sed maiores nostri imitati illo eodem tempore morem Græcæ, nam & leges à Græcis sumpserunt animaduertebant in ciues. i. eos accurate puniebant, verberibus. i. virgis, & flagellis, & sumebant de condemnatis. f. crimine aliquo, summum supplicium. i. interitum]. Postquā R. P. i. resp. seu P. R. sed potius resp. Romana, adoleuit. i. adulta, & auctior facta est, & factiones valere. i. vires habere, multitudine. i. propter multitudinem ciuium, circūuenire. i. dolis inuoluere innocentes, & alia huiusmodi iniqua, cæpere fieri, tunc. f. vbi iniquitas eorum visa est, lex Porcia vetas de ciue supplicium vltimum, aut etiam verberibus sumendum, & aliq; leges de impunitate corporali ciuium, sunt paratæ. i. prolata, & constitutæ, quibus est exilium permissum damnatis. f. ciuibus. i. ut reij capitalium rei in exilium abire possint. O P. C. ego puto hanc q̄ dixi causam. f. lex Porcia sumptam, esse in primis. i. præcipue magnam, quo minus. i. ut non capiamus nouum consilium. f. de pena deprehensorum. Profecto maior virtus, & sapientia fuit in illis. f. maioribus nostris, qui fecere tñ. i. tam immensum imperium ex paruis copijs. i. multitudine populorū, & reij (& ita argumentatur per locum à maiore) q̄ in nobis qui. f. nos retinemus, vix. i. cum summa difficultate, ea. f. instituta, & imperia maiorū, bene parta. i. acquisita. Igitur sup. dicitis, placet. i. vtrum placeat libi eos. f. deprehensos dimitti, & exercitum Catil. augeri per eos. Minime. i. rñ teo, q̄ nequaquam id placet, sed censeo. i. iudico, & sententiā fero ita pecunias. i. fortunas, & facultates eorū, publicandas. i. publice vendendas sup. esse, & ipsos esse hñdos. i. retinendos in vinculis, per municipia. i. oppida ciuitas Romanæ participia, quæ. f. municipia, valent. i. pollent maxime. i. præcipue, opibus. i. facultatibus, & potentijs ad resistendum. Et sup. censeo ne quis. i. aliq; referat ad senatum. i. iterum ferat ad consultationem senatus, de eis. f. ita cōdemnatis, ne ue agat cum populo. i. intercedat pro eorum redemptione apud P. R. Censeo dico senatum existimare

.i. iudicare eum, qui fecerit aliter. i. qui reulerit de his ad senatū aut populum pro eis sollicitauerit, facturum. i. q̄ facturus sit aut faciat, contra rep. & salutem omnium. Postquam Cels. fecit finē dicendi, quia expressa sententia eius cognoscebatur inis orationis eius, ceteri. f. senatores, & auditores assentiebantur orationi eius varie, quia alius aliter. i. quisque pro captu suo (dicitur aut assentior deponentaliter frequentius, q̄ assentio, & inde fit assentior, quod est adulatorie assentiri, quia qui semper assentitur adulatur) At. i. è contrario. M. Porcius Cato rogatus. i. iussus dicere sententiam. f. suam habuit huiusmodi orationem.

ORATIO M. CATONIS.

ONGE mihi alia mens est P. C. cum res atque pericula nostra considero: & cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo. Illi mihi differuisse videntur de peccata eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paruere. Res autem monet, ca uere ab illis magis quàm quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia, * tum persequare, vbi facta sunt: hoc nisi prouideris, ne accidat: vbi euenit, iudicia frustra implores. Capta Vrbe, nihil reliqui sit victis. Sed per deos immortales vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, q̄ remp. fecistis: si ista cuiuscunque modi sint quæ amplexamini, retinere; si voluptatibus vestris ocium prebere vultis, expergiscimini aliqñ, & capesite rempub. Non * nunc agitur de vectigalibus, neq; de sociorum iniurijs: libertas & anima nostra in dubio est. Sæpenu mero P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque auaritia nostrorum ciuium questus sum: multosq; mortales, ob eam causam aduersos habeo. q̄ mihi atq; animo meo nullius vnquam delicti gratiam fecissem: haud facile alterius libidini malefacta cōdonabam. Sed ea tametsi vos paruipendebatis, tñ resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis ne an malis moribus viuamus: neque quantum, aut quàm magnificum imperium: populi R. sit: sed hæc, cuiuscunque modi videntur nostra, an nobiscum vna hostium, futura sint. hic mihi quisquam māsuetudinem, & misericordiam nominat? lampridem equidem nos vera rerum vocabula amissimus: quia bona aliena largiri liberalitas, malarum rerū audacia, fortitudo vocat: eo resp. in extremo sita est. Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus æriarj: ne illi sanguinem nostrū largiantur, & dum paucis selestis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene & composite C. Cæsar paulo ante in hoc ordine de vita, & morte differuit, credo falsa existimans ea quæ de inferis memorantur: diuerso itinere malos bonis, loca te tra, inculta, scæda atq; formidolosa habere. Itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodijs habendos: videlicet timens, ne si Romæ sint, aut à popularibus cōiurationis, aut à multitudine conductæ, per vim eripiantur. quasi vero mali, atq; sceleresti tantummodo in vrbe, & non per totam Italiam sint: aut non ibi plus possit audacia, vbi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. si in tanto omniū metu solus non timet, eo magis refert me mihi

* Quæ de P. L. c. tulo,

* tu pte quere

* Veturū ex. par habet, accersitue ruz.

* Nis. nō est alijs.

atque

atque vobis timere. * Quare cum de P. Lentulo, ceterisque statueris, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ, & de omnibus cōiuratis decernere. Quāto vos attentius ea ageris, tanto illis animus infirmior erit. Si paulum modo vos languere viderint, iā omnes feroces aderunt. Nolite existimare maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe sociorum, atque ciuū, præterea armorum, atque equorū maior nobis copia, q̄ illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos fecere, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in cōsultando liber, neque delicto, neq; libidini obnoxius, Pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias: sequimur inertiam: inter bonos & malos nullum discrimen est: omnia virtutis præmia ambitio possidet, neque mirum, vbi vos separatim sibi quisque consiliū capitis: vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis. Eō fit, vt impetus fiat in vacuā remp. sed ego hæc omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gētem infestissimam Romano nomini ad bellū * accersunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cuncta mini, et nunc? & dubitatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis? misereamini censeo. dereliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque et armatos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma cœperint, in miseriam conuertetur. Scilicet res ipsa aspera est: sed vos non timetis eam, imò vero maxime. Sed inertia & mollitia animi, alius alium expectantes cunctamini: videlicet Dijs immortalibus confisi: qui hanc remp. in maximis sæpe periculis seruauere. Non votis neque supplicijs mulcibribus auxilia deorum parantur, vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. Vbi focordia te, atq; ignauia tradideris, nequidquam Deos implores: irati, infestique sunt. Apud maiores nostros Aulus Mālius Torquatus, bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderate fortitudinis, morte pœnas dedit. vos de crudelissimis parricidis quid statuat cunctamini? videlicet cetera vita eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitia, si famæ suæ, si Dijs, aut hominibus vnquam vllis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum iam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statio, Capario loquar? quibus si quidquam pensi vnquam fuisset, non ea cōsilia de rephabuiissent. Postremo, P. C. si me hercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi: quoniam verba mea contemnitis. Sed vndique circumuenti sumus. Catilina cum exercitu in faucibus vret: alij intra mœnia, atque in sinu vrbs sunt hostes; neque parari, neq; consuli quidquam potest occulte, quo magis propeandum est. Quare ego ita censeo, cum nefario consilio sceleratorum ciuū resp. in maxima pericula venerit: hiq; indicio T. Vulturcij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessique sint, cædem, incendia, aliaque se creda, atque crudelia facinora in ciues, patriamque parauisse; de confessis sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorū supplicium sumendū.

Longe alia) Vidimus superius, quomodo Cæs. suam sententiam perorauit, videlicet, vt diuisi per municipia, quæ plurimum valebant opibus, in vinculis seruantur coniuuati, nunc vero ponit, quæ Cato responderit. dicit enim Cato se multo aliter sentire, quàm Cæsarem. [Longe aliena] Ita quidem se dicit sentire Cæsar, ego autem valde aliter sentio. [Longe aliena] Valde aliena a sententia Cæsaris. [Reputo] Mecum ipse voluo, & cogito. [Illi] .i. qui ante me dixerunt. [De pœna eorum] Quasi id in dubio sit, nunquid id puniendum esse videatur. [Patriæ, parentibus] Et hoc fecerunt, non dubium est, quin puniendi sint. [Res autem] .i. conditio rei. [Cauiere magis] Videlicet, ne ipsi contra remp. faciant. [Consultare] q. d. quis, nec sint coniuratores, quos in vinculis tenemus, esse necandos, & eos, qui adhuc sunt in potestate sua, videlicet in exercitu Catilinæ simili supplicio esse afficiendos. [Persequere] Pro persequi possis: cetera maleficia sunt eiusdem generis, vt cum perpetrata fuerint, puniantur, sed maleficium, quod pertinet ad perdendam patriam, prius puniendum quàm factum sit. [Hoc] .i. quod pertinet ad perniciem patriæ, videlicet coniuratio. [Prouideas] .i. diligenter prouidebis. [Implores] Pro implorabis. [Euenerit] Acciderit. [Nihil reliqui sit] Nihil relinquatur victis. [Sed per deos immortales] Nolo inquit bonos ciues & reip. amantissimos alloqui, sed vos qui voluptatibus & luxurijs dediti estis, & ea tamen bona esse putatis, cur non expetiscimini, vt remp. defendatis à coniuratis, vt vestris voluptatibus diu satisfacere possitis? [Domos] In vrbe. [Villas] In agris. [Signa] Statuas, picturas vestras. [Ista] .i. domos, villas, signa, & tabellas. [Cuiuscunque modi] Seu bonas, seu quouis alio modo, & loquitur Cato secundum Stoicos. Nanque & ipse Caro Stoicus erat, & Stoici hæc externa nullo modo bona esse appellanda putabant, nisi quod ad virtutem animi pertinent. [Amplexamini] Maxima cupiditate comprehendetis. [Ocium præbere] .i. pacem quærere, per quam vestris voluptatibus vt possitis. [Expetiscimini] Excitami. [De vectigalibus] Quia si vectigalia expilarentur, si socij etiam expilarentur, tamen resp. maneret sed non ita est de coniuratione. [Luxuria & auaritia] Hæc duo mala inter se contraria esse videntur, & tamen habent coniunctionem inter se. Nam luxuria ferè esse non potest sine auaritia, & tamen luxuria auaritia videtur esse aliena: sed quin qui luxuriosi sunt, multas pecunias profundunt ergo, vt pecunia suis voluptatibus satisfaciant, avari efficiuntur. [Aduersos] Contrarios, & insensos. [Qui mihi] Sed est cur mihi ipsi veniam præstare debeant, quod grauius iniectus sum in eorum libidinem. [Vnquam delicti] .i. nunquam vllius delicti veniam dedisse mihi, neque animo meo. & est honestus dicendi modus, gratiam tibi facio huius delicti i. veniam tibi do huius delicti. [Haud facile condonabam] Non facile remittebam. [Sed ea tamen] Superius per amplificationem cepit detestari coniurationem, & allocutus est eos, qui voluptatibus dediti, ocium sibi perpetuum fore existimarent, hanc coniurationem impunitam nullo modo permitterent, nunc probat illud, dicit enim, ea neque de peculatoribus ararij neque de iniurijs sociorum. [Opulentia negligentiam tolerabat] Quia adeo negligentes esse poteramus, vt copias, & opes reip. allumeremus. Nam opes reip. maiores erant, quàm negligentia nostra. [Bonis an malis moribus] Vtrum modesti simus in socios nostros. [Futura nostra] .i. sint futura tarum modo possessionis nostræ. [Hostium futura] Videlicet, vt non nostra solum, sed cōia hostium nobiscum sint futura. [Quia bona aliena & c.] Quia corruptis vocabulis res appellatur. [Audacia malorum] .i. qui audent dirumpere aliorum bona, vel interficere inimicos suos, vel stuprare mulieres, fortes vocantur, & hæc talis audacia malarum rerum istis temporibus fortitudo appellatur. [Eo] Ideo. [In extremo sita] In extremo & vltimo sita est. [Ita mores se habent] Qui ita viuunt. [Ex fortunis sociorum] .i. fortunas; atque diuitias sociorum largiantur, & se liberales appellent. [Furibus] .i. veniam præstent peculatoribus reip. [Ne illis sanguinem] .i. & fortunas sociorum largiantur, & peculatoribus reip. veniam præstent, non largiantur sanguinem nostrum. [Ne perditum erant] .i. non dent, & est honestus dicendi modus. [Bene & compositie] Hactenus suam confirmavit oronem, nunc incipit confutare argumenta aduersarij. .i. C. Iulij Cæs. [De vita & morte] Cum dixit mortem miseriarum finem, non cruciatum esse. Falsa existimans disseruit. [Diuerso itinere] Quia alij itinere camporum Elisiorum possidēt amœna loca, alij itinere tartari ingentia supplicia proferunt. [Tetra] Obscura. [Inculta] Siluestria. [Fœda] Turpia, deformia, & fetida. [Formidolosa] Horrore & formidine plena. [Videlicet] Censuit.

Censuit. [Popularibus] Fautoribus coniurationis. [Conditio]. f. precio. [Audacia plus] Quasi plus audaciæ non in municipijs, quam in vrbe, vbi sunt opes ad defendendum, ne eripiantur per vim. [Si tanto omnium] nos clare superius vidimus, quomodo argumentari cepit Cato aduersus Cæs. videlicet, quod censuisset in custodijs habendos per municipia coniuratos, & confuta uic illud Cato, quia dixit tutius seruari Romæ quam in municipijs, si vim eorum timeret. Nunc respondet ad illam partem si non timet dicens, si ille non timet p. c. nec me vsque simul magis timere decet. [Si in tanto] Est pulchra compositio, aut timet aut si non timet vanum est consilium suum, videlicet, quod per municipia distribuatur, si non timet nobis multo magis timendum est, & hic latenter innuit, cum huius coniurationis conscius esse. [Eo magis] Tanto magis refert, ad rem pertinet. [Mihi atque vobis]. i. timere mei causa, & causa vestri. [Statuetis] Sententiam tuleritis. [Pro certo] Certum hoc sit, & exploratum vobis. [Decernere] Iudicare, & sententiam afferre. [Illi]. f. Cat. & complicitibus suis. [Infirmior] Imbecillior. [Languere] Torpescere, ad vindictam eorum, qui capti. [Omnes] Catil. cum suis militibus, quos in exercitu habet. [Ferores] Aderunt Vrbem ferocius inuadent. [Armis]. i. tantum modo armis, si res ita esset, videlicet, vt armis tantummodo auctum esset imperium nostrum. [Quippe sociorum inquam] Si resp. tantummodo armis aucta fuisset, nos eam multo maiorem atque ampliolem haberemus. [Illi]. i. maioribus nostris. [Industria] Videlicet retinendi ea, quæ ipsi pepererant foris. [Iustum imperium] Videlicet nullis iniurijs afficiendo socios. [Animus] Non gratia, non metu, nõ misericordia commouebatur, sed veritatem tantummodo sequerebatur. [Obnoxius] Subiectus libidini, nam qui sibi conscius est alciuis delicti, vel libidinis, non audeat liberam habere sententiam. [Pro] Videlicet, pro industria, pro iudicio iusto, pro cõsilio, pro libertate consulendi, [Publice] egestatem Quia temp. nihil omnino curamus. [Priuatim] opulentiam Quia dummodo nos diuites simus parum curamus quomodo se resp. [Habeat]. [Laudamus] diuitias Vnum sequitur ex reliquo, nam quia diuitiæ nobis placet, ideo ocio torpescimus. [Inter bonos, & malos] Quia nulla differentia, sit seu bonus, seu malus fuerit. [Ambitio] Ambire est blanditijs circumire, videlicet, fictis blanditijs allicere. [Neque mirum] Nunc rationes adducit Cato, quia adeo corrupti sunt mores ciuitatis vt nullum discrimen inter bonos, & malos sit. [Sed]. f. quæ præmia virtutis sunt, omnia ambitio sequitur. [Neque mirum]. f. est, non discrepare bonum a malo, & præmia virtutis ambitionem possidere. [Separim] Vbi non in commune consulitis, sed priuatim sibi quisque prouidet. [Vbi domi] Et non est mirum. [Vbi] Quando. [Voluptatibus] Edendi, bibendi, vestiendi, exornandi domos vestras, & ædificandi eas. [Hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis] Videlicet pecuniæ gratia omnia conceditis, si quis pecuniam vobis tradiderit, ille in senatu consequitur quod optauerit, & si quis plus gratia apud vos valuerit, facile quidquid voluerit obtinebit. [Eo]. i. ideo. [Vacuum] Desertam, quia resp. defensoribus nuda inuaditur a sceleratis hominibus. [Coniuratore] Rem omnem ante oculos ponit, vt periculosior videatur. [Nobilissimi], q. d. si homines humiles conditionibus hoc fecissent fortasse veniam dandam esse censerem. [Infelissimam] Scitis Gallos semper P. R. infelissimos fuisse, & superatis alpihus in Italiam transiitum fecisse, eamq. armis plurimum vastasse. [Dux] Catil. super caput imminet nobis, qui iam occupauerat alpes. [Vos cunctamini] Cum tantum periculum imminet, tergieramini. [Misericamini] Irridet Caij Cæs. orationem per quamdam ironiam. [Adolescentuli] Valde iuuenes. [Per ambitionem] Non spe regni, sed ambitione quadam. [Res ipsa] Dicit aliquis. ð Cato non est quod miretis, quia res quidem per se aspera est, sed non timeatur, imò tu. f. timeris. [Inertia] Inertiam corporis, mollitiem animi esse vult. [Inertia] Imbecillitate corporis. [Mollitie] Effaminatione animi. [Cunctamini] Moramini. [In maximis periculis]. f. bellis gallicis omnibus belli Punici, primo & secundo, & tertio. [Supplicijs]. i. precibus, quia non solum supplicium pena dicitur, sed etiam preces significat, quia apud maiores, oninis pena erat pecuniaria, etiam qui interfecisset pecuniam soluebat, sed multo maiorem, & quia hac pecunia multatitia, quæ soluebatur propter supplicium emebantur hostiæ, quæ dijs immortalibus immolarentur, inde consuetudo inoleuit, vt supplicium preces significaret. [Vigilando] Procurando res. [Agendo] Tractando. [Cedunt] Eueniunt. [Socordiz atque ignauiz] Socordiz animi & inertiz corporis te tradideris. [Sunt]. f. dij. [Hostem] Contra hostem. [Egregius] adolescens Egregij animi

iuuenis. [Immoderate] fortitudinis Quia præter modum fortis fuit. [Morte]. i. capitali pena affectus est. [Cetera vita]. i. præter hoc scelus, in omni reliqua vita modestissimi, ac temperantes fuerint. [Cetera] Reliqua. [Obita] huic Vt. f. propter reliquam ante actam vitam hoc scelus remitti debet. [Dijs videlicet] Ne peieraret per deos. [Hominibus] Videlicet ne homines iniurijs afficeret. [Iterum] Secundo. [Nam quid ego] Ac si diceret, eorum flagitia satis nota sunt vobis. [Quidquam pens] Aliquid considerationis habuissent. [Me Hercule] Peccato locus esse, vt peccari posset sine excidio reip. vt demissis coniuratoribus experiamini, quanta pernicijs vobis instaret. [In faucibus ira] Videlicet in alpihus. [In sinu] In gremio videlicet. [Parari, neque consuli] Nam si quid occulte facere voluerimus, continuo coniuratores in vrbe sunt, qui consilia nostra palam faciant Catil. [Quare ego] Ecce nunc sententiam suam concludit. [Nefario] Scelerato, non dicendo contra deorum iura. [Cõsilio] Quia nefas pertinet ad deos, & contra deos facit, qui patriæ nocere machinatur. [In maxima] Videlicet vt imperium amitteret. [Tiri Vultureij] Quia facta fide pub. dixit de coniuratione. [Conuicti] Sunt argumentis confessi sua sponte, nam cõuincuntur argumentis, confitemur sponte nostra. [Ecce] Cruentia. [Confessi] Nam si confessi sunt, ideo manifesti. [More maiorum] Antequam lex Porcia feretur, nam lex fuit vt ciues qui cõtra temp. quidquam patrauissent, capite punirentur, sicut Brutus duos filios virgis cædi, & securi percussis iussit, quod consilia prodenda vrbis sumperunt. Val. lib. v. cap. viij. de seueritate parentum in liberos: Brutus quoque gloria par Romulo, quia ille vrbem, hic libertatem Rom. condidit: Filios suos dominatio nem Tarquinij à se expulsum reducentes summum imperium obtinens comprehensos, proq. tribunali virgis casos, & ad palum religatos securi percussis iussit, & pater vt consulem ageret, orbusque viueret, quam publicæ vindictæ deesse maluit.

L O N G E aliena Diuersa. [Catonis oratio in del. est] Benevolentiam capiat ab auditorum persona appellando eos à nomine dignitatis, & à propria persona cum demonstrat in senatu pro communi vilitate concionem habuisse. Arg. sumitur ab ho. honestum est pro salute patriæ coniuratos interficere, & à tuto, quia tutiores erunt si de his sumperint supplicium, cum Catil. iam vrgeat Italiam exercitu. Varias sententias consulat Cato per confirmationem, & subiectionem. [Illi mihi] Nunc proponit. omnis propositio ex duabus rationibus saltem constare debet. [Differunt] Disputasse. [Res] Difficultas. [Nam cetera] Prima propositio ratio. [Facta] Commissa. [Iudicia] Vt puniantur. [Capta vrbe] Secunda propositio ratio. [Fit victis] Nihil in victoris potestate remanet. [Appello] Ad vos conuerto sermonem ð ciues. [Villas signa] Articulus est. [Amplexamini] Tanto tenetis affectu. [Capessite] Defendite. [Vestigalibus] Prouentibus reip. [Sapenunero] More Catoniano digreditur & est expolitio. [Luxuria] Intemperantia. [Aduersos] Insenso. [Mihi, & animos] Distis, & factis. [Condonabam] Tacebam. [Sed ea]. f. verba mea. [Opulentia] Diuitiarum affluentia. [Tolerabat] Sustinebat. [Negligentia] Ignauiam Romanorum. [Agitur] Queritur. [Misericordia] Vt diffinit Sen. in ij. de Clementia, est ægritudo animi ob alienorum malorum speciem, quæ non viris, sed mulieribus conuenit. [Amisimus] Quia si scelestus plectitur, illa quæ iustitia est, appellatur crudelitas, cum, vt ait Sen. tam omnibus ignoscere, quam nulli crudelitas sit. ergo ille qui misericordiam nocentibus præbet crudelis est, quamuis ea venia ab imperitis misericordia dicatur, cum re vera non sit. [Sociorum] Confederatorum. [Sanguinem] Vitam. [Composita, eleganter] est enim specialis consuetudo. [Diuerso itinere] Quia boni ad elysios tendunt, mali autem in inferno cruciantur. Vnde ait Plato: Anima, si intemerata exierit de corpore, superna sortitur, si polluta, relegatur ad inferos. [Formidolosa] Horrenda. [Pecunias] Patrimonia. [Publicandas] Confiscandas. [A popularibus] Fautoribus. [Quare vanum]. i. futile. firmissima argumentatio est cum subiectione. [Decernere] Ferre iudicium. [Languere] Deficere animo. [Ferores] Terribiles. [Armis] Militum multitudine. [Sed alia] Præter arma. [Magnos] Potentes. [Industria] Exercitatio. [Inter bonos, & malos] Vnde Sen. in primo de Clementia ait, Vbi discrimen inter bonos, & malos sublatum est, confusio sequitur & virtutum eruptio. Itaque adhibenda est moderatio quæ sanabilia ingenia distinguere à deploratis sciat, nec promiscuam habere clementiam oportet. [Sibi] Ad propria commoda. [Hic] In senatu. [Pecuniæ] Quia propter præmium datis sententias. [Vacuum] Sine defensoribus. [Misericamini] Ironia. [Si

GLAR.

AS C.

MAMA

[Si illi] co) Luit lib. bell [Cuncta] re. [Ob] contam fuit. [Ip] secunda
A. M ac Cic Aulum tus code Postum men ipi vtroque rie tradi ximus, lina cur mihi iei exponit ru ciuita non om tempor faucibu
AS C. LO reip. co ria Cæs pio inn .f. com la noit mecum mens lo tur mili qui para ris. f. deo laribus, bellum i pediens, tare qui veltum vbi. i. po prouide plores. i tionem occifore capia vr les sup. f. senac cio estir ad vinu cias velt retinere ra habet de se bo .i. spaciū pore tor pum tre galibus. rum. f. v. bio. i. in hoc ordi pe de lus fa. i. prop mihi qu hi atque bidini al ba mea, supporta viuamus magnific hac .f. m stium, vr potestate det etiam nem & n dem. i. ce nos amif

[Si illi] Coniurati. [Non votis atque] Sententia. [Bello Gallico] Liuius & Val. Max. bello Latino fuisse scribunt, Dionys. iiii. lib. bello Gallico. [Contra imperium] Sine imperio patris. [Cunctamini] Hæstiacis. [Cetera vita] Ante acta in qua boni fuerunt. [Obstat] Impedit ne puniatur in hoc scelere. [Si famæ] Quia contaminatus fuit. iterum, nam prius in coniuratione Pisonis fuit. [Ipsa re] In effectu. [Vrget] Instat. [More maiorum] Non secundam legem Porciam.

GLAR. A. MANLIVS Torquatus bello Gallico) Liu. lib. VIII. ac Cicero III. Officiorum satis concorditer hunc Titum, non Aulum nominant, & bello Latino id factum, non Gallico. Vetus codex omiserat prænomen. Quanquam lib. iiii. de Aul. Postumo Tuberto tale quiddam memoriæ proditum ait, cui tamen ipse non subscribit. Val. Max. lib. ij. de disciplina mil. de viroque eandem scribit historiam. Ideo hoc ab auctoribus varie traditum videmus, quod nos ea de causa admonendum duximus, ne in his codices temere, vt fieri solet, emendentur. [Catilina cum exercitu in faucibus vrget] R. isum hoc loco mouerunt mihi ieiuni illi commetatores in hunc auctorem, quorum alius exponit in faucibus. f. ad deuorandum, alius. In faucibus. i. introitu ciuitatis, tertius, In faucibus Italiæ. i. in Alpibus. Ceterum non omnes codices habent Italiæ. Ideoque malim quando hoc tempore Catilina cum exercitu in Hærruria erat exponere, In faucibus Apennini, quæ ipse tamen sunt Italiæ.

AS C. LONGE aliena) In hac oratione Cato diserite & fortiter reip. consulit pro magnitudine animi decernens vnde à clementia Cæsaris alienus etiam aliena vitur oratione, quod in principio innuit dicens. [O P. C. cum]. i. quando, ego considero res. f. committas, aut potius negotia & viliuates nostras, & pericula nostra in quibus erimus si illi seruentur, & cum saepe reputo mecum sententiam nonnullorum præcipue Cæsaris, est mihi mens longe aliena. i. abhorrens ab opinione eorum. [Illi videntur mihi diseruisse]. i. disceptasse & decreuisse, de poena eorum qui parauere, Patriæ. f. vbi in qua nati sunt, & parentibus, & aris. f. deorum hoc est templis, & focis. i. domibus priuatis aut dijs laribus, bellum, pro quorum omnium protectione iustum terè bellum sumitur. [Autem pro sed. res]. i. vtilitas aut negotium expediens, monet magis cauere ab illis. f. coniuratis, quam consulere quid statuamus in illos. i. contra illos. [Nam tu]. i. quilibet vestrum, persequere. i. posse persequi & punire cetera maleficia, vbi. i. postquam sunt facta. & nisi prouideris. i. quilibet vestrum prouiderit, ne hoc. f. maleficia coniuratorum accidat, tu implores. i. quilibet imploret frustra. i. in vanum iudicia. i. executionem iustitiæ, vbi. i. postquam euenerit, quia ipsi & iudices & occisores erunt, nam nihil reliqui. i. quod relinquatur victis, sit capta vrbe. i. si vrbs fuerit ab illis capta. Sed per deos immortales sup. adiuro vt verum fateamini, ego appello. i. alloquor, vos. f. senatores qui fecistis. i. reputastis semper pluris. i. maiori precio estimanda, domos. f. in vrbe, villas. i. domos in agro, signa. f. ad vinum exculpta, tabulas vestras. f. artificiose depictas. i. delicias vestras, q. temp. Et ita cui sim taxat mores illorum, si vultis retinere ista. f. oblectamenta vestra quæ amplexamini. i. tam chara habetis cuiusmodi sint. i. sine laudanda sine vituperanda, quia de se bona non sunt, si vultis præbere vestris voluptatibus oculi. i. spaciis & tempus, sine quo nullæ sint, expergiticimini. f. de sopore torporis & ignauia, aliquando. i. tandem & capessere. i. accipere ite temp. Nam non agitur. i. non disceptatur nunc de vestri galibus. i. redditibus & pensionibus reip. neque de iniurijs sociorum. f. vlciscendis, libertas nostra & anima. i. vita nostra est in duobus. i. in periculo. O patres conscripti ego feci sæpenumero in hoc ordine. f. senatorio, verba. i. locutus sum & questus sum sæpe de luxuria atque auaritia ciuium nostrorum. & habeo ea causa. i. propter ea multos mortales. i. homines aduersos. i. inimicos mihi quia ego qui nullius delicti gratiam. i. veniam fecissem mihi atque animo meo, haud facile condonabam. i. remittebam libidini alterius delicta. [Sed ea tamen parumpendebatis, ea]. f. verba mea, tamen resp. erat firma, quia opulencia eius tolerabat. i. supportabat negligentiam. f. vestram. Nunc vero non agitur an viuamus bonis moribus an prauis. neque quantum aut quam magnificum sit imperium P. R. sed cuiuscunque modi videntur hæc. f. mores & imperium, agitur an sint futura nostra, an hostium, vna. i. pariter nobiscum, quia & nos, si vicerint, in eorum potestatem erimus. Nominat. i. nonne quisquam nominat. i. au det etiam nominare mihi. i. cui libet hic. i. in hac re mansuetudinem & misericordiam, q. d. illis nullum penitus esse locum. Equidem. i. certe (Cicero accipit in prima persona pro ego quidem) nos amissum iam pridem (vbi iam pridem præterito iungitur &

rei non persistenti) verà vocabula rerum, quia largiri bona alienam vocatur liberalitas, cum sit rapinosa prodigalitas, audacia malaram rerum vocatur fortitudo, cum sit vitium illi contrarium peccans per abundantiam, eo. i. propterea resp. est sita. i. locata in extremo. i. in vltimo gradu aut æstimationis aut durationis. Sanè sint. i. permittantur à me quidem esse liberales ex fortunis. i. diuitijs sociorum, quoniam mores ita se habent vt tales liberales vocentur & honorentur, misericordes sint. i. reputentur in furibus. i. inter fures ararij. i. thesauri publici, aut sint tales misericordes in furibus pro in. i. erga fures ararij, ne tamen misericordes largiantur illis. f. furibus ararij & pecculatoribus, sanguinem nostrum. i. etiam vitam nostram, & ne eant perditum. i. ne perdant bonos omnes dum parcunt paucis sceleratis. C. Cæsar differuit. i. disputauit paulo ante, sup. me, bene. i. artificiose secundum quod bonum vocamus artificiosum & peritum, vt, Cur non Mopsæ boni quoniam conuenimus ambo &c. & composita. i. quadranter, in hoc ordine. i. coram nobis de vita, & morte, asserens videlicet mala non esse quæ in hac vita non sunt, in qua re errauit. vnde ironia non vacat quod dicit bene & composita. Nam subdit, Credo. f. quod differuit ita existimans falsa ea quæ memorantur de inferis: (Vnde Iuuen. Esse aliquos manes & subterranea regna &c. Nec pueri credunt nisi qui non dum ære lauantur. i. existimans fallum esse, malos habere itinere diuerso à bonis, loca terra. i. obsœna & obsœura, inculca. i. neglecta, foeda. i. immunda, atque formidolosa. i. plena formidinis passiua. [Itaque. i. & ita, censuit pecunias eorum]. f. deprehensorum publicandas, & ipsos. f. deprehensos esse habendos in custodijs per municipia. i. in municipijs, videlicet timens ne si sint Romæ ipsi eripiantur per vim, aut à popularibus. i. fautoribus coniurationis, aut à multitudine. f. sperdita & ære alieno oppressa, quasi vero mali & scelesti sint tantummodo in vrbe, & non sint sup. dispersi per totam Italiam. Aut quasi audacia non possit plus ibi. f. in municipijs, vbi minores opes. i. potentia mihi & vobis. Quare equidem. i. certe hoc consilium est vanum. i. frivolum & inutile, si metuit periculum ex illis. f. deprehensis, & si solus omnium non timet. f. Cæsar in tanto metu. f. omnium. eo magis conuenit (alij referunt legunt) me timere mihi & vobis. Quare. i. quamobrem cum statueris de P. Lent. & de ceteris. f. deprehensis, habetote pro certo vos decernere simul de exercitu Catil. & omnibus coniuratis. [Quanto vos &c.] Ex hac oratione clare perspicitur seueritas & acrimonia Catonis, qui ceteris hæsitantibus fortiter agendum censuit vt sub ordine patebit qui talis est: O patres conscripti quanto attentius. i. diligentius ageris vos ea quæ contra coniuratos dicta sunt, tanto infirmior animus erit. f. coniuratis. Si coniurari viderint vos languere. i. more languentium remittere animos paululum, ipsi omnes aderunt iam. i. paulo post, feroces. f. propter succellum, vnde Maro Aen. v. Hos successus alit, possunt quia posse videntur. O patres conscripti nolite existimare maiores nostros fecisse temp. magnam ex parua, imò ex minima, vt Liu. attestatur in præfatione & docet lib. i. armis. i. per arma vite bella, si esset ita. i. vt multitudine armorum aut vt armorum resp. augeri posset, nos haberemus eam multo pulcherrimam, quippe. i. quia certe maior copia sociorum atque ciuium, præterea. i. insuper armorum atque equorum est nobis, quam illis. f. maioribus nostris. Sed alia. i. alia res fuisse quæ fecere illos. f. maiores nostros magnos, quæ nulla. i. non, aut penitus pro nulla parte sunt nobis, videlicet, industria. i. naturalis gnauitas & solertia, domum. i. cum essent in pace & iustum imperium foris. i. erga externos, & animus liber. i. nulli passioni seu affectiioni obnoxius in consulendo, hoc est neque obnoxius delicti. i. peccato commisso, neque libidine. i. male voluntati ad committendum. Nos habemus pro his. i. loco harum virtutum luxuriam auaritiam, & egestatem pu. id est in rep. & opulentiam. i. abundantiam opum & diuitiarum priuatum. i. in propria cuiusque possessione. Nos laudamus diuitias & sequimur inertiam. i. ignauiam & socordiam. i. vitam sine arte & industria Nullum discrimen. i. nulla differentia, est. i. reputatur apud nos, inter bonos. i. fortes strenuos & iustos, & malos. i. ignauos & iniquos. [Ambitio]. i. superba petitio honorum possidet omnia præmia virtutis. i. omnes dignitates debitas his in quibus est virtus. Neque mirum sup. i. vbi. i. quado quidem vel postquam vos capituli consilium non in commune, sed quisque sibi. i. pro vilitate sua, separatim. f. à consilio alterius. Vbi. i. postquam vel quandoquidem vos seruitis. i. indulgetis domi voluptatibus, & hic. i. in foro & senatu, hoc est in pub. pecuniæ. f. plus offerentis, aut gratiæ. i. amicitia plus amati. eo. i. per id fit vt impetus fiat in temp. vacuam

cuam. i. exhaustam & desertam. Sed ego omitto hæc. i. vitia minus perniciofa. [Ciues nobilissimi coniurauere incendere patriam. i. suam & nostram, accersuerunt. i. aduocauerunt & sollicitauerunt gentem Gallorum infestissimam. i. innocentissimam nomini Rom. i. nationi Romanæ, dux hostium. i. Catilina, est cum exercitu supra caput. i. imminet nobis, vos cunctamini. i. moram trahitis etiam nunc. i. in tanta re, ac dubitatis, quid. i. pœnæ statuatis hostibus deprehensis intra mœnia. Ego censeo misereamini, si supp. aut quia (& est ironia) homines adolefcentuli deliquere per ambitionem, atque dimitatis etiam armatos. i. in patriam. Ego vereor ne ista. i. contemnenda mansuetudo & misericordia, conuertatur nobis in miseriam, si illi. i. coniurati ceperint arma. Scilicet. i. scire licet quid sit, res. i. coniuratio est aspera, sed vos non timetis eam, imò licet dissimuletis maxime, sed vos cunctamini expectantes alius alium. i. vos mutuo, & inertia & mollitia. i. per inertiam & molliem animi vestri, cunctamini dico, velut confidijis immortalibus, qui seruauere, hæc. i. nostram temp. sæpe in magnis periculis. Sed erratis quia auxilia deorum non parantur. i. acquiruntur, votis. i. per vota, neque supplicis, per supplicationes, muliebribus. i. quæ sunt leui animo more mulierum, omnia cedunt prospere. i. dijs id agentibus, vigilando, agendo, & bene consulendo. [Vbi tradideris te. i. quilibet tradiderit se foecordiae. i. corpori qui est seorsum a corde & ignauitæ, tu implorans. i. plorando inuoces, nequidquam. i. frustra deos quia ipsi sunt tibi irati & infesti. A. M. T. iussit apud maiores nostros. i. prisca temporibus in bello Gal. necari filium suum. quod is. i. filius pugnauerat, etiam feliciter, in. i. contra hostem. i. Gallum contra imperium. i. patris. Atque illo. i. filius Tor. adolefens egreg. dedit morte pœnas virtutis immoderate, quia inobediens. [Vos cunctamini. i. hæsitatis, quid statuatis. i. constitutatis, de parricidis crudelissimis qui in patriam coniurauerunt? Videlicet (ironice) cetera vita eorum obflabat huic sceleris. i. punitioni huius sceleris. [Verum parcite dignitati Lentuli si &c.] q. d. quia ipse non pepercit nec vos parcat. Ignoscite adolefcentiæ Cethegi, nisi. i. si non est verum quod intulit iterum bellum patriæ. Nam quid ego loquar de Gabinio, Statilio, Cæpario? quibus si fuisset. i. ipsi habuissent vnquam quidquam pensi. i. considerati non habuissent de rep. ea. i. talia consilia. Postremo patres conscripti si locus esset peccato. i. peccatum tolerari posset, me. Hercule. i. ita iudicant ut verum dico, ego paterer facile vos corrigi. i. castigari, ipsa re. i. euentu malo quoniam verba admonitoria. i. contemnitis vbi non apte additur mea. Sed nos sumus circumuenti vndique. Catilina cum exercitu vrget. i. nos aut Italiam faucibus. i. ad deuorandum. Alij hostes sunt intra mœnia, in sinu. i. complexu vrbis. neque quidquam potest a nobis parari neque consuli occulte, quo. i. quanto aut quo circa est magis properandum. Quare ego censeo ita, cum. i. quando quidem resp. venerit in maxima pericula, consilio nefario ciuium sceleratorum, & hi. i. ciues sunt conuicti iudicio Vultureij & legatorum Allobrogum & confessi parauisse eadem incendia & alia facinora fœda atque crudelia in ciues & patriam, censeo inquam supplicium fumendum more maiorum de confessis, sicuti de manifestis. i. manifeste reis rerum capitalium.

Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemq. senatus magna pars, sententiam eius laudant: virtutem animi ad cœlum ferunt, alij alios increpantes, timidos vocant. Cato, magnus, atque clarus habetur: senatus decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multaq. audienti, quæ populus R. domi, militiæque, mari, atque terra præclara facinora fecit; forte libuit attendere, quæ res maxime tanta negocia sustinisset. Sciebam sæpenumero populum R. parua manu, cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus. Ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerauisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos, Romanos ante fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta parauisse: eoque factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia ciuitas

corrupta est. rursus respub. magnitudine sua imperatorum, atque magistratum vitia sustentabat: ac veluti effœta parentum, multis tempestatibus, haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed mea memoria, ingenti virtute, diuersis moribus fuere duo viri M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin vtriusque naturam, & mores quantum ingenio possem, aperirem.

Postquam Cato assedit) Nunc dicit quid fecerint senatores, perorata Cato. oratione. [Assedit. i. perorata oratione. [Omnes consulares) Omnes consulares, qui consulatum gesserant. [Ferunt,] Efferunt, extollunt. [Sed mihi multa) Digressionem facit, in qua ostendit, quæ nam res fuerit, quod a paruulo initio resp. Romana ad imperium totius orbis terrarum peruenerit. [Multa legenti) Multas historias. [Audienti) A maioribus, a senatoribus. [Domi) In pace. [Mari, atque terra) Bello terrestri, atque nauali. [Attendere) Diligenter considerare. [Quæ res) .i. bello paceque gesta. [Parua) Parua turbæ. [Magis legionibus hostium) Duabus legionibus Lucullus contra Mithridatem & Tigranem pugnavit, qui in exercitu quinquaginta millia hominum habuisse dicuntur. vnde Cicero in oratione pro Archia pœta cum Lucullum laudaret, vt Populi Rom. exercitus, non cum magna manu innumera armatorum copias fudit. [Violentiam) Vt aduersus Annibalem, aduersus Gallos. [Facundia Græcos) Quia Græci semper Romanis eloquentia, Galli ipsidem Romanis bellicis rebus superiores extiterunt. [Fuisse ante Romanos) .i. superiores fuisse Romanis, & est idoneus dicendi modus. Petrus est ante Ioannem virtute. i. Petrus præstat Ioannem virtute. [Agitanti) Cogitanti. [Constabat) Manifestum erat. [Parauisse) Confessisse cuncta, quæ ad augendum imperium Populum R. pertinuissent. [Eoque factum est) Quia egregia virtus paucorum omnia comparauerat Populo Rom. sequitur illud, vt paupertas diuitias & paucitas superaret multitudinem. [Postquam luxu) Quia occurrit, si paupertas diuitias, & paucitas multitudinem super, quomodo ergo tantum imperium permansit cum nec virtus, nec partimonia remanserit in vrbe? Respondet Sal. luxu, luxuria, superfluitate. [Desidia) Inertia. Nam deses dicitur, qui labore desitit. [Sustentabat) Quia ad eam magnitudinem peruenerat, vt eueri non posset vitij imperatorum. [Sicuti effœta) Diu inquit ciuitas parentibus, quasi orba sine magnæ virtutis ciuibus fuit. [Effœta) Siue si resp. esset priuata & orbata parentibus. Nam mulier dicitur esse effœta cū partum ediderit, aut effœta casus ablati ui est, vt sic effœta. i. exsistente. [Sed memoria mea) Post magnum temporis interuallum ætate mea inquit Salustius duo præstantissimi viri in vrbe Romana inuenti sunt, C. Cæsar & M. Cato. & vide quomodo post digressionem ad id peruenerit, quod intendebat, videlicet vt de virtutibus C. Iulij Cæsaris & M. Catonis diceret. [Res obtulit) .i. dicendo de orationibus, quas vterque in senatu habuerit. [Non fuit consilium) Non placuit. [Præterire silentio) Non nihil de virtute eorum prædicare. [Naturam) Ingenium. [Mores) Consuetudines vitæ. [Quantum ingenio possem) Quantum viribus ingenij valerem.

TIMIDOS) Pusillanimes. [Magnus) .i. magnæ fortitudinis. [Sicut ille censuerat) Non mirum si Catonis sententiam approbavit senatus, erat enim magnæ apud omnes auctoritatis. & vt ait Plut. in Demosthenis vita, plerumque probatus vir, & fidelem populum habens, vno verbo vel nutu longas aliorum orationes exuperat. [Domi) In temp. [Maxime) Præcipue. [Tanta negocia) Tanta difficillima bella. [Contendisse) Pugnalles. [Violentiam fortunæ) Impetum, quia quamuis fracti, tamen non deiecerunt animum. [Constabat) Certum erat mihi. [Parauisse) Alii ter parauisse. [Luxuria) Intemperatia. [Ciuitas) Ciues ipsi. [Magnitudine sua) Opulentia. [M. Catonis) .i. Vitensis. [Ne quid nouaretur) Appianus: Veritus itaque Cicero, ne instant nocte aliqui a coniuratorum manus in foro exurgeret, ac pro illis pariter & se ipso sollicitus ne quid dirum aut fœdum molirentur, vtilius esse ratus, cum senatus in curia adhuc esset, celeriter nullo iudicio rem conficere vnumquenque ex coniuratis in carcerem duci imperat. Ibidemque multitudine inlicita supplicio affecti. Ceteri meo territi hinc inde dilabuntur. Eo modo ciuitas territa paulisper respirauit.

GLAR. - AC veluti effœta parentum) Effœta parente legit Badius in auferendi casu vtrunquē, quæ lectio quidem placet, nam alteram per genitium, ego sanè non intelligo. Etiam si & vetus codex ita habeat.

AS C. - POST QVAM Cato assedit, quia consularis erat & ita sedere solitus cum senatoribus, verum orantes stabant, vnde est, ad iudicium ita omnes consulares, i. qui aliquando consules fuerant, & ita magna pars senatus, i. senatorum seu seniorum, laudant sententiam eius. s. Catonis, verum, i. sed efferunt, ad cœlum. s. vsque, virtutem animi eius, alij increpantes alios, i. se mutuo, vocant sup. se timidos qui aliter senserint. Cato habetur, i. reputatur ab omnibus clarus atque magnus: Senatus decretum fit sicuti ille censuerat, i. vt supplicium vltimum sumeretur de deprehensis. [Sed inquit auctor noster] Libuit mihi legenti multa præclara facinora quæ scripta sunt, & audienti multa non scripta, quæ Populus R. fecit domi, & militiæ, i. in bello. & in sup. mari & terra, libuit dicit forte attendere, i. considerare, quæ res, i. quæ causæ, sustinuisent, i. sursum retinuisent ne laberentur maxime, i. præcipue tanta negotia, quanta illi gesserunt. [Sciebam Populum R. contendisse parua manu, i. paruo exercitu militum, cum magnis legionibus], i. copijs in legiones distributis, hostium, de quibus prius diximus. Cognoueram bella gesta paruis copijs, s. exercitus Rom. eum regibus opulentis, i. plenis oppum & ita grande exercitum habentibus. Ad hoc, i. in super cognoueram P. R. tolerauisse sæpe violentiam fortunæ, i. habuisse fortunam maxime suam & inimicam. Et græcos fuisse ante Romanos, i. vicisse eos facundia, i. eloquenti sermone. Vnde Maro Aen. vj. Orabant alij causas melius &c. & Gallos fuisse ante Romanos gloria belli, quia vt Iulianus dicit olim in Africa, & Asia nullum bellum sine Gallo milite feliciter gerebatur. & vt in Iugurtha dicit, cum Gallis non pro gloria obrinenda, sed pro salute conseruanda Rom. debellabant. At, i. sed constabat, i. competum erat & apparebat mihi agitanti, i. versanti multa, i. multas causas tantorum facinorum egregiam virtutem paucorum ciuium patriauisse, i. egisse & effecisse cuncta, & eo, i. propterca factum est, vt, i. vt pauperitas superaret diuitias, & paucitas multitudinem. Sed postquam ciuitas Rom. corrupta est luxu, i. luxuriosa & molli vita, atque desidia, i. pigritia, rursus, i. econuerso tunc resp. sustentabat sua magnitudine, s. diuitiarum & potentia vitia imperatorum, atque magistratuum. At, i. sed, sicuti, i. quasi, parente, i. matre, s. Romana ciuitate effœta, i. exhausto factu non habente vnde amplius factum producat, sicut verulæ effœte dicuntur vbi desinunt concipere, haud quisquam, i. nemo fuit multis tempestatibus Romæ sanè, i. valde magnus, i. egregius ciuis. Sed duo viri, s. M. C. & C. Cæsar, fure me memoria, ingenti virtute, i. habentes ingentem virtutem diuersis moribus, vnde eorum mores nimium graphice describit: Quod, s. duos tales viros fuisse, quoniam res, i. occasio scribendi obculit, non fuit consilium præterire silentio quin aperire quantum possem ingenio, naturam & mores vtriusque.

COMPARATIO M. CATONIS, ET C. CAESARIS.

GITVR his genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuere, magnitudo animi par, item gloria, sed alia alij. Cæsar beneficij, ac munificentia magnus habebatur: integritate vitæ, Cato. Ille mansuetudine, & misericordia clarus factus * est: huic seueritas dignitatem addiderat. Cæsar dando, subleuando, ignoscendo: Cato nihil largiendo gloriam adeptus est. In altero miseris profugium erat, in altero malis pernicies. Illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare: negocijs amicorum intentus, sua negligere: nihil denegare quod dono dignum esset. sibi magnum imperium, exercitum nouum bellū exoptabat: vbi virtus eius enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, & decoris, sed maxime seueritatis erat. Non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum

strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat. esse quam videri bonus malebat. Itaque quo minus gloriam petebat, eo magis illam assequeretur. Postquam vt dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, Consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, ante capere, nequid eo spatio noua retur, Triumuiros quæ ad supplicium postulabat, parere iubet. Ipse dispositis præsidijs, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, vbi paululum ascendis ad læuam circiter duodecim pedes humi depresso, eum muniunt vndique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta: sed inculta tenebris, odore foeda, atque terribilis eius facies est. In eum locum postquam demissus est Lentulus: iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo guttam fregere. Ita ille Patricius ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitum vitæ inuenit. De Cethego, Statio, Gabinio, Cæpario eodem modo supplicium sumptum est.

GENUS, ætas, eloquentia) Quia ambo erant ætate florentes, eloquentia insignes, genere nobiles. [Alia alij] Notandum est quod alius cum de pluribus dicitur, hic de duobus tantum dicitur. [Beneficij] Merendo. [Munificentia] Largiendo. [Ille] Cæsar. [Mansuetudine, & misericordia, ignoscendo] Nocentibus, seueritate dignitatis nemini parcendo, qui quidem aliquid deliquisset. [Dado] Beneficia pauperibus. [Subleuando] Miseros. [Ignoscendo] Nocentibus. [Nihil largiendo] Nec pecunias, nec pœnas remittebat Cato. [Pernicies] Exitium. [Facilitas] Quia facilis erat ad ignoscendum. [Constantia] Quia constans erat & à iustitia nullo modo deterreri potuerat. [Postremo] Pergit mores & ingenium Cæsar & Cato, prosequi ostendens quam inter eos differentia esset. dicit enim vt omnia complectar, Cæsar vir nobilissimus fuit, Cato autem seuerissimus & modestissimus. [Laborare, vigilare] Laboribus, vigilijs operam dare & intentum esse. [Sua negligere] Paruipendebat res suas priuatas, dummodo sociorum negotia procuraret. [Quod dono] Nihil quod donari posset vnquam negabat. [Nouum] Magnum quod tandem obtinuit cum in Galliam missus est. [Vbi] In quo studium, exercitatio &c. [Decoris] Decentia & ornamentum, ne quid faceret contra honestatem. [Seueritatis] Iustitiæ: adeo enim seuerus erat, vt precantem ignoscere nolleret. [Diuitijs] Vt ceteris diuitijs præstaret. [Factione] Factio dicitur malorum conspiratio. Factiones interdum dicuntur opes & diuitiæ. [Cum strenuo] Vt strenuum virtute, modestum pudore, innocentem abstinentia superaret. [Esse] Postquam ad propositum redit, dicens, duo tanta virtute viri sententiam suam dixerant. [Senatus in Cat. sententiam discessit] Senatus omnis laudauit Catonis sententiam. [Antecapere] Præuenire, anticipare. [Triumuiros] Iudices rerum capitalium. [Dispositis præsidijs] In locis opportunis, ne quis per vim Lentulum eriperet. Nam potentissimus erat in vrbē. Fuerat enim ante consul, nunc vero Prætor. [Quæ postulabat] Videlicet laqueum & eiusmodi, quibus noxij necantur. [Quod Tullianum] Quotiescunque re latium inter duo substantiua diuersorum generum ponitur, cuiuscunque volueris addere potes, dummodo vtrunque sit appellatiuum. quod si eorum alterum proprium est, concordatur cum proprio non cum appellatiuo. [Parietes] Murus. Differentia est inter mœnia, murum, & parietem. Nam mœnia sunt verbis, murus publicorum ædificiorum, paries priuatorum. [Camera] Arcus incuruus. Differentia est inter cameram, & fornicem. Nam camera est totum ædificium coniunctum, fornicem est quæ libet ex quatuor arcibus camera, super quibus ædificata est ipsa camera. [Inculta] Deformis. [Lapideis fornicibus], i. vincta fornicibus ex lapide factis. [Foeda] Sordida. [Terribilis] Formidolosa. [In eum locum] Descripsit locum in quo demissi sunt nocentes, nunc dicit quomodo supplicium sumptum est de his. [Demissus] Superiori loco missus in inferiorem. [Iudices reorum] Hos maleficiorum iudices appellamus.

MARL. **GENVS)** Catonis genus principium dignitatis, & gloriæ simpliciter a proavio viro claro, hic Cato Porcius apud L. Drusum auunculum educatus est mortuus parentibus, ferunt statim à pueritia constantiam, & Cato. feueritatem conspicuam fuisse. hæc Plut. multa de hoc Cato. Val. Max. cap. de maiestate, & de indole. Cæsaris ingenium, & mores describunt Plut. & Tranq. [Alia] .f. gloria. [Seueritas] Rigiditas subleuando opitulando miseris. [Pernicies] Calamitas. [Facilitas] Humanitas. [Enitescere] Suscipere lucem. [Nihil denegare] Quod posset amicis impartiri. [Factione] Quia non studebat populari auri. [Quanto magis] Cic. in Tusc. Quanto magis fugiebat gloriam tanto magis inueniebat, & tanquam vmbra corpus sequebatur. Tullianum ab etymologia: Nam Tul. significat sanguinis effusio, quia sceleratorum ibi erat carnificina. Alij ab ipso inuentore. [Muniuntur] Claudunt. quia non habet fenestras.

GLAR. **TRIUMVIROS** quæ ad supplicium postulabat, parare iubet) Oppido obscurus est hic sermo, cum sensus sit satis manifestus. Quidam putarunt plurali numero legendum, Postulabant, quod etiam verus codex habet, sed æque in obscuro manente sensu. Ego quid certo dicam non habeo, coniecturas illibenter adfero. Paulo post, Vbi paululum ascenderit ad læuam circiter duodecim pedes humi depressus, dubium est, vtrum, Vbi ascenderit, duodecim pedes intelligamus, an locus humi depressus, duodecim pedes. Sed posterius malim, propter reliquum loci descriptionem. Quidam codices, Fornicibus vincita legunt paulo post, à vincio, quod alij iuncta à iungo. Et vetus codex ascenderit habet, non Descenderit. Sed iudicet Lector.

A S C. **IGITUR** Vt eorum mores exequar. [Genus] .i. generositas ætas, & eloquentia fuere his duobus prope .i. ferè autem quasi æqualia, & magnitudo animi erat his duobus par, item gloria ex virtute, & præclaris facinoribus proueniens, erat sup. par. sed alia sup. erat alij. vbi alij inter duo ponitur cum Valla diceret altera alteri .i. alia via nata erat gloria Cæsari alia Catoni. [Cæsar habebatur magnus beneficijs, & munificentia] .i. liberalitate sua. Cato habebatur magnus integritate vitæ, qui castus, & incorrupte vixit, & seuerè dixit. [Illa] .f. Cæsar factus sup. est, clarus mansuetudine, & misericordia, quia secundum Plinium erat vsque ad plenitudinem clemens, illis enim pepercit à quibus postea interfectus est. vnde inter funebres ludos de eo cantatum dicit Suetonius ex Pacuuij armorum iudicio: Me seruasse vt essent qui me perderent. quæ causa fuisse videtur Virg. vt Aeneam tam pium lingeret. Seueritas .f. vitæ, in qua rigide verum sequebatur, addiderat huic .f. Catoni dignitatem, quæ esset ebrius inuenitus verendus erat. Cæsar adeptus est gloriam dando .f. munera, subleuando .f. depressos, & ignoscendo .f. in se peccantibus. Cato adeptus est gloriam nihil largiendo .i. quia largitiones, aut captiones nulla facere volebat, & tamen summam dignitatem assecutus erat. In altero .f. in Cæsare erat sup. miseris profugium .i. patrocinium ad ipsum profugientibus. In altero .f. in Cat. erat, malis .i. maleficis, pernicies .i. exterminium, & interitus. facilitas .i. beneuolentia ad faciendum quod ab eo peteretur illius .f. Cæsaris, laudabatur, & constantia .i. firmitas in verbo, & factio huius .f. Catonis laudabatur. Postremo .i. vt paucis omnia dicam, Cæsar induxerat in animum .i. sibi constituerat laborare .f. pro amicis vigilare, pro amicis, quia inuentus negocijs amicorum, negligere sua .f. negotia, & nihil denegare quod esset dignum dono .i. quod pro dono reputetur. vt vbique, & accipientis, & accepti dignitas seruetur, & exoptabat sibi magnum imperium, & exercitum .f. magnum, & bellum nouum, vbi virtus .f. sua, posset enitescere .i. euidenter apparere cum gloria. At .i. e contrario Catoni erat .i. Cato habebat studium modestiæ .i. moderatæ, & temperato ab omni insolentia, & superbia vitæ, decoris .i. honestatis, & honoris, sed maxime .i. præcipue, seueritatis .i. inflexibilitatis. & certabat .i. contendebat non cum diuite diuitijs .i. vt ditior videretur, neque factio ne cum factioso, sed virtute .i. fortitudine, cum strenuo, & pudore cum modesto abstinentia .f. ab alienis rebus, cum innocente .i. innocuo, & malebat esse bonus, q̄ videri, non tñ aspernabatur videri. Itaque, .i. & ita, quo .i. quanto minus petebat gloriam, eo .i. tanto magis assequebatur .f. gloriam, quod & alijs ferè contigit, quia gloriosi .i. gloriæ sectatores sepe inglorij sunt. Postquam senatus vt dixi discessit .i. discedendo consensus in sniam Cato. consul. f. Cic. ratus optimum factum .i. vt fiat sup. esse, antecapere noctem quæ instabat .i. subsequenter, ne quid noueretur .i. noui ferret eo spatio, iubet Triumuiros .i. iudices, aut executores iustitiæ rerum capitalium, parare ea quæ aut id quod postulabat ad supplicium sup. exequendum, videlicet, laqueum;

ipse .i. consul Cic. deducit Lent. in carcerem, & hoc præsidij disproficit .i. ne eriperetur. idem .i. duci in carcerem. sic ceteris per pretores. [Est locus in carcere] Quod Tullianum appellatur .i. q̄ locus appellatur Tullianum (tunc propter hoc factum à Tullio, seu potius antiquo vocabulo, aliter esset proleptis vix poetæ concessa. sanè regula elegantie est: Quoties est relatiuum, qui inter duo substantia diuersorum generum ponitur, & eorum sequens est proprium, aptius conformetur sequenti, sin appellatiuum vtrilibet) depressus humi .i. ad humum, vbi ascenderit paululum ad læuam .i. sinistram partem circiter duodecim pedes, eum .f. locum, muniunt vndique .i. ex omni parte, parietes .i. muri laterales, licet muri sint magnorum ædificiorum, & publicorum, atque insuper .i. desuper est camera .i. locus incuruus, & testudinatus, vincita .i. colligata, fornicibus .i. arcibus, seu circumferentijs lapideis. sed facies eius est inculta tenebris .i. propter tenebras, & fæda atque terribilis odore .f. graui. [Postquæ Lent. est demissus] .i. deorsum immisus in eum locum, iudices rerum capitalium .f. Triumuiros, quibus præceptum erat à Cic. iustitiam exequi, stregere gulam .f. Lentuli, laqueo .i. suffocauerunt, & strangulaerunt eum, [Itaque ille] .f. nobilis Lentulus Patricius ex gente clarissima .f. Corneliorum, qui habuerat R. imperium consulare, inuenit exitum vitæ dignum moribus, & factis suis. Supplicium est sumptum eodem modo de Cethego, Statilio, Gabinio, & Cæpario .i. eodem modo fracta laqueo gula extincti sunt.

DUm ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit: cohortes pro numero militum complet. Deinde, vt quisque voluntarius, aut ex socijs in castra venerat, æqualiter distribuerat: ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat, cum initio duobus non amplius millibus habuisset. Sed omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa ceteri, vt quenque casus armauerat, sparus, aut lanceas, alij præacutas fides portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu aduētabat, Catilina per montes iter facere: modo ad urbem, modo Galliam versus castra mouere: hostibus occasionem pugnandi nō dare: sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Rom. socij incepta patrauissent. Interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnæ copiarum cōcurebant: opibus coniurationis fretus, in mul alienum suis rationibus existimans, videri causam ciuium cum seruis fugitiuis cōmunicasse. Sed postquam in castra nuncijs peruenit, Rom. coniurationem patefactam: de Lentulo & Cethego, ceterisq̄. quos supra memoraui, supplicium sumptum pleriq̄. quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem adducit, eo cōsilio, vt per tramites occulte perfugerent in Galliam trās alpinam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, vbi iter eius ex profugis cognouit, castra prope mouit: ac sub ipsis radicibus montium confedit: quæ illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius pcul aberat: vtpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus: atque copijs hostium se clausum: in vrbe res aduersas: neque fugæ, neque præsidij vllam spem: optimum facturatus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quamprimum configere. Itaque concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit.

Dum

Dum ea Romae) Nunc redit ad Cat. dicens, quomodo se habuerit postquam audiuit, quae facta fuerant. [Abduxerat] Tunc cum ab vrbe profectus est. [Instituit] Ordinauit. [Cohortes] Pro numero, nam legio sex cohortes continet, vtraque cohors sexcentos milites continet. [Aequaliter] Per omnes cohortes. [Sed ex omni] Hoc plurimum Catil. nocuit, pauci admodum arma militaria habebat. [Casus] Sicut casu vni cuique ad manus arma peruenerant. [Spartos] Est genus teli, quo vtuntur rustici ad putandas arbores, & est oblongum, & in extremo incuruum in modum pedis. [Galliam versus] Notandum est hanc propositionem versus siue in appositione siue in compositione semper postponi debere, in compositione, vt dexteriorum, leuorsum, in appositione, vt hic in Galliam versus. [Incepta] Incendia, rapinas. [Seruitia] i. seruos, quorum magna copia confluxerat libertatis cupiditate. [Alienum] Inconueniens, ne extimaretur malo potiusquam bono cui id facere. [Dilabuntur] In diuersas partes fugiunt. [Magnis itineribus] Longis itineribus. [Pistoriensem] Pistorium ciuitas est Hetruriae. [Tramites] Dicuntur angustiores semitae. [Praesidebat] Erat inquit in agro Piceno Q. Met. qui cum videret in maximis angustijs, Catil. existimauit, Catilinam eadem illa cogitare, quae proposuerat Sal. [Ex difficultate rerum] Ex angustijs, quibus oblitus erat Catil. [Sub radicibus] In faucibus alpium. [Qua descensus] Qua parte descenderet Catil. vt iret in Galliam. [Neque tamen Antonius] Superius scripsit, quomodo Metel. Celer existimans id, quod erat. i. in Galliam transire statuisse Catil. qui alpium fauces occupauit, nec interea eum persequi desistebat Ant. & non valde erat aprior Catil. ad fugiendum, quam ad persequendum Ant. nam si Cat. erat cum suis expeditior ad fugam, Ant. locis aequioribus iter faciebat, igitur quantum iuuabat spes fugae Cat. tantum Antonium aequiora, quamuis tamen Met. Celer Catil. descendenti ex alpius oppositus esset. [Tetate] Experiri. [Aequioribus] Planioribus. [Montibus] Obiectis. [Clausum] Hinc Antonius premebat, hinc montes altabant. [Fortunam] Seu prosperam, seu aduersam. [Concione] Multitudine. [Ex timido] Si naturaliter fuerit imbellis, non potest firmior fieri corpore, & si timidus fuerit, non potest audaciam, & fortitudinem animi capere. [Ignauio] Ad corpus. [Timido] Ad Animum. [Natura] Ad strenuum. [Moribus] Ad fortitudinem. sed cum hinc pericula sint, hinc gloriam videtis strenuos & fortes esse oportere. [Parere] Apparere. [Sed ego vos quo] Occurrebat, si nihil proficit oratio imperatoris ad milites adhortandos, cur nos aduocasti? So cordia, ignauia. [Cladem] Calamitatem. [Neque uerim] Quia se nobis obicit. [Mecum] Nunc vero pergit Catilina quod superius ceperat, vt ostendat, in qua necessitate sint milites sui, vt fortiter sibi pugnandum intelligant. [Iuxta] Pariet. [Loco] Statu. [Ab vrbe] i. exercitus Antonij. [A Gallia] i. exercitus Metelli. [Parato] Prompto. [Dextris] Nam, dextra nostrae possunt nobis hoc parere. [Texerint] Defenderint. [Nobis & illis] Non eadem necessitate bellum geritis, quia nos pro nobis, illi pro alijs pugnant. [Superuacaneum] Superfluum, & minime necessarium.

CVM ea Romae) Dum coniurati puniuntur. Legio habebat x. cohortes partim ex equitibus, & plurimas ex pedibus. Cohors constabat vt plurimum ex quingentis quinquaginta quinque pedibus & sexaginta sex equitibus, vt ait Vegetius. Prima tamen cohors quae in dextro cornu erat maiorem numerum habebat ceteris, & vires nobiles nec non fortiores, in ea quae erat aquila praecipuum Romani exercitus signum, cui praerant tribunos. [Instructa] Cataphracta. [Lanceas] Hispanicum est vocabulum. [Pugnandi] Conferendi manus. [Cuius rei] Aliqui legunt. sed Prisc. sexto. si recte memini, legit cuius pro quorum, figurate. [Opibus coniurationis] Potentia coniuratorum diuinitum. [Communicasse] Coniunxisse. [Dilabuntur] In diuersis modis effugiunt. [Occulte] Euitatis Antonio, & El. Metello. Praesidebat collocandus erat in praesidium. [Existimans] i. Catilinam Agitare. nam Catil. putabat qua via salutis suae consuleret. [Cognouit] i. Metellus. [Illi] i. Catilina. [Fortunam belli] Nam fortuna in rebus humanis plurimum potest, & praecipue in bello cum exitus bellorum sint incerti.

INTEREA seruitia repudiabat, cuius initio) Quidam adiecerant reip. vt sit sensus, Cuius rei. Quidam putant per Syllepsum relatiuum ad intellectum genus relatum hoc sensu, cuius generis initio ad eum magna copia concurrerant. Sed hercle relatiuum saepe numerum mutat cum antecedente, vt hic singularem pluralem. Contrarium est hoc Boetij: Quid vero si corpus species, imbecillius homine reperire queas? quos saepe muscu-

lanum quoque morsus necat. Qualia multa similia apud auctores reperias. Vetus codex habet. Interea seruitia repudiabat, quorum initio ad eum magna copia concurrerant, quae si vera est lectio, nullam prorsus habet difficultatem. [Occulte] perfugerent in Galliam Transalpinam) Haud dubie ab sciolo aliquo additum est illud, Transalpinam, quamquam & Gothi habet codex, nimis enim ea distabat. Et cum ante & post ter fiat huius in Galliam secessionis, siue fugae potius mentio, nunquam tamen additur, Transalpinam. Sane Sal. nisi paulo ante agri Pistorienses fecisset mentionem, ignotum reliquisset nobis locum in quo facta haec est pugna: Quod autem commentarij haec Sal. verba, sub ipsis radicibus montium confedit, qua illi descensus erat in Galliam. in faucibus Alpium exponunt. id vero est insanius, quasi in Cisalpina Gallia haec fuisset pugna, cum in Hetruriae extremis ad Apenninum finibus sic facta, ideoque exponendum hoc de Apennino, non de Alpiibus. Verum Sal. hoc cum Liuio habet commune in locorum diligenti descriptione, secus certe quam C. Caesar.

DVM ea) Redit ad narrationem de Catil. dicens, [Dum ea] quae dicta sunt geruntur) i. publice sunt Rom. Catil. instituit duas legiones ex omnia copia, quam & ipse Catil. abduxerat ab Rom. & Manlius habuerat. Ante aduentum eius vbi copia singulariter pro exercitu ponitur, & complet cohortes pro numero militum i. quantum potuit pro militibus quos habebat. Nam legio sex cohortes continet, & cohors sexcentos milites, deinde distribuere aequaliter i. rationi aequali seu ex aequitate, vt quisque venerat in castra aut voluntarius i. sponte sua, aut ex socijs, ac expleuerat breui spacio legiones numero. i. iusto hominum (ita vt haberet iuxta calculum superioris commentarij septies mille ducentos milites, aut vt alij volunt duo decies mille & quadringentos. Nam vt Festus ait legionem C. Marius primas descripsit sex millium & ducentorum hominum, cum antea quatuor millium fuisset. vnde etiam appellabatur legio quadrata. sane legio dicta est quod legerentur milites in delectu, (vt ait Var.) cum Catil. non habuisset in initio amplius duobus millibus. i. militum. Sed circiter (quod aduerbium hic est) quarta pars ex omni copia erat instructa armis militaribus i. quibus milites in legitimo bello bene instructo instrui solent. Ceteri portabant (vt casus armauerat quosque i. secundum quod quisque a casu telum inuenerat, vt in tumultu & seditione fieri solet, vnde Aen. j. Tamque faces & saxa volant, furor arma ministrat. & eiusdem vij. Hic torrens armatus oblitus, Stipitis hic grauidi nodis, quod cuique reperit, Rimanti telum ira facit) Sparos. i. tela oblonga & in fine incurua, quibus rustici arbores putant, & vepres demunt: Aen. x. Agrestesq. manus armat sparus. sunt qui lanceam sine ferro putent. aut lanceas, alij fudes. i. hastilia non ferrata, praecutias. i. priores partes acutas habentes, & forte praestillas, vt Aen. vij. Non iam certamine agresti, Stipicibus duris agitur sudibus ue praestillas. [Sed postquam Ant.] i. alter consulum aduentabat cum exercitu: Catilina sup. coepit facere iter per montes. i. montes, & mouere modo i. interdum castra ad Vibem, modo Galliam versus, descendendo ab vrbe, & non dare. i. non dabat hostibus occasionem pugnandi, quia sup. sperabat sese habiturum propediem magnas copias, si socij de quibus supplicium sumptum est, patrauissent. i. effecissent Romae incepta. i. quae conabantur facere, & repudiabat. i. refutabat: interea seruitia i. seruos fugitiuos. cuius rei. i. quorum seruorum, alij textus habent, quorum magna copia concurrerant ad eum initio. i. antequam repudiari sese verebantur, repudiabat dico existens, fretus. i. confusus, & munitus opibus. i. facultatibus, & copijs coniurationis. i. habendis ex coniuuratis, & existimans simul videri alienum sup. a suis rationibus i. institutis, quia tendebat ad imperium, communicasse causam ciuium. i. oppressorum aere alieno. cum seruis fugitiuis. Sed postquam nuncijs venit in castra. i. Catil. supplicium sumptum supra esse Romae de Lent. Cethego, & ceteris, quos memorauimus supra. i. Statilio, Gabinio, & Caepario. & hoc coniuratione patefacta. [Plerique] i. valde multi, quos spes rapinarum, aut studium. i. affectio nouarum rerum illexerat ad bellum, dilabuntur. i. in diuersa loca lente discedunt, & Catilina adducit reliquos. i. non dilapsos, sparsos per montes in quibus dilatabant, magnis itineribus. i. profectioibus, & vt dicit longis, in agrum Pistoriensem, iacentem ad Pistorium oppidum Hetruriae, eo consilio vii. i. vt ipsi se profugeret occulte in Galliam, Transalpinam, (vt in prouinciam Delphinatum, aut Lugdunensem, qui nunc ita dicitur) per tramites. i. occultas vias, per medios montes & siluas ducentes. Q. Metellus celer. i. agnomine, praesidebat. i. praesidio erat in

agro Piceno cum tribus legionibus. f. militum, existimās. i. iudi-
cans illa eadem quæ diximus. f. Catilinam, fugam in Galliam pa-
rare, ex difficultate rerum, quia difficillimum fuisse illi imperio
Romano resistere, exagitare. i. exagitabat Catilinam, alij textus
habent, agitate, vt sit existimans Catilinam agitare eadem quæ
diximus &c. sed tunc illi supposito Q. Metel. deesset verbum, nā
sequitur. Igitur vbi Metellus cognouit ex profugis. i. ex his qui
derelicto Catilina ad se perflugerat, iter eius. f. Catilinæ, ipse mo-
uit castra. i. tentoria & munitiones suas proponere. i. festinanter,
& confedit. i. locum cepit à confido, hoc est castrametatus est
sub ipsis radicibus. i. in pede montium, ea sup. parte qua descen-
sus erat illi. f. Catilinæ properanti in Galliam. Neque tamen
Antonius aberat procul ut pote qui sequeretur magno exerci-
tu, sed locis aquioribus. i. planioribus, & ita facilioribus ad iter.
Catilinam & socios eius, expeditos. i. accinctos ad fugam. [Sed
postquam Catilina videt se clausum montibus atque copijs ho-
stium] Et videt res aduersas in Vrbe, neque vllam spem esse fu-
gæ, neque presidij. i. protectionis, ratus tentare. i. experiri for-
tunam belli, esse opum factū. i. vt fiat de se in tali re. f. tam
incipiti, constituit configere quam primum. i. vt primum pos-
set, cum Antonio. i. cum exercitu eius, ita aduocata concione
.i. multitudine exercitus ipse habuit huiusmodi orationem, ad
milites suos.

ORATIO CATILINÆ.

COMPERTVM * habeo milites, verba
virtutem non addere, neque ex ignaui-
strenuum, neque fortem ex timido exer-
citu oratione imperatoris fieri, quan-
ta cuiusq; animo audacia, natura, aut mo-
ribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neq; glo-
ria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. ti-
mor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca mo-
nerem, aduocauit, simul vti causam mei consilij aperi-
rem. Scitis equidem milites, scordia atq; ignauia Lē-
tuli * quantam ipsi, nobisq; cladem attulerit, quoque
modo, dum ex vrbe præsidia opperior, in Galliam pro-
ficisci nequiuimus. Nunc vero. quo loco res nræ sint
iuxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium
duo, vnus ab vrbe, alter à Gallia obstant: diutius in his
locis esse, si maxime animus ferat, frumenti, atque alia
rum rerum egestas prohibet: quocunque ire placet,
ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, vti
forti, atque parato animo sitis: & cum prælium inibi-
tis, memineritis vos diuitias, decus, gloriam, præterea
libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si
vincimus, omnia nobis tuta erunt: cōmeatus abunde,
municipia, atque colonia patebunt. Si metu cesserim-
us, eadem illa aduersa fient: neque locus, neq; ami-
cus quisquam teget, quem arma non texerint. Præter-
ea milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impē-
det. nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus:
illis superuacaneum est pro potentia paucorum pu-
gnare. quo audacius aggredimini, memores pristinae
virtutis: licuit nobis cum summa turpitudine in exi-
lio aetatem agere. Potuistis nonnulli Romæ amissis
bonis alienas opes spectare. quia illa foeda atque into-
leranda viris videbantur, hæc sequi decreuistis. si hæc
relinquere vultis, audacia opus est. Nemo nisi victor
pace bellum mutauit. Nam in fuga salutem sperare,
cum arma, quibus corpus tegitur, ab hoste auerteris,
ea vero dementia est. Semper in prælio ijs est maxi-
mum periculum, qui maxime timent, audacia pro mu-
ro habetur. Cum vos considero milites: & cum fa-

cta vestra æstimo: magna me spes victoriae tenet. ani-
mus, ætas, virtus vestra me hortantur: præterea neces-
sitas, quæ etiam timidos fortes facit. Nam multitu-
do hostium ne nos circumuenire queat, prohibent an-
gustia loci. Quod si virtuti vestrae fortuna intuide-
rit, caute, ne inulti animam amittatis: ne capti po-
tius sicuti pecora trucidemini, quam virorum more
pugnantes, eruentam, atque luctuosam victoriam ho-
stibus relinquatis.

COMPERTVM habeo &c. In hac oratione intendit Ca-
tilina suos animare, vt fortiter pugnando hostes deuin-
cant. vel si victi fuerint, luctuosam & eruentam victo-
riam relinquunt, dicens. [Compertum &c.] q. d. multitudine ver-
borum nihil est opus, scio enim multitudinem verborum non
addere vitis virtutem, & hoc est compertum ego &c. [Oratio-
ne] i. per orationem, quia inutilis est longa oratio. vere verba
non addunt virtutem, nunc viris, quia quanta audacia inest ani-
mo cuiusque. [Nam] Id est naturaliter insita. [Aut moribus]
.i. per doctrinam, tanta &c. vere, verba non addunt ignaui-
vitutem, quia quem neque gloria victoriae, neque pericula, neque
fuga excitant, vere nequidquam hortere. [Timor auribus of-
ficat] .i. nocet auribus. i. per auditionem. Cum enim pericula ti-
mido enarrantur, ipse fit timidior. [Sed ego] Et quia verba nec
strenuus, nec ignaui addunt virtutem, non ideo vos vocaui, vt
hortarer ad virtutem; sed quo. i. vt pauca monerem &c. [Scitis
equidem] Finito exordio incipit narrare, & consilium aperire.
[Nunc vero, quo in loco] .i. in quanta aduersitate. [Iuxta] .i. æ-
qualiter. [Vnus ab vrbe] .i. exercitus Ant. ex parte vrbis. Alter
à Gallia. f. Q. Metel. Celer, hic autem non possumus morari
pro egestate, & hoc est. [Diutius &c.] Si maxime animus ferat
si maxime vellemus, & ex vtraque parte obsessi sumus, ergo
quocunque &c. [Aperiendum] Cum sic ab hostibus impedi-
tum. [Quapropter] Quia ita agendum est, vos moneo &c.
[Potentia paucorum] & ob eam rem parui faciunt vter vincat.
[Licuit] Ecce necessitas maxima. [Amisiss] Perditis bonis ve-
stris. [Hæc] Arma. [Nisi victor] Cui semel bellum placuerit, si
pacem voluerit, necesse est vt victor euadat. [Auerteris] Abiece-
ris. [Ea vero] .i. certe. [Maximum periculum] Quia maximo
periculo afficiuntur, qui periculis subiacent. [Nam] Respondet
obiectioni. [Inula] Non vindicati. sicut pecora, quia quem-
admodum pecora iugulantur: ita vos cum in eorum manibus
perueneritis, iugulabimini. [Ordines instituit] Totius aciei
Centuriones, Tribuni militum, manipuli. [Legati] Legati
qui legioni sex millium, sexcentorum, & sexaginta sex homi-
num præerant.

COMPERTVM habeo. [Strenuum] Alacrem. [Natu-
ra] Quia à natura nascuntur fortes. [Moribus] Vsu & exercita-
tione armorum. [Patere] Cognosci. [Officit] Obstruit quia non
audiunt imperatoris verba. [Sed ego] Propositio est. [Pauca]
Docilitatem captat. [Socordia] Ad consilium. [Ignauia] Ad cor-
pus. i. somnolentia. [Quo in loco] Quo statu. [Ferat] Cupiat, &
si velimus non possumus, quia non habeamus commeatum.
[Patebunt] Aperta erunt. i. nobis obsequuntur. [Eadem] necesse-
tudo) Eadem necessitas. [Pristina] Solite fortitudinis. [Est opus
audacia] .i. aggredi maximum discrimen. [Audacia pro] Fortitu-
do pro magno munimento. [Considero vos] Fortitudinem ve-
stram. [Fortes facit] Vnde Sen. acerrima est virtus, quam vlti-
ma necessitas excutit.

TIMOR animi auribus officit) Amphibolen in animi, di-
cedere ne velit, Timor animi, Auribus animi, per metaphora,
sed prior sensus aridet. [Illis superuacaneum est pugna-
re pro pauc. pop.] Hoc cum irrisione tanquam in ociofos, vel in
stolidos potius ac stupidos, ab homine Thrasone dictum vide-
tur. [Quia illa foeda &c. hæc sequi decreuistis] Ingens hic diffi-
cultas est, quid per illa & hæc intelligendum: Quidam illa ex-
ponunt, in exilium fugere, & hæc, arma, alterum hæc, quæ in-
cepimus. Item, relinquere. i. ab ijs coëpris desistere. Atqui haud
scio, num satisfaciunt studioso lectori. Hoc etiam apud me
maxime dubium, quid hæc sibi verba velint, audacia opus est,
si quidem rectè expositum est, relinquere. i. ab ijs incoëpris de-
sistere, quæ nullus Commentatorum attingit. Lector ipse di-
spiciat. Codex vetus pro Hæc sequi, legit Hoc sequi. [Cum ar-
ma quibus corpus tegitur ab hostibus auerteris] Si auerteris,
pro

*In ma-
nuseri-
ptis qui
busdam
legitur,
ego ha-
beo.

*Vetusti
quidam
codices
habent,
quantū
ipsi no-
bisque,
cladis at
tulerit.

A 5 C.

VAL

MAL

GL

pro Abieceris dixit, ut quidam exponunt, distinguendum videtur post Ab hostibus, ut sit sensus, Cum arma auerteris, quibus corpus tegitur ab hostibus.

AS C. COMPERTVM ego habeo &c.) Oratio hæc aut reuera à Catilinâ ad milites est habita, aut nimium graphice ab auctore excogitata, exprimit eum penitus animum talis hominis in tali casu constituti, ita vt animum virilem sine felicitate & prudentia in eo cognoscas: plusq. loquentiæ quam sapientiæ. Nitiur autem milites suos ex desperatione salutis ad salutem manu querendam inducere, q. d. illud Æn. ij. Vna salus victis nullâ sperare salutem. Vnde dicit: O milites quasi ipse dux, aut imperator sit, aliter dixisset moræ Alexandri Magni commilitones, ego habeo compertum, & ita sibi credendum præterdit, verba .i. exhortatoria, non addere virtutem. .i. ijs qui eam non habent, aut legamus vt multi textus habent virtus, vt sit virtus .i. ijs qui sua sponte virtutem habent, neque exercitum fieri oratione .i. per orationem imperatoris, strenuum .i. acrem & fortem ex ignauro .i. qui prius fuerat ignauro: neque fortem ex timido .i. vbi prius fuerat timidus. Tanta audacia .i. animo stras cuiusque solet patere in bello, quanta inest animo cuiusque non oratione, sed natura .i. per naturam, aut moribus .i. ex consuetudine, quæ est altera natura. Et tu hortere eum, quem neque gloria .i. cupido gloriæ supp. excitat, neque pericula excitant ad plus aut minus faciendum: nequidquam, .i. frustra & in vanum, timor animi officit .i. nocet auribus: quia timentes non percipiunt ea quæ dicuntur, sed ego aduocauit vos sup. ideo: quo .i. vt: memorem .i. in memoriam vestram reducam pauca: simul vt .i. vt ego aperirem causam mei consilij. Equidem .i. certe milites scitis quantam cladem .i. afflictionem, socordia .i. pusillanimitas & ignaui Lentuli attulit ipsi. .i. Lentulo, cui gula laqueo fracta est, atque nobis, qui vndique angustijs premimur: quoque .i. & quo (sunt enim duæ partes) modo ego nequie in proficisci in Galliam, dum .i. tantisper dum, aut quoniam operior præsidia .i. auxilia ex vrbe .i. ab Lentulo, Cæhego, alijsque post necem Ciceronis mitemenda, vero pro sed, vos omnes intelligitis nunc: iuxta .i. quasi: mecum .i. vt ego, quo loco .i. in quo statu sint res nostræ .i. salus nostra: vt Æn. ij. Quo res summa loco Panthi? duo exercitus hostium obstant. .i. nobis: vnus. .i. ductus ab Ant. obstat ab vrbe .i. ne fugiamus Romam versus, alter .i. exercitus Metelli obstat à Gallia .i. ne fugiamus in Galliam. Et egestas .i. penuria & indigentia frumenti & aliarum rerum ad victum pertinentium: prohibet esse diutius in his locis. .i. inter montes, & duos exercitus: si .i. quamuis animus sup. nofter: maxime .i. præcipue ferat, q. d. neque esse possumus, neque si possumus velimus, quocumque placet ire: siue Rom. siue in Galliam, inter est aperiendum ferro .i. armis. Quapropter ego moneo vos: vt .i. vt sitis animo forti, atque parato .i. presenti, & vt memineritis: cum .i. quando inibitis prælium: vos portare in dextris vestris .i. in virtute vestra, & secundum quod fortiter bellaueritis: diuicias .i. expugnatis civibus, decus .i. honorem, gloriam: & præterea .i. insuper libertatem, atque patriam, qua earendum sit, si victi fueritis, quia si vicerimus, omnia erunt nobis tuta: commeatu .i. victualia erunt nobis abunde: municipia .i. oppida gaudentia ciuitate Romana, & coloniae à Romanis deductæ: patebunt .i. aperiuntur nobis: sin. .i. sed si cesserimus metu .i. per metum: illa eadem quæ prospera dicta sunt, sicut nobis aduersa, neque locus quicquam, quia nusquam recipiemur; neque amicus, quia nullum habebimus. teget sup. cum .i. quemlibet nostrum, quem arma non tulerint .i. protulerint. [Præterea] .i. insuper o milites, non eadem necessitudo impendet .i. imminet nobis, & illis .i. aduersarijs nostris, quia nos certamus pro patria .i. vt recipiamur in patriam, abs qua exclusi sumus: pro libertate .i. vt liberi simus, qui in seruitute habiti sumus ob æs alienum, & pro vita .i. vt viuamus: quibus si vincamur, cum reliquis consuratis moriendum sit: superuacaneum .i. superfluum & nullius necessitatis est illis .i. hostibus nostris, pugnare pro potentia paucorum .i. vt cõseruent paucis potentiam, quasi dicat quia nos pro necessitate, & illi ad placitum pugnatu sunt, vero simile est nos acriter pugnatos, quo .i. quocirca aggredimini audacius exsistentes memores virtutis pristinae .i. prius à vobis obtento, licuit .i. permiffum fuit vobis agere ætatem .i. viuere in exilio .i. in prouincia Gallicana, cum summa turpitudine .i. ignominia vite, potuisset nonnulli .i. vos quidam, spectare .i. frequenter inspicere Romæ, opes .i. opulentes diuitias alienas; quia paucorum potentium, & hoc bonis sup. vestræ amissis: quia illa .i. in exilium fugere, aut seruitutem quodammodo pati, videbantur supp. vobis fœda atque intoleranda vitis, (siue ita fuerit siue non, callide id asserit

vt in ea necessitate ex virtute constitutos dicat, vnde regredi tur pillimum sit) & decreuitis sequi hæc .i. quæ in capimus .i. potent ter potentes expugnare: si vultis relinquere hæc .i. id est desistere ab incœptis: opus est audacia, quia non dabitur ab armis discedere impune. [Nemo cui semel bellum placuit, mutauit bellum .i. mutando abnuat bellum, pro pace .i. recipiendo pacem, nisi victor .i. voti compos, q. d. non est nisi penes victorem ex bello facere pacem. [Nam sperare salutem] .i. conseruationem tui, in fuga .i. per fugam, cum auerteris .i. in contrariam partem ab hoste verteris vel abieceris, arma, quibus corpus tegitur: ea est vero .i. certissima, dementia .i. infania, maximum periculum est semper in prælio his qui maxime timent, quod verbum in prouerbium trāsijt, audacia habetur pro muro, quia vt Maro dicit, audaces Fortuna iuuat. O milites cum ego considero vos & cum ego æstimo .i. ap prætor vestra facta .i. pristina, magna spes victoriæ tenet me, animus vester ætas & virtus vestra hortantur me. [Præterea necessitudo] .i. necessitas extrema, quæ facit etiam timidos à natura, fortes à casu, nam angustia loci prohibet ne multitudo hostium queat vos circumuenire .i. per dolum adoriri. quod si fortuna in uideri vestrae virtuti .i. si per infortunium vobis cadendum fuerit, conatur iram addere quæ non parum secundum Arist. iij. Moralium ad fortitudinem facit, dicens: At qui iram etiam ad fortitudinem referunt, fortes enim & hi videntur qui ira feruntur, sed Cic. Offic. imponit Peripateticis, quod iracundiam laudent, & dicant eam vtiliter à natura datam, sed neque iracundiam laudat Arist. neque iram beluina, sed secundum virgares loquitur, cum & Homerus dicat, Vires iniecit ira, & animus ira concitauit, & efferbuit sanguis. Quin ipse Arist. Ira, inquit, subministrat bilem fortitudini. Qui autem propter hæc agunt pugnaces quidem sunt, & non fortes, non enim ob honestatem agunt, aut vt ratio præscribit &c. verum qualiscunque audacia modo vincat satis sit Catilinæ.) cauere ne amittant animam .i. vitam inulti: neu. .i. ne ve capti trucidamini .i. truculenter occidamini potius sicut pecora, quam pugnantem more virorum .i. victoriam, relinquantis hostibus victoriam cruentam effuso cruore ipsorum, & ideo luctuosam.

Hæc vbi dixit, paululum commoratus, signa canere iubet, atque instructos ordines in locum æquum deducit: * Deinde remotis omnium equis, * Dein quo militibus exæquato periculo animus amplior effert, ipse pedes exercitum pro loco, atq; copijs instruit. Nam vt planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit: reliqua signa in subsidijs arctius collocat: ab his centuriones omnes lectos & euocatos. præterea ex egregijs militibus, optimum quenque armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Fesulanum quendam in sinistra parte curare iubet. Ipse cum liberis & colonis propter Aquilam assistit: quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumultus causâ cõscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. Ipse equo circumiens, vnumquenque nominans, appellat: hortatur: rogat, vt meminerint se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis certare. Homo militaris, q̄ amplius triginta annis, tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia nouerat, ea commemorando militum animos accendebat. Sed vbi omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortes paulatim incedere iubet: idem facit hostium exercitus. Postquam eò ventum est, vnde à ferentarijs prælium committi posset, maximo clamore infestis lignis * vtrique concurrunt: pila omittunt: res gladijs geritur.

Veterani pristinae virtutis memores cominus acriter instare. Illi haud timidi resistunt: maxima vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere: integros pro laucijs arcescere: omnia providere: multum ipse pugnare: saepe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exequabatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra ac ratus erat, magna vi contendere, cohortem praetoriam in medios hostes inducit: eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes interficit. Deinde vtrinque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius & Fesulanus in primis pugnant cadunt. Postquam suas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinae dignitatis suae, in confertissimos hostes incurrit: ibique pugnans confoditur. Sed confecto proelio, tum vero cerneret, quanta audacia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae. Nam ferè quem quisque pugnando viuis locum ceperat: eum amissa anima corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors praetoria diuicerat: paulò diuersus: sed omnes tamen aduersis vulneribus conciderant Catilina vero longe à suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam adhuc spirans: ferociamque animi, quam habuerat viuis, in vultu retinens. Postremo ex omni copia, neque in proelio, neque in fuga, quisquam cuius ingenuus captus est. ita cuncti suae, hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus P. R. laetam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque, aut occiderat in proelio, aut grauius vulneratus discesserat. Multi autem, qui ex castris visendi, aut spoliandi gratia, processerant, volentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem aut cognatum reperiebant. Fuere item qui inimicos suos cognoscerent. ita varie per omnem exercitum latitia, moeror, luctus, atque gaudium agitabantur.

VAELLA

Pedes Cum descēdisset equo. [Pro loco] Pro qualitate. [Aspera rupe] Aspero saxo. [Reliqua signa in subsidijs &c.] Si forte prima acies cecidisset. [Ab his centuriones] pergit dicere, quo pacto instruxit exercitum suum, dicit enim cum à dextra in rupe aspera posuisset aciem, in subsidijs manipulos collocasset, ex his delegit centuriones &c. [Ab his] Subsidijs. [Centuriones] Qui praerant manipulis. [Euocatos] Euocati dicebantur, qui scripti erant ex diuersis vrbibus sociorum populi Romani. [Ex gregarijs] Gregarij milites dicuntur de grege, qui nullum ordinem habent. [Curare] Curam habere. [Aquilam] Ideo propè vexillum eo quòd aquilas signa Romana scimus fuisse. [Cimbrico] Quod gessit, contra Cimbricos. [Aeger pedibus] Podagra laborans. [Veteranas cohortes] Id est veteranorum militum cohortes. Veterani milites dicebantur, qui diu militiam gesserant & propterea rei militaris erant peritissimi. [Tumultus causa] Veterani milites subditi periculi causa conscripti erant. [Post eas] Post veteranos milites, quos subditi periculi causa conscripserat. [In subsidijs] Subsidijs dicta sunt à subsidendo, eo quòd post primas acies subsideant. i. stent, & cum prima acies victa, vel labefacta fuerit, tunc milites, qui subsidijs praerant, in primo loco ponebantur, vnde prima acies pedem reuulerat. [Nominatim] Nominatim. [Ipse] Petreius. [Pro aris & focis] Pro templis & focis. [Praefectus] Qui princeps exercitum ducebat. [Praetor] Imperator, idemque facit, quo tempore motus est exercitus Antonij, & eodè Catil. motus est exercitus. [A ferentarijs] Ferentarij dicuntur milites leuis armaturae, eo quòd arma tantum modo ferebant, quae leuis manibus geruntur. [Praetoria] Cuius cohortis imperatoria tutela erat, hi ex robustissimis totius exercitus erant electi. [Expeditis] Leuis armaturae. [Ex lateribus] Non in fronte ubi Catilina versabatur. [In primis] Inter primos. [Catilina] Postquam Catilina

na omnes suos videt suos meminit suae nobilitatis, & ne ueritè capere in hostes confertissimos prorupit, ubi confosus est. [Fufas] Stratas caelas. [Confoditur] Transgiritur. [Sed confecto] Nunc dicit Salustius qualiter se habuerunt Romani iusto exercitu hostium. [Confecto] Perfecit. Inter Catilinam & Marcum Petreium, quod in accipiti fortuna lance steterat. [Tunc vero cerneret &c.] & est ordo clarus. [Vis] Conatus. [Amissa anima] Id est vitia. [Diuersus] A suis. [Catilina vero longe] Catilina non modo contentus fuit non fugere, verum etiam Romanos irumpere voluit, ne inultus moriretur. [Ingenuus] Id est qui libere natus esset. [Iuxta] Similiter. [Tamen] Quamuis casus esset exercitus Catilinae. [Volentes] Ut spoliarent. [Latitia] Eorum qui inimicos reperiebant. [Moeror] Luctus eorum, qui amicos, cognatos, aut hospites inuenerant.

In subsidio. Ut si pedites qui antea retrocederent, illis subsidium afferant: quibus praestitit vnus, qui dicitur el Re de guarda. [Ab his] Quae collocat in subsidio. [Euocatos] Collectos ex diuersis locis, nec erant milites, sed pro militibus habebantur, vtpote Mediolani, qui in auxilium regis, sine regis stipendio iuerant, euocati dicuntur. [Marius] Cimbricos apud aquas Sextias profligauit. [Colonis] Quae olim à Sylla in Hetruriam missa fuerant. [Legato] Locotenenti. [Permittit] Dat regendum. [Veteranas] Id est exercitatas. [Conscripserat] Id est vocauerat in exercitum. [Hortatur] ad pugnam. [Focis] Priuatis domibus. [Homo] s. Petreius. [Praetor] Ductor exercitus. [Exploratis] Visis ordinibus suis. [Signum] Canit classicum. [A ferentarijs] Qui videntur iaculis. [Erianus] trifariam diuidit pedestrem turbam. Primo sunt Armati, qui grauis armaturae dicuntur: Lorica & telo, vel Clypeo & scuto vtiuntur. Sunt velites qui expediti dicuntur, & solum iaculum habent vna cum ense. Sunt etiam medij qui pelrati dicuntur, i. leue & breue scutum habentes, quod vulgo dicitur el brocoliere. Sunt vt ait Vergerius lib. ij. Rorarij à rorando dicti qui more roris sparguntur, & primi stimulant hostes. [Ferentarij] A ferendo, accensi, funditores, exultatores, & sagittarij. [Pila] Hastas longas de quibus Dionysius. [Infectis] Aduersis. [Res] Conflictus. [Pristinae virtutis] Solite fortitudinis. [Acriter] Vehementer. [Interea] Dum in prima acie certatur. [Laborantibus] Inclinatis. [Arcescere] Arcessebat. [Strenui] Fortissimi. [Generis] Quia & nobili familia fuit: & si fuisset capus ludibrio omnibus se tunc cognoscebat. [Ibi] Inter hostes. [Vis animi] Fortitudo. [Discederat] Disturbauerat. [Diuersus] Ex ordinibus suis. [Suae vitae] Quemadmodum caedebant hostes, non dubitabant & ipsi cedi.

Et ab dextra rupe aspera. Ita vetus codex. Quidam nominatum rupe, in ablatiuo rupe, mutant. Sed temere meo quidem iudicio, cum ante copulam Et, aliter praecedat nominatiuus planities. Scio etiam alterum esse apud auctores loquendi modum, at hic non habet locum. Continuo post reliqua signa in subsidijs artius collocat. Codices quidam habent, reliquorum signa, vt ad cohortes reliquas referatur: Vetus codex, reliquorum, at id haud magni momenti. [Ipse cum liberis & Colonis] Dubium liberis ne suis, an liberis, quia seruitia repudiavit, intelligendum. Vetus codex, Libertis habet. Quid si municipes intellexerit, cum colonorum proxime subiunxit merito nem? [Ille cohortes veteranas.] Ipse equo circufens. Mirum quam hic haesitent Commentatores, ad contraria & sentiant, & exponant in re non admodum difficili. Ego per ille Petreium, intelligo per Ipse Antonium, quod si Lector ipse, simul atque priora cum sequentibus conferet, facile intelliget.

Hæc ubi &c. Proscribit instructionem militum ad pugnam dicens, ubi, i. postquam Catil. dixit hæc praemissa ipse commoratus paululum vt notaret animos militum, iubet canere. i. cantu erigere signa. s. militaria quae vexilla vocant, atque dedit ordines. i. classes militum instructos. s. ad pugnam, in locum æquum & planum, deinde remotis equis oium qui equos habebant quo. i. ideo vt animus esset amplior. i. maior patibus, & hoc periculo adaequato. i. aequali facto cum equites & ad defendendum se, & ad fugiendum paratiores in equis essent, ipse existens pedes. i. pedibus non equo incedens, instruxit exercitum pro loco atque copijs. i. multitudinem militum. [Nam vti] i. secundum quod planities erat inter montis sinistros. i. à sinistra iacentes, & rupe aspera erat à dextra, ipse constituit octo cohortis in fronte. i. in prima acie, & collocat. i. instruit artius. i. densius & compressius signa reliquorum. s. cohortum, aut reliquorum militum, in subsidijs. i. vnde subsidio venire & suppetias ferre possint. [Ex his] s. subsidiarijs cohortibus, subducit. i. subtrahit & demit omnes centuriones. i. praefectus manipulis, lectos, scilicet dum legiones fierent ex P. R.

P. R. & euocatos. Sex diuersis urbibus sociorum P. R. præerea .i. in super optimum quæque ex militibus gregarijs .i. nullum ordinem aut locum dignitatis habentibus qui sine nomine dici solent, subicit dico amatum in primam aciem, ad primum impetum sustinendum, quia prima quæque coitio acerbissima est. [Et iubet tanquam imperator] C. Manlium principem exercitus Fesulani, curare .i. accurate rem gerere in dextera parte, & quandam Fesulanum ignobilem, & ideo cum non nominat, in sinistra parte: ipse Catilina affilit .i. locum capit cum liberis & colonis deductis, prope aquilam .i. signum habens pro insigni aquilam, quam C. Marius dicebatur habuisse in exercitu bello Cimbrico .i. gesto cum Cimbris populis Germaniæ, qui auctore Felto lingua Gallica latrones dicuntur. vt vero Str. lib. vij. dicit, Cimbri ea regione Germanorum quæ ad aquilonem vergit & ad oceanum pertinet cogniti sunt, qui ab exitu Rheni vique ad Albin initium capiunt, Tortellius dicit, nunc Flamingos dici: qui inundatione oceani fugati ad Italiam in campo Raudio à Mario deleri sunt. Sanè plures Cimbricam putant quæ nunc Dacia dicitur seu Daunia: profecti Cimbri per Galliam quam præter Bellouacos vastauerunt, tandem in Italiam irripuerunt. vnde dicit Florus in Epitomatis Liu. sic lib. lxxij. Cimbri vastatis omnibus quæ circa Rhodanum, & Pyraneum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi ibiq. multa loca populati à Celtiberis fugati sunt, reuertiq. in Galliam bellicosus qui dem se Teutonis coniunxerunt. Et ib. lxxvij. C. M. consul summa vi oppugnata à Teutonis, & Ambronibus castra defendit, duobus deinde prælijs circa aquas, eos hostes deleuit. In quibus cæsa traduntur hostium ducenta mil. capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est triumphum oblatum donec Cimbro vinceret distulit. Cimbri repulso ab Alpibus fugatoq. Q. Catulo procons. qui fauces alpium obsederat, & ad flumen Adicium castellum Editum infederat reliquerat atq; vbi virtute sua explicata fugientem procons. exercitumq. profectum in Italiam traiecit, iunctis eiusdem Catuli, & C. Marij exercitibus prælio victi sunt ab eis. In quo cæsa traduntur hominum centum quadraginta mil. capta sexaginta mil. Marius ciuitatis consensu receptus pro duobus triumphis qui offerrebantur vno contentus fuit. Primores ciuitatis qui aliquantulum vt nouo homini ad tantos honores euecto inuiderant. conseruatam ab eo temp. fatebantur. Itaque nec impetum eorum Syl. nec secundum Manlium, nec tertium Cæpio sustinere poterunt, omnes enim fugati & exuti castris fuere. Actumq. erat de imperio nisi Ma. illi seculo contigisset. Is enim funditus Teutones prius, deinde Cimbro debellauit quem populo Rom. tertium vrbis conditorum ob id appellauit, q. non à minore discrimine tunc Romam seruasset quam cum exactus Gallorum furor à Furio Camillo, qui secundus à Romulo vrbis conditor est habitus. At. i. sed Caius Ant. æger pedibus .i. laborans podagra (sanè vt Valla docet hunc locum citans orator dixisset pedibus ægris) q. i. quia, ipse nequibat adesse prælio, permittit exercitum Petreio legato .i. in exercitu. Ille .i. Petreius (vel forte Ant. quia Ant. milites conscripserat, & sequitur, Sed vbi &c.) collocat in fronte .i. in prima acie cohortis veteranas .i. veteranorum militum, qui iandiu militiæ assueti fuerant & quasi emeriti, quas conscripserat, causa tumultus .i. tumultuarij belli subito obeundi, & collocat post eas in subsidijs .i. vnde subsidio venire possent, ceterum .i. reliquum exercitum: ipse quia pedibus æger erat circumiens priusquam exercitum dimitteret, equo: & nominans vnumquenque, appellat sup. eum hortatur, & rogat vt meminerit se certare contra latrones inermes pro patria pro liberis, pro aris atque focis, de quibus prius dixi, existens homo militaris qui fuerat cum magna gloria in exercitu amplius triginta annis, aut tribunus, aut præfectus, aut legatus (vt nunc Petreius) aut prætor, qui & imperator erat: noueratq. plerosq. & fortia facta eorum accendebat. f. ad gloriam & ad consimilia faciendâ animos militum, commemorando ea. f. fortia facta. Sed

postquam Petreius, ergo prius de Ant. locutus est, omnibus rebus exploratis. f. per exploratores, dat tuba. i. per tubam, signum, .i. inuendi prælii & exundi castra, ipse iubet cohortis. f. suas incedere. i. progredi paulatim. Idem facit exercitus hostium. [Postquam ventum est eo] .i. ad eum locum, vnde prælium posset committi ab ferentarijs .i. militibus leuis armatura, aut quia ceterorum arma ferrent, aut quia eminus ferrent iaculis & fundis, ambo, sup. exercitus concurrunt vtrinque magno clamore, & cum signis infestis. i. ferentes signa infesta, omittunt pila, tela Romana oblonga, aut quas picas vocant Galli, res agitur .i. prælium fit, gladijs & ita cominus. [Veterani memores pristinae virtutis] .i. suæ, instare. i. instabant acriter cominus. i. quasi coniunctis manibus, quod de propè dicunt, sicut eminus de longe quasi è manu mittendo tela, illi. f. Catilinarij, resistunt haud timidi, & ita certatur vtrinque uaxima vi. [Interea Catilina versari] .i. versabatur in prima acie .i. parte belli instructa in acutum, & succurrere. i. succurrebat laborantibus. i. existentibus in periculo & succumbentibus accersire .i. accersiebat, aduocabat, & sufficiebat integros pro faucijs .i. loco fauciorum: providebat, i. providebant omnia, & pugnare. i. pugnabat multum, & ferire .i. feriebat sæpe hostem, & ita exequabatur. i. obibat simul officia strenui militis, quia fortiter pugnabat, & boni imperatoris, quia bene & prudenter prospiciebat, hortabatur, & imperabat. [Petreius] Alij textus habent, Præerea Petreius, vbi videt Catilinam contendere magna vi contra .i. ex aduerso, vt erat iratus, ita vt ira vires excitaret, inducit cohortem prætoriam .i. quæ erat principalis, vt deputata ad custodiam prætoris & imperatoris in quo esse solet salus exercitus, in medios hostes, quia, vi irruerunt, & interfecit eos perturbatos ex subita irruptione, atque resistentes albi. i. diuersos diuersis partim irrupentibus, partim immisissis, partim in acie prima bellantibus. [Deinde aggreditur ceteros] .i. Catilinarios vtrinque. i. ex lateribus. i. cornibus aciei. Manlius .i. ductor exercitus, & Fesulanus ille qui Manlio comes datus erat, cadunt .i. occidunt, & oppetunt mortem cadentes in primis. i. inter primos. [Postquam Catilina videt copias] sup. suas suas, & se relicum cum paucis, memor generis. i. progeniei, quia de gente patricia, & domo Corneliorum & Scipionum erat, vnde ipse in responsua ad Cicero nem: Exeat Scipionis soboles luculenta & cetera, & memor pristinae dignitatis suæ, quia cum nobilissimis est habitus, incurrit in hostes confertissimos, aut confertissimos .i. densissimos à confertis, & pugnans confoditur ibi. [Sed confecto prælio] .i. postquam prælium erat confectum, tum. i. tunc cerneret. i. quilibet cerneret, vero .i. ad verum & præcipue, quanta audacia & quanta vis, animi fuisset in exercitu Catilinae. [Nam quicque ferè tegebat eum locum corpore suo amissa anima] .i. vita, quæ coeperat. f. defendendum viuus. i. dum adhuc viueret pugnando. [Pauci autem quos cohors prætoria dissecerat] medios confederant paulo diuersius. i. distantius à loco capto, sed tamen omnes considerant vulneribus aduersis. i. ab anteriore parte non à tergo susceptis. Catilina vero repertus est longe à suis inter caudera hostium, spirans. i. anhelans etiam. i. adhuc paulum & retinens in vultu ferociam animi quam habuerat viuus. [Postremo] .i. denique quisquam ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga cuius ingenuus, est captus, ita. i. in tantum cuncti pepercerant iuxta. i. consimiliter suæ vitæ & hostium vitæ .i. non minus volebant se interfici quam hostes. Neque tamen exercitus pop. Rom. erat adeptus victoriam lætam, aut incrementam. Nam strenuus, aut strenuissimus quisque (dubitat enim Valla vtrum legendum sit) aut occiderat in prælio, aut disceserat vulneratus grauius. Multi autem qui processerant e castris gratia visendi, aut spoliandi volentes cadauera hostilia, reperiebant alij amicam, pars. i. alij hospitem, aut cognatum sup. occisum. fuere item qui cognoscerent inter occisos, suos inimicos. Ita, .i. & sic læticia, moror, luctus, atque gaudia agitabantur varie per exercitum.

C. Crispi Salustij de Catilinario bello scriptum feliciter explicat.

DEDI operam mi frater, vt Salustij de bello Iugurthino interpretationem inchoarem, vt haberes quod & vti liter legeres, & commode doceret. Cum opus absoluero curabo illud ad te transmittere. Tu interea da operam, vt memoriae teneas, quae praecipua dederim tibi, cum a te discederem. Scholasticos assiduo studio, atque labore prosequere, eosque omni diligentia custodi. Plura scriberem, nisi celeritas nuncij prohiberet. Vale. Ex monasterio sancti Leonardi V. Calend. Ian. M. CCCCLXX. extra Veronam.

MITTO ad te expositionem in Salustium de bello Iugurthino, sicuti eram pollicitus, opus summo labore confectum. Qua in re ideo maior est a me labor susceptus, quod non solum sententiae, resque ipsa mihi fuerunt explicanda, sed ordo quoque verborum multis in locis est demonstratus, vt & tu ipse melius intelligeres, & alios facilius doceres. Tu si Salustium, & interpretationem, atque expositionem nostram diligenter intuitus fueris, aditum intelligentia tibi multas ad res apertum esse cognosces. Te rogo, vt des operam: ne tantus labor frustra a me susceptus, ne ve ex industria mea ignauia tibi parta esse videatur. Quod si te hoc opere nostro delectatum esse intellexero, ad alia maiora aggredienda studium meum excitabis. Quantum enim tibi prodesse scis, ego etiam quantum possim intelligo. Nemo enim est qui te mihi in hac luce charior sit, vel cui plus ingenium meum desudare cupiam. Sed fac te dignum praestes, in quem talia a fratre officia conferantur. Cum epistolam legeris, Brixiam te conferes ad sanctum Saluatorem, & fratrem Stephanum conuenies: cui opus tibi assignandum tradidi. Curabisque vt textum correctissimum habeas, atque ita lege, vt meo labore proficere incipias. Vale, & Pasinum tuum cura diligenter. Vxorem, ceterosque meos nomine meo saluta. Datum Patavij, XV. Calen. Iulij. M. CCCCLXX.

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, illegible text at the bottom of the page.]

C. SALVSTII

forte

temp
lium
fatur
fortu
teras
pote
volu
ne p
atas
fuan
Quo
quan
etian
bus,
dere
vti g
est;
alia,
cias,
cem
cinc
pori
mni
cor
hab
cor
luxu
niur
ra m
finu

C. SALVSTII CRISPI DE BELLO IUGURTHINO HISTORIA.

forte

ALSO quæritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla, atque aui brevis, * forte potius, quam virtute regatur. Nam contra reputando, neq; maius aliud, neque præstabilius inuenias: magisq; naturæ industriam hominum, quam vim, aut

tempus deesse. Sed dux, atque imperator vitæ mortaliū, animus est, qui vbi ad gloriam, virtutis via grassatur, abunde pollens, potensque, & clarus est: neque fortunæ eget. quippe quæ probitatem industriam, ceterasq; bonas artes, neque dare, neq; eripere cuiquam potest. Sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessundatus est, perniciofa libidine paulisper vsus, vbi per socordiam, & vires, tempus, ætas, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quiq; culpam auctores ad negocia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multumque etiam periculo sa petunt: neque regerentur magis casibus, quam regerent casus: & eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam vti genus hominum compositum è corpore, & anima est; ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc vis corporis, & alia huiusmodi omnia breui dilabuntur. At ingenij egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. postremo corporis, & fortunæ bonorum, vti initium, sic finis est: omniaq; orta occidunt, & aucta senescunt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda est, qui dediti corporis gaudijs per luxum, atque ignauiam ætatem agunt. ceterum, ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortaliū est, incultu, atque socordia torpescere siciunt: cum presertim tam multæ, variæq; artes sint

animi; quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupienda videntur: quoniam neque virtuti honos datur: neque illi quibus per fraudem ius fuit, vtique tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quanquam & possis, & delicta corrigas: tamen importunum est, cum presertim omnes rerum mutationes, eadem, fugam, aliaq; hostilia portendant. Frustra autem niti, neq; aliud se fatigando, nisi odium querere, extremæ dementiae est, nisi forte quem inhonesta, & perniciofa libido tenet, potentia paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex his negocijs, quæ ingenio exercentur; in primis magno vsui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixere, prætereundum puto: simul ne per insolentiam quis exiltimet, memet studium meū laudando, extollere. Atque ego credo fore (qui quia decreui procul à rep. ætatem agere) tanto, tamq. utili labori meo, nomen inertiae imponant. Certe, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conuiuis gloriam querere. qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum: & quales viri idem assequi nequuerint; & postea quæ genera hominum in senatum peruenerint, profecto existimabunt me magis merito, quam ignauia iudicium animi mei mutauisse; maiusq; commodum ex ocio meo, quam ex aliorum negocijs reip. venturum. Nam saepe audiui * ego Q. Maximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum, eam flammam egregijs viris in pectore crescere: neq; prius sedari, quam virtus eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, qui non diuitijs, & sumptibus, non probitate, neq; industria cum maioribus suis contendat? Etiam homines noui, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem anteuenire; furtim & per atrocina potius, quam bonis artibus ad imperia, & honores nituntur: perinde, quasi prætura, & consulatus, atque omnia alia huiusmodi per se ipsa clara, & magnifica sint: ac non perinde habeantur; vt eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiusq; processit, dum me ciuitatis morum piget, tædetq;. Nunc ad inceptum redeo.

* ego, nō est in quibusdā vetustis codicib.

COMMEN

STII

COMMENTARIA IOANNIS
CHRYSOSTOMI SOLDI BRIXIANI,
IN BELLVM IVGVRTINVM.

ALVSTIVS civis Romanus senatorij ordinis fuit. Hic primo se ad temp. contulit, & in ea aliquandiu versatus est, post ea cum ei in Sen. (vt tradidit Acron) a cē soribus obiectum esset, q̄ libertinarum sectator esset, tum ille, non se matronarum sed libertinarum sectatorem esse se status est, atque ideo senatu repulsus est, quod & in principio belli Catilinarij, &

in presenti exordio excusat. Dicit enim aliam fuisse causam, quam obrem se ab administratione reip. remoueret, q̄ videlicet virtuti honos non daretur, sed ambitio omnia virtutis præmia possideret. Sed re vera constat Salvst. infamia circa feminas laborasse. Nam (vt idem Acron refert) in Faustina Syllæ filia, & Milonis vxoris adulterio deprehensus, ab ipso T. Annio Milone flagellis caesus est. Igitur Salvst. ob eiusmodi flagitia a senatu remotus, cum intelligeret sibi ob tantam ignominiam aditum ad honores penitus interclusum, ommissa cura reip. se ad historiā scribendam contulit. In qua re ita claruit, vt omnibus, qui historiam scripserunt, omnium iudicio, ante ponatur. Et quemadmodum apud Græcos Thucydides, Herodotum, ceterosq̄. qui historiam scripserunt, nobilitate, & artificio dicendi superauit, sic apud Latinos Salustius, Liuium, ceterosque historicos facile vicit. Vnde Quintilianus Thucydidi Salustium, comparat, Liuium Herodoto. Porro tam in Thucydide, quam in Salustio mira breuitas quædam, & affectata rerum vbertas commendatur. Nam vtque ita rerum frequentia creber est, vt verborum propè numerum sententiarum numero consequatur. Genus autem dicendi pressum, & nitidum, & omnino rebus magis, q̄ verbis redundans. In hoc autem opere, bellum, quod Romani cum Iugurtha rege Numidia gesserunt, conscribit. Sed ante præmittit exordium, in qua causam (vt diximus) ostendit, quam obrem se ab administratione reip. ad historiā scribendam contulit, ne forte ignauia daretur, si vel tædio laboris, vel metu periculi potius, quam iusto iudicio animi temp. reliquisse videretur. Dicit enim sic, cum multa sint studia, & exercitia animi, quibus summa laus, & claritudo comparari possit, veluti consilio reip. regere, dare operam literis, & alia huiusmodi, hoc tempore mihi non placuit per administrationem reip. laudem, & gloriam comparare, quia videbam hoc tempore imperia, & honores, & magistratus, data hominibus indignis, & non virtute præditis, sed ambitione corruptis. Et propterea aliud studium, atque aliud exercitium animi querendum esse putavi, in quo laudem, & gloriam comparare possem. Sed ex omnibus studiis, quæ exercerentur animo, atque ingenio, vtilissimum visum est historiam scribere, & memoriæ mandare res gestas. Et ideo ad hoc studium, atque exercitium me contuli, ommissa cura reip. Sed videamus, quò paulatim veniat ad exponendam hanc causam, atque hunc sensum explicandum. [Falso queritur] Iniuste, inq̄, homines, conqueruntur de natura sua, dicentes, quod natura sua imbecillia sit, & viribus infirma, & breui tempore duret, & quod fortuna potius, quam consilio regatur, sed male faciunt, qui sic conqueruntur. Nam ego contrarium existimo. Nihil enim esse potè maius, aut præstabilius natura hominis, homo enim cunctis animantibus præstat, & excellit. Nam homo capax est rationis, & c. omnia animantia præter hominem, carent ratione. Est autem ratio aspectus animi, qui per se ipsum verum, non per corpus intuetur. Et ratio est, per quam verum a falso discernitur. Et hac ratione carent cetera animantia præter hominem. [Falso] Ordo est: Genus humanum falso queritur. i. conqueritur de natura sua, q̄ imbecillia. i. ipsa natura, atque æui breuis regatur potius forte, quam virtute. [Falso] i. false. est aduerbium. i. iniuste. [Genus humanum] i. homines. [Quod imbecilla] i. viribus infirma. [Ecce causas, quare homines conqueruntur de natura sua.] Tres sunt causæ, primam causam esse dicunt, quia natura hominis infirma sit virtute. Nam multa sunt animalia fortiora hominibus quantum ad vires, vt bos, leo, & multa alia. Secundam causam esse dicunt, quia natura hominis, breuis ætatis est. Nam ætas hominis breuis admodum, est: pauci enim sunt, qui centesimum annum attingant. multi inter ipsa infantia primordia intereunt, denique communis hominum natura, vix sexage-

simum annum attingit. Tertia causa, quare conqueruntur de natura sua est, quia dicunt, hominem magis regi, & gubernari à fortuna quam à consilio, propterea quia dicunt hominem multis casibus fortunæ esse subiectum, qui non possunt humana ratione neque consilio euitari. Sed has omnes rationes inferius confutat, & eas falsas esse ostendit. [Æui] i. ætatis, temporis. [Forte] Hoc est fortuna, & est casus ablatiui, nominatiuus est fors. Terent. Quod fors feret, feram. [Quam virtute] i. consilio, & iudicio animi. [Nam contra reputando] Ordo est: Nam reputando contra, neque inuenies aliud maius, neque præstabilius. i. ipsa natura hominis magisque. Si inuenies industriam hominum deesse naturæ quam vim, aut tempus. [Nam contra] Vere dico, quod genus hominum falso conqueritur, quia è contrario existimando, nihil inuenitur præstabilius humana natura. Et reddit causam quare dixit, q̄ genus humanum falso conqueritur. Et confutat eas rationes, propter quas homines conqueruntur de natura sua. Dicit enim, si diligenter inspicere volumus, non vires, aut tempus deest naturæ hominum, sed industria, quia si homines vellens exercere animum, & ingenium, satis viribus, & fortis validi esse viderentur, & ubi breuis vitæ esse videntur, exercendo virtutem animi, & ingenij, immortales efficiuntur, quia memoria eorum nunquam periret, si præclarum aliquod monumentum ingenij sui relinquerent. Et certe verum est, quod dicit. Ecce quamuis Sal. ipse secundum naturam humanam breui tempore durauerit, tamen quia præclarum ingenij sui monumentum reliquit, memoria eius æterna manebit. Et hoc est, quod dicit. [Nam] Pro quia. [Contra reputando] contra existimando. [Præstabilius] i. excellentius. [Industria] i. exercitio nem animi, & ingenij. [Quantum] Refertur ad id, quod dixit Imbecilla. [Aut tempus] Ad id, quod dixit, Æui breuis. [Sed dux] Ordo est: Sed animus est dux, atque imperator vitæ mortalium, qui. i. animus est abunde potens, potens, & clarus, neque eget fortuna: ubi. i. quando grassatur. i. ille animus ad gloriam via virtutis. [Sed dux] Ac si diceret: Ita quidem homines conqueruntur de natura sua dicentes illam esse infirmam & breuis ætatis, & fortunæ esse subiectam. [Sed ego ostendam illos falsum existimare, & iniuste conqueri] Et hic incipit confutare opinionem eorum, qui existimant, & conqueruntur, q̄ natura hominis sit infirma, & breuis ætatis, & q̄ fortuna potius q̄ consilio regatur. Dicit. n. sic: Homo compositus est ex anima, & corpore. Anima à deo est, corpus a terra. Animus, siue anima dominari debet, corpus seruire. Si igitur homo animum teneat corpori imperantem, neque permittat illum vinci, & pessundari à voluptatibus corporis, sed illum ad virtutes exerceat, sine dubio satis viribus potens erit, neque à fortuna regeatur, sed ipse reget fortunam, & eas res geret, quæ in memoria æterna erit, vt cum ipse homo mortuus fuerit, tamen facta eius viuunt. Et ita ostendit quemadmodum homo possit ætatem suam, quæ natura breuis est, memoria excellentium factorum, quàm longissimam facere. [Sed dux] i. rector, quia animus regit corpus. [Imperator] i. dominus. Nam animus dominatur, corpus autem seruit, vnde ipse Sal. in Catilinario, Animi imperio, corporis seruitio magis vitimur. Alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune est. [Mortalium] i. hominum. Qui cum, inq̄ animus tendit ad gloriam per viam virtutis, satis potens est, & viribus valet. neque fortuna indiget contra opinionem eorum qui dicunt, q̄ natura hominis. i. homo sit imbecillus, & à fortuna regatur. [Ad gloriam] Gloria est frequens fama cum laude. [Virtutis via] i. per viam virtutis. [Grassatur] i. tendit, vadit. & grassari venit ab eo, quod est gradior, & grassari, secundum Nonium Marcellum duo significat, aliquando grassari est supra modum seuire, aliquando significat ambulare, vt hoc loco. [Potens] i. valens. i. virtute potens. i. viribus. [Clarus] Nobilis. [Neque fortuna eget] Quia animus prouidet sibi ea, quæ sunt necessaria ad gloriam comparandam, sine adminiculo, & præsidio fortunæ. [Quippe] i. quia. [Quæ] i. fortunæ, vere dico, q̄ animus non indiget fortuna, quia animus per se sibi parat, & acquirit probitatem, & industriam, & alias bonas artes, quibus tendit ad gloriam, quas res fortuna nec dare cuiquam, nec tollere potest. [Bonas artes] i. bonos mores, & virtutes, nam artes in numero plurali mores signant. [Sin captus] Ordo est: Sed infirmitas nature accusatur, & quinque auctores transferunt suam culpam ad negocia, ubi. i. quæ vel postq̄ vires, ipsæ, & ingenium de fluxere per focordiam si alius captus prauis cupiditatibus est pessundatus ad inertiam, & voluptatem corporis vltus paulisper perniciosam libidine, sin captus, ita quædam animus satis est potens, & clarus, neque fortuna indiget, quæ per virtutem exercetur ad gloriam imperium

riam retinens supra corpus, sed contrario, si animo vincatur a voluptatibus corporis, ignavia, & libidini deditus cum homo ad finem vitæ suæ peruenit, atque consumpta in luxu & inertia, & nihil præclarum, & memoria dignum in tota sua vita gesserit, continuo naturam culpæ humanam, cum reuera non naturam, sed vitia culpæ cæbeat. [Captus] Irreuitus. [Prais] Perveris. [Pessundatus est]. i. calcatus. [Ad inertiam] pigritiam, ut nihil agere velit memoria & laude dignum. [Voluptatibus corporis] veluti ad luxuriam & gulam, his enim vitij vigor animi eneruatur. [Perniciosa] Mala & damnosa. [Vbi per socordiam] i. ignauiam, & negligentiam. [Socordia proprie est negligentia animi, inertia est negligentia corporis, socordia, dicta, quasi seorsum a corde. [Dehæcere]. i. transire. [Naturæ infirmitas aculatur] i. culpatur, quia dicunt naturam infirmam esse, & imbecillam, ut pati non possit tot labores. Nam cum vident in vita sua nihil præclarum, & memoria dignum gessisse, dicunt hoc euenisse propter imbecillitatem humanæ naturæ, quæ tot labores pati non potest. Atque ita culpant naturam, cum potius sent ipsos culpare, qui se totos voluptatibus corporis dederunt, & luxuriæ, atque ignaviæ seruiunt. [Suam quique culpam autiores ad negocia transferunt]. i. aut culpam in naturam transferunt, aut in aliquod aliud negocium, cum potius in seipos culpam transferre deberent. [Culpam]. i. quod nihil in vita sua præclarum, & memoria dignum gesserunt. [Ad negocia]. i. ad res, quæ in humana vita contingunt. Multa enim contingere possunt homini, quæ illum impediunt, ne præclarum aliquid gerere possit, ut aegritudo, inopia. Sed reuera seipos potius quam aliquid aliud culpare deberent, quia animus virtutibus excellere noluerunt. sed illum prauis cupiditatibus, ac voluptatibus corrumpi permiserunt. [Quod si hominibus] Ordo est: Homines neque regeantur magis casibus, quæ regeant casus, & procederent eo magnitudinis vbi pro mortalibus fierent æterni gloria, si tanta cura bonarum rerum esset ipsis hominibus, quæ tot studio perunt aliena, ac nihil profutura, & multum etiam periculosa. Docet quomodo possint homines facere, ne regantur a fortuna, sed ipsi regat fortunam, & quomodo possint ex mortalibus immortales fieri non natura, sed æternitate gloriæ. Et ita perit in proposito, ut ostendat falso homines conqueri, quæ natura humana sit breuis, & quæ a fortuna regatur. Dicit enim ut homines tanto studio bonis artibus, & virtutibus operam darent, quanto studio caduca, & nihil profutura quærunt, profecto non magis regeantur a fortuna, quæ ipsi infortunati regeant, & ad eam magnitudinem peruenirent, ut pro mortalibus, gloria immortales fierent. [Bonarum rerum] Omnino tria sunt genera bonorum, videlicet bona animi, bona corporis, bona fortunæ: bona animi sunt virtutes, videlicet, iustitia, prudentia, fortitudo, temperantia. Iustitia autem diuiditur in has partes. i. religionem pietatem, gratiam, vindicationem, obseruantiam, & veritatem. Prudentiæ partes sunt memoria, intelligentia, prouidentia. Partes fortitudinis, magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. Temperantiæ partes, continentia, clemencia, modestia. Hæc igitur virtutes, earumque partes bona animi dicuntur, quæ stabilia sunt, nec a possidente possunt auferri. Bona corporis, sunt incolumitas, sanitas, velocitas, vires, pulchritudo, & hæc instabilia sunt, & breui tempore dilabuntur. Bona vero fortunæ, sunt diuitiæ, honores, dignitates. Et hæc quoque bona nequaquam stabilia sunt, sed pro arbitrio fortunæ feruntur, licet Christiana religio fortunam tollat, & cuncta nutu diuino regi, atque euenire confirmet. Dicit ergo Salut. Si homines bona animi tanto studio, atque sollicitudine quærerent, quanto studio quærunt bona corporis, atque fortunæ, quæ sunt caduca, & instabilia, profecto non magis regeantur a fortuna, quæ ipsi regeant fortunam, & ex mortalibus gloria æterni fierent. [Bonarum]. i. bonorum animi, quæ sunt virtutes, quas supra posuimus. [Aliena]. i. extranea a nobis. i. bona fortunæ, sicut sunt diuitiæ, quæ bona externa dicuntur, quia sunt extra nos. [Ac nihil profutura] Quæ nihil prodesse possunt, imò plerumque, obsunt. [Periculosa] Quis nescit, diuitias multis sepe periculo, & exitio fuisse. [Petunt] Appetunt, quærunt. [Neque regeantur magis a casibus] Causa quare homines pucant naturam humanam casibus fortunæ esse subiectam, hæc est, quia sequuntur ea bona, quæ reuera fortunæ subiecta sunt, sicut sunt diuitiæ, quæ cum ab eis auferuntur, dicunt naturam humanam, fortunæ esse subiectam, sed sequuntur bona animi, sequuntur virtutes, quæ ab eis auferri non possunt, & tunc intelligent, id quod est verum, videlicet naturam humanam, casibus fortunæ non esse subiectam. [Et eo magnitudinis procederent] i. ad eam magnitudinem perueni-

rent. [Gloria æterni] vbi sunt mortales, efficerentur immortales non quia non morerentur, sed quia post mortem facta eorum viuerent. [Nam vbi] Ordo, ita res cunctæ, & omnia studia nostra sequuntur, alia naturam animi alia naturam corporis, vbi, pro sicut genus humanum compositum est ex anima & corpore. [Nam vbi] Ostendit quomodo fieri possit id, quod dixit. i. ut homines ex mortalibus, gloria immortales, & æterni fieri possint. Dixit enim. Sicut homo compositus est ex anima, & corpore, anima autem immortalis est, corpus vero mortale: sic etiam omnes res, & omnia, quæ facimus, alia sunt mortalia, alia vero immortalia. Mortalia sunt ea, quæ pertinent ad corpus, sicut est pulchritudo, diuitiæ. Nam ista pertinent ad corpus, & ad tempus pereunt: Immortalia vero sunt ea, quæ pertinent ad animum, siue animam sicut sunt ea, quæ exercentur consilio, prudentia, & ingenio, & hoc breuiter dicit: Bona animi immortalia sunt, sicut ipsa anima. Bona corporis, & fortunæ sunt mortalia, sicut corpus. Si ergo ex mortalibus immortales fieri cupimus sequamur bona animi, & omittamus, ac contemnamus bona corporis, & fortunæ. quia illa sunt æterna, & immortalia, hæc vero mortalia & corruptibilia. [Studiaque omnia] i. omnia exercitia. i. quæ facimus, & exercemus. [Alia sequuntur naturam corporis] Sicut sunt bona corporis & fortunæ, quæ sunt mortalia & corruptibilia, sicut corpus, alia sequuntur naturam animi, & hæc sunt bona animi, & quæ sunt immortalia, sicut ipsa anima. [Igitur præclara facies] Ostendit, quæ sunt ea, quæ sequuntur naturam corporis, & quæ sunt ea, quæ sequuntur naturam animi. dicit ergo: pulchritudo corporis, magnæ diuitiæ, præterea vis corporis, & cetera huiusmodi quæ ponuntur in numero bonorum corporis, vel fortunæ, sequuntur naturam corporis, quia sunt mortalia, sicut corpus, & breui tempore pereunt. [Ad hoc] i. præterea. [Dilabuntur] Cadunt & pereunt, sicut corpus. [At ingenij] Nunc ostendit, quæ sunt illa, quæ sequuntur naturam animi, & immortalia sunt, sicut anima. [Ii genij egregia facinora] i. præclara facta ingenij. sicut est dare operam Philosophiæ, res gestas mandare memoriæ, causas forenses oratoria facultate tractare, & eas scriptis ac memoriæ commendare, consilio iuuare temp. hæc & huiusmodi præclara ingenij ac virtutis opera immortalia sunt, sicut anima. [Postremo cor.] Ordo est: Postremo sic est finis bonorum corporis, & bonorum fortunæ. i. sicut est initium, ac si diceret quid opus est multa dicere: bona corporis & fortunæ sicuti habent principium, sic & habent finem: quia necesse est, ut omne quod oritur, aliquando moriatur. & omne quod crescit, aliquando senescat, & ad finem aliquando perducatur. Sed alia est ratio animi, quia animus æternus est, & propterea opera eius æterna sunt similiter, æternum dicimus, quod est sine principio, & hinc sicuti est deus: qui nec principium habet: nec finem. Sed anima licet finem non habeat, tamen habet principium. quia à Deo creata est. [Omniaque orta occidunt] i. omnia, quæ sunt nota aliquando moriuntur. Et occido media correpta significat morior, media vero producta, significat interficio: primum a cado, secundum à cado compositum est. [Aucta] Quæ crescit. [Animus incorruptus] i. incorruptibilis, & immortalis. [Æternus] i. qui finem non habet. [Rector humani generis] quia animo, & virtute eius cuncta gubernatur. [Agit] i. regit, Virg. in j. Aen. Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur. i. regetur. [Habet] i. tenet, & intelligit, nam habere significat intelligere, ut ait Donatus in Terentium. Quod enim tenemus corpore, habemus quoque commune animo. quod habemus intelligimus. [Neque se habet] ipse se animus non intelligitur. [Quo] i. propter quod. Nunc cœlitur dicit: Cum hæc ita sint, reprehendendi sunt magno opere illi, qui in vita sua tantummodo curam corporis habent animum autem atque ingenium incultum, & in exercitiis relinquunt, cum multa sint artes, ac multa studia, in quibus si animum & ingenium exercere vellent, summam laudem, & gloriam comparare possent. & hoc est quod dicit. [Prais] i. perueritas. [Corporis gaudijs] i. voluptatibus. [i]er luxum] Atque ignauitatem agunt. i. viuunt luxuria, & ignauia. [Ceteri] i. sed. Amplius. i. maius nihil enim est melius, aut maius ingenio in natura hominis: quia per exercitacionem ingenij summa quoque claritudo comparatur. [Incultus] i. ignauia, in exercitiacione, quia non exercendo ingenium torpescit. [Socordia] i. negligentia. [Torpescere] Marcescere, corrumpi. [Sinit] i. Permittit. [Cum presertim tam multa] Paulatim descendit ad id, quod supra diximus, videlicet ut ostendat rationem consilij sui, quare omilla cura, & administratione reip. se ad historiam scribendam contulerit. [Tam multa variæque] sunt artes animi) Multa enim studia

stūdia ac multæ artes, in quibus animum, & ingenium exercere licet, ad gloriam comparandum, veluti dare operam philosophiæ, in administratione reip. versari causas forenses tractare, historiam conscribere, hæc omnes artes animo, atq; ingenio exercentur, ex quibus summa claritudo comparatur. [Claritudo] gloria, fama. [Paratur]. i. comparatur, & acquiritur. [Verum ex his] Tribus supra generaliter docuit, quemadmodum homines possint ad summam gloriam peruenire, si videlicet contemnere velint bona corporis, & fortunæ, & amplecti bona animi, videlicet virtutes, & si non patiantur animum, & ingenium suum ocio, & ignavia torpescere, presertim cum multa sint studia, ac multæ artes, in quibus illud valeant exercere. Nunc specialiter ad causam descendit, ut ostendat, in qua arte potissimum ingenium suum exercere voluerit. Dicit enim cum administratione reip. vna illarum artium sit, in quibus si animum, & ingenium exercentur, summa gloria comparari potest, non placuit mihi hoc tempore in hac arte ingenium meum exercere, & propterea me ad aliam artem atque aliud studium contuli, videlicet ad historiam scribendam, quoniam inter cetera studia, hoc maxime vtilissimum est, memoriz mandare res gestas, & ita honesto nomine factum suum excusat. Nam cum propter flagitia sua turpiter à senatu repulsus administrationem reip. relinquere coactus sit, dicit se non coactum, sed sponte, & certo iudicio remp. reliquisse, quia videlicet honores, & magistratus darentur non virtute prædiis, sed ambitione corruptis, & hæc de causa relicta rep. se ad historiam scribendam contulisse. [Verum ex his artibus] Multæ, & varie sunt artes animi ex quibus summa gloria comparatur, sed ex his artibus administratio reip. hoc tempore mihi non videtur esse cupienda. [Verum] .i. sed. [Magistratus] Officia publica, ut prætura, ædilitas, tribunatus. [Imperia] Ut erant consules, & præconules, ac etiam prætores. Nam erant prætores prouinciarum. [Hæc tempestate] .i. hoc tempore. Quoniam neque virtuti honos datur. Reddit causam quare administratio reip. hoc tempore sibi non placeat. Dicit enim hoc tempore nemo per virtutem ad honores aspirat. i. nemo per virtutem honores assequi potest. Et quia occurtebat illud, si non potes ò Sal. per virtutem honores adipisci, adipiscere per fraudem, & ambitionem, sicut multi faciunt. Sed hoc quoque ostendit non esse faciendum. Dicit enim illi qui per latrocinia, & vim, & fraudem, & ambitionem, honores, & magistratus assequuntur, in magno periculo versantur, valde enim periculosum est velle per vim patriam regere, & remp. administrare, etiam si delicta, & peccata corrigas, quia si postea rerum conditio mutetur, imminet tibi hæc mala ex his, quorum delicta correxisti, videlicet cædes, exilium, direptio bonorum tuorum, & alia huiusmodi mala. Si autem delicta, & peccata non corrigas, demencia summa est velle regere, & nihil proficere. [Quoniam neque virtuti honos datur] Aut per virtutem peruenitur ad honores, & magistratus, aut per fraudem, & vim, & ambitionem. Sed hoc tempore per virtutem non peruenitur, per fraudem vero, & ambitionem peruenitur quidem, sed cum magno periculo, & hæc est causa, quare hoc tempore administratio reip. mihi non placeat. [Neque virtuti honos datur] .i. quia hominibus virtute præditis hoc tempore non dantur honores, & magistratus, sicut Consulatus prætura, censura, & ædilitas, tribunatus, imperia. Imperium dicitur proprie prætura, & Consulatus quando aliquis in prouinciam mittitur cum officio publico, & exercitu, sicuti quando Cæsar missus est in Gallias cum quatuor legionibus pro consul, hæc dicebatur esse cum imperio. [Virtuti] .i. homini virtute prædito, & ornato. [Neque illi quibus per fraudem ius fuit utique tuti, aut eo magis honesti sunt] .i. neque illi, qui assequuntur magistratus, & honores per vim, & fraudem, & ambitionem sunt tuti, quia in magno periculo versantur, & quomodo versantur in magno periculo, ipse subdit causam, quia periculosum valde est per vim patriam regere velle etiam si possis, & si delicta corrigas, sicut iustum est. Sed quare periculosum est per vim patriam regere, quia si postea status rerum mutetur, hæc omnia mala imminet tibi ab his, quorum delicta correxisti, & qui volebant regere remp. videlicet, cædes, exilium direptio bonorum tuorum, & alia mala his similia. Et hoc est, quod dicit. [Per fraudem] .i. per ambitionem, per vim. Ambire est blanditijs circumuenire. Qui ergo per ambitionem magistratus obtinere volebant, populum largitione pecuniarum, & numerum corruptebebant, aliquando conuiuia populo exhibebant, & eodem modo fauorem populi sibi conciliabant. [Ius fuit] .i. potestas publica fuit. i. qui magistratum assecuti sunt per fraudem. [Vtique tuti] Non sunt tuti, quia in magno periculo versantur, & sta-

tim causam ipse subiungit. [Aut eo] .i. propter id, videlicet, quæ assecuti sunt magistratum. [Magis honesti sunt] .i. propter cum magistratum, quem per fraudem assecuti sunt, non sunt magis honorati. quia magistratus sic acquisitus, non tam illis honorati est, quam dedecori. vel quidem melius est non sunt magis honesti. i. non sunt magis boni non sunt meliores, neque enim honor homini virtutem, aut breuitatem addit. [Nam vi quidem regere] Quare dixit, quod illi non sunt tuti, qui honores assequuntur per fraudem, & vim, quia periculosum est per vim patriam regere velle. Et hoc est, quod dicit. [Regere vi parentes] Hoc quod dicit de parentibus, ideo dicit, ut ostendat tam turpe esse per vim patriam regere velle, quam etiam esset turpe, si quis per vim parentes, patriamque suam regere vellent. Ostendit ergo Sal. turpe esse, & periculosum patriam, & parentes regere velle per vim. [Nam vi quidem regere patriam, & parentes] Ordo est: Nam regere vi parentes, aut patriam, tamen est importunum, quantum potissimum id, & quantum delicta corrigas, presertim cum oēs mutationes rerum portendant eadem, tugam, & alia hostilita, quantum id possis. i. facere. ac si diceret, et si possis per vim patriam regere, & eius delicta corrigere, tamen non debes, quia & turpe est, & periculosum. [Importunum] .i. incommodum, & periculosum. Importunum, quasi sine portu. Mare autem, quod caret portu valde incommodum est, & periculosum. [Oēs rerum mutationes] Quia si mutetur status rerum, ut qui tui erant inimici in rep. obtineant postea principatum imminet tibi hæc mala. [Cædes] Exilium, & alia huiusmodi mala. [Fugam] .i. exilium. [Aliaque hostilia] Alia mala quæ hostes facere solent, ut est direptio bonorum. [Portendant] .i. denunciant. [Frustra autem] Vide quid dicat, Velle regere patriam per vim, etiam si possis, tamen est turpe, & periculosum. Velle autem regere per vim, & non posse, hæc est summa stulticia. Et hoc est, quod dicit. [Frustra autem] Ordo autem est. Sed externe demencia frustra niti, neque querere aliud, nisi odium fatigando se. Et hoc dico, nisi forte quem inhonestam, & perniciosam libido tenet, gratificari suum decus, atque libertatem suam potentia paucorum. [Frustra autem] .i. contendere, ut per vim regas patriam, & nihil proficere, nisi acquirere odium, est summa stulticia, nisi forte aliquis sit, qui cupiat gratiam reddere magistratum suum, & honorem, ac libertatem potentia paucorum. [Odium querere] .i. acquirere. [Extrema demencia] .i. summa stulticia. [Nisi forte quem libido perniciose tenet] Dico quod est extrema demencia, quem libido perniciose tenet, nisi illum, quem inhonestam, & perniciosam libido, i. perniciose cupiditas gratificari. i. perniciose libido, & cupiditas gratificandi tenet. [Potentia paucorum] Veluti potentia. Cæsar & Pomp. qui remp. pro arbitrio suo versabant. Sal. enim floruit temporibus Cæsar & Pomp. Multi ergo ambitiosi erant, quia omnia pericula subire non dubitabant, ut se gratos redderent Pomp. vel Cæsar. quoniam decus, & libertatem suam in his positam esse volebant. [Decus] Honorem. [Gratificari] Gratiam facere. Quid est gratificari libertatem suam, & decus potentia paucorum, nisi libertatem suam, & decus potentia paucorum gratis concedere, & libertatem, ac decus suum pro potentia paucorum periculis exponere, ut eis gratos faciant? [Ceterum] Ordo est. Ceterum memoria rerum gestarum in primis est magno vsui, ex alijs negocijs, quæ exercentur ingenio. Supra monstrauit, quare sibi non placet administratio reipub. Nunc dicit, quemadmodum ex omnibus alijs artibus, & studijs, quæ ingenio, & animo exercentur, maxime velle sibi visum sit historiam conscribere. [Ex alijs negocijs] .i. ex alijs studijs, & artibus. [Multæ enim sunt artes animi, quibus gloria comparatur, sicuti supra diximus, dare opera philosophiæ, in administratione reip. versari, causas tractare forenses, historiam conscribere, & multa alia, excepta ergo administratione reip. quæ mihi hoc tempore non placet, ex omnibus alijs artibus, maxime vtilis visa est historia, & propterea me ad hanc scribendam contuli. [In primis] Præcipue, maxime. [Magno, vsui] .i. magnæ vtilitati, dicimus enim hæc res magnæ vtilitati est mihi memoria rerum gestarum .i. historia. Inter annales, & historias hoc interest, quia annales dicuntur eorum temporum, quæ ætas nostra non nouit, historia est eorum annorum, vel temporum quæ vel vidimus, vel videre potuimus dicta. [Magno] .i. à videndo, tamen ista licenter confundit auctoritas, ut Virg. Et vacet annales nostrorum audire laborum. annales pro suis pro historia. [Cuius de virtute] Nolo, inquit, laudare historiam, quia multi scriptores eam laudauerunt, & etiam ne videar per superbiam laudare studium meum. Et hoc est quod dicit. Ordo est: Puro esse prætereundum, quia multi dixerunt de virtute,

virtute, cuius. i. illius historia simul. i. & ne quis existimet, me ex tollere laudando memet, & studium meum per insolentiam. [Prætereundum]. i. transeundum. i. esse, ne dicam aliquid de laude historiae, videlicet q̄. vtilis sit. [Simul]. i. per insolentiam, arrogantiam, & superbiam. Nam arrogans videtur, qui facta sua laudat. [Atque ego] Ordo is est: Atque ego credo fore. i. aliquos qui imponant nomen inertie tanto, & tam vtili labori meo quæ decreui agere ætatem procul à rep. Credo, inquit, fore nonnullos, qui vocabunt & appellabunt me inertem, & ignaum, quia subtraxi me ab administratione reip. & me ad historiam scribendam contuli. [Agere ætatem procul à rep.]. i. vivere procul ab administratione, & cura reip. [Labori meo]. i. scribendi historiam. [Certe quibus] Scis qui erunt illi, qui me inertem vocabunt; ambitiosi, qui blandis salutationibus splendidisque conuiuijs auram popularem sibi conciliare conantur, ut qui per virtutem ad honores aspirare non possunt, ad eas populo corrupto, per ambitionem accedunt. [Certe] Ordo est: Certe, subaudi illi imponant nomen inertie, quibus videtur maxima industria salutare plebem, & quærere gratiam conuiuijs. Salutare, vulgo dicitur vitare. [Plebem] plebeios homines, ut eos fautores habeant in petitione magistratum. Tres ordines erant Romæ. Ordo senatorius, ordo equestris, ordo plebeius. Senatus prouincias regebat, ordo equestris vestigalia reip. administrabat, plebs bella gerebat. Ex his tribus ordinibus populus Romanus constabat. [Et conuiuijs] Per conuiuijs. [Solebant enim, quæ ad honores inhiabant, & paulo potentiores erant, ingentia conuiuia populo exhibere, ut hæc liberalitate sibi fauorem populi conciliarent. quod super omnes effuso sumpto fecisse Cæsaarem legitimus. [Gratiam quærere] gratiam, & fauorem acquirere. [Qui reputauerint] Ordo est, profecto illi exillimabant me mutauisse iudicium animi magis merito quam ignauia, & maius commodum venturum reip. ex ocio meo, quam negotio aliorum, si qui. i. illi reputauerint, & quibus temporibus ego sum adeptus magistratum & quales viri nequiuissent atque idem. i. qd̄ ego adeptus sum, videlicet magistratum, & postea quæ genera hominum peruenirent in senatum. Illi inquit intelligent, me non propter ignauiam, sed iustis de causis subtraxisse ab administratione reip. & me ad historiam scribendam contulisse, si considerare voluerint, quibus ego temporibus sum adeptus magistratum, & quales viri non potuerint atsequi illum magistratum, & si considerabunt, quæ genera hominum peruenirent in senatum, nam hoc tempore venerunt in senatum homines fordidi, & ignobiles, qui maiestatem senatus ignobilitate sua polluant. Et propterea ego pati non potui, versari in administratione reip. cum viderem senatum electum non ex nobilibus, & sapientibus, ac præstantibus viris, sed ex omni fece hominum commixtum atque pollutum, & ideo mutavi consilium, & iudicium animi mei, ut non lem diutius versari in administratione reip. sed potius historiam conscribere, præsertim cum ego iam persanus essem honoribus in rep. & cum magistratus essem assecutus, quem summi, & præstantes viri atsequi non potuerunt. Et hoc est, qd̄ dicit. [Qui si reputauerint]. i. considerauerint. [Qui bus ego temporibus] videlicet cum adhuc iuuenis essem, magistratum adeptus sum, hoc ideo dicit, quia posset dicere aliquis, o Salusti, tu ideo non vis in administratione reip. versari, quia non speras, te posse aliquem magistratum consequi. Respondet, hæc non est causa, quia cum essem iuuenis, tum magistratum sum consecutus, quem summi, & excellentes viri atsequi non potuerunt, nunc in hac ætate iam matura multo magis me posse atsequi magistratum sperare licet: [Quales viri] videlicet præstantes & excellentes. [Ipsam]. i. quod ego sum assecutus, videlicet talem magistratum. Cic. in inuectiua contra Salustium obiicit ei, quæ ætate, & prætor prouinciam Africanam expulauerit, ergo Salustius hunc magistratum est assecutus quia prætor prouinciam Africanam rexit, quem magistratum Salustius sit assecutus non legimus, sed intelligere possumus aliquem ex minoribus magistratibus, ut quæsturam, adilitatem, fortasse etiam præcuratam, sed in hoc nihil temere affirmamus. [Quæ genera hominum] videlicet homines fordidi, & ignobiles, qui non erant digni, ut in senatum admitterentur. [Magis merito]. i. iusta de causa. [Ignauia]. i. propter ignauiam, quia laborem subterfugerem administrandæ reip. & iudicium animi mei mutauissem ut existimarem melius esse historiam conscribere, quam administrare temp. [Maius commodum]. i. maiorem utilitatem. [Ex ocio meo] Duplex est ocio, honestum ocio, & turpe ocio, honestum dicitur eorum, qui subtrahunt se à rebus gerendis, & in aliquo honesto studio plurimum occupantur, sicuti multi Phi-

losophi temporibus suis fecisse leguntur, qui nequaquam se ad temp. conferebant, sed se totos ad contemplandam rerum naturam tradebant, sicut Plato fecisse legitur, qui temp. non attingit, sed totum tempus in philosophia consumpsit. Ociū turpe dicitur eorum, qui laborem profus fugiunt, & se ignauie dedunt, nec ingenium, nec corpus exercentes. [Ex ocio meo]. i. scribendi historiam. [Quam ex aliorum negotio] Qui temp. administrant. Ociū proprie est illorum, qui ingenium in aliquo studio contemplationis exercent, ut philosophi, historici, & poætæ faciunt: Negotium est illorum, qui in rebus gerendis occupantur, ut sunt illi, qui in administratione reip. versantur, in foro causas agunt, qui bella gerunt, & cetera huiusmodi faciunt. [Ex negotio]. i. ex occupatione, & labore administrandæ reip. [Reipublicæ]. i. in rep. [Nam sæpe ego audiui] Reddit rationem, quare vtilius sit, historiam scribere quam administrare temp. & hoc est quod dicit. Historia est imago quædam, & figura, atque pictura earum rerum gestarum, quam viri gloriæ cupidi inuentus accenduntur, & desiderio quodam vehementer inflammantur, ut ea facta imitentur, quæ in ipsa imagine gesta præclara depicta inuentur. [Sic enim, inquit] Audiui Q. Maximum, & Pub. Scip. Africanum, & alios claros viros solitos dicere, auide, atque vehementer sibi accendi animum, cum imagines maiorum suorum intuerentur, quia ipsa imagine gesta præclara maiorum in eorum animo cernerent, quæ imitari atque insequi cupiebant. Quod si imago, vel pictura tantam habet vim ac virtutem, ut animos intuentium vehementer accendat, quia in ipse imagine quodammodo cernant facta illius, cuius effigiem intuentur, quanto magis hoc facit historia, quæ multo clarius, multoq̄. expressius, quam statua, vel pictura, non solum egregie gesta, & facta, sed etiam dicta, & consilia, & animos clarorum, atque excellentium virorum ante oculos ponat? [Nam sæpe ego audiui] Vere dico, quæ maius commodum venturum est in temp. ex ocio meo scribendi historiam quam ex aliorum negotio, quia animi hominum accenduntur per historiam. Nam cum legunt in historia excellentium virorum facta, accenduntur, & inflammantur animi eorum, ut imitentur facta, quæ legunt. Sic. n. audiui Q. Maximum, & Pub. Scipionem solere dicere, quod eorum animi magno opere accenderentur, cum excellentium virorum imagines intuerentur, quia tunc in memoria veniebant facta virorum illorum, quorum imagines intuebantur, & sic animi eorum accendebantur, ut facta illorum imitarentur. quod si per imaginem, vel picturam tantopere accenduntur animi, quanto magis accenduntur per historiam, quæ est imago multo expressior, atque politior? Nam imago, vel pictura tantummodo exprimit corporis effigiem, sed historia exprimit effigiem animi, consilij, mentis, & habitus, ut Cicero pro Archia poëta: An cum statuas, & imagines non animorum simulacra, sed corporum studio se multi summi homines ruerunt, consiliorum reliquere, & virtutum nostratum effigiem nomine, multo male debemus summis ingenij expressam atq; politam. [Nam sæpe] Ordo est. Nam ego sæpe audiui Q. Maximum, & Publium Scipionem, & præterea præclaros viros nostræ ciuitatis solitos dicere ita, videlicet, animum vehementissime accendi sibi ad virtutem, cum intuerentur imagines maiorum. Et etiam dicere. i. id est certe, non illam figuram habere tantam vim in sese, sed eam flammam crescere in pectore viris egregijs, memoria rerum gestarum, neque illam flammam. i. prius sedari, quam virtus eorum adæquauit famam, acque gloriam eorum. Audiui. i. à maioribus natu. Quid est hoc, quod audiui, hoc quod sequitur. [Q. Maximum, &c.] Hic est, qui Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua vicit, cuius non dimicare, vincere fuit. De hoc Ennius: Vnus qui nobis cunctâ do restituit temp. [P. Scipionem] Hic est, qui Annibalem prælio fudit, atq; fugauit, & Carthaginem tributariam P. R. fecit. [Præterea] i. præter hos. [Imagines] Vel statuas, vel picturas. [Ceram] i. statuam ceream. [Neque figuram] i. picturam. [Tantum vim in se habere] Quia animi non accendebantur propter statuam illam, vel picturam, sed propter memoriam rerum gestarum ab eo, cuius imaginem intuebatur. [Memoria] Propter memoriam. [Eam flammam] i. eam cupiditatem, illud desiderium. [Sedari] i. comprimere, & extinguere. [Cessare] Quiescere. [Sedari]. i. illam flammam. i. illam cupiditatem non prius conquiescere, & cessare quam virtus adæquaret famam, & gloriam. i. priusquam virtus peringeret, & perueniret ad æqualem gloriam ita quod maiores nostri virtute conabantur maiorum suorum gloriam adæquare. Sed e contra isti homines huius nostræ ætatis faciunt. Nam non famam, neq; gloriam, aut probitatem, vel industriam

maiorum

maiorum suorum, sed sumptus, & diuitias adaequare contendunt. [Atqui] .i. sed certe. [Contra] .i. contrarium. Ordo est, At contra .i. e contrario, quis omnium est existens his moribus, qui non contendat cum suis maioribus diuitijs, & sumptibus, non autem .i. probitate neque industria? Hoc dicit: Homines nostri temporis contendunt cum suis maioribus, cum diuitijs, & sumptibus, non cum probitate, & industria, quia conatur superare maiores suos in diuitijs, & sumptibus, non autem in virtutibus. [Quis est omnium] .i. q. d. nemo est, qui non faciat hoc. [His moribus] .i. talibus moribus, quales .i. sunt mores nostri temporis. [Diuitijs, & sumptibus] Per haec duo vitia notat contraria, auaritiam & prodigalitatem, Auaritiam in accumulandis diuitijs, prodigalitatem in expendendis. [Sumptibus] .i. expensis. [Probitate] .i. bonitate. [Contendat] .i. certet. [Etiam homines] Carpit mores sui temporis, & supra luxuriam, & auaritiam notauit. nunc carpit ambitionem dicens, Antea noui homines erant qui nullis maiorum suorum imaginibus adiuti, propria virtute honores assequerantur, nunc autem per latrocinia, & ambitionem eos assequuntur, quasi claritudo in magistratibus sit, ac non potius tales sint magistratus, qualis est eorum virtus, qui eos administrant. Et hoc est quod dicit, [Homines noui] Homines noui dicuntur, qui nulla maiorum suorum nobilitate, aut gloria, sed propria virtute ad honores accedunt, sicuti fuit Marius, & Cicero. qui cum maiores sui nulla gloria, aut fama rerum gestarum claruissent, facti sunt consules, alter septies, alter semel. Hi nobilitatem non acceperunt, sed virtutem sibi pepererunt. Ergo noui homines dicuntur ignobiles genere, qui virtute sibi nobilitates, & gloriam acquirunt. [Etiam homines noui] Ordo est. Etiam homines eleuantur ad imperia, & ad honores furtim, & per latrocinia potius, quam bonis artibus, qui soliti erant anteuenire nobilitatem per virtutem. [Anteuenire nobilitatem] Cum essent ignobiles, virtute nobiles superabant in petendis honoribus. Nunc autem non virtute, sed per ambitionem ad honores accedunt. [Anteuenire] Vincere, superare. [Furtim, & per latrocinia] .i. per ambitionem, quia populam largitione, pecunijsque corrumpunt. [Potiusquam bonis artibus] .i. bonis moribus, & virtutibus. [Ad imperia] Videlicet ad consulatum, & praturam. Nam hi duo magistratus proprie dicuntur imperia, quia his fasces conceduntur. Consul xij. fasces habet .i. duodecim listores, prator sex. Listores autem dicuntur a ligando .i. Consulem, vel Praetorem praecedunt, fasces virgarum securibus aligatos portantes, quae sunt insignia magistratus. Virgis autem reos pro qualitate criminis caedebant, securi autem percutebant, & occidebant. [Nituntur] .i. grassantur, & tendunt. [Perinde] .i. similiter. [Quasi] .i. sicut. [Perinde quasi] Ordo pendet a superiori, dico, quod noui homines per ambitionem nituntur ad honores, perinde quasi consulatus, & Pratura, atque alia huiusmodi sint clara, & magnifica per se, ac non habeantur, perinde vt est virtus eorum, qui sustinent ea .i. hi noui homines tendunt ad honores per ambitionem, quia credunt se per honores nobilitatem, & gloriam acquirere, sed decipiuntur. Nam honores, & magistratus per se non habent nobilitatem, aut claritudinem, sed clari, & magnifici videntur, si illi virtute praediti sunt, qui eos magistratus administrant. Et hoc est, quod dicit. [Atque alia huiusmodi] .i. ceteri magistratus, vt Tribunatus, censura, aedilitas, quaestura. [Ac non perinde habeantur] .i. & non reputentur talia, qualis est virtus eorum, qui ea administrant. [Sustinent] Administrant. Et bene dixit, sustinent, quia honores semper, sunt cum onere. [Verum] Paulo, inquit, longius processit, dum mores ciuitatis repraehendendo, quia mihi displicent. Nam tota ciuitas auaritia, luxuria, & ambitione corrupta est. Haec enim tria vitia, & hic, & in Catilinario carpsit. [Liberius] Quia licenter carpsit mores ciuitatis. [Alius] .i. longius. [Processit] Progressus sum. [Nunc ad inceptum redeo] .i. nunc reuertor ad id, quod inceperam, videlicet, vt scribam res gestas a Populo Rom. ante enim bellum Catilinae scripserat. sed digressus erat ab incepto interponens hoc exordium.

BARTHOLOMAEI MARLIANI IN
C. Crispi Salustij de Bello Iugurthino
Commentaria.

Falso Accentum habet in fine, id est non merito. [Imbecilla] Fragilis. Vnde Plinius, Quid est homo: imbecil-

lissimum corpus, obnoxium sexcentis malis. & Sen. Quid est homo? quodlibet vas quassum, & tactu fragile. [Breuis] Sen. de Breuitate vite, inquit, Maior pars mortalium de natura malignitate conqueritur, quod exiguum aui gignimur, quod haec tam velociter, tam rapide dati nobis temporis spatia decurrant. Non exiguum enim temporis habemus, sed multum perdidimus. satis longa vita est, si tota bene collocetur. Sed vbi per luxum, ac negligentiam defluit, vbi nulli rei bonae impenditur, vltima demum necessitate cogente quam ire non intelleximus, transisse sentimus. Ita est non accepimus breuem vitam, sed fecimus sicut ampla, & regiae opes vbi ad malum dominum peruenerunt, momento dissipantur. At quamuis modice, si bono custodi tradite sunt, vsu crescut, ita etas nostra bene disponenti multum patet, ergo falso conqueritur genus hominum de vitae breuitate. [Fortē] Quod falsum est. quamuis Theophrastus, auctore Cicerone, dicat, vitam regit fortuna non sapientia. Et Iuuen. Si fortuna volet, &c. Maiores fortunam stantem in pila pingebant, in altera manu, copiam habebat, & diuitiarum affluentiam ostendebat, in altera gubernaculum tenebat quo demonstrabat omnia se regere. [Reputando] Considerando. [Contra] Quod aetas regatur forte. [Quam vim] Quia satis habent vitium mortales, si industriam exercerent. [Aut tempus] Quia ait Sen. Quam bene viuas refert, non quam diu. [Animus Dux] Imperator, & dominus corporis. [Grassatur] .i. pleno gradu. est etiam grassari impetum in aliquem facere. [Ad gloriam] .i. solidam, quia est etiam gloria adumbrata, vt in vestibus, & in diuitijs. Aug. in ciuitate dei, ait, Gloria & consentiens laus bonorum, quam bonus quidem repudiare non debet. [Abunde] Plus satis. [Fortuna eger] Quia animus omnia bona in se habet. fortuna vero, auctore Cicerone in Lelio, caeca est. [Quipe] Quia. [Neque eripere] .i. probitatem. Inde Sen. ad Albinum ait, Nihil eripit nisi quod dedit fortuna, virtutem non dat, neque eam detrahit. [Pruis] Prauus dicitur ille, qui sibi ipsi nocet, vt in Catil. Sed ingenio prauo maloque. [Pellendus] .i. conculeatus. [Libidine perni] Pestifera voluptate. [Culpam] Quod amiserint virtutem. [Negocia] .i. occupationes. [Tanta cura] Sen. multi corpora, pauci ingenia curant, corpora in sagina, animi in macie, celebres sunt culinae, in scholis philosophorum solitudo. [Casus] Est, vt ait Boetius in quinto, euentus inopinatus. Arit. Quoties aliquis aliquid conatur, & aliter eveniat casus dicitur. [Eo] Ad eam magnitudinem. [Dilabuntur] Quia vt in Catil. dixit diuitiarum, & formae gloria fluxa est. [Agit] .i. omnia gubernat. [Habeat] Quia non est sub imperio voluptatis. [Gaudijs] Meebris. [Virtuti] Honesto, & laudato viro. [Per fraudem] .i. illi qui assecuti sunt magistratus largitione. [Portendant] A longo denunciant. [Odium] Quia non emendabis urbem corruptam, sed odium capies. [Inhonesta] Illaudata. [Decus] .i. magistratum. [Liberitatem] Quia vendit seipsum. Nam quamuis habeat magistratum, tamen nutu paucorum omnia agit. [De virtute cuius] .i. historia. [Memoria rerum ge.] Historiae: Annales libri sunt concinentes res plurium annorum gestas, obseruato cuiusque anni, ordine vnde & nomen accipere, nudi sunt & simplices, veluti que commentarij, qui breuiter rem complectentes materiam praebent volentibus hist. scribere. Historia est rerum gestarum narratio, dicta ab *hōstēs*, quod est narro, Cic. in 2. de Oratore. Erat historia annalium confectio. Res omnes singulorum annorum mandabat literis Pontifex maximus, efferebatque in albu, & proponebat tabulam domi, potestas vt esset cognoscendi populo, hique annales maximi nominantur. Virg. itaque omnium rerum peritissimum inducit Aeneas tanquam Pontificem dicere, Et vacet annales. Cum erga Aeneas vt Pontifex inducatur, merito annales appellat historiam. [Labori] ocio meo in scribendo gesta aliorum. [Salutare plebem] Allicere ad se plebem salutando quenquam no mine proprio. [Industria] Cura. [Gratiam] Auram popularem. [Quae genera hominum] q. d. vilia vnde Sen. prospera, in plebem, & in vilia ingenia plerumque deueniunt. [Merito] Legitima de causa. [Negocijs] Gubernatione reip. [Q. Fabium] .i. maximum de quo Plut. & Ennius, Vnus qui nobis cunctando restituit rem. Non ponbat enim rumores ante salutem. [Pub. Scipionem] Qui eo die quo Carthaginem vidit, eo die ipsam expugnauit, & P. R. tributariam fecit, de quo Plut. Appianus in lib. Libyco, & Val. Max. pluribus in locis. [Eam flammam] .i. eam virtutis cupidinem. [Contra] nunc agunt mortales. [Per latrocinia] Per fraudes, & corruptio nes. [Virtus] .i. praestantia. [Liberius] .i. nimis aperte.

IN C. CRISPI SALVSTII IVGVRTHINI
num bellum, Henrici Glareani Annotationes.

Decus atque libertatem suam gratificari. Illud gratificari, varie exponunt Commentarij. Soldus coniungit, libido gratificari, & exponit. Libido gratificandi. Badius addit in expositione sua verbum Velint, quod nulli contextus habent. Sed subiungit, Si ordo hic est, Libido gratificari, ponitur more Græcorum pro gratificandi. Sin, libido tenet gratificari, Tenet ponitur quasi pro cogit. Hæc ille. Ego puto ordinem esse, Nisi forte quem inhonesta, & perniciofa libido tenet gratificari. i. grati donare decus, atque libertatem suam potentia paucorum, quasi diceret, quos iuvat fieri mancipia. [Neque prius sedari, quam virtus eorum famam, aut gloriam adæquaverint] Et hoc loco illud, Eorum non omnes legunt. Sanè ambiguum est, quo referendum, Virtus ne eorum an famam atque gloriam eorum coniungendum, potest enim vtrunque referri. Badius etiam ita dubitavit, vt bis legeret, Eorum quippe qui exponat, Neque flammam illam sedari prius quam virtus eorum. si virorum præclarorum adæquaverit famam atque gloriam eorum. si maiorum suorum. Quod non sequemur. Lector iudicet, & inueniet nos non temere dubitasse. [Etiam homines non ui, &c. furim, & per latrocinia] Quidam Cic. notari putant. Sed quomodo de eo, quantumuis inimicus diceret per latrocinia, qui in Catilina sua eum laude non priuauit. Soldus per latrocinia exponit, per ambitionem, Badius vero, occulta largitione. Ego quid certo dicam planè hæsit, fieri autem potest, vt de alijs quibusdam loquatur, sceleratis inquam, quorum ea tempestate magna erat ratio.

IODOCI BADIO ASCENSI, IN
bellum Iugurthinum Commentaria.

Falso queritur de natura sua genus humanum. Allaturus huius operis auctor instituit sui rationem, cur videlicet, prætermissa reip. administratione se ad historiam descriptionem applicauerit, orditur ab communi hominum natura, quæ talis est, vt nullus sit excusationi locus, quo minus clarus, memorandusque euadat, cum tot sint animi humani exercitia quæ nos ad immortaliam gloriam perducant. quocirca falso, & immerito, inquit, queruntur plerique de natura sua, quæ fragilis, & caduca sit, cum in tantillo spatio æternum honorem mereri possent, vnde est illud Virgilianum: Breue, & irreuocabile tempus. Omnibus est vitæ, sed famam extendere factis. Hoc virtutis opus, &c. Iuxta quod D. Augustinus dicit, Nihil referre quandiu, sed quæ bene vixeris. Quod & in Euangelio figuratum videtur, vbi æqualem denarium recipiunt, qui ad vesperam venerant, & qui pondus, & æltus dici iulerant. Cum vero tot sint animi exercitia, nullum vtilius, aut viro bono dignius pucat, quam res gestas scriptis mandare, de cuius rei vtilitate suo loco dicturi sumus. Huius operis titulus est. [C. Crispi Salustij Bellum Iugurthinum] i. gestum à P. R. contra Iugurtham Numidarum Tyrannum; cuius argumentum in principio narrationis aperitur, diuiditur enim hic liber in duas partes, exordiale, & executiuam, executiuam incipit ibi. [Bellum scripturus sum] In exordiali facit, quod dixi, vnde ordo est. [Genus humanum] i. ferè omnis homo queritur, i. conqueritur, falso, i. immerito, aut potius falsa ratione inductum, cum putet se miserum, & infelix quæ tam breui includatur vitæ spatio, corpuse, tam fragile ac imbecillum habeat, cum contra animo immortalis æternam gloriam mereri possit, si potius animum, quam corpus exercuerit. Christiano aut homini (vt ad nos quoque respiciam) cum frequens sit, nulla est iusta de breuitate, aut fragilitate vitæ querela, nam si bene vixerit, vt decet, quilibet esset desiderium habens dissolui, & esse cum Christo; haberetque dissolutionem in voto, & vitam in patientia, Itaque vt Cic. in Parad. verissime dicit: Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur, non ijs quorum laus emori non potest, &c. [Falso igitur] i. immerito, & falsa opinione inductum queritur genus humanum de natura sua. i. de existentia sua naturali, aut ratione nascendi, quod. i. quia, ætas. scilicet existens imbecilla. i. fragilis, & debilis, quasi sine baculo, hoc est sustentaculo, atque breuis æui. i. vitæ, quod. i. quia certo scit, quod diu viuere non possit, & dum viuut homo incertus viuut, & infirmus, quia homo natus de muliere breui viuens tempore repletur multis miserijs, &c. regatur po-

tius forte. i. fortuna, aut fortuito euentu quam virtute, scilicet prudentia, & fortitudine. Dicitur autem hæc fors, vt apud Terentium, Quod fors ferat feram, & fors fortuna, & ab hac fors, vt Aeneid. iij. Forte sua Libycis tempestas appulit horis. Item, vt quodam legunt huius fortis: vt, Nescia mens hominum fatis, fortisque futuræ, vbi quidam fortis legunt] Docet cur falso. Nam tu inuenies. i. qui libet inueniet, & comperiet reputando. i. bene considerando, & attendendo naturam suam, contra. i. contrarium, videlicet aliud. i. quoduis aliud ens, neque maius sup. esse, neque præstabilius, quam sup. sit natura humana, & industriam. i. gnauitatem, & solertiam magis deesse naturæ hominum, quam vim. i. virtutem, & potentiam, cum eam imbecillum conquerratur, & quam tempus, cum eam breuis æui dicat. Sed vt rectè reputent, sciant quod animus est dux atque imperator. i. propria potestate fretus gubernator, vitæ mortalium, qui. i. animus, vbi. i. quando, grassatur. i. violenter, & potenter tendi: (iuxta quod scriptum est, regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud) via virtutis. i. per viam virtutis ad gloriam est pollens. i. valens, potens, & clarus abunde, neque eget fortuna, quippe. i. vt pote, quæ neque potest dare, neque eripere cuiquam probitatem, industriam, & alias bonas artes, siue artes, vt in Cæciliano latius dictum est. Neque si iusta lance pensitauerimus, contrarium erit illi quod ibidem dictum est, Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Non enim loquitur illic de omni re simpliciter, sed de omni ea in quam fortuna videtur vires suas extendere, loquitur enim de clara fama ex præclaris factis obtinenda, quod casu quodam fortuito vni potius quam alteri contingit, vnde Alexander Magnus dicitur ad sepulchrum Achillis dixisse eum fuisse per beatum, quod talem suorum facinorum, meruerit habere præonem. Ceterum adnotabimus etiam historiographos more poetarum diuersas sententias pro diuersis locis habere solitos. [Sin] i. sed si, animus sup. capus. i. irretitus, allaqueatus, inescarus; prauis. i. peruersis, & indebitis, cupidinibus. i. cupiditatibus: (Et est cupido sic fœminini generis cum pro filio Veneris, & deo amoris, masculini sit) est pellendus. i. depressus, & quasi sub pedes datus, & deiectus, ad inertiam. i. ignauitiam, & fœcordiam, & voluptates. i. illecebras corporis, ipse animus vsus paulisper. i. per paulum temporis, libidine perniciofa. i. vsque ad necem nocente. vnde Flaccus, Sperne voluptatem non cet empta dolore voluptas, vbi. i. postquam vires, ætas, ingenium, defluxere. i. deperierunt subito, per fœcordiam. i. inertiam vitæ, tunc sup. accusatur infirmitas naturæ, quæ tunc quidem est, sed inexcusable propterea quod vicio inducta. Vnde D. Augustinus huius auctoris diligens lector dicit sic: Dum seruatur libidini facta est consuetudo, & dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas. Quique auctores transferunt suam culpam ad negocia. i. difficultatem rerum quod nimium graphice Seneca in epistolis docet, ostendens esse, qui dicant se non esse sumptuosos, sed ita esse mores ciuitatis, &c. [Quod si tanta cura rerum bonarum] i. vtilium esset hominibus. i. si homines haberent tantam curam bonarum rerum, quanto studio. i. quanto conatu & diligentia, petunt aliena. scilicet ab vtilitate, ac nihil profutura. i. nihil vtilitatis allatura, & etiam multum periculosa, neque regerentur magis casibus. i. incertis euentibus rerum, quia cum nihil prospiciant faciunt secundum euenta quasi pro necessitate, quam regeant casus, quia, Sapiens dominabitur altis. Et vt dicit Iuuen. Nullum numen abest si sit prudentia, sed te Nos facimus fortuna deam cœloque locamus. Ideoque dicit Philosophus, quod quanto minus est in aliquo sapientia, tanto plus est in illo fortuna, quia tanto plura eueniunt illi a casu. Stulti autem reguntur a casibus, quia coguntur facere secundum necessitatem immergentem, sapientes autem regunt casus, quia prouidentia sua quæ perniciofa accidissent, si non fuissent prouisa, sic prouidendo regunt, vt minus noceant. Et quæ prudentes regunt casus, ideo prudenter dixit Maro in principio Aen. Tot voluere casus insignem pietate virum, tot adire labores impulerit. [Et mortales procederent] i. prouenerent eo. i. ad id magnitudinis. i. ad eam magnitudinem, vbi. i. in quo, aut in qua magnitudine fierent pro mortalibus. i. vbi nunc sunt mortales æterni. i. vt æther semper duratur, & ita immortales, nam vti. i. quemadmodum genus hominum est compositum ex corpore, & anima, ita cunctæ res, & omnia studio sequuntur naturam, alia supple sequuntur naturam corporis, quia cum corporibus intereunt, alia sequuntur naturam animi, id est vt animus, æterna sunt. Dat exempla primo de sequentibus naturam corporis, dicens. [Igitur facies] Id est figura oris, præclara, id est valde formosa, & quasi resplendens, magnæ diuitiæ,

tiā, ad hoc. i. insuper, vis. i. robur, & fortitudo corporis & omnia alia huiusmodi quæ corpus sequuntur dilabuntur. i. decidunt & intereunt, breui. s. tempore. [At]. i. sed contrario, egestia facinora ingenij sunt immortalia, sicut anima sup. immortalis est. [Postremo]. i. denique ut initium est corporis & bonæ fortunæ, sic est & finis. [Animus existens incorruptus] Imò in corruptibilis. (Sæpe enim participia in us proverbialiter ponuntur, ut aut illaudati nescit Busridis aras, in Georg. An. vij. Diues in accessos ubi Solis filia lucos. i. innaccessibiles quos nemo accedere debeat) & æternus, quia finem non habet, nec secundum hunc, principium, aliter si ortum diceret, & interitum ceteret. Credebant enim sequentes Pythagoram animos increatos æternosq. certo numero haberi, & in alia corpora transire, agit, i. impellit & ducit cuncta, neq. habetur, i. dirigitur violenter à quouis, quod verum est propter liberum arbitrium. Vim tamè omnem perdurandum & regendi ab eo, à quo & initium habet à deo. [Quo ma.] Sancte concludit malam opinionem peruersamq. vitam hominum non naturam esse culpandam, cum plerique neglecto animo qui æternus est, corpus caducum colant ac foueant dicens. Quo. i. quocirca vel propter q. magis admiranda est prauitas. i. iniquitas, & peruersitas eorum, qui deitū gaudijs corporis agunt ætatem per luxum. i. mollitiem, & ignauiam. i. pigritiam, ceterum. i. sed, sicut. i. permittunt, ingenium. i. vim animi, quo neque melius, neque amplius. i. maius est aliud. s. quidquam, in natura. i. tota substantia naturali, mortaliū, i. hominum, sicut dico torpescere. i. marcescere, quasi torpore ex pigritia proueniente, in cultu, atque socordia. i. pusillanimitate, quæ est seorsum. i. separata à colore cordis. vnde & segnitas seorsum ab igni, qui maxime actiuus dicitur. Prefertim cum sint multæ & variæ artes animi, quibus summa claritudo. i. nobilitas clarissima paratur. i. acquiritur. Ita ut non sint audiendi qui se cessare dicant, cum non habeant quid boni agant. [Verū ma. & imp. & post.] i. ut nō verbo complectar, omnis cura rerum pub. videtur mihi ex his quæ animi virtutū geruntur minime cupienda hac tempestate. i. temporis nostri ita ut peruerso. [Quomā neque honos] i. honor datur virtuti (vnde dicit Luuen. Sat. j. Aude aliquid breuib. Gyaris & carcere dignum, Si vis esse aliquis probitas laudat & alget, Criminibus debent hortos, prætoris mensas, Argentum vetus & stantem extra pocula caprum) neque illi quibus fuit. s. concessum (quod vocabulum quidam addiderunt, sed non est necessarium) ius. s. iurisdictione, per fraudem. quoniam virtuti non est locus, sunt vtique. i. certe, eo. i. propterea q. iurisdictionem habent, magis tui; quia in summo periculo versantur, cum tot sint seditiosi & factiosi, & non iustus suffragijs ius obrinuerint, aut magis honesti. i. maiore honore digni aut habiti, quia, & sunt sciuntur per fraudem ius adepti. [Nam quidem] i. certe, regere patriam aut parentes vi, quamquam & potest. s. facta potestate publica, & corrigas delicta, ita ut etiam vtiliter regas, tamen est importunum. i. impertinens, & indecens, quia patria & parentes volunt libere, hoc est per liberis suffragijs electos regi, neque commodum est. prefertim cum omnes imitatores rerum. i. regiminum & rectorū, portendat. i. futura demonstrat, eadem. i. occisionem, fugam & alia hostilia. s. honorum publicationem, exultationem, incarcerationem, cum alterius factionis homines gubernacula suscipiant. Autem pro sed, niti. i. conari & moliri aliquid frustra. i. nequidquam & sine præmio, neque querere. i. acquirere fatigando se aliud. s. quidquam, nisi odium, quia qui reip. bene facit nulli fecisse videtur, cum à nullo mercedem suscipiat, qui vero male, omnibus iniurijs videtur & ita nihil querere præter odium ex summo labore, est extrema. i. summæ dementiæ. Sanè extremum dicimus potius de malis siue culpæ, siue pænæ, q. de bonis, ut extremis labor extrema dementia, extremum supplicium, sicut & vltimum quod Physica ratione comparatum Seruius aumar ad illud quod de fama dicitur Aneid. iij. Extremam, ut perhibent, Cæo Enceladoque sororem, dicens, Extremam. i. pessimam. Nam qui de medicina tractant dicunt inuuliores esse qui nascuntur vltimi. Quo circa quidam hinc ius primogenituræ natum volunt, sed ad ordinem. Extremæ de. nisi forte in eo quem libido inhonesta. i. contra honestam suadens ut pote patriæ habenas vi occupare, & perniciofa. i. ad necem vsq. damnosa, tenet. i. inuadit & cogit sicut eum quem habet in possessione sua, gratificari. i. gratis facere & impendere potentia paucorum. s. ambitiosorum, ut postea Cæsarum aut Pompei, aut Augusti, decus. i. honorem & libertatem suam, hoc est stulte agunt qui labores sumunt, vnde nihil mercedis præter odium suscipiant, nisi forte tales sint qui veli gratificari omnia sua. i. omnia

facere grata & commoda, quibusdam potentibus, qui non minus dementes sunt. Si ordo hic est libido gratificari, ponitur more Græcorum pro gratificandi. Sin libido tenet gratificari, tenet ponitur quasi pro cogit. [Ceterum ex alijs negocijs] Tangit emolumenta prouenientia ex historijs vt institui surrogis aut insolens videatur. Ceterum, historia commoditates Iulij. Beroaldus vir sane quam disertus, & oppido quam diligens abunde profequitur, quia ex eius lectione omnium ætatem, omnium gentium, omniumque populorum res gestas, quasi præfentes intueri possumus, quod quanti sit Cic. declarat, dicens: Nihil earum rerum scire quæ antequam nascerentur factæ sunt, hoc est semper esse puerum. Et cum senibus sit maior experientia, maiorque fides propter vnius seculi rerum cognitionem, quanto maior esse debet lectanti historiæ, è quibus tot secula repetit. Est enim historia testis temporum, lux veritatis, magistra vitæ, nuncia vetustatis; quæ, & oratori perquam est necessaria, quoniam vt inquit Quintil. alere potest orationem molli quodam ac iucundo succo. Nec est ferè concio in qua non alicuius rei gesta citeur exemplum. Est præterea (inquit Beroaldus) operæ precium in voluminibus historicorum omnis exempli documenta veluti in illustri monumento posita intueri. Vnde pulchrum est (inquit Diodorus) ex aliorum erratis in melius instituire vitam nostram, & quid experendum, quid ne fugiendum sit, ex aliorum exemplis posse cognoscere. Proinde haud immerito Demetrius Phalereus Ptolemæum regem subinde admonebat, vt libros legeret, quoniam quæ amici non audent principibus demonstrare, ea omnia in libris scripta reperiuntur. Hæc ex illo. Plura diximus in præfationibus ubi & differentiam historiæ ab annalibus, & alijs partibus diximus. Ordo autem est, ceterum, id est sed vt ad institutum redeam, memoria rerum gestarum. i. lectio historiæ, est ex alijs negocijs. i. inter alia negotia, quæ exercentur ingenio, in primis. i. præcipue magno vsu. i. vtilitati, de cuius. s. memoriæ rerum gestarum, hoc est historiæ virtute. i. valore, quia multi dixerunt. i. dixerunt artificiose, ego puto prætereundum. s. silentio, simul. i. pariter ob hanc causam ne quis existimet. i. censeat, memet. i. meipsum extollere laudando. i. per laudes; meum studium. i. exercitium studiosum. At. i. conuerso, ego credo fore. i. futuros esse inuidiosos. s. qui imponant laborem tanto. i. tam magno, & tam vtili, nomen inertæ. i. ignauia, quia non sine arte sit, licet abique magno labore videatur scribi historia, quia ego decreui agere ætatem procul à rep. i. ab administratione reip. de qua re se in præfatione Catilinarij etiam purgavi, & Cicero in præfationibus officiorum. Certe illi imponant mihi nomen inertæ quibus maxima industria. i. solertia & artificiosa gnauitas videtur salutare plebem. i. captare beneuolentiam plebis ex amica salutatione, & querere. i. acquirere gratiam. s. plebeiorum, conuiuijs. i. epulo illis dato. [Qui]. s. inuidiosi si reputauerint. s. ad memoriam reducendo considerauerint, quibus temporibus, quia periculosisimis, ego adeptus sum magistratus, & quales. i. quantum excellentes viri, nequiverint assequi, idem. i. quod ipse hoc est consimiles magistratus, & quæ. i. qualia genera hominum, q. d. indignissima, peruenerint postea in senatum. s. in ordinem senatorium, profecto. i. reuera, ipsi existimabant me mutasse iudicium animi mei. i. propositum, magis merito. i. è decenti causa, quam ignauia. i. propter ignauiam (ubi notabimus sapientis esse mutare propositum si res mutentur) & existimabant maius commodum venturum reip. ex ocio meo. i. studio literario, quo historiam scribo, quam ex negocijs aliorum qui reip. male tractant. Nam ego audiui sæpe, Q. Max. & P. Scip. præterea. i. præter eos sup. alios præclaros viros ciuitatis nostræ. s. Romanæ, solitos, cum intuerentur, imagines. i. stemmata maiorum, dicere ita, videlicet animum accendi sibi vehementissime ad virtutem. s. id est scire licet, vnde id eueniat, quia non ceram illam vnde stemmata fiebant, vt in Luuenale ibi, Stemmata quid faciunt, late scriptum est, neque figuram. i. faciem aut imaginem maiorum, habere in sese tantam vim. s. vt accendat animos intuentium, quia sic cuiuslibet animum incendissent, sed eam flammam. i. illud incendium crescere egregijs viris in pectore, memoria. i. per memoriam rerum gestarum à maioribus suis, (vnde dici solet, quod pictura & cælarum sint illiteratorum libri) neque flammam illam sedari prius quam virtus eorum. s. viro- rum præclarorum adæquauerit. i. ex æquo assecuta sit famam atque gloriam eorum. s. maiorum suorum. [Æqui]. i. sed quomodo, contra. i. contrario, quis omnium. s. hominum, est his. i. nostri seculi, moribus. i. viuens iuxta mores nostri seculi qui non

co nterid
sumptib
quia qui
sed vix c
homines
fuerunt
homines
viros no
imperia
ne, quan
[Perio
prætor
omnia a
gnitica p
ha. per
Sicut en
de sunt a
bona sur
& hono
ventibus
lex præf
quam no
damnat
Nec red
lum Te
& in me
cessi, inq
. i. miser
contra c
præfatio
to quin
ra volap
præu ale
que labo
nostra p
tota mer
animum
teit. [Nu
belli Iug
verbum
nir. S
ad velat
reuelo, c
retego c

BEG
magnu
tum pr
quæ co
eoq. ve
que vat
iufcem
quò ad
in aper
giniesu
mani, l
midarū
ea cogn
clara re
thagini
gnum, a
que vrb
Igitur a
perman
* Dein
Manat
Is Adh
thamqu
* quod
* quia c

* Dein
* quod
* quia c

contendat. i. certare audeat eum maioribus suis, de diuitijs, & sumptibus, sed non de probitate, neque de industria, q. d. nullus, quia quilibet superaret maiores suos in diuitijs, & sumptibus, sed vix quisquam, probitate, aut industria. [Etiam] .i. insuper, homines noui (qui nunquam, & quorum maiores nunquam fuerunt in eo magistratu in quo noui homines dicuntur) qui .i. homines noui soliti erant antequenire. i. excedere nobilitatem .i. viros nobiles per virtutem, nituntur .i. conantur peruenire ad imperia, & honores potius furtim .i. fraude, & occulta largitione, quam ex bonis artibus. i. vera virtute, & honesto artificio. [Perinde] .i. eodem modo quasi pretura. i. officium, aut dignitas pretoris, & consulatus .i. dignitas, aut officium consulis, atque omnia alia. s. officia, seu imperia huiusmodi, sint clara, & magna per seipsa. i. simpliciter, sine alterius accessione. [Ac non ha. perin.] .i. penitus ita, vt est virtus eorum, qui sustinent ea. Sicut enim Comicus asserit, diuitiæ quæ isti bona vocant, perinde sunt atque qui illis vtuntur, qui enim illis bene vtuntur, illis bona sunt, qui vero male mala. Consimile est de magistratibus, & honoribus, in quibus, neque salus, neque requies est nisi bene vtentibus. Verum ego processilib. i. vsus maiori licentia, quam lex præfationis polcat, & alius .i. longius repetens exordium, quam necesse erat, quia inter vitia ab Horatio in arte poetica damnata, est alius sumere exordium rei narrandæ. Vnde dicit: Nec reditu Diomedis ab interitu Meleagri, Nec gemino bellum Troianum orditur ab ovo. Semper ad euentum festinat, & in medias res. Non secus, ac notas auditorem rapit, &c. [Processi, inquit, alius] .i. euagatus sum vltra institutum, dum piger .i. miseret me, & tædet memoriam ciuitatis quodammodo dicit in præfatione Lijus his verbis: Legentium plerisque haud dubito quin primæ origines, & proxima originibus minus præbitura voluptatis sint, sellinantibus ad hæc noua, quibus iam pridem præualentis populi vires seipsæ conficiunt. Ego cõtra hoc quoque laboris præmium petam, vt me à conspectu malorum, quæ nostra per tot annos vidit atas, tantisper certe dum præca illa tota mente reperto, auertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectat à vero, sollicitum tamen efficere potest. [Nuue re.] .i. venio, ad opus inceptum .i. ad narrationem belli Iugurthini. Sanè re. non semper iterationem signat, sed verbum cum eo compositum sæpe pro se. i. quasi simplex sic ponitur. Sæpe etiam contrarium denotat vt quoties cum verbo ad velaturam, seu clausuram pertinent componitur, vt velo, & reuelo, claudio, & recludo, texo, & retexo, sero & refero, iego & retego contraria sunt.

Bellum scripturus sum: quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum & atrox, variaq. victoria fuit: deinde, quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est: quæ contentio, diuina & humana cuncta permiscuit: eoq. vecordia processit, vt studijs ciuilibus bellum atque vastitas Italiæ finem faceret. Sed priusquam huiuscemodi rei initium expediam, pauca supra repetã; quò ad cognoscendum omnia illustria magis, magisq. in aperto sunt. Bello punico secundo, quo dux Carthaginiensium, Annibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime attriuerat, Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat. Ob quæ, victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium valuit, populus R. quascumque vrbes & agros manu ceperat, Regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permanfit, sed imperij vitæq. eius finis, idem fuit.

* Deinde Micipsa filius eius regnum solus obtinuit, Manastabale & Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem & Hiempsalem ex sese genuit: Iugurthamque Manastabalis fratris filium, quem Masinissa, quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat,

eodem cultu quo liberos suos domi habuit. Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxui neque inertie corrupendum dedit: sed (vti mox gentis illius est) equitare: iaculari: cursu cum æqualibus certare: & cum omnes gloria ante iret, omnibus tamen charus esse. Ad hoc pleraque tempora in venando agere: leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere: & minimum ipse de se loqui.

Bellum) Exordio præmissa, rem ipsam aggreditur. Dicit se scripturum esse bellum, quod P. R. gessit cum Iugurtha Rege Numidarum. Numidia est pars Africae, in qua regnauit Masinissa Rex, socius, & amicus Pop. R. Hic Masinissa tres habuit filios, Micipsam, Manastabalem, & Gulussam. Sed mortuo Manastabale, & Gulussa, Micipsa solus regnum obtinuit, qui Adherbalem, & Hiempsalem filios ex sese genuit. Iugurtham autem filium fratris sui Manastabalis educavit, vt filium, quem Masinissa auus priuatum reliquerat, quia ex concubina natus erat. Sed Iugurtha virtute, & viribus multum valebat, ingenio maxime excellens, maior natu Adherbale, & Hiempsale. Micipsa igitur timens ne post mortem suam Iugurtha, paruis liberis Adherbale, & Hiempsale existentibus regnum sibi usurparet, statuit eum obiectare periculis, & eo modo tentare, si quo modo Iugurtha perire posset. Cum igitur Populus R. Numantiam ciuitatem Hispania, duce Scipione, oblideret, Micipsa auxilia peditum, & equitum ad id bellum Populo R. misit, quibus Iugurtham præfecit, sperans illum in eo bello posse interire. Sed longe aliter euenit. Nam virtus Iugurthæ in eo bello plurimum enituit, ac multa præclara facinora gessit, ob quæ Scipio Iugurtham in concione laudatum, ac donis militaribus insigne donatum, finito bello capta, & deleta Numantia ad Micipsam remisit, cum literis, in quibus virtutem Iugurthæ miris laudibus extollebat. Quo factum est vt Micipsa, mutato consilio, ac animo, quem antea interire cupiebat, hunc maxime incolumem esse vellet. Micipsa igitur Iugurtham sibi in filium adoptat, & paulo post moriens fortunas suas omnes, ac regnum ipsum ei cum liberis commune reliquit. Mortuo Micipsa cum tres Reguli, Adherbal, Hiempsal, & Iugurtha regnum inter se diuidere constituerent, loco, & tempore ad id faciendum constituto, Iugurtha Hiempsalem natu minorem per insidias interfecit. Quo extincto, cum ad occupandum vniuersum regnum iecisset animum contra Adherbalem exercitum parat, & proelio facto, illum victum fugauit. Adherbal victus, ac regno spoliatus Rom. venit, ex spoliisq. nefanda crudelitate Iugurthæ in se, fratremq. suum Hiempsalem extinctum, à senatu petit auxilium contra illum. Senatus decreuit tum fit, vt mittantur decem legati, qui regnum inter Adherbalem & Iugurtham diuiderent. Diuisio itaque regno, cum legati Romani ex Africa discessissent, rursus Iugurtha animum intendit, ad occupandum regnum Adherbalis. Igitur exercitu comparato regnum eius inuadit, Adherbal necessitate coactus, & ipse copias parat, Iugurthæ obuiam proficiscitur, mox proelio commisso, Iugurtha Adherbalis exercitum fugit, atque ipsum Adherbalem cum paucis equitibus in Cyrtham oppidum fugere compellit, Iugurtha oppidum obsidet. Interea Adherbal per literas senatum monet, quo in statu fortunæ suæ sint postea regno spoliatum à Iugurtha esse, fame, ad ferro ad extrema esse deductum, nec amplius obsidionem posse sustinere, Iugurtham decreta senatus parui facere, petere, vt sibi auxilium mittat. His literis in senatu recitatis, fuerunt, qui censerent Itatim Adherbali subueniendum esse, & exercitum in Africam contra Iugurtham esse mittendum. Sed resistentibus amicis Iugurthæ, quos sibi pecunijs parauerat, ne quid tale fieret, legati ad Iugurtham mittuntur, qui verbis senatus eum ab incepto desiltere cogere. Iugurtha legatis verba dedit, quò ad vsque discederent. quo facto, illi qui cum Adherbale intra oppidum obsidebantur, persuadent ei, vt oppidum Iugurthæ tradat, tantum ab eo vitam petat. Deditio igitur facta, Iugurtha statim contra fidem datam Adherbalem exercitum interfecit. Quæ cum Romæ nunciata essent, grauitè a senatu sunt habita. Igitur L. Calpurnius Bestia consul cum exercitu contra Iugurtham mittitur, à quo consul pecunia corruptus, turpiter cum eo foedus fecit, quam rem senatus, Populusque Romanus grauitè tulit. Post Calpurnium, Saluti. F Albinus

Albinus consul mittitur contra Iugurtham, à quo diu iudicationibus tractus, cum ei res spem deditiois faceret, tandem, re infecta, quia tempus comitiorum instabat, Romam rediit, Aulo fratris suo proptore relicto, qui exercitui, & prouincia præficeret. Hic seu belli conficiendi cupidus, seu, vt à rege pecuniâ acciperet, mense Ianuario, aspera hyeme, exercitum ex tabernaculis in expeditionem vocat. Iugurtha cognita imperitia eius, velut pauidus ad eum supplices legatos mittit. Ipse exercitum per loca saluosa, velut fugiens ducit. Aulus hunc magis insequitur. Vbi Iugurtha videt se traxisse Romanos in locum sibi commodum ad pugnandum, prælium committit, in quo Romanos fudit, ac fugauit. Postero die cum Aulus, & Iugurtha in colloquium venissent, fœdus inter eos ita factum est, vt omnes Romani incolomes sub iugum mitterentur. & post, vt decem diebus extra Numidiam decederent. Quæ cum Romæ nunciata essent, dolor ac timor omnes inuasit. Post Auli fœdus, & Romani exercitus fugam, Metello consuli prouincia Numidia per sortem venit. Hic optimi imperatoris artibus vsus, cum exercitum, vitio superiorum durum licentia solum accepisset, ad normam veteris disciplinæ reduxit, atque ita Iugurtham aggressus aliquot prælijs opes eius attriuit. Postremo C. Marius post Metellum consul creatus, cum ei Numidia prouincia decreta esset, Iugurtham bello persequens, tandem illum ad extrema cõpulsit, & per prodicionem sibi traditum in triumphum duxit. Hoc est totius operis argumentum. [Primum, quia magnum] .i. asperum, & difficile. [Variæque victoria] Quia aliquando Romani vicere, aliquando sunt victi, vt supra monstrauimus. Ergo varia victoria, quia aliquando vicerunt Romani, aliquando Iugurtha. [Superbiæ nobilitatis obuiatum est] Sæpe certamina erant, & seditiones inter Patres. i. inter senatum, & plebem, quia senatus magna ex parte cuncta pro arbitrio suo gerebat. in hoc ergo bello plebs maxime nobilitati, & patribus resistit, sicuti in fra videbitur. Nam magna pars nobilitatis Iugurthæ fauebat, quia ab eo pecuniam acceperat, quod plebs moleste ferebat. Sed quo modo plebs resistit nobilitati, videbitur infra. Nam C. Marium nouum hominem, & ignobilem contra factionem nobilitatis Cos. creauit. Et hinc primum factiones in vrbe Rom. pullulare cœperunt, quia ciuitas quodammodo in duas partes diuisa est, vna factio, & vna pars erat nobilium, altera pars plebis. Nec hæ partes prius destiterunt, quam tota ciuitas, atque vniuersa Italia vastata est, & cæde, ac sanguine ciuium repleta est. [Contentio] Certamen. i. partium. [Diuina & humana cuncta permiscuit] Hoc ideo dicit quia ex his partibus bellu ciuile inter Marium, & Syllam ortum est, dum plebs Marium, nobilitas Syllam sibi ducem assumit, quo bello omnia iura diuina & humana violata sunt, nec enim leges humanæ, aut diuinæ in bello valuerunt, sed prout libido victoris erat, fiebant. [Permiscuit] Perturbauit. [Eoq. vecordix processit] .i. ad eam insaniam peruenit. [Studijs ciuilibus] .i. partibus, & factionibus. [Bellum atque vastitas Italiæ finem faceret] Non prius inquit partium, & factionum certamen cessauit, quam bello, & vastitate finiretur Italia. Nam tota Italia bello ciuili Marij, & Syllæ implicata est. [Quæ contentio] Ordo est. Et quæ contentio permiscuit diuina & humana, & processit. I.ea contentio eo vecordia, vt bellum, atque vastitas Italiæ faceret finem studijs ciuilibus. i. factionibus, & partibus ciuium, quia non prius cessauerunt partes, & factiones ciuitatis, quam finirentur bello & vastitate, ac clade totius Italiæ. [Sed priusquam] Ordo. Sed ego repetam pauca, priusquam expediam initium huiuscemodi rei. quo. i. vt omnia sint magis illustria ad cognoscendum, & sine magis in aperto. [Sed prius] Ante, inquit, quam incipiam narrare bellum Iugurthæ, pauca, quæ antea gesta sunt, exponam, vt omnia clarius intelligantur, & facilius. [Priusquam expediam initium huiuscemodi rei] .i. priusquam exponam, & explicem initium belli Iugurthini. [Pauca repetam] Pauca ante gesta narrabo, & exponam, nam repetere, hoc loco non significat rem antedictam replicare, sed rem ante gestam narrare, quia bellum punicum secundum gestum est ante bellum Iugurthium. [Illustria] Clariora. [Bello punico secundo] Ter Romani cum Carthaginiensibus bella gesserunt. Primum punicum bellum confecti Q. Lutatius consul. Secundum Scipio Africanus maior, victo Annibale, & Carthagine tributaria facta P. R. Tertium Scipio Africanus minor, deleta prorùs, & extincta Carthagine. [Bello punico secundo] Ordo est: Mafinissa Rex Numidarum est receptus in amicitiam à Publico Scipione, cui postea fuit cognomen Africanus ex virtute, dico quod est receptus in amicitiam, bello Punico, secundo, quo Annibal Dux Carthaginiensium maxime at

triu erat opes Italiæ, post magnitudinem nominis Rom. fecerat, .i. Mafinissa multa præclara facinora rei militaris, ob quæ Populus Romanus dedit dono regi quascunq. vrbes & agros ceperat manu. Victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, imperium eius magnum, atque latum valuit in Africa. [Bello punico secundo] Primo punico bello finito, Q. Lutatius, & M. Manilius consulibus, pax Carthaginiensibus annis xl. data est xxij. annis post, inceptum est secundum bellum punicum, & xxvij. anno finitum. Hoc autem ordine gestum est: Annibal Amilicaris filius post mortem patris dux Carthaginiensium creatus, quinto mense, postquam à Carthagine discesserat in Italiam peruenit cum lxxx. millibus peditum, decem millibus equitum. Consules P. Cornelius, & T. Sempronius inter se prouincias partiti sunt. Cornelio Hispania, Sempronio, Sicilia cum Africa forte euenit. Copias ita inter se diuiserunt Sempronio datae sunt legiones duæ, quæ octo millia militum continebant. Nam singulæ legiones quaterna millia militum habebant. Post C. C. C. equites, & hic numerus ex Romanis. Sociorum autem Populi Rom. datae sex sexdecim millia peditum, equites mille octingenti, naues longæ elx. celoces xij. cum his terrestribus, maritimisque copijs in Siciliam profectus est Sempronius, vbi feliciter cõtra Carthaginienses dimicauit, vij. nauibus captis, ceteris in fugam versis. Cornelio minores copiae datae sunt. Legiones duæ cum suo iusto equitatu, quatuordecim millibus peditum, equitibus mille ducentis ex socijs. Cornelius igitur cum his copijs obuiam proficiscitur Annibali in Italiam transeuntis, in transitu Rhodani primum prælium commissum est, haud grande, sed atrox in quo superiores Romani fuerunt cc. ex hostibus ceciderunt in eo prælio, ex Romanis elx. Secundum, apud Ticinum flumen, haud longe à Placentia prælium ab Annibale, & Scipione commissum est, cum omnibus copijs, in quo Annibal superior fuit, grauius consule vulnerato, quem è periculo liberauit virtus pubescens filij, cui postea cognomen Africano fuit, Et cum P. Cornelius Scipio viribus, & numero copiarum Annibali par non esset, iussu senatus, Sempronius, relicta Sicilia, se Scipioni coniunxit, & apud Trebiam castra locauit, vbi cum consilio, vel potius temeritate Sempronij, renitente Scipione, cum prælium cum Annibale esset commissum, ingenti clade fusi, fugatiq. sunt Rom. Deinde cum alpes Annibal transisset, apud lacum Trasymenum, Flaminio consule duce, exercitum Romanum prælio fudit, in quo prælio cæsa sunt Romanorum xv. milia, x. milia sparsa fuga per oceanum Hæturiam diuersis itineribus Romam petiere. Transiit deinde in Apuliam bello, apud Cannas, Consulibus Aemilio Paulo, ac Terent. Varrone, Annibal, prælio commisso, temeritate Terent. inuito collega ac renitente, exercitum Romanum fustum ad internicionem occidit. In hoc prælio Romanorum xl. peditum milia cæsa sunt, equites duo milia ducenti, & tanta prope ciuium sociorum pars cæsa traditur. In his Paulus Aemilius consul cecidit. Hac clade res Rom. afflictæ est, vt de summa rerum prope desperatum sit. Cum Mango frater Annibalis, nuntius huius victoriae, Carthagem missus de rebus à fratre gestis in Italia, apud senatum loqueretur, dixit occidisse illum supra ducenta milia, supra quinquaginta milia hostium cepisse, ad fidem deinde tanta felicitatis effundit iussit in vestibus domi curie annulos aureos, qui, vt quidam tradunt, res modicæ cum dimidio fuerunt, vterque tamen fama est modum non excessisse. Hac victoria multæ ciuitates ad eum defecerunt, inter quas Capua ciuitas opulentissima. Vario deinde euenit cum Marcello apud Nolam pugnavit, sed tandem Marcellus cum specula um exisset, insidijs interceptus occiditur. Dum in Italia hæc ab Annibale geruntur, P. Cornelius Scipio in Africam mittitur, ibi Syphacem regem Massæsyliorum, qui cum Carthaginiensibus fœdus habebat, ad amicitiam Romanorum traxit. Massæsyli gens affinis Mauris est regio Hispaniæ maxime, quæ sita noua Carthago est, quò factio in Hispaniam transijt, vbi seditio militaris orta comprimitur. Deinde compositis rebus Hispaniæ, cum rediret Mafinissa, qui cum Carthaginiensibus erat, ad Scipionem venit, cumq. alloquitur, gratias agit ei de fratris filio remisso, ex eo tpe affirmat, eam se quærisse occasionem, quam oblatam deorum beneficio omiserit. Cupere se illi Populoque Romano operam nauare, ita vt nemo vnus magis enixe adiuuerit rem Romanam. Latum cum Scipio vidit, audiuitq. cum capite reij in omni hostium equatu Mafinissam seiret, hinc, data, ac ceptaq. firmataq. amicitia, Mafinissa digreditur, permittitq. Scipionis populatur agros vicinos, ne sine causa ex Gadis, vbi erat, in continentem transiit videretur, sicq. Gadis redit. Deinde cum

Romam

Roman
spania g
nes acie
sum mo
cino Cr
citu Sicil
das, ex ag
nit, quer
Lælium
gatum est
mo Vtriq
balem ex
ferat, Sy
rat, orat
bal cum
fei, Sypha
dicum cu
pio ab ob
ci, Seruili
prorogat
pio igu
cturno re
sumpra q
lia, yndec
ginta qua
de accept
citu rep
Igitur, no
macorum
milloq. in
funduncu
obequitat
vnius opp
nibalem e
iecit, & co
uenerunt,
ce nihil ag
vtrinque
gnatum e
rumque,
pta, cum d
yndecim
men R. in
derunt. p
auxilium
prælio qu
nientibus
viuerent,
gitus osq.
bellum in
mani face
& fœdus
ta, equat
tum obis
punico b
reuerfus
do punico
de Tyro
didicunt,
ro, quæ e
didit. [P
nomen R
propter n
rai] Quia
atque imp
in Italia
est à Pub
ris rei, &
Hædruba
mo ipsun
& Syphac
acie iuper
est Africa
bal victi
vt supra
Titus Lic
thaginiens

Romam Scipio rediisset; & in senatu extra urbem res à se in Hispania gestas narraisset, quot oppida ex hostibus, vi cepisset, quot res acie dimicasset, senatu missio, urbem ingressus est, itaque summo omnium consensu ante annos consul creatus est P. Licinius Crassus Pontifex maximus, statimque ingressi classe, atque exercitu Siciliam traiecit, præmissis in Africam Lælio, ad quem prædas ex agro inermi agentem Masinissa cum paucis equitibus, venit, queritur, quod in Sicilia Scipio cunctetur. Cum igitur hæc per Lælium Scipioni nunciata essent, & in alterum annum ei prorogatum esset imperium, cum exercitu in Africam traiecit, ac primo Uticam ciuitatem obsidere parat. Carthaginem se Hasdrubalem ex Hispania accersunt, ut patriæ prope circumfessæ opem ferat, Syphacem qui iam Hasdrubalis filiam in uxorem acceperat, orat, ut Carthagini, ut vnuersæ Africa subueniat. Hasdrubal cum triginta millia peditum, tria millia equitum confestim, Syphaci se coniunxit, qui exercitum quinquaginta millia peditum cum multo equitatu comparauerat, quorum aduentu Scipio ab obsidione Uticæ discessit. sexdecimo anno belli Punici, Seruilius Cephone, & Seruilius Heminio consulibus, Scipioni prorogatum est imperium donec in Africa bellatum foret. Scipio igitur castra Syphacis & Hasdrubalis, instructo exercitu, nocturno tempore aggressus incendit. Cæs. sunt, aut flammis consumpta quadraginta millia hominum, capta supra quinque millia, vnde cum senatoribus nobiles Carthaginensium, centum octoginta quatuor signa militaria capta. Carthaginenses tanta clade accepta, cum quid agendum esset consulerent, decernunt exercitum reparandum, Syphacemque orandum, ne bello abisteret. Igitur, nouo exercitu comparato, qui fuit ad triginta milia at matorum, Scipionem ab Uticæ oppugnatione depellunt, commissoque in campo magno, sic vocant, prælio, Pæni, Numidæque, funduntur à Rom. Ibi Syphax, grauius equo vulnerato, dum obequitat, si aciem nutantem insistere posses, effusus in terram viuis opprimitur. Qua clade Carthaginenses coacti sunt Annibalem ex Italia reuocare. Cum igitur Annibal in Africam traiecit, & contra Scipionem castra locasset, duces in colloquium uenerunt, si forte de pace fienda inuicem conuenirent. Cui de pace nihil agerent, uterque exercitum ad prælium intriuit. Da o utrinque ad pugnam signo concurrunt, summa vi utrinque pugnatum est, tandem Pæni funduntur. Carthaginensium, octogintaque, ea die caesa sunt supra viginti millia, totidem ferme capta, cum centum triginta duobus signis militariibus. Elephantum vnde cum capti, quos ad lxxx. Annibal in acie locauerat. Non tamen R. inuenta victoria fuit. Nam x. millia ex Romanis ceciderunt. post hæc Vermianum Syphacis filium, Carthaginensibus auxilium ferentem missa exercitus parte, Scipio fudit, caesa eo prælio quindecim millia hominum. Deinde victis Carthaginensibus pax data est his conditionibus, ut liberi legibus suis uiuerent, populandi eo die finem Romani facerent, perfugas, iugiturosque, & captiuos, ut Carthaginenses redderent. Romanis bellum ne in Africam, ne ue extra Africam, iniussu populi Romani facerent, naues rostratas traderent, Masinissæ res redderent, & fœdus cum eo facerent, decem millia talenta argenti descripta, æquatis pensionibus, in annos quinquaginta soluerent, centum obseques arbitratu Scipionis darent. Atque ita finis secundo punico bello à Scipione impositus est. His ita gestis Romam reuersus clarissimum omnium egit triumphum. Bello secundo punico Pæni dicuntur Carthaginenses, quasi Phœni. Nam de Tyro Phœnicis regionis parte Venere, qui Carthaginem condiderunt, inde Punici Carthaginensibus. Dido nanque de Tyro, quæ est pars Phœnicis regionis venit, quæ Carthaginem condidit. [Post magnitudinem nominis Romani] Nam iam tunc nomen Romanorum magnum erat per totum orbem terrarum propter magnitudinem imperij. [Italix opes maxime attriuerat] Quia multas, & clarissimas victorias in Italia ex ducibus, atque imperatoribus Rom. alicuius fuerat xvij. annis, quibus in Italia fuit, sicuti supra monstrauimus. In amicitiam receptus est à Pub. Scipione, eo modo, quo supra diximus. Multa militaris rei, & præclara facinora fecerat, quia vna cum Scipione bis Hasdrubalem, & Syphacem prælio, atque acie vicit, & postremo ipsum Annibalem, victis Carthaginensibus. f. Hasdrubalem, & Syphacem bis prælio victis, ac ad postremum, ipso Annibale acie superato à Scipione, qui postea vno eam victoriam dicitur esse Africanus. [Capo Syphacis] Eo prælio, quo ipse, & Hasdrubal victi sunt in campo magno apud Uticam Africæ ciuitatem, ut supra monstrauimus. [Regi dono dedit]. f. Masinissæ. i. refert Titus Livius, Scipione, parta victoria de Hasdrubale duce Carthaginensium, & Syphace rege, sceptro, & corona, atque alijs

insignibus Masinissam donasse, ac præsentem exercitum regem appellasse. postea senatus decreto, quidquid urbium, & agrorum bello acquisuerant in Africa Romani, ipsi Masinissæ dono datum est. [Bona] f. ipsius vtilis. [Atque honesta] Hoc est honorifica, & honestate digna. [Imperij, vitæque eius idem finis fuit] Quia finitum est imperium quando vita Masinissæ finita est. [Deinde] Videlicet, post mortem Masinissæ. [Is] f. Micipsa. [Quod orcus ex concubina] Masinissæ auus Iugurtha, ipsum Iugurtham priuatum reliquit, quia non erat natus legitime, sed ex concubina. Nam qui sunt illegitime nati, non succedunt in hereditatem, sicuti etiam hoc tempore fit. [Priuatum] Videlicet sine regno, non dedit ei partem aliquam regni. [Eodem cultu] Videlicet quantum ad victum, & vestitum. tractauit Iugurtham, sicuti filios proprios, quantum ad victum, & vestitum. [Eodem cultu] Victu & vestitu. [Habuit] i. tractauit. [Qui] f. Iugurtha. [Adoleuit] i. creuit. [Pollens] i. potens. [Decora facie] i. pulchra facies dicitur tota species, quæ apparet, & cernitur, secundum Donatum in Terent. [Validus] i. potens. [Luxus] i. luxuriæ, & delicijs. [Inertis] i. ignauiæ corporis. [Virtus est gentis illius] Sicuti est consuetudo Numidarum, quia Numidæ, vbi ad adolescentiam veniunt, exercere ad iuuentutem corpus equitando, iaculando, currendo, venando: nam per hæc exercitia vires corporis roborantur. [Equitate] Pro equitabat. Consuetudo hiltoricorum est, ut infinitum ponant frequenter pro præterito imperfecto indicatiui. [Iaculanti] Pro iaculabatur. [Cum æqualibus] i. socijs, & coæuis. i. qui eiusdem ætatis sunt. [Certare] Pro certabat. [Cum omnes anteiret] i. superaret. [Gloria] i. fama, & laude. [Tamen omnibus chaus esse poterat] Hoc ideo dicit, quia ferme semper virtuti comes est inuidia, sed in Iugurtha aliter erat. Nam quamuis virtute superaret, tamen nemo ei inuidebat, sed omnibus charus erat, & ab omnibus amabatur. [Ad hæc] i. præterea, & est vitatus loquendi modus apud Crispum hic, & in Catilinario milles patet, & alibi notatum fuit. [Pleraque tempora] i. multa tempora, hoc est multum temporis. [Agere] Pro agebat. i. consumebat. [Ferire] Pro feriebat. & hic virtutem, & exercitacionem Iugurthæ ostendit, qui non dedit se luxuriæ, & ignauiæ, sed virtuti, & exercitacioni corporis. [Facere] Pro faciebat. [Loqui] Pro loquebatur. Non ostentabat virtutem suam verbis, neque egregia facta sua, quæ in expugnatione Numantiae, & alibi gesserat, verbis extollebat, sed cum multa faceret, nihil de ipso dicebat.

BELLVM scrip. [Superbiæ] Arrogantiæ. [Diuina] Quia deorum templa, tempore Syllæ spoliata fuere. [In aperto] In manifesto. [Post magnitudinem] Postquam Romani rerum potiebantur. [Attriuerat] Conculcauerat, perdidit. [Capo Syphacis] De Masinissa plura Appianus in Libyco bello, qui de Syphacis sic ait, Syphax conspecto Masinissæ ira concitatus in eum fertur, cui læte Masinissæ obuiat. Dum igitur singulari certamine inter se dimicant, Syphacis milites terga vertentes ad alteram fluminis ripam traiecere, hic dum quispiam Syphacis equum propulisset, Regem insidentem humi deiecit, eoque modo captus est Syphax, & cum eo alter ex filijs, Syphacem ductum Rom. alij dignam supplicio, quod socijs, & amicis bellum intulisset, alij amicum Populi R. in Hiberiam fuisse abeant. hos inter rumores Syphax, Numidæ rex mœrore confectus interijt. [Imperium magnum] Quantum ad opes. [Valuit] Potens fuit. [Manu] i. armis. [Regi dono d.] Factis secundis fœderibus inter Rom. & Carth. duce Scipione, quia postea maior Africanus est appellatus, Masinissæ Rom. societatis, & huius monumenta huiusmodi contulere; Coronam auri, ensisque ex auro, pariter cælatum currum ex ebore, & purpuream stolamque Rom. equum præterea phaleris ornatum aureis, & armis quibus in bello vterentur, hæc App. in bel. Libyco, nullam tamen mentionem facit quod Rom. dederint vrbes, & agros. [Amicitia] vsque ad extremum vitæ diem cum P. R. in amicitia permansit. vnde idem Appianus, Rom. legatos ad Masinissam miser, qui illum hortarentur ad bellum, verum ille lenio ac valetudine confectus iacebat, quæ ex re à legatis haud audiri potuit, habebat plures filios, sed nothos, tres tantum legitimos, ad opera male concordet. Quæ ex re Scip. veteris cum illo atque auctore benevolentia memor quasi regni ac filiorum consilium futurum accesserat. ad quem Scipio cum proficisceretur Masinissam paulo ante aduentum eius, iam morti proximus filijs mandauit, ut Scip. obsequerentur, ipsum inter eos composuissent omnia, quibus dicitur cessit à vita. vir ad omnia fortunatus, ad eum se extulit, ut à Marsurij, qui ab Oceano sunt vsque ad Cyrenos,

neos, vsque in Mediterraneis propagauerit imperium. Mansuefecit plurimas Numidarum nationes, a natura corpore eximio ac robusto vsque ad extremum fuit senectutis, praelijs ad vltimum vitæ diem operam attendit, equum sine ephippijs solitum ascendere. [Honestus] Quia populus erat honoratus ex tanti viri societate, & ipse ex suis virtutibus a populo. [Vitaq.] Quia quemadmodum imperium ipsius tranquillum fuit, senio confectus, ita imperium, & tranquillam vitam terminauit. [Solutus obtinuit regnum] .i. Numidiam, nam mortuo patre placuit Scipioni, vt Micipsa maior natu succederet, cui studium pacis in primis fuit curæ, & Cyrtam urbem, & quæcunque regia in ea esset habere concessit; Gelloso militaribus artibus edocto, qui secutus ab illo fuit, belli pacisque potestatem pariter tribuit: Manastabali, qui minor natu fuerat, & iustitiam fauebat plurimum, quæ dubia inter populos forent diiudicare dedit. In hunc modum Scipio Masinissa regnum ac subitantiã diuisit. [Priuatum] Sine parte regni. [Habuit] Nutriuit. [Luxu] .i. crapula. [Iaculati venando] Venationi intentus erat, quam & Dion ostendit, principi vilem esse: Optimi principes venationes exercent, rem honestam laudabilemque; unde corpus robustior, animus ferocior efficitur; nam in ea omnia quæ pertinent ad rem militarem exercentur; sudant, laborant, famem, sitimque patiuntur. [Cum æqualibus] Quia pares cum paribus, &c. [Alias feras] Pantheras, vsos.

GLAR. IUGURTHAMQUE Manastabalis fratris filium, quem Masinissa illud, quem non Iugurtham, sed Manastabalem referre quidam putant, ideoque quam vetustioribus habent codices, alteram lectionem non putant reiiciendam, quæ ita habet, Iugurthamque filium Manastabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat. Vt intelligamus, Manastabalem Micipsæ fratrem ex concubina ortum, non Iugurtham. Neque ob stare quod postea dicit auctor, Hiempsalem etiam antea Iugurtham despexisse, quia materno genere impar erat. Id enim intelligi de genere quod a matre traxerat patens Iugurthæ, & in ipsam deinde Iugurtham etiam derivatum. Nam qua, inquit, alioqui ratione Masinissa Iugurtham in imperium posuisset, nepotem cum filijs? Commentatores vero de Iugurtha intelligunt. Ipse Lector iudicet, nam ego me hic non prius explicio.

A S C. BELLVM) Huius historię narrationem ne inaniter noua quæram, aut superbe inuenta contēnam, sic ex Ioanne Chrystomo Soldo habeto. Exordio præmissis rem ipsam aggredior. Dicit se scripturum esse bellum quod P. R. gessit cum Iugurtha rege Numidarum. Numida est pars Africæ in qua regnauit Masinissa rex socius, & amicus P. R. Hic Masinissa tres habuit filios: Micipsam, Manastabalem, & Gulussam. Sed mortuo Manastabale, & Gulussa, Micipsa solus regnum obtinuit, qui Adherbalem, & Hiempsalem filios ex se genuit. Iugurtham autem filium fratris sui Manastabalis educauit vt filium, quem Masinissa auus priuatum reliquerat, quia ex concubinato erat. Sed Iugurtha virtute, & viribus multum valebat, ingenio maxime excellens, maior natu Adherbale, & Hiempsale. Micipsa igitur timēs ne post mortem suam Iugurtha paruis liberis Adherbale, & Hiempsale existerentibus regnum sibi vsurparet, statuit eum obiectate periculis, & eo modo tenere, si quo modo Iugurtha perire posset. Cum igitur P. R. Numantium ciuitatem Hispaniæ duce Scipione obsideret, Micipsa auxilia petitum & equitum ad id bellum P. R. misit, quibus Iugurtham præfecit, sperans illum in eo bello posse interire, sed longe aliter euenit. Nam virtus Iugurthæ in eo bello plurimum enituit, ac multa præclara facinora gessit, ob quæ Scipio Iugurtham in concione laudatum, ac donis militaribus inigne donatum finito bello, & capta ac deleta Numantia ad Micipsam remisit cum literis, in quibus virtutem Iugurthæ miris laudibus extollebat. Quo factum est vt Micipsa mutato consilio atq; animo quem antea interire cupiebat hunc maxime incolumem esse veller. Micipsa igitur Iugurtham sibi in filium adoptat, & paulo post moriens fortunæ suas omnes, ac regnum ipsum cum liberis commune relinquit. Mortuo Micipsa cum tres reguli Adherbal, Hiempsal, & Iugurtha regnum inter se diuidere constituisent, loco & tempore ad id faciendum constituto, Iugurtha Hiempsalem natu minorem per insidias interfecit. Quo extincto cum occupandum vniuersum regnum iecisset animum contra Adherbalem exercitum parat, & prelio facto illum victum fundit fugatque. Adherbal victus ac regno spoliatus Romam venit, expositaque nefanda crudelitate Iugurthæ in se, fratremque suum Hiempsalem extinctum, a senatu petit auxilium contra il-

lum. Senatus decreto fit vt mittantur decem legati, qui regnum inter Adherbalem, & Iugurtham diuiderent. Diuiso itaque regno cum legati R. ex Africa discessissent, rursus Iugurtha animum intendit ad occupandum regnum Adherbalis. Igitur exercitu comparato regnum eius inuadit. Adherbal necessitate coactus, & ipse copias parat, & Iugurthæ obuiam proficiscitur, mox prelio commisso Iugurtha Adherbalis exercitum fundit, atq; ipsum Adherbalem cum paucis equitibus in Cirrham oppidum fugere compellit. Iugurtha oppidum obsidet. Interea Adherbal per literas senatum monet, quo in statu fortunæ suæ sint positæ, regno se spoliatum a Iugurtha esse, fame ac ferro ad extrema esse deductum, nec amplius oblidionem posse sustinere; Iugurtham decreta senatus parafacere, petere vt sibi auxilium mittat. His literis in senatu recitatis fuerunt, qui censerent statim Adherbali subueniendum esse, & exercitum in Africam contra Iugurtham esse mittendum. Sed resistentibus amicis Iugurthæ, quos sibi pecunijs parauerat ne quid tale fieret, Legati ad Iugurtham mittuntur, qui verbis senatus eum ab incepto desistere cogent. Iugurtha legatis verba dedit quo ad usque discessere. Quo facto illi qui eum Adherbale intra oppidum obsidebant persuadent ei, vt oppidum Iugurthæ tradat, tantum ab eo vitam petat. Deditio igitur facta Iugurtha statim contra fidem datam Adherbalem exercitum interfecit. Quæ cum Romæ nunciata essent, grauius a senatu sunt habita. Igitur L. Calpurnius Bestia Consul eum exercitu contra Iugurtham mittitur, a quo consul pecunia corruptus turpiter cum eo fœdus fecit, quam rem senatus populusq; R. grauius tulit. post Calpurnium, Albinus consul mittitur contra Iugurtham, a quo diu durationibus tractus cum ei rex spem deditiois faceret, tandem re infecta, quia tempus cominiorum inibat Romam rediit, Aulo fratre suo proproatore relicto, qui exercitum, & prouinciæ præfuit. Hic seu belli conficiendi cupidus, seu vt a Rege pecuniam acciperet, mense Ianuario aspera hieme exercitum ex tabernaculis in expeditionem vocat. Iugurtha cognita imperitia eius velut pavidus ad eum supplices legatos mittit. Ipse exercitum per loca saluosa velut fugiens ducit. Aulus hoc magis insequitur. Vbi Iugurtha videt se traxisse Romanos in locum sibi commodum ad pugnandum, prælium committit, in quo Romanos fundit ac fugat. Postero die cum Aulus, & Iugurtha in colloquium venissent, fœdus inter eos ita factum est, vt omnes Romani incolumes sub iugum mitterentur, & post decem diebus extra Numidiam decederent. Quæ cum Romæ nunciata essent, dolor actimor omnes inuasit. Post Auli fœdus, & Romani exercitus fugam, Metello consuli prouincia Numidia per sortem euenit. Hic optimi imperatoris artibus vsus, cum exercitum vitio superiorum ducum licentia solutum accepisset, ad normam veteris disciplinæ reduxit. Atque ita Iugurtham aggressus aliquot grauib; prælijs opes eius attriuit. Postremo C. Marius post Metellum consul creatus, cum ei Numidia prouincia decreta esset, Iugurtham bello persequens, tandem illum ad extrema compulit, & per proditorem sibi traditum in triumphum duxit. hoc est totius operis, argumentum. [Primum, quia magnum] .i. asperum & difficile. Variaque victoria, quia aliquando Romani vicere, aliquando sunt victi vt supra monstrauimus. Ergo varia victoria, quia aliquando vicerunt Romani, aliquando Iugurtha. [Superbiæ nobilitatis obuiatum est] Sæpe certamina erant, & seditiones inter partes. i. inter senatum & plebem, quia senatus magna ex parte cuncta pro arbitrio suo gerebat. In hoc ergo bello plebs maxime nobilitati, & patribus resistit, sicuti infra videbitur. Nam magna pars nobilitatis Iugurthæ fauebat contra honestatem, quia ab eo pecuniam acceperat, quod plebs moleste ferebat. Sed quomodo plebs resistit nobilitati videbitur infra. Nam C. Marius nouum hominem & ignobilem contra factionem nobilitatis consulem creauit. Et hinc primum factiones in vrbe Romana pullulare cœperunt, quia ciuitas quodammodo in duas partes diuisa est, vna factio & vna pars erat nobilium, altera pars plebis. Nec hæ partes prius destiterunt quam tota ciuitas atque vniuersa Italia vastata est, & cæde ac sanguine ciuium repleta est. [Contentio, certamen] .i. partium diuina & humana cuncta permiscuit. Hoc ideo dixit, quia ex his partibus bellum ciuile inter Marium & Syllam ortum est, dum plebs Marium, nobilitas Syllam sibi duces assumit, quod bello omnia iura diuina, & humana violata sunt, nec enim leges humane aut diuine in eo bello valuerunt, sed pro vt libido victoris erat ita fiebant. [Permiscuit] Perturbauit. [Eoque vecordie processit] .i. ad eam insaniam peruenit, studijs ciuilibus .i. partibus & factionibus.

[Bellum

[Bellum
partiu
te finit
implic
scuirer
vecord
ciuilib
nerun
stitate
proced
in pri
quirit
re, bell
eum I
bat, se
ut in E
ex succ
purius
sup. ill
multis
nunc
victori
primu
mo no
tum ef
qui ple
Metell
statur
ex Met
Ludun
Nond
alex T
ex hoc
est inu
bellum
sunt. N
(vt me
patrici
human
ne an
maban
ideo pr
fundi,
Et sup.
parua
da apu
suum, n
tio. V
sciuile
lia face
nem, se
gesta: c
dum. i.
gerund
vt Vall
De hoc
Romani
nicum I
pio Afr
facta P.
extinct
& M. M
est. vig
punicu
ne gest
Carthag
ne disc
x. milit
prouinc
cum Afr
data su
Nā ling
centi eq
data su
ues long
pijs in S
Carthag

[Bellum atque vastitas Italiae finem faceret] Non prius, inquit partium, & factionum certamen cessauit, quam bello, & vastitate finiretur Italia. Nam tota Italia bello civili Marij, & Syllae implicata est. [Quae contentio] Ordo est, quae contentio permiscuit cuncta diuina, & humana, & processit. scilicet ea contentio eorum recordiae ut bellum atque vastitas Italiae faceret finem studiis civilibus. i. factionibus, & partibus ciuium, quia non prius cessauerunt partes, & factiones ciuitatis, quam finirentur bello, & vastitate ac clade totius Italiae, haec ille. Ceterum ut more meo procedam pauca repetam. [Bellum scripturus sum] Proponit in principio, propositumque commendat, quod statim prosequitur dicens in principio. [Ego scripturus sum] .i. in hoc opere, bellum quod P. Rom. gellit. i. publice tractauit, & exhaustum, cum Iugurtha rege Numidarum, non qui uerus rex esse debebat, sed qui pro rege institutus erat, & sese regem gesserat. Sic ut in Euangelio: In diebus Herodis regis Iudae, qui tamen non ex successione legitima erat rex, sed a Romanis institutus. scripturus, inquit, sum ob multa, primum .i. prima de causa, quod super illud fuit magnum, quia multis copijs gellum, & atrox, quia multis trucidatis, & varia victoria. i. habens variam victoriam nunc Romanorum, nunc Iugurthinarum. Unde videtur varia victoria potius ablatiui casus quam nominatiui. [Deinde quia primum tum] .i. tunc hoc est ex eo bello, in quo Marius homo nouus, & popularis ad consulatum prouectus est, obuiatum est. i. resistentia facta est superbiae nobilitatis. i. nobilitum, qui plebeios antea penitus deprimebant. Unde ciuilia bella sub Metello consule, qui in hoc bello primas partes gessit, orta attestatur Flaccus in principio secundi carminum dicens: Motum ex Metello consule ciuicum, Bellique causas, & vitia, & modo, Ludumque Fortunae, grauisque, Principum amicitias, & arma Nondum expiatis uicta cruoribus, Periculosa plenum opus alex. Tractas, &c. Sanè ex eo, quod Marius summam gloriam ex hoc praelio, summumque fauorem populi nactus erat, orta est inuidia Syllae in eum, qui eum acerbum gellit postmodum bellum, quo omnia diuina, & humana permixta, atque confusa sunt. Nam honesta Syllae victoria in summum nefas uersa est (ut memorauimus in Catilinario.) [Quae contentio] .i. inter patricios, & plebeios commiscuit. i. contudit cuncta diuina, & humana. i. omnia turbauit, ut quis non mare caelo misceret. Sanè antiqui dum maxime consula, & perplexa mente erant, clamabant: O caelum, terra, o maria Nepuni, uenit Terent. Et ideo pro summa commotione dicebant diuina, & humana confundi, aut quia diuina, & humana iura indifferenter violata sunt. Et super. procellit eo. i. ad id, recordiae. i. uesaniae, & demenciae, aut paruae prudentiae. Vae enim nunc significat multum, ut uae pallida apud Horat. & uae grandi subere, ut quidam legunt apud Persium, nunc parum, ut uesibulum. i. paruulum stabulum, seu statio. Unde uecors autem nullius, aut peruersi cordis, ut bellum. scilicet aperte gellum, & vastitas. i. desolatio vastatis agris Italiae faceret studiis. i. factionibus, & contentionibus ciuilibus finem, sed ego repetam. i. assumam dicendo pauca supra. i. prius gesta: quod. i. ideo ut omnia sint magis illustrata ad cognoscendum. i. ut cognoscantur, & sint magis in aperto. i. manifesto. Vbi gerundium in domo ponitur absolute in significatione passiva, ut Valla docet allegans hunc locum. [Bello punico secundo] De hoc loco ita disserit Ioannes Chrysostronus Soldus: Terentii Romani cum Carthaginiensibus bella gesserunt. Primum punicum bellum conficit Q. Lutatius consul. Secundum Scipio Africanus maior uictor Annibale, & Carthagine tributaria facta P. R. Tertium Scipio Africanus minor, deleta prorsus, & extincta Carthagine. Primo punico bello finito, Q. Lutatius & M. Manlius consulibus pax Carthaginiensibus annis xl. data est. viginti tribus annis post, inceptum est secundum bellum punicum, & uigesimo septimo anno finitum. Hoc autem ordine gestum est. Annibal Amilcaris filius post mortem patris dux Carthaginiensium creatus, quinto mense postquam a Carthagine discesserat in Italiam peruenit cum lxxx. millibus peditum x. millibus equitum. Consules, P. Corn. & Sempronius inter se provincias partiti sunt. Cornelio Hispania, Sempronio Sicilia cum Africa sorte euenit. Copias inter se diuiserunt. Sempronio datae sunt legiones duae, quae octo millia militum continebant. Na singulae legiones quaternaria millia militum habebant, post trecenti equites. Et hic numerus ex Rom. erat. Sociorum autem P. R. datae sunt sexdecim millia peditum, equites mille octingenti. Na ues longae clx. celoces xij. Cum his terrestribus maritimisque. copijs in Siciliam processus est Sempronius, ubi feliciter contra Carthaginienses dimicauit vij. nauibus captis, ceterisque. in fuga

uersis. Cornelio minores copiae datae sunt: Legiones duae cum suo iusto equitatu & xliij. millibus peditum equitibus mille ducentis ex socijs. Cornelius igitur cum his copijs obuiam proficiscitur Annibali in Italiam transeunti. In transitu Rhodani primum praelium commissum est, haud grande, sed atrox, in quo superiores Romani fuerunt cc. ex hostibus ceciderunt in eo praelio, ex Romanis elx. Secundum apud Ticinum flumen haud longe a Placentia praelium ab Annibale & Scipione commissum est cum omnibus copijs, in quo Annibal superius fuit grauius consule uulnerato, quem in praelio liberauit uirtus uescentis filij, cui postea cognomen Africani fuit. Et cum P. Corn. Scipio uirtus & numero copiarum Annibali par non esset, iussu senatus Sempronius relicta Sicilia se Scipioni coniuuixit, & apud Trebiam castra locauit. Vbi cum consilio vel potius temeritate Sempronij reuente Scipione, praelium cum Annibale esset commissum, ingenti clade fusi fugatiq. sunt Romani. Deinde cum Alpes Annibal transisset apud lacum Thrasymentum Flaminio consule duce exercitum Romanum praelio fudit, in quo praelio caesa sunt Romanorum quaedam millia: decem millia sparsa fuga per omnem Heruriam diuersis itinibus Romam petiere. Translato deinde in Apuliam bello apud Cannas, consulibus Aemilio Paulo, ac Terentio Varone, Annibal praelio commisso temeritate Terentio inuio collega ac renitente, exercitum Romanum ad internicionem occidit. In hoc praelio Romanorum quadraginta millia peditum caesa sunt: Equitum duo millia ducenti, & tanta prope ciuium sociorumque pars caesa traduntur. In his Paulus Aemilius consul cecidit. hac clade ita res Rom. afflicta est, ut de summa rege prope desperatum sit. Cum Mango frater Annibalis nuncius huius victoriae Carthaginem missus de rebus a fratre gellis in Italia apud senatum loqueretur, dicit occidisse illum supra ducenta millia, supra quinquaginta millia hostium cepisse. Ad fidem deinde tantae felicitatis effundi iussit in uesibulo curiae annulos aureos: qui, ut quidam tradunt tres modij cum dimidio fuerunt. Verior tamen fama est modium non excessisse. Hac victoriae multae ciuitates ad eum defecerunt, inter quas Capua ciuitas opulentissima. Variò deinde euenta cum Marcello apud Nolam pugnauit. Sed tandem Marcellus cum speculatum exisset, insidijs interceptus occiditur. Dum in Italia haec ab Annibale geruntur, P. Cornelius Scipio in Africam mittitur. Ibi Syphacem regem Massylorum, qui cum Carthaginiensibus foedus habebat ad amicitiam Romanorum traxit. Massylus gens affinis Mauris est in regione Hispaniae, maxime qua lita noua Carthago est, spectans. Quo facto in Hispaniam transijt ubi seditio militaris orta comprimitur. deinde compositis rebus Hispaniae cum rediret Masinissa, qui cum Carthaginiensibus erat ad Scipionem uenit, eumque alloquitur, gratias agit ei de fratris filio remisso. Ex eo tempore affirmat eam se quaesisse occasionem, quam oblatam deorum beneficio non omiserit. Cupere se illi Populoque Rom. operam nauare, ita ut nemo vnus magis enixe adiuuerit rem Romanam. Lerus eum Scipio uidit audiuertque, cum caput rerum in omnium hostium equitatu Masinissam sciret, hinc data acceptaque, firmataque amicitia, Masinissa digreditur, permissuq. Scipionis populatur agros uicinos ne sine causa ex Gadibus ubi erat in continentem transisse uideretur, sicque Gadis redijt. Deinde cum Romam Scipio redijisset, & in senatu extra urbem res a se in Hispania gestas narrasset, quot oppida ex hostibus uiciperisset, quoties acie dimicasset, senatu misso urbem est ingressus, statimque summo omnium consensu ante annos consul creatus est cum P. Licinio Crasso Pontifice Maximo. Itatimq. ingenti classe atque exercitu in Siciliam traiecit praemisso in Africam Laelio ad quem praedas ex agro inermi agentem Masinissa cum paucis equitibus uenit, quaeritur q. in Sicilia Scipio cunctetur. Cum igitur haec per Laelium Scipioni nunciata essent, & in alterum annum ei prorogatum esset imperium, cum exercitu in Africam traiecit. Ac primo Vtica ciuitatem obsidere parat. Carthaginienses Afrubalem ex Hispania acceperunt, ut patriae prope circumfessae opem ferat. Syphacem qui iam Afrubalis filiam uxorem acceperat, orat ut Carthagini, ut uenerit Africa subueniat. Afrubal cum triginta millia peditum, tria millia equitum confecisset, Syphaci se coniunxit, qui exercitum quinquaginta millia peditum cum multo equitatu comparauerat, quorum aduentu Scipio ab obsidione Vitae discessit. xvj. anno belli punici Seruilio Scipione, & Seruilio Gemino consulibus Scipioni prorogatum est imperium, donec in Africa debellatum foret. Scipio igitur castra Syphacis, & Afrubalis instructo exercitu, nocturno tem

pore aggressus incendit. Cæsa sunt aut flammis consumpta quadraginta millia hominum, capta sunt quinque millia, vnde cum fenatores nobiles Carthaginiensium, clxxxiiij. signa militaria capta. Carthaginienses tanta clade accepta cum quid agendum esset consulerent, decernunt exercitum reparandum, Syphacemque orandum ne bello absciteret. Igitur nouo exercitu comparato, qui fuit ad triginta millia armatorum, Scipionem ab Uticæ oppugnatione depellunt, commissioque in campo magno (sic vocant) prælio, Pœni, Numidæque, funduntur à Rom. ibi Syphax grauius equo vulnerato dum obequitat si aciem narrantem sistere posset, effusus in terram, opprimitur, ac viuus capitur. Quia clade Carthaginienses coacti Annibalem ex Italia reuocare. Cum igitur Annibal in Africam traicisset, ac contra Scipionem castra locasset, duces primo in colloquium venerunt, si forte de pace inuicem conuenirent, cum de pace nihil agere potuissent, uterque exercitum ad prælium instruit. Dato utrinque ad pugnam signo, concurrunt, summa vi utrinque pugnatum est, tandem Pœni funduntur. Carthaginiensium sociorumque, ea die cæsa sunt supra viginta millia, totidem ferme capta cum cxxxij. signis militaribus. Elephanti vnde cum capti, quos ad xxx. millia hominum in acie locauerat, non tamen Romanis inuenta victoria fuit. Nam decem millia ex Romanis ceciderunt. Post hæc Verminam Syphacis filium Carthaginiensibus auxilium ferentem missa exercitus parte, Scipio fudit, cæsa eo prælio xv. millia hominum. Deinde victis Carthaginiensibus, pax data est his conditionibus, ut liberi legibus suis uiuerent, populandi eo die finem Romani facerent. Per fugas fugitiososque & captiuos, ut Carthaginienses redderent Romanis, bellum ne in Africa, ne ue extra Africam iniussu P. R. facerent. Naues rostratas traderent. Masi nissa res redderent, & fœdus cum eo facerent. x. millia talenta argenti descripta æquis pensionibus in annos quinquaginta soluerent, centum obliues arbitrato Scip. darent. Atque ita finis iug. pun. bello à Scip. impofitus est. His ita gestis Romam reuersus clarissimum omnium egit triumphum. Bello secundo. Pœni dicuntur Carthaginienses quasi Phœni. Nam de Tyro Phœnicis regionis parte venerunt, qui Carthaginem condiderunt, inde Punicus Carthaginiensis. Dido nanque de Tyro quæ est pars Phœnicis regionis, venit, quæ Carthaginem condidit. [Post magnitudinem nominis R.] Nam iam tunc nomen Romanorum magnum erat per totum orbem terrarum, propter magnitudinem imperij. [Italix opes maxime attriuerat] Quia multas, & clarissimas victorias in Italia ex duabus atque imperatoribus R. assecutus fuerat xvij. annis quibus in Italia fuit, sicuti supra monstrauius. Hæc Soldus. Ordo autem est. Masi nissa rex Numidarum receptus bello punico secundo. i. tempore belli punici secundi: (Bellum enim significat totum illud tempus, quo discordia agitur. Pugna vero, & prælium duntaxat quo configitur & manus conferitur) quo. i. secundo bello punico, Hannibal (scribitur autem frequentius Annibal) dux Carthaginiensium, post magnitudinem nominis Romani. i. postquam nomen Romanum maximum euaserat, attriuerat. i. carptum at terendo absumperat, maxime. i. potissimum opes. i. potentiam & facultates Italix, receptus dico, in amicitiam à Pub. Scipione, cui fuit postea ex virtute. i. propter virtutem, cognomen (dicent Grammatici agnomen, quia cognomen est cognationis nomen, Agnomen est ad natum nomen ex aliquo euentu, ut hic ex virtute, & victoria) Africano, id autem oratorie, quia quæ relatum datus casus præcedit, & sequitur nomen alterius casus addi potest tertium datus, aut alterius casus, venustius tamen datus, ut Aen. j. Cui nunc cognomen Iulo. Et Liu. lib. j. subaudiens cui, (dicit Faustulo nomen ferunt) fecerat. i. Masi nissa, multa & præclara facinora. i. facta rei militaris, ob quæ. i. facinora, & merita, Carthaginiensibus victis, & Syphace. i. re. ca. i. postquam Carthag. erant victi, & captus Syphax cuius. i. Syphacis imperium magnum atque latum valuit. i. validum fuit in Africa, P. R. dedit dono regi. i. Masi nissæ quæseunque vrbes, & agros supp. quoscunque ceperat manu. i. vi bellica, Et per hæc ostendit gratitudinem P. R. qui animaduertens in quanta necessitate constituta reip. subuenerat Masi nissa, in eum summa beneficia contulit, quæ res illi maximo fuit vsui, ut sequentia docent. [Igitur amicitia post mortem Masi nissæ] Narrat de filijs eius, dicens: Igitur, quia tam liberalis erat P. R. in Masi nissam, amicitia Masi nissæ regis Numidix permanit. i. vsque ad vltimum vitæ eius mansit nobis. i. Romanis, bona, quia utilis, & honesta, quia gloriosa, gloriosum enim est sibi beneficio deuin cire regem. Sed idem fuit finis imperij eius, & vitæ eius, quia simul cum vitæ eius extinctum videtur imperium eius, vel quia

nemo illi successit tali imperio dignus, vel quia tam parum durauit successorum regnum, ut non regnasse videantur, aut sensus est, idem eodem tempore fuit finis imperij eius, & vitæ eius, & hoc est non prius a misit imperium, quam vitam, deinde. i. post mortem Masi nissæ Micipsa filius superius obtrinit solus regnum, & hoc Manaltabale, & Gulusa fratribus sup. eius absumptis. i. ablatis e medio viuentium, morbo: is. i. Micipsa rex genuit. i. propagauit ex se. i. de semine suo, Adherbalem, & Hiempsalem liberos, & habuit domi. i. suæ eodem cultu, quo. i. habuit liberos. i. legitimos filios suos, Iugurtham filium Manaltabalis. i. fratris sui ante obitum eius genitum, quem Masi nissa pater Micipsæ, & auus ipsius Iugurthæ reliquerat priuatum. i. sine regno, eo quod ortus erat non ex legitima vxore, sed ex concubina. Qui. i. Iugurtha, ubi adoleuit primum. i. grandior effectus est, pollens. i. valens viribus, & decora facie. i. habens decoram faciem, sed exillens multo maxime. i. præcipue, validus ingenio. i. industria, & subtilitate animi, non dedit se iuxta neque inerte corrumpendum. i. esse minandum se: ut. i. quem admodum mos est illius gentis, cepit sup. agitare. i. feras, iaculanti. i. iacula emittere, & projicere: certare cursu cum aequalibus. i. coæuis, seu contemporaneis suis, & cum antecet. i. excederet, omnes, gloria. i. per gloriosam famam, tamen esse charus omnibus, ad hoc. i. insuper, agere. i. agebat, & transigebat, plerique. i. plurima tempora in venando, ferre. i. feriebat, in primis. i. inter, primos, aut primus leonem atque alias feras: & facere. i. faciebat (aut intelligatur verbum coepit) plurimum. i. plurima præclara facinora, & loqui. i. loquebatur minimum. i. paucissime de se, contra quod faciunt iactabundi de se, qui ubique facile inuidiam concitant.

Quibz rebus Micipsa, tametsi initio laetus fuerat, existimans Iugurthæ virtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta sua etate, & paruis liberis, magis magisque cresce re intelligit, vehementer eo negotio per motus, multa cum animo suo voluebat. Terrebatur cum natura mortalium auida imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem: præterea opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transuersos agit, ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa, ex quibus, si talem virum dolis inter fecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, ubi videt, neque per vim, neque insidijs opprimi posse hominem, tam acceptum popularibus: quæ erat Iugurthæ manu promptus, & appetens gloria militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa cum populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem, vel hostium seuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, ut erat impetro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit, multo labore, multaque cura, præterea modestissime parendo, & sæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, ut nostris vehementer charus, Numantinis maximo terrori esset: ac sanè, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio. quorum alterum, ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerunque afferre solet. Igitur imperator omnes ferè res asperas per Iugurtham agere: in amicis habere: magis magisque eum in dies amplecti. quippe cuius neque consilium, neque inceptum vllum frustra erat, huic accedebat munificètia animi & ingenij solertia. Quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat.

Quibus

Q Vibus rebus Micipsa) Ordo est. Micipsa tamen permotus vehementer eo negotio, voluebat multa cum suo animo postquam intelligit hominem adolescentem magis ac magis crescere, exacta sua aetate, & paruis liberis. Existens tibus, tamen ipse Micipsa fuerat laetus in initio, quibus. i. illis rebus, exultans virtutem Iugurthae fore gloriae suo regno. A principio Micipsa gaudebat, quod Iugurthae virtus in dies crescebat, credens, & exultans, Iugurtham futurum gloriae regno suo, sed postea timere cepit, cum videret illum nimium crescere. Timebat enim ne si ipse moreretur, vel etiam adhuc, ipso viuentem, Iugurtha regnum occuparet, quia filij sui Adherbal, & Hiempsal adhuc parui erant, & ipse erat senex. (Quibus rebus) videlicet, quia Iugurtha ita se dederat ad exercendas vires corporis. (Fore) i. futurum esse. (Gloria) i. ad gloriam. (Exacta) i. finita, quia iam Micipsa ad extremam senectutem venerat. (Paruis liberis) i. filijs suis Adherbale, & Hiempsale. (Eo negotio) i. ea re, videlicet, quia crescebat nimium virtus, & potentia Iugurthae. (Voluebat) i. agitabat, considerabat. (Terrebat eum) Micipsa ideo timebat, quia videbat naturam hominum esse procliuem, & cupidam ad imperium. Nam naturaliter homines magis cupiunt imperare, quam seruire. Et propterea timebat, ne si moreretur, Iugurtha capta occasione filios suos interficeret, & regnum vsurparet, sicuti etiam fecit. (Terrebat) i. pauificiebat. (Mortaliū) i. hominū. (Auida) i. cupida. (Et praecipit) i. pro-na, procliuis, & inclinata, quia naturaliter homo nititur explere cupidinem animi sui. (Opportunitas) i. occasio, terrebat. (Sua aetate) quia senex erat. (Liberorum) i. filiorum, quia adhuc parui erant. Quae etiam mediocres viros spe praedae transuersos agit. Opportunitas, inquit, facit, ut hi, qui a natura boni sunt, spe alicuius commodi data, mali, & peruersi efficiantur, nam saepe hoc euenire solet, ut homo, qui a natura bonus est, oblata sibi occasione ad aliquod facinus perpetrandum ducatur, quod non fecisset, nec excogitasset, nisi occasio sibi oblata esset, & hoc est, quod dicit. (Quae) i. occasio. (Etiam mediocres) Non solum malos, sed etiam moderatos, & modestos. (Spe praedae) spe lucri, & commodi. (Transuersos agit) i. peruerit, & peruersos facit, ut ex bonis malos faciat. (Ad hoc) i. praeterea. (Studia) i. fauor & beneuolentia, quia Numida omnes miris quodam amore Iugurtham diligebant propter virtutem eius, & ei fauebant. (In Iugurtham) i. erga, & in fauorem Iugurthae. (Ex quibus) i. studijs, propter studia Numidarum in Iugurtham Micipsa timebat, ne si Iugurtham dolo, vel vi interficeret, leditionem populi contra se, vel bellum concitaret. Ordo est. Ex quibus anxius erat. Micipsa, neque seditio, aut bellum oriretur, si ante fecisset talem virum dolis. (Talem virum) i. Iugurtham, ac si diceret tam gratum omnibus. (Ne qua seditio) i. ne aliqua discordia. Et seditio proprie dicitur populi discordia, neque, ne recte diceretur seditio inter duos, & de seditio, quam seorsum initio. (Anxius erat) i. timebat. (His) i. talibus. (Circumdatus) i. circumdatus, & pressus. (Micipsa) i. acceptum popularibus. i. a gratum populo. Popularis dicitur secundum Donatum, in Terentio, qui a populo amatus est, & hoc loco hanc significationem non habet. Popularis etiam dicitur ciuis, popularis, humilis, popularis vilis, & haec significationes hoc loco conueniunt, ut popularibus dicat hominibus populi. (Manu prompente) i. strenuus, & fortis manu. (Obiectare) i. obijcere, & exponere. (Periculis) ut quem aperte interficere non audebat, exponendo illum periculis faceret interficere. (Fortunam tentare) i. experiri fortunam, si aliquo modo Iugurtha perire posset. (Numantino) Numantia ciuitas est Hispaniae, quam Scipio Africanus minor diu obsessam, tandem cepit, atque deleuit. (Ad hoc bellum) Micipsa auxilia petidit, & equitum misit P. R. quia amicus erat, & socius erat populi R. His igitur petiditibus & equitibus, quos mittebat in Hispaniam Micipsa, duce[m] praeposuit Iugurtham sperans illum in eo bello posse interficere, vel dum virtutem suam ostentare vult, vel propter sententiam hostium. (Sauitia) Crudelitate. (Occalurnum) i. periculum, moriturum. (Praefecit) Praeposuit. (Res longe aliter, ac ratus erat, euenit) i. res multo aliter euenit quam putabat. (Longe) i. valde. (Ac) Pro quod. (Ratus erat) i. putauerat. (Nā Iugurtha) Ordo est. Nam Iugurtha breuitate peruenerat in tantam claritatem, ut esset vehementer nostris charus, & esset maximo terrori Numantinis, multo labore, & multa cura, praeterea parendo modestissime, & saepe eundo obuiam periculis, ubi pro postquam cognouit naturam Pub. Scipionis, qui cum erat Imperator R. & postquam cognouit morem hostium, dico fecit haec omnia, ut sicut erat. i. homo impigro, atque acri ingenio. (Nam Iugurtha) Reddit causam, quare res aliter euenit quam

putabat Micipsa, quia Micipsa putabat Iugurtham in eo bello periturum, ipse autem clarior euasit. (Ut erat) ac si diceret, facile cognouit naturam P. Scipionis, & consuetudinem hostium, tantum homo acutus, & acris ingenij. (Impigro) Dicimus, Caesar vit acer ingenio, & vir acri ingenio, & vir acris ingenij. (Impigro) veloci. (Acris) i. vehementer. (Imperator) i. dux. (Morem) consuetudinem. (Parendo) Obediendo. (Imperator) i. (Caritadine) i. famam, gloriam. (Nostris) i. Romanis. (At sane) i. certe. (Quod difficillimum in primis) i. quae res maxime difficillima est, ut inueniatur in vno, & eodem homine, & consilium animi, & fortitudo corporis. (Strenuus) Fortis. (Quorum alterum) i. esse bono consilio. Hoc dicit, euenire solet, ut hi qui valent consilio, plerumque sint timidi, quia prouident, & intelligunt ea quae contingere possunt, & hi qui valent viribus, temerarij sint, & se imprudenter periculis obijciunt propter audaciam, quam habent ex viribus. Dicit ergo esse bonum consilio solet afferre timorem ex prouidentia, esse strenuum praedio, solet afferre temeritatem ex audacia. (Ex prouidentia) i. propter prouidentiam, nam quae prouident etiam aduersa sibi posse contingere, plerumque timeant, & propterea dixit rem esse difficillimam, ut haec duo in vno inueniantur, quia contraria sunt prouidentia, & temeritas, & duo contraria non possunt stare simul in vno subiecto: vna enim & eadem res non potest esse alba simul, & nigra. Igitur, quia Iugurtha erat strenuus praedio, & bonus consilio, agere, pro agere, ferre omnia difficilia, & aspera Scipio pro Iugurtham faciebat. (Amplecti) Pro amplectebatur. (Quippe) quia Iugurtha nihil per se excogitabat, consilio aut opere incipiebat sine causa. (Erat frustra) i. inutiliter, sine causa. (Huc accedebat) i. ad hoc accedebatur, adiungebatur, nam accedere est addi, & adiungi, unde accessio est additio, & incrementum. (Munificencia) i. liberalitas, quia Iugurtha liberalis erat. (Solertia) Industria. Est autem industria proprie vis quaedam ingenij exercituta, cui contraria est ignauia, i. torpor ingenij, quae ingenium non exercet, sed torpore languescit. (Quibus rebus) i. in quibus rebus multos ex Romanis sibi fecerat amicos.

Q V I B V S rebus) Quibus virtutibus. (Crescere) i. in pretio, (Perturbatus) Perturbatus. (Aeratis suae) i. senilis. (Transuersos) i. electa virtutis, & honestatis vita. (Difficultatibus) quae ex vna parte hominis virtutem, ex alia se senem considerabat, & timebat ne regnum suis filijs eriperetur. (Tentare forte) ut in bello interficeretur. Bello Numantino: Cic. in off. (Numantino) Cetero quod per viginti annos durauit. Numantiam eandem esse quae Caesarem Augustam aliqui aiunt, sed auct. Strab. distat ab illa per mille & trecenta stadia. (Ostendendo) demonstrando fortitudinem suam in primis feriendo hostem. (Longe aliter) unde Sen. saepe locum fecit maiori fortunae, inuidia. (Acris) i. per spicacitatem ingenio ad omnia obeunda. (Hostium) Hispanorum qui primo impetu sunt minaces. (Modestissime) Sine querela, unde Sen. malus est miles qui Imperatorem gemens sequitur. (Periculis) Ita prouidebat ne hostes aliquando incommodum exercitui vel sibi possent inferre. (Strenuus praedio) Ad conferendas manus. (Timorem ex prouidentia) Nam ille qui prouidus est timet considerando pericula quae sibi euenire possunt, quod percipit Sen. in cap. de exercitatione animi his verbis: Aestimanda sunt ipsa quae aggredimur, & vires nostrae cum rebus quas tractatum sumus comparare. Debet enim semper plus esse vitium in auctore quam in pondere. Necessario est ut opprimant opera, quae ferente maiora sunt. (Audacia) quia homo audax sine prouidentia in hostes ruit. (Habere) Pro habebat. f. Iugurtham. (Magis atque magis) quia ait Plin. in Panegyricis. Virtutes sunt amoris inflammatrices. (Erat frustra) Quia quidquid dicebat, id eueniebat effectu. (Solertiam ingenij) erat ut ait Apuleius & Plin. homo chamaleon, qui conueniebat cum omnium moribus.

Q V I B V S rebus) i. tam laudabilibus, tamen i. quanquam A S C. Mihipsa patruus eius fuerat laetus in initio, exultans, & arbutans virtutem Iugurthae affore. i. assecutus esse regno suo, gloriae. i. ad gloriam, tamen postquam ipse existens aetate sua. i. exacta. i. ad extremum vsque aetate, & liberis partibus. i. hntem liberos tam paruos Adherbalem & Hiempsalem, postquam intelligit Iugurtham hominem adolescentem. i. iam se in flore vitae magis & magis crescere, permotus. i. perturbatus vehementer, eo negotio. i. sollicitudine ex ea re sumpta, voluebat. i. verfabat & agitabat multa in animo suo: quia nam mori se omnium hominum auida imperij, & praecipit. i. multum procliuem & pro-na, ad explendam cupidinem animi. i. id quod aueret & cuperet: terrebat. i. terrore & timore afficiebat eum. i. Mihipsam timentem tam filijs suis virtutem Iugurthae: praeterea. i. in super terrebat eum opportunitas. i. idoneitas & aptitudo, ad fraudem

subeundam, ætatis suæ, quæ iam exacta erat, & liberorum. s. suo
 tum, quæ iam nec dum ferè incepta erat, quæ. s. opportunitas agit
 etiam mediocres, q. d. nedum summos viros qualis erat Iugur-
 tha, transtulerat. i. extra tram item iustitiæ, spe prædæ. s. obtinen-
 dæ. Ad hoc. i. præter dicta etiam hoc terrebat eum, videlicet stu-
 dia. i. fauores & benevolentia Numidarum. i. populi regni sui,
 accensa. i. vehementer parata, ini. erga Iugurtham: ex quibus
 .s. studijs. Numidarum in Iugurtham anxius erat. i. cum anxie-
 tate timens, si interfecisset talem. i. tam præstantem & tam cha-
 rum omnibus virum. s. Iugurtham, dolis, nequa, seditione. s. a suis,
 aut bellum à vicinis regibus aut pop. Rom. prererat. Mihipsa
 circumuentus. i. angustiat, his. i. huiusmodi difficultatibus. i.
 proplexitatibus, vbi. i. quando videt. i. considerat hominem. s. Iu-
 gurtham (sepas autem hominem orator quàm virum dicit,
 contra Poeta, auctor est Valla) tam acceptum. i. gratum & pla-
 centem popularibus. i. de factione populi existentibus, neq; per
 vim neque insidijs (conuenientius erat, neque per vim neque
 per insidias, aut neque vi neque insidijs) quod. i. quia Iugur. erat
 promptus manu. i. ad percutiendum, & appetens gloria milita-
 ris statuit obiecit eum periculis. i. belli: & tentare. i. experiri
 fortunam. i. aleam belli eo modo. Igitur cum. i. quandoqui-
 dem Mihipsa mitteret pop. Rom. auxilia equitum & pedum
 bello Numantino. i. quod gerebatur contra Numantiam ciui-
 tatem Hispaniæ, præfecit. i. ducem & ductorem ac Principem se-
 cit. s. Iugurtham: Numidis. s. populis suis quos mittebat in Hi-
 spaniam: sperans eum. s. Iugurtham, occisurum. i. in mortem
 .s. occidendum esse, vel ostentando virtutem: & ita temeritate
 sua, vel seuitia hostium. s. Numantinorum, qui bellicosissimi
 erant. Sed ea res euenit longe aliter ac. i. quàm Mihipsa supp-
 erat ratus. i. opinatus. Nam Iugurtha vti. secundum q. & est
 venusta locutio) erat ingenio impigro. i. gnauo & strenuo at-
 que acri. i. vehementi, vbi. i. postquam cognouit, naturam. i. in-
 dolem seu ingenium, & (vt dicunt) condiciones P. Scipionis,
 qui erat tum. i. tunc Imperator Rom. aut potius Rom. & mo-
 res hostium. s. Numantinorum peruenerat. i. euaserat, breui. s.
 tempore, multo labore & multa cura, præterea. i. in super, paren-
 do. i. obediendo Imperatori modestissime: & (quod dicunt mi-
 nus decenter) humillime, & eundo obuiam. i. se obijciendo pe-
 riculos, peruenerat dico in tantam claritudinem. i. splendorem
 nominis & gloria, vt esset vehementer charus nostris. i. Roma-
 nis, & esset Numantinis. i. hostibus, maximo terrori. i. formidi-
 ni horrendæ. At sanè. i. certe, quasi dicat si quæris quomodo id
 effecit, ipse erat in primis. i. præcipue & strenuus prælio, & bo-
 nus. i. utilis consilio: quod. s. esse simul strenuum in prælio, &
 bonum apprime in consilio est difficillimum, (male coniun-
 gunt quidam difficillimum & in primis, quia duo super latinâ
 non congruunt) Probat q. sit difficillimum, dicens: quorum
 alterum. s. esse bonum consilio solet plerumque afferre timo-
 rem ex prudentia, quia cognoscitur periculum, alterum. s. stre-
 nuum esse in prælio, solet plerumque hoc est vt plurimum af-
 ferre temeritatem. i. inconsiderationem & inconsultationem ex
 audacia. Et ergo seruius dicit: Quibus sanguis calidus, vt Af-
 fris, maior est prudentia, sed minor audacia in bello: contra qui-
 bus frigidus, vt Theutonibus, at quibus temperatus etiam illa me-
 dioeriter insunt, vt Gallis. [Igitur Imperator] Docet vt Iugur-
 tha maxime charus, & clarus euaserit, dicens: Igitur, quia &
 strenuus in prælio, & bonus in primis erat consilio, Imperator
 .s. Scipio, agere. i. agebat ferè omnes res asperas. i. difficiles: si-
 cut arduum accepit secundum A. Gellium in præfatione Cati-
 linaria, dicens: in primis arduum videtur res gestas scribere.
 & habere. i. habebat eum magis in amicis. i. inter amicos, & am-
 plecti. i. amplectebatur, eum in dies. i. per singulos dies magis.
 Quippe. i. vt ipse eum supple cuius neque vllum consilium ne-
 que vllum inceptum erat frustra. i. irritum aut frustra inritum:
 huc. i. ad has virtutes accedebat. i. adijciatur, aut addebatur,
 munificentia. i. liberalitas animi, & solertia. i. solers industria in
 genij, quibus: rebus. i. per quas res. s. munificentiam & soler-
 tiam, Iugurtha coniunxerat sibi multos ex Romanis, amicitia
 familiari. i. consuetudine familiaris & amicæ vitæ.

EA tempestate in exercitu nostro fuere complu-
 res noui atque nobiles; quibus diuitiæ, bono,
 honestoq; potiores erant: factiosi, domi potentes, ap-
 pud socios clari magis, quàm honesti: qui Iugurthæ
 non mediocrem animum pollicitando accendebant, si

Micipsa rex occidisset, fore vt solus regno Numidiæ
 potiretur: in ipso maximam virtutem: Romæ omnia
 venalia esse. Sed postquam Numantia deleta, P. Scipio
 dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: do-
 natum atq; laudatum magnifice pro concione Iugur-
 tham in prætorium adduxit: ibiq; secreto monuit, vt
 potius publice, quàm priuatim amicitiam populi Ro-
 mani coleret: neu * aliquibus largiri insuesceret: pe-
 riculose à paucis emi, quod multorum esset. si perma-
 nere vellet in suis artibus, vltro illi & gloriam, & re-
 gnum venturum, sin properatius pergeret, pecuniam,
 & ipsum præcipitem casurum. Sic locutus, cum literis
 eum, quas Micipse redderet, dimisit. Earum sententia
 hæc erat: Iugurthæ tui bello Numantino longe maxi-
 ma virtus fuit: quam rem certo scio tibi gaudio esse.
 Nobis ob merita sua charus est. vt idem senatui, po-
 puloq; Romano sit, summa ope nitemur. Tibi qui-
 dem pro nostra amicitia gratulor. En habes virum di-
 gnum te, atque auo suo Masinissa. Igitur rex vbi ea,
 quæ fama acceperat, ex literis imperatoris ita esse co-
 gnouit, * tum virtute, tum gratia viri permotus, flexit * cum
 animum suum: & Iugurtham beneficijs vincere ag-
 gressus est: statimq; eum adoptauit: & testamento pa-
 riter cum filijs heredem instituit. Sed ipse paucos post
 annos morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem
 vitæ adesse intelligeret; coram amicis, & cognatis,
 itemque Adherbale, & Hiempsale filijs, huiusmodi
 verba cum Iugurthæ fertur habuisse.

EA tempestate. i. eo tempore. [Noui atque nobiles]. i. SOLDV
 ignobiles, & nobiles. Eo tempore, inquit, multi fuerunt
 tam nobiles, quàm ignobiles, qui Iugurtham incitabat;
 dicentes fore, vt ipse totius Numidiæ occuparet imperium, si
 Micipsa patruus eius interisset, dicebant Iugurtham hoc facile
 assequi posse, quia in eo magna virtus erat, & Romæ omnia ven-
 debantur, videlicet, prouincæ, regna, & imperia. Qui autem ita
 Iugurtham incitabant, erant homines factiosi, auri potentes, &
 hoc est quod dicit. [Cum plures]. i. valde multi. Quibus diuitiæ
 bono, honestoq; potiores erant: quibus diuitiæ cariores erant,
 quàm honestas, & iustitia. Nam eiusmodi homines propter di-
 uitias, iustitiam, & honestate calcata, vnumquodque facinus pepe-
 trassent. [Bono & honesto]. i. utili, & honesto. Nihil autem uti-
 le esse potest, quod iustitia vacat secundum Stoicos, & hoc Cic-
 tra beat, & honesto dixit, utili & honesto secundum Cicero-
 nem, qui in arte veteri honestatis duas partes esse dicit, honesta-
 tem simplicem, & honestatem iunctam, honestas simplex di-
 citur, quæ appetitur propter se, honestas iuncta dicitur, quæ ap-
 petitur partim propter se, partim propter aliud. i. propter utili-
 tatem, honestas simplex est virtus: Est autem virtus habitus ani-
 mi, nature modo rationi consentaneus. Hæc diuiditur in ius-
 titiam, prudentiam, & temperantiam: Iustitia est habitus ani-
 mi, communi utilitate conseruata, suam cuique tribuens digni-
 tatem. Prudentia est rerum bonarum, & maliarum, & vtra-
 runque scientia. Fortitudo est considerata periculorum susce-
 ptio, & laborum cum utilitatis ratione perpessio. Temperan-
 tia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus
 animi, firma, & moderata dominatio. hæc virtutes in eas partes
 diuiduntur, quas supra nominauimus, quæ ad simplicem perti-
 nent honestatem, honestas autem iuncta est, quæ in se honesta-
 tis habet, & utilitatis considerationem. Sunt enim multa, quæ
 nos cum dignitate, cum quoque fructu suo ducunt, vt gloria,
 dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo
 fama cum laude. Dignitas est alicuius honesta, est honore, &
 verecundia digna auctoritas. Amplitudo est potentia, aut ma-
 iestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amici-
 tia est voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius causa,
 quem diligit, cum pari eius voluntate. Bonum erga Salutem. ap-
 pellat hanc honestatis partem, quæ habet cum honestate coniu-
 ctam,

Etiam, considerationem utilitatis honestatis autem appellat superiorem illam simplicem partem honestatis. Sed diuitias, quas isti, qui Iugurtham accendebant, bono & honesto cariores habebant, neque superiorem illam, neque hanc postremam partem honestatis attingunt. [Potiores]. i. cariores. [Factiosi] Factio dicitur malorum hominum conspiratio. [Domi potentes] Videlicet Romæ. [Apud socios] Socij populi R. dicebantur, qui erant cum populo R. confederati, sicut erant Latini, sicuti fuit Masinissa, & Micipsa. Nam quoties populus R. bellum gerebat, socij auxilia mittebant, & vicissim, si socijs bellum ab aliquo populo illatum esset, P. R. eis auxilia mittebat, & eos tuebatur. [Clari] Hoc est fama insignes. [Quam honesti] i. quâ virtute præditi. Clarus autem, & nobilis in bonam & an malam partem accipiuntur. [Pollicitando] i. promittendo. [Accendebant] i. incitabant. f. dicentes. [Occidisset] i. mortuus esset, & interiret. [In ipso] Et dicebant in ipso esse virtutem. [Romæ omnia venalia] i. Romæ omnia vendi, & omnia esse vendibilia, si dici posset. Ecce occasiones ad obinendum imperium Numidiz. In te o Iugurtha est virtus, & Romæ omnia venduntur. hoc autem ideo dicitur quia Iugurtha dicere potuisset: Senatus populusque R. non parietur socios suos videlicet filios Micipsæ regno spoliare. Respondent ad hoc, Tu omnia pecunijs obrinebis. quod etiam postea fecit. Venalia dicuntur quæ ad vendendum exponuntur, à veno venis. i. vendo. [Sed postquam Numantia] Ac si diceret, ita quidem homines corrupti Iugurtham incitabant, sed Scipio imperator aliter ipsum admonuit, cum deleta Numantia ipsum & donatum, & laudatum domum remisit. Ordo est. Sed P. Scipio adducit in prætorium Iugurtham donatum, atque laudatum magnifice pro concione, postquam ipse Scipio decrevit dimittere auxilia, & ipse decrevit reueri domum deleta Numantia. [Deleta] i. excisa, destructa. Dimittere vulgo dicitur licentare. Auxilia, proprie dicuntur copiz, quæ à socijs mittuntur in auxilium belli. [Ipse] f. Scipio. [Reueri domum] i. Romam. [Donatum] f. donis militarijs. [Atque laudatum] Quia miris laudibus Scipio in concione virtutem Iugurthæ, & facta illius laudavit. [Pro concione] i. in concione. Concio est multitudo populi, vel exercitus conuocata. Prætorium dicitur tabernaculum imperatoris. [Ibi] i. in prætorio. [Coleret] f. seruaret, custodiret. [Ne] i. & ne largiri, vel pecuniam, vel manus. [Insuaseret] Consuaseret. [Periculose] à paucis emi quod multorum esse, Scipio sciebat & ipse, quod Rom. per pecuniam omnia fiebant. Sed tamen monebat Iugurtham, ne pecunijs sibi regnum parate vellet: quia cum periculo emittitur à paucis, quod est commune omnium. [Periculose] Subaudi dicebat. Nam omnia pendent ab eo, quod dixit, monuit, & monere non posuit, nisi dicendo. Periculose paucis emi, & dicebat Scipio, quod si quis velit emere à paucis hominibus id, quod est commune omnibus, valde periculose hoc facit, quia omnes non pariantur, quod pauci vendant ea, quæ sunt communia tam sibi, quam his, qui ea vendunt. [Si permanere vellet] Subauditur & dicebat. Scipio, inquit dicebat ad Iugurtham, o Iugurtha, si perseueraueris in virtutibus, & gloria, regnum habebis, sed si ante tempus per largitionem pecuniarum, imperium tibi parare volueris, & pecunia tua, & tu ipse peribis. [Suis artibus] Suis moribus, & virtutibus. [Vltro] i. etiam si non quaeritis. [Venturum] f. esse. [Properantius] Festinantius. [Pergeret] i. tenderet, iret casurum. f. futurum. [Sic locutus] Cum hæc inquit, Scipio dixisset, Iugurtham dimisit, & ei literas dedit, quas Micipsæ redderet. [Barum] f. literarum. [Iugurthæ] Hæc fuit sententia literarum Scipionis ad Micipsam. [Longe] i. valde. [Summa ope] i. summa vi. [En] Pro ecce. [Virum] f. Iugurtham. [Dignum] Quia non degenerat à moribus tuis, & aut sui Masinissæ. [Igitur rex] Cum igitur rex per literas Scipionis intellexisset id, quod antea per famam cognouerat, mutauit animum suum, vt Iugurtham, maxime incolumem esse vellet, quem paulo ante interire cupiebat. Ordo est. Rex. f. Micipsa per motus, tum virtute ipsius Iugurthæ, tum gratia viri, flexit animum suum, & est aggressus vincere Iugurtham beneficijs, & statim eum adoptauit, & instituit hæredem pariter cum filijs testamento, vbi. i. postquam ipse rex cognouit ex literis imperatoris ea esse ita, quæ acceperat fama. [Fama] Per famam. [Acceperat] i. audiuerat, intellexerat. [Tum] i. partim. [Gratia viri] f. Scipionis, & virtus Iugurthæ, mouit eum, & gratia Scipionis, qui ita scripserat. [Flexit] i. mutauit. [Aggressus est] i. conatus est, & cepit. [Eum adoptauit] i. filium fecit, secundum A. Gel. cum exeranei sumuntur in locum liberorum, aut per prætorem fit, aut per populum. Quod per prætorem fit, adoptio dicitur,

quod per populum, arrogatio. Ergo adoptare est extraneum in locum liberorum sumere. [Instituit] Ordinauit. [Sed ipse] f. Micipsa. Cum Micipsa ad extremum diem vitæ venisset, coram amicis, & cogitatis, & filijs proprijs, Adherbale, & Hiempsale, ita cum Iugurtha locutus est. [Morbo] Ac gritudine. [Acte] f. benedicture. [Confectus] Consumptus, maceratus. [Adesse] i. imminere. Ordo est. Sed ipse post paucos annos confectus morbo, atque ætate dicitur habuisse huiuscemodi verba cum Iugurtha, coram amicis, & cognatis, & item coram Adherbale, & Hiempsale filijs suis, cum intelligit finem vitæ adesse sibi. [Huiuscemodi ver.] i. talia verba. Est autem huiuscemodi indeclinabile, & generis omnis, sicut illiusmodi.

CLARI magis, quàm honesti: Nam multi sunt famigerati propter scelera & diuitias male acquisitas, non propter honestatam [Honesti] Honorari. [Animum non mediocre] Promptum ad regnum. [Sole] Sine liberis Micipsæ. [Venalia] Romæ omnia cum precio. [Deleta] Solo æquata. [Donatum] f. coronis armis bellique insignibus. [Magnifice] Honorata concione. [Publice] Vt vniuersum populum conciliaretur. [Aliquibus] f. paucis. [Quod erat multorum] Quia non erat in arbitrio paucorum, sed omnium Numidiz regnum. [Vltro] Sine insidijs. [Properantius] Ante tempus nam data occasione. [Præcipitem] Aliquo casu inopinato. [Sit idem] Tam casus. [Summa ope] Quantum in me erit. [Dignum te] Virtute & amplitudine regia. [Adoptauit] Elegit in filium ex tertia parte. [Ætate] i. senio confectus.

QVI Iugurthæ non mediocre animum pollicitando) GLAR. Non mediocre dixisse mihi quidem videtur, pro Non mediocre, quod quia Commentatores præterierant nobis annorandum fuit.

QVA M plures noui, Scilicet homines, qui nunc primum dignitatem, aut militiam inierant, & nobiles. i. amplitudine honorum, & bene gestorum clari & noti, erant ea tempestate, id est per id temporis in exercitu nostro, hoc est Romano. quia dum Romanus loquitur, noster Romanus intelligitur. dum Gallus Gallicus &c. quibus diuitiæ erant potiores. i. præstantiores & acceptiores bono & honesto. i. quàm bonum & honestum. i. quàm iustitia, qua boni viri dicuntur, & quàm honestas. Erant dicit factiosi domi, & potentes apud socios. f. Romani imperij, & magis clari quàm honesti. i. potius honorum & fama quàm honestatis, cupidi, qui accendebant (quæ res erat parascue futuri euentus) Iugurthæ non mediocre, sed maximum animum pollicitando. i. per pollicitationes, fore. i. futurum esse, si Micipsa rex occidisset. i. mortuus esset, vti. i. vti ipse Iugurtha potiretur solus imperio Numidiz, & supp. dicendo (quia sequentia non habentur pollicitando) maximam virtutem esse in ipso. f. Iugurtha, & omnia esse Romæ venalia. i. pecunia à potentibus emenda, & impetrandam quæcunque vellet. Sed postquam Pub. Scipio decrevit Numantia existente deleta, dimittere. i. in partes suas remittere auxilia. i. qui auxilio venerant Numidas, & ipse reueri domum. f. Romam, adduxit Iugurtham in prætorium. i. tabernaculum Prætoris. i. Imperatoris, existentem donatum magnifice. f. coronis & insignibus victoriæ, & laudatum magnifice pro concione. i. ante conspectum totius exercitus conciti. i. conuocati ad audiendum, & monuit sup. eum ibi. i. in prætorio, vt coleret. i. seruaret, potius publice. i. officio impensio reip. quam priuati. i. officio, aut beneficio, seu munere collato priuati in hos, aut illos, amicitiam P. R. neu. i. ne ue, insuaseret. i. insuaseret fieri largiri. i. largitiones facere aliquibus. i. quibuscunque: (perceperat enim largitiones ab eo factas,) & sup. dixit monendo, aut monuit illud quod esset multorum, vt succedere in regnum P. R. suffragio, emi periculose. i. cū summo periculo, & paucis. f. lauris: in. i. sed si vellet permanere in suis artibus. f. honestis quibus tunc vsus erat dixit gloriam, & regnum venturum illi, vltro. i. vltro quàm peteret, sin. i. sed si pergeret properantius. i. nimis properanter sup. quàm decebat: pecuniam suam casuram, & ipsum casurum præcipitem. i. præcipitanter. Scipio locutus sic, dimisit eum cum literis quas redderet Micipsæ: sententia earum. f. literarum erat hæc. i. huiuscemodi: Iugurthæ tui. Breuitatis gratia omittit salutationem, quæ esse potuit huiuscemodi: P. Scipio imperator R. Micipsæ Numidarum regi & socio Rom. imperij salutem dicit. deinde breuiter addit, Virtus Iugurthæ tui, à te mihi filij per adoptionem & nepotis ex fratre: fuit longe, id est longe interuallo resp. et virtutis aliorum, maxima. Quam rem ego certo scio (id est calide asserit etiam si dubitat vt Iugurthæ eius benevolentiam conciliet) tibi esse gaudium. Iugurtha supple est nobis charus ob. i.

propter merita sua, & nos nitemur .i. laborabimus summa ope .i. tota facultate, & potentia nostra, ut sit idem .i. idem charus, Senatus & pop. R. Quidem .i. certe, ego gratulor .i. pro bono tuo hilarem me significo tibi pro nostra amicitia .i. iuxta nostram amicitiam, qua tibi plurimum beneuolo .i. En .i. ecce, q. d. vide causam cur gratulor tibi, tu habes virum dignum te .i. genere & facto tuo acque tuo suo Masinissa, &c. Deinde addidit forte, Valer. quod etiam breuitatis causa omisit. recitans tantum ea quae Iugurtham concernent: Igitur rex .i. Micipsa, ubi .i. postquam cognouit, ea quae acceperat .i. intellexerat, fama .i. ex fama, cognouit esse ita, ut ea acceperat, ex literis imperatoris .i. P. Scipionis, ipse permotus tum .i. simul, virtute viri .i. Iugurthae tum .i. simul: gratia .i. complacentia, eiusdem potius, quam Scipionis, quia dictum est q. Iugurthae inerat quaedam gratia ad captandam beneuolentiam: flexit animum suum ab odio ad amorem & fauorem: & aggressus est .i. summa ope conatus est vincere .i. deuincere & sibi fauorabilem reddere, Iugurtham beneficijs .i. beneficijs collatis in eum: & adoptauit statim eum .i. in filium legalem assumpsit, & instituit eum testamento, quod condidit, heredem pariter .i. pari portione, cum filijs .i. Adherbale & Hiempsale. Sed ipse Micipsa post paucos annos .i. lectus post adoptionem Iugurthae, confectus .i. ad ultimum exhaustus & absumptus, morbo, & ætate .i. senio, cum intelligeret .i. perferret, finem vitæ adesse sibi, dicitur habuisse cum Iugurtha pro ad Iugurtham, huiusmodi qualia sequuntur verba coram amicis & cognatis, itemque, hoc est & consimiliter coram Adherbale & Hiempsale filijs suis legitimis & naturalibus.

MICIPSAE VERBA.

PARVVM ego te Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, exultans, non minus me tibi q. liberis, si genuissem, ob beneficia charum fore. Neque ea res falsum me habuit. Nam, ut alia magna & egregia tua facta omittam, nouissime rediens Numantia, * me regnumque meum gloria decorasti: tuaque virtute nobis Romanos, ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiae nostrae renouatum est postremo, quod difficillimum inter mortales est: gloria inuidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit: per hanc dexteram, per regni fidem moneo, obtestorque te, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, charos habeas: ne malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri praesidia regni sunt, verum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio & fide parantur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? quidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis: si mali, imbecillum. nam concordia parua res crescunt: discordia maxima dilabuntur. Ceterum ante hos te Iugurtha, qui ætate & sapientia prior es: ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam; tamen quia plus potest, facere videtur. Vos autem Adherbal, & Hiempsal colite & obseruate talem hunc virum: imitami virtutem: & enitimi, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quam genuisse.

SOLDVS

PARVVM ego) In exordio huius orationis captat beneuolentiam Micipsa a persona sua, cum ostendit, qualis fuerit in Iugurtham. [Sine spe] Sine opibus: quia Masinissa auus, ut supra dixi, Iugurtham priuatum reliquit, quia natus erat ex concubina. [Si genuissem,] Quando Micipsa Iugurtham paruum accepit in domum suam, nondum filios genuerat, & ideo dicit, quando te paruum accepi in domum meam exultantem me, ita charum tibi fore, sicuti si filios genuissem.

[Neque ea res falsum me habuit] .i. neque ea res me decepit, quia semper me charum habuisti, & non fellisti opinionem meam. Et nunc captat beneuolentiam a persona auditoris .i. a persona Iugurthae, cum quo loquitur, quia pietatem erga se commemorat, & praeclara facta eius. [Nam ut alia] Ecce causam reddidit, quare Iugurtha non fellit opinionem suam, quia semper eum mirifice coluit ut patrem, & eius honori non defuit, nam Iugurtha magno honori Micipsae fuit, tum alijs in rebus, tum praecipue in bello Numantino. [In Hispania nomen familiae nostrae renouatum est] Sicuti supra monstrauimus, Masinissa amicitiam cum Scipione contraxit, cum Scipio ipse ex Hispania discederet, vel certe, quia Masinissa antequam se cum Romanis coniungeret multa cum Adherbale duce Carthaginensium bella in Hispania gesserat contra Romanos, & nomen eius in Hispania propter hoc celebre erat, quod post multos annos Iugurtha, bello Numantino, insigni virtute, ac gloria renouauit. [In Hispania] In qua est Numantia. [Renouatum est] Quod erat iam vetustate detritum & prope memoria extinctum. [Postremo] Ordo. Postremo vicisti inuidiam gloria, quod est difficillimum inter mortales .i. quare difficillimum est inter homines. Hoc ideo dicit, quia, ut diximus supra, virtuti semper comes est inuidia, nam qui virtuti praediti sunt, semper eis inuidetur, sed Iugurtha virtute superauit inuidiam, quia virtus ei, non inuidiam peperit, sed beneuolentiam conciliavit. Nam propter virtutem Iugurtha ab omnibus amabatur, sicuti supra monstrauit. [Gloria] .i. virtute. [Nunc] Postquam beneuolentiam captauit, & a persona sua, & a persona auditoris descendit ad causam, & ostendit quid velit ab eo. [Per hanc dexteram] Intellegimus Micipsam haec dicentem de certam Iugurthae apprehendisse. [Hos] Dicitur .i. demonstratiue dixit ostendens Adherbalem, & Hiempsalem, qui aderant. [Genere sanguinis coniunctio] Nam Micipsa, & pater Iugurthae fratres erant. [Beneficio meo] Quia te adoptauit in filium, & nunc per adoptionem frater eorum es. [Malis] .i. magis velis. [Non exercitus] Sententiae generales puicherimae. [Armis] .i. vi. [Cogere] .i. comparare, acquirere. [Auro] .i. pecunijs. [Parare] .i. acquirere. [Officio] Officium dicitur cum homo facit, quod ex honestate facere debet. [Parantur] Vel parantur .i. acquiruntur officia. [Quis autem] Micipsa per ratiocinationem hoc concludere intendit, ut si regnum incolu me seruare volunt, concordēs sint. Et propositio est talis. Si regnum ò filijs, incolu me seruare vultis, vos oportet esse concordēs, & amore coniunctos. Ratio propositio est: Nam amici magis quam exercitus, aut pecuniae praesidia regni sunt. Nemo autem amicior est, quam frater fratri, ergo vos, qui fratres estis, oportet esse concordēs, & amore coniunctos. [Fidum] .i. fidelem. [Imbecillum] .i. inermum. [Boni eritis] .i. concordēs & vnanimēs. [Maximam] .i. res. [Ceterum ante hos] .i. Adherbalem & Hiempsalem. [Ante hos] .i. magis, quam hos. [Decet] .i. decet. [Decet] Inquit, ut tu magis quam hi, prouideas, ne inter vos discordia oriatur, quia tu & ætate, & sapientia antecedis eos. [Nam in omni certamine] Reddit autem causam & rationem, quare Iugurtham magis quam Adherbalem, & Hiempsalem prouidere decet, ne discordia inter eos oriatur, quia si inter vos discordia & contentio oriretur, omnes tibi hanc culpam adferberent & attribuerent, quia tu es potentior, & propter ætatem, & propter sapientiam, & propter vires, quia in omni certamine, & in omni dissensione, ille qui plus potest, dicitur facere iniuriam, & esse causa totius discordiae: pari ratione si inter vos discordia oriretur, omnes exultabunt ò Iugurtha causam discordiae a te proficisci, quia tu plus potes. Et propterea magis te quam illos prouidere decet, ne inter vos discordia, & certamen oriatur. [Ne aliter quid eueniat] .i. discordia aliqua. [Nam in omni certamine] in omni contentione, & discordia. [Opulentior] .i. ditior, potentior. [Vos autem ò Adherbal] Nunc Micipsa conuertit sermonem ad filios Adherbalem & Hiempsalem. [Colite] Amate, & honorate. [Hunc talem virum] .i. Iugurtham. ac si diceret, tanta virtute, & gloria praeditum. [Niti] Conamini, & dare operam, ne melior sit filius Iugurthae, quem adoptauit, quam quos genui. [Meliores liberos] Notando liberos numero plurali dici etiam de vno. [Meliores liberos sumpsisse] .i. Iugurtham. [Quam genuisse] .i. vos.

PARVVM ego Iugurtha) Micipsae oratio ad Iugurtham in deliberatio est. deliberat velle, Iugurtham liberis suis fidum reddere. Arg. ab honesto sumitur. honestum est enim nullas in fidias tendere filijs illius, cuius beneficio in hereditatis parte est ascriptus, & a tuto, quia nemo est amicior fratribus. Beneuolentiam a persona sua captat, cum ostendat se liberalissimum erga Iugur

ASC.

Iugur
tuce,
stabile
diuitia
ei. [In
uidia f
posse,
qui) P
riunt
gnum
ni. I
AS C. PA
pio be
in eum
cum li
per tib
itaque
gratiam
tre. f. M
mo co
dunt: e
tum re
nus ch
legitim
minus
ris ob
ptum,
omitt
se mer
f. qua
silencie
nouissi
ta, Nu
& regn
sti tua
bis ex a
ria, & f
decus q
lati des
noua
ex gest
fectum
drem o
tu, inter
iam tu
est ferè
citati r
igitur
Nunc e
cedo, eg
neo, vi
mum p
ut habe
uit hoc
guinita
adoptione
te. f. tibi
sanguin
thesaur
i. sed ar
mis. nec
quirunt
litare, &
(sunt qu
ple est f
fidelem
i. ego c
tis boni
becillur
concor
dia. Cer
hos filio
mus, qu
certami
i. quan
quia plu
herbal, &

Iugurtham fuisse, & à persona auditoris laudando ipsum à virtute, nec non à rebus ipsis, cum dicat imperium firmum, nec instabile illis tradere. [Sine spe] Quia non tibi nec imperium, nec diuitias reliquerat. [Ob beneficia] Quia ex priuato te regem feci. [Inuidiam] Adeo ascendisti vt nemo tibi inuideat. Cic. ait, inuidia semper ascendit, & vbi eo deuenit vbi. æqualis esse non possit, cessat. Gloria est laus consentiens bonarum. [Propinqui] Parueles. [Beneficio] Adoptione. [Officio] Acquitate. [Paruuntur] Acquiruntur. [Dilabuntur] Dissipantur, quia omne regnum diuisum dissoluetur. [Obseruare] Omni honore imitari. [Sumpisse] .i. in adoptionem.

AS C. P A R V V M ego Iugurtha) More senum captat in principio beneuolentiam Iugurthæ à persona sua, propter beneficia in eum collata, sicut Terentianus Simo in Andria occipit loqui cum liberto suo Sofia: Ego postquam te emi à paruulo vt semper tibi apud me iusta, & clemens fuerit seruitus scis, &c. dicit itaque Micipsa: O Iugurtha ego suscepi .i. sursum, & quasi in gratiam cepi: sicut, Suscepi Israel puerum, te paruum amisso patre. f. Manabale, existentem sine spe. f. regni, (cum ex illegitimo coitu natus esses,) & sine opibus: (quia illegitimi non succedunt: & Masinissa auus ipsum Iugurtham, vt dictum est priuatum reliquit,) exultans me fore, hoc est futurum esse, non minus dicit charum ob beneficia. f. in se collata, quam sup. liberis ob generationem) Neque ea res habuit me falsum .i. deceptum, & illudam spe, aut opinione, vnde sequitur: Nam vt alia omittam. Callide commemorat Micipsa merita Iugurthæ, vt ille se merito diligi speraret, dicens, Neq; falsum me habuit ea res .i. qua existimabam te mihi charum fore. Nam vt omittam .i. silentio præteream, alia facta tua magna, & egregia, tu rediens nouissime .i. vltime, quia res maxime noua, vltima videtur facta, Numantia .i. ex bello Numantino, decoralli .i. ornasti, & me & regnum meum gloria, quia laudatus à Scipione redijt, & fecisti tua virtute .i. per virtutem tuam, Romanos amicissimos nobis ex amicis .i. vbi prius tantum amici fuerant. Nomen .i. gloria, & fama, (sicut apud Maro. Aen. ij. Et nos aliquod nomenq; decusq; getimus. Et in Buc. Semper honos, nomenq; tuum, laudatq; manebunt) familiaris .i. domus nostræ, est innovatum .i. noua gloria nobilitatum in Hispania, vbi antea clarum fuerat ex gestis Masinissæ cum Afrubale contra Romanos, clarius effectum est ex gestis Iugurthæ cum Scipione pro Romanis. Postremo, quod .i. que res, est difficillimum .i. difficillima acquiruntur, inter mortales, tu vicisti .i. superasti inuidiâ gloria .i. per gloriam tuam, quia tamen liuor sumina petit, tamen inuidia non est ferè nisi inter pares, aut pro paribus, quis .n. plebeiorem felicitati regis inuidet nisi forte pro rege aut principe suo? &c. Cui igitur tantam gloriam nactus fuerit desitum est illi inuideri. Nunc quoniam natura facit mihi finem vitæ .i. quia natura morte decedo, ego moneo, & obtestor te per hanc dexteram .i. quam teneo, videlicet tuam .i. per virtutem tuam, quæ in dextera potissimum perspicitur, & per fidem regni .i. quam debes regno, vt .i. vt habeas charos hos .i. duos filios meos (quos illi demonstrauit hoc dicens) qui existentes tibi propinqui genere .i. consanguinitate, quia parueles sunt fratres tibi beneficio meo .i. per adoptionem meam; neu .i. ne ue malis .i. magis velis, adiungere. f. tibi ad societatem regni alienos, quam retinere coniunctos, sanguine .i. necessitudine sanguinis, quia non exercitus neque thesauri sunt præsidia .i. protectiones, & custodia regni, verum .i. sed amici, quos neque queas, hoc est nemo queat cogere armis. neque parare .i. comparare auro, sed sup. qui pariuntur .i. acquiruntur, officio, hoc est debito, & honesto factis, & fide .i. fidelitate, & autem pro sed, quis est amicior, hoc est magis amicus (sunt qui legant amicior, sed minus audiendi) quam frater sup. ple est frater? q. d. nullus, aut quem alienum inuenies fidum .i. fidelem, si fueris hostis tuis. f. necessarius? q. d. nullum. Equidem .i. ego certo trado vobis regnum firmum, hoc est validum, si eritis boni .i. fideles, & concordēs: sin, hoc est sed si eritis mali, inbecillum .i. debile. Nam paruæ res crescunt concordia .i. per concordiam, & maximæ sup. res dilabuntur .i. decidunt, discordia. Ceterum .i. sed ò Iugurtha decet te ante hos .i. potius quam hos filios meos prouidere, ne quid eueniat aliter .i. quam volumus, quia tu es prior .i. ante is ætate, & sapientia. Nam in omni certamine .i. contentione is qui est opulentior .i. ditior, etiam si .i. quamquam accipit iniuriam, videtur tamen facere iniuriam, quia plus potest .i. quia potentior est. Autem pro sed, vos ò Adherbal, & Hiempsal, colite .i. veneramini, & obseruate .i. caute

ne offendatis; hunc talem .i. tam præstantem virum, videlicet, Iugurtham: imitamini virtutem, scilicet eius, & enitimini, id est elaborate efficere, ne ego videar sumpisse, id est adoprassse meliores liberos, quam genuisse, hoc est ne vos deteriores sitis Iugurtha.

A D ea Iugurtha, tamen si regem ficta locutum intelligebat; & ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, Reguli in vnum conuenere, vt inter se de cunctis negocijs disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Adherbalem ad sedem: ne medijs ex tribus quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Deinde tamen, vt ætati concederet fastigatus à fratre, vix in alteram partem traductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent: Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam, parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit. nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod verbum in pectus Iugurthæ altius quam quisque ratus erat, descendit. Itaq; ex eo tempore, ira & metu anxius, moliri, parare, atq; ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. Quæ vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit, quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memorauimus, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros: finesq; imperij singulis, constituit. itaque tempus ad vtranque rem decernitur: sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propria qua thesauris, alius alio concessit. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius domo utebatur, qui proximus licetor Iugurthæ, charus, acceptusq; ei semper fuerat, quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat: impellitq; vt tanquam suam domum visens eat: portarum clauis adulterinas parat, nam verè ad Hiempsalem referebantur, ceterum vbi res postularet, se ipsum cum magna manu venturum.

A D ea Iugurtha) Quamuis, inquit Iugurtha intelligeret, Micipsam ficta locutum fuisse, & aliud habuisse in animo, aliud dixisse, tamen benigne respondit, sicuti tepus postulabat. [Et ipse] .i. Iugurtha. [Agitabat] .i. verfabat, cogitabat in animo suo, non enim respondit, sicuti cogitabat in animo, sed sicuti tempus postulabat. [Postquam] Mortuo, inquit Rege, cum exequias magnifice celebrarent, in vinum regum conuenerunt, vt de omnibus rebus inter se differerent, & disputarēt. [Illi] .i. Micipsæ mortuo. [More regio] Secundum regiam consuetudinem. Magna enim ambitione, & pompa exequiarum regum celebrabantur. [Iusta] .i. exequias funebres, & tantum modo pluri numero declinantur. [Reguli] .i. Iugurtha, Adherbal & Hiempsal. [Disceptarent] Discurrerent, & disputarent. [Sed Hiempsal] Cum in vnum regum conuissent, vt de omnibus rebus inter se colloquerentur, inter sedendum Hiempsal, ita confedit, vt fratrem Adherbalem inter tres medium constitueret, quamuis ætate Iugurtha prior esset, non enim ferre poterat, vt Iugurtha honore esset superior, qui genere erat inferior, nam ex concubina natus erat. [Ante Adherbalem assedit] .i. iuxta Adherbalem sedit. [Deinde tamen, vt ætati concederet] .i. vt locum daret Iugurthæ, qui ætate maior erat. [Vix] .i. cum labore, difficulte. [Ibi cum multa] Ostendit in hoc primo colloquio, quomodo inter se reges habuerunt causam discordiarum, & certaminis eorum.

rum. Nam cum Iugurtha dixisset omnia oportere rescindi, quæ Micipsa statuerat & decreuerat quinque annis ante mortem suam, quia propter ætatem, & senectutem, non satis animo valebat: Hiempsal respondit, id sibi placere, nam in eo quinquennio dicebat Iugurtham à Micipsa filium adoptatum. Quod dictum ex animo & memoria Iugurthæ non deceffit, postq. illud semper cogitauit Iugurtha, quo pacto Hiempsalem interficeret. [Consi] lia. i. statuta. [Decreta] Quidquid decreuisset Micipsa per quinque annos ante mortem. [Rescindi] i. irritari, vt essent irrita quæcunque decreuisset, & nihil valerent, nullam vim haberent. [Nam] i. dicebat. [Confectum] Consumptum. [Parum animo] valuisse, i. non satis intellectu valuisse, ideo ipse dicebat rescindi. [Alius] i. interitus. [Quam quisque erat ratus] Quam quisquam putauerat. [Anxius] Sollicitus. [Moliri] Pro moliebatur. i. parabat. [Atque eo modo] i. tantummodo. [Habere] Pro habebat in animo. [Quæ ubi tardius procedunt] Cum, inquit, Iugurtha videret Hiempsalem per dolum facile capi non posse, sed eam rem tardius perfici, & in longius tempus ire quam volebat, decreuit, quoquo modo. i. vel per vim, vel per insidias facere, quod statuerat. [Quæ] i. vt per dolum Hiempsal caperetur. [Quæ] i. quæ res. [Vbi] Pro postquam. [Tardius procedunt] i. in longius tempus vadunt. [Neque lenitur] i. mitigatur. [Animus ferrox] i. indomitus animus. i. Iugurthæ. [Quouis modo] i. quoquo modo, quolibet modo, videlicet, vt si non posset per insidias interficere Hiempsalem, vi aperta eum occideret. [Inceptum] i. propositum animi sui. [Perficere] Adimplere, completere. [Primo conuentu] in primo colloquio, quid fecerunt inter se reguli, decreuerant videre thesauros, & omnes pecunias, & as signare vnicuique partem suam imperij, vt vnusquisque sciret, quod suum esset. [Primo conuentu] i. quando primum conuenerunt. [Ad vtranque rem] i. ad diuidendum imperium, & ad diuidendos thesauros. [Maturius] i. prius, celerius. [Distribuendam] i. diuidendam. [Alius alio] i. alius in alium locum. [Concessere] i. venere, profecti sunt. [Sed Hiempsal] i. scôcessit, & profectus est. [Oppidum] i. in ciuitatem Thirmidam. [Forte eius] Nunc dicit, quo consilio Iugurtha vsus fuerit, vt per insidias Hiempsalem capium interficeret. Dicit enim, Iugurtha ministrum quendam habebat charum admodum & gratum sibi, qui familiariter vtebatur domo Hiempsalis. Nam domum habebat propriam in ea ciuitate, in qua Hiempsal se contulerat. Iugurtha igitur hunc ministrum ad se vocat, multa, & magna præmia ei promittit, si fecerit hoc, quod ei proponit. Tandem illum inducit, vt ad eam ciuitatem vadat, in qua erat Hiempsal, & clauas portarum adulterinas, & falsas faciat, & certo, ac statuto tempore portas aperiat, & Iugurthæ milites introducat. Minister ille omnia, sicuti dixerat Iugurtha, breui tempore facit, & per noctem Iugurthæ milites introducit. Atque ita Hiempsal, qui auditu tu multu, in tugurium cuiusdam ancillæ confugerat, capitur & obtruncatur, caputque eius ad Iugurtham defertur. [Eius domo] i. Hiempsalis. [Lictor] i. minister. Nam lictores dñr ministri, qui magistratū, vel regē præcedunt [Qui erat proximus Iugurthæ] Ex multis lictoribus iste, de quo loquitur, proximus erat Iugurthæ, quia magis propè Iugurtham incedebat. [Vtebat] Quia hic lictor familiariter vtebatur in domo Hiempsalis. [Acceptus] i. grasus. [Ei] i. Iugurthæ. [Quæ ille] Ordo est, quem ministrū casu oblatum ille onerat promissis, & impellit, vt eat tanq. visens domū suam, & parat clauas adulterinas, nam veræ. i. clauas referebant ad Hiempsalem. [Ille] i. Iugurtha. [Onerat promissis] Quia multa Iugurthæ, & magna p̄mia promittit. [Impellit] i. inducit. [Visens] i. visitans. [Clauas adulterinas] i. falsas. [Nam veræ] i. clauas, ac si diceret veras clauas hęc non potuisset, quia cum clauis essent portæ ciuitatis, clauas reportabantur ad Hiempsalem. [Ceterum] Vbi res postulare. i. qñ omnia parata essent. [Seipsum venurum] i. dicebat. [Maxima manu] i. multitudine.

MARL.

AD hæc. i. verba Micipsæ. [Agitabat] i. quod facturus esset in imperio. [Pro tempore] Quia agrotabat. [Magnifice] Pompaliter. [Disceptarent] Communicarent. [Ferox] Indomitus. [Antea] Viuente patre. [Ignobilitatem] Vtilitatem. [Despiciens] Contemnens. [Ne medius] Quia ille locus erat honoratior, vn de Virgil. primo: Cum venit auleis iam se regina superbis. Aurea composuit sp̄da, mediamq. locauit. [Fatigatus] Multis precibus motus. [Ibi] Hoc in loco. [Alia res] Necessarias regno. [Proximis] Præteritis. [Erat ratus] Quia tamen illud verbū par uipendere videbatur tamē timebat. [Ira] Perturbatione. [Metu] Ne à regno disturbaretur. [Primo conuentu] In prima conuergatione. [Proximus] Familiaris. [Promissis] Pollicitationibus. [Eat] i. Thirmidam. [Res pos.] Data esset opportunitas.

DEXTERA Adherbalē adfedit, ne medijs ex tribus.) Quiddam codices habebant, ante Adherbalem affedit. Sanè illud Dextera ambiguum est, nihil enim refert, siue dextera Adherbalis, siue Hiempsalis intelligas, modo Hiempsal Adherbali proxime affederit. Sic enim vel ipsa Hiempsal, qua iuuenili erat audacia, sic bat melius, vel Adherbali, quod iure poterat. Si itaque in medio federe, plus erat quā superiore alioqui loco, nihil refert in vtrā Adherbalis partem affederit Hiempsal. Nullo enim pacto fieri potuit medijs Iugurtha, siquidem duo hi contigui sedebat. Quare paulo post verbum, in partem alteram, Iugurthæ. i. exponendum est. Alioqui Adherbal se fecisset medium, vnde Iugurtha nihil honoris habuisset, frustra q. fatigauisset fratrem, vt atati concederet. [Sed Hiempsal in oppido Thirmidam forte eius vtebatur domo] Aldinus codex hæc verba. Forte eius vtebatur domo, Partheneseos signis incluserat, cum nominatijs Hiempsal ad vtebatur verbum construatur. Solum hanc domum Hiempsalis esse se credidit, cum sit Lictoris. Et ipse auctor statim de Iugurtha, atque adeo de Lictore subiungit: Impellitque vtrā tanquam suam domum visens eat. Solum Badius in hoc rectè redarguit, vt eum, qui auctoris sensum non intellexerit.

IVGURTHA tamen intelligebat regem. i. Micipsam locutum sicuti: excogitata per dolum contra mentem suam, & ipse. i. Iugurtha agitabat. i. versabat & meditabatur in animo. lo ge aliter quia solus, regnare proposuerat, tamen respondit ad ea quæ à Micipsa dicta erant benigne, pro tempore. i. sicuti moribundo respondendum censebat. [Micipsa moritur paucis diebus post] i. postquam ea locutus fuerat. [Postquam illi &c.] Au spicatur narrationem de discordia inter regulos sumptis post mortem Micipsæ, dicens: Postquam reguli fecerant. i. Micipsæ defuncto, iusta. i. debitas exequias. [Declinamus autem iusta substantiue & tantum pluraliter pro iustis officijs, & exequijs defunctorum] more regio. i. vt regem decet, magnifice. i. pompe & sumptuose, ipse reguli. i. minores reges seu cohæredes regni, Adherbal, Hiempsal, & Iugurtha, conuenerunt in vnum. i. locum, vt disceptarent. i. disputerent & disputarent ac tractarent, de cunctis negocijs. i. ad regnum spectantibus. Sed Hiempsal qui erat minimus. i. natu ex illis, existens ferrox natura. i. ex natura. i. ex naturali inclinatione, despiciens, pro eo qui despexerat quasi sit aspernatus etiam antea non solum tunc ignobilitatem. i. ingenerositatem (vt sic dicitur) Iugurthæ, qui nobilior quidem, sed minus generosus erat, quia erat impar. i. inferior, genere materno, quia ex concubina genitus, affedit. i. sedit iuxta Adherbalem fratrem maiorem natu dextera. i. à dextera parte, ne Iugurtha foret medijs ex tribus quod. i. medium sic esse ducitur. i. reputatur, apud Numidas honori. i. ad honorem, quia medijs locutus à natura assignatur principi, vt Soli inter planetas, & cordi in corpore humano. Deinde tamen fatigatus hoc est crebra admonitione sollicitatus à fratre. i. Adherbale vt concederet ætati, quia minor supra maiorem federat, vix. i. cum difficultate summa est traductus, in alteram partem. i. in sinistram. Ibi. i. tunc aut in eo loco, cum dissererent multa de regno administrando, Iugurtha ait inter alias res, oportere omnia consulta & decreta quinquennij. i. facta à Micipsa proxime elapso quinquennio, rescindi. i. irrita haberi. Nam iuppit ait Micipsam confectum. i. consumptum, annis, hoc est senio, valuisse animo. i. ratione, parum per ea tempora. i. quinquennij. Tum. i. tunc idem Hiempsal respondit placere sibi. i. vt omnia rescindantur. Nam sup. ait illum ipsum. i. qui hoc dixerat Iugurtham, peruenisse in regnum. i. in partem regni adoptione. i. per adoptionem Micipsæ his tribus annis proximis. i. quinquennij, quod verbum descendit altius. i. profundius (vbi manifeste actum pro profundo dicitur, aliter non descendisset. Sicut contra cælum dicitur profundum) in pectus Iugurthæ quàm quisque ratus erat. [Itaque] i. & ita, quia ægerime tulit verbum Hiempsalis Iugurthæ, anxius ira & metu, ne ab hæreditate penitus excluderetur, suscepit aut more historico, moliri. i. moliebatur. i. machinabatur cum summa mole. i. difficultate, & parare. i. parabat, & habere. i. habebat in animo, modo. i. solummodo vel duntaxat ea, quibus Hiempsal caperetur. i. capi posset per dolum. [Quæ] i. machinata & parata, vbi. i. postquam procedunt. i. ad effectum perueniunt, tardius. i. quam sperabat neque. i. & nō, & animus. i. Iugurthæ, ferrox, non lenitur. i. non mulcetur neque mitigatur (vt tamen solet per temporis moram. vnde Venus in Iunonē Aen. v. Quam nec longa dies pietas, nec mitigat vlla) statuit. i. constituit perficere inceptum. i. necem Hiempsalis, quouis modo, siue per dolū & clam, siue per vim & manifeste, placuit primo puenit. i. ad consultationem habendam conuentione, quem ego memora ui. i.

ut recitari fasque ab regulis. i. coheredibus regni, thesauros diuidi propter dissensionem ortam inter coheredes, & fines imperij constitui singulis. i. suam cuique partem assignari. Et ita tempus decernitur. i. addicitur communi decreto, ad vtranque rem. scilicet ad thesauros diuidendos, & ad regnum dispartendum, sed sup. decernitur maturius. i. prius ad pecuniam distribuendam. Regul. i. coheredes, seu pares regni, concessere interea. i. abierunt in loca propinqua thesauris, alius sup. concessit alio. i. ad alium locum. Sed Hiempsal vtebatur forte. i. a casu, in oppido Thirmita. scilicet nomine domo eius, qui existens proximus licitor. i. satelles, & custos corporis Iugurthæ, fuerat semper charus, & acceptus ei. i. Iugurthæ (Soldus legit in oppidum Thirmidum, hoc ordine: Sed Hiem. concessit sup. in oppidum Thirmidum. Quidam licitor proximus Iugurthæ, qui charus, & acceptus fuerat ei. scilicet Iugurthæ, vtebatur forte domo eius, quam Hiempsal illic habuerat, sed prior lectio concinnior est) quem. scilicet licitorem, ille. scilicet Iugurtha, oblatum casu. i. a fortuna ministrum. scilicet ad tale negotium peragendum, onerat. i. opprimit promissis, & impellit, vti. i. v. cat. scilicet in hospitium Hiempsalis, tanquam visens suam domum (ergo non domum Hiempsalis) paret. i. comparet claves portarum adulterinas. i. ad similitudinem verarum factas. Nam veræ claves referebantur. scilicet singulis noctibus postquam portæ erant clausæ, ad Hiempsalem. Ceterum. i. sed insuper sup. dicit se ipsum venturum cum magna manu vbi. i. quando res. i. vilitas postularet.

Numida mandata breui conficit; atque vti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit, qui postquam in ædes irrupere: diuersi regem querere, dormientes alios, alios occurrentes interficere: scrutari loca abdita: clausa efringere: strepitu, & tumultu omnia miscere, cum interim Hiempsal reperitur occultans se in tugurio mulieris ancillæ: quò initio pavidus & ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, vti iussi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui divulgatur: Adherbalem omnesq. qui sub imperio Micipsæ fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalem sequuntur: sed illum alteri, bello meliores. Igitur Iugurtha quàm maximas potest copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate, imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cede fratris, & fortunis suis: tamè fretus multitudine militum parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex proelio, profugit in provinciam: ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha peractis consilijs, postquam omni Numidia poteratur in ocio, facinus suum, cum animo reputans, timere populum R. neque aduersus iram eius vsquam, nisi in avaritia nobilitatis, & pecunia sua spem habere. Itaque paucis diebus cum argento & auro multo, legatos Romam mittit, quis præcepit, vti primum veteres amicos magnis muneribus expleant: deinde novos acquirant: postremo quæcunque possint largiendo, parare ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venerunt: & ex præcepto regis hospitibus, alijsque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incescit, vt ex maxima inuidia in gratiam, & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. Quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiendo nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur vbi legati fati confidunt, die constituto senatus vtrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

Numida. scilicet minister ille. (Breui) scilicet tempore. (Doctus) Soldus Instructus. (Introducitur) Vel in ciuitatem, vel certe in domum Hiempsalis. (Qui) scilicet milites. (In cedes) scilicet in domum. (Irripere) scilicet vi introire. (Diuersi) Videlicet, alius alia via. (Quæ) Pro quærebant. (Occurrentes) Obuiam factos. (Interficerent) Pro interficiebant. (Scrutari) pro scrutabantur. (Inquirebant) (Abdita) scilicet secreta. (Clausa) Quæ clausa erant frangebatur. (Miserant) scilicet i. turbabant. (Tugurio) Tugurium est domus vilis, & abiecta, a regendo dicta. (Quò) scilicet in quod tugurium. (Referunt) reportant. (Tanti facinoris) scilicet tanti sceleris. Facinus in bonam, & malam partem accipi potest. Nam & bonum, & malum facinus dicimus. (Diulgatur) scilicet spargitur. (Adherbalem) Ordo est: Merus inuadit Adherbalem, & omnes, qui fuerant sub imperio Micipsæ. (Numidæ) Tota prouincia Numidarum in duas partes diuisa est, vna pars Adherbalem, altera Iugurtham sequebatur, sed plures tamen sequuntur Adherbalem, qui meliores erant bello sequuntur Iugurtham. (Copias) Exercitum. (Qui) senatum docerent) Qui senatui exponerent. (Profugit in provinciam) Romani partes terrarum, quas bello subiugabant, prouincias appellabant, ad quas, vel prætores, vel proconsules cum officio mittebant, qui eas regerent. Multa ergo oppida in Africa P. R. habebat, quas per magistratus administrabat. Hæc ergo loca, quæ P. R. habebat, dicebantur prouincie, in hæc prouinciam Rex Adherbal victus a Iugurtha, profugit, deinde in Romam venit. (Contendit) scilicet vadit, proficiscitur. (Tunc cum Iugurtha Hiempsalem occidisset, & Adherbalem regno spoliasset. scelus suum in animo pertractans, timere cepit P. R. in eam aliquid spe habebat aduersus iram eius nisi in avaritia nobilitatis R. & in pecunia sua. Ordo est: Tunc Iugurtha reputans facinus suum cum animo suo, timere pro timebat P. R. neque habere, pro habebat spem vllam aduersus iram eius, nisi in avaritia nobilitatis, & in sua pecunia, postquam poteratur omni Numidia in ocio, peractis consilijs. (Peractis consilijs) scilicet perfectis consilijs. cum perfecisset id, quod facere decreuerat, videlicet cum Hiempsalem interfecisset, & alterum fratrem Adherbalem regno expulisset, & totum regnum Numidiæ vsurpasset, sicuti facere cogitauerat. (In ocio) In quiete, & pace, quia nemo ei impedimentum allerebat. (Reputans) Considerans, pertractans. (Populum R. timere) Timebat enim P. R. quia sciebat illum non esse passurum socios suos, tam indigne, & crudeliter fuisse vexatos a Iugurtha. (Vsquam) scilicet in aliqua re. Nisi in avaritia nobilitatis, quia sperabat nobiles senatores Romæ auaros, a se posse pecunia corrumpi, ne paterentur aliquid decerni contra senatum, quod etiam fecit. (In avaritia nobilitatis) scilicet in nobilitate ciuium Romanorum. (Et pecunia sua) Quia sperabat nobiles Rom. ciues posse corrumpere. (Quibus præcepit) scilicet iussit. (Ne cunctentur) scilicet ne morerentur, ne differant. (Sed vbi Romam legati) Ostendit quantam mutatio animorum Rom. facta sit, postquam legati Iugurthæ Romam missi, ciues muneribus, & pecunia corruerunt. Dicit enim Iugurtham facta largitione, in gratiam omnium venisse, quem antea omnes odio habebant. (Sed vbi) Ordo est: Tanta commutatio incescit, vt Iugurtha veniret in gratiam nobilitatis, ex maxima inuidia, vbi pro postquam legati Rom. venerunt, & misere magna munera hospitibus, & alijs, auctoritas quorū pollebat in senatu, ea tempestate dico misere magna munera ex præcepto regis, quorum pars inducti spe, alij inducti præmio nitebantur, ambiendo singulos ex senatu, ne consuleretur grauius in eum. (Hospitibus) vel qui susceperant legatos hospitibus, vel qui aliquando suscepti fuerant hospites a Iugurtha in prouincia Numidæ: (Ea tempestate) Eo tempore. (Pollebat) scilicet potens erat. (Incescit) inuasit. (Vt ea maxima inuidia) scilicet odio. Ecce commutatio. quem primo maxime oderant, ei postea fauebant, eumq. summe diligebant. (Quorum) scilicet nobilium. Nam nobilitas collectiuum nomen est. (Pars spe) Quidam inducti spe, quam legati faciebant: promittebant enim in futurum magna munera. (Alij præmio) Alij inducti præmio qui iam munera vel pecunias acceperant. (Ambiendò) scilicet blanditijs circunueniendo, & blandiendo, quia qui corrupti erant, alios senatores singillatim alloquebantur, blanditijs rogantes, ne in Iugurtham graue aliquid decernerent. (In eum) scilicet Iugurtham. (Consuleretur) scilicet decerneretur, deliberaretur, & determinaretur. (Igitur legati) Postquam legati visi sunt muneribus, & pecunijs latis sibi propitios reddidisse senatores, vt iam confidere possent, dies itatur, in quo & Rex Adherbal, & ipsi legati in senatum venient. (Locutum) scilicet in senatu. (Accepimus) scilicet audiuimus, intelleximus. (Vtrisque) scilicet & Regi, & legatis. (Senatus datur) Vt Sen. eos audiat.

MARL. MANDATA) Commissionem. [Doctus] Instructus. [Irrupere] Impetum fecere. [Alios].f. regis satellites. [Strepitu] Fragore. [Tumultu] Clamore. [Ceterum] Præterea. [Diulgatur] Dissemnatur. [Meliores] Fortiores & aptiores ad res gerendas, non enim ad bonitatem refertur. Igitur, vt possit occidere Adherbalem, alij codices sic legunt. [Igitur] Iugurtha, quam maximas copias potest armat, vrbes partim vi, aliquas voluntate imperio suo adiungit, omni Numidiæ In omnibus partibus Numidiæ, parat, imperare. [Dehinc] Ex prouincia vel postea. [In ocio] Sine aduersario. [Vsqum] Aliquo modo. [Primum] Ante alios. [Quæcunque] Etiam ignobilem. [Confuleretur] Fiet et decretum. [Grauius] Acerbius. [Constitutio] Determinatio.

GLAR. FACINVS suum cum animo reputans) Alij codices habent. In animo reputans, cum in præpositione, quod & simplicius est, & apud auctores frequentius.

ASC. NUMIDA, hospes ille confecit breui).f. tempore, mandata Iugurthæ, atque introducit noctu milites Iugurthæ, vt .i. si euci erat doctus, a Iugurtha, qui .f. milites postquam irrupere in ædes .f. quas tenebat Hiempsalis, quærebant regem. Hiempsalem, diuersi .i. per diuersa loca, & interficere .i. interficiebant alios .i. quosdam ex familia Hiempsalis dormientes, alios occurfantes .i. post excitationem obuiam venientes. [Scrutari] .i. scrutabantur loca abdita .i. abscondita, & efringere .i. efringebant clausa .i. loca, & miscere .i. miscebant strepitu & tumultu omnia, tam clausa quam non clausa, quia cum vi grassarentur, vbique erat strepitus pedum, & tumultus ex clangore armorum & clamore. [Cum interim] Breuiter vt cetera tere, perscribit inuentionem & occisionem Hiempsalis, dicens. Cum .i. quan doquidem Hiempsal (multi scribunt Hiensal, sed peritiorum iudicio perperam) reperitur a militibus Iugurthinis, aut a Numida illo, inter invidiam, sic quærebatur, occultans se in tugurio .i. casula & paruo regmine mulieris ancillæ .i. seruis conuentionis. Vbi notanda est regula Ciceroniana, Cuius species præmissa est non eius addendum genus, vnde quia omnis ancilla mulier, sed non e contrario, & quia omnis gemellus frater, sed nec e contrario, ita recte dixeris mulieris ancillæ, & fratris gemini, sed non ancillæ mulieris, nec gemini fratres. Quod .i. in quod tugurium, ipse per fugerat initio, exultans pauidus & ignarus loci. Numidæ a Iugurtha, missi referunt caput eius. Hiempsalis, ad Iugurtham, sicut erant iussi .f. a Iugurtha, vbi per id quod dicitur factum, intelligitur etiam quod non dicitur, videlicet Hiempsalem obruncatum esse, aliter enim non retulissent caput eius. Ceterum fama tantum facinoris, quale est occidisse filium regis & patruem suum, diulgatur breui per omnem Africam, metus inuadit Adherbalem fratrem Hiempsalis, & omnes qui fuerant .f. dum viuerent, sub imperio Micipsæ patris Adherbalis, Numidæ discedunt post illud factum in duas partes, plures sequuntur Adherbalem, qui erat verus rex, sed meliores .i. peritiores & vtiliores bello .i. ad bellum gerendum, sequuntur sup. illum alterum .f. Iugurtham. Igitur quia dissensionem vidit Iugurtha, parat copias quam potest maximas, & parat adiungere suo imperio vrbes partim .i. quosdam vi, & alias voluntate .i. sponte, & imperare omni Numidiæ. Adherbal tamen miserat legatos Romam, qui docerent .i. certiore. facerent senatum de cæde .i. nec fratris .f. Hiempsalis, & de fortunis .i. aduersitatibus & potentijs suis, tamen fretus .i. confusus & aduersus, multitudine militum, parat contendere cum Iugurtha, armis .i. vi. Sed vbi res venit ad certamen .i. vbi pugnam est, ipse victus profugit ex prælio in prouinciam .i. legionem prius deuictam, & postea regno adiectam, ac contendit .i. proficiscitur dehinc Romam. Tum .i. tunc Iugurtha peractis consilijs, postquam poterat .f. vi, omni Numidiæ, reputans in animo .i. secum æstimans facinus suum in ocio .i. cum iam ocium haberet, timere supp. cepit, aut timere pro timebat P. R. neque habere .i. non habebat vsquam spem aduersus iram eius .f. P. R. nisi in auaritia nobilitatis .f. Romanæ, & pecunia sua. Itaque mittit post .i. postea paucis diebus legatos Romam cum multo auro & argento, quibus præcepit vt .i. vt repleant primum pecunia veteres amicos, deinde exquirant .i. indagant novos, postremo necunctetur .i. ne differant parare .i. acquirere, largiendo .i. per largitiones quæcunque possint, sed vbi .i. postquam legati .f. Iugurthæ venere Romam, & misere .i. miserunt, ex præcepto regis .i. Iugurthæ magna munera hospitibus .f. regis .i. ijs quibus cum ius hospitalitatis habebat se mutuo recipiendi hospitio, & alijs, quorum auctoritas, pollebat .i. plurimum valebat ea tempestate, in senatu, tanta commutatio .f. sententiarum & animorum,

incessit .f. senatoribus, vt Iugurtha veniret in gratiam & fauorem nobilitatis .i. nobilitum Rom. ex maxima inuidia, & maleuolentia .i. vbi eum persecuti fuerant: summa inuidia, & maleuolentia. Quorum pars .i. aliqui inducti .f. futurorum munere, & alij præmio .f. iam accepto, nitentur, ambiendo .i. more ambientium orando, singulos ex senatu, ne consulerent .i. ne per consultationem definiretur, & sententia ferretur, grauius .i. durius quam volebat, in eum .f. Iugurtham. Igitur vbi .i. postquam legati satis confidunt .f. parti suæ, & sententiæ per senatum dandæ, senatus datur vt .f. que .f. Adherbali accusatori, & legatis Iugurthæ defensoribus, & hoc die constituto .f. ad agendum de controuersia ipsorum, nos accepimus Adherbalem locutum .i. tunc in senatu, hoc modo.

ADHERBALIS VERBA.

ATRES conscripti, Mi ipsa pater meus moriens mihi præcepit, vt regi Numidiæ tantummodo procuracionem existimarem meam, ceterum ius & imperium eius penes vos esse simul eniterer domi, militiae que quam maximo vsui esse P. R. vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem. Si * ea fecissem, in vestra amicitia, exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem, Iugurtha, homo omnium quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissa me nepotem etiam ab stirpe socium, atque amicum P. R. regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eo miseriarum venturus eram: vellem potius ob mea, quam ob maiorum meorum beneficia posse me à vobis auxilium petere: ac maxime deberi mihi beneficia à P. R. quibus * vtinam non egerem, sed ea si desideranda erant, vt debitis vterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit Iugurtha qualis foret, ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius onerari, quam vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem vestram appetuerunt. Familia nostra tum P. R. bello Carthaginiensi amicitiam instruit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem, vos P. C. nolite pati me nepotem Masinissa, frustra à vobis auxilium petere: si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam, quod paulo ante rex genere, fama, atque copijs potens, nunc deformatus arumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat maiestatis P. R. prohibere iniuriam, neque pati cuiusquam regnum per scelus crescere. Verum ego his finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Rom. dedit: vnde pater, & auus meus vna vobis, um expulere Syphacem, & Carthaginienses. vestra beneficia mihi crepta sunt. P. C. vos in mea iniuria despecti estis. heu me miserum, hucine Micipsa pater beneficia tua euasere? vt quem tu parem cum liberis tuis, regni que participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Nunquam ne ergo familia nostra quæta erit? semper ne in sanguine, terro, fuga versabitur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia saua patiebamur: hostes à latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa eiecta est, lati pacem agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos iussisset.

iusissetis. Ecce autem ex improviso Iugurtha intolleranda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius sceleris, sui prædam fecit. Post, ubi me ipsidem dolis nequit capere, * nihilominus, quæ vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem & coopertum miseris effecit, ut ubi vis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existimabam P. C. uti prædicantem audieram patrem meum, qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset vobis, nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est. P. C. Pater nos duos fratres reliquit, tertium Iugurtham beneficis suis, ratus est nobis coniunctum fore. Alter eorum necatus est, alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt. Pater uti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minime decuit propinquus per scelus vitam eripuit. Affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppresit: capti ab Iugurtha pars in crucem acti, pars bellicis obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris, cum mærore & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem P. C. quibus, pro magnitudine imperij, ius & iniurias omnes curæ esse decet. Nunc vero exul patria, domo, solus, atque omnium honestatum rerum egens, quo accedam? aut quos appellem? Nationes ne, an reges? Qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infelici sunt, an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit P. C. ne quem coleremus nisi populum R. ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore. si huic imperio fortuna mutaretur, vna occidendum nobis esse. virtute, ac Dijs volentibus, magni & opulenti estis, omnia secunda & obedientia sunt, quod facilius sociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor. ne quos priuata amicitia Iugurthæ parum cognita transuersos agat: quos ego audio summa ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente incognita causa statuatis: fingere me verba, & fugam simulare: cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum cuius impio facinore in has miseras proiectus sum; eadem hæc simulantem videam: & aliquando, aut apud vos, aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur; ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque præclarus est, omnibus malis excruciat, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum graues pœnas reddat. Iamiam frater animo meo charissime, quanquam tibi immaturo, & vnde minime decuit, vita erepta est; tamen lætandum magis, quam dolendum puto casum tuum. Non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem & omnes has, quæ me premunt ærumnas, cum anima simul amisisti. At ego infelix in tanta mala præcipi-

tatus, ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo, incertus quid agam. Tuas ne iniurias persequar, ipse auxiliij egens? an regno consulam? cuius vitæ necisque potestas, ex alienis opibus pendet? Utinam emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne viuere contemptus viderer, si defessus malis iniuriæ concessissem. Nunc * quoniam neque viuere libet, neque mori licet sine dedecore, P. C. oro vos per liberos atque parentes vestros, per maiestatem populi R. subuenite mihi * miserrimo: ite obuiam iniuriæ; nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Patres Conscripti) Romulus, qui primus Romæ regnavit centum senatores elegit, quos à similitudine curæ, patres appellavit, post centum alij, ut refert Lilius, additi sunt, qui quia simul cum primis in senatu scripti sunt, simul omnes patres conscripti sunt appellati, quasi simul scripti. Patres autem ideo dicti sunt, vel ab ætate, quia centum illi primi à Romulo senes electi sunt, vnde & senatores, dicti, vel ut dicit Sal. à similitudine curæ, quia velut patres filios suos & familiam, sic illi temp. curarent, & administrarent. Qui ab his patribus descendunt, Patricij sunt vocati. Hæc autem oratio in genere deliberatio posita est. Est autem genus deliberatio, quod positum in consultatione, habet in se suasionem & dissuasionem. Suadet enim senatui, ut sibi contra Iugurtham auxilium ferat. Huius autem generis finis est utilitas. Nam qui suadet aliquid, oportet ut ostendat, id esse utile. Utile autem dividitur in rectum, & honestum. Tutum est, quod conficit instantia, ut consequentis periculi vitacionem, qualibet ratione. Honestum dividitur in rectum, & laudabile. Rectum est, quod cum virtute & officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, & modestiam. In hac igitur oratione ab his partibus maxime argumentatur, & à iustitia presertim. Nam ut ait Cicero, iustitiæ partibus vitemur, si aut innocentem aut supplicium misereri dicimus oportere. si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire, si demonstrabimus vlcisci male meritos oportere, si societates atque amicitias studiose coli convenire dicemus. Ab his partibus tota oratione arguit. Est autem oratio composita ad eliciendam misericordiam senatus in se, & ad indignationem concitandam contra Iugurtham. Oratio dividitur in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, consultationem, & conclusionem. In hac oratione omnes hæc partes tractantur, excepta divisione, quæ necessaria non erat. In exordio benevolentiam captat, à persona sua, & à persona aduersariorum. A persona sua benevolentiam captat, cum quæ in commoda sibi acciderint, exponit, dicit enim se expulsum regno, & omnibus fortunis spoliatum. Simul etiam benevolentiam captat, cum obsecratione humili ac supplicij vitur. A persona aduersariorum benevolentiam captat, cum crudelitatem Iugurthæ in se & fratrem suum ostendit, dicit enim se crudeliter ab ipso regno expulsum. Attentos facit auditores, cum ostendit hoc de quo agitur, ad ipsos, qui audiunt pertinere. Dicit enim se ex toto regno pulsum, cuius administratio tantummodo non sua fuerit, sed ius regni ipsius Pop. Rom. sit. Hæc in exordio facit. Nam exordium est oratio, per quam nobis bene uolum, attentum, & docilem reddimus auditorem. [Patres conscripti] Alloquitur senatores. Ordo patet, & sensus. Dicit enim, pater meus moriens, præcepit mihi, existimarem administrationem regni Numidiæ tantummodo esse meam, sed regnum ipsum esse P. R. [Procuracionem] i. administrationem. [Eius] i. regni. [Penes vos] Apud vos esse. i. regnum ipsum esse vestrum. Et ita attentos facit auditores, cum ostendit hoc, de quo loquitur ad eos pertinere. [Eniterer] Conarer. [Simul] i. & præcepit, ut darem operam, ut essem maxime utilis P. R. [Vbi] i. utilitati. [Vos mihi cognatorum, vos affinium] Cognati genus paternum respiciunt, affines genus maternum. [Ducere] i. exilium a se. [Si ea fecissem] Pendet à superioribus, hoc enim respicit illud, quod dicit præcepit, sed præcipere non potuit, nisi dicendo, ergo subauditur. & dicebat, me habiturum exercituum, diuitias, monumenta regni in vestra amicitia, si ea fecissem. [Si ea fecissem] i. si ita existimassetem, sicuti mihi præcipiebat. [In vestra amicitia] Quia vestra amicitia erit mihi exercitus, erunt diuitiæ, erit monumentum regni. Et ex his verbis sibi benevolentiam conciliat

* Quid vetuisti codices sic habent, Nunc neque viuere libet, neque mori licet si ne dedecore. Pater C. oro & c. * misero SOLDVS

ciliat auditorum, cum in nulla re nisi in amicitia P. R. spem habuisse ostendit. [Qua cum praecepta] Nunc aduersarium in odium adducit; cum superbiam eius, & crudelitatem ostendit, quod contempto, & neglecto imperio P. R. se regno crudeliter expulit. [Agitarem]. i. seruarem. Ex hoc sibi beneuolentiam comparat cum laudat officium suum sine arrogantia. [Contempto imperio vestro] Ex hoc indignationem senatus contra Iugurtham concitat. [Masinissae me nepotem] Personam Masinissae nominat artificiose, quia hic & amicitiam instituit cum P. R. & eam, dum vixit, officiosissime coluit. [Expulsi] Vi eiecit. [Atque ego] Exordio praemisso, transit ad narrationem in qua breuiter exponit, quid vellet perire enim auxilium a senatu contra Iugurtham, licet, & illa potuerit esse narratio in qua rem gestam breuiter aperuit, videlicet, quemadmodum regno expulsus sit a Iugurtha. [Atque ego P. C.] Vide quid dicat. Vtinam, inquit, ita mihi euenisset, ut si aliquando in meis necessitatibus opus esset auxilium petere a vobis, id facere auderem magis propter beneficia mea ergo P. R. quam propter beneficia maiorum meorum. Ac si diceret doleo, quod cum a me nullum beneficium acceperitis, cogor a vobis beneficium petere. Nam si aliquando vobis aliquod beneficium praestitisset, iusta causa esset, cur in meis necessitatibus ego quoque a vobis beneficium, & auxilium peterem. Nunc autem nullum meum erga vos beneficium, sed tantummodo beneficia ipse maiorum meorum audaciam praestant ad petendum a vobis auxilium. Sed vellem potius, ut mea erga vos beneficia quam beneficia maiorum meorum hanc praestarent audaciam. Et hoc est quod dicit. Ordo est: Atque ego, O P. C. Vellem potius me posse petere a vobis auxilium ob beneficia mea, quam ob beneficia maiorum meorum, quonia ego eram venturus eo miseriarum, ut vellem maxime beneficia deberi mihi a P. R. quibus vtinam non egerem, sed uti vterer debitis, si erant desiderando. [Eo miseriarum]. i. ad eas. hoc est in tantis miseris. Ad quantas perueni. [Ob mea]. i. propter mea. s. beneficia. [Meorum maiorum] In hac parte late ter tangit P. R. memorem esse debere beneficiorum maiorum suorum. s. Masinissae aui, & Micipsae patris sui. Nam ut supra monstrauimus, Masinissa in Africa contra Carthaginienses multa praedara facinora gessit, Micipsa etiam bello Numantino P. R. iuuit. [Ac maxime] Vide quid dicat. Vellem inquit, ut P. R. mihi beneficia deberet, sed nollem eis indigere. & si beneficijs P. R. indigerem, vellem posse uti debitis non gratuitis. Beneficia debita dicuntur, quae alij debent ex merito nostro. gratuita dicuntur beneficia quae alij nobis praestant, non ex merito nostro, sed ex gratia sua, & liberalitate, cum nihil nobis debeant. [Deberi mihi beneficia a P. R.] Quomodo P. R. deberet Adherbali beneficia? Si P. R. accepisset aliqua beneficia ab Adherbale, tunc ei deberet beneficia. [Vti debitis vterer]. i. vterer his beneficijs, quae mihi deberentur ex merito meo a P. R. [Sed quoniam] Ac si diceret nollem, ut mihi esset necesse petere auxilium a P. R. Sed quoniam necessitas incumbit, propterea ad vos confugi. neque enim per me tutus esse positum. Et hoc est quod dicit. [Sed quoniam ipsa probitas]. i. ipsa bonitas, ac si diceret, quonia bonitas mea, & innocentia per se tuta esse non potest, neque Iugurtham cognoscere potui, qualis esset, ad vos confugi. [Neque mihi in manu fuit Iugurtha]. i. neque mihi cognitus est Iugurtha, qualis esset. Et est modus notandus. Ea in manu esse dicuntur, quae palam cognoscuntur. Nam id, quod in manu habemus, nobis est notum. [Confugi]. i. recurri. [Quibus] Quod mihi miseriarum est, cogor prius oneri esse quam vtili. Doleo, inquit, quod prius vobis sum oneri, quam vtilitati, quia a vobis beneficium peto, antequam aliquid vtilitatis vobis attulerim. [Vt] i. vtilitati. [Ceteri reges] Per narrationem exposita causa transit ad confirmationem. Nam tota spes vincendi, ratioque persuadendi in confirmatione, & confutatione posita est. Est autem confirmatio, per quam argumentando nostrae causae fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Omnes autem argumentationes sumuntur, ad ex his, quae attributa sunt personis, aut ex his, quae sunt attributa negocijs, personis attributa sunt, nomen, natura, victus, fortuna, habitus, affectio, studia, consilia, facta, casus, orationes. Hoc loco arguit a factis, dicit enim quid fecerint maiores sui pro P. R. Simul a partibus iustitiae arguit, ut antea diximus. Nam iustum est benemerentibus gratiam referre, in hoc argumento maxime perstat, ut meminerint beneficiorum, aut aui sui Masinissae, aut patris Micipsae, dicit ergo: Ceteri reges in vestram amicitiam venere necessitate coacti, cum sibi magis, quam vobis prodesse quaererent, seu Masinissa auus meus vobiscum amicitiam contraxit eo tempore, quo vobis se

maxime esse vtilem intelligebat, fidei magis quam fortunae ratione. Ceteri reges. Familia nostra, videlicet Masinissa. [Bello Carthaginiensi]. s. bello Pun. ij. hoc supra monstrauimus. [Instituit] Incepit, inchoauit. [Fides eius magis quam fortuna] Quia tunc Masinissa pauper erat. Vnde Liu. refert ad eum Romanos transisse tantummodo cum ducentis equitibus. Ergo fides eius magis quam fortuna erat petenda, quia potentia eius erat parua, ut pote, qui spoliatus erat a Carthaginiensibus, & cum his postea foedus fecerat. [Petenda]. i. expectanda, desideranda. [Quorum progeniem] Ad familiam refertur, sed familiam nomen collectivum, & in numero sing. plures significat, vnde dicit i. quorum filios. s. me nepotem Masinissae nolite pati, frustra petere auxilium a vobis. [Si nihil causae] Nunc vitur locis ad eliciendam misericordiam accommodatis, plures locos Cic. tractat, quibus misericordia captatur, quorum primus est, per quem, quibus in bonis fuerimus, & nunc quibus in malis sumus, ostendimus. Hoc loco vitur Adherbal, dicit enim, Si nihil haberem aliud, quod vos moueret ad praestandum auxilium, fortuna mea vos moueret deberet, quia paulo ante eram Rex potens genere, fama, exercitu, fortunisque omnibus, nunc in ops, & calamitatibus, & miseris plenus, omnibus rebus spoliatus athenas opes mendicare compellor. Hic locus diligenter tractatus, sine dubio multum valet ad animos flectendos ad misericordiam. [Si tibi aliud] Ordo est: Tamen erat maiestatis P. R. prohibere iniuriam, neque pati regnum cuiusquam crescere per scelus, si non aliud causae haberem ad impetrandum, praeter miserandam fortunam, quod pro quia, ego paulo ante rex potens, genere, fama, atque copijs, nunc deformatus aerumnis, & in ops, expecto opes alienas. Ac si diceret: Si nullam causam societatis, & amicitiae haberem cum P. R. tamen maiestatis P. R. est miserabili fortuna meae subuenire, & non pati, ut aliquis vsurperet regnum alterius per scelus, sicuti fecit Iugurtha. [Genere] Sanguinis nobilitate. [Nunc deformatus]. i. deurpatus. [Aerumnis]. i. per aerumnas. Aerumnae proprie dicuntur labores onerosi, dictae ab aerumnulis, quae secundum Plautum sunt furcillae, quibus religatas sarcinas viatores gerebant secundum Sextum Pomp. [Alienas opes] Aliena praedia, vel opes, facultates. [Tamen maiestatis erat P. R.] Arguit hoc loco a partibus fortitudinis, quae res magnas, & excelsas sequitur, & a partibus iustitiae, quae quod suum est cuique restituit. [Per scelus crescere] Sicuti crescit regnum Iugurthae per scelus, qui Hiempalem dolo interfecit, & Adherbalem regno expulit. [Verum ego his] Vide quid dicat, & quomodo hoc cum superiore sensu coniungat. Si non haberem aliam causam, praeter miserandam fortunam, tum propter maiestatem vestram, deberetis mihi subuenire. Sed praeter fortunam miserabilem habeo alias causas, videlicet amicitiam, & societatem antiquam, quia P. R. propter societatem, & amicitiam donauit maioribus meis hoc regnum, de quo sum expulsus, & de quo auus meus, & pater meus, vna vobiscum expulerunt Syphacem, & Carthaginienses, & hoc est, quod dicit. [Verum]. i. sed. [His finibus]. i. eo regno. [P. R. dedit] Hoc supra dixit, quia victis Carthaginiensibus, & capto Syphace P. R. dono dedit Masinissae quascunque ciuitates, & loca bello acquisuerat in Africa. Vnde auus meus. s. Masinissa. [Pater]. s. Micipsa. & ex hoc ostendit societatem antiquam, quae fuit inter suam familiam, & P. R. [Vestra beneficia mihi erepta sunt]. i. non possum uti vestro beneficio, quia id, quod vos dedistis aliquando maioribus meis, mihi abstulit Iugurtha. [Vos in mea iniuria despecti] Dum Iugurtha facit iniuriam, vos despicit. Et ita indignationem senatus contra Iugurtham concitat. [Hec misericordiam meam] Hucine Micipsa pater] Exclamatio est quae fit ad significationem doloris, aut alicuius indignationis per hominis, aut vrbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem. Locus etiam vnus est ex his, ex quibus, & in nos misericordia captatur, & odium, atque indignatio in aduersarium concitatur, quod fit, quoties cum indignatione conquerimur, quod ab ijs, a quibus iniuriae me conueniat, male tractemur, amicis propinquis, quibus benefecerimus quos adiutores recitauimus. [Hucine] Huc, inquit, o pater Micipsa tua beneficia puenerunt, ut quem tu filium adoptasti, hic filiorum tuorum interfectore existat. [Micipsa] Sermonem ad patrem mortuum conuertit. [Iure omnia seua partibamur] Dum Carth. in imperio fuerunt, merito omnia mala partiebamur. Nam iustum erat, ut eos hostes haberemus, qui erant hostes P. R. [Hostis a latere]. s. Carth. Nam & Carth. & Numidae in Africa sunt. [A latere]. i. a vicino. [Eiecta] Nam eo tempore quo Adherbal haec dicebat, Carthago deleta erat ab Africa non minore. [Intoleranda audacia] Iugurtham in odium adducit, su

perbiam eius scelus quo Hierdo est. P. R. tificis, dico effectum sem tuti ceperat nus tim vt a prin manor In tota luitie, au te P. R. scipere, tos. [Q licet a g dicatio, rum, & di volu auxilio res bene tate pra milita pr nostra f lio fuit nos sum to. Na ter nos gis geri rius Iug aur quo Subiect quid co dici, aut uerfarij infelix A thi ex lius alia tionib tem & a noitra, natio nu quitur, & a P. R. praedia tur auct co firmo Adherb sententi conferu luisse, n cietates gureth g bris). i. i. rarem v gnitudi ua man necessar propinq quia co Si pater uerent, fer, ad v ro, cum calamit nemo n quia qu ges, a qu possum societate quam a nos ita in eo man strum fu Hoc per

perbiam eius, arroganciam, & crudelitatem exponens. [Regnum eius sceleris sui prædam fecit] Quia Iugurtha post scelus iuam, quo Hiempsalem interfecit, regnum eius rapuit. [Post vbi] Ordo est. Postquam ille Iugurtha effecit me extorem sicuti videtis, dico me, nihil minus expectantem, quam vim, aut bellum, & effecit me inopem patriam, domo, & cooperum miseris ita. [vt esse sem tutius, vbi vis, quam in meo regno. [Eisdem dolis].] i. quibus ceperat fratrem meum. Nihil minus, quia nihil erat, quod minus timerem quam bellum à Iugurtha. [In imperio vestro] Nā vt à principio dixit, regnum & imperium Numidię vult esse Romanorum, sed administrationem tantum modo suam. [Ego sic] In tota oratione hoc agit, vt ostendat in nulla re spem habere voluisse, aut præsidia regni sui collocasse, nisi in amicitia, & societate P. R. [Ceterum]. i. sed existimabam eos multum laborem suscipere, qui vestram tenerent amicitiam, sed super omnes esse tuos. [Qd in familia nostra fuit] Arguit à paribus iustitiam, videlicet à gratia. Nam partes iustitię sunt religio, pietas, gratia vindicatio, obseruantia, & veritas. Est autem gratia, in qua amicitiam, & beneficiorum alterius memoria, & alterius remunerandi voluntas continetur. Dicit ergo familia nostra semper vobis auxilio fuit in omnibus bellis, iustum est igitur, si grati & memoris beneficiorum esse vultis, vt vos mihi vestrum in tanta necessitate præstetis auxilium. [Quod in familia] Ordo est. Nostra familia præstitit. hoc vt adesset vobis in omnibus bellis, quod in nostra familia fuit. i. quantum familia nostra potuit, vobis auxilio fuit in omnibus bellis. [Nos] Ordo est. In vestra manu, vt nos sumus tunc per ocium, ac si diceret. Parum quod est quod peto. Nā sine bello vos facere potestis, vt tutus sim in regno. [Pater nos duos fratres reliquit] Rem ponit ante oculos, ita vt magis geri, quam narrari videatur. [Alter eorum]. [Hiempsal, alterius Iugurthæ. [Propinquus].] i. Iugurtha oppressit. [Quid agat?] aut quo potissimum infelix accedam? Color est, qui appellatur, Subiectio. Est autem subiectio, cū interrogamus, aut querimus, quid contra nos dici possit, deinde subijcimus id quod oportet dici, aut non oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut aduersariis obscurum. Dicit ergo, Quid agat? aut quo potissimum infelix accedam? ac si diceret, a quo præsidium petam? A meis? At hi extincti sunt. An ab affinis, propinquis, amicis? At hi alius alia clade à Iugurtha sunt oppressi. An ab alijs regibus, & nationibus? At omnes infelices, & inimici sunt mihi propter societatem & amicitiam, quæ mihi est cum P. R. Cum igitur & familie nostræ, & propinquorum, & amicorum, & affinis, & regis, & nationum, ac gentium omnium præsidia mihi sublata sint, velinquitur, vt ad vos confugiam, & a vobis præsidium petam. P. C. & P. R. in cuius amicitia, & societate familia nostra regni sui præsidia, semper voluit esse collocata, & hoc est, quod dicit. Vicitur autem colore, qui dicitur commemoratio, quæ hæc, cum in loco firmissimo maneat diutius, & eodem sæpius rediur, sicut facta Adherbal, qui per totam orationem hoc tractat, & ad hanc sententiam sæpius recurrit, vt dicat maiores suos spem omnem conseruandi regni sui in fide, ac societate P. R. positam esse voluisse, nec ad præsidium regni sui aliarum gentium aut regum societates, aut fœdera quæsiuisse. [Pauci] Miram crudelitatem Iugurthę ostendit, quia supplicia morte grauiora inuenit. [In tenebris]. i. in carcere. [Sed si omnia] Ordo est. P. C. tum ego implorarem vos, quibus decet ius & iniurias omnes esse curæ pro magnitudine imperij, si quid aduersi accidisset ex improviso, si omnia manerent incolumia, quæ aut amisi aut facta sunt aduersa necessarijs. Supra dixit, præsidia generis, amicorum, affinis, & propinquorum esse sublata, nec ab eis posse præsidium petere, quia eorum pars extincti sunt, pars in carcere clausi, nunc dicit, Si pater, & frater, & amici, & propinqui, & omnes supra dicti uerent, & incolumes essent, tamen si quid mihi aduersi accidisset, ad vos confugissem, a vobis auxilium implorarem. nunc vero, cum eorum mihi præsidia sublata sint, & exul patria in tanta calamitate positus sim, ad quos alios confugiam, nisi ad vos? q. d. nemo mihi relictus est, a quo præsidium petam, nisi a vobis. Et quia quis obijcere potuisset. Sunt & alie nationes, atque alij reges, a quibus potes auxilium petere. Respondet Adherbal non possum quia omnes mihi, & familie nostre sunt aduersi propter societatem, & amicitiam vestram. Sed si etiam possem ab alijs, quam a vobis auxilium petere, non facerem, quia Masinissa ausus nos ita docuit, atque instruxit, ne cum aliquo populo aut rege, vel gente societatem, & amicitiam haberemus, nisi cum P. R. in eo magna nobis & ampla præsidia ad tuendum regnum nostrum futura dicebat. Et hoc est quod dicit. [Quæ aut amisi] Hoc pertinet ad patrem, & ad fratrem extinctum. [Aut quæ ne-

cessarijs aduersa facta sunt, hoc pertinet ad affines, propinquos, & amicos. Nam necessarij dicuntur, non solum sanguine sed & familiaritate, atque amicitia nobis coniuncti. [Aduersa facta sunt] Non solum quantum ad eos, qui necati sunt, sed etiam quantum ad eos, qui carcere afflicti sunt. [Incolumia manerent]. i. salua, atque integra & quantum ad vitam, & quantum ad fortunas, & quantum ad dignitatem. Nam ille dicitur incolumis de cuius salute, ac dignitate nihil diminutum est. [Pro magnitudine imperij] Arguit à fortitudine, cuius partes sunt magnificencia, fidentia, patientia, perseuerantia. Nunc ab ea parte, quæ dicitur magnificencia arguit. Est autem magnificencia rerum magnarum, & excelzarum, quam animi ampla quadam, & splendida propositione agitatio, atque administratio. Dicit ergo pro magnitudine imperij vestri vos decet dare operam, vt vnusquisque ius suum habeat, & iniurias illatas vindicetis, atque puniatis. [An quoquam]. i. ab aliquo ad aliquem locum. Quo inquit ire possem, vbi non appareat, quemadmodum maiores mei hostes fuerunt illius loci propter vos. Nam quicumque fuerunt hostes vestri, fuerunt & familie nostræ propter societatem. [Poliremo] Ac si diceret: Etiam si habuerim præter vos, vnde præsidium petere possem, non poterem, quia ausus noster Masinissa ita nos docuit, ne cum aliquo populo societatem haberemus, nisi cum P. R. Dicebat incolumi imperio Rom. nos quoque futuros incolumes. Et e contra, ruente & cadente imperio Rom. nos etiam occasuros esse. [Ac dijs volentibus] Ac si diceret benignitate deorum. Et arguit à possibili. Nam qui perit, ea petere debet, quæ is præstare possit, a quo petat. [Virtute]. i. vestra. [Dijs volentibus]. i. benignitate deorum. [Magni]. i. nominis, ac fama. [Opulenti]. i. imperio. i. potentes, & diuites, ac si diceret: Date operam, vt intelligam, Masinissam vera nobis prædixisse de vobis. Dixit enim incolumi hoc imperio nos quoque futuros incolumes. Nunc vestrum imperium incolume est, & magnum atque amplum. Curare igitur, vt ego propter vestram societatem incolumis sim. Et ita concludit argumenta suæ confirmationis. [Omnia secunda]. i. prospera. [Sociorum]. Confederatorum, quos nunc vulgo colligatos vocant. [Iniurias] Sicuti est iniuria, quam mihi Iugurtha intulit. [Tantum illud vereor] Nunc transit ad confutationem. Confutatio est, per quam aduersariorum argumenta dissoluimus. [Quos] Inquit, intelligo priuata amicitia fauere Iugurthæ, & ambire vnusquisque vestrum, ne ipso absente, aliquid contra ipsum statuatis, & dicere, me fingere verba, & simulare fugam, cum in regno manere potuerim, quod falsum est. [Ne quos]. i. aliquos. [Tras uerfos agat]. i. peruertat, & à recto deducat. [Maxima ope]. i. maxima vi. [Niti]. i. conari. [Ambire] Blandijs circuenire. [Absente]. i. Iugurtha. [Fingere me verba] Subauditur, & audio illos dicere, me fingere verba. [Quod vti nam] Per imprecationem vertit in Iugurtham hoc, quod de se dicunt aduersarij sui. Amici Iugurthæ, dicunt me omnino fingere, sed vti nam inquit ego aliquando videam Iugurtham sceleratum ita fingentem, & simulantem quemadmodum ego fingo vt sic penas meritas luat scelerum suorum, quæ in patrem meum & fratrem Micipsam ausus est perpetrare. [Quod vti nam]. i. sed vti nam. Ordo est: Quod. i. sed vti nam videam illum simulantem hæc cadere, illum dico, impio facinore cuius illum proiectus in has miseras. Et aliquando oriatur cura rerum humanarum apud vos, aut apud deos immortales, vt ille, qui nunc est ferox, atque præclarus suis facinoribus excruciatu omnibus malis, reddat graues penas impietatis in parentem nostrum, & penas necis fratris mei & penas miseriarum mearum. [Sceleribus suis ferox]. i. indomitus, & immanis propter scelera sua. [Præclarus] Nobilis per ironiam dictum. [Impietatis in parentem] Quia à quo adoptatus erat in filium, eius filios impie persecutus est. [Tantam animo meo charissime frater] Hic incipit conclusio, quæ tripliciter tractatur, aut per enumerationem aut per indignationem, aut per conuersionem. hic concludit per conuersionem. Est autem conuersione oratio auditorum misericordiam captans. In hanc conuersionem ex pluribus locis misericordiam captat, ex primo loco, cum ostendit ex regno ad tantas miseras esse deductum ex loco sexto, cum ostendit præter spem in tantas calamitates incidisse, ex quarto decimo, cum humili & supplici oratione obsecrat auditores, vt sui misereantur, & sibi opem ferant. [Tantam] color est, qui dicitur conuolutio, quæ fit cum ratione amplificationis, aut commiserationis eiusdem vnus, aut plurius, verbo iteratio fit. Nunc vnus verbi iteratio est, & orationem ad fratrem extinctum vertit, vt nec indigna fratris commemorata, animi omnium magis ad misericordiam commoueat. [Animo Salust. G meo

meo charissime) Affectum suum erga fratrem ostendit. [Immaturo) i. iuueni. [Et vnde) i. quo. s. a. Iugurtha propinquo tuo, & fratre adoptiuo. [Vnde minime decuit) Captat misericordiam ex eo loco, per quem cum indignatione conquerimur, & male tractemus ab his, à quibus minime conueniat, propinquis amicis, quibus bene fecimus, minime decuit. s. eripi. Ordo est: O frater charissime animo meo, iam iam tamen puro esse latandum magis casum tuum quam dolendum, quanquam vita sit erepta tibi immaturo, & s. erepta sit ab eo, vnde. i. à quo minime decuit. s. eripi. [Casum tuum) i. propter morem tuam. [Non enim) Reddit causam, quare magis latandum sit ex morte eius quam dolendum. Melius fuit mori quam viuere, sicuti ego viuo. s. in exilio, in egestate, in aerumnis, hæc omnia mala cum vita simul amisisti. [Fugam) Declarat quid sit fuga. i. exilium. [Premunt) Affligunt, ærumnas. i. miseras, & labores. [Anima) i. vita. [Præcipitatus) i. deiectus. [Rerum humanarum spectaculum præbeo) Sine dubio in genti artificio hanc conclusionem tractat. Paulo ante, inquit, rex eram, nunc in tanta mala deductus sum, vt rerum humanarum spectaculum & exemplum sim, quia qui me aspiciunt, discunt ex me, quam mutabilis sit rerum humana rum natura, quia cum paulo ante rex fuerim; nunc autem tam inops & infelix, doceo rerum humanarum naturam instabilem esse, atque volubilem. [Incertus) i. dubius. [Quid agam) Subiectio, quem colorem etiam supra tractauit. [Tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens) q. d. num adhuc persequar fratrem extinctum ab eo? A regno consulam? i. prouidebo, q. d. non possum, cum vita mea & mors in potestate aliorum sit posita. [Tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens) O frater, an persequar eum, qui tibi iniuriam attulit, cum ego indigeam auxilio? q. d. non possum, non enim possum tibi ad vindicandas iniurias auxilium afferre, cum ego ipse egeam auxilio. [An regno) s. meo. [Cuius) s. mei. Ordo: An ego consulam regno cuius potestas vitæ, & necis pendet ex alienis opibus, vita inquit mea & mors ex aliorum pendet auxilio. Nam si mihi affertur auxilium, vitam, si negatur auxilium, moriar. [Ex opibus alienis) i. ex præsidio alieno. [Vtinam emori, fortunis meis honestus exitus esset, ne viuere contemptus viderer, si decessis malis iniuriæ concessissem) Vtinam inquit, pro dignitate mea honeste mori possem, ne turpiter, & cum dedecore viuere videar, si malis defatigatus iniuriam prohibere, & superare non valens, in regnum non rediero. Atque ita, neque mihi viuere placet, neque mori possum sine dedecore. Adherbal in eo statu, quo erat, nec mori, nec viuere honeste poterat, quia regno, & dignitate, & fortunis omnibus spoliatus tanquam homo priuatus, turpiter cum dedecore & vixisset, & mortuus esset. Quia ergo neutrum honeste facere poterat, medium quoddam petit a Senatu, Pop. Q. Rom. vt præsidio eius restitueretur in regnum. [Vtinam emori) i. vtinam mors esset honestus finis status meo, & hoc est quod dicit. [Contemptus) i. neglectus spreus. [Iniuriæ concessissem) i. locam dedissem iniuriæ. quid est locum dare iniuriæ, nisi vinci ab iniuria, & iniuriam superare non posse? Nunc neque viuere libet, quia regno pulsus, & fortunis omnibus spoliatus cum dedecore viuo. [Neque mori licet) i. nec mori possum sine dedecore eadem ratione. s. quia secundum dignitatem generis mei, regno omisso, & fortunis omnibus priuatus mori non possem. [Subuenire mihi misero, ire obuiam iniuriæ) Disolutio est, quæ fit, cum oratio coniunctionibus ex medio sublatis, separatis partibus, effertur. [Ire obuiam iniuriæ) i. iniuriam prohibere, arcere, repellite. [Regnum Numidiæ, quod vestrum est) Quod est validissimum argumentum, & primum, & vltimum ponit. Vult enim hoc inherere animis auditorum regnum Numidiæ esse non suum, sed Populi R. Per scelus & sanguinem, cædem fratris sui à Iugurtha perpetrata notat, vt animi auditorum contra Iugurtham ad indignationem, & odium concitentur. [Tabescere) i. corrupti.

MARL.

P A T R E S (conscripti) Oratio Adherbalis ad senatum, si finem eius spectamus, in delib. erit genere, tamen demonstratiui habet partes, quia præterita narrat. Beneuolentiam à persona propria captat narrando incommoda sua, & à rebus ipsis, cum dicat Numidiæ regnum esse in P. R. potestate. Similiter à persona aduersariorum, nouissime à persona auditorum. Arg. sumitur ab honesto. honestum est enim P. R. socium & amicum, defendere, necnon à regno expulsi auxilium præstare, & à facili, quia à P. C. magni & opulenti estis & omnia secunda & obedientia vobis sunt. Narrat, & consutat. Nouissime cum miseratione concludit, vnam habet exornationem, in qua immoratur. [Moriens) Morientis enim verba maximum habent esse

etum vt his carminibus demonstrat Augustus: Sed legum seruanda fides, suprema voluntas Quod mandat fierique iubet parere necesse est. [Præcepit) Mandauit. [Quam maximo) Valde vlti P. R. Pater. s. præcepit vt ducerem & c. [Si fecissem ea) Si obsequibilis vobis fuisset. [Agitarem) Cum effecta agerem. [Contempto vestro imperio) Quia regnum quod habemus nobis à P. R. concessum est, quod tamen in eorum potestate est. [A stirpe) A maioribus, nam solent posteris factionibus quibus & parentes fauebant fauere. [Ergo à stirpe) i. natum non factum ex tempore. [Eo miseriarum) Ad tantas miseras. [Desideranda) Petenda. [Vti debitis) Quia amicitia debet esse murua. [Vterer) s. beneficijs. [Probitas) Innocentia. [Per seipsa) Sine armis. [In manu) In promptu, differat à sub manu. Nam sub manu dicitur ille, qui semper habet consilium paratum ad prouidendum aduersis. [Qualis) Quam scelestus. [Oneri) Quia prius à vobis peto subsidium quam tribuerim. [Vtui) i. commodo. [Societatem) Considerationem. [Fides eius) s. familie nostræ. [Fortuna) Opulentia. [Impetrandum) Obtinendum auxilium. [Rex genere) Quia non occupauit hoc armis nec ex ipso aliquo expulsi. [Deformatus) Quia vt ait. Sen. grauissimum est de regno cadere. [Deformatus) sordidatus. [Ærumnis) i. laboribus corporis. Aerumnæ corpus affligunt ait Hieron. Apuleius, Aerum nulas appellat quædam furculas quibus viatores vtuntur ad sustentandum onus cum defessi sunt. [Inops) Omnium indigens. [Per scelus) Per cædem. [Dedit) Dono concessit. [Vobiscum) Cum Scipione. [Vestra beneficia) Munera. [Iniuria mea) Quia non solum ego sum despectus, sed & vos, nam imperium vestrum nobis eripiunt. [Heu miserum) Apostrophat ad patrem & subiecit indignitati. [Hucine) Venerunt ad hunc finem. [Stirpis) Legitimum filiorum. [Nunquam) Expolitio est tota. [Iure omnia) Quia quidquid mali hosti ab hoste inferitur, iure patitur. [A latere) In conuictibus & vos procul, nec tam cito auxilium nobis præstabis. [Pestis) Carthaginis imperium. [Læti) Quia non habebamus hostes. [Iustissimis) Nam nullus hostis nobis erat, nisi quem vos volebatis, quia si quispiam vobis hostis erat, & nobis, quia sumebamus arma contra ipsum pro vestra defensione. [Fecit prædam) Occupauit. [Post vbi) Ordo est: Iug. fecit me extorem, exulem patria, domo inopem, & eo opertum. i. onustum omnibus miserijs, dico me expecti nihil minus quam vim aut bellum, sicuti videtis, in vestro imp. postquam nequiuit capere me in eisdem dolis. [Vt vbiuis) in omni parte. [Adesse) Paratus esset. [Coniunctum) Nobis amicum. [Impias) Secleratas. [Extincta) Perdita. [Erat necesse) Quia vt ait Horatius, & calcanda semel via leui. [Quem) s. Iugur. propinquum. [Abieci) Dati laniandi. [Grauiorem) Peiorem. [Etiam si sta) s. bona. [Iniurias eius) s. Iugurthæ, alius codex ita legit, quibus pro mag. Imperij ius & iniuria & c. [Solut sine) Congnatis. [Appellem) Inuocem. [Instituit) Hæredes reliquit. [Mutaretur) s. P. R. qui nunc prosperam habet fortunam aliquod in commodum patere. [Virtute) i. fortitudine. [Dijs volentibus) Opitulantis. [Curare) Repellere. [Magni) Potentes. [Priuata) Cum singulis Romanis. [Transuersos) Præter iustitiam. [Parum cognita) Quia Iugurthæ perfidia parum cognoscitur. [Quos) s. priuatos. [Summa ope) Manibus. [Singularis) i. separatum. [Licuerit) Facultas fuerit. [Aliquando) Post longas calamitates. [Oratur) Veniat. [Ferox) Insolens. [Iam iam frater) Nunc obijcit fratris imaginem tanquam miseriarum spectaculum. [Animo meo) s. es. non potes enim à mente mea auferri. [Immaturo) Ante tempus. [Fugam) Quia non es coactus fugere vt ego. Sed amisisti. i. euitasti fugam. [Non regnum) Quia imperante perijisti. [Infelix) Sinistro fato genitus. [Præcipitatus) Ex inopinato deuolutus. [Spectaculum) Sum exemplo quæ mutabilis sit fortuna. [Egens auxilij tuas iniurias) Qui mihi succurrere non possum, quo modo vleiscar tuas iniurias. [Regno consulam) Insistam vt regnum recuperarem. [Pendet ex & c.) Ducto spiritum precarium. Illi dicuntur ducere spiritum precarium quorum vita est in potestate alicuius. [Concessissem) Locum dedissem. [Neque mori licet sine dedecore) Non datur honesta mors mihi, dicerent enim mortales me non fuisse constantem & propterea excessisse humanis vt pericula & miseras euitarem. [Per liberos) Per beneuolentiam qua prosequimini filios vestros. [Est vestrum) Quod olim Masinix donastis. [Tabescere) Deficere.

SECVNDVM ea si desideranda erant, vti debitis vterer. Obscurissime hoc dictum est. Vetusiores codices habeant: Sed si ea desideranda erant, & ceterum verba, quæ per duos deinde sequuntur versus, et si luculenta sunt, sensus tamen ad præcedentia

tia nu
deinde
ret? H
qui in
porum
hunc a
Multat
mentu
sarios
uicia p
ptores
habent
expon
ra, con
intellig
rerit, q
Opim
eis hab
Tamen
haber

PA
verfatu
id vtile
rij per
cile, qu
stra est
fenore
qui om
appella
senator
& ita in
plurim
i. cenfe
nem, &
diaz esse
se pene
ferit R
sup. pra
in pace
tati, & c
gnator
num.
præcep
sup. esse
diuticia
præcep
rem: i.
ita capi
lere ad
mi, & c
à stirpe
fortun
Atque
ad casu
potius
me. i.
(ne pu
na defi
rita me
egerent
hi debi
viteri
& hon
manu.
uerim
cauere
gi ad v
rimum
prius c
amicia
(quod
petuer
bus sui
stituit.

ria nullam facit fidem. Nam probitas, quid ad præcedentia? quod deinde hæc verba, Neque mihi in manu fuit Iugurtha qualis foret? Hæc ideo mihi annotantur, ut eo diligentius codices antiqui inspiciantur. Nam non est mihi dubium multis in locis, temporum potissimum iniuria, ac scolorum quorundam audacia hunc auctorem mutilum, cuius exemplaria tam varia leguntur. Multa etiam dissimulo, quia annotationes scribimus, non commentum. [Aut ex necessarijs aduersa facta sunt] Non dixit necessarios masculino, sed necessaria neutra genere, ut imperia, & feruitia pro imperatoribus ac seruis dicere frequenter classici scriptores solent. [Ne viuere contemptus videret] Omnes codices habent, Contemptus, atque ita etiam Soldus legit, quippe qui exponat, Contemptus. i. neglectus, spreus. Badius autem purat, contentus legendum esse. Quid illum mouerit, non hercle intelligo. Sed admonendus erat Lector, si forte alij aliud succurreret, quod me fugerit. Idem Badius non ita multo post, de L. Opimio, cum alij legant: Eum Iugurtha, tametsi Rom. in amicis habuerat, ipse, In inimicis, pro In amicis legit, propter illud Tamen, quod proxime sequitur, tamen accuratissime accepit, & habet sanè veri speciem, sed Lector iudicet.

ASCENSIVS.

PATRES conscripti. Hæc oratio in genere deliberatio versatur, suadet. n. senatui ut sibi suppetias ferre iubeat, ostendens id utile & honeste ac facile R. fore. v. tile ut sociale Rom. imperij permaneret. honestum, quia id pater & auus meriti erant. facile, quia dicturus est, Nos vi per ocium tui sumus in manu vestra est P. C. qui sic dicti sunt, quia à Rom. primo erant centum seniores ad iudicandam conscripti, deinde alij centum additi, qui omnes à similitudine curæ, aut quod seniores essent, P. C. appellabantur. Ordo autem est: ò Patres Conscripti. i. vos senatores Rom. Micipsa pater meus præcepit mihi moriens, & ita in suprema voluntate, cui quia serio enunciarum creditur, plurimum auctoritatis iura tribuunt, vii. i. vt, ego existimarem. i. censere putarem, tantummodo procuracionem. i. gubernacionem, & non dominum, aut veram possessionem regni Numidiae esse meam. Ceterum. i. sed, ius & imperium eius. i. regni, esse penes vos, & P. R. i. in potestate vestra, & P. R. & ita caillide asserit Rom. debere regnum Numidiae tutari ut suum. Simul, sup. præcepit, ut ego eniterer esse vobis domi, & militiae. i. tam in pace quam in bello, quam maximo vsui. i. ingentissimæ utilitati, & sup. vt ducerem. i. reputarem, vos sup. esse mihi loco cognatorum. i. consanguineorum, & necessariorum, & loco affinium. i. acquiritorum per legem. Et sup. dicebat (nam id non præcepit) si ego fecissem, ea quæ præceperant, me habiturum sup. esse in vestra amicitia. i. per vestram amicitiam, exercitum, diuitias, & munimenta. i. præsidia, & protectiones regni. Quæ præcepta patris. i. Micipsæ, cum ego agitarem. i. agitare inciperem: Iugurtha sceleratissimus omnium (quos terra sustinet, & ita captat benevolentiam, & commiseracionem ex odio, & scelere aduersarij sui) expulit me nepotem Mafinissæ P. R. amicissimi, & dum viceret vtilissimi, socium atque amicum P. R. etiam à stirpe, quia à patre, & auo: expulit, inquit regno, & omnibus fortunis. i. possessionibus, & hoc vestro imperio contempto. Atque ego ò P. C. (quoniam eram venturus eo miseriarum. i. ad eas miseras vt debeam à vobis auxilium implorare) vellem potius me posse petere à vobis auxilium ob mea beneficia. i. à me. i. vos collata, quam ob beneficia maiorum. i. patris, & auo (ne putentur maiores tantum dicendi vbi cognationum nomina desinunt) ac vellem maxima beneficia deberi mihi. i. ob merita mea, P. R. quibus. i. beneficijs mihi debitis, vtinam ego non egerem, & ita non cogerer ea reposcere, sed si ea. i. beneficia mihi debita à vobis, erant desideranda. i. aliquando exigenda, ego vterer sup. ipsis. i. veluti debitis, sed quoniam probitas. i. proba, & honesta vita, est parum tuta per seipsam, neque fuit mihi in manu. i. in potentia, qualis foret Iugurtha, q. d. licet sedulo cauerim ne merito mihi ab illo iniuria heret, tamen non potui cauere quin immerenti iniurius esset, & ideo ò P. C. ego confugi ad vos. i. ad auxilium vestrum, quibus (quod mihi est miserimum. i. summa miseria, & summus cruciatus) ego cogor esse prius oneri, quam vsui. i. utilitati. Ceteri reges recepti sunt in amicitiam sup. P. R. aut victi bello. i. postquam victi fuerant, (quod Cicero in Officijs pro laude Romanorum dicit) aut appetuerunt vestram societatem in suis rebus dubijs. i. cum de rebus suis desperarent. Nostra familia, quia auus Mafinissa, instituit. i. incepit cum P. R. amicitiam, bello Carthag. quo tempo-

re magis fides. i. P. R. ut in posterum proficit, erat petenda quam fortuna, quia tunc maxime attrita ea res R. non procedit autem vt dicatur eius. i. familiae nostræ, licet cum ducentis tantum equitibus ab Rom. transferat, vt Liu. inquit, quia longe plus momēti est ad pauperem po. transisse quam cum ipse pauper esset, aliter etiam non diceret contrarium Ceteris regibus. Præerea si de familia sua loqueretur. diceret eorum, quia addit quorum: sicut in Psalmo, Domus Aaron sperauit in domino, adiutor eorum, &c. In quo genere dicendi est locutio congrua in re non in voce, quia domus, & familia ponitur pro ijs, qui sunt de ea, quorum igitur familiarium nostrorum nolite vos P. C. me progeniem, & supp. nepotem Mafinissæ, petere sup. à vobis frustra auxilium. [Sed si &c.] Argumentatus est à iusto, & honesto, nunc mouet ad commiseracionem, ad quam eliciendum Cic. multos adducit locos, quorum primus est, cum ostendimus in quibus bonis fuerimus, & in quibus malis nunc sumus, quo loco nunc vitur, est enim grauissimus. nam maximum genus in fortunam insuisse felicem. dicit ergo: Sed si ego nihil causæ haberem ad imperandum. i. quod petat, præter fortunam miserandam. i. miseratione dignam, quod ego paulo ante rex existens potens genere, famâ atque copijs, nunc deformatus. i. deturbatus ærumnis, calamitatibus, existens inops, experto opes alienas, tamen. i. nihilominus, erat maiestatis P. R. i. pertinebat ad maiestatem P. R. prohibere iniuriam, neque pati regnum cuiusquam. i. cuiuscunque crescere per scelus. i. per sceleratum ausum. Tangit autem Iugurtham cuius regnum (nisi Romani prospexerint) incrementum sumpturum sit per duplex scelus, vt pote per necem Hiempsalis, & expulsionem Adherbalis hæc conuenientis. Verum ego his finibus eiectus sum, &c. Artificiose quidem, conatur P. R. incitare contra Iugurtham, cum persuadeat P. R. ab eo contemptum, & quasi expulsum esse suo regno, sed id frustra, quoniam plurimi largitionibus corrupti erant, vt verum fateamur illud Ouidianum: Dat census honores, Censu amici tias, pauper vbique iacet. Ordo est: Verum. i. sed, ego sum eiectus. i. contempnibiliter expulsus: his finibus (i. regni, & patriæ suæ) quos P. R. dedit maioribus meis. i. Lauo Mafinissæ, vnde pater. i. Micipsa, & auus. i. Mafinissa expulserunt vna nobiscum. i. cura vobis, Syphacem. i. regem potentem in Africa, & Carthaginenses, Rom. nominis perpetuos hostes, vnde dictum est quod victis Carthaginensibus, & capto Syphace P. R. dedit Mafinissæ quascunque vrbes, & loca in Africa ceperat. Vestra beneficia. i. quia à vobis orta etiam à vobis protegenda sunt, sunt erepta mihi, ò P. C. vos estis despecti, & contempti, & vilipensi mea iniuria. i. per meam iniuriam aut in mea. i. mihi illata iniuria. Heu me miserum, & est ploratio pathos mouens, simul cum apostrophe. i. conuersione sermonis ad absentem, imò ad defunctum. ò Micipsa pater: Hucine. i. an ne in hunc exitum, euasere beneficia tua in Iugurtham collata, vt is. i. Iugurtha quem tu fecisti parem. i. æqualem, cum liberis. i. filijs legitimis tuis, & participem. i. cohæredem regni: si potissimum. i. maxime omnium extinctor stirpis. i. progeniei, & sobolis tuæ? Ergo, etiam indignatiua vox nostra familia nunquam erit quieta. i. in quiete, versabimur ne semper in sanguine ferro, & fuga? Nos patiebamur iure. i. merito omnia seu a. i. crudelia facinora bellidum. i. donec Carthaginenses fuerunt incolumes. i. in regno suo, quia tunc hostes erant à latere, & vos ò Rom. amici. i. qui nobis eratis amici, sup. eratis procul, omnis spes, sup. nostra erat in armis. Postquam illa pestis. i. Carthago est eiecta ex Africa, (quod in gratiam Romanorum dicit) nos læti agitabamus pacem, quippe. i. vt pote, quibus nullus hostis erat nisi forte ille, quem vos iussissetis sup. à nobis pro inimico habendum: Ecce autem ex improviso, (Et ita mouet pathos ab eo quod est præter spem. [Et bene vitur in tali re Ecce] Iugurtha effrensus. i. extollens sese, audacia intoleranda, & scelere atque superbia, fraude meo. i. Hiempsale, atque eadem propinquo suo. i. Iugurthæ, quia patruelli, interfecto, fecit primum. i. primo regnum eius. i. Hiempsalis prædam sui sceleris. i. per scelus suum obtentam. Post. i. deinde vbi nequirit me capere in eisdem dolis, quibus fratrem intercepti, effecit me expectantem. i. formidantem (sic ut sperare pro timere capitur, vt Aen. 4. Hunc ego si potui tantum sperare dolorem) nihil minus, quia nequaquam expectabam) qui vim aut bellum in imperio vestro. i. quæ, & quod in ferretur mihi in vestro imperio. i. regno quod à vobis tenebam. quidam legunt ex, & iungunt sequenti sic, effecit me, &c. extorrem ex imperio vestro, sed dicamus vt ocepimus, effecit me sicut videtis, (extorrem. i. exulem, patriâ. i. communi, & domo. i. priuata, existetem inopem. i. sine facultate, & auxilio, &c. i.

insuper: cooptum. i. obrutum miseris. ut ego essem vbiuis. i. vbiunque loco, tutius quam in regno meo. vbi maxime tutus esse debebam. Et ita aliter quod Maronianus Maelibeus in Buc. Nos patriam fugimus. Ergo o patres conscripti, existimabam. i. cogitabam sic, vti. i. quemadmodum ego audieram patrem meum, predicantem. i. serio asserentem, eos, qui colerent. i. fouerent & conseruarent diligenter amicitiam vestram, suscipere multum laboris: quia Rom. tunc multos habebant inimicos: ceterum. i. sed esse maxime tutus ex omnibus. f. pop. i. inter, omnes populos. Familia sup. nostra. i. pater & auus, prestiterit id quod fuit in familia nostra. i. in potestate eius, videlicet vti. i. vt adesset. i. auxilio esse: vobis in omnibus bellis. f. Numantino & Carthaginiensi: & est in vestra manu. i. in potestate vestra, vti. i. vt, nos simus tuti ab insidijs Iugurthæ, per ocium. i. dum habemus ocium ab hostibus. Patres conscripti vt sciat in gratitudinem Iugurthæ: & ita tacite ab ingratitude aduersarij benevolentiam capiat. Pater. f. Micipsa, reliquit nos duos fratres. f. Hiempsalem, & me Adherbalem, & rarus est Iugurtham, fore. i. futurum esse tertium. f. fratrem coniunctum nobis, beneficijs suis. f. patris. i. per adoptionem: alter. f. fratrum quos pater reliquit, est necatus. f. terro militum Iugurthæ, & ego ipse vix effugi impiam ma. alterius. f. Iugurthæ: ceterum, quia alter de duobus dicitur, legamus non alterius, sed alter eius, vt sit, ego ipse alter. f. duorum fratrum vix effugi impiam ma. eius. f. Iugurthæ. Quid agam? color est qui vocatur de subiectio, qua querimus quid contra nos dici possit, deinde subijcitur id quod oportet dici, aut non oportet, aut quod nobis adiuumento futurum sit, aut aduersarijs obfuturum. dicit ergo: Quid agam? aut quo potissimum accedam? ego infec. omnia prædicia. i. auxilia defensoria generis nostri sunt extincta. Pater. f. Micipsa, concessit naturæ. i. naturali dissolutioni, vti. i. quemadmodum erat necesse necessitate fatali aut naturali: propinquus. f. sanguine Iugurthæ quem minime decuit, sup. id facere, eripuit fratri. f. Hiempsali vitam, per scelus: quia parricidium ob auariciam & inuidiam commisit, & ipse Iugurthæ oppressit affines & ceteros amicos meos, & propinquos, alii alta clau. i. diuersos diuersa nece: pars. i. ipsi partim sunt capti a Iugurthæ, pars. i. partim sunt acti. i. sublati in crucem: pars. i. partim sunt obiecti bestijs, vt ab eis deuorentur: pauci quibus anima, i. vita est relicta, clausi in tenebris. f. car. aut latebris, exigunt. f. educunt violenter cum mæ. & luctu vitam grauiorem. i. inolefcentem morte. [Sed o patres conscripti. i. tametsi omnia. f. prædicia, quæ ego aut amici per violentiam Iugurthæ, aut quæ facta sunt mihi aduersa. i. hostilia & inimica manerent mihi incolomia. f. salua & favorabilia, tamen si quid. i. aliquid mali. i. aduersi accidisset mihi ex improviso. i. præter opinionem, ego implorarem. i. quodam ploratu & quadam querimonia in auxilium meum vocarem vos: quibus esse curæ decet ius & omnis iniurias, quæ a quocunque sunt, pro magnitudine imperij: propterea quod maximum habetis imperium, decet vos curare ius cuiuslibet, vt vnicuique tribuatur quod suum est & omnis iniurias, vt eas a violentis illatas repellatis, quia duplex est officium iustitiæ, alterum nulli iniuriam inferre, alterum si possis propulsa, & quia id olim Rom. faciebant ideo dicit ij. Offic. Cic. q. il lud. f. imperium Rom. patrociniū orbis terræ verius quam imperium poterat nominari. [Nunc vero exul patria] Argute docet se id necessitate compulsū facere, quod etiam si nulla sit necessitas facturū fuisset. Necessitatem autem in eo ostendit, quod alibi nullum norit præsidium, vnde lamentando & querendo dicit, Nunc vero existens exul. patria. f. communi, & sup. domo priuata nisi sit domo patria. i. paterna & auita, existens solus. i. sine comitatu & præsidio (quod quia regibus non conuenit, illis futuræ mortis omen est quoties per somnum soli videntur abire. vnde Aeneid. iij. de Didone, Semperque relinqui Sola sibi, semper longam incomitata videtur Ire viam, & Tyrios deserta querere terra) Atque egens omnium rerum honestarum. i. ad honorem regium aut regalem pertinentium. quo. i. ad quos, aut quem locum accedam, aut quos appellem. f. patronos mihi? ne pro an, appellem nationes. i. vicinos populos, an reges. f. confines? qui. f. reges & nationes, sunt omnes infelisi. i. vim inferentes, & nociui (nisi legatur infensi. i. irati quia læsi) nostræ familiæ. i. domui, ob. i. propter vestram amicitiam, quia eam colimus & colimus. An licet mihi adire quoquam. i. quo uis gentium, vbi non sunt plurima monumenta. i. indicia & vestigia hostilitatis maiorum meorum? q. d. non quia vbi que extant oppida, castella, pagi aut villæ ab eis vastata. An quicquam, qui aliqui fuit hostis nobis, potest miserere nostri? q. d. non esse verosimile. Postremo. i. denique o P. C. Micipsa. f.

pater meus instituit. i. moribus imbuere & erudiuit nos ita, ne eo leremus quem. i. aliquem regem, aut populum, nisi P. R. acciperemus societatem sup. nouam, neque noua fœdera. i. pacta pacis aut societatis porca fœde læsa. i. sacrificijs deorum quos testes inuocabant, percussa. i. percutiendo porcam inita, & sup. dixit prædicia. i. defensiones & custodias: magna abunde. i. vique ad abundantiam, fore. i. futura esse nobis, in amicitia nostra. Sed sup. dixit si fortuna mutaretur, quoque. i. etiam hoc. f. de quo loquor vt socius, q. d. nostro imperio. i. si per aduersam fortunam contigerit Rom. imperium occidere: sicut (tempore Annibalis parum abfuit: ita tacite monet Rom. ca. suum mortalium, vt facilius miseros miserentur, iuxta quod dicit Dido. Virg. Aen. j. Non ignara mali miseris succurrere disco) esse occidendum nobis. i. oportere nos occidere, vna. i. pariter cum imperio Rom. Vos estis nunc virtute. f. vestra, & dijs volentibus. f. fauore deorum magni & opulenti. i. potentes, omnia sunt secunda. i. prospera, & obedientia. i. cœdencia vobis vestris, quo. i. quocirca, licet. i. licitum est facilius sup. vos curare iniurias sociorum. [Ego vereor tamen illud, ne priuata amicitia Iugurthæ. i. priuatum contracta, partim cognita: quia si cognoscere non foueretur, neque coleretur a quoquam: & ita nititur odium aduersarij inducere, agat quos. i. aliquos vestrum transuersos. i. extra tramitem æquitatis & iustitiæ, quos. f. corruptos ego audio. i. intelligo niti, conari summa ope. i. tota potestate, ambire. i. per ambitum precari, & fatigare vos singulos, ne quid statutus de absentia. f. Iugurthæ, & causa incognita, vt ipsi dicunt, & ita per occupationem purgat ea quæ ab aduersarijs obijci possent. Et sup. dice re, me fingere verba. f. accusatoria, & simulare fugam, cui. f. mihi licuerit manere in regno. [Quod vtinam videam illud. f. Iugurtham (cuius impio facinore ego protectus sum in has miseras) simulantem hæc eadem, sicut sup. ego simulo. i. vtinam iam vere protectus esset è regno vt ego sum. & cura rerum humanarum. i. vt res humana recte & iuste se habeant, oritur aliquando. i. tandem aut apud vos, vt apud deos immortales: (quod Stoice optat: nam Epicurei, Nec curare deum credunt mortalia quæquam) & ille ipse. f. Iugurthæ, qui nunc est. i. habetur fœdore atque præclarus, sceleribus suis. i. per scelera sua, excruciatu omnibus malis. i. aduersitatibus & pœnis, reddat graues pœnas impietatis. i. propter impietatem in parentem nostrum & necem fratris mei Hiempsalis, & mearum miseriarum. i. propter miseras meas. [Iamiam] Facit apotrophem ad fratrem occisum dicens, Iamiam. i. potissimum iam, o frater. f. Hiempsal, charissime animo meo, quanquam vita est erepta, tibi immaturo, quia flore ætatis, imò inuente iam adolescentia. [Et vnde. i. ab illo, abs quo decuit minime. f. eam tibi eripi, quia patrueli & fratre adoptiuo, beneficio patris in regni parem accito: tamen ego puto casum tuum magis latandum. i. lætitia prosequendum, quam dolendum. quia lætor dure passiuè ponitur, sunt qui legant ob casum. Causam affert dicens, Nō enim amissisti tantum regnum quod bonum videbatur, sed amissisti simul cum anima. i. vita, fugam, exilium, egestatem, & omnes has erumnas. i. calamitates & miseras, quæ premunt me. Et est summi doloris indicium optate mortem, vt Aen. O terque quaterque beati, Quis ante ora patrum Troiæ sub mœnibus altis Contingit oppetere &c. At ego infelix præcipitatus ex patrio regno, quasi dicat ex summa felicitate in tanta mala: præbeo spectaculum. i. speculum rerum humanarum, q. d. tragicum argumentum, existens incertus quid agam, ne pro an ego prosequar. i. vici scar tuas iniurias, existens ipse egens auxilij, an ego consulam. i. consilio prospiciam regno. ego (inquit) cuius vitæ & necis, hoc est mortis violentæ, potestas pendet ex opibus. i. potentis alienis, quia si Romani aduatores fuerint, viuet: si destituerint eum, necandus videtur. Solutus legit per subiectionem interrogatiue sic, Incertus sum quid agam, Tuas ne iniurias prosequar? Ipse auxilij egens. An regno consulam? Cuius &c. vt sic ordo: Ego sum incertus quid agam. O frater prosequar ne tuas iniurias quasi dicat non: quia ipse sup. lūm egens auxilij. An consulam hoc est prospiciam & prosum regno? quasi dicat non: quia is sum cuius &c. Vtinam emori, hoc est extingui esset honestus exitus fortunis meis. f. aduersis. Alij habent possem: vt sit vtinam possem emori, & sup. sic honestus exitus esset fortunis meis, ne ego viderer viuere existens contemptus sed melius contentus scriberetur, ne ego videres contentus viuere, si ego defessus, hoc est defatigatus malis. i. aduersitatibus, cessissem iniuriæ. i. vtinam honeste mori esset, ne putaret contentus viuere si cessissem iniuriæ non redeundo in regnum, quia defessus malis. Nunc neque libet mihi viuere, quia turpe est, neque licet mori sine dedecore, quia turpe esset defesum

sum n
arqui
miser
est ve
guine

P
spo
inter
post
quiu
taren
ante
tur.
prat
balis
extol
no fo
At co
rius o
tem
maxi
ctiof
viti
largi
in tal
derer
men
antef
quod
bale
pini
ful C
ctori
tha, t
tisi o
fam u
regis
pleto
in di
tingi
lam,
lior,
dit. i
nere
citi
rem,
quen
uerin

SOLDVS
P
hu. f.
et. a
fallu
Pro c
vel di
tus eff
in me
gan. f.
rogab
que se

sum malis regem cedere iniuriæ, P. C. ego obtestor per liberos atque parentes vestros, per maiestatem P. R. subuenite mihi misero, ire obuiam iniuriæ, nolite pati regnum Numidiæ, quod est veltrum: tabescere. i. corrumpi per scelus. s. Iugurthæ, & san guinem familiæ nostræ.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quam causa freti, paucis respondēt; Hiempsalem ob seuitiam suam à Numidis interfectum: Adherbalem vltro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod iniuriam facere nequiuisset: Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset: neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde vtrique; curia egrediuntur. Senatus statim consulitur, fautores legatorum, præterea senatus magna pars, gratia deprauata, Adherbali dicta contemnere: Iugurthæ virtutem laudibus extollere: gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum diuitijs charius erat, subueniendum Adherbali, & Hiempsalis mortem seuerè vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, audax, potentis, honoris, diuitiarum, ceterum vitia sua callide occultans. is postquam videt Regis largitionem famosam imprudentemque, veitus (quod in tali re fieri solet) ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum à consueta libidine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero precium, aut gratiam anteferebat. Decretum fit uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham & Adherbalem diuideret. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens qui consul C. Graccho, & M. Flacco interfectis, acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha, tamen in amicis habuerat: tamen accuratissime accepit dando, & pollicendo multa perfecit, ut famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus, commodum regis anteferet. reliquos legatos eadem via aggressus, plerisque capit: paucis charior fides quam pecunia fuit. In diuisione regni, quæ pars Numidiæ Mauritiam attingit, agris virisque opulentior, Iugurthæ traditur: illam, specie, alteram quam vsu potiorem, quæ portuosior, & ædificij magis exornata erat, Adherbali possedit. Res potulare videtur Africa litum paucis exponere: & eas gentes quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem: ita ob solitudines minus frequentata sunt, de his haud facile compertum narrauerim cetera, quam paucissimis absoluiam.

Postquam finita oratione Adherbali dicit, quid ex altera parte legati responderint. [Largitione] quam fecerant, ut supra dixit. Cum causa eorum turpis erat. [Freti] Con hui. [Paucis] cum paucis verbis. [Hiempsalem ob] Hoc factum est. [Adherbalem vltro bellum inferentem] Et hoc quoque est factum. [Vltro] i. sponte, cum prouocatus non esset. [Queri] Pro conueni. [Adherbalem] Per omnia subauditur respondet vel dicunt, nam respondentes dicebant. [Ac Numantiæ cognitus esset] virtutem Iugurthæ in bello Numantino monstratam in memoriam reducant. [Ac] Pro quam. [Vtrique] Et rex, & legati. [Curia] i. senatu. [Consulitur] i. rogatur. Nam qui senatum rogabant, proposita re, de qua deliberandum esset, vnumquodque senatorum rogabat, ut sententiam suam diceret: deinde, cum

super ea re satis dictum videretur, senatores in sententiam mixtebantur. Nam ab vna parte curiæ, in alteram partem transferebantur. Et hoc erat ire pedibus in sententiam, quidquid maior pars decreuisset scripsit notabatur. Et id tale dicebatur senatusconsultum, vel Decretum senatus. [Deprauata gratia] i. ficta & corrupta ipsa gratia, siue per gratiam. [Contemnere dicta Adherbali] Pro contemnere. [Extollere Iugurthæ virtutem] Pro extollere. i. laudabant. [Nitebantur pro gloria] i. certabant. [Pro alieno scelere] i. ipsius Iugurthæ, ita contendebant pro scelere Iugurthæ, ut scelus Iugurthæ defenderent qui & Hiempsalem interfecerat, & Adherbalem regno spoliauerat. [Contra bonum & æquum] i. honestum, & iustum. i. honesta, & iustitia. [Seuerè] i. iuste, & pro merito vindicandum. i. puniendum. [Censebant] Iudicabant. [Sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus] i. censebat. Super omnes Aemilius Scaurus censebat Adherbali esse subueniendum. & Iugurtham esse puniendum, qui Scaurus, quamuis auarus & diuitiarum cupidus esset, tamen non permisit se à legatis pecunia corrumpi, quia videbat eam largitionem tam aperte & imprudenter fieri, ut inuidiam in eos qui corrupti essent, accendere posset. Mores autem Scauri describit, hæc de causa, quia cum diuitiarum & potentia cupidus esset, mirum videtur, quod & ipse non fuerit à legatis largitione corruptus. Sed Salustius causam ostendit, quare non permisit se corrumpi, & dicit, Scaurus quidem erat potentia cupidus, & diuitiarum, sed sua vitia callide & altute occultabat. Nolebat. n. ut omnes vitia sua intelligerent. Et ideo cum videret eam largitionem quam legati Iugurthæ faciebant, esse nimis apertam, & imprudentem, ita ut inuidiam accendere posset, & continuo seipsum & nihil pecuniarum à legatis Iugurthæ accipere voluit & propterea libere contra Iugurtham in senatu locutus est. Et hoc est quod dicit. [Homo nobilis] ex gente patricia. [Impiger] In laboribus exercitatus. [Factiosus] quæ factiones amabat. [Audax] Cupidus. [Callide] Altute, malitiose. [Is postquam] Ordo est. Is veritus. s. id quod solet fieri in tali re, ne polluta licentia accenderent inuidiam, continuit animum à consueta libidine, postquam ille videt famosam & imprudentem largitionem regis. [Regis] i. Iugurthæ, quam faciebant legati eius. [Famosam] i. infamem, & turpem. [Imprudentem] Quia nimis aperte, & impudenter eam largitionem faciebant legati. [Veritus] i. timens. [Quod in tali re fieri solet] Sic. n. euenire solet, ut eiusmodi largitiones odium, & inuidiam pariant, quia corruptum punit verum animi iudicium. Nam cum homo vel pecuniis, vel munere aliquo, vel gratia corruptus est: non dicit quod sentit & plerumque non sentit, id quod sentire debet. [Ne polluta licentia] i. ne turpis, & inhonesta largitio. [Accederet] concitaret. Animum à consueta libidine continuit. quia nihil à legatis accipere voluit. A consueta libidine, nã supra dixit eum fuisse cupidum diuitiarum. Dicit tamen quamuis pauci senatores, & maxime Scaurus, cuius magna erat in senatu auctoritas conferent, Iugurtham esse puniendum, & Adherbali subueniendum, tamen fautores Iugurthæ vicerunt. s. ne quid contra ipsum decerneretur. videlicet, ne pro tantis sceleribus puniretur. Nam verebatur se regno, & vita spoliari, quemadmodum ipse Hiempsalem interfecerat, & Adherbalem regno priuauerat. [Pars illa] videlicet fautores Iugurthæ qui corrupti erant pecunia & qui præponebant pecuniam, & gratiam veritati. [Quæ vero precium, aut gratiam anteferebat] i. qui præponebat pecuniam & gratiam veritati. [Vero] i. veritati. [Decretum fit] dicit quid decreuerit senatus. Decreuit senatus ut eligerentur decem legati ex Romanis, qui diuiderent regnum eorum, quod Micipsa tenuerat inter Adherbalem & Iugurtham. [Qui consul] Caius Gracchus, & M. Ful. Flac. interfectis acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Dicit quæ obrem L. Opimius princeps illius legationis eo tpe fuerit potens in senatu. Hic Lucius Opimius acerrime pro dignitate, & paribus senatus contra plebem, & C. Gracchum tribunum plebis dimicauerat, cum esset consul Res autem ita gesta est: C. Gracchus trib. pleb. plures leges ad minuendam nobilitatis potentiam, & ad conciliandam sibi populi beneuolentiam tulit, veluti de colonis deducendis, de vestibus publice militibus dandis sine stipendiorum diminutione, de iniuriis decem & septem annis ad militiam non cogendis, tulit & de suffragijs sociorum, pates Italos, & ciuens constituens. Tulit, & frumentariam legem, de annonæ pauperibus assignanda. Tulit de iudicibus deligendis. Nam cum soli antea senatores iudicarent, ob eamque rem a plebe timerentur, trecentos ex equestri ordine iudices adiecit paræ senatoribus numerum statuens, hæc lex potentiam senatus magna ex parte præcidit, ac minuit. Vias, lapide laborato, & arenâ

summa diligentia muniuit. Ob hæc cum se summe gratum sine à populo credidisset, Caium Fannium amicum suum ad consulatum gratia & fauore suo prouexit. Ipse trib. pl. secundo creatus est plebè id iubente, sine vlla ipsius petitione. Sed cum senatum sibi infestum animaduertisset, Fannium vero consulem ob id ipsam minus potentem, quia sibi amicus erat, rursus alijs legibus promulgatis, animos plebis suscitauit colonias Tarentum, atque Capuam mittendas, & Latinos in communionem ciuitatis uocandos, decernens. Sed cum L. Opimius factus consul multas ex legibus à C. Graccho satis abrogare decerneret, erat enim ei inimicus, quod Graccho Fannium amicum suum in comitijs præferret, repulsam antea acceperat, Gracchus multitudinem collecta, aduersus consulem resistere statuit, amicis, & maxime Fulvio Flac. viro consulari familiari suo, & in diuisione agrorum, collecta cohortante eum atque incitante. Quo die Opimius de abrogandis legibus Gracchianis erat laturus, prima luce ab vtrisque Capitolium occupatur, ibi dum consul sacra fecisset, minister quidam Antillus nomine intestina asportans, illis qui circa Fuluium erant, dixit cedite bonis ciuibus mali ciues, quo dicto minister à Fuluianis statim occiditur. Ea de re C. Grac. quidem indoluit. At L. Opimius consul, quasi data occasione, ad uiscendum suos hortatus est. Imber ea die certamen diremit. Postero die consul senatum summo mane in curiam uocat, ibi dum de repub. ageretur corpus Antilli cum planctu secus curiam defertur, simulante consule, id se mirari, senatu egreditur, & ad indignationem concitatus decreuit, ut Opimius consul videat, ne quid resp. detrimenti capiat, ille statim iubet, ut senatus arma capiat, atque equites Romani singuli binos seruos cum armis postredie adducant. At Fuluius contra se parare, & plebem colligere cepit. Igitur postero die Fuluius cum armis hominibus montem Auentinum occupat, hunc secutus est Gracchus tristis nec armatus, sed velut in forum iturus, togatus, paruò duntaxat gladio accinctus, ubi Grac. cum sua multitudinem se Fuluiò coniunxit, communi consensu miserunt iuniorum filium Fuluij cum caduceo ad senatum, & consulem, qui de concordia ageret, consul Opimius respondit, si de concordia agere vellent, de Auentino descenderent, & se iudicio senatus permitterent, ac veniam postulerent. Quod cum adolescens Graccho & patri retulisset, ferunt C. Gracchum voluisse ad senatum descendere. Sed ceteris non probantibus, iterum remissus est adolescens cum mandatis similibus. At Opimius pugnandi cupidus, puero in custodiam tradito, contra Gracchum & Fuluium cum multitudinem armatorum ac sagittarum Cretensum profectus aduersarios prælio commisso perturbat, & in fugam vertit. Fuluius in quoddam balneum se coniecit, ac paulo post deprehensus cum maiore filio occiditur, Gracchus fugiens eum in templum Dianæ se contulisset, & sibi ipse vim inferre vellet, à Licinio, & Pomponio fidelissimis familiaribus prohibitus est. Ita que in fugam conuersus cum aduersarij iuxta pontem ligneum illum iam assequerentur, Licinius & Pomponius amici de obijcientes non prius quenquam transire permiserunt, quam ipsi pugnares occisi sunt. Cum C. Graccho seruus vnus aufugerat Philocrates, ac eum vniuersi certatim eum hortarentur, nemo tamè auxilium præstaret, nec petenti equum quisquam concederet. & iam aduersarij adessent, se in sacrum deorum nemus proripuit, ibique à Philocrate seruo occiditur, qui primo dominum, deinde seipsum peremit. Caput eius abscissum, & Septumuleo quodam relatum, statera deinde impositum librarum x. & vij. ac dimidiæ pondus traxit, detracto cerebro, & pro eo plumbo infuso à Septumuleo, ut equum pondus auri de publico, ut erat promissum, acciperet. In eo certamine cæsa sunt circiter tria milia hominum ex pleb. Corpora C. Gracchi, & Fuluij, & aliorum hominum in Tyberim proiecta sunt, bonaque eorum publicata, edictum est mulieribus, ne lugerent. [Acerime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat] Nam ut supra apparet. Opimius consul victor cum tota nobilitate tria milia hominum ex plebe occidit, & quod crudelissimum fuit, occisos sepultura spoliavit, cadaueribus in Tyberim proiectis. [Ei Iugurtha] Opimius princeps legationis cum ad Iugurtham venisset, splendide susceptus est à rege, atque ab eo pecunia corruptus, commodum regis famæ & fidei suæ anteposuit. Ob quam rem cum Romam redisset, cum summo dedecore in iudicio damnatus est, ut tradidit Plutar. in vita Gracchorum. [Accuratissime] Diligentissime. [Perfecit] Obrinuit. [Fama] Fidei, quia pecunia corruptus Opimius pleris faciebat commodum regis, quam famam suam, & fidem. Nam in diuisione regni meliorem partem Iugurthæ assignauit. [Eadem via] i. eadem ratione. s. largitione pecuniarum,

[Plerosque] Maiorem partem legatorum pecunia corrupit pauci tamen ex ipsis corrumpi non potuerunt. [In diuisione] Dicit meliorem partem regni per legatos Iugurthæ fuisse assignatam, pulchriorem vero Adherbali. [Quæ pars] Subaudiorena. s. pars Mauritanæ, in qua habitant Mauri. [Illam alteram] Ordo est. Adherbal possedit illam alteram partem, potior em specie. i. pulchriorem, quam vtiliorem. [Specie] i. pulchritudine. [Quæ vtu] i. vtilitate. [Quæ portuosior] Quia hæc pars plures portus habebat. [Res] i. propositum. [Postulare] Exigere. [Sed quæ] Ordo est. Sed ego haud facile narraui compertum de his. s. locis & nationibus, quæ loca, & nationes sunt minus frequentata, aut asperitate aut solitudine ob calorem. De situ Africa totius videtur esse dicendum, sed quoniam in Africa loca sunt, & nationes, ad quas homines accedere non possunt, propter asperitatem, & solitudinem ipsorum locorum, quæ est in eis locis propter Solis calorem, ideo de his non dicam, quia de his veram non habemus cognitionem. [Ob calorem] Nam Africa in Meridie posita est, & circa eam calor solis vehementer exalatur, adeo ut multa loca habitari non possint propter solis calorem, de quibus locis se facile dicere non posse affirmat. [Aut asperitate] Aut solitudine minus frequentata. Conceptio generis est, nam neutrum genus concepit masculinum, & femininum, ut hoc loco. Cum dixisset, loca, & nationes, intulit frequentata, & neutro respondit. Dicit enim ea loca non esse frequentata & celebrata propter locorum nimiam asperitatem, & solitudinem, quæ est in eis locis, & hoc propter nimium Solis calorem, & ideo ad ea loca rarissime homines accedunt, & propterea de his perfecta, & verà cognitio haberi non potest, & cum vera non possit haberi cognitio, de his dicit se non esse scripturum. [Compertum] Cogitum. [Cetera quam paucissimum] Absoluum. i. reliqua loca, videlicet, quæ sunt frequentata, & de quibus potest haberi certa notitia, paucis verbis exponam. [Quam paucissimum] i. valde paucis verbis. [Absoluum] i. perfecte exponam. Nam absolueret est perficere, ita ut nihil desit. [Absoluum] i. dicam & exponam.

OB sciantiam. Ferocitatem animi sui. [Fautores] Qui fauebant Iugurthæ. [Gratia deprauata] Contaminata beneuolentia. [Voce] s. qua exornabant laudes. [Quasi pro sua gloria] tanquam pro maiestate sua certant. [Calide] Prudenter. [Famosam] Omnibus cogitam. [Imprudentem] Inuerecundam. [Lsbidine] A cupiditate diuitiarum. [Accuratissime] Honorifice. [Pollicendo] s. maiora. [Famæ] honori. [Attungere] breuiter describere.

ASCENSIVS.

POSTQVAM rex loquendi finem fecit Post orationem Adherbali assert sententiam responsorum per legatos Iugurthæ qui magis in pecunia, quam in factio aut iusta causa domini sui consili paucis respondebant querebat iustitiam ipsius regis, id pro summo fundamento habentes, quod Iugurthæ mores Scipioni Imperatori P. Q. R. iam pridem satis noti essent. In qua monendi sumus non nimium esse confidendum adolescentium presertim moribus, qui sepe deteriores sunt. Ordo igitur est: Postq. rex. s. Adherbal, fecit finem loquendi. i. conuicit, legati Iugurthæ. i. missi ab Iugurtha, facti magis largitione Iugurthæ quam causa. s. iustitiam, respondent paucis super verbis. Nota enim raro adduntur, unde dicimus, breui, paucis, recta, si qua, dextra, maiores & similia, subaudiendo, tempore, verbis, via, ratione, manu, natu vel tempore. [Respondent] Hiempsalem esse interfectum à Numidis) Calide tacent, quod iussu Iugurthæ, ob sciantiam suam, quia natura serox & Iuperbus reuera erat. [Respondent, & respondentes] dicunt Adherbalem inferentem) s. Iugurthæ, bellum vltro. i. priusquam laceratus sit, queri. i. conqueri, postquam sit superatus, quod nequisset facere iniuriam, & dicunt Iugurtham petere ab senatu, ne se putarent alium, ac. i. quam esset cognitus. s. Scipioni & exercitui Romæ. Numantie. i. apud Numantiam in Hispania, unde laudatissimum redierat: neu. i. ne ue. i. dicunt eum petere, ne senatores, ponerent verba inimici. i. Adherbali: ante facta sua. s. Iugurthæ. Deinde postquam id orauerant, vtrique tam Adherbal quam legati digrediantur à curia. s. Senatoria: Senatus consulitur. i. rogatur sententiam quid fieri debeat statim post abcessum contententium. Fautores legatorum & præterea. i. præter eos, magna pars senatus. i. senatorum, deprauata. i. corrupta, gratia. i. beneuolentia in Iugurtham, aut fautores eius, aut grauitudine ob dona eius, contemnere. i. contemnebant dicta Adherbali, & extollere. i. extollabant virtutem Iugurthæ: laudibus

dibus. i. plausibus manuum, gratia. i. benevolentia vultus, & voce. i. sermone. Denique nitebantur omnibus modis pro seclere & flagitio alieno. i. Iugurthæ sup. defendendo & purgando quasi. i. perinde atque niterentur, pro sua. i. propria gloria sup. augenda. At. i. sed contra. i. e. contratio, pauci (sicut ferè vbiq; pauciores sunt boni. i. vnde Iugurthæ. Rari quippe boni) quibus bonum. i. iustum & equum erat carius. i. dilectius & acceptius diuitijs, censebant. i. iudicabant, subueniendum sup. esse Adherbali, & mortem Hiempsalis vindicandam. i. vindictam prosequendam seuerè. i. rigide. Sed ex omnibus maxime sup. censebat id Aemilius Scaurus homo nobilis, impiger. i. strenuus, factiosus. i. seditionosus, audax. i. cupidus potentie, honoris, & sup. diuitiarum. Ceterum occultans vitia sua. i. ambitionem & auaritiam, callide. i. versute. [Et ita is]. i. Scaurus, postquam videt largitionem regis. i. Iugurthæ famosam. i. infamem, & impudentem. i. inuerecundè factam, veritus sup. id quod solet fieri in tali re, vbi potentiores corrupti sunt, ne licentia. i. potèntium, polluta. i. violata per largitionem, accenderent inuidiam. i. odium si quis obuiaret, ipse continuit animum sup. suum à libidine. i. auiditate factionis & nouarum rerum, consueta sup. sibi. Tamen. i. tandem aut nihilominus licet pauci cause vere fauerent, tamen illa pars. i. maior quæ anteferebat vero. i. veritati, aut iustæ querelæ, precium aut gratiam. i. fauorem suum, vici in senatu, ita vt nihil durius in Iugurtham deerneretur. Vnde sequitur. [Decretum fit]. i. decernitur in Senatu, vt. i. vt decem legati, missi. i. in Numidiam, diuiderent inter Iugurtham & Adherbalem, regnum quod Micipsa obtinuerat. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius homo clarus & potens tum. i. tunc in senatu, qui C. Grac. & M. Fuluius Flacco consulibus interfectis. i. propter leges populares exercuerat acerrime, in. i. contra plebem victoriam nobilitatis, quam obtinuerant nobiles interfectis trib. pl. Sanè Grac. vt placere, tulit leges de deducendis colonijs & vectibus publice militibus dandis sine stipendiorum diminutione, de minoribus xvij. annis ad militiam non cogendis; de suffragijs sociorum pares Italos & ciues constituens; & præcipue legem frumentariam de annonâ pauperibus assignandâ de iudicijs delegendis extra Senatum. Quo fauore fretus, C. Fannius amicum suum ad Consulatum perduxit, Tribunus plebis constitutus. Sed L. Opimius in consulatu suo, pluribus Grac. legibus abrogauit, reuocantibus Grac. & amico eius tunc consule, M. Ful. vnde orta seditione, Ful. Auentinum occupat, quem Grac. sequitur viribus & paruo duntaxat gladio accinctus. vnde iuniorem filium Ful. cum caduceo ad senatum & consulem de concordia misit qui tulit consulem decreuisse si concordiam peterent Auentinum deserent, quo audito, voluit Grac. ad senatum proficisci, sed ce teris id non probantibus, filius, remissus, in carcerem coniectus est à consule auido pugna. Nam statim cum magna manu in Auentinum irrupit, aduersario in fugam vertit. vnde Ful. se in quoddam balneum coniecit ac paulo post cum maioris estilio deprehensus occidit. Grac. in adem Dianæ profugit, vbi cum sibi vim inferre vellet, à Licinio & Pomp. fidelissimis familiaribus prohibitus; cum aufugere vellet, ab aduersarijs in ponte ligneo deprehensus fuisset, nisi familiares illi se pro illo morti opposuissent, quibus cadentibus in lacum dearum, nemus profugit: ibique à Philocrate seruo qui cum illo aufugerat, id expositans occisus est, qui occiso domino superuivere nolens se quoque interemit. [Iugurtham tamen]. Hoc est quamquam habuerat Rom. cum L. Lucium Opimum in inimicis. i. inter inimicos suos, tamen accepit cum accuratissime, hoc est cum summa cura, & perfecit dando & pollicendo multa, vt. i. vt anteferet. i. Opimius, fame, fidei & potestatis omnibus rebus suis, commodum regis. i. Iugurthæ. [Iugurthæ aggressus reliquos]. i. nouem legatos eadem via. i. dando & pollicendo multa, capit. i. in sententiâ suam adducit plerosque, quia fides fuit paucis charior quam pecunia. Ea pars Numidiæ quæ exiltens opulentior agris & viris, attingit Mauritaniam, traditur Iugurthæ in diuisione regni: Adherbal possedit illam alteram potiorem, hoc est meliorem specie, quæ vsu. i. utilitate, quæ erat portuosior hoc est habet plus portus, & magis exornata ædificijs. [Res]. i. utilitas & commoditas dicendorum, videtur ex postulare, ponere. i. vt exponam paucis situm Africæ, & attingere eas gentis. i. gentes, quibuscum, hoc est cum quibus fuit nobis bellum aut amicitia. [Sed hoc narrauero]. alij narrauerim legunt præteritum pro futuro) haud facile compertum, quia non est facile compertum, de his supple locis & nationibus, quæ loca & nationes sunt minus frequentata ob calorem; & asperitatem inter solitudines, sed absoluiam quam paucissimis cetera.

IN diuisione orbis terræ, plerique in parte tertia Africam posuere, pauci tantummodo Asiam, & Europam esse, sed Africam in Europam. Ea fines habet, ab occidente fretum nostri maris, & Oceani: ab ortu Solis, decliuem latitudinem, quem locum Catabathmon, incolæ appellant: mare sauum & importuosum, ager frugum fertilis, bonus pecori, arboribus infœcundus, cælo terraque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro aut bestijs interiere. Nam morbus haud saepe quenquam superat. Ad hoc: malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quomodo inter se permixti sint, quanquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diuersum est: tamen, vt ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, vtique rem sese habere cultores eius terræ putant, quam paucissimis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.

IN diuisione) Dicit communem esse opinionem scripturum, quod orbis terrarum in tres partes diuisus sit. i. Asiam, Europam, & Africam: fuerunt tamen qui dicerent orbem terrarum tantum in duas partes esse diuisum. i. in Asiam, & Europam. & huiusmodi Africam in parte Europæ posuerunt. [Plerique]. i. maior pars scriptorum. [Posuere]. i. scripsere. Nam ponere significat scribere. Horatius: Scriptor honoratum si forte reponis Achillem. Iuuenalis: Semper ego auditor tantum nunquam ne reponam. i. rescribam. Persius, Scis ponere lucium. Pauci tantum subaudi posuere. [Sed Africam in Europa esse] Describit Africam, & ei dat terminos ab oriente, & ab occidente. [Ea]. i. Africa. [Fretum nostri maris]. i. aquam nostri maris. Nam fretum licet mare significet, proprie tamen dicitur aqua maris mobilis ab vndarum feruore nominatum. [Et oceani] Oceanus est mare magnum, quod vnuerfam terram ambit. [Ab ortu solis decliuem latit]. i. habet. Ab oriente, inquit, Africa habet fines latitudinem quandam decliuem. i. pendentem: quem locum Catabathmon incolæ appellant, habitatores eum locum lingua Punica appellant Catabathmon. [Mare sauum] i. est nauigandum difficile, & periculosum. [Ager fertilis frugum] Per omnia subauditur est. Terra inquit fecunda est, & fructifera. [Bonus pecori] Ager Africa bonus est, & utilis pecori, quia pascua habet latissimæ: pecoris autem appellatione omnia animalia grandiora intelligunt, vt sunt armenta, & greges. [Arborum infœcundus] Sterilis est arboribus. Nam ibi arbores non nascuntur, ratio autem subinfertur statim, quia ibi neque de cælo pluit aqua, neque de terra manat. [Penuria]. i. inopia. Genus hominum salubri corpore. Non potuit breuius, & persectius, cuncta describere. In Africa, inquit, homines corpora habent sana, raro morbis & infirmitatibus obnoxia, & ideo maiori ex parte homines vsque ad senectutem viuunt. [Velox] Quantum ad cursus celeritatem. [Plerosque]. i. maiorem partem. [Senectus dissoluit] Dicit homines ibi pro maiori parte non mori, nisi senectute. [Dissoluit]. i. interemit. [Ferro] Videlicet in pugna dimicando, aut in aliquo priuato certamine. [Bestijs] Videlicet vel leonibus, vel alijs feris. [Nam morbus] Vere dico, quia pro maiori parte intereunt, vel senectute, vel ferro, aut bestijs, quia ex morbo raro moriuntur. [Superba] Occidit, interimit. Virg. j. Aeneid. Clam ferro incautum superat. i. interficit. [Ad hoc]. i. præterea. [Malefici generis plura animalia]. i. sunt, vt leones & serpentes. [Sed qui mortales] Descripsimus Africam, & fines eius, & qualitatem terræ, atque hominum. Nunc dicemus qui homines primo habitauerint Africam. Deinde quæ adiuncti cum prioribus se commiserunt. Et hoc quod dicam, licet dissentiat à fama multorum, tamen ita nobis interpretatum est ex libris Punicis, qui fuerunt Hiempsalis, & ita etiam res se habet sicuti habitatores Africæ putant. Ordo est. Sed tamen ego quam paucissimis dicam, qui mortales habuerint Africam in initio, & qui postea accesserint, aut quomodo sint permixti inter se, vt et nobis interpretatum ex libris Punicis, qui dicebantur, fuisse regis Hiempsalis, & vt cultores eius terræ putant, rem sese habere, quanquam est diuersum ab ea

fama, quæ obtinet plerisque. [Mortales] Homines. [Africam habitauerint.] Et qui homines postea super uenerint, & additi sint, & adiuncti. Inter se permixti, uidelicet posteriores cum prioribus. [Quamquam ab ea fama, quæ plerisque obtinet diuersum est.] i. quamquam, hoc, quod dicam, dissentiat a fama multorum. Nam multi dicunt rem non ita sese habere. [Diuersum.] Differens. Tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, nobis interpretatum est. Salutis. fibros lingua Punica conscriptos habebat qui aliquando regis Hiempsalis fuerant. Eos cum non intelligeret propter diuersitatem linguæ, sibi fecit interpretari, ex quibus libris accepit, qui primi homines fuerint, qui Africam habitauerint. [Cultores.] i. habitatores. [Eius terræ.] i. Africæ. Opinio eorum, qui nunc habitant Africam, conuenit cum his, quæ accipi ex libris Punicis. [Rem sese habere.] i. rem ita esse, & veritatem ita esse. [Ceterum fides eius rei penes auctores erit] Sed hoc, inquit, creditur auctoribus Punicis non mihi, quia auctores Punicis hoc probè esse ponunt.

MARL.

IN diuisione orbis Cosmographi orbem continentem aiunt esse, cum re uera non sit. nam videmus multa maria mediterranea. Libya triquetra. i. triangularis est, ut ait Str. vii. versus austrum. i. versus partem Meridionalem habet Cretam versus Occidentem habet Iberiam oppositam; versus Orientem habet Syrtis, & Cyrenes, a qua parte, quia est nobilior incipit, in illa enim parte sunt vrbes præstantissimæ. Abundantia aquarum, quæ maxime prodest ad uertatem ideo abundantissima est frugum, varia sunt animalium genera, ut Elephantis, sunt, ut Solinus scribit, mustelæ etiam magnitudine qua est felis. Et irudines in aliquo flumine altas septem cubitos habent gulam perforatam ex qua spirant: sunt uites tantæ magnitudinis ut duo uix possint completi. Libyci a Græcis Maurisij, a Romanis Mauri appellantur, Salutis. ait, Mauros pro Medis, ultra Mauritaniæ est regio Massalyorum in qua equis paruis utuntur, sed faciles sunt, nam uirga reguntur, & multi sequuntur dominos tanquàm canes. In interiora Libyæ sunt loca montana, versus mare sunt loca feracissima, quæ Getuli tenent. Denique sunt Aethiopes Hesperij, versus Orientem sunt Nasamones, & Garamantes ultra hos non habitatur, versus Aethiopiæ omnia Libyæ loca sunt habitata. Latitudo Libyæ est quatuordecim milia stadia, longitudo est paulo minor duplex. [In diuisione orbis] Rotunditatis. [Decliuem latitudinem] Quia Mauritania habet multa loca montana descendencia versus Syrtis, & ibi sunt Getuli. [Catabathmon] Incipit hic locus ab Alexandria usque in Aegyptum. [Infæcundus] Sterilis. [Penuria] Indigentia. [Terra] Quia non sunt fontes, nec flumina. [Superat] Enecat. [Adhoc] Ad perdendos homines. Intelligendum tamen est loca Libyæ habere latitudinem versus Orientem, non autem longitudinem quia versus Orientem sunt flumina.

GLAR.

EA fines habet ab occidente fretum nostri maris & Oceani) Fretum Herculeum intelligit, quod uocat Fretum nostri maris, & Oceani, quod inter nostrum mare, & Oceanum est. Propius ad Geographicam ueritatem dixisset, Ea sine is habet ab occidente fretum nostri maris, & Oceani. Verum hic auctor, quemadmodum & Liuius, parum pensi hæc habuit. C. autem Cæsar apud Latinos, & Herodotus apud Græcos haud quaquam hæc neglexissent. Catabathmon uero Africæ limitem ab ortu Solis ueruste. s. ponit, eum quidam etiam Nilum, quos Ptolemæus recte repræhendit lib. ij. cap. j. Hæc autem uerba, Mare sæuum, & importuosum, & ager frugum fertilis, &c. de tota Africa, non de Catabathmo intelligenda. Verum hoc quoque Lectori considerandum. Quo sensu ad finem huius descriptiunculæ, antequam narret qui mortales initio Africam habuerint, subnectit: Adhoc malefici generis plurima animalia, sit ne Adhæc, pro præterea positum, ut sæpe alias, an ad hoc. i. ut homines non ueniant ad extremam senectutem. [Interpretatur nobis est, utique rem sese habere] Interpretatum passiuè usurpauit, Nam ea deponentia olim erant communia, ut apud Græcos sunt uiciorum auctore Priscè. Et utique, quæ sunt dictiones pro Et uti. i. & quemadmodum. Gothi codex habebat, utique, quod placet, propter uitandam ambiguitatem.

ASC.

IN diuisione orbis terræ) Descripturus per topographiam loca, regiones, reges, & populos Africa; primo ponit diuisionem orbis terræ, quam, quia alij bimembrem faciunt, diuidentes uniuersam terram in Asiam, & Europam, utpote, qui Africa sub Europa constituant, alij uero trimembrem distinguentes Africam ab Europa, ideo dicit plerique. Vnde ordo est. Plerique. i. plurimi cosmographi, i. mundi descriptores, posuerunt

diuisione orbis. i. globi rotundi, terræ. s. uniuersæ, Africam in tertia parte, pauci sup. dixerunt, Asiam & Europam esse tantum modo. s. in diuisione orbis terræ, sed sup. dixerunt Africam esse in Europa: Ea. s. Africa, habet ab occidente fretum. i. feruorem aquarum, nostri. i. Italici, seu Tyrreni maris, & Oceani. i. magni maris accingentis totum uniuersum, quod habet ad Mauritaniam. [Ab ortu Solis.] i. ab orientali plaga, habet latitudinem decliuem. i. in conualle descendentem, quem locum incolæ appellant Catabathmon. i. descensum, ut dicam lectione sequenti. [Mare sup. est illic sæuum.] i. truculentum, & indomitum (quo circa monitum a Palinuro uocatur Aen. v. quodlibet mare. Et hinc Flac. j. Carm. Ode 3. Illi robur & æs triplex Circa pectus erat, qui fragilem truci Commisit pelagorum ratem Primus) & supp. importuosum. i. nullum portum satis tutum habens. [Ager supp. est illic fertilis frugum] Vnde idem Flac. j. Carm. Ode j. Illud si proprio condidit horreo, Quidquid de Libycis ueritur areis, &c. Et Plin. lib. x. scribit in Africa esse regionem cel. millium passuum per circuitum fertilitatis eximia, cum centesima fruge agricolis Fœnus reddenti terra. Et ager est bonus. i. uilis pecori. s. alendo, unde Maro Georg. 3. Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua uersu Prosequar? & raris habitata Mappalia testis? Sæpe diem noctemque, & totum ex ordine mensum Pascitur, itque pecus longa in deserta sine ullis Hospitijs, tantum campi iacet, &c. Et ager est illic infæcundus arbori. s. ferenda, penuria. i. propter penuriam. i. inopiam, & difficultatem habendarum aquarum coeli. i. aeris per pluuiam, quia illic rarissime pluit, & terræ, quia nec fontes nec riuos frequentes habet, uide arenosa est regio. Genus hominum est corpore salubri. i. proximo ad salutem, quia sano, unde hic salubre quod dat salutem pro sano quod habet sanitatem accepisse dicitur. Et oratorie dictum est salubri corpore. i. habens salubre corpus, & est uelox, patiens laborum. i. facilliter tolerans labores: senectus. i. uelox ætas, dissoluit. s. in morte naturali plerisque. i. plurimos eorum, nisi qui interiere ferro, ut in bello, aut beltijs. s. feris, aut uenenois, quæ illic plurimæ sunt. Nam morbus haud sæpe. i. raro superat, hoc est vincit usque ad dissolutionem, quenquam. i. aliquem eorum. Adhoc. i. in super sup. ibi sunt plurima animalia, generis malefici, hoc est de genere malefici. i. facienti homini malum. Sed ego dicam quam paucissimis, hoc est ualde paucis sup. uerbis, qui mortales habuerint. i. incoluerint, in initio Africam: quique, hoc est & qui accesserint postea, aut quomodo primi, & accesserint, sint permixti inter se, quamquam sup. quod dicam, est diuersum ab ea fama, quæ obtinet, hoc est occupat, & credere facit, plerisque. i. plurimos, tamen dicam uti, hoc est quemadmodum, interpretatum. i. latinis uerbis expostum est, ex libris Punicis, hoc est Punicæ lingua descriptis, qui dicebantur esse Hiempsalis regis, utique. i. & uti. i. & quemadmodum; (Sunt enim duæ particule) cultores terræ eius, & hoc est eiusmodi aut Hiempsalis, putant rem. i. rei ueritatem habere sese. [Ceterum] i. sed fides. s. credulitas; aut fidelitas in descriptione eius rei, hoc est populorum, & habitatorum Africæ, erit penes auctores. s. Punicos, q. d. non penes me, quia eam rem penitus exploratam non habeo. Prosequitur autem descriptionem, dicens.

Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, inculti que, quis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur, vagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt: exercitus eius compositus ex varijs gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabatur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armeni nauibus in Africam transfuisti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanum magis, hiq. alios nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutuandi copia erat, Mare magnum & ignara lingua, commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Getulos sibi miscuere, & quia sæpe tentantes agros, alia deinde, & atque alia loca petuierant, semetipsi Numidas

* alij nō hūc, est

SOLDVS

* atque non in ueribus

midas appellatur: Ceterum adhuc aedificia Numidarum agrestium, quæ Mapalia illi vocant, oblonga in curuis lateribus tecta, quali nauium carinæ sunt. Medis autem & Armenijs accessere Lybies. Nam hi propius mare Africum agitabant. Getuli sub Sole magis, haud procul ab ardoribus. Hiq. mature oppida habere, nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se constituerant. Nomen eorum paulatim Lybies corrumpere, Barbara lingua Mauros, pro Medis appellantes. Sed res Perfarum breui adoleuit, ac postea Numidiæ nomine, propter multitudinem à parentibus digressi, possidere ea loca, quæ proxime Carthaginè Numidia appellatur. Deinde vtriq. alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere: nomen, gloriamq. sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Lybies quæ Getuli minus bellicosi, deniq. Africæ pars inferior, pleraque ab Numidis possessa est: victi oēs, ingentem, nomenq. imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domini, minuendæ gratia, pars Imperij cupidine sollicitata plebe, & alij nouarum rerum auidi, Hipponem, Adrumetū, Leptim aliasq. vrbes in ora maritima condiderunt: hæc breui multum auctæ, pars originibus suis presidio, aliq. decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: qm̄ alio properare tempus monet. Igitur ad Catathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thæreon, ac deinceps duæ Syrtes, interq. eas Leptis, deinde Aræ Philemon, quem locum Aegyptum versus finem imperij habere Carthaginenses. post, aliæ punicæ vrbes, cetera loca vsq. ad Mauritaniã Numidæ tenent. Proxime Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiã Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius vagos agitare. Post eos Aethiopes esse, deinde loca exulta Solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino, pleraq. ex Punicis oppida, & fines Carthaginensium, quos nouissime habuerant: P. R. per magistratus administrabat. Getulorum magna pars, & Numidæ vsque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant. Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen cetera ignarus P. R. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa & eius incolis, ad necessitudinem rei, satis dictum * est.

* alij nõ
hãr, est

SOLDVS

Africam in initio) Primi qui habitauerunt Africam fuerunt Getuli, & Lybies, qui ritu ferarum sine legibus & sine vllò rectore viuentes sparsi vagabantur. Deinde mortuo Hercule gentes diuersæ, quæ erant in exercitu eius ex Hispania per mare in Africam transierunt. Hæ autem gentes erant Medi, Persæ, Armenij. Sed Persæ coniunxerunt se Getulis, & connubia miscuerunt, Medi & Armenij adiunxerunt se ad Libyes. Et ita paulatim in Africa creuit numerus incolarum, vrbesq. edificari coepit sunt ab his, qui antea in tugurijs habitabant. Postea etiam Phœnices venerunt in Africam, & multas vrbes condiderunt, quas Salustius inferius commemorat. [Habuerunt] i. habitauerunt. [Asperi] i. duri, & rigidi, quantum ad victum. nam carnis ferinis. & pabulo velcebantur tantam pecora. [Inculti] Quantum ad vestitum. [Atque humi] i. ex terra. [Moribus neque legibus] Inter mores & leges hoc interest, Mos est communis consensus omnium simul habitantium, qui inueteratus consuetudinem facit. Lex est quæ aliquid fieri non fieri ve præcepit, aut verat. [Palantes] i. sparsi, & vagantes. [Quo] Subauditur ea parte certas, & stabiles sedes, aut domicilia non habebant. Sed vbiunque nox eos, inuenisset, ibi habitabant. Sed postquam, cum inquit hercules in

Hispania mortuus esset, exercitus eius, qui mixtus erat ex diuersis gentibus, statim dissipatus est, quia cum essent, diuersæ nationes per gentes, simul stare non potuerunt, amisso duce: & ideo pars eorum ex Hispania per mare transiit in Africam. [Exercitus eius compositus] i. mixtus. [Ex varijs gentibus] Nam alij erant Medi, alij Persæ, alij Armenij. [Amisso duce] i. Hercule. [Passim] i. vbiq. per omnes. [Imperium petentibus] Quia unusquisque sibi quærebat Imperium. [Breui dilabitur] i. dissipatur, & euit. [Proximos] i. vicinos. [Nostrum mari] i. Africo mari. i. Romano. i. mari per quod nos Romani nauigamus, & sub imperio nostro tenemus. Sed Persæ intra Oceanum magis. i. occupare locos. Nam hi retrahentes se longius à nostro mari mediterraneo, magis Oceanum versus habitauerunt. [Hi] alueos nauium inuersos. Aluei nauium inuersi fuerunt eis. [Tuguria] Quia sub fundis nauium inuersis habitauerunt. Et causam ostendit, quare sibi aliter domos aedificare non potuerunt, quia nec in Africa materies lignorum erat, nec ab Hispania emere poterant, aut commutare. Nam inter Africam & Hispaniam medium est mare, & præterea cum linguam Hispanicam ignorarent, nos satis commode negociationes exercere poterant. [Materies] videlicet ligna. Nam supra dixit terram Africæ esse infœcundam arboribus, propter nimium caloris æstus. [Copia] i. facultas. & declarat, quare non poterant emere ab Hispania, aut commutare, quia mare, & ignara lingua prohibebant. [Mare magnum] i. mare Oceanum, quod est inter Africam & Hispaniam. [Ignara] i. ignota, incognita. [lingua Hispana] ignota ipsi Persis, vel ignara lingua. i. sua. i. ignorans. [Commercia] i. negociationes. [Hi] i. Persæ. [Et quia sæpe tentantes agros] Dicit quare hi Persæ cum Getulis adiuncti Numidæ sint appellati, hi ab initio qualitatem agrorum tentantes sæpius, vt terram sterilem & fecundam inuenirent, multa loca diuiserunt & à diuidendo semetipsos Numidas appellauerunt, à Græco vocabulo. Nam *vai* significat diuido. [Partiuerant] Antiqui partio, & partior dicebant, vt hoc loco partiuerant dixit. Nos autem partior dicimus. [Tentantes agros] i. qualitatem agrorum probantes, an fecunda esset in eis terra, an non ex hoc ueniebat, vt multa loca diuiderent, quia agros, quos steriles & infœcundos probabant eos deserabant, & relinquebant, atque alios tentabant. [Ceterum adhuc aedificia Numidarum] Dicit ergo Salust. quod vsque ad sua tempora aedificia domorum agrestium, siue rudium Numidarum gentium in modum, siue ad instar carinarum erant facta, quia sic à principio alueos nauium inuersos pro tugurijs habere. [Mapalia illi vocant] Ex hoc ergo loco aperte colligitur, quid significent Mapalia. Nam Mapalia sunt domus hominum agrestium in agris. [Incuruis] i. flexis, & incuruatis. [Nauium carinæ] Carina est pars nauis inferior. [Medis autem, & Armenijs accessere Lybies] Ita qui dem Persæ coniunxerunt se Getulis, sed Medi & Armenij adiunxerunt se ad Lybies populos. [Accessere Lybies] i. celsere ad Lybies. i. peruenerunt ad Lybies, & se eis coniunxerunt. Lybies autem magis mare Africum Romam versus agitabant. Getuli vero in meridiem magis uersi non procul à Solis ardoribus habitabant. [Mare propius Africum] i. magis propè Africum. [Agitabant] i. habitabant, & uiebant. [Sub sole magis] In plagam australem magis descendentes. [Hiq. mature oppida habuere] Medi & Armenij celeriter vrbes habuerunt, quia per mare Africum in Hispaniam nauigare, & mercaturam exercere poterant. [Qui] i. Medi, & Armenij. Nec quenquam mouere debet, quod relatiuum hoc ab antecedente tam longe distet, quia hæc omnia per parenthesim interposita sunt, videlicet. Nam hi Lybies mare propius Africum agitabant, Getuli sub sole magis haud procul ab ardoribus. [Mature] i. celeriter. [Oppida] Vrbes. [Freto] Id est mari. [Diuisi ab Hispania] quia vt dictum est, mare diuidit Africam ab Hispania. [Mutare res inter se constituerant] Ac de causa, inquit, Medi, & Armenij celeriter vrbes condiderunt. quia per mare in Hispaniam nauigare poterant, & mercaturam exercere unde cito facti sunt opulenti. Sed mirum uideretur, quod supra dixit Persas, qui postea Numidæ sunt appellati, ideo alueos nauium inuersos pro tugurijs habuisse, propterea quod domos, & vrbes aedificare non poterant, quia ab Hispania materiam aedificandi emere non poterant, nec res commutare, quia mare prohibebat, quod medium erat. Nunc autem dicit Medos & Armenios celeriter vrbes aedificasse, opportunitate maris, per quod in Hispania nauigabant, interueniente. Ergo mare Persis erat impedimento, & Medis, atque Armenijs adiumento ad nauigandum in Hispaniam. Hoc certe mirum uideretur, sed maria erant diuersa. Oceanus enim

magis his
sedet solus
quam hi
sic, sed m
que sedis
attentius le
des.

mare magnum Persas ad Hispaniam diuidebat, & per Oceanum nauigare non poterant. Medi autem, & Armenij commode per mare Africum in Hispaniam nauigabant. [Instituerant] .i. inceperant. [Mutare res] .i. mercaturam exercere, quæ fit per commutationem rerum. [Nomen eorum paulatim Libyes corrumperet] Subauditur instituerant. Cæperant, inquit, Libyes populi paulatim corrumpere nomen Medorum pro Medis Mauros vocantes. [Libyes] Cum his se coniunxerant Medi, & Armenij ut paulo ante dixit. [Sed res Persarum] Dicit quemadmodum hæc gentes in Africa creuerint, & imperium auxerint. f. Medi, Armenij, Persæ, & Medos quidem, atque Armenios dixit celeriter vires edificasse, quia commode in Hispaniam nauigare poterant, & mercaturam exercere. Nunc dicit quomodo creuerint Persæ, qui Numidæ sunt appellati. sicut supra dixit. [Sed res Persarum] .i. imperium. Virg. 3. Aen. Postquam res Asiæ Priamiq. euertere gentem. [Breui] .f. tempore. [Adoleuit] .i. creuit, ac si diceret, ita quidem Medi, & Armenij nauigando, & mercaturam exercendo cito vires condiderunt, & opulenti facti sunt, sed & Persæ breuiter imperium suum auxerunt, non mercaturam exercendo, sed bella gerendo. Nam Persæ, qui Numidæ sunt dicti, finitimos populos bello superatos Imperio suo subegerunt, atque ita gloria belli magni facti sunt. [Ac postea Numidæ nomine propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxime Carthaginem, Numidia appellabatur] Dicit quod hi Persæ, qui postea dicti sunt Numidæ, cum multum numero, & multitudine creuissent, à parentibus suis discesserunt, & ea loca, quæ sunt prope Carthaginem possederunt, quæ loca postea dicta sunt Numidia. [Ac postea] Numidæ nomine, ac si diceret, hi Persæ prius, postea Numidæ appellati nomine, digressi à parentibus propter multitudinem possederunt ea loca, quæ prope Carthaginem appellatur Numidia. [Digressi] .i. cum discessissent. [Proxime Carth.] .i. valde prope Carthaginem [Deinde vtrique] Dicit, hi Numidæ, quamuis in duas partes essent diuisi, tamen ad bella gerenda sibi inuicem auxilio erant, & ita populos vicinos Imperio suo subiugabant. [Deinde vtrique] videlicet, & hi qui in pristinis sedibus remanserunt, & hi, qui sedes nouas, & loca prope Carthaginem occupauerant. [Freti] Confisi, quia vbi opus erat, sibi inuicem auxilia præstabant. [Finitimos] .i. populos vicinos, & proximos. [Armis] .i. bello. [Nomen] .i. famam. [Magis quam hi, qui ad nostrum mare procefferunt, quia Libyes, quam Getuli minus sunt bellicosi] Dicit Numidas, qui Persæ prius dicebantur, maiorem famam, & gloriam bello sibi comparasse quam Medos, & Armenios. Et hæc fuit ratio, quia Getuli, cum quibus se Numidæ coniunxerant, magis bellicosi fuerunt, quam Libyes, cum quibus Medi, & Armenij se coniunxerant. Et hoc est quod dicit. [Qui ad nostrum mare procefferunt] .f. Medi & Armenij. Nam supra dixit, Medos & Armenios se ad Libyes adiunxisse, qui mare proptus Africum agitabant. Dicit ergo Numidæ nomen, & gloriam sibi addidisse, magis quam Medi, & Armenij, qui ad nostrum mare procefferant. i. iuxta mare nostrum habitauerant. Et hæc fuit ratio, quia Libyes, quibus admixti sunt Medi, & Armenij minus sunt bellicosi, quam Getuli. quibus se admiserunt Persæ, qui postea Numidæ sunt dicti. [Ad nostrum mare] .f. mare Africum. hoc tempore dicitur mar Lion. Denique Africa pars inferior pleraque à Numidis possessa est, ac si diceret, Vis videre, quomodo verum est, quod dico, videlicet, quod Numidæ maiorem belli gloriam adepti sunt, quam Medi, & Armenij, qui postea dicti sunt Mauri; Ecce maiori ex parte gentes oēs, quæ in inferiori parte Africae posita sunt, à Numidis bello victæ sunt, & in gentem nomenque concessere victorum. [Pars inferior] Videlicet, pars illa, quæ magis in plagam australem descendens meridiem respicit. [Pleraque] .i. pro maiori parte. [Victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere] Consuetudo fuit apud antiquos, ut victi nomen acciperent eorum, qui vicissent, unde gentes, & populi, qui fuerant à Numidis victi bello, nomen proprium amiserunt, & Numidæ sunt appellati. [Et hæc est quod dicit imperantium] .f. Numidarum. [Concessere] .i. peruenere. [Postea Phœnices] Hoc vsque dixit, quomodo Getuli & Libyes primi populi fuerint, qui Africam habitauerint, deinde quemadmodum Persæ, Medi, & Armenij his adiuncti, Imperium in Africa auxerint, mutato nomine, ut Persæ Numidæ vocarentur, Medi & Armenij appellarentur Mauri, Nunc dicit quemadmodum de Phœnice regione noui in Africam transferunt, Imperij cupiditate ducti, & rerum nouarum auidi, qui multas in Africa vires condiderunt. [Alij multitudinis minuendæ gratia] varias causas ostendit, quare de Phœnice in Africam multi venerint.

[Gratia] .i. causa multi descendebant, ut multitudinem domini minuerent, quia regio tantam multitudinem commode capere non poterat, & pascere. [Pars Imperij] cupidine sollicitabat plebem Multi Imperium affectabant, cum essent potentes, & plebem, minuantique turbam, & inopem inducebant, ut secum proficiscerentur ad nouum Imperium querendum. [Sollicitata] Verbis, & pollicitationibus inducunt. [Hipponem, Adrumetum, Leptim] Hæc sunt nomina ciuitatum. [In ora] In regione maritima. videlicet circa mare. [Hæ] .f. vrbes. [Originibus suis præsidio] Aliquæ harum ciuitatum præsidio fuerunt Phœnicibus, unde originem ducebant aliæ fuerunt honori, & ornamento. [Nam de Carthagine] Dicit quemadmodum Hipponem, Adrumetum, & Leptis originem ducunt à Phœnicibus, quia de Carthagine nolo, inquit, dicere, quia melius est de ipsa tacere, quam parum dicere. Nam & ipsa Carthago à Phœnicibus originem ducit. Sed quia Carthago à amplissima ciuitas erat, & caput totius Africae, maluit tacere de ipsa, quam tantummodo dicere, a quibus condita esset nisi etiam totam explicaret historiam. A Phœnicibus autem hoc modo originem ducit. Dido cum fratrem suum Pygmalionem, qui maritum eius Sichæum interfecerat fugeret, collecta ingenti multitudine de Tyro, quæ pars est Phœnicæ regionis, classe in Africam venit. unde cum ab Iarba rege pelleretur, callide perit, ut ei venderet tantum terræ, quantum posset corium in bois tenere. quod cum ille promississet corium in tenuissimas corigas sectum terendum occupauitque stadia xxiiij. quæ tria miliaria conſiſtunt. Atque ita urbem condidit, quæ primo Byrsa appellata est à corio bouis nam Byrsa significat bouis corium postea aucta Tyros dicta est, postremo Carthago vocata ab Cartha oppido, unde fuit Dido. Hæc ciuitas postea aucta ad eam magnitudinem venit ut xxiiij. miliaria in circo pateret, tunc cum capta, & eversa est à Scip. Aemilio qui ob eam victoriam Africanus postea dictus est. [Alio] .i. ad aliud, videlicet ad historiam politam Iugurthini belli persequendam. [Mouet] .i. horrat. [Igitur] Ergo succinſte, & breuiter dicamus de alijs ciuitatibus Africae, quandoquidem de Carthagine nunc dicere volumus, quoniam longam explicare oporterec historiam, quod nunc facere non possumus, quia ad aliud tendimus. [Igitur] Describit ciuitates, quæ sunt citra fines Africae, quæ orientem respiciunt. Nam antea dicit Africam ab Oriente habere fines Catabathmon, qui locus diuidit Africam ab Aegypto. [Ad Catabathmon] .i. apud, videlicet citra Catabathmon. Nam ultra hunc locum Africa non procedit. Prima Cyrene est. prima ciuitas, quæ inuenitur apud Catabathmon est Cyrene, hæc ciuitas Cyrene dicitur a regina Cyrene, quæ eam condidit, & de suo nomine eam appellauit, ut dicit Seruius. [Colonia Thercon] Nomina ciuitatum sunt. [Dux Syrtis] Ipse Sal. inferius describit has Syrtis. Sunt autem loca in mari periculoſa, quia sunt arenosa. [Inter quas Leptis] Hæc ciuitas inter duas Syrtis est posita, non quod in mari sit fundata, sed extra mare posita inter duas Syrtis. [Deinde Philænum aræ] .f. sunt. Quare hic locus dictus sit Philænum aræ. Historia est consideranda. nam hæc Carthaginienses, & Cyrenenses de finibus inter se bello decesserunt, tandem defatigati, ita inter se conuenerunt, ut certo die legati vtriusque ciuitatis domo discederent, & quo in loco obuij inter se fuissent, is locus communis vtriusque ciuitatis finis haberetur. Igitur à Carthagine duo fratres missi sunt, qui Philæni vocabantur, hi celeriter iter suum direxerunt. Cyrenenses tardius iuerunt. Hi igitur domi Phœnias meuentes, quia tardius iuerant, criminabantur Carthaginienses, dicentes eos ante tempus constitutum domo discessisse, & propterea celerius venisse, se non passuros, ut victi domum habeant. Igitur cum Carthaginienses aliam aliquam conditionem æquam peterent, Cyrenenses hanc eis obrulerunt, ut quo in loco fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur se quoque tandem conditionem subire paratos. Philæni probata conditione, se vitamque suam reip. adonauerunt, atque vbi fines patriæ esse volebant, ibi viui sepulti sunt. ob eam rem Carthag. Philænis fratribus aras consecrauerunt in eo loco, vbi viui obruti, ac sepulti sunt, Philæni non aræ est locus vbi sunt fines imperij Carth. versus Aegyptum. [Quem locum] Ordo est, quem f. locum ipsi Carthaginienses habere finem. f. Imperij versus Aegyptum. [Post aliæ Punicæ vrbes] .f. sunt post loca, & ciuitates, quas supra descripsit, sunt aliæ Punicæ vrbes. i. vrbes Carthaginiensium. [Cetera loca] apparet magnum fuisse Numidarum, Imperium. [Super Numidia] .i. vltra Numidiã. Ordo est. Nos accepimus Getulos vagos agitare partim in tugurijs, alios incultius, supra Numidia, vltra Numidiam, inquit, habitant Getuli, partim in Tugurijs, alij etiam incultius

culius vagantes. Et ultra Getulos habitant Aethiopes. Post Aethiopes loca sunt deserta, exusta caloribus Solis. [Acceptimus] .i. audiimus, intelleximus. Tuguria sunt vilia aduicia in agris paleis tecta à regendo dicta. [Incultus] .i. asperius, quia multi ex Getulis subdio, hoc est sub aëre degūt sine tecto. [Agitate] .i. vi uere, habitare. [Post eos Aethiopes esse] .i. accepimus. Aethiopes sunt, qui ob solis calorem, cui sunt vicini, carnem nigram hnt, *αὐτὸ τὸ εἶδεν*, quod est ardere. Nam *αἶθο* græce. Latine significat ardeo *ναὸ φῶς* .i. à vultu. [Deinde subaudi accepimus esse loca exusta Solis ardoribus] .i. propter solis vicinitatem. [Igitur bello Iugurthino] Ordo est. Igitur P. R. administrabat per magistratus pleraque oppida ex Punicis, & fines Carthaginiensium, quos nouissime habuerat, dico administrabat bello Iugurthino. i. tpe belli Iugurthini. Postquam totam Africam descripsit, nunc concludi, ostendens, qui eam imperio regebant. Nam antea toti Africæ imperabant Carthaginienses. Numidæ, Mauri, Getuli, Aethiopes, Totum imperium Africæ inter hos erat diuisum. Sed tempore Iugurthini belli ferè totam eam partem quam Carthaginienses tenuerant, pop. Rom. per magistratus regebat, iam à Scipione Africano minori delecta Carthagine, & imperio eius ferè toto in ditionem, & potestatem pop. Rom. redacta. Magna pars Getulorum & Numidæ sub imperio Iugurthæ erat: Bocchus rex Mauris imperabat. Quos nouissime habuerat, quos nuperrime subegerat duce & imperatore, P. Scipione, Aemiliano, qui Africanus est dictus, quia imperium Carthaginis, quod erat in Africa Romano subegit imperio, ipsa Carthagine prorsus delecta, & extincta. [Per magistratus] videlicet per consules, vel prætores, vel proconsules. Præter nomen per cetera ignarus P. R. Bocchus rex Maurorum ignotus erat P. R. per omnia, excepto nomine, quia nullam amicitiam, aut societatem cum P. R. habuerat. Et ideo præter nomen erat in ceteris rebus P. R. prorsus incognitus. [Cetera] .i. deinceps .i. per cetera .i. ceteris rebus. [Ignarus] .i. ignotus, incognitus. Ignarus dicitur, & qui ignoratur. [Incolis] Habitatatoribus. [Ad necessitudinem] .i. ad necessitatem, Salustius digressionem tacta ad scribendam Africam, dicit se nunc ad propositum redire quandoquidem de Africa id quod erat necessarium dixit.

MARLIANVS.

HERCVLES) Non solus sed cum magno exercitu peregrinabatur cum quo monstra domuit, perijt autem in Oeta monte. [Nostro mari] Mediterraneo. [Medi] .i. Cerar. de his lege Dionysium primo lib. [Sed Persæ] Qui in Herculis auxilium erant. [Commercia] Mutationem mercium. [Numidas app.] quia Persæ vituebant atrocitatis & illud nomen erat infame, ideo Numidarum nomen sumpserunt. Strabo. vlt. [Ab Hispania] Hispania à rege Hispano dicta est, quæ antea ab amne Iberia dicebatur. Trogus. [De Carth.] Carthaginem in Libya Phœnicis, annis quinquaginta ante Ilij captiuitatem condidere. Conditores fuere Xorus & Carchedon. Sicuti aut Romani & ipsi Carthaginienses exultant. Dido mulier è Tyro profecta cuius vitum cum Pygmalion vrbis tyrannus clam interemisset somnio monita, collectis ijs quibus Pygmalionis fenitua inuisa fuerat, pecunijsq. in vnum congestis in Libyam è nauigauit, & eo loci vbi nunc Carthago sita est vrbes condidit. Expellentibus deinde eos incolis, tam soli deprecati sunt in quod se conferrent, quantum taurino corio circumdare possent. Primum inter Phœnices risus est ortus rei exilitate, demum qui huiusmodi foret astus seire cupientes, potissimum cum ambigerent, quemadmodum ciuitas tam angusto spatio includi posset concessuros se iurando affirmare. Hi corium per minuta secantes circumposuere loco vbi nunc Carthaginis ars residet, quæ ob id Byrsa appellata est. Procedente mox tempore vrbes extra Byrsam condidere. Demum subacta Libya magnam maris tenere partem. hæc Appianus, Strabo, & Solinus ex originibus Catonis à Phœnicibus conditam esse affirmant. Carth. appellata est, quia lingua Numida Carthag. i. Nouam vrbes dicunt. [Hippone] & c.) Has vrbes non Phœnices sed Græci condidere vt Græci scriptores tradunt. [Thærorum] Laconicor. Thera vrbs est Laconia ex qua coloni venerunt, & occuparunt insulam quæ Callista dicebatur & à nomine suo Theram appellauerunt. Circa extremitate insulæ Batus condidit Cyrenem. Carth. sub suo imperio C. C. C. ciuitates habuere. Aethiopes. s. hesperias. [Bocchus] aliqui legunt Bogud. [Neq. cognitus] quia nec exercitus ipsius, nec ipsum vidit P. R. sed tantum nomine cognouit.

SED Persæ intra Oceanum magis) Hoc, Intra Oceanum,

Badius & rectè, & erudite exponit, introrsus ad Oceanum. Sive Salut. Oceanum post Atlantes ad occasum, sive post Getulos ad meridiem crediderit. Nam sequentes loci complures ita, & exponendi, & intelligendi. Perfarum enim & Getulorum commercium cum Hispanis, tum Oceanum, tum Libyes medij, qui ad freum Herculeum agitabant, prohibebant. Itaque illos, hoc est Persas, mare magnum. i. Oceanum, & ignara lingua prohibebat, quo minus cum Hispanis commercia haberent. At Libyes, et si lingua diuersi, propinquitate tamen locorum facile cum Hispanis res commutare poterant. Et vide, num ignara lingua dictum sit pro ignorata. Vt infra ad finem pugne Metelli cum Iugurtha de Numidis loquens, Plerosque, inquit, velocitas & regio hostibus ignara tutata sunt. Ignoratus tamen apud eundem hunc auctorem est, vbi de Iugurtha victo ac vagante ait, Ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur nocturnis auis itineribus ignoratus Romanus palanteis repente aggreditur. Nam quod Badius exponit, Et lingua Perfarum ignara linguæ .i. Hispanorum, non satisfacit mihi, cum auctori verba addat, quæ in nullis inueniuntur codicibus. [Medis autem & Armenijs accessere Libyes] Ita vulgata habet lectio. Atqui vt Persæ adueni accessere Getulis, ita Medi ac Armenij extremi Libybus accessere, non Libyes Medis ac Armenijs. Quare magis placet vetusta lectio, quæ ita habebat. Medi ac Armenij accessere Libybus. Quod quidam temere mutarunt horrentes datium Libybus, rarius apud Latinos auditum, quamquam tale aliquando inuenimus. Quidam codices etiam habebant Libyas, accusatiuum græcum. Hoc sensu, Medi ac Armenij accessere Libyas præpositione ad verbum lata. Quam lectionem ego ne riuquam rejicio & eam secutus est Badius. Porro quæ proxime sequuntur verba. [Nam hi propius mare Africum agitabant, Getuli sub sole magis haud procul ab ardoribus] In Parenthesi legit Soldus, & rectè. Et illud, Hi, ante Propius, Libyas refert, qui Getulis conferuntur. At illud alterum, Hicque, quod post Parenthesim ponitur, refert Medos atque Armenios, quod Badius, qui post Soldum scripsit, non aduertit. Quamquam illud Lector fortassis magis miretur, cum Perfarum nomen in Numidarum, Medorum in Maurorum commutatum fuerit, in quid Armeniorum sit mutatum nomen. Sed credendum est, vel abiecta prima syllaba, eum medis in Mauros concessisse Armenios, aut non admodum certam hanc, quod & auctor asserit esse historiam. Varia huiusmodi nostra etiamnum ætate, in gentium nominibus inuenimus, vt id nullo pacto mirum videri queat. [Magis hi qui ad nostrum mare processerant] Puto legendum esse, Aut magis q. hi, aut, Magis his. Priorem lectionem habet Soldus. Sed iudicet Lector. [Denique Africæ pars inferior pleraque à Numidis possessa est] Illud, Inferior, Soldus exponit de parte quæ magis in plagam Australem descendens meridiem respicit. Ego vero puro referendum esse ad cursum fluminum Africæ, quæ ferè à meridie in Septentrionem currunt, vt Bagrada, Ampla, Mulycha, & reliqua. Quamquam potest & inferior intelligi, quæ ad occasum est, vt Casariensem quoq. Mauritaniam complectatur. Nam eo Syphacis regio pertinebat, quam Masinissa à Romanis postea habuit, & ipse Salustius paulo post dicturus est. Et Numidæ vsque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant. Malycha autem flumen propè Mulueham, apud Ptolemæum duas separat Mauritanias. Sanè quamquam Salust. Prætor in Africa fuerit, multa tamen negligenter de ea scripsisse videtur, quæ ad loca attinent, quod in posterioribus ostendimus. Quod & de Luitio in Annotationibus nostris maxime in tertiam Decadam non semel conquæsi sumus. [Secundo mari præma Cyrene est, Colonia Thæro] Hic vero Cōment. nostri egregie excutiunt. Colonia Thera, inquit Soldus, nomina ciuitatum sunt, Badius vero Cyrene, Colonia, Thæron vrbes, inquit, ille sic dictæ. Haud dubie badius iuuenis scripsit. Nam dum ego illum noui, alius erat. Soldum non noui, qui meam præcessit ætatem. Herod. lib. 4. ostendit Cyrenem Coloniam esse. Thæron .i. populi Thæra insulæ, Thæron vero genitius Græcus, vt paulo post Philænon. Poterat alienus videri ab historico Latino, qui Thærorum & Philænon magis amaret. Ceterum æ diaphongo penultima scribenda, vt alia ceciderint. [Deinde aræ Philænon] deinde, inquit, quasi post Syrtis ac Lepum occasum versus sint. Philænon aræ, quod nullo pacto verum est. Ipse sanè ab ortu incipit, ac post Carabathon occasum versus Cyrenem nominat. Deinde Syrtim magnam, ad cuius intimum finem, si Ptolemæo credimus Philænonum sunt aræ, non post duas Syrtis, ac Lepum. Ceterum cum ait, cetera loca vsque ad Mauritiam Numidæ tenent. Vides Tingitanam solum Salustio Mauritiam

Titaniam dictam, Cefariensem vero sub Ingurtha fuisse, Syphacis quondam regnum, quippe Mulucham flumen eius facis lineis, quem Strabon ac Ptolemeo Molochath dictum existimo. Ad dit Strabo Molochath Mauritanie ac Massæylorum fuisse terminum, cum Ptolemeus Maluam collocet terminum, aliquanto magis ab orientem, quam Molochath. Porro cum ait, Super Numidiam Getulos accepimus, ad fluminum lapsum retulit, & montana illa quæ Africa secundum Cancri Tropicum imminet. Quare non bene Soldus exponit, supra .i. ultra. Denique cum ait, Post eos Aethiopus esse, deinde loca exusta Solis ardoribus, perinde loquitur, atque Aethiopus citra Torridam zonam esse crediderit, cum Ptolemeus, alijque Geographi intra Tropicos sub æqualore, ac nostra demum ætas ibi esse certo deprehenderit.

A S C.

GETVLI, sup. populi, asperi, & inculti, quibus cibus erat caron ferina .i. ferarum, & pabulum .i. forma vescendi aut nutrimentum herbidum erat humi .i. super terram, vt .i. quemadmodum sup. est pecoribus, habuere .i. tenuerunt in initio Africam. [Hi] .i. Getuli, neque regebantur moribus .i. institutis ex antiqua obseruatione, neque lege .i. scripta aut lata, neque imperio cuiusquam .i. viri prudentis, sed ipsi vagi .i. per varia loca discurrerent, & palantes .i. oberrantes sine constituto sine & sine ducto re, habebant sedes sup. illic quo nox coegerat sup. eos sese recipere aut reclinare. Sed postquam Hercules interijt in Hispania (sicuti Afrj putant, quia alij, quos Liuius, & Virgilius sequuntur, dicunt incolumem in Italiam ex Hispania venisse, & illic Cacum interemisit) exercitus eius .i. Hercules, compositus .i. collectus ex varijs gentibus, dilabitur .i. in diuersa loca descendit, breui .i. tempore, & hoc duce .i. Hercule amisso, ac multis petentibus sibi imperium passim .i. ferè in singulis locis. [Ex eo numero] .i. exercitu Herculeano, Medi, Persæ, & Armenij .i. populi ex Armenia, transeunt nauibus in Africam, occupauere locos (Sic & Aen. 1. Deuenere locos. & Explorare locos, &c.) proximis nostro .i. Italico mari. Sed Persæ sup. occupauere loco magis intra Oceanum .i. introitum ad Oceanum, & hi .i. Persæ, habuere alueos .i. carinas, seu alueos nauium, inueros .i. habentes ima sursum versa, & contra, pro tugurijs .i. integumentis à se uitia cæli. [Quia neque materia] .i. sedijum faciendarum, erat in agris vt qui arboribus sint in fecundi, neque copia .i. facultas emendi aut mutandi .i. mutuo accipiendi .i. materiam ab Hispania, sup. erat, quia mare magnum, & lingua Persarum, ignara ling. a. Hispanorum, cum tamen ex Hispania uenerint, prohibebant commercia .i. commercationes, & negociationes per precia, aut commutationes rerum. [Hi] .i. Persæ, miscuere secum paulatim per connubia .i. coniugia, Getulos .i. populos. [Et quia ipsi Persæ tentantur agros] .i. facientes periculum de bonitate agrorum, partiuerant alia, & deinde alia loca, ipsi appellauere semet .i. se ipsos Numidas .i. diuisos lege, aut pastores. Nam nomao ^{uolunt} dicitur diuido, sed quia Numida prima corripit, forte dicitur à nomos .i. lex & iduo .i. diuido, aut quia nomos dicitur regio pascua, & nomas, ados, Numida pastor. [Ceterum] .i. sed ædificia Numidarum, quæ illi uocant Mapala .i. Tuguria agrestium, sunt adhuc quasi carinæ, oblonga tecta curuis lateribus. Medi aut & Armenij accessere Libyes .i. populos. Nā hi .i. Medi agitabant propius .i. magis propè mare Africum, quia Getuli agitabant magis sub Sole, haud procul ab ardoribus .i. Aethiopus. [Et hi habuere mare, hoc est cito oppida, nam diuisi] .i. angusto mari ab Hispania, constituerant mutare .i. per mutationem comparare inter se res. s. quibus egebant. [Libyes hoc Libyci corrumpere paulatim nomen eorum, appellantes lingua barbara] .i. sua Mauros pro Medis. [Sed res] .i. imperium. [Sæpe enim res pro imperio ponitur, vt Aen. 3. Postquam res Alæ Priamiq. euertere gentem. Et eiusdem primo: Rom. rerum dominos gentemq. togatam. Sic dicere solemus Lacedæmonios diu rerum potitos] Persarum .i. eorum qui ex Perside in Africam uenerant, adoleuit .i. creuit & aucta est breui, ac postea Numidæ nomine .i. sic nominati (vt dictum est q. lege diuisi, aut q. pastores) digressi propter multitudinem à parentibus possedere ea loca quæ proxima aut exilitia proxime Carthaginem, Numidia appellatur. Vbi regula elegantie superioris polita utitur, qua uerbum correspondet viciniore. Simulq. proxime aut proxima gratia positi prope accusatiuum adnectit. [Deinde utriusque tam remanentes in Getulia, quam qui ad loca uicinia Carthagini uenerant, freti] .i. adiuti, alteris .i. mutuo auxilio: (Vbi est regula notanda: Quoties duobus aliquid uicissim conuenit ita, vt hic illi & ille huic, sed neuter sibi aliquid facit aut non facit, tuæ uterque alteri, aut neuter alteri, non

uterque utriusque, nec neuter neutri fecisse dicitur, v. g. quia ceteriores Numidæ erat præsidio non sibi, sed vterioribus, & vterioriores ceterioribus bene dicit utriusque alteris freti. Et si in singulari certamine duo, vt Brutus, & Aruns mutuo occisi sint, quia neuter se occiderit non dicam utrunque ab utroque, sed utrunq. ab altero, occisum, & neutrum alteri pepercisit) coegere finitimos .i. conterminos suos, sub imperium suum, aut amissis .i. bello gesto, aut metu ne geratur, & addidere sibi nomen, & gloriâ, sed magis hi .i. ceteriores, qui processerant ad mare nostrum .i. Tyrrenum, contra ostia Tyberina, quia est ab Atlante ad Canopum, dicta vel à Libya vxore Epaphi, vel quod Libs uentus Africanus inde flat, denique inferior pars Africa est possessa pleraque .i. ferè tota à Numidis. [Et omnes victi] concessere in gentem & nomen imperantium) .i. victorum, hoc est à victoribus omnes Numidæ dicti sunt, quod ne Latinis fieret ab Trojanis fingitur Iuno apud Virgilium exorasse Iouem. [Postea Phœnices] .i. qui uenerant ex Phœnicia sup. egressi Phœnicia, alij gratia minuendæ multitudinis .i. populi, domi .i. quæ erat nimium frequens in patria, pars hoc est partim plebe sollicitata .i. quia plebs erat sollicitata, cupidine imperij, & alij auidi nouarum rerum, condidere in ora hoc est regione maritima .i. ad mare Africanum spectante, Hipponem, cui D. Augustinus postea præfedit, Adrumetum, Lepum, & alias vrbes, ergo & illæ vrbes sunt, hæc .i. vrbes dictæ, exilientes auctæ multum, breui .i. tempore, sue re pars hoc est partim originibus suis .i. præfisis Phœnicibus, præsidio, hoc est ad præsidium, & protectionem, alia suere originibus suis decori .i. ad decus, & ornamentum honoris. Et si quis dicat Carthaginem in ea quoque regione à Tyrijs conditam esse & etiam de ea re debere loqui, dicit de his duntaxat loquor, nā ego puto melius silere .i. penitus nihil dicere de Carthagine, quæ dicere parum, cum eius vrbs origo, & fama factorum ingentem deposcat historiam, quoniam tempus monet properare alio .i. ad alia dicenda. [Igitur] Vt paucis reliquum situm Africa percurrat, ad hoc est iuxta Catathmon .i. descensum illum, (est enim Catathmos descensus, seu uallis deuexa in Aegyptum Africam finiens, quod nomen sumitur à uerbo ^{uolunt} catabano .i. descendendo, qui locus diuidit Aegyptum ab Africa secundo mari quod Aegyptum respicit) Prima habitatio .i. vrbs habitantium illic est Cyrene, colonia Theræon .i. vrbes illæ sic dictæ, deinde sunt duæ Syrtis .i. loca arenosa in mari habentia breuia vada .i. nunc aquam nunc arenam, ubi nauigantibus summum est periculum. vnde Aen. 1. In breuia, & syrtis vrget, miserabile visu. & eiuſdem v. Hanc ego Getulis agerem si syrtibus sunt, inter quas .i. syrtis est Leptis vrbs prius dicta, deinde sup. sunt aræ Philenorum .i. fratrum. [Quem locum Carthaginenses habuere finem imperij Aegyptum versus] Vnde dicit Soldus sic: Quare hic locus dictus sit Philenorum aræ, historia est considerata. Nam cum Carth. & Cyrenenses de finibus diu inter se bello deertassent, tandem defatigati ita inter se conueniunt, vt certo die legati utriusque ciuitatis domo discederent, & quo in loco obuij inter se fuissent is locus communis utriusque ciuitatis finis haberetur. Igitur à Carthagine duo fratres missi sunt, qui Philæni uocabantur. Illi celeriter iter suum peregerunt: Cyrenenses tardius iuerunt. Hi igitur domi pœnas meruentes, quia tardius iuerant, criminabantur Carthaginenses dicentes eos, ante tempus cõstitutum domo discessisse, & propterea celerius uenisse se non passuros, vt victi domum abeant. Igitur cū Carthaginenses aliquam conditionem æquam peterent: Cyrenenses hanc eis obulerunt, vt quo in loco fines populo suo peterent, ibi uiui obruerentur, se quoque eandem conditionem subire paratos. Philæni probata conditione se vitamque suam resp. condonauerunt, atque ubi fines patriæ esse uolebant, ibi uiui sepulti sunt, ob eam rem Carthaginenses Philænis fratibus aras consecrauerunt in eo loco, ubi uiui obruti sunt. Hæc ille. Annotabis puer versus præpositionem ferè postponi, vt hic Aegyptum versus. Post .i. deinceps post aras Philenorum sunt alia vrbes Panice .i. in Punica regione dicta à Pœnis, quia, æ, in, u, longum muratur vt pœna punio, Mœnia munio, Pœnis punio. Numidæ tenent cetera loca usque ad Mauritaniam .i. Maorum patriam, Mauri autem sunt proxime .i. maxime propè Hispaniam. Nos accepimus .i. intelleximus (quia nō uiderat ea loca) Getulos .i. populos agitare supra Numidiâ .i. in superiore regione, quàm sit Numidia, agitare .i. uitâ ac negocia sua, partim

Qui-
dam le-
gent, ab
Africa.

P
leris
amic
nalia
quos
herb
quer
port
Igitu
uadit
capit
tatu
suum
motu
belli
mab
tus e
sit. c
tame
tatur
gurt
anim
toria
gere
tere.
das a
herb
linqu
copi
haud
exer
lium
cessi
sign
tim,
cum
tudo
mce

in Iugurthis quæ Mapalia aut Magalia Pœnorum lingua dicitur. i. paruis integumentis contra sagittam cœli, alios qui non habent Iuguria agitare vagos. i. vagabundos, inculcus. i. magis inculce & aspere, cum subito vitam degerent. Et accepimus Aethiopes esse post eos. i. Gétulos, deinde loca exulta ardoribus solis. i. corridam zonam, cui Aethiopes vicini sunt. vnde dicti sunt, quasi *æthops*. Aethops. i. ardentes Aethops enim dicitur ardens, & similiter Aethos ardens aut cauma scilicet ardor. Igitur P. R. administrabat per magistratus. i. Proconsules aut Prætores in provinciam missos, bello Iugurthino. i. tempore belli Iugurthini, aut victo Iugurtha, pleraque. i. plurima oppida ex Punicis. i. oppidis, & fines Carthaginensium. [Quos] i. fines ipsi Carthaginenses habuerat nouissime. i. vltime aut si sic habuerat, dic quos P. R. habuerat nouissime. i. post secundum bellum Punicum, sed sup. magna pars. Gétulorum & Numidiz vsque ad flumen Mulucham. i. nomine, erat sub Iugurtha. [Bocchus rex imperabat] i. dominabatur. omnibus Mauris. Ignarus per cetera [poeta diceret sine per ignarus cetera. i. in ceteris sicut, sed cetera Graius] P. R. præter nomen. i. famam eorum. itemque. i. & con similitur neque cognitus erat nobis pace neque bello ante. i. illud bellum. Satis est dictum de Africa & incolis eiusdem, tam regibus quam populis, ad necessitudinem rei. i. preposita. [Postquam autem] Post descriptionem Africæ, redit ad historiam quam miranda breuitate prosequitur Iuuenis duntaxat regnum Numidiz inter Adherbalem, & Iugurtham ex sententia legatorum Romanorum conditum, ac dicens.

Qui-
dam le-
gunt, ab
Africa.

Postquam diuiso regno legati * Africa discesserunt: & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse: simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleuerat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunistus iniuriæ, metuens magis quam metuendus. Igitur ex improviso, fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia præda capit; ædificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equatu accedit. Deinde, cum omni multitudine in regnum suum se conuertit, existimans Adherbalem dolore permotum, iniurias suas manu vindicaturum: eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existimabat: & amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat: legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit. qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere: quia tentatum, antea, secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur; quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. Itaque non uti antea cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cepit; & aperte totius Numidiz imperium petere. Ceterum qua pergebat, vrbes, agros vastare, prædas agere, suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis esset; necessario copias parat: & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud longe à mari propè Cirtham oppidum, vtriusque exercitus confedit: & quia diei extremum erat, prælium non est inceptum: sed ubi plerunque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini signo dato castra hostium inuadunt: semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque. Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit. Et nisi multitudo togatorum fuisset: quæ Numidas insequentes à mœnibus prohibuit: vno die inter duos reges ceptum

atque patratum bellum foret. Iugurtha oppidum circumfedit: vicinis turribusque & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinas tempus legatorum ante capere, quos ante prælium factum, ab Adherbale Romam missos audierat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur: qui ambos reges adeant: senatus, populi que Romani verbis nuncient, velle & censere eos ab armis discedere, ita seque, illisque dignum esse.

Postquam diuiso Nunc redit ad propositum, ut ostendat quid fecerit Iugurtha, postquam legati Romani diuiserunt regnum Numidiz inter ipsum & Adherbalem. Ordo est. Iugurtha ratus esse cretum. i. id, quod acceperat ex amicis suis apud Numantiam, videlicet omnia esse venalia Romæ, & accensus pollicitationibus illorum, quos paulo ante muneribus expleuerat, intendit animum in regnum Adherbalis, postquam legati discesserunt Africa, diuiso regno, & postquam videt se esse adeptum præmia sceleris contra timorem animi. Cum, inquit, legati Rom. diuiso regno ex Africa discessissent, statim Iugurtha cogitare cepit quomodo regnum Adherbalis inuadere posset, quandoquidem cognouit id esse verum, quod audierat. ab amicis suis, cum apud Numantiam esset, videlicet quod omnia erant venalia Romæ. [Contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt] i. postquam videt se esse consecutum impunitatem sceleris sui contra id, quod timebat in animo suo. Nam Iugurtha semper timuerat, ne senatus scelus suum puniret, quia Hierosalem interfecerat, & Adherbalem regno expulerat. [Præmia sceleris] i. impunitatem, quia senatus non puniuit scelus Iugurthæ imò decreuit, ut dimidium regni Numidiz haberet. [Apud Numantiam acceperat] i. audierat, hoc quod supra monstratum est. [Omnia Romæ venalia esse] i. omnia Romæ per pecuniam vendit, quod Iugurtha tunc expertus erat. Nam pecunijs impunitatem sui sceleris emerat a senatoribus Rom. [Pollicitationibus] i. promissionibus, quia legati que pecuniam & munera paulo ante ab eo acceperant, promiserant ei suum auxilium si forte accideret, ut de eo aliquid tractaretur Romæ in senatu. [In regnum] ut regnum Adherbalis inuadit. [Intendit] Dirigit. [Ipse acer] Ecce occasiones, quæ accendebant Iugurtham, ut regnum Adherbalis inuaderet. [Ipse] i. Iugurtha. [Acer] i. fortis. [Bellum] i. bellum. [Bello assuetus, belli peritus] [At is] i. Adherbal. [Quietus] i. inuadere. [Quietus] i. pacificus. [Placido] i. miti. [Opportunistus iniuriæ] i. ad iniuriam commodus videlicet, cui commode inferri posset iniuria. [Fines eius] Imperium Adherbalis. [Magna manu] i. magna multitudine. [Vindicaturum] i. vlturum. [At ille] i. Adherbal. [Armis] i. bello. [Questum] i. ad conquirendum. [Contumeliosa dicta] Quia Iugurtha causam belli quaerebat. Legatus Adherbalis contumeliose respondit, ut Adherbal, & iniurijs simul & contumelijs concitatus, bellum contra eum suscipere. Sed Adherbal omnia potius pati volebat, quam bellum sumere contra Iugurtham, quoniam bello paulo ante ab eo victus fuerat. [Retulerant] Reportauerant. [Prius] i. potius. [Decreuit] i. Adherbal. [Secus cesserat] i. male euenerat. Nam, ut supra visum est, à Iugurtha prælio est Adherbal. [Neque eo] i. propter id, quia Adherbal de iniurijs sibi à Iugurtha illatis vindictam non faciebat, sed tolerabat non tamen propter id Iugurthæ cupiditas minuebatur. [Manu] i. multitudine. [Comparato] i. tractato, collecto. [Petere] i. inuadere. [Qua pergebat] Subauditur ea parte. [Vastare] Pro vastabat. [Agere] pro agebat. i. pellebat, vel ducebat. [Augere] pro augebat. [Vbi] Postquam. [Eo processum] i. ad id peruentum. [Copias] i. exercitum. [Diei extremum] i. extrema pars diei. [Plerunque noctis] i. magna pars noctis. [Processit] i. petranstijt. [Obscuro lumine] i. existente. [Signo dato] videlicet cum buccina, tuba. [Inuadunt] i. aggrediuntur. [Et nisi multitudo togatorum] Nisi inquit ciues, Iugurthinos milites à mœnibus vrbs repulissent, eo die finitum esset bellum quod inceptum erat. nam vrbes Cirtham introissent, & regem Adherbalem cepissent. sed ciues prohibuerunt. [Et nisi] Pro nisi. [Togatorum] i. oppidanorum, & ciuium, qui non erant armati. ut milites, sed togati, ut ciues esse solent. i. toga induti. [Patratum] i. perfectum, & finitum, nisi in oppidum Cirtham, Adherbal ingressus fuisset à Iugurtha fugatus victusque. [Oppidum] Ciuitatem. [Circumfedit] Id est obsedit. [Vicinis] Vicina est genus machine in modum

SOLDVS

JEAM

CLAV

322

vitis,

vitis, ab vna parte tectum, sub qua milites tecti pugnant. Vnde secundum Festum Pomp. sub vitem preclari dicuntur milites, qui sub vinea militari pugnant. Sub vineam iacere dicuntur milites, cum Centurionibus astantibus sudes iacere coguntur, hoc genus machinæ in vrbium expugnatione mœnibus admoueri solitum erat. [Turribusque] Turres sunt adificia alta, atque munita extra mœnia, ab hoste obsidente constructa, de quibus comode, & tute pugnatur. [Maxime festinans] Iugurtha festinabat, vt si posset, urbem expugnaret, antequam legati Adherbalis Romam peruenirent. Nam Adherbal legatos Romam miserat ante bellum inceptum, videlicet, cum Iugurtha subita incursione prædabundus fines eius inuasit. Deinde multis locis incensus, vastatoque agro, & præda abacta, in regnum suum reuersus est, vt supra visum est. Vel certe, tunc misit legatos, cum intellexit Iugurtham iam comparato exercitu, non præparatoria manu, vt antea regnum suum inuaderet. [Antecapere] .i. antequam. [Præuenire] .i. Videlicet, vt prius urbem caperet, quam legati Romam peruenirent. [Accepit] .i. audiuit, intellexit. [In Africâ legantur] .i. legati mittuntur. [Senatus Populiq. R. verbis nunciant] .i. ex parte senatus, & P. R. nunciant. [hoc quod sequitur, videlicet, se velle, & censere. i. decernere. f. hoc, videlicet, vt à bello desistant. [Ita & censere] Ita etiam dignum se. f. S. P. Q. R. [Illisq.] .i. regibus.

MARL.

A B Africa) Dicta est ab Afro Herculis filio, & idem est quod Libya. Solinus. [Intendit] Verit. [Opportunitas iniuriæ] Paracus ad accipiendum iniuriam magis quam ad defendendum regnū. [Metuens] Metuebat alios potius, qui illis terrorem incuteret. [Igitur] .i. data occasione. [Petit cum equitatu] Ocurrit vndique in regnum cum exercitu. [In regnum suum] .i. Adherbalis. [Eam] Illam regni inuasionem. [Quam Numidis] Quam proprio exercitu. [Inuaserat] Animo proposuerat. [Processum eo] Ad hanc extremitatem. [Ciritha] Oppidum mediterraneum auctor Strabo. Plin. appellat vrbes in ora. i. prope mare sitas. [Fundunt] Dissipant. [Togatorum] Non oppidanos intelligit, sed Romanos & Italos, qui in Numidia negociabantur. [Paratum] Finitum bellum. [Vineis] Cratis viminibus factis quæ cooperatæ terra milites ab mœnia vrbis accedebant. [Turribus] Appianus in bello Libyco vbi formam triumphi Scipionis describit, ait: Percubant & ligneæ turres. [Machinis omnium generum] Vt arietibus catapultis. [Censere] Decernere. [Ita] Deponendo arma. [Esse dignum sese] Maiestate Romana. [Et illis,] Scilicet regibus, quia erant sanguine coniuncti, & fratres per adoptionem.

GLAR.

INIVRIAS suas manu vindicaturum) Vide accipitem reciprocaionem in verbo, Suas, Iugurtham ne referat, qui intulerat, an Adherbalem, cui illata erat. Ipsius, quod medium verbū inter Suas ac Eius Grammatici ponunt, sustulisset hanc dubitationem. [Vrbes, agros vastare] Duo nomina absque coniunctione ad vnum verbum connexa sunt, cum apud auctores sapius tria, duo rarius. Sed hæc alijs committenda. [Ad Ciritham oppidū] Strabonis codex lib. vlc. Geographiæ habet, Adherbalem, & obsessum, & occisum ad Vticam, vbi planè mendam puto. Vtica. n. hoc tempore in prouincia erat Romanorum, qua legati paulo post Iugurtham literis euocant. Nemo igitur hunc locum ex Strab. lib. sed contra illum ex hoc, qui bene habet emendare conetur.

ASC.

POSTquam Legati) .f. Romani, discessere ab Africa, & hoc regno. f. Numidiæ diuiso, inter regulos dictos, & Iugurtha videt contra timorem animi. i. contra id quod timuerat in animo suo, videlicet magnum malum ab Romanis propter necem Hiempsalis, videt dico, se adeptum premia scelus. i. ex scelere, quia partem regni maiorem quam habiturus fuisset, si ille superuixisset, ratus. i. arbitrans esse certum. i. indubitatum, & omnino exploratum quod didicerat ex amicis. i. ex amicorum Romanorum relatione, apud Numantiam. i. cum illis sub Scipione cum Romanis militaret, videlicet omnia esse venalia Romæ, & accensus simul. i. insuper pollicitationibus illorum, quos expleuerat paulo ante. f. quam legati mitterentur ad diuidendum regnum, muneribus. i. donis missis; intendit. i. intente adiecit animum in regnum. i. in partem regni, Adherbalis. i. quæ assignata erat Adherbali, ipse sup. erat aut intendit existens acer & bellicofus, at. i. sed is quem petebat sup. insidijs, videlicet Hiempsalis erat sup. quietus. i. pacificus, imbellis. i. fugitans litium, & belli, ingenio placido. i. habens ingenium placidum; & ita opportunus. i. idoneus, & accommodatus, iniuriæ sup. accipiendæ ab Iugurtha, quia magis metuens quam metuendus. Igitur quia animum in regnum Adherbalis intenderat Iugurtha, ipse inuadit eum

magna manu ex improuiso, fines. i. limites, eius. f. Adherbalis aut regni eius, & capit multos mortales. i. homines improuidos, cum pecore, atque alia præda. i. aliarum rerum, & incendit adificia, & petit. i. ingreditur hostiliter pleraque loca cum equitatu. i. cum equalitri exercitu. Deinde Iugurtha sup. conuertit sup. se cum omni multitudine. i. prædonum, & prædarum, in regnum suum. i. proprium, existimans. i. arbitrans Adherbalem peritiosum. i. vsque ad vltionem impulsam, dolore. i. propter dolorem, vindicaturum manu. i. exercitu iniurias suas, aut Iugurthæ, vt potè quas intulerat, aut Adherbalis quippe quas acceperat, & existimans eam rem fore causam belli. Ac. i. sed ille. f. Adherbal, quod. i. quia, neque existimabat se parem sup. Iugurthæ, armis. i. rebus bellicis, & quod fretus erat. i. aduersus aut confusus magis amicitia P. R. quam Numidis, misit legatos ad Iugurtham questum. i. ad conquerendum, de iniurijs. i. ab eo illatis, qui. f. legati, tamen retulerunt dicta. i. responsa, contumeliosa. i. opprobriosa, tamen Adherbal decreuit prius. i. potius pati omnia. f. aduersa, quam sumere bellum. f. cum Iugurtha, quia sup. bellum tentatum. i. attentatum ab Adherbale cesserat ante fecus sup. quam volebat. Neque cupido. i. cupiditas Iugurthæ minuebatur magis eo. i. per id, quod iam placidum videbat fratrem, quippe. i. vt potè, qui inuaserat, animo. i. intentione, iam. f. antea totum regnum eius. f. Adherbalis. Vnde graphicè dicit Lucanus lib. i. Nulla fides regni socijs, omnisq. potestas impatiens consortis erit &c. [Itaque non vti] Prosequitur narrationem de bello Iugurthino contra Adherbalem inito, dicens: Itaque. i. & ita quia animo inuaserat totum regnum Adherbalis, ipse Iugurtha cepit agere bellum, non vti. i. quemadmodum, ante. i. prius, cum manu. i. exercitu prædatorio. i. ad prædam accincto (vbi cū significat comitem, nam manus pro copijs ponitur. alioquin dixisset manu sine cum, non enim iungitur cum instrumento) sed exercitu magno comparato ad hoc, & cepit, petere aperte. i. manifeste imperium. i. regnum, & dominium totius Numidiæ. Ceterum. i. sed, insuper, vastare repente cepit, aut potius vastare. i. vastabat vrbes, & agros, sup. ea. i. per eam viam qua pergebat, & agere. i. agebat & auertebat prædas, & augere. i. augebat suis. i. milibus, & fautoribus animum. i. animositatem, & hostibus terrorem. i. formidinem. Adherbal, siue Adherbal, vbi. i. postquam intellexit processum esse. i. peruentum (impersonaliter, ponitur) eod. i. ad id necessitatis, vti. i. vt, aut regnum esset relinquendum, aut renuendum armis, parat necessario. i. propter necessitatem, copias. i. exercitum; & procedit obuius Iugurthæ. Interim. i. in tera dum procedit, exercitus viriusque tam Iugurthæ, quam Adherbalis, confedit. i. sedem cepit, & castrametatus est, haud longe à mari prope Ciritham oppidum, vbi magis commune proponitur, vt significatur per minus commune Ciritham. Et quia tunc erat extremum. i. extrema pars diei. i. lucis, prelium non est inceptum. f. statim, sed vbi. i. postquam plurimum. i. plurima pars noctis processit lumine. f. naturali, vt potè stellarum, aut lunæ, etiam tunc obscuro, (alij legunt cum lumine, quasi lucis modicum secum adduxerint,) milites Iugurthini, signo. i. iucundi belli per tubam, aut aliud quoduis instrumentum, dato, inuadunt castra hostium. f. Adherbalis, & militum eius, & fugant, & fundunt. i. prosterunt, f. hostes, partim semisomnos. i. dormitantes, & semisopore perfusos (vbi notabimus regulam Vallæ, In his quæ ambiguum habent declinationem seruandam esse consuetudinem. Nam semisomnum potius per secundam, & in somnem, & ex somne potius per tertiam dicemus inflexionem) & alios sumentes arma. Adherbal profugit cum paucis equitibus Ciritham, & ni. i. nisi multitudo togatorum. i. ciuium non armatorum, sed in totis existentium, (Sanè rogati sunt proprie Romani, sed potuit, & illis toga esse. nam non est vero simile Romanos illic tunc fuisse) fuisset sup. illic, quæ prohibuit mœnibus. i. ne ingrederentur menia Numidis insequentibus, bellum foret. i. fuisset, coepit. i. inceptum cum effectu, inter duos reges. f. Iugurtham, & Adherbalem, & patratum. i. consummatum, & penitus gestum vno die, quia Adherbal occisus fuisset. Iugurtha itaque prohibitus ingredi, circumfedit. i. obsedit oppidum. f. Ciritham, & aggreditur. i. contendit, expugnare. i. oppugnando capere supp. ipsum, vineis, turribus, & machinis supp. alijs (quia vineæ, & turres etiam machinæ sunt) omnium generum. i. modorum, & formarum. Vineæ autem est genus machinæ in modum vitis ab vna parte tectum, sub qua milites pugnant. vnde secundum Festum Pompeium, sub vite preclari dicuntur milites, qui sub vinea militari pugnant habent autem milites connexa, & conuexa supra scuta. Turre sunt machinæ altiores vnde in mœnia iaciebantur tela. Aggreditur

SOLDVS

M
com
ibi a
fama
valde
ne). i.
gatos
respon
chariu
dolese
spond
ab ad
virtue
ri, ob
retur)
.i. non

cur inquam expugnare, festinans maxime, antecapere. i. praeuipere tempus legatorum quos audiuerat missos Romam ab Adherbale ante praelium factum. i. inter ipsos. [Sed postq. &c.] quia corrupti erant plurimi ex senatu Rom. nihil decenter in hac re geritur, nisi in scriptore, qui omnia fideliter ut gesta sunt, narrat. Dicit enim millos iuuenes ad tantam litem dirimendam, ubi mitti debebat copiosior exercitus ad iniuriam vindicandam, ut ex ordine patebit, qui talis est: Sed postquam senatus. i. Rom. accepit. i. intellexit, aut nouam (ut dicunt) accepit, de bello eorum. i. Iugurthae & Adherbalis, tres adolescentes (quos non nominat, ne vilipendisse eos visus, etiam diffamasse voluisse videretur) legantur. i. mittuntur in Africam, qui adeant. i. conueniant, ambos reges. i. Adherbalem & Iugurtham, & nuncient verbis. i. nomine, aut iussu. S. P. Q. R. i. Senatus Populiq. Rom. senatum supp. & Pop. Rom. cenlere & velle eos decedere ab armis, & ita esse dignum se. i. senatu Rom. quem pacis esse auctorem decuit, & illis, qui inter se tam propinqui essent.

Legati in Africam maturantes veniunt; eò magis q. Romæ, dum proficisci parant, de praelio facti, & oppugnatione Cirthæ audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit, sibi neque maius quidquam, neque charius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni summo viro placuisse: ob eandem artes à Micipsa, non penuria liberorum in regnum adoptatum esse. Ceterum quo plura bene atq; strenue fecisset, eò animum suum iniuriam minus tolerare. Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum. quod ubi comperisset, sceleris eius obuiam esse. pop. R. neque recte, neq; pro bono facturum; si ab iure gentium sese prohibuerit. pro stremo de omnibus rebus legatos Romam breui se missurum. Ita utriusque digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit. Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neq; propter loci naturam Cirtham armis expugnare potest: vallo, atque fossa mœnia circumdat: turres extruit: easq. præsidij firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem arrigere: prorsus intenta cuncta parare. Adherbal ubi intelligit omnes suas fortunas in extremo sitas hostem infestum: spem auxilij nullam: penuria rerum necessariorum bellum non posse trahi: ex his, qui vna Cirtham profugerant duos maxime impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt. Literæ Adherbalis in senatu recitatae sunt; quarum snia hæc fuit.

Maturantes. i. festinantes. [Eo magis] i. ideo magis festinantes veniunt in Africam quia dum in Africam ire parant, iam Romæ audiebatur, quomodo praelio commisso, victus Adherbal in urbem Cirtham profugisset, & ibi à Iugurtha oblideretur. [Sed is rumor clemens erat] i. hæc fama mitis erat, quia non valde aspera nunciabatur, nec ea res valde divulgabatur. [Quorum] i. legatorum. [Accepta oratione] i. addito sermone. [Respondit] Iugurtha, cum audiisset legatos sibi verbis senatus imperantes, ut à bello desisteret, calide respondit, se nihil charius habere auctoritate senatus. i. se nihil charius habere, quam ut faciat id, quod senatus decernit. [Ab adolescentia] hæc omnia sunt clara. Et subauditur, per omnia respondit, vel dicebat. [Enisum] i. conatum, dedit semper operam ab adolescentia mea, ut me vnusquisque optimus laudaret. Ob virtutem apud Numantiam placui Scipioni optimo imperatori, ob eandem virtutem Micipsa me in filium adoptauit. [Probatum] i. laudatum. [Artis] i. virtutes. [Non penuria liberorum] i. non quia filios non haberet Micipsa, me in regnum adopta-

uit, sed propter virtutem. Nam filios duos habebat. [Ceterum] Sed dicebat eo. i. ideo animum suum minus tolerare iniuriam, q. pro quia fecisset plura bene, atque strenue. Apud legatos Iugurtha causam suam mendacio defendit. Dicit. n. Ego hoc bellum non sponte suscepi, sed coactus. Nam cum Adherbal mihi tenderet insidias, & me dolo interficere conaretur, coactus sum me defendere, & iniuriam repellere. Nam cum multa fortiter fecerim non possum iniurias tolerare, sed hoc totum falsum est, quod Iugurtha dicit. [Strenue] i. fortiter. [Minus] i. non. [Dolis] i. per dolos. dolus à lædendo dicitur est. [Quod ubi comperisset] Et dicebat se obuiam esse sceleri eius. [Vbi postquam comperisset quod] i. illud videlicet insidiari sibi. [Comperisset] i. inuenisset. [Obuiam esse] i. restitisse. [P. R.] P. R. inquit, non bene faciet si me prohibuerit iniuriam mihi illatam repellere, quod iure gentium conceditur vnicuique. Nam ius gentium, & ius naturale est, ut vnicuique vim vi repellere liceat. [Ab iure gentium sese prohibuerit] Videlicet, si prohibuerit, quo minus vim vi repellam, quod apud omnes gentes licet. Nam ius gentium dicitur, quod apud omnes gentes seruat. [Ita] Hoc modo, videlicet cum Iugurtha ita respondisset. [Vtriusque] i. legati Iugurthæ. [Digrediuntur] i. ab inuicem discedunt. [Iugurtha ubi eos] Iugurtha postquam legatos R. ex Africa discessisset cognouit, cum videret se Cirtham armis capere non posse, quia per naturam loci munitissima erat, vallo, & fossa mœnia circumdat, turres altas extruit, & eas præsidij firmat, hoc fecit, ne quis ex vrbe egredi posset, & ne commearus introferri posset. [Ratus est] i. opinatus est. [Expugnare] i. vincere. [Vallo] Valli dicuntur fultes fossarum genere masculino. Nam munitio ipsa vallum dicitur neutro genere. nam vallum est munitio ex fustibus facta. i. ex palis. Vnde qui obfidet vrbes vallo, & fossa solent eas cingere, ne oppidani subita eruptione exercitum, inuadere possint, & ne commearus ex alicua parte introduci possint ne ue multitudo possit exire, atque ita ad famem ciuitas deducatur, ut ea necessitate deditio nemine fa cere compellatur. [Præsidij] Præsidium dicitur à præsidendo. Est autem præsidium electa militum multitudo ad custodiam alicuius, vel vrbis, vel arcis, vel castelli, vel alterius cuiuspiam loci muniti posita. [Firmat] i. munit. [Dies noctesque] i. per diem, & noctem. [Tentare] Pro tentabat, more suo. [Defensoribus] Promittebat ingentia præmia his, qui urbem defendebant, si eam sibi tradere vellent. [Modo] i. aliquando. [Intentus] i. insolentus. [Adherbal] Ordo est: Adherbal delegit duos maxime impigros ex his, qui profugerant secum vna Cirtham, & confirmat eos multa pollicendo, & miserando casum suum, uti noctu pergerent ad mare per munitiones hostium dehinc pergerent Romam, ubi pro postquam cognoscit omnes suas fortunas. i. esse in extremo, & hostem infestum. i. esse, nullam spem auxilij. i. esse, & bellum trahi non posse penuria rerum necessariorum. Sensus pate, cum inquit, Adherbal vidit se ad extremum esse deductum, nec habere spem aliquam auxilij, & obsidionem diutius ferre non posse, propter inopiam rerum necessariorum, & duos viros Romam misit, cum literis ad senatum. [Omnes fortunas suas] i. statum suum. [Sitas] i. positas esse. [Hostem infestum] i. hostem in exitum suum paratum, & perseverantem. [Penuria] i. inopia. [Rerum necessariorum] Quia necessaria ad victum iam deficere inceperant. [Trahi] i. prolongari. [Impigros] i. strenuos. [Miserando casum suum] i. incommiserationem ducendo. [Confirmat] i. inducit. Paucis diebus iussa efficiunt, quia paucis diebus Romam venerunt cum literis Adherbalis ad senatum. [Iussa] i. præcepta, quæ præceperat Adherbal. [Quarum sententia] Salustius non verba, sed sententias literarum Adherbalis ponit.

P. V. B. Scipioni viros) Ea est vera laus, quæ à probato viro proficitur, ait Cic. in epist. [Comperisset] Pro certo habuisset. [Recte] Secundum iustitiam. [Non fuit co.] Quia erat clausus contra. i. necessaria ad expugnationem. [Infestum] Intentum in expugnatione. [Confirmat] Excitat animum. [Miserando] Demonstrando se iam in potestate hostium esse. [Per munitiones] Per hostium castra.

VIRTUTE, non malitia P. Scipioni summo viro pla.) GLAR. Incerta est distinctio, sit ne dictum, Virtute & malitia, ad priora referendum, an ad posteriora. Badius ad posteriora retulit, fortassis quòd magis quis malitia placeat, quam probetur; at ergo putò quæ malitia n. minem placere, atque neminem probari, ideoque ambiguum est.

LEGATI) i. illi tres iuuenes, maturantes. i. festinantes veniunt in Africam, & eo. i. tanto magis maturantes, quòd cū parant

SOLDVS

MARI.

GLAR.

A S C.

rant proficisci .i. procul facessere .i. descendere, audiebatur R. de praelio facto .i. inter reges, & de oppugnatione Cirthæ in qua Aherbal erat, facta ab Iugurtha. [Sed is rumor]. .i. de oppugnatione erat clemens .i. mitis, & modicus. Ita Soldus legit. Alij legunt demens .i. ab effectu, quia dementes faciebat. [Quorum] .i. legatorum oratione accepta .i. intellecta, Iugurtha respondit quidquam neque maius neque charius auctoritate fenatus, esse sibi, & sup. se esse enixum .i. eminenter conatum ita ab adolescentia .i. sua ut probaretur .i. approbaretur, ab optimo quoque .i. ab omni valde bono. [Et respondit se placuisse P. Scipioni, virtute] .i. propter virtutem, non malitia .i. non maligna calliditates, & se ad optatum esse à Micipsa in regnum non penuria liberorum, quia duos tunc habebat, sed ob eandem artes .i. ob virtutes quibus Scipioni placuerat. [Ceterum] .i. insuper respondit, q. i. quia fecisset, pleraque .i. valde multa bene .i. iuste aut prospere, atque strenue .i. fortiter eo .i. propterea, animum suum tolerare minus iniuriam, quia imbellium est iniuriam patienter accipere. Et respondit Adherbalem esse insidiatum vitæ suæ, dolis .i. per dolos, quod .i. & illud, hoc est, & respondit q. ubi .i. postquam comperisset .i. comperit habuisset, illud .i. Adherbalem insidiari vitæ suæ, sup. se ille obuiam sceleri. Et respondit P. R. facturum neque recte .i. decenter, neque pro bono .i. æquitate si prohibuerit .i. procul habuerit & impediuerit sese .i. seipsum Iugurtham, à iure gentium .i. quod communi gentium consensu omnibus permittitur, videlicet vim vi repellere. [Postremo respondit semisurum breui] .i. tempore Romæ legatos de omnibus rebus .i. discernendis, & ita .i. post talem responsionem utriusque .i. tam Iugurtha quam legati digrediuntur. Et ita copia .i. facultas appellandi .i. ad Rom. senatum sup. erat, modo .i. solummodo Adherbali, quia non potuit ius ab legatis obtinere. Alij legunt non fuit .i. ut sit sensus, Copia appellandi .i. sese opponendi dicitis Iugurthæ non fuit Adherbali .i. facta. Uterque autem sensus fere in idem redit, sed prior placet quia appellauit. [Iugurtha ubi &c.] Prosequitur versutum & subdolum ingenium Iugurthæ, qui post abscissum legatorum bellum intaurauit, & pluribus dolis vsus est dicens, Vbi .i. postquam Iugurtha ratus est eos .i. legatos Rom. discessisse Africa, neque potest expugnare .i. pugnando capere, Cirtham .i. oppidum, armis .i. vi, propter naturam .i. naturalem munitionem loci, circumdat Mœnia sup. eius, vallo atque fossa, & extruit turres .i. ad expugnationem oppidi, & firmat .i. fortificat eas, præsidio .i. custodia militum impositurum (nam præsidium diximus esse quod Galli guarnison vocant) præterea tentare .i. attentabat dies, & noctes .i. sine intermissione aut per vim & dolis .i. per dolos, & ostentare .i. ostentabat, defensoribus Mœnium modo .i. interdum præmia, si Mœnia prodiderint & ingressum permiserint, & modo formidinem .i. tormenta formidanda, si recusauerint, & erigere .i. erigebat suos .i. milites & fautores ad virtutem .i. ostentandam, hortando .i. per exhortationes, & ipse intentus parare .i. parabas, prorsus .i. porro versus, hoc est omnino aut ad omnia cuncta .i. ad expugnationem vilia. [At] .i. sed, ubi .i. postquam Adherbal intelligit omnes fortunas suas esse sitas .i. collocatas, in extremo sup. periculo. Et intelligit, hostem .i. Iugurtham, infestum .i. violentum sup. esse & nullam esse spem auxilij, & bellum non posse trahi .i. protrahi, & differri, in penuria .i. propter penuriam .i. inopiam & difficultatem habendi rerum necessariorum .i. ad custodiam oppidi, ut sunt commeatu & arma ac milites animosi, delegit .i. quodam delectu legit, ex his qui profugerant, vna .i. simul secum Cirtham, in illud oppidum, duos .i. milites maxime impigros .i. in primis strenuos ac veloces, & confirmat .i. animat, eos pollicendo multa si munus obiuerint, ac miserando .i. ad miserationem concitandam commemorando, casum suum .i. miseriam suam, uti .i. ut pergerent per munitiones hostium, noctu .i. tempore nocturno ad mare proximum, & pergerent deinde Romam. Ex hoc loco videtur orta fictio Virgiliana in ix. Aen. ubi Nisus & Euryalus ad Aeneam legantur noctu, ab obsessis Troianis. [Numida] .i. illi duo efficiunt paucis diebus .i. intra paucos dies, quia maxime impigri erant, iussa .i. mandata aut voluntatem regis. Literæ Adherbali sunt recitate in senatu, quarum .i. literarum, sententia fuit hæc .i. huiusmodi quæ subsequitur. Unde significat non sub ea forma esse scriptas.

Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto P. C. Sed vis Iugurthæ subigit, quem tanta libido extinguendi me inuasit; ut neque vos, neque Deos immortales in animo habeat, sanguinem meum, q. om-

nia malit. Itaque quintum iam mensem socius, & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur. ferro, an fame acrius vrgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea. etiam * ante expertus sum parum fidei miseris esse, nisi tamen intelligo illum, supra quam ego sum petere neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare. Vtrum grauius existimet nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum. deinde de patrio regno me expulit. quæ sanè fuerint nostræ iniuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet me, quem vos imperatorem Numidis imposuistis, clausum oblidet. legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, qua moueri possit: nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa, quæ antea in senatu q̄stus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis laceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthæ scelus ostentui essem: non iam mortem, neque arumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet cōsulite: me ex manibus impijs eripite; * per maiestatem imperij, per amicitia fidem: si vlla apud vos memoria remanet aui mei Masinissæ.

Non mea culpa .i. propter meam culpam. In hac epistola beneuolentiam captat à senatu, & in odium aduersarium adducit, cum eius crudelitatem ostendit. & superbiam. [Oratum] .i. ad orandum. [Vis] Violentia. [Subegit] .i. cōegit. [Extinguendi] .i. occidendi. Ecce crudelitatem Iugurthæ ostendit. [Inuasit] .i. incesit. [Neque vos, neque Deos] .i. nec Deos, nec homines veretur. [Sanguinem meum] .i. vitam. [Malit] .i. magis vellet. [Itaque] Quia cupit me extinguere, ideo iam menses quinque me obsidet. [Socius] Per hoc ostendit sibi à senatu auxilium debere. Et est argumentum à partibus iustitiæ; videlicet à gratia. [Neque patris mei] Contra Iugurtham non optulatur mihi, q. à patre meo ipse in filium adoptatus est, neque quod vos decreuistis, quam partem regni quisque possideat. sed calcata pietate, & decreto vestro neglecto, me regno expulit, & vitam mihi auferre conatur. [Beneficia] .i. in Iugurtham, quia Iugurtha à patre meo in filium adoptatus, & assumptus est, & hoc nihil mihi prodest, quia Iugurtha impius, & immemor beneficij sanguinem meum querit. Decreta vestra, id quod vos decreuistis, videlicet, ut uterque partem illam regni teneret, quam legati Rom. assignauerunt, ipse Iugurtha hoc negligit, & regnum meum inuasit. [Ferro an fame] Ingenitibus malis se premi dicit, ferro, & fame. [Acrius] .i. vehementius. [Vrgear] .i. premar. [Incertus sum] .i. nescio, dubius sum. [Dehortatur fortuna mea] .i. infelix, & aduersa fortuna dehortatur me plura scribere de Iugurtha, quia timeo ne mihi non credatur. Nam ita euenire solet, ut miseris, & infelicibus parum credatur. [Parum fidei miseris esse] .i. parum credi miseris, sicuti ego sum regno, & fortunis omnibus spoliatus. [Nisi tantum intelligo] Ac si diceret, Nescio vtrum mihi credatis id, quod scribo de Iugurtha. Sed hoc certo scio. Aliud etiam præter me Iugurtham querere. Nam querit hoc, quomodo regum Numidiæ, quod est vestrum, sibi vsurpet. Quare si mihi auxilio esse non vultis, saltem rebus vestris provideat. Tantum illud à vobis peto, ut me ex manibus eius eripiatis, & hoc est, quod dicit. Et ex hoc loco maxime attentos facit eos, ad quos scribit. Dicit enim hoc ad eos pertinet, de quo agitur. [Nisi tantum] .i. solummodo. [Illud] .i. Iugurtham. [Supra quam ego sum petere] Intelligo, inquit Iugurtham plus quam ego sum querere, non solum me querit, sed etiam aliud. Et ita senatum valde sollicitum reddit, ne diutius tardet contra Iugurtham provideat. Dicit enim Iugurtha querit aliud quam me. Et quid est illud, quod querit imperium Numidiæ, quod est vestrum, sibi vsurpare querit. [Petere] .i. querere. [Supra quam ego sum] .i. plus q. ego sum. [Neque simul amicitiam vestram, & regnum sperare meum] Ego in

telligo,

telligo, quod Iugurtha hæc duo simul sperare non potest, videlicet, ut & amicus vester sit, & regnum meum teneat, atque usurpet. Nouit enim & intelligit Iugurtha, hoc fieri non posse, ut me regno spoliaret, & sit vester amicus. [Et quamobrem] Quia cum ego iunctus sim societate, & amicitia cum P. R. aperte intelligit, se esse vestrum inimicum si me regno spoliauerit, ius enim societatis, & amicitia, hoc exigit, ut qui mihi hostis est, is etiam vester sit hostis. Cum autem nunc Iugurtha me regno spoliauerit, aperte se hostem P. R. esse demonstrat, atque fatetur, quod si hostis vester est Iugurtha, videte, ne regnum Numidiæ, quod est vestrum, sibi usurpet. Et hoc est quod dicit. [Neque simul] Et intelligo illum Iugurtham non sperare simul amicitiam vestram, & regnum meum, quia amicus vester esse non potest simul, & tenere regnum meum. Et hæc est ratio, quia ego sum amicus, & socius Populi R. ut necesse sit, eum esse vestrum inimicum, qui mihi inferat iniuriam. [Vtrum grauius existimet, nemini occultum est] Ac si diceret, Cum Iugurtha intelligat se amicitiam vestram simul & regnum meum habere non posse. i. cum Iugurtha intelligat se non posse vestrum amicum esse simul, & mihi inimicum, quis non intelligit, cum me regno iam spoliauerit, illum factum esse vestrum inimicum, & hostem. Si autem vester hostis est factus, quis hoc quoque non intelligit illum aliud quæ rere, quam me? videlicet regnum Numidiæ, quod est vestrum. Et hoc est, quod dicit. [Vtrum grauius existimet, nemini occultum] i. nemo ignorat, an grauius aliquid cogitet Iugurtha. i. nemo ignorat, an maius quoddam quærat Iugurtha, quam ego sum. Vult enim Adherbal probare huc, & concludere, quod Iugurtha quærit aliud, quæ se Adherbalem, videlicet, regnum Numidiæ, quod est Populi R. ut senatus cito prouideat, quando res suas agit. Nam in initio probat hoc Adherbal, quod dicit, videlicet Iugurtham, aliud quæ rere, quam se Adherbalem. Et hoc probat ab ante actis, ac si diceret, Iugurtha hoc facere consuevit, cum aliquem regno spoliavit, statim aggreditur alium, & propterea, cum me regno spoliauerit, quis dubitabit, quin regnum Numidiæ quod est vestrum, statim inuadat? imò illud iam armis tenet, nisi cito prouideatis. Iugurtha enim hæc consuetudinem, ut cum aliquem regno spoliauerit, statim alium aggreditur. probat ab exemplo dicens, Iugurtha primo Hiempalem fratrem meum interfecit, deinde me regno expulit. [Nā in initio] Vere dico, quod cum Iugurtha me regno spoliauerit, nemo ignorat quin grauius aliquid facere cogitet, quia sic facere consuevit. Nam in initio Hiempalem occidit, deinde me regno expulit. [Quæ sanè fuerint nostræ iniuriæ nihil ad vos] Color est, qui vocatur occupatio, quæ sit, cum dicimus, non præterire, aut non scire, aut nolle dicere. inde quod nunc maxime dicimus, ut hoc loco. Adherbal commemorat iniurias acceptas à Iugurtha, ut ostendat eas ad senatum pertinere, quando quidem ipse Adherbal socius est, & amicus P. R. Et tamen dicit iniuriæ, quas intulit Iugurtha nostræ sint. i. ad nostratum modo pertinent. [Nihil ad vos] i. pertinent. ac si diceret, de iniurijs nostris, nolite esse solliciti, sed solliciti esse de regno Numidiæ, quod est vestrum, quod nunc Iugurtha armis tenet. [Nihil ad vos] i. si pertineant iniuriæ nostræ. per occupationem monet senatum, ut iniurias illatas à Iugurtha vlciscatur, & tamen negare videtur. [Verum] Ac si diceret, si de nostris iniurijs non curatis, saltem de regno Numidiæ, quod est vestrum curam habere. [Vestrum regnum] i. Numidiæ, sicut supra dixit. Administrationem regni vult esse suam, sed regnum ipsum vult esse P. Rom. [Quanti fecerit] i. quanti æstimauerit. [Pericula mea declarant] Non enim essem in his periculis, si verba legatorum obseruasset. [Quid reliquum] i. quid superest? quid restat, per quod Iugurtha moueri possit? [Nisi vis vestra] i. potentia vestra. [Nam ego quidem] Ordo est, Nam pro qua, & hæc quæ ego scribo, & illa, quæ ante sum questus in senatu, vana forent potius. i. potius essent falsa, quam miseria mea faceret fidem verbis, ac si diceret, vos potestis credere id esse verum, quod scribo, quia calamitas, & miseria mea facit, ut credatis. Sed vtinam, & hæc, quæ nunc scribo, & ea quæ conquestus sum in senatu de Iugurtha, cum essem Romæ, essent falsa potius, quam miseria mea faceret fidem verbis. velle, ut id, quod scribo, non etiam verum potius quam ut ex miseria mea credatis verum esse quod scribo. [Sed quoniam in eo natus sum] Ordo est. Sed ego iam deprecor, ut euadam non mortem, neque ærumnas, sed tantummodo imperium inimici, & cruciatus corporis, quoniam sum natus eo. i. ad id, ut essem ostentui scelerum Iugurthæ. Senatus pendet à superiori, nam antea per occupationem hoc dixit. nolo vos de me, & de meis iniurijs esse sollicitos, ac si diceret nō

peto, ut me restitueris in regnum, quia nolo vos de me esse sollicitos, tantummodo de regno Numidiæ, quod est vestrum, esse solliciti, quia quantum ad me attinet, vnum solum à vobis peto, ut me de manibus impijs Iugurthæ eripiat, ne si in potestatem, & manus eius venero, vitam in tormentis, & cruciatibus finire compellar. [Eo natus sum, ac si diceret] Quoniam fatam quodam necessitate ad hoc natus sum, & ad hanc miseriam me venire oportebat, ut Iugurtha in me potissimum sua scelera ostentaret. [Scelerum ostentui essem] i. ut essem ad ostentationem scelerum Iugurthæ, quia Iugurtha sua scelera in me potissimum ostentat. [Inimici] i. Iugurthæ. [Imperium] Potestatem, superbiam, & dominationem. [Euadam] i. effugiam. [Regno Numidiæ, quod vestrum est, ut libet consulite] Color est qui dicitur permissio, quæ sit, cum in dicendo nos ostendimus aliquid rem totam tradere, & concedere alicuius voluntati. Sicut hoc loco facit Adherbal, dicit enim de regno Numidiæ, ego non curo, facite, prouidete, ut vultis, vestrum est, illud tantum à vobis peto. ut me de manibus impijs Iugurthæ eripiat, & hoc precor per maiestatem imperij, & fidem amicitia. [Consulite] Prouidete.

NON mea culpa] Quia non fui causa sumendi bellum. **MARL.**
[Libido] Cupiditas. [Beneficia Micipsæ] Quia pro Romanis sumpsit arma. [Decreta] Quibus inter nos regnum diuisit. [Me] q. d. vestrum procuratorem. [Clausum] Obsessum. [Vis vestra] si pareris exercitum. [Ostentui] Ut Iugurtha posset expleri scruantiam in me.

NISI tamen intelligo illum supra quam ego sum, petere] **GLAR.**
Alij annum pro tamen legunt, quod magis placet. Quamquam satis adhuc obscurus manet sensus, quem ego non profero intelligo. Soldus exponit, supra quam ego sum. i. Numidiæ regnum seu imperium, quod vestrum est. Lector cogitet quid malit.

NON mea culpa] In hac epistola Adherbal artificiose capat benevolentiam ab senatu, & conatur aduersariam in odium adducere. propter superbiam, & crudelitatem eius. Ordo est. O P. C. i. senatores Rom. ego non mitto sepe ad vos, mea culpa. i. per meam culpam, oratum. i. ad orationem habendam, sed vis. i. violentia Iugurthæ, subegit. i. tacite coegit supp. me ad vos oratum mittere. Quem. i. Iugurtham, tanta libido. i. mala cupiditas extinguendi me, alij legunt mei inuasit, ut neque habeat in animo. i. neque cogitet vltros fore, aut neque formidet vos, ne que Deos immortales, quorum interdum vltro lenta quidam est, sed tanto grauior, Val. Max. auct. vnde illud Aen. Si genus humanum, & mortalia tenuit arma, At sperare Deos memores fandi atque nefandi. & sup. ut malit sanguinem meum. i. ut tam meam aut sanguinis effusionem quasi eum sicut, quam omnia. i. omnes alias res mundi. [Itaque iam quintum mensum] Prosequitur literarum Adherbalis querelam dicens in persona ipsius Adherbalis: Itaque. i. & ita quia tanto pere sanguinem meum sitit, ego socius, & amicus P. R. teneor obsessus armis. i. Iugurthæ, iam quintum mensum. i. vsque ad quintum mensis durationem. Neque beneficia patris mei Micipsæ collata. i. in Iugurtham, neque decreta vestra, quia decreuerunt ab armis discendum esse, & inter eos conueniendum ut per legatos constitutum erat, auxiliantur. i. operam ferunt mihi, & ita sum incertus an vrgeat acius ferro. i. armis ferreis, an fame. i. penuria commeat. Fortuna mea. i. miserabilis calamitas mea, dehortatur me scribere. i. hortatur ne scribam. [Sunt enim contraria horrore & dehortatio, sicut doceo, & de doceo, &c.] plura de Iugurtha. i. de perfidia eius. Etiam. i. in super, expertus sum parum fidei esse miseris. i. miseris habere parum fidei. i. crudelitatis. i. quod pauper creditur miseris: [Quia ut dicit Iuuen. Quantum quisque pauperum spectat in arca, Tantum habet & fidei] & ita vult dicere quod frustra quereretur de Iugurtha; nisi tantum. i. nisi hoc solum, inquit, esset, quod intelligo illum. i. Iugurtham petere supra quam ego sum. i. quiddam quod supra me est. videlicet imperium Romanum, quod inuasurus sit si Numidia poteretur. [Neque] i. & non, intelligo ipsam non sperare simul amicitiam vestram, & regnum meum. [Et nemini est occultum] i. quilibet scit vestrum. i. horum, videlicet an non sperare posse amicitiam vestram, an regnum meum, ipse. i. existimet grauius, quia certum est, quod grauius ferat amittere regnum meum, quam amicitiam vestram. Nam ut scitis, quam audis sit ad regnum meum, & quam paruifaciat amicitiam vestram, ipse occidit in initio. i. discordiarum Hiempalem fratrem meum non dicit nostrum, quia ille adoptatiuus tantum erat, deinde expulit me regno patris. i. paterno. Sanè. i. ut sanè, & serio loquar, nihil ad vos sup. pertinet, quæ. i. quales fuerint nostræ iniuriæ.

Salust.

H

ria

rit. i. quas nobis deinde intulit. [Verum ipse tenet nunc armis] i. vi regnum vestrum, ut cuius Micipsa voluit Adherbalem esse duntaxat administratorem, ut ipse supra confessus est, & obfide me quem vos posuistis. i. constituistis per legatos vestros, imperatorem Numidiae clausum. i. in Cirtha oppido, mea pericula. i. mala periculosa in quibus versor, declarant quanti fecerit. i. pendit, verba legatorum. i. de regno conuidendo, & lite dirimenda. Quid reliquum sup. est. i. quid restat adhuc, nisi vis. i. violenta iustio vestra qua possit moueri. i. diuelli ab instituto, q. d. nihil. Nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa quæ questus sum antea in senatu, forent. i. essent vana. i. mendosa potius quam miseria mea faciat vobis fidem. i. crudelitatem. Sed quoniam ego natus sum in eo. i. in ea conditione vitæ, ut essem Iugurthæ ostentui. i. ad ostentationem scelerum sup. suorum, ita ut iactabundus ostentaret me quem summum scelus sic læsit, ego non precor iam. i. non molior auertere per preces iam mortem, neque ærumnas. i. summas ruinas, sed sup. deprecor tantummodo imperium. i. superbum inimici, & cruciatus corporis, quos duriores morte æstimat ut Aen. ij. Pœnas cum sanguine poscunt.

His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent: & quamprimum Adherbali subueniendum, de Iugurtha uti interim cõfuleretur: quoniam legatis non paruisset. sed ab ipsdem illis regis fautoribus summa ope enisum est, ne tale decretum fieret, ita bonum publicum, ut in plerisque negocijs solet priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus vsi: in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in senatu princeps. hi, q. in inuidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: deinde breui Vticam appulsi, literas ad Iugurtham mittunt, quam ocysissime ad prouinciam accedat: seque ad eum ab senatu missos. Ille, vbi accipit homines claros, quorum auctoritatem Romæ polere audierat, contra inceptum suum venisse; primo commotus metu, atque libidine diuersus agitabatur. Timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cecus, ad inceptum scelus rapiebatur, vicit tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur exercitu circumdato, summa vi Cirtham irrumpere nititur, maxime sperans diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum. Quod vbi fecus procedit, neq. quod intenderat, efficere potest, ut prius, quam legatos conueniret, Adherbali potiretur: ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tametsi senatus verbis graues minæ nunciabatur, quod ab oppugnatione non desisteret, multa tamen oratione consumpta legati frustra discessere. Ea postquam Cirthæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur confisi, deditione facta propter magnitudinem P. R. inuiolatos sese fore Adherbali suadent uti * sese, & oppidum Iugurthæ tradat, tantum ab eo vitam paciscatur: de ceteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur: tamen quia penes eosdem si aduersaretur, cogendi potestas erat; ita uti censuerant Italici, deditionem facit.

SOLDVS

His literis recitatis Cum hæc literæ recitatae fuissent in senatu, dicit quid decreuit senatus, postquam literæ Adherbali sunt in senatu recitatae, quidam fuerunt, qui censerent exercitum, statim in Africam esse mittendum, & Adherbali subueniendum, interea in senatu decerneretur, quid esset faci-

dum de Iugurtha, qui legatis non obediuerat, sed fautores Iugurthæ impediuerunt, ne hoc senatusconsultum fieret. Decretum itaque est, ut legati ad Iugurtham mitterentur, qui ei minarentur verbis senatus, quod ab oppugnatione desisteret. [Quæritur] .i. cito. [Consularis] .i. deliberaretur. [Interim] Videlicet dum exercitus in Africam mittitur. [Summa ope] .i. summa vi. [Enixum est] Nota enixum in passiva significatione ab enitor. i. conor. [Ira bonum publicum] Commune victum est, & superatum gratia priuata. Nam bonum commune fuisset subuenire Adherbali socio, & amico P. R. Ut in plerisque solet, negocijs, sicuti fieri solet in multis rebus, & negocijs. [Gratia priuata] .i. gratia quorundam, qui priuati fauebant Iugurthæ pecunia ab eo corrupti. [Legantur] .i. legati mittuntur. [Maiores natu] .i. senes, non sicuti paulo ante adolecentes. [Amplis vsi honoribus] .i. persuncti magnis honoribus, ut consulu, sicuti Scaurus, qui & consul fuerat & princeps senatus. [In quis] .i. in quibus. [Hi] .i. legati triduo nauem ascendere, quo ascenderunt, quia res erat in inuidia, & quia à Numida obsecrati. i. fuerant. [Res erat in inuidia] .i. in odio. Nam multi moleste ferebant, quod Iugurtha tam sceleratus esset in Adherbalem, & tam superbus, ut legatis non paruisset. [A Numidis] Qui venerant ad senatum cum literis Adherbali. [Obsecrati] Rogati. [Triduo] .i. tribus diebus. [Vticam] Est ciuitas Africæ, quam Romani tenebant. [Appulsi] .i. aduecti. [Literas ad Iugurtham mittunt] Cuius rei literas mittunt. i. ut quam celerrime accedat ad prouinciam. [Quam ocysissime] .i. quam celerrime, hoc est valde, & maxime celeriter. [Accedat] .i. veniat. [Ad prouinciam] Sicuti supra dixit, ea pars Africæ, quam tenebant Rom. vocabatur prouincia, à porro & vincendo dicta. [Ille vbi accipit] Ordo est. Ille. i. Iugurtha primo commotus metu, atque libidine agitabatur diuersus, vbi pro postquam accipit homines claros venisse contra suum inceptum, quorum. i. hominum auctoritatem audiuerat polere Romæ. Cum inquit, Iugurtha audiuisset homines summæ auctoritatis venisse ad se, timere cepit. Sed tamen cum hoc timere erat iuncta libido perficiendi quod semel inceptum, videlicet, ut urbem Cirtham expugnaret, & Adherbalem caperet. Cum ergo metus, & libido Iugurtham agitarent, vicit tandem libido atque ita circumdato exercitu Cirtham irrumpere conatus est, sed nihil perficere potuit. [Polle] .i. valere. [Contra inceptum] .i. contra conatum suum, videlicet, ut cogeret eum desistere ab incepto, & à proposito suo. [Metu atque libidine] Ipse declarat, & quid timeret, & quid cuperet, timebat senatum, nisi paruisset legatis, qui volebant eum ab oppugnatione Cirthæ desistere, cupiebat autem ipse urbem capere, priusquam ad legatos veniret. [Aduersus] .i. in diuersas partes. [Agitabatur] .i. commouebatur. [Porro] .i. deinde. [Cupidine] .i. cupiditate. [Ad inceptum scelus] Videlicet, ut Cirtham urbem expugnaret, & Adherbalem caperet atque necaret. [Rapiebatur] Ferebatur, ducebatur. vicit in auido ingenio prauum consilium, quia deliberavit prius expugnare urbem huius modo posset, deinde ad legatos venire. [Irrumpere] .i. per vim ingredi. [Nititur] Conatur per oppugnationem ingredi. [Maxime sperans] Sperabat Iugurtha posse urbem, aut vi, aut dolis capere, si hostes diuiderentur inter se, nec in vno loco simul omnes pugnarent, sed separati urbem diuersis in locis defenderent, & hoc est quod dicit. [Maxime sperans, deducta manu hostium] aut vi, aut dolis se casum victoriæ inuenturum. Deducta manu hostium .i. diuisa multitudine hostium qui urbem defendebant, videlicet, ne in vno loco simul omnes pugnarent, nam deduco significat diuisio. [Aut vi, aut dolis] .i. aut per vim, aut per dolos, quia quando simul omnes in vno loco pugnant, difficilius superantur, & difficilius decipiuntur. Sed si multitudo diuisa est, facilius, & vincuntur, & dolis decipiuntur. [Quod vbi fecus procedit] Ordo est. Ille Iugurtha venit in prouinciam, cum paucis equitibus ne amplius morando intenderet M. Scaurum, quem plurimum metuebat. vbi pro postquam quod. i. illud fecus procedit, neque potest efficere, id quod intenderat. i. uti potiretur Adherbali, priusquam conueniret legatos. Sensus patet. [Secus procedit] .i. aliter euenit. i. quam putabat, nam sperabat posse urbem capere, antequam legatos conueniret, sed non potuit. [Intenderat] .i. cogitauerat, & conatus fuerat. & declarat, quid sit illud, quod intenderat, volebat enim priusquam legatos conueniret capere Adherbalem. [Conueniret] .i. alloqueretur. [Adherbali potiretur] .i. Adherbalem caperet, & cum in potestatem suam redigeret. [Amplius] .i. diutius. [M. Scaurum] Principem legationis. [Incenderet] .i. exagitaret, irritaret. [In prouinciam] Dixi antea, quid sit prouincia. [Venit in prouinciam] Videlicet

Vide
.i. &
ram
tus.
ti ex
sister
fra d
defen
P. R.
Iug
dita
ris fo
gna
disce
ut &
quar
serua
bali,
tur, &
fiden
legat
si ded
tos à
[Tan
sat. [I
uauer
sed il
coger
uis ill
uis de
id, qu
retur
[Tan
tabat
herba
mitter
dem).
se, &
viben
P. R.
motu
gnanc
GLAR. SE
Enisu
pra In
Idem
triduo
erant
mana
runt I
ASC. HI
runt r
.i. sanc
de cito
quam
imper
Iugur
non o
condi
ope. i.
gurth
mitter
tantu
deuict
corum
mis no
nobile
legant
ter qu
pra, ex
senatu
princip
postqu
ture fe
molest
per, ob
herba

Videlicet Romanorum ad legatos. [At tamen] Ordo est. Ac .i. & tamen legati frustra discessere consumpta multa oratione, tamen, pro quamuis graues minae iunciabantur ei verbis senatus. quod pro quia non desisteret ab oppugnatione, quamuis legati ex parte senatus grauius minarentur Iugurthae, quia non desisteret oppugnare Adherbalem, tamen nihil fecerunt sed frustra discesserunt. [Ea] Ordo est. Italici, virtute quorum moenia defensasabantur, consiliis sese fore iniuolatos per magnitudinem P. R. facta deditioe suadent Adherbali, uti tradat se, & oppidum Iugurthae, & suadent, & dico fecerunt hoc, postquam ea sunt audita Cirithae: paciscatur tantum vitam ab eo, & dicebant de ceteris fore cura Senatus. [Qui urbem Ciritham defendebant magna ex parte erant Italici] Igitur hi cum viderent legatos frustra discessisse, nec spem auxilij Adherbali esse relictam suadent ei, ut & se & urbem Iugurthae tradat, hoc pacto, ut vitam sibi relinquat. Adherbal quamuis crederet Iugurtham fidei non esse seruaturum, tamen quia illa Italici, qui hoc suadebant Adherbali, cogere etiam poterant, ille nolens fecit, sicut illi hortabantur, & tradidit se Iugurthae. Quo facto statim Iugurtha contra fidem, Adherbale interfecit. [Ea] .i. illa res, videlicet quomodo legati frustra discessissent, re infecta. [Contit] Sperabant Italici, si deditio fieret, se nihil passuros esse, sed fore omnino iniuolatos a Iugurtha, qui erant Italici sub imperio Rom. constituti. [Tantum ab eo vitam paciscatur] .i. solum ex pacto vitam petat. [De ceteris] .i. rebus Italici dicebat, O Adherbal, si vitam seruaueris, satis est, cetera senatus curabit. [At ille] Ordo est. At .i. sed ille fecit deditioem, ita ut Italici censuerant, quia potestas cogendi erat penes eosdem, si ille aduersaretur, tamen pro qua uis ille rebatur, omnia potiora fide Iugurthae. Adherbal quamuis de fide Iugurthae dubitaret, videlicet illum non seruaturum id, quod promitteret, tamen quia videbat fore, ut si nollet, cogeretur per vim ab ipsis Italici, tradidit se, & urbem Iugurthae. [Tamen] omnia potiora fide Iugurthae, rebatur. .i. quamuis putabat omnia esse meliora, quam fidem Iugurthae. Videbat Adherbal, se nihil pecus facere posse, quam se fidei Iugurthae committere, quia sciebat illum non esse seruaturum fidem. [Penes eosdem] .i. apud eosdem. f. Italico, qui si nolisset Adherbal tradere se, & urbem Iugurthae, sicari nolent, ipsum coegissent, vel ipsi urbem tradidissent.

MARL. PRIVATA gratia) Paucorum priuatorum. [Prima com motus] Auditio nuncio, perturbatus. [Auditio ingenio] .i. expugnandi urbem. [Prauum] .i. sibi nocens.

GLAR. SED ab iisdem illis fautoribus reg. summa ope. enisum est) Enisum est, dixit passiuè, tanquam Emisor esset passiuum, ut supra Interpretatum ab Interpretor. [Triduo nauim ascendere] Idem Soldus, Triduo exponit. i. tribus diebus. Rectius Badius, triduo .i. intra tres dies, postquam ad legationem designati erant. Deinde vero breui Vticam uenere. Vtica igitur in Romana erat prouincia, quam accedere postea Iugurtham iusserunt Legati.

ASC. HIS literis recitatis) .i. postquam haec literae Adherbali fuerunt recitatae, fuisse sup. nonnulli inter senatores, qui decernerent .i. sancirent, exercitum mittendum sup. esse, quamprimum .i. valde cito in Africam contra Iugurtham, & subueniendum esse quamprimum .i. festinatissime, Adherbali amico & socio Rom. imperij, & sup. quod consulereetur .i. consilium caperetur interim de Iugurtha .i. quid fieret in eum, quoniam non paruisset, hoc est non obediuisset, legatis. f. Rom. ad dirimendam litem & regnum condiuendum missis. Sed enixum .i. elaboratum est summa ope .i. tota facultate & potentia, ab iisdem fautoribus regis. f. Iugurthae a quibus prius adiutus dictus est, ne tale decretum .i. de mittendo in Africam exercitu, fieret. f. a senatu. Ita .i. & sic aut in tantum bonum publicum .i. decus & conseruatio imperij Rom. deuietum sup. est gratia priuata .i. per gratiam & fauorem paucorum. f. potentium, ut solet sup. deuinci in plerisque .i. plurimis negocijs, tamen .i. nihilominus, maiores natu .i. seniores & nobiles vti magnis honoribus .i. functi summis magistratibus legantur in Africam .i. in Numidiam, in quibus pro in quibus .i. inter quos fuit M. Aemilius Scaurus, de quo memorauimus supra, existens homo consularis, & tum .i. tunc princeps potens in senatu, (principem alicuius collegij Galli vulgo decanum aut principalem uocant) hi ascendere nauem triduo .i. intra tres dies postquam ad legationem designati fuerant, hoc autem tam mature fecerunt, quod res Iugurthae erat in inuidia .i. odio, multi enim moleste ferebant quod legatis Rom. non paruisset, simul .i. & insuper, obsecrati .i. per sacra rogati erant a Numidis. f. legatis Adherbali. Deinde postquam ascenderant nauem, ipsi appulsi .i. a

uentis, hoc est aduecti (ubi notabimus imperitiam eorum qui dicunt appulsi, aut applicuit pro appulsus & applicitus est, sunt enim actiua, unde recte dixit Maro Aen. iij. Hinc me digressum vestris Deus appulsi oris. Et Comicus, Animum appulsi ad scribendum) Vticam .i. ad ciuitatem illam Africam (quam Rom. tenebant, & ubi Cato minor sibi mortem conciuit, unde postea Vticensis dicitur) mittunt literas ad Iugurtham, mandantes sup. ut ipse accedat quod ocyllime .i. eueltigio uisus literis, ad prouinciam .i. in eam partem Africam quam deuietam Carthagine Rom. tenebant. Notum est prouinciam dici quod procul a Rom. uicta sit & Imperio adiecta, ad quam in fide tenendam mittebantur interdum. Pro cons. quod quia difficile erat, pro tritum erat quod res rem difficilem dicere uellent, prouinciam difficilem dicerent, & mandantes se missos ad eum .i. Iugurtham ab senatu. f. Rom. Ille .i. Iugurtha ubi accepit .i. intellexit, homines clare .i. nobiles & illustres quorum auctoritatem audierat pollere .i. plurimum posse in senatu, uenisse contra inceptum suum .i. ad impediendum expugnationem Cirithae & necem Adherbali, agitabatur primo diuersus .i. in diuersas sententias, existens commotus metu ab Rom. & libidine interficiendi Adherbali. Quia timebat iram senatus non paruisset .i. obtemperauisset legatis: Porro .i. sed e contrario animus sup. eius: caecus cupidine .i. cupiditate, rapiebatur ad scelus inceptum .i. eadem Adherbali. Tamen prauum consilium aut proprium aut familiarium .i. ut incepta profeceretur, uicte, hoc est plus potuit in ingenio audido .i. uindictae aut regni. Igitur quia parere recusat, nititur summa vi irrupere .i. per irruptionem ingredi, Ciritham .i. oppidum in quo Adherbal erat obfessus, & hoc exercitu circumdato .i. uindique circum muros adhibito, ut ex omni parte insultus fieret, sperans maxime, sese inuenturum casum uictoriae .i. saltem fortuitam, & casualis uictoriam aut vi aut dolis, & hoc manu hostium .i. toto exercitu Adherbali, deducta .i. in diuersa loca distributa. Sperabat enim aut superaturum se aliquos, aut colloquio habito corrupturum, quod ubi procedit secus sup. quod sperat, neque potest efficere quod intenderat, videlicet ut potiretur Adherbali sup. copia. (Aut potior etiam genitium regit, ut diu rerum potiri sunt Lacedaemonij, sed illic quoque subaudiri uidetur imperio. Sicut uentum est a Dianae sup. eadem. Altera post Petri. sup. festum) priusquam conueniret legatos ut eum eis negocia tractet, ne morando .i. moram trahendo incenderent. sed iram amplius Scaurum quem metuebat plurimum, uenit in prouinciam .i. Rom. cum paucis equitibus. Ac tamen, hoc est quamquam graues minae .i. comminationes nunciabantur per legatos, uerbis hoc est decreto & ex sententia senatus, quod .i. quia ipse Iugurtha non desisteret ab oppugnatione Cirithae, tamen multa oratione consumpta, hoc est frustra habita, dum incepti rationem & causas friuolas adduceret Iugurtha, legatis .i. qui missi erant frustra, hoc est ad nullum modum (ut legatis hic sit participium, aliter .i. non reciperet aduerbium, nec cohaeret frustra apte cum discessere, non enim frustra discessere, hoc est abiuerunt Rom.) Postquam ea sunt audita Cirithae, Italici (quos prius rogatos dixerat, & ex sententia Soldi ciues diximus, ubi malim Rom. dictos) quorum uirtute defendebantur ad expugnationem moenia, consiliis, hoc est sperantes deditioe facta .i. si facerent deditioem sese fore .i. futuros esse iniuolatos .i. non esse uiolandos ab Iugurtha propter magnitudinem P. R. suadent Adherbali, uti .i. ut tradat Iugurthae se & oppidum paciscatur .i. ex pacto prauo recipiat ab eo, tantum .i. duntaxat vitam .i. salutem, & dicebant curam senatus fore .i. senatum habiturum curam de ceteris .i. rebus eius ut de regno. At .i. sed, ille .i. Adherbal, tamen rebatur .i. opinabatur omnia sup. esse potiora .i. firmiora & meliora, fide .i. fidelitate Iugurthae tamen quia potestas cogendi erat penes eosdem .i. Italicos, si aduersaretur .i. contradicere uellet. (Quaeras unde illi Italici, Respondeam ex prouincia post diuisionem regni per legatos Cirithae, quasi pro praesidio impositi) facit deditioem ita uti Italici censuerant .i. seruata, & recepta vita.

Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat, deinde omnes puberes Numidas, atque negotiatores, promiscue, uti quisque armatus obuius fuerat, interfecit. Quod postquam Romae cognitum est, & res in senatu agitari coepit, iisdem illi ministri regis interpellando, ac saepe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius tribunus plebis designatus, vir acer, & infestus

potentiæ nobilitatis, populū R. edocuisse id agi, vt per paucos factiosos scelus Iugurthæ condonaretur: profecto omnis inuidia prolatandis consultationibus dilapsa foret, tanta vis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed vbi senatus delicti conscientia populū timet, lege Sempronia, prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt: Consulesque declarati sunt P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius, L. Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuēnit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliæque, quæ beilo vsui forent, decernuntur. At Iugurtha contra spem nuncio accepto, quippe cui Romæ omnia venum ire in animo hæserat, filium, & cum eo duos familiares ad senatū legatos mittit: ijsque, vt illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcepit, vt omnis mortaleis pecunia aggrediantur. qui postquam Romam aduentabant: senatus à Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus. Ijsque decreuere, nisi regnum, ipsumque deditum venissent, vt diebus proximis decem, Italia decederet. Consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet: ita infectis rebus, illis domum discedunt. Interim Calpurnius parato exercitu sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat, in quos fuit Scauros: cuius de natura, & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi, & corporis erant, quas omnis auaritia præpediebat, patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectæ sunt. Igitur Calpurnius in initio paratis comitatibus, acriter Numidiam ingressus est, multosque mortales, & vrbes aliquot pugnando cepit. Sed vbi Iugurtha pecunia per legatos tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cepit: animus æger, auaritia facile conuersus est. Ceterum socius, & minister omnium consiliorum assumitur Scaurus, qui tamen à principio plerisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnerat, tamen magnitudine pecuniæ à bono honestoque in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo bellimoram redimebat, existimans sese aliquid interim Romæ precio, aut gratia effecturum. Postea vero quæ participem negocij Scaurum accepit: in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur à consule * Sextus quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam. Cuius rei species erat accipio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat, quoniam deditiois mora induciæ agitabantur.

* Sexti^o

SOLDVS

Necat, interficit) Dicit quod fecerit Iugurtha postquam Adherbal ei urbem tradidit. Primo ipsum Adherbalem interfecit, deinde omnes Numidas adultos, & negociatores, qui armati defenderant urbem, Italicos seruauit, quia timebat Romanos. [Omnes puberes] .i. adultos. [Puberes dicuntur qui ad eam ætatem venerunt vt iam primam barbe lanuginem emittant.] [Omnes Numidas] videlicet qui habitabant Cirtham. Nam Cirtha est ciuitas Numidarum. [Negociatores] Qui non erant ciues nec incolæ Cirthæ, sed aduenæ & peregrini, qui tamen & ipsi urbem defensusauerant. [Promiscue] .i. mistim pariter, sine differentia, quia sic peregrinos sicuti incolas necauit. [Vt

quisque armatus obuius fuerat) Sicuti quisque armatus sibi resisterat in expugnatione vrbs. [Quod postquam] Cum, inquit, Romæ cognitum esset, quid fecisset Iugurtha, videlicet quomodo Cirtham per deditioem accepisset, & contra fidem Adherbalem regem necasset, & eadem ingentem hominum perpetrasset, senatus tractare cepit, quid de ipso faciendum esset. Fautores Iugurthæ, ne aliquid decerneretur elaborabant, tempus, & gratia, & contentione, quantum poterant, trahebant, & atrocitatem facti Iugurthæ mitigabant. [Quod post] Ordo est, idem illi ministri regis seruebant, atrocitatem facti interpellando, & trahendo tempus sæpe gratia interdum iurgijs. [Postquam quod] .i. illud est cognitum Romæ, & postquam res cepit agitari in senatu. [Agitari] .i. tractari, discuti. [Ministri] .i. fautores, qui corrupti erant pecunia. [Interpellando] .i. impediendo, interpellare propriè est mediam alterius orationem, vel actionem interrumperè. [Sæpe gratia] Quia nonnunquam fautores regis Senatores priuatim benigne, & suppliciter rogabant, vt amore, gratia, sui, nihil contra Iugurtham decernere vellent. [Interdum iurgijs] .i. contentionibus, quia fautores regis aliquando non priuatim, sed publice in senatu causam Iugurthæ defendebant, aperte resistentes, his qui aliquid contra Iugurtham dicebant esse decernendum. [Trahendo] .i. prolongando, prolongando. [Atrocitatem] Asperitatem, inuidiam, nihil enim tam asperum, & tam graue est, quod diuurnitate temporis leue, & molle non fiat. [At nisi] Ordo est. Profecto omnis inuidia foret dilapsa prolatandis consultationibus, tanta erat vis gratiæ, & pecuniæ regis, nisi Caius Memmius designatus tribunus plebis, appositæ, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, docuisset P. R. id agi vt scelus condonaretur Iugurthæ per paucos factiosos. Tribuni plebis primum creati fuerunt ad defensionem plebis contra vim consulum, & nobilitatis, hominum tribunorum magna erat potestas adeo, vt si totus senatus aliquid decerneret, solus tribunus plebis intercedendo illud impedire posset. Cum ergo C. Memmius tribunus plebis designatus videret maiorem partem Senatus, & nobilitatis ita corruptam, vt scelus Iugurthæ impunitum, relinqueretur, populū ac concionem vocauit, & ei exposuit quemadmodum per paucos potentes, & amicos Iugurthæ, id tractaretur, vt scelus Iugurthæ impunitum relinqueretur. Quo factum est, vt senatus populū timens, statim decerneret, vt consul cum exercitu in Africam mitteretur contra Iugurtham. Et hoc est quod dicit. [Tribunus plebis designatus] .i. electus, & creatus nondum inierat magistratum, sed tantummodo creatus erat trib. pleb. [Acer] .i. fortis, & vehemens. [Infestus potentiæ nobilitatis] .i. aduersus, & contrarius potentiæ nobilium. Memmius moleste ferebat tantam esse potentiam senatus, vt prouincias regeret, & totam remp. pro arbitrio suo gubernaret, ideo erat aduersus, & inimicus potentiæ nobilium. [Id agi] .i. tractari. [Iugurthæ scelus condonaretur] .i. vt Iugurthæ scelus non puniretur, nam scelus dicitur condonari quando impunitum relinquitur. Omnis inuidia prolatandis consultationibus dilapsa foret. Vnumquodque scelus, quando recens est atrox & indignum, punitione dignum videtur, sed si in longum punitio desertur atque protrahitur, per diuurnitatem temporis atrocitas sceleris, & inuidia minuitur. Fautores igitur & amici Iugurthæ, quoties in senatu de ipso agitur, dabant operam, vt nihil decerneretur, sed in aliud, atque in aliud tempus differretur, & ita tempus deliberationis prolongando sensim atrocitatem facti Iugurthæ, & inuidiam minuebant. [Omnis inuidia] .i. odium. [Prolatandis consultationibus] .i. prolongandis, & protrahendis deliberationibus. [Dilapsa foret] .i. effugisset. [Sed vbi] Ordo est. Numidia atque Italia prouinciæ decretæ sunt futuris consulibus, lege Sempronia, vbi pro, postquam senatus timebat populū, conscientia delicti. Prouinciæ populi R. gerebantur, aliæ per consules, vel proconsules, aliæ per prætores, digniores prouinciæ gerebantur per consules. Sempronius Gracchus consul legem tulerat, vt Italia & Numidia prouinciæ regerentur per consules. Cum ergo senatus intelligeret populū per C. Memmium trib. plebis esse commotum, timere cepit, & statim decreuit secundum legem Semproniam, vt qui proxime consules electi essent, Italiam & Numidiam prouincias regendas haberent. Consules declarati sunt P. Scipio Nasica, & L. Calpurn. Bestia, hi prouincias inter se partiti sunt. Calpurnio Numidia, Scipioni Italia per sortem euenit. [Delecti conscientia] Nam quia senatus sciebat se peccasse, propterea timebat populū. Sciebat enim senatus partem maiorem à Iugurtha esse corruptam, & ideo non puniri scelus eius, quemadmodum & iustitia, & dignitas

dignitas populi R. exigebat. Et hoc erat delictum. [Decreta] i. deliberata. [Deinde exercitum] Ostendit quanta celeritate pro-
 uiderit senatus contra Iugurtham postquam timere cepit popu-
 lum. [Portaretur] i. nauibus ueheretur per mare, nam mare di-
 uidit Africam ab Italia. [Stipendium] Stipendium dicitur mer-
 ces & primum militare. [Misi] i. uilitati. [Decernuntur] Deli-
 berantur, statuuntur. [Ad Iugurtham] Ita quidem senatus decre-
 uerat, ut consul cum exercitu contra Iugurtham. In Africa iret. Sed
 Iugurtham cum hoc intellexisset, filium suum, & duos familiares
 legatos misit ad senat. Ordo est, At Iugurtham mittit filium, & duos
 familiares cum eo legatos ad senat. nuncio accepto contra spem,
 quippe, pro quia, cui hserat in animo, omnia uenim ire Romam.
 [Contra spem nuncio accepto] i. cum nuncium accepisset contra
 spem, quia non sperabat Iugurtham contra se exercitum
 mitteret, quia hoc fixum habebat in animo, q. omnia Romam esse-
 rent uenalia. i. omnia Romam uenderentur. Cum ergo Iugurtham
 hoc haberet in animo, q. omnia Romam uenderentur, sperabat
 se pecunijs posse redimere impunitatem sui sceleris, quia Adher-
 balem primo regno spolauerat, postea interfecerat. Sed ubi uidi-
 dit senatum decreuisse, ut exercitus contra se mitteretur, statim
 legatos ad eum misit. [Cui hserat in animo] i. cui fixum erat
 in animo. Et quid erat fixum? hoc quod sequitur, uidelicet om-
 nia uenim ire. i. omnia uendi Romam. [Uenim ire] i. uenire,
 hoc est uendi. [Hisq.] Ordo est. Et praecepit hisq. legatis, ut ipsi
 aggrediantur omnes mortales pecunia: utri, pro sicut praecepit
 illis. f. legatis, quos miserat. f. Romanis, interfecto Hiempsale.
 Iugurtham totam suam spem habebat in pecunia sua, & auaritia
 Romanorum nobilitum. Dicit ergo Iugurtham sicuti qn Hiem-
 psalem interfecit, legatis quos Romam misit praecepit, uti cor-
 rumperent pecunia quoscuque ciues nobiles possent, sic etiam
 praecepit his legatis, quos nunc misit. [Omnes mortales aggre-
 diantur pecunia] i. omnes homines pecunia corrumpere ten-
 tent. [Qui] Ordo est. Senatus est consulens a Bestia consule,
 ne. i. an placeret legatos Iugurtham recipi moribus, postquam q.
 i. illi aduentabant Romam, Bestia consul cum audiuisset lega-
 tos Iugurtham Romam appropinquare, senatum conuocauit, &
 eum rogauit, an placeret, q. legatos Iugurtham inter urbem recipe-
 rentur. Senatus decreuit, quod non reciperentur inter urbem
 nisi uenissent, ut regnum Iugurtham & ipsum Iugurtham trade-
 rent & dederent P. R. quod si non uenissent propter hoc spatium
 decem dierum ab Italia recederent. [Aduentabant] i. appropin-
 quabant. [Consulens] i. rogatus. [A Bestia] L. Calpurnium Bestia
 consuluerat, ut antea dixit. [Moribus] i. inter menia. [Iq.]
 i. senatores. [Ipsum] i. Iugurtham. [Deditum] Deditur est trade-
 re. Ex senatus decreto nunciari iubet. i. consul iubet, ut legatis
 nunciatur, quem admodum decreuisset Senatus. [Infectis] i. non
 perfectis. [Interim] Dum legati Iugurtham in Africam redeunt
 Calpurnius Bestia consul exercitu parato, eligit homines
 nobiles & potentes, quos secum ducat in Africam & in Numi-
 diam, & ideo nobiles & potentes eligit, ut si quid minus laudabi-
 le fecisset, eorum auctoritate retereret. [Parato] i. parato.
 [Legit] i. elegit. [Factiosos] i. potentes, factiosi dicuntur qui
 multos habent sui studiosos, & complures sibi adherentes. Quo-
 rum auctoritate, quae deliquisset munita fore sperabat. Sic enim
 solet euenire, ut si quis socium habet magnum liquem & poten-
 tem, uerum etiam si male faciat, tamen toleretur, & recte factu
 putetur propter auctoritatem potentis illius uiri, quem habuit
 socium. [Munita] i. tecta. [Supra memorauimus] Nam supra
 mores Scauri descripsit. [Memorauimus] i. diximus. Nam uere
 dico q. Calpurnius Bestia homines potentes elegit, quos secum
 duceret, ut si quid peccasset, eorum auctoritate se defenderet.
 Quia ipse consul habebat quidem multas uirtutes, sed habebat
 uitium auaritia, quo uitio omnes uirtutes impediuntur, &
 ideo facile peccare poterat, ac propterea se potentibus uiris mu-
 nierat. [Artes] i. uirtutes. [Praediebat] i. impediabat. [Patens
 laborum] i. erat. [Acri] i. uehementi. [Belli haud ignarus] i. pe-
 ritus belli. [Firmissimus] i. fortissimus. [Sed legiones] dicit quo-
 modo exercitus in Africam transuectus sit. [Igitur] i. postquam
 exercitus in Africam traductus est. [Commeatus] Commea-
 tus dicuntur ea quae ad uictum sunt necessaria uulgo uictualia
 nunc appellantur. [Sed ubi Iugurtham] Ita quidem Calpurnius
 Bestia consul cum exercitu Numidiam ingressus multos homi-
 nes & aliquot urbes cepit, sed Iugurtham ubi hoc intellexit lega-
 tos ad consulem misit, qui illum pecunia corrumpere & alpe-
 ritatem ac difficultatem belli ei monstrarent, quo facto statim
 animus ad auaritiam pronus mutatus est. Ordo est, Sed ani-
 mus aeger auaritia facile est conuersus, ubi pro postquam Iugur-

tha cepit tentare. seu pecunia per legatos & cepit ostendere
 alperitatem belli, quod administrabat. [Pecunia] i. cu pecunia.
 [Tentare] i. experiri. [Administrabat] i. consul. [Animus] i. Co-
 sulis. [Ager] i. infirmus. [Auaritia] i. propter auaritiam. [Cete-
 rum] Consul accepit sibi socium M. Scaurum, ut omnia ex consi-
 lio & auctoritate eius faceret. [Qui tamen] Ordo est, qui. f.
 Scaurus tamen est abstractus a bono & honesto ad prauum ma-
 gnitudine pecuniae, tamen pro quamuis ille acerrime impugna-
 uerat regem a principio plerisque ex factione eius corruptis.
 Quamuis, inquit, Scaurus a principio regem impugnasset, &
 cum multi ex factione eius corrupti essent, ipse tamen corrup-
 pi non potuisset, tamen nunc ipse quoque magnitudine pecuniae
 simul cum consule corruptus est, & a iustitia atque honestate ad
 prauitatem deductus est. [A principio] uidelicet quando Adherbal
 rex Romam uenit, & de Iugurtham in senatu conuocatus est.
 Tunc enim Scaurus contra Iugurtham in senatu sententiam di-
 xit, eumque uehementer impugnavit, plerisque ex factione eius
 corruptis. Tunc multi ex factione Scauri corrupti fuerunt a re-
 ge Iugurtham vel a legatis, sed Scaurus ipse corrupti non potuit.
 [A bono] i. recto & iusto. [Ad prauum] i. ad prauitatem & in-
 iustitiam. [Abstractus] i. deductus. [Sed Iugurtham] Iugurtham a prin-
 cipio solummodo quaerebat, hoc quomodo bellum protraheret,
 copiam pugnandi hostibus faceret, quia se inferiorem esse intel-
 ligebat, ut si praelio uictus esset, regnum amitteret. Ergo a prin-
 cipio in hoc tantum elaborabat, ut bellum protraheret, & pu-
 gnantem subterfugeret. Sed posteaquam Scaurus pecunia cor-
 ruptus, atque illum negocij participem fecit, sperare cepit se pacem
 cum Romanis habere posse, nam consul omnia faciebat ex con-
 silio Scauri summam auctoritatis uiri. Scauro igitur pecunia cor-
 rupto cum rex de pace sperare cepisset, statuit ad consulem ire,
 & praesens cum eo, & Scauro tractare de omnibus, quae ad pa-
 cem pertinebant. [Tantummodo belli moram redimebat] i. so-
 lummodo bellum protraheret & prolongabat, pugnam subter-
 fugiens. [Precio] Id est pecunia. [Participem negocij] Scaurum
 accepit. Id est posteaquam Scaurus pecunia corrupe-
 rat, & negocij participem fecerat. [Recuperandae pacis] Quam
 amiserat bello sibi Romanis illato. [De omnibus tractationibus]
 Id est pacis, quae ad pacem pertinebant. [Agere] Tractare
 cum eis. f. cum consule Calpurnio Bestia, & Scauro socio, &
 participem omnium consiliorum consulis. [Ceterum interea] Vi-
 de quid dicat, consul pecunia corruptus a Iugurtham, pacem ei se
 daturum esse promiserat, si inter se conuenirent, sed ut commo-
 de de pace tractare inuicem possent, necesse erat, ut ambo in col-
 loquium uenirent. Igitur consul, ut Iugurtham ad se in castra ueni-
 ret, Sextum quaestorem suum misit in Vaccam, ubi erat Iugur-
 tham causa fidei, puta in fidem Iugurtham daret, quod sine pericu-
 lo ad consulem in castra ueniret. Nam Iugurtham non uenisset
 ad consulem, nisi data ei fides esset a consule, per quam tuus
 ad eum iret. Hac igitur de causa, consul Sextum quaestorem in
 urbem Vaccam misit, uidelicet, ut fidem Iugurtham daret, sed ta-
 men simulauit se alia de causa consul mittere quaestorem. Fin-
 xit enim se mittere quaestorem, ut frumentum acciperet, quod
 legatus Iugurtham imperauerat, qui ad se uenerat. hoc autem
 ideo simulauit, ne quis intelligere posset consilium suum, & ne
 quis deprehendere posset illum a Iugurtham pecunia esse corru-
 ptum. [Fidei causa] Videlicet, ut Iugurtham fidem daret, & pro-
 mitteret illum tutum, & inuolatum fore si ad consulem in ca-
 stra ueniret. [Quaestor] Quaestores dicebantur, qui praerant pe-
 cuniae publicae, siue urbane, siue prouinciales essent, a quaerendis
 pecunijs nominati. Cuius rei species erat acceptio frumenti.
 Consul palam ostendit omnibus se mittere quaestorem, ut fru-
 mentum acciperet, quod antea legatus Iugurtham imperauerat
 coram omnibus, sed tamen illum misit causa fidei. uolebat. n.
 consilium suum omnibus paucis exceptis esse occultum. [Cuius
 rei] Videlicet, quod quaestor missus esset in urbem Vaccam.
 [Species] i. color, apparebat enim, quod quaestor missus esset
 propter frumentum accipiendum, cum reuera missus esset pro-
 pter fidem Iugurtham praestandam, quod Calpurnius palam le-
 gatus imperauerat, quoniam deditionis mora induciae ageban-
 tur. Iugurtham per legatos suos consuli Calpurnio monstrauit
 se deditionem esse facturum. Sed interea donec deditionem
 faceret a consule petebat inducias, quibus consul concessit sub
 hac conditione, ut certam quantitatem frumenti Iugurtham da-
 ret. Et hoc est quod dicit. Tamen quod omnia composita
 erant facta a consule iam corrupto, ut consilium suum in omni-
 bus occultaret. [Legatis] i. Iugurtham. Nam supra dixit Iu-
 gurtham misisse legatos ad consulem. [Quoniam deditionis
 H ij mora]

mora) Quamobrem consul legatis Iugurthæ frumentum imperavit, quo iure hoc fecit. Quia cum legati inducias peterent a consule, donec Iugurtha deditioem faceret, ille eas concessit sub hac conditione, vt Iugurtha certam frumenti quantitatem daret, aliter eas nequam concedebat. [Deditioem mora). i. propter moram deditioem, donec Iugurtha se consuli dederat induciæ agebantur.

MARL.

TRAHENDO) Prorogando. [Lege Sempronia) Duplex erat lex Sempronia, quarum altera sentiebat, vt consules in ter se prouincias fortirentur, altera vt frumentum viritum Pop. Rom. diuideretur. [Consules declarati) Codex antiquus habet, consulesq. declarati sunt. [Contra spem) Quia fuisset paucorum potentia, non timebat Senatum. [Regium) Duplex est. i. in Italia & in Calabria dictum a rege auctore Strabone, alij qua si abreptum dictum afferunt. [Animus). i. Consuli. [Aeger) In constans. [Palam) Audiente exercitu.

GLAR.

LEGE Sempronia) Quæ sit illa Lex, mihi non constat, nec satis faciunt commentarij, quorum alter ait Sempronius Græchus legem tulerat, vt Italia & Numidia prouinciæ per Coss. regerentur. Badius autem Sempronium legem tulisse inquit, vt si quando bellum timeretur, Coss. futuri in prouincias destinarentur. Hæc ille. Atqui magis sollicitum me tenet, quomodo Memmius, designatus tantum Tribunus populum edocuerit per nobilium auaritiam Iugurthæ scelus condonari. Num concione aduocata, an per alias technas? At idem illud cum ait, Coss. quæ declarati, quid illud Declarati, proprie hoc loco significet. Nam designati. i. in futurum annum pronunciat, quod Badius exponit, non placet, cum statim hic Coss. in Africam proficatur. Neque vero ante initium magistratum in prouincias ire consueuerunt. Et ipse Calpurnius non ita multo post Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. Fieri potest, vt non integris annis, sed dimidiatis, quod quidam scriptis prodidere, ante designarentur, quam inirent magistratus.

ASC.

IUGURTHA, facta deditioe, & oppido occupato, necat in primis. i. ante ceteros, Adherbalem excruciatum. i. pœnis affectum prius, quod se veritum ante significauit, in quo etiam immanitas Iugurthæ notatur, qui pœnas cum sanguine poscit. deinde interficit omnes puberes. i. pubescentes promiscue. i. confuse & sine discrimine Numidas. i. de regno Numidiæ, atque negociatores. i. mercatores & operarios externos, vti. i. vt vel secundum quod quisque fuerat obuius. i. occurreret armatus. i. in armis: ergo per legem a contrario sensu inermibus pepercit, non tamen Italicos, ex hoc loco non constat. [Quod postquam Romæ) Côm memorat quid subsecutum sit & Romæ agitarum post tam immanem Adherbalem necem, dicens: Quod. i. Adherbalem facta deditioe iniquissime cum multitudine ciuium occisum esse ab Iugurtha, aut iussu eius postquam cognitum est Romæ & res cepit agitari. i. disputari in senatu: hoc est ceperunt senatores disquirere quid contra Iugurtha faciendum decernerent, ijdem ministri. i. fautores inseruientes regi. i. Iugurthæ, interpellando. i. interrompendo consultationem aut orationem de vltione Iugurthæ acceptam, ac trahendo. i. protrahendo tempus & perendinando, sepe gratia & fauore & interdum iurgijs leniebant, aut leniebant. i. mitigabant & mulcebant atrocitatem facti. i. inuidiam & iram sumptam in Iugurtham ab atrocitatem facti eius. At. i. sed ni, hoc est nisi C. Memmius designatus. i. in proximum annum pronunciat Trib. pl. existens vir acer: & infestus, hoc est vim inferens: & oblitens potentiam nobilitatis. i. nobilium, edocuisse P. R. id agi hoc est prætere, vt scelus condonaretur. i. ignoscere & remitteretur Iugurthæ per paucos factiosos. i. potentes de eius factione: profectio, hoc est reuera, omnis inuidia foret. i. fuisset, dilapsa, hoc est, ex animis omnium lapsa, & ita perijisset: in prolatandis hoc est differendis consultationibus. i. cum consultationes factæ in senatu de eo toties proferrentur, tanta, hoc est tam ingens erat vis. i. magnitudo & potentia, gratiæ, hoc est fauoris atque potentiam regis. i. Iugurthæ. Id autem per modum acclamationis dicit. Sed vbi, hoc est postquam senatu timet populum. i. tumultum & seditionem populi, conscientia. i. propter conscientiam delicti. i. Iugurthæ quæ sibi notum esse sciebam, & ita ad se pertinere vt id vindicentur, ideo sup. prouinciæ, videlicet Italia quæ erat conseruanda, & Numidia quæ erat in potestatem Rom. redigenda, sunt decreta. i. decreto designatæ futuribus consulibus, & hoc lege Sempronia. i. per legem quam Sempronius tulerat, vt si quæ bellum timeretur, consules futuri in prouincia destinarentur. ideo autem futuri, vt interea apparatus bellicum instituerent.

Consules sunt declarati. i. præconis voce post comitia in futurum annum pronunciat. i. P. Scipio Nafica, & L. Calpurnius Bestia. Numidia obuenerit. i. forte data est aut contigit Calpurnio. i. Bestiæ cognominato, & Italia obuenerit Scipioni. i. Naficæ. Deinde describitur exercitus. i. a consulibus, qui portaretur. i. nauibus. i. veheretur in Africam. i. in Numidiam quæ est pars Africæ, & stipendium. i. precium militare, & alia quæ forent vsui bello. i. ad bellum, decernuntur. i. a senatu ipso, consuli. [At Iugurtha accepto nuncio contra spem). i. contra id quod sperauerat, quippe. i. vt pote cui hæserat. i. fixum, & omnino exploratum erat in animo, omnia ire venum. i. vt vendantur. i. omnia esse venalia R. & tamen intellexerat quoddam sibi hostes, & decretum in se factum, mitti filium. i. suum & cum eo duos familiares legatos. i. caduceatores (quos vulgus ambasciatores vocat.) Et ipse præcepit his. i. filio & legatis illis familiaribus suis, vti. i. quemadmodum sup. præcepit illis quos miserat. i. Romam, interfecto Hiempsali. i. postquam Hiempsal erat interemprus, vti. i. vt aggrediantur. i. adoriantur quasi ex insidijs, omnis mortales. i. omnes homines, pecunia. i. donis pecuniarijs. Aggredimur proprie vt vt terribilia, adorimur clam & ex insidijs. Quia vero difficile est in tali re quemlibet pecunia capere, ideo aggrediantur dixit. Sane adnotabimus non esse de necessitate accusatiuum tertiam exire in is licet genitiuus ium habeat, sed id tunc fieri decenter, quando dubitari possit in alterius sit casus, ideoq. vbi accusatiuus additur in his potius exhibit in es vt omnis mortales, [Qui postquam R. aduentabant) Prosequitur ceptam historiam de legatis missis ab Iugurtha docens quod exclusi sint, vt patebit ex hoc ordine: Qui. i. legati Iugurthæ. postquam aduentabant. i. veniendo accedebat R. senatus est cõsultus à Bestia. f. L. Calpurnio, placeret ne. i. an placeret legatos Iugurthæ recipi mœnibus. i. intra Mœnia. Et hi. i. senatores (cum prius senatum dixisse ad significatum respexit) decreuere vt legati, (nisi venissent deditum. i. dedituri in potestatem P. R. est autem lupinum verbum deditum) regnum. i. Numidiæ, & ipsum Iugurtham, decederent Italia (vbi decedo gratia præpositionis ablatiuo contrahitur) in decem diebus proximis. i. intra decem dies proximis. Consul iubet. i. inferioribus magistratibus, nunciari. i. vt doceant ex Italia ex decreto senatus, & ita illi. i. legati discedunt domum. i. in regionem suam rebus. i. Iugurthæ, infectis. i. non factis, hoc est nemine per largitiones corrupto; quia non fiebat conueniendi potestas Interim dum legati in via essent: Calpurnius. f. consul, parato. i. constituto, & permisso sibi exercitu, legi hoc est delegit homines no. i. claros militiæ, & factiosos, quorum auctoritate, quia plurimum poterat, ipse sperabat ea quæ deliquisset in bello gerendo, fore. i. futura esse munita. i. recta. (Vbi si Vallæ credimus munita nomen est, quia fore participijs non datur, potest autem nomen esse quia dicitur munitior & munitissimus) In quibus hoc est inter quos factiosos fuerat Scaurus, de cuius natura, & habitu. i. affectu, & dispositione aut ingenio, nos memorauimus supra, hoc est prius. Nam multæ bonæq. artes animi, & corporis erant in consule nostro. f. Calpurnio, & ita poterat, & consuleare prudenter ac facere mature, & fortiter, sed non fecit, vnde addit, quas. i. bonas artes omnis, auaritia præpediebat ne. i. operarent bene, & fortiter. Docet quas artes habebat, quia erat patiens laborum, hoc est bene tolerans labores, & acri ingenio, & satis providens & haud ignarus belli, & fortissimus contra pericula, & insidias. Sed, q. d. vt ad historiam redeam, legiones. f. Romanæ sup. missæ sunt Rhegium, ad illud oppidum Calabria dictum à Græco rhignymi thegnymi. i. abrumbo, quod illuc Italia ab Sicilia dirupta est. Et inde dicuntur ciues Rhegini, cum à Regio oppido Galliæ Cisalpinæ Italis dicantur Regiensis, & transuectæ, inde. i. Rhegio in Siciliam. porro, sed deinde transuectæ sunt in Sicilia in Africam. Igitur Calpurnius consul, paratis. i. comparatis in initio commeatibus. i. ad victum exercitus necessarijs, aggressus est acriter Numidiam, & cepit pugnando mortales. i. homines, & aliquot vrbes. i. oppida. Sed vbi Iugurtha cepit tentare. i. animum consulis, pecunia per legatos. i. missos, & ostendere asperitatem. i. difficultatem belli quod administrabat, animi. f. Calpurnij, æger. i. imbecillis auaritia. i. propter auaritiam, est conuersus facile. i. ad pecuniam, & in sententiam Iugurthæ. Ceterum. i. sed Scaurus assumitur socius, & minister omnium consiliorum. f. consulis, qui. f. Scaurus tamen impugnabat regem acerrime à principio, plerisque ex factione eius corruptis. i. cum tamen plerique essent corrupti, qui erant ex factione, hoc est conspiratione eius contra fautores Iugurthæ, tamen abstractus est. f. tandem à bono & honesto, in prauum, id est

SOLDVS

id est in malum, & inhonestum, videlicet, ius & æquum pecunia vendere, & non vlcisci partitidam, & incubatorem talem, magnitudine pecuniæ, hoc est propter magnitudinem pecuniæ. Sed Iugurtha redimebat. s. a. consule, & ceteris fautoribus tantum modo moram, hoc est dilationem belli, existimans. i. arbitrans se esse facturum interim dum bellum suspenderetur, Romæ aliquid. s. quod esset in rem suam: precio aut gratia, hoc est favore, & precario, vero, pro sed, postea quam accepit. i. intellexit Scaurum participem negocij. s. quod cum consule habebat, Ipse adductus in maximam spem pacis recuperandæ cum Romanis, statuit, hoc est constituit, & decreuit agere cum eis. s. consule, & Scauro de omnibus pactationibus. i. rebus cum eis paciscendis, præfens, hoc est coram & in præsentia eorum, vel cum esset præfens. Ceterum Sextius vir ille Romanus Quæstor. i. de ordine Quæstorum, qui vulgo receptores dicuntur, mittitur interea causa fidei. i. de fidelitate sua, iudem, hoc est credulitatem faceret, a consule. s. Calpurnio, in oppidum Iugurthæ. i. quod Iugurthæ in diuisione assignatum erat, Vaccam. s. nominem, cuius rei. i. cuius legationis, species hoc est prætextus, & apparentia erat acceptio frumenti. i. ut inde frumentum acciperent, quod. s. accipere frumentum, Calpurnius consul impetrauerat, palam. i. multis au diuisione assignatum erat, quoniam inducia agitabantur. i. exercebantur, mora. i. propter moram deductionis. Fingebat enim Iugurtha se velle dedere, & propterea se abstinere a bello, donec de deductionis forma inter se conuenirent.

Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca presenti consilio locutus de inuidia sui facti, atque uti in deductionem acciperetur, reliqua cum Bestia & Scauro secreta transegit. Deinde postero die quali per Satyram legem, sententijs exquisitis, in deductionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat elephantum xxx. pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere, Quæstori traduntur, Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia, & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama diuulgauit: Romæ per omnes locos, & conuentus, de facto consulis agitari, apud plebem grauis inuidia, Patres solliciti erant, probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, qui auctor, & socius Bestiæ ferebatur, a vero bonoq. impediēbat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentia nobilitatis supra diximus: inter dubitationem, & moras senatus, in concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam de crederent: multa superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere: pro fus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmij facundia clara, pollensque fuit: decere existimaui vnam ex tam multis orationem eius perscribere. Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiæ huiuscemodi verbis disseruit.

SOLDVS **I**gitur rex) Quandoquidem data est ei fides per quæstorem. (Constituerat) i. decreuerat. [In castra]. s. Romanorum. Ordo est. Igitur rex venit in castra, ac ille locutus pauca presente consilio de inuidia sui facti, atque ut acciperetur in deductionem, transegit reliqua cum Bestia, & Scauro secreto. Vide quo consilio vsus sit consul ut videretur facere de consilio omnium, id quod faciebat. Cum rex venisset in castra, statim consilium nobilium, & principum conuocauit, ut toto presente consilio Iugurtha peteret, quod volebat. Igitur Iugurtha presente consule, & toto consilio, pauca quedam de inuidia sui facti locutus est. Deinde rogauit, ut in deductionem acciperetur. Et nihil aliud presente consilio locutus est, sed cetera separatim cum consule Bestia, & Scauro tractauit. [Deinde sequenti die]

Consul iterum conuocato consilio, sententias omnium quæsitur, nunquid eis videretur Iugurtha in deductione accipiendus. Itaque toto probante, & assentiente consilio, Iugurtha in deductionem accipitur, hac conditione ac pacto hoc, ut xxx. elefantos traderet, & pecus, & multos equos, & paruum quoddam pondus argenti, quæ omnia quæstori tradita sunt, præsentis consilio. Nam in exercitu cum deditio aliqua facienda vel suscipienda esset, conuocabantur a duce exercitus capita, & princeps exercitus, veluti quæstor, legati, centuriones, & qui in exercitu aliqua præditi erant dignitate, vel qui aliquando magistratum aliqui gessissent. Et de consilio eorum faciebat quod faciendum erat, si res postulabat, ut sententias eorum exquireret. [Transegit] i. perfecit. [Quasi per legem satyram] Dicendo quasi ostendit consulem hæc omnia simulasse. Nam consul simulabat se nihil facere velle, nisi de consensu consilij, cum lex Satyra est, quæ vno rogatu plura continet, hoc modo placet ut Iugurthæ fœdus ferriatur, in deductione Iugurtha recipiatur, elefantos tradat, omnes transfugas, tamen parua, & pauca ad consilium referret, magna autem, & multa secreto cum Scauro perageret. Dicit ergo, tunc consulem conuocato consilio sententias omnium exquisiuisse, quasi legem satyram seruare vellet, quæ iubebat, Dux & imperator exercitus sententias exquireret totius consilij, cum graue aliquid deliberandum esset, præsertim cum ipsa deditio facienda vel suscipienda esset. hoc autem ideo fecit, ut si fœdus huius deductionis improbaretur a senatu, sicuti improbatum est, culpam a se in consilium reijceret, & eam sibi cum omnibus esse communem ostenderet. [Quæstori traduntur] Quia quæstor pecuniam publicam curat. Calpurnius dicit, quid fecerit consul composito bello, & pace data Iugurthæ. Romam, inquit, Calpurnius profectus est, ut Comitia haberet, in quibus magistratus futuri declararentur. [Ad magistratus rogandos] Rogare legem, vel rogare magistratum est, cum quis populum rogat, & a populo petit, ut eam legem, quam fert, populus accipiat, & a secat ac sanciat. Sic & rogare magistratum est, cum quis populum rogat, & ab ipso populo petit, ut hunc vel illum magistratum creet, siue consul, siue prætor, siue quæstor, siue quicumque alius magistratus sit creandus. Quo facto cum candidati, hoc est illi qui petebant magistratum, populo singillatim supplicasset, ut sibi fauerent, Tribus in suffragium mittebantur, & ita magistratus declarabantur. Erat autem P. R. in tribus triginta quinque diuisus. Cum populus ad ferenda suffragia conuocabatur, comitia dicebantur. [In Numidia] Ex parte Iugurthæ. [Agitabatur] i. agebatur, & erat. [Postquam res] Ordo est, grauis inuidia apud plebem. i. erat, postquam fama diuulgauit Romæ res gestas in Africa, & quo modo forent actæ. s. ille res. Et postquam cepit agitari de facto consulis per omnes locos, & per omnes conuentus. Cum, inquit, Romæ diuulgatum est, id quod fecerat consul cum Iugurtha in Africa, vehementer populo displicuit, & Senatui. incertus erat senatus confirmare, an infirmare, & rescindere fœdus, quod consul fecerat cum Iugurtha. Nam potentia Scauri, qui socius consulis fuerat in ea re obibat, ne senatus factum consulis rescinderet. Et hoc est quod dicit. Apud plebem grauis inuidia fœderat, quia plebs vehementer oderat, id quod fecerat consul. [Probarent] Ordo est: patres erant solliciti, ne. i. an probarent tantum flagitium, & parum constabat an subuerterent decretum consulis. [Probarent] i. confirmarent. [Flagitium] i. rem tam turpem, & indignam. Flagitium, secundum Donatum dicitur more militari res flagitione. i. reprehensione digna. [Decretum] Id quod consul decreuerat iniussu senatus. [Subuerterent] i. rescinderent, & infirmarent, irritarent. [Parum constabat] i. non constabat, incertum erat. [Ferebatur] i. dicebatur. [At C. Memmij] Ita quidem senatus dubitabat quid de fœdere consulis cum Iugurtha facto statuerat, an probaret illud, an improbare. Sed Memmius tribus plebis populum hortabatur, ut scelus Consulis vindicaret atque puniret. [Et odio nobilitatis potentia] Nam supra dixit hunc Memmij infestum, & inimicum fuisse potentia senatus, & nobilium. [Inter dubitationem, & moram senatus] Dum senatus dubitat, & differt quid de facto consulis statuatur. [Concionibus] Concio significat multitudinem populi conuocatum ad audiendum, & significat orationem quæ habetur ad ipsam multitudinem, & significat locum ubi conuocatur, ut significat orationem. [Ad vindicandum] i. puniendum. [Hortari] Pro hortabatur. [Monere] Pro monebat. [Sed quoniam] Ordo est, sed ego existimaui decere. [Perscribere vnam] s. orationem, ex tam multis eius orationibus, quoniam ea tempestate facundia Memmij fuit clara, & pollens Romæ. Senus

patet. [Ea tempestate]. i. eo tempore. [Facundia Memmij]. i. eloquentia. [Clara]. i. nobilis & nota. [Pollens]. i. potens. Multum enim in dicendo valebat Memmius. [Decere]. i. conuenire. [Potissimum]. i. maxime, præcipue. [Eam]. i. oratione. [In concione] Ecce concio hoc loco non orationem significat sed multitudinem populi conuocatam. [Post reditum Bestiæ] Postquam Bestia consul rediit ex Africa Romam. [Disserius]. i. dixit.

MARL. P. RAESENTI consilio) Præsentibus omnibus Romanorum ducibus.

GLAREANVS.

DEINDE postero die quasi per Satyram legem sententijs exquisitis) Neque hanc legem apud quempiam alium memini me legere auctorem. Soldus, Lex Satyra, inquit, est, quæ vno rogatu plura continet. Badius autem, Quæ vno rogatu priusquam respondeatur, multa simul & varia comprehendit, vt, vultis ne, iuberis ne, cum Iugurtha bellum componatur? Elephantes tradat? &c. Quæ vnde aut quibus auctoribus doceant, haud scire possum. Eadem Perottus, & alij nostræ tempestatis auctorum expositores identidem inculcant, sed auctorum testimonia videre vellem.

ASC. IGITUR rex). i. Iugurtha peruenit in castra, vti, hoc est quemadmodum constituerat, ac locutus pauca, concilio. i. prudentioribus exercitus, præsentibus. i. audientibus de inuidia facti sui. i. quomodo summa inuidia secuta sit factum a se necessitate quadam compulso ad id, atque vti. i. vt acciperetur in deditio. i. Romanorum, transiit. i. perfecit reliqua quæ volebat secreto. i. sine arbitris cum Bestia. i. consule & Scuro. Deinde postero die sententijs exquisitis ab exercitu, quasi per satyram legem, quæ vno rogatu priusquam respondeatur multa simul & varia comprehendit, vt vultis ne iuberis ne cum Iugurtha bellum componatur? elephantes tradat? &c. Iugurtha accipitur in deditio nem. [Sed vti]. i. quemadmodum erat imperatum pro concilio. i. ante concilium prudentium, elephanti xxx. pecus. i. ouile, atque equi multi cum non paruo. i. magno pondere, argenti traduntur Quæstori. i. Sextio, pro rep. R. Calpurnius proficitur Romam ad rogandos magistratus. i. an consensu eorum & auctoritate, confirmanda esset deditio facta, & ita pax agitabatur in Numidia & in exercitu nostro, quia Rom. sperabat pacem, & Numidæ simulabant vt exercitus R. delicijs corrumpere. [Postquam res in Africa gestas] Postea inquit, quæ Romæ res sit est per auaritiam Calpurnij consulis & Scauri eius comitis turpe deditio facta esse in Numidia, omnes ceperunt tumultuari & inter sese consilia agitare, plebei autem nobilitati inuidere, instigante presertim C. Memmio cuius concionem subiit sturur est. Hic autem ordo est. Postquam fama diuulgauit. i. in vulgum seu vulgus dispersit, res gestas in Africa, & quomodo forent actæ. i. turpissime per auaritiam consulis & Scauri, conuentus. i. coitiones, & concilia populi agitari. i. agitabantur Romæ per omnis locos, de facto consulis. i. L. Calpurnij. Et grauis inuidia. i. graue odium orta est apud plebem. i. in consulem nobilem. Patres. i. senatores erant solliciti. i. anxie dubij, quia parum constabat. i. parum euident erat, an probarent. i. approbarent, & ratum haberent, & auctores essent approbantes tantum flagitium. i. dedecus consulis, flagitione dignum, an subuerteret, penitus improbant, & rescinderent, factum consulis. i. quod consul penes quem summa erat potestas in prouincia fecerat. Ac potentia Scauri hominis seditiosi & præpotentis impediebat maxime eos. i. patres conscriptos, à vero. i. scueritate, & bono. i. iusto & honesto (quia honestum erat tale dedecus, irritum censere) quia. i. quia, is. i. Scaurus ferebatur. i. dicebatur vulgo, auctor. i. illius facti & socius. i. particeps Bestiæ. i. consulis. Ac. i. econtrario, C. Memmius de cuius libertate. i. audientia loquendi, & faciendi libere vt liberi ciues possunt sine alicuius timore ingenij. i. naturalis indolis, & de cuius odio potentia. i. in potentiam nobilitatis. i. nobilitum, nos diximus supra, hortari sup. cepit: aut hortari. i. hortabatur inter dubitationem senatus. i. dum dubitarent senatores quid ageret (quia vt dicit Comicus, dum animus in dubio est, facti momento huc vel illuc impellitur) & inter moras. i. cunctationes senatus: quæ ex incertitudine consilij oriebantur, hortabatur inquam populum ad vindicandum. i. tantum dedecus, in concionibus. i. orationibus habitis ad concionem. i. multitudinem populi ad hoc conuocatam: (Nam vt dixi, concio significat orationem, multitudinem, & locum conuocatorum ad audiendum.) Et sup. monere. i. monebat P. R. ne desererent libertatem suam, quod facerent si paucis potentibus tam turpiter agere & omnia venalia habere permitterent. Et ostendere. i. ostendebat multa facinora nobilitatis. i. nobilitum

crudelia. i. impia, & immania, & superba. i. in contentum plebis commissa. Et ipse intentus omnino. i. ad id faciendum, prorsus. i. in omnem partem versus accendebat. i. inflammabat ad iram animum plebis. Sed quoniam facundia. i. naturalis ad fandum prompte idoneitas, Memmij, fuit ea tempestate. i. eo tempore, Romæ clara. i. illustris & nobilis ac laudata, & pollens. i. multum potens, quia accepta populo, cum ipse esset popularis, ego existimaui decere. i. esse decens, & conueniens perscribere. i. totam aut ad finem vsque scribere vnam orationem eius, ex tam multis sup. orationibus eius. Quidam textus habent vnam ex multis orationibus eius &c. quæ lectio videtur magis Latina, nisi quasi per modum parenthesis intercludatur ex tam multis, vtraque tamen est grammatica iuxta ordinem quem posuimus. Ac dicam potissimum. i. maxime omnium eam sup. orationem Memmij, quam disseruit. i. diserte dixit & diuulgauit, in concione. i. multitudine conuocata, post reditum Bestiæ. i. L. Calpurnij, qui ex Numidia redierat, disseruit dico huiusmodi verbis, non dicit sententijs, vt intelligamus eadem esse verba, quæ ille tunc habuerat. Sanè dissero in præsentibus, præterito, ac reliqua coniugatione scribi, si, duplici, præterquam in supino, & in eius participio, disertus, cuius prima cortipitur. Vnde Flaccus, Fœcundi calices quem non fecere disertum.

C. MEMMIO ORATIO.

VLTA me dehortantur à vobis Quirites, ni studium reip. omnia superet: opes factionis, vestra patientia, ius nullum, ac maxime quod innocentia plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere: his annis quindecim, quæ ludibrio fueritis superbiæ paucorum: quæ scæde: quam quæ multi perierint vestri defensores: vt vobis animus ab ignaui atque sordida corruptus sit: qui ne nunc quidem obnoxij inimicis exurgitis: atque etiam nunc timetis, eos quibus vos decet terrori esse. Sed quanquam hæc talia sunt, tamen obuiam ire factionis potentia animus subigit. Certe ego libertatem quæ mihi à parente meo tradita est experiar. verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe maiores vestri fecere, vt contra iniurias armati eatis: nihil vi, nihil secessione opus est, necesse est suometipsi more præcipites eant. Occiso Tyberio Graccho, quem regnum sibi parare aiebant: in plebem Romanam quaestiones graues habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fuluij cædem, item vestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt. Vtriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sanè fuerit regni reparatio, plebi sua iura restituere, quidquid sine sanguine ciuium vlisci nequit, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ararium expilari, reges & populos liberos paucis nobilibus vestigal perdere: penes eosdem, & summam gloriam, & maximas diuitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere. Itaque postremo leges, maiestas vestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere pudet; aut penitet; sed incedunt per ora vestra magnifice, sacerdotia, & consularatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ habeant. Serui ære parati, iniusta imperia dominorum non perferunt. vos Quirites in imperio nati, æquo animo seruitutem * toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi, & iisdem superbissimi: quibus fides, decus, pietas, postremo

* existi
mabit.

* recipit

* aut

* tam,
non est
in codi.
ce Aldi
no.* tot
rabili

stremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. pars eorum, occidisse tribunos plebis alij quaestiones iniustas, pleraque eadem in vos fecisse, pro munimento habent. Itaque quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est. metum à scelere suo ad ignauiam vestram transfudere, quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coegit. Sed haec inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tantam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt, profecto neque resp. sicuti nunc, vastaretur: & beneficia vestra penes optimos, non audacissimos forent. Maiores vestri parandi iuris, & maiestatis constituenda gratia, bis per secessionem armati, Auentinum montem occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse? Dicit aliquis: quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. non manu, neque vi, quod magis vos fecisset, quam illis accidisse indignum est: verum quaestionibus, & iudicio ipsius Iugurthae, qui, si deditus est, profecto iustis vestris obediens erit: in ea contemnit, scilicet * alii mabit, qualis illa pax aut deditio sit: ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximae diuitiae, ad remp. damna atque dedecora peruenerint. Nisi forte dominationis eorum satietas nondum est vos tenet: & illa, quam haec tempora magis placeant: cum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant. Vos autem hoc est populus R. inuicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. Nam seruitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tamen virum flagitiosissimum existimo, impune iniuriam accepisse: tamen vos sceleratissimis hominibus ignoscere, quoniam ciues sunt, a quo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse: nisi deinde facinorosa licentia * eripiat. Et vobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis aut seruiendum esse; aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, & concordiae quae spes est? dominari illi volunt: vos liberi esse: facere illi iniurias: vos prohibere; postremo socijs vestris veluti hostibus, hostibus pro socijs utuntur. Potest ne in tam diuersis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tamen scelus impunitum omittatis. Non peculatus avarij factus est: neque per vim socijs erepta pecunia. Quae quauis graua sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum est: domi, militiaeque resp. venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt; nisi vindicatum in noxios; quid erit reliquum? nisi ut illis, qui ea facere, obediens viuamus? Nam impune quidlibet facere, id est regem esse. Neque ego vos Quirites hortor, ut * iam malitis ciues vestros perperam, quam recte fecisse: sed ne ignoscendo malis, bonos perditum catis. Ad hoc in rep. multo praestat beneficij quam maleficij immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, ubi negligatis; at malus improbior. Ad hoc si iniuriae non sunt, haud saepe auxilij egeas.

Multa me dehortantur à vobis Quirites, nisi studium Reipub. omnia superet. In hac oratione Memmius hoc suadere P. Rom. intendit, ut libertatem suam tueatur, & eam à nobilitate opprimi non patiat, ut factum consulis puniatur, non vi, neque armis, sed iudicio, ut videlicet quaestionibus & inquisitionibus veritas inuestigetur, deturque opera, ut Iugurtha P. Rom. dedatur, ut eius iudicio scelus detegatur. Sed in principio orationis benevolentiam capta à persona sua, cum ostendit studium suum in remp. & in eos ipsos qui audiunt. [Multa me dehortantur à vobis Quirites] Multa, inquit, sunt quae me dehortantur atque deterrunt à studio defendendae vestrae libertatis. Sed amor meus in remp. omnia vincit, & facit ut illa contemnam, quae me deterrunt à studio defendendae vestrae libertatis contra nobilitatem. Multa me dehortantur à vobis, multa me dehortantur à Quirites à defensione vestri. [Quirites,] Id est à Romani. Quirites autem dicti sunt, vel à curi hasta Sabinorum, vel à Curibus, quae est ciuitas Sabinorum, postquam inter Romulum, & Tatium regem Sabinorum foedus percussum est. [Nisi studium resp.] Id est amor, & voluntas mea prona in remp. superet. i. vincat. [Opes factionis] Haec sunt quae me dehortantur à vobis, videlicet opes factionis, id est potentia partis, videlicet potentia nobilitatis, quae est pars aduersa, contra quam vestram defensionem suscipio. [Vestra patientia] Ac si diceret, nobilitas potens est ad opprimendam vestram libertatem, & vos patientes estis ad tantam iniuriam tolerandam. [Ius nullum] Quia plebs labores sustinet bellorum, nobilitas honores possidet. [Ac maxime quod in nocentia plus periculi quam honoris est. Ecce probat quomodo ius nullum est, quia boni & innocentes plus periculi habent quam honoris. Hoc autem dicit plebs bona & innocens, pericula quidem & labores sustinet, sed nobilitas honores habet, quia magistratus, & imperia, & prouinciae per nobilitatem gubernantur. Plebs vero ad bella gerenda detruditur, & ad labores ac pericula subeunda destinatur. [Nam illa quidem per gerere] Dixi quod potentia nobilitatis, & vestra patientia, & ius nullum dehortantur mea defensione vestrae libertatis, quia sunt & alia quae me dehortantur, sed piget dicere ea. Et quae sunt illa, his annis quindecim superioribus, multi ex plebe interfecti sunt à nobilitate, multi etiam vestri defensores periere, quos in ipso periculo deseruistis, & postea interfectos multos reliquistis. Cum ergo haec in memoriam veniunt, dehortantur me à studio vestrae defensionis, quia video vos deserere, & parui facere vestros defensores. [Nam illa] Dixi quod illa me dehortantur, quae supra posui, quia illa quae sequuntur sine labore & tædio dicere non possum. Ordo est. Nam, pro quia me piget dicere illa. scilicet quae sequuntur, videlicet quam pro quantum fueritis ludibrio superbia paucorum, & piget dicere quam pro quantum foede multi vestri defensores perierint inulti, & ut pro sicut animus sit corruptus vobis ab ignauia, & socordia, qui nunc quidem obnoxij inimicis exurgitis, atque etiam nunc timetis eos quibus decet esse terrori. Commemoratur Sal. iniurias, quas plebs accepit à nobilitate, ut ipsam plebem magis contra nobilitatem Romanæ urbis accendat, & non patiatur diuitijs opprimi suam libertatem. [Quam ludibrio fueritis superbia paucorum] Piget me dicere, quem admodum superbi à nobilitate vos ludibrio habuerit & lacerauerit, ac pro arbitrio suo tractauerit, iam quidem annis, ex quo Tyberius Gracchus vester defensor interfectus est. [Quam foede] i. cruenta. [Inulti vestri defensores perierunt] i. Tyberius Gracchus primo. Deinde C. Gracchus frater eius, & M. Fuluius. Quomodo perierint C. Gracchus & Fuluius supra diximus. De Tyberio paulo post dicemus. [Ut vobis animus] Plebem licenter arguit ignauia, ut eam accendat ad capefendam libertatem. [Obnoxij inimicis] i. obligati inimicis, quia timetis eos, qui vos timere deberent, &ideo quia timetis vestros inimicos, à quibus timendi estis, propterea non exurgitis contra eos, qui tot vobis iniurias intulerunt & vestros defensores occiderunt. [Timetis eos] Quibus terrori decet esse. i. timetis eos, à quibus vos estis timendi. [Sed quauis] Ordo est, Sed tamen animus meus subigit me obuiam ire potentiae factionis, quanquam haec sint talia. Quauis inquit multa & magna sint, quae me dehortantur à vobis à Quirites, sicuti sunt, haec quae supra monstravi, tamen animus meus erga vos & erga remp. vincit haec omnia, & cogit me resistere potentiae nobilitatis. [Haec talia sunt] Videlicet magna & gratia. [Obuiam ire] i. resistere. [Factionis potentia] i. potentiae partis aduersae. scilicet nobilitatis. [Subigit] i. cogit. Certe ego volo, inquit experiri libertatem meam contra nobilitatem. [Verum] Ordo est. Verum. i. sed, est sicuti in vestra

SOLL.

* existi
mabit.

* eripit

* aut

* Tam,
non est
in codi-
ce Aldi
no.* rob
rabili

vestra manu ò Quirites an faciam id frustra, an faciam ob rem .i. ò Quirites in vestra potestate positum est, an experiat libertatem meam frustra, an vtiliter, quia si me sequi volueritis, & vestrum auxilium mihi præstata, vtiliter experiat libertatem meam. Si autem me deserueritis, frustra, & sine vtilitate libertatem meam experiat. [Ob rem] .i. vtiliter. [Frustra] .i. sine vtilitate. [In vestra manu] .i. in vestra potestate. [Sic] .i. positum est. [Neque vos hortor] Ordo est, neque ego hortor vos, vt vos armati eatis contra milites, quod .i. quam rem nostri maiores sæpe fecerunt. non hortor vos, vt vim & armis resistatis iniurijs, quas nobilitas vobis infert, sicuti fecerunt sæpe maiores nostri, nam exactis iam regibus plebs armata bis fecerit à patribus in montem Auentinum, nec reconciliari potuit, donec ei senatus postulata concederet. Causa autem patriæ secessionis hæc fuit: Magna inter patres .i. senatum, & plebem discordia erat propter nexos ob æs alienum, nexi dicebantur, qui tantisper seruiebant creditoribus suis donec debitum persoluisent. Nexi dicebantur, qui propter debita vinciti creditoribus suis tradebantur. Fremebant & murmurabant plebei homines se foris pro imperio, & libertate dimicare, domi autem à ciuibus captos, & oppressos teneri, tutioremq. in bello quam in pace, inter hostes quam inter ciues libertatem suam esse. Legitur, Appio Claudio & Seruilio consulibus, cum Volsci infesto exercitu ad urbem venire nunciarentur, alius alium hortabatur, ne omnino nomina darent, & ne se ad militiam scribi paterentur. Patres ancipiti re percussis in tanto periculo Seruilius consulē monent, vt temp. terroribus circumuentam expediat. Tum consul misso senatu in concionem prodit, docet curæ esse patribus, vt plebi consulatur, & prouideatur. Interim citare debere nomina. Deinde edictum proponit, ne quis vincitum ne ue clausum teneat, quo minus nomen dare possit, & ne quis miles, donec in castris esset, bona ipsa possideret. Mox vero aderant nexi nomina profitentes. Finito ergo & expedito bello plebs aderat, promissa consulis, & senatus nobilitatisq. fidem expectans. Appius plebi semper grauis atque infestus, vt fidem collegæ vana faceret, ius de creditis pecunijs dicebat, qui nexi fuerant creditoribus tradebantur. Plebs promissis elusa, & decepta, cum à tribus populis, Volscis, Equis, & Sabinis bellum instaret nulla ratione compelli potuit, vt ad militiam nomina daret. Coactus nocturni, & colloquia fiebant inuicem exhortantium, ne ad bellum gerendum proficisceretur. Senatus hac de re consultus increpat consules, q. imperium consulare non exequantur. Sed cōsules nihil proficiunt, tandem Dictator creatur, q. edictum proposuit ferè simile edicto Seruiliij. Atque ita plebe dante nomina legiones x. conscriptæ sunt. Mox tribus bellis prospere confectis, & parta victoria de Volscis, Equis, & Sabinis cum Dictator ad senatum reuulisset, quid de nexis fieri placeat, relatio reiecta est. Tum Dictator iratus, Non placeo, inquit, concordia auctor, optabitis mediisfidius propediem vt mei similes Romana plebs patronos habeat, ita curia egressus Dictatura se abdicauit. Tum patres timor inuasit, ne si exercitus dimissus esset, rursus cæcus occulti, & colloquia secreta, conuentusq. nocturni fierent cum magno periculo ciuitatis. Itaque simulant ab Eqs bellum renouatum esse ac sub hac specie iubent, vt consules legiones, & exercitum educant. Plebs, quia in consulis verba iurauerat vt legione & iuramento solueretur, consules interficere parabat, sed cū intellexisset se pp hoc non exolui religione, Scitino quondam auctore secessit in montem sacrum, vt quidam referunt, vt alij dicunt, in montem Auentinum. Ibi sine vllō duce vallo fossaq. communitis castris quieti rem nullam, nisi necessariam ad victum sumentes, aliquot dies sese tenuerunt. Pauor ingens urbem inuasit. Itaque patres Menenium Agrippam facū dum virum miserunt ad plebem reconciliandam, q. in concione huiusmodi verba fecit: Tempore, quo in homine non vt nunc, omnia consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo erat, indignatae sunt reliquæ partes q. suo labore omnia ventri pararentur: Venter autē in medio quietus nihil faceret, nisi q. voluptatibus datis frueretur. Conspirauerunt igitur, ne manus ad os cibum ferret, ne os acciperet datū, ne dentes conficerent. Hac ira dum ventrem domare volunt, ipsa quoque membra pariter cum toto corpore ad extremam talem corruptionemq. venerunt. hinc apparuit ventris quoque non esse ociosum officium, qui cibum acceptum in omnes partes corporis redderet, sanguinem hunc quo viuimus cōparandum cibo mature confecto. Menenius igitur cum docuisset iram plebis in patres esse similem iræ membrorum in ventrem, flexit animos omnium cœptumq. est agi de concordia, concessumq. ple

bi est, vt suos magistratus haberet sacrosanctos, qui ei aduersus consules auxilium ferrent, ne ue cuiquam ex patribus cum magistratum capere liceret. Ita Tribuni plebis tunc primum duo creati sunt C. Licinius & L. Albinus. Atque ita plebs reconciliata est, & seditio sedata. Causa alterius secessionis hæc fuit: Appius Claudius Decemuir caprus erat amore infano Virginiae, filiae cuiusdam Virginij plebeij hominis, Icilio viro tribunicio desponsatae. Et cum eam aliter habere non posset ad explendam libidinem suam, M. Claudio clienti suo negocium dedit, vt illam in seruitutem traheret, q. diceret eam ex serua suam natam, eiq. auxilium suum pollicitus est. Cum ergo M. Claudius eam per forum transeuntem rapuisset, eamq. seruam suam assereret, re ad tribunal Appij deducta, eam M. Claudius Appio adiudicauit. Virginius pater cum indignitate rei ferre non posset, simulato cum filia & eius nutrice colloquio veluti ab ea rei veritatem exquirere vellet, antequam velut serua abduceretur, stricto ferro, Hoc te, inquit modo filia in libertatem vindicor, peccus deinde puellæ transiit, respectans ad tribunal Appij, Hoc te inquit, Appi caputq. tuum sanguine confecto. Ad hoc facinus clamore sublato, Appius comprehendi Virginius iubet, ille quacunque incedit ferro viam facit. Icilius sponsum corpus exangue puellæ sublato populo ostentat. Scelus Appij puellæ infelicem fortunam, patris necessitatem deplorat. Ita plebs in vrbe Iciliij clamore, & indignitate sceleris concitatur. Virginius in castra profectus, vbi ordines ducebat, non minore ibi, q. in vrbe tumultum concitat. Scelus Appij, & cuncta, quæ gesta erant, exponit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, ne quod scelus Appij esset suum crederent. Vitam filia sibi sua chariorem fuisse, si libere ac pudice viuere potuisset, cum velut serua ad stuprum duci videret, morte melius adimirum q. contumelia liberos viuere, in speciem crudelitatis lapsum esse. Illis quoque sorores, filiasq. & vxores esse, libidinem Appij cum filia sua nequaq. extinctam. Hæc Virginius vociferanti succlamat multitudo, se nec dolo illius, nec libertati suæ defuros. Ita multitudo exercitus cocitata facto agmine, eunt ad urbem & montē Auentinum occupat, vt quisq. occurrebat ad repetendam libertatem, tribunosq. plebis creandos adhortantes. Nam paulo ante creatis decem viris sublata erat tribunitia potestas, & prouocatio ad populum duominuta libertati, alia vox nulla violentiæ audita est. Sed non multo post plebs urbana cum liberis, & vxoribus factum exercitus secuta, ipsa quoque secessit in montem Auentinum, vrbe velut in solitudine relicta. Patres noua re perterriti, L. Varium & M. Horatium legatos mittunt, qui de reconciliacione cum plebe agerent. Icilius pro multitudo respondit, plebem petere, vt sibi potestas tribunitia & prouocatio restitueretur. Et sibi decemviri tradantur, neue, cui fraudi esset, concessisse milites ante plebem. Legati postulata plebis ad senatum deserunt. Senatus consultum fit, decemviri primo quoque tempore se magistratu abdicarent. Q. Furius Pontifex maximus tribunos plebis crearet, & ne cui fraudi .i. pœnæ esset, secessio militum plebisque. Ita plebs reconciliata est. [Nihil vi, nec secessionis opus est] Non est opus vi, aut secessionis, videlicet secedatis, & recedatis à patribus, quemadmodum bis nostri maiores fecerunt. [Necesse est] Est necesse, vt ipsimet eant præcipites suo more. Vi de quid dicat. Memmius respondet tacite quæstioni. Possit enim dicere aliquis, O Memmi, tu dicis quòd non est opus vi aut secessionis. Quare hoc dicis? An forte patres committunt scelera digna secessionis? Memmius responderet. Ita committunt. Necesse est enim vt nobilitas, & patres faciant sicuti facere consueverunt, & scelus sceleri addant, vt vestram opprimant libertatem. Ex quo necesse est, vt vos eis resistatis non vi, neque armis, neque secessionis, sed iudicio & iustitia. Et hoc est sensus totius orationis Memmij. Necesse est obscure hunc sensum cum superiore coniungi. Dicit enim sic, ò Quirites ego vos horror, & vestram libertatem defendatis & resistatis iniurijs patrum non vi, neque armis, neque secessionis quemadmodum merentur. Nam quantum pertinet ad ipsos patres, necesse est, vt faciant quemadmodum consueverunt, & ea committant si merentur, vt resistatis eis vi & armis & secessionis. Sed non hortor, vt sic resistatis eorum iniurijs. Quid ergo faciendum est? Vindicandum inquit in eos censeo non manu neque vi, sicuti merentur, sed iudicio & iustitia. Itaque & quæstionibus & tormentis, & iudicio ipsius Iugurthæ veritas indaganda & inquirenda est de crimine, per quod consulum ignominiosum fœdus cum Iugurtha fecit iniussu senatus, Populiq. Romani. Nam in eo fœdere maiestas S.P.Q.R. violata est. Et ideo hoc crimē puniendum censeo

cenſeo non vi, neque armis, ſed iudicio & iuſtitia. [Præcipites eant] Ire præcipitem eſt temere & inconſulte in aliquod malum ruere, eſt inquit neceſſe, vt patres & nobiles ad opprimendam veſtram libertatem præcipites ruant, ſicuti conſueverunt. Et ita opportunitate iniurias nobilitatis in plebem Rom. commemorat. Et primo quemadmodum Tyberium Gracchum deſenſorem plebis iniuſte occiderunt. Poſtea C. Gracchum, & Fulvium, qui iura libertatis plebis Romanæ tuebantur. [Occiſo] Ordo eſt, magnæ quæſtiones habitæ ſunt in plebem Romanam, occiſo Tyberio Graccho, quem nobiles aiebant parare regnum. Poſtquam inquit occiderunt Tyberium Gracchum tantquam regnum affectantem, multos ex plebe Romanâ tormentis cruciauerunt, veluti per torturam & funem ab eis veritatem elicere vellent. Tyberius autem Gracchus interfectus eſt, atque hac de cauſa Romani agros quos hoſtibus vicinis bello victos adimebant, partim vendere, partim in publicum vendendum tradere ſolebant. Sed cum diuites incepiſſent eas penſiones augere & hoc modo ex agris pauperes excludere, lata eſt lex, quæ vetabat quenquam ciuem Romanum habere pluſquam quinquaginta iugera agri, hæc lex auxilio fuit pauperibus aliquot annos contra diuites. Sed cum ruruſ locupletes contempta lege agros occupare cœpiſſent, & ob eam cauſam pauperes ciues irritati ad militiam dare nomina recuſarent, & filios educare nollent: Tyberius Gracchus tribunus plebis creatus hanc cauſam ſuſcipere, & pauperibus ſubuenire conſtituit. Itaque plebe flagitante legem promulgat miſiſſime ſcriptam, quæ iubebat, vt locupletes accepto precio, quod pro penſione erogauerant, agros publicos dimitterent, & eos pauperibus ciuibus traderent. Factio nobilium & locupletum aduerſus hanc legem ſe opponit, quo minus feratur, & à populo ſanciat. Sed cum per ſe locupletes inſermi eſſent M. Octavius tribunus plebis collegam & familiarium Tyberij confirmant vt legi intercedat, hoc eſt auctoritatem ſuam interponit ne lex feratur. Eſt autem tribunorum plebis maxima in prohibendo poteſtas, nam vno prohibente, alij etiam ſi plures ſint, nihil efficere poſſunt. Ob hanc interceſſionem iratus Tyberius priore lege reiecta quæ erat humaniter ſcripta, aliam plebi magis gratam promulgat, videlicet, vt agri, qui contra leges erant poſſeſſi dimitterentur nulla mentione precij facta. Et edito propoſito omnes vrbanos magiſtratus quidquam agere prohibuit, priuſquam de lege Agraria ad populum ferretur. Aerarium ſigillo impreſſi, & per Quæſtores quidquam depromi aut importari vetuit. Locupletes cuncti veſtes mutauerant, & mœſti forum circuibant. Poſtquam dies comitorum aduenit M. Octavius interceſſionem perſeuerat. Tyberius Octavius ſuppliciter rogat, vt ab interceſſione deſiſtat. Quod cum negaret Octavius, Tyberius ad rem non legitimam, neque humanam conuerſus, M. Octavius tribunatu priuare atque amouere cogitauit. Itaque poſtremo die, conuocato populo, ruruſ M. Octavius verbis hortatur, vt ab interceſſione deſiſtat. Quod cum impetrare non poſſet, tulit ad populum de abrogatione Octauij. Ac ſtatim tribus in ſuffragium miſit. Erant tribus trigintaquinque, quarum cum decem & ſeptem Octavius abrogariſſent, & vna tantum reſtaret ad rem perſeuerandam, Tyberius ad Octavius conuerſus rogat, vt ab interceſſione deſiſtat, neue tantam notam ſibi inferri patiatur. Deinde toto inſpectante populo eum reuerenter amplexus deprecabatur. Ferunt hiſ precibus Octavius oculos lacrymis impleſſe, & aliquanto cum ſilentio ſteſiſſe. Sed vbi ad locupletes & nobiles reſpexiſ, qui aderant rogantes eum, vt perſeueraret in interceſſione, generoſe Tyberio reſpôdit, vt faceret, quod vellet. Itaque populi iuſſu abrogato magiſtratu Octauij, & miſſo à Tyberio apparitore, qui illum tribunali detraheret, concurſus ex locupletibus, & à plebe factus, rixaque orta eſt Octauius per tu multum auſugit. Itaque lex Agraria, hoc eſt de diuidendis agris lata eſt. Tres viri, qui agros diuiderent creati ſunt. Tyberius ipſe legis auctor, Appius Claudius ſocer, C. Gracchus frater. Poſt hæc cum Attali regis teſtamentum à Pergamenis Romanam tranſmiſſum eſſet, in quo P. R. ſcriptus fuerat ſtatim Tyberius tulit ad populum, vt regis pecunia ciuibus Romanis, quibus agri dabantur pro cultura aſſignaretur. De oppidis autem quæ Attali fuiſſent nihil ad ſenatum, ſed ad populum pertinere dicebat. Hæc res maxime ſenatum offendiſ. Poſtremo aperte contra ſenatum contentione magis quam iuſtitia, & æquitate multitudinem excitare conatus eſt, alijs legibus, quibus temporaria militiæ detrahebatur, & iudicibus tunc ſenatoribus parem numerum ex equeſtri ordine ſtatuabat. De hiſ rebus, vt ad po-

pulum ferret, in Capitolium pergit, vbi multitudo conuenerat. Inter hæc Fulvius Flaccus ſenator in eminentem locum aſcendens, quoniam vox eius præ clamore, & ſtrepitu multitudinis exaudiri non poterat, manu ſignificauit velle ſe cum Tyberio loqui, iuſſuq. Tyberij per multitudinem receptus, nunciauit ei diuites de nece eius agitare, eaque de cauſa ſeros ac liberos cum armis habere. Hæc poſtquam amici, qui circa Tyberium ſteterant, audiuerant, ſubito togas accingunt haſtiliaque de manibus miniſtrorum, qui multitudinem reprimunt, rapaciter ſe ad reſiſtendum parant. Sed illi qui in concione longius aberant, hanc præparationem admirantes, cum interrogarent, quid ſibi vellet ea res. Tyberius manu tangens caput ſuum, ſibi periculum imminere ſignificabat. Hoc ſignum inimici maligne interpretantes, qualiſi diadema, & coronam regni depoſceret, rem ſenatui nunciant. Quæ de re cum omnes percuſſi eſſent, Scipio Naſica Mutium Scaeuolam conſulem cohortatur, vt libertati, Romanæ reip. ſuccurrat. Deinde cum reſpondiſſet conſul, ſe auctorem belli inſeſtini, & ciuiliſ diſcordiæ fore, nec quenquam Romanum ciuem, ſine iudicio necatum, profiliens Naſica, Quando, inquit, conſul ciuitatem prodiſt, qui leges ſalutæ eſſe cupiunt, me ſequantur, hæc dicens lacinia togæ ſuper caput poſita in capitolium pergit. Alij. poſt eum toga circa brachium inuoluta ſecuti ſunt, itaque ſubſelliorum pedibus reuulſis obuioſ ferientes contra Tyberium vadunt. Cæde igitur & fugæ Tyberij ſociorum facta, cum ipſe Tyberius curſu euadere properaret, toga per quemdam retentus cecidiſ. Surgenti vero P. Saturnus collega eius pede ſubſellij caput percuſſit. Hic primam plagam intulit, ſecundam vero L. Rufus, de qua etiam gloriari ſolitus eſt, ex alijs circiter triginta maſtati ſunt ſuſtibus, & lapidibus omnes, nemo ferro. Corpus Tyberij cum alijs cadaueribus in Tyberim proiectum eſt. Nec iſ ſinis cladiſ fuit. Nam amicorum, & familiarium Tyberij alij indiſta cauſa in exilium pulſi ſunt, alij capti crudeliſſime trucidati ſunt, inter quos C. Julius euleo cum anguibus inſutus necatus eſt. [Occiſo Tyberio Graccho] .i. poſtquam Tyberius Gracchus occiſus eſt, duce Scipione Naſica, eo modo quo diximus. [Quæ regnum parare nobiles agebant] .i. quem nobiles dicebant acquirere ſibi. Nam, vt ſupra diximus, cum in concione manu caput ſuum tangens ſalutem ſuam populo commendaret, nobiſ ita interpretati ſunt illud ſignum, vt dicerent, Tyberium coronam regni petere à pop. [In plebem Romanam magnæ quæſtiones habitæ ſunt] .i. magnæ inquiſitiones factæ ſunt, contra plebem Romanam mortuo Tyberio. Multi enim ex plebe ſuæne torti ſunt, & multi in exilium pulſi, & multi ſunt interfecti, vt ante diximus. Quæſtiones, dicuntur inquiſitiones criminum, quæ ſunt per iudices, adhibitis tormentis, vnde quæſtiones etiã tormentata dicuntur, per quæ veritas exquiritur. [Habita] .i. exercitata. Poſt Caij Gracchi, & M. Fuluij eadem, de hiſ ante diximus quemadmodum ſunt interfecti. Ordo eſt. Item multi veſtri ordinis ſunt necati in carcere poſt necem Gracchi, & M. Fuluij. [Multi veſtris ordinis] .i. multi ex plebe. Nam tres ordines erant, Senatus, Equeſter ordo, & plebs. [Vtriuſque cladiſ] .i. & Tyberij & C. Gracchi. Ordo eſt: Non lex ſed libido eorum fecit finem vtriuſque cladiſ. Clades ſignificat exitium & perniciem. Dicit ergo, nobiles fecerunt finem vtriuſque cladiſ, non quando debuerunt, ſed quando voluerunt. Non enim legibus paruerunt, ſed libidinem & voluntatem ſuam expleuerunt. Multos enim ex plebe contra leges, ſine iudicio necauerunt. [Sed ſanè fuerit regni reparatio, plebi ſua iura reſtituere] Tyberius Gracchus dum plebi iura ſua reſtituit, nobilitati viſus eſt quærere ſibi regnum. Dicit ergo, Concedamus verum eſſe id quod dicunt aduerſarij, videlicet Tyberium Gracchum regnum ſibi quærere voluiſſe, quod tamen falſum eſt. Nam Tyb. Gracchus non ſibi regnum quæſiuit, ſed plebi iura ſua reſtituere, & libertatem eius deſenſore voluit. Et eſt color, qui dicitur permiſſio, ſine conſeſſio, quæ ſit, quando id maxime negamus, quod concedere videmur, ſicuti nunc. Nam vult Memmius negare, quod Tyb. Gracchus regnum affectauerit & quæſiuerit. Et tamen videtur concedere dicens. [Sed ſanè fuerit, regni reparatio, plebi iura ſua reſtituere] .i. concedamus verum eſſe, quod dicunt nobiles Tyb. Gracchum regnum ſibi parare voluiſſe, cum plebi iura ſua reſtituere, & deſendere iura plebis, vocemus acquirere regnum. Sic enim hic color Rhetoricus, qui dicitur permiſſio huc conſeſſio ſit, quando nos oſtendimus in dicendo aliquid concedere, & tamen ſemper aliqua verba interponimus, per quæ aperte ſignificamus nos, id negare, quod concedere videmur. Sic Virg. in 4. Aen. Sequere

Sequere Italiam, ventis pete regna per vndas. [Regni reparatio] Ordo est. Sed restituere iura sua plebi, fuerit reparatio regni & iure sit factum quiddam non potuit vlcisci sine sanguine ciuium. Totum hoc dicit per concessionem, in qua id maxime negatur, quod videtur concedi. [Regni reparatio] .i. reformatio, renouatio, restitutio regni. Sanè id dicitur reparari, quod deletum & perditum est. Vnde expulsi, iam multo tempore ante regibus, regnum extinctum erat Romæ, nunc ergo recte dicitur reparatio regni. i. restitutio & reformatio. [Plebi iura sua restituere] Sicuti fecit Tyberius Gracchus, qui legem Agrariam tulit contra factionem locupletum & nobilium, vt pauperibus ciuibus agri restituerentur, qui eis adempti fuerant per locupletes contra leges, sicuti supra visum est. [Quiddam sine sanguine ciuium vlcisci nequit iure factum sit] Hoc ideo dicit, quia postea aliquis dicere, O Memmi, tu dicis nobilitatem iniuriam plebi intulisse, quia Gracchos interfecit. Sed vide quid dicas. Nam multi existimant Gracchos iure interfectos fuisse, tanquam ciues seditiosos, & tanquam ciues qui discordiam inter patres & plebem seminarent. Respondet Memmius, Sit ita. Concedo Gracchos iure interfectos fuisse, sed alia scelera nobilitatis, & patrum atque alias iniurias ostendam, quibus intelligetis eos vltimam libertatem opprimere voluisse, & ex quibus intelligetis, eos tanquam dominos, vos tanquam seruos esse. Potestis hoc ferre, certe non debetis. [Quiddam sine sanguine ciuium vlcisci nequit, iure factum sit] Hoc dicit propter Gracchos & eos qui cum ipsis interfecti sunt. Ac si diceret. Concedo Gracchos iure interfectos esse, quanquam si in aliquo peccauerant, eos poterant aliter punire, & non interficere. [Vlcisci] .i. vindicari, puniri, passiuè positum est vlcisci. [Nequit] .i. non potest. Ac si diceret, concedo iure interfectos esse, sed tamen si quid deliquerant, id puniri poterat sine sanguine. Et ita per hæc verba negat iure interfectos esse, quamuis concedere videatur. [Superioribus annis] Memmius transit ad alio crimina patrum siue nobilitatis, quia de Gracchis varia erat opinio, nunquid iure occisi essent. vnde Scipio Aemilianus, qui erat affinis Gracchorum, nam sororem eorum vxorem habebat, cum apud Numantiam bellum gerens, audiisset Tyb. Gracchum interfectum fuisse, interrogatusque esset quid sibi videretur de morte eius, Respondit, illum sibi videri iure interfectum esse. Memmius igitur transit ad alia scelera nobilitatis, & dicit, O Quirites superioribus annis vos moleste ferebatis quod nobiles ærarium expilabant, & pecunias pub. diripiebant, & à regibus & populis liberis vectigalia exigebant, hæc tanta scelera nequaquam punita fuerunt. Et propterea, quia videbant se impune peccare, leges & maiestatem vestram hostibus tradiderunt, sicuti nunc fecit consul Bestia, quia tam ignominiosum fœdus cum Iugurtha fecit. Ordo est, vos taciti indignabamini superioribus annis ærarium expilati, & indignabamini reges & liberos populus pendere vectigal paucis nobilibus, & indignabamini penes eosdem esse, & summam gloriam & maximas diuitias, ac si diceret, O Quirites nonne videtis nobilitatem & patres in manibus suis vniuersam remp. habere, & eam pro arbitrio suo versare? ipsi ærarium spoliant, vectigalia publica exigunt, prouincias administrant, & in administratione harum rerum infinita scelera impune committunt. [Taciti] Quia indignabamini, sed nihil dicebatis. Ærarium dicitur locus, vbi æra & pecunie publicæ reponuntur. [Expilari] .i. spoliari, & furto diripi. [Reges & populos liberos] Qui bello subacti fuerant à Romanis, & populos liberos, qui reges non habent, sed in libertate viuunt. [Vectigal] .i. tributum. vectigal proprie dicitur id precium quod penditur pro vectura alicuius rei. [Pendere] .i. soluere. [Tamen hæc talia facinora impune fecisse paruum habuere] .i. nobiles non satis putauerunt, quod tanta scelera perpetrassent, nec puniri fuissent, sed etiam alia scelera addiderunt, itaque leges & maiestatem vestram hostibus tradiderunt. [Impune sine pœna] Quia puniti non sunt. [Parum habuere] .i. parum putauerunt, ac si diceret, non fuerunt contenti sceleribus illis, & ideo alia addiderunt. [Itaque, quia parum putabant scelera superscripta impune perpetrasse] Ordo est, Itaque leges & maiestas vestra, & omnia diuina & humana sunt tradita hostibus, neque eos pudet, qui fecere ea aut pœnitent, sed incedunt magnifici per ora vestra, ostentantes sacerdotia & consulatus, pars ostentantes triumphos suos, perinde quasi .i. tanquam si habeant ea honori, & non prædæ. Memmius ostendit, nobilitatem vniuersam pro arbitrio suo tractare remp. & leges & maiestatem P. R. & diuina atque humana omnia violare, atque ea hostibus tradere, quemadmodum supra Sal. ostendit. Nam maior pars se-

natus ac nobilium pecunia à Iugurtha corrupti contra leges & præter maiestatem P. R. Iugurtham impunitum dimiserunt, qui Hiempalem interfecerat, & Adherbalem regno eiecerat. Cum ergo senatus talia facit, leges & maiestatem populi, & diuina & humanam omnia hostibus tradit. [Pudet] Verecundia est. [Pœnitent] Dolor est. Male faciunt, nec eos male facti pudet aut pœnitent, sed procedunt in publicum dignitates, & honores suos palam omnibus ostentantes quia aliquando vel Pont. Max. fuerunt vel consulatus gesserunt, vel ex hostibus triumphauerunt. [Per ora vestra] .i. in conspectu vestro. [Sacerdotia] Vel pontificatum, vel aliquod aliud sacerdotium nam Romani Pont. Max. creabant, qui omnibus sacerdotibus præerat. [Perinde quasi honori habeant, non prædæ] Nobiles ex sacerdotijs, & ex magistratibus, & ex triumphis, non tam honorem sibi acquirunt, quam prædæ, & diuitias atque pecunias. Nam qui triumphabant, & qui magistratus Romanæ reip. admittabant multas sibi diuitias, & pecunias accumulabant. Et propterea triumphis & magistratus, non tam illi honori sunt, quam prædæ, sicuti consulatus Bestiæ consuli, non tam fuit honori, quam prædæ. Nam multas pecunias accepit à Iugurtha, vt illum in ditionem acciperet. Bestia igitur consulatum habuit, non tam honori. i. ad honorem, quam prædæ, quia in eo consulatu plus prædæ, & pecuniarum acquisiuit, quam honoris. [Serui ære parati, iniusta imperia non perferunt] Postquam vitia & scelera nobilitatis ostendit, hortatur plebem ad ea scelera puniendia, & ne velint partem libertatem suam opprimi. Dicit enim serui qui pecunia empti sunt, non possunt pati dominos iniustos & crudeles. Vos autem Quirites totius orbis terrarum domini & rectores, quomodo potestis pati ignominiosam seruitutem? [Serui ære parati] .i. ipsa pecunia empti. [Iniusta imperia] .i. dominos iniustos & crudeles. [Non perferunt] .i. non sustinent. [Vos Quirites imperio nati] .i. vos qui non estis serui, sed domini. Et est color qui dicitur contentio qui fit cum ex contrarijs rebus oratio conficitur. [Aequo animo seruitutem toleratis?] .i. vos pati potestis, vt vobis dominantur nobiles? [Atqui sunt hi] Ostendit eos non debere pati seruitutem, præsertim ab omnibus sceleratis. [Sceleratissimi] In odium adducit aduersarios, sceleratos eo, & flagitiosos appellans. [Cruentis manibus] Ac si diceret homicidæ. [Immani] .i. ingenti. [Quibus fides, decus, pietas, honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt] .i. qui vendunt fidem & decus, & pietatem, & honesta, & inhonesta. Nam pecunia talibus charior est quam fides, & decus, & honestas, sicuti supra dixit de legatis qui in Numidiam prouinciam missi, meliorem partem regni Iugurthæ adiudicauerunt. Nam hi pecuniam fide chariorem habuere. Deinde dicit, Paucis fides quam pecunia charior fuit. [Decus] .i. honorem. Bestia decus suam quaestui habuit, quia honorem suum per pecuniam vendidit. Nam propter pecuniam fœdus cum Iugurtha fecit, quod sibi magno dedecori fuit. [Honesto] Vt si quis propter pecuniam pudicitiam suam amitteret. [Quaestui] .i. ad quaestum quaestus dicitur turpe iucrum. [Pars eorum] Ordo est, Pars eorum habent pro munimento. [Tribunos plebis occidisse] Alij, s. habent pro munimento quaestiones iniustas fecisse. [Plerique habent pro munimento fecisse eadem in vos] .i. quidam putant se esse tutos, quia tribunos plebis occiderunt. Alij vero putant se esse tutos, quia quaestiones .i. inquisitiones iniustas & iniquas exercuerunt, alij putant se esse tutos, quia multos ex plebe interfecerunt. Atque hoc modo, vnde maxime timere deberent, inde maxime tutos se esse putant. [Occidisse] .i. interfecisse. [Tribunos pl.] .i. Tyberium & Caium Gracchos. [Quaestiones] .i. inquisitiones, quæ per tormentum fiunt. [Pro munimento] Pro defensione. [Ita quam] .i. hoc modo tantum quique est maxime tutus, quantum quisque pessime facit. [Metum à scelere suo ad ignauiam vestram transtulerunt] Hoc est quod supra dixit. Atque etiam non timetis eos, quibus terrori esse decet, hoc enim dicit, Nobiles timere debent propter scelera sua. Nunc autem vos, o Quirites timetis propter ignauiam vestram, quia animus vobis ab ignauia corruptus est, sicuti supra dixit. Et ita ipsi transtulerunt metum à scelere suo ad ignauiam vestram, quia ipsi non timet, qui timere debuissent propter scelera sua. Et vos timetis propter ignauiam vestram, qui timere non deberetis, quia nihil mali fecistis, sed timetis propter ignauiam, quia pusillanimes estis, Ordo est, Illi nobiles scelerati transtulerunt meum à scelere suo ad vestram ignauiam, quos omnes cogit in vnum hoc, quod sequitur videlicet, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere. [Eadem cupere] .i. mala. [Eadem odisse] .i. bona,

bona, sicuti in Catilinario dicit, idem velle, & idem nolle, ea demum firma amicitia est, hoc loco dicit, eadem cupere, eadem odille, eadem metuere, inter bonos est amicitia, sed inter malos est factio. Quando ergo mali homines eandem rem cupiunt, & eandem rem odio habent, & eandem rem metuunt, si in vnum coniunguntur, vocatur factio, si boni homines faciunt hoc idem, vocatur amicitia. [Coegit]. i. congregavit. [Quod si tā.] Ordo est, quod pro sed. [Sed profectio neque resp. vultaretur, sicuti nunc]. i. vultatur, & beneficia vestra forent penes optimos, non penes audacissimos si vos haberetis tantam curam libertatis, qui pro quantum illi sunt accensi ad dominationem. Aduersarios in odium adducit, cum dicit esse cupidus dominandi, no biles dominari vobis cupiunt, o Quirites & vos libertatem vestram non curatis. Nam si tantopere curam vestrae libertatis haberetis, quantopere illi cupiunt dominari, profectio neque resp. vultaretur sicuti vultatur, & honores ac magistratus penes optimos essent, & non audacissimos, quia si maiorem curam vestrae libertatis haberetis, honores & magistratus daretis optimis viris, & non improbis ac sceleratis. [Beneficia vestra]. i. honores magistratus. Nam P. R. beneficium est, dare honores & magistratus quibuscunque voluerunt. [Penes optimos]. i. apud optimos. [Maiores vestri parandi iuris & maiestatis constituenda gratia] Maiores vestri, inquit, ut iustus sibi & maiestatem parent, & constituerent, his secesserunt a patribus armati in montem Auentinum, sicut supra visum est. [Parandi iuris gratia]. i. causa acquirendi iuris sui, ut plebs ius suum haberet, ex quo concessum est plebi, ut suos magistratus haberet sacrosanctos, qui eam defenderent. Itaque tribuni plebis creati sunt sicut supra visum est. Et cum postea creatus decem viris, plebs tribunos amisisset, iterum secessit in montem per occasionem Virginiae occisae. Et tribuni plebi restituti sunt. [Et maiestatis]. i. venerationis. Nam maiestas est, per quam aliquis veneratur simul & timetur. Antequam crearentur tribuni plebis, plebs contemnebatur, sed postquam creati sunt trib. pl. venerari & timeri coepit. [Summa ope]. i. summis viribus. Maius dedecus est. [Parata]. i. acquisita. [Paruisse]. i. acquisuisse. Sine dubio turpius est amittere ea, quae semel sunt acquisita, quam omnino nunquam acquisuisse. Quid igitur censet. Aliquis mihi fortasse diceret, o Memmi tu hortaris nos, ut tueamur nostram libertatem, sed tu dixisti supra, quod non est opus vi neque armis ad hoc. Quid ergo censet tu esse faciendum? Memmius respondet, Ego censo eos esse puniendos, qui hosti prodiderunt rem, non vi neque armis, sed quaestionibus. i. inquisitionibus, & iudicio ipsius Iugurthae. [Quid igitur censet?] Inducit aliquem ita se interrogantem. O Memmi: Quid igitur censet. i. quid iudicas esse faciendum? [Vindicandum] Haec sunt verba Memmij respondentis ego censo vindicandum in eos qui prodiderunt rem, hosti, non manu neque vi, quid est magis indignum vos fecisse, hosti illis accidisse. [Verum]. i. sed quaestionibus. i. vindicandum censo, & iudicio ipsius Iugurthae, qui profectio erit obediens nostris iussis, si ille est deditus. [Vindicandum in eos]. i. eos esse puniendos. [Hosti]. i. Iugurthae. [Prodiderunt rem]. Quo modo resp. prodita in Iugurtha, quia foedus flagitiosissimum cum eo factum est, iniustus S. P. Q. R. [Non manu]. i. per manum. i. per vim, & hoc sequentia declarant. [Quae magis]. i. quae res non tam vobis conuenit quam illis, qui tantum scelus commiserunt, mererentur quacunque ratione puniri, etiam vi, sed hoc vobis non conuenit. Nam vos decet nocentes punire non vi, aut armis, sed iudicio & iusticia. [Quod]. i. quam res. i. punire eos vi. [Quaestionibus]. i. inquisitionibus, ut queratur diligenter, & indagetur, qui fuerint auctores & complices huius foederis quod cum Iugurtha factum est. [Iudicio]. i. per iudicium, ut Iugurtha indicet & detegat veritatem. [Qui]. i. Iugurtha. [Deditus]. Deditus est tradere. [Iussis]. i. praecipis nostris obediens erit, quia veritatem dicere cogemus Iugurtham. [Sin ea contemnit] Si, inquit, Iugurtha Romam venerit, ex ipso veritatem agnoscemus. Sed si venire noluerit, signum est sine dubio, in ea pace, quae cum ipso facta est, fraudem & dolum fuisse, quia ex ipsa pace haec mala sunt secuta. Nam ipse pro suis sceleribus punitus non est, pauci Romani per ipsam pacem diuites facti sunt, in remp. damna & dedecora perueniunt. [Sin ea contemnit] Ordo est, sed. i. id est certe existimabilis qualis sit illa pax, ex qua impunitas scelerum peruenit ad Iugurtham, magnae diuitiae perueniunt ad paucos potentes, damna atque dedecora perueniunt in remp. Si ille igitur Iugurtha contemnit ea. [Sin]. i. sed si contemnit ea. i. si contemnit & negligit, & non vult venire Romam, quia timet, ne verum dicere cogatur. [Scilicet existimabitur]. i. certe puta-

biris, hoc est certe putare debetis, qualis sit illa pax, ex qua tot mala secuta sunt. Existimare enim certe potestis quod sit iniqua pax. [Impunitas scelerum]. i. peruenit, est enim zeugma ab inferiori. [Impunitas scelerum] Quia in conditionibus pacis illis, scelera eius impunita relinquuntur. [Ad paucos] Veluti ad consulem & Scaurum. [Damna atque dedecora] Damnum enim hoc peruenit in remp. quia Numidia provincia in conditionibus pacis Iugurthae concessa est, quae in potestatem & ius P. R. venisset, si consul bello persecutus esset Iugurtham. [Dedecora] Quia tot & tanta scelera Iugurthae impunita sunt relicta, & dedecus fuit etiam P. R. tam ignominiosam pacem, & foedus cum Iugurtha facere, in qua pace Numidia ei concessa est, quae antea iuris fuit P. R. licet administratio permissa esset familiae Masinissae propter amicitiam. [Nisi forte] Ordo literarum cum superiore coniungitur, & sensus pendet a superiori. Dico quod summa ope conari debetis pro vestra libertate, & punire eos qui remp. hosti prodiderunt, nisi forte adhuc vobis placeat seruire nobilibus quemadmodum fecistis his superioribus annis postquam interfecti fuerunt Tyberius & C. Gracchus defensores vestri, & hoc est, quod dicit. Nisi forte dico, quod debetis facere quod dixit. Nisi nondum etiam fatietas dominationes eorum teneat vos, & nisi illa tempora magis placent, quam haec videlicet, quando regna, & provinciae, & leges, & iura & iudicia, & bella & paces, postremo omnia diuina & humana erant penes paucos. i. penes senatum & nobiles, quando vos hoc est P. R. iniuncti ab hostibus, & imperatores omnium gentium, satis habebatis retinere animum in inuidiam, & adducit senatum & nobiles patrios, quod dicit superioribus annis post mortem Tyberij & Caij Gracchorum dominos, & principes fuisse, & totam Romanam remp. in eorum potestate & arbitrio fuisse. Populum autem Romanum pauperem & summa cum egestate vix viuere potuisse, qui victor omnium gentium totum orbem terrarum suo subegerat imperio. Et reuera. Nam plebs, hoc est populus, & multitudo multa bella agebat, & gentes ac populos infinitos imperio Romano subigebat & semper in paupertate erat. Senatus autem & nobiles, honores, & magistratus & administrationem provinciarum totius Romanae resp. possidebat. [Dominacionis eorum]. i. nobilium & senatus. [Illa tempora]. i. post mortem Tyberij & Caij Gracchorum. Nam post mortem eorum per aliquot annos tota resp. Romana in potestate & arbitrio senatus fuit, tota plebs percussa. [Quam haec]. i. tempora, in quibus plebs ius suum sibi cepit vindicare. [Regna] Quia regna, quae bello subigebantur imperio P. R. per senatum administrabantur & similiter provinciae. Sciendum est autem quod Romani si regnum aliquod, vel insulam aliquam, vel partem alicuius provinciae, vel totam provinciam aliquam bello subigebant, eandem siue easdem, vel per consules, vel per proconsules vel per praetores administrabant, & provincia vocabatur. [Leges, iura, iudicia, bella atque paces, postremo vero diuina & humana omnia] His omnibus rebus tota Romana resp. conseruatur, & continetur. [Penes paucos]. i. apud paucos. i. in potestate paucorum, videlicet senatus & nobilium. [Vos autem] P. R. Ex hoc magis inuidia ac si diceret, Tota resp. in potestate paucorum & P. R. qui totum orbem terrarum suo subegit imperio, vix habebat, vnde viueret, ac si diceret res indigna est, & non toleranda. [Nam seruitutem] Verè dico quod satis habebatis si viuere poteratis, quia seruitutem non recusauisset aliquis vestrum modo victum inuenire potuisset ideo pauperes & miseri eratis. [Atque ego] Ordo est, atque ego tamen paterer aequo enim vos ignoscere sceleratissimis hominibus, quoniam sunt ciues, nisi misericordia esset casura in perniciem, tamen pro quamuis ego existimio esse flagitiosissimum, accepisse iniuriam impune quamuis, inquit, turpe putem, non punire iniuriam acceptam, tamen ego aequo animo ferrem vos parere sceleratis hominibus, quia sunt ciues, nisi talis misericordia maius malum & maiorem perniciem generaret. [Flagitiosissimum]. i. turpissimum. [Iniuriam] Quia resp. hosti prodita est. [Hominibus sceleratis] Qui remp. hosti prodiderunt. [In perniciem]. i. exitium & ruinam remp. [Casu]. i. ventura. [Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripitur, & aeterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis, aut seruiendum esse, aut per manus libertatem retinendam] Ordo est: Nam & illos est parum male fecisse impune, quantum importunitatis habent, nisi licentia faciendi, deinde eripitur, & aeterna sollicitudo remanebit nobis cum intelligetis, aut seruiendum esse, aut libertatem esse retinendam per manus. Reddit causam quare misericordia in perniciem

ciem ventura sit. Quamobrem dixi quod misericordia in perniciem & ruinam ventura est, quia & illi tantum importuni sunt, ut non contenti impunitate priorum scelerum, alia maiora scelera sint commissuri, nisi omnino eis malefaciendi licentia tolleretur. Et nos perpetuo solliciti erimus, quando intelligemus esse necesse, quod vel seruiamus, vel libertatem per vim retineamus. [Quantum importunitatis habent] Per parenthesis dictum est, cum admiratione & indignatione. [Nam & illis]. s. hominibus sceleratis. [Parum est] Parum videtur eis hoc, quod male fecerunt, & puniti non sunt, & quia hoc parum videtur, scelera sceleribus addent, nisi nunc puniantur, & eis omnino malefaciendi licentia. [Impune]. i. sine poena. [Seruiendum esse]. i. iugum seruitutis esse sumendum, quemadmodum seruiunt populi regibus & tyrannis subiecti. [Per manus]. i. per vim. [Nam fidei] Verè dico, quod si nunc non punietis sceleratos homines, aut libertatem amittemus, aut eam per vim retinere oportebit, quia non est spes, quod inter vos & patres fides, aut concordia, vel pax esse possit. & hæc est ratio, quia illi volunt esse id domini, & vos non vultis esse serui, sed liberi. rursus illi volunt facere vobis iniurias, & vos non vultis tolerare, nam fides dicitur quando fit id, quod dicitur. Nunc ergo dicit fides inter vos patres esse non poterit, quia si illi vobis aliquid promittent, non seruabunt. Nam vos tanquam seruos tractare & habere cupient & volent. [Illi]. s. patres & nobiles. [Vos]. s. vultis. [Facere]. s. volunt. [Socijs nostris] Socios nostros tanquam hostes tractant, quæ res indigna est P. R. & nullo modo toleranda. [Socijs no.] Dixi supra quæ vocabantur socij P. R. [Potest ne esse pax,] q. d. non. Quare ergo Memmius, postquam ostendit, quæ mala ventura sint in remp. nisi factum consulis & sociorum eius puniatur, concludit orationem exhortans P. R. ad puniendum scelus consulis, quia fœdus cum Iugurtha fecerat ignominiosum sine vlla auctoritate S. P. Q. R. [Non peculatus] Per comparisonem auget atrocitatem criminis. Dicit enim hoc est crimen læsæ maiestatis, quando quis totam remp. offendit, sicuti probatur fecisse consul. [Pecula: us] Peculatus dicitur furtum pecuniæ pub. [Non peculatus ærarij factus]. i. furtum pecuniæ publicæ non est factum ærarium locus, vbi pecuniæ publicæ reponuntur. [Neque per vim socijs creptæ sunt pecuniæ] Si quis socios expoliasset, & accusatus fuisset, is reus repetundarum dicebatur, sicuti fuit. Verres, qui cum prætor totam Siciliam rapinis & furtis vexasset, à Siculis querelæ Romanæ delatæ sunt, atque ita Cicerone causam Siculorum suscipiente, Verres repetundarum reus damnatus est, is autem quod repetundarum accusatus esset, atque damnatus furtis omnium, quos expoliauerat in precium redacti ex bonis suis venditis auctione, eam summa restituebat. [Quæ]. s. expoliare ærarium, vel socios. [Tamen ex consuetudine]. i. propter consuetudinem, quia sæpe hæc dum crimina perpetrantur. s. peculatus & repetundarum. [Habentur]. i. reputantur. [Hosti acerrimo] Ac si diceret, ecce crimen, quod puniendum est, nam crimen est læsæ maiestatis, quia maiestas totius populi offensa est. [Auctoritas senatus, proditum imperium vestrum] Quia fœdus cum Iugurtha fieri non potuit sine consensu S. P. Q. R. [Domi militiæ que]. i. Rom. & in exercitu resp. vendita fuit, quia & Romæ & in exercitu ciues Rom. nobiles corrupti remp. prodiderunt. [Quæ nisi quæ sita] Nisi inquit, inquisitio facta fuerit de his criminibus, & nisi nocentes puniti fuerint, nihil aliud restat, nisi vt nos seruiamus illis, tanquam regibus, quia illi proprie reges dicuntur, qui possunt facere quidquid volunt impune. Ordo est. Quid erit reliquum, vt viuamus obediētes illis, qui fecere ea, nisi, quæ .i. illa erit quæ sita, & nisi erit vindicatum innocios. [Innoxios]. i. contra nocentes. i. nisi nocentes puniti fuerint. [Quid erit reliquum]. i. quid restabit. [Illis] qui ea fecerunt videlicet nobilibus. [Obediētes] Ac si diceret. Quid restat, nisi vt in seruitutem redacti obediāmus illis, quasi regibus. [Nam impune] Vere dico, quod nihil aliud restat, nisi vt seruiamus illis, quasi regibus, quia illi proprie vocantur reges, qui faciunt quidquid volunt impune. Si ergo illi, qui remp. peodiderunt puniti non fuerint, nonne sunt tanquam reges? Nullum enim peccatum grauius committere potuerunt. [Nam impune] Hic est color, qui dicitur diffinitio, nam pro commodo suo diffinit quid sit rex. Quid est rex? Rex est, qui potest facere quidquid vult impune. [Malitis]. i. magis velitis. [Perperam]. i. peruerse & male. [Recte]. i. bene. [Sed ne]. i. sed hortor. [Ignoscendo malis] Dum malis ciuibus parcitis. [Perditum eatis]. i. perdati. [Ad hoc]. i. præterea. [Præstat]. i. melius est, vt Virg. Præstat trinacrij metas lustrare Pachini. [In rep.] Melius, est obliui-

sci beneficiorum quam iniuriarum, sed secus est in rebus priuatis. Nam priuatum hominem magis decet iniurias obliuisci quam beneficia. [Quam maleficij]. i. iniuriæ. Et notandum maleficium iniuriam significare. [Bonus] Reddit rationem, quare melius est obliuisci beneficium quam iniuriam, quia ille, qui in rep. benefacit si non remuneratur, negligentior tantummodo fit ad bene merendum in posterum. Sed ille qui malefacit in rep. si non ponitur, sceleratior fit. [Segnior]. i. negligentior & tardior ad promerendum in posterum. [Vbi negligas]. i. quando contempnas præmio digno meritum eius & virtutem afficere. [Improbior]. s. fit. i. sceleratior & peior. [Ad hoc]. i. præterea. Alia etiam ratio est, quare melius est obliuisci beneficium quam iniuriam obliuisci. i. punire innocentes quæ non remunerare bene meritos, quia si nocentes puniuntur, non sunt qui faciant iniuriam, & si iniuriæ non sunt, nunquam indigebis auxilio, ne tunc indigemus auxilio, quando opus est, vt resistamus eis, qui nobis iniuriam faciunt. [Haud sæpe]. i. non sæpe. [Egeas] pro egebis. i. indigebis.

IN HONESTA omnia quaestui sunt) Qui dum lucrentur leges & reliqua vendunt. [Dicit aliquis] Ex P. R. [Manu] Militum multitudine. [Vi] Armis. [Verum]. s. est vendicandum. [Deditis] Traditis in potestate vestra. [Ex qua] Pace falsa. [Et illa]. s. tempora quibus vobis seruare erat opus. [Retinere animam] Miseram vitam. [Flagitiosissimum] Seelus maximum. [In perniciem] In calamitatem Romanorum. [Quantum importunitatis] quam audaces sunt. [Socijs nostris] veluti hostibus) Quia spoliant vestros socios. [Præstat] Longe vilius est.

NAM illa quidem piget dicere, his annis quindecim) Haud dubie de eo loquitur tempore quo post Gracchos occisos, nobiles victoria elati in plebem immodice sæuiebant. Ceterum à Tyberij Gracchi cæde hic vicissim tertius decurrit annus, à Caij autem vndecimus. Quare quid sibi hoc in loco numerus xv. annorum velit, non satis intelligo, corruptum esse valde vereor, sed iudicet Lector. Paulo post. [Quamq.] multi perierint) Quidam codices habebant inulti, trissyllabon, tantum momenti affert tenuissimum punctum, tertia Romanae vocali vel apposita vel adempta. Neutram legionem affirmo, neutram reijcio, quam vero præferam non habeo quod certum dicam. [Et illa] quam hæc tempora magis placent, cum regna, &c.) Badius legitur videtur, Et illa tempora magis placent, cum regna, &c. omittis his verbis, Quam hæc. Et planior multo est sententia absque illis. Comparat enim illa tempora, quando regna, prouincia, leges, iura, iudicia, bella atque paces, postremo diuina & humana omnia penes paucos erant (quod certe factum est post Gracchorum cædem) ad ea tpa quæ olim fuerunt, quando plebs in vera fuit libertate. Nisi quod, malim leges. Et quæ illa, hæc tempora magis placent, ita vt illa referatur ad priuam libertatem, & Hæc ad præsentia post Gracchorum mortem. Nec multum ambiguo Salustio ita scriptum, sed ab sciolo quoquam vt fieri solet temere mutatum. [Tamen] virum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisset) Miris modis obscurus est hic sermo, nescias enim male ne præcetur Iugurthæ, quod impunita sint eius flagitia, an non præcetur, sed conqueratur impunita. Dein quo modo intelligendum accepisse eum iniuriam qui intulerat. Quapropter, si verum auctoris sensum eruere hoc loco velimus, necesse puto, vt omisso verbo virum (quod haud dubia, vt pleraque huic auctori, abs temerario aliquo appositum est, qui existimauit eum de Iugurtha loqui, cum de corruptis ciuibus hic fiat sermo) flagitiosissimum factum dici à Memmio credamus, si plebs iniuriam impune accepit, ita vt non puniat ad quod ipse hortator aderat, sceleratos illos. Quod paulo post dicitur est, Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripiat. Quamq. etiam hæc verba non eodem modo apud omnes leguntur. Quidam per admirationem legunt, nam & illi quantum importunitatis habent, atque hic interquiescunt. Quasi diceret, Dij boni quantum illi importunitatis habent. Alij hæc ipsa verba (Quantum importunitatis habent) In Parenthesi legunt, mutato præcedente nominatiuo Illi, in accusatiuum Illos, vt sit sententia. Nam & illos, qua sunt importunitate, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripiat. Verum cum hæc omnia prosequi conor, parum memor, haud abs te fortasse, videbor cordato Lectori me non commentarium, sed annotationes scribere. Itaque ad alia progredior. [Neque ego vos] Quirites hortor, vt iam malitis ciues vestros perperam quam rectè fecisse) Ego huc sensum hercule non probe intelligo, neq. vllus Cōmentatorum explicat, nisi intelligamus fuisse lætæ ple-

A S C.

MARI.

GLAI.

beni,
ex in
quã
fert
sceler
sceler
tis au
M
ua M
& ad
tes d
coner
qui c
a qui
voca
gulat
ses. l
per si
lium
quod
Ordo
tantu
studii
super
peric
.i. fac
purn
cum i
ius, n
honor
viuer
illa .i.
Iudib
xv. an
.i. qu
veltri
pra di
ignau
quide
gitia
existe
veltri
betis
tercor
dicta
anima
factio
quid
meo .i.
in vel
bertat
.i. com
malis
Nequ
runt f
.i. in
pione
olim
cant p
to. P
nes ha
Gracc
tender
popul
liebat
fricani
testate
Capito
cadave
etum.
Octau
delectu
cuniam
hil de
ne, cum
bus sig
& tela

beni, si qui ex magnatibus peccarint, ut ipsi occasio esset poenae ex inimicis sumenda. Vltimam porro orationis huius periodum quam frigide tractant. Badius ad proximam praecedentem confert sententiam de memoria vel praestiti beneficii vel perpetrati sceleris. Ego autem puto hoc cum dicere velle, Si puniantur sceleratis, quod tota oratione, ut fieret, egit, non toties, egebit auxilium tribunitio, quippe non tot iniuriarum erunt.

A S C. **M V L T A** me dehortantur, &c.) In hac oratione deliberatiua Memmius callide inducit Pop. ad libertatis suae defensionem & ad nobilitatis potentiam odio prosequendam. Sanè Quirites dicti sunt R. à Curibus oppido Sabinorum, ut Sabinis aliquid concederetur, quoniam inter Rom. & Tatiū sedus ictum erat, qui civitatem vnam ex duabus facerent, auct. Liu. lib. j. Sunt qui a Quiri. i. hasta dictos velint, sicut Ouid. Romulum Quirinum vocatum vult in Fastis, siue quod hasta Quiris, &c. Sanè raro singulariter reperitur Quiris, sicut & Tatienses, Luceres, Rannenses. habet autem in genitio plurali per regulam Quiritum, & per sincopem Quiritum. Horat. j. Car. Ode. j. Hunc si mobiliū turba Quiritium. inde autem venit verbum Quiritare, quod est Quirites in Auxilium vocare, ut hic facit Memmius. Ordo autem est, O Quirites. i. d. vos ciues Rom. multa dehortantur me à vobis. i. negocijs vestris curandis deterrent me. Nisi studium reip. i. quod debeo reip. aut quo studeo prodesse reip. superet. i. vincat, omnia s. dehortamenta, aut omnia obstacula, pericula, & aduersa enumerat autem dehortantia dicens: Opes. i. facultates, & potentia factionis. i. factiosorum videlicet Calpurnij, & Scauri. Patientia vestra, qua suffertis dominationem cum summo dedecore vestro. Ius nullum. i. quod nullum sit ius, nullaque iustitia regnet, ac maxime quod plus periculi quàm honoris est innocentia. i. volentibus innocenter & continenter viuere. Nam piger. i. tædiosum est ac miserum dicere, quidem illa. s. norissima vobis, videlicet, quam. i. quantum aut quantum ludibrio. i. irrisioni fueritis superbia paucorum. s. potentum, his xv. annis. s. proxime transactis. Et quam sepe. i. turpiter, & quam. i. quantum inulti. i. non vindicati à vobis perierunt defensores vestri. s. Tyberius Gracchus, Caius Gracchus, M. Fulvius, ut supra diximus. Et ut. i. qualiter animus sit vobis corruptus ab ignavia, atque locordia. i. pusillanimitate mala. qui ne nunc quidem cum. s. maxime decet & res vrgenter expostulet, exurgitis. s. in vitionem iniuriarum, aut in defensionem libertatis, existentes obnoxij. i. obligati, & quasi noxij obstricti, inimicis vestris. s. potentibus, sed timetis etiam nunc cum tam iustam habetis querelam, eos. i. paucos potentes quibus decet sup. vos esse terrorem. i. ad terrorem. sed quanquam hæc sunt talia, qualia. s. dicta sunt, hoc est, quanquam plurima me dehortantur, tamè animus. i. studium reip. subegit sup. me. ire obuiam potentia factionis. s. Certe ego experiat. i. attendabo libertatem. i. quid possit libertas, quæ tradita est mihi à parente. i. à patre meo. Verum d. Quirites situm est. i. positum, & constitutum in vestra manu. i. potestate, an ego faciam id. i. an experiat libertatem patris mei frustra. Inequidquam, & inaniter, an ob re. i. commodum, & vtilitatem, q. d. si adiutores eritis, ob rem, si minus, frustra fecero. Et ne ad seditionem hortari videretur, ait: Neque ego hortor vos d. Quirites (quod maiores vestri fecerunt sepe) ut. i. ut eatis armati contra iniurias, quia nunc nihil. i. in nullo opus est vi. i. violento bello, nec secessione. i. discessione à partibus in montem sacrum, aut Auentinum, ut fecerāt olim Romani auct. Livio. Necesse est, ut sup. ipsi. s. factiosi, eant præcipites. i. in ruinam, suomet. i. proprio more. i. instituto. Probat exemplis dicens: Graues quaestiones. i. inquisitiones habitæ sunt, in. i. contra plebem Romanam occiso Tyberio Graccho, quem aiebant homines. s. inuiduli, parare. s. sibi. i. prætereundum regnum. i. dominationem in plebem Romanam, eo q. populū, & eius libertatem (ut hic tacite innuit) defendere moliebatur. Sanè de eius nece hæc habet: Tyberius Gracchus. Africanus ex filia nepos, Tribunus plebis cum prorogare sibi potestatem vellet, aduersis auspicijs in publicum pectus, statimq. Capitolium petijt, ubi oppressus est ab Scipione Nasica, & eius cadaver in Tyberim cum reliquis in ea seditione occisis proiectum. Tulerat autem in principio legem Agrariam cui cedente Octauius, ipse cum Appio Claudio, & Caio Graccho executor delectus est. In Attali quoque regis hæreditate diuidenda, pecuniam P. R. cui agros distribuerat disparticiandam censuit, & nihil de oppidis ad senatum pertinere. Ob quas res orta seditione, cum Flavius Flaccus periculum illi imminere à potentioribus significasset, & amici eius id audientes togas accinxissent, & tela à ministris accepissent, cetera multitudine propter tumultum non intelligente quid ageretur, ipse Tyberius volens significare capitis sui periculum agit. manum ad caput imposuit, quod aduersarij (ut sit) in peiorem partem interpretantes, detulerunt ad senatum, Tyberium velle, sibi diadema imponere, & regnum occupare. Quo intellecto à percussis patribus, cum Nasica Mutium Scauolem tunc consulem cohortaretur libertati consulat, & ille responderet se nolle ciuili belli auctorem fore, nec quenquam ciuitem indemnatum occidere, processit Nasica, Quando (inquiens) consul ciuitatem prodicit, qui leges saluas esse cupiunt, me sequantur. Itaque cum multis in Capitolium progressus est, & orta seditione, Pub. Saturnius pede sublellis caput Tyberij percussit, & post Lucius Rufus necem eius peregit. Sanè quia ex manus eius in caput impositione orta est opinio de occupatione regni. ideo dixit, quem regnum parare homines aiebant. [Post Caij Gracchi] Addit alia potentium in plebem iniuriosa facinora dicens: Post eadem. i. occisionem Caij Gracchi, & Marci Fulvij, de quorum nece supra diximus, item. i. consimiliter multi mortales. i. homines vestri ordines. i. plebeiorum (quia tres erant ordines Romanorum, Senatorius, Equester, Plebeius) sunt necati. i. occisi in carcere. Lex. s. Porcia quæ vetat in ciuem animaduertere poena sanguinis, non fecit finem vtriusque cladis. i. pernicii quæ erat sub Tyberio, & Caio Gracchis, hoc est non abstinebant ab ampliore eade propter legem, sed libido. i. exaratus appetitus vindictæ, eorum. s. potentum, fecit finem. s. vtriusque cladis. Sed sanè fuerit. i. permittatur esse, quod fuerit enim permittitur (est modi) restituere plebi sua iura, (ut volebant Gracchi) fuerit reparatio regni, & quidquid nequit vlcisci. i. puniri, sine sanguine. i. sine sanguinis effusione ciuium, id sit. i. interpretetur factum iure, vos taciti. i. nihil mutire audentes, indignabimini annis superioribus. i. proxime elapsis ararium. i. fiscum expilari. i. paulatim suffurari, & reges, & populos liberos. s. externos pendere. i. persoluere paucis nobilibus vectigal. i. ut dicunt pensiones, & prouentus, & summam gloriam, & maximas diuitias esse penes eosdem. s. paucos potentes, tamen ipsi habuere parum. i. parumpendebant, nec contenti erant, suscipisse impune hæc talia facinora. Itaque. i. & ita, leges, & maiestas vestra, & omnia diuina, & humana sunt tradita postremo hostibus. s. vestris. s. potentibus. Neque pudet aut poenitet eos, qui fecere ea, sed ipsi incedunt magnifice per ora vestra. i. ante conspectum vestrum, ostentantes. i. iactantes, Sacerdotia & consulatus, & pars. i. ipsi partim triumphos suos, quasi habeant ea. s. iam dicta, honori. i. ad honorem, & non prædæ. i. ad prædam. Serui comparati. i. empti, ære. i. pecunia dominorum, non perferunt. i. non perperunt imperia iniuriam dominorum; Vos quiritates nati in imperio, toleratis æquo. i. patienti animo seruitutem? q. d. in indigne facitis. [At qui sunt hi, &c.] Summo artificio vtitur ad odium concitandum, cum sceleratissimos & eosdem abiectissimos summa facinora ausos ausisque peccatos doceat, dicens: At. i. quales sunt (ut apud Poëtam: Qui iuuenes quantas ostentant aspice vires) hi qui occupauere temp. in uidiolos, & callide assumunt quod probare nituntur, videlicet temp. à paucis potentibus occupatum, inuasam. vnde responderet: Sicut sup. homines sceleratissimi, manibus cruentis. i. habentes manus cruentas cruore innocentum homines immani avaritia. i. habentes immanem avaritiam, nocentissimos cum tamen ob conscientiam deberent esse submississimos. Quibus. s. hominibus, decus. i. honestas, & fides. i. fidelitas, pietas. i. obseruantia, & pius cultus dei, & parentum, postremo. i. ut postremo verbo dicam, omnia honesta atque inhonesta sunt quaestui. i. ad quaestum. i. lucrum. Pars eorum. i. ipsi partim habent pro munimento. i. defensorio in quo confidunt occidisse tribunos plebis, quia per eorum necem alijs plebeis timori sunt. Alij habent pro munimento fecisse quaestiones. i. ut dicunt inquisitiones, & informationes, & post illas accusationes iniustas. i. iniquas, & falsis testibus comprobatas. Plerique. i. plurimi eorum habent pro munimento, fecisse in. i. contra vos, eadem. i. occisionem, & seditionem mortiferam. Itaque. i. & ita, quantum. i. ut, quisque fecit pessime, tam. i. tantum, hoc est, ita maxime tutus est. quia maxime timeatur, quem quis enim timeret offendere non audeat. Et ita ipsi transulere. i. usurpauerunt sibi metum. s. passuum quod metuuntur, à se perpetrato, ad ignauitiam. i. inuilitatem ad opus, & oscitationem vestrum, q. d. si vos strenuis essetis, ipsi in vos superbi propter scelus à se commissum non essent. Quos omnis. s. sceleratos, cupere eadem. i. eadem res, odisse eadem, metuere eadem. i. habere idem velle, & nolle, & per id paria studia (quibus nihil melius conciliat inter bonos amici

amicitiam, ut Ciceroniano Lælio placeat) coëgit. i. compulsi & cōgregati in vnum. s. collegium. Cōgō enim dicitur quasi co-ago. i. simul ago seu impello. vt, Tityre coge pecus. Sed hæc. i. huiusmodi conciliatio est amicitia inter bonos: (quia vt Cicero docet, paritas studiorum maxime conciliat amicitiam, quæ si vera sit, non nisi inter bonos est) & est inter malos factio. i. seditio seorsum ab alijs consultatio & machinatio, hoc est dum boni consentiunt, amicitia est, dum mali, vt modo pauci potentes seditio. [Quod si] .i. certo scio quod si vos haberetis tantam curam libertatis. s. amicitie recuperandæ, aut si quam adhuc habetis conseruandæ, quam. i. quantum illi. s. aduersarij vestri sunt accessi ad dominationem. i. regnum in vos obinendam. Profecto. i. reuera neque resp. vastaretur, vt nunc sup. vallatur, & vestra beneficia. i. magistratus qui à vobis conferuntur, forent. i. essent penes optimos, non penes audacissimos. Maiores vestri inuidiose vestri, non nostri, q. d. vobis imitandi cum eos imitet) gratia iuris parandi. i. acquirendi, & gratia maiestatis constituendæ, armati per secessionem. i. per singularem habitationem, occupauerunt bis montem Auentinum, qui vnus est ex septem collibus Romæ. Nonne vos nitimini. i. niti debebitis, q. d. maxime licet non faciatis: summa op. i. summa facultate, pro libertate quam accepistis ab illis. s. maioribus vestris? Atque eo magis sup. debetis niti, quam illi, quod. i. quia aut eo. i. tanto magis, quo. i. quanto maius dedecus. i. probrum est amittere parta. i. acquisita, quam non parauisse. i. acquisuisse omnino vbi quia parta dixit, conformiter dixisset peperisse, vltatius si fuisset. [Dicit aliquis] Facit Antipophoram. i. obiectio- nem sibi, cui respondet dicens, Aliquis sup. Quiritis qui audierit quod dixerim non esse opus ut aut secessione & tamen obli- stendum: dicit igitur d. Memmi quid censet. i. iudicas sup. faciendum esse? respondet Memmius, q. d. Ego censeo vindican- tiam exercendam esse in. i. contra eos, qui prodidere remp. hosti. s. Iugurthæ, vindicandum inquam non manu. s. propria, ne- que ut sup. alia, quod fecisse. i. vindictam sumptam esse ut, est ma- gis indignum vobis. i. magis contra dignitatem vestram, quam. s. sit indignum accidisse illis, q. d. illi quidem digni sunt, in quos ut & manu animaduertetur, sed vobis non est dignum. i. hon- nestum & conueniens vt id in conciuies faceretis. verum. i. sed, ego censeo vindicandum in eos quæstionibus. i. inquisitionibus & informationibus (vt dicunt) ex indicio. i. reuelatione ipsius Iugur. Et si dicant, quomodo habebitur Iugurtha? dicit quod fa- ciliter, vt pote, qui. s. Iugur. si est deditus sup. vere ipse erit obe- diens iussis vestris, & ita veniet vocatus, sin. i. sed si contemnit ea. s. iussa vestra. s. id est illic certe & scienter existimabitis. i. iudi- cabitis, qualis sit illa aut ista pax & deditio, ex qua. i. per quam, maxima impunitas scelerum peruenerit ad Iugur. & maxime diuitiæ peruenerint ad paucos potentes & damna & dedecora. i. opprobria maxima sup. peruenerint ad remp. censeo, sup. sic faciendum nisi forte ita sit quod satietas dominationis eorum nondum tenet vos, & si illa tempora. s. subsecuta necem Grac- chorum cum. i. in quibus temporibus: Regna, prouinciæ, le- ges, iura, iudicia, bella, atque paces, postremo omnia diuina at- que humana. i. quæcunque P. R. essent, erant penes paucos. i. in potestate & dominatione paucorum. s. potentium. Autem, pro- fed, cum vos inuicti ab hostibus existentes imperatores om- nium gentium habebatis satis. i. contenti eratis, retinere ani- mam. i. vitam. nam quis vestrum audebat reculare seruitutem. s. paucorum potentium? quasi diceret nemo. Et nisi inquam illa tempora magis placent vobis quam hæc tempora in quibus potentia obuiatur & libertas partim vindicata est, q. d. puto quod non. At ego tamen exilimo virum flagitiosissimum. s. Iugurtham accepisse impune. i. sibi condonatum sibi punitione, iniuriam. s. factam, vt pote quam intulit, sicut offensa est eius qui offendit, offensio eius qui offenditur, tamen pateret. i. ferrem æ- quo animo vos ignoscere. i. veniam dare hominibus scientissi- mis. s. Calpurnio, Scauro & consimilibus, quorum consensu Iu- gurtha impunis euasit, quoniam ipsi sunt ciues. s. Rom. nisi mi- sericordia. s. erga illos habita, esset casura. i. euasura in perniciæ. i. interitum aut graue damnum reip. Nam & i. etiam illis est pa- rum. i. parum videtur (quantum, quasi diceret videte, quantum importunitatis habent) fecisse male. s. condonando Iugurthæ tantum facinus impune. i. sine vindicta quia peiora facient. Nam nisi licentia. i. mala permissio faciendi. s. quæ vellet, eri- piatur deinde sup. ab eis, & i. simul, æterna. i. perpetua sollicitu- do remanebit vobis cum intelligetis aut seruicium esse. i. quod vos aut illi seruire debebitis, aut libertatem sup. vestram esse re- tinendam per manus. i. per vim, qua nunc opus non est. Nam

quidem. i. certe, quæ spes est fidei. i. fidelitatis & concordia. s. ha- benda cum talibus hominibus, tam avaris vt etiam reip. decus vendiderint, & dominationis cupidissimis? Nam vt addit, illi volunt dominari, vos sup. vultis esse liberi, illi volunt facere iniuriam, & vos vultis prohibere, & ita nulla conueniet inter vos concordia. Postremo illi vtuntur socijs nostris veluti hostibus. i. seruiliter, & inclementer eos tractant, & vtuntur hostibus. s. Iugurtha & militibus eius pro socijs, quia cum eis consultant & conueniunt ac pacem agitant, potest ne pax aut amicitia esse in mentibus tam diuersis, q. d. nequaquam. Quare ego mo- neo & hortor vos ne omittatis tantum scelus impunitum. Tan- tum dicite scelus, quia non peculatus. i. furtum, Ararij. i. publici thesauri quem fiscum vocant, est factus. s. ab illis, neque pecuniæ sunt ereptæ socijs per vim, vt ab illis qui repetundarum accu- santur, quæ. s. flagitia quanquam sunt grauiora. i. grauius & mo- leste ferenda tamen habentur. i. reputantur pro nihilo ex con- suetudine, quia vulgo talia faciunt. Verum multo grauius com- missum est facinus. Nam auctoritas senatus Romani est pro- dita hostia acerrimo. s. Iugurthæ eam contemneute. Vestrum imperium est proditum. i. potro datum & in manus alterius & resp. sup. vestra fuit venalis, domi, cum de Iugurtha ageretur in senatu, & militiæ. i. cum res ageretur in expeditione militari in Africa. Quæ. s. auctoritas senatus imperium vestrum & resp. ni- si. i. non erunt quæ sita. i. requisita & recuperata, & nisi sup. erit vindicatum in noxios. i. fontes qui talia prodiderunt, quid erit reliquum. i. quid restabit, nisi vt viuamus obediētes illis, qui se- cerunt ea? q. d. nihil. Nam facere impune. i. sine punitione sup. id, quod libet. i. quidquid placet aut composita est vox, quidli- bet. i. quamlibet rem id, est esse regem. Neque d. Quiritis, ego hortor vos, vt malitis ciues vestros fecisse perperam. i. peruer- se, quam recte. i. decenter, sed sup. hortor (quod tam en non venisset repetisset) ne eatis perditum. i. ne perdati bonos, ignoscendo. i. veniam dando, aut dissimulando quasi non nosca- us vt parcatis, malis. i. noxijs & fontibus. Ad hoc. i. insuper præstat. i. præstat & melius est multo (quidam multum legunt) in repub. esse immemorem. i. ingratum quia oblitum benefi- cij, quod ob bonis contulit in remp. quam maleficij, quod malus commisit in remp. id est multo præfertur negligere bonis re- ferre gratiam pro beneficio reip. impenso, quam negligere pu- nire malos pro crimine in remp. commisso, quia bonus, qui be- neficium contulit, sit tantum modo. i. duntaxat segnior ad bene- ficia alia conferenda: At. i. sed è contrario malus sit, sup. impro- bior. i. insolentior, & magis iniurius. Ad hoc. i. insuper si non sint iniuriæ quas faciunt malefici, tu egeas. i. quibus egeat haud sæpe. i. raro auxilij. s. quod bonus conferat, & ita minori pericu- lo negligitur.

Hæc atque alia huiuscemodi sæpe dicendo C. Memmius P. R. persuadet, vbi L. Caspius, qui tñ prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumque inter- posita fide publica, Romam duceret, quo facilius indico regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ gerū- tur: qui in Numidia relicti à Bestia exercitui præerant, secuti moie imperatoris sui, plurima & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephatos Iu- gurthæ traderent: alij per fugas venderet: pars ex pacatis prædas agebant: tanta vis avaritiæ in animos eorum veluti tabes inuaserat, At Caspius P. R. perlata rogatio ne à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iu- gurtham proficiscitur: ei que timido, & ex conscien- tia diffidenti rebus suis, persuadet, * qm se P. R. dedisset: ne vim, q̄ misericordiam eius experiri malit. pri- uatim præterea fidem suam interponit: quam ille non minoris, q̄ publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Caspio erat. Igitur Iugurtha contra decus Regium, cultu quam maxime miserabili, cum Caspio Romam venit. Ac, tametsi in ipso magna vis animi erat, confir- matus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cun- cta ea gesserat, quæ supra diximus, C. tamen Bebbium

• Ver-
ita co-
plata
habent
Quo-
pop-
dedi-
&c.

tribes

trib.
tra i
adu
& pa
ris fu
mi:
tus
fid
tium
Nun
fratr
stris
sta n
men
soci
inde
rñd
rupt
mul
fa, to
omn
pop
tha,
anim
dam
qui o
rat, c
ex A
anno
gere
thor
Nun
mou
Nun
Mas
pra &
me fi
fidia
rum
Bom
mino
stren
res p
ro, q
uam
sus n
diciu
ex iu
pub.
priu
grati
tur q
vades
in Nu
popu
pliciu
profe
quam
ciens,
ritura

trib. pl. magna mercede parat: cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduocata concione, quanquā regi infesta * plebs erat: & pars in vincula duci iubebat: pars nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi: dignitati magis quam irā consulens, sedare motus: & animos eorum mollire, postremo confirmare fidem publicam per se inuiolatam fore. Post ubi silentium cepit: perducto Iugurtha, verba facit: Rom. Numidiāq. facinora eius memorat: scelera in patrē, fratresq. ostendit: quibus iuuantibus, quibusq. ministris ea egerit, quā intelligat P. R. tamen velle manifesta magis ex illo habere. si verum aperiat, in fide & cle- mentia P. R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq. spes corrupturum. Deinde, ubi Memmius dicendi finem fecit: & Iugurtha rēdere iussus est: C. Bebius trib. pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet. ac tametsi multitudi, quā in concione aderat, vehementer accēsa, terreat eum clamore, vultu, sēpe impetu, atq; alijs omnibus quā ira fieri amat: vixit tñ impudentia. Ita populus ludibrio habitus, ex cōcione discescit. Iugurthā, Bestiāq. & ceteris: quos illa quāstio exagitat, animi auferunt. Erat ea tēpestate Rom. Numida qui- dam nomine Masfua Gululī filius, Masinissā nepos: qui quia in dīssensione regum, Iugurthā aduersus fue- rat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Spurius Albinus, qui p̄ximo anno post Bestiam cum Q. Minutio Rufo cōsulatum gerebat, persuadet, qm̄ ē stirpe Masinissā sit: Iugurthamq. ob scelera inuidia cum metu vrgeat: regnum Numidiā ab Sen. petat. Auidus consul belli gerundi, mouere, q̄ senescere omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minutio Macedonia euenerat. Quā postq̄ Masfua agitare cepit: neque Iugurthē in amicis satis præsidiū est, q̄ eorum alium conscientia, alium mala fama & timor impediēbat, Bomilcar proximo ac maxime fido sibi imperat, precio, sicuti multa cōfecerat, insidiatores Masfuiq. parat, ac maxime occulte. Sin id pa- rum procedat; quouis modo Numidiam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur, & per homines talis negocij artifices, itinera, egressusq. eius, postremo loca, atq; tempora cūcta explorat, deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur vnus ex eo nume- ro, qui ad cādem parati erant, paulo incōsultius Masfui- uam aggreditur: illumq. obtruncat. Sed ipse deprehē- sus multis hortantibus, & in primis Albino cōsule, in- diciūm profitetur. Fit reus magis ex æquo & bono, q̄ ex iure gentium Bomilcar comes eius, qui Rom. fide pub. venerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, nō prius omisit contra verum niti, q̄ animaduertit super gratiam, atq; pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur quanq̄ in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, q̄ vadibus consulēs, clam in Numidiā Bomilcarem demittit, veritus ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo sup- plicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus à senatu Italia decedere. Sed post quam Roma egressus est, fertur sēpe eo tacitus respi- ciens, postremo dixisse, Urbem venalem & mature pe- nituram, si emptorem inuenerit.

HAcc atque alia) Dicit Memmius oratione sua persuasisse populo id quod volebat, videlicet, vt mitteretur L. Cassius Prætor ad Iugurtham, & eum interposita fide pub. Romam adduceret, vt ipse Iugurtha indicaret, & panderet, qui fuissent illi ciues Rom. qui ab ipso pecuniam acceperat. L. Cassius hic fuit vir summæ feueritatis. Nam multæ eius extant feueritatis exempla. hic etiam trib. pl. plures leges tulit ad minuendam nobilitatis potentiam. Huius extant leges de suffragijs ferendis non voce, sed per tabellam. [Prætor erat] Decem prætores Romæ creabantur, qui ius populo dicerent. Similiter decem trib. pl. quorum magna erat auctoritas. Nam ad defensionem populi creati erant. [Interposita fide pub.] .i. data fide pub. vt Iugurtha securus veniret Romam, & inuiolatus esset. [Scauri, & reliquorum, quorum delicta patefierent, quos capta pecunia arcebant] Ideo volebant Iugurtham Romam venire, vt eius indicio facilius crimen Scauri, & reliquorum patefieret, qui dicebant, se pecuniam accepisse ab ipso Iugurtha. [Quos capta pecunia arcebant] .i. quos pecunie acceptæ accu- labant. Accerso & arcesso significant euoco vel aduoco, arcesso vero significat accuso. Si autem legeris accersebant, siue accersibant .i. aduocabant, & est sensus, quos pecunia acceptæ Romam aduocabant vt ad iudicium venirent, dicimus autem accerso tertiæ coniugationis, & accersio quartæ, & significat aduoco, & appello. [Dum hæc Romæ geruntur] Dicit nunc qd fecerint illi, qui in Numidia relicti fuerunt à Consule, vt exercitui præessent. [Elephantes] Quos Iugurtha tradiderat Roma- nis in conditionibus pacis. [Alij perfugas] Perfuga dicuntur illi qui fugiunt ad hostem. [Ex pacatis] .i. ex populis, qui pacem cum Rom. habebant. Tanta vis auaritiæ, hæc flagitia per- petrabant propter nimiam auaritiā, quæ animos eorum velut quædam pestis inuaserat. [At Cassius prætor] Postquam bre- uiter dixit, quid in Numidia gestum sit ab his, qui præerat exer- citui, reuertitur, vt ostendat quid fecerit Cassius prætor, quando electus erat à pop. vt ad Iugurtham proficisceretur. [Perlata ro- gatione] .i. perlata lege, hoc est data lege. Et quæ erat hæc lex? videlicet, vt Cassius prætor ad Iugurtham iret, & eum data fide pub. Rom. duceret. Nam quidquid pop. decernit siue iubet, dicitur rogatio siue lex, siue plebiscitum, nam nobilitas & sen- vehementer timere cepit hæc lege perlata. Multi enim time- bant, ne si Iugurtham Romam veniret, ab eo panderentur, quia pecuniam ab ipso accepissent, & ira damnaretur. [Eique] .i. Iugurthæ. [Et ex conscientia rebus suis diffidenti] Quia sciebat se talia scelera perpetrasse vt merito timere deberet rebus suis. [Persuadet, quo se P. Rom. dedisset] .i. persuadet Iugurthæ, vt se P. R. daret, & ab eo veniam peteret. [Priuatim] Cassius, tan- quam legatus ex parte P. R. Iugurthæ promittebat, illum tutum, & inuiolatum fore, si Romam iret, & hæc erat fides pub. sed priuatim postea, non vt legatus, sed vt Cassius fidem suam interponebat, promittens ei suum auxilium, si Romam iret, & omnia libere sicuti gella erant aperire. [Non minoris] .i. precij Iugurtha tanti aestimabat fidem Cassij, quantum aestimabat fidem P. R. [Ducebat] .i. exstimabat. [Contra decus regium] Quia res vestibus preciosis vti ferre solent, hic vero vestitu sordido & abiecto vltus est ad eliciendā misericordiam. [Cuius] .i. orna- tu & vestitu miserabili. [Actametsi] Dicit quid fecerit Iugurtha, postquam Rom. venit, ad præsidium confuetum confugit, vide licet, vt pecuniam sibi fautores pararet ergo C. Bebiū trib. pl. pecunia corruptus, cuius auxilio tutus esset contra omnes iniurias, & contra ius. Tanta autem erat auctoritas vnus trib. pl. vt vnus prohibere posset, ne fieret id quod reliqui omnes tribuni vellent. Erant autem vt diximus, decem tribuni. Ordo est, ac ille confirmatus ab omnibus potentia, aut scelere, quorum ges- serat ea cuncta, quæ supra memorauimus, parat C. Bebiū trib. pl. magna mercede, impudentia cuius esset munitus contra ius, & omnes iniurias, tametsi magna vis animi erat in ipso. [In ip- so] .i. Iugurtha. [Confirmatus] .i. cohortatus. [Magna mercede] .i. magno præmio, magna pecunia. [Parat] .i. parat. [Impudentia] .i. per impudentiam, & bene impudentiam eius dicit, qui contra ius Iugurtham tueri paratus esset, contra ius, & iniurias, .i. contra iusticiam, & iniusticiam. [Munitus] Armatus, & tu- tus. [At C. Memmius] Ordo est, At pro sed C. Memmius con- sulēs, magis dignitati quam iræ, sedare pro sedabat motus, & mollire pro mollibat animos eorum, & postremo confirmabat fidem pub. fore inuiolatam per se, quanquam plebs erat infesta regi, & quanquam pars iubebat illum duci in vincula, pars iu- bebatur supplicium sumi de hoste more maiorum, nisi aperuisset socios sui sceleris. Sensus patet. [Aduocata concione] Id est

multitudine pop. conuocata ad concionem. [Infesta]. i. irata. [Regi]. f. Iugur. in vincula, ecce quomodo irata erat plebs contra Iugurtham, quia pars iubebat illum in carcerem duci, pars iubebat illum occidi, nisi indicasset socios sceleris. [In vincula]. i. in carcerem. [Aperuisset]. i. indicasset, detexisset. [More]. i. secundum consuetudinem maiorum & antiquorum, quia ita antiqui facere consueuerant. [De hoste supplicium sumi]. i. Iugurtham interfici debere. [Dignitati magis quam iræ consulens]. i. magis attendens dignitatem P. R. quam iram, quia non decebat P. R. facere id quod ira suadebat. Nam si de Iugurtha supplicium sumpsisset, contra dignitatem suam fecisset, quia fidem datam Iugurthæ violasset. [Sedare] Pro sedabat. i. quiescere faciebat. [Motus]. i. iram & indignationem. [Mollire] Pro molliebat. i. mitigabat. [Postremo confirmabat hdem pub. per sese inuiolatam fore]. i. dicebat, quæm Iugurthæ dederant per Cassium prætorem. [Post ubi silentium] Cum in concione omnes silentium fecissent, in medium productus est Iugurtha, tunc Memmius ipso præsentem commemorare cepit omnia scelera eius, quæ commiserat in Micipsam & Hiempsalem, & Adherbalem, hortatusque est eum ut libere aperiret & diceret, qui ciues Ro. adiuuissent illum ad hæc scelera perpetranda dicens, P. R. scire & intelligere, qui fuissent illi ciues, sed tamen cupere ex ipso Iugurtha omnia magis habere manifesta. [Post ubi]. i. postquam. [Productus]. i. in medium concionis ducto. [Romæ] Videlicet quemadmodum Ro. ciues corrupisset pecunia. [Numidiæ]. i. scelera, quæ in Numidia commiserat, commemorat. [In patrem]. f. Micipsam quia impie & crudeliter vsque ad mortem persecutus eum, & filios eius, a quo ipse in filium fuerat adoptatus. [In fratres]. f. Hiempsalem & Adherbalem, quos crudelissime necauerat. [Quibus iuuantibus] Et dicebat P. Rom. tantum velle habere ex illo magis manifesta quamquam intelligeret. f. P. R. hoc videlicet, quibus iuuantibus, quibus ministris gesserat ea. [Quibus]. f. ciuibus Rom. [Ex illo]. f. Iugurtha. [Si verum] Et dicebat magnam spem esse sitam illi in fide & clementia P. R. si aperiat vera, sed dicebat illum non fore saluti socijs, sed esse corrupturum & suam opem, si reiceat. [Aperiret]. i. indicaret & panderet. [Sitam]. i. positam. [Sin reiceat]. i. sed si taceat. [Non socijs] Videlicet ciuibus Rom. qui iuuerunt illum. O Iugurtha si verum dixeris, tu sperare potes misericordiam P. R. sed si veritatem dicere nolueris, socios tui scelera non propter hoc seruabis, sed te ipsum & tuum præsidium destrues. [Corrupturum]. i. destructurum. [Deinde ubi] Vide quem euentum habuit consiliam & diligentia Memmij, qui tanto studio P. R. cohortatus fuerat ad vindicandum scelus consulis Bestiæ, & aliorum ciuium, qui complices & socij eius fuerant ad fœdus tam ignominiosum cum Iugurtha facientem: Memmius oratione sua à pop. impetrauerat, ut inquisitio fieret de crimine consulis & sociorum. Et ut melius veritas inueniri posset per indicium Iugurthæ obtinuerat, ut Cassius prætor ad Iugurtham mitteretur, qui eum data fide publica Romam adduceret. Iugurtha Romam venerat. Res iam in eo erat ut veniret in lucem. Et ecce vnus Bebij trib. pl. impudentia, hæc omnia tanta diligentia & studio comparata subuertit. Nam cum Memmius exposuisset scelera Iugurthæ. iussissetque illum veritatem dicere, qui ciues Rom. socij eius fuissent, Bebius ex altera parte iussit illum tacere. At illa nihil actum est, concioque illico est soluta. Neque vlla res alia Romam ac patres armavit in bella ciuilia, nisi seditiones, tribunitiaque quæ procellæ, primo quidem ciuili sanguine Roma maculata est seditione Grac. qui dum immoderate nimis libertatem plebis & iura tueri conantur, totam ciuitatem in arma compellunt. Hinc secutum est bellum ciuile C. Marij & L. Syllæ, cui. Seru. Sulp. trib. pl. causam maxime præstitit rogatione sua, per quam C. Mario bellum Mithridaticum demandari fecerat, ad quod iam L. Sylla destinatus erat, hoc bello tota Italia sanguine ciuili repleta. Postremo C. Cæf. & Cn. Pomp. funestum ac luctuosum bellum exarsit, C. Curio maxime trib. pleb. & M. Antonij scelere concitatum. Nam à principio C. Cæf. feroces animi atque impetus leniri ac reprimi posse videbantur, nisi eos funesta fax Curionis & Antonij in incepto vehementius accendissent, in quod bellum non tota modo ciuitas, cunctaque Italia, sed totus orbis terrarum conspirauit. [Terrebat eum]. f. Bebius. Ordo est tamen impudentia Bebij vicit, tamesi multitudo, quæ erat in concione vehementer accensa terrebat eum clamore. vultu, & sæpe impetu, atque alijs modis omnibus, quæ ira amat fieri. Quamuis multitudo populi verbis:

vultu, & minis Bebius terret, tamen ab incepto moueri non potuit. [Vultuque]. f. iracundo. [Impetu] Quia nonnunquam irruerant in eum minantes, nisi desisteret ab incepto. [Quæ]. i. quæres, nam omnia superiora referunt, videlicet ad clamorem, vultum, impetum, & ad omnes alios modos. [Ira amat fieri] Quia homo iratus ita ferre facere consuevit, ut verbis durioribus & minis nonnunquam vratur ita populus ludibrio habitus. i. populus ludificatur. [Exagitabat]. i. vexabat. [Quæstio]. i. inquisitio. [Aufescunt]. i. crescunt. [Ea tempestate] Hucusque differuit quem euentum habuerit conatus Memmij, qui inquisitionem facere volebat de crimine consulis, nunc transit ad aliam rem narrandam. Dicit enim eo tempore Rom. fuisse quandam de Numidia prouincia, nomine Massiuam filium Gulustæ, nepotem Masinissæ, cui cum Sp. Albinus consul persuasit, ut à senat. peteret regnum Numidiæ, quandoquidem ipse erat de sanguine Masinissæ, & Iugur. eo tempore in magno odio esset, ac metu. [Ea tempestate] Eo tempore quo Iugur. erat Rom. erat etiam quidam Numida. i. quidam de Numidia prouincia, Masiaua nomine, filius Gulustæ, nepos Masinissæ, ut supra visum est hic ergo cum esset filius Gulustæ, nepos erat Masinissæ. [Dedita Ciritha] Hic ex Africa Romam venerat, quando Adherbal obsidionem diutius ferre non valens, Ciritham vrhem Iugur. tradiderat, & ipse à Iugurtha interfectus erat. [Dedita Ciritha]. i. tradita Ciritha ciuitate in manus Iugurthæ. Profugus dicitur, qui procul à sedibus suis vagatur. [Huic Spurius] Ordo est Sp. Albinus, qui post Bestiam gerebat consularum cum Minutio Rufo, persuaduit huic, ut petat à senatu regnum Numidiæ, quoniam sit ex stirpe Masinissæ. Et quoniam inuidia cum metu vrgeat Iugurtham ob scelera. [Post Bestiam] Post Bestiam consulem creatus est consul Sp. Albinus. [Quinro] Quia quinquies consul fuerat. [Ex stirpe]. i. ex progenie. i. Stirps masculino genere, truncum arboris, vel radicem significat. Stirps vero feminino genere, progeniem & prolapiam significat. Duæ rationes erant, per quas Albinus consul suadebat Masiaua, sit regnum Numidiæ à senat. peteret. Prima ratio erat, quia Masiaua ex sanguine Masinissæ, & ex progenie erat. Secunda ratio, quia Iugur. eo tempore erat in summis angustijs propter scelera eius. [Inuidia cum metu]. i. inuidia & metus. [Vrgeat]. i. premit. [Auidus] Ostendit causam quare Albinus consul hoc suadebat Masiaua, quia videlicet, auidus erat belli gerendi. Cum ergo Albino consuli decreta esset prouincia Numidiæ, videbat bellum geri oportere contra Iugur. si senatus regnum Numidiæ Masiaua concessisset, quia Iugur. regnum Numidiæ sine bello Masiaua tradere nolisset. Atque ita futurum erat, ut consul exercitu suo Masiaua in regnum induceret, quod sine bello fieri non poterat. [Auidus] Consul auidus gerendi belli, malebat omnia moueri, quàm senescere. Consul inquit cupiebat omnia moueri, quàm quiescere, ut sic causam haberet belli gerendi. [Mouere]. i. turbare. f. in prouincia Numidiæ. [Quam senescere]. i. quiescere, torpescere. [Malebat]. i. magis volebat. [Ipse]. f. Albino consuli. [Minutio] alteri consuli. [Quæ postquam] Ordo est. Iugurtha imperat Bomilcari proximo ac maxime fido sibi, ut pareat insidiatores Masiaua maxima occulte dico pareat precio, sicut multa confecerat, & interficiat Numidam quouis modo, si id parum procedat, & hoc faciat, postquam Masiaua cepit agitare, quæ. i. illa & postquam non est satis præsidij Iugurthæ in amicis, quod pro quia conscientia impediabat alium eorum, & mala fama, & timor impediabat alium. Cum inquit, Masiaua tractare cepisset cum Senat. ut sibi regnum Numidiæ concederetur, Iugur. desperato amicorum præsidio, cum Bomilcare propinquo & amicissimo suo tractare cepit, quomodo Masiaua interficeret, itaque ipsi Bomilcari imperat, ut homines pecunia præparet, qui per insidias Masiaua interficiant occulte, etsi occulte per insidias occidi non posset, alio quocunque modo ipsum interficiant. [Quare postquam] Masiaua agitare cepit. i. postquam Masiaua tractare cepit, ut sibi senat. regnum Numidiæ daret. [Alium conscientia impediabat] Quia qui pecuniam ab ipso acceperant nō audebant Iugur. in hæc causa defendere propter conscientiam, videlicet, quia sciebant se pecuniam accepisse. [Alium mala fama, & timor] Vnum pendet ex alio nam mala fama habebant qui à Iug. pecuniam acceperant, & ideo timebant. [Proximo]. i. propinquo. [Fido]. i. fideli. [Precio]. i. pecunia. [Paret]. i. præparet. [Sin id parum procedat]. i. sed si id non veniat ad effectum, videlicet, ut occulte interficeretur. [Quouis modo] Ac si diceret aperte. [Numida]. i. Masiaua. [Mature]. i. celeriter. [Exequitur]

quitur) .i. perficit. [Talis negocij artifices) .i. per homines, qui talia negocia, videlicet homicida perpetrare consueverant. [Explorat) .i. inuestigat. [Paulo in consulcius) .i. paulo incautus, sed quomodo dicit paulo incautus cum aggressum fuisse, cum dicat, quod illum interfecerint, ideo hoc dicit, quia licet eum occiderit, tamen ipse quoque comprehensus est. [Indicium profertur) .i. pollicetur, se indicaturum esse cuius consilio Massiua occiderit. Atque ita confessus est se à Bomilcare missum ad interficiendum eum, igitur Bomilcar accusatur. [Fit reus) Bomilcar fit reus magis ex æquo & bono, quam ex iure gentium. Ius gentium est, vt fides pub. inuoluta seruetur, ego ius gentium postulat, & exigebat, vt Iugurtham cum comitibus suis Rob fidem pub. datam, tutus omnino & inuolutus esset, & si R. interim deliquisse inueniretur, non tunc puniretur, sed in locum remitteretur vbi fides pub. ei data erat. [In Numidiam, deinde ab eo satisfactio iniuriarum repeteretur quod si satisfacere nollet, tunc eo bello persequi iure gentium P. R. licuisset. Hic igitur rigor ius gentium erat. Sed nonnulli dicunt, quod non rigore aliquid remittunt. Nam non accepit iniuriam, non facit Romæ tuti & inuolabiles esse, que alijs iniuriam non inferren mandauerat Massiuam, ex iure e .i. accusatur, quod Massiuam fecit ille, qui accusatur, siue ille à quo dicitur ille qui accusat, siue ille qui æquo) .i. equitate. Nam æquitas non lædat, & qui iniuriam non a [Bono) .i. ex iusto, ex iustitia æqu. [Ex iure gentium) Ius gentium, dicitur, quale est, vt legati vbique sint, ta seruetur, liberi parentes obseruati & similia. [Comes eius) .i. Iugurtham ex iure gentium Bomilcar Rom. comes Iugurthæ erat, qui Rom. Iugurtha) Vide quid dicat, Iugurtham Bomilcarem, quam cognouit in iudicio vincere gratiam, & pecuniam videret futurum esse, vt Bomilcar rat inuidiam, & atrocitas sceleris, vt pecunia sua, vt defenderetur, eum in Numidiam eum dimisit, nec de hoc est quod dicit. [Manifestus tantum est) dicimus enim hic manifestus tantum est sceleris, quia cauabant causam perpetrare cædis ab ipso. [Non prius omisit contra verum] tra veritatem tendere, defendendo] maduertit) .i. cognouit. [Super] inuidiam facti esse) .i. Iugurtha non] tatem tendere, defendendo Bomilca] gnouit inuidiam facti, plus posse,] suam, nam Iugurtha gratia & pecu] poterat: vt Bomilcarem defenderet,] dis perpetrare plus poterat, vt Bom] pecunia Iugurthæ, vt Bomilcar dese] .i. cædis perpetrare. [Igitur] Ergo] defendere non posse, eum clam in] est, Igitur Iugurtha consulens mag] clam dimittit Bomilcarem in Numid] rendi sibi inuaderet reliquos pop. si] lo. quanquam dederat quinquaginta] ri actione. Scimus, quod qui in iudicium] coguntur, se obtemperaturos esse iudicio, ergo Iugurtha, cum à Memmio trib. pl. in iudicium vocatus est, dederat ex amicis suis vades quinquaginta, per quos promittebat se statum esse iudicium, & obtemperatum, Nunc autem cum videret aperte futurum esse, vt Bomilcar damnaretur in iudicio, & de eo supplicium sumeretur, vadibus sibi Bomilcarem periculo subtrahit, & eum in Numidiam remisit. Hoc autem ideo fecit, quia si de Bomilcare supplicium sumptum esset reliqui timuissent parare & obedire regi, si eos secum ducere voluisset quemadmodum duxerat se cum Ro. Bomilcarem. [In priori actione) Videlicet quando à Memmio in iudicium vocatus est, & in concionem productus vt supra visum est. Actio dicitur civilis controuersie agitatio, siue disceptatio, quæ constat, & accusatione,

& defensione, siue ex petitione, & recusatione, vel negatione. [Regno magis quam vadibus consules) .i. magis attendens conseruationem regni quam vades, nam charius sibi regnum erat quam vades, Nam si de Bomilcare supplicium sumptum esset, regnum in periculo erat hac de causa: quia reliqui postmodum regni non obtemperassent, casum Bomilcaris attendentes. [Eripte) .i. Iugurtha. [Eodem loco) .i. ad eundem locum. Numidiam. [Iulius à senatu) Senatus iusserat Iugurtham ex Italia discedere. [Fertur) .i. dicitur. [Eo) .i. ad eam urbem. Rom. [Urbem venalem) .i. Roma. Cum egressus esset Iugur. respiciens Romam dixit, O Roma vrbis venalis cito peribis, si inuenis, qui te emerit. [Venalem) .i. vendibilem. [Et mature) .i. cito.

HÆC & alia &c. [Interponit] Promittit. [Minoris) .i. cf. GLAR.fficacia. [Fama erat talis) Tante auctoritatis. [Magna vis) Magnum robur. [Confirmatus) Exercitus ad bonam spem. [Ab omnibus) .i. fautoribus. [Parat) .i. fauorem sibi. [Socios) Potentes Rom. [Cœpit) .i. fieri. [Habere) Intelligere. [Corru] Perditurum. [Habitus lud.)] quia non potuit obtine] loqueretur Bomilcare proximo familiari sibi. [Sin] .i. Quouis) etiam aperte. [Niti) laborare. [Vadi] .i. Potentem) potentissimum principem qui] omnes.

[Se P. R. dedisset) Soldus exponit, vt se P. R. daret, MARE] niam peteret, quasi Iugur. non antea iam se dedis] rectius Badius Quoniam, pro quo legisse videtur,] Quoniam se P. R. dedidisset. Pont. & Quando] .i. Postremo confirmare fidem pub.) per sese inui] .i. Vide num necesse sit geminare verbum Sese. Si] .i. refert, vt Soldus exposuit, non videtur geminan] .i. vt Badius effert, fortassis videbitur, quod omnes] .i. Terrebat eum clamore vultuque, sape im] .i. Eum, putat exponendum Iugur. non Bebium quia] .i. terrebat Bebium, vicit tamen impudentia eius.] .i. ceptus malo exemplari quod Bebij habebat ante] .i. Nam quomodo rex loqueretur deditis, cum tri] .i. agiltratus prohibeat. Aut quare rex tribunalum] .i. nihil pro eo facere voluisset? Denique quorsum] .i. um imperare, si regi licebat contra Bebij iustum] .i. bat igitur, non in rege. At ille qua fuit impu] .i. ecit, tanta vis pecuniæ erat. [Erat ea tempestate] .i. la quidam) Numida verbum omittit Aldinus co] .i. omnes habent, nec ego omittendum puto. [Sed] .i. as multis hortantibus) Vide vt acceperit illud] .i. certe pro Iubentibus ac cogentibus. Verum id] .i. od continuo sequitur, ingentem habet difficul] .i. te, Fit reus magis ex æquo & bono, quam ex iure] .i. Ilcar comes eius, qui Romam fide pub. venerat.] .i. es exponunt ius gentium esse, propter fidem pu] .i. Iugur. cum suis violaretur, ergo eum puniri] .i. d in locum suum reueteretur, ac deinde iuri si] .i. xpositio mihi prorsus displicet. Puto enim au] .i. ere velle quando Bomilcar contra ius gentium] .i. dem publicam facto irritam fecerat, quippe qui] .i. lerat, & prorsus hostilia fecerat tamen clemen] .i. te Rom. ex æquo & bono. hoc est, æquitatis] .i. agis fit reus quam iure gentium, qui iam iudica] .i. gem haud lauit. Ideoque eum in Numidiam] .i. no damnatus occideretur, Regno hoc magis] .i. onsulens rex Vades autem à regno pro Bomil] .i. gendum, quod postea auctor, vbi Metellus Bo] .i. gis prodicione sollicitat, fatetur his verbis: Igi] .i. tur Bomilcarem, qui Romæ cum Iug. fuerat, & inde vadibus] .i. datis de Massiua nece clam iudicium iugerat, quod ei per] .i. maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollici] .i. tationibus aggreditur. Quæ ideo adduximus, quod hic non] .i. satis liquet quid referat illud Qui, cum inquit: Qui Ro. fide] .i. pub. venerat. Iugurtham ne an Bomilcarem: Badius ad Iugur] .i. tham refert. Verum propter quid ea verba posuerit auctor, aut] .i. quo referantur, id vero haud satis constat, nisi intelligamus, &] .i. Bomilcarem fuisse in fide pub. quam tamen factio hostili, vt di] .i. ctum est violauerat. Nec minus quibus datur, quam qui dant,] .i. eam irritam facere possunt, quod etiamnum nostra ætate ser] .i. uatur. Verum ne hoc quidem satis perspicuum, vades ne Nu] .i. midæ fuerint, an Ro. Ex amicis, inquit L. Vades dederat. De] .i. in illud obscurissimum est quod ait: igitur quanquam in prio] .i. re actione ex amicis, &c.) Nam si de Memmij actione, qua] .i. I ij Iugur

multitudine pop. conuocata ad concionem. [Infesta]. i. irata. [Regi]. f. Iugur. in vincula, ecce quomodo irata erat plebs contra Iugurtham, quia pars iubebat illum in carcerem duci, pars iubebat illum occidi, nisi indicasset socios sceleris. [In vincula]. i. in carcerem. [Aperisset]. i. indicasset, detexisset. [More]. i. secundum consuetudinem maiorum & antiquorum, quia ita antiqui facere consueuerant. [De hoste supplicium sumi]. i. Iugurtham interfici debere. [Dignitati magis quam iræ consulens]. i. magis attendens dignitatem P. R. quam iram, quia non decebat P. R. facere id quod ira suadebat. Nam si de Iugurtha supplicium sumpisset, contra dignitatem suam fecisset, quia fidem datam Iugurthæ violasset. [Sedare] Pro sedabat. i. quiescere faciebat. [Motus]. i. iram & indignationem. [Mollire] Pro mollebat. i. mitigabat. [Postremo confirmabat fidem pub. per sese inuiolatam fore]. i. dicebat & affirmabat se non esse passurum, vt fides pub. violaretur, quàm Iugurthæ dederant per Casium prætorem. [Post vbi silentium] Cum in concione omnes silentium fecissent, in medium productus est Iugurtha, tunc Memmius ipso præsentem commemorare cepit omnia scelera eius, quæ commiserat in Micipsam & Hiempsalem, & Adherbalem, hortatusque est eum vt libere aperiret & diceret, qui ciues Ro. adiuuissent illum ad hæc scelera perpetranda dicens, P. R. scire & intelligere, qui fuissent illi ciues, sed tamen cupere ex ipso Iugurtha omnia magis habere manifesta. [Post vbi]. i. postquam. [Productio]. i. in medium concionis ducto. [Romæ] Videlicet quemadmodum Ro. ciues corrupisset pecunia. [Numidia]. i. scelera, quæ in Numidia commiserat, commemorat. [In patrem]. f. Micipsam quia impie & crudeliter vsque ad mortem persecutus eum, & filios eius, à quo ipse in filium fuerat adoptatus. [In fratres]. f. Hiempsalem & Adherbalem, quos crudelissime necauerat. [Quibus iuuantibus] Et dicebat P. Rom. tantum velle habere ex illo magis manifesta quamquam intelligeret. f. P. R. hoc videlicet, quibus iuuantibus, quibus ministris gesserat ea. [Quibus]. f. ciuibus Rom. [Ex illo]. f. Inno-

uitu, & minis Bebiu terrorer, tamen ab incepto moueri non potuit. [Vultuque]. f. iracundo. [Impetu] Quia nonnunquam irruerant in eum minantes, nisi desisteret ab incepto. [Quæ]. i. quæres, nam omnia superiora referuntur, videlicet ad clamorem, vultum, impetum, & ad omnes alios modos. [Ira amat fieri] Quia homo iratus ita ferre facere consuevit, vt verbis durioribus & minis nonnunquam vtatur ita populus ludibrio habitus. i. populus ludificatur. [Exagitabat]. i. vexabat. [Quæstio]. i. inquisitio. [Augescunt]. i. crescunt. [Ea tempestate] Hucusque differuit quem euentum habuerit conatus Memmij, qui inquisitionem facere volebat de crimine consulis, nunc transie ad aliam rem narrandam. Dicit enim eo tempore Rom. fuisse quendam de Numidia prouincia, nomine Massiuam filium Gulustæ, nepotem Masinissæ, cui cum Sp. Albinus consul persuasit, vt à senat. peteret regnum Numidiæ, quandoquidem ipse erat de sanguine Masinissæ, & Iugur. eo tempore in magno odio esset, ac metu. [Ea tempestate] Eo tempore quo Iugur. erat Rom. erat etiam quidam Numida. i. quidam de Numidia prouincia, Masina nomine, filius Gulustæ, nepos Masinissæ, vt supra visum est hic ergo cum esset filius Gulustæ, nepos erat Masinissæ. [Dedita Cirtha] Hic ex Africa Romam venerat, quando Adherbal obsidionem diutius ferre non valens, Cirtham urbem Iugur. tradiderat, & ipse à Iugurtha interfectus erat. [Dedita Cirtha]. i. tradita Cirtha ciuitate in manus Iugurthæ. Profugus dicitur, qui procul à sedibus suis vagatur. [Huic Spurrius] Ordo est Sp. Albinus, qui post Bestiam gerebat consularium cum Minutio Rufo, persuadet huic, vt petat à senatu regnum Numidiæ, quoniam sit ex stirpe Masinissæ. Et quoniam inuidia cum metu urgeat Iugurtham ob scelera. [Post Bestiam] Post Bestiam consulem creatus est consul Sp. Albinus. [Quinro] Quia quinquies consul fuerat. [Ex stirpe]. i. ex progenie. Stirps masculino genere, truncum arboris, vel radicem significat. Stirps vero feminino genere, progeniem & pro-

uas Albinus conat. peteret. Primiisæ, & ex proore erat in summo metu. i. in-) Ostendit cautæ, quia videtur consuli degeri oportere Massiuæ concessis. Massiuæ tradidit exercitu suo fieri non poterat omnia momenta potius belli gerendi. [Quam sen-

er. Iugurtham venerat. Res iam in eo erat vt veniret in lucem. Et ecce vnus Bebij trib. pl. impudentia, hæc omnia tanta diligentia & studio comparata subueri. Nam cum Memmius exposuisset scelera Iugurthæ. iussissetque illum veritatem dicere, qui ciues Rom. socij eius fuissent, Bebius ex altera parte iussit illum tacere. At illa nihil actum est, concioque illico est soluta. Neque vlla res alia Romam ac patres armauit in bella ciuilia, nisi seditiones, tribunitiaque quæ procellæ, primo quidem ciuili sanguine Roma maculata est seditione Grac. qui dum immoderate nimis libertatem plebis & iura tueri conantur, totam ciuitatem in arma compellunt. Hinc secutum est bellum ciuile C. Marij & L. Syllæ, cui. Seru. Sulp. trib. pl. causam maxime præstitit rogatione sua, per quam C. Mario bellum Mithridaticum demandari fecerat, ad quod iam L. Sylla delinatus erat, hoc bello tota Italia sanguine ciuili repleta. Postremo C. Cæs. & Cn. Pomp. functum ac luctuosum bellum exarsit, C. Curio maxime trib. pleb. & M. Antonij scelere concitatum. Nam à principio C. Cæs. feroces animi atque impetus leniri ac reprimi posse videbantur, nisi eos funesta fax Curionis & Antonij in incepto vehementius ac cendissent, in quod bellum non tota modo ciuitas, cunctaque Italia, sed totus orbis terrarum conspirauit. [Terrebat eum]. f. Bebiu. Ordo est. tamen impudentia Bebij vicit, tamen multitudo, quæ erat in concione vehementer accensa terrebat eum clamore, vultu, & sæpe impetu, atque alijs modis omnibus, quæ ira amat fieri. Quamuis multitudo populi verbis:

quæstione, res, et peccere. [Malebat]. i. magis volebat. [Ipse]. f. Albino consuli. [Minutio] alteri consuli. [Quæ postquam] Ordo est. Iugurtha imperat Bomilicari proximo ac maxime fido sibi, vt parat insidiatores Massiuæ maxima occulte dicitur parat, sicut multa consecerat, & interficiat Numidam quouis modo, si id parum procedat, & hoc faciat, postquam Massiuæ cepit agitare, quæ. i. illa & postquam non est satis præsidij Iugurthæ in amicis, quod pro quia conscientia impediebat alium eorum, & mala fama, & timor impediebat alium. Cum inquit, Massiuæ tractare cepisset cum Senat. vt sibi regnum Numidiæ concederetur, Iugur. desperato amicorum præsidio, cum Bomilicare propinquo & amicissimo suo tractare cepit, quomodo Massiuam interficeret, itaque ipsi Bomilicari imperat, vt homines pecunia præparet, qui per insidias Massiuam interficiant occulte, etsi occulte per insidias occidi non posset, alio quocunque modo ipsum interficiant. [Quare postquam] Massiuæ agitare cepit. i. postquam Massiuæ tractare cepit, vt sibi senat. regnum Numidiæ daret. [Alium conscientia impediebat] Quia qui pecuniam ab ipso acceperant nō audebant Iugur. in hac causa defendere propter conscientiam, videlicet, quia sciebant se pecuniam accepisse. [Alium mala fama, & timor] Vnum pendet ex alio nam mala fama habebant qui à Iug. pecuniam acceperant, & ideo timebant. [Proximo]. i. propinquo. [Fido]. i. fideli. [Precio]. i. pecunia. [Paret]. i. præparet. [Sin id parum procedat]. i. sed si id non veniat ad effectum, videlicet, vt occulte interficeretur. [Quouis modo] Ac si diceret aperte. [Numida]. i. Massiuam. [Mature]. i. celeriter. [Exequitur]

11 - Marzo 19 100

quitur) .i. perficit. [Talis negocij artifices] .i. per homines, qui talia negocia, videlicet homicida perpetrare consueverant. [Expiorat] .i. inuestigat. [Paulo incensulcius] .i. paulo incautus, sed quomodo dicit paulo incautus cum aggressum fuisse, cum dicat, quod illum interfecerint, ideo hoc dicit, quia licet eum occiderit, tamen ipse quoque comprehensus est. [Indicium profiteretur] .i. polliceretur, se indicaturum esse cuius consilio Massiuam occiderit. Atque ita confessus est se à Bomilcare missum ad interficiendum eum, igitur Bomilcar accusatur. [Fit reus] Bomilcar fit reus magis ex æquo & bono, quam ex iure gentium. Ius gentium est, ut fides publicæ inuolata seruetur, ego ius gentium postulabat, & exigebat, ut Iugurtham cum comitibus suis Romam fidem publicam datam, tutus omnino & inuolatus esset, & si Romam interim deliquisse inueniretur, non tunc puniretur, sed in locum remitteretur ubi fides publicæ ei data erat. In Numidiam, deinde ab eo satisfactio iniuriarum repeteretur quod si satisfacere nollet, tunc eo bello persequi iure gentium P. R. licuisset. Hic igitur rigor ius gentium erat. Sed æquitas, & bonum de hoc rigore aliquid remittunt. Nam æquum & iustum est, ut qui non accepit iniuriam, non faciat. Cum ergo Iugurtham & comites Romam tuti & inuolabiles essent, equitas exigebat, ut ipsi quoque alijs iniuriam non inferrent. Quia ergo Bomilcar occidit mandauerat Massiuam, ex iure equitatis accusatus est. [Fit reus] .i. accusatur, quod Massiuam fecerit interfici, nam reus dicitur ille, qui accusatur, siue ille à quo in iudicio aliquid petitur, actor dicitur ille qui accusat, siue ille qui petit aliquid in iudicio. [Ex æquo] .i. equitate. Nam æquitas postulat, ut qui non lædiur, non lædat, & qui iniuriam non accepit, iniuriam non inferat. [Bono] .i. ex iusto, ex iustitia æquum, & bonum patres iuris sunt. [Ex iure gentium] Ius gentium, dicitur quod apud omnes gentes seruatur, quale est, ut legati ubique sint tuti, fides publicæ ubique inuolata seruetur, liberi parentes obseruentur, & eos in necessitate alant, & similia. [Comes eius] .i. Iugurtham, & hæc erat causa, quare ex iure gentium Bomilcar Romam tutus erat, & inuolabilis, quia comes Iugurthæ erat, qui Romam venerat data ei publicæ fide. [At Iugurtham] Vide quid dicat, Iugurtham non prius cessauit defendere Bomilcarem, quam cognouit inuidiam facti, & atrocitatem sceleris vincere gratiam, & pecuniam suam, & ob eam causam, eum videret futurum esse, ut Bomilcar damnaretur, quia plus poterat inuidia, & atrocitas sceleris, ut damnaretur, quam gratia de pecunia sua, ut defenderetur, eum iudicio subtraxit, & occulte in Numidiam eum dimisit, nec de damnato super sumeretur, & hoc est quod dicit. [Manifestus tanti sceleris] Notanda constructio, dicimus enim hic manifestus est sceleris, ut hoc loco Iugurtham manifestus tanti sceleris, quia manifeste omnes intelligebant causam perpetratae cædis ab ipso Iugurtham esse profectam. [Non prius omisit contra verum niti] .i. non prius cessauit contra veritatem tendere, defendendo Bomilcarem. [Quam animaduertit] .i. cognouit. [Super gratiam æque pecuniam suam inuidiam facti esse] .i. Iugurtham non prius cessauit contra veritatem tendere, defendendo Bomilcarem accusatum, quam cognouit inuidiam facti, plus posse, quam pecuniam & gratiam suam, nam Iugurtham gratia & pecunia contendebat quantum poterat: ut Bomilcarem defenderet, sed inuidia, & atrocitas cædis perpetratae plus poterat, ut Bomilcarem damnaret, quam pecunia Iugurthæ, ut Bomilcar defenderetur. [Inuidiam facti] .i. cædis perpetratae. [Igitur] Ergo quia videbat se Bomilcarem defendere non posse, eum clam in Numidiam remisit. Ordo est, Igitur Iugurtham consulens magis regno quam vadibus, clam dimittit Bomilcarem in Numidiam, veritus, ne metus, parendi sibi inuaderet reliquos populi, si supplicium foret sumptum de illo, quanquam dederat quinquaginta vades ex amicis in prioribus actionibus. Scimus, quod qui in iudicium vocantur, vades dare coguntur, se obtemperaturos esse iudicio, ergo Iugurtham, cum à Memmio trib. pl. in iudicium vocatus est, dederat ex amicis suis vades quinquaginta, per quos promittebat se statum esse iudicium, & obtemperaturum, Nunc autem eum videret aperte futurum esse, ut Bomilcar damnaretur in iudicio, & de eo supplicium sumeretur, vadibus sub periculo satisfaciendi, pro fuga Bomilcaris, relictis ipsum Bomilcarem periculo subtraxit, & eum in Numidiam remisit. Hoc autem ideo fecit, quia si de Bomilcare supplicium sumptum esset reliqui timuissent parere & obedire regi, si eos secum ducere voluisset quemadmodum duxerat se cum Romam Bomilcarem. [In prioribus actionibus] Videlicet quando à Memmio in iudicium vocatus est, & in concionem productus ut supra visum est. Actio dicitur civilis controuersia agitatio, siue disceptatio, quæ constat, & accusatione,

& defensione, siue ex petitione, & recusatione, vel negatione. [Regno magis quam vadibus consulens] .i. magis attendens conseruationem regni quam vades, nam charius sibi regnum erat quam vades, Nam si de Bomilcare supplicium sumptum esset, regnum in periculo erat hac de causa: quia reliqui postmodum regni non obtemperassent, casum Bomilcaris attendens. [Et ipse] .i. Iugurtham. [Eodem loco] .i. ad eundem locum. Numidiam. [Iulius à senatu] Senatus iusserat Iugurtham ex Italia discedere. [Fertur] .i. dicitur. [Eo] .i. ad eam urbem. Romam. [Urbem venalem] .i. Roma. Cum egressus esset Iugurtham, respiciens Romam dixit, O Roma urbs venalis cito peribis, si inuenis, qui te emerit. [Venalem] .i. vendibilem. [Et mature] .i. cito.

HÆC & alia &c. [Interponit] Promittit. [Minoris] .i. efficaciam. [Fama erat talis] Tante auctoritatis. [Magna vis] Magni robur. [Confirmatus] Exercitus ad bonam spem. [Ab omnibus] .i. fautoribus. [Parat] .i. fauorem sibi. [Socios] Potentium Romam. [Cœpit] .i. fieri. [Habere] Intelligere. [Corrupturum] Perditurum. [Habitus lud.] quia non potuit obtinere, ut Iugurtham loqueretur Bomilcaris proximo familiari sibi. [Sinid] .i. occulte. [Quous] etiam aperte. [Niti] laborare. [Vadibus] siue iussoribus. [Empotrem] potentissimum principem qui corrumpat homines.

QVO se P. R. dedisset) Soldus exponit, ut se P. R. daret, ac ab eo veniam peteret, quasi Iugurtham non antea iam se dedisset. Quare rectius Badius Quoniam, pro quo legisse videtur, hoc sentit, Quoniam se P. R. dedidisset. Pont. & Quando legi pro Quo. [Postremo confirmare fidem pub.] per sese inuolatum fore. Vide num necesse sit geminare verbum Sese. Si Memmiam refert, ut Soldus exposuit, non videtur geminandum, si remp. ut Badius effert, fortassis videbitur, quod omnes codices ita habent. [Terrebat eum clamore vultuque, saepe impetu] Badius, eum, putat exponendum Iugurtham non Bebium quia alio qui diceret, terrebat Bebium, vicit tamen impudentia eius. Sed errat, deceptus malo exemplari quod Bebij habebat ante impudentia. Nam quomodo rex loqueretur deditis, cum tribunus P. R. magistratus prohibeat. Aut quare rex tribunum corrumperat, si nihil pro eo facere voluisset? Denique quorsum attinebat Bebium imperare, si regi licebat contra Bebij iustum loqui? Clamabat igitur, non in rege. At ille quia fuit impudentia, nauis fecit, tanta vis pecuniæ erat. [Erat ea tempestate Romæ Numida quidam] Numida verbum omittit Aldinus codex, quod alij omnes habent, nec ego omittendum puto. [Sed ipse deprehensus multis hortantibus] Vide ut accepit illud Hortantibus, certe pro Iubentibus ac cogentibus. Verum id pulillum. Quod continuo sequitur, ingentem habet difficultatem, cum inquit, Fit reus magis ex æquo & bono, quam ex iure gentium Bomilcar comes eius, qui Romam fide publicam venerat. Commentatores exponunt ius gentium esse, propter fidem publicam datam ut Iugurtham cum suis violaretur, ergo eum puniri non debere, sed in locum suum reuocaretur, ac deinde iuri fieret. Quæ expositio mihi prorsus displicet. Puto enim auctorem hoc dicere velle quando Bomilcar contra ius gentium peccauerat, & fidem publicam facto irritam fecerat, quippe qui per fugam occiderat, & prorsus hostilia fecerat tamen clementia ac benignitate Romæ ex æquo & bono hoc est, æquitatis consuetudine magis si reus quam iure gentium, qui iam iudicatus erat quod regem haud latuit. Ideoque eum in Numidiam remisit, ne iudicio damnatus occideretur, Regno hoc magis quam vadibus consulens rex Vades autem à regno pro Bomilcare datos intelligendum, quod postea auctor, ubi Metellus Bomilcarem de regis prodicione sollicitat, fatetur his verbis: Igitur Bomilcarem, qui Romam cum Iugurtham fuerat, & inde vadibus datis de Massiuæ nece clam iudicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur. Quæ ideo adduximus, quod hic non satis liquet quid referat illud Qui, cum inquit: Qui Romam fide publicam venerat. Iugurtham ne an Bomilcarem: Badius ad Iugurtham refert. Verum propter quid ea verba posuerit auctor, aut quo referantur, id vero haud satis constat, nisi intelligamus, & Bomilcarem fuisse in fide publicam, quam tamen facto hostili, ut dictum est violauerat. Nec minus quibus datur, quam qui dant, eam irritam facere possunt, quod etiam noster ætate seruatur. Verum ne hoc quidem satis perspicuum, vades ne Numidiam fuerint, an Romam. Ex amicis, inquit L. Vades dederat. De in illud obscurissimum est quod ait: igitur quanquam in prioribus actionibus ex amicis, &c.) Nam si de Memmij actione, qua

Iugurtham in iudicium traxit, intelligit, quid ad Bomilcarem, pro quo, non pro Iugurtha, vades dati sunt, ea attinet? Totus igitur hic locus cum iudicio legendus, quo ego me nondum explico.

ASCENSIVS.

HÆC atque alia) Recenset, quid ea oratione persuaserit Memmius po. videlicet ut L. Cassius Prætor ad Iugur. mitteretur, & quomodo eum Romam perduxit, & rursus quomodo Italia decedere ob nouum facinus iussus sit, ut sub ordine aperiemus. Is autem talis est. Memmius in dicendo. i. dum indice ret sepe hæc. f. præmissa atque alia huiusmodi, persuadet po. ut. f. Cassius vir severus, & multæ auctoritatis, qui cum. i. tunc Prætor erat, mitteretur ad Iugur. & duceret eum Rom. fide publica interposita. i. promittens ei nomine totius P. R. si verum diceret, quod indemnis rediret. Quod. i. ideo ut delicta Scauri, & reliquorum quos pecuniæ captæ. i. acceptæ à rege, arcesserant. f. accusabant, ac constringebant in conscientia (quia vero arcesso, & accersio, quod est voco secundum Vallam indifferenter dicuntur, sunt qui sic intelligant, ut pecuniæ captæ. i. in Marfupijs aut Zonis ligatæ arcesserant. i. compellant eos ad iudicium, sed id arguunt quàm ut stylo historico quadret) patefieret indicio. i. per iudicium, & relationem regis. f. Iugurthæ. Dum hæc geruntur Rom. illi qui relicti in Numidia à Bestia. f. consule, præerant exercitui, secuti morem Imperatoris sui, videlicet consulis fecere plurima, & flagitiosissima. i. pessima facinora, quia fuere, qui corrupti auro traderent Iugurthæ elephantem, quos simulatam deditioem Quæstori dederat, alij sup. fuerunt qui venderent perfugas. i. qui defecerant à Numidis ad Romanos, & pars. i. partim, agebant prædas ex pacatis. i. ex his qui pacem cum P. R. habebant, tanta. i. tam vehemens, vis. i. potentia avaritiæ inuaserat, veluti tabes. i. confectio quædam contagiosa ex corrupto sanguine inuadens, & ad ossa vsque animam peredens, animos eorum. f. in exercitu derelictorum. At Cassius. i. prætor rogatione facta supp. à Gaio Memmio, qua rogauerat amittere placeat Cassium ad Iugurtham, perlata. i. plebiscito approbata, ac omni nobilitate perculsa. i. attonita propter furorem plebis si voto potiat, proficiscitur ad Iugur. & persuadet ei timido, & diffidenti rebus suis, ex conscientia. f. scelerum, quæ dedisset. i. in potestatem dedisset se P. R. ne mallet experiri viam. i. violentiam quàm misericordiam. Præterea interponit priuatum. i. ex propria auctoritate, fidem suam. i. propriam, quam. f. Iugur. ducebat. i. existimabat non minoris, quam publicam. f. fidem. i. tanti quanti publicam: (Scimus enim pluris, minoris, tanti, & quanti cum eorum compositis sine subitantijs in gentio regi à verbis precij, & æstimationis, cum cetera in ablatiuo regantur) talis fama erat ea tempestate de Cassio ut. f. fides ei maxima haberetur. Igitur Iugur. sic persuasus venit cum Cassio R. cultu. i. amictu, quàm maxime. f. summo opere miserabili contra decus regium. Ac tamen magna vis animi. i. summa animositas erat in ipso, confirmato ab omnibus. f. corrupti auro, & quorum potentia aut scelere gesserat ea cuncta quæ diximus supra. Quidam legunt confirmatus, ut sit ordo, tamen confirmatus ab omnibus, &c. sed non procedit, non. n. quia confirmatus erat Bebius parat, sed quod in eo vis animi erat, tamen parat C. Bebius trib. pl. magna mercede. i. præmio constituto, cuius. f. Bebius impudentia. i. impudenti cupiditate, ipse foret munitus contra ius; si quis iuste procederet, & contra iniurias, si quis contra ius præcipue gentium grassari vellet. At C. Memmius concione aduocata, quanquam plebs erat infesta aut infensa regi. f. Iugurthæ, & pars iuberet eum duci in vincula, pars vero iuberet Iugurtham de hoste. f. Iugur. more maiorum. i. sicut præci Rom. solebant, nisi aperiret. i. manifestare vellet, & indicare socios sceleris. i. quorum auxilio fretus ea scelera perpetrauerat, tamen sup. consulens magis dignitati quàm iræ, indignum. n. fuisse interposita fide publica, supplicium sumi de eo qui sponte sua venerat. sedare. i. sedabat motus, & mollire. i. mollificabat animos eorum. f. pebeiorum, & confirmare. i. confirmabat postremo fide publica fore inuolantam per sese. Post. i. deinde ubi cepit. i. obtinuit à po. silentium, facit verba. i. loqui incipit, & hoc Iugur. producto. i. in conspectum concionis adducto, & memorat facinora eius Rom. i. quæ fecerat Romæ, ubi Massiæ necem iusserat, & facinora Numidiæ. i. quæ in Numidia fecerat interfecit duobus filijs Micipsæ & multis innocentibus, & ostendit scelera eius in patrem. f. adoptiuum Micipsam, & fratres. f. per adoptionem quos occiderat, Hiempsalem, & Adherbalem, & sup. dicit, quod quanquam P. R. intelligit quibus iuuantibus, & quibus ministris ipse egerit ea. f. scelera, tamen se velle habere magis

manifeste ex illo. i. per illius indicium, & sup. dicit, si aperiat verum. i. veritatem, magnam spem. f. euadendi esse sitam. i. positam, illi. f. Iugurthæ, in fide P. R. qua illum venire fecit, & clementia, ad quam propria confessio plurimum facit, quod Christiano quoque animaduertendum est. Sin. i. sed si reticeat. f. verum, sup. dicit ipsum non fore. i. futurum esse socijs saluti. i. ad salutem, & ipsum corrupturum sese. i. seipsum, & suas opes. Deinde ubi. i. postquam Memmius fecit finem dicendi, & Iugur. est iussus respondere: C. Bebius, quem diximus supra corruptum pecunia. f. Iugur. iubet regem. f. Iugurtham tacere, ac tamen multitudine. f. pop. quæ aderat in concione accessit. f. ira vehementer, terrebatur eum. f. Iugur. (potius quàm Bebius, quia aliter diceret terrebatur Bebius vici tamen impudentia eius) clamore, hoc est in clamando contra eum nisi loqueretur, & vultu. f. minaci parato ad vltionem præsentem, & sepe impetu. i. accedendo impetuosa ad eum atque omnibus alijs. f. factis, & signis, quæ ira amat fieri, tamen impudentia Bebius vici, hoc est obtinuit ut nihil responderet, & ita populus habitus ludibrio discessit ex concione. Ex quo factis, animi augetur. i. inflantur: Iugurthæ, & Bestiæ. f. Calpurnij, qui consul fuerat missus cum Scuro in Numidiam, & ceteris quos illa quæstio. i. inquisitio exagitabat. f. metu. [Erat ea tempestate Romæ &c.] Commemoratur quomodo nouo facinore Iugurthæ discedere coactus sit in nouata belli causa dicens: Quidam Numida. i. ex regno Numidiæ nomine Massiæ filius Gualthæ qui fuerat vnus ex tribus filijs Massiæ, ut prius dictum est, & ita nepos Massiæ, quia filius filij eius erat, eo tempore quo superius dicta, fuerat Romæ: qui sup. quia in disensione regum. f. Iugurthæ & Adherbalem, ipse fuerat aduersus. i. aduersarius aut contrarius Iugurthæ, abierat profugus ex Africa, recipiens. f. se Romam, & hoc Circha dedita. f. Iugurthæ, & Adherbalem interfecto ab eodem, cum omnibus puberibus armatis ut visum est. Spurius Albinus qui gerebat anno proximo post Bestiam. i. post consularum Bestiæ, consularum cum Q. Minucio Rufo, persuadet huic. f. Numidæ nomine Massiæ: quoniam sit. i. eo quæstio de stirpe. i. progenie in directa linea quasi directio stirpe, Massiæ, & f. regis, sup. ut vigeat Iugurtham, inuidia. i. odio, cum metu. i. & simul metu: (Vbi cum, notat comitem instrumenti, veluti si quis dicat, percussit te dextra cum sinistra, pro eo quod est vtraque manu) & sup. petat à se natu regnum Numidiæ, hoc autem consuluit Albinus, quia ipse consul. f. Albinus: auxilius. i. cupidus belli gerendi. i. gerendi, malebat omnia moueri. i. commoueri, & perturbari, quam senescere. i. more senescerentium torpere, fringere, & in consuetudinem iri. Numidia provincia obuenit. i. forte venit curanda, ipsi. f. Albinus, & Macedonia obuenit Minucio, alteri consuli: Quæ. f. dicta de petendo regno, postquam Massiæ cepit agitare, neque facis præsidij. i. protectionis, & patrocinij, est Iugurthæ in amicis, quos auro, & alijs donis comparauerat, ut prius visum est, quia conscientia. f. scelerum impediabat aliquos eorum. f. amicorum Iugurthæ, quominus audacter eius causam defenderent, & mala fama & timor. f. a trib. pl. impediabat alium. n. alios amicos eius: ipse Iugurthæ imperat Bomilcarum proximo. f. præsidio, & maxime fido: ut paret. i. instruat Massiæ infidiatores, precio. f. dato aut constituto: sicuti consecerat. i. tam pregerat multa, videlicet ne mitteretur exercitus in Numidiam, ut decretum non fieret contra Iugurtham, ut in diuisione regni potior pars Iugurthæ cederet, & similia: ac sup. imperat, ut occulte. f. per infidias Massiæ paratas, maxime. i. maximo opere, sin. i. sed si, id. f. occultas agitare infidias, procedat parum. i. non satis succedat ad votum. f. ad necem Massiæ peragendum, ut sup. interficiat Numidam. f. Massiæ quouis modo. i. quomodocunque possit, siue clam, siue palam. Bomilcar exequitur. i. perficit mature. i. properanter, quia periculum erat in mora, (si enim regnum illi addictum fuisset, amilisset Iugurthæ fautores suos & ille nouos facile inuenisset) & explorat. i. indagat & inquirat infidias, per homines artifices talis negocij. i. calidos ac perfidos infidiatos, itinera. i. deambulationes & egressus eius. f. Massiæ, & postremo loca. f. in quæ egredi solebat, & tempora. f. quibus egredi solebat, deinde tetendit infidias, ubi. i. postquam res. i. opportunitas, aut occasio, postulabat. i. exigerat tale negocium debere fieri, non quidem postulatione iusta aut debita simpliciter, sed conditionata, si videlicet vellet rem tute perpetrare. vnde cum nullum tempus sit debitum aut conueniens maleficio, dicere tamen solemus hora debita aut conuenienti factum homicidium si in ea factum sit, in qua commodissime & cum minimo periculo committent fieri potuit. Res igitur. f. Bomilcarum postulabat infidias Massiæ tendere. Igitur, quia infidias festinanter terenderat,

retenderat, vnus ex eo numero qui erant parati ad eadem. *f. parandam* aggreditur *Massiam paulo .i. aliquanto* inconsultius .i. imprudentius quam debebat, aut facere poterat, & obruncat illum. *f. Massiam*, sed ipse deprehensus. *f. paulo post factum*, aut in ipso facto, & ita patet quod inconsultius fecerat, quia non prospexerat sibi de fuga, proficitur .i. palam fateretur se facturum iudicium .i. reuelationem eorum, quorum consilio aut iussu id fecerat: & hoc multis hortantibus *sup. eum*, & in primis .i. *præcipue* Albino consule. *Bomilcar comes .i. socius itineris*, inferior tamen .i. *Iugurthæ*, qui venerat Romam fide publica. *f. interposita*, quod liceret ei impune cum suis redire: sit reus .i. permittitur accusari in iudicio, magis ex æquo & bono .i. quia æquum & bonum visum est, hoc est in foro conscientie visum est iustum, vt qui innocenti mortem inferendam curauerit, licet sub fide publica venerit, mortem morte luat (eam tamen non luit vt statim dicitur, quam ex iure gentium, quia ius gentium vult vt oratoribus, caduceatoribus, & fide publica interposita venientibus liceat sine damno redire) Vnde auctore *Liu. lib. 5. ab vrbe condita*, cum *Q. Fabius* duces Gallorum in legatione contra ius gentium occidisset, *Galli Senones* in ipsum non animaduertunt, sed iniuriam ab Senatu expostulauerunt, quam quia senatus neglexit paulo post vrbs capta ab isdem est, occisus potissimum tenioribus. At .i. sed *Iugurtha* manifestus .i. manifeste reus tanti sceleris .i. noui patricidij in ciuitate aliena, vbi sui purgandi gratia se summum simulat, prius omisit nisi contra verum .i. non prius cessauit inficias ire, & negare se conficium facti, quam animaduertit .i. considerauit & intellexit, inuidiam .i. odium facti esse supra gratiam .i. fauorem atque pecuniam suam .i. plus posse inuidiam ad sui condemnationem, quam gratiam & pecuniam ad purgationem. Hoc enim intellecto fugam parauit. Igitur quod amplius obniti non potuit, quamquam ipse *Iugur.* dederat in priori actione .i. disceptatione in iudicio, vbi a *Memmio* conuentus erat, is defenderet, costat enim actio ex petitione seu accusatione actoris .i. eius qui in ius vocauit, & ex inficiatione seu defensione rei .i. eius qui in ius vocatus est etiam si non sit culpabilis inueniendus. Quia non omnis reus culpabilis est, sed omnis cuius res agitur nisi se defendat. Quia vero dicit in priore actione videtur tota controuersia duabus actionibus absoluenda, aliter enim dixisset in prima, si videlicet plures quam duæ fuissent actiones ordinariæ. In prioriactione dabatur libelli, & optio ipsi reo, an partes suas defendere vellet, quod si sic, & poena capitis agebatur aut detinebatur aut vades dabat. Vas enim est dictus qui pro alio spondet in iudicio, vt illi vadere .i. abire vsque ad constitutum diem liceat quo si non comparuerit, ipse illius periculum subeat. In posteriore actione quæ interdum multorum fuit dierum licet contestata atque initiata de iure partium disceptabatur. In priori itaque actione quamquam *Iugurtha* dederat ex amicis quos Romæ comparauerat, quinquaginta vades, tamen sup. ipse consulens magis regno .i. conseruationi regni sui quam vadibus .i. saluti amicorum, qui se vades pro ipso astrinxerant, dimittit clam .i. occulte nescientibus vadibus & trib. pl. *Bomilcarem* amicum suum, reum constitutum, in *Numidiam*: veritus .i. timens ne metus .i. formido parandi sibi, inuaderet reliquos populares .i. fautores, vel si de populo sit, quod eum proximum prius dixit ad locum non ad sanguinem respicit, si supplicium foret sumptum de illo. *f. Bomilcare*. Et ipse *Iugurtha* profectus est paucis diebus. *f. post Bomilcare* aufugium, iussus a senatu decedere Italia. Sed postquam egressus est Roma fertur respiciens .i. Romam sæpe tacitus, dixisse postremo .i. prorupisse in hæc verba, *Vrbem sup. esse venalem, & perituram* mature .i. cito si inuenerit emptorem.

Interim *Albinus* renouato bello, commeatum, stipendium, aliisque, quæ militibus vsui forent, maturat in *Africam* portare: ac statim ipse profectus est: vt ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra *Iugurtha* trahere omnia: & alias, deinde alias moræ causas facere: polliceri deditionem: ac dein de metum simulare: instanti cedere: & paulo post, ne sui diffiderent, instare. ita belli modo, modo pacis mora consulē ludificare. Ac fuere qui tum *Albinum* haud ignarum consilij regis existimarent, neque ex tãta pro

perantia tam facile tractum bellum, socrordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam dilapso tpe, comitorum dies aduentabat; *Albinus*, *Aulo* fratre in castris pro prætore relicto, Romam decesit. Ea tempestate Romæ seditionibus *Tribunitijs* atrociter resp. agitabatur. *P. Lucullus*, & *L. Annius* trib. pl. resistētibus collegijs, continuare magistratum nitentur, quæ dissensio totius anni comitia impediēbat. Ea mora in spem adductus *Aulus*, quem pro prætore in castris relicto supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Ianuario ex tabernaculis in expeditionem euocat: magnisque itineribus hyeme aspera peruenit ad oppidum *Suthul*; vbi regis thesauri erant. Quod, quanquam & sæuitia temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obfideri poterat: nam circum murum situm in prærupti motis extremo, planities limosa hyemalibus aquis paludem fecerat: tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere: aggerem iacere: aliaque quæ cæpto vsui forent, properare. At *Iugurtha* cognita vanitate, atque imperitia legati, subdole eius augere amentiam: misitare supplicantes legatos: ipse quasi vitabundus per saltuosa loca & tramites exercitum ductare: denique *Aulum* spe pactionis pepulit, vt relicto *Suthule*, in abditas regiones, sese veluti cedentem insequeretur; ita delicta occultiora fore. Interea per homines callidos, die, nocturque exercitum tentabat: centuriones, ducesque turmarum partim vt transfugerent, corrumpere: alij, signo dato, locum vti desererent, Quæ postquam ex sententia instruxit, intempesta nocte de improviso cum multitudine *Numidarum* *Auli* castra circumuenit. Milites *Romani* perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cælum nocte, atque nubibus obscuratum, periculum anceps, postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors vna *Ligurum* cum duabus turmis *Thracum*, & paucis gregarijs militibus transire ad regem: & centurio primipili teritiæ legionis per munitionem, quam vti defenderet, ac ceperat, locum hostibus introeundi dedit. Ea *Numidæ* cuncti irrupere, nostri fuga scæda, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere: nox atque præda castrorum hostes, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. Deinde, *Iugurtha* postero die cum *Aulo* in colloquio verba facit, tamenli ipsum cum exercitu famæ & ferro clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem, si secum scædus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum, præterea vt diebus decem *Numidia* decederet. Quæ quanquam grauias, & flagitia plena erant, tamen quia mortis metu multabantur: sicuti regi liberat: pax conuenit. Sed vbi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij, pars insolita rerum bellicarum timere libertati. *Aulo* omnes infesti, ac maxime qui bello sæpe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu salutem quaesierit. Ob ea consul *Albinus* ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, senatum de scæ-

dere consulebat, & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab socijs, & nomine Latino auxilia accerere: denique omnibus modis festinare. senatus ita uti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus à trib. pl. ne, quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hyemabat. Postquam eo venit: quanquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat: cognitis militibus, quos præter fugam soluto imperio, licentia atque lasciuia corruerat, & copia rerum: statuit nihil sibi agitandum. Interea Romæ

* **C. Mamillus Lometanus** Brachus Mamillus Limetanus trib. pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset: quique ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent: qui elephantos, quique perfugas tradidissent: itemque qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent.

SOLDVS Interim Albinus) Nunc narrare incipit quod fecerit Albinus consul postquam Iugurtha Roma egressus in Numidiam redijt. Dicit ergo Albinum consulem cum Iugurtha bellum renouasse, atque ex Italia in Africam, & comearum, & stipendium, &c. quæ militibus sunt necessaria portasse. [Commeatum] Quem nunc vulgo victualia vocant. [Renouato bello] .i. contra Iugurtham. [Stipendium] Præmium militare. [Aliaque] Veluti arma, vestes. [Vsu] .i. ad usum, ad utilitatem. [Maturat] .i. accelerat, festinat. [Ipsie] .i. Albinus consul. [Profectus est] .i. in Africam, nam Numidia, in qua bellum gerebatur, pars est Africæ, ut dictum est. Ordo est. Ac ipse statim est profectus, ut prout conficeret bellum, aut armis, aut deditioe, aut quouis modo ante comitia, quod tempus haud longe aberat. Dicit Albinum cito in Africam esse profectum, quia bellum renouatum cum Iugurtha cito finire cupiebat, ut posset ad Romam redire ad comitia, quæ non longe aberant. [Comitia] Triasignificat, comitia dicitur tempus ipsum, in quo populus conuocatur ad creando magistratus. Dicitur etiam pop. ipse conuocatus ad hoc, videlicet ad magistratus declarandos. Comitia etiam electiones ipsæ à pop. factæ dicuntur. hoc loco comitia tempus significat: vnde sequitur. [Quod tempus haud longe aberat. [Armis] Bello. [Deditioe] Aut Iugurtha se dederet. [Conficeret] .i. finiret. [At contra] Consul cupiebat bellum finire, sed Iugurtha e contrario bellum traherebat. [Trahere] Protrahebat .i. prolongabat. [Facere] Profaciebat. [Polliceri] Pro pollicebatur. [Metum simulare] Simulabat se timere. [Cedere instanti] Rebus presentibus cedebat, ne videlicet cum consule pugnaret, & quamuis hoc faceret, tamen suos hortabatur, ne dissidant. [Ne sui diffiderent] .i. instabant ne sui homines diffiderent, & desperarent. [Ita belli modo] .i. aliquando. [Modo] .i. aliquando, mora pacis, aliquando per moram belli, consulem ludificabat, & decipiebat. [Pacis mora] Quia simulabat, se velle facere pacem, per deditioem. [Ludificare] .i. decipiebat. [Fauere] .i. aliquid. [Haud ignarum] .i. inscium. Aliqui fuerunt, qui existimarent Albinum intellexisse consilium regis, neque negligentia magis, quam dolo bellum traxisse. [Tanta properantia] .i. festinatione, nam supra dixit illum festinasse, ut bellum finiret ante comitia. [Socordia] .i. negligentia. [Neque ex tanta properantia] Et fuerunt, qui credebant bellum tam facile tractum .i. fuisse, neque pro non, magis socordia, quam dolo .i. aliqui fuerunt, qui crederent bellum ab Albino esse prolongatum magis dolo, quam negligentia, cuius rei indicium, & coniectura erat, quia à principio tantopere festinabat, & tam facile postea illa festinatio cessauit. [Sed postquam] Cum, inquit, ipse dies comitiorum appropinquaret, Albinus consul fratrem suum Aulum in castris reliquit, in loco prætoris, & ipse Romam reuersus est, ut comitijs interesset. [Dilapso tempore] .i. elapso tempore. [Aduentabat] .i. appropinquabat. [Pro prætore] .i. in loco prætoris, hoc est cum officio prætoris. Prætor autem sex falces habe-

bat, consul vero duodecim. [Ea tempestate] Eo tempore, inquit, respub. vexabatur per seditionem trib. pleb. [Seditionibus] .i. discordijs. P. Lucullus, & L. Annius trib. pl. nitebantur continuare magistratum, collegis resistentibus, quia volebant, vt sequenti anno recicerentur tribuni, collegæ autem eorum nolebant, & resistebant. [Collegis] Videlicet alijs trib. pleb. magistratus à pop. creari non poterant. [Ea mora] Ordo est. Aulus, quem supra diximus esse relictum in castris pro prætore, adductus in spem ea mora .i. propter eam moram, euocat milites ex tabernaculis in expeditionem mense Ianuario, aut causa conficiendi belli, aut causa capiundæ pecuniæ à rege, terrore exercitus .i. propter terrorem exercitus. Aulus frater Albini consuli, relictus, vt præesset exercitui, cum videret sibi tempus dari ad bellum gerendum, quia successor creari nõ poterat, propter moram comitiorum, quæ à tribunus impediiebantur, exercitum in expeditionem eduxit, seu sperans bellum finire posse antequam successor eduxit, seu vt terrore Iugurtham induceret, vt sibi pecunias daret. [Ea mora,] Id est propter eam moram. [In spem adductus] Aulus, qui sperabat propter eam moram, se posse bellum finire antequam successor crearetur in locum Albini fratris sui, qui annum sum explauerat. [Conficiendi] .i. finiendi. [Terrore exercitus] Nam Aulus credebatur, se posse terrere Iugurtham, si exercitum in prælium educeret, atque eo terrore Iugurtham inducere, vt pecunias sibi daret. [Ex tabernaculis] .i. ex tentorijs. [In expeditionem] .i. in bellum. [Euocat] .i. educit. [Magnis itineribus] Quia singulis diebus magna itinera conficiebat. [Hyeme aspera] Vt pote mense Ianuario. [Quod] Oppidum. Ordo est. Tamen Aulus frater Albini agere pro agebat vineas, & iacere pro iaciebat aggerem, & præparabat alia, quæ forent vsui incepto, & hoc faciebat, aut grata simulandi. quo .i. vt adderet formidinem regi, aut cæcus cupidine potiundi oppidi ob thesauros, quanquam illud, id est illud oppidum, neque poterat capi, neque poterat oblidere, & seuitia temporis, & in opportunitate loci: nam, pro quia, plantæ in limosa fecerat paludem hyemalibus aquis circa murum situm in extremo prærupti montis. Sensus est. Aulus aggressus est oppugnare hoc oppidum Suthul, licet expugnabile esset, & propter naturam loci, & propter seuitiam temporis, sed hoc fecit, vt vel regem terret, vel quia cupiebat capere hoc oppidum propter thesauros regis, qui ibi erant. [Seuitia temporis] Quia erat hyems aspera. [Seuitia,] Id est asperitate. [In opportunitate] Quia oppidum erat in monte altissimo, muro munitum, & circa murum, atque pluuiales paludem fecerant in planicie limosa. [Nam circum] Declarat quare dicit in opportunitate loci oppidum capi non posse. [Situm,] Id est positum. [Prærupti,] Id est editi, & alti, nam præruptus dicitur in altum eleuatus. Virg. j. Aen.

Insequitur cumulo præruptus aquæ mons,

[Limosa,] Id est cœnosa, & limo, & cœno, ac luto plena. [Hyemalibus aquis,] Id est cum aquis, quæ hyeme pluuant. [Gratia,] Id est causa. [Formidinem,] Id est pauorem. [Adderet,] Id est iniiceret, inferret. [Oppidi potiundi] .i. capiendi oppidi. [Vineas] Machinamentum bellicum. [Agere] Pro agebat .i. admonerat. [Aggerem iacere] Quid sit iacere aggere clarius demonstrat inferius, vbi sic dicit, Deinde iubet vineas agere, superque eas aggerem, iacere, & super aggerem, impositis turribus, opus à ministris defendi. Sic ergo faciebat. Vineas ad muros agebant, & appellabant, deinde super vineas iaciebant, & fundebant terram .i. aggerem, & super aggerem turres faciebant, & in his turribus pugnatores locabant. Quid sit vinea, quid sit agger, declaratur inferius. [Incepto] Ad inceptum, videlicet ad obsidionem, & oppugnationem oppidi. [Vsu] Ad usum, & utilitatem. [Vanitate] .i. amentia, & stultitia. [Legati] .i. Auli. Nam Aulus licet à fratre, pro prætore in castris relictus sit, tamen erat legatus. Legatus dicebatur, qui vni legioni præerat. Legio autem quattuor milia militum continebat, licet postea is numerus actus sit. [Subdole] Fraudulenter, & dolose. [Augere] Pro agebat. Et declarat quomodo eius amentia agebat, nam Iugurtha fingebat se timere, & propterea ad eum legatos mittebat, ipse cum exercitu se fugere simulabat. [Missitare] Pro missitabat, id est frequenter mittebat ipse .i. Iugurtha. [Vitabundus,] Id est vitandi similis, nam non vitabat, sed vitare simulabat. [Saltuosa,] Id est hemerosa. [Tramites,] Id est per vias occultas. [Ductare] Pro ductabat. [Spe pactonis] Id est per spem pactonis Iug. callidus hanc spem Aulo dedit, vt diceret se cum illo pactum & fœdus

& fœdus facere velle, sed volebat, vt Aulus sequeretur se in regiones occultas, vt delicta & errata sua in hoc bello commissa, essent magis occulta. [Pepulit].i. induxit. [Relicto Suthule].i. omilla obfisione, & oppugnatione Suthulis. [Abditas].i. remotas & occultas. [Cedente].i. retrocedente & fugientem. [Ita].f. dicebat. [Callidos].i. astutos. [Exercitum].f. Auli. [Tentabat].i. sollicitabat. [Centuriones] Centurio dicebatur, qui vni centuriz præerat. Centurio centum homines continebat, & centuriz sunt peditum, turme vero equitum. Turma triginta equites continebat, & est prolepsis. [Transfugerent] Ab exercitu Rom. ad se. [Corrumperet] Pro corrumpebat vt partim transfugeret. & vt alij desererent locum, dato signo. Disciplina militaris erat, vt milles in pugna locum semel captum, iniussu imperatoris non desereret. [Signo dato].f. pugna per turbam, nam turba canitur, cum milites in pugnam vadunt. [Locum].f. pugna. [Que] postquam ex sententia instituit. i. postquam corrupte pecunia centuriones, & duces turmarum quemadmodum volebat. [Intempesta nocte].i. media nocte. Nam, aut dicit Seruius nox intempesta dicitur, nox media, hoc est nimium obscurissima, quia caret tempore quod secundum Lucretium per se nullum est, nisi ex actibus intelligatur, medium autem noctis tempus caret actu, ergo intempesta nox, in actu sola, hoc est sine actu per quem dignoscitur tempus, intempesta nox. i. sine tempestate, hoc est sine tempore, nam tempestas significat tempus, nox vero sine tempore, ideo dicitur, quia est sine actu, quo tempus dignoscitur. [Multitudine].i. cum multitudine. [Circuuenit].f. Iugur. i. circumdat. [Perculsi].i. perterriti. [Periculum anceps].f. erat. i. duplex, nam periculum erat siue maneret, siue fugerent, & ob sequentia declarant. [Cohors vna Ligurum] Ligures & Thracas auxilia miserant ad hoc bellum P. R. ergo ex Liguribus vna cohors, & ex Thracibus duæ turme equitum cum paucis militibus gregarijs ad Iugurtham transfugerunt. [Gregarijs militibus] Milites gregarij dicti sunt, quia ex grege, hoc est multitudine, & sunt milites viliores. [Et centurio] Ordo est. Et centurio primi vexilli tertie legationis dedit locum introcundi hostibus per munitionem, quam acceperat vt defenderet. i. Centurio primi vexilli tertie legationis corruptus locum, hostibus dedit, vt in castra Rom. introirent per munitionem, quam defendendam acceperat. In exercitu multæ legiones erant in legione multæ centuriz. [Primpili] Primpilus dicebatur, qui non solum aquila præerat, verum etiam quatuor centurias, hoc est quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Dicitur autem centurio primipili, & centurio primipilus, hoc est centurio primi vexilli, videlicet aquilæ, quæ est primum signum, ac vexillum: vnaquæque legio habet vnum centurionem primipili. [Eaque].i. per eam partem. [Nostris].i. Rom. Vide quam facile victi sunt Rom. Cum Numidiz hostes castra Romana irrupissent, subito Romani alij fugientes, alij arma abijcientes in collem quandam montis proximum ascendunt. [Plerique] Ac si diceret. Rom. collem occupauerunt, alij fugiendo, alij non fugiendo, sed pugnando paulatim cedentes. [Nox atque præda castrorum] h. d. duæ res fuerunt quæ hostes impederunt, ne funditus Rom. deleterent. f. nox & præda castrorum. Nam nox obscura prohibebat, ne hostes Romanos in sequerentur & dum hostes occupati sunt in diripiendis castris Romanorum, interea in locum tutum Rom. fugerunt. In legione decem cohortes sunt, sed prima cohors reliquas, & numero mihum, & dignitate præcedit, hæc enim suscipit aquilam, quod primum & præcipuum signum est in exercitu, hæc habet imagines Imperatorum, habet milites mille centum quinque, equites cxxxij. reliquæ eiusdem numeri sunt, singulæ enim habent pedes quingentos, quinquagintaquinque, equites lxx. prima cohors caput est totius legionis, ab hac cum pugnandum est, prima acies incipit ordinari. [Quo minus].i. vt non. [Victoria vterentur] Victoria vti, est hostem funditus delere, ita vt reliquæ fracti exercitus in vnum aliquem locum colligi non possint viresque resumere, nam sæpe euenire solet, vt acies prælio fuisse atque fugatæ, in tutum aliquem locum se recipiant, & breui tempore in pristinum robur reparentur. [Tamest] Ordo est: Iug. tamen dicebat se memorem rerum humanarum esse missurum omnes incolumes sub iugum, tamest tenet ipsum cum exercitu clausum fame, & ferro. Cum Aulus & Iugur. in colloquium venissent Iug. sic dicit. O Aule, scio res humanas instabiles esse, vt quamuis odie victor sim tamen eras vinci possim, & propterea quamuis te cum exercitu fame & ferro clausum obsideam, tamen si mecum fœdus facere vis, non recusabo, vt omnes milites Rom. sub iugum mittam, atque ita

incolumes abire permittam. Aulus conditionem ignominiosam metu mortis non recusauit, itaque omnis exercitus sub iugum missus est. Sic autem milites sub iugum mittebantur, vt tradit Liu. Hæstæ duæ terræ affixæ in altum erigebantur, tertia è transuerso ducebatur atque ita milites subire cogebantur, quæ res eos victos significabat. [Præterea] Hoc etiam Iug. in conditionibus fœderis, volebat, vt Rom. decem dierum spatium è Numidia discederet. [Quæ quanquam] Ordo est, tamen pax conuenit. f. ita sicuti libuerat regi quia nutabantur metu mortis quanquam quæ. i. illa erant graua & plena flagitij. [Mortis metu] Nam in colle, quæ occupauerant clausi à Iug. obsidebantur, nec inde discedere poterant, quin in Numidas incidere. [Conuenit].i. composita est. [Meus atque mæror] Rom. ciues, & timebant, & dolebant. Et declarat vt unque. [Pro gloria imperij] Nam gloria Imperij Rom. in tam turdi fœdere maculata, & violata esse videbatur. [Dedecore potius] Videlicet permitiendo, vt exercitus sub iugum mitteretur, nam euentum potius experiri debuit, quam tantam ignominiam subire. [Senatum de fœdere consulebat] Vtrum senat. fœdus probaret an rescinderet & irritaret. [Supplementum scribere].i. scribebat milites, quos in supplementum mitteret eorum, qui amissi erant in prælio. [Auxilia] Milites qui à socijs adiumento mittebantur, auxilia vocabantur. [Accersere] Pro accerserat. i. vocabat. [Suo].f. iniussu senatus decreuit. Aulum non potuisse fœdus facere cum Iug. sine suo præcepto, & sine præcepto P. R. Ecce decreto senatus rescinditur fœdus factum cum Iug. [Impeditus à trib.] Ecce quanta erat auctoritas trib. pl. consilii copias parauerat quos secum in Africam duceret, & trib. pl. cum, ne hoc faceret præberunt. [Nam omnis exercitus] Dicit, quare consul in Africam profectus, quia totus exercitus hyemabat in prouinciam, qui erat deductus ex Numidia. [Vt conuenerat].i. sicuti pactum fuerat inter Aulum & Iugur. sic enim iniucem conuenerant, vt Rom. spatium dierum ex Numidia discederent. [In prouinciam].i. in eam partem Africæ, quam tenebant Rom. quæ more Rom. dicebatur prouincia, vt supra diximus. [Postquam eo ventum est] Ordo est, Albinus consul ex copia rerum statuit. Mos dicendi apud Sal. est ex copia rerum consilium capit, ex copia rerum consul trahit, ex copia rerum statuit. i. ex opportunitate, & occasione, quam habebat hoc consilium capit, & hoc cernit, videlicet nihil sibi agendum esse statuit nihil sibi agendum. f. esse, cognitis militibus, quos Aulus corruerat licentia atque lasciuia, soluto imperio præter fugam, quamquam animus ardebat persequi Iug. & mederi fraternæ inuidiæ. i. postquam venit Albinus consul in Africam, cupiebat persequi Iug. vt cladem vitio fratris acceptam si posset, aliquo modo reuelaret. Sed postquam cognouit totum exercitum licentia, lasciuia corruptum, nihil tentare voluit. Mederi fraternæ inuidiæ. i. fraternam inuidiam releuare, nam Aulus ab omnibus odio habebatur. [Præter fugam].i. post fugam. [Solutio imperio].i. imperio fracto & eneruato quia milites faciebant quidquid volebant. [Licent] Quia milites licent faciebant quidquid volebant neglecta militari disciplina. [Interim Romæ] Transit ad aliam rem. Dicit enim C. Manlius trib. pl. rogationem ad pop. promulgasse, vt inquisitio fieret de his, quorum consilio Iug. se natus decreta neglexisset, & qui ab eo pecunias acceperant in legationibus, vel imperijs, & qui elephantes ac perfugas tradidissent, & qui de pace, vel de bello pactio. s. cum eo fecissent. [Rogationem ad populum promulgat].i. petitionem vel legem pop. proponit, quæ petitio continebat ea, quæ sequuntur. Is qui populum vocat, & petit ab eo, vt aliquid iubeat aut vetet dicitur ad populum ferre, siue ad populum promulgare, siue populum rogare. Exempli gratia. C. Manlius pop. conuocatum ita interrogat, vultis, iubetis ne Quiritis, vt quaratur in eos, quorum consilio Iug. senat. decreta contempsit. Cum hanc rem ad populum promulgasset. i. cum hanc rem pop. proposuisset, qui eam rem probabant, suadebant P. R. vt rogationem suffragijs aut auxilijs confirmaret, qui aut improbant dissuadebant. Cum res in vtranque partem disputata esset & discussa, pop. quia ex trigintaquinque tribus constabat, mittebatur in suffragium. Cum decem & octo tribus. i. plusquam dimidia pars pop. rogationem probasset suffragijs, lex, siue rogatio perlata dicebatur. Promulgare autem dicitur quasi promulgare. i. ad vulgum ferre, hoc est pop. proponere. [Aut in legationibus] Ex hoc legati notabantur, qui missi sunt vt regnum Numidiz inter Iug. & Adher. diuiderent, quorum pars maior à Iug. pecuniam accepit, vt supra visum est. [Aut imperijs] Per hoc consul Bestia notabatur. [Elephantis & perfugas]

gas) Hoc visum est superius. Nam qui in castris relictis sunt, elephantis & transfugas tradiderunt. [Pactiones fecissent] per hoc Bestia consul & Aulus frater Albi consulis notabantur.

MARR.

INTERIM Albinus &c. [Vsu] Necessaria. [Quous modo] Alia quacunque pactione. [Confereret] Deduceret ad finem. [Facere causas] Innecebat causas tarditatis. [Instanti] Urgenti. [Tragum] Productum fuisse. [Ex tabernaculis] Stationibus. [Opportunitate loci] Quia erat a natura manit. [Capi] Expugnari. [Circum] Aduerbum est. [Murum situm] .i. erat. [Cupidine] Cupiditate. [Incepto] Inceptae expugnationi. [Vsu] Commodo. [Imperitia] Inscitia. [Tramires] Angustias vias. [Callidos] Versutos. [Ex sententia] Vt volebat. [Ligurum & Thracum] Ex historia vult enim demonstrare barbaros nunquam Italis fidem seruasse. [Primpilus] Alij ita habent & centurio primipili tertiae legionis. [Ea] .i. munitione. [Aulo infesti] .i. erant. Quam manu fortitudine. [Ob ea] .i. facta turpia ab Aulo fratre. [A socijs] Confoederatis. [Festinare] .i. in Africam. [Par] Lustium. [Decernit] Iudicat. [Vt conuenerat] Pactum erat ab Aulo cum Iugurtha. [Verum eo] In Africam. [Cognitis militibus] .i. eneruatis. [Solutio imperio] Absque regimine imperatoris. [Licentia] Facultas peccandi. [Ex copia] affluentia. [Promulgat] pronunciabat per praecone. [Quaerere] exercerentur iudicia.

GLAR.

AD op. Suthul, vbi regis Thesauri erant) Strabo lib. vii. Capsam aut vocatum, vbi regis Iugur. fuerint thesauri. sed puto errorem esse qualem paulo ante, de Veica indicauimus. Nam Sal. postea de Capsa differens, nihil de regis thesauris meminit, verum locum quandam alium ad flumen Mulucham. Haec nobis ideo referuntur, vt locorum nomina diligentia emendentur, maxime locorum facta diligenti comparatione. [Tamen] quia mortis metu multabantur) Pro multabantur alij codices habent. Nutabant. In vetusto codice Vrgebantur marginibus adscriptum reperi, quae lectio placet, nam a loqui solet hic auctor, vt paulo post, Populus militia atque inopia vrgebatur.

ASCENSIVS.

INTERIM &c.) Prosequitur apparatus, quem Albinus consul audis belli (vt dictum est) instruxit non suo Marte. Nam ex ea expeditione summum dedecus Aulus frater eius incursum est, dicit ergo Albinus .i. consul bello innovato .i. per caedem Massiuae & violentam abscissionem Iugurthae maturat .i. festinat, (quia in bello quae festine fiunt, plerumque mature .i. suo, tempore fiunt. vnde est illud Lucani: Tolle moras, nocuit semper differre paratis. Et ideo dictum est in principio Catilinarij, Vbi consulueris, mature factu opus est) interim .i. interea dum Iugurtha decedebat, portare hoc est transehere, vt saepe alibi commearum .i. annonam seu victum exercitus & vt dicunt victualia. (Id enim in vtroque numero significat commearum, quasi viaticum qui cum meatur. in singulari autem significat etiam facultas meandi & discedendi ad tempus ab negotio debito, vnde militibus datur interdum commearum ab Imperatoribus visendi vxores & liberos) & stipendium, hoc est mercedem militum, & alia quae forent militibus vsui .i. ad vsum accommodata: ac ipse profectus est, hoc est discessit statim, vt .i. vt conficeret, hoc est finiret bellum, ante comitia .i. antequam noui eligerentur magistratus quod tempus aberat haud longe, hoc est aduentabat proxime. conficere dicit, armis .i. vi aut deditioe ita vt acciperet Iugurtham in deditioem, aut quouis modo .i. alio. At Iugurtha contra, hoc est contrarium faciens, trahere .i. trahere omnia, & facere .i. faciebat alias, deinde alias .i. diuersas, modo has modo illas causas more .i. dilationis: polliceri .i. pollicebatur interdum deditioem; & simulare .i. simulabat deinde metum: cedere .i. cedebat instanti .i. consuli ad bellum conficiendum, & manus conferendas. & inflare .i. inflabat paulo post, cum non esset paratus Albinus. quod fecit ne sui .i. milites, diffiderent .i. de virtute imperatoris sui si meticulosus apparere persisteret: & ita ludificare .i. ludificabat & quasi ludo suspensum & delusum tenebat consulem: modo .i. interdum: more .i. dilatione belli, quod simulabat se velle inire: & modo .i. interdum mora pacis: quam simulabat per deditioem velle. Ad fure qui existimarent Albinum haud ignatum, imò conscium consilij regis. Iugurthae: neque .i. & qui non crederent bellum tractum .i. protractum, ex tanta properantia .i. cum tanta esset properantia in principio, tam facile, magis socordia .i. pusillanimitate & ignauia consulis, quam dolo, quia .i. cum Iugurtha clam pepigerat. Sed postquam dilapso tempore dies comitorum .i. in quo haberi debebant comitia .i. congregationes Rom. ad magistratus innouandos aduen-

tabat, Albinus recessit Romam & hoc Aulo fratre. s. suo relicto in castris pro praetore .i. loco praetoris: aut vi vna vox, Aulo relicto pro praetore .i. qui erat pro praetore, erant autem praetori sex duntaxat fasces. cum Consuli duodecim essent. [Ea tempestate] Ordo est, resp. agitabatur ea tempestate .i. eo tempore, atrociter .i. immaniter, & omnia .i. in vrbe, seditionibus Tribunitijs .i. motis a trib. pl. quia Pub. Lucullus, & Lucius Annius tribuni pl. nitebantur continuare magistratum, collegijs .i. ceteris trib. pl. resistentibus. Aulus frater Consulis adductus ea mora .i. per dilationem Comitorum in spem .i. prorogandi officij sui seu pro praetoriatu, euocat milites mense Ianuario in quo maxime viget frigus, in expeditionem .i. ad belli executionem aut gratia belli conficiendi .i. vt bellum conficeret .i. finiret, quia dum res confecta .i. simul facta est, nihil restat in ea faciendum: aut sup. gratia pecuniae capiendae .i. accipiendae, ab rege. Iugurtha, terrore .i. per terrorem exercitus, hoc est aut sperabat se posse cito bellum finire, aut metu belli inducere Iugurtham ad offerendum ingentem pecuniam. Et peruenit magis itineribus .i. itionibus, & vt imperitiores dicunt, dieis (Iter enim non est via seditio) ad oppidum Suthul. (quod hic neutri generis esse ostenditur, quia in reliquis declinatur) vbi .i. in quo oppido erant thesauri regis. Iugurthae) Quod .i. oppidum Suthul, quamquam neque poterat capi neque obsideri .i. circumdari, ex saeuitia temporis & opportunitate loci .i. propter saeuitiam, hoc est asperitatem temporis, & opportunitatem loci .i. congruum situm loci, quia naturali munitione inexpugnabile erat. Nam planities limosa, hoc est terra plana aquis, & terra pingui plena, fecerat aquis hyemalibus, hoc est tempore hyberno illic esse solitos, paludem .i. obsecnam & stagnantem aquam circa murum situm .i. locatum in extremo, hoc est in fine montis praerupti .i. prius vi aquarum, aut vetustatis rupti: (vt de antro Chironis dicit Statius, Pars exhausta manu, partem suam rupeat aetas) tamen, hoc est tamen oppidum illud inexpugnabile erat: Ipse Aulus agere, hoc est agebat vineas .i. protectiones militum, ex confectis scutis in morem vinearum, quibus vtuntur in expugnatione murorum, & iacere hoc est a fundamento instituebat, aggerem .i. circunualationem: & praeparare, hoc est praeparabat alias, quae forent vsui .i. vtilitati, incepto, hoc est ad incipiendum bellum, aut gratia simulandi, quo .i. id eo vt adderet regi .i. Iugurthae formidinem, aut caecus, hoc est excaecatus, cupidine .i. cupiditate potiundi hoc est in potestate habendi, oppidi .i. Suthulis. At .i. Iugurtha cognita vanitate .i. inanitate consilij, & imperitia legati .i. Auli qui more legati in locum principalis .i. consulis successerat, augere, hoc est augebat, subdole .i. callide dementiam eius, misistare .i. misistabat legatos supplicantes .i. vt desisteret, & ipse Iugurtha quasi vitabundus .i. ac si frequenter vitaret congressum, ductare, hoc est ductabat exercitum per loca saluosa .i. aspera & saluum plena, & tramites, hoc est transmissos calles, denique pepulit .i. hoc impulit spe pactionis, hoc est pactioni ineundi: Aulum vt, hoc est vt sequeretur sese .i. Iugurtham veluti cedentem in regiones abditas, & hoc Suthule relicto, ita .i. per hoc, delicta Auli fore occultiora hoc est magis latentia, vel dicebat ita delicta Auli fore occultiora, quia exercitus ne sciret quid ageretur. Interea Iugurtha, tentabat die & noctu exercitum per homines callidos, & corrumpere, hoc est corrumpere Centuriones & duces turmarum, partim vt .i. vt ipsi transfugerent .i. ad se, & vt .i. vt alij desererent locum .i. assignatum ab Aulo, signo dato .i. postquam signum esse datum. [Quae postquam ex sententia instruxit] Docet verum esse quod supra dixit callido & versuto atque acri ingenio esse Iugurtham, qui etiam R. exercitum corrumpere & ducem circunuenire potuit, vnde dicit Quae .i. corruptionem exercitus, & ductoris eius in spem vanam adductionem, postquam Iugurtha instruxit .i. praeparauit, ipse circunuenit .i. circumdat exercitus sui aduentu, castra .i. tentoria & munimenta bellica, Auli .i. delicta illie proconsulis officio explendo, nocte intempesta .i. quae ad nullum opus tempesta est, vt post mediam noctem, circunuenit dico, cum multa multitudo Numidarum .i. Milites Romani percussit .i. stupefacti & attoniti, insolito metu, cum diu in ocio iussissent, sup. coeperunt alij capere, aut alij capere .i. capiebant arma contra hostes, alij abdere .i. abdebant, hoc est abscondere sese, quia nox erat. & sylvarum vicine, pars confirmare .i. confirmabant & cohortabantur territos: trepidare .i. trepidabant, quia omnibus locis erat sup. magna vis, hoc est copiosa multitudo hostium, & caelum obscuratum nocte .i. tenebris nocturnis, atque nubibus: (q. d. quod Maro Aeneid. ij.

Et

Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat) & periculum anceps .i. formidolosum, quasi habens vindicæ caput & causam timoris: sicut gladius anceps utrinque incidens dicitur, postremo erat exercitus Rom. in incerto .i. inter dubia, an foret tutius fugere an manere, quia utrunque periculosum erat nescientibus regionem. Sed ex eo numero quos paulo ante diximus corruptos vna cohors Ligurum, qui Longobardi dicuntur, & specialiter Ianuenses, qui bellicosi quidem, (vnde in Georg. Aliue tumque malo Ligurem,) sed infidi erant: (vnde in Aeneid. Vane Ligur &c.) cum duabus turmis .i. sexaginta equitibus Thracum & paucis militibus gregarijs .i. vulgaribus nullo honore præditis, transiere ad regem .i. Iugurtham. Tutius, vt Varro & Festus sentiunt, dicta est quasi terra, aut terdena, q̄ terdenos equites ex tribus Tribubus Taciensium, Ramnensium, & Lucerum continebat, quorum primi Decuriones dicti. Thracæ autem semper bellicosi fuere. vnde Thracia dicitur Maris patria: venerant autem tunc Rom. in auxilium, & centurio primipili .i. primi vexilli ad pilum suspensi, tertie legionis .i. qui præerat tertie legionis, dedit hostibus locum .i. facultatem introeundi per munitionem quam acceperat vt defenderet .i. defendendam. Et cuncti Numidæ irrupere ea parte .i. per eam partem: fixa fuga, supp. facta est ex nostris. quia plerique occupauerunt proximum collem armis abiectis, nox .i. caligo, & præda .i. multitudo spoliorum, castrorum .i. inuentorum in castris Rom. remorata sunt .i. in mora tenuerunt hostes, quo minus .i. vt non tanta vterentur victoria, quia interea multi aufugerunt. Deinde Iugurtha facit postero .i. sequenti die verba cum Aulo in colloquio .i. colloquens cum eo, & dicit q̄ tamen si teneat ipsum cum exercitu elausum fame, & ferro, tamen se memorem humanarum rerum, quæ dubiæ sunt, (quia, rerum vicissitudo est, & Sors omnia vertat.) missurum omnes incolumes sub iugum .i. sub hastam transfueram inter duas hastas erectas, patibulum, seu furcam representantem, (sub quam Romanos prius ad Caudinas fureas miserant Samnites) si Aulus faceret secum fœdus. s. de non instaurando bello præterea mandaret sup. vt decederet, aut omane decederet Numidia decem diebus .i. intra decem dies. Quæ sante dicta quamquam erant graui .i. dura & intolerabilia, & plena flagitij .i. increpatione dignissima, aut pena capitali digna, quia a Samnitibus sub iugum missi, ipsi a senatu ad supplicium traditi sunt, licet Samnites in eos non animaduertent, tamen quia nrabant metu mortis .i. præ oculis instantis cum non esset euadendi spes vlla, pax conuenit .i. concluditur sine controuersa inter eos, sicut liberat .i. ex libidine placuerat, regi .i. Iugurthæ. [Sed vbi ea Romæ comperta sunt] Prosequitur gestam Romæ post tristem nuncium deditiois factæ per Aulum fratrem Albinus consulis dicens, sed vbi .i. postquam ea quæ Aulus tam turpiter fecerat, & pepigerat, comperta sunt .i. certa cognita Romæ, metus de futuro periculo, qui Adherbal præmonuerat quod Iugurtha altius animum intenderat, videlicet ad imperium R. & moror .i. conscientia de præseni ignominia, inuolente ciuitatem .i. ipsos ciues, patris .i. ipsi partim sup. ceperunt dolere, aut dolere pro dôlebant pro gloria imperij .i. tam fœde amissa, pars insolita .i. inconsuetum reum bellicarum .i. nesciens varias esse vicissitudines victoriarum in bello, timere .i. timebat libertati .i. suæ aut ciuitatis .i. pro libertate ne amitteretur. [Omnes] sup. erant infesti .i. infesti & irati Aulo .i. talis subiugationis auctori, ac maxime infesti supp. erant illi qui fuerant præclari bello, quod ipse armatus quæsiuerat potius salutem .i. euasionem mortis, dedecore .i. per summum dedecus, videlicet per missionem sub iugum quam manu .i. virtute militari ob ea .i. ob eas res, Albinus consul mens ex delicto .i. propter delictum fratris .i. Auli inuidiam .i. senatus, Populiq̄ Rom. & deinde ex inuidia, & odio periculum, consulebat senatum .i. rogabat senatum consilium defœdere .i. an fœdus ratum haberet, & tamen .i. nihilominus, quia satis sciebat senatum non probaturum, ipse scribere .i. scribebat interrim, dum .i. consultatio fiebat, exercitui .i. deuerso in Africa supplementum, & accersebat .i. aduocabat à socijs, & nomine latino .i. quicunq̄ latini dicebantur auxilia .i. auxiliares milites, denique .i. demum festinare .i. festinabat omnibus modis. Senatus decernit .i. sententiam dicit & iudicat (vti .i. quemadmodum fuerat par .i. iustum, & æquum) nullum fœdus potuisse fieri, iniussu .i. sine iussu suo atque P. R. consul impeditus à tribunis plebis ne poctaret .i. transferebat secum in Africam, copias .i. exercitus, quas parauerat .i. scribendo supplementum, & accersendo socios, proficiscitur .i. quasi solus, paucis diebus .i. intra paucos dies, in Africam, nam omnis exercitus deductus Numi-

dia, sicut conuenerat .i. pactum erat inter Iugurtham, & Aulum, hyemabat .i. hyemem agebat in prouinciam .i. Romanam, quam Africa habebat Romanus Populus. Postquam ventum est eo .i. in prouinciam, & exercitum, quamquam animus Albinus ardebat .i. ardentem affectabat persequi Iugurtham, & medici .i. remedium adhibere, inuidia fratris .i. odio quod in Aulum fratrem eius P. Rom. habebat, tamen supp. statuit nihil agendum sibi .i. a se cognitis misis .i. postquam cognouerat milites quos præter fugam, per quam degeneres effecti erant, licentia indulgentia, & mollis vita soluto imperio, atque lasciuia ex copia .i. abundantia rerum corruperat .i. effeminauerat, & deteriores fecerat. Quia vt dicit Comicus, deteriores omnes sumus licentia. Et ita mansit Albinus in prouincia, hyemans illic cum exercitu, vnde prætermissa narratione de eo, redit ad acta Romæ. [Interim Romæ] Prosequitur ea quæ Romæ fiebant interea dicens, Caius Manlius, aut vt alij textus habent Caius Marullus Lemitanus, seu Limitanus, tribunus pl. promulgar .i. profert coram multitudine: (Est enim promulgare, pro .i. ante multitudinem vulgare .i. communicare aliquid) ad populum .i. in consultationem populi, vt quaeretur .i. inquisitio fieret, in .i. contra eos quorum consilio Iugurtha neglexisset decreta senatus, qui decreuerat pacem cum Adherbale habendam, & sua utrunque portione regni contentum esse debere, & qui tradidissent post abscissum Albinus, elephantes Quæstorij per deditioem assignatos, & per fugas, qui ad fidem Romanorum perfugerant deserto Iugurtha, & qui accepissent ab eo .i. Iugurtha pecunias, aut in legationibus .i. cum essent ad eum missi legati, vt Lucius Opimius, & qui cum eo ad condidendum regnum missi fuerant, aut imperijs .i. cum essent imperatores exercitus, vt Calpurnius, & cum eo Scaurus. Item, qui fecissent pactioes cum hostibus .i. Iugurtha, & eius adherentibus de pace aut bello, vt Aulus, qui deditioem fecit victus & sub iugum missus.

Hic rogationi partim conscij sibi, alij ex partiu inuidia pericula metuentes, quoniam a parte resistere non poterant, quin illa & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines Latini nominis, & socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebs, incredibile memoratu est, * quantum * quam intenta fuerit, quantaq̄. vi rogationem iusserit, de creuerit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta libido in partibus erat. Igitur ceteris metu percussis, M. Scaurus, quem legatum Bætiæ fuisse supra docuimus, inter lætitiã plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex mamili rogatione tres quæstiones rogantur: effecerat, vti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstione exercitata asperè, violenterq̄. ex rumore & libidine plebis, vt sepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia cœperat. Ceterum mos partium popularium, & senatus factionum, ac de inde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est ocio, atq; abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Rom. placide, modesteque inter se remp. tractabant: neque gloria, neque dominationis certamen inter ciues erat. metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mentibus decesit: scilicet ea quæ secundæ res amant, lasciuia, atque superbia incelsere. Ita, quod in aduersis rebus optauerant, ocio postq̄ adepti sunt, asperius acerbiusq̄. fuit. Nanque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita * Exem * omnia in duas partes abstracta sunt: resp. quæ media * par Al * fuerat, dilacerata * est. Ceterum nobilitas factione ma * dinū nō * gis pollebat: plebis vis soluta, atque in multitudine * habet, * est. dispersa,

dispersa, minus poterat. Paucorum arbitrio, belli domiq. resp. agitabatur: penes eosdem ærarium provinciarum, magistratus, gloria, triumphiq. erant. Populus militaria atque inopia vrgebatur: prædas bellicas Imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, ut quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaq. inuadere: polluere, & vastare omnia: nihil pensi neque sancti habere: quoad semetipsam præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentia anteponerent, moueri ciuitas, & dissensio ciuili quasi permistio terræ oriri cœpit. Nam postquam Tyberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant; vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eò percussa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat. & primo Tyberium, deinde paucos post annos eadem ingredientem Caium, trib. pl. alterum, alterum Triumvirum colonijs deducendis cum M. Fulvio Flacco ferro necauerat. Et sanè Gracchis cupidine victoriæ haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quàm malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua vsa multos mortales ferro, aut fuga extinxit: plus quàm in reliquum sibi timoris, quàm potentia addidit. Quæ res plerunque magnas ciuitates pessundet: dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studijs partim, & omnibus ciuitatis moribus, si singillatim, aut pro magnitudine * parem differere: tempus, quàm res, maturius me deferet. Quamobrem ad inceptum redeo.

* Codex
Aldinus
habet,
Par est.
SOLDVS

H Vic rogationi) Ordo est, Partim homines, conscij sibi, alij metuentes pericula ex inuidia, partim parabant occulte impedimenta huic rogationi per homines Latini nominis, & per socios Italicos, quoniam aperte resistere non poterant, quin faterentur illa, & alia talia placere sibi hoc dicit, illi qui erant in delicto, hanc rogationem Manlij impedire conabantur per homines Latinos & Italicos, qui erant ciues R. sed tamen nihil facere potuerunt. Nam rogatio perlata est, & iussa. Alij ex inuidia partium particula metuentes. Multi nobiles erant, qui timebant propter inuidiam partium, quia intelligebant periculum, sibi imminere si plebs in hac rogatione victoriam obtinisset, nam factio nobilium per hanc rogationem vires amittebat. Econtra factio plebis vires & animos augebat, sicuti ipse Sal. infra ostendit. [Quoniam aperte resistere non poterant] Occulte resistebant huic rogationi per alios, quia per se aperte resistere non poterant quin suum delictum faterentur. [Illa & alia talia]. f. accepisse pecunias à rege, & ipsum regem iuuisse &c. fecisse quæ in rogatione promulgata continebantur. [Homines Latini nominis]. i. per homines Latinos, quibus ciuitas R. data erat. i. qui ciues R. facti erant. [Sed plebs] Sed est incredibile memoratu quantum fuerat intentra plebs, & quanta vi iusserit rogationem, magis odio nobilitatis, cui illa mala parabantur, quam cura reip. tanta libido erat in partibus, sensus patet. [Incredibile memorat] i. dictu incredibile, quia si diceretur non crederetur. Suffragium proprie dicitur votum & voluntas vniuscuiusq. quæ primo voce, deinde per L. Cassium legali lege per tabellam ostendebatur, ita ut voluntas cuiusque pandatur, persona occultaretur. [Rogationem iusserit] i. rogationem suffragijs approbaverit. Nam eam rogationem se acceptare, & approbare suffragijs ostendit. Nam plebs dicebatur iussisse, id quod suffragijs approbat. [Igitur ceteris metu percussis] Cum, inquit, cetera nobilitas perterrita esset ob legem M. Scauri inter ceteros nobiles potentis, partem huius ter-

roris, & periculi imminentis excessit. Nam cum tres inquisitores continerentur in lege, fecit & obtinuit, ut ipse vnus esse: ex his, qui inquisitionem faciebant. Atque ita cum de ipso inquisitio faciendi esset, qui pecuniam acceperat à Iugurtha, per potentiam suam fecerat, ut ipse de alijs inquisitionem faceret. [Igitur ceteris metu percussis] i. ceteris nobiles metu perterritis. [Inter lætiam plebis] Nam plebs lætabatur, quia videbat fore, ut multi nobiles damnarentur. [Tres quaestiones] Prima quaestio erat de his, quorum consilio Iugurtha senatus decreta contempserat, & qui pecuniam ab eo acceperat. Secunda erat de his, qui elephantes, & transfugas vendiderant. Tertia de his, qui paciones de pace, aut bello cum hostibus fecissent. [In eo numero] i. numero quaestitorum, obtinuerat, ut ex tribus quaestoribus vnus esset, nam opus erat, ut singuli quaestores singulis inquisitionibus præsentent. Nam quaestores dicuntur, qui de criminibus suspectis inquisitionem faciunt. [Sed quaestione exercitata] Ordo est, Ea tempestate, sic insolentia cœperat plebem ex secundis rebus, sicut ipsa insolentia sæpe cœperat nobilitatem, exercitata quaestione, aspere & violenter ex rumore, & ex libidine plebis. Postquam, inquit, inquisitio exercitata est, sicuti plebs cupiebat, ipsa plebs superbire cœpit, ex hoc quemadmodum sæpe nobilitas superbire consueuerat. [Aspere & violenter] Quia multi nobiles damnati sunt, inter quos L. Opimius, qui princeps legationis fuit quando decem legati missi sunt, ut regnum Numidia diuiderent inter Iugurtham, & Adherbalē. [Ex rumore, & ex libidine plebis]. i. quemadmodum dicebat, & cupiebat plebs. [Ex rumore] i. secundum rumorem, & famam plebis, quia inquisitio facta est de his hominibus, de quibus plebs dicebat esse faciendam. [Ex secundis] i. prosperis rebus, quia inquisitiones fiebant, quemadmodum ipsa plebs volebat. [Ceterum mos] Sal. capta opportunitate, dicit, vnde partes, & factiones Romæ originem habuerint. [Partium popularium, & senatus factionum] Tota ciuitas in duas partes & duas factiones diuisa erat. Vna pars, siue factio erat senatus, & nobilium. Altera pars erat plebs. Sed factio senatus magis vnita erat, & coniuncta, factio plebis magis dispersa. Sed ubi tota plebs in vnum conspirabat propter multitudinem superior erat, presertim si duces factionis potentem aliquem inuenissent, ut C. Marius, & C. Cæsarem. [Ocio] i. propter pacem. Nam diuturna pax, & quies à tumultu bellorum vires, & animos eneruauerant, & in superbiam erexerant. [Prima] i. præcipua, & meliora. Nam homines existimant diuitias esse ceteris rebus meliores. [Nam ante Carthaginem] Ostendit nouisse Romanis de lere Carthaginem, quia donec Carthago in imperio fuit, semper in bello Romanos tenuit occupatos, ita ut nec lasciuire, nec superbire possent. Sed deleta & extincta Carthagine, cum imperium Romanum creuisset in immensum, & rerum omnium affluentiam diuturnitas pacis atque ocij peperisset, lasciuire animi cœperunt, & in superbiam extolli, atque ita dominandi libido, paulatim incessit. [Ante Carthaginem deletam] Cum in senatu ageretur, an delenda esset Carthago. Sententias dixerunt M. Cato Censorius, & P. Scipio Nasica. Cato censebat delendam esse Carthaginem, ut metu perpetuo belli Roma liberaretur, contra P. Scipio Nasica censebat Carthaginem non esse delendam, ne metu belli sublato ignauia torpescerent animi, & vires ocio ac lasciuia corrumpentur, quod postea factum est, ut Sal. hic docet. [Sed ubi] Ordo est. Sed lasciuia atque superbia incellere, dico lasciuia, & superbia, appositue ea quæ secundæ res amant. [Vbi] Pro postquam illa formido discessit mentibus. Sensus patet. [Illa formido] f. Carthaginis. i. postquam Carthago deleta est, & metus belli decessit. supra diximus quemadmodum P. Scipio Africanus minor Carthaginem captam funditus deleuerit, ex quo Africanus cognominatus est. [Ea quæ secundæ res amant] Nam ex affluentia rerum lasciuia, & superbia generantur. [Incessere] i. inuasere, intrauere, inuectæ, & introductæ sunt. [Ita] Ordo, ita ocium quod optabant in aduersis rebus sit acerbius, & asperius, postquam adepti sunt. f. illud ocium. Optabant pacem quando in bello erant. Et postquam adepti sunt pacem, eo asperior fuit bello. [Cœpere] Prolepsis est. Nobilitas, inquit, cœpit conuertere dignitatem in dominationem, quia non satis habebat, quod administrationem reipub. & provinciarum possidebat, sed profus dominari volebat, ex altera parte plebs libertatem suam in libidinem conuertere cœpit, quia non solum senatui, & nobilitati subiecta esse nolebat, sed leges ferebat, & iubebat, quæ nobilitatis potentiam extingueret, sicuti fuit lex superior de quaestionibus exercendis, qua lege nobilitas percussa est.

[Ab

[Abtracta]. i. distracta, diuisa sunt. [Respub.] Bonum commune, & bonum publicum. Dum vnusquisq; rem suam curat resp. neglecta est, & dilacerata est. Dum vnusquisq; bonum priuati curat, bonum publicum contemnit. [Nobilitas magis factione pollebat]. i. factio nobilitatis potentior erat, quia magis erant vniti, & coniuncti, plebes vero dispersa erat. [Soluta]. i. disiuncta, quia pauperes ciues querebant quotidie, quomodo victum sibi pararent, non quomodo diuitibus, quomodo victum. Et ideo potentia plebis minor erat, quia non erant vniti & coniuncti, sicuti nobiles. [Imperatores]. i. duces exercituum. [Parentes, aut parui liberi militum] Probat, quod superius dixit, vt deliceret, quomodo nobilitas dignitatem in dominationem verte re cœperit. Ecce totius reip. administrationem tenebant, & tamen postea patres, & liberos pauperum ciuium, qui foris bella gerebant, de agris suis pellebant, si forte eis vicini erant. [Sedibus] Videlicet de agris, hoc etiam supra docuimus, factum esse, quando Tyb. Gracchus legem agrariam tulit. Nam diuites, & potentes augebant pensiones, & ita de agris publicis pauperes ciues excludebant. [Ita cum potentia] Ordo est, ita auaritia cū potentia inuadere pro inuadebat, & pollebat, & vastabat omnia, sine modo, & sine modestia, & nihil pensi habere pro habebat, & nihil sancti, quoad præcipitauerit semetipsam. Nobiles R. potentes erant, & auari, & propterea per fas ac nefas omnia aggrediebantur, atque omnia violabant. Nam quia potentes erant omnia aggrediebantur; quia auari erant; omnia violabant, & omnia per pecuniam faciebant. [Polluere] Pro polluebant, hoc est violabant omnia per auaritiam, sicuti senatores Romani pecunia corrupti iustitiam, & fidem violauerunt, Iugurtham pro tantis sceleribus impunitum relinquentes, & quemadmodum legati per auaritiam fidem violauerunt, qui accepta pecunia meliorem partem regni Iugurthæ assignauerunt. [Nihil pensi habere]. i. nihil considerabant. Et hoc refertur ad id quod dixit. Inuadere, quia temere, & sine vlla consideratione ea aggrediebantur, quæ vel erant illicita, vel suis viribus maiora. [Neque sancti habere]. i. nihil sancti habebant, hoc refertur ad id quod dixit polluere. [Nihil sanctum habere est omnia sancta violare]. nam id dicitur sanctum, quod violari nefas est, vt fides, pietas, iustitia, religio, hæc omnia, & his similia sancta dicuntur, quia ea pollui, & violari non licet. Sed nobiles Romani nihil sancti habebant, quia omnia violabant, quæ violari non licet, nam fidem, & iustitiam pro pecunia violabant, vt ante dixit. [Nihil pensi]. i. nihil pensum habebant, quia nihil quod facerent pensabant. i. librabant, & ponderabant, & examinabant, sed temere & inconspicite quidquid appetebant aggrediebantur, & inuidebant potentia suæ consili. [Præcipitauerit]. i. euerit, & deiecit, nam potentia Romanorum tantopere creuit, vt sua magnitudine rueret. Nam arma ab hostibus in seipos verterunt, donec bellis ciuilibus Roma funditus euersa esset. [Nam vbi primum] Postquam, inquit, ex nobilibus aliqui reperti sunt, qui iniustam potentiam contemnerent, & veram gloriam quærent, tunc primum bellum, & discordia ciuilibis oriri cœpit, iniusta potentia erat nobilitum, qui ea faciebant, quæ supra dixit, videlicet, qui totius reip. administrationem habere volebant, & insuper inopem plebem seruitute oppressam tenebant, vera gloria erat dare operam, vt plebs quæ pro rep. semper bella gerebat, non opprimeretur à nobilitate, sed libertatem suam inuiolatam haberet. Postquam igitur inuenti sunt aliqui ex nobilibus, qui sprete iniusta potentia, hanc veram gloriam quærent, vt videlicet conarentur plebem in libertatem restituere, subito exinde bellum ciuile ortum habere cœpit, quia dum nobilitas dominari cupit, plebs autem dominationem pati non vult, necesse fuit ad arma venire. [Nam vbi] Ordo est. nam ciuitas cœpit moueri, & dissensio ciuilibis cœpit oriri, quasi permittio terræ. [Vbi primum]. i. cum primum reperti sunt. i. aliqui ex nobilitate, qui anteponebant veram gloriam iniustæ potentia. Mirum videtur hoc quod dicit, nisi diligentius consideretur. Nam mirum videtur, quod bellum ciuile sit, quia ex nobilibus inuenti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentia anteponebant, imò ex hoc videtur potius concordia nutriri potuisse. Sed iam exposui hanc sententiam, quæ exemplo Gracchorum clarius intelligitur. Nam Gracchi vero dum veram gloriam quaerunt, plebi libertatem, & iura sua restituyendo, discordiam ciuilem in urbem coniecerunt. [Quasi permixtio terræ]. i. quasi puluis sic ciuitas turbata cœpit, & suscitari ciuilibis discordia, quemadmodum puluis turbati, & suscitari solet turbine venti commotus. [Nam postquam] Probat exemplo Gracchorum hoc verum esse, quod dixit, videlicet ciuilem

discordiam exoriri cœpisse, dum inuenti sunt ex nobilibus, qui veram gloriam iniuste potentia anteponebant, sicuti Gracchi fecisse probantur. Ordo est. Nam nobilitas noxia atque perculsa eo. i. ideo iuerat obuiam actionibus Gracchorum. [Modo]. i. aliquando per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Rom. quos spes societatis dimouerat à plebe, postquam Tyberius, & C. Gracchus, maiores quorum addiderant multum reip. bello punico. [Atque alijs]. i. bellis. [Cœpere] Pro cœperunt vendicare plebem in libertatem, & patefacere scelera paucorum. Quorum maiores punico bello, atque alijs multum reip. addiderant. Gracchi multa præclara facinora bello gesserunt, & in bello punico, & in alijs. Nam Sempronius Gracchus consul, & collega P. Cornelij Scipionis, patris Scipionis Africani maiores ad insidias missi contra Carthaginenses bello nauali feliciter dimicauit, septem nauibus captis, ceteris in fugam versis. idem apud Placentiam contra Annibalem feliciter pugnavit, pulso hoste in castris Tyberius autem Gracchus Hannonem ducem Pœnorum cum exercitu fudit apud Luceriam, ex quo prælio minus duo millia hominum cum ipso duce fugerunt. Item P. Sempronius consul in agro Crotonensi cum Annibale conflixit, fuso fugatoque exercitu quatuor millia hostium occidit, paulo minus trecentos cepit, vndecim signa militaria capta sunt. Ex his patet quomodo maiores Tyberij, & C. Gracchorum multum reip. addiderunt. Denique Tyberius Gracchus pater eorum bis consul fuit, ac bis triumphauit. [Vindicare]. i. trahere. Ecce quomodo Tyberius, & C. Gracchus veram gloriam iniustæ potentia anteponebant, quia ipsi non cupiebant dominari sicuti ceteri nobiles, sed ipsam plebem seruitute oppressam in pristinam libertatem reuocare cupiebant; & dum hoc faciunt, discordia, & bellum ciuile cœpit. [Scelera patefacere] Nam ostendebant quemadmodum nobiles omnia ad se traherent, ærarium exspilarent, pauperes de agris suis pellerent, regna & prouincias venderent, & cetera scelera his similia perpetrarent. [Eo]. i. ideo propter id. [Perculsa]. i. perterrita. Nam ipsa nobilitas timebant, quia sciebant se esse in his delictis, quæ Gracchi patefaciebant. [Modo per socios, ac nomen Latinum] Populi Launorum socij veltissimi erant P. Rom. qui tandem in communionem ciuitatis Romanæ accepti sunt, hoc est ciues Romani facti sunt, ita vt & ipsi haberent suffragia. Dicit ergo nobilitatem, & senatum restitisse actionibus Gracchorum per Launos, quia Lauii adhærebant senatui potiusquam plebi, aliquando se natus resistebat actionibus Gracchorum per equites Romanos, quia similiter equester ordo adhærebat potius senatui quàm plebi, licet sæpe à senatu alienatus sit, & se cum plebe coniunxerit. Ordo iste est. Nam inter senatum, & plebem medius erat ordo equester, diuitijs maxime præpotens. [Quos spes societatis plebe dimouerat] Senatus, vt ordinem equestrem alienaret à plebe, & eum sibi conciliaret, atque etiam coniungeret, dabat ei spem societatis, & propter hanc spem equester ordo à plebe discesserat, & senatui adhærebat. [Spes societatis] Et quia equites sperabant, se socios fore senatus in administratione totius reip. Nam senatus totam remp. in sua potestate habebat, vt supra visum est. [Gracchorum actionibus] Quibus actionibus libertatem, & iura sua plebi restituere conabantur, vt supra visum est. [Eadem ingredientem]. i. eadem molientem, & conantem, quæ ipse Tyberius conatus fuerat, videlicet, ferentem leges agrarias. [Triumuirum colonijs deducendis] Quando agri publici ex hostibus capti pauperibus ciuibus Romanis diuidendi erant, tres viri creabantur à populo, qui eos agros diuiderent. & hi Triumuii dicebantur, quemadmodum quando Tyberius Gracchus legem tulit agrariam, tres viri electi sunt ad agros diuidendos, videlicet ipse Tyberius, Appius Claudius socer eius, & C. Gracchus frater eius. Vnusquisque eorum Triumuir dicebatur. Nunc ergo dicit, C. Gracchum triumuirum deducendis Colonijs cum Fuluius Flacco interfecit fuisse, quia C. Gracchus Fuluius Flacco Triumui iuerant ad deducendas Colonias Tarentum atque Capuam, & ad agros diuidendos. Nam C. Gracchus tribuitis plebis legem tulerat, vt colonie mitterentur Tarentum atque Capuam. Colonia dicebatur multitudo ciuium Romanorum missa ad aliam ciuitatem, in qua agri publici per Triumuiros ei diuidebantur, & assignabantur, ergo deducere Colonias, est de ciuitate Romana ciues tollere, & in aliam ciuitatem ducere, in qua agri publici diuiduntur, & assignantur. Quemadmodum autem C. Gracchus, & Fuluius Flaccus interfecit sint à nobilitate supra diximus. [Et sanè Gracchis] Sal. iudicium suū de morte Gracchorum

rum ostendit. Dicit enim eos immoderatum animum habuisse, dum iura sua plebi restituere conarentur. Nam licet à principio Gracchi egregio animo ducti sint, ut plebis iura, & libertate contra nobilitatem tuerentur, tamen postea ad iniustitiam descendunt, dum vincere, & obtinere conatur quod semel intenderant, quemadmodum Tyb. Gracchus fecit, qui sine exemplo Octauius collegæ suo magistratum abrogauit, hoc enim nimis superbum, & intolerandum visum est omnibus. [Cupidine victoriæ]. i. cupiditate vincendi, videlicet, dum cupiant vincere, & obtinere id, quod semel ex cogitauerant. [Sed bono] Ordo est. [Sed est satius vinci bono]. i. more quam vincere iniuriam malo more. Hæc est Apostolica sententia atque diuina, dicit enim quamuis Gracchi immoderatum animum haberent tamen melius erat, ut nobiles eos vincere permittere, quam ut eos interficeret, & exemplum malum introduceret. [Sed bono] Sententia generalis quidem est, sed ad propositum accommodata. [Satius]. i. melius. [Malo more]. i. malo exemplo nobilitas vicit in iuriam Gracchorum, sed malo exemplo vicit, quia eos interfecit, & ipsa victoria nimiam crudelitatem exercuit. Et ideo melius esset vinci, quam sic vincere. [Igitur] Ordo est. Igitur nobilitas vsa est victoria ex libidine, extinxit multos mortales ferro, aut fuga. [Ea victoria] In qua Grac. vicit, & interfecit. [Ex libidine sua] Inter voluntatem, & libidinem hoc inter est secundum Cic. in 4. Tusc. voluntas est quæ quid cum ratione desiderat, quæ autem ratione aduersa incitata est, ea libido est, vel cupiditas effrenata. Ergo, desiderium in bono voluntas dicitur, desiderium in malo libido vocatur. [Multos mortales ferro, aut fuga extinxit]. i. multos interfecit, & multos exilio multauit. Plus timoris quam potentia sibi addidit. [Ex ea victoria nobilitas] videlicet plus timeret in posterum, non ut plus posset. [Que res] Videlicet immoderate vii victoria, & impiam crudelitatem exercere, sicuti nobilitas fecit. [Magnas ciuitates] pessundit. i. euerit, & deleuit, sic Athenæ florentissima ciuitas euerfa est. [Maturius]. i. citius. Si vellem loqui de partibus ciuitatis, prout res postulat, tam magna res est, ut citius tempus de futurum sit quam res. [Redeo]. i. reuertor.

MARLIANVS.

CONSCII. i. nobiles. [Sibi] sui sceleris. [Faterentur] illa, & al. [Ut] ista lex fortiretur effectum. [Latini] nominis. Qui gaudebant iure Rom. [Italicos] Italia non erat Rom. Colonia, sed in fœdere. [Impedimenta] Ne lex illa seruaretur. [Iusserit] Approbauerit. [Illa mala] Illæ inquisitiones. [Tanta] lib. Tantum studium. [Partibus] Factionibus. [Rogarentur] Designarentur. [Effecerat] Obtinuerat. [Aspere] Sine respectu nobilitatis. [Vt] sæpe Alias. [Res] secundæ Aspirantes. [In] aduersis rebus In bellis externis. [Libidinem] Appetitum. [Dilacerata] Versa in ruinam. [Agitatur] Gubernabatur. [Militia] Quia semper erat in bello [Interea] Dum P. R. erat in bello. [Affinis] Proximus. [Nihil] sancti Inuolati. [Moueri] Excitari. [Noxia] Que in culpa erat propter avaritiam. [Dimouerat] Separauerat. [Actionibus] Orationibus. [Ingredientem] Tentantem. [In reliquum] Insequens tempus. [Parem] Parare velim. [Differere] Disputare. [Quam] res. Quam materia.

GLAREANVS.

DEINDE paucos post annos ingredientem eadem Caium. Post Caium, distinguendum, atque deinde diuisum inferendum, trib. pl. alterum nempe Tyberium, alterum Triumuirum, nempe Caium, Colonij deducendis. M. enim Fulvius Flaccus non cum Tyberio, sed Caio occisus est ut auctor est Florus in altera Epit. lib. lxj. Quod admonendum duximus, quoniam hic locus in plerisque codicibus corrupte legitur, & à commentatoribus misere tractatur.

ASCENSIVS.

SENATORES sup.) Aut patres conscripti partim conscij sibi, quia inter eos plurimi per legatos pecunias acceperant, alij metuentes pericula ex inuidia. i. molesto odio partium. i. eorum, qui parti culpabili fauerant, aut potius plebeiorum quoniam non poterant resistere aperte huic rogationi factæ per C. Manlium aut Marullum, quin. i. quominus promulgaretur per amicos, & maxime per homines nominis Latini, & socios Italicos, qui aut alia negocia interrogabant, aut ad plebem & trib. pleb. instabat ne in tanta commotione talis rogatio promulgaretur. Sed est incredibile memoratu. i. cum memoretur & recensetur, quantum intenta & quanta vi plebs iusserit rogationem sup. promulgare, magis odio nobilitatis cui illa mala parabantur, quam cura resp. ut resp. consuleretur, tanta libido erat in partibus. i. in partialitatibus & seditionibus aut in ipsis qui se

ditiones fouebant. Igitur ceteris percussis metu. i. cum ceteri essent percussi metu, M. Sca. quem nos memorauimus supra legatum Bestia. i. missum cum Bestia consule in expeditionem Africanam, effecerat inter læticiam plebis, quæ exultabat de nobilitate in tantis malis depræhensione, & fugam suorum. i. secum confociorum nobilium (suorum enim respicit Scaurum. i. eorum qui de parte Scauri erant) ciuitate existente tum. i. tunc etiam trepida, cum & i. etiam rogatione Manlij. i. qua Manlius proposuerat, rogarentur tres quæsitores. i. tres inquisitores de tribus inquisitionibus, quorum prima erat de his quorum consilio accepta pecunia Iugur. decreta Sen. contempserat. Secunda de his qui elephantes aut per fugas vendiderant. Tertia de his quæ pactiones cum eo fecerant. effecerat inquam Scaurus vii. i. vt, ipse crearetur. i. designaretur in eo numero. i. trium quæsitorum. Sed quæstione. i. inquisitione excitata asperæ, & violentæ ex rumore. i. vt rumor erat plebem velle, & ex libidine plebis, vt insolentia. i. insolita violentia coeperat. i. inuaserat sæpe. i. auita nobilitate. i. nobiles, ex secundis. i. prosperis rebus, sic ceperat ea tempestate plebem. [Ceterum] Quia seditionum & factionum mentio incidit. prosequitur earum originem dicens, Ceterum. i. sed, mos. i. malus, partium. i. partialitatum popularium & factionum, senatus. i. senatorum, & deinde omnium artium malorum. i. seditionum, peculatum, rapinarum, oppressionum, violationum, stuprorum, cædium, incendiolorum & similium, est ortus Romæ paucis annis ante. i. q. hæc fierent, ocio. i. ex ocio à bello, & abundantia earum rerum. i. diuitiarum & voluptatum, quæ. i. quas res mortales ducunt, prima. i. primaria & præstantissima bona vsque adeo vt dum bona dicimus, diuitias intelligamus, vnde Iuuen. Sat. j. Quandoquidem inter nos sanctissima diuitiarum maiestas. Sane elegans est sermo earum rerum quæ prima, quia enim prima substantiue accepit maluit quæ sequenti, q. præcedenti confirmare, nam populus & senatus R. ita stabant placide & modelte. i. sine insolentia, inter se & concorditer remp. ante Carthaginem deleta. i. antequam deleteretur Carthago, aut ante delectionem Carthaginis, quam Cato censorius cenluit delendam, aut ciuitas R. perpetuo belli motu solueretur, cum interdum parum abfuerit quin ab ea caperetur. P. Scipio Nafica cenluit non delendam nam sublato belli metu animi torpescerent ignauia, & lasciuia contumperunt vires, quod paulò post euenisse commemorat Auctor, & iuu. Sat. vj. Nunc patimur longæ pacis mala, seuor armis Luxuria incubuit, vicitumq. viciscitur orbem. Neque erat tunc certamen gloria. i. præcellentia honorum, neque dominationem inter ciues, quia metus hostilis retinebat ciuitatem in bonis artibus. i. modeltia, continentia, temperantia, parsimonia, castitate. Vnde, Seruabat castas humiles fortunas latinas Quondam, nec vitis coniungi parua sinebat Vecta labor, somnq. breues &c. Vide Iuuen. in 6. Sed vbi. i. postquam illa formido. i. belli discessit à mentibus, lasciuia atque superbia. i. ea quæ res secundæ amant. i. quæ vita res prospere amant & secum tenent, incellere. i. in locum bonarum artium sese ingresserunt. Ita. i. & sic ipsi uolere acerbis & asperis. i. cum maiori malo ocio quod optauerant in rebus aduersis, postquam ipsi adepti sunt sup. ipsum ocio. Namque coepere, aut si non est id verbum, namque nobilitas sup. coepit uertere dignitatem. i. suam, in dominationem. i. superbum principatum, quasi Tyrannicum, & pop. libertatem. i. facultatem in ocio circa meritum libere viuendi in libidinem. i. mollem & illecebrosam vitam, & quisque coepit, ducere. i. adducere, aut addere sibi & trahere. i. ad se, & rapere. i. uolenter inuadere & auferre sibi, ita omnia sunt abtracta in duas partes. i. nobilium, & plebeiorum, & resp. quæ fuerat media est dilacerata. Ceterum. i. sed nobilitas, vt pro vel, factio quam prius nobilitati dedit, aut legamus potius factione, sic nobilitas pollebat magis. i. plus potuit factione. i. propter factionem, quia vis plebis soluta, & dispersa in multitudine poterat, minus, & ita resp. agitabatur belli. i. foris, & domi, arbitrio paucorum, vbi belli ponitur pro aduerbio in loco, sicut domi & militiæ. æranum. i. fuscus, seu thesaurus publicus prouinciar. i. gubernandar, magistratus gloriæ, & triumphum erant penes eodem. i. paucos potentes. i. in potestate eorum. Pop. i. vulgaris vrgebatur militia in onere militandi, atque inopia, quia imperatores diripiebant cum paucis. i. nobilibus & factiosis prædas bellicas, ex bello obtentas. [Interea] parentes) Probat quomodo insolenter victoria abusi sint pauci potentes, qui militum pro rep. decertantium parentes aut liberos possessionibus veteribus exarserunt, dicens, Interea dum sic pauci nobiles dominarentur, parentes. i. primogenitores militum aut parui liberi. i. legitimi nati qui se defendere nequi-

bant vti. secundum q̄ quisque erat affinis aut potius confinis. i. conterminum fundo potentiori, hoc est habens fundum affinem, & conterminum fundo potentiori, sicut Aen. 2. Iam proximus ardet vcalegon. i. domus eius. pellebantur sedibus. i. a possessionibus & habitationibus suis quietis. Nam auaritia. i. nobilitas cum potenti. i. adiuncta potentia, inuadere. i. inuadebat, & pollueret. i. polluebat omnia, & vastare. i. vastabat omnia, sine modo. i. mēsurā, & modestia, & habere. i. habebat, nihil pensi. i. considerati, neque sancti. i. inuiolabilis aut exempti à pollutione, quoad. i. donec præcipit. i. pessundedit semetipsam. Nam vbi. i. postquam reperti sunt primum ex nobilitate. i. inter nobiles sup. ali qui, qui anteponebant potentiam iniustā. i. per vim occupatā, veram. i. iustam, & ex meritis partem gloriam, ciuitas cepit moueri. i. agitari discordijs, & dissensio ciuili. i. inter ciues cepit oriri quasi permixtio terræ. i. quasi ex puluere concitato turbo fieret, aut quasi terræ motu ortu omnia permisceretur. Quæres, quomodo ex re bona, & honesta orta sit discordia, & dissensio tanti mali causa? Sed facilis est responsio: Dum. i. omnes auaritiæ ac dominationi inseruirent potentes, nec quisquam eorum plebeiorum partes respiceret, nulla erat discordia, dum potentes omnia, quæ vellent facerent, & imbecilles nullo adiutore freti omnia, quæ nolent perpeterentur. Vnde probat id exemplis Grac. qui nobilissimi, & potentissimi fuerant, dicens: Nam postquam Tyb. f. Grac. & C. Grac. quorum maiores. i. progenitores (f. Sempronius Gracchus, qui consul & collega Pub. Corn. Scip. patris Scip. Africani maioris missus contra Carthaginenses bello nauali feliciter dimicauit septem nauibus captis, ceteris in fugam uersis. Idem post Placentiam, & in agro Crotonensi feliciter contra Annibalem pugnavit. Tyb. autem Grac. Hannonem ducentem Pœnorum cum exercitu fudit apud Luceriam. Præterea ex stirpe materna erant Grac. de stirpe Scipionum, nam vt scribit Plin. lib. 24. cap. 5. Cornelia Grac. matris, quæ fuit Africani prioris filia, statua posita est in Metelli pub. porta, erat autem eloquentissima mulier quæ eloquentiæ filiorum non parum contulisse à Quint. censetur lib. 1. vnde de eius mulieris nobilitate dicit Iuuen. Sat. 6. Malo venusinam, quam te Corn. mater Grac. licet cum magnis virtutibus affers Grande supercilium, & numeras cum dote triumphos. Sed reuertamur ad ordinem) duorum inquam maiores addiderant reip. multum in Punico bello, atque alijs. i. bellis, cœpere vendicare. i. restituere per vendicationem plebem in libertatem. i. pristinam, & patefacere scelera paucorum, nobilitas noxia. i. culpabilis atque perculsa. i. atrota eo. i. propterea iterat obuiam. i. restitit actionibus Grac. [Modo] .i. interdum, per socios, ac nomen Latinum. i. homines nominis Latini, interdum per equites Rom. quos spes societatis. i. vt cum nobilibus participes esset, dimouerat à pl. & nobilitas necauerat ferro primo Tyb. f. Grac. cum M. Ful. Flac. deinde post paucos annos, Caium. f. Grac. trib. pl. ingreditent eadem. f. via, & seditione, & alterum. f. Tyberium Triuuirum. f. constitutum, colonijs deducendis. f. ad agros diuidendos. Et sanè. i. certe, animus non satis moderatus. i. temperatus, imò intemperatus fuit Grac. cupidine victoriæ. vnde ab Iuuen. seditionis inuuntur Sat. 2. vbi dicit. Quis tulerit Grac. de seditione quærentes? Sed fatius. i. melius & consultius est vinci bono. f. more. i. satis bonis moribus superari ab alijs, ita quod vt alij sint meliores dummodo tu bonus sis, quam vincere iniuriam malo more. i. vbi alij mali sint, & ita tu de eis vindictam sumas, aut malo more. i. exemplo. vt nobilitas malo more vicit iniuriam Grac. cum ea victoria male vsa sit & in dominationem verterit. Et ita sensus videtur melius esse ei qui succumbit dummodo bonum protendit, quam ei qui vincit, & victoria insolenter ad malum exemplum abutitur, vnde addit: Igitur nobilitas vsa ea victoria. f. in Gracchos, qui populares erant ex libidine sua. i. inordinata voluntate extinxit. i. sustulit de medio viuientium, multos mortales, id est homines, ferro, id est armis, seu gladio, aut fuga. i. exilio voluntario, & addidit sibi in reliquum, id est pro tempore futuro, plus timoris, quam potentiam, quia à plerisque timebantur nobiles, sed non propterea plus poterant, cum nullus eis faueret ex popularibus. Quæres. f. timeri potius quam amari, pessundebit, id est sub pedes deiecit, & subuertit plerumque, id est ferè aut vt plurimum magnas ciuitates. dum alteri. f. ciues, volunt vincere quouis modo, id est per fas, & nefas, alteros. f. conciuces suos, & volunt vlcisci acerbius. f. quam iustum, & æquum sit, aut acerbius, id est valde acerbe, victos. f. conciuces. [Sed si ego parum,] Id est

disponam aut intendam differere, id est diserte dicere, aut diuersimode pro diuersis sermonem facere, de studijs partium, id est dissidentium Romanorum, & de omnibus moribus ciuitatis, singillatim, id est per singula quasi singulotenus, aut pro magnitudine, id est iuxta magnitudinem. f. rei, tempus desereret, id est deficeret me, maturius, id est citius, quam res. f. materia seu argumentum narrandæ rei. Quamobrem cum omnia dicere nequeam, ego redeo ad incœptum, id est ad cœptam historiam.

Post Auli sædus, exercitusq̄. nostri sædam fugā, Metellus, & Syllanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloq̄. Numidia euenerat acri viro, & quanquam aduerso populi partibus, fama tamen equabili & inuiolata. Is vbi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega cōmunia ratus, ad bellum quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites eligere, scribere, præsidia vndique accersere: arma, tela, equos & cetera instrumenta militiæ parare: ad hoc cōmeatum affatim, denique omnia quæ in bello vario & multarum rerum egētī vsui esse solent. Ceterum ad ea paranda senatus auctoritate, socij, nomenq̄. Latinū, & reges vltro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio annitebatur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis, compositisq̄, in Numidiam proficiscitur, magna spē ciuium, cum propter bonas artes, tum maxime quod aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratum ante id tēpus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant. Sed vbi in Africam venit, exercitus ei traditur à Spurio Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neq; laboris patiens, lingua q̄ manu promptior, prædator ex socijs, & ipse præda hostium sine imperio & modestia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilijs, aut spei bonæ accedebat. Statuit tñ Metellus, quam & æstiuorum tempus, comitiorum mora immiuerat: & expectatione euentus ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, q̄ maiorum disciplina milites laborare cœgisset. Nā Albinus Auli fratris exercitusq̄. clade percussus, postq̄ decreuerat non egredi prouincia: quantum temporis æstiuorum in imperio fuit, plerumque milites in statutis castris habebat: nisi cum odor, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neq; more militari vigiliæ deducebatur: vti cuique libebat, ab signis ab erat, Lixæ permisti cum militibus, die noctuq̄. vagabantur: & palantes agros vastare: villas expugnare: pecoris & mancipiorū prædas certantes agitare: ea mutare cum mercatoribus vino aduectio, & alijs talibus præterea frumentum publice datum vendere: panem in dies mercari: postremo quæcunque dici, aut fingi queunt ignauiæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere: & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus quam in rebus hostilibus magnum, & sapientem virum fuisse comperio: tanta temperantia inter ambitionem sæuitiamque moderatum. Nanque edicto primo adiumenta ignauiæ sustulisse * dicitur: ne quis * vetusti quam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, ne ue in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisse. præterea

* vetusti
codices
nō hnt,
dicitur.

præterea transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munitur: vigilias crebras ponere: & eas ipse cum legatis circumire. item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse: ne quispiam ordine egrederetur: vt cum signis frequentes incederent: miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quàm vindicando, exercitum breui confirmauit.

SOLDVS

FActa digressione, postquam descripsit mores & partes ciuitatis, nunc reuertitur ad id, quod omiserat, vt ostendat quid factum sit, Romani fusi sunt à Iugurtha, & postquàm Aulus victus, foedus cum Iugurtha fecit. [Quamquam aduerso] .i. contrarius & inimicus, licet aduersus esset plebi propter factionem in famam integram, & incorruptam habebat. [Fama tamen æquabili] Quia nihil de seipso prauum & iniquum dicebatur. [Magistratum ingressus est] .i. vbi magistratum inijt. Cōsules, & alij magistratus aliquot mensibus ante declarabant, de inde calendis Ianuarijs magistratum inibant .i. magistratum Romanæ reip. administrare incipiebant. [Et quamquam aduerso populi partibus, fama tamen æquabili inuiolata, & incorrupta erat] Ordo est, pendens à superiori. Numidia euenerat Metello acti viro, & tamen erat fama æquabili, & inuiolata. .i. ipse Metellus, quamquam erat contrarius .i. aduersus populi partibus .i. quamquam Metellus erat inimicus partium ipsius populi, tamē erat æquabili fama, quia Metellus æquabiliter, & simulter probatus erat apud populum, sicuti apud senatum, quamuis esset inimicus populi propter partes, & sine dubio magna quidem laus est Metelli, q̄ vita eius & mores ita probabantur ab inimicis, sicuti ab amicis. [Aduerso partibus populi] .i. inimicus partium populi. [Alia omnia communia sibi cum collega ratus] .i. cum putasset alia omnia præter bellum, tam ad collegam, q̄ ad se pertinere, Metellus enim putabat alia omnia esse communia sibi cum collega, hoc est alia omnia, præter bellum, tam ad collegam quam ad se pertinere, sed bellum putabat præcipue ad se pertinere, quia illa provincia sibi per sortem euenerat, in qua illud bellum gerendum erat. Et ideo Metellus curam rerum aliarum omnium ad remp. spectantium collegæ suo relinquens, ad bellum præcipue animum intendit. [Prædidio vndique accersere] Pro accerserat, auxilia vndique à socijs petebat. [Ad hoc] .i. præterea. [Patranda] .i. perficienda. [Auctoritate senatus] q̄ senatus decreuerat, vt Latini ad hoc bellum auxilia mitterent. [Et reges] qui erant socij P. R. sicuti fuit, Eumenes, Ariobarzanes rex, & multi alij. [Vltro] Insuper. [Aduersus diuitias inuictum animum regebat] citius bene de Metello sperabant, ob hanc causam potissimum, quia sciebant illum pecunijs à Iugurtha corrumpi non posse, quemadmodum superiores duces, & legati corrupti fuerant, nam Metellus diuitijs vinci non poterat. [Exercitus iners] vitia describit exercitus corrupti. [A Spurio Albino proconsule] Albinus elapso anno non consul, sed proconsul erat. Consul autem & proconsulis idem erat imperiū, nam vterq; duodecim fasces .i. duodecim lictores habebat. [Lingua quam manu promptior] Magis promptus erat ad dicendum, quam ad faciendum. [Prædator] Exercitus Rom. prædas ex socijs agebat, & ipse erat præda hostium. [Sine imperio, & modestia habitus] .i. rectus sine auctoritate, & modestia, & hoc pertinet ad Aulum fratrem Albini consulis. [Ita] .i. hoc modo quia exercitus tanta in se vitia habebat. [Imperatori nouo] .i. Metello. Ordo est. Ita plus sollicitudinis accedebat nouo imperatori ex malis moribus, quam auxiliij, aut bonæ spei ex copia militum. Nouos imperator magis timebat propter malos mores & propter vitia exercitus quam sperabat propter multitudinem statuit tamen Metellus. Quamuis, inquit, tempus ætatis instaret bello opportunum, & eius euentum belli expectarent, tamen Metellus bellum inchoare noluit, priusquam exercitum licentia & lasciuia corruptum, ad normam veteris disciplinæ reuocasset. [Statuit tamen] Ordo est, tamen Metellus statuit non prius attingere bellum, quam coëgisset milites laborare disciplina maiorum, quamquam tempus æstimatorum imminerat mora comitiorum, & quamquam putabat animos ciuium intentos expectatione euentus. [Comitiorum mora] .i. propter moram comitiorum. Declarat quare tempus ætatis imminerat, & adhuc nihil fecerat, hæc fuit causa, quia magistratus suo tempore crea-

ri non potuerat, quia comitia impediabantur propter seditionem. Tribunorum Publij Luculli & Lucij Annij, qui continua re magistratum volebant, sicuti supra dixit, & ob hanc causam Metellus tardius consul creatus in provinciam venerat, ætate iam instans. [Expectatione euentus] .i. quia ciues intenti expectabant euentum belli. [Priusquam milites maiorum disciplina laborare coëgisset] .i. bellum inchoare noluit, priusquam milites instruxisset secundum disciplinam maiorum, nam lasciuia & licentia corrupti consuetudinem disciplinæ militaris vitio imperatorum amiserant, sicuti ipse Salust. declarat. [Nam Albinus] Non solum Aulus Albini frater, sed etiam Albinus ipse exercitum licenter habuit, & lasciuia corrumpi, & eneruari permisit. Ordo est. Nam Albinus percussus clade Auli fratris, & exercitus, habebat milites in castris stacius plerumque, nisi cum egestas, ardor, aut pabulum subegerat mutare locum, quantum temporis æstimatorum fuit in imperio, postquam decreuerat non egredi à provincia. [Provincia] .i. ex ea parte Africa, quam tenebant Romani. [Quantum temporis æstimatorum] .i. toto tempore ætatis, quo fuit imperio, videlicet proconsul. [Habebat] .i. tenebat. Albinus cum in provinciam venisset exercitum lasciuia corruptum inuenit, & ideo bellum contra Iugurtham tentare noluit, sed in provincia exercitum tenuit in castris toto tempore ætatis, quo fuit in imperio, nec milites ex castris egredi permittebat, nisi necessitas cogeret. Sed tamen milites sub norma militaris disciplinæ non tenebat, nam neque vigilias faciebant more militari, & licenter lixæ militibus permixti die noctuque vagabantur, agros vastabant, prædas cum mercatoribus permutabant, frumentum publice datum vendebant, & ex militibus mercatores quodammodo efficiebantur, quæ vitia Metellus, antequam bellum attingeret, primo quoque tempore, summa diligentia corrigere curauit. [Vigilia] .i. custodes exercitus. Vigilia, nocturna sunt, excubiæ, diurna. [More militari] .i. secundum morem militarem, nam militares inter se vigilias partiri solent. [Vt cuique libebat] Ordo est, vnusquisq; aberat à signis, vt pro sicut libebat cuique. Mos militaris disciplinæ est, ne miles discedat à signo .i. à vexillo suo. [Lixæ] Lixæ dicebantur illi, qui militibus aquam ad castra, vel ad tentoria ferre solebant, nam veteres lixam aquam dixerunt, vnde elixum dicitur quidquid aqua molitur, vel decoquitur. Nunc ergo dicit, Ministri militum cum ipsis militibus permixti licenter die noctuque vagabantur. [Palantes] .i. sparsi & vagantes. [Mancipiorum] .i. seruorum. Mancipium dicitur seruus, quod manu capiatur. [Vino aduectio] .i. vino quod aduectum erat, prædas cum vino commutabant. [Sed in ea difficultate] Dicit Metellum in corrigendis atque emendandis vitijs exercitus sapientem, & moderatum fuisse, quippe qui non milites puniendo, sed eos à talibus vitijs prohibendo breui tempore exercitum confirmauit. [In ea difficultate] Vt vitia purgaret exercitus. [Inter ambitionem seuitiamque moderatum] Ambitio dicitur blanditijs quædam lenitas affectata, seuitia dicitur in puniendo crudelitas. Nunc dicit Metellum inter ambitionem, & seuitiam medium se fuisse, vt in delictis emendandis, nec crudelitatem, nec inuiam rursus lenitatem ostenderet. [Nanque edicto] Metellus primo iussit, ne aliquis panem, aut cibum coctum in castris venderet, & ne lixæ sequerentur exercitum, & ne milites iumenta haberent, aut in castris, aut in agmine. Et hoc fecit, vt milites corpus ad laborem exercerent. [Adiumenta ignauia] .i. fomenta, & adminicula ignauia. Ignauia dicitur quando corpus à labore subducitur, atque subtrahitur. [Suttulisse] Subaudi, comperio. [Ne quisquam in castris panem] Ecce quomodo sustulit adiumenta ignauia. Nam hæc sunt, quæ ignauiam generant, & fouent, videlicet vendere panem in castris, & habere seruos, & iumenta. [Ne lixæ exercitum sequerentur] Vt milites non per lixas, & ministros, sed per seipsum necessaria sibi pararent. [Miles gregarius] .i. miles ex grege, nam legati, tribunos, præfectos cohortium, centuriones, & duces turmarum non prohibebat, quin seruos, & iumenta haberent. sed volebat, vt milites simplices, qui alijs non præerant, nec seruos, nec iumenta haberent, vt & in castris sibi ipsi per se ministrarent, & cum castra mouerentur, cibum per se, & arma portarent, sicuti paulo post ostenditur. [Nec in castris, ne ue in agmine] Hoc est, nec in exercitu cum stat, nec cum in exercitu cum incedit. Agmen proprie dicitur ordinata multitudo, sicuti multitudo exercitus incedentis. [Neque enim vno in loco stans proprie agmen dicitur] Vnde cum exercitus per ordinem incedit agmen dicitur. Metellus igitur iussit, ne miles gregarius seruum, aut iumentum haberet, neque

neque cum exercitus staret in castris, neque cum exercitus incederet, ut & in castris non per seruos, sed per seipsum sibi ministraret, & cum castra mouerentur & exercitus locum mutaret in ipso incessu, atque in itinere, non per iumenta, sed per seipsum cibum & arma portaret atque ita corpus labori assuefaceret, & induraret. Iumentum dicitur à iuando, iumenta enim sunt, quæ onera portant. [Ceteris arte statuisse modum] Subaudi cõperio. [Ceteris] .i. rebus, quæ ad militarem disciplinam pertinent. Præterea & diligentiam & prudentiam imperatoris ostendit. Hæc enim Metellus faciebat, non ex necessitate, sed ut milites ad normam, & instituta disciplinæ militaris informaret. [Transuersis itineribus] quæ exercitum inducebat, non per vias publicas, & rectas, sed ex transcurso per loca insueta, & vias ignotas. [Mouere] Pro mouebat. [Ac] Pro quàm, ita vallo & fossa ipsa castra muniēbat, sicuti si inimici, & hostes adessent. [Vigilias] .i. custodes exercitus. Nullum periculum instabat, & tamen ita tenebat exercitum, veluti si hostes adessent. [Item in agmine] In hoc autem loco aperte ostenditur quid sit agmen. Nam cum exercitus de loco ad locum mouetur, & per debitum ordinem incedens, & ambulans, agmen vocatur. Dicit ergo nunc Sal. Cum castra Metellus mouebat inter eundem, aliquando inter primos, aliquando inter medios, aliquando vero in ultimis erat, diligenter aduertens, ne aliquis ex ordine egrederetur, & ut milites conferti, & densi sub signis incederent, & ut cibum, atque arma portarent. [Adesse] Pro aderat, præsens erat, infinitiui ponuntur hic pro præteritis imperfectis indicatiui.

POST fœdus Pactionem. [Ac] Prompto ad omnia ob eunda. [Inuiolata] Inculpara. [Bello vario] Quia in diuersis locis erat pugnandum, & propterea omnia necessaria quærebant. [Nomen Latinum] Omnes Latij ciuitates. [Bonas artes] Obscientiam rei militaris. [Inuidum] Quia non erat auarus. [Id tempus] .i. Metelli. [Contusa] Fracta. [Iners] Piger. [Imbellis] Mollis. [Periculi] Ad inertiam. [Laboris] Ad molliem. [Prædator ex socijs] Quia spoliabat confederatos. [Ipse præda] Quia erat spoliatus a Iug. [Ex copia militum] Quia non numerum militum, sed virtutem considerabat. [Æstiuorum] Æstiuâ mensē Martio incipiunt. [Euentus] Successus Metelli. [Odor] Qui procedebat ex excrementis ventris, & ex immunditijs ciborum. [Expugnare] Per vim ingrediebantur. [Ex alijs talibus] Ut pane, carnibus. [Sed in ea difficultate] Ordo. Comperio Metellum moderatum. fuisse inter ambitionem, & seui tantatemp. non minusquam comperio fuisse virum magnum .i. fortem, & sapientem. In rebus hostibus. [Adiumenta ignauia] Seruos, cocos, calones. [Cetera] .i. militibus. [Arte] Summo ingenio. [Frequentes] Densi.

QUANQUAM & æstiuorum tempus comitorum mora imminuerat. Mora nominandi casu dictum est, ut recte exposuit Badius. Soldus putauit auferendi casum esse, ideoque hunc locum mire, ut solet pleraque, exponit.

POST Auli fœdus] Conclusa artificiose digressione de seditionibus Romæ paulo ante hanc historiam oris, tendit ad narrationem historię, dicens: Q. Metellus, de quo Flaccus in principio secundi Car. Motum ex Metello consule ciuium, &c. & M. Syllanus cognomine non factione, designati. in futurum annum creati consules. f. post fœdus Auli .i. quod Aulus frater Albini consulis derelictus ab eo in exercitu pro prætore percussit, cum Iug. deprehensus ab eo in solitudine, & fœdam .i. turpem, & ignominiosam fugam exercitus nostri .i. Romani, qui fugerant à conspectu Iugurthæ noctu ad orientis ut visum est. Ipsi partierant .i. diuiserant inter se prouincias, & Numidia .i. prouincia Numidica, obuenerat. i. forte aduenerat Metello, appositiorie aut existenti viro acri .i. strenuo, & quanquam aduerso paribus populi .i. quanquam erat aduersus, & contrarius partibus populi .i. plebeiis, eo quod nobilium parti faueret, tamen subaudi viro, fama æquabili, & inuiolabili .i. habenti famam æquabilem .i. æqualiter ab utrisque partibus æquam .i. in bonam partem acceptam, & inuiolatam .i. incorruptam. [Is] .i. Q. Metellus, ubi .i. ut, vel cum ingressus est primum magistratum .i. consularem, aut consulatum ipsum .i. iudicans alia omnia sup. esse sibi cum collega .i. non pertinere ad se solum, sed simul ad collegam, præter bellum, intendit animum ad bellum quod gesturus erat .i. solus. [Igitur diffidens] Dicitur Metellum ad bellum adiecit animum suum quo circa profequitur quid egerit, dicens: Igitur Metellus diffidens veteri exercitui .i. corrupto in prouincia Africana, cepit sup. eligere milites, & scribere iam electos, aut se offerentes, accersere .i. aduocare vndique .i. ex confederatis ac socijs, præsidia .i. milites, qui

exercitui præsidio essent, & parare, arma .i. defensua, ut sunt munimenta corporum, & tela .i. arma inuasua quæ eminus iaciuntur, equos & cetera instrumenta militiæ. Ad hoc .i. insuper, com meatum .i. victualia (ut dicunt) pro exercitu, affatim .i. abunde, denique cepit parare, aut exponamus omnes infinitum pro im perfectos indicatiuos, parare .i. parabat, omnia quæ solent esse vsui .i. utilitati aut vtilia, in bello, vario .i. multiplici, & ancipiti, & egentia multarum rerum. Ceterum socij .i. Romani imperij, nomen Latini .i. quicumque Latini dicebantur, & reges .i. externi, & socij atque amici Romano imperio, mittere .i. mittebant vtro .i. non rogati aut priusquam rogarentur, auxilia ad patranda .i. perficienda ea .i. quæ Metellus parat, auctoritate fenatus .i. intercedente. Postremo omnis ciuitas annitebatur .i. ad auxilia præstanda Metello. Itaque Metellus omnibus rebus paratis, & compositis ex sententia sup. sua .i. sicut sentiebat parandas, & componendas, proficiscitur in Numidiam sup. cum magna spe ciuium, tum .i. partim, aut legamus, potius cum .i. cum ita sit quod propter artes bonas quas nouerunt in eo sitas, tum maxime .i. præcipue quod gerebat, animum inuictum aduersus diuicias, quibus Iugurtha ceteros expugnauerat, & sup. quod non stræ .i. Romanæ opes crant contusa .i. contracta quasi contundendo, ante id tempus, avaritia magistratum in Numidiam missorum, & opes hostium .i. Iugurthæ, & militum eius erant auctæ .i. eadem avaritia. Sed ubi .i. postquam venit in Africam, exercitus traditur ei à Spurio Albino proconsule .i. fungente vice consulis cum non esset consul post elapsum annum: (ut tamen Valla censet proconsul non est qui pro consule præest prouincie, sed qui cum potestate consulari extra ordinem, & ad aliquam prouinciam administrandam mittitur. præterquam quod non xij. fasces eum præcedunt, qui præcedunt consulem, sed tantum sex ut etiam prætorem, & præsidem. Pro prætor, non qui pro alio præturam, sed extra ordinarium gerit. Itaque dicitur Proquaestor, & si qui sunt alij huiusmodi nominum magistratus. Soldus tamen hoc loco etiam pro consuli xij. fasces, & lictores assignat. Sanè Albinus cum per seditiones comitia non haberentur proconsulatum obtinuit ne exercitus in Africa sine capite palaret) traditur dico iners .i. expers bonarum artium, imbecillus .i. amissus ex languore, & torpore viribus, & neque patiens .i. toleratius laboris, quia imbecillus erat, neque periculi, quia iners, existens promptior lingua .i. ad obmurmurandum, aut ad se iactandum, quam manu .i. ad fortiter pugnandum, & existens prædator .i. agens prædas ex socijs, & ipsa præda hostium .i. facile diripiendus ab hostibus, habitus .i. rectus, & tractus ab Albino, & Aulo sine imperio .i. decenti, & sine modestia .i. vitæ, & ita plus sollicitudinis .i. curæ de reformando exercitu, accedebat .i. adueniebat, imperatori nouo .i. Metello, e malis moribus militum, quam auxilij aut bonæ spei .i. de victoria obtinenda, ex copia .i. abundantia militum, quia multos milites nouos adduxerat. Certum est accedo cum datiuo (vnde accessio) significare adiungi. [Statuit tamen Metellus] Quia, inquit, plurimum sollicitudinis accedebat Metello ex dissolutione militum non constituit prius bellum attingere quam milites labore exercuisset, & confirmasset, quanquam duæ causæ eum urgebant ad properandum, altera, quod mora comitorum impeditorum per diffusionem imminuerat tempus æstiuorum .i. expeditionum quæ in æstate solent fieri. Vbi quidam legunt imminere aut immineret, sed nihil ad rem. Altera quod animi omnium desiderabant videre euentum rei, ut ex ordine latius patebit quæ talis est: Metellus quanquam modo .i. dilatio comitorum facta per tribunorum plebis diffusionem imminuerat .i. minus & breuius fecerat, tempus æstiuorum .i. eorum, quæ in æstate fieri solent, & quanquam putabat animos ciuium intentos expectatione .i. per expectationem euentus, hoc est exitus belli, tamen statuit non attingere prius bellum, quam coëgisset milites laborare .i. labore assue fieri disciplina .i. ex disciplina, & institutis maiorum .i. veterum imperatorum. Nam Albi percul .i. attonicus, clade .i. decussione, & aduersitate: Auli fratris, sup. sui, & exercitus supp. eius, qui ab Iugurtha victi, & sub iugum missi fuerant, postquam decreuerat non egredi prouincia .i. Africana quam R. tenebant, habebat plerunque .i. ut plurimum milites in castris statutis .i. iam constitutis, ita ut non exercerentur in eis statuendis, aut legatur in castris statutis .i. non motiis sup. per tantum temporis .i. quantum temporis æstiuorum .i. gerendorum in æstate aut æstiuationum fuit in imperio .i. ad imperium exercendum in eos. alij habent in imperio, ut sit quantum temporis æstiuorum fuit in imperio .i. exercendo, habebat dicit ferè semper nisi cum odor .i. grauis .i. fœtor, aut egestas

pabuli. i. nutrimenti, subegerat mutare locum. Sed neque vigiliae ducebantur. Cuius Albinus, sub quo exercitus non minus corruptus fuit quam sub Aulo more militari. i. ut in militia fieri solet super. quisque aberat a signis. i. vexillis. ut. i. quemadmodum libebat cui. Lixae. s. bauuli aquarum, qui a veteribus lixae dicebantur, unde elixum dicitur quidquid aqua mollitur, & decoquitur, unde & lixiuum, & elixas. i. in qua decoctas carnes dicimus, erant autem vtilissimi ut nunc quoque sunt, & tamen permixti cum equitibus vagabantur die & noctu, palantes. i. sine ordine vagantes, vastare. i. vastabant, agros, & expugnare. i. expugnabant, non castella aut oppida, sed villas. i. domos rusticas. i. & agere. i. agebant, certantes. i. certatim, praedas pecoris, & mancipiorum. i. manu captorum. i. seruorum, qui cum capti essent & interfici possent, quia seruati sunt, serui dicti sunt, & mancipia, quia manu capti & tenti, unde in libertatem manumissi dicebantur, & mutare ea cum mercatoribus pro vino aduectio. i. aduecto ex aliena regione ubi melius nascebatur, & alijs talibus. s. gulae, & focordiae fomentis. Praeterea vendere. i. vendebant, frumentum datum publice. s. ab imperatore in menses singulos, & mercari. i. mercabantur panem in dies. s. singulos. i. quotidianum ut recentem haberent. Postremo quaecumque probra. i. dedecora ignauiae, & luxuriae quaerunt aut dici, aut fingi fuerant cuncta. i. simul omnia, & alia amplius, quae. s. neque fingi. i. neque dici queunt, saltem ab ingenio pudendi. vult. n. ex indulgentia inter eos nata obscena vitia quae dici nolunt, sed ne fingi quidem a pudicis animis. Sed ego comperio Metellum fuisse magnum & sapientem virum. non minus in ea difficultate. s. reformandi exercitus, quam in rebus hostilibus. i. contra hostes gerendis, utpote moderatum tanta. i. tam insigni, & praestanti terperantia inter ambitionem. i. cupiditatem dignitatis magistratum, ad quos ferè ambientes. i. populo supplicantes, & obsequentes perueniunt & seuitiam. rigorem nimis seuerum. [Nāque edictio] Recitat qua via se Metellus magnum virum ostenderit in confirmando exercito, dicens. Nam Metellus dicitur fuisse. i. de medio quasi callido consilio submouisse, primo. i. in initio adiumenta. i. fomenta, ignauiae. i. torporis, & vecordiae ac pigriciae, & super. prohibuisse, ne quisque venderet in castris panem, aut quem. i. aliqueum alium cibum coctum. Ne lixae. i. aquarum bauuli & in ceteris etiam militum ministri, sequerentur exercitum, & ne miles gregarius, id est de grege, hoc est de communi numero, qui pro se tamen stipendium acceperat haberet in castris, id est dum quiete in castris, id est vallo munitis degeret, ne ue in agmine hoc est in actu, seu migratione exercitus, dum enim ingreditur, & quasi ab dum agit exercitus dicitur agmen non quando quiescit, seruum. s. hominem, aut iumentum. i. adiuuamen ab equo, mulo, asino, camelo, &c. & dicitur statuisse ceteris super. rebus modum. i. mensuram, & moderationem. Praeterea Metellus mouere. i. mouebat quotidie castra itineribus transuersis. i. non per vias stratas, sed ex transuerso per agros, & arua ut labore exerceret milites, unde & exercitus dicitur, & munire. i. muniebat castra, valle hoc est munimento facto ex vallibus. i. truncis, & stipitibus arborum. (Vallum. n. dicitur tale munimentum, & vallus stipes aut truncus) fossa. s. circumcauata opera manuali, & ponere. i. constituere crebras vigilias, & ipse. s. ut dicitur in propria persona seu ipsemet circumire. i. circumibat cum legatis, eas vigilias, hoc est vigilantes, an vigilantium munere recteungerentur. Item ipse adesse. i. aderat, in agmine, hoc est quando duceretur in alium locum, hoc est dum migraret exercitus, modo. i. interdum in primis hoc est in prouincijs seu inter primos, modo hoc est interdum, in postremis, & saepe in medio ne quisquam egrederetur ordine. s. assignato. Vbi egredior ablatiuo iungitur. sicut Aen. ij. Est vrbe egressus, & in j. Ser. Hor. Egressum magna me cepit Aticia Roma, ut ipsi incederent frequentes cum signis, & miles non lixa nec iumentum portare cibum & arma. Ita. i. sic confirmauit. i. stabiliiuit exercitum breui. s. tempore, magis prohibendo à delictis, quam vindicando. i. vindictam sumendo de commissis.

INterea Iugurtha ubi quae Metellus agebat ex nuncijs accepit: simul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditioem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberisq. vitam peterent: alia omnia dederent P. R. Sed Metello iam antea experientis cognitum erat, genus

Numidarum infidum ingenio mobili: nouarum rerum, auidum esse. Itaque legatos alium ab alio diuersos aggredditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, ut Iugurtham maxime viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent. Ceterum palam, quae ex voluntate forent, Regi nunciare iubet: deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu in Numidiam proccedit, ubi contra belli faciem tuguria plena hominum, pecora, cultoresq. in agris erant, ex oppidis & mapalibus praefecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, comeatum portare; postremo omnia, quae imperarentur, facere. Neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere: late explorare: omnia illa deditioem signa ostentui credere: & insidijs locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos erat. In postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat. In utrunque latus auxiliarios equites tribunis legionum, & praefectis cohortium dispertierat, ut cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatis hostium propulsarent. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiae inerat, ut absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur.

INterea Dixit quid fecerit Metellus imperator, postquam venit in castra. Nunc dicit quid fecerit Iugurtha, postquam lauduit per nuncios ea, quae Metellus agebat in castris. [Simul] .i. & [Innocentia] .i. integritate, quia Metellus pecunijs corrupti non poterat. [Sed Metello] Metellus cum ad se venissent legatis Iugurthae, ut dederent regnum Iugurthae, & omnia quae debebat, tentauit cum ipsis legatis: ut Iugurtham, vel viuum, vel mortuum sibi traderent. Et hoc cum ipsis tractauit, quia sciebat gentem Numidarum esse infidam, & ingenio mobilem, atque aptam prodicioni. [Sin id parum procederet] .i. si id ad effectum venire non posset. [Ceterum secreto cum legatis tractauit, de prodicione Iugurthae, sed aperte coram omnibus dixit, quid vellet, ut Iugurthae nuncia eat. [Intento] .i. parato, atque infesto. i. aduerso. [Contra belli faciem] .i. contra speciem belli, quia in Numidia non apparebat, quod bellum gereretur. [Mapalibus] .i. domibus pastoralibus. Nam ut supra dixit, aedificia agrestium mapalia, dicebantur. [Illa deditioem signa] Signa deditioem erant, ut cultores & pecora essent in agris, & quod Iugurtha praefectos obuiam Metello misisset qui dicerent, se paratos esse facere quidquid Metellus imperaret. Sed Metellus credebat haec signa deditioem fieri, magis ad ostentationem quam ad veritatem, credebat enim Iugurtham simulare, ut insidijs locum inueniret, & insidijs locum teneret, & Metellus credebat Iugurtham tentare locum insidijs. [Itaque] Quia timebat insidias Metellus. [Expeditis] .i. cum cohortibus leuis armaturae. Nam cohortes expeditae, dicebantur cohortes leuis armaturae, quae grauius armis non erant impeditae, ut clypeo, & galeis, sed expeditae, leues ad cursum, tela missilia gerebant. [Cohortibus] In cohorte, sicuti & in legione numerus militum variatus est. A Gel. dicit in legione fuisse lx. centurias, triginta manipulos, decem cohortes, ex quo colligitur in legione vna sex millia militum fuisse. Nam centurias centum homines, manipulus ducentos, cohors sexcentos continebat. Sed, ut tradit Festus Pomp. primus C. Marius sex militum, & ducentorum millium legionem instituit, cum antea quatuor millium fuisset, ut aperte Liuius docet. [Funditorum] Funditores dicuntur, qui funda pugnabant. Nam glandes plumbeas funda iacebant in hostem. Virg. Pars maxima glandes, Lucentis spargit plumbi. Est autem glandis plumbum in modicum informatum. Funda autem à fundendo dicta. i. ab emitendo. [Delecta manu] .i. electa multitudine. [In postremo] .i. in postrema parte exercitus. Vide quanta erat prudentia, & peritia, ac diligentia imperatoris, cum agmen incederet, non negli-

MARZ.

O

I

N

cit.

I

ad

est

insu

ageret,

Metell

natus e

nec fin

lum, cu

modo

derent.

cognita

tiam ge

nio mo

pidum

fuis. In

animo,

iussos,

postqu

ni sui fa

pollicer

porissim

gebat

gebat disciplinam militarem, licet nullum periculum instaret, sed ipse inter primos erat cum armatis cohortibus, Marius le-
 gaturn in postrema parte locauerat, deinde à lateribus tribuni
 legionum, præfecti cohortum cum equitibus curabant, ne equi-
 tes hostium à latere pedites Romanos inuaderent. Nam apud
 antiquos maior pars exercitus ex pedibus constabat. Et pedi-
 tes quidem in medio, equites à latere collocabant, tam in acie,
 quam in agmine. Acies dicebatur cum exercitu pugnabat. Ag-
 men cum incedebat. [Permixti velites] velites rorarij, & feren-
 tarij idem sunt. Sunt autem milites leuis armaturæ, armis gra-
 uibus non impediti qui prælium inchoant non multis iaculis. Velites dicti ἀπὸ τῆς βλάστη. i. à iaculando, quia tela missilia in ho-
 stem iaculantur, vel à velaneo, vt tradit Festus Pomp. eo q̄ vela-
 ti. i. vestiti & inermes sequerentur exercitum, siue velites dicti
 expediti milites, quasi volitantes, vt idem Festus ait. Rorarij
 milites appellabantur, qui antequam congressæ erant acies, pri-
 mo non multis iaculis prælium initiabant, tractum autem, q̄
 ante maximas pluias cælum rorare incipiat, vnde, quia ante
 pugnam grauem, hi leuem pugnam committentes, tela in mo-
 dum roris spargebant, rorarij sunt appellati. Ferentarij milites
 leuis armaturæ, q̄ quidquid opus esset auxilio ferrent, ex
 cursu leuibus armis, grauibz non impediti. Sal. in Catil. post-
 quam eo ventum est, vnde à ferentarijs prælium committi pos-
 set. Metellus igitur Velites equitibus auxiliarijs permiscuit cir-
 ca latera peditem, vt hostium equitatum arcerent. Equites au-
 tem auxiliarij erant non Romani, sed qui à socijs & ab alieni-
 genis in auxilium ad id bellum missi erant. [Nam in Iugur.]
 Quamobrem Metellus tanta diligentia agmen instruebat, quia
 in Iugurtha tantus dolus erat, & tanta peritia locorum & mili-
 tiæ, vt etiam absens & pacem ac deditioem offerens timendus
 esset. [Incerto haberetur] .i. dubium esset, an esset perniciosior
 absens, an præsens, an gerens pacem, an gerens bellum, & pro-
 pretea, quamuis Iugurtha nunc abesset, & pacem ad deditioem
 Metello offerret, tamen propter dolos eius ac perfidiam, & pro-
 pter peritiam militiæ, non minus timebatur à Metello, quam si
 præsens fuisset, & bellum gessisset.

INTEREA) Dum Metellus exercitabat exercitum.
 [Suis rebus] Statui suo quia ignoscebat actum de regno. [Ve-
 ram deditioem] Quia supra falsam fecerat. [Dederent] Tra-
 derent in potestate populi Rom. [Insidum] Fœdistragum. [In-
 genio mobili] Natura inconstanti. [Aggreditur] Alloquitur.
 [Tentando] A longescitahdo. [Opportunos] Sibi commodus
 ad rem. [Procedit] Ingredditur. [Faciem belli] Speciem belli,
 quia non videbatur bellum. Nam casæ pastorum erant sine ti-
 more. [Accirco] Ob humilitatem Numidarum. [Explorare] .i.
 loca late a longe, [Apud primos] .i. in prima parte exercitus.

GLAREANVS.

OMNIA illa deditiois signa ostentui esse credere, & insi-
 dijs locum tentare) vetulus codex verbum, Omnia, ad superio-
 ra necit, late explorari omnia. Idem fore pro esse legit. Aldi-
 nus codex vtrunque sustulit, quod placet. At illud, Et insidijs
 locum tentare, ita subiungitur, quasi Metellus insidijs locum ten-
 tet, cum ad regem referatur. Non dubitauit enim Metellus Iu-
 gurtham his technis locum insidijs quærere.

ASCENSIVS.

INTEREA) Docet quid contra fecerit Iugurtha ac di-
 cit. Iugurtha interea vbi accepit hoc est intellexit, ex nuncijs
 .i. ad explorandum missis, ea quæ Metellus agebat & simul hoc
 est insuper factus certior. i. edoctus Romæ, hoc est cum Romæ
 ageret, de innocentia .i. de integritate, & incorruptione eius .i.
 Metelli, diffidere. i. diffidebat, aut diffidere cœpit suis rebus ac co-
 natus est demum tunc facere deditioem veram .i. non fictam
 nec simulatam. Igitur mittit legatos ad consulem. .i. Metel-
 lum, cum supplicijs .i. supplicationibus. Qui peterent tantum-
 modo ipsi. i. Iugurthæ & liberis sup. eius, vitam .i. salutem, & de-
 derent .i. penitus in potestatem darent P. R. alia omnia. [Sed
 cognitum erat Metello iam antea experimentis] .i. per experien-
 tiam genus Numidarum esse, insidum .i. sine fidelitate, & inge-
 nio nobili. i. habere ingenium mobile, & esse audium. i. percu-
 pidum rerum nouarum .i. permanendi in propositis ac pactis
 suis. Itaque .i. & ita Metellus aggreditur .i. hostili, sed occulto
 animo, legatos .i. Iugurthæ diuersos. i. diuisos, & in diuersa ite-
 iusos, alium ab alio, ac tentando .i. experiendo animos eorum,
 postquam cognouit opportunos sibi .i. ad proditioem domi-
 ni sui faciendam eo q̄ auari & perfidi essent, persuadet sup. eis,
 pollicendo multa, vt. i. vt traderent sibi Iugurtham maxime .i.
 potissimum viuum. Sin. i. sed si. ad. f. tradere cum viuum, proce-

dat parum. i. non inueniat prosperum successum, vt traderet si-
 bi cum necatum. i. occisum ferro, & iubet, quæ forent ex volun-
 tate nunciari regi. .i. Iugurthæ palam, deinde. i. postea paucis die-
 bus .i. interpositis, procedit in Numidiam exercitu intento .i. f.
 ad sui defensionem, & infesto. i. parato ad vim inferendam, vbi
 .i. in qua Numida erant tuguria. i. villæ ac domus rurales plena
 hominum. .i. agricolatum, contra faciem .i. speciem belli quia à
 facie belli in aduentu inimici omnes aufugere solent, & pecora
 & cultores erant in agris, præfecti regis procedebant ex oppidis
 & Malalibus. i. tugurijs illis agrestibus quæ Virg. etiam maga-
 lia vocat Aeneid. .i. obuiam. f. Metello & exercitui eius honoris
 saltem simulati gratia: parati dare frumentum & portare com-
 meatum. i. victualia exercitui, & parati postremo. i. q̄ postremo
 dicebant, facere omnia quæ imperarentur à Metello. Neque
 Metellus incedere. i. incedebat iccirco minus agmine munitio .i. f.
 cōtra insultum, sed pariter. i. pariformiter incedebat ac si hostes
 adessent, & explorare. i. explorabat late ne laterent insidias, & cre-
 dere. i. credebatur, omnia illa signa deditiois esse ostentui, hoc est
 ad ostentationem simulatam, & tentare. i. tentando parare insi-
 dijs locum, hoc est opportunitatem. Itaque. i. & ita quia omnia
 habuit suspecta, ipse erat apud primos cum cohortibus expediti-
 tis, hoc est leuis armaturæ quæ hastilia, hoc est iacula gerentes,
 & aggredi & regredi celeriter poterant. Erant autem olim in
 legione vt dicit Gellius sexagintæ centuriæ, triginta manipuli,
 & decem cohortes, hoc est sex millia militum. Nam centuria
 centum, manipulus ducentos, cohors sexcentos continebat. Sed
 C. Marius auctore Festo sex millium, & ducentorum legio-
 nem instituit, cum antea etiam quatuor millium fuisse Linius
 aperte doceat. Item cum delecta. i. exquisita manu, hoc est mul-
 titudine funditorum. i. iacientium glandulas & funda. vnde Maro:
 Pars maxima glandes Liuentis spargit plumbi, & sagittariorum,
 .i. emittentium sagittas. C. Marius legatus, curabat in extremis
 .i. in extrema acie cum equitibus, & imperator dispartierat in
 vtrunque latus tribunis legionum & præfectis cohortum, equi-
 tes auxiliarios. i. qui inclinanti aciei auxilio venirent, non enim
 locum tutandum acceperant, vt velites. f. rorarij & ferentarij .i.
 leuis armaturæ milites ab helistein. i. circumflectendo dicti, quo
 cunque accenderent propulsarent cum his. f. auxiliarijs, equita-
 tus hostium. Nam tantus dolus, & tanta peritia locorum, &
 militiæ erat in Iugurtha vt haberetur in incerto an esset perni-
 ciosior, hoc est nocentior absens an præsens, & an gerens pa-
 cem, an gerens bellum.

ERat haud longe ab eo itinere, quo Metellus per-
 gebat, oppidum Numidarum nomine Vacca, fo-
 rum rerum venalium totius regni maxime celebratū:
 vbi & incolere, & mercari consueuerant Italici gene-
 ris multi mortales. Huic consul simul tentandi gra-
 tia, & si paterentur opportunitates loci, præsidium im-
 posuit. præterea imperauit frumentum, & alia quæ
 bello vsui forent, comportare: ratus id, quod res mo-
 nebat, frequentiam negociatorum, & comeatum iu-
 uaturum exercitum, etiam paratis rebus munimento
 fore. Inter hæc negocia Iugurtha impensius legatos
 supplices mittere, pacem orare: præter suam, libero-
 rumque vitam omnia Metello dedere. Quos item
 consul vt priores illectos ad proditioem domum di-
 mittebat, Regi pacem, quam postulabat, neque abnue-
 re, neque polliceri, & inter eas moras promissa legato-
 rum expectare. Iugurtha, vbi Metelli dicta cum fa-
 ctis composuit, ac suis artibus tentari animaduertit,
 quippe cui verbis pax nunciabatur: ceterum re bel-
 lum asperrimum erat: vrbs maxima alienata, ager ho-
 stibus cognitus, animi popularium tentati, coactus re-
 rum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explo-
 rato hostium itinere, in spem victoriæ adductus, ex op-
 portunitate loci, quam maximas potest copias om-
 nium generum parat: ac per tramites occultos exer-
 citum Metelli anteuenit.

Salust.

K

Oppidum

SOLDVS

Oppidum Vacca nomine). s. ciuitas, quæ vocabatur Vacca. [Forum rerum venalium] Totius regni maxime celebratum. Forum dicitur locus negotiationis, hic dicitur, quod illuc feruntur ea, quæ venduntur. Vacca igitur ciuitas erat forum rerum venalium totius regni, quia tota prouincia Numidiæ illic confluebat ad emendum & vendendum, quæ opus erat. [Incolere]. i. habitare, in hac ciuitate multi mercatores Italici habitabant. [Huic] Ordo est. Consul imposuit præsidium huic. s. oppido tentandi, gratia, quid animi haberent. Ponere præsidium est imponere milites ad custodiam, & tutelam ne ciues deficiant ad hostem, & ut ciuitas tutior sit ab hoste. [Tentandi gratia] Metellus imposuit præsidium huic ciuitati Vaccæ ut tentaret, an Iugurtha veram, an fictam deditioem fecisset. Nam si ficta fuisset deditio, ciues non passi essent, ut Metellus imponeret præsidium. [Bello vsui forent]. i. quæ opus essent ad bellum. Nam vsus est, significat opus est. Virg. viij. Nunc viribus vsus. [Præterea imperauit] Metellus imperauit. s. ciues Vaccenses, comportare frumentum, & alia, quæ forent vsui belli. [Ratus] Dicit quare Metellus huic ciuitati præcipue præsidium imposuit, quia videbat propter frequentiam, & accessum mercatorum, qui illuc assidue conueniebant, fore, ut suis iuuaretur exercitus, & ei necessaria non deessent. [Forent]. s. frequentiam, & com meatum & negotiorum. [Vt priores] Sicut priores legatos. Nam supra dixit, Metellum cum legatis Iugurthæ tracta uisse de proditione. [Promissa legatorum expectare] Expectabat id quod promiserant legati, videlicet, ut sibi traderent Iugurtham, vel viuam, vel mortuam. [Iugurtha] Ordo est. Iugurtha coactus necessitudine rerum, statuit certare armis, ubi. i. postquam composuit dicta Metelli cum factis, ac postquam animaduertit se tentari suis artibus, quippe. i. quia, cui nunciabatur pax verbis, sed bellum erat asperrimum in re, & postquam vrbs maxima est alienata, & ager est cognitus hostibus, & postquam animi popularium tentati. s. sunt. Cum, inquit, Iugurtha videret Metellum aliud dicere, & aliud facere, promittere pacem, & gerere bellum, & videret se ammississe maximam vrbs. i. Vaccam statuit cum Met. bello contendere. [Composuit]. i. comparauit. Nam componere est comparare. Virg. in Buc.

Sic patris componere magna solebam.

[Dicta cum factis composuit] Nam Iugurtha comparando dicta Metelli cum factis, cognouit facta eius conuenire cum dictis. Nam aliud dicebat, aliud faciebat, promittebat pacem, & bellum inferebat. [Ac se suis artibus tentari animaduertit] Iugurtha cognouit Metellum uti his artibus contra se, quibus ipse Iugurtha uti solebat contra alios, videlicet dolis, & fraudibus. [Artibus]. s. dolis & fraudibus. [Quippe] Ecce declarat dolos Metelli, qui pacem Iugurthæ promittere videbatur, & bello illum insequeretur. Et hic proprie dicitur dolus, quando alius dicitur, & aliud fit. [Alienata]. i. amissa. Nam, Metellus, eam in suam potestatem redegerat, imposito præsidio. [Animi popularium]. i. animi hominum vulgarium, & infimorum. Nam popularis est, qui à populo amatus est, popularis ciuis est, popularis humilis, popularis vilis. [Tentati]. i. sollicitati. Ex opportunitate loci Iugurtha sperabat vincere propter opportunitatem loci ipsum autem locum infra describit. [Anteuenit]. i. præoccupauit Iugur. cum cognouisset quo tendebat Metellus cum exercitu, eo ipse prior venit.

MARL.

Celebratum] Frequentatum. [Tentandi] Probandi animi Iugurthæ. [Monebat] Suadebat. [Impensius] Diligentius. [Quos]. s. legatos. [Dimittebat]. s. domum. [Illectos] Inuitatos. [Composuit] Coniunxit. [Ceterum re] In effectu. [Cognitus hosti] Romanis, qui iam erant locorum, & viarum peritis. [Tentati]. s. sollicitationibus. [Opportunitate loci] Non viribus militum, quia erat militibus impar Romanis.

GLAR.

Hvic] cos. simul tentandi gratia si paterentur] Hic locus mirum in modum corruptus est, neque in vilo codice mihi recte emendatus. Iuuat tamen Lectorem aliqua parte ex diuersis, quanquam corruptis, codicibus collati loci. Badius conatus est hunc emendare, sed non potuit, existimauit enim Metellum præcepisse præsidij militibus importare oppidanis frumentum, quod nunquam facerent Rom. nisi alia causa vrgeret. Ceterum pro huic, etiam putat legi posse Huc, & pro Paratis rebus, Pacatis rebus, quod non rejicio. Deinde quod Comportare pro Præparare quidam codices habent, nihil refert, cum neutrum requirat sensus, & ego vtrunque plane supposititium existimo. Imperare frumentum, & quæ bello vsui forent, cum latine, tum frequenter dicitur. Quare hunc locum ita legendum existimo. Huic cos. simul tentandi gratia, si paterentur, simul propter op-

portunitatem loci, præsidium imponit. Præterea imperauit frumentum, & alia, quæ bello vsui forent, ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiorum, & com meatum iuuaturum exercitum, etiam pacatis rebus, munimento fore.

A S C E N S I V S.

ERAT] haud longe, &c.) Docet quomodo præsidium. i. manus militum ad custodiam, ac defensionem Vaccæ oppidi Numidarum ipsi impositum sit à Metello. Ceterum cum corruptus hic fuerit locus diuersi diuersimode pro suo quisque captu integritati restituere conati sunt. Alij. n. textus habent sic, Huic consul simul temperandi gratia, & capiendi, si paterentur. quia simul solum dici nequit. Præterea alij addunt illic, & com meatum (populi iuuaturum exercitum) quod alij non addunt. In sententijs quoque est discrepantia. Nam quidam intelligunt com meatum portandum ex oppido ad exercitum, alij contra ab exercitu in oppidum, dicentes, quod aliter dixisset non comportare, sed asportare. Nos autem pro captu nostro interpretabimur qui talis est. Oppidum Numidarum nomine Vacca erat haud longe ab eo itinere quo. i. per quod Metellus pergebat (aposterior aut existens) forum. i. emporium rerum venalium totius regni. s. Numidiæ, & celebratum. i. celebre, & nobile ex frequentia negotiatorum magnorum effectum, maxime. i. præcipue, ubi. i. in quo multi mortales. i. homines, generis. i. nominis Italici confueuerant incolere. i. residere, & mercari res. i. merces. Consul. s. Metellus imposuit huic aut huic. i. in hoc oppidum præsidium, simul gratia tentandi. s. animos vaccensium, quia si præsidium recusassent declarassent se hostes, & sup. simul gratia capiendi si præsidium admittere nollent. (Est autem ut sæpe dixi, præsidium garnison vulgo dictum) & si opportunitates loci paterentur. i. ipsum capere. Præterea imperauit. s. militibus suis, qui præsidio futuri erant comportare. i. in oppidum frumentum, & alia quæ forent vsui bello, hoc est ad bellum gerendum, aut vsui bellico. i. ad vtilitatem bellicam, ratus. i. arbitratus id quod res monebat, videlicet frequentiam negotiatorum. s. Italicozum, & com meatum. i. prouisionem (ut dicunt) victus, seu victualium, fore munimento. i. protectioni, & conseruationi etiam rebus paratis, seu pacatis. i. tranquillis, & ad mandata suscipienda dispositis. i. putans, quod propter com meatum comportatum negotiatores, & Vaccenses ciues facilius reciperent præsidium, quod forte ob penuriam victus reculare potuissent etiam si alioqui parati fuissent. Alij intelligunt, ut dixi, & com meatum comportandum in exercitum, & addunt, & com meatum populi iuuaturum exercitum. ut sit & imperat sup. his quod præsidium dirigerent, cum redierint comportare. i. secum portare ex oppido frumentum, &c. sed prior expositio placet. Inter hæc negocia. i. dum hæc fierent: Iug. mittere. i. mittebat modo. i. interdum impensius. i. accuratius, & copiosius legatos supplices, & rogare. i. rogabat pacem, & dedere. i. dederat Metello omnia præter vitam suam, & liberorum sup. suorum. Quos. s. legatos, consul dimittebat. s. à se illectos ad proditionem. i. Iugurthæ. [Vt priores]. i. quos prius illectos dixerat, & neque abnuere. i. neque abnebat, neque polliceri. i. neque pollicebatur regi pacem, quam postulabat, & expectare. i. expectabat inter eas moras dum suspensum teneret regem, promissa legatorum, qui promiserant se regem prodituros. [Iugurtha, ubi]. i. postquam composuit. i. comparauit, & simul considerauit dicta Metelli cum factis sic animaduertit se tentari suis artibus. i. dolo. [Quippe]. i. vtpote cui pax nunciabatur verbis, ceterum. i. sed bellum erat asperrimum re. i. effectu. [Vrbs maxima]. s. Vacca, alienata à se, hoc est ab Iugurtha, ager cognitus hostibus per frequentationem, & animi popularium. i. fautorum vtpote legatorum tentati. s. ad proditionem, & ita ipse coactus necessitudine. i. necessitate rerum statuit certare armis cum Metello. [Igitur explorato itinere] Commemoratur quomodo Iugurtha se ad prælium accinxit, & quam orationem ad suos habuit dicens. Igitur quia Iugurtha decreuerat certare armis, ipse explorato itinere hostium. i. cognito, quod hostes irent per loca apta insidijs, & in quibus circunueniri possent, adductus in spem victoriæ ex opportunitate loci parat quam. i. quantum potest, maximas copias. s. militum omnium generum ac anteuenit. i. præuenit exercitum Metelli per tramites occultos. i. vias transuersas, & occultas.

ERat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisionē possederat, flumen à meridie oriēs nomine Muthul: à quo mons aberat fermē millia passuū xx. tractu

tractu pari, vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertinens: vestitus oleastro, ac myrteis, alijsque generibus arborum, quæ humo arida atque arenosa gignuntur. Media autem planities, deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca, ea consuta arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie confedit. Elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit: eumque edocet, quæ ageret. * Ipse propior monti cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obtestatur, vti memores pristinae virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum ijs certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint, ducem illis non animum mutatum, quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa, locum superiorem, vt prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum confererent: proinde parati, intentique essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem, aut omnes labores, & victorias confirmaturum, aut maximarum grumarum initium fore: ad hoc virium vti quenque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij sui, & eum ipsum alijs ostentare. postremo pro cuiusque ingenio pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens, cum exercitu conspicitur, primo dubius quidnam insolita facies ostenderet: nam inter virgulta equi, Numidæque confederant: neque planè occultari humilitate arborum, & tamen quidnam esset, incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria obscurati, deinde breui cognitis insidijs, paulisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem intruxit. Inter manipulos, funditores, & sagittarios dispersit: equitatum omnem in cornibus locat, ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem sicuti instruxerat, transuersis principijs in planum deducit. Sed vbi Numidas quietos neque colle digredi animaduertit, veritus ex anni tempore & inopia aquæ ne siti conficeretur exercitus: Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmisit ad flumen, vti locum castris antea peret, exultimans hostes crebro impetu, & transuersis prælijs iter suum remoratorios, & quoniam armis diffiderent; lasitudinem, & sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere, Marium post principia habere, ipse cum sinistra alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant.

A quo aberat) A quo fluuio procul erat mons ferè viginti millia passuum. [Tractu pari] .i. pari longitudine. Nam mos tantæ longitudinis erat, quantum à fluuio distabat. [Vastus ab natura, & humano cultu] .i. desertus, & quia natura asper erat, & quia ab hominibus non calcatus. [Sed ex eo medio] Ex medio huius montis, collis nascens longissimus, ex transuerso ducebatur, plenus oleastro & myrteis, atque alijs arboribus. quæ nascuntur in terra arida, & arenosa. [Vesti-

bus] .i. plenus. Vestire enim significat implere. Virg. iij. Georg. Iuuat Ismara Baccho Conserere, atque olea magnum vestire taburnum. .i. implere. [Oleastro] Oleaster arbor agrestis oliuæ. [Ac myrteis] Myrtetum est locus plenus arboribus myrteis. Myrtus est arbor Veneri consecrata. [Media autem planities] In ter montem & flumen planities erat, deserta propter penuriam aquæ, præter loca, quæ sunt flumini vicina, nam ea loca habitantur, & pecore, atque cultoribus sunt plena. [Ea] .i. loca propinqua flumini. [Igitur in eo colle] Locum descripsit, in quo Iugurtha in insidijs latens exercitum Metelli de monte descendentem aggressus est. [Porrectum] .i. in longitudinem extensum. [Extenuata] .i. rarefacta, quia nec confertis, nec densis, sed raris confederant Iugurthini milites. [Elephantis] Antiqui in prælio elephantibus utebantur, & maxime Afr. Sunt enim belluæ miræ magnitudinis. [Quæ ageret] .i. quæ agere deberet. [Turmas] Turmæ proprie sunt equitum. Nam turma triginta equites continet, dicta quasi ter vna, eo quod terdeni equites ex tribus tribubus Tarentium Ramnium, Lucetum fiebant. Nam singulæ tribus singulas decurias equitum mittebant, vnde & decuriones dicti, qui decem equitibus. .i. viij. decuriæ præerant. [Manipulos] Manipulis, vt antea dixit, ducentos milites continebat. .i. duas centurias. Nam antiquis hic mos fuit, cum adhuc reges Romæ regnarent, vt manipulos miscerent ex Romanis, & Latinis, ita vna centuria Romanorum, & vna Latinorum vnum manipulum conficerent, & vnum sequerentur signum. Manipulus autem dictus est, quia dum Romani adhuc pauperes essent, manipulos scænicis alligabant, & eos pro signis sequebantur, vt Lucanus, Pertica suspensos portabat longa manipulos. [Obtestatur] Rogat. [Pristinæ] Pristinus dicitur antiquus cuius derivatio dubia est, etiam apud peritos. [Cum his certamen fore] Et dicebat. Quos antea victos sub iugum miserint, hoc supra visum est. Nam Iugurtha Romanos victos sub iugum misit. [Ducem illis non animum mutatum] Subauditur dicebat, per omnia non animum, quia quamuis nouum acceperit ducem tamen pristinum animum retinet, videlicet, ignaum, & timidum. [A bono imperatore] .i. prouideri. [Locum superiorem] .i. esse prouisum. Ecce quo modo omnia prouisa sunt. Iugurtha suis militibus, prouidit vt haberent locum superiorem. .i. collem montis & prouidit, vt periti cum imperitis, nec pauciores cum pluribus, nec rudes cum bello melioribus certarent. [Ne pauciores cum pluribus] Quia Iugurthini non erant pauciores numero quam R. [Aut rudes] .i. ignari, quia Iugurthini milites peritia belli non cedebant Romanis. [Manum conferent] .i. pugnant. [Proinde] .i. ideo, & dicebat, vt ideo essent parati & intenti inuadere Romanos, dato signo. [Illum diem] Iugurtha suos ad prælium exortans dicebat. O milites, hic dies, aut omnes labores præteritos, & victorias confirmabit, aut erit initium magnarum calamitatum. [Omnes labores, & victorias confirmaturum] Videlicet ne labores frustra susceperimus, & antea frustra vicerimus. [Confirmaturum] .i. si vicerimus. [Maximarum grumarum] .i. miseriarum, & calamitatum. [Initium fore] .i. si victi erimus. [Ad hoc] .i. præterea. Ordo est. Iugurtha commonefacere, pro commonefaciebat sui beneficij .i. illum, vt pro licet extulerat quenque pecunia, aut honore, ob facinus militare, & ostentabat eum ipsum alijs. Iugurtha sua beneficia commemorabat eis, quos, aut pecunia, aut honore exultauerat ob egregia facinora eorum. Atque hoc faciebat, non vt exprobaret sua beneficia, sed vt illi magis ad virtutem, & ad concurrendum accenderentur cum meminissent Iugurtham egregium esse virtutis remuneratorem. [Extulerat] .i. exaltauerat. [Commonefacere beneficij sui] Dicimus ergo commonefacio te huius rei. [Et cum ipsum alijs ostentare] Ostendebat eum, quem exaltauerat alijs, vt ipsi spe talis remunerationis ad virtutem prouocarentur. [Pro cuiusque ingenio] .i. secundum ingenium & naturam cuiusque, Nam alij spem præmij, aut honoris, alijs minis, alijs precibus mouentur. [Excitare] Pro excitabat .i. accendebat, commouebat, incitabat. Ordo est. Postremo Iugurtha, excitare pro excitabat alium alio modo pro ingenio cuiusque. .i. pollicendo minitendo, ostentando, cum pro quando, interim Metellus ignarus hostium digrediens monte conspicitur cum exercitu. Dum Iugurtha suos hortatur ad prælium, ecce Metellus cum exercitu apparere incepit, qui nesciebat Iugurtham cum exercitu suo in colle occultatum in insidijs. [Primo dubius] Ordo est, Primo Metellus dubius quidnam insolita facies ostenderet, deinde instituit agmen paulisper cognitis insidijs, breui spatio, cetera per parenthesim dicta sunt. Et longum facit per hyperbathon. Et hoc dicit Metellus, cum de hostibus ni-

hil omnino suspicaretur, primo dubitavit, quidnam esset, id quod videbat in colle, non enim aperte videre poterat quid esset, sed postea cum aperte cognovisset insidias, statim exercitum instruxit ad pugnam. Primo dubius quidnam insolita facies ostenderet. i. primo dubitans quidnam insidiosa species earum rerum quas videbat in colle significaret. Nam videbat in colle equos & homines, sed non ita aperte videbat ut posset intelligere quod esset. Et declarat quare dubitabat quid esset, quia equi & homines Numidæ, ita inter arbores & virgulta constiterant, ut nec rursus perfecte videri possent. [Nam inter] Ordo est. Nam & equi & Numidæ confederant inter virgulta, neque plene erant occultati humilitate arborum, & tamen erant incerti quidnam essent obscurati ipsi atque insignia militaria, tum i. partim natura loci, tum i. partim dolo. [Humilitate arborum] Quia arbores non erant altæ, sed humiles. [Et tamen] Quamvis non essent perfecte occultati, tamen cognosci non poterant qui nam essent. [Tum natura loci] Propter arbores. [Tum dolo] Quia ita se locaverant, ut non erecti sed prostrati, & inter arbores iacerent. [Agmen instituit] i. exercitum instruxit, dicitur etiam agmen dum ambulat, & incendit sicuti nunc. [Ibi] Dixit, quomodo Metellus exercitum ad pugnam instruxit, nam ordines mutavit. Ordo est. Ibi, pro tunc Metellus instruxit acies triplicibus subsidiis, in dextro latere: quod erat proximum hostibus, ordinibus, commutatis, & dispartit funditores & sagittarios inter manipulos, & locat omnem equitatum in cornibus. Cum exercitus in acie ad pugnam instruebatur, hic ferè ordo servabatur. In prima acie levis armatura ponebatur. i. Velites, siue Rotarij, siue Ferentarij item funditores, & sagittarij, hi leuibus certaminibus pugnam inchoabant. In secunda acie principia, siue principes locabantur, sic dicti, quia à principio gladij pugnant, ut ait Varro. In tertia acie subsidia statuebantur, qui milites subsidiarij dicebantur, quia subsidium ferebant principijs fessis, & fatigatis. Sed hic ordo pro loco & tempore mutabatur, vel ex toto, vel ex parte. Nunc vero dicit Metellum in ea parte, quæ hostibus erat vicina subsidia triplicia collocasse, funditoresq. & sagittarios, qui in prima acie locari consueverant inter manipulos diuisisse. [Pro tempore] Quia non erat tempus, ut multa diceret. [Acie exercitus ad pugnam instructus dicitur acies.] [Transuersis principijs] vide quid dicat. Metellus de monte descendebat, Iugurtha autem in colle confederat, qui ex transuerso montis nascebatur. Metellus igitur de monte descendens aciem instructam dirigebat non contra collem, & contra Iugur. sed per transuersum versus flumen, quod distabat à monte xx. milliis passuum. [Principijs] Dixi iam ante quod principia dicuntur milites, qui in secunda acie locantur. [Sed ubi] Ordo est, Metellus veritus, ne exercitus conficeretur siti ex tempore anni, & inopia aquæ præmisit ad flu. Rutilium legatum cum ex peditis cohortibus, & parte equitum, ut ante caperet locum castris, existimans hostes esse remoratos suum iter crebro impetu & transuersis prælijs, & esse tenturos lassitudinem & sitim militum, quoniam diffident armis, ubi pro postquam animaduertit hostes quietos. i. esse neque illos digredi colle, Metellus de monte descendens, existimabant hostes qui erant in colle agmen suum inuasuros. Sed postquam vidit eos non moueri de colle, Rutilium legatum cum cohortibus expeditis præmisit ad flumen, ut locum caperet, ubi castra ponere volebat, ipse vero post Rutilium cum toto exercitu sequebatur, nec enim apud montem diu manere poterat propter penuriam aquæ. [Quietos] i. esse. i. non moueri. [Neque de colle digredi] i. discedere. i. contra se. [Veritus ex anni tempore] Quia erat æstas, quo tempore rarius pluit. [Inopia aquæ] Quia loca ipsa arida sunt & sine fontibus & sine aqua. [Conficeretur] i. consumeretur. [Expeditis cohortibus] Dixi quæ sint cohortes expeditæ. [Ad flumen] Quod supra dixit distare à monte per viginti miliaria. [Imperu] i. incursum. [Et transuersis prælijs] i. prælijs ex transuerso, & à latere, non à fronte factis. Nam Metellus agmen instructum dirigebat, non contra collem, nec contra Iugurtham, sed versus flumen, ita ut frons agminis respiceret flumen latus vero dextrum respiceret collem, atque Iugur. ut necesse esset Iugurtham, si conaretur inuadere Rom. eos à latere, & ex transuerso, non à fronte neque ex aduerso inuadere. [Lassitudinem sitimq. militum tenturos] Metell. videbat Iugur. non audere armis contendere, sed querere, aut fatigare Rom. & impedit, ne ad flumen irent. Deinde Metellus præmisit Rutilium legatum ad flumen, deinde ipse secutus est cum toto exercitu. [Pro re atque loco] Sicuti res, & locus postulabat. [Sicuti monte] i. eo ordine, quo monte descenderat. Marium post

principia habere, pro habebat. i. tenebat. [Marium post principia] i. post secundam aciem. [Sinistræ alæ] Ala proprie dicitur equitum ordo, eo quod pedites tegat alarum vice. Virg. in iij.

Dum trepidant alæ, saluam indagant cingunt.

Sed hoc loco alam sinistram accipit pro latere sinistro. [Principes facti erant] Metel. ordines ita mutauerat, ut milites, qui in sinistro latere erant, dum incederent, Principia essent. [Principes] i. principia iam sæpe dixit principia.

E R A T in parte) Metellus Vacca discedens ad montem veniebat, qui incultus, habebat, in longitudinem se extendens, collem plenum myrtetis & arbutis, deinde erat planities arenosa infertilis. Iugur. Metelli intelligens iter, ex transuersis itineribus collem occupauit, latensq. inter virgulta insidias tendebat Metello. hoc cognito ab imperatore, quia arbuta parua erant, statuit per aliud iter transire. i. per planitiem quæ erat inter flumen & montem, quid sit deinde secutum, patebit in litera. [Constituta arbutis] Differentia est inter arbutum, & arbutum. Arbutus virgultum est gignens fructum simillimum fragris qui dicitur vlnetus, Arbutum arbor situm ad maritandas vites. vnde Plin. Omnis Italia transpadana arbuta, populos, & vltimos ad maritandas vites alit. [Collocat] i. in præsidio. [Manipulos] Manipulus dictus est, quia dum Quiritis exiguas possiderent opes, Manipulos ferri perticis alligatos pro vexillis gestabant. Ouid. in Fast. Perticæ gestabant suspensas acta manipulos, vnde manipularis nomina miles habet. [Pristinæ virt.] Solite fortitudinis, [Ab Rom. avaritia] Quia non iusta causa. Romani indixerunt nobis bellum, sed propter avaritiam. [Certamen fore] i. moneat. [Animum] i. militem non mutatum, quia ut ait Sen. Aeger quocunque feratur affert morbum suum. [Omnia prouisa] Ordo. i. Moneat. i. Iugur. omnia prouisa suis quæ decuerat. i. heri ab Imperator. [Prudentes] Scientes belli. [Rudes] Imperiti. [Melioribus] Peritoribus. [Inuadere] Adoriri. [Vt quenque] i. militem fortissimum. [Aut honore] Gradu militari. [Neque plane] In totum. [Principijs] Militibus principibus, qui dicuntur vulgo Pantiguardia. [Anni tempore] Quia æstas erat. [Remoratu] A fluuio tardaturos.

C V M interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens cum exercitu consp.) Mire mutatum dicendi genus. Cum enim diceret velle, Iugurtham ante absconditum, nunc Metello visum, ait. Metellus cum exercitu conspicitur. Omnia enim continuo sequentia indicat, Iugurtham nunc primum Metello videri, qui in eo colle, quem transuerso itinere perfectum auctor docuit, confederat. Metellus dubius erat, non Iugurtha. Verum id magis mirandum, quomodo Metellus monte digrediens hic dicatur, quem nusquam ascendentem descripsit. Sed neque semel hoc dixisse contentus auctor, bis paulò post repetit, ut hunc locum non dubitem prorsus corruptum. Prima quidem verba, si non bis postea descendisse repetisset, ita legi poterant. Cum interim Metello ignaro hostium monte digrediens, cum exercitu conspicitur. i. Iugurtha. Inde enim dubius primum Metellus, statim deinde agmen constituit. Plura dicere nolo. Commentatores nihil ad rem dicunt, & nos coniecturas nostras referre nolumus, Lector ipse sibi iudicium suum referuet. Adiuuat iudicium nostrum, quod quidam codices habent paulò post, Incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi. Vbi alij habent incertum, ut non sit mihi dubium locum esse mutilum.

A S C E N S I V S.

FLV M E N oriens à meridie) i. à meridionali plaga Muthul. i. nomine, erat in ea parte Numidæ quam Adherbal possederat in diuisione. i. regni cum Iugurtha per legatos Rom. facta, à quo flumine, mons. i. quidam aberat. i. distabat ferè i. quasi xx. millia passuum, tractu. i. protensione eius: pari. i. æquali in distantia existens vastus. i. vacuo situ non habitatus nec conuersus, natura. i. per naturam quæ illic nihil nasci sinebat, & alienatus. i. desertus cultu humano quia à nemine habitabatur. Sed quasi collis. i. humilior mons, & ut dicunt costa montis, seu cliuius oriebatur ex eo medio. i. ex medio eius montis, pertingens. i. porrectus in altum, in immensum. i. sine mensura facilis, vestitus. i. coopertus, oleastro. i. oleis siluestribus, & myrtetis. i. copia myrtorum arborum illic nascentium, & alijs generibus arborum, quæ gignuntur. i. nascuntur, humo. i. terra arida. i. sicca atque arenosa. At. i. sed planities media inter montem, & flumen erat deserta. i. inhabitata, & inculta, penuria. i. ob defectum aquæ, præter loca propinqua flumini, quia ea. i. loca ad flumen, constituta. i. vndique facta & vestita arbutis. i. arbutis suis frequentabantur pecore. i. ouino, & caprino, & cultoribus. i. hominibus

bas. Igitur Iugurtha confedit. i. locum cepit in eo colle quem docuimus porrectum. i. extensum a monte, itinere transuerso, quia ex medio eius sumpto, & hoc acie suorum. s. militum, exienuata. i. deducta, & sparsa vel rarefacta, & praefecit Bomilcarem amicum, & propinquum suum: Elephantis. s. bellicis, (Notum est enim a genituo huius elephantos fieri nominatum hic elephantus huius elephantis, notumque ut illis impositis machinis utantur in bello Numidae Aethiopes, & ceteri eius regionis in qua nascuntur) & parti copiarum pedestrium. [Edoet eum]. s. Bomilcarem, quae ageret. i. facere deberet inito aut in incendo proelio ipse existens propior. i. magis propere montem collocat. i. instruit suos. i. milites. i. quibus ipse praesse volebat. Deinde ipse circueiens. i. obambulans singulas turmas. i. classes equitum, triginta equites continentes, & manipulos, qui ducentos continebant. i. duas centurias. (Nam antiquis hic mos fuit adhuc sub regibus Rom. ut milites miserent ex vna centuria R. & vna latinorum manipulum confidentes, cui signum vnum dabant, id autem manipulum vocabant, quod dum R. adhuc pauperes essent manipulos foeni perticis alligabant, & eos pro signis sequebantur, vnde est illud Luc. Pertica suspensas portabat longa manipulos monet dico Iugurtha more Romanorum atque obtestatur sup. eos, vti. i. ut ipsi memores pristinae. i. prius ab ipsis habitae virtutis. [Et victoriae]. s. quam paulo ante ex hoste retulerat, cum eum sub iugum miserat, defendant sese. i. se ipsos, vnde ostendit necessitatem pugnandi, & regnum. s. Numidae ab auaritia Romanorum, qd. si victi fuerint eos immania pensuros Romanis tributa, ut quos ipse iam saepe auarissimos expertus fuerit. [Cum his certamen fore] Prosequitur paucis exhortamenta Iugurtha, non quidem sub iisdem verbis, sed punctim sub iisdem tententis, dicens, Et sup. Iugurtha monendo dicebat ipsis fore. i. futurum esse certamen cum his quos victos ipsi miserint. s. in deserto sub Aulo legato sub iugum. i. sub furcam ex halis ad summam ignominiam. Et dicebat ducem esse mutatum illis. s. hostibus victis non animum, quia iterum fugituri essent, & omnia prouisa esse suis quae decuerint. s. prouideri ab imperatore, hoc est a se, quia locum superiorem sup. prouisum esse. i. ut haberent locum superiorem, & prouisum esse vti. i. ut ipsi prudenter. i. experiri, & socij confererent manum. i. praedium ini-erent cum imperitis. s. hostibus, & ne ipsi Numidae confererent manum pluribus existentes pauciores. aut ne ipsi tudes confererent manum cum melioribus. i. peritioribus bello. i. ad bellum gerendum. (Est. n. d. d. i. casus bello, quia dicitur bonus bello. i. ad bellum. Maro. Et bona bello Cornus. Bonum autem aliquando dicitur vtile ut in dicto exemplo Maronis, aliquando peritum, ut in Bucol. Cur non Mopse boni quoniam conuenimus ambo. Aliquando iustum ut vir bonus, & sapiens. Aliquando fauorabilis, ut in Aen. Et bona Iuno, &c.) proinde. i. ideoque. sup. monet, vti, sup. essent parati & intenti inuadere. i. ut inuadant Romanos signo dato. Et dicebat illum diem quo manus confererent aut confirmaturum sup. esse. i. stabiliturum omnes labores. s. inceptos, & victorias. s. obtentas, aut fore. i. futurum initium maximarum arumnarum, quia difficillime deinde victoriam obtinerent, & si semper deinceps vincantur durissimam feruitatem passuri essent. Ad hoc. i. praeterea aut in super commonefacere. i. commonefaciebat, hoc est memorem faciebat beneficij. i. accepti viritum. i. per singulos viros, vti. i. secundum extulerat quenque. i. quemlibet eorum ob facinus militare. i. ob militiam fortiter gestam aut pecunia. i. per pecuniae dationem aut honore. i. per honorem, & ostentare. i. ostentabat eum ipsum quem extulerat alijs, ut. s. eadem promerentur. Postremo excitare. i. excitabat alium alio modo. i. diuersos diuersi modo. pollicendo, minitendo, ostentando. s. praemia, aut effere-endo, pro ingenio. s. secundum naturam, & indolem cuiusque, quia alijs faciunt pollicitis, alijs minis, alijs ostentationibus. Cum Metellus ignarus hostium. s. in insidijs existentium digrediens. i. descendens interim dum talia faceret Iugurtha, monte. s. descripto, conspicitur. s. a Iugurtha cum exercitu. ipse primo dubius sup. erat quidnam facies. i. species visa insolita ostenderet. Nam equi & Numidae confederant. i. simul locati erant, inter virgulta. i. humiles arbores, & frutices, neque occultati plane. i. omnino, humilitate. i. propter humilitatem arborum, humile est imum ac ad humum sicum ac vicinum terrae, & tamen incertum sup. erat quidnam esset, quia ipsi. s. Numidae, & equi, & signa militaria, obscurati sup. erant, & est conceptio qua masculinum concipit neutrum, cum. i. partim natura loci, tum. i. partim dolo, quia se ex composito occultauerant, deinde breui. s. tempore post insidijs cognitis constituit. i. simul stare fecit, paulisper

.i. per parum temporis agmen. i. exercitum instructum, & eunte prius secundum quod ducebatur. Nam ab agendo dicitur. Ibi. s. tunc aut illic instruxit aciem, ordinibus commutatis. s. opportunitate loci, quia instruxit in dextro latere quod erat proximum hostibus aciem subsidijs triplicibus. i. triplicatis, & dispartis. i. in terdiuidit loca inter manipulos, funditores. i. qui fundis utebantur & sagittarios, qui sagittas emittebant, & locat omnem equitatum. i. omnes equitantes in cornis. i. angulis aciei. Ac ipse hortatus. i. postquam hortatus erat milites pauca (vbi horror etiam duos adiuos regit) pro tempore. i. propter breuitatem temporis, deducit aciem in planum. s. locum sicuti instruxerat sup. ea. i. saluis ordinibus iam instructis & hoc principijs. s. aciei sup. incidentibus transuersis. i. ex transuerso, ad insulsum hostium deprimendum, nam a latere erant dextro. Principia autem in acie ducuntur graece archia, ἀρχία. Sed vbi. i. postquam Metellus animaduertit Numidas quietos neque digressos colle. veritus ne exercitus conficeretur. i. periret siti ex tempore anni (qua in aestate erat) & ex inopia aquae. Praemissit ad flumen. s. Muchul: Rutilium legatum. i. quem miserat senatus in exercitum quasi subsidiarium, & consulis si defecerit loco functurum, cum cohortibus expeditis. i. non impeditis armis. sed ad inuadendum celeriter aut ad retrocedendum commode idoneis, & accinctis, & parte equitum, qui etiam expediti sunt. vti. i. ut ante caperet. i. praeriperet antequam ab hoste occupetur, locum castris. s. metandis, existimans hostes remoratorios. s. volentes accedere flumen, & crebro impetu. i. assultu: Et praeripit transuersis. i. ex transuerso montis, & hostes tentaturos. i. sollicitaturos lassitudinem & sitim militum. s. R. quoniam ipsi hostes diffiderent armis. Deinde postquam Rutilium praemiserat, ipse descendere. i. descende- debat. paulatim pro re atque loco. i. pro exigentia negocij atque loci, & habere. i. habebat Marium post principia, aut iubet Marium se habere post principia, ipse esse. i. erat cum equibus sinistrae ala. i. quae erat in sinistro cornu, seu ala aciei, qui. s. equites sinistrae ala facti erant in agmine. i. exercitu agminatim incedente, principes. i. primi incedentium. eo quod a dextro latere erant hostes.

AT Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli pri-
mos suos praetergressum videt, praesidio quasi
duum millium peditum montem occupat: qua Me-
tellus descenderat, ne forte cedentibus aduersarijs re-
ceptui, ac post munimento foret. Deinde repente si-
gno dato hostes inuadit. Numidae alij postremo cae-
dere: pars a sinistra, ac dextera tentare: insensu adesse:
instare: atque omnibus locis Rom. ordines contur-
bare. Quorum etiam qui firmioribus animis obuij ho-
stibus fuerant, iudicati * in incerto proelio ipsi mo-
do eminus fauciabantur: neque contra ferendi, aut
conferendi manum copia erat. Ante iam docti ab Iu-
gurtha equites, vbi Romanorum turma insequi caepe-
rat, non confertim, * neque in vnum sese recipiebant,
sed alius alio quam maxime diuersi. Ita numero prio-
res, si a persequendo hostes deterere nequuerant, di-
siectos ab tergo, aut lateribus circunueiebant: sin-
opportunior fugae collis, quam campi fuerat: ea vero
consueti Numidarum equi facile inter virgulta eua-
dere: nostros asperitas & insolentia loci retinebat.
Ceterum facies totius negocij varia, incerta, foeda, at-
que miserabilis: dispersi a suis, pars cedere, alij in se-
qui: neque signa, neque ordines obseruare: vbi quen-
que periculum ceperat, ibi resistere: ac propulsare:
arma, tela, equi, viri, hostes, atque ciues permittit: nihil
consilio, neque imperio agi, fors omnia regere. Ita-
que multum diei processerat: cum etiam tum euentus
in incerto erat. * Denique omnibus modis labore, &
aestu languidus Metellus, vbi videt Numidas minus in-
stare: paulatim milites in vnum concludit: ordines re-
stituit: & cohortes legionarias quatuor aduersus pedi-

* prae-
positio in,
non est
in alijs
verulis
ribus.
* Neq;
no legi
in exem-
plari Al-
dino.

* Vetu-
sta ex-
plaria
hnt, De-
niq; om-
nibus la-
bore, &
aestu lan-
guis,
Metellus
vbi vi-
det &c.

tes hostium collocat. Eorum magna pars superiori-
bus locis fessa confederat: simul orare, & hortari mi-
lites, ne deficerent: neu paterentur hostes fugientes
vincere: neque illis castra esse, neque munimentum
vllum, quo cedentes tenderent: id armis omnia sita.
Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circui-
re, hortari, renouare praelium, & ipse cum delectis ten-
tate omnia: subuenire suis: hostibus dubijs instare:
quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere.

SOLDVS

AT Iugurtha) Postquam vidit Metellum reliquisse mon-
tem, & iam cum toto exercitu transisse suos primos
milites, qui erant in colle, statim cum duobus millibus
peditum montem occupauit, atque hoc fecit, ne Rom. illuc re-
fugerent, si forte Iugurtha ipsos inuadens, fugere compulisset.
[Primos suos]. i. milites. [Prætergressum]. i. transisse. [Quali fe-
rè) Notanda noua significatio apud Sal. Nam quali proprie si-
gnificat sic, sed hoc loco significat ferè. [Cedentibus]. i. retro-
cedentibus, & se recipientibus. [Receptui]. i. ad receptum, Iugur-
tha montem occupauit, ne Romani illuc redire possent, si forte
in pugnam cedere, & se recipere cogentur. [Munimenta]. i.
ad munimentum, vt Romani in montem, & muniti de eo pelli
non possent. [Forte]. i. mons. Ordo est. Iugurtha occupat mon-
tem præsidio, quasi duum millium peditum. [ab ea parte, qua de-
scenderat Metellus, ne ille mons foret receptui aduersarijs ce-
dentibus, & post foret munimento, vbi pro postquam videt ex-
tremum agmen Metelli esse prætergressum suos. [Numidæ]. i.
milites Iugurthini de Numidia. [Ordines]. i. acies. hic describit
praelium inter Iugurtham & Metellum. Infinitiuos ponit mo-
re suo pro præteritis imperfectis indicatiuorum. [Quorum]. i.
Romanorum, ex Romanis, qui erant fortiores obuiam hosti-
bus facientes, & resistentes ipsi tantummodo vulnerabantur, nec
vulnerare poterant hostem, quia rationem praelij non intelli-
gebant, nam decepti erant. Ordo est. Quorum ipsi, qui fuerunt
obuiam hostibus firmiter animi ludificati incerto praelio,
modo. i. tantummodo sauciabantur eminus, neque erant copia
contra faciendi, aut conferendi manum. [Fuerunt obuii]. i. recti-
tuerunt. [Ludificati]. i. decepti, quia non credebant se inuadi pos-
se, nisi à altare dextro, nunc autem & à tergo, & ab utroque late-
re præcebatur ab hoste. [Ipsi modo sauciabantur]. i. ipsi Rom.
tantummodo vulnerabantur, nec vulnerare poterant. Eminus
i. de longe. [Ante iam docti) Ordo est. Equites iam ante docti
ab Iugurtha recipiebant se non confertim, neque in vnum sed
recipiebant se quam maxime diuersi videlicet alio alio. [Vbi]
i. quando turba Romanorum cœperat insequi. f. eos. Ostendit
causam, quare Rom. tantummodo vulnerabantur, & non pote-
rat vulnerare hostem, quia Iugurtha nouam pugnam ratione
inuenerat, nam equites docuerat, vt cum hostem inuassent, &
ille eos insequi cœpisset, non in vnum se recipere atque col-
ligerent, sed separatim loca aduersa peterent, atque ita hos-
tem eluderent. [Non confertim,] Id est non cateruatim, nec
simul. [Se recipiebant,] Id est se retrahabant. [Alius alio,]
Id est Alius ad alium locum, scilicet recipiebat se, id est retra-
hebat. [Ita numero priores,] Ordo est. Ita illi equites Iu-
gurthini circunueniebant defectos, scilicet Romanos à tergo,
aut à lateribus, si illi nequiuissent deterrere hostes priores nu-
mero persequendo. Attende quid dicat, plerumque enim diffi-
cile est intelligere, quomodo sensus sequens cum superiore coha-
reat, ne vagus & dissolutus errare videatur, nam hic sensus est.
Equites Iugurthini, si Romanos persequentes se reprimere nõ
poterant, quia illis plures erant numero, fugiebant vel per pla-
nitiem camporum, vel in collem, si fugiebant per campos, inua-
debant Romanos à tergo, aut à lateribus dissipatos, si fugiebant
in collem, equi eorum facile collem ascendebant quia erant assue-
ti. Romani vero in collem non facile ascendere poterant, &
propter asperitatem, & quia non erant assueti. [Numero prio-
res hostes]. i. Rom. à persequendo, nam paulo ante dixit, vbi
Romanorum turba insequi cœperat. [Hostes numero priores].
i. Romanos plures superiores numero. [Disiectos]. i. disipa-
tos, nam supra dixit, Iugurthinos conurbasse ordines Roma-
norum. [Circunueniebant]. i. inuadebant, aggrediebantur. Iu-
gurthini equites, si Romanis persequentibus resistere non pote-
rant, fugiebant per campos, & quos à tergo, aut à lateribus dissi-
ptos inueniebant, eos aggrediebatur. [Sin opportunior) Or-

do est. Sed equi Numidarum consueti facile euadere, pro eua-
debant, ea. i. per eam partem inter virgulta, si colles fuerat oppor-
tunior, fugæ. i. ad fugam, quam campi. f. fuerant, asperitas & in-
solentia loci retinebat nostros. i. Rom. sin opportunior. i. si erat
magis commodum fugere in collem, q̄ fugere per planitiem
camporum euadere. i. ascendebant, euadere. i. ascendere. Virg.
Euado ad summi fastigia culminis. Vnde euadere etiam est per
obstantia transire. [Insolentia loci) Quia Romani non fuerat
assueti in eo colle. [Totius negotij]. i. praelij. i. totum hoc præ-
lium varium fuit & incertum. [Dispari]. i. tam Romani, quam
Iugurthini, nam nec Romani nec Iugurthini ordines seruabat.
[Pars) Proleptis est. & hic vt solet infinitiuos ponit pro præte-
ritis imperfectis indicatiuorum. [Cedere) Cedere aliquando est
ferire, & occidere, aliquando est locum victori dare, vt hoc lo-
co, nam cedere significat cedere. i. retrocedebat, & retrahere
se. [Neque signa) Quia discedebant à signis. [Neque ordine)
Quia discedebant ex ordine. [Vbi quenque) Ordo est. Ibi quis-
que residebat, vbi periculum ceperat quenque. [Arma) Tela,
equi, vt hostes ciues permixti. f. erant, ostendit omnia fuisse con-
fusa. [Fors]. i. fortuna. Euentus belli in incerto erat, quia nemo
sciebat, vtri vicissent, an Romani, an Iugurthini. [Ordines resis-
tuit) qui erant perturbati, & dissipati. [Superioribus locis) videli-
cet in colle. [Ne deficerent]. i. ne cessarent à pugna. Oratio
Metelli ad milites erat hæc. O milites nolite à pugna deficere,
& nolite pati, vt hostes vincant. fugientibus vobis non habetis
castra nec locum aliquem munitum, ad quem fugere possitis: sa-
lus vestra in armis posita est. [Fugientes]. f. Romani. Ordo est,
& Metellus hortabatur, ne Romani fugientes paterentur hostes
vincere, vel ne Romani paterentur hostes vincere fugientes. f.
Romanos. [Neque illis) Et dicebat non esse castra illis. f. militi-
bus Rom. Castra est locus, vbi sunt tentoria qui locus vallo, &
& fossa semper muniti solent. [Vallum munimentum]. i. locum
aliquem munitum. [Omnia) videlicet spem salutis & victoriae.
Sed nec q̄ Metellus suos in vnum colligebat, & illos ad præ-
lium hortabatur. Sed ex altera parte Iugurtha quoque optimi
imperatoris artibus utebatur, circuibat, hortabatur suos præ-
lium renouabat.

DE INDE) Post occupatum montem. [Inferi] vrgentes. MARL
[Eminus] iaculis & missilibus. [Copia] Facultas. [Confertim]
simul densata acie Appianus in Libyco bello Numidarum
confuetudinem sic describit, his opus duntaxat erat hastis intru-
cti die noctuq. rapiendo aggredi deinde retrocedere, mox ad ra-
pinam denuo prodire, nec alio pugnandi genere quam fugien-
do & insequendo vti, sunt enim præ ceteris Numidarum medie
patientes & plerumque herbis pro pane vescuntur, nec aliud om-
nino quam aquam bibunt. [Totius negotij] Conflit. [Fœda)
Turpis Rom. [Languidis] Deficientibus. [Superioribus] Mon-
tanis locis. [Hostes fugientes] Numidas. [Neque illis]. i. ho-
stibus. [Tenderent] Reciperent se. [Delecti] melioribus. [Du-
bii] Hæsitantibus an conferent manus. [Firmos] Constan-
tiores. Eminus, à longe, quia erat in colle & omnia in Ro-
manorum exercitu videbat.

NON confertim in vnum sese recipiebant, GLM
Vetus Goli codex habebat, Non confertim neque in vnum sese recipie-
bant, quæ lectio placet. Continuo post Numero, priores, ha-
bent plerique libri quidam tamen illud Priores in plures mu-
tarunt, male moti raritate sermonis. [Denique omnibus] Labo-
re, & astu languidis) In solo Aldi codice inuenio additum ver-
bum, Modis: Denique omnibus modis labore & astu languis-
dis. quod displicet, pender enim oratio à sequentibus, non præ-
cedentibus. Item paulo post, Neu pateretur hostes fugientes
vincere. Soldus Fugientes nominatiui casus existimauit, &
supplet Rom. Badius accusandi, & coniungit ad hostes, sed ma-
gis placet Sold. hoc loco, vehementer enim timuit Metellus ne
sui succumberent. Mox est illud obscure dictum, Quos firmos
cognouerat eminus pugnando retinere. Soldus tanquam cla-
rum pulchre transiit. Badius, Retinere inquit, ne ad tuos ac-
cederent, pugnando eminus. Badius igitur verbum Quos, ad
Romanos retulit vt, Dubijs, verbum, quod præcedit. Idque mi-
hi placere debet donec melius vel intenero, vel edoctus iucto-

A S C E N S I V S .

AT Iugurtha) Recitat quid Iugurtha contra fecerit, dicens,
At Iugurtha, vbi videt extremum agmen. i. vltimam partem
aciei Metelli, prætergressum. i. pertransisse primos suos. i. mili-
tes, occupat montem. f. derelictum à Metello præsidio. i. sub cu-
stodia quasi duum millium. i. bis mille peditum (duo, quia singu-
lari caret in neutro genere ferè synopatur, vt in medio duum
anima

animalium, & hic duum milium, reliqua autem neutra, ne cum nominatio accusatio, & vocatio singularibus concidant, raro syncopantur; non enim dicimus horum templum, scamnum, sicut diuum, virum, &c.) quo. i. de quo Metellus descenderat, ne forte mons ille foret aduersarijs cedentibus receptui. i. ad receptum. i. locum tutiorem, vt in castra sese recipere solent, ac post foret munimento. i. profectioni, quia difficile est inuadere in monte se defendentes. Deinde occupato monte inuadit repente. i. subito, hostes. f. Romanos, signo dato, quod significauerat se daturum suis quando inuadere deberent. Numidæ. i. milites Iugurthini cœperant aut cadere. i. cedebant, alij postremos, pars. i. partim tentare. i. tentabant an possent dissoluere ac fundere agmen Metelli à dextra ac sinistra, ipsi infensi. i. vt infensi. i. irati solent infensi. i. vim inferentes adesse. i. aderant, & instare. i. instabant, atque conturbare. i. conturbabant omnibus locis ordines Romanorum. f. instructorum. [Quorum etiam] Docet quomodo Romanorum ordines conturbabant Numidæ dicens, Quorum. f. Romanorum etiam, qui existentes firmioribus. i. constantioribus, & fortioribus animis, fuerant obuij. i. obliuientes hostibus, iudicati. i. illusi & decepti, incerto prelio, quia non poterant conferere manus, cum hostis tentaturus modo accederet modo retrocederet, ipsi inquam firmioribus animis nedum alij, sauciabantur. i. vulnerabantur, modo. i. interdum, eminus. i. de longe, quasi e manumissis iaculis, sicut cominus quasi conferta manu, neque erat copia. i. facultas ferendi, contra. i. contrario, aut conferendi manum. i. coniunctis manibus pugnandi. Et equites Iugurthini docti. i. admoniti, & instructi ad hæc iam ante ab Iugurtha, vbi turma. i. classes equitum Romanorum cœperant iniequit, non recipiebant se in vnum confertum. i. compresse aut dense (vt res conferta à confertior) neque in vnum. f. locum aut globum, sed recipiebant. i. retro cedebant quam maxime diuersi, quia alius alio. i. diuersi in diuersa loca. Ita. f. illi equites circunueniebant disiectos. f. Romanos à tergo aut à lateribus, si nequiuissent deterrere à persequendo. i. quo minus persequerentur, hostes priores numero. i. potiores eo q̄ plures essent, hoc est Rom. Sin. i. sed si collis fuerat opportunior. i. conuenientior fugæ. i. ad fugam, quam campi sup. fuerant, (sed regulam seruat, quia dum per similitudinem, aut comparationem loquimur, verbum conformabitur non vicini ori, sed principali supposito, vt ei quod præcedit) equi Numidarum consueuerant ea loca, euadere. i. euadebant, facile inter virgulta, sed asperitas, & insolentia loci. i. q̄ non erant consueuerant verari in illis locis retinebat facile nostros. i. Rom. equos, & ita equites. Et ita vult dicere, q̄ vbi fortiores erant Romani propter numerum illic turbabantur à tergo, & à latere, quia non fiebat illis copia pugnandi. vbi vero pares erant numero, impediabantur loco, quia equi Numidarum erant promptiores ad cursum inter colles. Ceterum. i. sed quidquid commodi erat Numidis, quia virtus maior Romanis, facies. i. representatio, & effigies totius negotij, erat sup. varia. i. multa, vaga: incerta. i. anceps, quia neutra pars certior facta de victoria, & quia sanguinolenta, atque miserabilis, quia etiam boni cedebant, pars. i. ipsi partim (respicitur. n. ad rem non vocem, sicut, Pars manibus validi turres, & moenia scandunt) diuersi. i. amouit per diuersionem à suis socijs, & amicis, cedere. i. cedebant, hoc est locum dabant, alij insequi. i. insequabantur. f. fugientes hostes, neque obseruare. i. obseruabant signa. i. vexilla, neque ordines. f. instructos, quisque supp. resistere. i. resistebat. f. mansistans sibi vbi periculum cœperat. i. inuaserat quenque, ac propulsare. i. propulsabat. f. infesta tela, aut hostes urgentes. Et ita arma. f. defensiva, tela quæ de longe iaciuntur, & sunt inuasiva, equi, viri, hostes. f. Romanis, atque ciues. f. R. sup. erant permixti, nihil agere. i. agebatur consilio. f. proprio, atque imperio imperatoris, tors. i. fortuna regere. i. regebat omnia. Itaque multum diei processerat, cum euentus. i. exitus belli erat etiam tum. i. adhuc in incerto, denique omnibus languidis languore & æstu. i. calore: Metellus vbi videt Numidas minus intare conuenit paulatim milites in vnum; instituit ordines, & collocat quatuor cohortes legionarias aduersus pedes hostiū, [Eorum magna pars, &c.] Côm memorat in quo itatu suos offenderat Metellus, & quam orationem ad eos habuerit, dicens: Magna pars. f. militum Romanorum, fessa. i. fatigata diuturno proelio, confederat. i. sedem, & quietem cœperat sup. in locis superioribus, & simul Metellus orare. i. orabat, & hortari. i. hortabatur milites ne supp. ipsi deficerent. i. desinerent vbi factu opus esset, neu. i. ne ue paterentur hostes fugientes. i. qui fugiebant aut fugiendo vin. ere, neque castra. i. tentoria vallo munita esse illis. f. militibus suis, hoc est Romanis, neque vllum munimentū. i. de

fenforium & (vt vulgus dicit) fortalium, quo. i. in quod ipsi cedentes. i. si cederent, tenderent. i. tendere possent, & ita omnia esse sita. i. posita illis in armis. i. defensione per arma. Quocirca ex necessitudine cohortatur illos ad pugnam inuouendam. Sed nec Iugur. erat quietus interea sed circumire. i. circuibat: hortari. i. hortabatur: renouare. i. renouabat prelium; & ipse tentare. i. tentabat omnia, cum delectis. i. exquisitis ad hoc militibus. subuenire. i. subueniebat suis; & instare. i. instabat infestus hostibus dubijs. i. incertis an cederent: & retinere. i. retinebat. i. immorabatur ne ad suos accederent, pugnando eminus. i. de longe quasi e manu missis telis, supple eos, quos cognouerat firmos.

EO modo inter se duo imperatores summi viri certabant. Ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello virtus militum erat, locus aduersus. Iugurthæ alia omnia præter milites opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt, neque sibi profugium esse: neque ab hoste copiam pugna fieri: & iam diei vesper aderat, aduerso colle sicuti præceptum fuerat, euadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugatiq̄. pauci interiere: plerisque velocitas, & regio hostibus ignarata tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & copiarum parti pedestri præfectum ab Iugurtha supra diximus: vbi cum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit. Ac dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit: quietus, vt res postulabat, aciem exornat: neque interim remittit, quid vbiq̄ hostis ageret, explorare. Postquam Rutilius confedissem iam, & animo vacuum accepit: simulq̄. ex Iugurthæ proelio clamorem augeri: veritus ne legatus cognita re laborantibus suis auxilio foret: aciem, quam diffidens virtuti militum arcte stauerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit: eoque modo ad Rutilius castra procedit. Romani ex improviso pulueris vim magnam animaduertunt: nam prospectum ager arbutis consitus prohibebat, & primo rati humum aridam vento agitari: post vbi equabilem manere, & sicuti acies mouebatur, magis magisque appropinquare vident: cognita re, properantes arma capiunt: ac pro castris, sicuti imperabatur, confistunt. Deinde, vbi propius ventum est: vtrinque magno clamore concurrunt. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant. postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circunueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis aut noctis quæ iam aderat, auxilio, integri abeunt. Elephantis quatuor capti: reliqui omnes xl. numero interfecti.

Ipsi pares. f. erant, ipsi imperatores virtute, & scientia militum pari pares erant, sed viribus erant impares. [Nam Metello] Declarat quomodo erant impares opibus. i. viribus. Metellus meliores milites habebat, sed Iugurtha meliorem locum, & magis opportunam. [Denique Romani] Iugurtha locum munitum habebat, videlicet collem, vbi tutus erat. Romani locum nullum munitum habebant, quo fugerent. Metellus igitur cum videret se non habere locum, quo milites sui tui confisterent, iussit, vt Rom. per collem aduersum ascenderent, & hostes inuaderent. [Neque ab hoste copiam pugnandi fieri] Quia Iugurthini milites ex colle in plana ad pugnam descendere nonlebant, & numero, & viribus erant inferiores. [Euadunt] i. ascendunt, aduerso colle. Euadere est de ima parte sursum versus ascendere. [Amisso loco] Ecce euentus prælij. Romani collem ascendunt, & hostes pulsos fuderunt atque fugarunt. [Fusi] i. fracti. [Plerisque] i. maiorem partem. Ordo est, Velocitas & regio ignarata hostibus sunt tutata plerisque, pauci in eo proelio

interierunt, ideo quia maior pars cursu, & fuga salutem quaesivit, cum per regionem fugerent Romanis incognitam. [Velocitas] quia cum primi fusi sunt cursu, & velocitate fugerunt. [Interea Bomilcar] Superius dixit quomodo Iugurtha exercitum suum in duas partes diuisit, vni parti Bomilcarem preposuit, alteri parti ipse Iugurtha praerat. Dixit, quomodo Iugurtha victus est a Metello. nunc dixit quid interea fecerit Bomilcar. Dicit enim huc Bomilcarem descendisse de colle, & Rutilium legatum, quem Metellus ad flumen praemisit, inuasisse, fugatumque ab eo fuisse. [Praefectum] .i. propositum. Ordo est. Interea Bomilcar paulatim deducit in locum equum. [Vbi] Pro postquam Rutilius est praetergressus eum, dico Bomilcarem, quem supra diximus esse praefectum ab Iugurtha elephantis, & parti copiarum pedestrium. [Vbi eum] .f. Bomilcarem. [Rutilius] Qui ad flumen tendebat. [Praetergressus est] .i. transiit. [Quies] .f. Bomilcar. [Neque remittit] .i. cessat. Bomilcar non cessabat inuestigare quid faceret Rutilius. [Postquam Rutilium confedisit] Ordo est, Bomilcar veritus ne legatus foret auxilio suis cognita re, latius porrigit aciem, quam diffidens virtuti militum itauerat arte, dico latius porrigit, quo .i. vt officeret itineri hostium. Postquam autem accepit clamorem, gemit ex praelio Iugurtha. Bomilcar diligenter inuestigabat per exploratores quid ageret Rutilius, & quid ageret Iugurtha. atque Metellus. Cum igitur intellexisset ex clamore Iugurtham Metellumque pugnare, & Rutilium iam apud flumen castra posuisse, timuit, ne Rutilius rediret, vt Metello ferret auxilium. Ergo cum hoc timeret, aciem quam intructam de colle in planum deduxerat latius extendit ne Rutilius redire posset ad Metellum, & cum acie sic extensa vsque ad castra Rutilij legati peruenit. [Confedisit] .i. castra posuisse. [Accepit] .i. intellexit, audiuit. [Ne legatus] .f. Rutilius. [Cognita re] .i. cognita praelio inter Iugurtham, & Metellum. [Quo hostium itineri officeret] .i. vt noceret itineri hostium, si videlicet Rutilius redire vellet, vt Metello, & Romanis ferret auxilium contra Iugurtham pugnantes. [Latius porrigit] .i. latius extendit. [Eoque modo] Videlicet sic acie extensa. [Romani] Videlicet, qui erant cum Rutilio legato non cum Metello. [Pulueris vim] .i. copiam pulueris, nam verè dico quod Rutilius viderant puluerem, quia non poterant videre homines. nam ager plenus arboribus prospectum prohibebat, vt videre non possent homines. [Arbustis confitus] .i. arboribus plantatus. [Et primo rati] .f. sunt, primo putauerunt, puluerem a vento commoueri, sed post cum viderent ipsum puluerem magis ac magis appropinquare cognitis hostibus, subito arma capiunt. [Pro castris] .i. ante castra. [Deinde vbi] Deinde concurrunt vtriusque magno clamore, vbi est ventum propius. [Ventum] .f. Numidis .i. postquam Numida propius ad castra Rutilij venerunt, vtriusque pugnare coeperunt Numida. Ordo est. Numida tantummodo remorati, dum putant auxilium in elephantis, facit fugam, postquam vident eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri .f. a Romanis, Numida spem suam habebant in elephantis, sed elephantum virtutem, & robur suum exercere non potuerunt, quia arbores eos impediabant, quod cum viderent Numida, subito fugere coeperunt. [Collis] Aut noctis auxilio, & collis vicinus, & nox, quae instabat, auxilio fuit Numidis.

MARL. IPSI imperatores. [Pares] Virtute ceterum exercitu impares. [Interea] Dum Numida fugantur. [Vacuum] .f. curis. [Magnam vim] Copiam. Densam nec cessantem puluerem videbant Romani, ideo. [Aequabilem] Quia si fuisset ventus, aliqua do cessasset. [Cognita re] .i. cognito hostium aduentu.

A S C. EO modo certabant inter se duo imperatores summi viri .f. Metellus, & Iugurtha, ipsi .i. vt dicunt in proprijs personis, pares .i. equali virtute praediti, ceterum .i. sed opibus .i. facultatibus ad praesidium disparibus .i. habentes opes dispares. [Nam virtus militum, & locus aduersus] .i. contrarius erat Metello. Iugurtha erant .i. Iugurtha habebat omnia alia praeter milites opportuna .i. commoda ad victoriam obtinendam, denique .i. tandem Romani vbi intelligunt neque profugium .i. locum quo tute profugerent, esse sibi, neque copiam .i. facultatem pugnandi fieri ab hoste, & sup. quod iam erat vespere .i. extrema pars diei, eua dunt .i. ascendunt, sicut eleuo proprie est exalto, licet ex metaphora trutinæ sit minoris censu, & emergo .i. sursum, qui mergebar ex eo, & colle aduerso .i. per collem aduersum, sicut fuerat praecipitum a Metello imperatore. [Numida amisso loco] .f. superiori fusi, & fugati supp. sunt & pauci interiere .i. occisi sunt, quia velocitas, & regio ignara hostibus .f. Romanis, tutata sunt .i. protexerunt plerosque .f. Numidarum. [Interea Bomil-

car] Recenset quid interea Bomilcar egerit, & reliquam partem pugnae commemorat, dicens: Bomilcar propinquus, & familiaris Iugurthae, quem diximus supra praefectum .i. principem, & propositum factum elephantis, & partium copiarum pedestrium, interea .f. dum supra dicta fierent, vbi .i. postquam Rutilius, qui ad flumen erat, praemisit, praetergressus est eum .f. Bomilcarem, deducit .i. deorsum ducit, paulatim suos in locum aequum .i. planum, ac dum .i. interea dum legatus .f. Rutilius pergit festinans ad flumen .f. Muthul quo .i. ad quod ipse erat praemisus .f. ab imperatore Metello, intruxit aciem sup. suam, quietus .i. sine strepitu aut sonitu alio, vti .i. res .i. vt opportunitas postulabat. neque remittit .i. non minus pergit, explorare quid hostis .f. Rutilius progrediens, & Metellus derelictus agit vbique, quia iam in diuersis locis erant. [Postquam] .f. Bomilcar, accepit .i. intellexit ab exploratoribus aut oculis suis, Rutilium .f. legatum praemisum ab imperatore ad occupandum flumen, confedisit .i. accepit sedem vbi vellet consistere iam & esse vacuum animo .i. alienum a curis, & accepit .f. auribus simul clamorem augeri ex praelio Iugurthae (id autem rectius constructum videtur quam clamorem Iugurthae, non enim intervallo tanto potuit clamorem Iugurthae internoscere) veritus .i. timens, ne legatus .f. Rutilius (id autem ex auctore dictum est, quomodo enim se iur legatum esse, nisi forte ex officio) foret auxilio suis laborantibus .f. in praelio, & hoc re .f. de praelio inito cum Iugurtha, cognita ab Rutilio, porrigit .i. extendit latius, aciem quam ipse diffidens virtute militum, itauerat .i. intruxerat arte, ideo autem latius porrigit. [Quod] .i. ad hoc vt officeret .i. noceret, itineri hostium, videlicet Romanorum, si redire vellent. Et procedit eodem modo ad castra Rutilij. [Romani animaduertunt] .i. percipiunt potius oculis quam animo vim .i. multitudinem magnam, pulueris .f. motu, ex improviso. Nam ager confitus arbustis .i. arboribus humilibus, prohibebat aspectum .i. ne procul aut longius viderent hostes, & rati sunt primum humum .f. terram tritam agitari vento, post .i. deinde vbi videbant vim pulueris manere aequabilem, & magis appropinquare, ipsi cognita re .i. postquam cognouerant rem, capiunt arma properantes .i. festinantes, ac consistunt .i. simul stant parati ad defendendum, pro castris .i. ante castra sua, sicut imperabatur .f. a Rutilio. [Deinde vbi] .i. postquam ventum est propius, concurrunt vtriusque .i. ab vtraque parte sup. cum magno clamore. Numida sunt remorati .i. permanserunt in conflictu, tantummodo .i. solummodo, dum .i. donec putant auxilium sup. sibi fore in elephantis. [Postquam vident eos] .f. elephantos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos .i. depresos, circumueniri .i. circumcludi ne euadant, ipsi Numida faciunt fugam, ac plerique abeunt integri .i. inuiolati, abiectis armis auxilio collis quem difficile erat ascendere, aut noctis quae iam aderat. Quatuor elephantum capti supp. sunt, reliqui omnes numero quadraginta, sunt interfecti.

A T Romani quanquam itinere, atque opere castrorum & praelio fessi, latius erant: tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentius obuiam procedunt: nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu velut hostes aduentare, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & penè imprudentia esset admissum facinus miserabile, nisi vtriusque praemisit equites rem explorauissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum est. Milites alius alium latius appellant: acta edocent: atque audiunt: sua quisque fortia facta ad caelum effert. Quippe res humana ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet. aduersa res etiam bonos detrectant. Metellus in ipsidem castris quadriduo moratus, saucios cum cura reficit: meritos in praелиjs more militiae donat: vniuersos in concione laudat; atque agit gratias: hortatur ad cetera, quae leuia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis pugnatum: reliquos labores pro praeda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid ageret, cum paucis nec

SOLDVS

est
pl
m
ho
ag
tia
ni
iu
n
L
mi
ei
ter
an
&
co
ue
ni
.i.
co
inf
dil
run
ger
Re
cum
ro
hol
Ru
ta
&
pic
ren
pa
tili
stes
.i.
qui
&
cum
hol
uis
cto
etia
[In
res]
cto
pro
pro
Tan
exp
-ia
qua
vici
tor
age
fug
fati
ne i
[Al
gen
nec
fit,
dun
fale
fed
redu
Buc
cult
mag
gere

esset, an exercitum haberet, ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saluosa, & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri, ac pecoris magis, quam belli cultorem. Id ea gratia eueniebat, quod præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quo cuiusque animus fert, eo discedunt. neque id flagitium militiae ducitur. ita se mores habent.

SOLDVS

AT Romani Rutillus ad flumen præmissus cum castra locasset, Metellum cum toto exercitu expectabat, qui tardius morabatur propter proelium cum Iugurtha commissum, cum ergo tardius moraretur Metel. Rutiliam obuiam ei processerunt. Ordo est. At Romani tamen instructi, & intenti procedunt obuiam. s. Metello, quia Metellus morabatur amplius opinione eorum, quanquam erant fessi & lassii itinere, & opere castrorum, & proelio. [Itinere] Nam viginti miliaria confecerant. [Opere castrorum] i. munitione, nam castra muniuerant fossa, & vallo. [Et proelio] Quo pugnauerant contra Bomilcarem. [Fessi proelio] Et opere. [Amplius opinione eorum] i. diutius quam opinabantur. [Instructi] i. armati, & in ordine compositi. [Nam dolus] Quare Romani etiam post victoriam instructi, & armati obuiam procedebant Metello, quare tanta diligentia vtebantur, quia timebant insidias, & dolos Numidarum. Nam dolus Numidarum non patiebatur Romanos indulgentius, & remissius se habere Languidum est torpore ignaui, Remissum est contrarium intento. Et est translatio ab arcu, qui cum neruo. i. corda cui uauit ad iactum dicitur intendi, cum vero laxatur dicitur remitti. Ac primo, Metellus suo, fugatoque hoste, tendebat ad flumen, quo iam ante Rutiliam præmiserat. Rutilius autem obuiam Metello procedit iam nocte obscurata. Cum ergo iam vicini essent strepitum inuicem faciebant, & propter noctem se non cognoscebant, futurumque erat, ut inuicem pugnarent, nisi uterque milites præmisset, qui inuestigarent rem, quo facto metum deposuerunt, & gaudium ex utraque parte ortum est. Et quoniam Metellus Iugurtham vicerat, Rutilius Bomilcarem. omnes læti facta sua laudabant. [Velut hostes] Strepitum faciebant, tanquam si hostes essent. [Tumultu] i. strepitum, & clamorem. [Imprudencia] Per imprudentiam, quia se non cognoscebant inuicem. [Admissum] i. perpetratum, & commissum. [Facinus miserabile] Quia inuicem pugnantem cum omnes Romani essent. [Acta] Que acta erant. Nam utriusque hostem superauerant. [Fert] i. extollit. [Vel ignaui] i. etiã ignaui In rebus humanis ita euenire solet, ut ab ea parte, ubi est victoria, etiam ignaui, & rudes gloriantur, & contra apud victos etiam, qui strenui sunt, & fortes tanquam ignaui vituperentur. [In iisdem castris] Videlicet in castris Rutilij. [Reliquos labores] Dicebat Metellus, amplius laborare non oportet pro victoria, quia iam victoriam sumus assecuti. Sed si laborabimus, pro præda laborabimus. [Præda] i. ad prædam. Milites autem pro præda omnes labores facile tolerant. [Tamen] Ordo est. Tamen interim Metellus misit transfugas, & alios opportunos exploratum ubi gentium foret Iugurtha, aut quid ageret. [Ne] i. an esset cum paucis, an haberet suum exercitum. [Et ut] Pro qualiter ille victus gereret sese. Quamuis Metellus de Iugurtha victoriam habuisset, tamen, ut prudens imperator misit exploratores, qui diligenter inquirerent, ubinam esset Iugurtha, & quid ageret, an haberet exercitum. [Tamen] Quamuis vicisset. [Trasfugas] Transfugas, ideo ad explorandum idonei sunt, quia necessario eos oportet esse fideles, & cautos. Nam summopere cauēt, ne in manus hostium à quibus semper fugerunt, deueniant. [Alios opportunos] i. alios homines idoneos. [Vbi Iugurtha gentium] i. ubi, nam gentium, & locorum ponuntur, non ad necessitatem, sed ad ornatum, dicimus enim, Nescio ubi gentium sit, nescio ubi locorum sit. [Exploratum misit] i. ad explorandum, hoc est ad vestigandum. [At ille] s. Iugurtha. Sese in loca saluosa, munita natura, ad quæ quidem loca non esset facilis, sed perdifficilis ad Iugurthæ insulsum accessus. [Receperat] i. reduxerat se. [Cogebat] i. colligebat, congregabat. Virg. in Bucol. Tityre coge pecus. [Agri ac pecoris magis quam belli cultorem] Homines quos congreganda Iugurtha erant assueti magis ad agros colendos, & ad curanda pecora quam ad bella gerenda. [Id ea gratia] Posset aliquis dicere, quare Iugurtha no-

uum colligebat exercitum, nonne habebat veterem exercitum, qui secum profugerat ex proelio, in quo victus est à Metello? nam in eo proelio pauci ex Numidis interierunt. reliqui omnes incolomes fugerunt, ut supra dixit, Sal. huic tacite quaestioni responderet, & dicit hanc esse consuetudinem apud Numidas, ut quando rex victus est in proelio, nemo ex fuga eum sequatur, præter regios equites, vnusquisque post fugam vadit quocumque vult, neque illud apud Numidas reprehensibile est, quia sic est consuetudo. [Id ea gratia eueniebat] i. ob eam causam Iugurtha nouum colligebat exercitum, quia nullus de exercitu veteri post fugam eum secutus erat, præter equites regios, qui circa personam eius semper assistunt. [Flagitium] i. scelus reprehensione dignum. [Ita se mores habent] i. talis consuetudo.

I N T E G R I D Sine vulneribus. [Intenti] Parati. [Languidi] Ociosi. [Rem] i. exercitum Romanum. [Detraçant] Diminuant gloriam bonis. [In concione] Conuocatio exercitu. [Animum parem] Fortem. [Vbi gentium] In quibus terris. [Vt] i. quomodo ille victus, &c. [Saluosa] Syluosa. [Id] Quod pararet exercitum. [Præter regios] Qui ad custodiam regis sunt quos alio nomine prætorianos appellamus. [Fert] Cupit. ut Innoctua fert animus. [Flagitium] Turpitudine. quia non dicuntur de fertores.

A D V E R S A E res etiam bonos detraçant) Ita plerique habent codices, Detraçant per a in secunda syllaba, Aldinus vero Detrectant legit, quod verbum non intelligo. Soldus more suo transiit in expositione tamen ait, apud victos etiam, qui fortes, tanquam ignaui vituperantur. Badius. Res aduersæ, inquit, detraçant. i. deprimunt, & vituperant etiam bonos. Ego (si modo rectè legitur Detraçant) exponerem, Res aduersæ, bonos detraçant, hoc est, bonis derogant. Nam inde Detraçantores, qui famæ alicuius derogant, dicti vniuersaliter. Fuisse tamen prisicum aliquod verbum per sciolos amotum valde vereor. [Nemo omnium Numidarum ex fuga sequitur] Quidam codices habebant sequebatur, & ita legisse videtur Badius. Sed verba sequentia optime indicant legendum esse Sequitur in præfenti, non Sequebatur in præterito imperfecto. Paulo post, Minore detrimento illis vinci; minore damno Numidarum intellegendum, ut rectè exponit Badius. Et inde legendum, quam suos vincere ubi verbum Suos in quibusdam exemplaribus male omisum est.

A T i. sed, Romani. s. Rutiliani quanquam erant fessi, & lassii itinere, quia eo die multum progressi erant, atque opere. i. labore sumpto in metatione castrorum, & proelio. s. iam confecto, tamen quod. i. quia Metellus morabatur amplius opinione. i. quam opinati fuerant eum moraturum, procedunt supp. ei obuiam existentes instructi. s. ad pugnam, & intenti. quod ideo fiebat, Nam dolus Numidarum, nihil. i. non aliquid, non patiebatur aliquid supp. esse languidi. i. languenti animo facti, neque remissi. i. minus intente facti, quia omni accuratioe, & vigilantia opus esse sciebat. Ac primo, Graphice recitat quomodo exercitus collectus sit, & quanta lætitia se tandem susceperint, quibusque laudibus facta sua extulerint dicens, Ac ipsi milites vtrorumque postquam erant inter se haud. i. non procul, sed nocte obscura. i. tempore noctis obscuræ, aduentare. i. aduentabant ad Metellum, & exercitum eius, strepitu. i. quodam sonitu pedum, velut hostes, & ita facere. i. faciebant alteri apud alteros. i. sibi mutuo, simul formidinem, & tumultum. i. subitam commotionem belli, & facinus miserabile. s. ut se mutuo interficerent, foret admissum penè. i. quasi ex imprudentia, ni. i. nisi equites præmissi vtrinque. i. ex utraque parte tam à Metello quam à Rutilio, explorauissent. i. indagassent rem. i. causam tumultus, & qui essent quos formidabant. Igitur, ut rem, cognouerunt, gaudium est exortum repente pro metu. [Milites læti appellabant] i. compellabant per modum salutationis, alius alium. Edocent. i. narrant, atque audiunt narrantes acta. s. vtrinque, & quisque effert. i. extollit ad cælum super. vsque sua fortia facta. Quippe. i. certe, res humane habent se ita quod licet etiam ignaui, id est ad opus inutilibus gloriari in victoria, & res aduersæ, detraçant. i. deprimunt, & vituperant etiam bonos. Metellus moratus in iisdem castris quasi quadrido, refecit cum cura. i. accuratè, saucios. i. vulneratos, & donat. s. præmij, meritos in prælijs, more militiae. i. sicut in militia fieri solet, laudat vniuersos in concione. i. in oratione ad ipsos habita, atque agit gratias de re bene gesta, hortatur supp. ut gerant animum parem ad cetera. s. peragenda, quæ sunt. i. quæ dicit esse leuia, & sup. dicit satis pugnatum sup. esse iam pro victoria, semper obtinenda, & reliquos labores quos sumant

MARL.

GLAR.

A S C.

fumant fore præde. i. ad prædam obtinendam. Tã. i. nihilominus militi interim transfugas. i. eos qui ad se ab Iugurtha fugerant, & alios opportunos. i. idoneos ad hoc exploratum ubi gentium. i. apud quas gentes (aut vacat gentium) aut quid ageret Iugurtha. ne. i. an esset cum paucis, an haberet exercitum, & vt. i. qualiter ipse victus, gereret. i. haberet se. f. ipsum, hoc est Iugurtham. At ille. f. Iugurtha, quod nouerat per exploratores receperat se se in loca saluosa. i. saltuum & fossarum plena, & munita natura. i. per naturam, & cogebat. i. congregabat ibi exercitum ampliore. i. maiorem numero hominum quam prius habuerat, sed hebetem. i. obrusum & infirmum, cultorem. i. exercitorem magis agri ac pecoris quam belli. Id. f. quod alium non haberet, eueniebat quod nemo omnium Numidarum sequebatur ex fuga regem præter equites regio, quia Numidæ discedunt eo quo animus cuiusque fert, neque id ducitur flagitium militiæ, ita mores habent se apud Numidas.

Igitur Metellus, ubi videt animum regis etiam tum ferocem esse: bellum renouari: quod nisi ex illius libidine geri non posset, præterea inimicum certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non prælijs, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in loca Numidæ opulentissima pergit: agros vastat; multa castris, & oppida temere munita, aut sine prædio capit: incenditque: puberes interfici iubet: alia omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obliques, frumentum, & alia quæ vsui forent, affatim præbita, vbicunque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negocia multo magis, quam prælium male pugnatum ab suis regem terrebant. Quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur: & qui sua loca defendere nequiverat: in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit, exercitum plerumque in istis locis opperiri iubet. Ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis, & auis itineribus ignoratus: Romanos palantes repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt: multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit, & Numidæ priusquam ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus, vt se, & exercitum more maiorum gereret: vt in aduerso loco victor tamen virtute fuisset, hostium agro potiretur: Iugurtham magnificum ex Auli focordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coëgisset habere. Itaque, senatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus supplicia decernere, ciuitas trepida antea, sollicita de belli euentu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cauere tamen necubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam inuidiam sequi. ita quo clarior, eo magis anxius erat. Neque post insidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. ubi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant. Exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igne magis, quam præda ager vastabatur: duobus locis haud longe inter se castra faciebant. Vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum quo fuga, atque formido latius cresceret, diuersi agebant.

SOLDVS Igitur ubi Metellus) Ordo est. Igitur Metellus statuit bellum esse gerendum non prælijs, neque acie, sed alio more, ubi pro postquam videt animum regis etiam tum esse ferro-

rum, & postquam videt bellum renouari, quod non posset geri, nisi ex libidine illius, & postquam videt iniquum certamen, esse sibi cum hostibus, & postquam videt illos vinci minore detrimento quam suos vincere, sensus patet. [Igitur] Quia videlicet Iugurtha nouum comparabat exercitum. [Etiam tum videlicet] Postquam esset victus. [Animum ferocem] i. inuictum & indomitum, licet rex victus esset, tamen animum habebat inuictum, ferox significat inuictum & indomitum, & forte. [Nisi ex libidine illius] i. nisi quemadmodum vellet ipse Iugurtha. [Iniquum certamen] i. malignum, & inutile, iniquum erat certamen, in quo victor plus detrimento patiebatur quam victus, & hoc sequentia declarant. [Sed alio more] i. alio modo, quem modum ipse inferius ostendit. [Itaque in loca] Ecce sicut alio modo bellum gerit Metellus. [Temere munita] i. male munita nam temere multa significat. aliquando temere sine causa significat. Virg. Haud temere etiam conclamat ab aggere volens. aliquando significat fortiter, aliquando male, vt hoc loco, aliquando improvide. [Temere munita] i. mœnibus, & fossa, & aggere. [Sine prædio] Sine custodia militum. [Puberes interficit] Aeratem bello & armis opportunam, & idoneam. [Affatim] Abundanter. [Regem terrebant] i. alienabant quia multo plures populi defecerunt a rege propter vastationem hostilem quam propter prælium. [Quippe] Ordo est, quippe pro quia, ille Iugurtha, cui omnis spes & salus erat sita in fuga, cogebatur sequi, & ille qui pequiuerat defendere sua loca cogebatur gerere bellum in alienis. f. locis. [Omnis spes in fuga sita erat] i. posita, quia Iugurtha non habebat spem salutis, nisi in fuga, & tamen cogebatur sequi Metellum, vt eum a vastatione & depopulatione prohiberet, si posset, quia per huiusmodi vastationem multos populos a se deficere videbat. [Tam ex inopia] Quod optimum videbatur consilium capit. Modus dicendi apud Sallust. celeberrimus. Ex copia rerum consilium capit, & e contrario. Ex inopia consilium capit. Ex copia rerum consilium capit, cui opportunitas, & facultas, & occasio datur ad deliberandum, e contrario, ex inopia consilium capit, qui non ex multis, sed ex paucis, quod optimum videtur, deligit, atque decernit, vnde inferius cum Mauri & Getuli ex improviso Romanos inuasissent, atque ordinibus perturbatis, cum nox esset, acrius inlatarent, Tum Marius, inquit, ex copia rerum consilium trahit. [Tempus non dabatur] Sed copia rerum ad deliberandum. [Exercitum plerumque] Ecce consilium Iugurthæ, maiorem partem exercitus, ibi expectare iubet, ubi ipsum exercitum congregauerat, ipse vero cum electis militibus Metellum sequitur, & statim Romanos inopinantes aggreditur, multos interfecit, multosque capit. [In istis locis] Vbi erat. [Operiri] Expectare. [Nocturnis & auis itineribus ignoratus] i. incognitus, quia iter nocturno tempore faciebat, & per loca inuia, neque enim vias aut semitas tenebat, sed per loca, quæ erant sine via proficisciebatur. Auius dicitur sine via. [Etiam Numidæ] Numidæ cum Romanos, qui ex castris temere & effuse vagabantur, confecerant, antequam ex castris auxilium Romanis afferretur, in colles proximos tuti se receperunt. [Ex castris] f. Romanorum. [Subueniretur] f. his, quos inuasert Numidæ. [Interim] Postquam narrauit ea, quæ gesta sunt a Metello in Numidia, dicit quemadmodum Rom. magnum gaudium ortum sit, postquam cognitum est, quemadmodum Metellus se & exercitum regeret, & quemadmodum in loco iniquo & aduerso victoriam habuisset, & agrum hostium in potestatem suam redegit. [Cognitis Metelli rebus] Videlicet his rebus cognitis, quæ sequuntur. [Se & exercitum gereret] i. regeret, & gubernaret. [In aduerso loco] i. in loco iniquo, & sibi ad pugnandum incommo, atque contrario. Nam Iugurtha locum meliorem & magis commodum habebat, videlicet collem montis, & cum esset in plano. [Hostium agro potiretur] Per omnia subauditur, vt. i. quemadmodum, vel qualiter, vt sit sensus, ingens gaudium est ortum Rom. postquam est cognitum, quemadmodum Metellus se & exercitum gereret, & quemadmodum victoriam haberet in loco aduerso & quemadmodum potiretur agro hostium, & quemadmodum coëgisset Iugurtham habere spem salutis in solitudine & fuga. [Auli focordia] i. ignauiam Auli, quem prælio vicerat, vt supra visum est. [Spem salutis in solitudine & fuga] Quia Iugurtha aliter se saluare non potuisset, nisi in solitudines fugisset. [Supplicia decernere] Senatus decreuit, vt supplicationes dijs immortalibus fierent ob feliciter gesta Metelli. [Supplicia] Antiqui supplicationes dixerunt, hac de causa, maiores, ob paupertatem, aut ex collatione sacrificabant, aut certe de bonis eorum, qui damnati erant. Vnde supplicia dicebantur

tur (supp
si fuerat
telligim
plicatio
lant. [D
nit pro
glorian
lere, vt
xius). i
bat host
riam p
ciperet,
& ideo
Insidias
partem
abire po
spargo
equoru
bant) A
partem
nem vn
ign. [F
ue erant
testatur
cere, vt
agere si
gare. V
re. Virg
dere, in
Ly. mee
rem. A
re, perf
actum. i
actum. i
stas. ac
ossa pia
studine
agere it
pendere
agere
nas imit
dam ad
& vultu
MARL. FE R
æquale.
[Ex ino
[Delect
prouiso
erat, Me
aduentu
cile cap
est inuic
Sen. [Fr
ne. [Ag
GLAR. IN
equidem
nit, In
ego san
Alienac
stium ag
aduerso
retur. Q
distingui
tute disti
sed virtu
IGI
lo geren
comper
intelligi
victus ef
vt puto
les sumu
ex libidi
cum esse
videt cer
hostibus

nur supplicationes, quæ erant de bonis eorum, qui supplicia passi fuerant, hinc etiam sacrum, & venerabile, & execrandum intelligimus quia sacræ res de bonis execrandorum fiebant. Supplicationes autem sunt, quas nunc vulgo processiones appellant. [Decernere]. i. decernebat. Et hic more suo infinitiuis ponit pro præteritis imperfectis indicatiuorum. [Mentisse post gloriam inuidiam sequi] Meminerat Metellus, ita euenire solere, vt post gloriam sequatur inuidia. [Quo]. i. quanto. [Anxius]. i. sollicitus. Quanto magis clarus erat tanto magis cauebat hostem, ne forte aliquid offenderet, & post habitam victoriam per insolentiam atque imprudenciam aliquam cladem acciperet, nam post gloriam sequitur inuidia, siquid ostensum est, & ideo anxius erat, & cauebat. [Neque post insidias Iugurthæ] Insidias dicit, per quas Iugurtha Romanos palantes aggressus partem eorum occidit, partem cepit, neminem eorum intactum abire permisit, vt paulo ante monstrauit. [Effuso]. i. sine ordine sparso. [Frumento]. i. ad vsum hominum. [Pabulo] Ad vsum equorum. [Vbi]. i. quando. [Præsidium]. i. custodiam. [Agitabant] Agebant. [Exercitus] Exercitum in duas partes diuiserat, partem ipse Metellus, partem Marius ducebat. [Sed igne] Regio nem vniuersam igne populationibusque vastabat, sed magis igne. [Fuga]. i. Numidarum. [Diuersi agebant]. i. habitabant, siue erant. Agere, multa significat, agere enim significat esse vt ac testatur Virg. *Getulis agerem si Syrius exul.* agere significat dicere, vt inquit Terentius in *Adelph.* Sed est ne ipse, de quo agebam. agere significat persequi. Virg. in 4. *Pastor agens telis.* agere fugare. Virg. in *Georg.* Et membris agit atra venena. agere rotare. Virg. ipse sibi adducta circum caput egit habena, agere, intendere, inquirere, inuestigare, vt Virg. *Ecl. 9.* Id quidem ago & ta. Ly. *meum ipse voluto.* agere vrgere, impellere. Tullius in *Verrem.* Agunt cum præcipitem pœnæ ciuium Romanorum agere, perficere. Virg. *Hic actis prope re exequitur præcepta sibyllæ,* actum. i. appulsum. Virg. *Sive errore vis, seu tempestatibus acti actum. i. innoxium.* Virg. *Sed viribus enis adactus Transiegit costas.* actum, coactum, territum. Virg. *Prodigijs acti cœlestibus ossa piabunt.* actum. i. admotum. Virg. *Accelerant acta pariter te studine Volsci agere,* vt ait Felus Pompeius est ante se pellere. agere iurgari, vt cum dicimus, agit eum eo furti, aliquando respondere, vt gratias ago. modo verbis indicare, vt causam ago. agere etiam scenici dicuntur cum gestu & vultu alienas personas imitantur, in quam significationem Tullius in epistola quadam ad Cælium dicit, *Egiquæ omnes illos adolescentes. i. gestu & vultu imitatus sum.*

MAR. FEROCEM Retinentem, solitas vires. [Iniquum] Inæquale. [Agros vastat] Incendit segetes. [Temere] Non bene. [Ex inopia] Ex paucis rebus commotis. [Oppetiri] Præstolari. [Delectis] Fortissimis. [Palantes] Errabundos. [Repente] Ex improviso. [In aduerso colle] Alij ita habent, quia Iug. in monte erat, Metellus vero in plano. [In solitudine] Inter montes. [De aduentu]. i. sine. [Præclara] Laudata. [Opportunus hosti] Vt facile caperetur ab hoste. [Inuidiam sequi] Quia virtuti comes est inuidia, & iniqua raro maximis virtutibus fortuna parit, vt ait Sen. [Frumento] Ire frumentatum. [Vbi vi] Armis & fortitudine. [Agebant] Manebant.

GLAR. IN alienis bellum gere. Illud Alienis, vt exponendum vix equidem scire possum. Soldus, vt notum, transiit. Badius exponit, In alienis. i. non a se delectis ad pugnam locis, quæ verba ego sanè non intelligo. Tu vide si Alienis exponendum sit pro Alienatis. [Vt in aduerso loco, tamen victor fuisset, virtute hostium agro potiretur.] Aldinus & Gothi codices habent: Vt in aduerso loco victor tantum virtute fuisset, hostium agro potiretur. Quæ verba ego non intelligo. Mihi placet, vt post loco distinguatur. Item vt Tamen, non Tantum legatur, & ante Virtute distinguatur. Nec tamen hostium virtute construendum, sed virtute potiretur hostium agro.

ASCENSIVS.

IGITUR Metellus &c.) Recenset cetera Metelli in bello gerendo fortiter & prudenter facta, dicens; Igitur qui omnia comperta habebat Metellus, vbi videt. i. animo. i. considerat & intelligit animum regis. i. Iugurthæ, ferocem etiam tum. i. cum victus esset cum tamen dicat in *Hec Terent.* Profecto hoc sic est vt puto omnibus nobis, vt res dant sese ita magni atque humiles sumus. Et videt bellum renouari quod non posset geri nisi ex libidine illius. i. Iugurthæ, quia non posset eum compellere cum esset in locis inaccessabilibus, & natura munitis. Præterea vbi videt certamen sup. fore sibi iniquum. i. inæqualis commodi cū hostibus, quia videt illos vinci, minori detrimento. i. damno

suo, hoc est hostium, quam vincere sup. cum detrimento Romanorum, quia plus damni haberent Romani si vincantur quam hostes, aut melius sic, hostes vinci minori detrimento quam Romani eos vincere, quia cum nihil haberet quod perdat Iugurtha præter rudes milites, plus detrimenti facerent victores quam victi, & ideo statuit bellum esse gerendum, non prælijs neque in acie, sed alio modo. Itaque. i. & ita pergit in loca opulentissima Numidæ, & vastat agros & capit & incendit multa castella & oppida munita temere. i. inconsulte, aut sup. existentia sine præsidio. i. custodia & defensione militum, & interficit puberes. i. omnes belli potentes, & iubet omnia alia esse prædæ. i. ad prædam militum. Multi mortales. i. Numidæ, dediti sunt Romanis. ea formidine. i. propter eam formidinem, & obfides. i. viri potentes ob fidem seruandam apud aduersarium festuri, frumentum, & alia quæ forent vsui, sunt præbita à Numidis Romano exercitui, affatim. i. abunde, & præsidium. i. custodia & defensio oppidorum per milites Romanos, est impostum à Metello vbiunque res. i. commoditas postulabat. Quæ negotia terrebant multo magis regem. i. Iugurtham, quam prælium male pugnatum ab suis. i. militibus & subditis. Quippe. i. quia ipse, cui omnis spes erat, sita. i. posita & collocata in fuga, cogebatur sequi. i. exercitum deualtatorum, & is qui nequiuert de fendere loca sua, quæ defendenda acceperat, cogebatur gerere bellum in alienis. i. non a se delectis ad pugnam locis, tamen. i. nihilominus quanquam sic cogebatur, & angustiabatur, tamen capit consilium quod videbatur optimum, ex inopia. i. secundum quod erat inops consilij, quia & auxiliij iubet exercitum plerunque. i. plurimum aut ferè totum, oppetiri. i. expectare reditum suum in iisdem locis. i. in quibus eum instituerat, ipse sequitur cum militibus delectis. i. de pluribus ad expeditionem illam lectis, itineribus. i. profectiombus & gressibus, nocturnis. i. noctu factis, & auis. i. per auia. i. loca non habentia vias stratas, & ipse ignoratus. i. adesse, aggreditur. i. inuadit repente. i. illico & ex improviso Romanos palantes. i. oberrantes & huc illuc sine ordine cursantes ad prædas auertendas, & plerique eorum. i. Romanorum, cadunt inermes. i. quia siue armis contra pecus non contra milites exierant, multi capiuntur, & nemo omnium profugit. i. porro fugit itaque euaserit intactus. i. non percussus, & Numidæ. i. delecti illi milites discedunt in proximis colles sicut erant iussi. i. ab Iugurtha latente in insidijs, priusquam subueniretur. i. à ceteris Romanis. [Interim Romæ] Com memorat quanta lætitia excepta sit Romæ fama Metelli. In qua res licet animaduertere leuitatem populi, vbi Mario ad consulatum euecto odia in Metellum conuertent, dicit autem hoc loco sic: Interim. i. interea dum supradicta fierent. In Numidia, ingens. i. valde magnum gaudium est ortum Romæ cognitis rebus Metelli, vt. i. qualiter, gereret. i. exerceret se, & exercitus more maiorum. i. prætorum imperatorum, & vt. i. qualiter, quanquam fuisset loco aduerso. i. contrario vt visum est, ipse tamen victor virtute. i. per virtutem, potiretur agro hostium ipsius depulsis. Et quod Metellus coëgisset Iugurtham magnificum. i. habitum prius ex focordia. i. pusillanimitate & ignauia, Auli. i. fratris Albini habere. i. modo spem salutis. T. solitudine & fuga. Itaque. i. & ita fenatus decernere. i. decernebat & indicare faciebat dijs immortalibus. Supplicia. i. supplicationes, quas nos rogationes, & processiones vocamus, ob ea acta feliciter. Ciuitas. i. multitudo ciuium trepida. i. sollicita antea de euentu, belli agere. i. agebat læta. i. res lætas, aut existens læta agere. i. vivebat. Fama esse. i. erat præclara de Metel. sed conuenienter sub audias cœpit. Igitur Metellus intellecta fama sua, intencior eo. i. propterea ad victoriam, niti. i. nitebatur omnibus modis, & festinare. i. festinabat, tamen cauere. i. cauebat, necubi. i. ne alibi fieret hosti opportunus. sed insidias explendas. Meminisse. i. memor erat inuidiam sequi post gloriam, ita erat eo magis anxius quo. i. quanto erat clarior. Neque prædari. i. prædabatur exercitu effuso per excursiones in agrum Numidicum post insidias Iugurthæ, qui plurimos prædantes interceperat. [Sed vbi erat opus frumento, aut pabulo]. i. equorum & iumentorum, cohortes agebant præsidium. i. custodiam missorum frumentatum, cum omni equitatu. Ipse ducebat partem exercitus: Marius ducebat reliquos, sed ager vastabatur magis igne. i. combustione Iugurthiorum quam præda. i. de prædatione, & ipsi duces, Metel. & Marius faciebant castra. i. castrametati sunt duobus locis haud longe. i. parum distantibus inter se. Vbi erat opus vi, aderant cuncti. i. vtriusque exercitus, ceterum. i. sed agebant. i. excursiones suas diuisi. i. in diuersa loca, quo, hoc est id eo, vt fuga. i. aggressum, & formido cresceret latius.

EO tempore Iugurtha per colles sequi: tempus aut locum pugnae quaerere: quia venturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare: ac statim in colles regredi. rursus alij, post alij minitari: neque praelium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt: neque ab hoste copiam pugnandi fieri: urbem magnam, & in ea parte qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam statuit oppugnare: ratus, id quod negocium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille quae parabantur a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, ut moenia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quod fallere nequibat, firmisimum erat. Praeterea pollicetur in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit: ac paulo post cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit: & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Sicenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis praecleari facinoris casum dare, si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos. At ni Marius signa inferre, atque eua dere oppido properavisset; profecto cuncti, aut magna pars Sicentium fidem mutavissent, tanta mobilitate sese Numidae gerunt. Sed milites Iugurthini paupers a rege sustentati, postquam maiore vi hostes vident: paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta moenia cum exercitu circumvenit. Legatis imperat, ubi quisque curaret, deinde signo dato undique simul clamor ingens exoritur. neque ea res Numidas terret: infensi, intenti sine tumultu manent: praelium incipitur: Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere: ac modo murum suffodere: modo scalis aggredi: cupere praelium in manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa voluere, sudes, pila, praeter ea picem sulfure, & tarda mistam ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis munierat: Nam plerisque iacula tormentis aut manu emissa vulnerabant: parique periculo, sed fama impari boni atque ignavi erant.

SOLDVS

Per colles Iugurtha, quia numero & viribus par non erat per loca tuta sequebatur Metellum. [Qua] Subauditur ea parte corrumpere pabulum, & fontes aquarum, qua parte audierat hostem venturum, ut arte fatigaret Metellum, cui par viribus esse non poterat. [Pabulum corrumpere] Pabulum corrumpere, vel igne, vel veneno. [Fontes] veneno inficiebat. [Alijs post alij] Minutabatur alij postea alij. [Minitari] i. minitabatur. frequentatio visus est, quia hoc saepe faciebat. [Ab incepto retinere] ut prohiberet Romanos a devastatione agri. [Romanus imperator] Metellus, ut Iugurtham ad praelium co-

gere, statuit oppugnare quandam urbem nomine zamam, exilitans Iugurtham, laturum auxilium urbi, atque ita ex necessitate ad praelium esse venturum. [Arcem regni] i. munimentum & tutamen regni. [Laborantibus] i. in necessitate positus. [Perfugis] Perfugae, siue transfugae dicuntur, qui de viro exercitu ad alium fugiunt. [Edoctus] Iugurtha intellexit ex his qui fugiebant de exercitu Metelli ad se quemadmodum Metellus decrevit oppugnare zamam urbem, quae erat arx, & munitum in regni in ea parte, ubi posita erat. Nam illa urbe itante incolu, totum regnum erat incolu. ergo cum hoc intellexisset. Iugurtha zamam priusquam Metellus contendit, & zamenses hortatus est, ut moenia defenderent, eisq. ad auxilium per fugas tradidit. Nam hoc genus hominum stabilissimum est, atque firmissimum, deinde pollicetur, se breui cum exercitu illuc venturum. [Quod genus] i. hominum perfugarum. [Quia fallere ne quibat] Ne in manus eorum venirent, a quibus iugerant. [Ac post paulo] Ordo est. Iugurtha paulo post cognoscit Marium esse missum Siccam ex itinere frumentatum cum paucis equitibus, Metellus zamam proficiscitur ad eam oppugnandam. i. inter eundem Marium legatum, cum paucis equitibus misit Siccam, ut ex ea ciuitate frumenta ad exercitum conueheret. Iugurtha cum hoc per exploratores intellexisset, statim cum electis equitibus noctu Siccam peruenit. Et cum Marius egrediretur iam ex urbe Sicca Iugurtha se opponens in portis pugnam fecit. Et alta voce ciues Sicenses hortabatur ut a tergo Marium inuadant, quod si fecerint, & se in regno, & illos libertate perpetua futuros dicebat. [Frumentatum] i. ad frumenta coemenda, & conuehenda ad exercitum. Sicca est ciuitas, quae prima a rege ad Metellum defecerat, quando victus est praelio. [Fortunam] Subaudi dicebat. [Aetatem acturos] i. victuros. [At ni] Quamuis Sicenses paulo ante a rege ad Metellum defecissent, tamen propter instabilitatem gentis, rursus a Metello ad regem defecerunt, & Marium inuasissent, nisi ipse Marius prope se de ciuitate signis illatis eripisset. [Ni] i. nisi. [Signa inferre properavisset] i. accelerasset signa contraferre. Nam inferre signa, est signa contra hostem ferre, ut cum eo praelio contendat. Marius igitur signa contra Iugurtham, qui se in portis opposuerat, tulit, & repulso Iugurtha per vim euasit. [Euadere] i. exire, egredi, euadere, nunc non significat ascendere, sed per obstantia transire. Nam Iugurtha obibat in portis. [Tanta mobilitate] i. mutabilitate. Nam Numidae mutabiles sunt. [Sed milites] Quoniam milites Iugurthini paupers sustinuerunt impetum Marij egredientis, sed postea cum Marius maiore vi eos praemeret, in fugam conuersi sunt paucis amissis. [Id oppidum] Zamae urbis situm describit. [In campo] i. in plano, non in monte. [Quam natura] Quia nec monte, nec flumine, nec aliqua re naturali munitum est oppidum illud sed opere. [Circumuehit] i. circumdat. [Denique signo] Incipit oppugnare Zamam. [Infensi] Irati. i. infensus proprie est plerumque inimicus. [Glande] videlicet fundis, glandis est plumbum in modicum formatum quod funda iacitur. Modo murum suffodere aliquando murum suffodiebant, aliquando scalis murum ascendere conabantur, & cupiebant praeterea manibus. [Sudes] Sudes dicebantur fustes acuti, & praecurui, quibus utebantur in bello. Virg. Subdidus ue praecuruis. [Pila] Pilius proprie telum Romanum. [Sed nec illos quidem] Ita quidem vulnerabantur, qui iuxta pugnant, & murum ascendere conabantur, sed & qui procul manebant ab oppidanis vulnerabantur iaculis, aut tormentis, aut manibus missis. [Sed nec illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis munierat] Qui timidi sunt a praelio procul manens, & ita eo timore sunt tui, & muniti, quia timor facit, ne se periculo exponant. Sed in expugnatione Zamae, qui propter timorem procul a moenibus stabant, non tamen eo timore satis erant muniti, & recti, sed iaculis vulnerabantur tormentis vel manibus missis. [Tormentis] Omnis machina qua aliquid vi emittitur, dicebatur tormentum, sicut nunc vulgo balista, & bombardae vocantur, sed balista apud antiquos aliud erat, bombardae, nec nomine, nec re erat apud antiquos. [Pari periculo] Boni atque ignavi erant pari periculo, sed erant impari fama boni. i. strenui in muris pugnant insigni gloria, & fama, ignavi procul a moenibus stabant cum dedecore, & tamen utrique vulnerabantur, ergo periculum erat pari, sed fama & gloria erat dispar.

MARLIANVS.

TEMPVS] i. commodum. [Corrumpere] Veneno inficiebat. [Rursus] Postquam receperat se in colle. [Suis] i. Zamensibus. [Ibi] Apud Zamam. [In tempore] Vbi erit necessitas. [Cohortes]

GLAR.

ASC.

[Col] uenit
re ho
beret
tes on
C
altera
neis,
marus
loqui
de so
ad q
pione
Zoya
ad
sulfur
vt ing
quam
ce & s
nit Ba
transi
IV
les]. i.
aptum
audier
fontes
niende
dum, M
sebat,
les. R
est aliq
que pa
hostem
bi copi
der, ad
dit, de
videt. i.
gnandi
tuit, op
pale m
imperii
. i. arbit
tham v
in auxi
Ar. i. se
Roman
ni: Me
est quo
Zamen
xilio. i.
fortissi
deciper
propter
ceur, se
cum ex
tutis ita
cultu, &
cohort
ctione,
oppidu
colliger
dereliqu
pugnati
ad id op
hoc de
egredie
tur simu
mant a
nam ho
. i. occas
id. i. si
sup. tra
libertate
taria, h
euadere.
reuera c
fidem. i.

[Cohortes] s. Marianas. [Casum] Occasionem. [Id]. i. si circumuenirent Rom. à tergo. [Amillis] Interfectis. [Opere] Labore hominum. [Vbi] In qua parte. [Curaret] Negocium haberet. [Terret Numidas] Qui erant in vrbe. [Intenti] Curantes omnia.

GLAR. CVM paucis cohortibus. [Siccum missum] Duę sunt Sicę, altera Syphacis quondam regia, ad duarum Mauritaniam tenens, de qua hic non loquitur. Altera Sicca Veneta, cuius Ptolemæus in Africę minoris descriptione meminit, de qua hic cum loqui puto nam altera nimium abest Zamā porro Liu. vltimo de secundo bello Pun. lib. v. dierum itinere esse à Carthagine ait, ad q. Annibal diuertit, posteaquam ex Italia in Africam cum Scipione vltimo depugnaturus venerat. Ptolemæus, ni fallor, *ἡνὲν ἡνὲν* vocat. Quāquam quidam putant, ablata prima litera *ἡνὲν* ab eodem in eodem loco vocatam. [Præterea picem & sulfure & teda mixtam] Ita Aldinus & Gothi codices hñt. Atqui, vt ingenuę quod sentio fatear, picem mixtam teda, vix abs quoquam intelligi puro. Veteres alij codices habebant, Præterea pice & sulfure tedam mixtam. Et Mixtam .i. illitam, rectē exponit Badius, qui adhuc modum legisse videtur. Soldus rursus transiit, vt solet. Lector sequatur quod placuerit.

ASC. IUGURTHA sequi .i. sequebatur eo tempore per colles. .i. monticulos, & querere .i. querebat tempus aut locum .s. aptum pugnę, & corrumpere .i. corrumpere sup. ea parte qua audierat hostem .s. Metellum cum suis venturum, pabulum & fontes aquarum, quorum fontium penuria .i. difficultas inueniendorum erat. s. illic, ostendere .i. ostendebat se modo .i. interdum, Metel. & interdum Ma. postremo tentare .i. tentabat. i. lacessabat, eos in agmine, ac regredi .i. regrediebatur statim in colles. Rursus hoc est & iterum, minitari .i. minitabatur alijs, hoc est aliquibus, & post alij. Neque facere .i. faciebat prælium neque pati .i. pariebatur oecium, tantummodo retinere .i. retinebat hostem ab incepto. [Romanus imperator] Postquam Metel. sibi copiam pugnandi cum Iugurtha. ipsius calliditate negatam videt, ad expugnationem zamę oppidi in Numidia fortissimi tendit, de qua re dicit auctor sic, imperat. Rom. s. Met. vbi .i. postquā videt .i. considerat se fatigari dolis .s. Iugurtha. neque copiam pugnandi, fieri ab hoste .s. Iugurtha. & exercitu eius, statuit .i. constituit, oppugnare .i. debellare, urbem magnam & arcem .i. principale munimentum regni, in ea parte qua erat sita .i. posita (vbi imperiti dicunt situata) zamam nomine. i. sic nominatam, ratus .i. arbitrens (id quod negocium posebat .i. postulabat) Iugurtham venturum suis laborantibus .i. periclitantibus, auxilio .i. in auxilium, & prælium fore ibi .i. tunc cum auxilio veniret. At .i. sed, ille .s. Iugurtha, edoctus à perfugis .i. ab eis qui relictis Romanis ad se fugerant, ea quę parabantur à Metello, antequam Metellum magnis itineribus .i. faciendo magna itinera, hoc est quod vulgo dicunt magnas dietas, & hortatur oppidanos .s. Zamenses, vt sup. defendant mœnia, & hoc perfugis additis auxilio .i. ad auxilium oppidanorum, quod genus .s. militum erat fortissimum ex copijs .i. exercitu regis, quia nequibat fallere .i. decipere regem, eo quod apud Rom. summo odio habebantur propter defectionem & perfugium. [Præterea] .i. insuper, pollicetur, semet affore .i. assuturum, in tempore .i. satis tempestiue, cum exercitu, & descendit ab oppido, rebus compositis .i. constitutis ita, vt dictum est, in loca quā maxime .i. summopere occulta, ac cognoscit paulò post: Marium .s. legatum cum paucis cohortibus missum .i. ab imperatore Metello, ex itinere .i. profectio, hoc est dum proficiscerentur Zamam, siccam .i. ad illud oppidum sub Romanis existens, frumentatum .i. ad frumentum colligendum pro exercitu, quod oppidum defecerat ab rege .i. dereliquerat partes regis primum omnium .s. oppidorum, post pugnam pugnatam male ab rege. [Et ita Iugurtha pergit eo] .i. ad id oppidum siccam, cum equitibus delectis .i. exquisitis & ad hoc de multis lectis, & facit iam pugnam in porta: Romanis egredientibus .i. quando egredi cum frumento vellent, & hortatur simul magna voce Sicenses, vt .i. vt circumueniant .i. opprimant à tergo cohortes. s. Romanas, sup. hortando dicit, fortunam hoc est incertum & non optatū euentum, dare illis casum .i. occasionem præclari facinoris .s. faciēdi, & dicit si ipsi fecerint, id .i. si Romanos circumuenierint, sese .i. seipsum esse acturum sup. ætatem in regno .s. suo sine metu, & illos acturos ætatem in libertate. [At ni] .i. nisi Marius properauisset, inferre signa. s. militaria, hoc est vexilla contra Iugurtham instantem in portis, ac euadere .i. exire per medios hostes oppido .s. siccens, profecto .i. reuera cuncti .i. siccenses, aut magna pars siccensium, mutauissent fidem .i. occiso Mario cum militibus eius ad Iugurtham perfugis-

sent. Tanta, hoc est tam vehementer magna nobilitate, gerunt .i. habent se Numidæ. Sed milites Iugurtha sustentati ne fugerent paulisper à rege. s. Iugurtha, postquam hostes .s. Romani, vrgēt eos, maiore vt .i. imperu violento, discedunt profugi .i. profugietes paucis amillis .i. occisis. [Marius victor] .s. effectus, peruenit ad Zamam, (vbi notandum quod proprijs loco minorum in terdum sine vitio additur præpositio vt hic ad Zamam.) Id oppidum .s. zama nomine situm .i. constitutum & locatum, in campo .i. loco capaci & plano, erat munitum magis opere .s. manuali aut humana, quam natura ex naturali situ: nullus enim vllus non egens vllius rei idoneæ. s. ad bellum sustinendum, quia opulentū hoc est potens armis & viris. [Igitur, hic continuatiua est vox, aut quia iam Marius aduenerat] Metellus circumuenit, hoc est obsidet cuncta mœnia .i. simul tota, & hoc rebus paratis pro tempore atque loco .i. vt tempus & locus posebant. Et imperat legatis, hoc est ad hoc missis vt ex imperio cõsulis eius officio fungerentur, significat imperatō, vbi quisque .s. eorum curaret .s. rē bene gerere in oppugnatione oppidi. [Denique] .i. tandem omnibus rebus paratis ingens clamor .s. assilientium oritur vndiq;. [Signo] .s. inuadendi dato .s. iussu imperatoris, neque ea res .i. tātus clamor & insultus, terret Numidas, quia iam admoniti fuerant ab Iugurtha, sed ipsi manent insensiti .i. multum offensi, & irati, aut vt non obticentes, & intenti sine tumultu. prælium in cipitur .s. ab Romanis. Romani sup. coeperunt pugnare, aut pugnare .i. pugnabant quisque pro ingenio, hoc est natura sua: pars .i. ipsi partim pugnabant eminent, hoc est de longe, glande .s. plumbea è funda proiecta, aut lapidibus, alij inuadere .i. inuadebant, ac suffodere hoc est suffodebant vt euertent aut per cuniculos ingrederentur, modo murum, & aggredi .i. aggrediebantur modo scalis, & cupere .i. cupiebant facere prælium, manibus .s. confertis. [Oppidani voluere] .i. voluebant, contra ea quę faciebant Romani, q. d. ex opposito se & oppidum defendentes, saxa .i. magnos lapides in proximos .s. muris, & mittere .i. mittere fudes .i. stipites acutos, pila .i. tela oblonga quibus Romani proprie vtuntur. sed poterant illic esse pila, quia vbi dicitur est perfugas auxilio & præsidio zamensibus reliquerat Iugurtha præterea .i. insuper mittere .i. mittere tedam .i. facem relictam, quia plurimi pro candelis ac lucernis etiam hodie vtuntur, vnde tede arbores pro facibus ac flammis nuptialibus ponuntur, vt An. iij. Si non pertesum thalami tedę quę fuisset, mixtam .i. illi tam pice & sulphure ardenti. Sed nec timor animi muniertatis illos .s. Romanorum militum, qui manserant procul .i. longius ab oppido, solent enim meticulo longius à prælio agere, verum maius sepe periculum est in vltimis quam in primis, Probat quō timor eos non muniertatis, dicens: Nam iacula .i. quęcumque iaci possunt siue sint sagittę, siue saxa siue quęcumque alia (vnde penuria vocabuli vtinur iaculari pro proijcere quamlibet rem, vnde etiam fulmen iacularum dicitur An. i. ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem) emissa tormentis .i. machinis vi ex torquentibus (vt erant tunc ballistę, dictę à vallan, qđ est mitto, sagitto, vulnere. Nec sunt ballistę tantum arcus pedales, sed quęcumque tormenta longe emittentia. Bombardę autem quę nunc dicuntur quod cum bombo .i. sonitu & ardore globos emittant, tunc non erant inuentę) aut manibus .s. oppidanorum vulnerabant plerosque .s. Romanorum longe stantium, & ita boni hoc est ignaui & ignaui erant supp. in pari .i. æquali periculo, sed fama impari .i. dissimili.

DVM apud Zamam sic certatur. Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit remisissis qui in præsidio erant, & omnia magis, q̄ prælium expectantibus, portam *irrupit. At nostri *irrupit. repentino metu percussis, sibi quisque pro moribus cõpiti. fulunt: alij fugere: alij arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi sunt. Ceterum ex omni multitidine non amplius xl. memores nominis Romani, grege facto locum cepere, paulò quā alij editiorem: neque inde maxima vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrari: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, & eos maxima vi cedere, fundere, atque fugare. Interim Metellus cum acerrime rem gereret: clamorem & tumultum hostilem à tergo accipit.

pit. deinde conuerso equo animaduertit fugam ad se
versum fieri, quæ res indicabat populares esse. Igitur
equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim
C. Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacry-
mans per amicitiam perque remp. obsecrat, ne quam con-
tumeliam remanere in exercitu victore, ne ue hostes
inultos abire sinat. Ille breui mandata efficit. At Iu-
gurtha munimento castrorum impeditus, cum alij su-
per vallum præcipitarentur: alij in angustijs ipsi sibi
properantes officerent, multis amissis in loca munita
fese recipit. Metellus infecto negotio, postquam nox
aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur poste-
ro die priusquam ad oppugnandum egrederetur, equi-
tatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat pro
castris agitare iubet, portas & proxima loca tribunis
dispertit. Dein ipse pergit ad oppidum, atque uti su-
periore die murum aggreditur.

SOLDVS

DVm apud Zamam) Metellus non longe à Zama castra
locauerat, & ut moris est, fossa valloque munierat. Deinde
ipse, cum exercitu ex castris egressus est ad oppugnan-
dam Zamam, relictis militibus in præsidio, qui castra custodiret.
Præsidium autem semper extra castra tenebatur. sed milites,
qui in præsidio erant remissi fuerant in castra, cum eo tempore
nihil mali à Iugurtha timerent imminere. Et dum ecce Romani
nil timent, Iugurtha ex improviso adest, portas castrorum ir-
rumpit. Atque ita Romani, qui in castris erant, inopinato meta
perculsi alij fugiunt, alij arma capiunt, multi vulnerantur, multi
occiduntur. [Portam] .f. castrorum. Nam castra ita muniantur,
ut portas habeant, quæ claudantur, & aperiantur. [Nostrum] .f.
Romani. [Pro moribus] Pro qualitate morum, nam qui stren-
ui erant, arma capiebant, & pugnabant, qui vero ignaui, fugie-
bant. [Ceterum] Dicit ex omnibus inuentos fuisse tantum modo
quadraginta, qui vere Romani fuerunt, hi collectum vnum
locum paulo altiore occupauerunt, nec inde pelli poterunt.
[Locum cepere paulo editiore, quam alij] .i. locum occupaue-
runt, paulo altiore, quam erant alia loca, vel occupauerunt
locum altiore, quam alij. f. occupauerunt. f. [Quiuere] .i. po-
tuerunt. [Remittere] Pro remittebant tela in hostem, quæ in se
ab ipso hoste mittebantur. [Pauci in pluribus minus frustrari]
Pro frustrabant, cum pauci in plures tela remitterent, non fru-
strabant. i. tela frustra non remittebant. Nam quomodo hostes
numero plures essent vehementius aliquem assequebantur, & te-
lo eos acriter conficebant. [Sin] .i. sed si propius, magis prope,
ac si diceret, Ita quidem pugnabant eminus, sed si hostes comi-
nus accessissent, tunc Romani multo magis virtutem ostende-
bant. [Rem gerere] .f. apud Zamam Metellus cum maxime in-
tentus esset oppugnationi vrbis, sensit post se tumultum hosti-
lem, non enim castra longe aberant. [Tumultum] .i. strepitum. [A
tergo] Videlicet post se. [Accipere] .i. audiuit. [Deinde conuerso
equo] Expresit gestum Metelli, sed ad clamorem conuertentis.
Metellus equum conuertit, & vidit Romanos ad se fugientes.
[Igitur] Vide quomodo imperator periculo prouidit. Statim
cum equitatum C. Marii ad castra misit, & lacrymans roga-
uit illum, ne permitteret aliquam ignominiam, & contumeliam
in exercitu iam victore, & ne hostes inultos abire permitteret.
[Ac statim C. Marium] .f. misit. [Cohortibus sociorum] .i. cum
cohortibus, quas socij P. R. miserant per amicitiam, quæ erat ei
cum Mario. [Ille] .f. Marius. [Breui] .f. tempore. [At Iugurtha
dicit, quid fecerit Iugurtha, qui castra R. irruperat. postquam Ma-
rius cum equitatu superuenit, Iugurtha ex castris egredi vole-
bat sed munimentis impeditur, in multis amissis euasit, & se
in loca ruta recepit. [Munimento] .f. castrorum. f. vallo, & fossa.
[Super] Ecce quo vallo castra erant munita, in angustijs. f. porta-
rum, multi dum per locum angustum erumpere conantur, sibi
inuicem nocebant. [Officerent] .i. nocerent. [Infecto negotio]
qua urbem expugnare non potuit. [Igitur] qua prima die urbem
expugnare non potuerat, vel quia Iugurtha castra inuaserat, de-
ducto præsidio, dum non timeatur Metellus cum sequenti die ite-
rum ad oppugnandam urbem reuerteretur, omnem equitatum
in præsidio disposuit ante castra. [Pro castris] .i. ante castra. [Agi-
tari] .i. esse. [Tribunis dispertit] Ut diligenter custodirent castra.

MARLIANVS.

REMISSIS) Quietis, & nihil tale timentibus [Pro mori-
bus] Pro ingenio suo. [Rom. nominis] .i. gloriæ. [Frustrari] Vel
frustrati quia nunquam tela incassum emittebant. [C. Marium]
 .f. misit. [Per remp.] Per pietatem patriæ. [Officerent] Essent sibi
impedimento. [Munita] Saluosa. [Agitare] Morari & locum ca-
pere. [Tribuni] .f. militum.

DVM apud) Prosequitur reliquam oppugnationem za-
ma commemorans ut illi Iugurtha supplicias tulerit, dicens; A S C
Dum certamen sit apud zamam. i. oppidum illud Numidiæ, Iu-
gurtha inuadit cum magna manu hoc est multitudine militum
castra hostium .f. Romanorum, ex improviso. i. ipsis Romanis
non prouidentibus (& hoc remissis. f. ad castra Iugurthina pro-
tegenda, ijs sup. qui erant in præsidio .f. oppidorum, aut potius,
ijs qui erant prius in præsidio oppidorum remissis. i. iterum in
exercitum Iugurthæ ad Romanos oppugnandos missis, potius
enim videatur voluisse Romanos reprimere ab oppugnatione,
quam castra sua defendere quæ in locis inaccessibilibus ferè ha-
bebat, sed potissimum dicens sic,) & irrumpit portam. f. castro-
rum, & hoc remissis. i. remissis agentibus, & quietis, ac minime
solicitis, ijs. f. Romanis qui. f. derelicti à Metello, erant in præsi-
dio hoc est protectione castrorum, & expectantibus magis om-
nia. f. quæ euenire possint, quam prælium, cum exercitus potissi-
ma pars ad oppugnationem oppidi intenta esset. At. i. sed nostri
 .f. milites, qui in præsidio erant percussis repentino metu, consu-
lunt. pro moribus. i. ut ex more sit prospiciant quisque sibi, alij
fugere. i. fugiebant, alij capere. i. capiebant arma, & magna pars
 .i. ipsi pro magna parte sunt vulnerati aut occisi. [Ceterum] .i.
sed alij. f. milites Rom. non amplius. f. eo numero, ex omni. i. to-
ta multitudine memores nominis. i. famæ, & laudis ac decoris
R. cepere grege. i. globo quodam facto, locum paulo editiore
 .i. altiore, quam alij. f. ceperant, aut quam alij loci essent, ne-
que quierunt depelli inde, ab eo loco altiore, magna vi. i. impe-
tu Iugurthinorum, sed remittere. i. remittebant tela missa emi-
nus. i. de longe ab Iugurthinis, & ita ipsi pauci. i. cum essent pau-
ci, & ita non possent faciliter telis contingi, frustrari .i. frustra-
bantur, minus in pluribus. i. remittendo tela in plures, sin, hoc
est sed si Numidæ accessissent propius, ostendere. i. ostendebant
vero. i. maxime. i. ibi in congressu, virtutem. f. suam, & cedere. i.
cedebant, fundere. i. fundebant, atque fugare. i. fugabant maxi-
me eos, qui accesserant propius. [Interim Metellus cum gereret
rem] .i. oppugnationem oppidi acerrime. i. maxime strenue, &
acriter, accepit clamorem a tergo. f. venientem. Deinde equo
conuerso. f. ad clamorem animaduertit hoc est intelligit fugam
fieri ad se versum, hoc est versus se, sed versus, & versum ferè
post ponuntur casuali, quæ res. f. quod ad se fugeretur, indica-
bat, fugientes, sup. esse populares hoc est fautores suos aut de po-
pulo suo. [Igitur ipse misit propere] .i. festinanter equitatum
omnem. i. omnes equites ad castra. f. sua iam expugnata ac sup.
mittit statim C. Marium cum cohortibus sociorum. f. equitum
quos socij P. R. miserant in auxilium, & ipse lacrymans obse-
crat eum per amicitiam, & per remp. ne sinat. i. patiatur, quam
 .i. aliquam contumeliam remanere in exercitu victore. f. prius,
ne ue. i. vel ne sinat hostes. f. Iugurthinos abire inultos. i. impu-
nitos. ille. f. Marius efficit breui mandata. f. Metelli imperato-
ris. [At Iugurtha, &c.] Prosequitur reliquam euentum pugnæ
docens quomodo Iugurtha repulsus ac victus sit. Ordo autem
est. At. i. sed Iugurtha impeditus. f. ne libere obequitet, munimen-
to castrorum. f. R. cum alij ex equitibus Numidicis, præcipita-
rentur super vallum. i. sepimentum factum ex vallis. i. stipitibus
grandioribus, & alij properantes. i. festinantes officerent. i. noce-
rent ipsi nedum aduersarij sibi. f. ipsis, quia in angustijs. i. arctis
meatibus castrorum, recipit se in loca munita. f. naturali muni-
tione, & hoc multis amissis. i. postquam multos amiserat. Metel-
lus postquam nox aderat reuertitur cum exercitu in castra. f.
sua, negotio. f. incepto infecto. i. non perfecto. hoc est expugna-
tione non obtenta. Igitur quia ab rege pridie eius diei circum-
uenti fuerant, & ad oppugnationem reuerti constituit, ipse pos-
terio die priusquam egrederetur ad oppugnandum. f. oppidum,
iubet omnem equitatum agitare. i. curare res suas, aut more eo-
rum qui feras agitant obequitare, pro castris. i. ante castra sua in
ea parte qua aduentus regis erat. i. in qua putabat regem aduen-
turum auxilio suorum, & dispartit. i. inter diuidit portas. f. ca-
strorum, & loca proxima. f. portis aut aduentui regis, tribunis
militum, deinde pergit ad oppidum, atque aggreditur murum
 .f. oppidi, uti. i. quemadmodum supragressus erat die superiore
 .i. priore.

Interim

I Nte
dit,
pertur
Numi
permi
bus ill
de ced
ac pe
stes pe
magna
curaba
quam
oppug
alteros
hortat
coelum
defens
miser
Eos, vt
do pau
cerni p
gnifica
tabund
cognit
lenius
midas
studio
aggred
ma cep
prater
deinde
qui sup
do pot
neribu
diremi

SOLDVS

Q
primos
tur. Dicit
erant in
strorum
structu
conflict
bare, ar
sent). i.
[Freti] .i.
tibus illi
cedebant
Pro con
bant acie
ve equit
tant sed
funderen
pugnari
beret, in
cum ped
[Cedere]
hoc mod
pedici pe
Sunt eni
stes). f. R
bus suis
tha præsi
tissime c
barat). f.

Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit, qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt. Neque diutius Numidæ resistere quiuissent: ni pedites cum equitibus permitti, magnam cladem in congressu facerent, quibus illi freti, non uti equestri prælio solet sequi, deinde cedere: sed aduersis equis concurrere: implicare: ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostes penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Vbi quisque legatus aut tribunus curabat: eo acerrime niti: neque alius in alio magis, quam in sese spem habere, pariterque oppidani agere: oppugnare: aut parere omnibus locis: auidius alteri alteros fauciare, quam semet tegere: clamor permistus hortatione, lætitia gemitu, item strepitus armorum ad cælum ferri: tela vtrinque volat. Sed illi, qui mœnia defensabant, vbi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pauidos animaduertes: ac sicuti à suis audiri, aut cerni possent, monere alij, alij hortari: aut manu significare: aut niti corporibus, huc, & illuc quasi vitabundi, aut iacentes tela agitare. Quod vbi Mario cognitum est: nam is in ea parte curabat: consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prælium visere. Ita illis studio suorum abstrictis, repente magna vi murum aggreditur: & iam scalis aggressi milites, propè summa ceperant: cum oppidani concurrunt: lapides, igne, præterea alia tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde vbi vnæ, atque alteræ scalæ comminutæ sunt: qui superfiterant, afflicti sunt: ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus abeunt. Denique vtrinque prælium nox diremit.

Qui in primo Ordo est, illi qui erant locati in proxima paulisper territi perturbabantur. [Qui in proximo locati] .i. positi illi qui erant magis vicini Iugurthæ .i. illi quos primos Iugurtha inuadens inuenit. [Perturbantur] .i. dissipantur. Dicit autem Iugurtham inuasisse, non eos qui cum Metello erant in oppugnatione vrbs, sed equitatum, qui in præsidio castrorum relictus erat. Et Iugurtha noua alteraque ratione instructus venerat. Nam cum equitibus pedites miserat, ita ut in conspectu ipso noua ratio dimicandi Rom. vehementer perturbaret, atque confunderet. [Neque diutius Numidæ resistere quiuissent] .i. non potuissent diutius resistere. [Quibus] .i. peditibus. [Freti] .i. confisi. Ordo est pendens à superiori. [Quibus] .i. peditibus illi freti, non sequi prosequantur. [Deinde] Credebat pro cedebant, sicuti solet fieri in equestri prælio. [Sed concurrere] Pro concurrere equis aduersis, & implicabant ac perturbabant aciem. In equestri prælio solet hic modus esse pugnandi, ut equites hostem inuadant, & post impressionem non terga vertant sed retro paulatim cedant nisi in primo concursu hostem funderent. Sed Iugurtha, in hoc equestri prælio aliam rationem pugnam diseruauit. Nam cum pedites equitibus admixtos haberet, in hostem concurrat equis aduersis, nec retrocedit, sed se cum peditibus in acies Rom. magis inferebat, atque implicabat. [Cedere] .i. cedebant .i. retrocedebant & se retrahebant. [Ita] .i. hoc modo. [Expeditis peditibus] .i. cum peditibus expeditis. Expediti pedites, & cohortes expedite ferè equitatum sequuntur. Sunt enim leues ad cursum armis grauibus non impediti. [Hostes] .i. Rom. [Penè victos dare] Numidæ cum expeditis peditibus suis penè Rom. vicerunt. [Eodem tempore] .i. quo Iugurtha præsidium Romanorum inuasit. [Vbi quisque] .i. vbi vehementissime certabant, vbi legati aut tribuni præerant. [Niti pro nitebatur] .i. vnusquisque. [Oppidani] Ciues, qui in oppido erant.

[Agere] Pro agebant. [Oppugnare] .i. contra acriter pugnat. [Auidius] Vnusquisque magis auidius feriebatur quam seipsum tegebat. [Clamor] Describit ea, quæ in prælio & pugna acerrime euenire solent. [Permixtus] .i. erat. [Sed illi oppida] Si forte parumper à pugna cessabant spectabant de mœnibus prælium equestre, quod Iugurtha gerbat apud castra Romana cum præsidio Romanorum, quod prælium paulò ante descripsit. [Eos vti qui] Ordo est. Tu animaduertes, pro animaduertente potuisses, eos .i. oppidanos, modo .i. aliquando lætos, modo .i. aliquando pauidos, uti pro sicut quæque res erant Iugurthæ. Tu inquit, vidisses oppidanos aliquando lætos aliquando tristes, quemadmodum in equestri prælio Iug. res vel aduersæ vel prosperæ eueniebant. Nam si Iugurtha in prælio videbatur esse superior, læti erant. Si vero vinci videbatur, tristes, & pauidi erant. [Vti quæque res erant Iugurthæ] .i. vel prosperæ vel aduersæ. [Ac fieri] Et illi oppidani. [Monere] Pro monebant. [Alij hortare] Pro hortantur alios. [Aut significare] Pro significabant manu. [Aut niti] Pro nitebantur corporibus. [Et agitari, pro agitabant] .i. corpora huc & illuc, quasi vitabundi tela. [Aut iacentes] .i. tela, sicuti audiri possent à suis aut cerni. Oppidani pro affectu & clamabant, & manus, ac corpora mouebant, equestre prælium intuentes, sicuti audiri à suis, videlicet à Iugurtha, & ab his qui erant cum eo, quod prælium equestre pugnantibus cum præsidio Rom. ita oppidani alij altos monebant, & hortabantur, tæquam si ita vicini essent, ut à pugnantibus videri, & audiri possent, quis nec audiri possent, nec facile videri à pugnantibus. Aut manu significare, manus mouebant tanquam aliquid monerent. [Niti corporibus] .i. nitebantur corporibus nam pro affectu animi corpora mouebant & si videbant Romanum iacentem telum in Numidam, corpore vitare illud nitebantur tanquam si in se iactum fuisset. Similiter si videbant Numidam telum iacentem in Romanos, ita corpus mouebant, tanquam si ipsi iacerent. [Quod vbi] Marius, postquam vidit oppidanos, ira & oculis & animo intentos in prælium equestre, dedita opera oppugnationem remisit & leuius exercebat, tanquam si non speraret posse urbem capere. Quo factum est, ut oppidani dum magis intenti efficiuntur in prælium equestre, ecce repente Marius scalis murum aggreditur, & iam Rom. summam muri ceperant, cum oppidani & lapides & ignem, tela in Romanos detrudere ceperunt, atque ita Romanos de muro deiecerunt, & nox prælium diremit. Metellus cum videret se urbem capere non posse, & iam ætatem esse hoinam, exercitum in provinciam duxit proximam Numidiam, prius impostis præsidij in illis urbibus, quæ ad se defecerant. [Quod vbi] Ordo est. Marius consulto lenius agere pro agebat, ac simulare pro simulabat differentiam rei & pati pro patiebatur Numidas visere prælium regis sine tumultu, vbi pro postquam, quod .i. illud est cognitum Mario, qui curabat, in ea parte. [Quod vbi cognitum est] Videlicet postquam Marius cognouit oppidanos ita intentos esse in prælium equestre & oculis & animo. [Diffidentiam rei simulare] .i. simulabat se diffidere, & desperare posse urbem capi. [Numidas] .i. qui erant in oppido. [Studio suorum abstrictis] .i. dum affectu suorum intenti prælium inuentur. [Studio suorum] .i. affectu suorum. [Prope summa] .i. ferè summam summam muri ceperant. [Deinde] Ordo est. Deinde illi qui superfiterant sunt afflicti, vbi pro postquam, vnæ atque alteræ scalæ sunt comminutæ. [Vnæ scalæ] Vnus naturaliter caret plurali tamen si coniungitur cum nominibus, quæ tantum numeri pluralis sunt, pluralem. Dicimus enim vnas literas à te accipi .i. vnam epistolam: sicuti hoc loco vnæ scalæ, nam scalæ tantum numeri pluralis sunt.

INTERIM) Dum oppugnatur Zama. [Repente] Ex inopinato. [Perturbantur] Coguntur suos ordines relinquere. [Curabat] negocium habebat. [Oppidani] Zamenfes. [Parare omnibus locis] .i. necessaria omnibus partibus vrbs. [Læticia] Quia videbant se victores. [Remiserant] Quia non vehementer oppugnabant urbem sed quiescebant. [Admonere] Ut constantes essent. [Vitabundi] Inclinantes caput. [Curabat] Oppugnabat urbem. [Lenius] Remissius. [Abstrictis] Condensatis. [Comminute] Fracte. [Integri] Sine vulneribus. [Diremit] Tollit.

INTERIM) .i. inter ea dicit insulatare Metellus in exercitu. Iugurtha inuadit repete ex occulto nostros .i. milites Rom. & potillimum equites pro castris agitantes, & ij qui fuerant locati .i. ab imperatore, in proximo .i. loco ad insulatum Iugurthæ, territi paulisper .i. per paululum temporis perturbantur .i. valde turbantur, tamen reliqui .i. Rom. subueniunt illis perturbatis citro .i. Neq; Numidæ .i. milites Iugurthini, quiuissent .i. valuissent resistere. Imperii Rom. diutius .i. plixius ni .i. nisi pedites .i. Iugurthini

mori
ri) Vel
rium)
ent sibi
um ca

A S C

n za
icens;
ie, Iu
ilitum
manis
a pro-
otius,
um in
potius
tione,
erè ha-
castro
nime
præsi-
gis om
potissi
nostri
confu-
bi, alij
na pars
um). i.
ni. i. co-
decoris
torem
ent, ne-
i. impe-
sa emi-
ent pau-
frustra-
in, hoc
debant
edere. i.
t maxi-
gereret
enue, &
le equo
fugam
um ferè
indica-
at de po-
itatum
ac sup-
quitum
ns obse-
r, quam
f. prius,
i. impu-
perato-
n pugna
o autem
unimien
æcipita-
ipitibus
at. i. noce
i. arcis
i. muni-
at. Metel-
castra .i.
xpugna-
i circum-
ipse po-
ppidum,
more eo
ra sua in
n aduen-
tas .i. ca-
tribunis
r murum
uperiore

Interim

MAREL

A S C

guthini callide ab eo instructi, permixti cum equitibus etiam Iugurthinis facerent in congressu magnam cladem .i. stragem Rom. incautus in equites incurrentium, quibus .i. pedibus, illi .i. fessis Iugurthini freti .i. confisi & adiuri, non sequi .i. non sequebantur .i. prius, deinde vero cedere .i. etiam non cedebant .i. retrocedebant, vti .i. quemadmodum solet fieri sup. in proelio equestri .i. inter equites duntaxat habito: sed concurrere .i. concurrerant equis aduersis .i. ex aduerso venientibus, & implicare .i. implicabant, & perturbare .i. perturbabant aciem .i. Rom. Quæ dicta est acies quod in morem cuneorum anteriorem partem ad insulsum commode faciendum acutiorem habet, vnde & cuneus dici solet, pars exercitus sic instructa vt cunei figuram exhibeat. Ita .i. & ita dare .i. dabant, hoc est efficiebant hostes penè .i. quasi victores .i. & ita parum absuit quin Numidiæ vicerint Romanos cum peditibus suis expeditis, vbi cum non significat instrumentum sed comites, sensus enim est quod expeditis Iugurthini pugnantibus cum peditibus suis expeditis, hoc est & simul pedites expediti quasi vicerint Rom. propter implicationem equitum & peditum. Pedites autem & cohortes expeditæ vt alibi diximus, sequuntur ferè equitatum, vt qui ab equitibus excussi aut deiectione fuerint ab eis capiuntur aut trucidantur, sunt autem leuiter armati, & ita ad cursum expediti cum sint armis minime impediti, dicit autem signanter penè victos, quia re vera victi non erant nec castris exuti, non tamen satis feliciter pugnatum erat aut ab eis aut ad oppidum vt sequentia docebunt. Sanè quod etiam poetis obseruandum est prudenter inducit Iugurtham vbique callidam & versutum ac militiæ genere peritissimum, vnde est illud Horatianum in arte poetica: Aut famam sequere aut sibi conuenientia sige. Ea paulò post de Homero loquens ait: Atque ita mentitur, sic veris falsa remiserit, Primo ne medium, medio ne discrepet ium. [Eodem tempore &c.] Prosequitur reliquam pugnam apud zamam dicens. Certabatur. s. Rom. eodem tempore quo cum Iugurtha qui subsidio venerat certabatur, magna vi .i. violentia ac virtute apud zamam .i. oppidum Numidiæ, vbi .i. apud quod oppidum, quique .i. Roma. existens legatus aut Tribunus curabat, i. accurabat negocium suum, ibi niti .i. nitebatur acerrime, neque alius habere .i. habebat magis spem in alio quam in se .i. ipso. Et oppidani .i. zamenses, agere .i. agebant, pariter .i. pariformiter, oppugnare .i. contra pugnantibus: aut legatur pugare .i. pugnantibus, aut parare .i. parabant ea quæ essent vsui, omnibus locis, & ita alteri fauciare .i. fauciant alteros, auidius quam tegere .i. quam tegebant semet .i. ipsos. Clamor permi. hor. s. sociorum: læticia vincientium: gemitu occubantium item .i. & similiter strepitus armorum, ferri .i. ferebatur ad cælum, & tela volare .i. volabant vtrinque. Sed illi qui defensabant mœnia, vbi hostes .i. Roma. remiserant paululum modo pugnam, intenti prospectabant .i. porro videbant prælium equestre gestum ab equitibus Iugurthæ vt visum est, & tu animaduertes .i. quiuis qui adesset animaduerteret, eos .i. oppidanos modo lætos modo pauidos, vti .i. secundum quod quæque res Iugur. erant .i. prospere ac aduersæ, ac sicuti possent audiri aut cerni à suis .i. confocijs foris existentibus, alij admonere .i. admonebant, alij hortati .i. hortabantur, aut significare .i. signum dabant manu aut niti .i. connitebantur, corporibus, & agitare .i. agitabant sup. se huc & illuc quasi vitabundi .i. vitantes tela inimicorum .i. aut quasi iacientes tela. Non enim reuera vitabant pro se aut iaciebant, sed affectione suorum afficiebant & agitabantur. Quod vbi cognitum erat Mario. (Nam Marius, curabat in ea parte, vbi talia videri poterant) agere .i. agebat consulto .i. ex consilio & industria lenius .i. minus alperere, ac simulare .i. simulabat differentiam rei .i. expugnationis & pati .i. patiebatur, Numidas .i. zamenses visere .i. videre prælium regis .i. Iugurthæ, sine tumultu .i. perturbatione. [Ita] .i. & sic illis alitricis .i. vehementer intentis studio, hoc est fauore & assensu suorum, aggreditur repente magna vimurum & milites aggressi murum scalis cœperant iam prope quasi summa .i. murorum, cum .i. quando oppidani concurrunt & ingerunt lapides, ignem: & præterea alia tela, nostri .i. Rom. refideret .i. resistebant primo deinde vbi .i. postquam vne atque alteræ scalæ sunt imminutæ .i. contractæ (vbi docet scalas tantum pluraliter dici vt etiam Seruius adnotauit) illi qui supersisterant .i. super scalas, sunt afflicti .i. decussi & percussi. [Ceteri abeunt] .i. discedunt ab oppugnatione quoquo .i. quocunque modo potuerunt, pauci sup. abeunt integri .i. non vulnerati nec mutilati, magna pars .i. ipsi pro magna parte abeunt, confecti .i. quasi confummati vulneribus, deinde nox diremit .i. dirupit prælium vtrinque .i. ab vtraque parte cœptum.

Metellus, postquam videt frustra inceptum neque oppidum capi: neque Iugurtham niti nisi ex insidijs, aut de suo loco pugnam facere: & iam ætate exactam esse: ab Zama discedit: & in his vrbibus, quæ à rege defecerant, satisque munitæ loco, aut mœnibus erant præfidia imponit. ceterum, exercitum in prouincia, quæ proxima est Numidiæ, hyemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more, quieti, aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parum procedebat: insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarè qui Romæ cum Iugurtha fuerat & inde vadibus datis de Massiæ nece clam iudicium fugerat: quod ei per maximam amicitiam, maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, vt ad se colloquendi gratia occultus veniat. Deinde fide data, si Iugurtham viuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, vt illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet: facile Numidiæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is vbi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit, monet, atque lacrymans obtulatur, vt aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum optime meritæ prouideat: omnibus prælijs sese victos, agrum vastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes communitas esse, satis sæpe iam, & virtutem militum, & fortunam tentatam: caueat, ne, illo cunctante, Numidiæ sibi consulat.

Metellus) Ordo est. Metellus discedit ab Zama, & impositis præfidia in his vrbibus, quæ defecerant ad se, & quæ erant satis munitæ loco, aut mœnibus, postquam videt inceptum frustra .i. esse, & postquam videt oppidum non posse capi, neque Iugurtham niti, nisi ex insidijs, aut facere pugnam suo loco, & postquam videt ætatem iam exactam esse. [Niti] .i. contendere pugnam. [Suo] .i. commodo: postq̄ vidit Iugurtham vel nisi ex insidijs pugnam, vel nisi in loco sibi comodo. [Neque id tempus] .i. hyemis. [Sed quoniam] Ordo est. Sed Metellus parat tendere insidias regi per amicos .i. regis, & vti perfidia eorum pro armis, quoniam bellum parum procedebat armis. Sensus patet. [Parum procedebat] .i. non satis prospere & feliciter eueniebat. [Igitur Bomilcarè] Ordo est. Igitur Metellus aggreditur Bomilcarè, multis pollicitationibus qui fuerat Romæ cum Iugurtha, & inde fugerat clam iudicium de nece Massiæ, vadibus datis, dico aggreditur Bomilcarè, quia maxima copia fallendi erat ei, per maximam amicitiam. Bomilcar, sicut supra dixit, propinquus erat Iugurthæ, & ei maxime fidus. Ergo Metellus tentauit per Bomilcarè, si Iugurtham vel viuum, vel mortuum habere posset. Hac vero de causa impetrauit posse inducere Bomilcarè ad proditionem, quia Bomilcar cum Romæ accusatus esset q̄ Massiam interfici fecisset, vadibus datis iudicium fugerat. Nunc ergo timebat Bomilcar, ne si pax inter Romanos & Iugurtham fieret, ipse in conditionibus pacis Romanis ad supplicium traderetur. [Deinde fide data] Ordo est. Deinde Metellus facile persuadet Numidiæ, cum .i. partim infido ingenio, tum .i. partim metuenti, ne ipse per conditionem traderetur ad supplicium, si pax fieret cum Romanis, ideo persuadet data fide fore, vt senatus concederet illi impunitatem & sua omnia, si tradidisset sibi Iugurtham viuum aut necatum. [Fide data] Dare fidem est promittere. [Data fide] .i. cum promississet. Quid promittebat Metellus, promittebat fore, vt senatus concederet illi immunitatem sceleris, quo Massiam interfici fecerat sua omnia. [Impunitatem] Ne puniretur pro eo scelere. Nam merebatur vltimum supplicium .i. mortem. [Sua omnia] Nam omnia quæ possidebat publica fuissent. [Per conditiones] Videlicet in conditionibus pacis. [Is vbi primum] Dicit

cit quod
uit. [Is
tem ha
te). i. ta
midis
MARZ. EX
re alio
cio stri
phasim
tem
exercit
[Conf
AS C. ME
memor
.i. post
nequid
posse,
testate
quo ve
isse &
in his v
rant ad
telli ad
ficere, v
ficeret p
prie
rit? ver
tio est
se, quia
nibus in
.i. natu
ideo fec
stem de
eum .i.
pidis p
proxim
Hyema
pro Hy
mare
nis que
gligenti
nam be
.i. vi. pa
quos no
habebat
mis .i. l
greditur
to ad in
gurtha
clam .i. c
sua .i. qu
Aggred
ma copi
gurtha
mimici
se venia
reip. dat
differ lug
nitatem
& omnia
le Numi
da, quia
dum, vne
natione
fieret cur
tiones, s
tate Bom
persuader
milcar so
portunu
de future
sua .i. p
quia dum
impellit
obstacul
ceræ præ
lat & pro

cit quomodo Bomilcar verbis suis regem ad deditiōē inclinavit. [Is]. f. Bomilcar. [Vbi primum]. i. cum primum opportunitatem habuit. [Cominutas]. i. debilitatas, & fractas. [Illo cunctante]. i. tardante. O Iugurtha, caue nedum tu providere tardas Numidis, ipsi per se sibi provideant. [Consultant]. i. provideant.

MARE. EX insidijs Quia aperto Marte nolebat pugnare. [Ex more aliorum] Imperatorum. [Vadibus]. f. quinquaginta de indicio siti. [Aggreditur] Tentar. [Sua omnia]. f. bona. [Facile] Emphasim habet, q. d. falaci. [Ingenio] Natura. [Anxium] Dolentem. [Fortunas]. f. aduersas. Nam dolebat se partem regni & exercitum amisisse. [Aliquando] Tandem post multas clades. [Consultant] Faciant deditiōem.

AS C. METELLVS Prosequitur reliqua Metelli facinora commemorans quomodo à zama discesserit ac dicens. Metellus vbi .i. postquam videt esse inceptum .f. de expugnatione frustra .i. nequidquam, ad nullum commodum: neque oppidum capi sup. posse, Iugurtham niti .i. obscurare, neque facere pugnam .i. potestatem pugnandi nisi ex insidijs aut suo .i. sibi opportuno & quo vellet loco, & videt etiam aetatem esse exactam .i. præterisse & consumptam esse, discedit ab zama, & ponit præsidium in his vrbibus quæ defecerant .i. per defectionem se dereliquerant ad Iugurthinas partes facessentes, aut qui de factione Metelli ad Iugurthæ factionem, aut partes abiecerant id enim est de facere, vnde accipitur actiue pro derelinquere, vt tempus nos de faciet prius quam res. Inde etiam defectio .i. talis discessio à fide priore. Sed quæras, si defecerant quomodo præsidia imposuerit? verum dicemus quod eas iterum cœperit, verior tamen lectio est, non ab se, sed ad se, vt sit quæ defecerant. s. à Iugurtha ad se, quia dictum est quod multi sese dediderant, non tamen omnibus imposuit, sed his duntaxat, quæ erant satis munitæ loco .i. naturali situ, aut mœnibus .i. munitioibus murorum quod ideo fecit, quia oppida non satis tuta contra præcallidum hostem defendere temerarium fuisset. Et collocare ceterum exercitum .i. reliquam partem exercitus quam non imponebat oppidis præsidio, in provincia .f. Africana, quæ aut qua parte ex proxima Numidiæ, gratia hyemandi .i. hyemis transhendæ. Hyemare enim seu hybernare, & æstiuare accipiuntur interdum pro Hyemeni & æstiatem agere. Persius, Hybernate meum mare. Neque concedit militibus sup. id tempus .f. hyemationis quieti, aut luxurie, ex more aliorum .i. imperatorum negligentius agentium vt Albinus & Aulus fecerant. Sed quoniam bellum parum procedebat .f. ad exitum optatum armis .i. vi, parat tendere regi .f. Iugurthæ insidijs, per amicos .f. eius, quos non satis firmos sperabat .i. per illos quos ille in amicis habebat, & parat vt perfidia eorum .f. amicorum regis, pro armis .i. loco armorum. Igitur, quia sic constituerat facere, aggreditur Bomilcarem, qui fuerat Romæ cum Iugurtha, ac cito ad iudicium faciendum, & qui vadibus datis .i. postquam Iugurtha quinquaginta vades pro se, & pro eo dederat, fugerat clam .i. occulte, iudicium .i. sententiam iudicatiuam de nece Mafsiæ, qua Bomilcaris acuratione patratam supra dixerat. Aggreditur dico multis pollicitationibus, quod .i. quia, maxima copia fallendi erat ei per maximam amicitiam, eo quod Iugurtha ei maximam fidem habebat ob veterem amicitiam (sed inimici hominis domestici eius) ac Metellus effecit primo vt ad se veniat Bomilcar gratia colloquendi, deinde fide .f. nomine reip. data supp. pollicetur aut promittit fore, i. futurum si tradidisset Iugurtham viuum aut necatum, vt concederet illi impunitatem senatus .i. veniam ab senatu de commissis in Massiuam & omnia sua .i. ad eum pertinentia alioquin. Et persuadet facile Numidæ, non dicit Bomilcari, sed Numidæ, q. d. vt Numidæ, quia Numidis varium est ingenium, & perfidiæ commodum, vnde addit Numidæ, tum .i. simul ingenio .i. naturali inclinatione infido, tum .i. simul, mercenari .i. quia meuebat ne si pax fieret cum Romanis ipse traderetur ad, supplicium per conditiones .f. pacis. [Is vbi primum &c.] Commemorat qua calliditate Bomilcar Iugurtham aggressus sit conatus illi deditiōem persuadere & quoniam vsque illum perpulerit dicens. Is .f. Bomilcar sollicitatus promissis Metelli: vbi .i. vt primum fuit opportunum .i. tempestiuum visum, accedit Iugurtham anxium de futuro exitu, ac miserantem .i. quasi deplorantem fortunas suas .f. præteritas quæ malè fuerant, & ita opportunum fuit, quia dum animus in dubio est, facili momento huc vel illuc impellitur. [Moner] .f. Bomilcar Iugurtham, atque lacrymans obsecratur .i. obsecrans productis lacrymis in attestatiōem synecæ precatōis: vt .i. vt Iugurtha provideat .i. provide consulat & prospiciat, aliquando .i. tandem, sibi .f. ipsi, & liberis .f. suis

& genti Numidarum meritæ .f. de se in fide conseruanda optime .i. summe, bene, & sup. monendo dicit: sese .i. seipso, quia vnus erat, illorum, victos, omnibus prælijs, agrum .f. Numidicum, vastatum sup. esse, multos mortales .i. homines, captos, & opes .i. facultates & diuitias regni esse comminutas & virtutem militum ac fortunam esse tentatam .i. expertam passiuè, iam satis sæpe, & monet sup. vt caueat ne illo cunctante .i. hæsitante in mora Numidæ consulant .i. prospiciant de salute sibi .f. ipsi, hoc est Numidis.

HIs, atque talibus alijs ad deditiōem animum regis impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine pactione sese, regnumque in illius fidem tradere. Metellus prope cunctos senatorij ordinis ex hybernis accersiri iubet, eorum & aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondoducenda millia, elephantos omnes, equorum & armorum aliquantulum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas vincetos adduci. Eorum magna pars, vt iustum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant.

His verbis His, inquit, verbis induxit Iugurtham, vt deditiōem faceret. [Imperata] Quidquid imperasset Metellus secundum consuetudinem maiorum. Metel. cum sibi per legatos Iugurtha deditiōem offerret, omnes senatorij ordinis ad se ex hybernis vocari iussit, vt ex consilio eorum deditiōem acciperet. [Ex hybernis] Ex mansionibus, vbi hyemabant. [Accersiri] .i. vocari ad se. Et vtrunque accessio & accersio dicitur. [Eorum] .f. virorum ordinis Senatorij. [Ducebat] .i. existimabat. [Facta sunt] .f. à Iugurtha. Nam illico Iugurtha fecit, quidquid sibi imperatum fuerat à Metello. [Vinctos] Ligatos. [Igitur] Dicit Iugurtham iterum mutauisse animum, & bellum renouasse contra Romanos, dum Metellus iussisset regem ipsam Tifidium venire ad se.

IMPELLIT Quasi cogit non stimulat. [Aliorum] .f. grauisimorum hominum.

BOMILCAR impellit his .f. verbis, & rationibus & alijs talibus .i. consimilibus animum regis ad deditiōem .f. faciendam & ita legati mittuntur ad imperatorem .f. Metellum qui dicerent Iugurtham facturum imperata .i. quæcunque imperaret, ac dicerent Iugurtham tradere regnum suum in fidem illius sine vlla pactione .i. exceptione per pactum. [Metellus vbi legati venerant, iubet cunctos] .f. Romanos qui in exercitu erant ordinis Senatorij, hoc est patricios omnes, accersiri .i. aduocari: prope re .i. festinante, ex hybernis .i. locis vbi hyemabant, & habet consilium eorum atque aliorum .i. alterius ordinis, quos ducebat .i. existimabat idoneos .f. ad consultationem, ita imperat Iugurthæ per legatos, ex decreto consilij .f. publici, more maiorum .i. sicut prisci Romani consueuerant mandare, vt sup. tradat: aut imperat .i. præcipit danda ducenta millia pondi .i. librarum argenti, omnes elephantos & aliquantulum .i. certam partem equorum & armorum. Quæ postquam facta sunt sine mora. [Iubet] .f. Metellus omnes perfugas adduci .f. ad se vincetos, magna pars eorum .i. ipsi pro magna parte adducti sunt, vt .i. sicuti erat iustum, pauci abierant in Mauritaniam ad regem Bocchum cum primum deditio cœpit .f. agitari aut fieri.

Igitur Iugurtha vbi armis, virisque, & pecunia spoliatus est: dum ipse ad imperandum Tifidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio reru aduersarum omnia bello potiora duceret: interdum ipse secum reputaret, quàm grauis casus in seruitium ex regno foret: multis, magnisque præsidij nequid-

Salut.

L

quam

quam perditis, de integro bellum resumit: & Romæ senatus de provincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vtica forte C. Mario per hostias dijs supplicanti, magna atq; mirabilia portendi aruspex dixerat proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret, fortunam quàm sapissime experiretur, cuncta prospere euentura. At illum iam antea cōsulatus ingens cupido exagitabat, ad quem capiendum præter vetustatem familiæ, * omnia abunde erant, industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis & diuitiarum victor, tantummodo gloriæ auidus. Sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum ætas militiæ patiens fuit stipendijs faciundis non Græca facundia, neque vrbanijs munditijs sese exercuit, ita inter bonas artes integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primum tribunatum militarem à populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) Consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebs, consulatum nobilitas, inter se per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur.

* alia
omnia

SOLDVS

Igitur Ordo est, Iugurtha rursus cepit flectere animum suum, & timere digna ex mala conscientia, dum ipse vocaret. Titidium ad ipsum Imperatorem, vbi pro postquam est spoliatus virisque, & armis, & pecunia, sensus patet. [Ex mala conscientia] Ille habet malam conscientiam, qui scit se multa mala perpetrasse, ideo Iugurtha, quia sciebat se multa mala commisisse, timebat ne pro illis puniretur. [Digna] Videhæc mala, sicuti merebatur. [Denique] Ordo est. Denique Iugurtha de integro sumit bellum, multis & magnis præsidijs perditis, ne quidquam consumptis multis diebus per dubitationem, cum pro quando modo .i. aliquando duceret omnia potiora bello, tædio rerum aduersarum, & quando interdum ipse reputaret, secum, quam pro quantum esset grauis casus ex regno in seruitium. Iugurtha diu dubitauit, an bellum renouaret, an non. Nam aliquando putabat omnia esse meliora quam bellum quando cogitabat se toties esse victum. Sed rursus quando cogitabat, quæ graue est ex rege seruum fieri, mutabat animum. Igitur cum multis dies in hac dubitatione consumpsisset, tandem bellum renouare decreuit. [Potiora] .i. meliora. [Duceret] .i. pntaret. [Casus] .i. ruina. [Multis magnisq. præsidijs perditis nequidquam] Nam pecuniam, & arma, & equos Romanis tradiderat. [Nequidquam] .i. frustra. [Et Romæ] Dicit senatum eo tempore de creuisse Numidiam Metello in sequentem annum, sed hoc postea populus irritauit, facto consule C. Mario, & ei decreta Numidia, nam maior est auctoritas populi, quam senatus. [Senatus de provincijs consultus] .i. rogatus senatus consules creare non poterat. Sed consulibus creatis, provincias decernere poterat, & finito anno eis imperium prorogare, & tunc non consules, sed proconsules dicebantur. [Per idem tempus] .i. eodem tpe C. Marius sæpe in animo suo consulatum concipiebat. Sed quia homo erat nouus, & ignobilis genere, non audebat petere tantum magistratum. Sed cum Vtica sacrificaret, aruspex dixit magna, & mirabilia C. Mario portendi, hortatusq. est illum, vt experiretur, an assequi posset id quod animo cupierat. Quod cum Marius intellexisset animum ad consulatum intendit, nec cessauit donec factus est consul. [Per idem tempus] Ordo est, Aruspex per hostias magna atque mirabilia portendi. Aruspices dicebantur, qui per qualitatem hostiarum deorum voluntatem explorabant, & extis earum inspectis futura prænoscebant. Virg. in 4.

onsultus

Æn. Pecorumq. reclusis Pectoribus inhians spiritantia consulit exta. Duo autem hostiarum genera erant. vnum, in quo per exta voluntas deorum disquirebatur, alterum, in quo sola anima sacrificabatur. Vnde aruspices has vocabant hostias animales. Porro per hostias aruspices, ita auspicia captabant, videlicet, vt si hostia ab ara effugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut in aliam partem corporis, quam oportebat, cecidisset, tristitia portenderet. Et huiusmodi auspicia piacularia appellabantur. Si autem cor in extis, aut caput in iecinore non fuisset, pestifera auspicia dicebantur, quia tristitia similiter portendebant. Si autem exta integra, læta, ac vigeantia fuissent, felicia ostendebant. Extra autem dicta sunt, quod ea dijs proferentur, quæ maxime extent, eminentque, sicuti intra corpus cor, & iecur, præceteris partibus maxime eminent. [Per hostias] Belli, quæ dijs immolabantur, aut hostiæ dicebantur, aut victima, hostiæ dicebantur, quæ sacrificabantur ab his, qui contra hostem ibant, victimæ quæ sacrificabantur ab his, qui ex hoste victoriam reportarent. [Magna mirabilia portendi] .i. denunciari, significari, ostendit. [Proinde] Subaudi dicebat aruspex, vt ideo Marius fretus dijs ageret ea, quæ iactabat animo, & quam sapissime experiretur fortunam. [Fretus dijs] .i. confusus dijs, qui per exta ostendebant voluntatem suam. Nam quia per exta ostendebant dijs se velle, vt Marius magnus, & mirabilis euaderet, sicuti euasit. [Experiret] .i. tentaret. [Omnia prospera euentura] .i. dicebat aruspex. [At illum] Dicit quid concupierit ante Marius. [Præter vetustatem familiæ] Nihil ad capiendum consulatum Mario deerat, nisi vetusta familiæ. Neque enim nobilis ex antiqua familia Romana erat, licet, cuius esset, sed erat ex Arpino, quæ est ciuitas Campaniæ. [Industria] Industria proprie dicitur exercitata vis ingenij. [Militiæ magna scientia] Quia semper in bello versatus erat. [Animus belli ingens] Belli aduerbiallyter positum est, sicut & domi .i. in bello magnum animum habebat, in pace moderatum, ac temperatum. [Animus ingens] .i. erat Mario. [Domi] .i. pace. [Libidinis, & diuitiarum victor] Vel animus victor, vel certe Marius. [Sed is] Marius, inquit Arpini natus, & educatus, cum primum per ætatem potuit, in militia se exercuit, non in literis. [Sed is natus] Ecce quomodo vetustas familiæ Mario deerat. [Stipendijs] Stipendium proprie dicitur præmium militare à stipendio .i. componendo, nam qui maiorem numerum pecuniarum accipiebant non in atca ponebant, sed in aliqua cella stipabant .i. componebant, quominus loci occuparet. [Non græca facundia] .i. eloquentia, non se ad eloquentiam græcam exercuit. [Tribunatum militarem] Petit, vt esset trib. mil. cuiusmodi honores dabantur per populum in comitijs. [Faciem eius ignorantibus] Marius, quia semper in bello versatus erat magis nomine, & fama, quàm facie notus erat populo. Cum ergo in comitijs Tribunatum peteret militarem, multi nesciebant quis esset. Sed postquam dictum est, eum esse C. Marium, cuius fama in bello data erat, omnes tribus eum tribunum declarauerunt. [Declaratur] Enunciatur tribunus. [Agitabat] .i. agebat. [Quam gerebat] .i. administrabat. [Tamen is ad id locorum talis vir consulatum petere non audebat] Quamuis talis esset vir C. Marius, tamen vsque ad id tempus non audebat petere consulatum, quia videbat huius magistratum solummodo nobilibus demadari, se autem ignobilem, & nouum hominem esse intelligebant. [Is talis vir] .i. Marius. [Ad id locorum] .i. vsque ad id tempus, sicuti supra dixit. Iugurtha vbi genitum foret. [Nam postea ambitione præceps datus est] Dico quod C. Marius vsque ad id tempus non audebat petere consulatum, sed postea supra modum ambitiosus fuit in petendis honoribus. Nam septies consul fuit, quod raro alij alicui contigit. Ambitio proprie dicitur honoris cupiditas. [Præceps datus est] .i. præcipitavit se ambitione, quia supra modum procliuius fuit ad honores. [Et tunc] .i. eo tempore. Alios, inquit, magistratus plebs administrabat, præter Consulatum, quem nobiles tantummodo assequabantur. Ordo est, Et tunc prout plebs tradebat inter se alios magistratus, sed nobilitas tradebat consulatum inter se per manus. [Per manus] .i. p. successionem, quia cum aliquis nobilis deponebat consulatum, alij nobili tradebant consulatum, & ita eum magistratum sola nobilitas administrabat. [Nouus] .i. ignobilis genere, videlicet, qui non esset ex antiqua familia Romana. licet aliquis clarus, & nobilis esset factus, si non erat nobilis genere, ad consulatum aspirare non poterat. [Quin] .i. qui non. [Pollutus] .i. maculatus. Si quis nouus consulatum esset adeptus, eo honore non ornari, & decorari, sed pollui, & quasi maculari videbatur.

VIRIS) Quos ad Metellum miserat. [In seruitium] In seruitutem

GLAR.

A S C.

uitur
euda &
fo de E
Suppe
ras vit
dinis &
dus) V
ma ex
mum p
pollu
bar) V
tibus
runt .
GLAR.
D V
eus be
peria &
alibi le
lemæu
flumer
manon
vocal
uam) A
Is .n. l
puerit
tator
A S C.
I G
tes am
mam s
si mise
lum op
alij ha
tere a
quia fi
ceps eg
consul
i. quar
ra .i. m
rerum
quam
subiec
mentis
deditio
i. infla
per co
dendis
xerat M
tempu
torem
fragar
tor ex
hostia
ra inte
renti r
tate sp
que m
ti forte
frican
Etus ef
[Proin
confiss
agitab
sime se
cupido
tum se
tum c
tem f
dicit v
bata v
i. cum
mus :
cupise
tantur
-f. Ma
ni .i. A
fuit p
dia gr
& ita

uitutem Sen. Grauiſſimum eſt de regno cadere. [Vtica] Vtica ſe-
cūda & proxima Carthagini eſt, in ſinu qui vulgo dicitur il Gol-
fo de Barbaria. [Ingens cupido] Magna cupiditas. [Abunde erāt]
Suppedabant. [Induſtria] Rerum cupiditas. [Probitas] Integri-
tas vitæ. [Modicus] Temperatus quotidiano victu. [Victor libi-
dinis & diuitiarum] Quia erat earum contemptor. [Gloriæ au-
dus] Vnde Quintilianus dicitur mihi ille puer cuius ingenium fa-
ma exercet. [Altus] educatus. [Aetas primum militiæ] Vbi pri-
mum per ætatem militiam tolerare potuit. [Integrum] Non
pollutum. [Adoleuit] Creuit in magnam præſtantiam. [Agita-
bat] Viuebat. [Talis] Tam clarus vir. [Præclarus] Excellens vir-
tatibus. [Indignus] Præter Marium quem illo dignum cenſue-
runt. [Pollutus] Contaminatus.

GLAR. DV M ipſe ad imperandum Thiſidium vocaretur) Sic hic lo-
cus bene habet, certe imperandum pro Imperatorē dixit, vt Im-
peria & Seruitia pro Imperatores & Serui, quanquam id nuſq̄
alibi legiſſe neſcio. Ceterum Thiſidium oppidum puto, qđ Pto-
lemæus vocat Thiſicam, inter Thabracam ciuitatem & Lagrada
flumen medium inter Vticam & Carthaginē in prouincia Ro-
manorum, ad quam urbem verifiſimile eſt Metellum Iugurtham
vocalle, vt in ſuum nidum. [Sed hiſ natus & per omnem pueri-
tiam] Aldinus codex habet. Hiſ aſpiratum, quod nō probamus.
Iſ. n. Marius vt erat natus, nec Romæ, ſed Arpini per omnem
pueritiam alitus, fecit quæ deinde ſequuntur reliqua. Commen-
tatorum meo quidem iudicatu hoc recte expoſuerunt.

A S C. I G I T V R Iugurtha vbi ſpoliatum eſt armis, quia elephan-
tes amiſerat & equos plurimos, & viris, quia in perſugis ſum-
mam ſpem habebat: & pecunia, quia duo millia librarum argen-
ti miſerat ad Metellum, cum ipſe vocaretur Thiſidium. i. ad il-
lum oppidum in prouincia ad imperandum vt Imperio pereat,
alij habent ad imperium, alij ad Imperatorem, cæpit rurius fle-
ſtere animum & timere digna. ſ. ſupplicia ex mala conſcientia,
quia filios regis occiderat. [Denique] Commemorat quid dein-
ceps egerit Iugurtha dicens, Denique. i. tandem multis diebus
conſumptis per dubitationem. i. dum ſe dubium oſtenderet, cum
.i. quando duceret. i. exiſtimaret modo. i. interdum omnia potio-
ra. i. meliora ſup. eſſe bello. ſ. in nouando, tædio. i. propter tædiū
rerum aduerſarum. & ſup. cum ipſe reputaret ſecum interdum,
quam grauis foret caſus. i. præcipitatio, ex regno in ſeruitium. i.
ſubiectionem ſeruilem ipſe multis & magnis præſidijs. i. adiu-
mentis belli perditis nequicquam. i. fruſtra, quia ea tradiderat ob
deditionem faciendam, quam modo perſicere non vult, ſumit
.i. inſtaurat & reſumit bellum de integro. Et ſenatus conſulit. i.
per conſultationem rogatus de prouincijs decernendis ac tra-
dendis in annum futurum decreuerat. i. communi decreto addi-
xerat Metello Numidiam. ſ. ob res bene geſtas in ea. [Per diem
tempus] Hoc loco incipit recitare facta C. Marij erga impera-
torem iuum minus fidi, docetque quomodo ambitioni eius ſuf-
fragari viſa eſt aruſpiciſ ſententia. Vnde dicit Aruſpex. i. inſpec-
tor extorum haruꝝ. i. hoſtiæ, eſt enim haruga (vt Feſtus inquit)
hoſtia cuius aduerſaria inſpiciantur extra. i. extantia & maio-
ra in teſtina, ex quorum diſpoſitione aruſpices iudicabant, offe-
renti rei petitiæ euentum, quæ res vt cetera ſuperſtitioſa callidi-
tate ſpirituum malignorum putatur inuenta dixerat magna ar-
que mirabilia portendi. i. futura ſignificari C. Mario ſupplican-
ti forte per idem tempus, Vtica. i. in ea ciuitate in prouincia Af-
ricana vbi Cato ſibi mortem poſtea conſciuit, vnde Vticenſis di-
ctus eſt, dijs per hoſtias. i. oblationes animalium maſtatorum.
[Proinde]. i. ideoque ſup. dixerat, vt ageret fretus. i. adiutus aut
conſiſus dijs. ſ. auctoribus & auſpicijs ſeu adiutoribus, ea quæ
agitabat. i. verſabat animo. Et ſup. quod experiretur quam ſapif-
ſime fortunam, & omnia euentura ſup. eſſe proſpere. [At ingens
cupido]. i. cupiditas conſulatus. ſ. obtinendi, exagitatat. i. mul-
tum ſolicitabat, illum. ſ. Marium iam antea, ad quem. ſ. conſula-
tum capiendum, omnia erant. ſ. Mario, abunde præter vetuſta-
tem familie quia nouus homo erat, & vt C. Arpinas. Omnia
dicit videlicet induſtria. i. exercitata vis ingenij, probitas. i. pro-
bata vita, magna ſcientia. i. peritia, militiæ; animus ingens belli
.i. cum in bello eſſet contra hoſtes, & modicus. i. modeſtus ani-
mus: domi. i. in re urbana, & animus victor libidinis. i. malæ cō-
cupiſcentiæ voluptatum aut irarum & diuitiarum. i. auaritiæ,
tantummodo. i. ſolummodo auidiſſi gloriæ. i. ambitioſus. Sed iſ
.ſ. Marius natus & alitus per omnem. i. totam pueritiam, Arpi-
ni. i. Arpino oppido Campaniæ vbi. i. vt primum ætas ſupp. eius
fuit patiens militiæ, exercuit ſe ſupp. dijs faciendis; non facun-
dia græca. i. græce linguæ, neque munditijs. i. cultibus vrbaniſ,
& ita ingenium integrum. i. inuiolarum & incorruptum, adole-

uit. i. excreuit, breui inter artes bonas. i. honeſta exercitia. Vbi
palam docet quod Iuuen. Sat. vj. manifeſte fateatur græcas literas
ad laſciuiam plurimum conferre, vnde etiam Romani mulie-
res libidinibus expoſita græcas literas didicerunt, vnde ait, Nam
quid rancidius quam quod ſe non putat vlla Formoſam niſi
quæ de Thuſca Græcula facta eſt? De Sulmonenſi meta Cecro-
pis omnia Græce Cum ſit turpe magis noſtris neſcire Latine
&c. Et paulo poſt, Non eſt hic ſermo pudicus In vetula quo
ties laſciuum interuenit illud *Zachæi* hoc eſt vita & ani-
ma &c. [Ergo vbi primum] Ergo inquit quia Marius bonis arti-
bus exercitus eſt, cum adhuc eſſet Romæ, vbi. i. vt primum pe-
tit à pop. ſ. R. tribunatum militare, plerique ignorantibus fa-
ciem eius. ſ. cum plurimi eum nunquam cognouiſſent niſi ex fa-
ma, ipſe declaratur facile notus per omnis tribus, quia dijs fretus
omnia attentabat. Deinde ab eo magiſtratu. i. poſt tribuni-
tium magiſtratum peperit. i. acquiſiuit ſibi, alium. ſ. magiſtratu
altiore, & poſt. ſ. eum, alium. ſ. adhuc altiore, & agitabat. i. a-
gebat frequenter & verſabatur ſemper in magiſtratibus eo mo-
do, vt haberetur. i. reputaretur ſeu æſtimaretur, dignus amplio-
re honore quam gerebat. Et tamen iſ. ſ. Marius, talis. i. tam per-
ſpicuus & tam beatus vir non audebat, petere conſulatum ad id
locorum. i. vſque ad id temporis, quo ab aruſpice ad altiora pe-
tenda animaduertetur. Nam poſtea. ſ. quàm ſic admonitus
erat datus eſt præceps ambitione. i. per ambitionem. Et iam tum
.i. & ea tempeſtate nobilitas tradebat inter ſe per manus. i. per
vim aut per ſucceſſionem conſulatum: ſed plebs tradebat alios
magiſtratus. ſ. inferiores conſulatu. Nemo nouus. i. qui non eſ-
ſet patricius. i. ex patribus ortus, erat tam præclarus, neque tam
egregijs factis. i. fecerat tam egregia facta, quin iſ haberetur. i. re-
putaretur indignus illo honore. ſ. conſulari, & quaſi pollutus. i.
contaminatus & fordidus.

Igitur vbi Marius aruſpiciſ dicta eodem intendere
videt: quo cupido animi hortabatur, ab Metello pe-
tendi gratia miſionem rogat. cui quanquam virtus
gloriæ, atque alia optanda bonis ſuperabant, tamen in-
erat contemptor animus, & ſuperbia commune nobi-
litateſ malum. Itaque primum commotus inſolita re,
mirari eius conſilium, & quaſi per amicitiam monere,
ne tam praua inciperet, neu ſuper fortunam animum
gereret: non omnia omnibus cupienda eſſe: debere il-
li res ſuas ſatis placere, poſtremo cauere id petere à po-
pulo Romano quod illi iure negaretur. Poſtquam hæc
atque alia talia dixit, neque animus Marij fleſcitur, re-
ſpondit, vbi primum potuiſſet per negocia pub. factu-
rum ſeſe quæ peteret. Ac poſtea ſæpius eadem poſtu-
lanti fertur dixiſſe: ne feſtinaret abire: ſatis mature il-
lum cum filio ſuo conſulatum petiturum. Is eo tempo-
re in contubernio patris ibidem militabat, annos na-
tus circiter xx. Quæ res Marium pro honore, quem af-
ſectabat, contra Metellum vehementer accenderat. Ita
cupidine, atque ira, peſſimis conſultoribus graſſari: ne
que factu villo, neque dicto abſtinere, quod modo am-
bitioſum foret. Milites quibus in hybernis præerat, la-
xiore imperio, quàm antea habere. apud negociatores,
quorū magna multitudo Vtica erat, criminoſe ſimul
& magnifice de bello loqui; dimidia pars exercitus ſi
ſibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis
habitutum: ab imperatore, conſulto bellum trahi: q̄
homo inanis, & regiæ ſuperbiæ imperio nimis gaude-
ret. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur: quia diu-
turnitate belli res familiares corruperant, & animo cu-
pienti nihil ſatis feſtinatur. Erat præterea in exerci-
tu noſtro Numida quidam nomine Gauda, Manſta-
balis filius, Maſiniſſæ nepos: quem Micipſa teſtamen-
to ſecundum heredem ſcripſerat, morbis conſectus,
& ob eam cauſam mente paululum immutata. Cui

Metellus petenti more regum, vt sellam iuxta poneret, item postea custodia causa turmam equitum Romanorum, vtrunque negauerat honorem, quod eorū modo foret, quos populus R. reges appellauisset, præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellitibus Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, vt contumeliam in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat, hominem ob morbos animo parum valido, secunda oratione extollit: illum regem ingentem virum, Mafinissæ nepotem esse, si Iugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidæ sine mora habiturum, id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negociatores, alios ipse, plerosque spes pacis impellit, vt Romam ad suos necessarios asperere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic à multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur: simul ea tempestate plebs nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

SOLDVS

Igitur vbi Marius) Ordo est. Igitur Marius rogat missionem à Metello gratia petendi consulatum, vbi pro postquam vi det dicta aruspis intendere eodem, quo cupido animi hortabatur. Postquam ostendit in Mario fuisse omnia, quæ sufficerent ad capiendum consulatum, præter vetustatem familiæ, dicit, quid fecerit Marius, postquam aruspex dixit ei magna & mirabilia portendi. Marius, inquit, à Metello missionem postulauit, vt Romam proficere ad petendum consulatum, postquam ex aruspice intellexit ea sibi per exta portendi, quæ cupiebat in animo suo. Aruspex ab ara, & aspiciendo dictus est, quia in aris hostiarum exta inspiciant, & futura prædicebant aruspices. [Eodem]. i. ad eandem rem. [Intendere]. i. pertinere. [Missionem] Vulgo licentiam appellant. [Cui]. i. Metello, quamuis Metellus virtute & gloria, clarus esset, tamen superbus erat, sicuti fermè omnes nobiles esse solent, & ideo moleste tulit, quod Marius missionem peteret, vt Romam proficere gratia petendi consulatum. [Alia optanda bonis]. i. alia res, quæ optantur à bonis viris. [Contemptor animus] .i. despector animus erat in Metello, qui alios despiciebat & contemnebat. Quod erat propter superbiam. Nam qui alios despicit, superbus est. [Superbia commune nobilitatis malum] Nam omnes nobiles fermè solent esse superbi. [Ita]. i. hoc modo, videlicet quia erat superbus. [Insolita re.] Videlicet, quia nouus homo auderet petere consulatum, qui tantummodo nobilibus dari solebat. [Eius]. i. Marij. [Consilium] Quod decreuisset petere consulatum, cum esset nouus homo. [Tam praua] Prauum, & rectum contraria sunt. Igitur Metello videbatur esse prauum, quod Marius peteret consulatum, cum esset nouus homo. [Super fortunam] animum generet. i. ne animum maiorem haberet, quam statui suo conueniret. [Super fortunam]. i. super itatum. [Non omnia omnibus cupienda esse] Subauditur dicebat. [Iure] Videlicet, quia erat nouus homo. [Per negocia publica] Videlicet, si non impediretur per negocium ad temp. pertinens. [Facturum sese] quæ peteret. Videlicet missionem se ei concessurum. [Ac postea] Cum Marius à Metello sæpius missionem peteret, vt Romam iret ad petendum consulatum. Metellus respondit, O Mari, ne fellines nunc ire Romam hac de causa, quia satis idoneo tempore consulatum petes cum filio meo. Filius autem Metelli erat ætatis annorum xx. nec aliquis consulatum petere poterat, nisi esset saltem annorum xxv. Marius igitur molesse tulit responsum Metelli, qui volebat Marium vsque in quinquennium differre petitionem consulatus. [Fertur] Dicitur. [Mature petiturum] .i. dicebat mature .i. propere, & cito. Tunc proprie id dicitur fieri mature, quod suo tempore fit. i. quod neque citius est, neque serius, sed medium quiddam temperatum. Nam & in frugibus, & in pomis ea matura dicuntur, quæ neque cruda & immicia sunt, neque caduca & decocta, sed tempore suo adulta, maturaque. [Is]. i. filius. [Contubernio patris] Contubernium dicitur tabernaculum, in quo milites habi-

tant, vel societas. [Quæ res]. i. responsum Metelli. [Tum] Pro etiam. [Cupidine] Propter honorem. [Pessimis consultoribus] Appositio est. Cupido, & ira duo pessimi consultores sunt. Nam qui facit id quod consulit & suadet ira, & cupido, pessime facit. Nam ira & cupido pessime consulunt. [Crassari] Pro Crassari, Crassari, vt supra diximus, secundum Nonium Marcellum significat supra modum scire, & significat ambulare. Dicit ergo Marius ibat, cum cupidine, & ira, hoc est gerebat se cupide, & iracunde, quia faciebat id quod cupido honoris, & ira contra Metellum suadebat. Non enim hoc loco Crassari ad incessum pedum pertinet, sed ad tenorem vitæ, atque ad habitum morum, sicuti dicimus de eo, qui aliquid prudenter & suo tempore facit, ille mature, & prudenter ambulat. [Neque factio] .i. loquid, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret. Quid quid dicebat, & quidquid faciebat, erat ambitiosum. Ambitiosus dicitur honoris cupidus. Verba & facta ambitiosa sunt, quæ dicuntur, & fiunt ad honorem aucupandum. [Milites] Ecce factum ambitiosum. Marius vt fauorem militum sibi conciliaret, eos remissius quam consueuerat, atque indulgentius tractabat. [In Hyber.] Hyberna dicuntur loca & mansiones, vbi hyemant milites. [Laxiore imp.] .i. molliori regimine. [Habere] .i. tenebat. [Apud negociatores] Ecce dictum ambitiosum. [Criminose] Contra Metellum. [Magnifice] Pro se, & in laudem suipsius. [Loqui] Pro loquebatur. [In catenis] In vinculis, Ecce quomodo magnifice loquebatur de se. [Ab imperatore] Ecce quomodo criminabantur Metellum. Dicebat enim Marius Metellum dedita opera protrahere bellum, quod cito, si vellet, perficere posset. [Consulto] .i. dedita opera. [Protrahi] .i. bellum. i. prolongari. Quod homo inanis .i. gloria cupidus & regia superbia, ideo dicebat Metellum prolongare bellum, quia vt rex superbus gaudebat esse diutius in Imperio. [Quæ omnia] Ea, quæ dicebat Marius de Metello mercatoribus satis vera dicebantur duabus de causis, videlicet, quia dum Metellus diutius in bello gerendo est occupatus, res eius domesticæ vehementer assiditæ & diminutæ sunt, & quia ipsi mercatores cupiebant, vt cito bellum finiretur, ideo facile credebant Metellum protrahere bellum, quia ipsi cupiebant, vt cito finiretur. Animo autem cupienti nil satis festinatur. [Eo] Ideo. [Firmiora] .i. magis certa & vera. Firmus certum significat, sicuti e contra, certus firmum significat. Metellus apud latera certos locauerat. i. firmos. [Quod diuturnitate belli res familiares corruerat] Mercatores Romani, qui erant vitæ, ex hoc intelligebant Metellum delectari esse in Imperio, atque ideo protrahere bellum, quia videbat eum res domesticas & familiares contemnere, modo Imperio bellico præfesset. [Et animo cupienti nil satis festinatur] Sententia generalis est, huic loco accommodata. Animo cupienti aliquid, omnia tarda videtur. Nam animus, qui aliquid cupit, nunquam sibi videtur assequi id quod cupit. [Et animo cupienti] Mercatores Rom. cupiebant vt cito bellum finiretur, & ideo facile crediderunt, id quod dicebat Marius, videlicet Metellum dedita opera protrahere bellum quia animo cupienti nihil satis festinatur. .i. animo cupienti aliquid, omnia tarda videtur sicuti animo mercatorum cupienti vt bellum finiretur. Metellus illud diutius protrahere videbatur & ideo id quod dicebat Marius, videlicet Metellum consulto & dedita opera protrahere bellum, facile mercatores, verum esse crediderunt, Marius autem hæc de bello contra Metellum negociatoribus Rom. dicebat ipsi Rom. ad suos amicos ac necessarios asperere contra Metellum de bello scriberetur, & Marium in petitione consulatus iuarent. [Erat præterea in exercitu] Aliam rem narrat, quæ Marium magis in spem consulatus erexit. [Manastabalis filius] Mafinissa tres habuit filios Manastabalem, Gullissam & Micipsam. Gauda filius erat Manastabalis, & nepos Mafinissæ, hunc Gaudam Micipsa moriens secundum testamentum reliquit heredem, nam primos heredes reliquit filios Adherbalem & Hiempfalem, & Iugurtham filium adoptiuum, qui moriens secundum reliquit heredem Gaudam filium fratris sui Manastabalis. [Morbis confectus] .i. infirmitatibus maceratus & afflicus. [Cui Metellus] Gauda sæpe petierat à Metello, vt sellam suam more regum iuxta se poneret & vt custodia causa sibi turma equitum Rom. concederet. Metellus Gaudæ vtrunque negauerat, honorem sedis negauerat, quia dicebat honorem illum dari solere, tantummodo illis quos P. R. reges appellauisset, turmam equitum pro custodia corporis negauerat, quia dicebat contumeliam fieri equitibus R. si ad custodiam satellitis Numidæ. f. Gaudæ traderentur. Ordo est, Metellus negauerat vtrunque cui .i. illi Gaudæ petenti vt Metellus poneret

iuxta

iuxta se
concedere
la erat,
licet no
bat sede
Subaud
ra se. [M
[Præsid
custodi
tellitæ
autem v
ad omn
fatis lat
erat res,
greditur
tumeliat
tur iniu
rat, & h
tumeliat
punire, &
lido). i. i
quia Ma
dat. [Illu
da habeat
leriter.
Apud qu
lum. [Sp
sul ad id
propinq
vel bene
lo scriba
quod cit
da, & equ
mani pro
rebatu
bant. [C
consulat
terrica ef
nores ex
homines
[Nobili
viribus n
res amif
culsi. Est
ditur, & f
tulit vt s
[Cuncta
consulat
EOD
exempli
modum.
militum
batur. [C
sumpera
uis est cu
nuta) No
cunda).
Honorat
fragator
AB N
ILLUD CON
Marius o
simularit
dicat satis
Dimidia
gunt Si fi
tellecta fa
tumeliosi
quam no
tuisset, ni
plicandus
AS C. IGI
spicis ten
tat. quo
.i. ab imp
laxatione
tum con

iuxta se sellam suam more regum. Item petenti, vt Metellus concederet turmam equitum R. causa custodiæ. Sed proprie sella erat, in qua sedebant Reges, & imperatores. Gauda igitur licet non esset rex, tamen quia ex stirpe regia natus erat, volebat sedere iuxta Imperatorem Rom. more regum. [Honorem] Subaudi negauerat. [Honorem] Videlicet vt poneret sellam iuxta se. [Modo]. i. tantummodo. [Præsidium] Subaudi negauerat. [Præsidium] Videlicet turmam equitum Rom. qui corpus eius custodirent. [In eos]. i. equites Rom. [Satellitum Numidæ] Satellites proprie dicebantur milites mercede conducti. Moris autem vt hos imperator, & circa se haberet, & primos mitteret ad omne discrimen, vnde quidam satellites dictos putant, quia satis latus tuerentur Imperatoris. [Satellitum]. i. Gaudæ, quia non erat res, sed regum minister, & custos. [Hunc]. i. Gaudam. [Aggreditur]. i. addit, accedit. [Atque hortatur] Vt petat pœnas contumeliarum in imperatore. i. hortatur, vt puniatur, & vlciscatur iniuriam acceptam ab Imperatore Metello, qui ei negauerat, & honorem sellæ, & turmam equitum. [Pœnas petat contumeliarum]. i. exigat pœnas iniuriarum. Exigere pœnam, est punire, & vlcisci. [Hominem]. i. Gaudam. [Animo parum valido]. i. inermem. [Secunda oratione]. i. obsequenti sermone, quia Marius dicebat ea, quæ grata erant Gaudæ. [Extollit]. i. laudat. [Illum]. i. Gaudam extollit, dicens hæc verba. [Id]. i. vt Gauda habeat Imperium Numidæ. [Adeo]. i. certe. [Mature] Celeriter. [Ipse]. i. Marius. [Illum]. i. Gaudam. [Negociatores] Apud quos criminatus erat, Metellum consulto protrahere bellum. [Spe pacis] Quia ostendebat cito bellum finire, si ipse consul ad id bellum mitteretur. Ad suos necessarios, amicos, & propinquos. Necessarios dicimus, qui nobis vel cognatione, vel benevolentia coniuncti sunt. [Aspere in Metellum de bello scribant] Quod videlicet dedita opera, bellum protrahere, quod cito finire possit. [Sic]. i. hoc modo, videlicet cum Gauda, & equites Rom. & negociatores, & alij multi scriberent Romani pro Mario contra Metellum. [Illi]. i. Mario. [Petere]. i. quærebatur. hoc modo multi homines Mario consulatum quærebant. [Simul] Erat etiam alia res, quæ Marium ad petendum consulatum hortabatur, quia eo tempore cum nobilitas perterrita esset per legem Manliam, plebs novos homines ad honores extollebat. [Simul]. i. & ordo est, plebs extollebat novos homines, ea tempestate, nobilitate fusa per legem Manliam. [Nobilitate fusa]. i. perculsa & perterrita, & victa, hoc est fractis viribus nobilitatis. Nam nobilitas post legem Manliam vires amiserat. Multi enim damnati per eam legem, & omnes perculsi. Est autem translatio ab exercitu, qui cum vincitur, funditur, & frangitur. [Per legem Manliam] quam Manlius trib. pl. tulit vt supra visum est. Leges nomen accipiunt a lateribus. [Cuncta procedere]. i. omnia feliciter eueniebant ad petendum consulatum.

MAR. EODEM ad eum finem venire. [Prua] Rem tam prauis exempli. [Suas res] Conditionem suam. [Per negocia] Per eum modum. [Contubernium] Contubernium dicitur societas decem militum viuientium in vna domo, cui decanus præfectus dicebatur. [Cupidine]. i. habendi magistratus. [Corruerant] Consumperant. [Animo cupienti] Vnde Lilius omnis mora grauis est cupienti. [Confectus morbis] Valetudinarius. [Imminuta] Non sana. [Auxilio] Opitulatione. [Valido] sano. [Secunda]. i. placida. [Aspere] Literis acerbis. [Honestissima] Honoratissima. Maximo decori erat Mario tales habere suffragatores.

MAR. A B Metello Consulatum petendi gratia missionem rogat) Illud consulatum omisum est temere in Aldino codice, quia si Marius ob alias causas missionem petierit, ac consulatum dissimularit. Cum aperte postea Metellus ad hunc ipsum Marium dicat satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Dimidia pars exercitus sibi permitteretur. Quidam codices legunt Si sibi, Gothi Sibi si alij coniunctionem omittunt, vt intellectu facilem. Sed res haud magni momenti. Quod contumeliosum in eos foret si equites R. Vide vt Eos dixerit, tanquam notos, nempe de quibus iam. Itaque cum omittere potuisset, nihilominus repetit, propter sensum indignitatis explicandum.

AS C. IGITUR vbi Marius videt dicta. i. responsa, & effata arduis tendere eodem. i. ad idem, videlicet ad consularem dignitatem. quo cupido animi hortabatur. i. eum, rogat. i. petit, ab Metello. i. ab imperatore suo, missionem. i. commeatum, & vt dicunt relaxationem ab officio iniuncto, gratia petendi. i. vt possit ire petentem consulatum. Cui. i. Metello, quanquam virtus, gloria, at-

que alia optanda bonis. i. etiam a bonis viris, superabat. i. superabundabant aut excedebant modica vitia, tamen inerant animus contemptor. i. despector plebeiorem ad maiora quam digni sunt festinantium. & inerant superbia, appositione commune maius nobilitatis. i. nobilitum, In qua re se candidum historiographum demonstrat auctor: nam & ipse ex nobilibus ortus perhibetur: itaque Metellus commotus primam re insolita. i. tunc temporis: quod nouus homo & municipalis vellet consulatum petere, mirari. i. mirabatur, consilium. i. propositum eius. i. Marij, & monere. i. monebat quasi per amicitiam. i. vt amicus amicum monere deberet, ne inciperet tam praua. i. tam abhorrentia ab officio suo, aut tam inconsulta, neu. i. neue gereret animum. i. animositate supra fortunam. i. vltra quam fortuna pateretur: per quam effectum est vt ipse multa virtute præditus consulatu indignus haberetur, quod nouus esset homo. Et sup. dicebat non omnia esse cupienda. i. debere cupi. i. peti, aut desiderari, omnibus. i. ab omnibus quia paruos parua decet, & sup. dicebat illi res suas. i. proprias & statui conuenientes, debere satis placere, quia pro genere & loco seu natalibus suis satis amplis honoribus functus erat. Postremo sup. admonebat sup. vt caueat petere id a P. R. quod negaretur iure. i. merito. Turpe est enim repulsam pati & ab incepto cogi desistere. vnde Aen. j. Iuno, Me ne incepto desistere victam nec posse Italia &c. [Postquam hæc] Prosequitur ambiciosum animum Marij, qui cum consulem sibi obstitentem offenderit, quacunque poterat via ipsum criminando ad consulatum anhelabat. Vnde dicit postquam Metellus dixit hæc atque alia talia. i. huiusmodi neque animus Marij flectitur. i. ab incepto, Metellus respondit vbi primum. i. cum primum potuisset per negocia publica, sese facturum quæ peteret. i. missionem ad consulatum petendum: agitur dixisse postea petenti. i. Mario sæpe eadem. i. missionem eandem, ne festinaret. i. ne nimium properaret abire. i. ad consulatum petendum quia dixit illum. i. Marium petentem satis mature. i. satis festinanter aut potius tempestiue, consulatum cum filio suo hoc est Metelli hoc dicentis. Is. i. filius Metelli militabat eodem tempore ibidem. i. in Numidia, in contubernio. i. domicilio & tabernaculo patris: (Contubernium à con, & taberna, dicitur locus vbi duo aut plures sunt in eodem tabernaculo. i. habitaculo facto ex tabellis vt fit vbi quis breuem stationem quarit) natus annos circiter viginti. i. cum filius esset tantum viginti annorum. Quæ res. i. quæ responsio accendebat. i. inflammauerat ita Marium contra Metellum vehementer, tum. i. partim pro honore quem affectabat, quia per tale medium eum longo tempore consequi nequiret, tum. i. partim pro licentia. i. commeatu & venia redeundi. i. Romam, quam. i. licentiam, nequibat impetrare ab eo plurimi textus non habent hæc verba sed desunt in eis. i. ita. i. & sic aut in tantum: grassari. i. grassabatur. i. granditer & sæue seu violenter agebat, cupidine. i. honorum, hoc est ambiciose, atque ira appositione, pessimis consulatibus, hæc vbi regnant. Sanè non dixit ira & cupidine consulatibus, quasi in or communia sint, nam consulatibus consuetus dixisset. Grammatici autem dicunt, appositionem esse, sicut tenuera est, sed consulto merum substantiuum esse: quod inficiamus. [Præterea non frequens est huiusmodi vocabuli licentia in bonam significationem lectio] neque abstinere. i. abstinere vilo facto neque dicto, quod modo. i. dummodo foret ambiciosum. i. pertinens ad ambitionem habere. i. habebat & tractabat milites quibus præerat in hybernis. i. hycatione imperio laxiore. i. remissione quam ante. & loqui. i. loquebatur simul criminose. i. criminando, Metellum, & magnifice. i. se extollendo apud negociatores. i. mercatores Romanos, quorum magna multitudo erat vitæ. i. in eo oppido Africanæ provincie. Loqui inquit. i. loquebatur dicendo, si dimidia pars exercitus quem habebat Metellus, permitteretur sibi se sup. habiturum paucis diebus. i. intra paucos dies, Iugurtham in catenis vinctum, & bellum trahi. i. protrahi & extendi, consulto. i. ex consilio & deliberatione præuia, ab imperatore. i. Metello, quod. i. quia Imperator sup. existens homo inanis. i. cupidus gloriæ sine virtute, & existens homo superbix regis. i. quæ in rege esse solet, quia tanquam dū in Imperio erat ferè regia fugebatur maiestate, gauderet nimis imperio. i. imperio esset ferè quam par erat. Quæ. i. dicta Marij videbantur illis. i. negociatoribus eo. i. propter ea firmiora. i. magis certa, quia Metellus sup. corruerat res familiares sup. eorum diuturnitate belli. i. quod bellum tandiu gesserat, sub quo non poterant negociari, alij legunt corruerant. i. negociatores, sed minus quadrat, addit aut prouerbialiter & nihil festinā

tur .i. nihil satis festinanter sic animo cupienti .i. auido exitus .
 [Erat præterea] Prosequitur facta ambitiosa Marij ad consula-
 tum festinantis sollicitatione miranda dicens , Præterea quidam
 Numida Gauda nomine, filius Manastabalis qui erat filius Ma-
 sinisæ, & ita Gauda erat nepos Masinisæ. regis, quam Micipsa
 frater Manastabalis, scripserat testamento. s. suo, hæredem secun-
 dum .i. successorem in locum trium primorum si sine hærede di-
 fecerent (Tres autem instituti ab eo erant Adherbal Hiempfal
 & Iugurtha, vt visum est) existens confectus .i. omnino infir-
 matus & debilitatus, morbis & ob eam causam, mente .i. ratio-
 ne aut memoria, imminuta paululum . Cui petenti .i. existi-
 enti à Metello vt poneret .i. statueret more regum Numidarum,
 sellam .i. solum quasi sedem iuxta .s. imperatorem . item petenti
 postea causa custodiæ .s. corporis sui turmam equitum .i. vt
 Metellus daret turmam equitum Romanorum, ipse Metellus
 negauerat vtrunque .s. honorem sellæ habendæ . quod id supp-
 foret modo .i. solum modo eorum quos pop. R. appellauisset re-
 ges, & negauerat præsidium .i. custodiam corporis per turmam,
 quod foret .i. esset contumeliosum, si equites Romani traderen-
 tur. s. ad custodiam & ita in famulatum, satelliti Numidæ .i. mi-
 liti mercede conducto, vt satis latus tueretur Imperatoris, qui
 & latro, quasi latero aliquando dictus est à latere regendo. Ma-
 rius aggreditur hunc .s. Gaudam .i. anxium .s. ex repulsâ, atque
 hortatur vt petat cum suo auxilio, pœnas .i. vitionem contumé-
 liarum Imperatoris .i. ab imperatore illatarum, & extollit ora-
 tione secundam .i. amica & laudatiua, hominem animo valido pa-
 rum .i. habentem animum parum validum ob morbos. Et sup. di-
 cit illum esse regem, esse virum ingentem, esse nepotem Masinif-
 se, & habiturum sine mora .i. sine dilatione Imperium Numidicæ
 si Iugurtha foret captus aut occisus . Et dicebat id .s. Iugurtham
 capi aut occidi, posse euenire adeo .i. valde mature .i. cito si ipse .s.
 Marius foret missus Consul ad id bellum .s. gerendum cum Iu-
 gurtha. Itaq. .i. sic Marius impellit & illum .s. Gaudam, & equi-
 tes Romanos, & milites, & negociatores .i. mercatores, alios .i.
 quosdam, ipse .i. fauore sui & plerisque .i. plurimos spe pacis .i. ma-
 ture habendæ, impellit dico vti .i. vt scribant Romam ad suos ne-
 cessarios .i. consanguineos & affines de bello : aspere .i. vrgenter :
 in .i. contra Metellum, & sup. vt poscant Marium, hoc est se impe-
 ratorem, & sic .i. ea calliditate consularatus petebatur illi .s. Mario
 à multis mortalibus, suffragatione .i. aspiratione & intercessio-
 ne honestissima quia non petere consularum, sed posci à consu-
 lato sic videbatur . Simul .i. insuper alia commoditas illi erat, qd
 plebs extollebat ea tempestate homines novos : & hoc, nobilita-
 te fusa .i. prostrata & percussa, per legem Manliam .i. quam
 Manlius seu Manilius trib. pleb. constituit vt re male gesta à no-
 bilibus, noui ad magistratum admitterentur . Ita cuncta procede-
 re .i. procedebant .s. prospere, Mario. Interim Iugurtha . Post-
 quam finiuit digressionem factam de ambitione Mariana, redit
 ad gesta Iugurthina dicens .

Interim Iugurtha postquam omissa deditioe bel-
 lum incipit : cum magna cura parare omnia : festi-
 nare : cogere exercitum : ciuitates, quæ ab se defece-
 rant, formidine aut ostentando præmia affectare : com-
 munire suos locos : arma, tela, aliæque, quæ spe pacis
 amiserat, reficere, aut commercari : seruitia Romano-
 rum allicere : & eos ipsos, qui in præsijs erant, pecu-
 nia tentare : prorsus nihil intactum, neque quietum pa-
 ti : cuncta agitare . Igitur Vaccenses, quo Metellus
 initio Iugurtha pacificante præsidium imposuerat, fati-
 gati regis supplicij, neque antea voluntate alienati,
 principes ciuitatis inter se coniurant . Nam vulgus,
 vti plerunque solet, & maxime Numidarum, ingenio
 mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupi-
 dum nouarum rerum, quieti & ocio aduersum . De-
 in compositis inter se rebus, in diem tertium consti-
 tuunt : quod is festus, celebratusque per omnem A-
 fricam, ludum & lasciuiam magis, quam formidinem
 ostentabat . Sed vbi tempus fuit, centuriones, tribu-
 nosque militares, & ipsum præfectum oppidi Titum
 Turpilium Syllanum, alius alium domos suas inui-

tant : eos omnes præter Turpilium inter epulas ob-
 truncant . Postea milites palantes, inermes, quippe in
 tali die, & sine imperio aggrediuntur . idem plebs fa-
 cit, pars edocti à nobilitate, alij studio talium rerum in-
 citati, queis acta consiliumque ignorantibus, tumultus
 ipse & res nouæ satis placebant . Romani milites
 perculsi improviso metu, incerti, ignarique quid pos-
 tissimum facerent, trepidare : arcem oppidi, vbi signa
 & scuta erant, præsidium hostium, & portæ ante clau-
 sæ fugam prohibebant . Ad hoc mulieres, puerique
 pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbe-
 bat, certatim mittere . Ita neque caueri anceps malum,
 neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse .
 Iuxta boni, mali que, strenui, & imbelles multi obtrun-
 cari . In ea tanta asperitate sauisissimis Numidis, & oppi-
 do vndique clauso, Turpilius præfectus vnus ex om-
 nibus Italicis intactus profugit . Id misericordia ne ho-
 spitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperi-
 mus : nisi quod illi in tanto malo turpis vita, integra sa-
 ma potior fuit, improbus, instestabilisque videtur . Me-
 tellus postquam de rebus Vaccæ actis comperit : pau-
 lisper mœstus e conspectu abiit . Deinde vbi ira, & egri-
 tudo permixta sunt : cum maxima cura vltum ire inui-
 rias festinat . Legionem cum qua hyemabat, & quam-
 plurimos potest Numidas equites, pariter cum occasu
 solis expeditos educit . Et postera die circiter horâ ter-
 tiam peruenit in quandam planiciem, locis paulò supe-
 rioribus circumuentam . Ibi milites fessos itineris ma-
 gnitudine, & iam abnuentes omnia edocet . oppidum
 Vaccam non amplius mille passuum abesse : decere il-
 los reliquum laborem æquo animo pati : dum pro ci-
 uibus suis viris fortissimis atque miserrimis pœnas ca-
 perent . præterea prædam benigne ostentat . Sic animis
 eorum arrectis, equites in primo latere : pedites quàm
 arctissime pergere, & signa occultare iubet .

Interim) Nunc Salustius reddit ad propositum, vt osten-
 dat quid fecerit Iugurtha, postquam decreuit renouare bel-
 lum . Nam quasi digressionem fecit ad ostendendum, qui-
 bus causis, & qua ratione Marius ad consularum prouectus est .
 Ordo est . Interim Iugurtha, parare pro parabat omnia cum
 magna cura, postquam incepit bellum ommissa deditioe . [Om-
 isa deditioe] Sicuti visum est, Iugurtha facere statuerat deditio-
 nem, postea pœnituit eum atque ita deditioe ommissa, bellum
 renouare decreuit . [Cogere] .i. congregabat ciuitates . [Affectare]
 Pro affectabat .s. sollicitabat, vehementer afficiebat . [Formi-
 dine, aut ostentando præmia] Dicimus ego te afficio formidi-
 ne .i. tibi metum & formidinem incutio . Dicit ergo & metu &
 præmijs tentabat & sollicitabat eas ciuitates, quæ ab se ad Metel-
 lum defecerant, vt rursus à Metello ad se delicerent, & redirent .
 [Commercari] .s. pecunia, [Seruitia] .i. seruos & in præsijs, mi-
 lites, qui erant in custodia ciuitatum pecunia corrumpere ten-
 tabat . [Igitur] Dicit, quo modo Vaccenses defecerunt ad Iugur-
 tham interfecto præsidio Romanorum . Ordo est . Igitur Vac-
 censes principes ciuitatis fatigati supplicij regis, neque aliena-
 ti, antea voluntate coniurant inter se Vaccenses, dico, quos Me-
 tellus imposuerat præsidio in initio Iugurtha pacificante .
 [Quo] .i. ad quem locum . Nam hoc relatium refertur non ad
 personam, sed ad locum Vaccensium . [Fatigati regis supplicij]
 .i. supplicationibus, & precibus regis, quia Iugurtha saepe ro-
 gauerat Vaccenses, vt delicerent ad se . [Neque antea voluntate
 alienati] Dicit causam quare Vaccenses, tam facile defecerunt
 ad Iugurtham, duæ fuerunt cause . Et quia rex eos precibus fati-
 gabat, & quia sponte defecerant ab ipso Iugurtha ad Metellum .
 Sed Metellus dolose ibi præsidium imposuerat, vt supra visum
 est, & ideo facile fidem mutauerant . [Nam vulgus vti plerunque
 solet] Dico quod principes coniurauerunt, quia vulgus, & multi
 tudo

rudo infima non coniuuauit, v: pote magis bellum quam pacē appetens. [Nouarum rerum] .i. belli. [Quieti & ocio] .i. paci. [Deinde compositis inct se rebus] Videlicet dato ordine, quo Romanos, qui erant in praesidio interfecerent. [Cadem constituant] .i. interficere Romanos decreuerunt. [Colligunt] .i. principes ciuitatis. [Sed vbi] Dicit Sal. quomodo Rom. interficerēt. Dies erat festus celebratus per omnem Africam, eo die principes ciuitatis Vacca. Romanos, qui erant in praesidio, domos suas inuitant, alius centurionem, alius tribunum, alius praefectum inuitat, & eos omnes interficiunt, praeter ipsum praefectum. Deinde milites, qui per urbem vagabantur inermes aggrediuntur. [Palantes] .i. vagantes. [Quippe] .i. v: pote. [Sine imperio] .i. sine regimine. Ordo est. Postea aggrediuntur milites palantes, inermes, ac sine imperio, quippe in tali die, ac si diceret non est mirum, si ipsi milites R. vagabantur, & erant inermes, ac sine imperio, quia dies erat festus. [Idem plebs facit] Sicut principes ciuitatis milites R. per urbem vagantes aggrediebantur, sic etiā plebs faciebat. [Pars] .i. plebis. [Alij studio talium rerum] Pars plebis intelligebat consilium coniurationis principum, pars vero ignorabat. Ergo & qui intelligebant consilium, & qui non intelligebant, Romanos aggrediebantur. [Studio talium rerum] Non quia intelligebant consilium coniurationis, sed quia ciuimodi res nouae eis placebant. [Quis] Pro quibus. [Acta] .i. ea, quae acta erant & tractata a principibus ciuitatis. [Consilium] .i. coniurationis. [Ad arcem] Sic etiam hoc tempore fit, vt praedia in arcibus ciuitatum ponantur. [Praesidium hostium] .i. Vaccaensium, R. enim extra urbem fugere non poterant, & quia porta ciuitatis erant clausae, & quia Vaccenses praedium in portis collocauerant contra Romanos, si forte fugere tentarent. [Ad hoc] .i. praeterea. [Pro tectis aedificiorum] .i. ex domibus. [Et alia] Veluti, signa, tegulas. [Neque caueri] .i. vitari. s: posse poterant R. qui fugiebant per ciuitatem, malum, quod inferebatur a mulieribus, & pueris de tectis euitare non poterant, nec et poterant resistere. [Infirmissimo generi] .i. mulieribus, & pueris. Forte & infirmum sunt contraria. [P: esse] Pro poterant. [Luxa] .i. similiter & pariter. [Boni & mali] .i. fortes, & ignaui, & hoc sequentia declarant. [In ea] Dicit Turpilius praefectum solum ex omnibus fugisse, id quam obrem eueniret non satis constat. [Turpis vita integra fama potior fuit] .i. carior. [Turpilius] Chariorem habuit turpem vitam quam integram famam, nam fugiendo salutem quae fuit, sed famam perdidit, sed melius & laudabilius fuisse fortiter mori, integra fama, quam turpiter viuere, amissa fama. Nam famam amittit, quia suspicio fuit, illud fuisse proditorem, vnde etiam accusatus, eum se purgare non potuisset, capitis damnatus est. [Misericordia hospitis] Qui eum ad conuiuium inuitauerat. [Improbis intelatibisque videtur] Salustius dicit hunc Turpilius improbum, intelatibilemque fuisse, ex hoc quia suspicionem criminis purgare non potuit, sicut infra dicit. Improbis dicitur malus, & moribus peruersus. Intelatibilis dicitur, qui ita laborat infamia, vt ad testimonium faciendum non recipiatur, vnde secundum Non. Marcell. Intelatus dicitur, cuius verbis fides non adhibetur. Dicit ergo Sal. hunc Turpilius non solum improbum, sed etiam intelatibilem fuisse, hoc est valde sceleratum, & ita criminibus circumuentum, vt nec dignus esset, cuius verbis fides haberetur. [Videtur] .i. fuisse. [Metellus] Dicit quid fecerit Metellus imperator, postquam cognouit Vaccam urbem defecisse ad Iugurtham, in interfecto praesidio Romanorum. [Ex conspectu abiit] .i. ne videri possit a militibus, lauit, donec mœstitia, & dolor versus est in iram. [Cum qua hyemabat] Nam vt supra dixit, exercitum in hyberna deduxerat, quae erat tempus hyemis, nam hyemare est tempus hyemis in hybernis transigere. [Numidas equites] Nam licet Romanus esset, tamen Numidas equites secum habebat. [Expeditos] .i. facinosis non impeditos, neque grauatos, sed ad rem gerendam paratos, & instructos, nam quoniam vniuersus exercitus ad locum aliquem deducitur, tam pedites quam equites omnia, quae hinc facinosis composita secum portant, quae postea dependunt ex castra locantur. Sed cum aliquam rem breui tpe gerendam ducunt, relictis facinosis, expediti proficiscuntur, sicuti nunc. [Etiam abnuetes] .i. recusantes. nam quia festi erant, nolabant ulterius procedere. Tunc Metellus docuit eos, urbem Vaccam non amplius mille passuum abesse, dicebatque illis conuenire, vt sumerent vindictam ex hostibus, pro ciuibus Romanis interfectis. [Decere] .i. conuenire. [Pro quibus] Qui interfecti fuerant in urbe Vacca. [Poenas caperent] .i. exigerent. Poenas exigere est punire, & vlcisci, & vindictam facere. [Praedam ostendit] Quia Metellus militibus permisit, si urbem caperent, se concessu, vt illam diriperent.

Locos] .i. opportunos. [Allicere] Inuitabat muneribus. MARC. [In praesidijs] In oppidis, & arcibus. [Intactum] Inexpertum. [Pacificant] Simulante pacem. [Antea alienati supplicijs voluntate] Quia a Iugurtha non sponte, sed coacti defecerant. [Sine imperio] Quia erant remissi a duce. [Talium rerum] .i. proditionis. [Comperimus] Certum habemus. [Improbis] Sceleratus. [Intelatibilis] Omnibus iniustus. [Vltum] Vindicatum. [Benigne] Liberaliter. [Sic] Talibus pollicitationibus. [Occurrere] Demittere.

SEDIOSVM ac discordiosum] Discordiosum, rarum apud auctores vocabulum, sed bona analogia dictum, vt quidam putant. Ego suspectum habeo, nisi sit a veteri aliquo. [Trepidare arcem oppidi] Sic locus varie legitur, & ni fallor, etiam corrupte. Ex Aldini codicis lectione nullus sensus est. Gothi codex ita habebat, Trepidare arcem oppidi, vbi signa, & scuta erant (hic quidam adscripserat, Petere) praesidium hostium, portae ante clausae fugam prohibebant. Ego in alio quodam codice hanc reperi lectionem, Trepidare, ad arcem oppidi, vbi signa, & scuta erant, praesidium hostium, & portae ante clausae fugam prohibebant. Hoc sensu, Milites Romanos trepidabant, quia hostium praesidium prohibebat fugam ad arcem, sed portae clausae omnem fugam prohibebant, vt zeugma à fine cum syllepsi numerorum. Paulo post videndum, Strenui & imbelles multi obrunctati, Num Inulti trissyllabon potius, quam multi trissyllabon legendum, quod saepe puncti omissione in tertia vocali latinorum accidit, quemadmodum superius alicubi admonuimus. [Improbis intelatibilisque videtur] Badius Instabilis legisse videtur, non recte mea quidem sententia. Sodus instabilem exponit valde sceleratum. Acron in tertia Horatii lib. 2. Sermonum vbi de Seruij Oppidij testamento fit mentio, ita ait, Intelatibiles appellabantur, quorum testimonium non valebat. Porphyrio autem, Antiqui eos, inquit, quos in testimonium dimitti nolabant, intelatibiles vocabant. Badius eo in loco Horatii, exponit Intelatibilis .i. testamenti expertus, quod proprius vero puro. Hoc autem Salustij in loco Peroti expositio accipi potest, qui Intelatibilis pro Detestabilis positum putat, ad hoc Gellium citans auctorem, qui eadem significatione vsurpauerit. Continuo post, Metellus postquam de rebus Vaccae, Aldinus codex habet, Metellus vbi postquam, sed alterum abundat, hoc saltem loco. [Vacca non amplius mille passuum abesse] Mirum vero, si non amplius mille passuum aberant Romani, Vaccenses non rescituisse. Ego numerum ante millia desiderari valde vereor, vt duo, vel tria. Badius adijcit, mille esse ablatiui casus, quod mihi non videtur, substantiuum tamen esse necesse est, si quidem lectio bene habet. Sed idem Badius paulo post, Ciues per Conciues exponit, quasi quisquam veterum conciuis dixerit, cum Cic. Saletius, ac veteres omnes perpetuo Ciues protulerint, quod Conciues. Vallae temporibus esse natum. Illud etiam quod ibidem auctor ait, Equites in primo latere plane non intelligo. Badius autem exponit latere, quia ex transuerso agebatur agmen. INTERIM] .i. interea dum Marius talia ageret, Iugurtha postquam incipit. s: de nouo bellum (deditione, quam consilio Bomilcaris instituerat facere, omissa) parare .i. parabat omnia cum magna cura. i. accuratione, festinare. i. festinabat, cogere .i. cogebat, hoc est in vnum compellebat, & congregabat exercitum. affectare. i. affectabat. s: attrahere ad se, aut allicere .i. frequenter alliciebat nisi sic vehementer sollicitabat ciuitates, quae defecerant ab se. i. quae factione sua deserta ad Metellum perfergerant, aut formidine. s: minas faciendo debilibus, aut ostentando praemia. s: sortibus, & communire .i. simul muniebat suos. i. proprios locos (alij habent circumuenire suos, sed non est opus conuenire suos) & reficere. i. reficiebat arma, tela, & alia quae amiserat spe pacis. s: per deditionem habenda, aut commercari. i. simul mercabatur, ea allicere .i. alliciebat ad se seruitia. i. seruos Romanorum pollicendo eis libertatem, & praemia, & tentare. i. tentabat, & sollicitabat ad proditionem faciendam eos, ipsos. i. milites Romanos, qui erant in praesidijs. i. custodijs vbi à Romanis tentarum. & pari. i. patiebatur profus, nihil intactum sup. esse, neque quietum, & agitare. i. agitabat simul cuncta. Igitur, quod vt effectum tentationum ostendam, Vaccenses quoque ad quos. Metellus imposuerat praesidium in initio & hoc Iugurtha pacificant. i. vt primum Iugurtha deditionem faceretur. fatigati supplicijs. i. supplicationibus regis, neque alienati. s: ab eo, antea voluntate sua. i. fauore, principes ciuitatis coniuuunt inter se de occidentis R. (Nam vulgus vti solet plerumque, & maxime Numidarum ingenio mobili. i. quod habet ingenium mobile, existens sediosum, & discordiosum, erat cupidum

nouarum rerum & aduersum .i. inimicum ocio & quieti) Deinde principes ciuitatis rebus compositis .i. contentis inter se, conseruunt .i. caedem perpetranda, in diem tertium .i. proxime subsecuturum quod .i. quia is .i. dies tertius, existens festus & celebratus per omnem Africam ostendebat magis ludum, & lasciuiam quam fortitudinem, sicut & nunc ferè viuimus. Sed ubi tempus .i. constitutum aut opportunitas fuit, ipsi principes coniurati inuitant in domum suam, centuriones, tribunos militares & ipsum praefectum oppidi Titum Turpilium Silla nomine alius alium .i. diuersi diuersos & obruncat eos omnis praeter Turpilium inter epulas .i. inter epulandum. [Postea aggregantur milites palantes] .i. diuagantes per oppidum inermes, quippe .i. viptore, in tali die .i. festiuo, ac sine imperio quia praefecti in conuiuijs erant atque ita fieri solet domini ubi absunt. [Plebs facit idem] .i. occidit hospites & obuios pars .i. ipsi pariter, edocti à nobilitate .i. nobilibus, alij inestari studio talium rerum quis .i. quibus ignorantibus actum & consilium .i. quid ageretur à proceribus aut cur ipse tumultus & res noua hoc est innotuationes imperij & status ciuitatis placebant satis .i. per se. [Romani milites] Prosequitur internicionem Rom. militum ad vnum videlicet Turpilium qui parum superuicturus turpiter elapsus est. Vnde dicit Romani milites incerti & ignari quid facerent potissimum, trepidare .i. trepidabant, improuiso metu .i. ex metu de improuiso orto. Causam trepidationis addit, quia praesidium hostium prohibebat sup. redire ad arcem oppidi ubi erant signa .i. vexilla & scuta Romana, quia praesidium ferè in arcibus .i. fortissimis castris constituitur, & portae clausae .i. à Numidis, ante .i. quam Romani ad eas perferrent, prohibebant fugam. [Ad hoc] .i. insuper mulieres & pueri mittere .i. mitebant pro tectis .i. ante tectum adium suarum, quasi desuper, certatim .i. maximo conatu, vt qui certatim aliquid faciunt, saxa & alia vt regulas aut faces & cineres (vt Aen. i. Jamq. faces & saxa volant furor arma ministrat) quae locis praebent .i. quidquid primum inuenerant. [Ita] .i. & sic neque malum aniceps .i. formidolosum quia incertum quomodo videretur posse .i. poterat, cauere .i. vitari, neque posse .i. poterat resisti generi infirmissimo .i. mulieribus & pueris, à fortissimis .i. viris Rom. quia boni & mali, strenui & imbecilles obruncati sunt iuxta .i. pariformiter sine discrimine, multi .i. magno numero, nisi sit legendum inulti, & hoc Numidis existentibus seuisissimis .i. immanissimis. [In ea tanta asperitate] .i. atrocitate facti, & oppido clauso vndique. Aut sic potius vt fiat distinctio: Turpilius .i. praefectus vrbs, profugit in ea tanta asperitate Numidis existentibus seuisissimis & oppido clauso vndique vnus .i. solus intactus. [Et nos parum comperimus ne] .i. an id .i. quod solus profugit euenerit misericordia hoc est per misericordiam hospitis, quia vero simile est à principe ciuitatis susceptum, an pacatione, hoc est quod pactum fecerit cum eis, quod vero simile non est, quia sic non profugisset, an euenerit casu, quia potuit vnus elabi sicut de Aenea & Antenore dubitat Lilius in principio operis sui quomodo elapsi sint Troia capta, nisi hoc est id solum comperimus, aut comperit habemus, quod Turpilius, videtur improbus .i. improbandus, & instabilis hoc est inconstanti animo, quod .i. quia vita turpis hoc est infamis, in tanto malo .i. propter tantum malum, quo negligentia sua totum praesidium eum oppido amiserat fuit illi potior hoc est optatior, fama integra .i. quam seruare famam integram si vna cum suis fortiter occubisset. [Metellus] Ostendit euidenti exemplo quam breui momento saepe mortales perfidia aut alia iniquitate sua gaudeant, quando quidem Vaccenses biduo quam Romanos occiderant capti occidit omnes sunt & oppidum praedae expositum. vnde dicit. [Metellus] Imperator postquam comperit .i. cognouit omnem rem de rebus actis Vaccæ .i. in eo oppido, ubi iam dixit omnes Rom. qui in praesidio fuerant dolo occisos, mortuus abijt paulisper .i. per parum temporis è conspectu .i. nunciantium & assistentium ne aut lacrymas, aut aliud signum animo virili indignum ostenderet. Deinde ubi ira & aegritudo .i. molestia & indignatio animi sunt permixta (ubi duobus femininis, quia inania sunt neutrum apponit) festinat cum magna cura ire vltum iniurias .i. à Vaccensibus illatas. Educit legionem .i. Rom. cum qua hyemabat, hoc est hyemem transigebat, & quae .i. quantum potest plurimos equites Numidas pariter, hoc est simul, cum occasu solis & noctu proficisceretur, expeditos .i. leuiter armatos. Et peruenit die postera .i. sequenti (ubi dies pro tempore certo etiam femininum est, vt Aen. v. Postera cum primo stellis oriente fugarat clara dies. Valla autem vult sic masculinum esse, cuiusmodi etiam frequentius reperitur) circiter

hora tertia .i. diei vt prima hora sit orto iam sole, sicut ferè post occasum solis primam horam constituunt Itali, in quandam planiciem circumuentam .i. clausam locis superioribus .i. altioribus paulò .i. modico. Ibi .i. in eo conuallo, docet milites felios magnitudine itineris .i. facti, & etiam abnuentes .i. recusantes audire concionem quam de maiore labore suspicabantur, docet di eo omnia, videlicet, oppidum Vaccam .i. nomine, abesse non amplius mille passuum, ubi mille ablatiui singularis muneris est. decere .i. quod deceret ipsos sup. pati reliquum laborem æquo animo, dum .i. dum modo caperet poenas pro ciuibus suis .i. quorum ipse imperator fuerat (si esset caperent, diceretur pro conciuibus .i. non enim erant milicum ciues, sed conciuces, non tamen omnium, sed tantum Rom.) viris fortissimis atque miserimis .i. miserrime occisis. [Praeterea ostendit eis benigne] .i. comiter praedam .i. paratam, & animis eorum arreptis sic .i. ira & cupiditate, iubet ire .i. progredi in primo latere quia ex transuerso agebatur agmen & iubet pedites ire quam arctissime .i. densissime à latere equitum vt non viderentur Vaccensibus, & occultare signa .i. vexilla sua.

Vaccenses ubi animaduertente ad se vrsus exercitum pergere: primo, vt res erat, Metellum esse rati, portas clausere. Deinde ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant Numidas equites vident, rursus Iugurtham arbitrari, cum magno gaudio obuij procedunt. Equites, peditesque repente signo dato, alij vulgum effusum oppido caedere, alij ad portas festinare, pars turres capere: ira atque praedae spes amplius, quam lassitudo posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia latati. Ciuitas magna atque opulenta poena cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quae praefectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus à Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat: condemnatus verberatusque, poenas capite soluit. Nam is ciues ex * Collatia erat. * Latio Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditioem, quam metu deseruit, inceptat: suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum querere, die, noctuq. fatigare animum. Denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam hominem nobilem, * magnis operibus * ma- gnis op- bus, cl- rum. clarum, acceptumq. popularibus suis: qui plerunque exercitum ductare seorsum ab rege, & omnes res exequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maioribus astric- to superauerant, ex quo illi gloria, opesque inuenta. Igitur vtriusque consilio dies insidijs statuitur, cetera vt res posceret: ex tempore parare placuit. Nabdalsa ad exercitum pfectus est, quem inter hyberna Rom. iussus habebat: ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam magnitudine facinoris percussus, ad tempus non venit, metusq. rem impediabat, Bomilcar simul cupidus incepta patranda, & timore socij anxius, ne o- misso vetere consilio nouum quareret: literas ad eum per homines fideles mittit, in quis mollitiem, foecordiamq. viri accusare, testari deos per quos iurasset: monere ne praemia Metelli in peste in conuerteret: Iugurthae exitum adesse: ceterum sua ne, an Metelli virtute periret, id modo agitari. proinde reputaret * animo suo per Me- gurtha, per Me- vel viu- sequem- perit, pi- que in- gentia- vel viu- terum n- tudine

* Latio

Sold 78

N
ferunt
spes an
per m
& spes
vrbe R
tati su
Et pra
bes dir
nem re
rit Tu
laxus .
praesidi
magna
omnib
eum de
cia vet
bebat .
est, qui
tempu
propo
& Nab
silium
rant, co
Per ide
deditio
ciens e
pernic
est, que
cepera
rege) .
comin
tis exp
.i. deter
canis ,
suo Na
na Rom
vastare
mis, qu
in hy
locatur
Roman
rent. [I
pta, & a
io veter
is .i. Na
pus, &
cij) .i.
est repr
Nabda
gurtha,
per Me
vel viu
sequem
perit, pi
que in
gentia
vel viu
terum n

itudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiit: dormiente illo epistolam super ea put in puluino temere positam sumit: ac perlegit. De inde propere cognitis infidijs, ad regem pergit. Nabdalsa paulo post experrectus, ubi neq; epistolam reperit: & rem oem uti acta erat ex * perfugis cognouit: primo indicem persequi conatus, postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit que ipse parauisset facere, perfidia clientis sui prauenta: lacrymans obtestatur per amicitiam, perq. sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

seruis

SOLDVS

Numidas equites) Ecce quomodo decepti sunt Vaccenses, nam quia viderunt equites Numidas arbitrati sunt Iugurtham esse. Et ideo omnes ex vrbe obuiam processerunt. [Equites peditesq.]. i. Romanorum. [Ira atque prædæ spes amplius quam lassitudo posse] Pro poterat. Romani propter magnitudinem itineris lassī, & fessi erant. Sed tanta erat ira, & spes prædæ, ut lassitudinem vincerent. [Ira] Hoc modo, inq; vrbe Romanis capta, Vaccenses per duos dies tantummodo lætati sunt ex perfidia sua, qua ad Iugurtham defecerant, interfecto præsidio Romanorum. [Atque Pœnæ, prædæ fuit] Quia vrbes direpta est, & ciues interfecti sunt. [Prædæ] Propter direptionem rerum omnium. [Turpilij] Dicit quem euentum habuerit Turpilij præfectus, qui solus ex vrbe Vacca profugerat illæsus. hic accusatus est apud Metellum imperatorem, veluti q. præsidium Romanorum hostibus prodidisset. inter ciues rei magna erat coniectura, quod oppido vndique clauso, solus ex omnibus intactus profugit. Metellus iussit, vt se defenderet. Sed eum defensio eius non satis probaretur, damnatus, & verberatus, capite pœnas soluit. [Nam is ciuis ex Latio erat] Lex Porcia vetabat ciuem Romanum interficere, sed in exilium mitti iubebat. Nunc ergo dicit, ideo Turpilij damnatus interfectus est, quia non erat ciuis Romanus, sed ciuis ex Latio. [Per idem tempus] Nunc transit ad aliam rem narrandam, qua tamen ad propositum belli Iugurthini pertinet. Dicit enim Bomilcarem & Nabdallam conspirasse in perniciem Iugurthæ, sed tamen consilium eorum frustra tractatum esse. Nam infidijs, quas parauerant, cognitis, Bomilcar, & multi alij interfecti sunt. Ordo est. Per idem tempus Bomilcar, impulsu cuius Iugurthæ inceperat deditioem, quam deseruit metui suspectus regi, & ipse suspiciens eum cupere res nouas, quærere, pro quærere dolum ad perniciem eius. [Cuius impulsu] i. hortatu. hoc supra visum est, quomodo hortante Bomilcare, Iugurthæ deditioem facere ceperat, sed postea eum pœnituit. [Ipse] Bomilcar. [Seorsum a rege] i. sine Iugurthæ, tantus erat vir, vt Iugurthæ ei exercitum committeret, & negocia, qua ipse alijs rebus maioribus occupatis expedire non poterat, ei expedienda demandaret. [Atrictio] i. detento & occupato. [Illi] i. Nabdalsa. [Vtriusque] i. Bomilcaris, & Nabdalsæ. [Nabdalsa] Iugurthæ præfecerat exercitui suo Nabdalsam & iusserat ei, vt exercitum teneret inter hyberna Romanorum, ne Romani per incurfiones agrum Numidiæ vastarent. [Inter hyberna Romanorum] Erat enim tempus hyemis, quo tempore Romani in hybernis erant. Cum exercitus in hyberna deducitur per vicos, & castella, & loca distantia collocatur, ergo inter hæc loca Nabdalsa exercitum habebat, ne Romani, vt fit, crebris incurfionibus agrum Numidiæ vastarent. [Is] Ordo est. [Bomilcar simul] i. & cupidus parricidii incepta, & anxius timore socij, ne quæreret nouum consilium, omisso veteri, mittit literas ad eum per homines fideles. Postquam is. i. Nabdalsa percussus magnitudine facinoris non venit ad tempus, & postquam metus impediēbat rem. Sensus clarus est. [Socij] i. Nabdalsæ. [In quis] i. in quibus literis. [Accusare] Hec est reprehēdebat, ne præmia Metelli in peltem conuerteret. O Nabdalsa, vide ne præmia Metelli in perniciem mutes, nam Iugurthæ, omnino finem vitæ habiturus est cito, aut per nos, aut per Metellum, si nos Iugurtham in manus Metelli dederimus, vel viuum, vel mortuum, præmia à Metello nobis promissa consequemur. Si autem Metellus, siue opera nostra Iugurtham ceperit, præmia in peltem conuertemus. Nam Metellus nos quoque interficiet. [Præmia Metelli] vt supra visum est, Metellus in gentia præmia promissit Bomilcari, si Iugurtham sibi traderet, vel viuum vel mortuum. [Exitium] i. finem & mortem. [Ceterum] i. an. Ordo est. Ceterum i. sed dicebat id modo. i.

nunc agitari. videlicet, ne i. an periret virtute sua, an periret virtute Metelli. Iugurthæ omnino periculus est. nunc id agitur, vtrum virtute nostra pereat, an virtute Metelli. si virtute nostra præmia à Metello promissa consequemur, si autem perierit virtute Metelli, eruciatum & morte recipiemus. nunc igitur cogita, vtrum malis præmia, an mortem. [erat enim] Nabdalsa ministrum quandam Numidiam habebat fidum, & gratum, qui omnia negocia eius curabat, & omnia eius consilia nouerat, præter hoc vltimum consilium coniurationis, hic, postquam literæ sunt allatae, existimans opus esse Nabdalsæ opera sua, in tentorium introiit. Et dormiente illo, epistolam allatam legit, itaque, cognitis infidijs, ad Iugurtham pergit. [Nisi nouissimum] i. consilij coniurationis contra Iugurtham. [In tabernaculum] Hoc est in tentorium. [Puluino] Puluinus dicitur cervicalis, super quo sternitur caput dormientis, à pluma dicitur quasi plumi quos. [Temere] Hoc est fortuito. Nam temere securum Seruium hic significat sine causa. vt Virg. Haud temere est, conclamat ab aggere volens. temere significat fortuito, vt hoc loco, significat aliquando male, aliquando improvide. [Sumit] Caput. [Indicem] Videlicet ministrum, qui ei abstulerat epistolam. Index proprie dicitur, qui ei abstulerat epistolam. Dicit, quæ ipse facere parauisset, perfidia clientis sui præuenta esse, hoc est dicit, quemadmodum decreuerat detegere proditioem. O rex ego facturus eram, id quod fecit minister, & clientes meus. Nam epistolam mihi à Bomilcare missam eruditionem continentem, ad te deferre decreueram, & totam proditioem aperire, sed perfida clientis mei præuenit me, nam prior ipse eam epistolam ad te dedulit. [Perfidia clientis] Clientis & patronus correlatiua sunt, sicut secus, & dominus, pater & filius. Nam clientis, dicitur, qui sub alicuius patrono inio est, & dicitur clientis, quasi colens patronum, hoc est obseruans, & custodiens, clientis qui defenditur, patronus qui defendit. Sed clientem hoc loco accipit pro ministro.

MARLIANVS.

LASSITUDO) Defatigatio. [Causam dicere] Defendere ipsum. [Parum] Negligentius se excusat. [Et ipse] i. Bomilcar. [Suspiciens] Videns eum. i. Iugurtham suspectum. [Fugate animum] Cogitando quomodo regem perderet. [Clarum] Famigeratum. [Acceptum] Gratum. [Omnes res] Negocia regni. [Ex quo] Ex quibus commisionibus. [Ad tempus] Ad diem statutam. [Agitari] Tractari. [Leputate] Volueret. [Exercitato] Defatigato. [Cognitis] Lectis. [Aegrum] Sollicitum, & varijs curis oppressum. [Id frustra fuit] Non potuit eum assequi.

NAM is ciuis ex Latio erat) Aldinus codex Collatia habet, quæ lectio vereor videtur. Erat igitur Collatinus ciuis, non Romanus, alioqui lex Porcia vetuisset eum mori. Verum de ea lege, in quibus seruanda, & quibus non, multa dicenda erat, si huius nostri negocij ea esset materia. [Suspectus regi] & ipse eum suspiciens) Idem Iadius exponit suspiciens i. clam eius conatus inspicies. At ego relative, de eodem tamen Bomilcare dictum intelligo. Bomilcar erat suspectus regi, & ipse eum suspiciens, i. in suspicione habens, quippe de cuius erga se fide dubitabat. Vterque igitur alteri suspectus erat, vt vulgo loquimur. Paulo post: Magnis operibus clarum. Quidam Opibus legunt. Nam non ita multo post legitur: Ex quo illi gloria, opesque inuenta. Sed nihil mutem.

GLAR.

VACCENSES vbi animaduertere) i. animaduertunt exercitum pergere ad se versus, rati primo, vti res erat, Metellum esse. i. qui adueniret, clausere portas, acinde vbi vident neque agros vastari & eos qui aderant primi, esse Numidas equites, arbitrati rursum, Iug. sup. esse, procedunt obuiam sup. eum, cum magno gaudio. [Equites] i. Metelli, & pedites signo dato alij cedere. i. occidebant repente vulgum effulum oppido. i. Vacca. alij festinare. i. festinabant ad portas. pars. i. ipsi partim, capere. i. inuadebant, turres. i. murorum. [Et ita ira de occisis R. & spes prædæ] i. obtinenda, posse. i. poterant plusquam lassitudo. i. ex magnitudine itineris contracta. [Et ita Vaccenses lætat sup.] Sunt modo. i. solummodo, biduum. i. spatium duorum dierum, ex perfidia. i. post perfidiam aut propter perfidiam. [Quia ciuitas magna atque opulenta fuit cuncta] i. simul tota, pœnæ. i. ad pœnam exposita, quia omnes occidebantur ab iratis, & sanguinem suorum vlciscentibus, & prædæ cuius fuerant cupidi. Dicit autem ciuitas, quia oppidum quidem vastatum est, sed non dedit pœnas sanguinis, vt ciuitas, quæ est ciuium collectio. Turpilij. i. Titus Syllanus, quem existenterem prefectum oppidi, scilicet vacce constitutum à Metello, nos ostendimus supra, profugisse

A S C.

re post
am pla
ioribus
os ma
tes au
locet di
sse non
muneri
rem æ
suis. i.
ur pro
s, non
ue mi
gne). i.
sira &
ranfuer
densif
occul

n exer
cellum
os va
es vi
o gau
nte si
alij ad
prædæ
ses bi
atque
us, quæ
supra
quam
isque,
a erat.
gurtha
pectus
perre
ani
iungit
eribus
unque
es exe
is afri
entæ.
cetera
abdalsa
Rom.
tur. Is
tempus
simul
ne o
ad eum
occor
set. mo
Iugur
virtute
animo
e literæ
ffus, in
is, pri
s cepit.
us, ac
imi par
conſue
rudine

*Latio

*ma
gnis op
bus, clo
rum.

*cum
animo
suo

gisse). i. euasisse per fugam, vnum. i. solum, ex omnibus. f. R. ius-
sus a Metello dicere causam. i. se purgare (sicut dicere diem. i. cō-
fluere diem ab accusatore) postquam expurgat se parum, quia
non erat satis ad purgationem dicere, quod esset circumuentus
dolo Numidarum, aut qui etiam ipse inuitatus fuerat a princi-
pe ciuitatis, quia praefectum vrbs praesidium per praesidium in
fide tenendae, decet peruigilem esse & nemini credere, semperq.
arcem tenere, dum ergo se parum expurgat, condemnatus. f. a
pratore, & verberatus. i. casus flagellis priusquam occideretur,
soluit poenas capite. i. capitis obtuncatione, quod ideo permit-
tebatur, nam is erat cuius ex latro non ex vrbe, quem lex porcia
vetabat ad supplicium posci, sed in exilium permittebat mitti.
[Per id tempus] Prosequitur importunam praeparationem Bom-
milcaris qua Iugurthae suspectum effectus est, quo cognito Nab-
dalsam sibi socium ad rem celerius perpetranda asciuit. vnde
dicit Bomilcar eius impulsu Iugurtha incooperat deditioem
. f. facere aut parare, quam deseruit. i. praetermisit non perfectam,
metu. i. timore malae conscientiae, aut seruitutis perpetranda. su-
spectus regi. f. Iugurthae, & suspiciens. i. clam eius conatus inspi-
ciens, vtpote de cuius fide aut animo in se dubitabat, cupere. i. cu-
piebat & molebatur per idem tps quo superiora acta sunt, res
nouas. i. nouam famam tradendi Iugurtham, & querere. i. que-
rebat, dolum. i. deceptionem, ad perniciem. i. malum & interitū
eius. f. Iugurthae, & fatigare. i. fatigabat animum. f. suum cogitan-
do varia, diu & noctu. i. per diem, & noctem. sunt aut diu, & no-
ctu aduerbia, die & nocte nomine. denique tentando omnia. i.
cum omnia tentasset nec conuenientius medium inuenisset, ad-
iungit sibi socium, videlicet Nabdalsam hominem, clarum. i. p-
spicuum, & splendidum magnis opibus, & acceptum. i. iucundū
& dilectum popularibus. i. familiaribus, & fautoribus suis. Is. f.
Nabdala. erat solitus ducere plerunq. i. ferē aut vt plurimum,
exercitum seorsum. i. separatim ab rege. f. Iugurthae. & exequi om-
nes res, quasi ex arbitrio, quae. f. res supererant. i. restabant exe-
quenda, Iugurthae fesso. i. fatigato, aut attrito. i. obligato, & oc-
cupato strictim ac detento, maioribus. i. magis arduis negocijs.
ex quo. i. ex qua executione gloria & opes inuenta sup. sunt. i.
partae, illi. f. Nabdalsae. Igitur quia se socium exhibuit, dies statui-
tur consilio vtriusque, insidijs. i. ad insidias regi instruendas, &
placuit. f. vtrique, cetera quae praeter diem ad insidias facerent, pa-
rari. i. disponi, pro tempore. i. opportunitate, vt. i. quemadmo-
dum res posceret. i. exigeret. [Nabdalsa est profectus ad exerci-
tum, quem]. f. seorsum ducitabat, vtpote quem habebat iustus. i.
ex mandato Iugurthae: Inter hyberna Romanorum. i. interea
loca vbi Romani hiemabant, ne ager. f. Numidicus vastaretur.
multis. i. a frequentibus hostibus, aut potius ne inultis hostibus
quia si inulti fuissent multo amplius vastassent. [Is]. f. Nabdalsa
percutus. i. perplexus magnitudine facinoris. i. incepti de insi-
dijs regi parandis postquam non venit ad tempus. f. statutum, &
metus impediebat rem: Bomilcar simul. i. pariter aut simul. i.
tum cupidus patrandi. i. perficiendi incepta. f. de prodicione Iu-
gurthae, & i. tum, aut simul anxius timore. i. pp timorem socij. i.
quem socium nouit habere, aut quem ipse de socio habebat, ne
ipse omisso vetere consilio. f. de insidijs regi tendendis, quere-
ret nouum. i. consilium, videlicet de indicio faciendo, mittit ad eū
per homines fideles literas, in quis, pro in quibus, accusare. i. ac-
cusabat, mollitiem, & socordiam. i. pusillanimitatem, vtri. i. eius
qui deberet esse vir. i. virili animo praeditus, & testari. i. testabat,
& testes citabat deos per quos iurasset. f. Nabdalsa, & monere. i.
monebat, ne conuerteret praemia Metelli. i. quae Metellus ppo-
suerat ei sponte, in pestem hoc est perniciem eius, & sup. dicebat
exitum Iug. adesse. i. instare, ceterum hoc est, sed ne. i. an periret
sua. f. vtriusq; virtute, an virtute Metelli, id modo, hoc est solū,
agitari. i. versari in controuersia. Proinde. i. & ideo, reputaret. i.
consideraret animo suo, an mallet praemia. f. a R. ob traditionē
Iugurthae, an cruciatum pp persistentiam cum eo, qui erat ho-
stis R. sed haud dubie propediem periturus. Sed cum literae fue-
re allatae. f. ad Nabdalsam, forte. i. a casu nam fortuitum erat qd
tunc Nabdalsa fessus corpore exercitato. i. fatigato laboribus
quiescebat in lecto, vbi. i. in quo lecto, cognitis verbis. f. scriptis
Bomilcaris, q. eam epistolam miserat, cura cepit. i. inuasit, & oc-
cupauit primo, animu i. egrum. i. affectum molestia, deinde som-
nus. i. dormitatio, cepit sup. cum vti hoc est quemadmodum
soler. q. a somnus omnia domat tandem. Quidnam Numida cu-
rator. i. vt dicit sollicitator negociorum. f. Nabdalsae, erat ei fidus,
& acceptus. i. gratus, & acceptabilis ei, particeps. i. confors, & cō-
scius omnium consilio. f. Nabdalsae, nisi. i. praeter eodem noui
simi. f. de prodendo Iug. Qui postq. audiuit literas ei allatas, &

ratus sup. fuit opus esse. f. Nabdalsae opera sup. sua, aut ingenio
suo, ex consuetudine. i. fm quod consueuerat introiit taberna-
culum. f. Nabdali. tentorium. [Et dormiente illo]. i. cum illi. f.
Nabdali dormiret, sumit. i. apprehendit nullo porrigente, ac pl.
postq. sumplerat, epistolam. i. literas a Bom. ad Nab. milias posi-
tam temere. i. inconsiderate, super caput sup. eius in puluino (dē
enim puluinar). i. capitis sustentaculo. Deinde pergit prope. i.
festinanter ad regem. f. Iug. insidijs. f. a Bom. & Nab. illi paratia
cognitis. Nab. experrectus. i. p se ē somno excitatus, paulo post,
vbi neque reperit epistolam, & cognouit oēm rem vbi erat acta
. f. a Numida illo familiari, & Iug. qui Bom. ad supplicium saltē
addixerat ex perfugis. i. ex ijs, q. id nunciaturi ad ipsum perfuge-
runt, conatus est primo persequi indicem. i. Numid. illum fami-
liarem, qui prodicionem indicauerat regi. postq. id se frustra. f.
inceptum forte quia in concuberno regis iam erat, accedit Iug.
gratia placandi. i. facienda pacatum, dicit ea quae ipse parauisset
facere esse prauenta. i. praerepta, perfidia sui clientis hoc est fami-
liaris, hoc est dicit quod constituerat Bomil. ad prodicionem re-
gis cohortantes regi indicare, sed quia somno erat correptus
perfidus cliens eas praeriperat, qui ideo perfidus, quia in dam-
num patroni sui id fecerat cum nesciret quali animo ipse in re-
gem esset. & obtestatur lacrymans per amicitiam, & per acta sua
hoc est quae egerat ante fideliter ne haberet se suspectum super
tali scelere, hoc est de tali scelere. f. prodicionis.

AD ea rex aliter atque animo gerebat, placide
respondit. Bomilcare, atque alijs multis, quos
socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram op-
presserat: ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Ne-
que post id locorum Iugurthae dies, aut nox vlla quie-
ta fuit, neque loco, neque mortali cuiquam, aut tem-
pori satis credere: ciues, hostesq. iuxta metuere: cir-
cumspectare omnia, & omni strepitu pauescere, alio
atque alio loco saepe contra decus regum nocte re-
quiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tu-
multum facere: ita formidine quali vecordia exagita-
ri. Igitur Metellus vbi de casu Bomilcaris & indicio
patefacto ex perfugis cognouit, rursus tanquam ad in-
tegram bellum cuncta parat, festinatq; Marium fati-
gantem de prodicione, simul & inuitum, & offensum
sibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Ro-
mae plebes literis, quae de Metello ac Mario missae erant,
cognitis, volenti animo deambobus acceperant. Impe-
ratori nobilitas, quae antea decori fuerat, inuidiae esse.
At illi alteri generis humilitas fauorem addidit. Ce-
terum in vtroque magis studia partium, q̄ mala, aut
bona sua moderantur. Praeterea seditiosi magistratus
vulgus exagitare Metellum omnibus concionibus ca-
pitis arcessere, Marij virtutem in maius celebrare. De-
nique plebes sic est accensa, vti opifices omnes, agre-
stesq; quorum res, fidesq. in manibus sitae erant, reli-
ctis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria
post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate,
post multas tempestates nouo homini consulatus mā-
datur. & postea populus a trib. pl. Tito Manlio Man-
tino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gere-
re, frequēs Marium iussit. Sed paulo ante senatus Me-
tello Numidiam decreuerat. Ea res frustra fuit.

IRam oppresserat) Hoc est extinxerat, vel potius clauserat. Solm
[Credere) Hoc est confideba. [Iuxta). i. similiter. Nam qui
sibi magis chari erant, quouique magnis honoribus, & ope-
ribus expleuerat, eos proditores erat expertus. [Contra decus
regum) Quia in hoc loco humili & abiecta iacebat. [Vecordia)
Hoc est insania. Nam qui nimium timet, somno frequen-
ter tre-
mens excitatur. [Igitur) Dicit quid fecerit Metellus postquam
audiuit prodicionem esse patefactam. [De casu) Quo est inter-
fectus. [Marium) Mario postulantī sepius missionem concessit
Metellus.

Metellus. [Et Romæ] Dicit quomodo plebs Romæ libenter accepit, & habuit grata, ea quæ scripta sunt de Metello, & Mario à negociatoribus, & ab equitibus Rom. qui erant in Africa, ex quo factum est, ut cum Marius missione accepta, Romam venisset, statim consul crearetur. [Quæ de Metello ac Mario] Metellum criminabantur, & Marium laudabant, eumq. ad id bellum imperatorem posebant. [Missæ erant] .i. à negociatoribus, & equitibus Romanis, & à Gauda, & ab alijs, qui pacem desiderabant. [Imperatori] Nobilitas nocebat Metello, è contra ignobilitas proderat Mario. [Imperatori] .i. Metello. [Nobilitas] Hoc loco non significat multitudinem nobilium, sed claritudinem generis, & familiar. [Inuidie esse] .i. erat ad inuidiam, propter nobilitatem Metello inuidebatur. [At illi alteri] .i. Mario. [Generis humilitas] .i. ignobilitas. [Fauorem addiderat] .i. quia tota plebs propter similitudinem generis fauebat Mario. [Ceterum in vtroque] Licet nobilitas generis inuidiam Metello peperit, ignobilitas Mario fauorem acquisierit, tamen plus valuerunt voluntates partium, quam bona, aut mala suo in vtroque. [Studia partium] Quia vtraque pars suos extollere cupiebat, plebs novos homines. [Nobilitas] Nobiles. [Quam bona, aut mala sua] Quia non propter nobilitatem, aut virtutes, neque propter ignobilitatem, aut vitia, quam propter conditionem partium, vel Marius honore sublati sunt, vel Metellus depressi. [Modera sunt] Hoc est valuerunt. Moderari est imperio, ac potestate regere. [Præterea erat & alia res, quæ & Mario fauorem, & Metello inuidiam comparabat.] Nam trib. pl. in concionibus Metellum criminabantur, & illum rerum capitis esse dicebat, è contra Marium miris laudibus extollebat. [Denique] Cives egeni, & rustici, atq. opifices, qui nihil habebant, vnde viuerent, nisi ex opere manuum omnes ad Marium conueniebant, honorem illum chariorem habentes, quam sua necessaria. [Seditiosi magistratus] Trib. plebis, maxime intelligimus. [Vulgum] Et hic vulgus & hoc vulgus & dicimus. [Capitis arcessere] .i. capitis acerbant, dicebant illum dignum esse, qui capitis damnaretur. [Vt opifices] Agrestesq. omnes. Plebs dicitur multitudo ignobilis, & populus minus, vt opifices & cives egeni. [Quorum res, fidesq. in manibus sitæ erant] Res in manibus eorum positæ erant, qui nihil habebant, nisi id, quod manu quærebant, & opere lucrabantur. fides in manibus eorum posita erat, quia id qd. promittebant, præstare non poterant, nisi opere, & labore manuum. Fides dicitur quando fit id, quod dicitur, hoc est, quod promittimus exhibemus. [Frequentarent Marium] Hoc est frequens ad Marium conuenirent. [Ita] Hoc modo. [Post multas tempestates] .i. post multa tempora, nam multa tempora transacta erant, ex quo nullus nouus homo consulatum erat adeptus. [Nouo homini] .i. Mario ignobili. [Et postea populus] Marius omnia quæ volebat assecutus est. Nam, & consul factus est. Et ei Numidia provincia per populum est decreta, licet senatus eam antea Metello decreuisset. Sed pop. iustum plus valuit, quam senatus decretum. [Ea res frustra fuit] Quia id quod decreuerat senatus, nihil valuit.

MARLIANVS.

SEDITIO) Quia potentissimus erat Nabdalsa. [Ex eo negotio] Si perderet Nabdalsam. [Post id] .i. detecta coniuratione. [Neque loco] Quia nesciebat vbi esset tutus. [Fatigantem] Perentem commeatum. [Offensum] Quia exiraauerat negociatores contra se. [Decori] .i. ornamento. [Humilitas] vilitas. qui non diuitijs sed virtute sidebat. [Quam mala, aut bona] Quia nec vitiorum nec virtutis rationem habebant, sed partium lauentium. [In Maius] .i. quam erant. [In manibus] Quia victum quærebant laboribus. [Frequentarent] comitarentur. [Sua necessaria] Quotidianum victum. [Tempestates] Coniunctiones. [Frequens] Vno consensu.

GLAREANVS.

IRAM oppræsserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur) Quomodo iram oppræsserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur, qui tot homines interfecerat? an quia Nabdalsæ peperit, quem dixit acceptum popularibus suis, & magnis opibus clarum? quod videret verisimile. alioqui hic locus vix intelligitur. [Ceterum in vtroque magis studio partium, quam mala aut bona sua moderari] Moderari Ald. cogex murauit in Moderantur. Gothi codex habebat Moderata, cui & Badius, & Sol dus adiecerunt verbum Sunt. Et Badius quidem exponit, Moderata sunt. i. gubernationem tenuerunt. Soldus vero, Moderata sunt. i. valuerunt. Nam moderari, subdit, est imperio ac potestatem regere. Lector iudicet. Paulo post. L. Manlio Mancino. per e, non per t, legendum puto.

REX) .i. Iugurtha, respondit ad ea. f. verba, placide & ira aliter quam gerebat animo (hoc dissimulanter, erat. n. omnium simulatore & dissimulatore) Et causa est, quia oppræsserat. i. frenauerat iram. Bomilcare interfecto, & alijs multis sup. incitatis quos cognouit socios insidiarum, & id sup. fecerat ne qua. i. ne aliqua seditio aut bellum sup. aliquod oriretur ex eo negotio, hoc est ex criminatione Nabdalsæ. [Neq. post id Iugurthæ &c.] Commemoratur vt Iugurthæ post compertam Bomilcaris proditionem necemq. eius nunquam deinceps quietus animus fuerit, vt omnia suspecta habuerit dicens. [Neque dies] .i. tempestas diurna, neque nox vlla, fuit Iugurthæ post id. f. quod dictum est, hoc est post responsum datum Nabdalsæ & necem Bomilcaris confociorumq. eius, neque credere. i. credebat, hoc est con fidebat satis loco, neque cuiquam mortali, hoc est homini, aut temporis, quia omnia habuit suspecta. [Metuere, hoc est metuere] i. pariformiter & sine discrimine, ciues. f. suos quorum ipse princeps, & rex, & hostes hoc est Romani. [Circumspectare] .i. circumspectabat omnia, & pauescere. i. pauescebat omni strepitu. f. facto. [Quiescere] .i. quiescebat sæpe contra decus regium. alio atque alio loco. i. diuersis locis regie maiestati minime idoneis. Et facere. i. faciebat interdum tumultum. f. bellum, armis arreptis. i. postquam arriperat arma, existens excitus. i. excitatus ex excussis fomno. [Et ita agitari] .i. agitabatur formidine quasi vecordia. hoc est furia, & dementia quadam. [Igitur Metellus &c. Reddit ad gesta Metelli dicens] Igitur Metellus vbi. i. postquam cognouit ex perfugis. i. his qui ex Iugurthinis ad se perfugerant, quibus ferè ad insidias priusquam cogniti essent: vtebantur, aut tunc cognorat cum iam primum pertergerent diffidentes rebus Iugurthinis de casu. i. occasu & morte Bomilcaris, & de indicio. f. proditionis regis promissæ patefacto. f. per familiarem Nabdalsæ, patat rursus cuncta tanquam ad bellum integrum. i. ex integro resumendum & festinat. i. festinanter omnia facit. vnde dimittit. f. se domum. i. Romam. f. legatum, fatigantem. i. se assidue sollicitantem, de profectione. i. vt possit Romam proficisci ad consulatum petendum. & simul ratus inuisum & offensum sibi, supp. fore deinceps parum idoneum. i. ad bellum fideliter gerendum. [Plebs] .i. populus vulgatis, Romæ. i. quæ Romæ erat cognitis literis quæ fuerant, missæ de Metello ac Mario. i. de diffensione & factione eorum, acceperat, priusquam Marius aduenerat hæc. f. quæ dicta sunt violenti animo de ambobus. f. de Mario quod criminalis esset Metellum, & de Metello, q. in crimen citaretur. [Et ita nobilitas quæ fuit antea imperatori] .i. Metello, decori. i. ad decus & honorem, esse supp. cepit, aut esse pro erat illi inuidia, id est ad inuidiam. [At humilitas] .i. abiectio & ignobilitas generis, ad dederat illi alteri. f. Mario fauorem. f. popularem. presertim plebeum. [Ceterum] .i. sed, studia. i. fauores & conciones, partium. f. nobilium qui Metello fauebant, & plebeiorum qui Mario, moderata sunt hoc est gubernationem tenuerunt magis in vtroque. f. & Metello & Mario quam aut bona, aut mala sua, id est quam aut virtutes, aut vitia ipsorum. i. plus poterunt in ea studia & fauores q. merita virtutisque. Præterea magistratus seditiosi, videlicet trib. pl. exagitare. i. exagitabant & sollicitabant vulgum. i. plebem. f. ad seditionem mouendam in Metellum, & arcessere. i. arcessiebant. i. citabant & expolulabant Metellum capitis. f. reatu, aut pœna, sup. in omnibus concionibus quas ad populum faciebant, & celebrare. i. celebrabant virtutem Marij, in maius hoc est agendo eam & maiorem prædicando quam erat. Celebrare. n. est celebrare facere. Celebrare autem plus est frequens, quia honorem illi addit, vt Valla latius docet. [Denique plebs sic est accensa] .i. Recitat quantum potuerit inuestigationis factiosorum in plebeios, qui eos eo impulerunt vt delictis eorum necessarijs opificijs Marium frequentarent. vnde dicit. [Deniq.] .i. tandem per multas conciones cohortarias plebs. f. Rom. est sic. i. in tantum accensa. f. studio in Marium, vti. i. vt opifices. i. facientes opera vt vulgo dicunt mæchanica vt sunt pel lipari. i. crepidarij, sutores &c. & omnes agrestes. i. in agro dege re soliti, quorum res. i. diuitia, & fides. i. credulitates passua, erant sitæ. i. positæ in manibus. i. in opere manuali, quia vt dicit Iuuen. Quantum quisque sua nummorum spectat in arca, Tantum habet & fidei &c. frequentarent. i. frequentes comittantur Marium, relictis operis. i. laboribus & opificijs suis, & vt flucterent. i. haberent & reputarent sua necessaria. f. negocia, (q. d. cū Paulo, Qui non laborat non manducet) post honorem illius. f. Marij. [Ita] .i. & sic, nobilitate percussa. i. itupefacta & attonita, consulatus mandatur. i. decernitur homini nouo. f. Mario, qui nunquam eum obtinuerat nec maiores eius, vnde ad consu laum

latum nouus erat, mandatur dico post multas tempestates, qui bus non fuerat visus nouus homo consul creatus. Et P. R. ro gatus. i. interrogatur postea. s. quam Marius consul esset desi gnatus. à L. Manlio Mancino trib. pl. quem vellet gerere. i. exer cere bellum cum Iugur. i. contra Iug. frequens. s. pop. i. iussit Ma rium. s. bellum cum Iugur. gerere. Sed senatus decreuerat. i. pub. decreto addixerat paulo ante, vt visum est prouinciam Numi diam. i. nomine, vt sit apposito, aut Numidicam, Metello. s. im peratori. Sed ea res. i. decretum senatus, fuit frustra. i. facta. i. ir ritum habitum, quia vt postea narrabitur apertius Marius in Numidiam exercitum parabit.

Eodem tempore Iugurtha amisiss amicis, quo rum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum perfuge rant: cum neque bellum geri sine ministris posset, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri pe riculosum duceret, vagus, incertusq. agitabatur. neq. illi res vlla, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat. Itinera praefectosq. in dies mutare: mo do aduersum hostes, interdum in solitudines perge re: saepe in fuga, ac paulò post in armis spem habere: dubitare virtuti, an fidei popularium minus crederet, ita quocunq. intenderat, res aduersae erant. Sed in ter eas moras repente sese Metellus cum exercitu o stendit. Numidæ ab Iugurtha pro tempore parati, in structiq. deinde prælium incipitur. Qua in parte rex pugnae affuit, ibi aliquandiu certatum est, ceteri omnes eius milites primo congressu pulsii, fugatiq. : Romani signorum, & armorum, & aliquanto nume ro hostium potiti. nam fermè Numidas in omnibus prælijs magis pedes, quam arma tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus diffidens, cum per fugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit. Id oppidum magnum atque opulentum. ibiq. plerique thesauri, filiorumque eius multus pueritiæ cultus erat.

SOLDVS

Eodem tempore) Ordo est. Eodem tempore Iugurtha agebatur vagus & incertus, cum pro quando, neque bel lum posset geri sine ministris, & cum duceret periculo sum experiri fidem nouorum amicorum in tanta perfidia vete rum. s. amicorum missis amicis, plerosque quorum ipse necauerat, ceteri percussii formidine profugerant, pars ad Rom. alij ad Regem Bocchum. [Regem Bocchum] Bocchus rex Mauro rum erat qui Numidæ confines sunt. [Amicorum nouorum fidem] Iugur. periculosum esse putabat experiri novos amicos, quia veteres amicos proditores erat expertus, & perfidos, Nam Bomilcar & Nabdalsa veteres eius amici in perniciem eius cõ spirauerant. [Duceret]. i. existimaret. [Sæpe Iugurtha] Quasi a mens erat, consiliumq. captum statim mutabat. [Aliquando fu gere] Aliquando armis resistere decernebat. [Dubitare] Hoc est nec virtuti, nec fidei popularium confidebat. [Ita] Hoc modo quidquid facere tentabat, aduersum sibi eueniebat. [Sed inter eas moras] Breuiter prælium describit commissum inter Metel lum & Iugurtham, in quo prælio victus est Iugurtha. [Roma ni] Romani inquit multa ligna militaria & arma ceperunt, sed paucos hostes. Ordo talis est. Romani enim sunt potiti ali quanto numero signorum, & armorum, sed sunt potiti nume ro paucorum hostium, quia Numidæ magis fugiunt q. se armis defendunt. [Nam fermè Numidas in omnibus prælijs] Ordo est. Nam fermè magis pedes q. arma sunt in fugam concilian do tutati in omni genere præliorum. [Magis pedes q. arma] Magis fugiunt q. se armis defendunt, quia fugiendo magis, q. ar mis pugnando seipos conseruant. [Ea fuga] dicit, quomodo Iu gur. victus per vastas solitudines Thalam peruenit, quæ est ciuitas magna, & opulenta, vbi Iugur. suos Thesauros habebat at que etiam filios. [Impensius] Modo rebus suis diffidens. i. vehe mentius nunc suo statui diffidens. [Plerique thesauri] .i. multi thesauri. s. erant. est zeugma ab inferiori.

MINISTRIS) Ducibus. [Incertus] Anceps. [Res] MARL, Conditio status sui. [Consilium] Quia nullum habebat consilium bonum. [Solitudines] Loca deserta. [Virtuti] Fortitudi ni. [Fidei pop.] Quia infidiosos cognoscebat. [Pro tempo re] Quia habebat consilium sub manu Iugurthæ.

EODEM tempore &c.) Redi ad conatus Iugurthæ reci tandos dicens. Eodem tempore quo. s. dicta fuerent Romæ & in exercitus: Iugurtha amicis amissis. i. postq. amiserat eos quos prius in amicorum numero habuerat (quorum ipse necauerat plerosq. i. plurimos vt Bomilcarem, & conficios eius, & quos ceteri profugerant. i. procum ad defensionem fugerant, formidine. i. ex formidine aut propter formidinem, pars. i. partim aut alij, ad Romanos, alij ad Bocchum regem. s. Mauritaniæ) cum neque bellum posset geri sine ministris. i. auxiliarijs, & duceret. i. reputaret periculosum, experiri fidem nouorum. s. auxilia torum aut amicorum, in tanta perfidia. i. vbi comperisset tantam perfidiam veterum. s. auxiliorum. quos amicos fidosq. duxerat, agitabatur. i. voluebatur & versabatur, varius. i. multarum cogitationum, & incertus. s. quidaam inceperet. Neque res. i. negocium neque consilium, aut quisquam hominum pla cebat illi satis. Mutare. i. mutabat in dies. s. singulos. i. per singu los dies, aut intelligamus magis itinera. i. itiones suas, & profectus. i. profectioes & digressus. ne si semper eadem itinera face re aut ab ipsdem locis vel in eadem profectioe circumueniri posset. & pergere. i. pergebat modo. i. interdum aduersum hos tes, & interdum in solitudines, & habere. i. habebat saepe spem in fuga ac paulò post in armis. Dubitare. i. dubitabat an crede ret minus virtuti. i. fortitudini popularium. i. fautorum saltem apparentium, an fidei. i. fidelitati. Ita. i. & sic, res erant aduersae sup. ipsi quocunq. intenderat. s. conatum. [Sed inter eas] Com memorat vt iterum victus sit Iugurtha, non ipsius, sed militum vitio. Sanè vbique Iugurtham animosum & callidum inducit, quasi more poetarum velit ad laudem Romanorum victorù, victi virtutem commendare. vt Homerus Hectoris, & Maro Turni. Dicit autem sic. [Sed Metellus] Ostendit sese repente cum exercitu inter eas moras, quas texerat Iugurtha dubitans quidaam inceperet. [Numidæ] .s. milites Iugurthini sunt para ti & instructi ab Iugurtha pro tempore. i. quantum dabatur pro puncto temporis, repente enim adoriebatur Metellus. Prælium incipitur (interdum incipitur absolute dicunt sed minus idonee) inde. i. deinde & certatum est resistendo aliquandiu, ibi. i. in ea parte pugnae, in qua parte pugnae affuit rex. s. Iugur. Ceteri milites eius sunt omnes pulsii & fugati primo congressu. [Roma ni] .s. milites, potiti sunt aliquanto numero. i. satis magno, signo rum. i. vexillorum, & armorum. i. detractorum a fugientibus Numidis & paucorum hostium, ideo paucorum. [Nam pedes tu tati sunt fermè] .i. quasi aut ferè in omnibus prælijs Numidas, magis quam arma suppletorum tuta sunt. quia ex fuga ferè salutem inuenerunt. Iugurtha diffidens modo impensius. i. abundantius solito, rebus suis ea fuga. i. propter eam fugam, peruenit cum perfugis qui cum non audebat derelinquere, & parte equitatus. s. regij, quem solum dixit prius regem solere sequi amisso prælio, peruenit dico, in solitudines. i. terras deser tas, & deinde Thalam, id oppidum. s. Thala, est sup. magnum, at que opulentum. i. plenum opibus, thesauri regis, plerique. i. plu rimi, sup. erant ibi, & multus cultus. i. ornatus pueritiæ filio rum eius erat ibi.

Quæ postquam Metello comperta sunt, quan quam inter Thalam, flumenque proximum in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognouerat: tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac natu ram loci etiam vincere aggreditur. Igitur omnia iu menta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x. ce terum vtres modo, & alia aquæ idonea portari. Præte rea conquirat ex agris quamplurimum potest domiti pecoris: eoq. imponit vasa cuiusque modi: sed pleraque ligne collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fu gam Metello dederant, quamplurimum aquæ portaret: diem, locumque, vbi præsto forent, prædicat. Ipse ex flumine, quem proximam oppido aquam esse

supra

supra diximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum est, quod Numidis præceperat: & castra posita, munitaque sunt, tanta repente caelo missa vis aquae dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluuia magis vsi: eaque res multum animis eorum addiderat. Nam rei sese dijs immortalibus curæ esse. Deinde postero die contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perueniunt. Oppidani qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed rex nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia arma, tela, equos, locos, tempora, denique naturam ipsam ceteris imperitatam, industria vicerat: cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit. Neque postea in villo loco amplius vno die, aut vna nocte moratus simulabat sese negocij gratia properare. Ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. nam talia consilia per ocium ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos simul oppidum & operibus & loco munitum videt: vallo fossaque mœnia circunuenit. deinde iubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere: superque aggerem iacere: & super aggerem impositis turribus opus, & administratos tutari. Contra hæc oppidani festinare: parare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romulo ante labore, præliisque fatigati, post dies quadraginta, quæ eo ventum erat, oppido modo potiti, præda omnis a perfugis corrupta est. Hi postquam murum arietibus feriri, resque suas aduersas vident: aurum argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant. ibique vino & epulis onerati, illaque & domum, & semet igni corruptunt, & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pendere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium, prætextumque eo mitteret: Amilcarem quendam hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere, aduersum quem neque imperia magistratuum, neque leges valent, id ni festinaret: in summo periculo suam salutem, & illorum socios fore. Nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. Deinde ubi ea impetrata fuere, semper boni fidelesque mansere, & cuncta a Bestia, Albino, Metelloque imperata, gnauiter fecerant. Itaque ab imperatore facile que petebant, adepti. Missæ sunt quoque cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sydonijs conditum est: quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrteis, quibus nomē ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in extrema Africa, impari magnitudine, pari natura, quorum proxima terræ præalta sunt cetera, uti fors tulit, alta: alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & sæuire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt. Ita facies locorum cum ventis simul mutatur, Syrtes ab tractu nominatæ. eius ciuitatis lin-

gua modo conuersa connubio Numidarum: legum, cultusque pleraque Sydonica, quæ eo facilius retinebantur, quod procul ab imperio regis ætatē agebant. Inter illos & frequentem Numidiam, multi vastique loci erant.

Qua postquam) Ordo est. Tamen Metellus aggreditur **SOLDVS** superuadere omnes asperitates, ac etiam vincere manu spe patranda belli, si foret potius eius oppidi, quanquam cognouerat loca arida, & vasta esse inter Thalam, & proximum flumen in spatio quinquaginta militum. (Postquam) Hoc est, illa sunt comperta Metello. [Quæ postquam sunt comperta) .i. cognita, postquam Metellus cognouit Iugur. Thalam profugisse, decreuit exercitum traducere ad eum locum, licet eum transire oporteret per loca arida, & vastas solitudines. Flumen quoddam erat distans à Thala quinquaginta miliaria, in hoc spatio loca erant arida, & aqua carentia, in quibus nemo habitabat, per hæc loca transeundum erat. [Loca arida) .i. aqua carentia. [Tamen spe patranda belli, si eius oppidi potius foret) Quamuis per loca arida, & difficilia transire oportet. tamen quia sperabat bellum finire, si eam ciuitatem cœpisset, omnes asperitates vincere decreuit. [Si eius oppidi potius foret) .i. si urbem cœpisset. [Ac naturam etiam) Nam ferè contra naturam est posse exercitum ducere ad loca tam arida. [Igitur omnia iumenta) Vide quo consilio, & qua arte vsus sit, ut exercitum Thalam duceret, iumenta onerari iussit tantummodo frumento, quod decem dies sufficeret. Ceteras atque alia opera ex iumentis tolli iussit. Et vites atque vasa ad portandum aquam idonea iumentis imponi præcepit, ipsaque vasa impleri aqua iussit ex flumine, quod proximum erat Thalæ quinquaginta millibus passuum. Atque ita frumento, & aqua iumentis oneratis Thalam cum exercitu proficiscitur. iumenta dicuntur, quæ onera portant. [Nisi frumento dierum decem) Cetera onera ex iumentis tolli iussit, præter frumentum decem dierum. [Ceterum vites) Vites sunt de pelibus capris inuerlis. [Modo) .i. tantummodo. Præterea dicit Metellum quantum iumentorum potuit congregasse ad vasa plena aquæ conuehenda. Neque enim parum est si per vastas solitudines, & loca arida exercitum ducere potuisset. [Domiti pecoris) .i. iumentorum, sicuti sunt, equi, muli, equæ, asini, &c. huiusmodi. [Boque) .i. super id pecus domitum. [Ad hoc) .i. præterea. [Vbi prælio fuerint) .i. vbi sint parati. [Ipse ex flumine) Ordo est, ipse onerat iumenta ex flumine, quanquam diximus esse proximum oppido. [Quanquam aquam) Ac si diceret, quo flumen proximum oppido, nam paulo ante dixit flumen esse proximum Thalæ quinquaginta millibus passuum. [Ad id loci) .i. ad eum locum. [Quo) .i. ad quem. Numidis præceperat. Nam paulo ante dixit diem, locumque, ubi prælio fuerint prædicat. [Cælo) .i. per pluuiam. [Vis) Abundantia. [Modo) .i. tantummodo. [Commeatus spe amplior) .i. maior quam sperabat. [Sicuti plerique) .i. faciunt. Sic enim fieri solet. Nam semper populi in noua deditione se promptos, & officiosos præstant in eos, quibus se dediderunt. [Officia intenderant) Hoc est prompte officia præstiterant. [In noua deditione) Multi enim populi Numidarum se Metello dederant, postquam victus est Iugurtha. Et in hac noua deditione vniuersique populi officium suum prompte exhibebat Metello. [Ceterum milites religione pluuia magis vsi sunt) Milites utebantur magis aqua per pluuiam cœlitus demissa, quam aqua, quæ fuerat per iumenta conuecta. Et hoc ipsi faciebant religione dicti, putabant enim aquam illam diuinitus sibi missam fuisse, quia dijs curæ essent. [Religione) .i. propier religionem, hoc est propter honorem deorum. Nam religio proprie dicitur honor & cultus, qui deo optimo impenditur. [Nihilo segnius) Id est nihil tardius. [Parare) Pro parare. Idem nostri Romani similiter, & ipsi bellum parabant. [Facere) Pro faciebant. [Idem) .i. eandem rem. [Sed rex) Dicit Iugurtham cum liberis, & multa pecunia noctu ex urbe fugisse, postquam vidit Metellum omnia vincere posse, etiam ipsam naturam, quæ alijs dominari, & imperare solet. [Nihil infectum Metello) Id est omnia fieri posse à Metello. [Quippe) Id est quia. [Negocij gratia) Id est causa alicuius rei. [Celeritate) Videlicet non morando diutius in vno loco, sed celeriter discedendo. [Nam talia consilia) Videlicet consilia proditionis. [Per ocium) .i. per occasionem temporis. [Opportunitate) In

commoditate temporis. Et ideo cum non moraretur amplius vno die, aut vna nocte in vno loco non dabatur opportunitas temporis alicui ad capiendum consilium prodicionis. [At Metel.] Dicit quemadmodum Iugur. profugit ex oppido, sed Met. illud obfidere, & oppugnare parauerat. [Intentos]. i. paratos. [Operibus] videlicet munitione, mœnibus, & fossa. [Loco]. i. natura loci. [Circuuenit]. i. circumdat. [Vallo fossaq.] Qui ob fidebant ciuitates vallo & fossa eas circumdare solebant, ne oppidani eruptione facta, castra circumposita inuaderent, & vitius fame coacti, dum nemo egredi potest, deditionem facerent. Vallo est operitio ex fustibus facta, apposito aggere terræ, quod fossa cingitur. [Deinde iubet, duobus locis ex copia maxime idoneis, vineas agere] Vineas, vt ait Vegetius, machina est, que le uioribus lignis colligatur, lata pedibus octo, alta pedibus septē longa pedibus sexdecim, huius tectum munitur ac duplicibus tabularis, cratibusq. contextitur, latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum telorumq. impetu penetrarentur. Extrinsecus autem ne immisso concrementur incendio, crudis, ac recentibus cori is operitur. Istæ cum plures factæ fuerint, iunguntur in ordine, sub quibus subsidentes, tuti ad subruenda murorum penetrant fundamenta. Vineas machina bellica erat, quæ prope mœnia ducebatur, & sub ea milites tecti mœnia oppugnabant, super vineas terram accumulabāt, & super terrā turres faciebant, in turribus pugnatōres locabantur. Vineas autem dicta est eo quod in modum vinearum ex vna parte tantum tecta erat, quæ pars muros oppugnandos respiciebat. Sic enim vineas maxime in hortis aptantur. vt vna pars decliuus vitibus contegatur. [Deinde iubet milites]. s. agere vineas, hoc est appellere, admo- uere, adducere. s. iuxta muros. [Duobus locis] Hoc est copia maxime idoneis. In multis locis circa mœnia vineas locari poterant, sed ex multis locis, duo maxime erant idonea, in quibus vineas ponerentur ad oppugnanda mœnia. [Ex copia] Ac si diceret ex multis. [Aggerem] Agger autem ex terra, lignisq. extol- litur contra murum, de quo tela iactantur. Agger est accumu- latio terræ. [Iacere] Fundare. Et iubet ministros tutari opus, im- pofitis turribus super aggerem. [Opus] videlicet munitionem ip- sam. [Ministros]. i. pugnatōres. [Tutari]. i. defendere. [Ab vtrif- que]. s. à Rom. & ab oppidanis. [Nihil reliquum fieri]. i. nihil relinquatur. [Denique] Dicit Rom. post dies quadraginta vr- bem cepisse solummodo, prædam autem nullam inuenisse, eo quod perfugæ eam igni corrumperat. Romani oppido modo po- titi sunt, hoc est solummodo vrbe cepērunt, quia prædam nullam capere potuerunt. Nam perfugæ eam igni consumpe- rant. Nam postquam viderunt vrbe diutius defendi non posse, quidquid auri, & argenti, aliud ue preciosum erat in vrbe, por- tauerunt domum regiam, atque ita vino & epulis onerant, & domum, & res ipsas ac seipsos igni corruerunt. [Hi]. s. perfugæ. [Postquam murum arietibus feriri] Arietis machina bellica est, qua muri feriebat, & vsque ad ruinam quatiebantur, dictus arietis quia murum pugnat in modum arietum pugnantium, vel quia sit in summo in modum capitis arietini. [Et alia]. s. forna- menta preciosa. [Prima]. i. præcipua, cara. [Ducuntur] æstima- tur, vel dicuntur. [Domum regiam] vbi Iugurtha rex habitare solebat. [Illa]. s. aurum, argentum, & alia preciosa. [Sed pariter] Nunc ad aliam rem narrandam transit. Dicit enim eodem tem- pore venisse legatos ex ciuitate Lepiti ad Metellum orantes, vt mitteret eo præsidium militum, & præfectum, eo quod Amilcar quidam nobilis, factiosus seditionem in vrbe concitaret, con- tra quem nec leges, nec magistratus valerent. [Amilcarem quæ- dam] Subauditur dicebant. [Nam Lepitani] Declarat quomodo Lepitani socij erant P. R. à principio belli Iugurthini Lepitani miserant legatos primo ad Bestiam consulem, deinde Romam, qui societatem & amicitiam peterent. Itaque à P. R. in societatem & amicitiam recepti, semper fideles fuerant. [Nauititer]. i. strenue, prompte, quia quæ Lepitanis imperauerant du- ces Romani. s. Bestia, Albinus, & Metellus, propter fecerant. [Eo]. s. Lepitim. [Ligurum] Ligures socij erant P. R. [Id oppi- dum] Dicit à quibus populis Lepitis ciuitas condita sit. Sydonij populi sunt Phœnicis regionis. Cum inter eos ciuiles discordiæ ortæ essent, profecti sunt nauibus in ea loca, vbi ciuitatem Lepitim condiderunt. [Situm]. i. positum. s. id oppidum Lepitis. Quibus nomen ex re inditum est. i. impositum. Dicit quare vo- cate sunt Syrtis, Dicit enim à tractu, Syrtis, esse vocatas, Nam *syrtis* græce, significat traho. vnde Syrtis. Quare autem à tra- ctu sint vocatæ syrtis, ipse declarat. [Ex re]. i. ab effectu, nam quia in his locis, vnde trahunt limum, & arenam, & saxa ingen-

tia propterea à trahendo, ita à syrao Syrtis sunt vocatæ (Duo sunt sinus) Sinus est maris receptaculum. Duo loca in mari. [In extrema Africa]. i. in extrema parte Africa orientem verus. [Impares magnitudine] Quia alter altero maior est. [Pa- res natura] Quia vterque locus periculosus est, propterea, quia vterque locus, cum mare ventis agitur, arenam, & limum, & saxa ingentia trahit, vt propterea mare ibi fiat asperum, & nauigandum admodum difficile, ac periculosum. [Quorum pro- xima terræ præalta sunt] Horum sinuum loca, quæ sunt terræ, & litori vicina sunt, valde profunda, & alta, cetera vero loca, quæ non sunt litori, & terræ vicina, alia sunt alta, & profunda, alia autem vadosa. i. non profunda, nec alta quia plena sunt arena, & limo, & saxis, ideo sunt periculosa, nam ibi naues illiduntur & franguntur. [Cetera, vt fors tulit, alta, alia in tempestate vado- sa] Hoc est cetera loca, quæ non sunt terræ vicina, alia sunt alta, alia vadosa, sicuti fors tempestatibus tulit. Nam quando tem- pestas est, & mare ventis agitur inde tantam arenam, & limum, & saxa trahunt, vt ea loca efficiantur vadosa & inuigabilia. [Alia in tempestate vadosa] Vadosa dicitur locus, vbi aqua tam humilis est, vt ibi vadi possit pedibus, & tempestas hæc loca vadosa facit. [Nam vbi mare.] Ordo est, Nam fluctus trahit limum, & arena & saxa ingentia, vbi. i. quando mare ceperit esse magnum, & ceperit seuire ventis. [Vbi mare magnum & se- uire ventis ceperit]. i. vbi, quando incepit esse tempestas. [Seuire] .i. agitare. [Trahunt] Ecce quomodo à trahendo. i. à syrao sy- rtes sunt appellatæ. [Ita facies]. i. aspectus. Facies locorum cum ventis simul mutatur, quia loca, quæ ante tempestatē alta erant, & profunda, superueniente tempestate efficiuntur vadosa. Et eō- trario, quæ loca, discedente tempestate alia & profunda reddun- tur, cum ventis. i. cum tempestate mutantur. [Eius ciuitatis] Hæc Lepitanorum primo sermonem, & linguam Phœnicum habebat, vnde originem ducebat, postea vero propter connubia Numidarum pristino sermone relicto, lingua & sermone Numidarum vt ceperit, leges tamen cultumq. Sydonicum retinuit. [Lingua]. i. sermo. [Conuersa est]. i. mutata est. [Connubio Numidarum] Quia Lepitani vxores Numidas accipiebant. [Leges cultusque pleraque Sydonica sunt] Lepitani linguam, & sermonem mutauerunt, sed nō mutauerunt leges & cultum. Leges quia viuunt secundum leges Sydoniorum. [Cultus] Per- tinet ad vestitum, & ad mores videndi. [Pleraque] Pro maiori parte. [Quæ]. i. quas res. s. leges & cultum. [Quod procul ab imperio regis atatem agebant]. i. quia viuabant procul a rege Numidarum. Ex hoc apparet Lepitanos fuisse sub imperio regis Numidarum. [Inter illos]. s. Lepitanos. Dicit quare Lepitani procul ab Imperio regis Numidarum viuunt, quia inter Lepitanos, & Numidiam loca sunt deserta. [Vasti]. i. deserti, & propterea, quia inter Lepitano, & Numidiam multa loca deserta, & ingens solitudines erant, raro rex ad eos ibat, itaque ita leges eorum & mores primos non mutabant.

MARLIANVS.

FVERIT præsto) Paratus & præsens. [Præcidit] Denun- ciat. [Vis]. i. copia. [Ea res Pluuia diuinitus missa. [Oppidani] Thalenses. [Munitos] Tutos ab hostibus. [Asperitate]. i. Non quod circa oppidum esset asperitas locorum, sed si ad id venire cupiebant opus erat per deserta, & aspera iter facere. [Insolita] Re- inaudita, quia aliis exercitus per ea loca transierat nunquam [Neque postea] Post discessum à Thala. [Ex copia]. s. militum. [Corrupta] Igne consumpta. [Duas Syrtis] Inter maiorem, & minorem. Syrtis distant inter se ducentis quinquaginta milib. passibus, vt ait Solinus. [Cetera]. s. loca quæ descendunt versus mare. [Magnum] Profundum. [Facies] Quia interdum videntur montes interdum mare, interdum stagnum videtur. [Fre- quentem] Habitatum. [Vastui] Deserti.

GLAREANVS.

QUANQVAM inter Thalam flumenque proximum) Quam vellem, Flumen hoc nominaret auctor. Sic enim Thala situs clarior esset, Ptolemæus non ita longe à Bagrada Thabam ponit, quam quidam Thalam putant. Quippe paulo post, Legati ab Lepiti ad Metellum veniunt. Qui quidem situs non ita longus est, atque sunt Mauritanix Cæla- riensis loca, sub Iugurthæ etiam imperio. Continuo post, Tamen spe patrandi belli Committendi exponit. Soldus finiendi, quod magis placet. Nam, & postea de Mario in Africam recens profecto dicturus est. Neque belli patran- di copiam cognouit pro Finiendi dixit, vt puto. [Vineas agere superque ea aggerem iacere] Illud eas, Aldinus codex sustulit,

sustulit,
pra vine
lectum
illud, Su
ret, dicit
locus to
codicib
suspicio
perque
lectio
lud vero
clarum
vineas
militum
Admini
mibi no
exponen
habent
sequunt

QVA
quam loc
rat loca
cultorib
lam. i. o
millium
perare v
naturam
trandi. i
do. s. do
struat
bet omni
rum mil
Ceterum
vasa ex
aquis pe
quæ. s. r
conquir
rimum p
li, a fini
est pect
tiguus d
que mo
ta, ex tu
imperat
rant se M
que por
cit sup
arent, v
rare iube
tum ea
ex flumi
ximus su
propinq
est dictu
mus ad T
eo modo
præposit
rat. Nun
eis prædi
seu abun
data sit, r
sola siue
terea con
quam spe
rant, offi
plerique
let, & tep
uia pro r
didit mun
effecute
ti die, ad
erat eos
ses, qui
pter peni

fulsit, territus fortassis, quod non sit verisimile aggerem supra vineas intrui, quippe apud nullum auctorem, quod sciam, lectum. Atqui nisi ita legerimus, non est clarum quid sit veli, illud, Superque aggerem iacere. Badius, ut illud eas defenderet, dicit fortissimo fundamento fuisse stabilitas vineas. Verum locus totus male habet preferim in Aldino, atque adeo in alijs codicibus multis. Si quid diuinationi meae tribuendum, certe suspicor ita ab auctore scriptum: Insuper aggerem iacere, superque aggerem impositis turribus opus ministros turari. Quae lectio egregie sensum elicit, & auctoris stylo est conformis. Illud vero quod praecedat, ex copia, quid referat, mihi non satis clarum est. Sodus de locorum multitudine intellexit, quibus vineae admoueri poterant mœnibus. Quod malim quam de militum copia ut quosdam exposuisse refert Badius. Denique Administrus pro ministris quare substituerit Aldinus codex mihi non liquet. Quod si infinitius per praeterita imperfecta exponemus non erit opus verbo Iuuet, nec verbo duobus, quae habent quidam codices, & sanè ad eundem modum infinitiuis sequuntur, festinare, parare fieri.

ASCENSIVS.

QVAE) .i. dicta de fuga regis, & de opulentia Thalæ, postquam comperta .i. cognita sunt Metello, quanquam cognouerat loca esse arida .i. sicca sine aquis, & vasta .i. sine domicilijs, ac cultoribus, valde ampla, & capacia, hoc est deserta, inter Thalam .i. oppidum, & flumen proximum, in spatio quinquaginta millium .i. passuum, tamen aggreditur .i. tentat superuadere .i. superare vadendo, omnes asperitates .i. locorum, ac vincere etiam naturam, quae transiitum vetabat, id autem faciebat spe belli patranda .i. committendi cum Iugurtha, si foret potius eius oppido .i. domito, aut imperio, sine quo potior cum genitio constitueretur. Igitur quia omnia attentare constituit, Metellus iubet omnia iumenta leuari .i. de onerariis fœnis .i. oneribus rerum militarium, nisi .i. praeterquam frumento decem dierum. Ceterum .i. sed e contrario iubet modo .i. solummodo vites .i. vasa ex corijs in quibus interdum vinum interdum oleum nunc aquas portabant, & alia vasa (ergo & vites vasa sunt idonea aquae .i. transportandae) portari .i. ab iumentis, praeterea .i. simul conquiri ex agris .i. pagis vicinis quam .i. quantum potest plurimum pecoris domiti .i. cicuris aut domesticis, ut sunt, equi, muli, asini, boues, &c. que pro & imponit, eo ad id aut in id, hoc est pecus domitum. (Est autem aduerbium pro nomine aut antiquius datius .i. nam nos diceremus eique, &c.) vasa cuiuscunque modi, sed pleraque .i. plurima lignea, collecta .i. coaceruata, ex Iugurthis .i. casis, & villis Numidarum. Ad hoc .i. insuper imperat finitimis .i. populis .i. confinio habitantibus, qui dediderant se Metello imperanti, aut dederant post fugam regis, ut quae portaret quam plurimum .i. valde multum aquae, & praediceret super .i. constituit diem, & locum, in quo & ad quem portarent, ubi fuerunt praesto .i. parati. [Ipse praeterea onerat] .i. onerat eaque (quia seruilia ministeria non decent imperatorem, verum ea quis facere censetur quae imperat aut consulit) iumenta ex flumine .i. aqua fluenti, quam aquam .i. quod flumen nos diximus supra, esse proximam oppido .i. Thalæ, & tamen non erat propinqua, sed interuallo quinquaginta millium .i. passuum. Et est dictum sicut illud Aen. v. proximus huic longo, sed proximus ad Thalam interuallo, insequitur salus. Et ipse instructus eo modo proficiscitur ad Thalam .i. oppidum, ubi proprio dat praepositionem. Deinde ubi ventum est ad id loci quo praepreerat. Numidas .i. deditionis venturos esse (quia idem, & locum eis praedixerat) & castra sunt posita, & munita, tanta vis .i. copia, seu abundantia aquae dicitur missa .i. per pluuiam quasi caelitus data sit, repente .i. subito: ut ea .i. aqua modo .i. solummodo aut sola siue apportata foret satis, & super .i. plus quam satis, Praeterea conuictus .i. cibis pro exercitauerat, sup. amplior, spe .i. quam sperauerat, quia Numidae incenderant .i. intentius effecerant, officia .i. exercitia debita, in noua .i. recenti deditione sicut plerique faciunt, quia ut dicitur principium seruet, magis calet, & tepet inimum. [Ceterum] .i. sed milites sunt, inuisi, vti pluvia pro religione .i. pro re diuina voluntate peracta, & ea res addidit multum inimicis .i. animositati eorum. Nam rati sunt sese effecuta dijs immortalibus, deinde perueniunt postero, sequenti die, ad Thalam, contra opinionem Iugurthae, qui opinatus erat eos eo nunquam accessuros. [Oppidani] .i. ciues Thaleses, qui crediderant se munitos asperitate locorum eo quod propter penuriam aquae in loco intermedio inaccessibilis cum exer-

citu videbatur vrbs illa, percussis .i. perplexis, & attoniti, re magna atque insolita, parare .i. parabant nihilo segnus .i. negligens quam si non fuissent percussis bellum, & nolli .i. Rom. facere .i. faciebant idem .i. aequae intente parabant bellum. Sed rex .i. Iugurtha credens iam nihil infectum .i. si dicitur infectibile. (Nam suis participijs saepe vtitur pro verbalibus in illis, ut aut illaudati pro illaudabilis, & inaccessos pro inaccessibiles apud Maronem) Metello quippe .i. vt pote, qui vicerat industria omnia tela, arma, locos, tempora. Denique ipsam naturam imperitantem ceteris .i. ingenijs aut rebus, profugit noctu ex oppido cum liberis, & magna parte pecuniae. [Neque] .i. & non & ipse non moratus postea in vltimo loco amplius vno die aut vna nocte simulabat se properare, id est festinare sic gratia negocij .i. quod agebat. [Ceterum] .i. sed ipse timebat prodicionem .i. a suis, quam timebat se sup. posse vitare celeritate. [Nam talia consilia] .i. de prodicione facienda solent capi per ocium .i. cessationem, ex opportunitate .i. conuenientia temporis. Non .i. n. potest rex tradi sine opportunitate loci in quo insidiae locentur, quam locari non possunt nisi sciantur itinera. [At Metellus] Recitat oppugnationem, & expugnationem Thalæ oppidi simulque animosum, sed minus comendabilem interitum perfurgarum, qui perfidia, ebrietate, & inuidia perciti semet in ignem cum regia regioque thesauro dedere. Ordo est. At .i. sed Metellus ubi videt oppidanos intentos praelio, & videt simul oppidum munitum, & operibus .i. manualibus opera humana perfectis, & loco .i. naturali situ, circumuenit .i. circumdat & obsidet mœnia vallo .i. sepimento ex vallis .i. stipitibus acutis, & fossa ante vallum facta contra eruptionem oppidanorum, & simul ne perfurga elaberentur. [Deinde iubet maxime idoneis] .i. militibus ex copia .i. militum agere vineas duobus locis, sic quibusdam placet constructui, quia cum oppidum loco munitum dixerit non placet copiam locorum idoneorum illic statui, alij tamen sic construunt, iubet agere vineas .i. machinas bellicas figuram vinearum habentes, eo quod ex tabulis in morem testudinis capita militum ab imperu lapidum, & iaculorum rotabantur. Erant autem nunc sub ipsis mœnibus fortissimo fundamento stabilita, aliter non fuissent onus quod hic super impositum narratur. Nam addit, & iubet iacere .i. instruere iactis fundamentis, super eas .i. vineas, in quibus latitabant milites aggerem .i. cumulum terrae aggeritae .i. apportatae, & iubet tutari opus .i. inceptum de vineis, & aggeribus, & ministris .i. milites in eo agentes, turribus impositis .i. per turres ligneas impositas super aggerem. [Oppidani festinare] .i. festinabant, parare .i. parabant, contra haec .i. incepta Metelli, nihil profus .i. omnino fieri .i. habent, reliquum .i. relictu, & non factum quod fieri deberet, ab vtrisque .i. intus & foris existentibus. [Denique] .i. tandem Romani fatigati .i. ab oppidanis multo labore, & praelij .i. multis ante .i. quam caperent oppidum, potiti sunt, modo .i. solummodo oppido post dies quadraginta .i. quadraginta diebus postea, quam venturum erat .i. ab ipsis eo .i. oppidum. Ideo autem solummodo oppida, quia omnis praeda corrupta est a perurgis .i. ab his, qui primum ad Metellum pertinuerant, & deinde ad Iugurtham perurgerant, quo circa certo sciebant si capti essent quod de ipsis supplicium sumeretur. Vnde addit. Hi .i. perurgae, postquam vident murum .i. oppidi, feriri, concuti arietibus .i. Machinis habentibus cornua ferrea acuta in anteriori parte quibus feriunt muros, aut arietes cornibus suis obstantes. Vnde dicit Maro. Aen. 3. Labat ariete crebro, ianua, & videntes res suas afflictas, comportant domum regiam .i. in ipsam regiam (quam Iugurtha illic habebat & ubi fuerant liberorum eius cultus. Sanè notandum est non solum pro nomina possessiua, sed & nomina iungi posse dicitroni domus, sine praepositione, ut sic dicitur vado domum meam, ita vado domum regiam aut Virgilianam aurum, & argentum, & alia .i. eiusmodi, ut lapillos aut vestes preciosiores, quae dicuntur .i. elsi mantur prima .i. praestantissimas bona, & ipsi grauati .i. incapulati ibi .i. in regia, vino & epulis corrumpunt illaque .i. illa .i. bona, & domum .i. regiam, & semet .i. semetipsos, igni, quia comburant se, & omnia, quae in regia erant, & ipsi volentes .i. spontanei, pendere .i. pendebant, hoc est persoluebant eas penas, quas ipsi metuerant ab hostibus .i. R. victi .i. si fuissent victi. Sed pariter mira breuitate progreditur ad describenda ea quae de Leptianis contigerant dicens. Sed pariter .i. simul & quae eodem tpe cum Thala .i. vrbe capta, legati ex oppido Lepti venerant ad Metellum orantes, vti .i. vt ipse mitteret eo .i. ad illud oppidum, videlicet Lepum praesidium .i. custodiam militum, & praefectum .i. vt vulgo dicit capitaneum eorum, qui ceteris praefectus esset, dicens sup. Amilcarem quandam hominem nobilem in ea ciuitate, factio-

sum

sum, i. seditiosum & contra communem opinionem populi facere solitum, studere, i. diligentem operam dare, rebus nouis, i. ad innovationem rerum, hoc est vt derelictis Romanis ad Iugurtham redirent. Sanè studeo potius datiuo quam accusatio contrahitur, aduersum, i. contra quem, s. hominem factiosum Amilcarem, neque imperia magistratuum constitutorum ab Romanis, neque leges valerent, i. aliquid possent, & sup. dicentes, ni. i. nisi, festinaret id, s. mittere praesidium & praefectum, salutem suam, s. legatorum id dicentium, & socios illorum (aut legatur suam & sociorum) fore in summo periculo. [Nam Lepitani], i. ciues Lepcis oppidi, miserant iam inde, i. statim à principio belli Iugurthini, supp. legatos ad Bestiam consulem missum in Africam, & postea Romam, rogatum, i. vt rogent. (Est autem supinum) amicitiam & societatem, s. P. R. deinde vbi ea, s. amicitia & societas P. R. fuisse, alij intelligunt id verbum impetrata, s. à consule & senatu, ipsi mansere semper boni & fideles. Et fecerant gnauiter, i. strenue & sedule, cuncta imperata à Bestia. Albino & Met. consulibus, & ita adepti sunt ab imperatore facile ea quae petebant, videlicet praesidium cum praefecto. Et quatuor cohortes Ligurum qui sunt populi Italiae iuxta Insubres, sunt emissae, s. ex exercitu eo, i. ad eos, & C. Annii praefectus, s. eorum. Id oppidum, s. Lepcis est conditum à Sydonis, i. populis Phœnicis regionis, quos, s. Sydonios nos accepimus pro fugos existentes, i. à patria sua procul fugientes, ob discordias, i. factiones & seditiones ciuiles, venisse nauibus, i. transfretasse in eos locos vbi Lepcis condita est. [Ceterum oppidum illum est situm], i. constitutum inter duas Syr. i. duo loca periculosa arenam attrahentia, vnde breuia habent vada, nunc profunda nunc sine aquis, in quibus submerguntur ferè nauigantes. vt Aen. j. In breuia & Syrtis vrget &c. quibus, s. Syrtibus nomen est inditum, i. impositum, ex re, i. ex effectu, quia Syro: Syro significat traho, & Syrma: Syrma tractus aut vestis longa quae trahitur. Nam duo sunt sinus, i. anguli maris propè, i. quali in extrema Africa, impares, i. inaequales magnitudine, sed pares natura, quae ambo attrahunt arenas quorum, s. sinuum loca proxima (si non est loca dic proxima, i. proximae partes terrae sunt peralta, i. valde alta, cetera vti, i. vt fors, i. casus ventorum aut aquarum tulit sunt alta & vadosa, i. habentia multa vada in alia tempestate, s. quando auferuntur arenae. Nam vbi, i. quando aut postquam mare coepit esse magnum, & sauire, i. intumescere & agitari ventis, fluctus trahunt limam, i. terram pinguem & humidam arenam, i. terram arentem & ita non coherentem, & saxa ingentia, s. valde magna, & ita facies, i. figura locorum mutatur simul cum ventis. Lingua, i. loquela eius ciuitatis, s. Lepcis, est modo, i. solummodo conuersa, s. in Numidicam, connubio, i. per connubium seu coniugium vel commercium Numidarum. Leges & cultus supple erant pleraque, i. ferè Sydonica, quae reginebat eo, i. propterea facilius quod agebant, aetatem procul ab imperio regis quia in extrema Africa. Multi & vasti, i. inhabitati loci sunt inter illos, s. Lepitanos & Numidiam frequentem, i. habitatam.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negocia venimus: non indignum videtur egregium atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses plerique Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus vna specie, neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret: quae eos res magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam vtrinque legiones, item classes saepe fusae, fugataeque: & alteri alteros aliquantulum attriuerant: veriti ne mox victos, victoresque, defessos alius aggrediretur; per inducias sponsonem faciunt: vti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent: * ibi communis vtriusque populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philanienis erat, maturauere iter pergere. Cyrenenses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui: ceterum solet in illis locis tempestas haud se-

cus, atque in mari retinere. Nam vbi per loca aequalia & nuda gignentium, ventus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet, ita prospectu impedito morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores sese vident, & ob rem corruptam domi penas metuunt: criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare re, denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem tantummodo aequam peterent, Graeci opinionem Carthaginiensibus faciunt, vt vel illi quos fines populo suo peterent, ibi viui obruerent, vel eadem conditione sese, quem in locum vellent processuros. Philanienis conditione probata, seseque, vitamque suam reip. condonauere. ita viui obruti, Carthaginienses in eo loco Philanienis fratribus aras consecrauerunt, alijque illis domi honores constituti. Nunc ad rem redeo.

Sed quoniam) Capta opportunitate Salustius per digressio Solutio nem describit locum, qui appellatus est Ara Philanienorum, & causam narrat quare sic appellatus est. [Quoniam in has regiones venimus) Quoniam, inquit, data occasione per negocium Leptitanorum, venimus ad describendum Syrtis, quae sunt in extrema parte Africae, non videtur incongruum de scribere etiam locum quae dicitur Philanienorum ara, qui locus est in eadem parte ipsius Africae. In has regiones venimus, videlicet describendo Syrtis. [Duorum Carthaginiensium], s. Philanienum, qui nomen dederit loco ob egregium factum eorum. [Locus) Quia locus dicitur Philanienum ara, ideo narrare volumus factum ipsorum Philanienum. [Qua tempestate) i. quo tempore. Eo tempore quo imperium Carthage magnum fuit in Africa, Cyrenenses pop. ipsi quoque magni imperio fuerunt, ideo cum Carthage bellum gerebant. Pleraque Africae, magnae parti Africae. [Ager in medio arenosus) i. erat inter confines Carthaginiensium ager erat plenus arena. [Vna specie) s. erat ipsius agri. [Quae res) Videlicet, quia nihil erat, quod fines eorum diuideret. [Eos in magno diuturnoque bello habuit) i. tenuit. Quia Carthaginienses, & Cyrenenses inter se de finibus imperij bella gesserunt. [Postquam vtrinque) Diu Carthaginienses, & Cyrenenses de finibus imperij, & de bello terrestri, & bello nauali inter se dimicauerant, aliquando Carthaginienses, aliquando Cyrenenses victi sunt. igitur diuturno Bello fatigati, timentes ne vtriusque populos fessos, alius populus vel rex bello aggrediretur, ita inter se conuenerunt, vt vterque populus de sua ciuitate certo die, & certa hora legatos mitteret, & is locus, vbi obuij inter se fuissent, finis & terminus communis vtriusque populi esset, igitur Carthaginienses duo fratres miserunt, qui vocabantur Philanienis, similiter Cyrenenses duo miserunt, sed Carthaginienses citius, Cyrenenses vero tardius venerunt, cum Cyrenenses ea peterent conueniri, & criminari, atque accusare legatos Carthaginiensium, quod ante tempus, & diem constitutum domo discessissent, & ob id citius venissent, sed id nullo modo parati velle, vt ibi terminos ponant, vbi obuij inter se fuerint, quia decepti sint. Tum Carthaginienses legati postulauerunt, vt aliam aliquam conditionem equam proponerent, igitur Cyrenenses hanc conditionem proposuerunt vt Carthaginienses paterentur, se viuos sepeliri in eo loco, vbi vellent fines poni, se quoque eam conditionem subito non esse. Tum Carthaginienses, probata conditione, vbi terminos, & fines poni volebant, ibi viui sepulti sunt. [Carthaginiensium) In eo loco Philanienis fratribus aras consecrauerunt, atque ita locus ille Philanienum ara dicitur est. [Postquam) Ordo est. Illi, s. Carthaginienses, & Cyrenenses veriti, ne mox alius aggrediretur, victos & victores defessos aliam sponsonem per inducias, vt legati proficiscerentur domo certo loco, & is locus esset communis finis vtriusque populi, in quo loco fuissent obuij inter se, postquam legiones, & item classes saepe fusae, & fugatae, s. sunt, & postquam alteri attriuerant alteros aliquantum. [Vtrinque) s. ex parte Carthaginiensium, & ex parte Cyrenensium, nam inter ipsos varia fuit victoria, aliquando Carthaginienses, aliquando Cyrenenses victi sunt. [Legiones) Copiae terrestres. [Classes) Quantum ad bellum nauale. [Fulse) Fractae. [Fugatae) In fugam conuersae. [Attriuerant) i. afflixerant.

rant. [Alius sum, & pus in certo d. poneret pus, & decepti sui pro eiz d. praebent certo d. naueru Cyren vel casu euenerit gentia. pediuer fortasse pestate locis, v. impedi retardat na fuscia facia, hoc est tes. [N. eueniret arenosa. Igitur e planifici uere in Ordo e & oculu Pro pot tium ex plana, & sed suo nascunt gatur, n [Nuda] cimur a mentis. gna vi) [Ora] i. cit quid fuisse. ginienf bare re re victi quanto patet. [C gati Cy permittit tempore thaginie mo disc non affi constitu animo p dem itac in eunde re videli turbare n Ille prop non seru sium con seruaue scellerat corrupta ordinem cum Pœni se turbat quam co conditioni Carth.) V et termi

rant. [Victos victores]. Sipfos Carthaginienses, & Cyrenenses. [Alius]. f. populus, vel rex, nam facile est in tergo aggredi defesum, & afflicum. [Per inducias] Inducias fecerunt, & per tempus induciarum ita inuicem conuenerunt, vt vterque populos certo die, & certa hora legatos mitterent, & in eo loco terminos ponerent, vbi obuij inter se fuissent, hoc pacto illi qui ante tempus, & diem, & horam constitutam domo discessissent, alteros deceperunt, qui citius iter faciebant, terminos imperij populi sui producebant. [Per inducias]. i. per tempus induciarum. Induciarum dicitur pax in paucos dies, sic dictum quod in dies ocium præbent, vt ait Don. [Certo die] Tota res pendebat in hoc, vt certo die domo discederent. [Maturare iter peragere]. i. festinauerunt iter facere. [Id socordia ne, an casu acciderit] Quod Cyrenenses tardius iuerint hoc euenire potuit, vel negligentia, vel casu aliquo. Sed Sal. dicit, se nescire, quia nam de causa hoc eueniret, nam casu aliquo forte hoc euenit. [Socordia]. i. negligentia. [An casu] Videlicet, quia fortasse aliquid iter eorum impediuerit. Et Sal. subiungit causam, per quam iter Cyrenensium fortasse impeditum est, ne celerius ire potuerunt, dicit enim tē pestatem pulueris, flante vento tantam sciscitari solere in illis locis, vt oculos euntium puluere impleat, atque ita iter eorum impediatur, ac retardet. Hæc igitur res fortasse iter Cyrenensium retardauit. [In illis locis]. f. arenosis. [Tempestas] Ita puluis arena suscitatur, & in altum tollitur, flante vento, vt tempestatem faciat, sicut in mari fieri consuevit. [Haud secus]. i. non aliter, hoc est similiter. [Atque] Pro quaque. [Retinere]. f. iter facientes. [Nam vbi] Declarat quare in locis illis tempestas pulueris euenire solet, & iter euntium impedire. Planities est immensa, arenosa, arboribus priuata, & deserta, nam ibi nihil gignitur. Igitur cum ventus vehementior flare cœperit per totam hanc planitiem, arena tollit in altum, atque oculi euntium puluere implentur, & euntes ab itinere retardantur. [Nam vbi] Ordo est. Nam ea arena agitata magna vi solet implere ora & oculos, & ita solet morari iter, impedito prospectu. [Vbi] Pro postquam ventus cohortus per loca æqualia, & nuda gignentium excitauit. [Arenam humo]. i. a terra. [Per loca æqualia]. i. plana, & ideo ventus maiorem habet vim, quia non frangitur, sed suo impetu fertur. Et nuda gignentium, quia ibi arbores non nascuntur, quæ res facit, vt etiam ventus a suo impetu non frangatur, nam si arbores ibi essent, impetu ventorum impediret. [Nuda gignentium]. i. priuata rebus, quæ aliquid gignant. Dicitur autem. Ego sum nudus vestimentorum, & nudus vestimentis. [Arenam] Sabulum. [Excitauit]. i. suscitauit, mouit. [Magna vi] Hoc est magno impetu venti. [Agitata]. i. commota. [Ora]. i. vultum. s. iter facientium. [Postquam Cyrenenses] Dicit quid fecerint Cyrenenses, postquam viderunt se tardiores fuisse. Ordo est. [Cyrenenses eri.] Pro criminabantur, Carthaginienses illos digressos esse domo ante tempus, & illos conturbare rem, denique malle pro mallebant pati omnia, quam abire victi, postquam illi Cyrenenses vident sese posteriores aliquanto, & metuunt pœnas domi ob rem corruptam. Sensus patet. [Ob rem corruptam domi pœnas metuunt] Hoc est. Legati Cyrenensium timebant, ne punirentur a suis ciuibus, quia permisissent se decipi a legatis Carthaginiensium, qui præcepto tempore citius ad locum intrant. [Ob rem corruptam]. f. a Carthaginiensibus per dolum, quia ante tempus constitutum domo discesserant, vt ipsi Cyrenenses credebant. Nam Sal. hoc non affirmat. Et vt diximus tota res pendebat in hoc vt fides constituti temporis seruaretur, nam vtraque pars facile metiri animo poterant, quo in loco legati obuij futuri essent, & si fidei statuti temporis seruarent & diligentiam ac festinationem in eundo adhiberent. [Criminari] Accusabant, culpabant hac de re videlicet illos digressos esse ante tempus domo, & illos conturbare rem. [Digressos]. f. esse. i. discessisse. [Conturbare rem] Ille proprie dicitur conturbare aliquam rem qui ordinem rei non seruat. Cyrenenses ergo dicebant, legatos Carthaginiensium conturbare rem, quia ordinem constituti temporis non seruauerant, nam ante tempus statutum, & ordinatum domo discesserant. [Conturbare rem] Hoc est quod ante dixit, ob rem corruptam. [Ergo conturbate rem]. i. corrumpere rem, & rei ordinem peruertere. [Malle]. i. malebant, magis volebant. [Sed cum Pœni] Carthaginienses postquam viderunt Cyrenenses esse turbatos, hac de re, petiuerunt, vt ipsi Cyrenenses aliam aliquam conditionem æquam proponerent, tum Cyrenenses hæc conditionem Carthaginiensibus proposuerunt dicentes. [O Carth.] Vel vos parimini sepeliri viui in eo loco, vbi vobis placet terminos, & fines poni, vel nos sub hac eadem conditione

ibimus in locum, vbi volumus fines, & terminos poni, & ibi viui sepeliemur. Carthaginienses probata conditione viui sepulti sunt in eo loco, vbi fines imperij esse volebant. [Sed cum Pœni] Ordo est. Cyrenenses faciunt optionem Carthaginiensium vt vel illi obruerentur viui, ibi. i. in eo loco, quo. i. in quo loco peterent fines populo suo, vel. f. dicebant sese processuros in locum, quem vellent. f. ipsi Cyrenenses eadem conditione, cum pro quando Pœni peterent aliam conditionem tantummodo æquam. [Pœni]. i. Carthaginienses. Et dicuntur Pœni, quasi Phœni. Nam de Phœnice regione in Africam profecti sunt, qui Carthagine condiderunt, quod autem Pœnis deriuatum faciat Punicus, non caret exemplo. Nam & punio eadem ratione deriuatur a Pœna. Antiqui enim æ, diphth. plerumque in u, mutabant. [Optionem Carthaginiensibus faciunt]. i. electionem Carthaginiensibus dant, vt eligant vnum ex duobus. Optio significat electionem. Nam optare significat eligere. Virg. j. Aen. Pars optare locum tecto. i. eligere. [Illi]. f. Carthaginienses. [Viui obruerentur]. f. sepelirentur. [Eadem conditione]. i. cum eadem conditione. f. vt viui sepelirentur quem in locum vellent ipsi Cyrenenses. [Probata]. i. laudata. [Domi]. f. Carthagine. [Nunc ad inceptum redeo]. i. ad propositum. Sal. digressionem fecit ad describendas Syrtis, & locum, qui dicitur Philænum aræ, nunc redit ad propositum, vt ostendat quid fecerit Iugurtha postquam Metellus Thalam ciuitatem magnam cepit. [Ad inceptum redeo]. i. ad propositum reuertor.

MARLIANVS.

VENIMVS) Incidimus in mentionem. [Eam rem] Hanc historiam. [Peraque] Vtpote trecentis vrbibus. [Atruerant] diminuerant vires aliorum. [Certo] Deputato die. [Nuda gignentium] Producentium priuata. [Conturbare rem] Nolabant illos fines seruare. [Condonare se vitamque. f. P. R.] Interpretis furda aure hoc præterit, quem locum Val. Max. lib. v. cap. de pietate erga patriam aperit. [Additque] Carth. longius fines suos dilatasse perfidia.

GLAREANVS.

QVIBVS nomen Philænis erat) Philænis datiuum in Philænis idem Aldinus codex mutauit, temere meo quidem iudicio. Nam ad finem huius historie ipsemet auctor in secunda, non in tertia latinorum declinatione Philæni inclinat. Quod & alij secuti sunt auct. Latini, nominatim Val. Max. lib. v. & Pöp. Mela lib. j. apud quem tamen locutus mutulus est. Quare hic legendum, Quibus nomen Philænis, per tertiam vocalem in vltima syllaba.

ASCENSIVS.

SED quoniam) Per digressionem ingreditur narrationem de aris Philænorum, quæ nisi ad historiographos pertineat etiã locos describere satis impertinens videretur. Quid. n. ad hunc locum de Philænis? Potuit enim magis congruum in descriptione Africae locum habuisse. Verum vt poëma digressionibus interdum decoratur, & ita, & historie recitatio. Vnde quia satis ac citra videtur narratio causam narrandi assertit dicens, Sed quoniam nos venimus per negocia Lepitanorum, in has regiones. i. in descriptionem harum regionum, videtur non indignum memorare egregium. i. non vulgare atque mirabile factum. i. factum duorum Carthaginiensium. f. Philænorum aut (vt alij declinant) Philænum, sed syncopam putem, locum. f. inceptus de Lepitanis, & Syrtibus, admonuit dicere eam rem, & incipiens dicere, inquit, Ea tempestate qua Carthaginienses imperitabant. i. dominabantur, pleræque. i. ferè toti Africae, Cyrenenses, qui etiam in Africa sunt, tuere quoque. i. etiam magni. f. quo ad famam atque opulenti. i. diuites, ager in medio. i. qui erat in medio ipsorum, existens arenosus, erat sup. vna specie. i. vnus coloris, & facie, sine discrimine. Neque erat flumen neque mons, qui discerneret fines eorum. Quæ res habuit. i. detinuit eos in magno, & diuturno bello. Postquam legiones in exercitu terrestri, item classes in bello nauali, fuisse, & fugatæ sup. fuerant sæpe vtrique. i. ab vtraque parte, & alteri attriuerant. i. absumperant aliquantum alteros. i. se mutuo imminuerant per egdes, veriti ne alius. i. tertius aliquis potentatus (sicut in apologis Aesopus, de Milu murem, & ranam se mutuo impediens rapiente fabulatur) aggrederetur mox. i. paulo post victos, & defessos. i. defatigatos vsque ad extremum, faciunt per inducias. i. tempore induciarum sponsonem. i. pacem de dirimenda lite, vt. i. vt legati. f. amborum proficiscerentur. i. discederent domo. f. sua, die certo. i. cõstituta hora. Quidam legunt domum, sed non procedit si enim

Saluti.

M

Philæni

Philæni apud Cyrenenses fuissent, quanto citius redissent tanto minus habuissent, & in quo loco fuissent obuij inter se, is .f. locus haberetur finis .f. Imperij vtriusque populi. Igitur quia conuenit sic inter eos duo fratres quibus Philænis nomen erat, missi Carthagine .i. à ciuitate Carthaginiensi, maturauere .i. accelauerunt, pergere .i. peragere, & pericere iter .f. suum. Cyrenenses ire .i. iter fecerunt tardius .i. lentius licet forte non ferius. [Ego parum cognoui] .i. compertum non habeo an id acciderit focordia .i. pigrina, & inertia, aut ignauia Cyrenensium. An casu .f. aliquo, vtpote, quòd morbus alterum, aut vtrunque occupauerit, aut quòd siti laborauerit, aut q̄ via infecta esset. Ceteri .i. sed, q. d. scio, quòd tempestas .i. aeris disposito iniqua, vt pluuia rum, aut ventorum impetu turbata, solet retinere homines in illis locis propter arenam motam, haud .i. non secus atque .i. quam in mari vbi contra ventum nauigare non datur. Nam ventus coortus .i. simul hortus ex varijs locis, ibi per loca æqua lia .i. plana, & nuda .i. experta gignentium .i. rerum quæ aliquid generent, hoc est arborum, aut herbarum, nisi sit ventus gignentium .i. zephyrus aut faonius, qui Cyrenensibus contrarius esset excitauit humo .i. terra, arenam, ea .f. arena agitata magna vi solet implere ora .i. faciem, & oculos .f. egredientium per ea loca. Ita .i. & sic solet morari .i. retinere iter, impedito prospectu .f. ire volentium. [Postquam Cyrenenses] Prosequitur digressiōnem cæptam de Philænis & Cyrenensibus dicens. Postquam Cyrenenses videntes se esse posteriores, aliquanto .f. quam esse debebat aut quam Carthaginienses, videlicet, Philæni erant posteriores autem .i. aut tardiores si referatur ad tempus, aut longiores à mera destinata, quia destinarent augere terminos suos progrediendo, & sup. postquam metuunt pœnas domi .f. paratas à principibus suis ob eam rem .f. propter quam liem habuerat nam res peculiariter tria significat. liem, venerem, & diuitias, corruptam .i. violatam, & deteriorem effectam à se potius quàm à Carth. (si enim constitisset illos rem dolo corrupisse num me tuissent pœnas cum non fuisset in culpa. Sanè quia posteriores erant & minus procellerāt rem quæ erat de extensione agri corruerant quia minus agri habituri erant) criminari, hoc est criminabantur .i. criminando accusabant, & dicebant Carthaginienses digressos .f. Carthagine, ante tempus .f. constitutum, & ita procellisse plus æquo, & conturbare, hoc est conturbabant rem .f. cōuentam, & pactam inter ipsos, Denique .i. multis verbis vltro citroque habitis ipse male .i. mallebant omnia .f. que proponi possent, quam abiri victi .f. à Carth. Sed cum .i. quando pœni .i. Carthag. qui in punica regione sunt, & Aen. j. Punica regna vides Tyrios, & Agenarios urbem. Vnde Punica bella dicta, peterent alias conditionem .i. pactionem de dirimenda lite, tantummodo .i. duntaxat, æquam .i. æque facilem, & parabilem, vtrisque: Cyrenenses faciunt Carthaginiensibus optionem, vt vel illi .f. Carthaginienses obruerentur .i. infoderentur, & sepelirentur viui ibi, quos ibi quererent populo suo fines .f. imperij. (sicut ergo aduerbia pro reatiuis ita reatiua interdum pro aduerbijs ponuntur, quod tunc venuste sic quando reatiuum præponitur & cohæret antecedenti, posset etiam dici ibi pro eos positum esse) Vel dimitterent .i. paterentur progredi sese .f. Cyren. in eum locum quem vellent .f. populo suo finem esse Imperij. Eadem conditione, vt .f. illic viui obruantur. [Phyleni conditione probata] .i. accepta condonauere, & se vitam suam rep. f. Carth. & ita sup. ipsi illic obruti viui. Carthag. consecrauerunt in eo loco, fratribus Philænis illic obrutis, aras, & alij honores .f. diuini: sunt instituti .i. indicti illis .f. Philænis, domi .i. in ciuitate Carth. Nunc .f. perfecta digressione redeo ad rem .i. historiam principalem, propter digressionem intermissam.

Iugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmū contra Metellum putat: per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum incultumque: & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in vnum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere: signa sequi imperium obseruare: item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promissis, ad studium sui perducit: quis adiutoribus regem aggressus, impellit, vt aduersum Romanos bellum incipiat. Id ea gratia facilius, procliuiusque fuit, q̄ Bocchus initio huiusce belli Legatos

Romam miserat, fedus & amicitiam petitem. Quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant, cæci avaritia: quis omnia honesta, atque inhonestata vendere mos erat. Et iam antea Iugurthæ filia Boccho nupserat. verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosque leuis ducitur: quia singuli pro opibus, quifque quamplurimas vxores, denas alij plures habent. sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur: nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt, ibi fide data & accepta, Iugurtha Bocchi animū oratione accendit: Romanos iniustos, profunda avaritia, communes omnium hostes esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere: quam secum, & cū alijs gentibus: libidinem imperitandi, quis omnia regna aduersa sint, tum sese, paulo ante Carthaginiensibus, item regem Persen, post vti quibusque opulentissimus * videbitur, ita Romanis hostem fore. His atque alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter constituunt q̄ ibi Q. Metellus prædam, captiuosque, & impedita locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut capta vrbe operæ precium fore: aut si dux Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos: nam callidus id modo festinabat Bocchi pacem imminuere: ne mox agitando, aliud, quàm bellum mallet. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque vti sæpe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit. Ceterum haud procul ab Cirtha castris munitis, reges opperitur: melius esse ratus cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per literas certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam: nam consulem factum * antea acceperat. Quibus rebus supra bonum, atque honestum perculsus neque lacrymas tenere, neque moderari linguam, vir egregius in alijs artibus, nimis moliter ageritudinem pati. Quam rem alij in superbiam vertebant, alij bonum ingenium contumelia accensum esse, multi quòd iam parata victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum est, illum magis honore Marij, quàm iniuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adepta prouincia alij, quàm Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur alienam rem sua periculo curare, Legatos ad Bocchum mittit postulatam, ne sine causa hostis Pop. Rom. fieret, habere tum magnam copiam societatis, amicitiaque coniungendæ, quæ potior bello esset: & quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare, omne bellum sumi facile, ceterum agerrime desinere, non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse, incipere cuius etiam ignauo licere non deponi, nisi cum victores velint. proinde sibi regnoque suo consuleret: neu flores res suas cum Iugurthæ perditis misceret.

AD Getulos) Cum supra describeret Africam dixit, Getulos habitare vltra Numidiam, genus hominum ferum .i. agreste, & inhumanum. [Eo tempore ignarum nominis Romani] Eo tempore Geruli Romanorum nomen ignorabant. [Eorum Ger.] .i. Iugurtha multitudine Gerulorum in vnum congregauit. [Coëgit] .i. congregauit. Ac paulatim, dicit

* videtur,

* Iam tunc

dicit Iugurtham docuisse Getulos militarem disciplinam. [Cō-
suetudo dicitur habere]. i. Getulos. i. assuefacit Getulos serua-
re ordinem, videlicet vt milites non discedant extra ordines.
[Signa] Vexilla. [Imperium] Preceptum Imperatoris. [Re-
re] ca regis Bocchi] Sicuti supra vltimū est. Numidia vltra se ver-
sus meridiem habet Getulos, versus occidentem habet Mauros,
quibus Bocchus rex imperabat. Vide igitur que praxidia con-
tra Romanos sibi parat Iugurtha. Getulos, & Bacchum regem,
Maurorum sibi socios adiungit. [Magnis muneribus, & maiori-
bus promissis] Magna munera dabat, sed maiora promittebat
amicis regis, vt eos sibi faceret amicos, vt ipsis adiuuantibus re-
gem Bocchum induceret, vt bellum susceperet contra R. [Ad-
studium] i. ad amorem. [Producit] Allicis, trahit. [Quis] Pro quibus.
[Regem] i. Bocchum. [Aggressus] i. ad regem accedens. Id
ea gratia facilius, facile fuit regem Bocchum inducere ad bel-
lum suscipiendum contra R. duabus de causis. Prima causa erat,
quia Bocchus iratus erat contra R. quia fœdus, & amicitiam po-
stulauerat à Romanis per legatos, & eam impetrare non potue-
rat: secunda causa erat, quia Iugurtha affinitatem habebat cum
Boccho, nam filiam eius vxorem habebat. [Id] i. inducere Boc-
chum, vt bellum inciperet contra R. [Pronusque] i. procliuus,
& facilius. [Quam rem opportunissimam incepto bello] Nihil
enim magis commodum Romanis accidere poterat in bello
Iugurthino, quam vt Bocchum in socium sibi ad id bellum gen-
dendum haberent, quia Bocchus confens est Numidiæ. [Pauci]
i. R. [Cæci auaritia] Nam pecunia corrupti erant à Iugurtha,
& ideo non sunt passi, vt Bocchus in societatem, & amicitiam
Romanorum reciperet, quia societates eius Iugurthæ pluri-
mum nocuisset, à quo pecuniam acceperat. [Quis] Pro quibus.
[Etiam antea] Erat alia causa, per quam facile Bocchus induce-
batur ad bellum suscipiendum contra Romanos. Verum ea ne-
cessitudo. i. illa affinitas, & propinquitas. [Leuis dicitur] i. parū
æstimatur. [Pro opibus quisque] Quia quanto quisque maio-
res diuitias habet tanto plures vxores ducit, [Ita] animus multi-
tudine distrahitur. Quia vnusquisque multas habet vxores, a-
morem & affectum non in vnam præcipue, sed in omnes con-
uertit. [Nullam pro socia obtinet] i. nullam charam admodum
habent, sed omnes pariter viles sunt. [Igitur] Quandoquidem
his de causis facile inductus est Bocchus, vt na cum Iugurtha
bellum susceperet contra R. [In locum ambobus placitum exer-
citus conueniunt] Exercitus Iugurthæ, & Bocchi conueniunt in
locum, qui ambobus regibus placebat. In eo loco Iugurtha ora-
tione sua animū Bocchi accendit contra R. dicens. O Bocche,
Romani iniusti sunt, auari & communes hostes omnium. Nul-
lam causam habent, cur bellum, aut tecum, aut mecum, aut cum
alijs gentibus gerant, nisi solam cupiditatem dominandi. Et
propterea omnes gentes, & omnia regna eis contraria sunt.
Nunc contra me bellum gerunt, paulo ante bellum gesserunt
contra Carthaginienses, & etiam contra Persen, regem Macedo-
niæ, & eos regno, & imperio spoliauerunt, post contra ali-
quem populum vel regem opulentissimum bellum susceperēt,
soli dominari volunt. [Accendit] i. incitat. i. dicens Romanos
iniustos profunda auaritia communes omnium hostes. i. esse.
Quam secum, & cum alijs gentibus, s. habeant, videlicet libidi-
ne imperandi. i. dominandi. [Quis] Pro quibus. [Tum sese]
Ordo est. Et dicebat. [Tum sese] i. hostem R. paulo ante Car-
thag. [Item regem Persen] i. hostes fuisse, post pro postea. i. il-
lum ita hostem fore Romanis, vt pro sicut quisque videatur
opulentissimus. [Sese] i. Iugurtham. Nunc ego sum hostis P. R.
quia contra me bellum gerunt, non quia eis aliquam iniuriam
intulerim, sed quia cupiunt auferre mihi regnum Numidiæ,
nam causa belli eorum libido dominandi. [Paulo ante Carth.]
Nam paulo ante Scipio Aemilianus contra Carthaginienses
bellum gesserat, & eos capta, & euersa Carthagine funditus dele-
uerat. [Item regem Persen] Perses rex Macedoniæ fuit, hunc Pau-
lus Aemilius Consul prælio apud Olympum montem com-
missio vicit, captumque cum liberis in Triumphum duxit. In
eo prælio, vt tradit Plutar, xxv. millia hostium caesa sunt biduo,
omnis Macedonia se Aemilio dedit. [His atque alijs talibus di-
ctis] i. cum hæc atque alia talia dixisset, Ad Cirtham urbem ire
deliberant, quia ibi. Q. Metellus prædam, & captiuos, & impe-
dimenta locauerat. [Operæ precium fore] i. rem vtilem futu-
ram, si urbem cepisset. Operæ precium duo significat, aliquan-
do vtile significat, aliquando iocundum. [Aut si dux] Iugurtha
hoc consilio ad urbem Cirtham profectus est, quia existimat,
aut se urbe esse capturum, aut certe coacturum esse, vt Metellus
suis ferret auxilium, atque ita prælio cum eo certaturum. Nam

Iugurtha hoc quærebatur, vt statim vna cum Boccho cum Rom.
prelio certaret, ne Bocchus mutaret animum, & pacem cum R.
faceret. [Callidus] i. astutus. i. Iugurtha. [Id modum] i. tantum-
modo. [Nec moram] i. per moram. [Aliud quam bellum mal-
let] Nam si moram ad dimicandum fecisset, fortasse Bocchus pa-
cem potius quam bellum mutato animo cum Romanis habe-
re quæsiuisset. [Nec alius mallet] i. Bocchus. [Mallet] Magis vel-
let. [Imperator postquam] Dicit, quid fecerit. Metellus postquam
intellexit Iugurtham, & Bocchum reges societa- tem fecisse, dicit
enim Metellum non omnibus locis sicuti consueuerat pugnan-
di copiam hostibus fecisse, sed in locis tutum sibi commodis cū
hoste pugnare decreuisse. [Imperator] Ordo est, imperator non
temere facit copiam pugnandi, atque omnibus locis. i. non facit
copiam pugnandi vti sepe consueuerat iam victo Iugurtha.
[Ceterum] i. sed opperitur reges haud procul à Cirtha, ratus es-
se melius facere pugnam ex commodo cognitis Mauris, quo-
niam is nouus hostis accesserat. [Postquam ille] i. Imperator, co-
gnouit de societate regum. [Temere] Inconsulte, improvide, in-
caute. [Atque omnibus locis] i. & non omnibus locis, sed in lo-
cis tantum sibi commodis. [Ceterum] Ecce quo modo non om-
nibus locis facit copiam pugnandi. Nam castra posuit apud
Cirtham ciuitatem, quam tenebat vt tutior esset. [Reges opper-
tur] i. expectat. [Cognitis Mauris] Prius Mauros novos hostes
cognoscere volebat Metellus, & postea cum daretur oportuni-
tas cum hostibus pugnare. [Cognitis Mauris] Quibus Bocchus
rex imperabat. [Ex commodo] Commodum erat Metello pug-
nam facere, si prius hostes novos cognouisset. [Interim] Ro-
ma] Dicit Metellum literas accepisse ex Roma, quomodo po-
pulus Numidiam prouinciam Mario decreuisset. [Iam antea]
Ipsam consulem factum esse audiverat. [Acceperat] Audiuerat,
intellexerat. [Supra] i. vltra. [Supra bonum, aut honestum per-
culsum est] i. perterritus est, plusquam erat bonum, & honestū.
Nam hac de re, & flauit, & in maledicta prorupit. [Retinere]
Pro retinebat. [Neque moderari] i. non temperabat linguam,
neque abstinere à maledictis. [Vir egregius] Sal. dicit hunc in
ceteris virum egregium fuisse, nisi quod hanc perturbationem
non satis fortiter tulit. [In alijs artibus] i. virtutibus. [Molliter]
i. impatienter. [Quam rem] Alij dicunt Metellum hanc rem
agere iussit, quia superbus erat, alij quia ei iniuriam fecerant.
alij quia ei victoria iam prope parua ex manibus eripiebatur.
Sed reuera, inquit Sal. hanc rem ferre non potuit propter inui-
diam. [Quam rem] i. quod molliter eam perturbationem fere-
bat. [Alij in superbiam vertebant] i. alij superbiam attribuerant,
& imputabant. [Alij bonum ingenium contumelia accessum
esse] i. dicebant. [Contumelia] i. iniuria. [Accessum] Incitatum
intigatum. [Multi] i. dicebant, quod molliter agritudinem pa-
tiebatur. [Iam parua] i. prope acquisita. Nam ferè ipsam Iugur-
tham debellauerat, & prope totum bellum consecerat. [Nobis]
i. mihi Sal. [Magis honore Marij] Et hæc proprie dicitur inui-
dia. Nam inuidia est rebus prosperis proximis dolere, & aduer-
sis lætari. [Igitur] Dicit Metellum legatos misisse ad Bocchum,
qui monerent eum, ne sine causa hostis esset P. R. [Eo dolore
impeditus] Quia hoc dolore impeditus, Metellus bellum ge-
rere non poterat, & propterea legatos misit ad Bocchum, qui cū
eo de pace tractarent. [Stulticia videbatur] Stulticia erat gerere
bellum, cuius gloria ad Marium, perueniret periculum autem
ad se pertinere. [Alienam rem] i. rem ad alium. i. ad Marium
pertinentem tunc, & dicebat, per omnia subauditur dicebat. [Om-
ne bellum sumi] i. suscipi. Facile est suscipere bellum, sed diffi-
cile est finire. [Non in eiusdem potestate] Ille qui potestatem ha-
bet inchoandi bellum, non habet potestatem finiendi. [Quan-
quam opibus suis consideret] Tamen certa pro incertis mutare
non debet. Ille mutet certa pro incertis, qui pro pace bellum
suscepit. Nam quæ habemus in pace sunt certa. Sed incertum
est, quo euentu bellum finiatur. Et ideo, qui sumit bellum ex-
ponit ea quæ habet certa pro incertis, nescit enim quid sit habi-
turum ex bello cuius euentus semper est incertus. [Neu flo-
rentes res suas] i. statum suum integrum, & pulchrum.

IN CVL TVM] Sine legibus. [Cogit] Quia erant dispersi. MARL.
[Ad studium] Fauorem. [Pellicis] Inuitat muneribus. [Id] i. vt
impelleret regem. [Opportunissimum] Valde idoneam. [Cæci]
Obcæcati auaritia, quia sperabant de uictō Iug. posse etiam Boc-
chum superare. [Pro socia] Pro vera vxore. [Viles] Despicabi-
les. [Communes hostes] Quia omnibus quos diuites faciunt ini-
diantur. [Imminuere pacem Bocchi] i. cum Romanis. Interim
dum Metellus præstolatur Iugurtham. [Quibus rebus] Quo-
modo. [Aegritudinem] Anima dolo- em. Nam vt agrotat in

corpore sic aegritudo in animo est, ut ait Cic. 3. Tusc. [Rem alie nam] Prouinciã Mario demandatã. [Incerta] Quia ut ait Annibal apud Liliũ, Melius est certa pax, quam insperata victoria.

GLAREANVS.

ET cum alijs gentibus libidinem imperandi Libidinem in accusandi casu malim, etiam si in auferendi quoque intelligitur. Item paulo post: Vt quisque opulentissimus videatur. Verbum Videatur in videbatur, non recte idem Aldinus codex mutauit. magis placet, quod quidam legunt, Videbitur. [Bocchi pacem imminuere, ne moras agitando aliud quam bellum mallet] Imminuere pro Interrumpere accepisse videtur. Sed pro, Ne moras, idem Aldinus codex habet, Ne mox agitando, quæ lectio melior est, si Agitando pro cogitando accepit.

ASCENSIVS.

IVGURTHA) Post digressionem ad historiam reuersus commemorat ut Iugurtha à Boccho Maurorum rege supplicias, & societatem petijt, atque obtinuit, dicens Iugurtha postquam amissa Thala. i. vrbe fortissima, putat nihil satis firmum contra Metellum, profectus cum paucis peruenit per magnas solitudines ad Gerulos appositorie genus hominum ferum. i. more ferarum indomitus, & incultum, & ignarum eo tempore. i. tunc adhuc, nominis Rom. & coegit. i. compulit, & congregauit in vnum. i. locum, aut exercitum multitudinem in eorum. i. Gerulorum, ac consuefacit. i. consuetos efficit paulatim. i. sensim, & pedetentim, habere ordines. i. militares in agmine atque acie seruandos, & sequi signa. i. vexilla, & obseruare. i. animaduertere imperium, hoc est quid, & quando imperaretur, item facere alia militaria. i. quæ ad militiam pertinebant. Præterea. i. insuper Iugurtha pellicit. i. perfecte allicit, & attrahit ad studium. i. fauorem sui. Ipsi Iugurthæ proximos, aut sanguine, aut familiaritate, Bocchi regis. i. Mauritanæ, muneribus magnis quæ tunc misit, & promissis maioribus. i. post modum mittendis, quibus. i. quibus adiutoribus, ipse aggressus. i. insidiosè accedens regem. i. Bocchum, impellit sup. eum, uti. i. ut incipiat bellum aduersus R. [Id fuit] .i. factum, aut contingit ea gratia. i. propterea facilius, & pronius. i. inclinatus quod Bocchus miserat in initio huius belli, legatos R. petitiu. i. qui petant. i. a senatu, & P. R. Fœdus, & amicitiam, quam rem. i. quam petitionem Bocchi, opportunissimam. i. maxime congruam Romanis, bello incepro contra Iugurtham pauci. i. nobiles corrupti ab Iugurtha, impediuerant exidentes cæci auaritia, quis. i. quibus mos erat vendere omnia honesta, & inhonesta. i. sine discrimine. Orator diceret potius mos vendendi, verum hic respicit ad verbum erat cum quo etiam diceretur moris. Etiam. i. insuper filia Iugurthæ nupserat Boccho, verum ea necessitudo. i. necessitas coniunctionis ex affinitate, ducitur. i. reputatur, leuis. i. parui momenti apud Numidas, & Mauros, quod singuli habeant quamplurimas vxores quisque pro opibus suis. i. iuxta opes suas. i. quotquot possit sustentare, sicut & adhuc dicuntur habere, alij denas alij plures. Sed reges, sup. habent eo. i. tanto amplius. i. copiosius sup. vxores, quo sup. plures opes, ita animus. i. affectio, & amor, dilahitur. i. in diuersa trahitur & dissipatur, multitudine. i. vxorum, & nullam obtinet pro socia, hoc est conthorali æquali sorte. i. pro vera coniuge, & ita omnes sunt pariter. i. pariformiter, & indifferenter, vires. i. vili precio æstimatæ. Igitur, quia consenserat bellum gerere cum Iugurtha contra Romanos, exercitus. i. amborum conuenient. i. coeunt in locum placitum ambobus. i. regibus. [Ibi in eo loco, fide] .i. sancta promissione de seruanda fidelitate data, & accepta. i. mutuo: Iugurtha accendit animum Bocchi oratione. i. continente sequentes sententias non tamen eadem verba Romanos iniuitos, & auaritia profunda, q. d. sine fundo immanis, & inexplabili, esse hostes communes. i. Boccho, & sibi, hoc est Iugurthæ, & illos habere eandem causam belli cum Boccho, quam secum, & cum alijs gentibus. i. libidinem imperandi, quasi velint omnium imperio potiri, utpote quis. i. quibus, omnia regna sunt aduersa, hoc est contraria. Et dicebat sup. sese, hoc est seipsum supp. esse hostem Romanis, tum. i. tunc, hoc est pro eo tempore quo ea dicebat Carthaginenses sup. fuisse hostes paulo ante, quia iam delituerat, item Persen regem. i. Macedoniæ deuictum, & in triumphum deductum à Paulo Aemilio Macedonico fuisse etiam paulo ante hostem Romanis. Et dicebat sup. quemlibet fore. i. futurum esse ita hostem R. uti. i. quemadmodum videatur post

.i. deinceps opulentissimus. i. ditissimus quo dicto significat Romanos publicos latrones, & tyrannos, & omnibus aliquid possidentibus inimicos, ad quam rem callida inductione vitur à tribus temporibus à præterito per Carthaginenses, & Macedones, à præterito per se, & à futuro per Bocchum (nisi prospexerit) & quemlibet alium. [His atque alijs] Ostendit quantum potuit oratio Iugurthæ dicens. Bocchus, & Iugurtha constituunt. i. diem aut potius locum conueniendi ad oppidum Cirtham. i. nomine his atque alijs talibus. i. eiusmodi cohortantibus, quod. i. quia aut eo quod Q. Metellus. i. imperator Romanus, locauerat ibi. i. Cirthæ, prædam. i. spolia, captiuos. i. Numidas, & impedimenta. i. sarcinas militares, ut sunt machinæ, & arma militaria tam ad bellum, quam ad victum necessaria, quæ dicuntur impedimenta quod impediunt militum propè rationem dum cum eis migrant. Ita. i. & sic Iugurtha ratus sup. erat fore operæ precium. i. vtile habens secum precium operæ. i. laboris, aut capta vrbe. i. aut ideo quod forte vtriusque exercitus caper æqui posset vrbe aut sese. i. seipsum, hoc est ambos reges certaturos prælio cum Romanis, si dux Rom. i. Metellus venisset suis. i. dedititijs Cirthenisibus auxilio, in auxilium. Nam Iugurtha callidus festinabat. i. festinando intendebat, modo. i. solummodo id. i. imminuere pacem. i. causam pacis Bocchi. i. cum Romanis ne Bocchus agitando moras. i. per dilationem, prius, quam pax esset violata mallet aliud quam bellum, hoc est pacem. [Imperator] Ostendit quid contra egerit Metellus dicens. Imperator. i. Metellus, postquam cognouit de societate regum. i. Bocchi, & Iugurthæ non facit temere. i. inconsulte, neque vit. id est quemadmodum consueuerat. i. facere, Iugurtha iam sape victo, copiam, id est facultatem pugnandi, omnibus locis in quibuscunque Iugurtha vellet. [Ceterum] .i. sed opperitur, id est expectat reges castris munitis. i. fossa, & vallo haud procul à Cirthia, ratus. i. arbitrans melius esse, Mauris cognitis, hoc est postquam cognouerit Mauros sacre pugnam ex commodo. i. suo, quoniam is. i. Maurus accefferat hostis nouus, & ira cognitus. [Interim] .i. interea dum pro commodo suo moram traheret, fuit certior. i. factus Rom. i. ab vrbe per literas, provinciam Numidiam esse datam. i. assignatam Mario nouo consuli, nam acceperat, hoc est intellexerat antea, sup. Marius esse factum consulem. Quibus rebus Metellus percussus supra bonum atque honestum. i. ultra quam bonum, aut honestum erat neque tenere pro tenebat lacrymas, neque moderari, hoc est moderabatur, seu restrainabat linguam à conuitio, seu maledicto, quia existens vir egregius in alijs artibus pati. i. patiebatur, ægri tudinem. i. dolorem animi, nimis molliter. i. muliebriter. [Quam rem alij vertebant in superbiam] .i. Metelli, alij sup. dicebant bonum. i. nobile & ingenuum, ingenium esse accensum. i. ita contumelia sillata. Multi sup. dicebant id eum facere quod victoria iam parta. i. acquisita, eriperetur ex manibus. i. eius. [Satis cognitum est nobis illum] .i. Metellum exercituum esse magis honore Marij. i. æmuli sui, quam iniuria sua. i. vbi facta, neque fuisse, laturum tam anxie. i. tam afflictum, & moleste si provincia. i. Numidica adempta. i. Metello traderetur alij quàm Mario. [Igitur eo dolore] Ostendit quomodo Metellus inuidia victus cepit negligentius agere ne aduersario suo gloriam pareret aut operam nauaret. Vnde patet liuorem etiam in summis viris locum inquirere, dicit itaque. [Igitur Metell. Imperat.] .i. à bona operatione, quia difficile est nolentem, aut inuidentem bene operari, eo dolore quem conceperas ex prælatione Marij, & quia videbatur stulticia. i. pertinere ad stultitiam curare supple cum suo. i. proprio periculo, rem alienam. i. triumphum aut victoriam Marianam, misit legatos ad Bocchum regem Mauritanæ, postulatam. i. ad postulandum. i. iuste petendum, ne fieret hostis P. R. sine causa. i. sine offensione ab eo habita & sup. dictum, aut dicturos, tum. i. insuper, Bocchum supp. habere magnam copiam. i. facultatem, & occasionem vberam, amicitia societatis coniungenda. i. cum P. R. quæ. i. societas & amicitia foret. i. esset futura, potior. i. melior & vtilior bello. i. quod bellum, & sup. dicturos, quamquam ipse confideret opibus. i. potentijs & diuitijs suis tamen non debere. i. quod non debet mutare certa. i. bona ex amicitia Romana per quam sua tutaretur, pro incertis. i. præmij ab Iugurtha expectandis si forte victor euaserit, & sup. dicturos, omne bellum sumi. i. alsum & inchoari facile. i. sine difficile. i. sine difficultate, ceterum. i. sed, desinere. i. finire, ægerrime. i. cum summa difficultate & initium, eius. i. belli, & finem non esse in potestate eiusdem, quia non semper nec quis qui incipere bellum potest, potest etiam cum commodo suo finire, quia dicturos supple misit licere. i. permissi & concedi,

antea

SOLVS

V
mili, d
est con
[Temp
tur. [Ex
lebat, v
prolon
Boccho
tello in
est de r
prouinc
quema
institue
num co
rit, ex L
nibus c
pop. cor
tu, & ar
miserit
sit. [At
ctabat,
diximus
atque fe
do). i. al
ctare) P
videlicet
illis. i. n

concedi, cuius .i. cuiuslibet etiam ignauo .i. inuiti ad rem gerendam, incipere. s. bellum, autem pro sed, bellum supple deponi .i. absolui, cum .i. quando victores velint. [Proinde] .i. ideoque supple dictum, aut admonitum misit, vt supple ipsa consuleret .i. prospiceret & prouideret consilio, sibi, & regno supple suo neu. .i. neue: misceret res. .i. opes suas florentes .i. in vigore, existentes cum supple rebus, Iugurthæ perditis. .i. penè accisis & imminutis ac desperatis.

AD ea rex satis placide verba facit, sese pacem cupere, sed Iugurthæ fortunam misereri, si eadē illi copia fieret, omnia conuentura. Rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo saepe ab vtroque missis, remisissiq. nuncijs tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, vt supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei prouinciā Numidiam populus iussit: * ante iam infestus nobilitati, tum vero multus atq; ferox instare, singulos modo, modo vniuersos lædere: dicitare sese consulatum ex victis illis spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia. interim quæ bello opus erant prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis & regibus locijsq. arcesse. præterea ex latio fortissimum quenq; , plerosq. militiam, paucos fama cognitis accire: & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci. neq; illi senatus, q̄q̄ aduersus erat, de vllō negotio abnuere audebat. Ceterum supplementum etiam lætus decreuerat: quia neque plebe militiam volente putabatur Marius aut belli vsum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata, tantalibido cū Mario eundi plerosque inuaserat: sese quisque præda locupletem fore: victorem domum rediturum: alia huiuscemodi animis trahebant. & eos non paulum oñone sua Marius arregerat. nam postquam omnibus, quæ postulatuerat, decretis, milites scribere vult, hortandi causa simul & nobilitatem, vti consueuerat, exagritandi, concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo disseruit.

Verba facit. .i. respondit. [Fortunarum] .i. status. [Eadem copia]. Liungendæ societatis cum P. R. [Ille] .i. Iugurthæ. Omnia, inquit, conuenient, si ita Iugurthæ, sicuti mihi, detur copia iungendæ societatis cum Pop. R. Conuenire est concordem esse. [Ille] .i. Boechus. [Probare] .i. probabat. [Tempus procedere] .i. tempus procedebat, siue progrediebatur. [Ex Metelli voluntate bellum intactum trahi] Metellus volebat, vt bellum non attingeretur. [Trahi] .i. trahebatur, hoc est prolongabatur. Nam Metellus cupiebat pacem facere, cum Boccho. [At Marius] Sal. hucusque dixit de rebus, gertis à Metello imperatore in bello Iugurthino nunc deinceps dicturus est de rebus C. Marij, qui consul factus à plebe, vt Numidiam prouinciā extra sortem acciperet iussu populi. Dicit igitur quemadmodum C. Marius apparatus belli summa diligentia instituerit, milites ex decreto senatus ad supplementum legionum conscripserit, auxilia à populis, & regibus socijs accersierit, ex Latio fortissimum quenque acciuerit, deinde paratis omnibus cohortandi gratia, & nobilitatem exagritandi, aduocata pop. concione orationem habuerit. Post stipendio, commectū, & armis oneratis nauibus, Manlium legatum in Africam miserit, ipse paulò post cum magno numero militum secutus sit. [At Marius] Ita quidem Metellus cum Boccho de pace tractabat, sed Marius factus consul à plebe cupientissima, vt supra diximus iam ante infestus nobilitati, vero, pro sed, tum multus atque ferox instare pro instabat. [Et lædere] Pro lædebat. [Modo] .i. aliquando singulos, modo .i. aliquando vniuersos. [Et dicitare] Pro dicitabat sese cepisse ex illis victis spolia, consulatum videlicet, præterea .i. dicitabat alia magnifica pro se, & dolentia illis .i. nobilibus, postquam populus iussit ei Numidiam pro-

uinciam. hic est ordo. Sensus autem satis patet. [Postquam] Inquit ipse Marius factus est consul, & Numidiam prouinciā accepit, iussu populi, data sibi opportunitate lædendi nobiles, quibus semper fuerat aduersus, aliquando singulos, aliquando vniuersos lædebat gloriabaturque, se pugnasse cum nobilibus, & eos vicisse, & ex illis victis magnifica spolia, reportasse, videlicet, consulatum. [Postquam ei Numidiam prouinciā populus iussit] Aduertendum est, quia populus proprie dicitur iubere. Senatus dicitur decernere. [Infestus nobilitati] .i. aduersus, contrarius, inimicus. [Tum] Pro tunc. Antea quidem erat infestus, sed tunc multo magis, quia facultatem, & opportunitatem lædendi habebat. [Multus] .i. vehemens. [Distare] Frequenter dicebat, & iactabat, & dicebat sese cepisse spolia ex illis nobilibus victis, & quæ spolia? consulatum. In hoc certamine ciuili, in quo Marius cum nobilitate certauit, victor exitit Marius, & ex nobilibus victis spolia reportauit magnifica, videlicet, consulatum. Marius enim cum nobilitate certauit, quia & nobiles, & Marius ignobilis petebant simul consulatum. Sed in hoc certamine petendi, Marius exitit victor, quia factus est consul, repulsi nobilibus. [Spolia cepisse] Verba sunt glorioso militi, & imperatori conuenientia. Est enim translatio sumpta à militibus, qui ex hoste victo spolia reportant. Nam victor victum armis spoliatur, & ea cum gloria reportat. [Magnifica] .i. gloriosa, & in laudem suam redundantia. [Et illis dolentia] .i. nobilitati. [Intertum] Videlicet dum Marius ita nobiles dicitis, factisque læcessit. [Quæ bello opus erant prima habere] .i. in primis, & præcipue parabat ea quæ ad bellum pertinebant. [Prima habere] Pro habebat. .i. prima curabat. [Postulare legionibus supplementum] Hoc est postulabat à senatu, vt sibi concederet, vt milites conscribere posset ad explicandas legiones, quæ longo bello diminutæ erant. Iustus numeros legionum ante C. Marium ex qua tuor millibus militum constabat, primus C. Marius legionem instituisse dicitur sex militum, & ducentorum militum. Auxilia enim C. Marius ex decreto senatus, populus & regibus, qui erant socij P. R. scribebat, vt sibi mitterent auxilia peditum & equitum. [Præterea] Accire, pro acciebat, quenque fortissimum ex Latio, & acciebat, plerosque cognitos militiam, paucos cognitos fama, vbi quenque præstantem in re militari vnum audiebat, eum continuo ad se venire iubebat hortabaturque, vt secum ad id bellum gerendum proficisceretur. [Accire] .i. aduocabat, ad se venire iubebat. [Ambiando] Non imperando, sed blandiendo cogebat eos secum ad bellum proficisci, qui ad militiam de iure compelli non poterant. [Cogere omnes emeritis stipendijs secum proficisci] Illi dicuntur emeriti stipendijs qui debita tempora militiam compleuerunt, & hi contra voluntatem suam ad militiam compelli non possunt, tamen hos Marius blandiendo cogebat secum proficisci. [Neque illi sen.] Dicit senatum nihil Mario ausum fuisse denegare quanquam ei esset aduersus. Marius postulauit supplementum legionibus. Senatus decreuit. [Ceterum supplementum etiam lætus decreuerat] Dicit Sen. non solum non inuitum, sed etiam lætum supplementum decreuisse, non quia diligeret Marium, sed quia putabat Marium beneuolentiam populi, & fauorem esse amissurum. [Propter supplementum] videlicet, dum ad militiam plebeios homines nolentes, & resistentes cogeret. Ordo est. [Ceterum] .i. sed senatus etiam lætus decreuerat supplementum quia Marius putabatur esse amissurus, aut vsum belli, aut studia vulgi, ple. non volente militiam. Plebs militiam recusabat, & nisi cogeretur ad bellum gerendum ire nolbat. Senatus ergo lætus supplementum decreuit, hoc intra se putans. Marius necesse est, vt aut milites ex plebe scribar ad supplementum, aut non scribar. si scripserit milites in odium plebis recideret, dum eos nolentes ad militiam per vim cogere vult si non scripserit, bellum gerere non poterit, & ita nullam gloriam in suo consulatu comparabit. [Neque volente militiam] .i. plebs nolente, & recusante militiam, vt supra dixit senatus prouinciā regebat, equester ordo vectigalia administrabat. Plebs bella gerebat. Sed plebs festina continuo vsu bellorum, in quibus superioribus temporibus versata erat, nunc quietem petebat, & militiam recubabat. [Aut belli vsum amissurus] Si milites non scriberet. [Belli vsum] .i. exercitacionem belli, hoc est putabatur bellum non esse gesturus. [Aut studia vulgi] .i. beneuolentiam pop. videlicet, si milites scriberet, & nolentes cogeret ad militiam. [Sed ea res] Dicit senatum frustra hoc sperasse, quia remouebat militiam, sed omnes desiderabant ire cum Mario, vniuersique sperabat se præda locupletem fore, & victorem domum rediturum esse. [Alia huiuscemodi] .i. alia similia. [Animi] .i. plebis ani-

mi trahebant .i. animi volebant, & cogitabant. [Oratione sua] Quæ inferius describitur. [Et exerat] .i. in spem excitauerat. [Nam postquam] Ordo est. Marius aduocauit concionem populi, simul .i. & causa hortandi, & causa exagitandi nobilitatem, vt consueuerat postquam vult scribere milites, decretis omnibus, quæ postulauerat. [Decreti] .i. à senatu, quia quidquid postulauit Marius, senatus concessit.

MARL. **COPIA** Pacis facultas. [Omnia conuentura] Futuram pacem. [Cupientissima] Fauentissima. [Prouinciam] .i. administrandam. [Emeritis stipendijs] Cum donati essent agris, & missione honesta. [Trahebant] Voluebant animis.

GLAR. **DICITARE** sese consulatum ex victis illis quasi spolia cepisse. Quidam codices illud Quasi, habebant ante verbum Illis. Aldinus codex prorsus omittit. Ego post Illis, ponendum puto, atque ita habebat vetustus codex. [Quia neque plebe militiam volente] Vide vt mire vitur coniunctione Neque Nā, Neque volente pro Nolente accipitur, & verbum Purabatur, manet affirmatiuum. Statim post, Sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum. Vetustus codex habebat Et, post Fore, quod placet, ne quis verbum Fore, cum participio Rediturum connectat. Vide etiam num Aliaque, cum coniunctione legendum, quod necesse non existimamus.

ASC. **REX** .i. Bocchus facit verba .i. respondet ad ea. dicta aut monita Metelli placide .i. benigne, videlicet sese cupere pacem .i. cum P.R. sed misereri fortunarum Iugurthæ. Si eadem copia, hoc est facultas coniungendæ societatis, & amicitia: cū P.R. fieret Iugur. dixit sup. omnia conuentura sup. inter ipsos, hoc est in nullo controuersiam futuram nec inter se verbum vllum commutatos. Imperator. f. Metel. mittit rursus legatos contra postulata Bocchi. i. qui dicerent non omnia esse iusta quæ ab eo postularentur, & ille. f. Bocchus probare, hoc est approbat dicta Metelli parum, & abnuere, hoc est abnuere alia, & tempus procedere .i. procedebat, & transigebatur eo modo nuncijs missis, & remissis sæpe ab utroque, & bellum trahi, hoc est trahebatur intactum ex voluntate Metelli, hoc est sicut summopere cupiebat Metellus, ne aut Mario proficiat, aut famam perdat. [At Marius] Prosequitur insolentiam Marij qui vbi consul creatus est superbe, & in nobilium concumeliam dicebat, ac faciebat omnia. Vnde dicit: At, hoc est sed, Marius factus consul vt diximus supra, plebe supp. existente aut à plebe cupientissima, postquam populus iussit ei Numidiam prouinciam sup. gubermandam, iam antea infestus .i. qui extiterat antea infestus nobilitati, tum vero .i. tunc maxime vbi factus est consul, & imperator tanti belli, ipse multus .i. immodicus, & vehemens ac immodestus, & ferox .i. per insolentiam, & sauitiam, instare .i. instabat ledere modo singulos. f. nobilium, modo .i. interdum vniuersos, & dicitare .i. dicebat, hoc est frequenter dicebat sese cepisse consulatum quasi spolia, ex illis victis, alij habent inuitis, sed minus quadrat. spolia enim victis abstrahuntur, & dicebat præterea alia magnifica .i. iactatoria verba pro se .i. pro virtute extollenda, & dolentia .i. dolorem excitantia, illis .i. nobilibus. Interim .i. interea loci, habere .i. habebat existimabat prima .i. præcipua, & potissimum, sibi curanda quæ erant opus bello .i. ad bellum Iugurthinum, postulare .i. postulabat supplementum legionibus. f. occisis, & detritis, seu imminutis caede, & morbo, & accersere .i. aduocabat à populis, & regibus, & socijs .i. Romani imperij auxilia .i. auxilios milites. Præter ea accire .i. accibat, seu acciebat .i. aduocabat ex latio fortissimum quemque .i. omnem præcipue fortem, & acciebat plerosque cognitos militia, quia cum ipsis militauerat, & paucos cognitos fama .i. per famam, & ambiendo .i. blande orando, & ostentando beneuolentiam suam in eos, & præmia parata, cogere .i. cogebat instantia precum non imperio homines emeritis stipendijs .i. quibus stipendia erant emerita, nec amplius merenda, cum ob senium essent requie ac rude donati, cogebat tamen eos proficisci in bellum. Neque senatus quantum erat aduersus .i. contrarius illi audebat abnuere .i. refragari, aut negare etiam nutu, illi quidquam. Ceterum .i. sed insuper, decreuerat .i. decreto ad iudicauerat, illi supplementum. f. legionum, etiam lætus .i. volens ac iubens, quia Marius putabatur amissurus .i. q. posset amittere, aut vsum belli, aut studia .i. fauorem vulgi, & hoc plebe neque .i. non volente .i. refugiente militiam .i. exercitium belli, sed ea res .i. quod propter repugnanciam plebis Marius ammitteret vsum belli, aut fauorem plebis, fuit sup. sperata. f. à patribus frustra .i. in vanum, tanta .i. tam vehemens libido .i. voluntas eundi. f. in bellum, cum Mario inuaserat plerosque, quæ animi plebis trahebant .i. meditantur

& secum reputabant quisque sup. trahebat in opinionem, sese fore .i. futurum esse ex victoria Mariana, locupletem .i. diuitem præda & rediturum sup. esse domum victorem, alia huiusmodi. Sunt qui legant animos vt sit ordo, quisque sup. sperabat, aut dicebat sese fore locupletem & rediturum esse domum victorem, & alia huiusmodi trahebant .i. attrahebant animos .i. eorum, & Marius arrexerat .i. attentos fecerat eos non paululum immo multum, seu plurimum oratione, hoc est adhortatione sua oratoria habita in concione sequenti. Nam postquam omnibus quæ postulauerat, decretis .i. postquam omnia quæ postulauerat erant decreta, hoc est decreto senatus illi concessa, sed melius sonat ablatiu, vt subauditur existentibus sic, sed omnibus quæ postulauerat existentibus decretis, hoc est decreto concessit, postquam vult scribere. f. ad supplementum legionum, milites causa hortandi supple eos, & simul .i. pariformiter supp. causa exagitandi .i. vexandi & molestia frequenti afficiendi, aduocauit concionem .i. multitudinem populi .i. Romani deinde .i. postquam conuenerant, diseruit, hoc est orauit disereque dixit ad eos, hoc modo. Quæras autem quomodo diseruerit quem dixerat supra magis armorum quam literarum peritum, & non Græcis literis, sed militaribus artibus imbutum, dicam quod facundia naturali præditus & exercitio strenuus id potuerit.

ORATIO MARIJ.

Cio ego Quirites, plerosque non isdem artibus imperium à vobis petere: & postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse: deinde per ignauiam, & superbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur: nam quo vniuersa resp. pluris est, quam consulatus, aut Prætura: eo maiore cura illam administrari, quam hæc peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo vestro beneficio negocij sustineam. Bellum parare, simul & arario parcere: cogere ad militiam eos quos nolis offendere: domi forisque omnia curare: & ea agere inter inuidos, occurrentes, factiosos: opinione Quirites asperius est. Ad hoc, alij si deliquere, vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & affinitum opes, multæ clientele, omnia hæc præsidio adfunt. Mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est virtute & innocentia tutari: nam alia infirma sunt. & illud intelligo Quirites, omnium ora in me conuersa esse, æquos, bonosque fauere: quippe beneficia mea rep. procedunt. nobilitatem locum inuadendi quærere. Quo mihi acrius adnendum est, vt neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pueritia fui, vt omnes labores, pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea vt accepta mercede deferam: non est consilium Quirites. Illis difficile est in potestatis temperare, qui per ambitionem sese probos simul lauerunt. Mihi qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex consuetudine in naturam veritur. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis. quam rem nobilitas ægerrime tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit. Sicquem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negocium mittatis hominem veteris profapia, ac multarum imaginum, & nullius stipendij, scilicet vt in tanta re ignarus omnium trepidet: festinat: sumat aliquem ex populo monitorem officij sui. Ita plerumque euenit, vt quem vos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. Atqui ego scio Quirites,

tes, qui postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, præsteri homines. Nam gerere quam fieri tempore posterius, re atq; vsu prius est. Comparate nunc Quirites, me hominem nouum cum illorum superbia. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia gesi: quæ illi literis, ea ego didici militando. Nunc vos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam, ego illorum ignauiam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. quanquam naturam vnam, & communem omnium existimo: sed fortissimum quenque generosissimum. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiæ quærit posset, me ne an illos ex se gigni maluerint, quid responsuros creditis? nisi sese liberos, quam optimos voluisse? quod si iure me despicunt, faciunt idem maioribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Inuidet honori meo, ergo inuideant labori & innocentia, periculis etiã meis, quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnunt: ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expectant, voluptatem, & præmia virtutis. Atq; etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. Nam quanto vita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet, maiorum gloria posteris quasi lumen est: neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior Quirites. Verum id, quod multo præclarior est, mea facta mihi dicere licet. Nunc videte, quæ iniqui sint: quod ex aliena virtute sibi arrogat, id mihi ex mea non concedunt. scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est, quam certe peperisse, quam acceptam corrupisse melius est. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere velint, abunde illis facundam & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vosq; maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi sententia lædere nulla oratio potest: quippe vera necesse est prædicent: falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negocium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum poenitendum sit. Non possum fidei causa imagines, neque triumphos, aut consulatum maiorum meorum ostentare. At si res postulet, hastas, vexillū, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. Hæc sunt meæ imagines: hæc mea nobilitas: non hæreditate relicta, ut illa illis: sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæsiui. Non sunt composita verba mea. Parui id facio. Ipsa se virtus satis ostendit. Illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerant. At illa multo optima reip. doctus sum. hostem ferire: præsidia agitare: nihil metuere, nisi turpem famam: hyemem & ætatem iuxta pati: humi requiescere: eodem tempore inopiam

& laborem tolerare, His ego præceptis milites hortabor. Neque illos arctecolam, me opulenter: neque gloriam meam labore illorum faciam. Hoc est vtile, hoc ciuile imperium. Nanque cum tu per molliem agas, exercitum supplicio cogere. id est dominum, non imperatorem esse. Hæc atque alia maiores vestri faciendoseq. remq. publ. celebrare. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum emulos cõtemnit: & omnes honores non ex merito, sed quasi debitos à vobis repetit. Ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram, virtutem non reliquere. neque poterant, ea sola neque datur dono, neque accipitur, Sordidum me, & incultis moribus aiunt, quia parum scire conuiuium exorno: neque histrionem vllum, neque pluris precij coquum, quam villicum habeo quæ mihi libet confiteri Quirites. Nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis viris, ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire: omnibusque bonis oportere plus gloria, quàm diuitiarum esse: arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod charum æstimat, id semper faciunt: ament: potent: vbi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiujs, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis, sudorem, puluerem & alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum non est ita. Nam vbi se omnibus flagitijs dedecorauere turpissimi viri: bonorum præmia ereptum eunt. Ita iniustissime luxuria & ignauia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officunt: reip. innoxia cladi sunt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei non illorum flagitia poscebant, respondi: pauca de re loquar. Primum omnium bonum habetote de Numidia animum Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt omnia remouistis, auaritiã, imperitiã, atque superbiam. Deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed me hercule magis strenuus, quàm felix. Nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, & capesite remp. neque quenquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, aut in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero: me, vosque in omnibus rebus iuxta geram, & profecto Dijs iuuantibus omnia matura sunt. victoria, præda, laus. quæ si dubia, aut procul essent: tamen omnes bonos reip. subuenire decebat. Etenim nemo ignauia immortalis factus est. neque quisquam parens, liberis, uti æterni forent, optauit. magis uti boni, honestique vitam exigerent. Plura dicerem Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuus abunde dictum puto.

S O L D V S .

SCIO ego Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, & postquam adepti sunt gerere) Hæc oratio posita est in genere demonstratiuo. Est autem genus demonstratiuum quod attribuitur in alicuius certæ personæ laudem, vel vituperationem, hæc autem oratio, & laudem Marij, & vituperationem continet nobilitatis, dicit enim se non maiorum suorum imaginibus, aut splendore, sed propria virtute consulatum petiuisse, eademque virtute illum administraturum,

turum, neque facturum esse, quemadmodum plerique facere solent, qui a populo petunt imperia, industrios se, & humiles, ac modestos præbent, sed postquam adepti sunt id, quod petunt, superbi sunt & ignaui. [Scio] Ordo est. Ego scio, plerisque non eisdem artibus petere imperium a vobis, & gerere. f. illud imperium, postquam sunt adepti. illud imperium, ac si diceret. O Quirites, ego scio, multos decipere vos, quia alijs artibus vtuntur, dum a vobis petunt imperia, & alijs artibus vtuntur, dum administrant ea imperia. Nam dum petunt, vtuntur humilitate, modestia, & se ostendunt esse industrios, sed postea dum administrant ipsa imperia, quæ sunt a vobis consecuti, vtuntur superbia, & ignaui, & ita decipiunt vos. Ego autem aliter faciendum esse censeo, nam maiore cura, & industria existimo esse administranda imperia, quam petenda. [Imperium] Consulatus, & prætura proprie dicuntur imperia aperte hoc loco Salut. ostendit, nam paulo post dicit. Nam quanto pluris est vniuersa resp. quam consulatus, aut prætura, totum hoc referens ad id, quod prædixerat. Scio ego Quirites plerisque non eisdem artibus imperium a vobis petere. [Primo] .i. in prima re, videlicet, dum petunt imperium. [Industrios] Ingenio, & vsu exercitatos. [Supplices] .i. humiles. [Modicos] Modestos, moderatos esse, subaudi a superioribus. [Deinde] .i. postquam adepti sunt, & administrant imperia. [Per ignauiam] Quæ est contraria industria. [Et superbiam] Contraria ei, quod dixit supplices. [Aetatem agere] .i. viuere. [Deinde] Subauditur scio, & hos mores peruersos innuit esse nobilibus. [Sed mihi contra videtur] .i. sed mihi videtur contra. Illi in petitione magistratum virtutes ostendunt. in administratione vero vitia demonstrant cum administratio ipsa ad totam rempub. pertineat, vt propterea mihi videantur maiore cura esse administranda imperia quam petenda. [Illam] .f. rempub. [Quam hæc] .f. consulatum, & præturam. [Neque me fallit] Hoc est, & scio, & intelligo quantum onus sustineam cum honore. Consulatus est maximum vestrum beneficium, quod in me contulistis, sed administratio ipsa consulatus est magnum negocium, & magnum onus. Ordo est. Neque fallit me quantum negocij sustineam, cum maximo vestro beneficio. [Bellum parare] Declarat difficultatem, & onus administrationis consulatus. Ordo est. O Quirites est asperius opinione parare bellum simul, & parcere ærario, & cogere ad militiam eos, quos nolis offendere, & curare domi, & foris omnia, & agere ea inter inuidios occurrentes, & factiosos. Sensus pater. Est, inquit, difficilius, quam quisque opinari posset, facere id, quod facio ego, videlicet parare bellum, & nolle facere sumptum, cogere eos ad militiam, quos nollem offendere, denique totam rempub. administrare, inter inuidios, & inimicos. f. nobiles. [Ærario parcere] Quia nollem ærarium grauare. [Cogere eos] .f. plebeios. [Quos nolis offendere] .i. quos nollem lædere, quia mihi sunt amici, nam ego ab eis factus sum consul. Et est honesta locutio id, quod primæ personæ conuenit, ad secundam transferre, vt hoc loco, quos nolis offendere. i. quos nollem offendere. [Domi forisque] .i. pacem, & bello, Romæ & in exercitu. [Occurrentes] Obuiantes, resistentes. f. nobiles. [Asperius opinione] .i. difficilius, quam quisquam opinari posset. [Ad hæc] .i. præterea. Ac si diceret aperte, Est quidem mihi difficile gerere consulatum ob eas causas, quas ante dixi. Sed est etiam alia causa quare administrare, & gerere consulatum sit mihi difficilius, quam alijs, quia si quid offendo, autem si quid non recte facio, nihil habeo, quod me defendat. Sed alijs, videlicet nobiles, si non recte consulatum administrant, tolerantur propter veterum nobilitatem, & propter præclara gesta maiorum suorum, & propter opes ingentes, & clientelas, ego nihil horum habeo ad defensionem mei, sed oportet, vt me ipsum, & facta mea propria virtute defendam. [Ad hæc] Ordo est, Omnia hæc ad sunt præsidio, videlicet vetus nobilitas, & fortia facta maiorum. f. suorum, & opes cognatorum, & affinium, & multa clientelæ, dico ad sunt præsidio. Si alijs deliquere. [Si alijs] .f. nobiles, videlicet, si in administratione consulatus, non ita se recte gerunt, si errant in aliqua re si quid offendent. [Vetus nobilitas] Quia orti sunt ex veteri profapia, & nobili genere, & ideo tolerantur, si quid delinquant. [Maiorum fortia facta] Quia maiores eorum rempub. præclare administrarunt & multa præclara facinora gesserunt. [Opes cognatorum, & affinium] Nemo eos audeat impugnare, quia habent cognatos, & affines potentes, ac diuites, & ita delicta, & errata eorum impunita relinquuntur. [Multa clientelæ] Non solum habent cognatos, & affines potentes, sed etiam habent multos clientes, qui in omni periculo eis opulentur, eosq. de-

fendant, & propterea timentur, nec aliquis eos impugnare audeat. Clientelæ dicitur multitudo clientum, clientes autem dicuntur, qui sub patrocinio alicuius positi sunt, sicuti clientes M. Tullij Cic. fuerunt, quia Cicero causam Siculorum contra Verrem suscepit, atque defendit. Cicero patronus fuit Siculorum, Siculi clientes. Qui defendit aliquem in iudicio, dicitur patronus, qui defenditur, dicitur cliens: & sicuti clientes a patrono in iudicio defenduntur, ita postea clientes patronum in omni periculo tutantur, atque defendunt. Marius autem ex hoc loco nobiles trahit in inuidiam. Nam vt ait Cic. in inuidiam trahimus aduersarios, si vim, potentiam, factionem, diuitias, in continentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitates, affinitates aduersariorum proferemus, hæc omnia ferè a Mario posita sunt. [Mihî spes omnes] Omnes inquit spes mihi posita sunt in me ipso. Ac si diceret, Ego non habeo vnde sperem auxilium aliquod si delinquo, si erro, nisi in me ipso. Et quia non habeo, vnde sperare possim auxilium, si delinquerem, virtute curabo, vt non delinquam si recte consulatum administrarem. Et hoc est, quod dicit. [Mihî] Ordo est, Omnes spes sunt sitæ mihi in memet, quas. f. spes est necesse. f. mihi tutari ingenio, & virtute, nam, pro quia alia sunt infirma. Ego habeo spem, vt recte geram consulatum, & hæc spem virtute, & ingenio curabor, quia ingenio, & virtute curabo vt recte administrarem consulatum, & non offendam, aut delinquam in aliqua re. Nam si non recte gererem consulatum, ego non habeo veterem nobilitatem, aut maiorum meorum facta, quæ me defendant, & tueantur, sicuti habent nobiles. [Nam alia] .f. nobilitas, & maiorum præclara facinora, & opes cognatorum, & clientelæ infirma sunt, quia non habeo talia, non enim sum nobilis, nec maiores mei præclarum aliquod gesserunt, nec habeo clientelas, & c. quæ habent nobiles. [Infirma sunt] Inualida sunt, nihil valent, quia non habeo. [Et illud intelligo] Ordo est. O Quirites, ego intelligo illud. f. ora omnium esse conuersa in me, & intelligo æquos. i. iustos, & bonos fauere mihi, quippe, pro quia mea benefacta procedunt reip. & intelligo nobilitatem quærere locum inuadendi. Ego, inquit, cognosco, omnes me consulem aspiciere, & bonos quidem viros, ac iustos mihi fauere nobiles autem quærere, quo pacto mihi noceant. [Omnium ora] .i. vultum, atque oculos. [Æquos] .i. iustos. Per æquos, bonosq. plebem significat, eamq. hac laude demulcet, quia ab ipsa potissimum consul factus erat. [Quippe] Ideo mihi fauent, videt me vtilem esse reip. [Reipublicæ] procedunt. i. vitia sunt, profunt. [Quo mihi] plebem alloquitur, dicens. O Quirites omnes intuentur me, & expectant, vt videant, quomodo me geram in consulatu, vos bene de me speratis, & mihi fauetis, quia creditis, & speratis, me talem futurum esse in consulatu, qualis fui, antequam essem consul. nam semper reip. profui. Sed nobilitas mihi aduersa est, & inimica, & quærît, quomodo mihi noceat, & propterea quantum poterò curabo, vt neque decipiâmini, & illi decipiantur. Si recte, & cum virtute consulatum gesserò, vos non decipiâmini, quia satisfaciam opinioni vestræ, quam de me habetis. Et illi decipiantur, quia mihi nocere non poterunt, sicuti cupiunt, quia non habebunt opportunitatem nocendi, cum nihil habebant, quod mihi opponere possint. [Quo] .i. propter quod. [Acrius] .i. vehementius. [Nitendum] .i. conandum. [Neque vos capiâmini] .i. decipiâmini. Conabor vt vos non decipiâmini, quia curabo, vt satisfaciam, spei vestræ, & opinioni, quam de me habetis. [Et illi] .f. nobiles frustrati sint. i. decipiantur, fallantur in opinione sua. Nam existimant se posse nocere mihi, quia credunt me non recte, & ex dignitate, atque utilitate reip. gesturum esse consulatum, sed curabo, vt decipiantur in hac sua opinione, quia ita geram consulatum, vt omnium iudicio digne, & ex utilitate reip. gessisse videar, & mihi nihil opponere possint, atque ita nec nocere, sicuti cupiunt. [Ita ad hoc ætatis] Conabor bene gerere consulatum, neque in gerendo consulatu, labores, aut pericula mihi difficilia videbuntur, quia vsque a pueritia in laboribus & periculis pro rep. ita versatus sum, vt nunc ea mihi non videantur graua. Ordo est. Ego ita fui a pueritia ad hoc ætatis vt habeam omnes labores, & pericula consuetæ. [Ita fui a pueritia] Id est ita a pueritia vsque ad hanc ætatem vixi, vt habeam in consuetudine labores & pericula, & ideo nunc ea non videntur mihi difficilia. [Quæ] Ordo est. O Quirites non est consilium, vt accepta mercede deseram ea, quæ faciebam gratuito ante vestra beneficia, si antequam essem consul, semper pro republ. labores, & pericula subire non dubitauim, multo magis nunc, postquam factus sum consul, illud facere dispono. [Ante vestra beneficia] videlicet antequam essem consul.

[Non

[Non
co, q
ria se
ciles,
admi
tur in
osten
Sed q
eio a
derari
est)
simul
magis
hæc si
ipso
sunt.
le est
etiam
cupidi
sequa
ne fac
omne
diffici
ribus
suos i
re, se
hoc co
latum
dum c
venit
idone
sempe
nobile
sitis,
quis n
tere e
ris imp
rer? N
sulatu
tare m
id mu
bus, a
nobilis
ex pop
nobilis
bo est.
& sum
ri in ta
lo glo
dico h
lius si
la mul
nobilis
cium.
nobilis
iactis l
rum in
quam i
nabant
carent
& statu
vel in p
rant, id
tas im
suorum
quam
ceret,
tor, &
fieri) S
nobis
ea qua
Inficiu
meret
ret suu
dat no
in bell
cit eni

[Non est consilium). i. non decreui hoc. [Illis difficile est) Dico, quod mihi facile est gerere consularum quia vsque a pueritia semper in laboribus exercitatus sum, sed nobilibus est difficile, quia ipsi laboribus, & periculis non sunt assueti, & ideo in administratione magistratum non præstant id, quod pollicentur in petitione. Nam quando petunt imperia & magistratus, ostendunt se industrios, & exercitatos, & moratos, & graues. Sed quando affecti sunt ipsos magistratus, & eos administrant, cito apparent id quod sunt, videlicet, ignaui, superbi, & immoderati, & omnino indigni. Et hoc est, quod dicit. [Illis difficile est) Ordo est. Et difficile illis est temperare in potestatibus, qui simulant sese probos per ambitionem. Nobiles, quando petunt magistratus, simulant sese probos, cum tamen improbi sint, sed hæc simulatio diu fingi non potest. Nam quando administrant ipsos magistratus, facere non possunt, quin appareant id, quod sunt. Nam cito ostendunt, ignauiam suam & superbiam. [Difficile est in potestatibus temperare) Difficile est temperare, quin etiam ostendat mores suos improbos. [Per ambitionem). i. per cupiditatem honoris, nobiles ambitione corrupti sunt, & vtales sequantur honores, simulant sese probos. [Mihi) Ordo est; Bene facere iam veretur mihi in natura ex consuetudine, qui egi omniæ ætatem in optimis artibus. Dico, quod nobilibus est difficile bene gerere magistratus, quia non sunt assueti bonis moribus & laboribus, & ideo facere non possunt, quin ostendant suos improbos mores, sed mihi non solum est facile benefacere, sed pene etiam est naturale propter consuetudinem. Et ex hoc concludere vult, melius esse, vt sibi demandauerint consularum quam nobilibus, quia ipse magis idoneus est ad gerendum consularum quam nobiles. [Bellum mecum gerere) Nunc venit ad causam, vt ostendas per comparisonem te esse magis idoneum ad gerendum consularum quam nobiles, quia ipse semper in bello versatus est, & idoneus, & rei militaris peritus nobiles autem ignari & imperiti, vnde dicit. O Quirites vos ius silis, vt bellum geram cum Iugurte, & bene fecistis. Sed si aliquis nobilis consul factus esset, & iussu vestro hoc bellum gerere eum oporteret, quid faceret, cum ipse omnino artis militaris imperitus esset? Sumeret aliquem ex populo, qui eum doceret? Nonne hoc turpe esset? ergo melius, & rectius mihi consularum demandatis. Reputate cum animis vestris, nunc id mutare melius sit, cogitare, inquit, in animo vestro an melius sit, vt id mutetis, videlicet, vt mandetis hoc bellum alicui ex nobilibus, ac si diceret, non est melius, quia si mitteretis aliquem ex nobilibus ad gerendum hoc bellum, oporteret, vt ipse sumeret ex populo aliquem rei militaris peritum, qui eum doceret, quia nobiles ignari & imperiti sunt rei militaris. Si quem ex illo globo est. Ordo est. Si certe illi ignarus omnium trepide, & festinet, & sumat aliquem ex populo monitorem officij sui, vt solet fieri in tanta re, si mittatis quem, hoc est aliquem hominem ex illo globo nobilitatis ad hoc negocium, aut ad tale. i. negocium dico hominem veteris prosapia, ac multarum imaginum & nullius stipendij. Iam hunc sensum exposuit. [Ex illo globo). i. ex illa multitudine & demonstratiue dixit. Nam in concione etiam nobiles aderant. [Aut ad tale) Ad aliud aliquid simile negocium. [Homines veteris prosapia). i. veteris generis, antiquæ nobilitatis Prosapia dicitur progenies. i. porro sparsis, & quasi iactis liberis. Nam dissipare significat iacere & disijcere. [Multarum imaginum). i. multorum honorum. Antiqui si rem aliquam præclaram pro rep. gessissent, decreto senatus statua donabantur, vt posterius ad imitandum exemplum eorum prouocarentur. Et quia in domibus nobilium plerumque imagines, & statue multe erant maiorum suorum qui vel in consulari, vel in prætura, vel in alio magistratu præclarum aliquid gesserant, ideo ille dicebatur homo multarum imaginum, qui multas imagines, & multos magistratus familiarum suarum, & maiorum suorum ostendere poterat. [Et nullius stipendij) Qui nunquam stipendium fecerit, & nunquam in bello fuerit. Ac si diceret, nobilitas facere non posset, vt ille esset idoneus imperator, & dux, qui nunquam fuerit in bello. [Vt in tanta re solet fieri) Sic enim fieri solet, quando magnum aliquod negocium nobis impositum est festinare solemus, vt præparemus nos ad ea quæ sunt necessaria ad gerendum illud negocium. [Ignarus) Inscius, & imperitus. [Festinet). i. festinaret. [Sumat) Pro sumeret. Monitorem officij, qui eum doceret, quomodo gereret suum officium. [Atque ego scio) Perseueras in hoc, vt ostendat nobiles idoneos non esse ad gerendum consularum, quia in bello versati sunt & propterea imperiti sunt rei militaris. Dicit enim. Ego scio multos ex nobilibus, qui postquam facti

sunt consules, incipiunt discere ex libris Græcis ea, quæ pertinent ad scientiam & disciplinam militarem. Et ita faciunt postea id quod faciendum erat prius. Nam oportebat eos discere prius quam essent consules, id quod pertinet ad consularum gerendum. Ordo est. Atque ego scio. i. homines ex nobilibus, qui ceperunt legere acta maiorum, & militaria præcepta Græcorum, postquam facti sunt consules. Sensus patet. [Legere acta maiorum). i. gesta antiquorum, vt id, quod per visum ignorabant, ex literis discerent. [Græcorum militaria præcepta) Nam fuerunt Græci doctores, qui de re militari scripserunt sicut etiam apud Latinos Cic. & multi alij. [Præposter) Homines sunt. Homo præposterus dicitur, qui postea facit id, quod prius faciendum erat, sicuti faciebant nobiles, qui postquam erant facti consules, discabant id, quod discere debuerant, antequam fierent consules, videlicet scientiam rei militaris. [Nam gerere quam fieri tempore postea, re atque vsu prius est) Probat id quod dicit, videlicet nobiles esse præposteros homines, & vide quid dicat. Administrare consularum quantum ad tempus, est postea quam fieri consul, quia nemo potest administrare consularum, antequam fiat consul. Ergo quantum ad tempus administrare consularum, postea est quam fieri consulem, sed quantum ad scientiam & experientiam est prius, quia antequam aliquis fiat consul, vsu & experientia discit ea, quæ pertinent ad administrandum consularum, vt postquam factus fuerit consul, sciat administrare ipsum consularum. Nam gerere ordo est. Nam gerere est postea tempore, quam fieri, sed est prius re atque vsu. [Nam gerere). i. administrare. [Consularum). i. consulem, nam aliquis prius fit consul, deinde consularum administrat. [Prius) Quia licet sit consul, tamen consularum recte administrare non poterit, nisi vsu & experientia didicerit administrare antequam esset consul. [Comparete nunc Quirites) Ex antedictis hanc conclusionem infert, se magis idoneum esse, quam nobiles ad gerendum consularum, quia ipse peritus est rei militaris, nobiles autem imperiti & ignari, ipse antequam factus sit consul vsu & experientiam in bello didicit quomodo gerere debeat consularum. Nobiles autem postquam facti sunt consules discunt ex literis scientiam rei militaris. [Nunc vos existimate facta, an dicta plura sint). i. precij. i. cogitare, quæ nam plura æstimanda sint, an dicta nobilium, an facta mea, quia illi discunt legendo ea, quæ dicta sunt a scriptoribus, ego autem didici militando, & faciendo non legendo. [Contemunt) Paulatim diluit obiecta. [Obijciunt mihi nouitatem) Dicunt me esse indignum consularum, quia nouus sum, & ignobilis, & ego obijcio illis ignauiam eorum. Sed ignauiam magis ineptum & indignum reddit aliquem ad consularum quam nouitas, quia nouus homo recte poterit gerere consularum, sed ignauius nunquam recte geret. [Fortuna) Quia nouus sum, & ignobilis, quod pertinet ad fortunam. Nam sicuti tria sunt genera bonorum, videlicet bona animi bona corporis, & bona fortunæ, ita tria sunt genera malorum e contrario. Sed nobilitas bonum est fortunæ, e contrario nouitas, & ignobilitas malum est fortunæ. [Illis). i. nobilibus. [Probra). i. vitia animi. Sed sicuti in comparatione bonorum meliora sunt bona animi quam bona fortunæ, ita in comparatione malorum peiora sunt vitia animi quam mala fortunæ. Nam peius est esse iniustum, imprudentem, ignauium, quam esse pauperem, nouum, & ignobilem. [Quamquam naturam vnã, & commuẽ omnium existimo sed fortissimum quẽque generosissimum) Dico quod nobiles obijciunt mihi ignobilitatem, quamuis ego existimo naturam omnes pares fecisse, neque alium alio magis nobilem esse, nisi per virtutem. Atque vnum quẽque, ita magis nobilem esse, sicuti magis virtute præditus sit, Marius hoc concludere intendit, se ex omni parte nobilibus anteposendum esse. Et supra quidem probauit, se magis idoneum esse quam nobiles ad gerendum consularum quia rei militaris peritus sit, nobiles autem imperiti. Sed quia nobiles dicebant illum esse indignum consularum quia non erat nobilis. Nunc respondet, & dicit veram nobilitatem in virtute consistere. Cum autem virtute, & scientia rei militaris ipse nobilibus antecellat, nobilitate etiã ipsis præstare debet quando quidem vera nobilitas in virtute consistit. [Naturam vnã) quia vnus nature sunt, & ideo sunt pares, quantum ad naturam, sed dispares sunt prout probat quod sique virtute magis est præditus. [Sed fortissimum) Fortitudo vnã est ex quatuor virtutibus cardinalibus sicuti supra monstrauimus. Sed fortitudinem posuit simpliciter pro omni virtute, quia hæc virtutes. i. iustitia, prudentia, fortitudo, temperantia ita coniunctæ sunt, vt qui vnã perfecte habeat, etiam reliquas omnes habeat,

ac si diceret, Sed exultimo vnumquenque maxime virtute præditum esse nobilissimum. [Ac filiam] Ordo est. Ac. i. & quid creditis responsuros, nisi voluisse liberos quam optimos, si posset quæri ex patribus Albini, aut Bestiæ, me an illos maluerint gigni ex se hoc inferat ad confirmandum, id quod dixit, videlicet, nobilitatem in virtute consistere. Si, inquit, patres Albini aut Bestiæ interrogari possent, vtrum magis vellent, an me ignobilem, sed virtute præditum, an ipsos nobiles, sed ignauos ex se nasci, sine dubio responderent, voluisse, vt ex se nascerentur liberi quam optimi, ac si diceret responderent, voluisse, vt potius ego virtute præditus, quam illi ignaui nascerentur ex ipsis. [Ex patribus] Qui nobiles fuerunt, & mortui sunt. [Albini, aut Bestiæ] Illos nominat, quia licet nobiles essent, tamen consules in hoc bello Iugurthino male rem gesserant, sicuti supra visum est. [Quod si me iure despiciunt] Dixi quod mihi iniuste ignobilitatem obijciunt, quia vera nobilitas in virtute consistit. Sed tamen si iuste contemnunt me propter ignobilitatem, necesse est vt contemnunt etiam maiores suos, qui propter virtutem nobiles esse cœperunt, sicuti ego nunc nobilitatem paro mihi ex virtute. [Inuidet honori meo] Inuidet, inquit, honori meo, quia nolent me habere hunc honorem, sed ipsi vellent habere hunc honorem, sed habeant etiam labores meos, virtutes, & pericula, quia per hæc ad hunc honorem perueni. Sed nolunt facere sic. [Nam honores habere volunt, labores autem nolunt habere.] Et hoc est, quod subiungit. [Verum homines corrupti superbia] Ordo est. Verum pro sed, homines corrupti, superbia, ira ætatem agunt, quasi contemnunt nostros honores, & ita petunt hos. [honores, quasi vixerint honeste.] Ecce quid diximus, nobiles in ignauia viuunt, tanquam contemnunt nostros honores, sed tamen ita postea petunt honores, quasi eos meruerint, & hæc est superbia, petere honores, quos non merearis. [Næ illi falsi sunt] i. certe illi decipiuntur. Et quare decipiuntur, quia res contrarias cupiunt, nam viuunt in ignauia, & petunt, vt sibi dentur præmia virtutis, videlicet honores. Sed hoc non conuenit, nam virtuti honor dandus est, non ignauitæ. Ignauia & virtus sunt duæ res contrariæ. Ignauia est quando homo labores subterfugit voluptati tantummodo studens, & nihil laude dignum exercens. [Atque etiam] Cum ignaui sint & omnino honoribus indigni, tamen, vt eos honores assequantur, apud vos aut in senatu loquentes maiores suos extollunt, & eorum fortia facta commemorant, putantes ex hoc se esse clariore & nobiliores. Sed contrarium est. Nam quanto vita maiorum suorum est præclarior, tanto ignauia eorum flagitiosior, & turpior apparet. [Maiorum gloria posteris quasi lumen est] Declarat quomodo gloria maiorum est quasi lumen posteris, quia gloria maiorum ostendit quales sint posteris, siue boni, siue mali, quia si posteris respondet maioribus suis, boni intelliguntur, si non respondent, mali esse probantur. [Huius rei inopiam ego patior Quirites] In hoc patres ego sum inops, quia ego non possum commemorare facta maiorum meorum, sed possum commemorare facta mea propria, quod multo præclarior est. Et ita etiam in hac re ostendit se, esse nobilibus anteponendum quod si illi digni sunt consulatione, qui posunt facta maiorum præclara commemorare, multo illis dignior est, qui facta propria dicere potest. [Nunc vide] Ordo est. O Quirites nunc videte quam pro quantum sunt iniqui. i. nobiles, illi non concedunt id mihi ex mea virtute, quod arrogat sibi ex aliena virtute. Videte, inquit, quam iniqui, & iniusti sunt nobiles. Nam dicunt se esse dignos consulatione propter præclara facinora, & gesta maiorum suorum, & nolunt, neque patiuntur, vt ego dicam, me esse dignum consulatione propter præclara facta mea, sine dubio hæc est magna iniquitas. Nam aliquis multo dignior est consulatione ex propria virtute quam ex alia. [Ex aliena virtute] Videlicet, quia dicunt se dignos esse consulatione propter præclara facinora maiorum suorum. [Arrogant] i. assumunt, attribunt. Et quid est, quod attribunt sibi? hoc, videlicet, quia dicunt se dignos esse consulatione propter præclara facinora maiorum suorum. [Scilicet] i. certe, subaudi, non concedunt id mihi. [Quia ego imagines non habeo] i. quia ego non habeo imagines maiorum meorum. Apud antiquos viri excellentes, & nobiles imagines suas posteris relinquebant, vt cum eas intuerentur, memoria virtutis eorum ad æmulationem, & imitationem prouocarentur. Imagines igitur illæ erant insignia & monumenta virtutis. [Quam certe peperisse melius est, quam accep. cor.] Melius est, vt ego sim initium nobilitatis meæ, quam vt eam acceperim à maioribus & acceptam corruperim atque minuerim. [Peperisse] i. ex me ipso per propriam virtutem. [Equidem] Dicit, quia de causa impulsus sit, vt hanc orationem

haberet. Non sponte, inquit, sed prouocatus à nobilibus hanc orationem habui. Nam postquam me consulem fecistis, & vos me maledictis lacerare non desinitis, reprehendunt etiam vos, quia mihi nouo homini consulationem demandastis, reprehendunt me, & insectantur, quia dicunt me esse indignum consulatione, preteritum cum nouus sum, & ignobilis, nec imagines maiorum habeam, dicunt præterea me esse in cultum, & sermone moribus. his de causis coactus sum respondere aduersariis, & ostendere vos rectè fecisse, qui me consulem fecistis, & me non esse indignum consulatione. [Sed in maximo] Ordo est. Sed non placuit reticere, ne quis duceret modestiam in conscientiam cum pro quâ do illi lacerent maledictis me, & vos in omnibus locis. [In maximo vestro beneficio] Quia me consulem fecistis, ac si diceret. Non est iustum vt vos non defendam, cum mihi tantum beneficium feceritis. [Ne quis modestiam in conscientiam duceret] Modestia esset tacere, & non respondere maledicentibus, sed ego nolui tacere, ne quis diceret, me tacere non propter modestiam, sed quia conscius sum aduersarios vera dicere. [Ducere] i. verteret, traheret. [Nam me quidem ex animi mei sententia nulla oratio lædere potest] Dixi quod nolo tacere, ne quis pute me tacere, non propter modestiam, sed propter conscientiam, videlicet, quia sciam aduersarios vera dicere, & me iuste reprehendere. Nolo ergo tacere, ne quis pute me tacere, propter conscientiam, quia ego nescio, quod aliquis me iuste reprehendere possit. Si Marius sciret aduersarios vera dicere & tacere propter hoc, vtrique taceret propter conscientiam. Si autem sciret aduersarios falsa dicere de se, & taceret, vtrique taceret propter modestiam. Dicit ergo, nolo tacere ne quis modestiam in conscientiam vertat, quia ego nescio, quod aliquis vere, & iuste me reprehendere possit. Nam me nemo lædere potest sermone suo. Nam si sermo verus est, necesse est, vt bene dicat de me, si est falsus, vita mea & mores mei tales sunt, vt eum facile conuincant. [Quippe vera] i. oratio. [Bene prædicet] i. bene dicat. i. de me. Ille qui dicit de me, aut bene dicit, aut male dicit, si bene dicit, vere dicit, & ita non lædit me, si male dicit, vita mea, & mores mei tales sunt, vt conuincant, & probent eum falsa dicere. [Sed quoniam] Ostendit quomodo nemo me iuste reprehendere potest, nunc ostendam, quomodo vos iniuste lacerant, & ostendam vos rectè fecisse, qui mihi consulationem demandastis. [Maximum negocium] Videlicet gerere bellum contra Iugurtham. [Non possum fidei causa] Id eo vos reprehendunt, quia demandastis mihi consulationem, qui sum homo nouus & ignobilis, qui non possum ostendere imagines & triumphos, & consulationem maiorum, sed ostendam alia, quæ faciunt dignum consulationem. Nam ostendam, si opus est, hastas, & vexillum, & phaleras, & alia dona militaria, & cicatrices in pectore aduerso. [Non possum fidei causa] Vt faciam fidem me esse nobilem, & propterea dignum consulatione. [Si res postulet] Si opus esset possem inquit ostendere multa dona militaria, quibus ob virtutem ab imperatoribus donatus sum. [Phalera equorum] [Aduerso corpore] Non in tergo, sed in corpore aduerso. [Vt illa] i. imagines, & triumphos, & consulationes. [Illis] i. nobilibus. [Quæstui] i. acquisiui. [Non sunt] Nobiles mihi obijciunt quod sermone incultus sum, sed ego id parui facio. [Composita] i. ornata. [Ipsa virtus satis ostendit] Videlicet sine verbis. [Illis artificio] i. arte dicendi. [Nobiles, qui turpiter viuunt, discunt eloquentiam vt turpia facta sua oratione tegant] Et ita id, quod sibi obijciebant aduersarij, amare retorquet in eos. [Neque literas Græcas didici] Obijciunt et mihi, quod non didici literas græcas, fateor me non didicisse literas græcas, sed didici alia, quæ sunt magis vtilia reip. videlicet hostem ferire, præsidia agitare, non metuere, nisi turpem famam, & alia quæ sequuntur. [Ad virtutem nihil docto. profue.] Virtus sine literis acquiritur, & ideo ego literas græcas non didici, quia ipse literarum non profuerunt doctoribus earum ad virtutem comparandam. [At illa doctus sum multo optima reip.] i. multo magis vtilia reip. [Et quæ sunt illa] Videlicet hostem ferire &c. [Hyemem, & ætatem] Frigus & calorem. [Iuxta] Similiter. [Humi requiescere] Super terram dormire. [Eodem tempore didici inquit pati simul inopiam, & laborem] Sal. omnes scriptores vinci copia rerum. Nam singula verba singulas habet sententias. Ecce quot, quantasque virtutes, ac laudes, quas breuiter in Mario commemorauit, hostem ferire, præsidia agitare nihil metuere, nisi turpem famam, hyemem, & ætatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. Multo melius est ista didicisse, quam literas græcas. [His ergo præceptis milites cohortabor, neque illos arte colam, me opulenter] Ac si diceret. Non faciam

sicuti

sicuti faciunt multi imperatores, qui cum ipsi versentur in delictis milites suos laboribus, & periculis exponant, & ita gloriam sibi comparant non labore suo, sed labore militum suorum. Ego non faciam sic, sed hortabor milites, ut me imitentur, ut faciant sicuti ego facere consuevi, videlicet, ut discant pati inopia, & laborem, famem, & sitim frigus, & calorem, humi requiescere, &c. quæ militibus conueniunt. Et ita Marius ostendit, se semper iure esse imperatorem. [Neque illos arte colam]. i. nō tractabo illos stricte, & dure, & aspere, me autem delicate. [Arte]. i. stricte duriter, & est aduerbium, vnde & verbum arte est constringere. [Illos] ut me imitentur, & faciant sicuti ego facio. [Me opulenter]. i. colant. i. delicate, & molliter, ut nolim adire labores militum, & pericula, hic est sensus. Ego faciam id quod militibus imperabo, neque milites dure, & aspere, me autem molliter, & delicate tractabo, sed ero exemplum eorum, ut faciant, quemadmodum ego facio. [Hoc est vile] Hoc est civile imperium hoc est, inquit, proprium imperatoris vna cum militibus labores, & pericula subire, & gloriam sibi non alieno, sed proprio labore parare, sicuti dixi me esse facturum. [Nanque cum tute] Ordo est. Nanque pro quia, hoc esse dominum non imperatorem, cogere exercitum supplicio, cum tu agas te per molliem. Vere dico, quod proprium imperatoris est, vna cum militibus labores subire, quia aliquem velle in delictis viuere, & cogere milites ad labores hoc pertinet ad dominum non ad imperatorem, & duces. [Cum tu agas te]. i. cum regas te, & tractes te. [Cum tute per molliem agas]. i. cum tu labores sentire non velis. [Cogere supplicio]. i. ad sup. hoc est ad labores. [Hæc atque alia] Ego facio quemadmodum faciebant maiores vestri, nobilitas autem me contemnit eos imitantem. [Seferre, & remp. celebrare] Honorare, & ornare. [Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis maioribus] Nos ipsorum maiorum æmulos contemnit. Nobilitas freta maioribus suis, sed ipsi moribus dissentiens contemnit me illos maiores imitantem. [Freta] Confusa. Nam quia maiores sui viri excellentes fuerunt, confidunt se posse videri dignos honoribus propter ipsos. Quia enim nati sunt ex ipsis, putant se esse similes illorum, cū dissimiles sint. Et ideo honores à vobis putant, quasi eos ipsis debeatis. Sed vehementer errant, cum credunt se esse similes maiorum suorum, & ob eam tem sibi à vobis honores deberi, non enim similes sunt maiorum suorum, quia maiores eorum non reliquerunt eis virtutem suam, licet reliquerint imagines, diuitias, & memoriam sui. Et hoc est quod dicit. [Dissimilis moribus] Nobilitas non imitatur mores maiorum suorum, & ideo est dissimilis. [Nos illorum maiorum æmulos contemnit]. i. contemnit me æmulum, & imitatorum maiorum illorum, quia ego facio, sicuti faciebant maiores. [Æmulos]. i. imitatores. [Non ex merito] Non quod mereantur honores, sed quasi debitos. Credunt enim nos debere ipsi honores quos petunt propter maiores suos, quorum putant se esse similes cum sint dissimiles. [Ceterum homines superbissimi procul errant]. i. valde errant, valde decipiuntur. Et quomodo errant? quia putant se similes maiorum suorum cum sint dissimiles, quia non habent virtutem maiorum suorum. Nam maiores ipsorum non reliquerunt eis suam virtutem, quamuis reliquerint diuitias imagines, & memoriam sui. Et hoc est quod dicit. [Majores eorum omnia quæ licebat illis reliquere]. i. majores eorum reliquerunt illis omnia quæ relinquere poterant. [Neque poterant]. i. relinquere virtutem. [Ea sola]. i. virtus. [Neque datur dono] Nemo enim potest donare virtutem suam alicui, sed vnusquisque proprio labore, & industria virtutem sibi acquirit. [Sordidum me, & incultis moribus aiunt] Marius responderet ad omnia quæ sibi obijciebant aduersarij. Nobiles obijciunt mihi, quod sum incultus moribus, quia conuiuium splendide, & eleganter parare nescio. Id quod sibi vitio dabant aduersarij, in suam laudem retorquet. [Sordidum me, & incultis moribus aiunt] Dicunt me habere mores sordidos, & incultos, & incompositos. [Quia parum scite]. i. non eleganter. [Conuiuium exorno]. i. struo, paro. [Neque histriionem vllum, neque plaris precij coquum, quàm villicum habeo] Marius ostendere vult studium suum non fuisse in conuiujs solennibus preparandis occupatum, & ideo non habuisse coquos, qui sibi conuiuia delicata parent, nec habuisse histriiones, qui sibi in conuiujs, cantibus, & gestibus ioculatorijs ad voluptatem assisterent. [Neque histriionem vllum, neque plaris precij coquum quàm villicum habeo] Non plaris æstimo histriionem, aut coquum, quàm villicum. [Histriionem] Histriiones dicebantur, qui in comædijs personas introductas gestu, & voce imitabantur, sic dicti, quia hi

primum de Hioria venerunt, ut ait Festus Pomp. Sed histriionem hoc loco accipit pro ioculatore. Solent in conuiujs potentum adhiberi plerumque ioculatores, qui iocis, & cantibus conuiujs delectant. [Quin]. i. cur non. Vide quàm eleganter id, quod sibi obijciebant, in eorum recuperationem retorquerent. Nobiles reprehendunt me, quia nescio splendide parare conuiuia. Fateor. Non enim conuiujs, & munditijs mulieribus dedi operam, sed in laboribus semper & in armis versatus sum. Nam sic ego didici à patre meo, labores viris conuenire, & armis laudem parari. Sed si aduersarios meos conuiuia delectant, cur non semper in conuiujs versantur? Commodo placet mihi. Dent operam turpibus amoribus, & conuiujs, & ebrietatibus, & Veneri, & gula, & relinquunt mihi labores, & sudorem, pulueremque castrensem, quia hæc mihi magis placent quàm conuiuia. Concedo igitur, ut aduersarij mei semper faciant id, quod dixi, sed nolunt, non enim semper in conuiujs versari volunt, & ebrietatibus, sed quid faciunt? cum diu, diuque se his flagitijs inquinauerunt, postea præmia fortium, & bonorum virorum eripere volunt, videlicet honores, & ego ferre non possum. [Quin] Ordo est. Ergo quin. i. cur non semper faciant id, quod iuuat & æstimat charum? [Iuuat]. i. delectat. [Ament]. i. turpibus amoribus vacent ac si diceret concedo. [Potent]. i. ebrietatibus vacent. [Quibus]. i. nobis. [Illa]. i. sudor, & puluis. [Verum non est ita] Hoc refert ad id, quod dixit, quin ergo id semper faciant, verum non est ita, quia semper nolunt versari in his rebus, videlicet in conuiujs, amoribus, & ebrietatibus. Ac si diceret, Quandoquidem delectantur conuiujs, & amoribus, ego vellem, ut semper in his rebus versarentur, sed nolunt. Nam cum diu, diuque in his rebus versati sunt, & se turpiter his flagitijs inquinauerunt, postea præmia bonorum virorum eripere volunt, & hoc non conuenit. [Nam vbi] Ordo est. Nam pro quia, viri turpissimi eunt ereptum præmia bonorum. i. virorum, vbi pro postquam illi se dedecorauerunt flagitijs. [Dedecorauerunt]. i. inquinauerunt, maculauerunt. [Præmia bonorum]. i. honores. [Ita inuultissime] Ordo est. Ita. i. hoc modo luxuria, & ignauia, appositue artes, pessimæ, nihil officiant illis qui coluere eas, & sunt eladi maximæ reipub. innoxie. Hoc modo, inquit, hæc duo vitia, luxuria, & ignauia nihil nocent illis, qui ipsa vitia possident, & nocent innocenti reipub. quæ res iniuultissima est. Hoc autem ideo dicit, quia iniustum est ut luxuriosi, & ignaui honores habeant, qui præmia bonorum virorum. [Pessimæ artes]. i. pessima vitia. [Illis, qui coluere eas]. i. amauerunt ea vitia. [Nihil officiant]. i. nihil nocent, quia quamuis luxuriosi, & ignaui sint tamen honores eis demandantur. [Innoxie]. i. innocenti. [Cladi sunt]. i. nocent, quia res, vastatur, & magna detrimenta patitur bene ignaui, & luxuriosi in magistratibus positi, eam administrant. [Cladi sunt]. i. damno, & detrimento. [Nunc quoniam] Ordo est. Nunc ego loquar pauca de reipub. quoniam respondi illis, quantum mores mei posebant non quantum flagitia illorum sensus patet. [Primum omnium]. Id est ante omnia. [Bona animum habetote] Circa bellum quod geritur in Numidia cum Iugurth. nolite timere, sed bene sperate, quia omnia quæ vsque ad hoc tempus Iugurth. defenderunt, remota sunt. Remoti sunt enim nostri imperatores avari, superbi, & imperiti. [Auaritiam, superbiam, & imperitiam]. i. avaros imperatores superbos, & imperitos. Nam auaritia nostrorum imperatorum vsque ad hoc tempus Iugurth. seruauit incolumen, quia Iugurtha nostros imperatores pecunia corrupit, sicut supra visum est. [Locorum sciens] Nam ad bellum gerendum multum prodest loca scire. [Mehercule]. i. ita me adiuuet Hercules. [Auaritia, aut temeritate ducum] Cladem, & infelicitatem exercitus vitio imperatorum ascribit, ut ostendat rectè sibi consuli esse demandatum, qui possit cladem vitio superiorum imperatorum acceptam emendare. [Attrita] Id est consumpta. [Quamobrem] Nunc hortatur eos maxime, qui sunt ad militiam idonei, ut vna secum reipub. subueniant. [Vos]. i. iuuenes. [Capellit remp.] i. remp. capite, & sumite defendendam. [Nec quenquam metus capiat]. i. nec aliquis timeat, quia alij imperatores infelices fuerunt, & superbi. Ego enim talis non ero, & spero dijs iuuantibus, me felicem futurum. [In agmine] Cum exercitus incedit. [In prælio] Cum acies pugnant. [Nec fulsor idem, & focius]. i. ero dux, & focius pariter nobiscum in periculis. Me, vosque omnibus rebus iuxta geram, id est me, & vos similiter tractabo. Et ex hoc ostendit, se non esse superbam, sicuti fuerunt alij duces. Et profecto dijs iuuantibus

uantibus omnia matura sunt). i. tempestiua & vicina, ac si diceret, (spero dijs iuuantibus, nos cito victoriam habituros ex hoste, & prædam & laudem. [Aut procul essent] Contra id quod dixi, omnia matura sunt proxima & vicina. [Ignauia]. i. per ignauiam. [Neque patens]. i. nullus pater optauit vnquam vt filij essent æterni, & immortales, sed vt bene & honeste viuere, & ideo etiam, si ex bello victoriam, aut prædam reportare non possumus, tamen propter honestatem reip. subuenire debemus. [Plura dicerem, O Quirites] Aut timidi estis, aut strenui. Si timidi estis, verba mea nequaquam vobis virtutem addent. Si estis strenui, abunde dictum est. Et ideo siue timidi estis, siue strenui, plura me dicere non oportere.

MARL.

SCIO ego. [Industrios] Paratos ad omnia pro te. [Maiore cura]. i. studio. [Virtute] Fortitudine. [Conuersa] Coniecta. [Querere locum] Opportunitatem. [Temperare] Agere moderationem in magistratu. [Aegerrime] Dolenter. [Ex illo globo] Emphasim habet. [Homines præposter] Qui præponunt diuitias virtuti. [Cum superbia illorum]. i. nobilium, & trahit eos in odium. [Hominem nouum] q. d. ita me per contemptionem appellat. [Audire]. i. a præceptoribus. [Gest] Feci. [Nunc vos] Contentio est. [Pluris] q. d. facta multo pluris æstimanda sunt. [Obiectantur] Exprobantur. [Quæri] Interrogari. [Faciant etiam] Contemnunt maiores suos. [Inuideant] Querant etiam ipsi per laborem, integritatem & discrimina, honorem. [Quasi honeste] Quasi ex integritate sua suffragia metuerint. [Præmia virtutis] Magistratus cu sint ignaui. [Quod contra est] Quia non gloriam sibi acquirunt cum ipsi sint degeneres. [Flagitiosior] Maiori ignominia dignior. [Bona]. i. quæ agunt. [Mala] Flagitia. [Iniqui] Maligni. [Scilicet] Non concedunt quæ arrogant sibi. [Melius] Præstantius. [Non placuit] Apologia. i. excusatione vitur. [Modestiam] Silentium. [In conscientiam] In scelera quæ prolata ab ipsis vera existimarentur. [Oratio]. i. mala. [Ex animi sententia] Ex constantia mea. [Falsa]. i. quæ dicunt. [Vita] integritas vitæ. [Sed quoniam] Trahit in odium aduersarios & habet partes suasionis. [Pœnitendum]. i. vobis. [Verba composita] Lenocinio fucata. [Ostendit] Indicat. [Illis artificio] Contentio est. [Oratione]. i. adultera. [Præsidium] Militares copias. [Inopiam] Indigentiam. [Tolerare] Perpeti. [His ergo præceptis] Arg. ab vili. [Cogere] Virgere. [Dominum] Tyrannum. [Quis] Pro quibus. i. maioribus. [Licebat] Prouerunt. [Sordidum] Nunc in odium à moribus superius ab eloquentia traxit. [Quæ] q. d. omnia. [Conuenire] Quadrare. [Arma] Præclara facinora ex armis comparata. [Præmia] Bonorum magistratus. [Nunc quoniam] Transilio est, color Rhetoricus. [Primum omnium] In deliberatio versatur. [Imperitiam]. i. auli & aliorum. [Socius] A persona beneuolentiam captat.

GLAR.

QUIPPE beneficia mea reip. procedunt) Si hæc verba protius absent, sensus huiusce periori clarior esset. Cur autem Aldinus codex reap. dandi causam in accusandi temp. mutauerit non equidem intelligo. Et verbum Procedunt, Soldus Vilia sunt, exponit. Alij Procedunt exponunt. Prosperere cedunt, vt Terent. in And. Nisi id putas, quia primo processit parum, Non posse iam ad salutem conuerti hoc malum. Itaque post Procedunt, distinguendum, ac inferendum, Nobilitatem locum inuadendi querere. Et mox, Vt neque vos capiamini. Rursus verbum Neque, vsurpat suo more, non cum scio, non vt sequentia neget. Et illi, inquit, frustrati sint, vbi Aldinus codex Frustra, legit pro Frustrari. [Etiam atque etiam animis reputare] Illud Animis, non habent alij codices. Sed cum superius id Marius dicat, Quæso reputare cum animis vestris, num id mutari melius sit. existimo, quemadmodum illic cum prepositione, ita hic absque prepositione cum verbo Reputare, posse legi. Mox, Præsidia agitare, ambigue dictum. Si de hostiū præsidij intelligere placet, Agitare acceptum est pro Vexare, vel, vt Badius exponit, Urbibus expellere. [Neque pluris precij coquum quam villicum habeo] Illud Precij non omnes habent codices, nec ego quid hic eo opus sit, video. Quidam pro Precij, Petij legendum putarant pro emi. Certe Laur. Valla tolleret, vt puto, Precij Paulò post: Ibi senectutem agant in conuiuijs, dediti ventri, incertum est, vbi distinguendum. ante ne, an post, In conuiuijs.

ASC.

SCIO ego Quirites) In hac oratione quæ est in genere demonstratio, Marius virtutes suas demonstrat bonas artes suas, strenuūque animum extollendo, & nobilitati ignauiam exprobat ac vltio dat. Vnde statim in principio dicit criminando nobiles penes quos consulatus tanto tempore fuerat, soli-

to aliter petere quam gerere. i. administrare imperium. Nam petentes simulabant se indutrios supplices, & modicos esse, administrantes autem ignauos & superbos, vnde oratio est: O Quirites. i. ciues Romani, ego scio. i. compertum habeo pierosque. i. plurimos nobilium petere a vobis non isdem artibus. i. factis & vijs, seu medijs, imperium. i. magistratum consularem, & gerere. i. administrare seu exercere positum sunt adepti sup. ipsum, quia scio, eos esse primo. i. dum petunt a vobis indutrios. i. ignauos & molertes & supplices. i. suppliciter ambientes, & modicos & modestos sine ostentatione aut iactantia magnificentia suæ. Deinde. i. postquam adepti sunt, scio eos agere etatem per ignauiam quæ opponitur indutritate. i. inutilitatem, & laborem & desidiā & superbiam quæ opponitur suppliciter & modicitati. Sed videtur mihi contra. i. contrario modo faciendum nam quo. i. quando pluris. i. maioris æstimationis & precij est vniuersa resp. quam imperatores gerunt, quam consulatus aut Prætura. i. magistratus illi summi, eo. i. tanto maiore cura videtur mihi debere illam. i. vniuersam resp. administrari etiam hæc. i. consulatum aut Præturam peti. Neque fallit me. i. scientiam meam non fugit, quantum negocij. i. sollicitudinis laboris, sustineam. i. humeris meis impolitum, cum maximo beneficio vestro, q. d. sine quo ad tanti oneris sustentationem non peruenissem. negocium autem commemorat. Quoniam parare bellum, & parere simul ærariorum. i. thesauro pub. ne exhortatur, cogere ad militiam eos quos nolis offendere. i. lædere, hoc est ciues R. quos sine offensa difficile ad militiam cogere, & curare omnia domi & foris, & agere ea quæ per se sunt difficilia, inter inuidos. i. nobiles, & occurrentes. i. frequenter aut in qualibet re obuiantes seu obstitentes, & factiosos. i. discordiosos & seditiosos: o Quirites id sup. est asperius. i. difficilius, opinione. i. quam quis opinari posset, non quam opinio sit. Ad hoc. i. insuper si alij. i. consules ante me, qui omnes multo tempore nobiles fuisse, dereliquerunt. i. pacauerunt, vetus nobilitas. i. eorum quia patricij sunt, & fortia facta non ipsorum, sed maiorum. i. progenitorum, & opes. i. facultates & potentia cognatorum & affinium, multæ clientelæ. i. multi clientes, omnia. i. dicta ad iustitiam præsidio. i. ad præsidium & defensionem eorum, sed omnes spes sunt sicæ. i. collocatæ mihi in memet. i. ipso hoc est me solo, quas. i. spes meas necesse est tutari. i. protegere & virtute. i. quæ bona operamur, nam finis virtutis operatio est, & innocentia, quæ a malis non abstinemus. Nam alia. i. fauor populari, aut potentia diuitiarum, sunt infirma. i. mihi. Et o Quirites ego intelligo illud. i. ora omnium esse conuersa in me. i. habere spem in me, & omnes æquos & bonos. i. plebeios. (Nam supra nobiles omnes inuidos & factiosos significauit) fauere sup. mihi. Quippe hoc est quia certe mea benefacta. i. præclara facinora, procedunt. i. prospere proueniunt aut profunt reipublicæ, & scio nobilitatem querere locum. i. occasionem inuadendi me. Quo. i. quo circa aut quanto acrius, hoc est vehementius est mihi adnitendum, vt. i. vt neque vos, capiamini. i. decipiamini per spem & expectationem vestram de me, & illi. i. qui me in uadere querunt, sint frustrati. [Ita ad hoc ætatis] Commemoratur virtutem & innocentiam vitæ suæ, dicens: Ego sui à pueritia ad hoc ætatis. i. vsque ad hanc ætatem, in qua nunc sum, ita. i. taliter aut talis, vt habeam omnes labores & periculosa consueua, q. d. se idoneum ad bene gerendum, quia vt dicit philosophus: Nemo id facere dubitat quod se bene didicisse confidit. & rursus, Difficile est consuetura relinquere, quia consuetudo est quasi altera natura. Vnde addit O Quirites non est contilium sup. meum. i. non constitui, vt. i. vt deseram ea. i. benefacta quæ faciebam ante vestra beneficia. i. priusquam vestro beneficio consulatum obtinerem, gratuito. i. gratis, & sine præmio aut mercede deseram inquit nunc, accepta mercede. i. postquam accepti à vobis mercedem quia honorem summum. Difficile est temperare. i. seruare temperamentum in potestibus, illis, qui simulauere sese probos. i. probandos & bonos viros per ambitionem. i. affectationem imperij, aut tantisper dum ambiant. sed benefactere virtutem iam ex consuetudine in naturam mihi qui egit omnem. i. totam etatem meam, in optimis artibus. i. exercitijs, scilicet militaribus. Vos o Quirites iussistis me gerere bellum cum Iugurtha, quam rem nobilitas tulit. i. passa est aut accepit, ægerrime. i. molestissime, & ita quæso. i. suppliciter oro, reputare. i. disquirere cum animis. i. attentionibus vestris, num. i. nunquid, id. i. decretum aut iustum vestrum sit melius mutari, ita vt mandetis illud bellum homini nobili. videlicet si vos mittatis quem, id est aliquem ex illo. i. famoso globo, id est ex eo conglobato & connexo inter se nobilitatis. i. nobilium. ad hoc nego

negocium. s. ad bellum Iugurthinum, aut ad aliud tale, mitrat-
tis dico hominem, veteris. i. antiquæ profapie .i. generositatis,
ac multatum imaginum .i. magnorum itemmacum .i. corona-
rum, seu effigietum per ordinem quasi in coronam disposita-
rum, quæ effigies, seu imagines omnium maiorum qui aliquid
præclare gesserant, asseruntur in domibus potentium, &
cum funus efferretur ad ostentationem præcedebant ipsum, vt
latius ad notari solet ad illud Iuuen.

Stemmata quid faciunt &c.

ad hominem nullius stipendij. i. qui ipse nunquam stipendia fe-
cerat neque militauerat: vbi satis innuit qd non sit melius mu-
tari) & rationem affert, dicens. s. q. vox ironiam habet, q. d. scire
licet cur sit melius, secundum nobilium sententiam cum sit pes-
simus, vt talis nobilis, ignarus omnium, quia inexpertus crepi-
det in tanta re, & festinet. i. cursiter & sumet aliquæ ex populo mo-
ritorem sui officij. Ita. i. per tale medium euenit plerunq. vt
is quem vos iussistis imperare, quærat sibi alium imperatorem
.i. monitorem illum cui obediat. Atque o Quirites ego scio
supple quosdam qui existentes homines præposterij .i. peruersi
ordinis, facientes prius quod posterius faciendum erat, & econ-
uerso postquam sunt consules, cœperunt legere acta maiorum
.s. suorum, & præcepta militaria Græcorum. i. Græcorum libris
de re militari tractantibus, qui idem sunt homines præposterij.
Nam gerere. i. administrare decenter consulatum, est posterius
tempore .i. quantum ad tempus, quam fieri. s. consulem. quia,
oportet prius fieri consulem quam gerat consulatum, sed est
prius. i. potius re atque vsu. i. utilitate, & ita debent prius tude-
re gerere. i. vt sciant bene regere consulatum, quam fieri consu-
les, cum iam contra faciant. Sunt qui legant. Nam gerere
quam scire. s. rationem gerendi, est posterius. sed prior lectio
placet. [Compare nunc Quirites] In hac parte manifeste in-
surgit in nobiles & se insolentius commendat dicens: O Qui-
rites comparete. i. conferre, aut simul considerate me hominem
nouum. i. qui nunquam fui, nec maiores habui in hoc magistra-
tu, cum superbia. i. tam inani illorum. s. nobilium. Ego vidi
partem eorum, quæ illi signaui in vmbri versari soliti solent
audire à legentibus, aut narrantibus, aut legere in libris, & alia
quæ non vidi gessi egomet, ego didici ea militando, quæ illi
supple didicere literis. i. ex scriptis, nunc existimare. i. rectè iudi-
care vos, an facta. i. experientia faciundo, sint pluris. i. maioris
momenti, an dicta. i. verba quæ scribuntur & legendo dicuntur,
quasi haud dubie facta. Vnde & auctor in prologo Catilinæ.
Haud quanquam par gloria sequitur scriptorem, & auctorem
rerum. Illi supple contemnunt, nouitatem, & ita ignobilita-
tem meam, ego supple contemno ignauiam illorum, fortuna
supple obiectatur. i. frequenter ad contumeliam obijcitur mi-
hi, hoc est quod non sim fortitus nobiles progenitores, sicut
mihi nobilem animum peperit, quod fortuium est, & proba. i.
dedecora & turpia facta obiectantur illis. s. nobilibus. Quod
quam ego existimo. i. censeo vnam & communem naturam,
supple esse omnium. s. hominum, quia omnes habent eadem
nascendi principia, & si id sciuisset, dixisset quod & eosdem pri-
mos parentes, sed fortissimum quenque. i. omnem, qui valde,
aut egregie fortis sit, esse generosissimi. i. de præclarissimo ge-
nere censendum. At si poster iam queri. i. indagari, ex patri-
bus Albini, aut Bestiæ illorum consulum nobilium qui in Af-
rica rem male gesserunt, ne pro an maluerint me gigni. i. quod
ego fuerim genitus ex se, an illos. s. quos genuerunt Albinum
& Bestiam, quid creditis supple eos responsuros supple esse, nisi
sele voluisse supple gignere, & instigare, liberos quam opti-
mos. Quod si nobiles despiciunt. i. contemnunt, & vilipen-
dunt, me iure. i. iuste, & merito propter ignobilitatem, faciunt
idem maioribus suis. i. despiciant etiam eos, quibus nobilitas
cœpit. i. incepta est, vt. i. quemadmodum mihi non ex genere,
quod nobile non erat sed ex virtute. Si supple aut quia inui-
dent honori meo, quod ad consulatum peruenerim, ergo in-
uideant labori, & innocentia, & etiam periculis meis. i. aut ex-
perimentis, aut discriminibus pro republica obitis, quoniam
ego cœpi. i. obtinui illum honorem qui inuidet, per hæc. s.
dicta, laborem, innocentiam, & pericula. Verum. i. sed, ipsi
homines corrupti superbia. i. per superbiam, quia vt dicit ple-
beius versiculus. Sola superbia destruit omnia si comitetur.
ita agunt ætatem. i. ita viuunt obtentis honoribus, quasi con-
temnant vltros honores, quia officio suo non funguntur, &
perunt ita hos. s. honores, quasi vixerint honeste, ita ex meri-
to. Næ. i. certe illi sunt falsi. i. decepti, qui expectant pariter
res diuersissimas, videlicet voluptatem ignauia. i. ex pigritia

& inerti vita, & præmia virtutis, quasi dicat nequaquam, quia
vos conceditis. Aut legatur nec illi falsi sunt. i. non decipiuntur
ab opinione, quia ita plerunq. euenit vt ignaui virtutis
præmia tollant. aut tercio legatur vt falsi actiue significet, &
sic næ. i. certæ illi sunt falsi. i. callidi deceptores qui expectant &c.
Atque etiam. i. insuper cum faciunt verba apud vos aut in sena-
tu extollunt plerunq. i. ferè tota oratione sua maiores suos,
& putant esse clariore memorando. i. recensendo & ad memo-
riam reducendo, fortia facta eorum. s. maiorum suorum, quod
est contra. i. contrarium, nam quanto vita eorum. s. maiorum
est præclarius, tanto socordia. i. ignaui, & inerti horum. s.
quam apud vos orant, est flagitiosior. i. increpatione dignior,
vt Iuuenal. late docet Sat. viij. in principio. Et profecto. i. re-
uera, res habet se ita vt dicet, videlicet quod gloria maiorum
est quasi lumen posteris. i. minoribus, & post eos natis aut nasci-
turus, & ita neque patitur bona. i. benefacta eorum. s. posterio-
rum, neque mala. i. turpiter & malefacta, in occulto supple ef-
se. Ego patior inopiam. i. carentiam huiusce rei. i. gloriæ ma-
iorum, verum. i. sed licet mihi id quod est multo præclarius. s.
quam nisi gloria maiorum, videlicet dicere. i. recensendo lau-
dare, me amet. i. propria facta. s. præclara. Nunc videte. i. con-
siderate, quam. i. quantum iniqui sunt. s. nobiles, quia non con-
cedunt mihi id. i. gloriam & honorem aut consulatum, ex mea
virtute, quod sibi arrogant facere. i. recensendo lauda-
rum. s. (per ironiam). i. scire licet cur id rectè faciant, quod. i.
quia ego non habeo imagines. s. maiorum meorum ex cera
factas & stemmata. i. coronas per armaria dispositas, & quia no-
bilitas est mihi noua. i. iam primum parta, quam. s. nobilitatem
certe. i. reuera si verum fateri liceat, melius est peperisse. i. acqui-
suisse quemuis virtute sua, quasi dicat vt ego feci quam corru-
pisse. s. peccatis & turpiter actis, acceptam. s. à maioribus, quod
idem Cic. in Salut. respondebit: Satis est me meis gestis flo-
rere quam maiorum opinione niti, & ita viuere, vt ego sim
posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum &c.
Equidem. i. certe ego non ignoro si nobiles velint iam respon-
dere. s. obiectis meis, orationem fore illis. i. illos habituros ora-
tionem facundam, & compositam abunde, sed cum lacerent
me & vos, maledictis. i. execratorijs conuocijs omnibus locis:
In vestro beneficio maximo. i. propter maximum beneficium
vestrum in me, non placuit. s. mihi reticere. s. vitia eorum & vir-
tutem meam, ne quis diceret. i. veteret modestiam. s. meam in
conscientiam. i. censeret me conscium maledictorum si mode-
ste reticere. Nam equidem. i. certe, nulla oratio ex senten-
tia animi. i. prospecta secundum sententiam & iudicium men-
tis cuiuscunque potest lædere. s. carpando me, iudipe. i. quia cer-
te, necesse est vt supple vera. i. quæcunque ex animi sententia &
iudicio prolata, prædicent bene. s. de me, hoc est nemo poterit
me lædere maledicendo, nisi velit mentiri. Et vita, & mores
mei superant. i. conuincunt, falsa. i. ea quæ quis mentiri velit de
me. Sunt qui legunt ex animi mei, vt sit sensus. Nulla oratio
potest me lædere ex sententia animi mei. i. quantum ego de me
sentio, quia vera dicendo me laudet, falsa dicendo ab innocentia
mea superetur, verum ea quæ dixi dicta sunt ad consilia vestra
tutanda. vnde addit: sed quoniam consilia vestra o Quiri-
tes, qui imposuistis mihi summum honorem & maximum ne-
gocium, accusantur. s. a nobilibus, tanquam iniqua aut itultra,
reputare. i. considerate animis. s. vestris, etiam atque etiam. i. di-
ligenter & frequenter, num. i. nunquid poenitendum. s. i. oportet
habere poenitentiam, eorum. s. consiliorum vestrorum.
Satis diximus supra ad pronomina possessiua fieri relationem,
perinde atque ad primitiua. vt consilia vestra qui imposuistis,
non tamen resoluemus vestra per vestrum, sed si placet per ve-
strum, quod tamen minus vilitate diceretur. Poenitendum au-
tem hic est gerundium quod cum substantiuo verbo quandam
necessitatem importat. Num particula negationem desiderat.
[Non possum huius causa] Callide negat, sibi esse ea, quæ neque
ad virtutem faciunt, neque plebeiorum quisquam agnoscere
poterat dicens: Neque ego possum causa fidei. s. confirman-
dæ. i. vt mihi adhibeatur fides ostendere imagines. s. maiorum
meorum, at. i. sed, supple possum ostendere (bene verbum, quia con-
iunctionem posuit, tacuit) si res postulet. i. necesse, aut utile sit,
hastas, vexillum. i. signa hostium, phaleras. i. ornamenta e-
quorum, & supple alia dona militaria. i. quibus ob virtutem
quod ea hostibus detraxerim, ab imperatore donatus sum,
præterea. i. insuper, cicatrices. i. vestigia vulnerum in pectore
aduerso. i. obiecto hostibus non refugio, neque intergo, hæ-
images

imagines sunt meæ .i. his pro imaginibus gloriæ, & post hæc est nobilitas mea, non relicta .f. a maioribus, hereditate .i. iure hereditario, ut illa .f. superius dicta, sup. sunt relicta, illis .f. nobilibus, sed sup. sunt ea, quæ ego quaesivi .i. acquisivi meis laboribus & periculis. Verba mea non sunt composita .i. id poterant mihi obijcere aduersarij, (& simul callide facit quod oratori faciendum est, ne videlicet ars appareat in oratione) ego facio .i. reputo id .f. incompositè loqui, parum .i. parui momenti, quia virtus ipsa .i. per se sine lenocinio aut adminiculo orationis, ostendit satis se. Opus est illis .f. turpiter viuentibus artificio .f. orationis, ut tegant oratione .f. comperta, facta .f. sua, turpia, neque ego didici literas Græcas, quia placebat parum discere eas, quippe .i. utpote .i. utpote quæ nihil profuerant doctoribus ad virtutem, quia qui eas docebant nihil præclare agebant. At .i. sed, ego sum doctus .f. experiendo, illa multo optima .i. quæ longe sunt vtilissima reip. videlicet ferire hostes, agitare .i. expellere oppidis præsidia .f. hostium, nihil .i. non metuere aliquid, nisi famam turpem, melius diceret conscientiam turpem, pati iuxta .i. indifferenter hyemem .i. frigus hybernum, & æstatem .i. ætatem, requiescere humi .i. super terram, tolerare eodem tempore inopiam .f. rerum & victus, & laborem .f. militiæ. Ergo ego hortabor milites his præceptis .f. quæ experiendo didici, neque colam .i. obseruabo illos arte .i. anxie, ut opulent .i. opulentum faciant me, neque faciam laborem illorum .i. non conuertam laborem illorum in gloriam meam .i. non gloriabor de labore illorum, cum ego nihil fecerim, hoc .i. sic facere imperium vtile & imperium ciuile .i. quod inter conciuies esse decet. Nam agere .i. impellere ad laborem sup. ciues supplicio .i. per supplicium & tormentum, cum tute .i. tu ipse agas .f. ætatem .i. viuas, molliter .i. delicate .i. esse dominum .i. Tyrannum & superbum regem, non imperatori liberi populi. Maiores nostri faciendo hæc atque alia talia celebrare .i. celebrauerunt, hoc est clarificauerunt & se .f. ipsos, & temp. quis .i. quibus .f. maiorum & reip. celebratibus, nobilitas freta .i. confisa, ipse .i. cum ipsa sic dissimilis moribus .i. habens dissimiles mores, contemnit nos æmulos .i. imitatores & sequaces, illorum .f. maiorum nostrorum & repetit .i. exigit à vobis, omnis honores .i. omnibus magistratibus honorificos, non ex merito .i. non quia eos meruerit, cum nihil boni fecerit, sed quasi debitos hereditaria successione. Et ita omnibus vijs conatur adducere aduersarios in odium cum ostendat eos superbos & ignauos & plebeiorem contemptores maximos. Ceterum .i. sed, in super homines superbissimi .i. elatissimi .f. nobiles, erant procul .i. longe à vero, putantes, sibi omnia licere, cum contra sit. Nam maiores eorum reliquere .i. reliquerunt illis (non virtutem suam) sed omnia quæ licebat .f. relinquere, videlicet diuitias, imagines .i. stemmata nobilium, præclaram memoriam sui .i. de se habendam non reliquere .i. non reliquerunt, neque poterant supp. reliquere virtutem. Pulchre autem repetito verbo non additur coniunctio, sed verum autem similis ue, quia Latine dixeris diuitias & c. reliquere .i. virtutem non reliquere, aut virtutem aut non sine verbo .i. necesse est enim alterum, aut idem verbum omittere aut coniunctionem. Ea .f. virtus sola, neque datur, neque accipitur dono. Ipsi aiunt me sordidum sup. esse & moribus inculcis (hoc obiectum callide affert ut se plebeiorem similem censerit doceat) quod ego extorno conuiuium parum scite .i. vrbane & polite, neque .i. & quod non habeo vllum histriionem .i. parasitum aut mimum quem ioculatorem vocant, neque habeo coquam pluris .i. maiori precio comparatum, quam villicum .i. curatorem villæ, hoc est hominem rusticum, quæ .i. quas res habere ut ipsi habent, non libet mihi confiteri .i. nolui confiteri Quirites, nam ego accepi .i. didici ex patre .i. patre meo, & alijs viris sanctis .i. incorruptis (ergo & Marij pater incorruptus erat) ita .i. sic se rem habere, mundicias .i. curiosas exornationes conuenire mulieribus, & sup. laborem conuenire viris. Vnde apud Nasonem:

*Sint procul à nobis iuuenes ut jamaia compta,
Fime colit modica forma virilis amat.*

Et accepi .i. intellexi, oportere .i. ducere plus gloriæ quam diuitiarum esse omnibus bonis & arma non suppellectilem .i. ornamenta lectorum, & ceteros ornatus seu apparatus in domo esse decori .i. ornamento omnibus bonis. Ergo, quia tam peruerso in me sunt iudicio nobiles, quin .i. cur non faciant id semper quod iuuat .i. delectat eos, & quod æstimant .i. censent eorum, videlicet cur non ament .i. amoribus indulgeant, potent .i. potationibus inhiant & agant ibi .i. in eo exercitio senectutem, vbi .i. in quo, habuere adolescentiam, & ipsi dediti in conuiujs

ventri, per obsonationes, & turpissimæ parti corporis .f. pudendis aut pudici, relinquunt nobis sudorem .f. ex labore militari & puluerem ex motu citatum, & alia talia, quæ militibus patiantur, relinquunt dicit nobis quibus illa .f. sudores, pulueres, & similia sunt dulciora .i. suauiora epulis .i. comestationibus. Verum non est .i. non contingit ita. Nam vbi .i. postquam viri turpissimi, quia pathici, & lurcones gulosi, dedecorauerunt .i. dehoneftauerunt se flagitij .i. turpissimis scelsis eunt ereptum .i. eripere festinant præmia bonorum .i. castorum & fortium viro- rum, & ita luxuria & ignauia, appositorie, artes pessimæ .i. pessima exercitia facientes, nihil efficiunt .i. nocent iniustissime .i. quæ res iniustissime fit illis .f. nobilibus qui coluerunt .i. exerce- runt eas .f. pessimas artes luxuriam & ignauiam, sed sup. sunt eladi .i. perniciet rei .i. innoxie .i. immerenti, quia ob imperitiam eorum in consulu affiguntur ciues & ærarium exhauritur. Nunc quoniam ego respondi .i. oratione restiti illis .f. nobilibus quantum mores mei non quantum flagitia illorum posce- bant, quia longe plura audire merentur, ego loquar .f. deinceps pauca de rep. [Primum omnium] Incipiens loqui de republica præcipue dicit quæ in rem suam putat, vnde dicit: Primum omnium, o Quirites habetote bonum animum de Numidia. Nam vos remouistis omnia quæ rutata sunt Iugurtham vsque ad hoc tempus, videlicet auaritiã, quæ in Bestia fuit & Albino, & imperitiam in Aulo, & superbiam in Metello. Deinde exercitus est ibi .f. in Numidia, sciens locorum, sed me Hercule .f. sic iudicante ut verum dico, magis strenuus quam foelix, nam magna pars eius est atrita .i. conlumpta auaritia ducam .f. Bestia & c. aut temeritate ducum .f. Metelli, quam obrem vos quibus ætas militaris .i. apta militiæ inest, adnitimini mecum, & capessite .i. suscipite defendendam republicam. Neque metus cœperit .i. inuaserit quenquam .f. vestrum, ex calamitate .i. afflictione & infelicitate, aliorum .f. qui in Numidia militauerant aut ex superbia imperatorum, quia egomet qui neque vos affligi patiar neque superbe tractabo, adero in agmine & prælio, idem consultor & socius .i. susceptor communis periculi vobiscum, quali dicat, si consulto opus erit adero consultor; si facto, adero socius. Vbi consultor ponitur pro eo qui consilium dat, cum frequentius sit qui consilium petit, ut in j. Serm. Horat. Consultor vbi ostia pulsat, sed consulto ea duo significat. Vnde est versiculus: Consulto te posco, tibi consulto consilium do. Consultus autem dicitur qui consulitur .i. à quo petitur consilium, & ille qui consulit .i. consilium dat. Et geram .i. tractabo me & vos in omnibus rebus iuxta .i. pariformiter & sine discrimine. Et profecto .i. re vera dijs iuuantibus .i. si dij adiutores erunt, omnia sunt matura .i. nobis mature .i. cito obuentura; victoria præda laus, quæ tria eo ordine contingere solent. Quæ tria dicta si essent dubia aut procul .i. difficultè obtinenda, tamen .i. nihilominus deceret omnis bonos subuenire Reip. Et enim .i. quia certe, nemo est factus immortalis ignauia .i. per ignauiam, quia tam ignaui quam strenui moriuntur, neque quisquam parens .i. progignens optauit liberis .f. suis: vti .i. ut sup. ipsi forent æterni .i. immortales, magis quam vti .i. ut exigerent .i. ad finem vsque agerent vitam .i. viuerent, boni & honesti, quia sciunt nemini nisi per famam æternitatem concedi. O Quirites ego dicerem plura, si verba adderent timidus .f. ex nau ra, virtutem .i. fortitudinem. Nam ego puo dictum abunde .i. satis superque strenuis, q. d. quales vos estis.

Huiusmodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt: propere com- meatu, stipendio, armis, alijsque vtilibus naues onerat. cum his Aulum Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere, non more maiorum, neque ex clasibus, sed ut cuiusque libido erat: capite censos plerosque. Id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis memorabant: quod ab eo genere celebratus, auctus que erat: & homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus: cui neque sua chara, quippe quæ nulla sunt, & omnia cum precio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato.

Nam

Nam M
ea, quæ
sul exp
agrum
omnia il
pida, n
lia mul
rim no
gientes
humum
lia om
ui spati
æquali

Hum in A
est Num
scribenda
.f. scribe
non secu
iores pe
autem se
multos
mulo R
pacijsque
pecuniar
turijsque
millium
cit cent
clausis or
essent, i
censum,
stituta el
centuria
se volu
ginti ma
cta. Na
censebat
Nam pe
ricam,
holitem
peo, &
eadem h
hil præc
lapides
bicesque
multitu
lita, it
primor
tur bell
conferib
militiam
Capite
quam pa
a censio
Marius
milites
per amb
tus erat
egentiur
tus).f. ad
cuiusque
egentiur
potentia
pollint,
recta vic
Quæ est
senatu)
creuerat
exercitu
lus, &

Nam Metellus conspectum Marij fugerat: ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed consul expletis legionibus, cohortibusque auxiliarijs, in agrum fertilem, & præda onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat. Deinde castella & oppida, natura & viris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. Interim noui milites sine metu pugnae adesse videre fugientes capi, aut occidi: fortissimum quenque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, & alia omnia tegi: gloriam atque diuitias queri. Sic breui spatio noui, veteresque coaluere, & virtus omnium æqualis facta.

Huiuscemodi oratione habita) Cum, inquit, hac oratione animos plebis erexit, statim naues oneravit stipendio, & commeatu, & armis, & cum his Manlium legatum in Africam misit. [Proficisci iubet] .i. in Africam, in qua est Numidia. [Ipse interea] Ordo est. Ipse interea scribere pro scribentibus milites non more maiorum, neque ex classibus, sed .i. scribentibus plerosque capite censos. Non more maiorum .i. non secundum ritum, & consuetudinem maiorum. Nam maiores perscribere consueverant milites ex classibus. Marius autem scripsit etiam ex his qui non erant in classibus. Nam multos capite censos scripsit Seruius Tullus, qui sextus à Romulo Romæ regnavit, primus censum instituit; ex quo belli, pacisque munia, & onera, non viritum ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum populum vniuersum in classes, centuriasque ex censu descripsit, atque diuisit. Ex his, qui centum millium æris, aut maiorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum, ac iuniorum. Prima classis omnes appellati seniores ad vrbs custodiam, ut prælo essent, iuniores, ut foris bella gererent. Secunda classis intra censum, vsque ad quinque & septuaginta millium censum instituta est. Ex his senioribus, iunioribusque viginti conscriptæ centuriæ. Tertia classis in quinquaginta millium censum esse voluit. Totidem centuriæ. Quarta classis quinque & viginti millium. Totidem centuriæ factæ. Quinta classis aucta. Nam centuriæ triginta factæ sunt. Hæc classis xj. millibus censabatur. Hæc classes, sicuti numero, ita armis distinctæ erant. Nam prima classis arma habebat, galeam, clypeum, ocreas, lorricam, omnia ex ære, quæ corporis tegmenta essent. Tela in hostem hastam, & gladium. Secundo classis scutum pro clypeo, & præter lorricam omnia eadem habebat. Tertia classis eadem habebat, præter ocreas. Quarta classis arma mutata, nihil præter hastam, & verutum datum. Quinta classis fundas, lapidesque missiles gerebat. In hac accens, cornicinesque tribuniciasque in tres centurias distribuit. Minor census reliquam multitudinem habuit. Inde vna centuria facta immunis militia, ita pedestri exercitu ornato, distributoque. Equitum ex primoribus ciuitatis duodecim scripsit centurias. Quando igitur bellum gerere oportebat, ex his quinque classibus milites conscribentur. Serui, capite censi, & qui ex classibus erant ad militiam non recipiebantur, utpote propter inopiam suspecti. Capite censi dicebantur, ut tradit A. G. qui aut nullo, aut perquam paruo ære censabantur, hi pro capite tributa pendebant, à censione capitis nominati. [Id factum] .i. esse. Alij dicebant, Marius scripsisse milites capite censos, quia ex classibus bonos milites non inueniebat: alij vero dicebant, Marius fecisse hoc per ambitionem, ut eos honore afficeret, à quibus ipse honoratus erat & factus consul. [Quod ab eo genere] .i. hominum egentium, & infimorum. [Celebratus] .i. honoratus. [Adiutus] .i. ad consulatum comparandum. [Homini] .i. Mario, vel cuiunque. [Opportunitissimus] .i. commodissimus. [Cui] .i. egentissimo, pauperes maxime commodi sunt illis, qui querunt potentiam, quia nihil timent, cum nihil habeant, quod perdere possint, & ideo omnia aggrediuntur, omniaque eis honesta, & recta videntur, modo precium eis detur. [Vicam aduehitur] Quæ est ciuitas Africæ mari vicina. [Quam eræ decretum a senatu] Plures milites scripsit Marius, & secum dixit, quam decreuerat senatus. [A P. Rutilio legato] .i. Metelli. P. Rutilius exercitum Mario tradidit. [Nam Metellus] Quare. P. Rutilius, & non Metellus exercitum Mario tradidit? quia Metellus

discesserat, ne Marius consulem videret. Nam si Metellus ferre non potuit, quando audiuit Marius consulem esse factum, multo minus tulisset, si eum vidisset. [Sed consul] Dicit quid fecerit Marius, postquam accepto exercitu, & expletis legionibus in Numidiam venit. Statim, inquit exercitum duxit in agrum fertilem & præda plenum, & quidquid cepit militibus donauit. [Cohortibus auxiliarijs] Cohortes auxiliariæ dicuntur cohortes, quæ ab alienigenis populis in auxilium mittuntur. [Noui mil.] Quos nuper conscripserat, & qui nunquam bella tractauerant. [Videre] Videbant eos, qui fugiebant, vel capi, vel occidi, & ex hoc discebant non esse fugiendum. [Noui, veteresque coal.] .i. simul in disciplina militari creuerunt, & profecerunt. Nam noui exemplo veterum profecerunt.

M A R L I A N V S.

ARRECTOS) Sibi deuinctos. [Non more maiorum] Quia non scribentibus capite censos, lege Gel. lib. xv. c. x. Lex erat apud Rom. ne cap. censi pro militibus eligerentur, & quia hoc nomine poterat appellari etiam ipse, illam abrogauit legem, ut auctor est Val. cap. de disciplina militari. [Ex classibus] Ex Tribubus. [Opportunitissimus] Commodissimus. f. fuit. [Aucta] .i. facta dum Marius esset Rom. [Castella] Propugnacula. [Tegi] Protegi.

A S C E N S I V S.

HUIUSCEMODI oratione) Proficiscitur studium belli ipsius Marij dicens: Marius huiuscemodi oratione habita .i. postquam talem orationem habuerat, postquam videt animos plebis erectos .i. ad bellum, aut ad spem victoriæ & prædæ, onerat prope .i. properanter, naues atque commeatu .i. victualibus, stipendio .i. ære persoluendo, armis atque alijs vtilibus. [ad bellum, & iubet A. Manlium legatum] .i. in eo bello futuram, proficisci cum his .i. nauibus sic oneratis, ipse scribere .i. scribentibus interea milites, non morte maiorum .i. iuxta vetus institutum, neque ex classibus .i. ex ordinibus seu coctibus simul calando .i. conuocandorum ad idem onus cum essent in eodem censu. ut enim Liuius recitat, Seruius Tullus sextus Romanorum rex primus censum instituit, ex quo belli pacisque munia seu munera & onera non viritum ut antea, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum populum vniuersum in classes quinque descripsit atque diuisit, ut Liuius late exequitur. Sanè quos scholasticos vulgo de primo loco aut secundo vocant, Quintil. docet de prima aut secunda classe vocandos, nam & eos in classes diuidi præcipit: scribere .i. scribentibus vt .i. secundum quod libido .i. libitum bellandi cuiusque erat, & plerosque .i. plurimos censos capite .i. obnoxios ad pendendum censum pro capite, cum ut A. G. tradit, aut nullo, aut per quam paruo ære censarentur, & ita cum non posset census ex ære exigere, exigebatur pro capite. Alij .i. aliqui ex Romanis, memorabant .i. interpretabantur, id factum sup. esse, ex inopia .i. penuria bonorum .i. militum qui boni non erant in classibus; alij per ambitionem consulis, quod erat adiutus & celebratus .i. clarus habitus ad eo genere .i. plebeiorem & pauperum, & sup. quod egentissimus quisque est opportunissimus .i. maxime commodus homini quærenti potentiam ut Marius fecerat, cui .i. egentissimo neque sua .i. propria bona sunt sup. chara, quippe .i. utpote quæ nulla sunt, & omnia videntur honesta cum precio .i. habentia precium annexum. Igitur Marius profectus in Africam cum numero .i. militum, maiore aliquanto quam erat decretum à senatu, aduehitur paucis diebus, hoc est intra paucos dies Vticam, ad illud oppidum in prouincia Africana. Exercitus traditur ei à P. Rutilio legato .i. Metelli. quæras quare non à consule cuius exercitus erat? sed addit, Nam Metel. fugerat conspectum Marij, ne videret ea quæ animus sup. eius nequiuertat sole rare audita .i. cum tantum audirentur, & tamen visa fortius mouent quam audita. Sed consul .i. Marius, legionibus & cohortibus auxiliarijs expletis .i. plene completis, proficiscitur, in agrum .i. hostilem fertilem & onustum præda. [auertenda, & donum militibus omnia capta ibi, deinde aggreditur oppida & castella munita parum natura .i. naturaliter] .i. viris, facere .i. faciebat aut inceptis facere multa prælia, ceterum .i. sed sup. faciebat alia prælia sup. leuia .i. facilia, alijs locis, quam ad oppida. Interim .i. interea noui milites quos adduxerat, adesse .i. aderant pugnae sine metu, videre .i. videbant fugientes .i. milites Rom. capi aut occidi, & videbant fortissimum quenque sup. esse tutissimum, & libertatem, patriam, parentes & alia omnia tegi .i. protegi armis, & gloriam atque diuitias queri .i. acquiri armis .i. sic veteres atque noui coalere .i. in vnum animum, breui spatio, & virtus omnium est facta æqualis.

AT reges ubi de aduentu Marij cognouerunt : diuersi in locos difficiles abeunt . Ita Iugurthe placuerat speranti , mox effusos hostes inuadi posse , Romanos sicuti plerosque remoto metu laxius licentiusque futuros . Metellus interea Romam profectus , contra spem suam lætissimis animis accipitur , plebi , Patribusque , postquam inuidia decesserat , iuxta charus . Sed Marius impigre , prouidenterque suorum , & hostium res pariter attendere : cognoscere quid boni vtrisque , aut contra esset : explorare itinera regum : consilia , & insidias eorum anteuenire : nihil apud se remissum , neque apud illos tutum pati . Itaque * & Getulos , & Iugurtham ex nostris socijs prædas agentes , sepe aggressus in itinere fuderat : ipsumque regem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat . Quæ postquam gloriosa modo , neque belli patrandi copiam cognouit : statuit vrbes , quæ viris , aut loco , pro hostibus , & aduersum se opportunissimæ erant , singulas circunuenire . Ita * ratus Iugurtham , aut præsidij nudatum iri , si ea pateretur : aut proelio certaturum . Nam Bocchus sæpe ad eum miserat nuncios : velle populi Romani amicitiam : ne quid ab se hostile timeret . Id simulauerit ne , quo improuisus grauior accederet , an mobilitate ingenij pacem , atque bellum mutare solitus , parum exploratum est . Sed consul uti statuerat , oppida , castellaque munita adire : partim vi , alia metu , aut præmia ostentando auertere ab hostibus . Ac primo mediocria gerebat , existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum , sed ubi illum procul abesse , & alijs negocijs intentum accepit maiora & magis aspera aggredi tempus visum est .

• In uerbo
tuto
quod
exempla
ri non
legitur
Et
• dictio
ratus
non h
in alijs
ueteribus

SOLDVS

AT reges) .i. Iugurtha , & Bocchus , qui societatem inierant . [Diuersi] Videlicet alius in alium locum . [Ita Iugurthæ placuerat] Consilium Iugurthæ fuit , ut diuiderentur , & duos exercitus facerent . Nam sperabat R. effuse , & sine ordine licenter vagaturos esse , si intelligerent ipsos reges diuisos in diuersas partes fugisse , atque ita opportune crederet , eos inuadi posse . [Remoto metu] Videlicet , cum intelligerent reges diuisos in diuersas partes cessisse . [Laxius] .i. solutius Metellus . Dicit , quomodo Metellus interea Romam redijt , & contra spem suam ab omnibus lætis animis exceptus est . Nam omnibus charus fuit , quia re uera optimus imperator fuerat , & bellum sapienter , & feliciter gesserat . [Decesserat] .i. recesserat . [Iuxta] .i. similiter . [Sed Marius] Dicit quantam diligentiam Marius habuit . [Aut contra] .i. quid mali . [Nihil apud se remissum pati] .i. patiebatur aliquid esse remissum apud se , semper intentus erat ad omnia , & paratus . Remissum , & intentum sunt contraria , intentum significat paratum , remissum imparatum , neglectum . [Apud illos tutum] .i. reges , nihil apud reges tutum patiebatur , quia eos persequeretur . [Ex socijs nostris] Videlicet ex vrbus , & ex agris populorum Numidiae , qui se P.R. dederant . Iugurtha , sicuti supra dictum est , se ad Getulos contulerat , & eos sibi socios fecerat , igitur Iugurtha cum Getulis socios P.R. inuadebat , & ex agris eorum prædas agebat . [Quæ postquam] Ordo est . Marius statuit circunuenire singulas vrbes , & loca , quæ erant sibi aduersa , ratus , Iugurtham , ita , aut nudatum .i. iri præsidij , si pateretur ea , aut cum certaturum proelio , postquam cognouit quæ .i. illa modo .i. tantummodo gloriosa , neque cognouit copiam patrandi belli . Marius intelligebat quidem esse gloriosum , quia sepe aggrediebatur Iugurtham & eum proelio superabat , sed tamen uidebat hanc non esse viam , & rationem conficiendi , & finiendi belli , ergo aliud consilium cepit , statuit enim singulas vrbes circunuenire , & obsidere , quæ viuis , & loco maxime opportuna erant hostibus , & sibi incommoda , existimans futurum esse , ut aut Iugurtha prædicia amitteret .i. ciuitates , & amissis ciuitatibus bellum postea sustinere non

posset , aut proelio totis viribus decertaret , dum vrbus obsessis à Mario , auxilium ferre cupit . [Quæ postquam gloriosa modo cognouit] .i. postquam Marius cognouit ea , quæ faciebat , esse tantummodo gloriosa , & non esse talia , ut propter hæc bellum conficeretur , quia licet Marius in itinere Iugurtham sæpe proelio superaret , tamen ei leue detrimentum inferebat , quia tota acie non dimicabat . [Ratus Iugurtham aut præsidij nudatum iri] Hoc est existimans fore , ut Iugurtha præsidij spoliaretur , videlicet , amissis ciuitatibus , & ita bellum sustinere non posse . [Aut proelio certaturum] Videlicet dum præsidium ciuitatibus obsessis afferret . [Nam Bocchus] Dixit de Iugurtha , quia Bocchus ipse pacem petebat , & sæpe nuncios miserat ad Marium , qui suo nomine peterent amicitiam P.R. [Nequid ab se hostile] Et miserat nuncios , ut Marius à se nihil hostile timeret . [Id simulauerit ne] Ordo est . Parum exploratum est , ne .i. an Bocchus simulauerit id , quo pro ut grauior improuisus accederet an .i. fecerit id mobilitate ingenij solitus mutare pacem , aut bellum . Non est satis certum vtrum Bocchus simulauerit , an non , si simulauerit , hoc fecit , ut ex improuiso grauius Marium inuaderet , si autem non simulauerit , sed in veritate amicitiam P.R. volebat , hoc faciebat propter mobilitatem ingenij , ut pote , qui paulo ante se cum Iugurtha coniunxerat , nunc se cum R. hostibus coniungere volebat . [Sed consul] Ita quidem Bocchus nuncios miserat , qui peterent amicitiam P.R. sed Marius , uti statuerat , castris , & ciuitates adibat , & ea alienabat ab hostibus , partim vi , partim metu , partim præmia ostentando . [Sed primo mediocria gerebat] Primo quidem Marius eas vrbes capere cepit , quæ mediocres erant , existimans Iugurtham latitans esse auxilium ipsis vrbus , & ita in manus suas venturum , sed postquam vidit Iugurtham appropinquare nolle , statuit maiora aggredi . Itaque Capsam vrbem ingentem , atque munitam oppugnare decreuit .

MARLIANVS.

DIFFICILES Siluosos . [Vtrunque] In suo & in hostis exercitu . [Remissum] Relictum iri . [Pro hostibus] Scilicet Iugurthinis .

ASCENSIVS.

AT reges) .i. Bocchus , & Iugurtha , ubi cognouere de aduentu Marij abeunt diuersi in diuersos locos difficiles saccessu . Ita placuerat Iugurthæ speranti hostes effusos pro prædationem , posse mox inuadi , & Romanos futuros sicuti plerosque alios sup. laxius & licentius metu remoto , per absentiam hostis . [Metellus] Commemoratur paucis reditum Metelli in vrbes ubi præter spem honorifice acceptus est dicens : Metellus profectus interea dum Marius talia ageret , Romam , excipitur .i. a Rom. animis lætissimis contra spem suam .i. contra id , quod timebat , (aut contra pro præter posuit) existens charus iuxta .i. pariter plebi , & patribus .i. conscriptis , postquam inuidia mota per Marium decesserat .i. animis eorum . Sed Marius attendere .i. attendebat & considerabat impigre .i. strenue & prudenter res .i. utilitates suorum & hostium pariter .i. simul & cognoscere .i. cognoscere .i. quid boni .i. utilitatis aut contra .i. quid mali , esset vtrinque .i. ab vtraque parte , explorare .i. explorabat itinera regum & anteuenire .i. anteueniebat consilia , & insidias regum .i. Bocchi & Iugurthæ . Nihil pati .i. patiebatur remissum .i. repide factum apud illos .i. reges . Itaque ipse aggressus sæpe ex itinere & Getulos populos Bocchi , & Iugurtham cum Numidis (miscet autem ducem & exercitum) agentes prædas ex socij .i. Rom. imperij in Numidia , aut puincia , fuderat .i. prastrauerat sup. eos , & exuerat ipsum regem .i. Iugurtham quæ prius nominauerat , armis haud procul ab oppido Cyrtha .i. nomina . Quæ facta postquam sunt modo .i. solummodo gloriosa , sine magna utilitate , neque cognouit copiam , hoc est facultatem belli patrandi cum Iugurtha , statuit circunuenire .i. obsidere , aut capere insidij vrbes , hoc est vrbes singulas .i. quamlibet scorsum , quæ vrbes erant opportunissimæ viuis , aut loco , hoc est propter viros , aut locum , pro hostibus & aduersum .i. contra se , ratus ita videlicet Iugurtham aut nudatum sup. iri , si pateretur ea .i. vrbes circunueniri , aut certaturum sup. esse proelio . Nam Bocchus rex Maurorum miserat sæpe nuncios .i. per nuncios significauerat sup. se velle amicitiam P.R. ne Marius timeret quid hostile à se . Parum exploratum .i. cognitum est , ne pro an , Bocchus simulauerit id .i. se velle amicitiam : quo .i. ideo ut accederet grauior .i. nocenti or , improuisus : an solitus sup. fuerit mutare pacem , atque bellum , mobi

litate

psam, per ingentes solitudines, & loca deserta, atque aspera exercitum ducere statuisset, satis congruum fecit apparatus, licet his difficultatibus circumuentus premeretur. Nam inopia frumenti laborabat, & ager erat, & frugibus vacuus, quia iam extremum aestatis erat. [Nam contra] Declarat quare dixit, dixit frētus, quia Marius consilio humano contra tantas difficultates prouidere non potuisset, sed sperans auxilium diuinum sibi non defuturum, aggressus est facere id, quod fecit. [Tenebatur] .i. premebatur. [Quia Numidæ] Dicit causam inopie frumenti, quia ipsi Numidæ non tam seminandis aruis student, quam pabulo pecoris colligendo, magis occupantur ad pabula colligenda pro vno pecore, quam ad arua seminanda. [Tamen pro rei copia] .i. secundum facultatem, quam habebat. [Pecus omne] Quod superioribus diebus prædæ fuerat equitibus auxiliarijs agendum distribuit. [Oportebat secum ducere prædam omnem, quam ceperat superioribus diebus. Et ideo equitibus auxiliarijs hanc prouinciã, & hoc negocium dedit, vt pecus captum agerent. [A. Manlium] Aulum legatum secum non duxit Marius, sed eum reliquit ad custodiam stipendij, & comnearum. [Cum cohortibus expeditis] Vt supra diximus, Cohortes expeditæ dicuntur, quæ grauibus armis non sunt impeditæ, videlicet quæ galeam, aut clypeum, aut ocreas non gerunt, sed tela tantummodo gerunt, sicuti erant milites, qui scribebantur ex quarta classe, qui hastam, & verutum tantummodo gerebant. Diciturque, Marius consilium suum etiam legato voluit esse occultum. [Eodem] .i. ad eundem locum. [ad oppidum Laris] [Pecus] .i. agendum, Marius laborem æqualem omnibus esse volebat. Et ideo voluit, vt non solum equites auxiliarijs pecus pellerent, sed nunc laborem inter omnes æqualiter distribuit, vt & pedites, & equites pecus agerent inter eundem. [Per centurias] Centuriæ sunt peditum, Turmæ vero equitum. [Vt res vti fierent curabat] Ad portandam .i. aquam per loca deserta. [Parare] Pro parabatur. [Vt forent] Videlicet, vt irent Capfam. [Maxima vis] Ideo maxima multitudo, maximus numerus. [Caltri ieiunimento positis] Leuiter caltra munuit, quia sequenti nocte discessurus erat. [Aqua modo] .i. tantummodo, quia Marius volebat, vt milites secum aliquid ferrent, nisi arma necessaria, & aquam, vt per loca deserta ire possent, & non conficerentur siti. [Onerare] .i. suber. [Oportet] .i. expectat. [Sequi] .i. sequebatur. [Sinere] Pro sinebat. Marius volebat, vt milites inteni essent ad capiendam urbem, non ad prædandum. [Quæ postquam] Ordo est. Res trepidæ, metus ingens, malum improbitum, ad hoc .i. præterea pars ciuium extra mœnia in potestate hostium, hæc .i. omnia cogere, vt oppidani facerent deditionem, postquam oppidani cognouere, quæ .i. illa. Sensus patet. [Pars ciuium extra mœnia] Illi qui erant intra urbem, & habebant suos extra mœnia captos à Romanis, suadebant deditionem, vt ipsi suos incolumes reciperent. [Ceterum oppidum incensum] .i. est à Mario. Sed quæret aliquis, quomodo Marius hanc urbem tam magnam, tamque potentem contra fidem incendit? Nam si se dediderant, certe in conditionibus obtinuerant, vt seruarentur incolumes, quare ergo, & urbem incendit, & ciues occidit? Salust. dicit, Marius hoc fecisse non propter auaritiã, aut propter crudelitatem, sed propter necessitatem belli, quia ciuitas illa nimis, & sibi incommoda, & hostibus commoda erat ad bellum gerendum, & quia Numidæ mobiles à natura sunt, & infidi non seruantes id, quod promittunt. [Puberes] Puber dicitur, qui iam gignere potest, is incipit esse ab annis quatuordecim, fœmina viri potens ad duodecimum. [Alij omnes] Qui erant infra eam ætatem. [Id facinus admissum] .i. est, .i. commissum, perpetratum. [Contra ius belli] Ius belli est, vt qui se dedunt seruentur incolumes, secundum fidem daram. Nemo enim se dederet, nisi salus, & incolumitas promitteretur ei. [Non auaritia] Quia cuperet prædæ se & exercitum locupletare, non fecit propter hoc. [Neque scelere] .i. crudelitate propter puberes omnes interfectos. [Locus] .i. Capfa. [Aditu difficilis] Quia Rom. difficile ad eum locum ibant. [Coercitum] Refrenatum.

MARL. VIS) Atrocitas. [Perniciosa] Insecta mortalibus. [Munitum] Circumvallatum locis asperis. [Fuerant prædæ] Depredati fuerant. [Prædandum] Tanquam qui prædaturus esset. Maxima vis multitudo virium. [Effecta] Confecta. [Proxima] Secunda nocte facit .i. ducit exercitum. [Tumulosum] Cluofum.

GLAR. OPPIDVM magnū atque valens, nomine Capfa) Ptolemæus Capse meminit ad occasum Tritohidis paludis. Scrab. lib. vlt. ait, Iugurthæ thesauros fuisse in eo oppido: cum hic noster auctor in oppido Suthul eos fuisse supra dixerit. Fieri autem po-

tuit vt in diuersis locis, firmis ac munitis thesauros suos haberit Iugurtha, vt de Thala quoque supra dicit, plerisque eius thesauros ibidem fuisse. Sed mirum est Commentatores nostros, ne vnus quidem loci meminisse quem explicaret, vnde lux auctori maior accederet. Sat est si dicant, fuisse ciuitatem Numidiæ Mox. [Nam præter oppido loca propinqua] Temere hæc in Aldino codice mutata sunt, nempe in hanc lectionem. Nam præter oppida propinqua. Neque enim verisimile est oppida illi oppido propinqua fuisse, sed loca quædam, vt villas, vicos &c. [Ad oppidum Laris] Lares Cithesiorum oppidum ponit Ptolemæus aliquanto magis ad meridiem quam Vaccam (ipse Vaccam appellat) ac Iuliam Cyrtham. Ceterum cum paulo ante retulerit auctor, Marij cum duobus regibus pugnam ante Cyrtham, interea vero aliquot oppida castellaque capta, denique venisse in mentem ei, vt Capsam tentaret, quæ satis longe à Cyrtha abest, atque à Laribus Commentatoribus venia dari potest, etiamsi ea ne verbo quidem attingunt, cum auctor ipse tam negligens in re seria fuerit, ipse, inquam, Africa prouincie prætor, quam nõ absque nominis infamia spoliabile fertur. Vbi enim Tanam flumen, quod hic subiungit, fuisse existimemus? Itinere à Cyrtha Capsam, flumina duo sunt à Ptolemæo descripta, Rubricatus, & Bagrada, præterea palucum Sifara & Hippontidos flumen. Fieri tamen potest & plura alia interfuisse sed dubitet Lector mecum. Nam vt Antea conquellus sum, ex Africa topographia non temere apud hunc auctorem & Lium te explices. Continuo post. [Ceterum in itinere pecus exercitui per centurias] Præpositio Per, ante Centurias omitti non debet. Illud autem quod statim deinde sequitur, Simul & inopiam frumenti lenire. Quomodo lenierit, non satis clarum.

ERAT inter ingentes solitudines) Progreditur ad narranda maiora & difficiliora facinora Marij mira felicitate transacta, & primo de expeditione quam in Capsam urbem potentissimam & fere inexpugnabilem concepit dicens. [Oppidum magnum atque valens] .i. validum & forte Capfa nomine erat inter ingentes solitudines, .i. maxima deserta Numidiæ: vnde Marius ad ipsum ignoratus veniet vt videbimus, cuius .i. oppidi conditor memorabatur .i. fuisse Hercules Libys. sic dictus ad differentiam aliorum: nam multi fuerunt Hercules: sed quacunquæ ab omnibus gesta sunt, vni Herculi vt pote Louis ex Alemea Amphitriouis vxore filio ascribi solent à poetis. Sanè libys dicitur ventus Africanus contra Vulturum flans. Libys autem homo ex Libya, vnde sunt qui hic accipiant vt sic gentile, Hercules Libys. .i. Libycus, non ille Thebanus. [Ciues eius] .i. oppidi dicti, habebantur apud Iugurtham in munes ab onere & stip. imperio seni. .i. clementi, & ob ea .i. ob eas res, fidelissimi. videtur autem hic ob ea composita dictum, sicut propterea: nam cum vnus tantum præmiserit videtur dicendum ob id, existentes muniti aduersum hostes. .i. Romanos non modo .i. non solum mœnibus & armis atque viris, verum etiam .i. per inopia cibi, sicuti omnium ferarum. Ad hoc .i. insuper natura serpentum perniciofa .i. pernecans veneno, accenditur. [ad iram, magis sui quæ alia re.] Maxima cupido potendi eius .i. oppidi inuasit Marium, tum .i. simul, propter vsum .i. utilitatem belli. [geredi] .i. se, tum, hoc est simul, quia videbatur res aspera .i. difficilis & ita sperabat ex ea ingentem gloriam posse assequi. Et Metellus ceperat, sup. cum magna gloria, Thalam oppidum situm & munitum, haud .i. non dissimiliter: nisi quod apud Thalam non longe à mœnibus erant aliquot fontes. Et Capenses viebantur modo .i. duntaxat vna aqua iugi .i. perpetua sed stagnanti, atque ea supp. existente intra oppidum: ceteri .i. qui in subuijs, & agro erant, videbantur pluuia .i. aqua pluuiali, quam in cisternis conseruant. [Id] .i. habere penuriam aquarum, tolerabatur facilius & ibi & in omni Africa quæ geba .i. viuebat incultius quia procul à mari: ad mare enim habitantes per negociatores & reliquos aduenas solent cultiores sumere mores: quod .i. iccirco quia Numidæ vescebantur plerunque .i. vt plurimum aut plerique omnes lacte & carne ferina, & ita minus potabant. & neque quærebant sallem, neque alia irritamenta gulæ, hoc est prouocatoria, vt dicitur appetitur, qualia sunt condimenta varia, vt garum & allec & alia id genus quas salfas vocant. Sanè bene dixit masculino genere saldem. Nam non nisi apud vetustissimos aut recentissimos in neutro ponitur, vt apud Aphranium, quidquid loquimur salmerum est. Cibus & potus erat illis aduersus .i. contra famem atque

atque G
multis
edunt v
tur cop
Marius
constit
rabat, c
credo fi
uidere e
pe .i. v
ideo i
palcuis
agroru
manita
.i. ex pu
prouide
tis prou
quod fu
ante act
auxilio
tibus ex
Larim.
merced
cit se ve
dem hic
frequen
tento, &
vt alij lo
buerat e
quali po
tum) in
dicit con
additum
bus, xij
vt vres,
bantur,
inopiam
bus igno
rent vst
tum esse
est, max
cuino;
scio qu
positis l
ber esse
occasu
lumino
quæ vsu
siris ser
cens qu
statim c
.i. oppo
stem, co
eandem
mit, & i
ante adu
.i. habent
tem à Ca
lium. [p
citur) no
elegante
men no
.i. expect
test occu
midæ, C
do mult
hoc est o
mos ten
(vbi pro
inde ipse
alij, aut
existens
ri, hoc e
trepidant
sum, grat
uidencia,

aque sitim, & non erat libidine, neque luxuria, vt Epicureis, & multis etiam nostratibus Christianis, qui viuunt, vt edant, nec edunt vt viuere possint, quod ne Socrati quidem placuit. [Igitur consilium] Docet qua subtilitate, & artificio quaue dexterrate Marius Capsam obsedit, & tandem cepit, dicens: Igitur, quia constituit Capsam oppugnare, & difficultatem eius rei non ignorabat, consilium omnibus exploratis, i. per exploratores cognitis, credo fretus. i. consiliis, & adiutus dijs. Nani non poterat providere satis consilio, si humano contra tantas difficultates, quippe. i. vt ipse, qui tenebatur etiam inopia. i. carentia frumenti, ideo sup. quod. i. quia, Numidæ student magis pabulo pecoris, i. pascuis habendis aut fræno colligendo, quam aruo. i. arationi agrorum. Et contulerant. i. simul prius deportauerant in loca manita quodcumque semen fuerat natum. i. ortum, & hoc iussu. i. ex præcepto regis. i. Iugurthæ. Tamen. i. quanquam consilio providere non poterat nihilominus, exornat, i. instruit rem factis prouidenter pro copia. i. facultate rei, attribuit omne pecus quod fuerat prædæ. i. ad prædam, diebus superioribus. i. paulo ante actis, agendum. i. impellendum, equitibus auxiliarijs. i. qui auxilio venerant, & iuber A. Manium legatum ire cum cohortibus expeditis. i. leuis armaturæ, & ad iter accinctis ad oppidum Larim. i. nomine: vbi, hoc est in quo locauerat, stipendium. i. mercedem militum, & comæatum. i. victum eorundem, & dicit se venturum eodem, hoc est ad idem oppidum. (Est enim eodem hic aduerbium ad locum) prædandum. i. auertentem frequentes prædas post paucos dies. Sic incepto, hoc est intento, & proposito suo occultato pergit ad flumen Tanam aut vt alij legunt Tanaim. Ceterum, hoc est, sed insuper: ipse distribuerat exercitui per centurias, item per turmas æqualiter. i. æquali portione (sunt autem Centuriæ peditum, Turmæ equitum) in itinere, hoc est dum iter faceret, pecus. i. agendum vt dicit commentarius, sed melius dices, comedendum. quin etiam additum inueni, quadraginta duum. i. capicum, vt singulis diebus, xij. duo absumpserint turmæ, & centuria, & curabat vt. i. vt vires, hoc est vasa ex corijs. i. pecudum fierent non ergo agebantur, sed mandebantur, simul. i. & pariter lenire. i. leniebat, inopiam. i. penuriam frumenti, & parare, hoc est parabat omnibus ignaris, hoc est nescientibus quid prænderent, ea quæ forent vsui. i. vtilitati, mox. i. paulo post. Denique sexto die ventum est ad flumen. i. Tanam, aut Tanaim, sed Tanais in Scythia est, maxima vis. i. copia, vtrium. i. talium, vasorum, & corio pecuino, (vnde videtur vocatiuus esse hic vtrius. Nam ab vter nescio quomodo fieret vtrium) est effecta. Ibi. i. ad flumen castris postis leui munimento iubet milites capere cibum, atque iubet esse paratos, vt, hoc est vt egrederentur. i. castris simul cum occasu solis, & iubet milites onerare se, & iumenta, modo. i. solummodo aqua, abiectis omnibus sarcinis. i. militaribus, ex his quæ vsui alioqui erant in expeditione militari, sed abiecta in castris seruabantur. [Deinde] Prosequitur cæptam historiam docens quomodo ad oppidum Capsam peruenit improuisus, & statim ceperit, vnde dicit. Deinde postquam tempus est visum. i. opportunum, ipse egreditur castris, & itinere facto totam noctem, confedit. i. quietem cum exercitu cepit, a consido. Idem. i. eandem rem facit proxima. i. nocte. i. eam totam eundo absumit, & interdiu quiescit. [Deinde] peruenit tertia. i. nocte multo ante aduentum lucis. i. claritatis diurnæ in locum tumulosum. i. habentem multos tumulos, hoc est colliculos, longe. i. distantem a Capsa. i. oppido interuallo, hoc est distantia, duum millium. i. passuum (quod interualum a Gallis leuca, seu leuga dicitur) non amplius. i. non maiore quam, duum millium: (vbi eleganter synopatur duum, quia numerali iungitur, quod tamen non faciunt neutra que singularem habent. [Et opperitur] i. expectat, ibi diem cum omnibus copijs, quam. i. quantum potest occultissime Sed vbi dies cepit. i. oriri, aut clarescere, & Numidæ. i. Capsenses nihil hostile metuentes, egressi sup. sunt oppido multi. i. magno numero, iubet. i. Marius, omnem equitatu, hoc est omnes equites, & cum his. i. equitibus pedites velocissimos tendere cursu, hoc est currando ad Capsam. i. oppidum: (vbi proprio præpositionem dat) & obsidere portas. i. eius. Deinde ipse sequi. i. sequebatur, propere. i. festinantes, intentius. i. quæ alij, aut quam prius, aut valde intente, aut legatur intentus vt sit existens intentus, neque sinere. i. & non sinebant milites prædari, hoc est prædas auertere. Quæ. i. incepta Marij, postquam oppidani cognouere, res sup. erant tripidæ. i. præ timore festinæ, & trepidantes, metus erat ingens, quia malum sup. erat improuisum, grauius autem lædunt improuisa, hoc est non præuisa prouidentia, quadam. Ad hoc. i. insuper, pars ciuium. i. Capsensium,

deprehensa in potestate hostium, hoc est Marij, & eius militum, coegere: Locutio congrua in re non in voce pars deprehensa coegere) hoc est ciues partim deprehensi, coegere reliquos, vt. i. vt facerent deditioem, hoc est vt se, & oppidum dederent. i. traderent fidei & potestati ipsius Marij vtentes se aliter ad supplicium exposcendos, si forte Marius male pugnasset. Ceterum. i. sed quamuis deditio facta fuerit: oppidum sup. est incensum, & Numidæ puberes, & ita belli gerendi potentes, interfecisti sunt, alij omnes. i. imbelles, & inertes sunt venundati. i. sub corona, præda est diuisa. i. ab imperatore aut eius militibus. Id facinus est admissum contra ius belli, quod vult, & præcipit vt sese dedentes, & fidei commendantes incolumes seruentur, ablatiis duntaxat armis, & reliquis belli adminiculis. Verum vbi oppugnatio fiebat & proxima erat expugnatio non cogebantur vt deditioem accipere si tamen susceperant videbantur contra ius belli facere. id autem factum est hic, & ita contra ius belli non avaritia, neque scelere. i. perfidia aut crudelitate consulis. i. Marij, sed quia locus in quo Capsa sita erat, aut locus vrbis, erat opportunus, hoc est commodus Iugurthæ, & difficultis aditu, hoc est vt adeatur nobis. i. a Romanis, & genus hominum. i. Numidarum mobile, & insidum, ante, neque beneficio, neque metu coercitum, hoc est cohibitum ab iniuria, aut vi Romanis inferenda.

Postquam tantam rem peregit Marius, sine vllorum fuorum incommodo: magnus, & clarus antea, maior atque clarior haberi cæpit. omnia non bene cõsulta in virtutem trahebantur. Modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cælum ferre: Numidæ magis quam vllum mortalem timere. Postremo omnes socij, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit, pauca repugnantibus Numidis capit, plura deserta propter Capsensium miseras igni corrumpit, luctu atque eade omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plebisque exercitu incruento, aliam rem aggrediur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Nanque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchiq. regnum diuidebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, vno perangusto aditu relicto. Nam omnis natura, velut opere, atque consulo præceps, quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, qui consilio melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satis magna vis erat, & frumenti: & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & alijs machinationibus locus importunus: iter castellano-rum angustum admodum, vtrinque præcisum: vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum hæ paulo processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine periculo administrare: optimus quisque cadere, aut sauciari: ceteris metus augeri.

Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur) Vide quam auctoritatem Marius apud omnes habebat. Si hostes non bene consulebant: & non bene providebant, atque ob eam causam vincebantur a Mario, omnes dicebant hoc euenisse propter virtutem Marij, non quia hostes male prouiderent. Et ita, cum hostes vincebantur propter sua mala consilia, dicebantur esse victi propter virtutem Marij. (Milites) Dicit Marium omnibus gratum fuisse. [Modesto imperio habiti] Marius erga milites humanus erat, non insolens aut crudelis. [Habiti] Recti. [Ad cælum ferre] i. ad cælum Marium laudibus extollabant. [Numidæ] Ac si diceret. Romani Marium imperatorem suum amabant, hostes autem eum plusquam hominem

nem timebant, ac si diceret, hostes Marium tanquam deum timebant. [Portendi]. i. denunciari, monstrari, credebant, inquit, Marium, aut esse deum, aut ipsum regi & gubernari consilio diuino, ut quidquid faceret, dijs auctoribus faceret. [Pauca repugnans Numidis capit] Et pauca oppida capit, in quibus ipsi Numidae repugnarent, & resisterent. [Et] Vide quid dicat. Marius, extincta prorsus, & deleta Capsa, pergit ad oppugnandas, & capiendas alias vrbes, in quibus paucae vrbes fuerunt, quae Mario repugnare & resistere audent, sed plures vrbes dederunt se Mario repugnare non audentes, ne paterentur miserias, quas Capsenses perpessi fuerant, quas vrbes tamen Marius igni corrumpit. [Plura] Propter Capsensium miseriam igni corrumpit. Ac si diceret, Marius plures ciuitates capit, & eas incendit, propter hanc opportunitatem, quia oppidani non audebant repugnare, sed tradebant se Mario, timentes ne si repugnarent, paterentur miserias, quas Capsenses perpessi fuerant. [Multis locis potitus]. i. cum multa cepisset. [Ac plerisque]. i. locis potitus. [Exercitu incruento] Ex multis vrbeb, quas cepit, maiorem partem eorum cepit sine detrimento, & sine errore exercitus sui, quia vrbes sine mora, & sine oppugnatione tradebant se Mario & ideo pauci de exercitu Marij occisi sunt. [Qua Capsensium]. i. rem aggressus fuerat. [Mons saxeus mediocri castello satis patens]. i. latus, & latitudo montis erat satis magna, sed altitudo erat immensa. [Editus]. i. altus. [Vno]. i. solo. Nam ipse dicit, quae de causa per vnam viam tantummodo iri poterat ad castellum, quia naturaliter mons ab omni parte erat praecipuus quasi de industria opere humano esset excisus, ut scandi non posset. Locus dicitur praecipuus, quem quis scandere non potest, quin praecipitetur, sicuti turris. Ergo praecipuus dicitur locus, qui ruit cadens, & praecipuus dicitur locus, de quo ruit. sicuti & lubricus dicitur homo, qui labitur, & lubricus dicitur locus, de quo quis labitur, ut glacies. [Veluti opere]. i. tanquam opere humano. [Atque consulto]. i. de industria. [Praecipuus]. i. erat mons ille. [Sed ea res forte, quam consilio melius gesta] Quia hunc locum Marius cepit non industria sua sed, casu & fortuito, sicuti infra declaratur. [Forte]. i. casu, & est casus ablatiu. [Nam viro] Dicit, quare castellum consilio capi non poterat viribus, quia & natura loci & opere, & viris, & armis, & commeatu munitionum erat. [Iter castellanorum]. i. via, qua homines, qui habitabant in castello ibant in ipsum castellum. [Vineae, vtrunque praecise cum ingenti periculo frustra agebantur] Via adeo erat angusta, ut vineas non caperet, itaque necesse erat, ut vineae ab vtraque parte praeciderentur, ut ad castellum agerent, & appellere possent, Nam cum vna tantummodo via esset, & ea admodum angusta & periculosa, necesse erat, ut & milites ante vineas agerent, & sub ipsis recti succederent castellum. Diximus supra vineam esse machinam bellicam, sub qua milites recti pugnant. [Agebantur] Pellebantur ante. [Milites neque pro opere consistere]. i. milites neque ante opus. i. ante vineas consistebant, neque pro opere. i. ante opus, ante machinam, videlicet ante vineas. Opus apud historicos significat & munitionem, & machinam bellicam. [Propter iniquitatem loci] Quia vna tantum via erat, & ea admodum angusta, & ideo si milites ante vineas steterint, omnes interfecisti fuissent. [Neque inter vineas sine periculo] Quia vineae igni, aut lapidibus corrumpuntur. [Administare] Pro administrabant. i. pugnant. [Caderetur aut fauciarum] Aut occidebat, aut vulnerabatur.

MARL.

INCOMMODO] Sine iactura militum. [Haber] Diuulgari. [Incruento] Non fauciarum. [Saxeus] Locus ex saxo constans. [In immensum] In amplam planicie. [Editus] Alijs quasi in lucem datus. [Per omnia] Per omnes partes. [Praecipuus] Erectus in praecipuum. [Intendit] Conatur. [Ea res] Expugnatio huius castelli. [Machinationibus] Propugnaculis bellicis. [Importunus] Ad accedendum difficilis. Praecesserant applicuerant ad arcem. [Administare]. i. opus bellicum.

GLAR.

OMNIA non bene consulta in virtutem trahuntur. His verbis quidam codices haec addunt verba: Verum etiam casu data in virtutem trahuntur, sed siue ea legamus, siue omittamus, intelligenda videtur coniunctio. Etiam, ut sit sensus, omnia etiam non bene consulta. Solum ad hostes retulit. Si hostes, inquit, non bene consulebant, & Marius ita vinceret, laudabatur a plerisque. Badius addit Solum, Omnia non solum bene consulta, verum etiam casu data, in virtutem trahuntur. Ita copiosa est ignorantia nostra, quoties haeremus, quemadmodum non ita multo post quod sequitur, aut Deorum nutu cuncta portendi, vbi Badius exponit significari & addici. illi. Solum, dijs auctoribus fieri quod magis placet. [Nanque haud longe a flumine

Mulucha] Vide ut saltem faciat auctor, a Capsa ad Mulucham, quae tam longe distant inuicem loca, nisi excusemus, quod ait: Multis locis potitus. [Neque inter vineas sine periculo administrare] Etiam atque etiam considerandum, num intra vineas, legendum potius, quamquam ego nihil asseuero. Item non ita longe post, vbi de Ligure, Haud procul, inquit, ab latere castelli, quod aduersum praecipientibus erat. Ego, reclamantibus omnibus exemplaribus, legendum puto, Auersum, non, Aduersum. Auersa enim pars anterior erat, vbi praecelium fiebat. Aversa autem posterior, vbi solitudo ac securitas. Lector ipse huius totius loci verba sequentia secum perpendat, & videbit nos non temere id asseruisse.

POSTquam tantam rem peregit] Commemoratur quae A S O ti sit habitus Marius post Capsensium captionem, & interemptionem, & quid deinceps egerit, dicens: Marius postquam pergit tantam rem. i. cepit oppidum se in expugnabile, sine vlllo incommodo suorum, quia per deditioem ipse habitus. i. estimatus & reputatus antea magnus & clarus cepit haberi. i. reputari maior & clarior. Omnia non solum. i. non tantum bene consultata. i. maturo consilio incepta, verum etiam data. i. concessa perficere, casu. i. a casu trahuntur. i. conuertantur, & interpretantur illi ad virtutem. Milites habitus. i. tractati, imperio modesto. i. moderato & non superbo nec rigido, non tamen remisso penitus: & simul. i. nihilominus aut pariter locupletis. i. affecti ferre. i. ferebant & extollebant Marium ad caelum subaudi vsque. i. quam altissime poterant. Numidae timere. i. timebant Marium magis quam vllum mortalem. i. purum hominem. Postremo. i. tandem dispersa eius fama, omnes socij atque hostes credere. i. credebant mentem diuinam esse illi. i. Mario, aut cuncta portendi. i. significari futura & addici illi nutu. i. per nutum & voluntatem deorum. Sed consul. f. Marius, vbi. i. postquam ea res euenit bene pergit alia oppida. f. Numidas, & capit pauca Numidis repugnantibus. i. in quibus offenderet repugnantibus Numidas, sed corrumpit plura. f. oppida, igni. i. incendio quia vacua inuenerat, & ita ea non cepit sed ingressus est, & quia habitantibus carebant igni corrupti ea, carebant autem propter miserias Capsensium. i. quia cognitis miserijs & calamitatibus Capsensium pauci in oppidis manserant, sed ea se deseruerant vetentes etiam facta deditioem posse interim, & sic omnia complectitur luctu, & caede. i. strage. Denique ipse potius multis locis ac plerisque. i. plurimis esse illis, exercitu incruento. i. sine vulnere exercitus, cum nullus resisteret, aggreditur aliam rem. f. arduam non eadem asperitate, qua sup. fuerat, Capsensium sup. res. Ceterum, hoc est sed haud fecus. i. non aliter aut non minus difficilem. Nanque moris saxeus. i. ex solido saxo constans satis patens. i. perspicuus & apparens, castello. i. oppidulo mediocri. i. mediocri quantitate, in eo posito; editus. i. sursum aut in altum datus, in immensum, erat haud. i. non longe a flumine Mulucha. f. nomine, quod. f. flumen, disungebat, hoc est dirimebat regnum Iugurthae & Bocchae erat dico in immensum editus, vno adito per angulo, hoc est valde arcto relicto. f. ad accessum. Nam sup. mons ille erat praecipuus. i. praecipuum habens, & praecipitans accedere volentes, per omnia. f. loca aut omnes partes suas natura. i. per naturalem situm, velut opere. f. humano, atque consulto. i. perinde ac si per opus humanum, aut industriam sic constitutus esset. Quem locum Marius intendit capere summa vi, quod. i. quia, thesauri regis. f. Iugurthae erant ibi. [Sed ea res est gesta melius forte] i. fortuito euenit, quam consilio, quia locus in expugnabilis censi debuit. Et ita ut verus historicus non laudat nimis in Mario quod fortuna seu felicitatis potius quam virtutis erat. Nam si consilio agere voluisset, eum locum in tanta difficultate non tentasset. [Nā in eo castello] Docet quomodo non consilio res gesta sit quia castellum in expugnabile videri debuerat dicens. [Nam satis magna vis] i. copia viroorum atque armorum & frumenti & fons aquae. f. iugis, erant sup. in castello. & locus sup. erat importunus. i. inaccessibilis quasi nullum portum habens, aggeribus. i. ad aggeribus bellicos faciendis ut ante Thalam fecerat Metellus, & turribus. f. super aedificandis, & alijs machinationibus, ut vineis, arboribus. [Iter castellanorum] i. per quod ibant castellani. i. habitantes in castello erat sup. admodum. i. valde angustum: vineae. f. bellicae, hoc est machinae illae, praecise. i. prius accise & arctiores factae, vtrunque. i. ab vtraque latere, agebantur. i. impellebantur sursum cum ingenti periculo. f. agentium eas, & tamen frustra. i. in vanum agitantur. Nam cum haec. f. vineae proferant paululum ipsae corrumpuntur. i. desuper, aut igni. f. deiecto, aut lapidibus. Et ita milites neque consistere sup. poterant, aut neque

neque
pere. i.
castra
neas fr
aut lap
debat,
teris m

A
ne inco
perire
tos di
gus ex
aqua
aduere
reperit
deinde
ad sum
tudine
ficia
dis ile
deinde
gigner
nentib
bit, qu
Explo
dem r
tans o
pere a
ascend
itineri
re pro
rum ai
aut fa
lulum
cinum
& cum
omnes
diem
parati
rum il
ma or
dis, vt
terga
deris
tur pr
emine
facili
neris
gulos
rum a
mum
densq
adder
stellan
cuti al
ex nu
to die
cohor
dine a
tarijsq

neque consistebant, pro opere. s. protegendo, aut potius pro opere. i. ante opus (alij legunt propè) propter iniquitatem. i. difficultatem loci, neque administrare. i. administrabant inter vineas sine periculo: quia periculum erat ex eo quod vineæ igni aut lapidibus corrumpebantur. Optimus quisque cadere. i. cadebat, aut sauciari. i. sauciabatur, metus augeri. i. augebatur ceteris minus strenuis & rem spectantibus.

AT Marius multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, ommitteret ne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam operiretur, quæ sepe prospere usus erat. Quæ cum multos dies noctesq. æstuans agitaret, forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliarijs, miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum præliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum vnâ, atque alteram deinde plures peteret studio legendi, paulatim propè ad summum montis egressus est. vbi postquam solitudinem intellexit, more ingenij humani cupidus difficultia faciendi, animaduertit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa paululum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert, cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nixus Ligus, castelli planiciem perscribit, quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderat. Exploratis omnibus, quæ mox vsui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, vti ascenderat, sed tentans omnia, & circumspectans. Itaque Marium propere adiit, acta edocet, hortatur ab ea parte, qua ipse ascenderat, castellum tentet: pollicetur sese ducem itineris, periculiq. nihil esse docet. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex præsentibus misit, quorum alij vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem renunciauere. Consulis tamen animus paululum arrectus. Itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, numero quinque, quam velocissimos delegit, & cum his, præsidio qui forent quatuor centuriones: omnesq. Liguri parere iubet, & ei negotio proximum diem constituit. Sed vbi ex præcepto tempus visum, paratis, & compositis omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centurijs præerant, prædocti ab duce, arma ornatumq. mutauerant, capite, atque pedibus nudis, vti profectus, nixusq. per saxa facilius foret. Super terga gladij, & scuta, verum ea Numidica ex corijs, pöderis gratia simul & offensa, quo leuius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, & si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus alleuati milites facilius ascenderent: interdum timidos insolentia itineris leuare manu, vbi paulo asperior ascensus erat, singulos præ se inermes mittere. Deinde ipse cum illorum armis sequi, quæ dubia nisi videbantur, potissimum tentare: ac sapius eadem ascendens, descendensque, deinde statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu, multumq. fatigati, tandem in castellam perueniunt, desertam ab ea parte, quæ omnes sicuti alijs diebus aduersum hostes aderant. Marius vbi ex nuncijs cognouit, quæ Ligus egerat: quanquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere: & simul hostem tormentis, sagittarijsque, & funditoribus eminens terrere.

TRahere cum animo suo. i. cogitabat, an reliqueret oppugnationem inceptam huius castelli. [Quoniam frustra erat]. i. illud inceptum, videlicet ipsum castellum capere posse. [An fortunam operiretur]. i. expectaret. [Quæ cum multos dies] Ordo est. Forte quidam Ligur miles gregarius ex cohortibus auxiliarijs, egressus castris aquatum, animaduertit cochleas repentes inter saxa, haud procul à latere castelli, quod erat aduersum præliantibus, cum pro quando, Marius æstuans agitaret, quæ illa multos dies & noctes. Marius cum desperare cepisset posse capere castellum hoc consilio, ecce fortuna ei victoriam obtulit, quam non sperabat. Nam cum quidam miles gregarius de Liguria prouincia esset egressus ex castris ad aquam hauriendam forte vidit cochleas repentes inter saxa montis. Ac primo vnâ, deinde alteram post multas colligere cepit, atq. ita colligendo peruenit ad summum montis vsque ad muros castelli non ab ea parte, vbi pugnabatur, sed à contraria parte castelli, vbi solitudo hominum erat. Nam omnes castellani occupati erant in pugna ab altera parte castelli, in eo loco arbor ilex erat altissima, super quam Ligur miles ascendens in summum murorum euasit totamq. planitiem castelli considerauit. Reuersus ad Marium narrat quid fecerit, docet castellum ab ea parte capi posse, Marius delectos milites, & cum his quatuor Centuriones Ligurem sequi, & ei parere iubet. Sequenti die dum castellani omnes prælio intenti, & occupati sunt à fronte contra Romanos. Ligur cum militibus, & centurionibus sibi datis in castellum à tergo peruenit. Atque ita castellum capitur. [Quæ cum agitaret]. i. cum Marius cogitaret, an deserere oppugnationem, an nō. [Æstuans]. i. anxius, sollicitus. [Quidam Ligur]. i. quidam de prouincia Liguria. Liguria est prouincia, in qua sunt Mediolanenses, Vercellenses, Alexandrini, & tractus illius oræ citra montes. [Ex cohortibus auxiliarijs] Hic ostenditur quæ sint cohortes auxiliariæ, Nam cum hic esset non Romanus, sed Ligur erat inter cohortes non legionarias, sed auxiliarias, cohortes enim auxiliariæ sunt, quæ ab socijs Populi R. mittuntur in auxilium. [Repentes] Non incedentes, sed repentes. Repere proprie est animalium, quæ per terram toto corpore trahuntur. [Cochleas]. i. conculas. [Vbi] Ordo est. Cupido faciendi difficultia vertit animum more ingenij humani postquam intellexit solitudinem, vbi. i. in eo loco, postquam Ligur in eo loco solitudinem hominum esse vidit, mutauit animum suum, vt qui cochleas colligere inceperat, tentaret, si forte castellum capere posset. Vbi postquam solitudinem intellexit. i. postquam vidit in eo loco nullos homines esse, postquam vidit castellum ab ea parte hominibus destitutum. [More ingenij humani]. i. sicuti solet facere ingenium humanum. Solent enim homines naturaliter semper difficultiora tentare. [Cupido faciendi difficultia vertit animum] i. cupiditas faciendi rem difficilem mutauit animum eius. Ligur primo rem facilem faciebat, quia cochleas colligebat, sed cupido faciendi difficultia mutauit animum eius quia postea, cepit cogitare, quo modo castellum caperet. [Vertit]. i. mutauit. Virg. j. Aen. Quæ te genitor sententia vertit. [Paululum modo prona]. i. tantummodo paululum pendens, ilex ex monte nascens paululum pendebat, deinde reflexa tollebat in altum vsque ad summum murorum castelli. [Quo]. i. in quâ altitudinem. [Quo cuncta gignentium naturaliter f.] Na omnia quæ nascuntur ex terra, in altitudinem crescunt, siue arbores, siue herbae sint, siue quid aliud. Ordo est. Quo natura gignentium fert cuncta, natura, quæ gignit, omnia fert in altum. [Cuius ramis] Ordo est. Ligur nixus ramis cuius. i. illius arboris, modo. i. aliquando nixus eminentibus saxis, perscribit planitiem castelli, Ligur innitens aliquando ramis arboris, aliquando innitens saxis eminentibus ascendit in summum murorum atque ita totam planitiem castelli oculis perlustrans notauit. [Perscribit]. Id est intento animo, ac sensibus notat. [Exploratis omnibus] Cum Ligur omnia diligenter considerasset, reuersus est per eundem locum, per quem ascenderat. [Marius adiit]. Id est accedit ad Marium, [Acta docet] Exponit quid fecerit. [Marius cum Ligure] Marius cum audiisset id, quod Ligur dicebat, cum eo quoddam misit, qui viderent nunquid fieri posset id, quod Ligur promittebat, qui cum iuissent, & reuersi essent, nunciarentur aduersa. Nam alij dicebant esse rem facilem, vt ab ea parte castellum caperetur, alij dicebant rem esse difficilem, prout ingenium cuiusque erat. [Eius promissa cognitum]. i. ad cognoscendum, nunquid fieri posset id, quod promittebat. [Milit]. i. quosdam. [Quorum] Ordo est. Illi nunciant pro nunciabant illam rem difficilem, aut facilem, vt, pro sicut erat ingenium cui

iusque. [Quorum]. i. illorum. [Consulis animus] Marius inquit paululum sperare cepit. [Itaque ex copia tubicinum, & cornicinum] In diuisione classium, & centuriarum supra diximus accensos, tubicines, & cornicines, in quinta classe, in tres centurias fuisse distributos, tubicines, qui tuba, cornicines, qui cornu canunt. Tubicines igitur & cornicines, quia ex classibus scribebantur cum honore in ordines redigebantur, igitur ex his Marius, velocissimos delegit, & cum his quatuor centuriones, & hos omnes Ligurem sequi, & ei parere iussit. [Quatuor Centuriones] Centurio dicebatur, qui praeerat vni centuriae. Centuria centum homines continebat. [Et ei negotio proximum diem constituit] Marius decreuit, vt sequenti die Ligur centurionibus, & alijs quinque militibus tentatum pergit, si possent capere castellum. [Ex praecepto] Secundum praeceptum Marij. [Ceterum] Dicit Ligurem duce[m] itineris monuisse centuriones, vt arma mutarent, & caput ac pedes nudarent, vt & melius viderent, detecto capite, & facilius niterentur per saxa ascendentes pedibus nudis. [Ab duce]. i. a Ligure duce itineris. [Arma] Ornatumque mutauerant. Nam scuta Numidica excorijs facta acceperant, vt cum leuiores armis leuius ascenderent, & leuius streperent. [Vti prospexit]. i. visus, quantum ad caput nudum. [Nixus]. i. ascensus, quantum ad pedes. [Super terga gladij & scuta]. i. erant, ne ascensum impedirent. [Ea]. i. scuta. [Numidica]. i. erant. [Gratia ponderis] Nam scuta Romana ex ferri grauiora sunt. [Quo]. i. vt. Igitur praegrediens Ligur. Dicit quomodo Romani ascenderint ad castellum duce Ligure. Ligur anteibat, & laqueos, ac funes, aut faxis, aut radicibus arborum alligabat, quibus suspensi, & alleuati milites facilius ascendeabant, ipse Ligur timidores milites manu alleuabat. [Igitur] Ordo est. [Igitur Ligur praegrediens] Vinciebat laqueis saxa & radices, si qua hoc ut aliqua radices eminebant. [Vetustate]. i. propter vetustatem. [Insolentia]. i. desuetudine. [Insolentia, etiam itineris timidos leuare manu] Ligur manu sua leuabat alios milites timidos propter desuetudinem itineris. [Mittere prae] Ante se milites inermes mittebat, & ipse postea sequebatur cum armis eorum. Quae dubia nixu videbantur potissimum tentare. Si aliquo loco ascensus periculosus esse videbatur, ipse Ligur praebat, ascendeatque & descendeat, & ita alijs audaciam praebat. [Nixu]. i. ascensu. [Eadem] Per eandem viam. [Marius vbi ex nuncijs] Postquam Marius cognouit ex nuncijs, quemadmodum Ligur cum ceteris in castellum ascendisset, vt castellanos praelio magis occupatos teneret milites cohortatus pugnam magis accendit, & ipse extra vineas egressus, acta testudine moenibus succedebat pugnando, contra castellani extra muros egressi, pro salute acriter dimicabant. Dum ita a fronte a Romanis, & ab his, qui castellum tutabantur, pugnatur, repente a tergo signa canere coeperunt. Atque ita a fronte, & a tergo turbatis hostibus castellum capitur. Ordo est. Vero, pro sed, tum Marius cohortatus milites, & ipse egressus extra vineas succedere, pro succedebat, acta testudine, & simul terrere pro terribili eminens hostem tormentis, & sagittarijs, & funditoribus, vbi pro postquam cognouit ex nuncijs ea, qua Ligur egerat, quam quam habuerat Numidas intentos praelio toto die. [Extra vineas egressus est, vt omnes aequo periculo non sub vineis teti, sed facta testudine moenibus pugnando succederent. [Testudine acta]. i. facta testudine. Testudo est scutorum conexo curuata in testudinis modum. Nam milites scutati, ita se inuicem connectunt atque condensant, vt nemo per eos irrumperere possit. Ita autem se scutati connectunt, vt curuaturam quandam faciunt in modum testudinis. Et hoc est genus pugnae acerrimum. Virg. in 9. Accelerant acta pariter testudine Volsci. [Succedere] Pro succedebat. i. moenibus. [Tormentis] Quidquid machina innixum mittitur, tormentum dicitur. [Eminus] De longe, quia cominus gladijs pugnare non poterant, funditores & sagittarios testudo tegebat, & ita eminus pugnabant.

MARI.

QVAE. i. omnia. [Aestuans] Feruore quodam animi considerans. [Repentes] Serpentes. [Peteret] Colligeret prope quasi. [Aucta] Erecta. [Eminentibus] faxis Protensis crepidinibus. [Pescibit]. Id est oculis pernotat. [Vt] Vtilitati. [Non temere] Inconsiderare. [Erectus] Excitatus. [Per saxum] Per crepidines. [Et scuta]. i. Scilicet obiecta. Virg. Tercentum scutati equites super quod carmen Seruius ait, scuta sunt equitum, hic vero contra. [Offensa] Collisa in faxis. [Tandem] Post multos labores. [Tormentis] Bellicis instrumentis.

GLAR.

MORE ingenij humani cupido diff. faciun. animum ver-

tit) Aldinus codex breui accentu mediam de cupido notauerat, perinde atque adiectiuum esse, nam substantiuum mediam pro dicit. Quod nulli Commentatorum visum est, neque mihi verum videtur. Vetus item codex habebat, Animum accendit. alij, Animum vertit. Aldinus, Animaduertit, quod vltimum mihi displicet.

A T Marius multis diebus laboribus consumptis. i. postquam multos dies & multos labores frustra consumpserat, anxius. i. sollicitus, trahere. i. trahere, hoc est versabat animo suo, ne pro an, omitteret inceptum, quoniam frustra erat. i. inceptum, an opperiretur. i. expectaret fortunam qua fuerat vsus saepe prospere. Quae. i. quas res cum aestuans. i. feruens in desiderio agitaret multos dies & noctes sup. multas, quidam Ligur. i. ex Liguria, miles gregarius, & ita humilis conditionis ex cohortibus auxiliarijs egressus forte castris aliquantum haud procul a latere castelli quod erat aduersum. i. oppositum, & ex aduerso situm, praecantibus. i. Romanis, animaduertit. i. deprehendit conculas de genere limacum, repentes inter saxa. quorum cum pereret vnam atque alteram & deinde plures (vescunt enim illis) egressus est studio legendi. i. colligendi cochleas paulatim ad summum montis. [Vbi]. i. in quo summo, seu in qua summitate, postquam intellexit solitudinem. [Cupido]. i. auditas faciendi difficultas, vertit. i. attraxit animum sup. eius more ingenij humani. i. vt est ingenium humanum. [Et forte]. i. quod illi fortuitum erat, quia praeter spem, ilex. i. arbor glandifera de genere quercuum, grandis. i. alta & magna coalescerat. i. concreuerat & robur acceperat in eo loco inter saxa, existens prona. i. incuruata ad terram paululum. i. modicum. deinde flexa atque aucta in altitudine. [Quo]. i. quorsum, aut in quam altitudinem, natura ingenium fert. i. dirigit cuncta, omnia enim sursum crescunt. [Cuius]. i. illicis ramis nixus modo. i. interdum, & modo. i. subinde nixus. i. sese tunc faxis eminentibus. [Lexa] rupes ipse Ligur perscribit. i. intento animo ac sensibus notas planicie[m] castelli. i. qua castellum situm erat quod cuncti Numida. i. eiusmodi castelli aderant intenti. i. intendentes animum suum praecantibus. i. cum Romanis. [Et Ligur exploratis omnibus, quae dicebat] i. existimabat fore. i. iutura esse mox. i. paulo post vsui. i. ad utilitatem rei quam conceperat, videlicet eo milites ducere ad castellum intercipiendum. [Regreditur eodem]. i. scinere, non temere. i. sine attentione aut respectu sicut ascenderat cochleas legendo, sed tentans. i. experiens omnia an patenter accessit, & circumspicens omnia. [Itaque]. i. & sic quasi medio operato inuenio, adit prope. i. propter, Marium. i. consulem; edocet acta. i. quid egerit, hortatur sup. Marium, vt sup. tentet. i. conetur capere castellum ab ea parte qua ipse. i. Ligur descenderat, & pollicetur se sup. fore duce[m]. i. ductorem & indicem itineris, & nihil periculi esse. Marius auditis illis misit cum Ligure sup. quosdam & praesentibus. i. illis qui aderant cognitum. i. ad cognoscendum (Est enim prius suspitum.) promissa eius. i. Liguris, quorum. i. missorum vti ingenium. i. capris naturalis, aut animus cuiusque erat. Ita sup. quisque nunciare. i. nunciabat rem sup. esse difficilem, aut facilem, meticolosi enim dicebant difficilem, animosi facilem. Tamen. i. nihilominus quamquam incerta nunciabantur tamen animus consulis. i. Marij, est arreclus. i. in spem paululum. Itaque. i. & ita delegit ex copia. i. multitudinem tubicinum & cornicinum. i. tuba aut cornu bellum canere & ascendere solitorum quinque numero, quam velocissimos. i. valde aut maxime veloces, & sup. delegit cum his. i. tubicinis quatuor centuriones & ita quadringentos milites, qui forent praesidio. i. protectioni & iubet omnes parare. i. obedire Liguri. i. inuentori eius rei & constituit eo negotio. i. ad id negotium peragendum diem proximum. i. proxime venturum. Sed vbi. i. postquam tempus visum est. i. adesse ex praeepto. i. Marij, aut potius, vt alij textus habent, ducis videlicet ipsius Liguris, ipse pergat ad locum. i. per quem ascendere voluit, & hoc omnibus. i. rebus peractis & compositis. i. simul dispositis, ad talem expeditionem. Ceterum illi qui praerati centurij. i. centuriones (est enim periphraasis centurionis) edoceri aduice. i. ductore. i. Ligure. vnde hic non honoris sed ministerij notamen est dux, mutauerunt arma. i. consueta & ornata. i. indumentum decens, & existentes sup. capite sup. nudo & pedibus nudis potius diceret secundum Seruium nudatis, quia nudum est quod nunquam tegitur, nudatum quod aliquando. Verum si nudatum est nudum effectum cum prius esset tectum, quis negabit quod factum est nudum, esse nudum? Est ergo nudum genus, vt. i. vt, hoc est ideo erant nudo seu nudato capite vt prospectus. i. de procul inspectio foret facilius per saxa, & gladij & scuta sup. eorum

A SC

eorum
ta erant
staur
vt ipsa
rea [L
collig
multo
ad pug
Ligur
xa, &
te, qu
laque
ascend
terdu
solent
se. i. a
mis il
par er
armis
tabat
pta au
per ea
i. via
dit nil
ipsi on
est, tam
omnib
aduert
rius v
ad cast
lio, tot
me tu
tra vir
& alijs
lene su
regum
& terre
i. long
ribus,
gittas

A
sele t
re, ma
re. M
dis re
stibus
ria at
pente
ri, qu
muro
mes
fundo
super
tes m
da m
riam
Sylla
qui v
relict

SOLVS

S
gl
de
sape s
pna qu
bus in
manis
critic

eorum erant super terga eorum ligata. [Verum].i. sed ea. f. scuta erant sup. Numidica .i. quibus Numidæ vtantur ex cornis .f. taurorum. [Gratia ponderis]. f. minoris, & simul quo. i. ideo, vt ipsa offensa. r. contacta à lapide streperet leuius. f. quam ferrea. [Igitur prægrediens] Per scribit vt ductore Ligure qui viam colligendis cochleis in locis pene inuis inuenerat milites per multos labores ad castellum perueniunt & intentis castellanis ad pugnam ipsum capiunt dicens. [Igitur Ligur]. i. miles ille ex Liguria prægrediens .i. ante ingrediens vinciebat .i. ligabat saxa, & si quæ radices. f. arborum eminebant. i. apparebant vetulitate, quia terra forte vento aut imbribus sublata fuerat, quibus .f. laqueis & ligis milites alleuati .f. labore ascendendi aut erecti, ascenderent facilius, & leuare .i. leuabat & sursum trahebat intendit manu. f. sua timidos. i. timentes hoc loco, quia addit insolentia. i. propter insolentiam itineris, & mittere .i. mittebat præse .i. ante se singulos inermes .i. sine armis, hoc est acceptis armis illorum, vbi ascensus erat asperior. i. difficilior paulo .f. quâ par erat aut quam alibi. [Deinde ipse sequi] .i. sequebatur cum armis. sinuatus hoc est telis seu gladijs eorum, & tentare. i. tentabat potissimum. i. præcipue ea quæ videbantur dubia .i. incepta aut quibus non erat confidendum nixu .i. dum nitentur per ea ascendere, ac ipsæ sapius ascendens & descendens eadem .f. via quæ difficillima visa .i. quia, omnes .f. castellani, aderant aduersum hostes. f. Romanos, sicut alijs diebus. f. assuerant. [Marius vbi cognouit ex nuncijs ea quæ Ligur egerat .i. quomodo ad castellum peruenerat, quanquam habuerat suos intentos præligi, tota die illa, tamen sup. exhortatus est. tum vero. i. maxime tunc quasi tunc ad verum, milites. f. suos, & ipse egressus extra vineas .i. machinas munitentes militum capita ab lapidibus & alijs telis desuper mittendis vt vinearum curuaturæ uas solent succedere. i. succedebat ad murum, testudine. i. quodam in tegumento ex scutis connexis, acta. i. intructa ad procedendum & terrere. i. terrebat simul hostem. f. existentem in castris eminus .i. longe, & tormentis .i. machinis vi saxum aut telum extorquebat, quas vulgo ballistas vocat & sagittarijs. i. manuali arcu sagittas extrahentibus, & funditoribus .i. fundis lapides iaciētibus.

AT Numidæ sæpe antea vineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur: sed pro muro dies noctesque agitare, maledicere Romanis, ac Mario vecordiam obiectare. Militibus nostris Iugurthæ seruitium minari, secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis, hostibusque prælio intentis, magna vi vtrinque, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. Ac primo mulieres & pueri, qui visum procellerant, fugere: deinde vti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermesque. Quod vbi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerisque tantummodo fauciare. Deinde super occisorum corpora: vadere auidi gloriæ, certantes murum ascendere: neque quenquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum dum ea res agitur, L. Sylla quæstor, cum magno equitatu in castra venit, qui vti ex Latio & socijs cogeret exercitum, Romæ relictus erat.

SEd pro muro. i. ante murum, videlicet extra murum. [Iugurthæ seruitium]. i. seruitutem. Romani profecto aliquando serui eritis Iugurthæ. [Secundis rebus]. i. prosperis, quia sæpe subuerterant vineas Romanorum, nec eos muris appropinquare permiserant. [Interim] Ordo est. Interim repente signa canere pro canebant, à tergo omnibus. f. Romanis & hostibus in æntis prælio, & certantibus vtrinque magna vi, his. f. Romanis certantibus pro gloria, atque imperio, illis .f. hostibus acriter certantibus pro salute. Sensus patet. [Pro gloria, atque im-

perio] Ille pro gloria, & imperio pugnat, qui pugnat, vt alios vincat, & eos subiciat imperio. Ille vero propterea salute pugnat. vt se defendat, ne alterius subiciatur imperio. [Signa]. i. tubæ. [Visum] Ad videndum. Neque quenquam omnium præda morari, pro morabatur, præda nullum Romanorum morata est, quia vnusquisque intentus erat ad pugnam, donec castellum captum est. [Sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit] Temeritas Marij fuit, quia ausus est oppugnare hoc castellum inexpugnabile. Sed hanc temeritatem Marij fortuna correxit, quia fortuna, siue casus victoriam obtulit, quam Marius consilio, & industria parare non poterat. Atque ita temeritas Marij à fortuna correctâ, inuenit gloriam ex culpa, quia licet temeritas culpa fuerit aggredi oppugnationem huius castelli, tamen ex hac culpa gloriam inuenit, quia castellum cepit, adiunante fortuna. [Foret]. i. à fortuna & casu. Casus enim fuit, quod Ligur dum cochleas legit consilium inuenit capiendi castelli: [Ceterum] Dicit quomodo eo tempore, quo ipsum castellum oppugnabatur L. Sylla quæstor cum magno equitatu venit in castra. Atque ita capta opportunitate mores, ac vitam Syllæ breuiter describit. Nam Sylla inter ceteros Romanos vir ingentis gloriæ, ac nominis fuit, & virtute, & vitijs pariter excellens. [Dum ea res agitur] Videlicet dum castellum oppugnatur, & capitur. [Cogeret] Congregaret. [Relictus]. i. à Mario.

SV BVERSIS) Deturbatis. [Item] Pariter. [Pro muro] MARL. Ante murum. [Maledicere] Conuiciari. [Rebus secundis] Prospera fortuna. [Fundere] Vertebant in fugam. [Certantes] Certatim conantes.

GLAREANVS.

MAGNA vi vtrinque) Post hæc verba distinguendum, ac deinde inferendum, Pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus. Codex vetulus, inuerso paululum ordine legit, Magna vtrinque vi, quod placet. Quidam omiserunt Vi, & Magna ad Gloria reuulerunt. At hi auctoris sensum non perceperunt. Postea de Sylla, vt illi quam plurimi deberent. Illi pro ipsi capit, sibi noluit dicere, ne in debitorum reciprocaret. Est autem notandum hoc locutionis genus.

ASCENSIVS.

AT) .i. sed Numidæ qui erant in castello, vineis Romanorum subuersis. i. corruptis & infractis sæpe ante, item .i. & similiter incensi .f. igni, quod prius dictum est, non tutabantur sese mœnibus .i. munitiombus castelli, sed agitare .i. agitabant noctes & dies pro muro. i. ante murum, & ita extra munimenta, ac maledicere. i. maledicebant Romanis, hoc est dicebant illis conuicia & execrationes, & obiectare. i. obiectabant Mario vecordiam .i. pusillanimitatem & cordis exilitatem, aut dementiam, & minari. i. minabantur militibus nostris .i. Romanis, quia Rom. est qui loquitur, seruitium Iugurthæ. i. quod seruituti essent Iugurthæ, aut sub Iugurthæ, & esse. i. erant: aut ceperunt esse feroces .i. ferocientes, & superbi, rebus secundis .i. per res secundas iuxta illud Terentianum verbum in Hecyra iam à nobis recitatum. Profecto vtputo hoc se esse omnibus nobis vt res dant sese ita magni atque humiles sumus. Sed animaduertendum in omnibus historijs quod vbi securitas illinc repentinus suboritur interitus, quia extremum gaudij luctus occupat. [Interim &c.] Prosequitur vt castellum illud tam inexpugnabile visu expugnatum sit non vt sed arte, dicens, Interim .i. interea dum misti cum Ligure castellum inuadunt, omnibus Rom. & hostibus .f. omnibus intentis .f. intente incumbentibus prælio, & certantibus vtrinque magna vi, his .f. Romanis certantibus pro gloria. f. augenda, & pro imperio augendo, & illis .f. castellanis certantibus pro salute .f. seruanda, signa .i. tubæ & cornua signum capri castellani dancia, canere .i. canebant, aut tubicines canere .i. canebant, signa .f. capri castelli, à tergo .f. certantium Numidarum ac primo mulieres & pueri qui procellerant visum .i. ad spectaculum belli, fugere. i. fugiebant. [Deinde vt] .i. quemadmodum quisque erat proximus muro, & ita remotissimus ab hoste sup. fugere. i. fugiebat. [Postremo]. i. demum, cuncti .i. simul omnes armati & inermes, fugere sup. i. fugiebant quod vbi accidit, Romani instare. i. instabant eo .i. tanto acrius, & fundere. i. fundebant (posset autem dici instabant fundere, sed non congruit quod additur tantummodo fauciare, non enim instamus, vt quid tantummodo faciamus, sed potius desistamus, dicamus ergo per figuram historiographorum) ac fauciare. i. fauciebant tantummodo .i. citra mortem, vnde sus occisi dicuntur, quasi in terram prostrati, plerisque. i. plurimos. [Deinde vadere]. i. vadebant supra corpora occisorum, aut & auidi gloriæ

ascendere. i. ascendebant murum certantes. i. certatim, aut certando cum hostibus, neque præda morari. i. morabatur, hoc est distinebat in mora quæquam. f. Romanorum, sic temeritas Marij correpta. i. castigata, & emendata forte. i. per fortunam, sicut dicimus corripere fratrem peccantem, hoc est corrige. aut te meritas Marij, forte. i. fortuna, hoc est occasione quæ præcepit est. vnde est illud. Fronte capillata post hæc occasio calua, correpta. i. celeriter arrepta, inuenit gloriam ex culpa. [Ceterum] Transit ad mentionem L. Syllæ, qui postea contra Marium grauisimum bellum gessit dicens. Ceterum. i. sed dum ea res agitur a Mario Lucius Sylla quæstor. i. vt dicunt receptor vectigalium publicorum, venit in castra. f. Rom. cum magno exercitu, qui erat relictus a Mario Romæ, vii. i. vt coheret, i. congregaret ex Latio. i. regione Latinorum, & focijs. f. Imperij, exercitum. f. maiorem.

Sed quoniam nos tati viri res admonuit, idoneum visum est, de natura cultuque eius paucis dicere. Neque enim alio loco de Syllæ rebus dicturi sumus, & L. Sisenna optimè & diligentissime omnium, quæ eas dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sylla patriciæ gentis nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia: literis Græcis iuxta, ac Latinis doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior, ocio luxurioso esse, tamen ab negocijs nunquam eum voluptas remorata: nisi quod de vxore potuit honestius consuli. facundus, callidus, & amicitia facilis, ad * simulanda negocia altitudo ingenij incredibilis. multarum rerum, ac maximæ pecuniæ largitor, atque illi felicissimo omnium ante ciuilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit, multiq. dubitauere fortior, an felicior esset. Nam postea quæ fecerit, incertum habeo pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sylla, vt supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marij cum equitatu venit: rudis antea, & ignarus belli, solertissimus omnium paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per se ipse beneficia dare, inuitus accipere, sed ea properantius, quam æs mutuum reddere. ipse ab nullo repetere: magis id laborare, vti illi quam plurimi deberent: ioca, atque seria cum humillimis agere, in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus esse: neque interim, quod praua ambitio solet, consulis, aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu alium priorem pati, plebrosque anteuire. Quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusque charissimus factus est.

Sed quoniam Res proposita. [Tanta viri] Nemo. n. post Cæarem atque Pomp. Sylla maior Romæ fuit, quippe post victoriam ciuilem dictator perpetuus creatus est, qua potestate re magis quam nomine tyrannus erat. [Tanti viri res admonuit] Dicimus, admooneo te huius rei. [Cultuque eius]. i. de vita, & moribus eius. [Paucis]. f. verbis. [Et L. Sisenna] Historicus fuit insignis duabus de causis scribimus de moribus Syllæ, videlicet, & quia alio loco non sum dicturus de rebus Syllæ, & quia nullus alius de eo satis diligenter, & sincere scripsit, nam Sisenna licet de Sylla scripserit melius, & diligentius, quam ceteri scriptores, tamen ipse quoque non satis libere, & sincere perscripsit. [Eas res] Videlicet, qui scripserunt de rebus & moribus Syllæ. [Parum libero ore locutus videtur] Quia non est ausus vitia Syllæ describere. [Iuxta] Ideo similiter. [Ocio luxurioso esse] Proerrat. Ecce quomodo Sal. libere non solum virtutes, sed etiam vitia describit, quod non fecit Sisenna. [Tamen a negocijs]. i. a rebus gerendis. [Remorata]. f. est, voluntas nunquam L. Syllam impediuit a rebus gerendis, nisi quod vxorem honestiorem ducere potuit. Nam in hac parte volu-

ptas eum impediuit, ne pro dignitate sua vxorem duceret qualem oportebat. [Consuli] Prouideri. [Facundus]. i. eloquens. [Callidus]. i. astutus. [Et amicitia facilis]. f. amicos facile sibi conciliabat, vel in amicitiam eius facile quis intrabat. [Atque illi felicissimo omnium ante ciuilem victoriam nunquam super industriam fortuna fuit]. Ante ciuilem victoriam Sylla omnium fortunatissimus fuit, quia fortuna ei in omnibus propicia erat, sed tamen non minus virtute, & industria quam fortuna valebat, sed post ciuilem victoriam infortunatus quidem fuit, quia dominatum aliquandiu tenuit, sed primam virtutem amisit, & eam in impietatem crudelitatemque conuertit. Nam parta victoria totam urbem ciuili sanguine repleuit Sylla, C. Marium urbe pepulit. Deinde Cinnam quinque consullem, qui contracto exercitu Caio Mario fauebat, victum occidit. Item C. Carbonem, & Marium iuniorem crudeliter necauit. Postremo parta ex omnibus victoria crudelissimus omnium totam urbem ciuili sanguine repleuit. [Nunquam super industriam fortuna fuit]. i. nunquam fortuna vicit industriam. [Multiq. dubitauere fortior an felicior esset] Declarat id quod dixit quod nunquam fortuna industriam superauit. [Fortior] Ad industriam refertur. [Felicior] Ad fortunam. [Nam postea] Videlicet post ciuilem victoriam. Nescio, inquit, vtrum me magis pudeat an pigeat dicere id quod fecit Sylla postquam adeptus est victoriam. Pudet, verecundiæ est, Pigeat laboris. Igitur postquam mores L. Syllæ descripsit, reuertitur ad propositum, vt ostendat quid fecerit, postquam in castra Caij Marij cum equitatu venit. [Rudis]. i. imperitus. [Ignarus belli]. i. inscius. [Solertissimus]. i. sagacissimus. [Ad hoc]. i. præterea. [Multis rogantibus] Et sponte, & rogatus beneficia præstabat, inuitus autem accipiebat. Et si aliquando beneficia accipiebat, cito ea reddebat, sed pecuniam mutuo acceptam tardius reddebat. [Sed ea]. f. beneficia accepta. [Properantius]. i. citius. [Quæ æs mutuum]. i. quam pecuniam mutuo acceptam. Ipse a nullo rapere pro rapiebat, rogatus aliquando beneficia accipiebat, sed sponte a nullo beneficia recipiebat. Vide ergo quomodo se gerebat L. Sylla in dandis accipiendisq. beneficijs, & sponte, & rogatus beneficia libentissimè præstabat, in accipiendis vero nunquam sponte beneficia accipiebat, quia nunquam petebat. Oblata vero beneficia rogatus accipiebat, sed inuitus hoc faciebat, & ea beneficia quam subito reddebat. [Ipse a nullo repetere]. Hoc est per se, & sponte sua a nullo accipiebat beneficia. [Magis id laborare, vti illi quam plurimi deberent]. i. dabat operam vt multos sibi beneficijs obligaret. [Vt illi]. f. Syllæ, quam plurimi deberent. i. obligati essent. [Ioca atque seria cum humillimis agere] Ecce quor. modis animos militum sibi conciliabat, cum ipse summus, & patriciæ gentis vir esset & quæstor, tamen non aspernabatur humiles, hoc est humili genere natos, sed cum omnibus iocabatur, & serio loquebatur. Ioca & seria contraria sunt. Seria dicuntur vera, & non iocosa, quasi sine risu. [In operibus] In agmine, atque ad vigilias multum adesse, pro aderat. hæc omnia boni, & strenui militis officia sunt versari multum in agmine in operibus, & ad vigilias. In operibus dixi opus significare, vel machinam bellicam, vel munitiones castrorum. [In agmine] Agmen exercitus incedens vocatur, vt sæpe dictum est. Non minor autem virtus est in agmine quam in acie versari. Plerumque enim accidit, vt hostes ex insidijs atque ex improviso agmen inuadant. [Quod praua ambitio solet]. f. facere. Nam ambitiosi, & laudis cupidi purant se ipsos laudare si alios vituperent, & alijs detrahant. Et hoc Sylla non faciebat. [Plerosque anteuire]. i. multos superabat.

PERSECVTVS. f. Syllæ mores. [Patriciæ gentis] Nam ex maioribus suis fuit Rufinus, qui consularem gessit dignitatem, quamuis inde posteriores humiles diutius in fortuna permanserint. vnde ait Sal. [Familia prope]. i. quasi extincta. [Consuli]. f. illi. [Callidus] Versutus. [Super industriam] Quia consilijs superabat fortunam. [Fortior an felicior] Vnde Plur. Cunctis vnum coactis in locum in media concione reuertit a se gestarum rationem reddit. Nec minore studio fortunatos euentus quam fortia facta dinumerauit, & in peroratione felicem in his animum appellari iussit. [Æs mutuum] Quasi obærat ære alie no. [Magis id] In hac re. [Seria] Grauius. [Agere] Dicebat. [Multus] Diligens, & assiduus. [Manu] Fortitudine.

A S C E N S I V S.

SED quoniam res admonuit. i. memorem fecit tanti viri. f. Syllæ, visum est idoneum. i. opportunum dicere paucis sup. verbis, de natura, & cultu. i. exercitio eius. f. Syllæ. Neque enim dictu

ri sum
floric
omni
ore pa
tanti v
bilis, q
sup. ei
. f. eius
ter, at
bat, &
lupre
bens o
tamen
expedi
tur. f.
& pro
honest
riam n
quens
rum, &
liando
genij,
erat ei
prefer
cum ta
nunqu
quod i
co nun
ante v
cum ef
profer
vt pri
esset f
felicio
tutem
magis
miser
ram tu
iunior
minem
sum li
re. i. na
Igitur
la (vt d
stra M
dis, &
tempe
vltra f
dare. i.
se. i. vl
tus, sed
cia qua
quia m
barur
. i. repe
rapere,
hoc c
illi. f.
sunt, c
quens,
lias, ne
uerfa s
ni, tant
uis pri
teuenit
est breu

A
gnam
tit, qua
lij faci
pit: du
sus vti
Bocch

ri sumus alio loco de rebus. i. facinoribus Syllæ, & L. Sifenna historicus nobilis periclitatus. f. res Syllæ optime, & diligentissime omnium, qui dixerunt. i. scripserunt eas res, videtur mihi locus ore parum libero, & ita ficto, & dissimulato, quia non est ausus tanti viri scelera dicere. Igitur ut liberius dicam, Sylla fuit nobilis, quia gentis patriciæ. i. senatoriæ ex patribus ortæ, familia sup. eius extincta prope. i. quasi tota ignavia. i. desidia maiorum. f. eius. [Bruditus literis Græcis, & Latinis iuxta]. i. pariformiter, atque doctissime. i. & maxime doctus. i. indifferenter sciebat, & vtraque doctissime, existens ingenti animo cupidus voluptatum, sed cupidior gloriæ esse. i. erat ocio luxurioso. i. habens ocium luxuriosum. i. dum in ocio erat indulgens luxuriæ, tamen voluptas nunquam est remota sup. eum, à negocijs. f. expedientibus aut necessarijs, nisi. i. hoc solo excepto, quod potuit. f. ab homine diligenti, & negocioso. [Consuli]. i. prospici, & provideri (sunt aut potuit, & consuli impersonaliter posita) honestius. i. decentius de vxore, quam per socordiam, aut luxuriam minus honestam duxit. [Et erat] Sup. facundus. i. bene loquens. [Callidus]. i. versutus bene prospiciens, & expertus rerum, & facilis amicitia. i. in amicitia, hoc est ad amicos conciliandos, aut ad obsequendum amicis, altitudo. i. profunditas ingenij, ad negocia simulanda. i. non vere agenda, sed simulanter erat ei, & esse. i. erat incredibilis largitor. i. dator ad captiorem presertim multarum rerum, ac maxime. i. potissimum pecuniæ, cum tamen mortales ferè plurimum cupiunt. [Atque fortuna nunquam fuit fortunatus magis quam industriam]. i. ita quod nunquam fuit fortunatus magis quam industrius fuit dico nunquam illi felicissimo. i. qui fuerat felicissimus omnium ante victoriam ciuilem. i. in bello ciuili contra Marium, quæ cum esset optima pessime vsus est, quia in tyrannidem vertit, & proscriptionum tabulas proculit, & innumeros ciues interemit ut prius ex Appiano, & alijs tetigimus, & multi dubitauerunt an esset fortior. i. habens maiorem virtutem quam felicitatem, an felicior. i. habens maiorem felicitatem, & prosperitatem, quæ virtutem. [Nam habeo incertum]. i. dubito, an pudeat supp. me magis propter turpitudinem facti, an pigeat. i. ut quidam dicunt misereat, quia infelicitate conuerit tam nobilem victoriam in tam turpem dominationem in qua Marium Priscum expulit, iuniorum & Cinnam quintum Consulem, & C. Carbonem hominem adeo nobilem necauit, aut an pigeat. i. triste, & tædiosum sit propter laborem non habentem operæ precium differere. i. narrando discutere, ea quæ fecerat postea. i. post victoriam. Igitur hic continuata est particula reducens ad propositum, Sylla (ut dictum est supra) postquam venit in Africam, & atque in castra Marij cum equitatu. f. coactio ex socijs Latinis existens rudis, & ignarus belli ante. f. quàm illuc venerat factus est pacis temperatibus solertissimus. i. scientissimus omnium. Ad hoc. i. ultra scientiam belli, appellare. i. appellabat benigne milites, & dare. i. dabat multis rogantibus, beneficia, & alijs dabat ipse per se. i. vltro, & non rogatus accipere. i. accipiebat. f. beneficia, inuitus, sed ipse reddere. i. reddebat propterantius. i. citius ea. f. beneficia quæ inuitus accipit, quàm æs mutuum. i. mutuo acceptum, quia magis debere ex beneficio, quàm ex mutuo accepto videbatur. reddebat tamen etiam æs mutuum, verum ipse repetere. i. repetebat mutuum aut beneficium à nullo (quidam legunt rapere, sed minus quadrat) magis laborare. i. laborabat, id. i. ad hoc ut quamplurimi deberent illi. f. Syllæ, dicerem sibi, nisi sit ut illi. f. accipientes, agere. i. agebat iocæ, & seria, quæ contraria sunt, cum humillimis. i. infimis. Ad esse. i. aderat multus. i. frequens, & laboriosus in operibus. f. faciendis, in acie, & ad vigilias, neque lædere. i. lædebat interim (quod ambitio praua. i. peruersa solet. f. facere) famam consulis. f. Marij, aut quisquam boni, tantummodo neque pati. i. non patiebatur alium sup. quem vis priorem sup. esse neque consilio, neque manu. i. facto. [Et an teuenire]. i. superabat plerosque. quibus rebus, & artibus factus est breui. f. tempore carissimus Mario, & militibus.

AT Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, & sibi vtilis, simul & magnam pecuniam amiserat: ad Bocchum nuncios mittit, quamprimum in Numidiam copias adduceret: prelii faciendi tempus adesse. Quem vbi cunctari accepit: dubium que belli atque pacis rationes trahere, rursus uti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsique Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem: si aut

Romani Africa expulsi, aut integris suis finibus bellum compositum foret. Eo premio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugur. accedit. Ita exercitu amborum coniuncto, Marium iam hyberna proficiscentem, vix decima parte diei reliqua inuadunt: rati noctem, quæ iam aderat & victis sibi munimento fore: & si vicissent nullo impedimento: quod locorum scientes erant. Contra, Rom. vtrunque casum in tenebris difficilem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant, & priusquam exercitus, aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum aut imperium vllum accipere quiuisset, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque vlllo more prælii, sed cateruatim, uti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, at tamen virtutis memores, aut arma capiebant; aut capientes alios ab hostibus defendebant. Pars equos ascendere: ire obuiam hostibus: pugna, latrocinio magis, quàm prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, peditesque permitti, cedere alios: alios obruncare: multos, contra aduersos acerrime pugnantem à tergo circumuenire neque virtus, neque arma satis tegere: quod hostes numero plures, & vndique circumfusi erant. Denique Rom. veteres, nouique. & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniuuenerat orbem facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti & instructi, hostium vim sustentabant. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis quàm antea demisso animo fuit: sed cum turma sua quæ ex fortissimis magis, quàm ex familiarissimis parauerat: vagari passim: ac modo laborantibus suis succurrere: modo hostes, vbi confertissimi obfiterant, inuadere manu: consulere militibus: quoniã imperare conturbatis omnibus non poterat. Iamque dies consumptus erat, cum tamen Barbari nihil remittere, atque vti Reges præceperant, noctem pro se rati acriter instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque vti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. Quorum in vno, castris parum amplo, fons aque magnus erat: alter vsui opportunus: quia magna parte edita, & præcipiti pauca munimenta quærebant. Ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. Ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatus in vnum contrahit. Dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges loci difficultate coacti prælio deterrentur: neque tamen suos longius abire sinunt: sed vtroque colle multitudine circumdato effusi confedere: * deinde * deinde crebris ignibus factis, plerumque noctis Barbari more suo lætari; exultare: strepere * pedibus, vocibus: & * Vetusti quidam codices non habent pedibus, * In vetusto exemplari non legitur, sese. * In codice Alidino non est tuba.

Tempus

SOLDVS

TEmpus adesse. s. dicebat. [Cunctari] .i. tardare. [Dubium belli atque pacis rationes trahere] Quia ipse Bocchus ne sciebat quid faceret, an bellum susciperet contra R. an pacem cum ipsis faceret. [Rationes trahere belli atque pacis] .i. cogitare de bello atque pace. [Vt antea] Nam supra dixit Iugurtham donis corrupisse amicos regis, ut ipsum regem ad belli societatem impellerent. [Integris suis finibus] Videlicet, si nihil de regno suo amisisset in conditionibus pacis. [Bellum compositum] .i. in concordia pacis redactum. [Illectus] .i. tractus. [Vix decima parte relicta] Quia de toto integro die vix decima pars susceperat. [Munimento] Adiuuendo. [Vtrunq; casum] Videlicet siue R. vicissent, siue victi essent. [Difficilem fore] Quia R. ignari locorum erant, & ppea si vicissent non ausi essent prosequi hostes victos, nocturnas insidias timentes. [Igitur simul] .i. eodem tpe. Eodem tpe. inquit, & consul de hostium aduentu cognouit, & ipsi hostes aderat. [Quiuit] .i. potuit. [Sed cateruatum] .i. sine ordine mul. [Conglobauerat] .i. coaceruauerat, coniuuauerat. [Sine signis] Dicit vtrunq; sine ordine vilo pugnatum. Nam & hostes sine ordine R. inuaserunt, & R. tempus non habuerunt, vt acies ad pugnam instruerent, sed vt quisque poterat arma capiebant, & pugnabant. [Cedere] .i. feriebant. [Scientes belli] .i. periti belli. [Ob ea] Videlicet, quia ipsi veteres erant, & noui veteres coaluerant, & breui tpe virtus omnium aequalis facta, vt supra dixi. [Orbes facere] Secundum disciplinam militarem in girum colligebantur, vt ab omni parte tecti essent. [Nihil remittere] .i. nihil cessabant. [Tum Marius ex copia rerum consilium trahit] .i. consilium capit ex facultate, & opportunitate, quam habebat. [Vt locus suis receptui esset] .i. vt locus esset suis, quo se recipere, & reducere. [Castris parum amplo] Quia is collis non erat tantae capacitatis, vt castra R. capere posset, & continere. [Alter vsui opportunus] .i. ad vsu. Vbi commode habitari posset, & tute, quia hic collis a natura munitus erat. Nam altus erat, & praecipuus, nec valde opus erat eum munire. [Iuxta aquam] Videlicet in colle, vbi erat fons aquae. [Neque minus hostibus corubatis] Nam licet R. dispersi, & turbati essent, tamen etiam hostes non minus turbati erant. [Contrahit] Colligit. [Pleno gradu] .i. pleno passu, hoc est celeriter. [Praelio detrahentur] .i. a proelio remouentur, & a praelio abstinent, quia non audebant pugnare contra eos, qui locum superiorem occupauerant. [Effusi] .i. sparsi. [Et ipsi duces feroces] .i. erant. i. indoniti duces feroces erant, quia non fugiebant, sed tanquam victores se gerebant ob sessis collibus, in quibus erant Romani. [Aut pro victoribus agere] Pro agebant. i. gerebant se pro victoribus, quia tanquam victores Romanos ob sessos in collibus tenebant. Ne signa quidem, vt per vigilias solebant canere, pro canebant, noluit vt tubae canerent ea nocte, sicut fieri solet, quando custodes exercitus dant signa. [Deinde vbi] Ordo est. Deinde Marius iubet de improposito vectigales tubicines, item tubicines cohortum, & turmarum, & legionam simul oes canere tuba, & iubet milites tollere clamorem ad erumpere. [Portis] .i. castrorum, hostibus iam defessis, ac paulo ante capuis somno. [Vbi] Pro postq; lux aduenabat. vide qd fecerit Marius, hostes in castris maiorem partem noctis egerant in laetitia exultantes, & vociferantes tanquam victores. Deinde cum primo somno oppressi essent, iam appropinquante die Marius omnes tubicines simul tuba canere iussit, & milites cum clamore ex portis castrorum erumpere, atque ita hostes inuadere primo somno captos, quo facto statim hostes fusi fugatiq; sunt. [Lux aduenabat] .i. dies appropinquabat. [De sessis iam hostibus] Nam maiorem partem noctis exultauerat, sed tandem sessi dormire inceperant. [Vectigales] Vectigal proprie dicitur tributum, quod pro vectura penditur, vnde populi vectigales dicebantur qui P. R. annuatim tributa soluebant. Vnde de hoc loco fortasse tubicines vectigales dicit, qd missi erant ab alienigenis populis, videlicet ab his, qui P. R. vectigalia pedebant sed hanc expositionem infirmam relinquo, non .n. satis placet.

MARR.

V T I L E S) Opportunos. [Rati] Qui cogitauerat. [Signum] Tesseram. [In acie] .i. instructa. [Improposito metu] Ob iubitam hostium incursionem. [Circumfusi] Quia cateruatum vincerant, orbem facere. s. vertentes terga alter alteri. [Manu] Fortitudine, & militum multitudine. [Ex copia rerum] Ex multis negocijs occurrentibus. [Colles] Montes molliter ascendentes. [Castris] Parum capaci ad castra. [Apud aquam] Iuxta fontem alterius collis. [Consedere] Castrametari sunt. [Vectigales] Non qui vectigalia soluebant Romanis, sed qui immunes erant, & propterea hi populi, qui vectigalia non soluebant, milites ad Romanorum auxilium sua impensa conducti mittebant, ideo vectigales, quia pro vectigalibus militiam agebant.

E Q V I T E S peditesq; permixti Equites peditesque, de Numidis tantum intelligi, sed verbum Alios de Romanis, declarant verba quae paulo post sequuntur, quod hostes, inquit, numero plures. Igitur cum iudicio locus legendus est. Mox: Denique R. veteres nouique, & ob ea scientes belli, &c. Illud Ob ea, vel veteres refert, remotius adiectiuum, vel exponendum cum Badio, Ob ea .i. ob eas res quod veterani quoque adessent. [Inuadere manu, consilium militibus] Incerta distinctio. Quidam post manu, distinguunt vt sit sensus, Inuadebat Manu .i. turma sua, quam ex fortissimis habebat. Ita codex Aldinus. Alij, vt Badius, ante manu, quasi diceret, Manu iudicium dabat militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat, vt ait auctor. Idq; intelligendum, donec dies erat. Nam mox sequitur: lamq; dies consumptus erat, quae est hephthemeres heroica, & syllaba longa, hoc est, Carminis heroici quatuor primi pedes. Casu ne an ludio ab auctore factum, incertum. Luius tamen ita orsus est historiam Romanam si Quintiliano auctori in primis graui, quidquam credimus. Sed & seculi heroicum carmen apud auct. Liu. lib. ij. decadas tertia, ostendimus in antiochionibus in eundem editis. [Quia magna parte editus, & praecipua mu. gerebat] Magna parte edita, & praecipua, legit Aldinus codex. Item pro Gerebat, Querebat, pro desiderabat, posterior non displicet, prius non probat. Paulo post, Vtroque colle, legendum, non Colli, quod Aldus habet. Rursus statim post. Quod non fugere, vbi non fugere, pro non fugerent aut non fugissent, positum videtur. Badius tamen fugere praeteriti perfecti temporis existimat. [De improposito vectigales] Soldus Vectigales exponit, .i. a vectigalibus missos, hoc est, a Tributarijs. Badius Vectigales Tubicines exponit, qui praecipue solent vectigalibus .i. Tributarijs, aut qui ipsi vectigales erant. Ego cum Soldo haereo. Nam neque illi sua satis facit expositio, & neque id verbi ita positum alibi me legere memini.

A T Iugurtha Dicit Sylla, redit ad Iugurtham, de quo dicit sic. Ar. i. fed, q. d. vt ad rem redeam, Iugurtha postquam amiserat oppidum, Capsam .s. nomine, & alios locos munitos, & vires sibi, & simul magnam pecuniam, quia thesauri eius Capse fuerant, & in castello iam dicto, mittit ad Bocchum. s. regem Mauritaniae cum quo iam societatem inierat, nuncios, i. nuntiantes, hoc est significantes sup. vt adduceret quam primum, .i. valde cito, copias .i. copiosos exercitus in Numidiam, & sup. nuntiantes tempus faciendi praelium .i. quo debent facere praelium cum R. adesse .i. praesens esse. Quem .s. Bocchum, vbi Jug. accepit .i. intellexit cunctari .i. immorari haesitandum, & dubium .s. quid ageret, trahere rationes .i. considerationes, & respectus belli atq; pacis .i. an deberet bellum an pacem potius acceptare, corrupit rursus .i. iterum, vti .i. quemadmodum antea, proximos .i. eorum iustissimos, seu sanguine, seu familiaritate eius .s. Bocchi, donis .i. per dona, seu munera, & pollicetur ipsi Boccho tertiam partem Numidiae; si aut R. sup. forent expulsi Africa .i. extra Africam, aut bellum foret compositum .i. finitum (vt Aen. ante diem clauso componat vesper olympo. & in Buc. Non nostrum inter vos tantas componere lites. Hic autem magis proprie ponitur, quia vulgo compositionem dicunt conuentionem, seu pactionem inter prius discordantes) Compositum ergo ac si vulgo dicamus concordatum est, & pacificatum, finibus suis .i. regni sui, integris .i. non imminutis. Bocchus illectus eo praemio .i. tertia parte regni, accepit .i. adit, aut aggreditur Jug. (sanct accedo duo significat, aut incrementum facio, seu addo, cum datiuo, aut accusatiuo mediante ad, vt accessit miseris meis, aut ad miserias meas pondus calamitatis. & inde dicitur verbale accessio .i. incrementum, aut aggredior, seu adeo, idq; cum accusatiuo non etiam praepositione, vt Aen. i. Accessit scopulos. Inde venit accessus) & ita ipsi ambo inuadant Marium proficiscentem iam .s. peractis multis pelaris negocijs, in hyberna .i. loca vbi hyemaret .i. hyemem transgeret, & hoc vix decima parte diei relicta .i. ad vesperum inuadunt dico, rati .i. opinantes, noctem quae aderat iam .i. instabat, fore .i. futuram esse, & .i. simul sibi victis .i. si forte vincantur munimento .i. ad munimentum .i. praesidio nem, & fore nullo impedimento .i. detrimento si vicissent, q. i. quia praecipue Numidae erant scientes .i. periti locorum, & ita sine difficultate possent victi sese recipere in loca tutiora, & victores perfecti fugientes quocunq; fugerent, & sup. rati, contra .i. e contra rio vtunque casum .s. siue vincantur, siue vincant fore .i. futurum esse R. difficilem in tenebris, quia ignari essent locorum. [Igitur consul] .s. Marius simul cognouit ex multis .s. specularioribus, aut exploratoribus de aduentu hostium, & ipsi hostes aderant. Et priusquam exercitus quiuit, aut instrui, aut colligere sarcinas

las

las quas portavit, ac accipere vllum imperium, equites Mauri atque Getuli, qui erant Bocchi concurrunt in nostros, i. R. non acie. i. per aciem, neque vllō modo praelij. s. arte ineundi, sed ceteruam. i. per ceteras, vti. i. secundum quod fors aut fors conglobauerat. i. in globum conuinxerat eos. [Qui omnes trepidi] Recitat vehementem Getulorum, & Numidarum in R. impetum, quem eo difficilius tolerauerunt, quod improuisus esset, cum minime expectaretur hostis toties victi incurfus. dicit autem sic. [Qui] .i. nostri, hoc est Rom. existentes omnes trepidi .i. tremore concussi, & festinantem, improuiso metu .i. ex metu de improuiso malo orto atamen memores virtutis. i. spiritus, aut capiebant arma, aut defensabant ab hostibus alios capientes. s. arma. [Pars] .i. partim Rom. ascendere. i. ascendebat equos, & ire. i. ibant obuiam hostibus. [Pugna fieri] .i. fiebat magis similis latrocinio. i. vt sit ab latronibus quando incurrunt, quam praelio. i. more praeliantium ex instituto, aut peritia militari, sine signis, que sequerentur, & sine ordinibus. s. rite instructis equites, & pedites, & permixti, cedere .i. cedebant; hoc est percutiebant alios, & obruncabant .i. obruncabant alios, & circunuenire .i. circunueniebant alios ab tergo, multos. s. Romanorum, pugnantem accerrime contra aduersos. i. ante se positos, aut ex aduerso venientes, & non dubitantes de his, qui a tergo adoriebantur. [Neque virtus] .i. fortitudo, & strenuitas militaris, neque arma, tegere .i. tegebant, & protegabant eos supp. satis, quod .i. quia hostes sup. erant plures numero quam. s. Rom. & erant circunfusi vndique. i. ex omni parte. Denique. i. tandem Rom. veteres. i. veterani milites. i. noui. i. tiroes, aut recentiores, ob ea. s. ob eas res quod etiam veterani adessent, scientes. i. periti belli. i. artis bellandi facere. i. faciebant orbis. i. globos rotundos, si locus, aut casus conuinxerat quos. i. aliquos. i. si per opportunitatem loci, aut casu aliquo, vt pote impetum faciendo, aut repellendo hostes, aut fugiendo coniuncti erant. Et ita ipsi simul, & tecti. i. protecti, & instructi. s. telis ab omni parte, quia orbem faciebant sustentabant vim. i. impetum hostium. Bene autem vitur frequentatio, & in propria significatione. nam non est dubium hostes frequenter tentasse, & insulasse, vnde quia toties reuclabantur eos sustentauerunt. i. frequenter sustinuerunt. [Neque vero] Prosequitur virtutem, & animositatem ducis, seu imperatoris, videlicet Marij, qui in tanto discrimine impererri tuis mansit, & ita suis, & auxilio, & consilio fuit. Vnde cognoscitur quanti momenti sit dux in exercitu. Vnde non ab re dictum est: Magis timendum esse exercitum ceruorum duce leone, quam leonum duce ceruo, quod etiam Homerus in Achillis gloriam traxit, quo bellante Graeci victores euadebant, & cessante vincebantur. Sed ad ordinem reuertamur. Neque Marius fuit terribus, quod adhuc plus est quam si dixisset perterritus, quia multi sunt terribi, qui non sunt perterriti, aut fuit animo magis demisso. i. deorsum misso, q. d. humili, & abiecto cum tamen dicat comicus, Vires dant seie ita magni atque humiles sumus, in eo tam alpero. i. difficili negotio vbi R. ferē victi videbantur. Sed Marius vagari. i. vagabatur passim. i. quasi per singulos passus nunc huc nunc illic, cum turba. s. equitum, sua. i. q. sibi delegerat vt suis succurrere posset, vnde addit quam. s. turmam ipse parauerat. i. comparauerat, & collegerat magis ex fortissimis quam ex familiarissimis. s. militibus. Ac succurrere. i. succurrebat, modo. i. interdum suis. s. militibus alijs laborantibus. i. in periculo succumbendi versantibus, modo. i. interdum inuadere. i. inuadebat hostes vbi ipsi obst. confer. i. densissimi, & ita potentissimi. Consulere. i. consulebat. i. consilium dabat militibus. s. suis, manu. i. dando indicium, quoniam omnibus conturbatis. i. cum omnes essent conturbati, nō poterat imperare super eis imperio. s. verbali. Posset etiam construi, vt omnibus, & conturbatis non sint ablatiu absolute positi, sed datiu recti a verbo imperare sic, non poterat imperare omnibus conturbatis. i. simul turbatis. Item licet consilere sapiens refertur ad rem exteriorem quam ad animum, vt consule honori tuo. i. prospice, & ita consilere manu posset, qui opem ferret, hic tamen propter frequentia consilium negat. Iamq. dies consumptus erat. Maro autem sic. Iamq. dies alterq. dies processit. Est aut heptimemeris heroica, vt opinor præter intentionem auctoris nata, que sic posset perfici. Iamq. dies consumptus erat cum Barbara turba, aut cum Barbarus hostis. Verum orator, & historiographus non obseruant numeros poeticos. Docet autem ferociam hostium ex spe victorie quam in manibus habere sibi visi sunt auctā, nec destitisse etiam consumpto die. Nam sic edocti fuerant a rebus. Verum Marius receptui capere iussit, & se in locum editiorum cum suis receptui cuius difficultate impediti hostes pugna de-

stiterunt, agentes sese pro victoribus. Verum breui erant ea victoria gauduri nam postero diluculo perique occidendi. Vnde ordo est. Iamque. i. & iam dies erat consumptus. s. pugnando, aut preliando, cum tamen barbari. i. immanes, & inculti hostes Getuli, & Numidæ, vnde Maro. Hinc Numidæ infreni cingunt, & c. nihil. i. non aliquid, vel non aliquo remittere. i. remittebat, atque rati noctem sup. fore aut futuram pro se. i. ad utilitatem suam, instare. i. instabant acius. s. quam prius. Tum. i. tunc Marius hoc videns trahit consilia ex copia, rerum. i. pro necessitate in qua erat, atque vti. i. vt locus sup. aliquis tutus esset suis. s. militibus receptui. i. ad receptum, aut ad se recipiendos e periculis, occupat duos colles propinquos. i. non longe distantes inter se. In quorum. s. collium vno. i. altero, partem. i. non satis amplo. i. capaci castris. i. pro castris metandis, magnus fons aquæ erat queritur quare additur aquæ. Sed ideo quod in ea erat commoditatis ratio, aut quia etiam aliarum rerum fontes sunt, vt salis, bituminis, argenti viui, & c. alter. s. collis erat opportunior. i. conuenientior viti. i. ad vsum Rom. hoc est vt sese illic defendant, & vt illic castra muniant, quia ipse editus. i. in altum datus, & erectus, & præceptus magna parte. s. sui, gerbat. i. cupiebat (vnde est gestu deductum, quod est gestu cupiditatem, aut affectionem prodere) pauca munimenta, quia per se munitus erat. Ceterum Marius iubet Syllam cum equitibus agitare apud aquam. i. fontem illum aquæ. Ipse contrahit. i. colligit milites dispersos, neque minus, hoc est, & nihil minus hostibus existentibus sup. conturbatis. i. quanquam milites dispersi erant tamen hostes etiam conturbati fuerant, aut potius sic quanquam Marius suos paulatim colligit tamen interim non minus hostes conturbat ne perciperent quod suos recipere parer. [Deinde sub. hoc est clam e pugna deducit cunctos] .i. simul omnes in collem. s. editiorum pleno hoc est non impedito, nec interrupto gradu, hoc est ingressu. Ita. i. & sic reges. s. Bocchus, & Iugurtha coacti difficultate. i. propter difficultatem loci, deterrantur, hoc est terrore depelluntur praelio, neque tamen sinunt, hoc est patiuntur suos. s. milites abire longius. [Sed vtroque colle circumdato multitudine] .i. militum, ipsi milites hostiles. [Effusi, hoc est dispersi confedere] .i. simul locum quietis caperunt. Deinde crebris ignibus factis barbari lætari, hoc est lætabantur suo more plerumque. i. per plurimam partem noctis exultare. i. exultabant, & trepidabant, strepere. i. strepebant pedibus & vocibus. Et ipsi reges feroces sup. erant quod non fugere, hoc est fugere, hoc est fugiebant aut quod agere. i. agebant, hoc est se rebant sup. se pro victoribus, nisi sit fugere penultima longa præteriti perfecti temporis, & ordo, res feroces erant, aut agere. i. agebant sup. se pro victoribus, q. non fugere. i. fugerunt. [Sed ea cuncta que faciebant hostes, erant R. facilia visa] .i. vt viderentur aut ad videndum ex tenebris, quia qui in tenebris sunt vidēt que sunt in luce, & non videntur, & locis editioribus vnde prospectu latior, & erant magno hortamento. s. ad futuram victoriam. [Plurimum vero Marius] Prosequitur exitum belli peritia Mariana, & imperitia hostili scilicet, ac infelicem dicens. [Vero pro sed, Marius confirmatus] Sup. existens. i. animum firmum capiens, plurimum. i. summo opere, imperitia. i. per imperitiam hostium iubet quam maximum. i. altissimum silentium haberi. i. a suis, & iubet ne quidem. i. non etiam signa canere. i. cā tu vigilias indicare, vbi solebant canere pro vigilias. Sanē signa canunt vt instrumenta, si signa pro tubis capiantur, aut potius iubet cornicines, & tubicines, ne quidem. i. non etiam canere signa, vti. i. quemadmodum ipsi solebat. s. canere per vigilias. [Deinde vbi] .i. postquam lux. s. matutina. i. aurora, aut diluculum aduentabat, hostibus iam defessis ex tripudijs, & pridiano bello, ac capris. i. oppressis, & sopitis paulo ante somno, supp. Marius iubet tubicines vectigales. i. qui precipere solent vectigalibus. i. tributarijs, aut qui ipsi vectigales erant, item. i. & similiter omnes tubicines cohortum, turmarum, legionum. i. omnium tam pedum quam equitum, & tani Roma, quam sociorum, & auxiliariorum canere tuba (alij habent signa) de improuiso. i. repente, & milites tollere. i. leuare clamorem, aut erumpere portis. i. euadere, vt in portas castrorum hostidium.

MAuri atque Getuli, ignoto & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quidquam poterant. ita cunctos strepitu, clamore nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine,

dine, quasi vecordia ceperat. Denique omnes fusi fugatique, arma & signa militaria pleraque capta: pluresq. eo preelio, quam omnibus superioribus interempti. nam somno & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, ut ceperat, in hyberna proficiscitur, quæ propter comitatum in oppidis maritimis agere decreuerat, neque tamen victoria socors, aut insolens factus, sed pariter ac in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum curabat: & primos & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. Perfugæ minime chari, regionum & scientissimi hostium iter explorabant. Simul consul quasi nullo impolito omnia providere: apud omnes adesse, laudare, increpare mœrentes. Ipse armatus intentusque item milites cogebat, neque secus atque iter facere, castra munire, excubium in portis, cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliares mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare: vigilias ipse circuire, non tam diffidentia, futura, quæ imperauisset, quam ut militibus exæquatus cum imperatore labor volentibus esset. Et sanè Marius, illoque, alijsq. omnibus temporibus Iugurthini belli pudore magis quàm malo exercitum coëcebat. quod multi per ambitionem fieri aiebant: alij, quod à pueritia consuetam duritiam, & alia quæ ceteri miseras vocant, voluptati habuisset: & tamen resp. pariter ac sæuisimo imperio, bene ac decore gesta est. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirtha, vndique simul speculatores citi sese ostendunt. Quare hostis adesse intelligitur. Sed quæ diuersi redeutes alius ab alia parte, atque omnes idem significabant, consul incertum quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur. * Igitur Iugurthæ spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æquæ aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sylla, quem primum, hostes attigerat, cohortatus suos, turmatim. & quàm maxime confertis equis, ipse, alijsque Mauros inuadunt. Ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emisissis, corpora tege-
re, & si qui in manus venerant, obtruncare.

* Ita

SOLDVS

MAURI Quibus præerat Bocchus. [Getuli] Quibus præerat Iugurtha. [Quasi vecordia acceperat]. i. quasi amicitia & infamia cunctos occupauerat. Nam nesciebant quid facerent. [Deinde Marius, ut ceperat in Hyberna] Marius postquam hostes fudit, atque fugauit in Hyberna profectus est cum exercitu, sicuti inceperat, nam supra dixit hostes aggressos fuisse Marium in Hyberna proficiscentem. [Propter, comitatum in oppidis maritimis agere decreuerat] Marius decreuit habitare, & hycmare in ciuitatibus, quæ erant mari vicinæ ut comitatum abunde habere posse. Nam vires, ad quas nauis ire possunt semper abundat comitatus. [Agere]. i. esse. Virg. in iij. Aen. Getulis ægerem si lyrtibus exul. Neque tamè victoria socors, aut insolens factus. i. est ferè ita euenire solet, ut victores superbi & negligentes reddantur, quia amplius non timent, sed Marius propter victoriam, neque negligens, neque superbus factus est, sed caute cum ipso exercitu incedebat, non aliter quàm si hostes adessent. [Socors]. i. negligens. [Insolens]. i. superbus, ut contemneret hostes. [Ac] Pro quam. [Quadrato agmine]. i. exercitu quadruparito. Et statim declarat, quo modo erat agmen. Nam disposuerat Marius, qui à dextra & sinistra parte, à fronte, & à tergo curarent. [Apud dextimos]. i. apud eos qui erant in dextera parte. [Expeditis manipulis] Nam ex-

pediti manipuli dicuntur sicut expeditæ cohortes. Sunt enim milites leuis armaturæ non grauibus armis impediti, ut clypeo, galea, iorica, sed expediti leuis aduersum tela missilia gerentes. [Minime chari] Non chari, quia semper proditiones, & perfugas suspecti sunt. [Simul consul] Quasi nullo impolito omnia providere. Marius tanta diligentia & cura utebatur, ut omnia ita prouideret tanquam si nullum alium imposuisset, cum tamè & Syllam quæstorem, & Aulum legatum & tribunos locasset, qui totum exercitum curarent. [Adesse] Pro aderat. [Laudare]. i. bonos. [Increpare]. i. ignaros & verentes, & ad laudem & vituperationem pertinet. [Ipsè]. i. Marius. [Intentus]. i. paratus. Item similiter intentus animo. Armatus corpore, cum Marius imperator armatus & paratus esset, cogebat milites, ut similiter ipsi quoque armati & parati essent. [Neque secus, atque iter faceret castra munire] Ex his verbis videtur Marius hoc tempore cum exercitu in itinere non fuisse, sed iam confedisse, & castra posuisse, cum tamen supra dixerit illum in Hyberna proficiscentem, quadrato agmine incedisse. Et sine dubio hoc tempore in Hyberna proficiscitur, atque in itinere erat. Sed vide quid dicat, Marius quanta prudentia & diligentia utebatur, ut cum exercitus incederet, & iter faceret, tanta diligentia utebatur cum castra locabat. Nam sicuti caute incedebat quadrato agmine, & quæstore, ac legato, nec non tribunis dispositis, qui vniuerso exercitui præessent, sic cum castra locabat, ea ipsa castra fossa, ac vallo muniebat. Equites ante castra disponebat, qui ad custodiam exercitus excubarent. Vigilias fieri, & vallum custodiri iubebat. [Castra munire]. i. vallo & fossa. Cum exercitus confederet, castra subito vallo, & fossa muniantur. [Excubium in porta] Ordo est. Marius mittere promittebat cohortes ex legionibus excubium in porta, & mittebat equites auxiliares pro castris. Castra proprie dicitur locus, ubi exercitus stat. [In legione decem cohortes sunt] Ergo ex legionibus cohortes eximiebat, quæ in porta castrorum excubarent, & vigilarent ad custodiam exercitus. Sed extra castra equites locabat, qui præsidio essent, ne castra inuaderentur ab hostibus. [Excubium]. i. ad excubandum, & vigilandum. [In porta]. i. castrorum. [Pro castris]. i. ante castra. [In munimentis]. i. munitionibus. [Vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futura quæ imperauisset, quam ut militibus exæquatus, cum imperator labor volentibus esset] Marius, inquit, vigilias castrorum circuibat, non quia dubitaret milites non esse facturos id quod imperabat, sed ut milites volentes non coacti labores subirent, cum ipse imperatorem viderent laboribus & periculis se exponenti. [Non tam diffidentia futura quæ imperauisset] Si legitur quod imperauisset, clarus est sensus. Dicit enim Marius circuibat vigilias, non tam quia diffideret id futurum quod imperasset, quam ut labor exæquatus militibus cum imperatore esset volentibus. Sed si legitur, quæ imperauisset, durior est expositio, sed tamen idem est sensus. Sic enim intelligendum est, non tam diffidentia futuri. i. eorum quæ imperauisset. [Et sanè Marius, illoque]. i. tempore. Laudat Marium, dicens illum pudore magis quam pœna exercitum gubernasse, cum exemplo sui ipsius militibus ostenderet, quid eos facere vellet. Nam militares putabat non facere id quod imperator ipse faciebat. [Pudore magis quam malo]. i. quam pœna, quia Marius exemplo magis quam verbo docebat milites quid facerent. Et ita bene agendo potius quam facere imperando refrenabat exercitum, ne licentius & solutius viuerent, sed laboribus & vigilijs corpus ad patientiam indurarent. [Per ambitionem] Per appetitum & cupiditatem, honoris & laudis. Nam sine dubio magnam laudem mereret imperator, qui se laboribus, & periculis exponendo exercitum magis exemplo doceret quam verbo. [Aiebant]. i. dicebant. [Duritiam]. i. laboris patientiam. [Et alia] Quæ ceteri miseras vocant, sicuti pati famem, inopiam, frigus, & calorem. [Voluptati]. i. ad voluptatem, Marius pro voluptate habebat. i. pati labores, famem, inopiam, frigus, & calorem, quæ alij putant esse miseras. [Nisi tantum resp.] Pariter ac sæuisimo imperio bene atque decore gesta sunt. Ordo & sensus pendet à superiori. Multi enim dicebant, imperatorem labores subire, & durissima sustinere propter ambitionem, sed ego nescio vtrum hoc fecerit propter ambitionem, nisi quod hoc solum scio, illum ita velle fuisse Romanæ reip. mitem. i. mansuetum sed laboris patientissimum se præbendo, quam si crudelium & sæuissimum se præbisset in imperio. Locus iste videtur obscurus, nisi diligenter sensus consideretur. Vult ostendere Marium in imperio mitem fuisse, & laboris patientissimum, & tñ reipub. profuisse dum mitem est, & patiens laborum, quam si sæuissimus, & crudelissimus fuisset,

M.L.

M.L.

fuisse, & imperiosus, sicuti solent esse duces, nam duces solent ipsi delicate, & molliter viuere, & imperiose cogere milites ad labores, & pericula. Sed ipse Marius aliter faciebat. Nam Marius semper primus erat, qui labores, & pericula subibat, atque ita faciendo, non quidem superbe, & crudeliter imperando, milites pudore cogebat, ut facerent quod ipse faciebat. Et dum hoc facit ita reip. utiliter administrat quam si sanctissimus in imperio fuisset. Sed forte diceret aliquis, an fortasse, qui crudeles, & seculissimi sunt in imperio, utiles sunt reip. ? Salustius hoc ideo dicit, quia ferme hoc euenire solet, ut duces nisi seueri sint, & imperiosi, contemnantur à militibus. Quando autem dux contemnitur, res benigne geri non potest. Sed hoc euenit in ducibus, qui sine opere nihil valent. Nam dux, qui sine imperio, neque opere aliquid valet, iure contemnitur. Sed Marius, quamuis mitis imperio esset, tamen non contemnebatur, quia opere multum valebat, & omnes ad æmulationem exemplo provocabat, ut tantum reip. profecisset bene agendo, quam seueri, & duciter imperando. [Nisi tantum] .i. nisi solum, ac si diceret. Nescio virum Marius illud fecerit per ambitionem, nisi quod hoc solum scio, videlicet gesta sunt. i. ea quæ gestit Marius. [Bene, & decore] .i. vtiliter, & decore reip. [Pariter ac sanctissimo imperio] .i. tantum vtiliter, quam si sanctissimo imperio Marius ea gessisset. [Igitur quarto denique] Sal. parumper digressus erat à proposito, dum diligentiam Marii & mores eius describit, quibus vivebatur in bello. Nunc redit ad propositum. Nam dicere inceperat, quomodo Marius visis hostibus in hyberna proficisciebat. Tendeat autem ad urbem Cirrham. Igitur cum non longe ab vrbe Cirrha Marius abesset speculatores hostium cito se ostendunt. Ex qua re Marius intellexit hostes adesse. Nam speculatores semper ante exercitum mittuntur ad explorandam regionem, & insidias, [Speculatores] .i. hostium. Quare quia speculatores, missi erant ex hoc cognitum est hostes adesse, quia semper speculatores præcedunt exercitum. [Sed quia diuersi redeunt] Marius ipse quoque præmiserat speculatores, qui regionem explorarent. Qui cum ex diuersis partibus redirent, tamen omnes rem eandem nunciabant, videlicet hostes adesse. Ex quo Marius dubius, & incertus, quo modo instrueret aciem, nullum ordinem commutauit, sed exercitum quadrangulum reliquit, & ita hostes expectauit. [Diuersi] Declarat quo modo diuersi redibant, videlicet alius ab alia parte. [Redeunt] Qui missi fuerant ad speculandum. [Acque omnes idem significabant] .i. hostes adesse, sed forte mirum videtur, quo modo ex diuersis partibus redeunt omnes idem nunciabant, hoc ideo eueniebat: quia Iugurtha copias suas in quatuor partes diuiserat: ut à quatuor partibus Romanos inuaderet, quod etiam fecit, sed ab omni parte Marius prouidet. [Oppedit] .i. expectat. [Ita Iugurtha spes frustrata] .i. elusa, & decepta, quia non potuit assequi quod sperabat. Nam Iugurtha copias suas in quatuor partes diuiserat sperans aliquos inuaduros esse Romanos à tergo, sed Iugurtha, deceptus est in spe, quia Marius exercitum quadratum, & quadrangulum habebat, atque prouiderat ab omni parte, ne hostes inuadere possent. [Ita] Videlicet, quia Marius non mutauit ordinem, sed quadratum dimisit exercitum, ne ab vlla parte impetus fieri posset. [Aliquos à tergo hostibus venturos] .i. aliquos à tergo inuaduros esse Romanos. [Interim Sylla] Incipit pugnare. Sylla cum equitatu dexteram partem curabat. [Turmas] .i. per turmas. [Confertis] Denfis. [Emissis] .i. ab hostibus.

ACCEPERAT Inuaserat. [Fusi] Interfecti, ut fusiq. bimēbres. In hyberna, in regione maritima ubi hyemare decreuerat. [Agere] Continere se. [Perfugæ] .i. Iugurthini, alij habent perfugæ minime chari, & rei, &c. [Verentes] Formidolosos. [Neque secus atque] .i. quam faciebat iter, sed dum itinere morabatur, aut comedendi gratia, aut alio negotio, ita ipsos muniebat, ac si iter faceret. [In portis] Quæ quinque erant ut ait Blondus. [In munimentis] In propugnaculis. [Militibus volentibus] .i. pugnare. [Quam malo] Supplicio. [Durtiam] Patientiam laboris. [Tamen] Quamuis Marius coërceret milites pudore. [Si significabant] Indicabant. [Ratus æque] .i. pariter sicuti Marius. [Ceteri] .i. Syllani.

DEIN Marius, ut cæperat, in Hyberna proficiscitur propter commeatum. Hic locus in plerisque exemplaribus corrupte legitur. Vetus ille codex, de quo nunc toties dixi ita habet, Deinde Marius, ut cæperat, in hyberna ita, quapropter commeatum in oppidis maritimis agere decreuerat. Siue igitur it, siue Proficiscitur legatur, certe, quæ, relatiuum omitti non debet. Nam sine eo sensus non procedit, quod non animaduertisset cōmentatores admodum miror. [Sylla cum equitatu apud

dextimos] Post Dextimos, distinguendum, ut Syllam cum equitatu in dextra parte, A. vero Mantium cum funditoribus, & sagittarijs, præterea, cohorte Ligurium in sinistra fuisse intelligamus. Paulo post. Perfugæ minime chari. Duo verba, Minime chari, non sunt in omnibus codicibus, nec Badius legit. At vetustus ille codex habebat, præterea Aldinus. Sed idus retulit Charum, ad animum: Quia, inquit, Proditores, & perfugæ semper suspecti sunt. Mihi vero videtur dicere velle, Minime chari .i. minime in magno numero. Mox: Laudare fortes, & increpare moerentes. Quidam sustulerunt Fortes, & Moerentes absq; diphongo legunt, quod tamen si intelligatur, prior tamen lectio, quæ singulis verbis singulos dat casus, planior est. Aldinus codex, & Fortes sustulit, & Moerentes cum diphongo legit, quod displicet. Item quod continuo sequitur, Ipse armatus intentusque item milites cogebat. Badius distinguit ante verbum Item, quod per consimilitudinem exponit. Quæ vero sequuntur, duplicem habent lectionem. Alij enim Facere legunt, ut Aldinus codex. Alij Faceret, ut Badius, & vetustus ille codex. Prior lectio hunc habet sensum: Non secus Marius cogebat milites castra munire, atque iter facere. Atque pro Quam, videlicet, ut sensus à verbo Cogebat pendeat. Atqui tum verbum Item, puto exponendum pro eodem modo, ut totius periodi sit hic sensus, Ipse Marius armatus intentusque eodem modo, & milites cogebat esse armatos intentosque, nec minus minuebat castra, atque iter faciebat, cohortes ex legionibus in porta, equites auxiliares pro castris excubitu mittit, &c. Altera lectione quid sensus colligatur, haud equidem scio. [Quod multi per ambitionem fieri aiebant, quod à pueritia] Hic locus egregie corruptus est. Commentatorem verum sensum magis somniant, quam explicauerunt. Badius tamen propius vero est. Sed norandum. Sal. duas opiniones de Mario iudicantium asserit, alteram æmuloz, qui id ambitionis gratia à Mario factum interpretabantur, alteram amicorum, qui laudi dabant hoc in Mario, optimæq; educationi adhibebant. Ceterum auctor suum iudicium non interponit. Hoc tamen dicere videtur, ut cunque interpretentur: Certe hoc Marii pudore quo de retulit, Respub. non minus quam sanctissimo aliorum imperio, bene atque decore gesta est. Aldinus codex bis habet Omnia, vetustus, ne semel quidem, alter codex semel habebat at non est eo verbo hic opus. Et resp. legendum in nominandi, non in gignendi aut dandi casu. Item illud Nisi, quod quidam habent codices, tollendum est, ut totus locus ita legatur: Et sanè Marius, illoque, alijsque omnibus temporibus, Iugurthini belli pudore magis quam malo exercitum coërcerebat, quod multi per ambitionem fieri aiebant. Alij, quod à pueritia consuerant duritiam, & alia quæ ceteri miseras vocant, voluptati habuissent, & tamen resp. pariter ac sanctissimo imperio, bene ac decore gesta est. [Ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos] Vide ut acceperit verbum Aeque. Badius exponit Aeque .i. pariformiter. Ego exponerem, Aeque venturos .i. æquali fortitudine restituros, sed iudicet Lector.

MAVR I, atque Getuli, qui erant populi Bocchi, exciti) .f. **A S C.** violenter (quæ res apud Virgilium semper mali omnis indicium est, ut Seruius adnotauit; forte quod somnus creditur deorum donum ut Aen. 2. Tempus erat cum prima quies mortali bus ægris incipit, & dono diuum gratissima serpit) ignoto sonitu, & propterea horribili, neque poterant fugere, neque capere arma, neque facere, aut prouidere omnino quidquam ita quasi recordia. i. amentia quædam (Est enim vecors aut peruersi cordis secundum, quod ue diminuit aut auget, & ita recordia est pusillanimitas, aut insania quædam, non cordatum prudentem dicimus) acceperat. i. inuaserat cunctos, strepitu clamore. i. propter strepitum pedum, & armorum, & clamorem militum, & nullo. f. Numidarum subueniente, & nostris. f. Romanis instantibus. i. vrgentibus eos tumultu, terrore & formidine. [Deniq;] .i. tandem omnes sunt fusi, & fugati, arma, & signa militaria .i. vexilla sunt capta, pleraque .i. plurima. [Et plures interempti sunt in eo prelio quam in omnibus superioribus] Nam fuga super. eorum cui Numide plurimum confidit impedita super. est somno, & metu insolito, hoc est insolenti, & vehementi. [Deinde Marius ut cæperat, &c.] Commemorat quæ deinceps fortiter, & prudenter egerit Marius. Non enim socors, aut insolens factus erat per victoriam, ut pleraque solent, vnde in itinere ab hoste deprehensus quidem, sed minime laesus fuit, ut ex ordine patebit, qui talis est: Marius it. i. proficiscitur, deinde .i. post tam claram victoriam, quoniam iam finis ætatis erat, in hyberna, id est loca ubi hyemaret cum militibus, hoc est hyemem tranfige

ret, vi. i. quem ad modum coeperat sup. ire, & decreuit agere .i. hyemem, in oppidis maritimis. i. ad mare sitis, propter commea- tum. i. victum facilius habendum. [Neque tamen factus] Sup. est locors. i. seorsum à prudentia cordis, aut insolens. i. superbia intolerabilis, & saeuus, sed incedere hoc est incedebat, quod Seruius vult esse cum quodam ordine, & cum grauitate ingredien- tum, pariter, hoc est pariformiter. i. haud secus aut non aliter ac hoc est quam si, sup. incederet in conspectu hostium, hoc est coram hostibus, cum iam plurimi fusi fugatiq. essent incedebat autem agmine quadrato, hoc est in quadrangularem figuram instructo. vt sequentia docent, cum acies ferè triangularis sic. [Sylla cum equitatu] Docet quomodo quadrato agmine incedebat Marius, & qui singularis angulis praefecti fuerant dicens, Sylla curabat. i. curam gerebat cum equitatu. i. equitibus apud dextimos. i. in dextero latere maxime incedentes, & A. Manlius .i. legatus curabat in sinistra parte, cum funditoribus. i. vrentibus funda, & sagittarijs. Et praeterea idem Manlius curabat cohortes ligurum, & Marius locauerat primos, & extremos. i. anteriore, & posteriore parte incedentes. [Tribunos] .i. militum, cum Manipulis expeditis. i. militibus leuis armaturae. [Perfugae] .i. qui ab Iugurtha ad Romanos perfugerant, scientissimi. i. peritissimi regionum explorabant iter hostium. Simul. i. & pariter ac eodem tempore consul .i. Marius, prouidere. i. prouidebat omnia quasi nullo impossico. i. perinde ac si nullum posuisset in eis locis curandis, adesse. i. aderat apud omnes, modo apud hos, & modo apud illos, laudare. i. laudabat fortes, & increpare. i. increpabat merentes. i. merentes increpari. [Ipse] Sup. erat atmatum. i. ad bellandum, & intentus ad imperandum. [Item] .i. consimiliter aut non minus, cogebat milites .i. cum essent in castris, atque faceret iter. i. cum irer cum eis. i. tanta diligentia vsus est in castris iam locatis, quanta in itinere, nec dubium est adhuc esse in itinere, sed iter interceptum exigit, & ita munire. i. munitabat castra. i. tentoria sua, & mittere. i. mittebat cohortes ex legionibus. i. lectis militibus Romanis, excubium. i. ad faciendas excubias, in porta .i. castrorum, & equites auxiliares. i. qui in auxilium venerant pro castris. i. ante castra praeterea locare. i. locabat, alios in munimentis super vallum, ipse, quod dicitur in propria persona, circumire. i. circumibat, vigilas. i. vigilantes, quod sup. faciebat, non tam diffidentia. i. propter diffidentiam futurorum quae imperauisset. i. imperandorum, hoc est non tam quod diffideret ne milites quae deinceps iuberet non exequerentur, quam vii. i. vt labor exaequatus. i. ex aequo conditius militibus cum imperatore, esset sup. ipsis volentibus, hoc est voluntarijs. [Et sane, hoc est certe aut reuera: Marius coeerebat illo] .i. tempore, & alijs temporibus Iugurthini belli, hoc est durante bello Iugurthino, magis pudore. i. verecundia, quod puderet eos, laxius aut remissius agere vbi imperatorem tam intentum viderent quam malo, hoc est supplicio, aut duro imperio, quod .i. factum Marij, multi aiebant. i. interpretabantur sup. factum, per ambitionem, hoc est intentionem ad maiores honores obtinendos per eos, qui talia viderent. [Alij] Sup. aiebant hoc est dicebant factum, quod Marius habuisset voluptati. i. ad voluptatem durticam hoc est rigorem belli, consuetam. i. cui assuetus fuerat à pueritia, & alia. i. onera quae ceteri .i. assueti delictijs vocant miserias, nisi. i. hoc solo dempto, quod qualitercunque interpretati illi essent, tamen, hoc est nihilominus omnia gesta sunt à Mario, bene. i. vtiliter atque decore, hoc est honeste, reip. .i. ad vtilitatem reip. pariter. i. consimiliter, ac. i. ac si gesta essent imperio saeuissimo hoc est grauissimo, & maxime arduo. [Igitur] Quia omnia explorata habuit, speculatores, hoc est exploratores Iugurthae, citi, hoc est properantes ostendunt sese, denique .i. tandem, quarto die, haud. i. non procul ab oppido Cirtha .i. nomine. Quare. i. propter quos, hostis. i. exercitus hostilis intel- ligitur adesse. i. praesens esse. [Sed quia diuersi] .i. exploratores missi à Mario erant sup. redeuntes, alius ab alia parte. i. diuersi à diuersis partibus, & omnes significabant simul idem. i. vifos speculatores Iugurthae. Consul. i. Marius incertus quonam modo instrueret aciem nam aliter instruitur dum periculum à dextera quam dum à sinistra timeretur, opperitur. i. expectat ibidem .i. insulsum hostium, nullo ordine commutato, propter nunciata ab exploratoribus, existens paratus aduersum omnia à quacumque parte venirent. [Ita] .i. & sic spes frustrata sup. est Iugurthae. alij legunt passiuè, spes Iugurthae frustrata. i. annihilata est. qui. i. Iugurtha distribuerat copias. i. suas in quatuor partes, rarus. i. ar- bitratus, aliquos ex omnibus. i. suis venturos hostibus. i. in hostes, & que. i. pariformiter ab tergo: Valla dices ab tergo. [Interim] .i. interea dum Marius sic globatim incedit, Sylla quem

existentem in dextera, hostes atigerant primum, cohortatus .i. postquam cohortatus fuerat suis ipse, & alij. i. coniuñcti inuadunt Mauros .i. populos Bocchi, turmatim. i. per turmas. i. non singillatim, sed coniuñctim, vnde addit, & equis confertis. i. si patis, quam maxime. [Ceteri] .i. Romani manentes in vno loco tegere. i. protegebant corpora. i. sua ab iaculis emissis eminus quasi è manu. i. de longe, & si qui. i. aliqui obuenerant in manus, ita vt possent eos comprehendere, obruncare. i. obrun- cabant sup. eos.

DVm eo modo equites preliantur: Bocchus cū pedibus, quos Volux filius eius adduxerat: ne que in priore pugna in itinere morati adfuerant: postremam Romanorum aciem * inuadit. Tum Marius apud primos agebat: quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. Dein Numida cognito Bocchi aduentu, clam cū paucis ad pedites se conuertit. Ibi latine (nam apud Numantiam loqui didicerat,) exclamat, nostros frustra pugnare: paulò ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere: quem in pugna satis impigre occiso pedite nostro cruentauerat. Quod vbi milites acceperunt: magis atrocitate rei, quam fide nuncijs terrentur: simulq. Barbari animos tollere: & in percussos Romanos acrius incedere. Iamq. paulum à fuga aberant: cum Sylla, profugatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. At Iugurtha dum sustentare suos, & prope iam adeptam victoriam retinere cupit: circumuentus ab equitibus dextra, & sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius fugatis equitibus, accurrit auxilijs suis: quos iam pelli acceperat, denique hostes iam vndique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus sequi: fugere: occidi: capi: equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse; neque quietem pati: niti modo: ac statim concidere. postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaueribus: & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci, consul haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtham: quo initio profectus intenderat. eo post diem quintum, quā iterum Barbari male pugnaverant, legati à Boccho veniunt: qui Regis verbis ab Mario petiuerunt, duos quam fidelissimos ad eum mittere: velle de suo & de populi Rom. commodo, cum his differere: ille statim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. qui quantum acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut aduersum vti flecterent: aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sylla, cuius facundia, non ætati à Manlio concessum est: pauca verba: huiuscemodi locutus.

IN priore pugna) Quam paulo ante descripsit. [Postremū] Romanorum aciem (inuadunt) Ecce quomodo ex diuersis partibus hostes inuadunt Romanos, primam & vltimam aciem Romanorum tribuni curabant. [Agebat] .i. erat. Ibi latine nam apud Numantiam loqui didicerat, exclamat, nostros frustra pugnare. Quidam Numidia, vt Romanis terrorem adderet, & suis audaciam praerberet, conuersus ad pedites exclamauit, Romanos frustra pugnare, quia ducem amississent quem ipse manu sua interfecerat. Et hæc dicens gladium sanguine manantem ostendit. Ordo est. [Numida] Ibi pro tunc exclamat Latine nostros pugnare frustra. Nam pro quia, didicerat loqui .i. latine apud Numantiam, & per parentheses hæc dicta sunt, quia potuisset aliquis dicere, si erat Numida, quomodo latine loquebatur? Dicit illum didicisse, loqui latine apud Numantiam

tiam in
lia pe
Iugurth
quam S
tum. [C
um. [C
gna terr
aberant
superue
vertisse
quia ter
ris. [Au
tatem p
licet Re
Barbaro
tum mo
rati era
omnia
ribus, &
qua vic
intende
est, sicut
quam vi
quintur
ti à Boc
i. die q
Nam ha
cundo v
creuit fa
dam pug
ab eo p
lam qua
le). f. dic
[Quand
re) Hoc
audient
[Itaque
tia praes
ULL. A G
[Impig
insidias
tans. [I
Postmo
bar prof
IAR. DE
duas hab
alius qu
Soldus a
dius her
etiam su
litate, v
ragemat
Badius e
Verum h
Iugurth
hercle no
obscure
deur cla
cessisse a
Porro in
Marius,
latere lu
quantul
tibus dex
quirit, d
the loqu
miror in
tenderat
sus, quo
nomen,
I. C. DV
quo dicit
Mauror
tibus qu
existent
pra affue
acie exist

tiam in exercitu Romano, quando Micipsa rex Numidia auxi-
lia positum, & equitum misit ad bellum Numantinum, quibus
Iugurtham præfecit. Apud Numantiam civitatem Hispania,
quam Scipio Aemilianus deleuit. [Sanguine oblitum] i. sedata-
tum. [Quam fide nuncijs] Quia non satis credebant Numidae,
& licet non satis crederent, tamen propier atrocitatem rei a pug-
na terreatur. [Perculosos] Territos. [Iam paululum a fuga
aberant] Ita terrenti erant Romani, vt ferre fugerent, nisi Sylla
superueniens cum equitibus Mauros inuasisset, & eos in fugam
vertisset. [Iam paululum aberant] i. non procul erant a fugam,
quia ferre in eo erant, vt fugerent. [Bocchus] Qui præerat Mau-
ris. [Auertitur] i. in fugam vertitur. [Tum spectaculum] Atrocita-
tatem pugnae describit. [Sequi] Hoc spectaculum visum est, vide
licet Romanos sequi. i. insequi. [Hostes] Fugientes. [Fugere] .f.
Barbaros victos. [Equi, viri afflicti] .f. sunt. [Niti modo] .i. tan-
tummodo conabantur. .f. fugere, sed statim cadebant, quia velis-
rati erant. [Postremo omnia, qua visus erat, constrata vultu] .i.
omnia loca, quæ videri poterant, telis cooperta erant, & cadaue-
ribus, & armis. [Postea loci] Postquam pugnam descripsit, in
qua victi sunt Barbari, dicit Marium Cyrtbam peruenisse, quo
intenderat. [Postea loci] .i. postea. Nam loci syllabica adiectio
est, sicuti minime gentium. [Initio profectus intenderat] .i. ad
quam urbem a principio discedens ire disposuerat. [Eodem post
quintum diem] Quam iterum Barbari male pugnaverant, lega-
ti a Boccho veniunt. Quo iterum Barbari male pugnaverant
.i. die quinto postquam Barbari secundo male pugnaverant.
Nam hæc fuit secunda pugna, in qua Bocchus cum Iugurtha se-
cundo victus est a R. [Iterum] .i. secundo Bocchus his victus de-
creuit facere pacem cum Romanis, & ob eam rem, post secun-
dam pugnam, in qua victus fuerat, legatos ad Mariam misit, qui
ab eo peterent, vt duos ad se fidissimos remitteret. Marius Syl-
lam quaestorem, & Aulum legatum statim ad regem misit. [Vel
le] .f. dicebat. [Disserere] Loqui, tractare. [Acciti] Vocati a rege.
[Quamquam acciti ibant, tamen placuit ante regem verba face-
re] Hoc ideo dicit, quia magis conuenire videbatur, vt regem
audirent, quam apud regem loquerentur, qui eos acciuerat.
[Itaque Sylla] Dicit Sylla in coram rege locutum, quia eloquen-
tia præstabat, licet Manlius erat superior esset.

AGEBAT Bellum exercebat. [Oblitum] Cruentatum.
[Impigre] Animose. [Accepere] Audiuerunt, accipe nunc Danaum
insidias. [Auertitur] Retrahit pedem. [Vitabundus] Re vera vi-
tans. [Interea] Dum isti cederentur humis, &c. [Postea loci]
Postmodum. [Quo] Ad quod oppidum. [Profectus] Qui vole-
bat proficisci. [Aduersum] Oppositum Roma.

DEINDE Numida cognito Bocchi aduentu Hic locus
duas habet difficultates, alteram, Iugurtha ne locutus hic sit, an
alius quispiam Numida. Alteram, apud quosnam locutus sit.
Soldus alium quempiam, non Iugurtham locutum censet. Ba-
dus hæret. Ego Iugurtham locutum existimo. Nam de eo
etiam supra dixerat, sub Scip. Aemiliano apud Numantiam mi-
litasse, vbi latine loqui didicerat. Et est sanè hoc vnum ex tra-
ragematis illius Porro & ad Rom. locutum contendo, quod &
Badus existimauit. Nam quid attinebat Numidis latine loqui?
Verum hoc additum oportuit, quo in latere hoc factum, cum
Iugurtha oppositus esset Marius, vt paulo ante dixit auctor, vt
hercle non posset regis strategema de occiso Mario eo latere
obscure esse. Verum quia auctor, Clam, adiecit, verisimile vi-
detur clamantem Iugurtham non ad primos conlittisse, sed con-
cessisse ad latius sinistrum Romanorum, vbi A. Manlius erat.
Porro in dextro latere Sylla erat cum equitatu, apud primos
Marius, postremam aciem inuaserat Bocchus. Ergo a sinistro
latere Iugurtha inuasit Rom. vbi & hoc strategema, quando ali-
quantulum aberat Marius locum habet. [Circuuentis ab equi-
tibus dextra sinistraque omnibus occisis] Si de equitibus R. lo-
quitur, distinguendum post verbum Equitibus. Sin de Iugur-
the loquitur equitibus pro ab præpositione legendum, & quod
miror in Aldino codice neglectum. [Quo initio profectus in-
tenderat] Soldus putauit Profectus participium esse, vt sic fen-
sus, quo profectus initio intenderat: Badius putat esse verbale
nomen, & Initio profectus dictum, pro initio profectiois.

DVM equites quibus præfuerat Sylla præstantur eo modo
quo dictum est eos proeliari .i. prælium exercere. [Bocchus rex
Maurorum inuadit postremam aciem Romanorum, cum pedi-
tibus quos Volux filius eius. f. Bocchi adduxerat, neque .i. & qui
existentes non morati in itinere in priore pugna .i. prius incepta
affuerant. Marius agebat tum .f. cum Bocchus in postrema
acicie existentes inuaderet, apud primos .i. existentes in prima a-

cie, quod .i. eo quod Iugurtha erat ibi cum plurimis i frequen-
tissimis. [Deinde Numida] .f. quidam (videtur autem de Iugur-
tha loqui, de quo si loquitur sensus est) cognito aduentu .i. post-
quam cognouit aduentu Bocchi, qui a tergo aduenerat, conue-
nit. .f. se. [Clam cum paucis ad pedes] .f. Romanos, & exclamat
ibi. apud pedes latine .i. verbis latinis. Nam cum esset missus
a Micipsa in Hispaniam ad auxilium Romanorum, & militas-
set sub Scipione, didicerat loqui. .f. latine, apud Numantiam, ex-
clamat inuocans nostros .i. Romanos pugrare frustra, & sup. aut.
quia Marium interfectum sup. esse paulo ante, sua. i. propria ip-
sius clamantis manu simul. i. pariter, ac eodem tempore, ostende-
re. i. ostendebat gladium oblitum. i. inquinatum (penultima bre-
ui ab obliuor non ab obliuiscor) sanguine .i. cruore recens fu-
so, quem .f. gladium ipse Numida (quisquis est, sed videtur Iu-
gurtha, quem non dedecet principem exercitus hostilis occidis-
se, & qui latine loqui poterat, nam apud Numantiam diu inter
Latinos versatus fuerat) cruentauerat. i. cruentum effecerat, pedi-
te nostro. i. Romano occiso satis impigre .i. strenue, in quo fac-
to callide hostem laudat. [Quod vbi milites acceperunt] Prose-
quitur reliqua ad pugnam inceptam pertinentia, præmonens
quanti momenti sit interdum vox vna. Nam ad vnius Numi-
dæ etiam mendacem vocem sic animi Romanorum labefactati
sunt, vt parum abfuerit quin qui victores erant vincerentur.
Prodeat itaque plurimum rebus bellicis intentos historias lege-
res, e quibus versutiarum, & stratagematum multorum peritio-
res euadant, quæ vsui postmodum sunt vnde si simile factum R.
memoria tenuissent non tam facilem fidem hosti presertim ha-
buissent, ad quam rem alludit Maro Aen. j. Quæ tanta insa-
nia ciues? Creditis auctos hostes aut vlla putatis. Dona ca-
rere dolis Danaum sic notus Vlysses? Et ideo bene dictum est,
omni spiritui ne credas. Sed ordo est. [Quod] .f. dictum Nu-
midæ, qui cruentato gladio ostento fidem fecerat se Marium in-
terfecisse vbi .i. postquam milites. .f. Romani presertim pedes,
acceperunt .i. intellexerunt, quia latine locutus erat, ex quo so-
lum poterant dolum suspicari, ad quid enim Numida loquere-
tur ad Numidas, & Getulos latine, sed in tali perplexitate etiam
sui immemores esse poterant, terrentur magis atrocitate rei,
quod videlicet imperator talis obruncatus esset, quam hunc nun-
cij. i. nunciantis. .f. Numidæ, simulque .i. & simul, Barbari. .f. Ge-
tuli, & Numidæ, esseri, & inculti, atque crassi lingue, extollere
.i. extollebant animos, & intendere .i. intendebant impetum
acrius in Romanos percussos. i. attonitos ex atrocitate nuncijs,
& sup. milites aberant iam paululum a fuga .i. paulu-
lum aberant quin fugerent. [Cum Sylla rediens] .i. in eam par-
tem pugnae, & hoc his aduersum quos (Est autem Anastrophe
.i. præpositionis postpositio quos aduertum) ierat. .f. pugnam,
profligatus .i. porro per afflictionem fugatis, & depressis, incur-
rit Mauris. .i. in Mauros, ab latere. [Bocchus, qui erat illic apud
suos] Auertitur statim. .f. ab hoste, hoc est impetu Syllæ. [At Iu-
gurtha dum cupit sustentare suos] .i. confirmare ne fugerent,
& retinere victoriam iam propè .i. quasi adeptam .i. partem (vbi,
adeptam passiuè ponitur. Et hoc loco videtur quod supra di-
xi Iugurtha fuisse Numida ille, qui se Marium interfecisse di-
xerat, quia inter pedes erat) ipse circuuentis ab equitibus .f.
Syllanis dextra, & sinistra .i. ab vtraque parte omnibus .f. suis
occisus erupit .i. vi euasit solus inter tela hostium, vitabundus .i.
assidue vitans. .f. infesta tela, ita vt illæsus manserit. [Atque Ma-
rius fugatis equitibus] .f. Numidis a quibus dux abierat, inter-
rim .i. interea dum superiora a Sylla gerebantur occurrit suis
.f. militibus, quos acceperat iam peliti, propter nuncium vt vi-
sum est. [Denique] .i. tandem hostes sunt sulsi. .i. prostrati vndi-
que .i. ab omni parte. [Tum] .i. tunc sup. fuit aut factum est,
spectaculum horrible .f. memoratu aut visu (quia horrorem
incutit, horror autem est vbi ex frigore, & timore membra con-
cutiuntur, & quasi pili insurgunt, ac rigescunt. Nimis autem
graphice faciem belli describit, ita vt planè depingi videatur, &
sub oculis legentium referri) in supp. campis patentibus. .i. plani-
s, & apertis. [Spectaculum autem est, sequi] .f. victores, qui
erant Rom. fugere victos occidi .f. quosdam, capi .f. alios, aut
potius, quia reliqua verba per imperfecta exponenda sunt ex-
ponamus, & hæc sic. [Sequi] .i. sequebatur. .f. Rom. fugere .i.
fugiebant Mauri, & Numidæ, occidi .i. occidebantur quidam
eorum, capi .i. capiebantur alij, equi atque viri afflicti sup. erant,
ac multi .f. Numidarum, & Getulorum, vultuque acceptis .i.
postquam acceperant vulnera, neque posse pro poterant fuge-
re, neque pati quietem, quia hostes instabant eos eprimentes
niti .i. nitebantur, modo .i. solummodo, hoc est tantummodo
conaban

cratus .i.
ti inua-
tis .i. non
tis .i. sti
vno lo
lis emi-
erant in
obtrun

hus cū
erat: ne

ot: po

Marius

urimis

lam cū

apud

os fru-

nterfe-

ndere:

nostro

is atro

Barbari

is ince-

s, profl-

e Mau-

gurtha

oriam

ra, & si

m vita-

s equi-

perat,

culum

occedi:

us ac-

tu: niti

qua vi-

nterea

aud du

quo ini

m, quæ

cho ve

s quam

populi

L. Syl-

n acciti

: inge-

m pacis

facun-

verba:

ostremū

SOLDV

diuersis

timam

Ibi lati

nostros

rem ad-

clama-

uem ip-

line ma-

clamat

at loqui

ta sunt,

o latine

Numan-

tiam

cohabitatur fugere, aut stare donec poterant ac concidere. i. concidebant. i. simul cadebant mox. i. paulo post. [Postremo] .i. ad postremum tempus, omnia qua visus erat. i. per eam regionem qua visus. i. profectus videntium. .i. ad vltiora directus, conlra supra erant telis, diximus autem reciprocè, stereo tela super terram, & stereo telis, tela autem accipiuntur pro armis inuasivis quæ longe lædere possunt vt sunt sagittæ, & iacula, & armis sup. alijs quibus se defendebant aut cominus inuadebant, & cadaveribus. .i. cadentium, & humus sup. erat infecta sanguine, interea. .i. dum hæc fierent. [Postea loci consul, &c.] Recitat vt Marius victor Cirtham peruenit, vtque illuc ad eum Bocchus legatos miserit oraturos vt se aliquæ mitteret quibuscum de pacis conditionibus disceptare posset, vtq. ad illum Sylla quaestor & Manlius legatus duo belli proceres missi sint, & quam orationem Sylla ad Bocchum habuerit. Ordo autem est. Postea loci. .i. post id temporis. Locus enim & tempus sepe confunduntur vt non est nunc dicendi locus. i. tempus, & hinc aduerbia loci pro aduerbijs temporis ponuntur, vt hucusque, hæcenus. i. ad hunc vsque locum aut ad hoc vsque tempus, &c. Sanè particulæ aduerbijs loci, aut temporis additæ, videntur plus ad ornatu quam ad substantiam orationis facere, vt nusquam gentium nõ plus est quam nusquam imò minus quia non vbique gentes sunt, & postea loci non plus quam post, & si duæ sint particulæ postea diceret, aut loca, aut locorum, nisi tamen sit postea. .i. gesta, loci. .i. in eo loco de quo iam meminit, sed minus quadrat. Consul. .i. Marius victor haud dubie, cum prius incertum esset an victus fuerit, nam reges pro victoribus agebant, peruenit in oppidum Cirtham. .i. nomine, quo. .i. in quod ipse profectus. i. cum discederat intenderat sup. peruenit in initio. .i. profectiois suæ. Proficisci enim est discedere loco, a quasi porro, seu procul facessere. i. factum, & curatum ire, posset forte dici, initio profectus. i. profectiois, vt sit genitiuus quartæ inflexionis. Legati. .i. oratores missi à Boccho rege Mauritanie veniunt, eo. .i. in id oppidum post 5 diem. .i. die postea quem. .i. diem Barbari. .i. Numidæ & Getuli ac Mauri pugnauerant male. i. in malum & excludium suum. Notandum apud hunc auctorem post & ante sepe accusatiuo cui deseruiunt præponi cum apud alios ablatiuus duratiuus, seu mensuræ temporis, aut excessus in eo regant, vt quod hic dicitur, post 5 diem &c. alij diceret die 5. postquam, aut sine post, sic die 5. q. Barbari &c. Sanè quidam habent non quem sed q. verum magis Sal. est quem qui petiuere verbis. i. nomine & auctoritate regis. .i. Bocchi ab Mario, mittere. i. vt mitteret ad eum. .i. Bocchum duos, quam fidelissimos. i. maxime fidos, & dixerunt sup. id enim frequens subauditur eum supp. Bocchum velle disserere. .i. disceptare, & tractare cum his. .i. quos mitteret de commodò suo. .i. hoc iubentis, & de commodò P. R. vbi coniunctio, & copulat diuersos casus, quia dicitio commodò diuersos exigi: non enim liceret dicere de commodò sui & P. R. nisi sit sui populi. Ille. .i. Mar. iubet statim L. Syllam, & A. Manlium ire. .i. id regem qui quanquam ibant acciti. .i. vocati ab eo & ita audituri quid ipse veller, tamen placuit sup. eis facere verbum apud regem. .i. habere orationem tanquam venissent vt oratores, quo. .i. verbo, aut ideo, vt flesterent ingenium. .i. regis aduersum. .i. contrarium paci licet subdole dissimularet, aut accenderent vehementius cupidum. .i. si ingenium esset cupidum, aut rex cupidus pacis. [Itaque Sylla] Cuius facundia, non arati (quia facundior, sed non grandior erat) concessum est à Manlio; locutus est pauca verba huiusmodi, qualia sequuntur.

SYLLAE ORATIO AD BOCCHVM.

EX Bocche magna nobis lætitia est: cū te talem virum Dijs monuere: vt aliquando pacem quam bellum malles: neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares: simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum persequi. Ad hoc P. R. iam à principio inopi, melius visum est, amicos, quam seruos querere: tutiusq. reti volentibus, q̄ corctis imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostra amicitia: primum q̄ procul absumus, in quo offensæ minimæ

essem max. gratia par, ac si prope * adessemus: dein, q̄ parē

teis abunde habemus. Amicorum neque nobis neque cuiquam hominum satis fuit. Atque hoc vtinā à principio tibi placuisset: * profecto ex P. R. ad hoc tempus multo plura bona accepisse, quam mala perpeffus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit: cui scilicet * complacuit, & vim, & gratiam nostram te experiri: nunc, * quoniam per illam licet, festina: atque vt cœpisti, perge. Multa opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. Postremo hoc in pectus tuum dimitte, nunquam P. R. beneficijs victum esse. Nam bello quid valeat, tute scis.

Commaculares) .i. scelere inquinare. [Necessitudinem] .i. necessitatem. Nam si te coniungis cum Iugurtha, nobis necesse est, vt & te, & ipsum Iugurtham persequamur. [Si pacem feceris] Tu nobis tolles hanc necessitatem. [Ad hoc] .i. præterea. Ac si diceret. Tu quidem ð rex recte facis, qui amicitiam P. R. queris. Sed & P. R. vsque à principio, quando erat pauper, semper melius esse putauit acquirere amicos, quam seruos. Amici sunt, qui sponte secum P. R. coniungunt, & eius societatem habere conantur, serui sunt, qui resistentes bello subiguntur, & subacti obediunt imperio P. R. [Tibi vero] Suadet aliquid esse faciendum, aut ab honesto, aut ab vtili, argumentatus est ab honesto, nūc arguit ab vtili. Dicit enim. Nihil vtilius Boccho contingere posse amicitia P. R. Primum, quod procul absumus. [In quo offensæ est minimum] .i. minima offensa inter te, & P. R. intercecit, ð Bocche amicitia P. R. nihil tibi potest nocere, quia procul absumus. [Ac si] .i. sicuti si propè adessemus. [Deinde quod parentes abunde habemus] Recte facis, ð Bocche, quia amicitiam P. R. queris. Melius est. n. acquirere amicos quam seruos, sicuti etiam semper P. R. fecit, quia multos seruos, & imperio nostro obediētes ac subditos habemus, sed amicorum, neque nobis, neque cuique vnquam satis fuit. Et ideo melius est acquirere amicos, quorum inopiā patimur, quam seruos quorum abundantiam habemus. [Parentes] .i. obediētes, & subditos, sicuti sunt qui bello subiugantur, parent. n. imperio victoris, & subigunt eos. [Sed quoniam] O Bocche festina, & sicuti cœpisti quære amicitiam nostram, quā doquidem fortuna, quæ ex magna parte res humanas regit, voluit vt tu experieris nos, & hostes, & amicos. Ordo est. O Bocche nunc festina atque perge vt cœpisti, quoniam licet per illam, quoniam fortunam regit pleraque rerum humanarum, cui. i. complacuit te experiri vim, & gratiam nostram. [Peraque rerum humanarum] .i. magnam partem rerum humanarum fortuna regit. [Vim] Quia tu es expertus bello, quantum possit P. R. [Et gratiam] .i. amicitiam. fortuna voluit, vt tu experieris Rom. & hostes, & amicos. Antè hac tu es expertus Romanos hostes, nunc experire Romanos amicos, & quia ita fortuna vult, tu perseuera, sicuti cœpisti, vt Romanos amicos habearis. [Multa opportuna habes] Quo facilius errata officijs superes, magnam opportunitate habes; per quam delictum tuum officijs vincas. Nam deliquisti, & errasti in hoc, quia contra P. R. bellum simul cum Iug. suscepisti. Sed hoc peccatum vincere potes, beneficio, videlicet, si te coniunxeris cum P. R. & cum eo societatem, & amicitiam inieris. [Officij] .i. beneficijs. [Nunq̄ P. R. beneficijs victum] Quia semper plus reddit quam accepit. Nam quod à bello valeat tute scis. Dixi quod P. R. nunquam victus est beneficijs, quia non est necesse, vt dicam, quod econtra tuo iniurijs etiam vinci non potest. Nam tu hoc scis, nam tu es expertus, quod iniurias bello vlcisitur. Et ideo non est necesse, vt dicam, quia tu scis, & expertus es, quantum bello valeat ad iniurias vindicandas, velis ergo potius experiri vt amicus gratiam P. R. quam vt hostis vim eius. [Tute] .i. tu ipse.

R EX Bocche) Oratio Syllæ in del. est genere: Beneuolentiam captat à persona auditoris, dicendo. [Talem] .i. tam optimum virum deos admonuisse. A persona aduersarij cum dicat Iugurtham nostrum pessimum. A persona P. R. dicendo eum querere amicos potius quam seruos. Et à rebus ipsis cum demonstret ex amicitia P. R. futuram sibi magnam vilitatem. Arg. sumitur à tuto, cum demonstret illum auxilio P. R. fore tutum. Et à facili, vt multa habeat opportuna, habet tamen hæc oratio aliquas demonstratiui partes, cum demonstret P. R. nunq̄ beneficijs victum fuisse. [Pessimo] Omnium bipedum nequissimo. [Commaculares] Polueres. [Coactis] .i. vi, quia R. ab illis odium

odium
trudim
A M
satis fun
meo qu
cere po
superior
Roman
portun
tia, que
R I
suader
gnitatis
pellauer
vt, leno
quo ver
re te tale
& à Phil
aliter re
mum. f.
viant.
quod ab
& vt, bo
mit, vno
li sit cum
tione sic
est per ac
cõmuni
sanctio f
.i. auferr
.i. compt
& te err
racissim
in patri
dicat eos
dicat ip
ceptum a
dicebat v
sua, inop
rere. i. ac
seruos q
aut legat
volentib
pro sed, ð
uenienti
galli pu
sa q̄ nos.
abitus
ctiua, ho
possint, &
æque ma
petant, &
sup. oppo
de. i. satis
Carthagi
neque fut
pacem cu
pisses ex
esses mal
pleraque
fecto for
experiri.
lentiam,
ita nimis
beneuolē
qm̄ licet p
hanc cõdi
stina atq;
dum ince
hac occas
ferre para
moda, f. a
ideo vt au
te, nam si
possis, fac
fo. Tacite
per quem,

odium trahunt. [Regi] vt, fatis agimur, credite fatis. [Vim] Fortitudine in. [Per illam]. Gratiā errata errores praeferitos.

GLAR.

A M I C O R V M neque nobis, neque cuiquam hominum fatis fuit) Itud prius, neque, fultulit Aldinus codex, non recte meo quidem iudicio. Ceterum quomodo Sylla Boccho vere di cere poterat, atque hoc vinam a principio tibi placuisse? Cum superius auctor ita scribat, Bocchus initio huius belli legatos Romam miserat, fœdus & amicitiam petiit, quam rem oportunitissimam incepto bello pauci impediuerant, cæci auaritia, queis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat.

AS C.

R E X Bocche) Hæc oratio est in genere deliberatio, quia suadet, & dissuadet, dicens: O Rex Bocche decenter nomen dignitatis præponit, nam si quem excellentis proprio nomine cõpellaueris, illi contumeliosus videaris: sin vilissime abiectionis: vt, lenonen aut tortorem, honorificus, magna lætitia est nobis, quo verbo captat benevolentiam, cum. i. qn aut qm dij monue re te talem virum, vt malles aliquid. i. tandem, sic. n. ferè ponitur, & a Philadelpho ponendum in ij. epist. vol. præcipitur q̃q̃ etiam aliter reperitur, neu. i. ne ue cõmaculares te miscendo te optimum. f. regem aut virum cum Iugurtha pessimo omnium. i. qui viuunt. Quo dicto callide ex præcepto Rhetorico id regi dat, quod ab eo primū desiderat, videlicet, vt pacem, q̃ bellum malit & vt, bonus aut q̃ opimus hri velit, simulq̃. aduersarium deprimi, vnde regem attentum èt facit cum admo neat quãt pericu li sit cum pessimo homine commiseri, quia id sine contamina tione fieri nequit & ideo dicit maculares, vnde à nostris dicitum est per adagium. Qui tetigerit picem inquinabit ab ea, & qui cõmunicauerit superbo induet superbiam, & in Psalmo, Cum sancto sanctus eris. Simul. i. pariter ò rex Bocche: tu demeres. i. auferres nobis acerbam. i. difficilem & duram necessitudinem. i. compulsionem violentam, persequi pro persequendi, pariter & te errantem. i. deceptum in opinione, & illum. f. Iugur. secler atissimum, qui tot scelera cõmisit in filios regis vt vitum est & in patriam suam. Et ita captat benevolentiam à persona R. cum dicat eos inuitos persequi Bocchum, & a persona Bocchi cum dicat ipsum non pugnaturum cum Iug. nisi errantem. i. nisi deceptum ab eo, & aliud q̃ sit de R. exillimantem. Ad hoc. i. insup dicebat vitum sup. esse P. R. iam. i. statim à principio. f. originis suæ, inopi. i. cum adhuc esset inops melius sup. esse. i. potius quat rere. i. acquirere & nancisci amicos, qui ex animo bene velint, q̃ seruos qui cogantur, & metu coercantur, & sup. q̃ rati sup. sint, aut legatur, ratos. i. dicebat eos ratos tutius sup. esse imperitare volentibus, q̃ coactis, quia nullum violèntum durturum. Vero pro sed, ò rex, nulla amicitia est sup. ac sit opportunior. i. con uenientior tibi q̃ nostra R. vbi priuatus ad regem dicit tibi, cū galli putent honoris esse si vobis dicat. Primum. i. prima de cau sa q̃ nos. f. R. absumus procul. f. à Mauritania, in quo. f. q̃ procul absumus est minimum. i. minima potestas, offensa. i. lætionis actiua, hoc est ledendi, non. n. onere aut exactione eos premere possint, & gratia. i. beneficentia aut benevolentia est supp. par. i. æque magna ac si adstemus propè, quia cum longe sint nihil petant, & faciliter partem regni Numidie ei tribuant. Deinde sup. opportunissima fuerit tibi amicitia nostra, q̃ habemus abù de. i. fatis multos parentes. i. obediens nobis, q. d. coactos, vt Carthaginenses, Macedones, & alios. Sed sup. fatis amicorum, neque fuit nobis, neque cuiq̃ hominum. Atque vt hoc. f. inire pacem cum R. placuisse tibi ab initio profecto. i. reuera tu acce pisses ex P. R. ad hoc tempus. i. hæcenus plura bona q̃ perpessus esses mala. Sed qm fortuna. i. inopinatus casus, & euentus regit pleraque. i. plurima rerum humanarum, vnde in Catil. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Cui. f. fortuna, placuit te experiri. i. vt tu experieris, q. d. que coëgit te experiri vim. f. vio lentiam, & compulsionem nostram, quia sæpe victus fuerat, & ita nimis argute terret, sicut ab vtili prius allexit & gratiam. i. benevolentiam, & beneficentiam nostram. hoc est S. P. Q. R. Nûc qm licet per illam. i. quia, videlicet fortuna, q. d. citra meritū tuū hanc cõditionem tibi obuult vt possit gratiam P. R. experiri, se flina atq; perge. i. procede, & perfice inceptū, vt. i. quemadmo dum incepisti, q. d. arripe occasionem, q̃ a fronte capillata post hac occasio calua est. Et ideo Luc. Tolle moras, nocuit semp dif ferre paratis. Tu ò Bocche habes multa atq; opportuna. i. accõ moda. f. ad recõciliationem, seu ad grām P. R. ineundam, quo. i. ideo vt aut quo. i. quare, seu per quam rem (ponitur aut absolute, nam si relaxium esset diceretur qbus) tu superes. i. superare possis, facilius errata. f. tua. [Officijs]. i. debito munere R. impen so. Tacite aut innuit quod postea petiturus est, Iugurthā tradat, per quem, & grām P. R. & partem Numidie adipiscatur. Postre

mo ò Bocche demitte hoc in pectus. i. in animum tuum P. R. nunquam esse victum beneficij, quod in Masinissa claruit. Vnde tacite inuitat per auaritiā sciens illum ob partem regni pmissam multa fecisse, simul Rhetorice in fine duo grauitime fa cit promittit & minatur, addens tute. i. tu ipse scis quid. f. P. R. va leat bello, q. d. ideo tantum de beneficentia eius admonui.

A D ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit: se non hostili animo sed ob regnum tutandum arma cepisse. nam Numidia partem, vnde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam. eam vastari à Mario pati nequiuisse. præ terea misissantea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittit: ac tum, si per Mariū liceret, Legatos ad senatum missurum. Dein copia facta mittendi, animus Barbari ab amicis flexus: quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ & Manlij, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius interea exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam: quo Iugurtha omnes per fugas presidium imposuerat. Tum rursus Bocchus sci licet, seu reputando quæ sibi duobus prælijs euenerant, seu monitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit: quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam Legatos ire iubet: agendarum rerum, & quo cunque modo belli componendi licentiam *i. ipsi per mittit. Illi mature ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Deinde à Getulis latronibus in itinere circun uenti, spoliatiq̃, pauidi, sine dedecore ad Syllam profugiunt: quem consul in expeditionem proficiscens, pro prætoris reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, vt meriti erant, sed accurate & liberaliter habuit. Quare Barbari, & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Syllam ob munificentiam in se amicum rati sunt. nam etiam tum largitio multis ignota erat: nemo munificus putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vt fautor, consultorq̃. sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut vtilia, aut benevolentia esse credebant, oratione extollunt. Deinde Sylla omnia pollicito, docti quomodo apud Marium ite apud senatum verba facerent, circiter dies xl. ibidem opperiuntur. Marius vbi confecto negotio, quo intend erat, Cirtham redijt: de aduentu legatorum certior factus, illos & Syllam ad se * Vticam venire iubet: ite * Vtica L. Belligerum prætoris: præterea omnes vndique senatorij ordinis: quibus cum mandata Bocchi cognoscit: quibus legatis potestas Romam eundi, ab consu le interea induciæ postulabantur. Ea Syllæ, & plerif que placuere. pauci * vero ferocius decernunt: scilicet ignari rerum humanarum: quæ fluxæ, & mobiles sapius in aduersa mutantur.

* Illis ip sis.

* Vtica

* Vero, non est in vetusto quo dam exemplari.

A D ea Bocchus) Dicit quid responderit Bocchus. [Pro delicto suo] Excusando delictum suum. [Arma cepisse] i. bellum contra, P. R. suscepisse. Suscepit bellum contra, P. R. non vt ei iniuriam inferrem sed vt regnum meum defenderem. Nam pari non potui Marium vastare eam partem Numidie, quæ iure belli mea erat. [Iure belli factam suam] Salut. O Supra

neque
à prin
tempus
lus es.
que re
am no
licet, fe
na ha
o hoc
cijs vi

ndinem)
tha, no
rfe qua
m. [Ad
ste facis,
incipio,
ere ami
coniun
resisten
[Tibi
ab vti
enim.
rimum,
i. mini
P. R. ni
ficuri si
nus) Re
us est. n.
R. fecit,
subditos
vnuquam
in inopiã
[Paren
gantur,
niam) O
am, quã
egit, vo
est. O
licet per
narum,
pleraque
anarum
m possit
experire
Roma
ta foru
habeas.
superes,
um offi
ra P. R.
vincere
cum eo
[Nunq̃
accepti.
quam vi
econtra.
nam tu
n est ne
lo valeat
nicus gra

neuelen
MARB
am opti
um dicat
ndo cum
cum de
itatem.
R. fore tu
n hæc o
R. nunq̃
inquisi
R. ab illis
odium

Supra dixit Iugurtham tertiam partem regni Numidiae Boccho promississe, si vna secum bellum suscipere contra Romanos. Et ideo dicit partem Numidiae iure belli factam suam. [Præterea] Adicebat, se esse repulsum ab amicicia missis antea Romanis legatis, Ego antea misi Rom. legatos qui peterent amiciciam P. R. sed ab amicicia repulsi sum. Sed omitto vetera. Nunc rursus legatos Romam mittam, si Marius vult. [Ceterum] Adicebat se omittere vetera. [Ac tum, si per Marium liceret] .i. si Marius vellent. [Deinde copia facta] .i. a Mario, Marius permisit, ut Bocchus legatos Rom. mitteret, sed Bocchus mutavit sententiam persuasus ab amicis, quos Iugur. donis corruerat postquam intellexit Syllam & Manlium legatos esse missos ad Bocchum, ut eum alienarent à Iugurtha, & P. R. conciliarent. [Animus barbari] .i. animus Bocchi mutatus est. [Metuens id quod parabatur] videlicet metuens, ne Bocchus disjungeretur à se, & coniungeretur Romanis. [Marius interea] Dicit quid fecerit ipse Marius, postquam exercitum in hybernis collocavit, non quieuit, sed acceptis expeditis cohortibus, & parte equitatus in solitudinem quandam profectus est ad obsidendum quandam turrim regiam, in qua Iugurtha perfugas homines imposuerat, qui eam custodirent. Sed Marius hanc turrim capere non potuit. [Composito] .i. collocato. [In sola loca] .i. in loca deserta [Perfugas homines praesidium imposuerunt] Dixi saepe quid sit praesidium. Est enim multitudo militum ad custodiam alicuius loci posita. [Tum rursus] Dicit Bocchum rursus decreuisse mittere legatos ad Marium, deinde Romam, qui de pace tractaret. [Sine decore] .i. sine ornatu. [Quem consul] Marius, cum proficisceretur ad obsidendum turrim, Syllam pro prætore reliquerat, cui plena potestas erat super exercitum, & super totam provinciam. [Eos ille] Dicit Syllam legatos Bocchi liberaliter tractasse. [Habuit] .i. tractavit. [Quare barbari] Fama erat vulgata, quod Romani erant avari. Sed legati barbari eam liberaliter à Sylla tractati, crediderunt falsam esse famam, quæ de Romanis erat, videlicet quod essent avari. Dona omnia in benignitate habebantur. Si quis donum alicui faciebat, non putabatur facere hoc per largitionem videlicet, ut illum corrumpere, sed per liberalitatem, videlicet, quia putaret illum dignum esse communere. Mandata ea, quæ sibi Bocchus mandauerat, vulgo nunc dicuntur commissiones. [Sylla omnia pollicitus] Cum Sylla omnia ea esset pollicitus. [Ibi] .i. apud Syllam: erat autem vice Syllæ Marius. Ordo est. Marius iubet, & illos, & Syllam venire ab Utica, postquam venit Cyrtam infecto negotio, quo intendebat, & postquam est factus certior de aduentu legatorum, sensus patet. [Infecto negotio] Quia turrim regiam capere non potuit. [Item L. Belligerum prætorem] Omnes senatorij ordinis s. venire iubet ad se Cyrtam. Dixit antea, quod consuetudo fuit ut consul conuocaret principes exercitus, & viros ordinis senatorij, cum aliquid graue atque arduum deliberandum erat, veluti si deditio suscipienda esset, vel pax cum hoste facienda, vel tale aliquid. [Quibus cum] .i. cum quibus Marius vocatis ad se Sylla quaestore & L. Belligero prætore, & omnibus viros ordinis senatorij, qui erant in exercitu cum his simul legatos Bocchi audiuit, & cognouit ea, quæ petebat Bocchus, & de consilio eorum permisit, atque concessit, ut legati Romam ad senatum proficiscerentur. Ex quinque legatis tres Romam profecti sunt, duo ad Bocchum redierunt. [Mandata Bocchi] .i. petitionem Bocchi.

MARL. PRO delicto Pro remouendo crimine. [Loca sola] Deserta. [Quo] In qua turri. [Agendarum] Tractandarum rerum. [Mature] Celeriter. [Itinere circumuenti] Quibus insidiae parate erant. [Accurate] Laute. [Famiam] Infamia. [Falsam] Falso damnari Romanos ob auariciam. [Volens] Ex voluntate. [In benignitate] Quia non erant suspecta. [Adsit] Factor sit. [Cognoscit] Audit. [Inducit] Pax sequeltra, ut conuincerentur à legatis.

GLAR. ANIMVS barbari ab amicis flexus) Quomodo Flexus, & in quem Flexus, non narratur. Credo parasceuem esse ad sequentem, quæ ad finem huius historiae est, Bocchi vacillationem. Deinde non ita multo post: belli componendi licentiam ipsi permittit. Vide ut accepit vocem Licentiam. Badius pro libera auctoritate exponit, quæ etiam licentia dici aliquo pacto potuit. [Eos ille non pro] vanis hostibus uti meriti erant) Quid vero merere Legati à rege missi, apud quem ipse Sylla paulò ante locutus, placidum, ab eo responsum accepit? Continuo post, Quare, separatis dictionibus, non vna legendum. Rursus paulò post, Nam etiam tum largitio multis ignota erat. Aldinus codex pro Tum, habet Non, quod ego haud intelligo nec alij codices habent. Ceterum Syllam quaestorem semper vo-

cat, etiam si paulò ante pro prætore à Mario relicto dicatur. [Dein Sylla omnia pollicitus] Pollicitus in Pollicito mutauit codex Aldinus, quod placet. Mox, Marius vbi confecto negotio, alij Infecto legunt, quæ contrarietas ex hoc auctore solui non potest. Atqui aliud hic Lectorem merito moratur, vbi nã Sylla fuerat, quã Bocchi regis Legati à Numidis circumuenti, spo liatiq. ad eum venerunt, Uticæ ne an Cirthæ? Mihi quidem vñ Cirthæ fuisse, quippe Marius sic Syl. ad se Uticam vocat. quapropter malim nã ad Cirtham intelligere: Syllam interea, dũ Marius profectus est obsidem regiam turrim, à Cirthâ Uticam concessisse, Marium autem Cirtham rediisse, ac omnes quibus eum concilium habere constituerit, Cirtham ad se vocasse. Itaque & Sal. locum ita legendum: Marius vbi confecto negotio, quo intenderat, Cirtham rediit, de aduentu legatorum certior factus, illos & Syl. ad se venire iubet, itemq. L. Belligerum Prætorem ab Uticâ. Nam ita alter vetustus codex habebat. Rursus sequentia ita legenda censeo, Præterea omnes vndique iena torij ordinis, quibus eum mandata Bocchi cognoscit: Legatis potestas eundi Romam sit ab eos. Interea induciae postulabantur. Ita hinc codices, quæ non omnes omnia, sed singuli tamen aliquid ad plenam lectionem eruendam profuerunt. Duo itaq; regis erant postulata, alterum de legatis mittendis Romam, alterum de inducijs interea dandis, de quibus nunc consultatur. Siue igitur Ea, siue Ea legas, nihil refert. Ea .n. refert postulata. Ea, inducia. Nam legatis potestas eundi Romam facta erat.

AD ea Bocchus) Compendio tangit rationem Bocchi, cuius sensus, sed non verba tangit. Non enim videtur Latine sciuisse nec Sylla Getulice. Nam postea in summis negocijs quibus si fieri posset arbitros omnis & esse velint, per interpretem collocaturi sunt. Ordo est. [Bocchus facit verba] .i. respondet ad ea .s. quæ à Sylla dicebantur. placide & benigne, & simul .i. etiam pauca, delicto suo .i. pro purgatione delicti, aut secundum magnitudinem delicti, quia eius purgatio longe plura exposebat & sup. dicit se copiose arma. s. contra R. quod tamen artificiose taceatur, non animo hostili .i. inimico, ita ut Rom. male consultum velit aut nocuisse per inuidiam aut malevolentiam, sed ad tutandum regnum. (Et si dicat Sylla nullam vim factam regno ipsius cum non sint fundam quod eorum regna dirimebat transgressi Rom. dicit se quoque habere partem Numidiae iure belli prius acquisitam, non autem intelligo iure belli .i. promissione Iugurthæ facta in eo bello. licet enim dictum est, quod Iugurtha promiserat illi tertiam partem Numidiae si voti compos euaderet sine regni imminutione, non tamen congrueret huic loco ut id Bocchus cõfiteatur, sic enim significaret se mercede conductum ad bellum alienum, & ita pro executione afferret auariciam suam, odiosissimum malum, & non procedit. Intelligam itaq; ante quæ Iug. illi filiam suam daret motam fuisse litem de confinibus regni, & partem à Boccho inuasi, illi pro dote ab Iugur. concessam propter bellum quod ab Rom. intuebatur. vnde ordo est. Nam sup. dicit partem Numidiae vnde expulerit Iugur. factam sup. esse suam, iure belli, quia in iniusto bello capta cedunt captori. & dicit nequissime pati .s. æquo animo, eam .s. partem vastari à Mario. [Præterea dicit se repulsum antea] .i. priusquam bellum attentaret, quod & auctore prius confessus est, ab amicicia .s. Romanorum post legatis missis Romam. [Ceterum] .i. sed sup. quàm dicit se omittere vetera .i. veteres causas dissensionis, & dicit si liceret per Marium .i. Mario non renuente, se missurum legatos ad senatum. [Deinde copia facta] Mira breuitate perstringit rem: quia dat intelligere quæ Sylla id à Mario impetravit & Boc. permisit, sed deinceps copia .i. plena potestate mittendi legatos facta .s. per Marium, & Syllam, animus barbari. quasi dicat ideo quod barbari flexus supple est ab amicis .s. Bocchi non veris sed simulatis. q. d. necessarijs. quos .s. amicos Bocchi Iugurtha corruerat donis metuens id quod parabatur. s. Bocchi a bello auersionem, & hoc legatione Syllæ, & Manlij à Mario legatorum cognita .i. rescita, ab ipso Iugurtha. qui semper vigil & sollicitus erat. [Marius interea] Commemoratur strenuitatem, & acrimoniam ipsius Marij qui semper aliquid moliebatur ad vincendum hostes. vnde cum exercitum per hyberna composuisset & ut dicunt distribuisset, ipse non est deditus ocio, aut libidini, sed assumptis expeditis cohortibus & parte equitatus profectus est ad turrim regiam expugnandam, in qua thesauri eius plerique erant. Reliqui autem Syllam pro prætore in hybernis. Ea autem re à Boccho intellecta ipse dissidens rebus suis, & Iugurthinis legatos mittit, ut prius constituerat, primum ad Marium, deinde si placeat Romanam profecturus. Ordo est. Marius interea dum ea fierent

ASC

per lega
tar exer
tem tran
dinem d
leuis ar
liberi ad
supinum
Iugurth
dio &
diuit Ma
gurthæ
dos mio
manos a
.i. iterur
ter supp
fuisse fo
rior lega
licet cur
nos, aut
putande
Mauris,
reliquer
sum legi
.s. necess
.i. simul
dissima.
ceatores
ceat. s. M
floritate
nendaru
pacto in
cito, cu
hyemem
à latroni
tis, aut g
ad Syllam
decere .i.
sul. s. Ma
sessione
loco pra
la habuit
pro vani
meriti er
est benef
sunt, & .i.
per Iugu
esse amic
neficiors
no dedit
pandum
temporis
amicus si
est simul
tur. i. æsti
tur patef
nes Bocch
.i. consili
nem regi
nevolent
la pollici
nia quæ.
ba apud
mitterent
dem. i. in
postquam
rat. s. anim
turrim re
de aduent
vbi hyper
[Item que
tem præte
particos
bant, quib
chi. [In q
decernitu
.i. incermi
sciscuntur

per legatos, & Boc. exercitu composito. i. postquam composuerat exercitum in hybernis. i. in locis in quibus hyemem instantem transigeret: proficiscitur in loca sola. i. deserta, & in solitudinem Numidia, cum cohortibus. i. parte peditum: expeditis. i. leuis armaturæ, qui expediti. i. onere, armorum & farcinarum liberi ad iter accincti erant: & cum parte equitatus, obsessum supinum est) turrim regiam. i. regis Iugurthæ. (Quo. i. inquam Iugurtha imposuerat omnis perfugas præsidium. i. pro præsidio & custodia. [Tum rursus Bocchus] Postquam Bocchus adiuit Marium obsidere velle turrim regiam diffidens rebus Iugurthæ oratores ad Marium, illinc Romam si placeret mittendos mittit. In principio autem quidam legunt feliciter erga Romanos alij. f. Vnde varius est sensus, prior sic. [Bocchus rursus] .i. iterum, tum. i. tunc cum Marius turrim obsessum iret, feliciter supp. se habens erga Romanos, quia nisi sic fecisset actum fuisse fortassis de regno eius post captam Numidiam. Posterior legendo. f. sensus est. [Tum Bocchus] Rursus scilicet. i. scire licet cur id fecerit, quia existens erga. i. beneuolus in Romanos, aut pro R. (Erga enim beneuolentiam dicit) seu. i. siue reputando, quæ euenerat sibi duobus prælijs. f. male pugnatiss. Mauris, & Numidis, seu monitus ab alijs amicis quos Iugurtha reliquerat incorruptos. f. pecunia, & donis alijs, delegit. i. securum legit ex omni copia. i. multitudine necessariorum, quinque. f. necessarios. i. sanguine, aut affinitate coniunctos. quorum, & .i. simul fides cognita. i. prospecta sup. erat, & ingenia erant validissima. [Iubet eos] .i. quinque ire legatos. i. oratores, & caduceatores quos ambasiatos vocant, ad Marium, & deinde si placeat. f. Mario ire R. & permittit sup. eis, licentiam. i. liberam auctoritatem rerum agendarum. i. tractandarum, & pacto componendarum, & belli componendi. i. finiendi quocunque modo. i. pacto interueniente. [Illi] .f. quinque proficiscuntur, mature. i. cito, cum maturitate tamen ad hyberna Roma. i. vbi Romani hyemem agebant, Deinde ipsi circunueni. i. deprehensi & capti à latronibus. i. latentibus prædatoribus, Getulis. i. in Getulia ortis, aut grassantibus, & spoliati. f. Vestibus, & viatico, profugiunt ad Syllam existentibus pauidi. i. adhuc paucis similes, & sine decore. i. ornatu, aut apparatu legatis debito, quem. f. Syllam cõsul. f. Marius, proficiscens in expeditionem. i. expedientem obsessiõnem turris regie, reliquerat. f. in hybernis pro præiore. i. loco prætoris: vt derelictis imperaret, & ius diceret. [Ille] .f. Sylla habuit, hoc est tractauit eos. f. Mauros à Boccho missos non pro vanis. f. mendacibus, & inconstantibus vti. i. quemadmodum meriti erant, sed accurate. i. cum summa cura, & liberaliter, hoc est benedice. [Qua re] .i. perquam rem, barbari. f. Mauri rati sunt, & .i. simul famam auaritiæ. i. quæ erat de auaritia R. diffusa per Iugurtham, & eius populares, esse falsam, & .i. simul Syllam esse amicum in. i. erga sese ob munificentiam. i. collationem beneficiorum, & numerum, quia ornamenta, & viaticum illis dono dedit. Nam largitio. i. captiosa donatio, sine amicitia ad captandum, & inescandum facta erat etiam. i. adhuc: tum. i. tunc temporis, ignota multis. f. credentibus neminem largiri nisi idẽ amicum sit. Et nemo putabatur esse munificus, nisi pariter, hoc est simul esset volens. i. beneuolus, & ita omnia dona habebantur. i. estimabantur in benignitate. f. reponenda aut facta. [Igitur præfaciunt quætorij] .f. Syllæ mandata, hoc est commissores Bocchi, simul petunt ab eo vti adit sibi fautor, & consiliator. i. consiliator, & extollunt oratione copias, fidem, magnitudinem regis sui. f. Bocchi, & alia quæ credebant esse vtilia, aut beneuolentiæ. i. pertinere ad beneuolentiam. [Dein] .i. deinde Sylla pollicitus. i. postquam Sylla pollicitus erat, & promiserat omnia quæ. f. petuerant, & docti. f. à Sylla quomodo facerent verba apud Marium, & item. i. similiter apud Senatum. f. R. si eo mitterentur à Mario opperiantur. i. expectant sup. Marium ibidem. i. in hybernis Veicæ apud Syllam circiter xl. dies. [Marius postquam infecto] .i. non facto negotio quo. i. in quod intendebat. sanimum, & profectionem suam: videlicet ad expugnandam turrim regiam redijt Cyrtham, & hoc est simul factus, & certior de aduentu legatorum, & iubet illos, & Syllam venire ab Veicæ, vbi hyberna erant. Sane proprio de loco præpositionem dat. [Itemque] .i. & similiter ad se venire iubet L. Belienum prætorem præterea. i. & præter eum, iubet omnes senatorij ordinis. i. patricios sup. venire ad se, vndique. i. ex omni parte vbi hyberna bant, quibuscum. i. cum quibus cognoscit. i. audit, mandata Bocchi. [In quis] .i. in quibus. f. rebus, potestas eundi Romam sit. i. decernitur, legatis. f. Bocchi eundi. i. vt eant Romam, & induciæ. i. intermissiones belli postulantur interea. f. dum Romam proficiscuntur, ab consule. i. à Mario concedendas. Ea. f. quæ postu-

labantur, aut si legendum est ex. f. induciæ, placuere Syllæ, & plerisque. i. plurimis alijs patricijs paucis. f. ex patricijs decernunt ferocius. f. agendum. i. nihil de bello remittendum imò fortius instandum, existentes ignari rerum humanarum, quæ fluxæ. i. caducæ, seu deflentes, & mobiles quod quidam textus non habet, mutantur semper in aduersa. i. in deteriora, quia fortuna nullis est perpetuo bona.

Ceterum Mauri impetratis omnibus, tres Romæ profecti sunt cum C. Octauio Rufone: qui quæstor stipendium in Africam portauerat. duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem, & studium Syllæ lubens accepit. Romæ quoque legatis eius, postquam errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsum deprecari sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur: Senatus & populus R. beneficij & iniuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet delicti, gratiam facit: fœdus & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas à Mario petiuit, vt Syllam ad se mitteret: cuius arbitrato de communibus negocijs consuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum, baleariorum: præterea sagittarij, & cohors Peligna cum veltaribus armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque alijs, armis aduersus tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti erant. Sed in itinere quinto denique die Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere, & effuse euntes, Syllæ, alijsque omnibus, & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire: arma atque tela tentare: intendere: timor aliquantus, sed spes amplior: quippe victoribus, & aduersum eos, quos saepe vicebant. Interim equites exploratum præmissi, rem, vti erat, quietam nunciant. Volux adueniens quæstorem appellat: dicitque se à patre Boccho obuiam illi simul, & præsidio missum. Deinde * per eum, & proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post vbi castra locata, & diei vesper erat, repente Maurus incerto vultu pauens, ad Syllam accurrit: dicitque sibi à speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse: simul vti noctu clam secum profugeret, rogat: atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties iusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset: mansurum potius, quam perditis quos ducebat, turpi fuga, incertæ, ac forsitan post paulo morbo interitura vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus, vti noctu * proficisceretur, consilium adprobat: ac statim milites cœnatos esse in castris, ignesque * creberrimos fieri. Deinde prima vigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castrametabatur: cum equites Mauri nunciant Iugurtham circiter duum millium interuallo, ante eos confedissee. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circunuentos. Ac fuere qui dicent manu vindicandum: neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla quanquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortem animum gererent: saepe antea paucis

* In codice Alidino nõ legit, p.

* proficiscerent, * quam creberrimos

strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quā to sibi in p̄clio minus peperissent, tanto tutiores fore: nec decere quem manus armauerit, ab inermibus pedibus auxilium petere: & in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes vertere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, vt sceleris, atque perfidix Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum: ac magis calliditate Iugurthæ, cui videlicet speculari iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & spes, opesque eius omnes ex patre suo penderent, crederet illum nihil aufurum palam: cum ipse filius testis adesset. Quare optimum factum videri * sibi, per media eius castra palam transire: sese vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris solum cum Sylla iturum. Ea res vt in tali negotio probata: ac statim profecti: quia de improviso accesserant, dubio atque hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus quo ire intenderant, peruentum est.

* In vetustis quibusdam eod. nō habetur sibi.

SOLDVS

Romæ quoque) Dicit quid fecerint legati Bocchi postquam Romam venerunt, confessi sunt regem errasse scelere Iugurthæ inductum. Et ita culpam delicti a rege remouentes, in Iugurtham transferebant. [Deprecati sunt] .i. confessi sunt, noua significatio notanda est. Alibi deprecari est amoliri, depellere, propulsare, vnde hoc loco dicit deprecari, quia licet delictum coniterentur, tamen culpam delicti depellunt a rege, & eam in Iugurtham transferebant. [Ceterum Boccho facit gratiam]. i. lignoscit. [Is missus]. f. est. [Peditum funditorum] Funditores, qui funda pugnant. [Balistariorum] Baliste sunt saxa maiora, & grauiora. Vnde Balistarij dicti sunt. [Cohors Peligna] Peligni populi sunt latini. Lucullus Volsorum rex, nepotes habuit Pacinum, a quo Pacinates, & Peliculum, a quo Peligni singuli populi latinorum auxilia mittebant ad bella, quæ P. R. gerebat. Peligni ergo cohortem vnam miserant. [Cum velitaribus armis]. i. cum armis leuioribus, quibus Velites vtuntur. Nam velites dicuntur milites leuis armaturæ, qui grauius armis impediti non sunt, sed expediti leuius armis vtuntur, & dicuntur Velites quasi volitantes. Ergo cohors Peligna, vt expeditior esset ad iter properandum velitaribus armis nunc vsa est. [Neque his secus] Atque alijs armis aduersus tela hostium, quod ea leuia sunt muniri erant, his inquit, armis velitaribus ita muniti erant sicuti alijs armis aduersus tela hostium, quia leuia sunt arma velitaria, idonea sunt contra tela Mauro- rum, quia tela leuia sunt. [Neque secus] .i. non aliter. [Atque] Pro quam. [Eius] Spasim, sine ordine. [Sylle] alijsq. omnibus Sylla, & omnes alijs existimabant illos mille equites esse multo plures, & putabant esse hostes. Sed Volux missus erat a patre Boccho obuiam Syllæ, & etiam vt præsidio eius tutior esset Sylla. [Igitur] Quia putabant eos esse hostes. [Spes amplior] Amplior. f. quia erat maior spes, quàm metus. [Quippe vic.] .i. erat, nam R. victores sæpe fuerant, & sæpe vicerant Iugurtham, & Bocchum. [Primum, & proximum diem] .i. primum, & secundum diem. [Locata] .f. sunt. [Vesper diei] .i. vltima pars diei. [Maurus] .f. Volux. [Incerto] .i. mobili, & instabili vultu, quia in vultu colorem mutabat. [Præ timore pauens] .i. timens, & statim causam timoris subiungit. [Animo feroci] .i. impauido, audaci, forti. [Fusum] .i. fractum, fugatum, & pulsum. [Numidam] .i. Iugurtham. Satis credere dicebat .i. satis confidere. Nam credere significat confidere. Virg. in Buc.

O formose puer nimium crede color.

Et si certa peltis adesset, mansurum potius quàm proditis, quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forsitan paulo post morbo interituræ vitæ parceret. Sylla dicebat. Non timeo Iugurtham toties victum, & satis confido virtuti meorum militum, sed si etiam certus essem me cum meis in pugna interficiendum esse fugere non volo, sed volo manere potius, & mori quàm turpiter fugere, & vitam seruare, quæ vita forsitan paulo post morbo interibit. [Si certa peltis] .i. certa mors. Ordo est, & dicebat se

potius mansurum si certa peltis adesset, quàm vt parceret vitæ incertæ, ac forsitan paulo post interituræ morbo dico parceret. [Turpi fuga] .i. per turpem fugam, proditis quos ducebat. Ac si diceret, melius est, & volo potius manere, & gloriose mori, quàm turpiter fugere, & vitam seruare. [Proditis] Quos ducebat. Si Sylla fugisse prodidisset eos, quos secum ducebat, quia ostenderat eis futurum Boc. [Quam incertæ vitæ parceret] .i. vitam incertam seruare, vita autem incerta est, quia nemo securus est de vita sua. Ceterum ab eodem monitus, Sylla parere noluit Voluci suadenti, vt fugeret, quia turpe erat fugere, sed paruit ei suadenti, vt non etiam proficisceretur, quia hoc consilium vile erat. [Primæ vigilia] .i. prima hora noctis. [Iamq. nocturno itinere] Sylla cum Voluce simul tota nocte iter fecit. Et in ortu solis castra locauit. Tum equites Volucis, qui præbant nuntiam Iugurtham ante eum castra posuisse circiter duorum milliū interuallō, hoc audito R. crediderunt se proditos esse a Voluce. Et fuerunt qui dicerent Volucem tanquam proditorem interficiendum esse. Sed Sylla prohibuit hoc fieri. [Credere] Pro credebant. [Quantum existimabat ideim] Nam etiam Sylla credebatur se a Voluce proditum esse. [Quanto sibi in p̄clio minus peperissent, tanto tutiores fore] O milites quanto vobis minus in p̄clio parceris .i. quanto magis pugnabit, tanto tutiores eritis, parcere sibi in p̄clio, est pugnare nolle. [Neque quonquam] .i. non decebat vitum armatum fugere. Nam petere auxilium a pedibus, nihil aliud est, nisi fugere. [In maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes vertere] Et dicebat decere in maximo metu vertere nudum, & cæcum corpus ad hostes. i. contra hostes. O milites, non decet vitum armatum fugere, sed in maximo metu decet non solum armatum, sed etiam corpus inermem in hostem vertere. [Nudum corpus] .i. inermem, & ita intendit argumentum, in maximo metu decet corpus inermem contra hostes vertere, quanto magis vos armatos decet ire contra hostem, & non fugere. Tota n. intentio Syllæ est hortari milites, & persuadere eis, vt non fugiant, sed forti animo sint. [Cæcum] .i. præceptis ad pugnam, vt de fuga non cogitet. [Deinde Volucem] Ordo est, deinde Sylla obtestatus Iouem maximum, vt adesset, testis sceleris, & perfidix Bocchi, iubet Volucem abire ex castris, quoniam fecerat hostilia. Sylla credit se esse proditum a Voluce, Boccho patre eius ita volente. Et ideo cum animos militum oratione firmasset, statim iussit, vt Volux abiret ex castris. Sed reuera Volux innocens erat. [Quoniam hostilia fecerat] .i. quoniam proditor fuerat, sicut ipse credebatur. Nam reuera non fuerat proditor. [Sceleris atque perfidix Boc. testis adesset] Quia credebatur Bocchum misisse Volucem filium, qui Syllam traxerat in manus Iug. [Ille] .f. Volux. [Orare] Pro orabat. [Nihil dolo factum] .f. dicebat ac magis calliditate Iugurthæ. f. factum esse dicebat. f. vt Iugurtha iter obsideret. Nam hac de causa Sylla se a Voluce proditum esse credidit, quia Iugurtha copijs suis iter obsiderat, qua transiretur erat. Sed hoc dolo Volucis factum non erat, sed potius astutia Iugurthæ, qui per speculatores iter Volucis explorauerat. [Ceterum quoniam] Volux dicebat ad Syllam, o Sylla, Iugurtha magna multitudinem non habet, & totam spem suam habet in patre meo. Igitur me præsentem, nihil palam facere audebit. Bonum igitur est, vt per media castra eius transeamus. Sylla Volucis consilium probauit, & ita per media castra Iugurthæ incolumes transeunt. Ex quo cognitum est in Voluce dolum non fuisse. [Illud] .f. Iugurtham. [Cum ipse filius] .f. Volux filius Bocchi. [Testis adesset] .i. præfens esset. Nam qua fronte Iugurtha Syllam inuaderet præsentem Voluce filio Bocchi, in quo Boccho Iugurtha spem suam totam habebat. [Nihil palam aufurum] .f. dicebat. [Quare] .f. dicebat. [Sese] Vel præmissis, ego vel ante mittam equites meos, vel etiam hic relinquam, & tecum, o Sylla solus transibo, vt intelligas in me dolum non esse. [Ea res probata] .f. est a Sylla. [Vt in tali negotio] .i. tanquam in tali re, quæ de improviso suscipiebatur. Quia de improviso acciderat dubio, atque hæsitante Iugurtha. Iugurtha dubitauit cum vidit Syllam, & Volucem cum suis copijs per media castra sua transeuntibus, & quia hoc de improviso acciderat, Iugur. non inuasit eos, quia de improviso acciderat. f. vt Rom. cum Voluce per media castra Iugurthæ transieret, neque enim Iugurtha hoc nunquam putasset. [Hæsitante] .i. dubitante. [Quo ire intenderant] Id est ad locum vbi erat Bocchus Rex.

INTENDERE] .f. ad negotium. [Quierem] Non subesse dolum. [Ignēs creberrimos fieri] Non vt lumen militibus proficiscens præberet, vt quidam insulse, alioquin vir satis eruditus,

tus, esse, quæstanti literas gnouit lim vagæ, quæ men di cepit le rentur, tur. [i. pro] pus m cere .

C. O post: S sum in nriet de trunqu facit, p lar . [I hic Syll eunden tum rec cohiber dictum codex o surum p & magi eos con confidm Bocchiu quomo cum sus bium ha non adu negotio probata bo mella ac Sylla

CE rent imp & induc rorum t qui exist publicus tantum ciatur q his. sileg lupate, rum est qui inop diosum a senatu. f. P. R. rati, sed bus ostes vsum ma flam ind ne culpa rare) res memor veniam o tia dabur [Quis re de se dec se mitti rius non Iugurth ad Mariu caperetur rum est i fieri sine mortale gerat tra & respon tio per li

MAR

tus, existimabat, sed ut hostes crederet integrum ibi exercitum esse, quod stratagemata seruauit Nero. Qui secundo Pun. bel. va-
stanti Annibali Italiam oppositus erat. Et cum interceptis
litteras quas Hasdrubal ad fratrem miserat, eius consilium co-
gnouit. f. velle se coniungere cum fratre ut maiori impetu Ita-
liam vastaret, itaque consilium cepit, se L. Iulio Salinatori colle-
gæ, qui Hasdrubal oppositus erat, coniungere velle. Neque ta-
men discessum suum ab Annibale intelligi volebat. Quare præ-
cepit legatis quos relinquebat ut eadem iterationes vigiliæ age-
rentur, totidem ignes arderent, eadem facies castrorum seruare-
tur. [Inultum] Sine punitione. [Prohibet Maurum] Hypallage
i. prohibet iniuriam à Mauro, vel. [Prohibet] Defendit. [Cor-
pus mundum & cæcum]. i. dare terga. [Credere ea]. f. hostilia fa-
cere. [Solum] Sine sui exercitus parte.

C. OCTAVIO Rufone Cn. habent veteres codices. Paulò
post : Studium Syllæ libens accipit. Mirum quare Libens, omis-
sum in Aldino codice. Mox : Ceterum Boccho, quoniam pœ-
nitet delicti gratiam facit, incerta distinctio est in Delicti, ad v-
trunquæ enim referri potest, Pœnitet delicti, & gratiam delicti
facit, plusculum gratiæ habet ad sequens relatum ni iudicio fal-
lar. [Is missus cum præsidio equitum atque pedum] Mirum
hic Syllam cum præsidio mittit, qui antea cum A. Manlio apud
eundem regem fuerat, nulla præsidij facta mentione. An quia
tum recens facta strages Iugurtham cohobebat, quæ nunc non
cohibet ? Sed & illud Funditorem Balariorum, ut in Aldino v
dictum est. Continuo post : Præterea iere Sagittarij. Aldinus
codex omisit iere verbum, temere meo quidem iudicio. [Man-
surum potius quam perdit] Proditis, veteres habent codices,
& magis quadrat. Paulò post vero cum ait Iugurtham ante
eos confedijisse, Ante luci est, non temporis, & significat, ita ante
confedisse, qui eos præuenit in itinere, quam iter ad regem
Bocchum impeditur. Illud vero mirum quam seire copiam
quomodo Lectori persuadere velit auctor, ut credant Syllam
cum suis tam facile Iugurthæ castra penetrasse, Iugurthamq. du-
bium hæsitasse, nec aulium quidquam aduersum eos, qui nihil
non audebat, mihi vix sit verisimile. Rursus : Ea res vti in tali
negocio probata. Alij legunt, Ea res, vti in tali negotio solet,
probata est. Mirum vero & illud, auctorem ne vno quidem ver-
bo meminisse loci vel superius, vel hoc in loco, vbi Bocchus
ac Sylla conuenerint.

CETERVM i. sed : Mauri omnibus rebus. si quas pete-
rent impetratis. f. à concilio, hoc est, & potestate eundi Romæ,
& inducijs interea habendis, tres. f. ex eis, dicere potuisset Mau-
rorum tres, profecti sunt Romam cum Cn. Octauio Rufone.
qui existens quæstor. i. receptor aut ut vulgo dicunt argentarius
publicus, portauerat in Africam stipendium i. mercedem mili-
tantiū, & duo sup. eorum redeunt ad regem. i. Bocchum nunci-
aturi quæ acta essent, & inducias agendas Bocchus accepit, ex
his. f. legatis duobus ad se reuerfis, libens. i. libenter, & cum vo-
luptate, cum cetera. i. cum ita sit quòd cetera, tum maxime. f. ve-
rum est quòd accepit libens benignitatem. i. elemeitiam Syllæ,
qui inopibus, & omnium egenis ita succurrit, & studium. i. stu-
diosum officium ac fauorem Syllæ. [Et respondetur Romæ]. f.
à senatu, legatis eius. f. Bocchi, petentibus Fædus, & amicitiam
f. P. R. postquam sunt deprecati (quibus textus habet deplora-
raci, sed non procedit cum deplorauerunt debet dici). i. preci-
bus ostendere conati, regem. f. suum Bocchum trasse, & ita nõ
viam maleuolentia, & lapsū. f. in errorem scelere. i. per sce-
lram inductionem Iugurthæ (deprecari. n. proprie est precari
ne culpa quid factum censeatur aut ne quid fiat precibus im-
plere) respondetur inquam hoc modo. Senatus & P. R. solet esse
memor beneficij, & iniuriæ. Ceterum facit Boccho gratiam. i.
veniam delicti, quoniam pœnitet. f. eum delicti, fædus & amici-
tia dabuntur. f. ei cum meruerit, quasi dicatur nõdum meruisse.
[Quis rebus cognitis] Postquam Bocchus ea quæ in Senatu R.
de se decreta erant intellexerat, itacim Syllam à Mario petijit ad
se mitti ut cum eo de re communi disceptaret, quam rem Mari-
us non grauacim fecit, & Sylla vtili legatione functus est, quia
Iugurtham dolo Bocchi interceptum secum vincum reducit
ad Mariū, parum tamen abfuit, quin in itinere ab Iugurtha
caperetur, & quin in castris Bocchi ab eo proderetur. Vnde ve-
rum est illud quòd à Comico dicitur, Præclarum facinus non
fieri sine magno periculo. Et videre est quam exigua sit apud
mortalis fides. Nam Iugurtha, ab eo quem sibi præsidio dele-
gerat traditus est. Ordo autem est. Quis. i. quibus, rebus. f. actis
& responsis Romæ cognitis à Boccho, Bocchus petiuit à Ma-
rio per litteras vti. i. ut mitteret Syllam ad se. Cuius. f. Syllæ arbi-

tratu. i. libero iudicio, confuleretur. i. confuleretur de nego-
eijs communibus. i. ad communem utilitatem spectantibus,
[Is]. f. Sylla missus sup. est cum præsidio. i. custodia equitum at-
que pedum item. i. & similitur funditorum, & ballistariorum
. i. ementium è tormentis iacula, aut lapides. Præterea. i. præ-
ter dictos sese. i. cum Sylla, sagittarij. i. qui vtuntur arcu. & co-
hors peligna. i. lacinorum illorum, cum armis velitaribus. i. le-
uibus, quibus velites vti solent causa itineris properandi. i. festi-
nandi. Neque erant muniti secus. i. aliter his. f. armis velitari-
bus, atque. i. quam alijs armis aduersum tela hostium, quòd. i.
quia ea. f. tela illorum hostium sunt leuia, & ita quia non infe-
rebant magnam vim poterat illis leuib. armis resistere. Sed
Volux filius Bocchi ostendit repente se cum mille equitibus
non amplius in itinere, denique. i. tandem quinto die. f. postquã
profecti fuerant, in campis patenibus. i. planis, qui. f. equites Vo-
lucis euntes temere. i. sine ordine, & effuse. i. dispersim efficiebat
Syllæ, & alijs omnibus. f. R. & i. simul numerum ampliorem,
hoc est opinionem de ampliore numero, quam de millenario,
& metum hostilem, hoc est qualem hostis subito visus afferre
solet. [Igitur quisque]. f. Romanorum, expedire. i. expediebat
se, hoc est reiiciebat impedimenta bellandi ut sarcinas aut velles
& tentare hoc est tentabat. i. disponebant ad bellum experiendo
quomodo eis vterentur, arma. f. ad defensionem, & tela ad inua-
sionem, intendere. i. intendebat. f. animos ad concursum, timor
sup. erat aliquantus. i. satis magnus, sed spes sup. erat amplior.
[Quippe]. i. vt pote ipsi victoribus, & aduersum eos quos vice-
rant sape. Interim. i. dum se Romani sic ad pugnam accinge-
rent equites. f. Romani. præmissi exploratorum. i. ad exploran-
dum an alicubi laterent insidiæ, nunciant. f. reuerfi, rem quietam
. i. tranquillam, vti. i. quemadmodum erat. [Volux filius Bo-
chi, adueniens]. f. ad Romanis, appellat. i. seorsum vocat, & no-
minat quæstorem. f. Syllam, & dicit se missum à Boccho patre. f.
suo obuam illi, honorificentiam, videlicet, gratiam, & simul dicit se
missum illi præsidio. i. ad præsidium, & defensionem, siquis forte
hostium occurrat. Deinde Volux, & Sylla, & comites vtrius-
que eunt coniuncti per cum diem. f. quo Volux aduenerat, &
sup. per diem proximum. i. proxime subsequutum, sine metu, hoc
est timore de occurfu alicuius hostis. Et bene dicit per eum, &
proximum diem, quia statim finito die Iugurtha visus metum
intulit ut sequentia apertius docebunt. [Post vbi castra locata]
Commemorat, ut Volux filius Bocchi cognitio interuentu Iu-
gurthæ trepidare cœperit, & totam manum Romanorum cum
Sylla missorum, & timore, & ira impleuerit ex eius rei nuncio
dicens. [Post]. i. deinde vbi castra. f. Syllæ locata sup. erant, & ve-
sper. i. extrema pars diei erat. [Maurus]. f. Volux accurrit repen-
te ad Syllam, pauens vultu incerto. i. vario ut est metuentibus,
dicit cognitum. i. comperit sibi sup. esse à speculatoribus. i.
per speculatores quos ad hoc emiserat, aliter videretur conscius
rei, sicut & nunc habitus est, Iugurtham abesse haud procul. f.
ab eo loco vbi castra locauerat. Et simul rogat atque hortatur,
vti. i. ut Sylla profugeret secum clam. f. Iugurtham, noctu. i. per
noctem illam. [Ille]. f. Sylla negat animo feroci. i. præ se ferente
ferociam, pertimescere Numidam. f. Iugurtham, q. d. hominem
leuem, & fugacem fufum. i. profligatum, & in fugam versum to-
ties, & sup. dicebat se satis credere. i. confidere virtuti. i. fortitudi-
ni suorum. f. militum, & dicebat se mansurum potius etiam si
pestis. i. pernicies, & mors certa. i. ineuirabilis adesset, potius q.
parceret vitæ incertæ, & forsitan interituræ. i. absumentæ paulo
post morbo. f. aliquo, & hoc proditis his quos ducebat, videli-
cet comitibus suis. [Ceterum]. i. sed, ipse Sylla monitus ab eo-
dem. f. Voluce Mauro, vti proficisceretur. i. discederet ab eo lo-
co noctu. i. per noctem, approbat consilium. f. eius ac iubet sta-
tim milites cœnatos. i. cœna refectos, hoc est vbi cœnauerint (di-
cimus enim cœnauit, & cœnatus sum. prandi & pransus sum, po-
taui & potus sum, iuravi & iuratus sum. In quibus tamen non-
nulli discrimen non ab re volunt. Nam cœnatus inquit
pransus, & potus dici potest, qui ab alio accepit cœnam pran-
dium potum, cœnauit autem, &c. qui sumpfit de suo aut per se,
iurauit autem qui vltro, iuratus est iuramento altrictis) esse in
castris, & ignes fieri quam creberrimos. i. valde crebros, ut ho-
stes existimarent eos vigilias agere, & post profectioem visis
ignibus adhuc illic esse. deinde iubet egredi. f. è castris prima
vigilia. i. prima parte noctis quæ in tris vigilias distinguitur, vt
etiam Euangelium approbat, sup. cum silentio. Jamque. i. & iam
omnibus fessis sup. existantibus, itinere nocturno, Sylla meta-
tur, hoc est locabat castra pariter cum ortu solis. i. cum sol pri-
mum oriretur. Cum equites Mauri præmissi (vt videtur à Vo-
luc)

luce) nunciant Iugurtham confedisse. i. sedem cepisse & castra locasse ante eos. f. Syllam & Volucem & eorum milites, interuallo. i. distantia circiter duum millium. f. passum, quæ à Gallis leuca dicitur: Circiter autem hic aduerbium est aut genitiuum regit vt tenus, nam duum millium genitium sunt, sed reguntur potius ab interuallo. [Quod postquam est auditum] .i. à R. tum vero .i. maxime tunc & quasi ad verum, ingens metus inuadit nostros. f. Romanos eo quod pauci erant & se proditos crederent, vnde addit. [Credere] .i. ipsi credebant se proditos. i. porro extra super potentiam in manum hostilem datos, & traditos, & circumuentos. i. captos, insidijs. i. per insidias à Voluce. f. instructis, aut proditos à Voluce, & circumuentos insidijs Iugurthæ. [Ac fuere]. f. inter R. qui dicerent vindicandum. i. vindictam esse sumendam de Voluce, manu .i. vt, per manum illi illata, ne tantum. i. tam magnum, & enorme scelus relinquendum suppeffe. i. debere relinqui apud illum, videlicet Volucem inulum .i. impunitum, & sine vltione de eo sumenda. [At Sylla, &c.] Sylla, inquit, etiam opinabatur dolum Volucis interuenisse, prohibebat tamen cum ab iniuria nequid contra ius gentium nondum comperta fraude peteretur, sicq. tandem cum eo per media Iugurthæ castra ad Bocchum perueniet. vnde ordo est. [At] .i. sed Sylla quanquam existimabat eadem, videlicet proditos Rom. à Voluce circumuentos insidijs (non autem vindicandum esse quod alijs videbatur, vnde ad priorem partem non ad posteriorem refertur) tamen prohibet. i. defendit Maurum. f. Volucem, ab iniuria. i. ne patiarer iniuriam. i. necem contra ius gentium, & hortatus suos vt .i. vt gererent fortem animum, & sup. dicit pugnam sup. esse ante. i. prius bene. i. feliciter, à paucis frenuis, aduersus multitudinem, & dicit sup. quod quanto minus peperissent sibi in prælio eos fore. i. futuros esse tanto tutiores, neque decere quenquam qui arniauerit manus sup. suas, petere auxilium ab pedibus inermibus, quod faciunt qui fuga salutem quarunt (& est speciose dictum) & supp. decere vetere corpus nudum. i. inermem, & cæcum. i. non habens respectum ad tela instantia ad hostem. i. contra hostem, & id in maximo metu. i. vbi maximus esset metus, hoc est si in maximo metu decet corpus inermem obijcere hosti, quanto magis armatum? Cæcum autem dicit, quando sine respectu per media tela erumpit, quia Vna salus victis nullam sperare salutem. sic autem ferè exponitur hic locus, sed quia negatio præposita vtrunque sequentium negare videtur, malim dicere, & neque decere vetere corpus nudum. i. inermem abiectis armis, & cæcum. i. habens respectum quo se præcipitet, vt faciunt fugientes in maximo metu, quia & lepores fugientes prospicere negantur. Deinde Sylla obtestatur. i. in testimonium vocatus Iouem maximum. i. summum deorum, & qui fidelitatem, & hospitalitatem curat, vnde est, Iupiter hospitibus nam te dare iura fatentur, &c. vt sup. Iupiter adesset testis sceleris atque peritidæ Bocchi, iubet Volucem filium Bocchi abire. i. decedere castris. f. R. (quoniam ageret hostilia). i. quæ hostes solent. Ille. f. Volux lachrymans orare. i. orabat ne Sylla crederet ea. f. quæ dicebantur, & sup. dicebat nihil esse factum dolo. f. suo, ac magis. i. potius factum sup. id esse, calliditate Iug. videlicet cui speculanti. i. per speculatores, aut exploratores scrutanti iter suum esset cognitum. i. exploratum. Ceterum .i. sed sup. dicebat qm Iugurtha, neque haberet ingentem multitudinem. f. exercitus, & spes, & opes Iugurthæ penderent ex patre suo. f. Volucis hoc est Boccho; quod sup. crederet illum. f. Iug. nihil ausurum palam. i. manifeste contra inceptum Bocchi cum ipse existens filius eius adesset testis. Quare sup. dicebat videri optimum factum. i. vt fiat, transire per media castra eius. f. Iugurthæ palam. i. manifeste, & dicebat sese iturum solum cum Sylla, & hoc Mauris præmissis vel relictis ibidem apud R. Ea res. i. vt solus cum solo pertransiret castra, Syllæ probata est. f. à Sylla, vti. i. quemadmodum solet. i. formidolosum consilium probari, in tali negotio, in quo nullus certus patet exitus. [Ac ipsi duo profecti] .i. abnuentes statim transeunt incolumes. [Quia acciderat de improviso] .i. præter expectationem Iugurthæ, & ira Iugurtha dubio atque hæsitante. i. dubitante quidnam ageret. An. f. vtroque caperet, & ita patrem Volucis offenderet, & cum R. militibus manus confereret, quia vero simile est exploratum iuisse nonnullos, quidnam Syllæ accideret. Deinde peruentum est sup. ab vtriusque paucis diebus. i. intra paucos dies, sup. illuc, aut eo, videlicet ab Boc. regem quo intenderant ire.

Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine multum, & familiariter agebat, præmissus ab Iugur

tha, postquam Syllam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia. Præterea Dabar Masagradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar. nam mater eius ex concubina orta erat; ob ingenij multa bona Mauro charus, acceptusque: quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit, paratum sese facere quæ vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur. nam ab insidijs eius aliter caueri nequiuisset. Sed ego comperio, Bocchum magis Punica fide quæ ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis detinuisse: multumque cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi, Syllam traderet, libidinem aduersum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sylla respondit pauca se coram Aspare locuturum: cetera occulte, aut nullo, aut quæ paucissimis præsentibus. simul edocet, quæ sibi responderentur. Postquam sicuti voluerant, congressi: dicit se missum à consule, venisse quæsitum ab eo pacem, an bellum agiturus foret. Tunc Rex, vti præceptum fuerat, post diem decimum redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. Sed vbi, plerunque noctis processit, Sylla à Boccho occulte accerfitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir iurat ex sententia amborum. Ac statim sic rex incipit.

Ibi cum Boccho, quidam Numida Aspar nomine multum, & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postquam Sylla accitum audierat, orator) Iugurtha cum intellexisset Syllam accitum, & vocatum à Boccho, præmissit Asparem quandam nomine legatum ad Bocchum; vt consilia eius callide perciperet, hic Aspar cum Boccho valde familiariter vivebat. [Agebat] .i. erat & habitabat. [Præmissus orator] .i. legatus. [Subdole speculatum Bocchi consilia] ierat) Ierat ad percipiendum altute, & callide consilia Bocchi, timebat enim Iugurtha id quod euenit, videlicet, timebat ne Bocchus se tum R. coniungeret, ipso Iugurtha deserto. [Præterea Dabar Masagradæ filius ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar. Nam mater eius ex concubina nata erat, ob ingenia Mauro charus, & acceptus ipso Boccho, hunc Dabarem Bocchus misit ad Syllam, qui ei nunciaret sese paratum esse facere quidquid P. R. vellet. [Præterea Dabar] .f. erat. [Ceterum materno genere impar] Quamuis esset ex gente Masinissæ, tamen propter genus maternum non erat par ceteris, qui erant ex gente Masinissæ, nam mater Dabaris ex concubina nata erat. [Ob ingenia] Quia ingenium Dabaris placebat Boccho. [Mauro] .f. Boccho. [Quem Bocchus fidum esse Romanis] Bocchus postquam intellexit Syllam aduenisse, misit Dabarem ad eum, quia cognouerat cum esse fidum Romanis. [Sese] Omnia cum illo integra habere, hoc ideo dicitur, vt ostendat se nihil egisse, seu tractasse cum Aspare legato Iugurthæ, sed omnia integra in aduentu Syllæ reseruasse. Integrum dicitur, de quo nihil factum diminutum. Dicit ergo se nihil, quod ad pacem aut bellum pertineret, tractasse cum legato Iugurthæ, sed omnia Syllæ integra reseruasse. [Neu] .i. & ne. [Neu Iugurthæ legatum pertimesceret, quo res communis licentius gereretur] Iugurtha callidissimus fuit. Nam postquam intellexit Syllam à Boccho accitum fuisse, prior misit Asparem legatum ad Bocchum, atque hoc fecit, ne Bocchus, & Sylla aliqd. contra se tractarent, atque eo misit legatum suum, qui semper colloquijs Bocchi & Syllæ intercesset, ne aliquid contra se tractaret, quod si Bocchus legatum Iug. à colloquijs, in quibus de rebus cõibus agebatur, aperte prohibere voluisset illico Iug. se à Boccho

Boccho
Iugurth
bus age
Boccho
delicet
ab insid
euitare
legatur
Bocchi
& certu
cordi
lam ac
Sal. Eg
nuisse,
utros p
Nam t
cam fid
Syllam
aliud p
di, raro
li, & sic
cabat)
& Iug
nobis
lam Iu
quia B
Roma
lam Iu
la resp
ca cora
stente,
barem
Iugur
turum
paucis
sponde
chus fil
delicet
sini ei
derent
voluer
in coll
[Vti pr
monu
in ellig
Sylla
vtrou
chum,
chus li
rat. Ec
ponun
sentent
zim rex
N A
stiture
QV
bent on
bat eum
gi. Bac
centius
permis
sibi vel
cum Bo
ris lega
rior,
sus, Mu
dices, M
pro Cu
spondit
exempl
aperit q
cueri, c
tia ad S
dius eg
hæc cor
codex A
distingu

*Sibi, nō
est in re
cultis e
xempla
ribus.

SOLDI

UAE.

LAR.

Boccho proditum esse intellexisset. Iustum enim erat, ut legatus Iugurthæ colloquijs Bocchi & Syllæ interesset, in quibus de rebus agebatur, quæ communes erant Boccho cum Iugurtha. Nam Bocchus, & Iugurtha socij fuerant in bello. [Res communis] Videlicet ad se & ad R. pertinens. [Gereretur] Tractaretur. [Nam ab insidijs eius aliter cauere inquisisset] Insidias Iugurthæ aliter euitare non potuisset. insidias Iugurthæ appellat, quia miserat legatum, qui omnia consilia Bocchi perciperet, & colloquijs Bocchi, & Syllæ interesset. [Sed ego comperio] i. manifestum, & certum habeo. Bocchus ostendebat, & prædicabat se pacis concordiam querere inter Romanos, & Iugurtham, atque ideo Syllam acciuisse, ut de pace cum ipso tractaret. Sed reuera, inquit Sal. Ego comperio Bocchum R. & Iugurtham in spe pacis tenuisse, non quia reuera pacem quæreret inter ipsos, sed ut alterutros proderet, atque ita imperium suum augeter sicuti fecit. Nam tandem Iugurtham prodidit R. [Punica fide] i. ob Punicam fidem, videlicet, ut properet, vel Iugurtham Romanis, vel Syllam Iugurthæ. Nam fides Punica est aliud promittere, & aliud præstare. Nam Punici i. Afri, ingenio mobiles sunt & insidiaro vel nunquam promissa seruantes. [Punica fide] i. mobili, & sic a fide qualis est fides Afrorum. [Quam ob eâ quæ prædicabat] Quia verbis videbat se quærere pacem inter Romanos, & Iugurtham. [Libidinem aduersum nos] Metum suasisse pro nobis subaudi comperio. Comperio illum voluisse tradere Syllam Iugurthæ, sed metuisse. Libido ergo contra R. suadebat, quia Bocchus cupiebat tradere Syllam Iugurthæ, Metus pro Romanis suadet, quia dum Bocchus Romanos metuit non Syllam Iugurthæ, sed Iugurtham Syllæ tradidit. [Igitur pauca Sylla respondit] Ordo est. Igitur Sylla respondit se locuturum pauca coram Aspare, & locuturum esse cetera occulte, aut nullo existente, aut quam paucissimis præsentibus. Sylla Boccho per Dabarem qui admissus fuerat respondit, se nolle præsentem legato Iugurthæ aliquid tractare cum Boccho. Et ideo se pauca locuturum dicit. [Illo præsentem] Cetera autem occulte, vel nullo, vel paucissimis præsentibus. Deinde docet, quomodo Bocchus respondeat sibi legato, Iugurthæ præsentem. Docuit autem ut Bocchus sibi quærenti pacem an bellum vellet respondere, sic, videlicet, ut ipsa Sylla rediret post decem dies. Et tunc se respondurum ei esse daturum, nondum decreuisse aliquid. [Quæ sibi viderentur] i. à Boccho præsentem Aspare legato. Iugurthæ. [Sicut voluerat] i. Sylla, nam Sylla locum, & diem constituerat, quo in colloquium veniret. [Congressi] i. sunt i. conuenerunt. [Vti præceptum fuerat] i. a Sylla, quia ut dixi Sylla docuit præmonuit, ut Bocchus ita sibi responderet, in hoc autem colloquio intelligimus Asparem fuisse præsentem. [Ambo] i. Bocchus, & Sylla. [Sed vbi] Hic incipiunt tractari consilia prodicionis. Ab utroque tantummodo, quia nemo intererat præter ipsum Bocchum, & Syllam. [Fidi interpretes adhibentur] Quia nec Bocchus linguam Romanam, nec Sylla linguam Maurorum nouerat. Et ideo opus erat interprete. [Adhibentur] Assumuntur, apponuntur. [Dabat internuncios] i. interpretes. [Sanctus iurat sententia] Amobus iurat se fideliter interpretaturum. [Ac statim rex, sic incipit] i. loqui.

VAL. N A M pater) Alij habeat nam mater eius. [Deligeret] Constitueret. [Iurat] i. interpretaturum.

VAL. Q V E M Bocchus fidus Romanis) Illud Romanis, non habent omnes codices, nec ad regis commodum quidquam attinebat eum R. fidum esse, sed potius grauius Romanis, ac fidem regi. Badius etiam omisit. Paulo post: Quo res communis, licentius gereretur. Licentius Badius exponit Audentius, & cum permissione maiore. Soldus ut notum transiit. Ego sanè quid sibi velit, non clare admodum intelligo. Nec illud planum est cum Bocchus potentior esset Iugurtha, quomodo nisi per Asparis legati præsentiam ab eius insidijs cauere potuerit: Mox Comperio, & comperio habent codices. Verus est comperio. Rursus, Multumq. cum animo suo voluere solitum. Quidam codices, Multa pro Multum. Alius item codicum habebat Eum. pro Cum. Denique quiddam non addunt, suo. [Igitur Sylla respondit se pauca coram Aspare] Hic locus corrupte in plerisque exemplaribus legitur, atque adeo in Aldi. Ceterum auctor hic aperit quid Sylla responderit, Bocchi legatis, & ut eosdem docuerit, quo pacto Iugurthæ Legato illudant quid in eius præsentia ad Syllæ petitione ab rege respondeatur. Hunc sensum Badius egregie explicuit, nec tacuit Soldus, & sequentia omnia hæc confirmant. Mox. Quæ sibi responderentur, Sibi omittit codex Aldinus, At alij habent, & placet. Proximo item versu, distinguendum post, à consule, ac deinde inferendum venisse qui

tum. Id admonemus quod in plerisque codicibus neglectum videbamus, presertim in Aldino codice. quem cateruatum deinceps librarij temere sunt imitati. [Deinde ambo in sua castra digressi] Si Sylla ad amicum venit, ad quid indigebat castris? Si ad inimicum, ut quem dubie fidei censebat, quid iuuissent tantula castra in tanto regno? Sed magis mirum quid Bocchus castris in suo regno indiguerit. Hoc est æquare Thucydidem. Mox: Plerumque noctijs processit. Hæc verba in Parenthesim satis incepte posuit Ald. codex.

AS C. I B I cum Boccho) Prosequitur reliqua ad exitum historiarum pertinentia, nam paulò post Iugurtha vincus tradetur Syllæ. Ordo autem est. Quidam Numida Aspar nomine agebat ibi i. illic aut tunc cum Boccho. f. rege multum & familiariter, qui sup. præmissus à Iugurtha postquam Iugurtha. f. audierat Syllam accitum i. aduocatum ad Bocchum inierat oratum i. oratoris munere functurus, & speculatum i. exploraturus subdole consilia Bocchi. Maro etiam sæpe relatiuum subaudit, ut Vrbs antiqua fuit, tyrij tenere coloni subaudit quam præterea Dabar filius Massagradæ illius Numidæ ex genere i. genere Masinissæ ceterum i. sed impar i. inferior & ignobilior, genere materno. [Nam mater eius erat orta ex concubina. erat] sup. charus & acceptus Mauro. f. Boccho ob. i. propter ingratia facta sup. ipse quem Bocchus expertus ante multis tempestatibus fidum, mittit illico ad Syllam nuntiatum i. ut ei nunciet sese i. seipsam mitrentem. f. Bocchum, paratum sup. esse facere quæ P. R. vellet, & sup. ut ipse Sylla diligeret. i. de multis legeret & constitueret colloquium. i. ad habendum colloquium, diem, locum, & tempus. f. diei, hoc est horam, sed fortassis tunc horaria Mauri non habebant, & sup. dicebat sese habere consulto i. ex consilio & industria omnia integra i. de integro tractanda, & nihil tractatum aut tractatum esse cum Aspare legato Iugurthæ cum illo. f. Sylla, neu. i. ne ue. i. vel dixit ne Sylla pertimesceret legatum Iugurthæ, videlicet Asparem, quod quia ipsa esset aduocatus eo. i. propterea, quo i. ideo ut res eorum i. commoditas vtrorumq. f. Rom. & Bocchi gereretur licentius i. audētius & cum permissione maiore, nam sup. dicebat se supp. nequiuisset. i. quod nequisset cauere i. prospicere sibi ab insidijs eius. f. Iugurthæ nisi videlicet ipse illi contra insidias per dissimulationem tenderet, vnde ut inuicit sic ars deludatur arte. Sed ego inquit Salust. comperio Bocchum decessisse. f. apud se Numidam. f. Asparem legatum Iugurthæ & Romanos simul. f. spe. i. in spe, pacis. f. in eunda, magis fide Punica. i. subdola & dolosa quam, ob ea quæ prædicabat. i. quæ aperit Romanis dicebat & sup. ipsum solitum voluere. i. agitare & despiciere multum cum animo suo i. i. secum, & proprio consilio, an traderet Romanis Iugurtham, an illi. f. Iugurthæ Syllæ, & comperio supp. libidinem. i. malam voluntatem quam Bocchus habebat. suasisse aduersum nos. f. vt Syllam traderet, & metum à P. R. suasisse pro nobis vt Iugurtham traderet. Igitur Sylla respondit se locuturum videlicet quæ ad ea quæ inter se agerent conducere viderentur pauca. f. verba, & ea coram Aspare, & respondit se locuturum cetera occulte aut nullo præsentem aut quam paucissimis sup. præsentibus, simul edocet quæ responderentur. i. deberent sibi responderi coram Aspare à Boccho. Postquam congressi sup. sunt Bocchus & Sylla, sicuti Sylla voluerat i. diem & horam statuerat, dicit se venire à consule. f. Mario, quæstum ab eo an foret agiturus pacem an bellum. [Tum rex &c.] Prosequitur responsum Bocchi ex Syllæ consilio datum. Nam dictum est, simul edocet quæ sibi responderentur. Vnde ex eo responso datur Iugurthæ spes pacis & Bocchus adhuc in fide cum Iugurtha mansisse videntur simul datur Syllæ occasio de rebus suis liberius consulendi. Ordo est, tum. i. tunc audita petitione Syllæ, rex. f. Bocchus, iubet vti. i. quem admodum fuerat præceptum. f. à Sylla qui docuerat quid sibi responderetur vt iam dixi, sup. Syllam redite post diem decimum more suo loquitur auctor. Nam alij dicerent, decimo die post. At. i. sed dicebat, aut ac. i. simul dicebat sup. se nihil decreuisse etiam i. adhuc, sed responsurum illo die. f. decimo post. Deinde ambo sup. sunt digressi ad castra sua, quia & Bocchus illic castra habebat. [Sed vbi] Hic incipiunt tractari negotia de prodendo Iugurtha facta coitione nocturna Syllæ cum rege, vnde dicit. [Sed vbi] i. postquam plerumque i. plurima pars noctis processit: Sylla accersitur. i. aduocatur occulte à Boccho tantummodo interpretes i. non alij quam qui sermones vtriusque interpretarentur. Nam neque Bocchus latine neque Sylla gentilijs aut matrice sciebat fidi. i. fideles adhibentur. f. ad colloquium, ab utroque. i. a Sylla & à Boccho. Præterea Dabat ille de genere Masinissæ, vir sanctus. i. incorruptus aut sanctus. i. sanctus & dictus ex sententia vtriusque,

que, iurat ambobus ex sententia .i. q̄ eorum voluntas fideliter interpretaretur, unde patet eum scisse latine, forte q̄ in Aula paterna cum pater esset socius Romani imperij etiam latine loquebantur. At rex .f. Bocchus statim incepit loqui sic .i. in hunc modum .

ORATIO BOCCHI.

NVNQVAM ego ratus sum fore, uti rex maximus in hac terra omnium quos noui opulentissimus, priuato homini gratiam deberē, & mehercule Sylla ante te cognitum multis orantibus alijs, vitro egomet

opem tuli: * nullius indigus, id esse imminutum mihi, quod ceteri dolere solent, ego lator. Fuerit mihi precium aliquando eguisse tue amicitiae: qua apud animum meum nihil charius habeo. Id adeo experiri licet, arma, viros, pecuniam: postremo quidquid animo libet, sume: vtere: & quoad viues, nunquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit. Denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut ego existimo, Regem armis, quam munificentia vinci, minus flagitiosum, Ceterum de rep. vestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum populo Romano, nunquam parauit, neque factum voluit. Fines meos aduersum armatos, armis tutatus sum. Id omitto, quando vobis ita placet. Gerite uti vultis cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam * fluit, non egrediar: neque intrare Iugurtham sinam. Præterea si quid meque vobisque dignum petieris, haud repulsus abibis.

• Alij hñt. Nul lius indi gui, id immuta tū, qd̄ ceteri dolere, &c.

• In codice Aldino legitur, fuit.

SOLDVS

NVNQVAM ego) In hac oratione Bocchus duo facit. Nā primo ostendit animum suum erga Syllam. Dicit enim se multum Syllæ debere, nihilq̄ tibi charius esse amicitia Syllæ. Deinde dicit se bellum suscepisse non contra Romanos, sed ut regnum suum tueretur. [Nunquam] Nunquid, putaui fore, uti rex tam magnus quantus ego sum homini priuato tantum debere, quantum tibi debeo ò Sylla. [Rex] .i. ego. [Priuato homini] .i. tibi ò Sylla. [Gratiam deberet] .i. obligatus esset. Ille gratiam debet, qui ob beneficium acceptum alicui obligatus est. [Hercule] .i. per Herculem. [Hercule Sylla] O Sylla, ante quam te cognoscerem, certe ego & sponte, & rogatus multis hominibus opem tuli, & nunquam ab aliquo opem petij, quia non egui. [Egomet vitro] .i. sponte, quia nemo rogabat me. [Nullius indigui] .i. hominis vel rei. Et ex hoc potentiam suam ostendit, quia ipse multis potentibus auxilium, & opem tulit, multis etiā non petentibus sponte benefecit. Et ipse nunquam alicuius auxilio indiguit, nec ab aliquo opem petijt antequam cognosceret Syllam, sed postquam cognouit Syllam, dicit te amicitia eius eguisse. [Ante te cognitum] .i. antequam te cognoscerem. [Id imminutum mihi, quod ceteri dolere solent, ego lator] Antequam te cognoscerem, nullius rei indigui, sed postq̄ te cognoui, indigui amicitia tua, sed ego lator hac re quam ceteri solent dolere. Nam quis est qui non doleat, si indigere inci piat, qui antea nunquam indiguit? Ordo est. Ego lator id esse imminutum mihi, quod .i. propter quod ceteri solent dolere. [Id imminutum mihi, quia indigere cepi postquam te cognoui, qui antea nunquam indigueram] Fuit mihi precium aliquando eguisse amicitia tua, hoc est in lucrum, non in damnum reputetur me ita indiguisse quemadmodum indigui postquam te cognoui, quia lucrum mihi est non damnum neque dispendij amicitia tua, quia ego indigui. nihil enim est mihi charius tua amicitia. Id adeo experiri licet, ò Sylla tu potes experiri si vis, an charam habeam amicitiam tuam. Et ita rex liberalissime qd̄ quid habet offert Syllæ, vt accipiat & vtatur quantum & quo vlt que velit. Sume, accipe, & quoad viues nunquam tibi redditam gratiam putaueris, semper apud me integra erit, hoc est donec viues nunquam existimes me tibi gratiam retulisse pro tuis erga me beneficijs, sed me tibi debere, ita ac si nunquam tibi ali-

quam gratiam retulisset. Et propterea rebus meis semper vt re, quia semper existimabo merita tibi debere ac si nunquam tibi gratiam retulisset pro tuis in me beneficijs. Nam gratia tua apud me semper integra erit. Nihil voles frustra, quia quidquid voles habebis a me. [Nam vt ego existimo] Puto, inquit, esse minus turpe si rex vincatur armis quam si vincatur liberalitate. Et propterea non patiar vinci liberalitate & munificentia. Dixit supra Syllam liberalissimum fuisse in legatos Bocchi, quod fecit legatus, Boccho fecit. [Ceterum] Nunc transit ad aliam partem, vt ostendat quare bellum suscepit, & factum suum excusat paucis verbis. [Accipe] Audi. [Fines meos] Mulucha flumen diuidebat regnum Bocchi à regno Numidiae, sed Bocchus reuera fines suos egrediens gesserat bellum contra Romanos in Numidia. Quomodo ergo dicit fines suos tutos esse, cum non fines suos sed Numidiam defendere voluerit? Hoc ideo dicit, quia sicuti etiam supra dixit partem Numidiae iure belli factam esse putabat, sed Romani hoc ferre nolabant videlicet vt Bocchus partem Numidiae tibi vendicaret, & eam tanquam suam bello defenderet. Vnde nunc Bocchus dicit id omitto, quoniam vobis ita placet, ac si diceret, nolo amplius putare fines meos esse in Numidia, neque de Numidia vltius volo esse sollicitus, fines regni mei Mulucham flumen esse putabo, & hos fines non egrediar, neque sinam intrare Iugurtham hostem vestrum. Et in hoc summa torius rei erat, videlicet, vt Bocchus abstineret a Numidia & Iugurtham regem Numidiae non iuuaret, quem vlt que nunciauerat sub colore defendendi regni sui, quia partem Numidiae suam esse dicebat. Sed nunc Bocchus cedit, & se in posterum à Numidia prorsus abstinere velle dicit. [Haud repulsus abibis] Non abibis repulsus, quia praestabo libenter quodcumque petierit.

SCIENTE) Dummodo sciam. [Flagitiosum] Turpe.

EVERIT) mihi precium aliquando eguisse tue amicitiae. Quæro bone Lector, quid sententia aut omnino sensus est his verbis elici queat? At ita habet codex Aldinus, quem terò indolenti ac mali iudicij homines sequuntur. Badius propius vero exposuit, sed tamen perperam in genitiuo legit, Tuæ amicitia. Cum locus ita sit legendus. Fuerit mihi eguisse aliquando precium tua amicitia; vt tua amicitia in nominandi casu intelligatur hoc sensu: Aliquando eguisse fuerit mihi precium amicitia tua, quali diceret, pro damno q̄ egerim, amicitia tua est mihi precium pro adulandi gratia dixisse videtur.

EGO nunquam ratus sum fore) .i. futurum esse aliquando, vt .i. vt sup. ego res maximus in hac terra & opulentissimus .i. ditissimus omnium quos noui, deberem gratiam .i. referendam homini priuato .i. qui non esset rex nec imperator, qualis erat Sylla, & ò Sylla me hercule. Ita inditante vt verum dico, ego ante te cognitum .i. priusquam cognoscerem te, egomet tui multos te orantibus, i. precantibus opem .i. auxilium, & tui opem alijs .i. non orantibus, indigentibus tamen vltro .i. vt dicunt non requisitus nec oratus, seu rogatus, & indigui nullus, .i. ope, aut hominis, quia indigo genitium, vt ablatiuo regit. Et ego lator, id esse imminutum .i. q̄ non feram alijs auxilium, sed petam id ab alijs quod ceteri solent dolere .i. dolenter ferre. Nam doleo casum tuum, & dolet mihi casus tuus dicitur. Non tamen dicit orator doleo caput, sed caput mihi dolet. Ilac autem omnia dicit ad captandam beneuolentiam Syllæ, vnde addit causam dicti. [Eguisse] .i. auxilio alterius aliquando fuerit .i. volo vt sit mihi precium .i. merces aut recompensatio tue amicitia; Hoc est pro dispendio egeltaris, quia rex coactus sum egere, de puto mihi precium condignum amicitiam tuam, quam per egestatem meam perspectam habeo & qua nihil carius habeo apud animum meum, q̄ d. in precordijs meis. Licet sup. tibi adeo, omnino experiri id, an .i. verum dicam & an tantam amicitiam tuam, sume .i. per te cape, vt re, vt vtor etiam accusatiuo iungitur, aut dicamus diuisim sume arma, viros, pecuniam. [Postremo] .i. denique vt simul omnia dicā, quidquid libet animo .i. tuo, & vtete sup. eis; & putaueris .i. existimaueris, gratiam .i. debiram tibi à me nunquam redditam sup. esse tibi à me quo ad .i. donec viues, sed gratia supple semper apud me integra .i. ex integro reddenda habebitur in animo meo. Est autem putaueris hic concessiuo modi nam forma coniuuctiuo, seu subiunctiuo modi sæpe concessiuo ponitur, vt Aeneid. x. Neque illos iuuers. [Denique nihil me sciente &c.] Prosequitur orationem suam Bocchus beneuolentiam plenam quam per interpretationem ad Syllam habuit dicens. Denique .i. vt tandem vno verbo concludam ò Sylla tu nihil voles frustra, id est nequidquam sine obreptione, me sciente, id est quod sciam te velle.

MARL. GLAL.

A S C.

Nam
& inci
munia
vestra,
& pro
ci, nec
rus sur
bitus r
tutari
dam
adm
ne, qu
regnu
.i. flum
quidq
vobis.
sus im

A
que r
lum
ria ha
gis, q
esse, q
manis
citiā
tunc v
ratem.
hoc m
auerte
erant.
Sylla
Jandar
mus er
dolo d
gurtha
ex Syl
ni. Qu
tus in
Aus, p
chum:
perare
tea cur
stra fun
ratam
quasi d
lam tra
set, tur
ret: ne
remp.
secum
lo, an v
que rep
pe ipse
in collo
modo,
bere: id
spei ple
colloqu
tim im
ipse me
pariter
occulta

Nam ut ego existo, i. iudicio, minus flagitiosum .i. turpe factum & increpatione dignum, est regem vinci .s. ab aliquo armis quâ munificentis. Ceterum ac .i. intellige mentem meam, de rep. vestra, hoc est Romana cuius procurator. i. ut dicam sollicitator & promotor, tu missus es à Mario, hoc. i. ad me. Ego neque feci, neque volui vnquam factum esse bellum P. R. sed sup. tuius sum fines meos. i. regni mei, aduersum armatos, q. d. non habitus respectem quicumque illi essent. [Ego omittere]. .s. deinceps tutari fines meos, quoniam ita placet vobis vt. .s. ab armis discedam Gerite bellum cum Iug. i. contra Iugurtham, vt. i. quicquid admodum vultis ego non egrediar flumen Mulucham. .s. nomine, quod. .s. flumen fuit inter me & Micipsam. i. diremit vniuersique regnum dum ille viueret. [Neque finem Iugurtham intrate id] .s. flumen & ita fines regni mei. [Præterea si tu, o Sylla perieris quidquam dignum me] .i. quod sine dedecore facere possem, aut vobis. i. quod decenter petere possitis, abibis haud .i. non repulsus imò voti compos.

AD ea Sylla pro se breuiter, & modice, & de pace, communibus rebus multis differuit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, Senatam & populum R. quoniam amplius armis valuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam sua retulisse videretur: id adeo in promptu esse, quoniam Iugurthæ copiam haberet, quem, si Romanis tradidisset, fore, vt illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc vltro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus, popularium animos auerteret: queis, & Iugurtha charus, & Romani inuisi erant. Denique sapius fatigatus, leniter ex voluntate Sylla omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem cum Numida defessus bello auidissimus erat, quæ vtilia visa, constituunt. Ita compositio dolo digrediuntur. At rex postero die Asparem Iugurthæ legatum appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse conditionibus bellum cõponi. Quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Iugurthæ venit. Deinde, ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum: & ei nunciat Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere sed Mario parum confidere. Sepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam frustra fuisse. Ceterum Bocchus, si ambobus consultum & ratam pacem vellet, daret operam, vt vna ab omnibus, quasi de pace in colloquium veniretur; ibique sibi Syllam traderet, cum talem virum in potestatem habuisset, tum fore, vt iussu Senatus, aut populi R. fœdus fieret: neque hominem nobilem non sua ignauiam, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu voluens, tandem promissit. Ceterum dolo, an vero cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regis voluntates, vt vehementes, sic mobiles: sæpe ipsæ sibi aduersæ. Postea tempore, & loco cõstituto in colloquium vt de pace veniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri: illi læti pariter, ac bonæ spei pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit, ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris, dicitur secum ipse multa agitauisse: vultu, colore, ac motu corporis, pariter atque animo varius: quæ scilicet, tacente ipso, occulta oris immutatione patefecisse. tamen postremo

Syllam accersiri iubet, & ex eius sententia Numidæ in fidias tendit. Deinde vbi dies aduenit, & ei nunciatum est Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obuius, honoris causa procedit in tumulum facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessarijs suis inermis, vt dictum erat, accedit. Ac statim signo dato, vndique simul ex insidijs inuaditur. Ceteri obruncari: Iugurtha Syllæ vincens traditur: & ab eo ad Mariam deductus est. Per idem tempus aduersum Gallos ab ducibus nostris Q. Cæpio, & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat, illique & inde vsque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse: cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum: & Iugurtham Romam vincens adduci nunciatum est: Marius, Consul absens factus est: & ei decreta prouincia Gallia. Isque calendis Ianuarijs magna gloria Consul triumphauit: ea tempestate spes, atque opes ciuitatis in illo sitæ.

PRO se breuiter & modice). .s. differuit, Sylla responder Boccho vt oportebat, vt & de seipso diceret & de rep. quia Bocchus in oratione sua has duas partes tetigerat. Igitur Sylla de seipso pauca dixit, videlicet extenuans merita sua, quæ Bocchus oratione sua amplificauerat. [Modice]. .i. moderate. [De pace & de omnibus]. .s. quæ ad tempus pertinebant. [Denique regi patefecit, quod polliceatur senatum & Pop. R. qui armis amplius valuissent non ingratos habituros, si faciendum aliquid quod illorum magis, quam sua retulisse videretur]. O Bocche, ego polliceor tibi, quod S. P. Q. R. non erunt ingrati, si tu eis aliquod beneficium præstiteris quod magis ad illos pertinet quam ad me. Nam qui armis tecum certauerunt, & vicerunt, officio non vincuntur. Hoc autem beneficium maximum eius prestatere potes, si Iugurtham videlicet eis tradideris, hoc beneficium tibi plurimum debent, & non erunt ingrati. Nam & amicitiam & fœdus & partem Numidiæ fortiteris. [Denique Sylla patefecit regi, quod ipse Sylla polliceatur, S. P. Q. R.] Quia valuissent amplius armis non habituros. i. non futuros ingratos, si videretur esse faciendum aliquid, quod retulisset magis illorum quam sua. [Quia armis amplius valuissent] Hoc ideo dicit, vt ostenda Romanos futuros esse gratos, si aliquod beneficium acceperint à Boccho, & ita superatos esse Bocchum officio, quemadmodum superauerunt armis & bello. vt plus reddant quam acceperint. [Quod illorum magis quam sua retulisset] .i. quod magis pertinet ad illos quam ad ipsam Syllam. [Sua] Ablatiui casus est, quia refert semper cum genitiuo constructus, nisi in quinque pronomibus in quibus loco genitiui ponitur ablatiuus. .s. mea, tua, sua, nostra, & vestra. [Rex primum negare] Pro negabat. Rex primo respondit se nolle tradere Iugurtham Romanis, quia affinitatem & fœdus cum ipso habebat. [Affinitatem] Quia sicut supra dixit, filia Iugurthæ Boccho nupserrat. [Interuenisse]. .s. dicebat. [Ad hoc metuere]. .s. dicebat. Bocchus ita respondit. O Sylla, multæ causæ sunt, quæ me deterrent, & dehortantur, ne Iugurtham Romanis tradam. Primum, quia affinitatem habeo cum Iugurtha, deinde fœdus & societas est mihi cum ipso, postremo timeo, ne si Romanis tradidero Iugurtham, auertam & alienam à me animos populorum, qui & Iugurtham diligunt, & Romanos odio habent. [Fluxa fide vsus]. .i. mobili & instabili fide vsus. .s. tradendo Iugurtham, cum quo fœdus & societatem habebat. [Popularium animos auerterit]. .i. animus populorum à se alienauerit. [Digrediuntur] In diuersa loca descendunt. .s. Bocchus & Sylla. [Per Dabarem] Interpretem. [Bellum componi]. .i. deponi. [Quamobrem] O Aspar, ego intelligo à Dabare placere Syllæ, vt bellum componatur, & pax fiat, vade ad Iugurtham regem iuum, vide quid ei placeat, deinde huc redeas. [Cuncta edoctus]. .s. Iugurtha. Sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam frustra fuisse, sicuti pax facta cum Calpurnio Bestia consule, & cum Aulo fratre Albino consule, nam senatus vtranque pacem improbauit & rescidit, sicuti visum est supra. [Pacem conuentam]. .i. pacem compositam. [Ceterum]. .s. dicebat Aspar legatus Iugurthæ

vt Bocchus daret operam, vt veniretur ab omnibus vna in colloquium quasi de pace, atque ibi traderet Syllam, si vellet esse consultum ambobus, & pacem esse ratam. Iugurtha per Asparum legatum suum cum Boccho tractabat, vt sibi traderet Syllam, & contra Sylla cum Boccho tractabat, vt sibi traderet Iugurtham idem vtrique promisit, nam & Sylla promisit se Iugurtham traditurum esse ei, & Iugurtha, vel legato eius promisit se Syllam ei traditurum esse, & vsque ad vltimam noctem quæ diem præcedebat colloquij, Bocchus dubius stetit, vtrum faceret. Sed tamen Iugurtham Romanis tradidit. [Ambobus Vide licet Boccho & ipsi Iugurthæ. [Consultum] Prouisum. [Cum talem virum] O Bocchæ si mihi Syllam tradideris, tum S.P.Q.R. foedus nobiscum faciet, non .n. relinquet in potestate hostium virum tam nobilem capium, non propter ignauiam suam, sed propter temp. [Tunc fore] .f. dicebat. [Neque relictum ire in potestate hostium].i. non esse relictum. [Diu voluens].i. cogitans. [Ceterum dolo, an vero cunctatus, parum comperimus] Bocchus antequam promitteret se traditurum esse Syllam Iugurthæ diu secum cogitavit. Nunc Sal. dicit. Non satis certum habeo, Bocchus dolose ne, & sicte an in veritate diu secum cogitauerit quid faceret, fortasse enim fingeat se cogitare quid faceret, cum tamen iam deliberasset, forte etiam in veritate cogitabat & non fingeat. Sed voluntates regum valde mobiles sunt, facile enim mutantur, & nonnunquam ipsæ sibi contrariæ sunt. [An vero].i. in veritate. [Cunctatus].f. fuerit. i. moratus in cogitatione deliberationis, quia dixit diu voluens, tandem promisit. [Postea tempore] Ecce Bocchus apud se, & Syllam, & legatum Iugurthæ habet, vtrique idem promisit, Syllæ promisit, se traditurum ei Iugurtham; legato Iugurthæ promisit, se Syllam Iugurthæ traditurum, in hac promissione, & Syllæ, & legatus Iugurthæ gaudent, & exultant. Bocchus separatim aliquando Syllam, aliquando legatum Iugurthæ appellat, eos benigne tractat, diem & locum constituit, in quo ipse Bocchus, & Sylla, & Iugurtha simul conueniant, & de pace colloquantur & tractent. [Bocchus Syllam modo, modo legatum Iugurthæ appellare].i. Bocchus aliquando Syllam, aliquando Iugurthæ legatum appellabat. [Benigne habere].i. liberaliter tractabat. [Pleni esse] Pro erant. f. Sylla & legatus Iugurthæ. [Sed nocte ea] Ordo est. Sed ea nocte proxima, quæ fuit ante diem decretum colloquio, Bocchus dicitur ipse secum agitauisse multum, adhibitis amicis, ac statim motis, mutata voluntate. & ille varius vultu, colore, motu corporis, pariter atque animo, dicitur patefecisse occulta mutatione corporis, & oris, ipso ita tacente. Vide quid fecit Bocchus ea nocte, quæ præcedebat diem in quo colloquium futurum erat. Bocchus incertus, & dubius quid faceret, vocauit ad se amicos suos, vt suum consilium cum eis communicaret, dein de statim, mutata voluntate, eos abire iussit, atque ita solus diu secum cogitavit, rem varia mente pertractans, atque ipsam animi varietatem vario colore vultus, ac vario motu corporis ostendens, vt ipso tacente, cordis eius arcana, corporis, & oris mutatione panderentur, tandem vocato ad se Sylla pro voluntate eius insidias Iugurthæ terendit. [Numidæ].i. Iugurthæ. [Dies ad uenit] In quo colloquium erat decretum. [Quæstione nostro].f. Sylla. [In cumulum visu facillimum insidiantibus] Qui in insidijs erant, facile hunc tumulum videre poterant. [Eodem] In hunc tumulum Iugurtha cum paucis suis amicis venit inermis, quia sic erat constitutum, vt omnes sine armis in colloquium venirent. [Ceteris obruncatis].i. omnes, qui erant cū Iugurtha interfecit sunt, præter Iugurtham, nam ipse victus Syllæ traditus est, & ab eo ad Marium deductus. Atque ita finis bello Iugurthino impositus est. [Victus] Ligarius. [Per idem tempus] Hoc ad bellum Iugurthinum non pertinet, sed causam ostendit, quare secundo Marius consul factus est. [Male pugnatum] Hoc enim dicit, quia Q. Seruilius Cæpio consul, & M. Manlius proconsul à Gallis, & Cimbris, victi, proelio castrisq. binis exuti sunt, militum millia octingenta occisa, calonum, & lixarum quadraginta millia, bona Q. Cæpionis, cuius temeritate clades accepta est, publicata sunt, imperium ei abrogatum est. [Illique & vsque demum ad nostram memoriam R. sic habuerunt, alia omnia virtuti suæ prona esse, cum Gallis, pro salute, nō pro gloria certare] Galli semper bellicosissimi fuerunt, & sæpe R. bello superarunt, denique aliquando urbem ipsam Romam ceperunt, præter Capitolium, vnde nunc Sal. dicit, Et illi R. qui eo tempore fuerunt, quo victi sunt duces nostri à Gallis, & etiā qui secuti sunt vsque ad tempora nostra hanc opinionem habuerunt, Romanos ceteras gentes bello superare, & subigere posse, præter ipsos Gallos, nam cum ipsis Gallis Romanos cer

tare pro salute magis, quam pro gloria .i. certare cum Gallis, non vt eos subigant, sed ne ab ipsis subigantur. Ille pro salute pugnat, qui pugnat, vt se defendat, ne alterius imperio subiciatur, ille vero pro mundi gloria pugnat, qui pugnat, vt alium suo subiciat imperio, ergo pugnat pro salute, est pugnat ex necessitate pro libertate sua, ne alterius ditioni, & imperio subiciatur. Pugnat pro gloria, est pugnat non pro necessitate, sed vt alios suo imperio subiciat, & ita gloriam suam augeat. [Illic] .i. Romani, qui illo tempore fuerunt, quo victi sunt P. Scipio & Manlius duces nostri à Gallis. [Et vsque ad nostram memoriam] .i. R. qui postea secuti sunt vsque ad tempora nostra. [Sic habuerunt] .i. sic existimauerunt, sic putauerunt. [Alia omnia virtuti suæ prona esse] .i. alia omnia virtute sua vinci posse, nam illud dicitur pronum virtuti meæ, quod virtute mea domatur, & vincitur. [Alia omnia virtuti suæ prona] .i. facilia, & proclina virtuti Romanæ, ac si diceret, Romani existimauerunt hoc, videlicet alias omnes gentes, præter Gallos, virtute sua vinci, & domari posse, sed Gallos gentem esse, cum qua dimicandum sit, non vt eam subigant, sed ne ab ipsa subigantur. [Ea tempestate] Ex eo tempore omnis spes, & opes ciuitatis in Mario positæ sunt. Lector memento scriptum esse in Iugurthino, Deinde postero die per Saritiam legem, sententijs exquisitis, in editione accipitur. Vbi mendacium tollendum est, & legendum, per Saryram legem, non per Saritiam, nam lex Saryra est, auct. Diomedes grammatico, quæ vno rogatu multa. f. & varia comprehendit, vt vultis, iubet ne, vt cum Iugurtha bellum componatur, elephantos tradat omnes, transfugas reddat vnuerfos.

Q V A M retulisse sua) Quam in re sua esset. [In promptu] In manibus. [Copiam] Facilitatem habendi. [Disceduntur].i. ad castra sua. [Tamen] Quamuis tam diu cogitasset. [Insidiaribus].i. Syllanis. [Male] Infeliciter. [Marius] Hoc videtur factum contra Romanorum legem, vt Marius absens fieret consul, quod non affectus est Caesar. [Qui] Deuictis Gallis triumphum cupiebat, & tunc forte comitorum dies erat, ergo volebat vt absens consul fieret, vt etiam triumphare posset, quod postquam vtrunque assequi non potuit, spretio triumpho, consulatum ei decretum est, sed superius visum est Marium consulem, & forte fuit confirmatus vt in sequenti anno consulare imperium haberet, & ita triumphauit, quia non est ingressus Rom. ad consulatum petendum.

G L A R E A N V S.

N O N in gratia habituros) Codex vetulus, habet in gratiam, quod quia vetustum est, & hic auctor, antiquitatis imitator, talia quæpiam affectasse videri poterit, non est in omnino reiiciendum. Habituros, autem puto à sciolis introductum, p. Habiturum. Soldus inepte legit, Ingratos abiuros adeo accipit non attentum aspirationis omisso. [Amicitiam, foedus, Numid. partem, &c.] Fortassis aduentura, plurali numero, genere neutro legendum, habet enim hoc peculiare hic auctor, vt in Catilina, Huic ab adolescenti bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis grata fuere; sed iudicet Lector. Paulò post, Lenitor, & ex voluntate Syllæ legit vetulus codex. Aldinus coniunctionem. Et susulit. Alius autem codex habebat: Lenitor, & ex voluntate Syllæ omnia se facturum promittit, atque ita legit Badius. Ego nihil definio. [Neque hominem nob. non sua ign. cap.] Extremum verbum neque vetulus, neque Aldinus codices habent, sed siue ponatur, siue omittatur, certe Captum, vel quid dissimile desideratur ad plenum sensum. Ac statim. [Immutata voluntate, &c.] Hoc, Immutata voluntate, referendum est ad illud superius dictum: Hæc Maurus secum ipse diu voluens tandem promisit. Nam habebat tunc in animo, vt Syllam Iugurtha traderet. Hic contra in animo habet Iugurtham tradere Syllæ. Ideoque adhibitis amicis, non herede quibus libet, sed quibus fidebat, ac remotis ceteris, quibus non fidebat. Haud scio intellexerit ne quisquam commentatorum hunc locum. Paulò post, Patefecit quidam habent codices, vbi alij Patefecisse legunt, repetito à superioribus verbo, dicitur. [Per idem tempus aduer. Gall. &c.] L. Florus Liuji racemator, lib. 67. ex eodem ait, bello aduersus Cimbro male ab his ducibus pugnatum esse, non autem aduersus Gallos, vt hic Sal. perhibet. Sanè Cimbrī Germani sunt, quorum Chersonesus est in extremo Germaniæ angulo Septentrionem versus, vt præter alios auctores etiam Ptolemaus meminit. Videtur itaque Salust. Liuio contrarius in historia. Sed id sciendum, Liuuium per totam Romanam historiam iniquum Gallis fuisse, haud scio qua de causa, cū esset homo ipse in Gallia natus. Sed hercle ad Antenorem maluit referre Patauinorum originem, quam

MARL

quam
Venc
bus He
stio est
rerum
rum au
& dilig
tium T
telles, v
ne Rhe
runt, v
rum l
prof, e
depinx
ceit no
hic men
rum be
bellato
bri tanc
mum H
xime T
est idem
tinis, t
malo ex
sialiam
tius loq
etum ad
veritate
eur: Ba
vseon, v
dno vbi
dnt v d
nquos m
dnt d d
vnt v r
vnt v r
Herem
hunc in
gentem
riscos, &
rimo lo
confata
Helueti
genos, e
ni. Hæc
ab hoc l
in in Th
uetios, a
tes. Por
nijs con
motos, r
lis. f. Cir
Vniuers
dixi, exe
pulos est
te Cimbr
eiusdem
vnt v r
gnam au
cernant
Hic de
interpre
uetios e
Cimbro
fuetudo
quam in
setur. Pa
quæ apu
luiti, qu
qualis ad
tione ve
ostendit
non pro
gat. Cu
aduentu
quisquis

Iugurtha. [Ille]. f. Aspar proficiscitur lætus in castra Iugurthæ. [Deinde ipse edoctus ab illo]. f. Iugurtha cuncta quæ ageret de beret, redit ad Bocchum itinere proferato. i. accelerato, redit dico post diem octauum. i. octauo die, postquam abierat. Et est ut dixi locutus Salustiana, & nunciat ei. f. Boccho, Iugurtham cupe reficere omnia quæ imperarentur, sed sup. nunciat Iugurtham cōdicere parum Marii, & sup. nunciat Iugurtham dicere, pacem fuisse sepe conuentam. i. pactam & initam frustra cum imperatoribus Romanis, ut cum Calpurnio Bestia, & Aulo fratre Albini consulis. namq. senatus vtranque pacem rescidit & irritam censuit ut visum est, item cum Metello, sed eam ipse Iugurtha irritam fecerat. [Ceterum si Bocchus vellet consultum]. i. bene prospectum esse amobus. f. ipsi & pacem ratam. i. stabilem, daret operam ut cōueniretur in colloquium, vna. i. simul, quasi de pace. f. locuturi sint & traderent sibi, ibi Syllam, vnde patet q. incidit in foueam, quam fecit, & dicebat cum. i. postquam habuisset in potestate talem virum. f. Syllam, fore tunc vii. i. ut Fœdus fieret iussu S. ac P. R. & dicebat neque hominem nobilem. f. Syllam captū non suo ignauia sed ob remp. relictum iri. i. relinquendum esse à senatu in potestate hostium. [Hæc Maurus secum &c.] Vbiq. inducit Bocchum minus fidum P. R. sed metu potius quam favore in vota Syllæ concessisse & Iugurtham, dolo circumuentum illi tradidisse. Vnde dicit. [Maurus ipse]. f. Bocchus rex Maurorum [ibentius autem Maurus dixit] quam Bocchus, quia vis est in eo q. Maurus erat, sunt enim Mauri ut Numidæ inconstanti fide, non in eo q. Bocchus nominatus, voluens. i. agitans & discutiens secum. i. animo suo sine arbitrio, diu hæc. f. dicta Asparis ex mandato Iugurthæ, promisit tandem. f. facturum. i. Syllam Iugurthæ traditurum. [Ceterum]. i. sed, nos parum comperimus. i. cōpertum & exploratum non satis habemus an. f. Bocchus sit cunctatus. i. immoratus vt dubius quid responderet, dolo. i. per dolum Aspari & per eum Iugurthæ maiorem spē faceret. [Si enim statim concessissent videri potuisset id non facturus vbi difficultatem rei cognosceret, aut ideo promittere vt pactum cum Syllæ celaret] an in rei. i. de factio & in rei veritate vt dicunt: alij legunt an vere. f. sit cunctatus: sed voluntates regie. i. regum, vti. quem admodum sup. sunt vehementes plerumque. i. frequenter, sic sup. sunt mobiles. i. inconstantes: & ipse. i. ipsemet voluntates regū sunt sæpe aduersæ. i. contrariæ sibi. f. ipsi ita vt quid prius placuit postea displicat. Postea. i. deinde Bocchus appellare. i. appellabat, modo. i. interdum Syllam, modo. i. interdum legatum Iugurthæ videlicet Asparem, in colloquium vti. i. vt, cōueniretur. i. cōcordia fieret & consensus inter eos de pace, & hoc tempore & loco constituto. f. vtrisque: & habere. i. habebat, hoc est tractabat benigne supp. ambo, & polliceri, pollicebatur tradere Iugurtham, & Iugurthæ legato tradere Syllam. Roges quomodo ergo idem? sed scies idem non numero sed specie: hoc quid vterque optabat, aut quid vtrique pollicitus erat: aut idem. i. traditione: sed non eiusdem. Illi. f. tam Syllam, q. Aspar esse. i. erant legi pariter. i. pariformiter, ac pleni bonæ spei: quia de exitu optato belli, sed Maurus. f. Bocchus amicis adhibitis. f. ad consilium: ac statim. i. paulo post, ceteris. f. omnibus amotis à se, & hoc voluntate mutata dicitur agitauisse multa secum. f. cum se solo in animo suo ea nocte quæ fuit proxima. i. proxime præcedens, ante diem decretum. i. constitutum colloquij. i. ad colloquium habendum cum Syllæ dicitur dico agitauisse existens varius vultu ac motu corporis: pariter. i. pariformiter: atque animo. i. sicut animum varium: ita & corporis motum habebat, varium. i. inconstantem, q. f. occulta. i. secreta pectoris ipso tacente. i. non indicante, patefecit. f. ipse Maurus patefecit immutatione oris. i. vultus. In. i. q. q. varius: iubet poltremo Syllam accersiri. i. vocari ad se, & tendit Numidiæ. f. Iugurthæ insidias ex sententia. i. voluntate & arbitrio eius. i. Syllæ, quia sciebat q. Syllam prodito, Marius ac Senatus nō desisteret: prodito autem Iugurtha nullum fore ultorem, & ita metu victus Syllæ concessit. Deinde. i. postquam dies addicta colloquio habendo aduenit, & nunciatum est, ei. f. Bocch. Iugurthæ esse haud longe, ipse Bocch. prorexit obuius. f. Iugurthæ cum paucis amicis & cū quaestore nostro. i. Romano. f. Syllæ, quasi causa honoris. i. honorificetæ, in tumultum. i. collem facillimum visum. i. vt videatur, insidiantibus. Numidæ. f. Iugurthæ. accedit eodē. i. ad eundem tumultum: cum ple. necessarijs suis, cum quibus de pace ageretur existens inermis, vti. i. veluti erat dictum. i. constitutum, ac statim. i. paulo post signo dato. f. à Boccho, aut Syllam in vaditur vndique. i. ex omni parte simul ex insidijs, Iugurtha tra-

ditur victus Syllæ & deductus est ab eo ad Marium, & ceteri ob truncati sup. sunt. [Per idem tempus] Interponit digressionem non ineptam alterius belli propterea quod eodem tempore cōtigit, simulq. candide attestatur gloriam militarem in Gallis ea tēpestate fuisse, & Romanos Imperatores ab eis victos, vnde et prius dixit, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Et Iulianus attestatur nullum bellum olim feliciter gestum sine Gallo milite. Pugnatum autem fuerat male à Q. Cepione, & C. Manlio, vt in fine huius particulæ latius explicabo simulq. de Iugurthæ exitu vitæ. Ordo autem est. Pugnatum est male. i. infelicitè, & cum malo pugnantium per idem tempus. f. quo bellum Iugurthinū gerebatur in Numidia, ab duobus nostris. i. Romanis. f. ab Q. Cepione, & C. Manlio pro consulib. Quidam aut legunt P. Scipione, sed male, vnde L. Florus in Epitomatibus Livianis in li. 67. Caius Aurelius Scæurus fuso exercitu à Cimbris captus est, & cū in consilium ab ijs. vocatus deterreret eos ne Alpes transiret Italiā periturus, eo q. diceret Romanos vinci minime posse à Bolo rege feroci iuvene occisus est. Ab iisdem hostibus C. Mālius, & Q. Seruilus Cæpio pro cōsules victi proelio, caltrisq. binis exuti sunt. Octoginta millia militum occisa, Calonum ac lxxx. xl. millia. Secundum populum R. iussione, Cepionis cuius temeritate clades accepta erat, omnia bona publicata sunt: primoq. post Regem Tarquinium Imperium ei abrogatum. In triumpho C. Marij ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filijs & in carcere necatus. Marius triumphali veste in Senatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eiq. propter Cimbrici belli metu continuatus per complures annos magistratus est Consulatus secundo & tertio absens Consul creatus, quartum dissimulante captans consecutus est, Cimbris vastatis omnibus quæ circa Rhodanum & Pyreneum sunt per saltum in Hispaniam transfressi, ibiq. multa loca populati, à Celtiberis fugati sunt, reuersiq. in Galliam bellicosis quidem se Teutonibus coniunxerunt. Et in lib. sequentem Antonij prætor in Sicilia maritimos prædones, per secutus est. C. Marius Consul summa vi oppugnata à Teutonibus, & Ambronibus castra defendit: duobus deinde prælijs circa Aquas Seltias eos hostes deleuit, in quibus castra tradidit hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens Quintum Consul creatus est, triumphum oblatum donec Cimbrōs vincere distulit. Cimbrū repulso ab alpiibus fugatoq. Q. Catulo Procōsule qui fautes Alpiū obsederat ad flumen Athesim castellū editū infederat, reliqueratq. vbi virtute sua explicata fugientem pro consulem exercitumq. prosecuti in Italiam traiecerunt, iunctis eiusdem Catuli, & C. Marij exercitibus prælio victi sunt ab eis: in quo castra traduntur hominum cxx. millia, capta lx. Marius totius ciuitatis consensu receptus pro duobus triumphis qui offerebantur vno contentus fuit. Primores ciuitatis qui aliquantulum vt nouo homini ad tantos honores euecto inuiderant, consensu tam ab eo remp. fatebantur. Hæc illic. Quia vero e Gallis profecti erant, eos Gallos censet. [Quo metu omnis]. i. tota Italia. i. populus Italiae contremuerat. Et illi qui tunc viuebant, & deinde omnes Romani vsque ad nostram memoriam habuerunt. f. opinionem. i. censuerunt sic, omnia alia esse prona. i. obedientia, & facilia victu virtuti suæ, & certare. i. certantulum esse cum Gallis pro salute. f. seruanda defendendo: veni pro gloria. f. quaerenda per inuasionem. [Sed postquam] Redit ad historiam coeptam. Sed postquam nunciatum est bellum cōfectum. i. finitum esse in Numidia & Iugurtham adduci victum Romam, Marius est factus. f. secundum Consul absens, & Gallia prouincia est decreta. i. decreto addicta ei. [Isq.]. f. Marius triumphauit, cal. Ian. supp. cum magna gloria, vt iam ex Floro recitauimus. [Et spes, atque opes ciuitatis]. f. Romanæ: fitæ. i. positæ, seu locatæ erant in illo. f. Mario, ex ea tempestate. i. post eam tempestatem, quia victis Cimbris, tertium Romæ conditorem Marium P. R. appellabat, vt auctor est Plutarchus. Actum siquidem de Imperio fuisset, nisi Marius illi seculo contigisset.

De morte Iugurthæ inueni Epigrama sequens: in quo obijssè dicitur in carcere: sed puto necatum fuisse, vt de Lentulo, & socijs coniurationis visum est: nam id Florus quoque attestatur.

Nosse cupis vulgo non cognita fata Iugurthæ,
Vt Plutarchus ait, carcere clausus obis.

C. Crispi Salustij de Bello Iugurthino, Finis.

Orationis

I
te
o
M
lusi
anim
dir,
Aem
buit
orati
se di
stius
na
viti
Etu
dam
qua
queat
a Cic
alie,
ca ex
tem i

C
IN

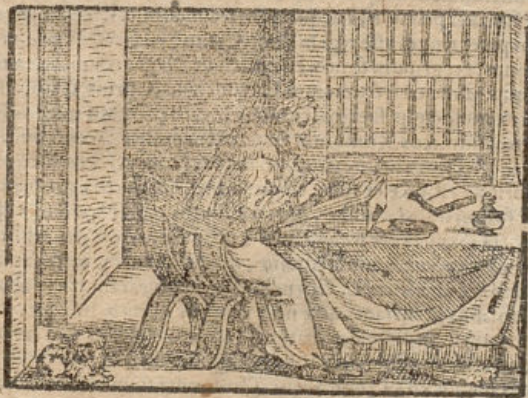
C
IN

C
IN

tem co
quos i
cuique
gition
les hab
pissim
Tulliu
dine it
ri clari

Orationis huius, & eius qua huic Cicero respondet,
Argumentum.

ILLUD Vsu venire solet, ut inimicitia grauiore sint inter eos, qui amici aliquando fuerunt. Quales fuerunt inter Syllam & Marium, inter P. Sulpicium & Q. Pompeium, inter Ciceronem & Clodium, inter eundem Ciceronem & M. Antonium. C. Salustium Ciceronis amicum fuisse, satis constat ex historia belli Catilinae, in qua Ciceronem Salustius commendat. Salustium familiarem suum Q. Cicero in libro de Diuinatione primo appellat. Inter eos orta sunt inimicitia, quia T. Annius Milo Salustium in serui habitu in adulterio uxoris suae, filiae Syllae, deprehensum locus cecidit, & cum dedisset pecuniam, dimisit, ut est apud A. Gellium cap. xvij. lib. xvij. & Seruium lib. commentariorum in Aeneid. Virg. vij. Eam ob rem Milo factus est Salusti inimicus, multaq; Salust. trib. pl. occiso P. Clodio in Milonem habuit conciones. Ut est apud A. Cononem Padianum. Cum Salustio Milonis causa Cicero inimicitias suscepit. Is enim in orationem pro Milone, inimicitias potentum pro eo Milone se appetiuisse, eiusq; inimicorum armis corpus ac vitam obtulisse dicit. Cum igitur Cicero & Salustius inimici essent, inter eos in senatu dissensio etiam contumeliosa fuit. Quocirca Salustius ex tempore hanc orationem in Ciceronem habuit, cui Cicero itidem ex tempore respondet. Orationes sunt demonstratiuae. Acerbam enim vituperationem utraque continet Ciceronem Salustius vituperat à vitij pueritia & adolescentia, à vitij domesticis, à domo in qua habitat, à consulatione perniciose gesto, à coniuratione Catilinae, à quaestione de coniuratis facta, à iactatione, à leuitate. Vti proemio vsus non est, ita nec conclusione vititur, quamuis inchoanda orationis ratio quaedam fuerit, nullus tamen fuit desinendi modus. Est tamen quod coniectam Salustium plura non dixisse, quod ad ea solum qua in oratione extant, Cicero respondeat. Ita autem respondet Cicero, ut alia refutet, alia aut similia in inimicum retorqueat cumq; nouis quibusdam infamet. Quamuis Cicero orationes scribere solitus sit, postquam eas habuerat, hanc tamen à Cicerone scriptam non arbitror, sed à notarijs quibusdam, cum diceretur, exceptam, quod tam absoluta non sit, quam alia, quas ipse edidit. Haec orationes multis in locis mendosa erant, sed nos adiuti vetusto quodam e diui Victoris bibliotheca exemplo, aliq; annis abhinc quadraginta Venetijs impresso, & Laurentij Vallae elegantijs, multa restituumus. Haec autem inter Salustium & Ciceronem contentio fuit post necem C. Caesaris.

C. CRISPI SALUSTII
IN M. T. CICERONEM ORATIO.

CRAVITER, & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi ista tua petulantia uti, sed cum in te neque modum, neque modestiam vllam animaduerto, respondebo tibi; ut si quam male dicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem, P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiae locum? an apud P. R. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique & sceleratissimo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia P. R. defendit: atque, in hoc ordine ita moderatur, quasi vnus reliquus ex familia viri clarissimi Scipionis Africani, ac non reptitius, acci-

tus, ac paulò ante insitus huic vrbi ciuis. An vero M. Tulli facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisse? an scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae iactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum (ut opinor) splendor domesticus tibi animos tollit, vxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior atque obsequentior, quam parenti par est. domum ipsam tuam vi & rapinis funestam, tibi ac tuis comparasti, videlicet ut nos commonefacias, quam conuersa resp. sit, cum in ea domo habitares homo flagitiosissime, quae P. Crassi viri consularis fuit. Atque haec cum ita sint, tamen Cicero se dicit in eòcilio deorum immortalium fuisse, inde missum huic vrbi ciuibusque custodem absque carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit, quasi vero non illius coniurationis causa fuerit confusus tuus, & iccirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed (ut opinor) illa te magis extollunt, quae post consulatum cum Terentia vxore de rep. consuluisti: cum legis Planciae iudicia domi faciebatis: ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas, cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam aedificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniae proximus, is aut domum tuam oppugnatam venerat, aut insidias Senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quae si tibi falsa obijcio, redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, quae ex pecunia domum paraueris: Tusculanum & Pompeianum infinito sumptu aedificaueris, aut si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine & visceribus ciuium paraueris? Verum (ut opinor) homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius virtutem imitatur: eò

temnit similitudinem hominum nobilium, remp. caram habet, neque terrore, neque gratia commouetur. illud vero amicitiae tantum, ac virtutis est. animi imò vero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus memini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissima, gula immensa, pedes fugaces: quae honeste nominari non possunt, in honestissima. Atque is cum eiusmodi sit, tamen audeat dicere: O fortunatam natam me consule Romam. Te consule fortunatam Cicero? imò vero infelicem, & miseram: quae crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est: cum tu perturbata rep. metu percussos omnes bonos parere crudelitati tuae cogebas: cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant: cum tu sublata lege Porcia, erepta libertate omnium nostrum, vitae necisque potestatem ad te vnum reuocaueras. Atque parum est, quod impune fecisti, verum etiam commemorando exprobras: neque licet obliuisci seruitutis suae. Egeris oro te Cicero, perfeceris * quilibet: satis est perperos esse. etiam ne aures nostras odio tuo onerabis? etiam ne molestissimis verbis insectabere? Cedant arma togae: concedat laurea linguæ. Quali vero togatus & non armatus, ea quae gloriaris confeceris, atque inter te Syllamque dictatorem praeter nomen imperij quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit: Iupiter optimus maximus in concilium deorum admisit: Italia exulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paulos, Fabios, Scipiones superasti: quem tandem locum in hac ciuitate obtinas? quae tibi partes reip. placeant? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. quo iure cum de exilio tuo Dyrrachio redijsti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas eorum nunc potentiae fauces? qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes ac furiosos vocas? Vatinij causam agis? de Sextio male existimas? Bibulum petulantissimis verbis laedis? Laudas Caesarem? quem maxime odisti, ei maxime obsequeris? aliud stans, aliud sedens de Repub. sentis? his maledicis, illos odisti, leuissime transfuga, neque in hac neque in illa parte fidem habens.

IN C. CRISPI SALVSTII ORATIONEM
in M. Tullium Ciceronem, Francisci Syluij
Ambiani Commentarius.

RAVITER & iniquo animo,) Quae in nos ab inimicis per contumeliam dicuntur, si nos contemere significemus, inimicos afficiunt grauius. [Iudicio]. i. consilio & sana mente. [Morbo animi]. i. temere, & quadam insania. [Petulantia] Petulantia, vt ait Sex. Pompeius, à petendo dicitur. M. Tullius de Rep. lib. 4. Ita quae à petendo petulantia, à procacando. i. procacando procacitas nominata est. Est autem petulantia, vt ait Non. Marcellus, improbitas. Cic. de Orat. lib. 2. Illud assequor, vt si quis mihi forte maledicat petulans aut sane insanus esse videatur. Hoc in loco petulantia pro ea, improbitate, & ira vt dicam, maledicentia dici videtur Laur. Valla lib. iij. proteruiam

esse dicit contumeliam leuiorem, procacitatem maiorem, petulantiam maximam, id vt probet, hunc Sal. locum, multosque ex proxima Cic. oratione locos citat. Apud quem hunc locum ita lego, Si te scirem iudicio animi magis quam morbo petulantia ista vti. [Sed cum in te neque modum]. i. maledicendi finem & mensuram. [Neque modestiam vllam animaduertio]. i. temperantiam. [Male dicendo] Duas esse voces Valla lib. iij. significat, veluti cum dicimus, male opto, male precor. Idem scribit, male audire esse infamari crimina sua audientem, cuius contrarium est male dicere, citatque hunc Salvstij locum. [Voluptatem cepisti] vt Cic. lib. epist. fam. iij. Hoc velim tibi persuadeas, si rationibus meis à te prouisum esse intellexero, magnam te ex eo, & perpetuam voluptatem esse capturum. Capere laetitiam, detrimentum, & dolorem dici alio loco probauimus. Amittere voluptatem dici ex hoc loco est attendendum. [Vbi querat? quos implorem?] Addubitatio est, qua in augenda re vt solemus. [Largitionibus] Largitionem fere in mala re Cic. quoque vsurpate solet, vt sit aut prodigalitas, aut id quod datur hominibus in corruptelam, vt testibus. vt iudicibus. [Se ipse ac fortunam suas venales habeat.] Huic dissimile non est illud Iugurthae dictum, qui cum Roma cederet, quo euocatus fuerat. O urbem inquit, venalem, & cito perituram, si emptorem inuenerit. auctor est T. Liu. lib. 64. [Leges iudicia P. R.] In alio cod. scriptum est, Leges iudiciaque: in alio, Leges iudicia, rep. [In hoc ordine] Senatorio. [Reptitius] Magis placet vt reptitius legatur, quam vt in alijs codicibus reptitius. Cicero enim in villa quadam prope Arpinum se natum dicit, in lib. de Legib. ij. Quia tamen erat ex municipio, cuius Rom. erat. Omnibus enim municipibus duae erant patriae, vna naturae. i. loci, in quo quis natus esset, altera ciuitatis. vt Cato cum esset Tusculi natus, in P. R. ciuitatem suscepit. Reptitium dicit, quod tanquam serpens humiliter in Rom. ciuitatem irrepserit. L. Torquatus in P. Sylla accusatio- ne Numam primum, Tarquinium secundum, & Ciceronem tertium peregrinum esse regem dixit. Cic. in Syllae defensione, vt regem, ita peregrinum se non esse ostendit. Negat cuiquam ex municipijs id esse obiectum, cum Coruncanus, Curius, Cato, Marius ex municipijs fuerint, cumque hi duo proximi multos habuerint inimicos. Romulum Arpinatem postea Cic. Salust. appellat. [Accitus]. i. euocatus, non natus. [Institus] Translatio ab arboribus est, quae ex solo, in quo innata & nutrita sunt, in aliud solum transferuntur, & vt ita dicam transplantantur. [A pueritia vixisti] Haec scelera quae Tullio Salust. obicit, arbitror esse ex vituperandi consuetudine, magis quam ex certo animi iudicio. Vt Cic. dicit, L. Cornelio Balbo obiectam esse ab accusatoribus luxuriam, quae non crimine aliquo libidinis, sed communi maledicto notabatur. Quis enim haec in Cic. credat, quae in alijs reprehendere solet? [Quod alteri] In cod. sancti Victoris melius est, Quod alicui. [Immoderatam eloquentiam] Aduersarij eloquentiam Cic. commendat, quo nomine eam auditoribus facit suspicionem, vt pro P. Quintio non nihil se dicit commoueri, ne se Q. Hortensij eloquentia in dicendo impediatur. Ne igitur Cic. responsioni credatur, insinuat. [Apud M. Pisonem] Cic. in lib. de Cl. orat. declamantem se quotidie cum M. Pisonem & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo commentatum esse dicit. Hunc Pisonem Cic. pro Cn. Plancio nobilissimum hominem, innocentissimum, & eloquentissimum appellat. Hic in lib. de Fin. iij. familiarem suum appellat & libro quinto facit eum disputantem de secta Peripateticorum. [Flagitiose venditas] Cui ob patrocina grandem pecuniam accipis, Mercenarium patronum hunc postea appellat. [Splendor domesticus]. i. infamia domus tuae. Ironia est. [Tibi animos tollit]. i. te superbum facit, vt in me sis tantum petulans. [Vxor sacrilega] Terentia Ciceronis vxor non inerte ingenij, audax & ambitiosa fuit, vt in Ciceronis vita Plut. scripsit. Cic. lib. epist. ad Att. xj. scripsit ex Philotimo auditum esse, Terentiam scelere quaedam facere. Ea autem vixit annos 117. vt ait Plin. lib. vij. [Periurij delibuta] Melius in alijs codicibus est, nobilitata. Nobilitatum. n. tum in malam partem dicitur, vt in lib. de off. ij. Testis est Phalaris, cuius praeter ceteros nobilitata crudelitas est. [Filia matris pelfex]. i. Tullia filia tua, cum qua tu concubuisti. [Vi & rapinis]. i. pecunia flagitiose comparata. Nam paulo post dicit, sanguine & miserij ciuium Ciceronem emisse donum. [Quam conuersa sit respub.] In codice alio scriptum est, Quam conuersa res sit. [Cum in ea domo habitares, &c.] Odiosum enim est, cum à pretereuntibus dicitur, O domus antiqua, quam dispari domino dominaris. Ciceronis domus in Palatio fuit, eam P. Crassi antea fuisse, hic Salvstius dicit, Post Ciceronem fuit Censorini, vt ait Velle

* quodlibet:

Velle
fuit, vt
dum el
laro ha
Budzu
ginta n
obijcie
fatore
Q. Me
fator
ad al
telas
id die
tent. [C
data le
tionem
lio nec
Saep
oppres
in grat
rit, App
A. Clu
naunt
tuus) V
pullum
cio Cic
sulatun
Sal. scri
male di
reip. a
ce, vt
exilio r
lenta e
vxoren
tis, &c.
lege Pl
tem, pla
riam di
nus trib
qua fuf
sulatu
inquire
bi aliu
Tuscul
vt Pom
L. Sylla
terat).
lumina
tionis, n
ceperis
paruum
compar
& Pom
rijs ciu
ueris).
bus aur
tertio c
à P. Syl
millia a
xij. [In
& quinq
maxim
tam am
ambit
lentiam
modum
nio, au
ex patri
tur, ex
interrog
imitatu
ta accep
ret, sept
cultatu
publicu
tuisset,
cito diu

Velleius Paternus. P. Crassus vir amplissimus Scauola frater fuit, ut ait Cic. in lib. de Orat. i. Haud ideo an L. Crassus scribendum esset. Lenim Crassus orator magnificam domum in Palatio habuit, quæ & hereditate obuenerit, ut ait Plin. lib. 17. Hinc Budæus lib. de Alie iij. sexages festerium. i. centum & quinquaginta millibus aureorum nostrorum habitasse dicit. Ut Cic. Sal. obijcit, q. in domo P. Crassi habitare, ita L. Corn. Balbo ab accusatore obiectum Cic. dicit, quod Tusculanum possideret, quod Q. Metelli, & L. Crassi fuerat. Illud, inquit Cic. nesciebat accusator, prædiorum nullam esse gentem, eaque emptioibus sæpe ad alienos homines, sæpe ad inimos, non legibus tanquam tutelae peruenire. [In concilio deorum immortalium fuisse] Vbi id dicit Cic. legere non memini, nec puto esse in libris ijs, q. extant. [Absque carnificis nomine]. i. sine vlla crudelitate, si emendata lectio est. [Ciuicis incommodum] i. Catilinæ coniurationem, ob quam ciues alij in carcere iugulati sunt, alij in prælio necati, alij exilio se multauerunt. [In gloriam suam ponit] Sæpe enim gloriatur Cic. quod hanc coniurationem Consul oppresserit. [In gloriam suam ponit] Hoc dixit, quemadmodum in gratiam ponere dixit lib. Ep. Fam. 8. Si quid quod opus fuerit, Appio facies, ponito me in gratiam. Idem tamen dicit pro A. Cluentio, ponere in culpa, Omnes qui Oppianicum condonarunt, in culpa sunt ac suspicione ponendi. [Fuerit consulatus tuus] Videtur significare Sal. Catilinam ad coniurationem impulum fuisse, quod videret in consulatus adeptione sibi patrio Cic. hominem nouum prepositum fuisse. Sed certe ante consulatum Cic. mandatum, Catilinæ coniuratio caput, ut idem Sal. scribit in bello Catilinario. [Te magis extollunt] Ve mihi male dicas. [Cum Terentia vxore de sep.] Terentia curarum reip. a Cic. facta est participans magis quam ipse ab ea domestice, ut ex Cic. sententia Plur. scribit. Haec a Cic. postquam ab exilio redijt repudiatam, idem scribit, q. molesta nimis, & turba lenta esset, quam postea Salust. & p. tremo Messala Corvini vxorem duxerunt. [Cum legis Plancia iudicia domi fatiebatur, &c.] Plancia, non Plancia legi debet, ut Sal. dicit, Catilinam lege Plancia interrogatum a L. Paulo. Ut autem eandem, & contem, plautium, & plostrum dicimus, ita legem Plautiam, & Plotiam dici inuenias. Est autem lex Plotia, quam M. Plotius Syllanus trib. pl. tulit de vi, que est in eos, qui temp. oppugnent, de qua fufius scripsimus in Milanianam. Cic. postquam abiijt consulatu, a senatu mandatum est, ut qui in coniuratione fuissent, inquireret. Eos igitur lege Plotia Cic. interrogabat. [Cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam edificabat] Tusculana villa dicta est, quod in agro Tusculano edificata sit, ut Pompeiana, quod in agro Pompeiano. Villam Tusculanam L. Sylla ante Cic. possedit, ut ait Plin. cap. vi. lib. xxij. [Nihil poterat] i. pauper erat. [Calumnie proximus] i. crimini, aut calumnie i. u. i. maliciose mendaci infamationi. Fortasse coniurationi, non calumnie scribendum sit. [Quantum patrimonij acceperis] Significat Sal. Cic. paruum patrimonium accepisse, & paruum ex accusationibus, & defensionibus quantum fecisse, comparatione pecuniarum eius, qua domum emerit, Tusculanum & Pompeianum edificauerit. Vnde colligit ex sanguine, & miseris ciuium tantam pecuniam comparatam esse. [Domum para ueris] i. emeris. Ciceronem non minoris quinquaginta millibus aureorum coronatorum habitasse, Budæus in lib. de Alie tertio colligit. Ea, ut arbitror, domus est, quam ut emerit Cic. a P. Sylla, qui tum reus erat, vicies festerium. i. quinquaginta millia aureorum mutuo accepit, ut est apud A. Gel. cap. xij. lib. xij. [In finito sumptu] Cic. Tusc. æstimatum fuisse xij. millibus, & quingentis aureis, Budæus scribit de Alie lib. iij. [In finito] i. maximo. Ut in oratione Cic. pro M. Cælio: Nunquam Cælius tam amens fuisset, ut si se iste infinito ambitu commaculasset, ambitus alterum accusaret. [Cui potest esse dubium, quia opulentiam istam, &c.] Argumentum ex remotione est, ad hunc modum: Pecuniam habuisse infinitam: igitur, aut ex patrimonio, aut ex libris, aut ex sanguine, & miseris ciuium, sed non ex patrimonio, neq. ex libris tantam habere potuisti, relinquitur, ex sanguine, & ex miseris ciuium, eorum quos lege Plotia interrogasti. [Ex M. Crassi familia] Ironia est. [Eius virtutem imitatur] Crassus, n. ex paterna hereditate tantum trecenta talenta accepit, prius tamen quam aduersus Parthos exercitum duce ret, septem millia, & centum talenta coëgit, quamuis Herculi facta cultatum suarum partem decimam consecrasset, P. R. epulum publicum dedisset, & minas ternas in singula ciuium capita contulisset, auctor est Plur. in eius vita, ubi scribit qua ratione tam cito diues factus sit. [Remp. charam habet] In codicibus alijs

metius scriptum est, P. R. curam habet. [Amicitia tantum ac virtus est] Melius lego in codicibus alijs, Amicitia tantum ac virtus est. Perseuerat autem in Ironia. [Supplex inimicus, amicus comeliosus] Cic. vocatus in iudicium a Clodio trib. pl. q. contra fas ac maiorem leges de coniurationis causa indicta sup. sumplisset, adeo fracto animo atque demisso fuit, ut proficiente comæ per vicis, & angustis amicis iuxta, & inimicos supplex orauerit, ut sibi adessent. [Mercenarius patronus] Quod mercedis causa reos defendat. Quod idem Hortensio Cic. obijcit de sphinge Verri. Id autem turpe erat. Itaque Cic. ne in talem incidat suspicionem, in Procæmij defensionum causam honestam soler dicere, cur ad defendendum reum accesserit. [A turpitudine vacat, &c.] Vacat turpitudine, & vacat a turpitudine, in eadem te dicit alio loco docuimus. [Pedes fugaces] i. d. propter Cic. exilium. [Audeat dicere, O fortunatam natam me consule Romam] Quint. in xj. scribens de iactatione oratori facienda, M. inquit, Tul. sæpe dicit de oppressa coniuratione Catilinæ, sed modo id virtuti lenat. modo prudentiæ deo & immortalium assignat, plerumque contra inimicos atque obtretractores plus vendicat sibi, erat. n. tuenda, cum obijcerentur. In carminibus vti nam pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni. Cedant arma togæ, concedat laurea lingua, &c. O fortunatam natam me consule Romam. Et Iouem illum, a quo in concilio deorum aduocatur, & Mineruam, quæ cum artes edocuit, quæ sibi ille, & cæcus quædam Græcorum exempla, permisit. Hoc in libris suorum temporum Cic. dixisse, Valla adnotauit. Cic. aut lib. Epist. fam. j. P. Lentulo scripsisse se dicit versibus lib. 3. de suis temporibus. [Natum me consule Romam] Cic. in Inuēt. iij. in Caecil. ostendit diem cum quo deprehensit, & confessi conuicti sunt, velut diem vrbis natalem celebrandum esse. [In tua libidine erant] i. in tua voluntate, & potestate. Nam ut ait Sal. in bello Catil. cum esset coniuratio vulgi rumoribus exagitata, de eaq. ad senatum relatum esset, decreuit senatus, ut consules darent operam, ne quid resp. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum morte R. magistratui maxima permittitur, exercitum parere, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues, domi militiq. imperium atque iudicium summum habere, aliter sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius erat. [Sublata lege Portia] R. veteres morem Græciæ imitari, verberibus animaduertebant in ciues, de eodem summo supplicium sumebant, ut est apud Sal. in oratione C. Cæs. de pœna conuictorum. [Pœna lata lex Portia est, que graui pœna sanxit, si quis verberasset, necasset, ut ciuem Romanum, ut ait T. Luuius lib. x. Lex Portia libertatem ciuium licitori eripuit, virgas. n. ab omnium ciuium Romanorum corpore amouit, ut ait Cic. pro Rab. per duellionis reo. [Nostrorum omnium] Omnium nostrorum a Cic. dici solum, alibi admonuimus. Nostram omnium ex gramaticorum præceptione dicendum esset. [Neq. licet obliuisci] i. non licet P. R. obliuisci seruitutis eius quam te consule seruitus tua. [Egredis oro te] Concessio est. [Oro te] i. quæso. [Etiam ne aures nostras, &c.] i. etiam ne inuis nobis, quos odiosi sunt, & quæ nos audire nolumus, iactabis? Onerabis odio dixit, ut Cic. lib. Epist. Fam. iij. Onerare mendacij: Te autem quibus mendacijs homines leuissimi onerantur? [Cedant arme roge] Quia pacis, & ocij insignis toga est, arma autem tumultus, & belli, Cic. more poetarum locutus hoc intelligi voluit bellum ac tumultum paci atque ocio concessurum, ut ipse explicat in oratione in L. Pisonem, cum Pifo hunc versum reprehendisset. In lib. quoque de Off. in hoc versu inuadi se ab inuidia, & improbi dicit. [Et non armatus] C. Ant. Cic. consulis collega, per M. Pætreium legatum armis Catilinam superauit. Sed quæ Cic. fecit, ea togatus fecit. [Præter nomen imperij] Tu enim consul, Sylla vero dictator erat. [Quem Minerua, &c.] ut de se iactantur Cic. dixit. [Italia exulem suis humeris] Hoc quoque a Cic. dictum arbitror in libris de temporibus suis. Cic. x. exilij sui mensē tāta singulorum læticia, tanto ciuium studio obuiam iterum est, ut, quod ab ipso memoratur, se Romam Italiæ humeris reportatum res ipse superauerit, ut in eius vita Plur. scripsit Glorianti Cic. humeris se reip. de exilio reportatum, Vatinius dixit, Vnde ergo tibi varices? ut ait Macr. lib. Satur. ij. [Romule Arpinas] Romulus fuit Romæ conditor, alterum se conditorem Cic. dixisse videtur, cum dixit Romam se consule natam. Ideo Romulum Arpinatem appellat. [Egregia tua virtus] Ironia est. [Obtines] Id est constanter tenes. [Cui insidias fecisti in ciuitate ancillarum] Ancillarum hoc in loco superuacanea vox esse videtur, nec eam vocem inuenio in codice co, quem an-

nis ab hinc quadraginta Venetijs Philippus Pincius impressit. Ea autem sententia est: Cn. Pomp. fecisti insidias, cum postquam ab exilio redisti, coivisti & secutus es. A nonnullis persuasus Pompeius est, sibi Cic. facere domi insidias. Cic. in oratione pro Domo sua: Desinant, inquit, homines ipsidem machinis sperare me restitutum labefactari posse, quibus antea ita tem perculerunt. Quod enim par amicitiae fuit vnaquam in hac ciuitate coniunctus quam fuimus inter nos ego & Cn. Pompeius? Quis apud P. R. de illius dignitate indutius, quis senatus saepius dixit? Quis tantus fuit labor? quae simulas? quae contentio? quam ego non pro illius dignitate susceperim? Quis ab illo in me honos? quae praedicatio de mea laude? quae remuneratio benignitatis praetermissa est? Hanc nostram coniunctionem, hanc conspirationem in rep. bene gerenda, hanc iucundissimam vitae aequae officiorum omnium societatem certi homines fictis sermonibus & falsis criminibus diremerunt, cum ipsidem illum, vt me metueret, me caueret, monerent, de hac apud me mihi esse vni inimicissimum dicerent. Idem in oratione pro P. Sextio de eodem Pomp. Quem virum studiosum mei, cupidissimum reip. seruandae, domi meae certi homines compositi mouerunt, vt esset cauior, eiusque vitae a me insidias apud me domi positas esse dixerunt: atque hanc ei suspicionem alij literis mittendis, alij nuncijs, alij coram ipsi excitauerunt. [Dyr rhachio redisti] Dyr rhachium fuit vrbs & portus in Epiro, quos in Graeciam appellabant, qui Brundisio soluebant. de hac vrbe alio loco plura scripsimus. Cic. pro Cn. Planco suam profectio nem describens, Dyr rhachium se dicit venisse, inde in Macedoniam perrexisse. Cum igitur redijt Cic. Dyr rhachio redijt. [Quos tyrannos appellabas] Vt C. Caesarem, M. Craff. Cn. Pomp. [Vatinijs causam agis] P. Vatinius Ciceronis inimicum fuisse, constat ex oratione Ciceronis in eum, & ex lib. Macrobij Satur. ij. Eundem Cicero postea defendit & laudauit, vt scribit ad P. Lentulum lib. epist. fam. j. In lib. eandem Epist. v. est epistola, Vatinijs ad Cic. qua se absolutum fatetur. Auctore Val. Max. lib. iij. De ijs qui ex inimicis amici facti sunt. Cicero P. Vatinijs dignitati suae semper infestum duobus pub. iudicijs tutatus est, vt sine vilo crimine leuitatis, ita cum aliqua laude. [De Sextio male existimas] P. Sextius Cic. studiosus admodum fuit. Is in templum Caestoris armatos homines deduxit, quo liberius de Cic. reditu ageretur. A Clodianis exceptus, plus viginti vulneribus concussus, mortuus creditus est. Postea a quodam M. Tullio de vi accusatus. Eum Cic. defendit. De eo quod male existimat Cic. alibi legere non memini. [Bibulum petulantissimis verbis laedis] M. Bibulum Cic. laudat in oratione in Vatinijs telem. Bibulo collegae C. Caesaris consul abrogauit imperium, vt est apud Suetonium in vita Caes. Is domi cum se continisset, eam Bibuli fortunam, quam ille afflictam putaret, omnium triumphis victorijsque Cic. ante tulit; dixitque eisdem esse qui Bibulum exire domo prohibuissent, & qui se coegissent, vt scribit ad P. Lentulum lib. Epist. fam. j. [Laudas Caes. quem maxime odisti] C. Caesarem Ciceroni iratum esse, homines ignari veritatis putabant, eiusque saluti inimicissimum esse P. Clodius dicebat, vt est in oratione pro P. Sextio redisse in gratiam cum Caesare, Cic. dicit in oratione de Prouincijs consularibus, negatque vili de rep. bene merenti se amicum esse non posse. Vbi Caes. laudat, supplicationem quindecim dierum, stipendium, & legatos decem ad eum in Galliam mitti debere decernit. [Leuissime transfuga] A re militari facta translatio est. Transfuga enim est qui liber aut seruus, aut hostis voluntate sua ad hostes transferit, vt ait Sex. Pomp. [Neque in hac, neque in illa parte fidum habens]. i. neque haec neque illa pars tibi confidit. Hanc Ciceronis leuitatem exprobat D. Laberius cum dixit eum geminis fellis federe solitum, vt est apud Maer. lib. Satur. ij.

IN ORATIONEM SALVSTII IN CICERONEM, Glaecani annotationes.

Nihil dicturus eram in haec non tam amaras, quamquam vix quidquam amarius fingi possit, quam pudendas orationes, nisi Quinili. in primis grauis auctor ea citasset nominatum lib. iij. initit. orat. cap. de exordio. De quibus hoc vnum non satis mirari possum, fuerit ne senatus illi, qui tum orbis imperium habuit, tantum ocij, vt vel voluerit, vel potuerit tam friuolas audire aculationes. Cum nostra aetate apud nos barbaros, illorum opinione, nullus adeo humilis sit viculus, qui meretriculas duas ita concertantes audire dignaretur,

tantum abest, vt alicuius dignitatis viro, omnes crucem ac igne clamarent. Multos saepe audiui, qui putarent ab eis scriptas quidem, sed non pronuntiatas coram fenatu, quod equidem nescio. Sed audiamus priorem Salust. [Vbi M. Tullij leges, iudicia P. R.] P. R. in dandi casu habet codex Aldinus, sed vetustus in genendi, quod malim. Illud autem, In ordine, quod proxime sequitur, quid sibi velit, apud me non admodum planum est. [Cu legis Planciae] Planciae cum n, non cum diphthongo au habebat codex Aldinus hoc in loco. At in Catilina cum diphthongo, vt alij libri, Plautiae legebat. Diximus autem in Carilina de hac lege nobis nihil certi constare. Homo nouus Arpinas ex M. Craff. familia] Ita ferè habent codices. at ego non dubito ita a Salust. scriptum: Homo nouus Arpinas ex C. Marij familia, non ex M. Craffi. Fuerat enim & Marius Arpinas, & homo nouus. Ergo subiungit *ex Arpinas*. eius virtutem imitatur, cum ille summus bellator, Cicero summus orator, ille manu, hic lingua promptus. [Illud vero amicitiae tantum, ac virtutis est animi] Aldinus codex nominatiuos in genitiuos mutauit. Vetustus codex sic habebat: Aliud vero amicitiae tantum ac virtutis est animi. Sed ex neutro sensus clarus est, nec ego clare expedit. Non est mihi dubium, cum Confutationis huius duae sint partes, prior per quaestionem, altera per inficiationem, prioris esse hanc particulam, vt altera pars incipiat tibi: Imò vero homo leuitissimus. Lectori haec inuocantur, vt occasionem dem alicui cogitandi, ac exemplaria diligentius inspiciendi. [Neque licet obliuisci pijs seruitutis suae] Codex vetustus habebat. His pro Pijs. Aldinus vtrunque omisit. At ego alterum vel quid simile adesse debere puto. Paulò post. [Iupiter Opt. Max. in concilio Deorum admisit] In accusandi casu Concilium, non Concilio praeter Aldinum codicem, omnes alioqui legunt. [Quem amicum quem inimicum in hac ciuitate obtinas] Ingenue fateor, me haec verba, vt in Aldino sunt codice, atque adeo etiam in vetusto, ac cunctis alijs, quos mihi videre contigit, non intelligere. Ideoque munito, admonito tamen Lectore, vt mecum ipse dubitet, aut felicius, si queat, eruat. Transire, vt notum, facile erat, si quosdam imitari velim, quos pudet fateri non omnia vel scire, vel intelligere.

IN ORATIONEM C. SALVSTII IN M. T. C. Iodoci Badij Ascensij commentaria.

Grauer & iniquo animo) Tamest haec inuectiua dicitur Salust. in Cic. est tamen potius relatiua. nam statim in principio dicit se laetum a maledictis & conuicijs contumeliosus ipsius Cic. Iudicio. i. ex animi sententia, quam morbo. i. vitio aliorum vt inuidia, qui summus morbus est etiam corpus corrumpens. Modum. i. inem: modestiam. i. moderationem, ac temperantiam. Respondebo, ergo non inuehitur ex petulantia sed respondet contumelijs laecitatus. Maledicendo. i. dicendo mala de me. Male audiendo. i. audiendo mala tua. Nam male audire non dicitur qui malum aut debilem habet auditum, sed cui mala. i. conuicia dicuntur. Vbi. i. apud quos, querat. i. conquerat de iniuria Ciceronis? quos in plorem. i. ploratu in auxilium vocem? audacissimo cuique, inuide de vno Cicerone id dicit. Largitionibus. i. passiuus, hoc est quas suscepit qui omnia venalia habet. Non actius quasi tantum largitus est vt cogatur fortunam. i. diuitias & se venundare. Reptus. i. qui irrepsit in remp. alienam, alij repetitus legunt. An vero Marce Tulli facta tua ac dicta obscura sunt. i. incognita? q. d. non quia omnes sciunt manifestissime. Flagitiosum. i. turpe & flagris dignum reputandum, quod collibisset alicui, q. d. puer expositus pudicitiam tuam cuiuscunque bidini, sed mirabile est tantam diffamandi, & taxandi viri consularis licentiam fuisse. Nam si innocens fuit non debuerunt ea impune obijci, cum etiam famosi libelli lege prohibiti essent, sin nocens fuerit, mirabile est talem virum eo dignitatis promotum, sed ea tempestate erat id commune adolescentiae vitium, quo & Iulius Caesar ab omnibus notatus est, quia D. Paulus docet Rom. j. Deus tradidit eos in passiones ignominiae, immoderatam & ita perniciosam eloquentiam, cum factura. i. amissione, sicut res quae sub tempestate in mare iacitur. [Venditas. i. venum proponis aut mercede locas. Verum (vt opinor) Irrius est amara, sicut apud Horat. Sed incitat me pectus & mammae putres, Equina quales hubera. sacrilega certe notata audacia, vt ex epist. Cic. patet, quas ad Terentiam vxorem scribit. Delibuta, q. d. puncta & assue facta. Pellex matris, habens rem cum patre. f. Cicerone, & ita

pellit
trem fu
mutata
mi. Au
pos nu
talium
human
na mise
aduerfa
se, cum
modum
rum Co
oborfa
rioni, li
det sup
tam. in
illi min
in An
Iuuen
toni gla
poemati
ma. Su
in ciuen
dia dicit
qua tibi
cis. [Q
vero to
rogæ ce
toga qu
phanti,
i. eloqu
ter non
vsurpaf
cum sis
Epiri vs
rannos
verum i
quod vi

M.

oratio
aliter a
vtitur,
initium
ponitu
de mea
sponde
cta, mo
cidam
offend
initium
minim
mentit
habere
nouum
tera rec
aures c
qui ne
diment
sit, neq
hil aliu

pellit

pellit matrem è cubili. Quam par est parenti, quia non decet patrem suscipere stuprum hinc. Quam conuerfa i. quantum immutata à prisca feueritate, & cenfura P. Crassi, hominis dicitissimi. Ad quod alludit Persius dicens Sat. ij. Nunc Licini in campos nunc Crassi mittit in ades. In consilio Deorum immortalium, quia in plerisque concionibus, & inuectiuis dixit non humanis opibus nec arte magistratū, ita resp. consultum, sed diuina miseratione, sed ad inuidiam concitandam omnia trahunt aduersarij in maius. Absque carnificis. Id quoque contumeliose, cum ille dixerit sine cæde, & sanguine temp. seruatum. Incommodum ciuitatis id acriter, & subtiliter, quia vult ob consularum Cic. mandatum conuinationem factam, & omne malum obortum. [Faciebatis]. s. tu & vxor. [Calumnix]. i. falsa accusatio, litibus. i. ex foro iudiciali. Atque is. f. Cicero tamen audeat sup. dicere, quod alij quoque habent expressum, O fortunatam. inepulus quidem est versus, vnde Iuuen. citans eum dicit illi minus obfuisse eloquentiam, si non elegantius Philippicas in Antonium scripsisset, quam tales versiculos iactasset, verba Iuuen. sunt: O fortunatam natam me consule Romam, Antoni gladios potuit contemnere, si sic Omnia dixisset, ridenda poemata malo, Quanquam te conspicua diuina Philippica famæ. Sublata lege Porcia, de non fumendo supplicio sanguinis in ciuem ad te vnum. i. solum quasi ad tyrannum, sed id ex inuidia dicit & odio non ex vero. [Pis] i. clementibus seruitutis qua tibi seruerint, cuius per exprobrationem eos memores facis. [Quid liber]. i. quidquid liber, etiam ne. i. an insuper. Quasi vero togatus, id sepe asseruit Cic. in inuectiuis in Catil. Quasi togæ cedant, inquit Cicero, quia plus consulit vrbi, & resp. in toga quam alij imperatores in armis. Et laurea quæ datur triuphanti, hoc est corona ex lauro concedat. i. simul cedat linguæ. i. eloquio quo Catilina deuictus est, & coniurati damnati. Præter nomen, quia ille se imperatorem compellari voluit, tu ne id usurpasti. Quem Minerua, irrisio acerba. Romule Arpinas. i. cum sis Arpini natus te alterum Romulum iactas. Dyrac. est Epiri vrbs prius dicta Epidamnus, & Cherronesus. Quos tyrannos appellabas. f. exilium. Et ita arguit Cic. inconstantiæ, verum ipse argutissime se defensus est, vertens in laudem suam quod vitio datum erat.

M. TVLLII CICERONIS AD Crispum Salustium, Responso.

Ademum magna voluptas est Crispe Salustij, æqualem ac parem verbis vitam agere: neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, vt omnis oratio moribus consonet: neque. n. qui ita viuit vt tu, aliter ac tu loqui potest; neq; qui tam illoto sermone vtitur, vita honestior est. Quo me vertam P. C.? vnde initium sumam? maius. n. ~~mihi~~ mihi dicendi munus imponitur, quo notior est vterq; nostrum. Quod si aut de mea vita, atq; actibus nostris huic conuicatori respondero, inuidia gloriam consequetur: aut si huius facta, mores, omnem ætatem nudauero, in idem vitium inuidiam procacitatis, quod huic obijcio. Id vos, si forte offendimini, iustius huic, q̄ mihi, succensere debetis, q̄ initium introduxit. ego dabo operam, vt & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse videar. Scio me P. C. in respondendo nõ habere magnam expectationem, q̄ nullum vos sciatis nouum crimen in Salustium audituros, sed omnia vetera recognituros, queis & meæ, & vestre iam, & ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominẽ, qui ne incipiẽs quid peccare, minimis rebus posuit rudimentũ, sed ita ingressus est, vt neq; ab alio vinci possit, neq; ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaq; nihil aliud studet, nisi vt lutulentus sus, cũ quouis voluta

ri. Longe vero fallitur opinione, non enim procacitate linguæ, vitæ sordes eluuntur: sed est quedam calūnia, q̄ vnusquisque nostrum testante animo suo fert de eo, qui falsum crimen bonis obiecit. Quod si vita istius memoriam vicerit, * illam P. C. nõ ex oratione, * aliam sed suis ex moribus spectare debetis. iam dabo operã, quam maxime potero, vt breue id faciam, Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit P. C. plerunque. n. resp. priuatis crescit inimicitijs: vbi nemo ciuis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Salustius ad vnum exemplũ & regulam querit, velim mihi respondeat, nunquid ij quos protulit, Scipiones & * Paulos, ante fuerint aut opinio * Metellos, & Fabios. aut gloria quàm eos res gestæ suæ, & vita innocentissime acta cõmendauit? Quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis: cur non aq̄. de nobis existimetur, cuius & res gestæ illustres sunt, & vita integerrime acta? quasi vero tu sis ab illis viris Salusti ortus. q̄ si esses, nõnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea præluxi, vt, si prius noti nõ fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis * vitæ, * Metellos, & Fabios. etiam si fuerint egregij ciues, cõte venerint in obliuionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare; satius est. n. me meis rebus gestis florere, q̄ maiorum opinione niti; & ita viuere, vt ego sim polteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neq; me cum ijs cõferri decet P. C. qui iam decesserunt. omniq̄. odio carent & inuidia; sed cum ijs, qui mecum vna in rep. verfati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petẽdis nimis ambitiosus, (non hanc dico popularem ambitionẽ, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam cõtra leges, cuius primos ordines Sal. * dixit) aut in gerendis magistratibus, aut in * iudicandis maleficijs tã ferus, aut in tuenda rep. tam vigilans, quam tu p̄scriptio nem vocas, credo q̄ non omnes tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. At quanto meliore loco resp. laret, si tu par ac similis scelestorum ciuium vna cũ illis adnumeratus esses? an ego tunc falso scripsi, Cedant arma togæ, qui togatus armatus, & pace bellũ opprefsi? an illud mentitus sum, Fortunatam natam me cõsule Romam, qui tantum intestinum bellum, & domesticum vrbs incẽdium extinxit? Neq; te tui piget homoleuisime, cum ea culpas, quæ in historijs mihi gloriæ ducis. An turpi est P. C. scribentem mentiri, q̄ illud palam hoc ordine dicentem? Nam q̄ meam ætatem increpauisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu à pudicitia. Sed quid ego de te plura * loquar? * querar Quid. n. mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam vt vitium obijcere, cuius semper nocẽs eguisti patrociniõ? an vllum existimas posse fieri ciuem egregium qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? an vlla alia putas esse rudimẽta & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est P. C. si homo, qui delidie ac luxuriæ plenus sit, hæc, vt noua, atque inuisitata miratur. Nam q̄ ista inuisitata rabie petulãter in vxorem, & in filiam meam inuasisti, quæ facilius mulieres se à viri abstinerunt, quam tu vir à viris; satis doctè ac perite fecisti: non enim me sperasti mutuum tibi gratiam relaturum, vt vicissim tuas compellarem: vnus enim satis es ma-

Salust.

P

teriar

teriarum habens: neque quidquam domi tuae turpius est quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari, quae multo mihi minor est, quam habere dignus sim. atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est, ut potius amici mei viuerent, quam ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax Crispe Salusti? furori trib. pl. cesh: utilius duxi quamuis fortunam vnus experiri, quam vniuerso P. R. ciuilibus esse dissensionis causa. qui postea quam ille suum animum in rep. perbacchatus est, omniaque, quae commouerat, pace & ocio refederunt: hoc ordine reuocante atque ipsa rep. manu retrahente me, reuerti. qui mihi dies si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum vniuersi vos, populusque R. frequens aduentu meo gratulatus est, tanti me fugacem, mercenarium patronum habere aestimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias aestimaui, non enim vni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, mihi tantum fuit aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus volui valere quam pacem: multi priuatorum audacias nutrierunt, ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timerent, voluerunt ego nunquam volui quidquam posse nisi pro vobis. multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit, neque me poenitet, si aut petenti vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sexti insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpauit, aut virtutibus Caesaris laudibus egregij ciuis & vnicæ sunt. Quae si tu mihi ut vitia obijcis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed vbi rerum testimonia ad sunt, quid opus est verbis? Nunc ad te ut reuertar Salusti, patremque tuum praeteram, qui si nunquam in vita sua peccauit: tamen maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit, neque tu si qua in pueritia peccasti, exequar, ne parentem tuum accusare videar, qui eo tempore summam tui potestatem habuit, sed qualem adolescentiam egeris. hac enim demonstrata, facile intelligitur, quam petulanti pueritia, tam impudicus & procax adoleueris, posteaquam immensa gula, impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit, & ætas tua iam ad ea patientia quæ alteri facere collibuisse, exoleuerat, cupiditatibus infinitis efferebaris, ut quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses in alijs experireris. Ita non est facile reputare P. C. vtrum inhonestioribus corporis partibus reuaserit, an amiserit. domum paternam viuo patre turpissime venalem habuit, vendidit, & cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nodum mortuo pro hærede gesserit omnia? neque pudet eum à me querere, quis in P. Crasii domo habitet, cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. at hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. non ita est, sed abijt in sodalitium sacrilegij Nigidiani, bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit, & ita discessit, ut non hic innocens esse, sed iudices peierasse existimarentur. Primum honorem in quaestura adeptus, secutus est hunc locum, & hunc ordinem de

speculum, cuius aditus sibi quoque fordidissimo homini patuisset. Itaque timens, ne facinora eius clam vos essent, cum omnibus matrum familiarum viris opprobrio esset, confessus est vobis audientibus adulterium: neque erubuit ora vestra. vixeris ut libet Salusti: egeris, quæ volueris satis sit vnum te tuorum scelerum conscium esse. Noli nobis languorem & soporem nimium exprobrare: sumus diligentes in tuenda pudicitia nostrarum vxorum, sed ita expectati non sumus, ut à te cauere possimus: audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc mouere possit P. C. factum, ac dictum turpe, quem non puduit palam vobis audientibus adulterium confiteri? quod si nihil pro me tibi respondere voluissem, sed illud censorium eloquium Appij Claudij & L. Pisonis integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam vniuersis recitare: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? neque post illum delictum senatus, te vnquam vidimus: nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip. conflaxerat. At idem Salustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem victor, qui exules reduxit, in senatum post quaesturam est reductus: quem honorem ita gesit, ut nihil in eo non venale habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Itaque egit, ut nihil non æquum ad verum duxerit, quod ipsi facere collibuisse: neque aliter vexauit, ac debuit, si quis præ loco magistratum accepisset. Peracta quaestura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se coniunxerat, vnus, iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Salustius, quo tanquam in vnâ voragine cœtus omnium vitiorum excesserat. quidquid impudicorum, cycloni, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in vrbe, municipijs, colonijs, Italia tota sicut in fretis, subsederant: nominis perditum, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum nostrarum. At posteaquam prætor factus est, modeste se gesit & abstinenter. nonne ita prouinciam vultauit, ut nihil neque passi sint, neque expectarint grauius socij nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Asiaticam interiorem obtinente? unde tantum hic exhaustus, quantum potuit aut fide nominum trajeci, aut in naues contrudi. tantum inquam P. C. exhaustus, quantum voluit, ne causam diceret, sextertio duodecies cum Caesare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est, hic palam refelle. unde tu qui modo ne paternam quidem domum relinire potueris, repente tantquam somnio beatus, hortos preciosissimos, villam Tiburti C. Caesaris, reliquas possessiones paraueris. Neque puduit querere, cur ego P. Crasii domum emissem, cum tu veteris villæ dominus sis, cuius paulo ante fuerat Caesar. modo inquam patrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac partui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui: nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu Crispe Salusti, tantidem putas esse

ordinē
deseruit
despe-
ctus, cu-
ius ad
* man-
bus fa-
miliaris
op.

* elo-
gium.

* victo-
res,

* Ita

* Sestertium

* his

* pigrit

se

fe bis s
fularem
qui in
qui no
mensan
lex, &
es, & ci
tuimus
mus?
define
que mo
bi facer
Finem
offende
perte d
dem or
beat au
ri postu

IN M
n

E A
ij
d
Valla lib
Addubit
acta quie
bendum
Licet in
Apostol
cit, actus
pat: Qu
Quod a
uenias.
riam co
rit. id fi
maledic
tam sapi
cum Vin
cumulat
mnis sen
tentia ef
go dicu
Qua rat
enim, ut
improb
flea in v
Ponere
tum, ne
pere, Q
familiar
tinnius
Græcas
luti for
in alios
& memo
i. nullu
liaque g
vita in
tur bon
Cic. vt
Vt omni
id rñdet
ad id, O
Auctor
magnæ
uo. Nat
protuli
gloria

* essem

* Sestij

* hunc
locū, &

fe bis senatorem & bis quaestorem fieri, quanti bis consularum, & bis triumphalem. Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere: *his demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in aetate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudine, & civilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus, quam quod te incolumen in hoc ordine videamus?* Desine bonos petulantissima confectari lingua: desine morbo procacitatis isto vti: desine vnumquemque moribus tuis aestimare. his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi P. C. faciam: saepe enim grauius vidi offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt; quam eos qui commiserunt. Mihi quidem oratio habenda est, non quid Salust. merito debeat audire, sed vt ea dicam, si qua ego honeste effari possim.

IN M. TVLLII CICERONIS ORATIONEM, qua C. Crispo Salust. respondet, Francisci Syluij Ambiani Commentarius.

EA demum magna voluptas est) Cic. respondet maleficijs quae obiecit Sal. aliaq. maledicta in Salust. rejicit. [Ea demum) .i. ea solum, vel ea omnino. hunc enim locum Valla lib. vj. ita exponit. [Illo) .i. impuro. [Quo me vertam) Addubitatio est. [Atque actibus) Laur. Valla lib. 4. inter gesta, & acta quid differat scribens, Actus, non actibus hoc in loco scribendum putat. Quod si scribi possit actibus, vt apud Lucanum, Licet ingenter abruperit actus, minus mirari se dicit, cur Actus Apostolorum magis quam acta dicamus. Idem tamen vt dicit, actus sunt, & actiones. Actiones pro actis postea Cic. vsurpat: Quos ego habui omnium mearum actionum monitores. Quod autem gesta dici Valla putauerit, apud scriptores vix inuenias. Hi enim res gestas, non gesta dicere solent. [Inuidia gloriam consequatur) Meas enim res gestas praedicem necesse fuerit. id sine aliorum inuidia facere non licebit. [Procacitatis) .i. maledicentiae. [Id) .i. propter id. [Aures calent) Salustij crimina tam saepe auditis, vt saepe audiendo aures vestrae quasi caleant. vt cum Virg. lib. Aen. 4. diligentem fornicarum in aceruo farris cumulando laborem perscribere voluit, illud dixit: Opere omnis semita feruet. [Qui ne incipiens quidem peccare, &c.) Sententia est, Cum coepit Salust. peccare, non fuit principio, vt vulgo dicunt, addiscens, sed illico peritus in peccando magister. Quia ratione summam eius improbitatem demonstrat. Nemo enim, vt ait Quintil. repente fit malus. Hic autem repente tam improbus factus est, vt omnes vicerit improbitate sua, nec postea in vita reliqua ipse fuerit improbius, quam fuit principio. Ponere rudimentum, est facere initium quod rude sit, non politum, nec absolutum. [Ingressus est) .i. coepit. Ingressi, pro incipere, Quintil. quam Cicero vsurpat saepius. Aggredi Cic. magis familiare est. [Præterire) .i. vincere. [Nihil aliud studet) Vt Tinnius in Psaltria auctore Prisc. lib. 7. Ferentinatis populus res Graecas studet. [Vt lutulentus sus eum quouis volutari vult, vt luti sordes eluat) Ita Salust. improbitate tanquam repletus, eam in alios euomit, vt ea eiecta se eluat. [Calumnia) .i. malitiosa & mendax infamatio. [Fert) .i. habet & iudicat. [Nemo cuius) .i. nullus cuius, vt nemo poeta, nemo orator, nemo senator, aliaque generis eiusdem multa dici solent. [Potest latere) Eius. n. vicia inimicus diligenter inquirat. Itaque studet, vt sit & habeatur bonus cuius. [Primum igitur) Absoluto prooemio accedit Cic. vt maledictis respondeat. [Ad vnum exemplum & regulam) Vt omnium maiores sint ciues Romani & viri consulares. Ad id rñdet, quasi vnus reliquus ex familia viri clarissimi, &c. Itaq. ad id, Oro te Romule Arpinas, &c. [Aut opinionis aut gloriae) Auctore Valla lib. iij. illud dicitur, magna auctoritate est vir, vel magnae auctoritatis, sed raro sine adiectiuo, duntaxat in genitiuo. Nam in ablatiuo nunquam. vt Cic. in Salust. Nunquid quos protulit Scipiones & Metellos, ante fuerunt aut opinionis aut gloriae. Est illa igitur sententia. Nunquid Scipiones & Metelli

famam & gloriam ante consecuti sunt, quam eos suae res gestae, & vita innocentissime acta commendauit? [Nunquid quos protulit) Idem Valla eod. lib. scripsit hunc locum ab alijs legi. Nunquid eos quos protulit, &c. ab alijs, Nunquid ij quos protulit. ab alijs, Nunquid quos protulit. [Hoc) .i. res gestae, & vita innocentissime acta. [De nobis, &c.) Nobis est pluralis pro singulari. idco eo relatiuum, cuius numeri singularis ad rem significatam, non ad dictionem refertur. [Meis maioribus) .i. patri, auo, abauo, alijsque, auctore Val. lib. vj. omnes qui ante nos fuerunt, qui liberos in nostra ciuitate reliquerunt, maiores dicuntur, qui vero post nos, Posteriores aut posterij. His exemplis videntur, vt id doceat, referturque Pauli iureconsulti sententiam, qui maiores esse dixit, qui fuissent ante patres, auos, proauos, abauos, tritauos, vt posteriores, qui post trinepotes futuri essent. [Præluxi) Præluere proprie dicitur seruus, qui ardentem tedam praefert. Suet. in vita Aug. Per nocturnum iter lecticam eius fulgur perstrinxisset, seruumque praelucem exanimasset. Per translationem suis se maioribus Cic. dixit praeluxisse. Quomodum enim qui tedam praefert, praelucet ijs qui aliqui in tenebris essent, ita Cic. maiores suos qui tanquam in tenebris erant, virtute sua illustrauit. [Quam turpiter egisti) Salustij vita quam turpis, quam libidinosa fuerit, legere licet apud Crinitum in eiusdem vita. [Antiquos viros) Apud Vallam melius scriptum est, Antiquos meos. Antiquos autem appellat maiores. [Opinione) .i. dignitate, & gloria. [Cuius) Maioribus meis. [Sed si fuerim) In codicibus alijs scriptum est, Sed si fuisset. Respondet ad ea, quae de consulatu sibi obiecit Salustius. [Popularem ambitionem) Ambitionis duo genera vnum, cum quis gerens magistratum, operam dat, vt quod vtile & gratum populo sit, efficiat. alterum, cum quis petens magistratum, largitione popululum corrumpit. contra quam lata sunt leges de ambitu, quales fuerunt Calpurnia & Tullia. [Primos ordines ducit) .i. princeps est. [In vindicandis maleficijs) .i. puniendis coniuratis. Maleficia dicit, pro ijs qui vulgo malefactores dicuntur. [Quam tu proscruptionem vocas) Nam dixit Salust. Quae crudelissimam proscruptionem ciuium perpessa est. [Credo quod non omnes) De ijs enim sumptum fuisset supplicium. [Scelestorum ciuium) .i. coniuratorum. [Neque te tui piget) In cod. alio scriptum est, Nunquid te tui piget. [Quae in hist.) De bello Catil. Ciceronis enim vigilantiam, diligentiam, virtutem in emendanda, & opprimenda coniuratione, Salust. commendauit. [Scribentem mentiri) Prima historiae lex est, vt ait Cic. lib. de Orat. ij. ne quid falsi dicere audeat, deinde ne quid veri tacere audeat, ne qua suspicio gratiae sit in scribendo ne qua simultatis. Eodem quoque, eodem in lib. auctore, historia testis est temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuncia veritatis. [Scribentem) .i. historicum. [Quam illum) In codice antiquo est, quam illum. Est autem sententia: Tu de me mentitus es aut in historijs, aut in oratione, quam in me modo in senatu habuisti. nam pugnantia dixisti. In scribenda historia mentiri turpe est, mentiri presente senatu minus turpe non est. [Nam quod aetatem) Nam inceptiua particula est. Nam quod, accipi pro eo quod est, & autem aut quod vero, scripsit Val. lib. ij. citatque locum eum qui paulo post sequitur, Nam quod ista inuiscata rabie, &c. Nam quod, significat, quod vulgo dicunt, quantum ad id. [Aetatem increpuilli) .i. adolescentiam vehementer reprehendisti & vituperasti, vt in oratione in Vatinius testem: Huius viri discessum increpas, quem vides omnium ciuium desiderio, ipsius denique reip. luctu esse reuocatum. [Sed quid ego de te plura querar) In codicibus alijs melius scriptum est Loquar, quam querar. [Cuius semper nocens) Bis enim ad iudicis subfella Salust. attractus est. [Mutuam tibi gratiam relaturum) Referre gratiam, quia in bonam partem ferre dicimus in malam hoc in loco dici attendendum est. [Tuos) Vxorem & liberos. [Ex mea te familiarij) .i. ex mea opulencia. [Vt potius amici mei viuerent, q. ego testamentis, &c.) Vt in ij. Philip. Hereditates mihi negasti vt nire vtinam hoc vnum verum crimen esset, plures amici mei & necessarii viuerent. Sed qui istuc tibi venit in metum? Ego. n. amplius festerium ducenties acceptum hereditatibus retuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorum esse te. Me nemo nisi amici fecit heredem, vt cum illo comodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur: Te is quem nunquam vidisti, L. Rubrius Cassinas fecit heredem, &c. Ducenties festerium valet quingenta millia aureorum, vt collegit Budaeus de asse. [Furori trib. pl. cessi) P. Clodius trib. pl. vt inimicum suum Ciceronem vlcisceretur, cum procauit in iudicium, quod de ciuibus Romanis in dicta causa supplicium vltimum sumpsit. Res eo redacta est, vt Ciceroni fuerit vel

cum Clodio armis decertandum, vel ex vrbe discedendum. Vt armis decertaret amici hortabantur, atque auxilium pollicebantur. Sed videbat Cic. decertari non posse sine magno reip. incōmodo, itaque maluit ex vrbe discedere, vt fufius dicit in oratione pro P. Sextio. [Quamuis] .i. quamcunque . [Suum annum] Quo erat trib. pl. Tribunat. enim annuus erat. [Pace, & ocio re fcederunt] Postquam abiit tribunatu . [Animo quidem meo] .i. mea voluntate, meo iudicio. [Superet] Reliquam vitam meam. [Populusq. R. frequens] Cicero mēse decimo postquam discesserat reuocatus, maxima celebritate exceptus est. Dum enim redeuntem eum complecterentur, eiusq. ad ventum gratularētur, diem ferme totum esse consumptum, vt Demostheni Athenas reuertenti contigit, auctōr est App. lib. ij. [Neque hercle mirum est] Cic. leuitatem in amicitijs Sal. reprehenderat. Ad id Cic. respondet. [Ancillatus sum] .i. seruiui. Vt à seruo seruire, ita ab ancilla ancillari deducitur. Titinnius apud Non. Marc. Dotibus deliniti vltro etiam vxoribus ancillantur. Hæc autem vox rara est. [Me addixi] .i. in temporariam seruitutem dedi, quod faciūt qui obarati sunt. Inter seruum, & addictum quæ sit differentia, Quint. lib. vij. de definitione præcipiens, explicat. Ex addictis hic translatio sumitur. [Audacias] Rarum est, vt audacias in numero plurali dicamus. vt actione in Ver. 5. Vultis istorum audacias ac libidines aliqua ex parte rescare? Et pro P. Sylla: Quætas audacias, q̄ incredibiles, furores. quas notas scelerum, quæ indicia parricidiorum, quantos aceruos facinorum reperietis? [Audacias timerunt] Melius timerunt, q̄ metuerunt, vt in codicibus alijs scriptum est. [Quidquam posse, nisi pro vobis] .i. vllam potestatem habere. [Ex vobis potentia feci] .i. ex vestro ordine senatorio. quales fuerunt P. Clodius, A. Gabinius, L. Piso, C. Cæsar. [Virtutibus] .i. fortitudini, & strenuitati. [Temeritas tua reprehendetur, &c.] Qui amicos etiam minimè studiosos reip. retineas, nec in amicitiam ascescas eos, qui reip. studiosi sunt. [Actonum] .i. actorum. [Maiorem iniuriam, &c.] Magna est Salutiorum patris, & filij vituperatio. [Neque tu si quæ in pueritia peccasti] Legi etiam potest, neque quæ in pueritia peccasti. [Eadem vtrouique sententia est] Sed qualem adolescentiam egeris, exequar. [Postquam immensæ gulæ] Sal. in gratiam Cæsar. Pompeium scriptis suis vituperauit, eumq. ore improbo atque animo inuerecundo esse scripsit. Quocirca Lenæus Pompeij libertus Sal. acerbitissima satyra lace rauit, nebulonem, lurconem, popinonem, lastaurum, quasi metreticulam, & scortum, & vita scriptisq. monstruosum appellans, vt ait Suet. lib. de Illustrib. grammaticis. [Exoleuerat] .i. præterierat, & crescendi finem fecerat. Vnde exoleti dicuntur, auct. Sex. Pompeio, qui crescere desierunt. [Cupiditatibus] .i. libidinibus. [Turpissime venalem habuit] Id factum creditum est, vt iudices corrumperet, apud quos de adulterio causam diciturus esset. [Neque pudet, &c.] Illud sæpe facit Cic. vt idem crimen aut simile in aduersarium retorqueat quod aduersarius obiecerat. [Tirocinio] .i. inscitia, & ignorantia. [Abijt in sodalium sacrilegij Nigidiani] Hoc sacrilegium Nigidianum, cuius confcius fuit Sal. quod fuerit, legere non memini. Nec de P. Nigidio Figulo, vt homine doctissimo, ita viro probatissimo, credendum est. [Ad iudicis subsellia] Auct. Ascōnio Ped. in Diuin. Cic. subsellia sunt Tribunalium, Triumvirum, Quæstorum & huiusmodi minorum iudicia exercentium, qui non in sellis curulis, nec tribunaliibus, sed in subsellijs considebant. [Bis ad iudicis subsellia attractus] .i. bis in iudicium de adulterio, vocatus. [Extrema fortuna stetit] .i. fuit in periculo maximo, vt condemnaretur, vt extrema fortuna sit ablatiui casus. [Iudices petierat] .i. iudices corruptos esse, iudices enim in leges iurabant, vt obstricti religione iudicarent, vt ait Ascōnius Ped. [Primum honorem] .i. primum magistratum. [Hunc locum, & ordinem] In codice S. Victoris scriptum est, hunc locum secutus est, & ordinem despectus. i. abiectus homo Senator factus est. [Sibi quoque] Ipsi melius quam sibi scribendum videretur. Id referri videtur ad senatum, contra fas à Cæsar. auctum, vt est apud Macrob. lib. Saturn. 2. [Cum omnibus matribus familiarum opprobrio esset] In codicibus alijs scriptum est: Cum omnibus matrum familiarum viris. Val. autem lib. vj. scribens opprobrium aliquando in facto esse, sed sapius in verbo, idq. esse quasi exprobrationem atque conuicium, hunc locum ita legit, Itaque timens ne facinora eius clam vobis essent, cum omnibus matribus familiarum vestris opprobrio esset, confessus est vobis audientibus adulterium. Nam Sal. inquit Valla, vel ex eo q̄ foeminis quibus cum se vsum habuisse notum erat vel quod ipse illis vulgo impudicitiam obiebat, opprobrio erat. Est autem materfami-

lias, quæ in manum viri per coemptionem conuenit, vt est apud Boethium lib. Com. in Top. Cic. 2. [Confessus est adulterium] Vt paulo post. Quæ non puduit palam vobis audientibus adulterium confiteri. Sapius aut, à Latinis dici de adulterio confiteri alio loco scripsimus. [Ora vestra] .i. vestram, vt vulgo dicit, presentiam. [Erubuit ora vestra] Genus hoc dicendi annotandum est, quia vltatum non est. [Experrecti] Hoc ad soporem refert. [Vt à te cauere] Cauere te, & caueo a te, dicimus. Prius vltatius est, de eo alio loco plura scripsimus. [Studia] .i. diligentiam nostram, & vigilantiam. [Per me] .i. meis verbis, mea oratione. [Cæforium elogium] .i. censorium elogium. i. censorum testificatio nem, in tabulas censorias relatum. De elogio scripsimus in Car. maiorem Cic. Significat autem, App. Claudium, & L. Pisonem Censores eiecisse Sal. senatu, propter confessi adulteria, aliasq. libidines. [Integerrimorum virorum] Haud scio an sit L. Piso, quem tam grauius multis in locis Cic. insectatus est. Id si ita est, reconciliata inter eos gratia credenda est, vt fuit inter eundē Cic. & A. Gabinium, quem repetundarum rerum Cic. defendit, vt ait Val. Max. lib. 4. de ijs q̄ ex inimicis amici facti sunt. [Post illum defectum senatus] Factum censoribus, qui te notauerunt. [In ea te castra] .i. in castra Cæsar. contra Pomp. [Quo omnis sententia reip.] Translatio est, qua Cic. fœditatem hominum significat. vt ait Quint. lib. 8. inuictiua in Catil. j. Sin tu, quod te iandudum hortor, exieris, exhaurietur ex vrbe tuorum comitum magna & perniciofa sententia reip. Et inuict. ij. O fortunatam reip. siquidem hanc sententiam huius verbis eiecisti. Salust. in Catil. Primum omnium, qui vbi que probo atque petulantia maxime præstabant, item alij qui per dedecora patrimonia amiserat postremo omnes quos flagitium aut facinus domo expulerat. hi Romam sicut in sententiam confluxerat. In ciuili bello Cæsar. & Pompeij omnes boni ciues Pompeium, improbi Cæsar. securi sunt. [In pace] Ante bellum ciuile. [Et idem victores qui exules] Ita in codicibus prope omnibus scriptum inuenio. Quia tamē sententia mihi satis libera visa non est, arbitror legendum, à victore eo, qui exules reduxit, vt ea sententia sit, Salustium primū in Quæsturam, deinde in senatum, à Cæsar. victore reductum, Cæsar enim, auct. Suetonio, Prætorum, Aedilium, Quæstorum, minorum etiam magistratum numerum ampliat, nudatos opere re sensorio, aut sententia iudicum de ambitu condemnatos restituit. [Quem honorem] .i. Quæsturam. [Ac verum duxerit] .i. iustum. Verum pro iusto, & iustum pro vero dici probat Budæus in adnotationibus in Pandectas. [Neque alicer vexauit ac debuit, siquis prædæ, &c.] Sententia est, Salustius non aliter vexauit, quam debuit is qui magistratum loco prædæ accepisset, si quis prædæ loco magistratum accepisset, vt accepit Sal. [Magna pignora eis dederat] .i. magna dona, quæ amoris monumenta foret. [Erat exemplar] Quod tanquam imitandum sibi ille hominum grex proponeret. [Quo] .i. in quem gregem, vel in quæ Sal. [In vnam voraginem] .i. in abyssum. [Cylonum] .i. cinædorum. Hunc enim locum ita explicat Crimius cap. 8. lib. 7. vbi ex Sex. Pompeio docet, chilonem appellari, qui sint labris maioribus, & cilones sine aspiratione, & cum vno l, qui fronte prominentiore sunt. [Sicut in fretis subsederant] Si emendata lectio est, sententia est, Omne hoc genus hominum in hoc grege sicut in mari, quo omnis aqua profluit, subsederat. [Nulla in parte] Melius scribatur, Nulla ex parte. [Modelle se gessit] Ironia est. [Soeij nostri] Afri. [In bello] .i. si quod bellum gereretur. [Fide nominum] .i. fide debitorum. Mutuam enim pecuniam nonnullis crediderat, quam traiciendam .i. transportandam Romam curarent. [Ne causam diceret] Repetundarum. [Sextertium] duo decies. i. triginta millibus aureorum. [Modo] .i. ante quam Prætor esses. [Retinere potueris] Redimere, non relinquere, in codicibus alijs scriptum est. [Hortos preciosissimos] Hi sunt horti Salustiani, à scriptoribus Latinis multum celebrati. De his est apud Pomponium Latum in lib. de Romanorum antiquitatibus, [Villam Tiburti] Tiburtum enim, vt Tibur dicitur. Estq. oppidum ab vrbe Roma distans millia sex. & decem. Hanc villam C. Cæsar. antea fuisse significat. [Veteris villa] Tiburtina. [Non comesto] Auct. Prisc. lib. x. a comedo comestum, & comestum inuenitur. [Quibus rationibus] .i. quibus modis. [Nihil ad omnium scelus] In alijs codicibus melius scriptum est, Nihil ad tuum scelus. [Tantidem putas esse, &c.] Bis consulare. itemq. bis triumphale esse, maximum est. Bis autem senatore, & bis Quæstore fuisse, id parui duendum est. Nihil est igitur, cur insolentior fiat Sal. qui fuit bis senator, & bis Quæstor, cum bis consularis, & bis triumphalis non sit. [Omnium mensuram assecla] Ab assequendo assecla dicitur esse vi, vt mensuram assecla sit

fit is, qu
dictos p
Itaque
ei Trog
no nesc
hospitum
nō lega
ritia &
confect
scrip

IN C

V

indocto
mus. I
actibus
si recte
fuit pon
Cic. qu
imò po
stoloru
terpres
crimen
ita legen
morian
suis spe
verbum
positum
gendum
bit, Et A
que ali
fii codic
ces ita lo
faciam.
Quam
id faciat
Altercat
Ceteru
Paulos,
pter C.
tellos, a
rim, au
tiosus d
iunctio
compar
autem e
miles pl
disting
sent, rep
latium
ptionem
vixissen
loco rel
ego qui
illud N
dum pu
Ald. co
inuasit
cendi g
tiam rel
hactenu
Quod
bent ve
postqua
ad Reu
chatus
exilio,
prima.
latius
runt) A
tur au
cadem.

si is, qui alienas mensas sequatur. Non vero Marcellus asseclas dictos putat, quod ad sint, & omnibus iustis dominorum prestito sint. Itaque asseclæ ferui sunt, aut ministri, ut lib. de Diuina. 2. Is cum ei Troginorum Tetrarchiam eripuisse, & asseclæ iuxta Pergame non nescio cui dedisset. Et actione in Verr. 3. Secum partes client hospitiu recipiendoum, tum ipsos tamen Praetores. & Cōt. nō legatorum asseclas recipere solere. [In prima ætate]. i. in pueritia & adoleſcentia. [Postea]. i. ætate maiore. [Petulantissima consecrari lingua] Inſectari non consecrari, apud Vallam lib. 4. scriptum est. [Moribus tuis]. i. secundum mores tuos.

IN ORATIONEM CICERONIS IN Salustium, Glareani annotationes.

Vel in hac oratione videre licet, quantum differat Cic. à Sal. quanta breuitas in hoc, quanta in Cic. copia. Sed frustra hæc apud doctos, qui melius hæc norunt. apud indoctos proſus operam perdidimus, si hæc indicare velimus. Ideoque ad rem statim. [Quod si aut de mea vita, atque actibus nostris] Ita habent omnes codices, quos ego vidi. Quod si rectè legitur, non omnino poeticum id fuerit, actus pro gestis ponere, ut Lucanus, Licet ingenteis abrupterit actus. Nam Cic. quos hic Actus vocat, postea Gesta ac res gestas, nominat, imò postremum Actiōnes. Et ipse Doct. *μῆτις τῶν ἀνθρώπων*, Apoloſtorum gesta, maluit dicere, quam vel actus, quod vulgaris in terpes vel acta, quod D. Cyprianus verterat. [De eo quod falsum crimen bonis obie.] Pro Quo, vetustus codex habet Qui, atque ita legendum puto. Continuo post. [Quod si vita istius post me moriam vicerit, aliam P. C. non ex oratione, sed ex moribus suis spectare debetis] Badius, vita, putauit auferendi casus, at ita verbum Istius, omittit. Ego vero puto, Vita in nominandi casu positum, ac Alium, masculino genere, non, Aliam feminine legendum, atque ita reciprocatio in Suis, locum quoque habebit, Et Alium in vniuersum dictum est, quasi diceret, vnumquem que alium. Nec sic Sal. exclusus est. Continuo post rursus vetusti codicis lectio fecus, quam vel Aldinus, vel alij habent codices ita legit. [Iam dabo operam quam maxime potero, breue ut faciam, neque hæc altercauo nostra vobis inuulis erit, P. C.] Quamquam supplicius est, quod habet codex Aldinus, ut breue id faciam. Sed illud, Neque, non est ponendum post hæc verba, Altercatio hæc, ut idem codex male, meo quidem iudicio habet. Ceterum quod Cic. Scipiones ac Metellos introducit, cum Sal. Paulos, Fabios, ac item Scipiones nominasset, puto factum propter C. Marium, & historiam Iugurthinam, nisi quis pro Metellos, aut Fabios, aut Paulos reponendum existimet. [Sed si fuerim, aut in honoribus petendis nimis ambitiosus] Post Ambitiosus distinguendum, imò omnia verba vsque ad alteram coniunctionem aut in Parenthesi concluderem, oppido elegantem comparationem duarum ambitionum continentia. Quatuor autem enumerat falso obiecta, quæ si vera, inquit, erunt, tui similes plurimi corruissent. Hic locus in Aldino codice pessime distinctus est, & partim corruptus. Nam pro, In hac vrbe vixissent, repositus, In vrbem vixissent. Et nota dicendi genus per relationem ad posteriora genere conformatum, Quam tu proſcriptionem vocas. Item illud, Credo quod non omnes tui similes vixissent. Continuo post, idem codex legit, At quanto meliore loco resp. tuenda staret. Sed nemo habet illud Tuenda. Nec ego quid ad sensum faciat intelliigo. Item. [Fortunatam natam. Illud Natam, non omnes habent, codices, Badius etiam demendum putat. Paulo post. [Quid enim mentiri turpe duces] Idem Ald. codex falso, Dicis, repositus. [In vxorem & in filiam meam inuasiſti] Quidam codices non habent Meam. Sed nota illud dicendi genus, In filiam inuasiſti. Item paulò post, Mutuam gratiam relaturum, in malam partem. [Ego fugax Crispe Sal.] Hæc hæc tenus verba interrogatiue, legenda sequentia non item. Quod vtrique codex Aldinus neglexit. Item Vnus experiri habent vetusti cod. melius quam Vnius, quod Aldinus. Mox, Qui postquam ille suum animum, &c. Longum hyperbaton vsque ad Reuerſi, Qui reuerſi, postquam ille suum animum per bacchatus est: De P. Clodio loquitur. De die autem reditus sui ab exilio, ipse Cic. copiose disserit lib. quarto ad Atticum epistola prima. Aduentu, item, meo, vel intelligitur In, ait Badius, vel ablatiuus pro datiuo est positus. [Multi arma sua timeri voluerunt] Aldinus codex Timere legit, sed non rectè, ut puto. Videtur autem vel ex hoc loco hæc orationes habitæ post C. Cæsaris cædem. Nam haud scio, viuentē illo ausus non fuisset ita libere lo-

qui Cicero. [Sed abije in sodalitiu sacrilegij Nigidiani] Ex hisce verbis certe nullus elicitur sensus. In alio codice legēbatur: Sed abije in sodalitiu sacrilegij Nigidiani. Accusat igitur Sal. Cicero sacrilegij, quippe qui cum sacrilegis sodalitiu habuerit. De Nigidiano autem quis fuerit, adhuc cogito. [Secutus hunc locum & hunc ordinem despectum] Vetustus codex non habuit, Secutus est. Sed absque eo non est vllus sensus, nisi aliud quippiam apponatur. Illud Despectum, ambigue dictum. Continuo post: Itaque timens ne facinora eius clara vobis essent. Aldinus codex. Clam vos habes, ut accusatiuū casum habeat præpositio, quæ alioqui ablatiuū poscit, ut Virg. in Post. fecit: En vnaquam patrios longo post tempore fines. Vetustus tamen codex habet: Itaque timens ne facinora eius clam vobis essent. Quæ lectio placet. Paulo post mire, Experrecti positum pro vigilantes. Sed ita experrecti non sumus, ut à te cauere possumus. [Quo vsus est quisque eorum, pro lege] Illud Eorum, quæ ratione dictum sit, haud equidem intelligo, etiamsi ad censores quidam referunt. Lectori iudicandum relinquo, num locus bene habeat. Et idem victor, qui exules reduxit. Puto eum de C. Cæsare loqui iam cæso, qui temp. oppressit, cuius partibus adhæsit Sal. Nam de C. Sulpicio apud Florum lib. 77. qui in feliciter id tentauerat, intelligere velle, plane ineptum est. Verum quos exules reduxit Cæsar, nisi quod omnes eius partibus adherentes, hostes à senatu iudicati erant, mihi non liquet. Ego locum corruptum puto, & aliquot desiderari verba. Quod cur toties lectorem admoneam, ratio à nobis sæpius nunc dicta est. [Nec aliter vexauit ac debuit] Non puto facile quenquam hunc locum intelligere, vexantur homines, non magistratus ipse prædæ loco acceptus, Paulo post, Quod tantum in vna voraginem cæcus omnium vitiorum excellerat. Pro Quo, alibi est Quo, & excellerat, verbum pluratiuū numero. Vnde ego suspicor pro, quod tantum, legendum, quo tantquam, & optime procedet sensus ad sequentia verba. De numero, quando cæcus vtriusque esse potest, non magni refert, ego tamen & pluraliter legerem, & concellerat, non excellerat. Cinædum autem pro Cylonom legendum est. Non enim Festi Pomp. expellitio hic locum habet. Præterea debitorum magis quam creditorum, & Notissimi plus, quam notissimi placet. [Sextertio duodecies cum Cæsare paciscitur] Et hic locus ostendit post Cæsaris mortem has orationes habitas. Ceterum & sextertio in auferendi casu, & sextertium in gignendi legitur. Idque licere multis elegantibus auctorum exemplis ostendit libro primo, de aſte Budæus. Duodecies autem H. S. faciunt triginta millia coronatorum. Mox: Vnde qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris: Vetus est lectio. Nec Quo legendum, nec Quidem omittendum, quod vtrunque fecit Aldinus cod. Porro Villam Tiburi legedum potius quam Tiburti, ut ego existimo. [Quod bis Consularem & bis triumphalem] Vbi Cicero bis Cos. fuerit, nisi vel alicui suffectus, vel Procos. factus bello in Syria gesto, scire non possum. Minus vero vbi bis triumphauerit, quem ne semel quidem triumphasse legi. Bello ciuili impeditus cum è Sicilia redisset, ad Atticum longam ducit querelam. Ergo bis triumphalem ait, non autem triumphasse, quasi id eret, qui triumphum merueram, si fortuna non inuidisset. Igitur non ab eo quod fuit, sed ab eo quod esse, vel potuit vel iure debuit, se se laudat. Ut verum sit, quod de eo dicit Seneca, Cic. se laudat, non absque causa, sed absque modo.

IN ORATIONEM M. T. C. QVA C. CRI spo Sal. respondet, Iod. Badij Ascenſij cōment.

EA demum) Acris admodum & armata est hæc responsio atque conuictoria relatio, summo artificio ut à se disertissimo & eloquentissimo in eruditissimo & eandem acerrimum hominem retorret. Fit autem principium vehementis orationis ferè per interrogationem, ut hic Demum etiam particula accelerandi vim habet, vult autem Sal. ideo petulant & imprudenter in se locutum ostendere quod talem semper vidit vitam. [Quo me vertam P. C. A vehementi exclamatione exoritur, ut se iuste commotum in aduersarium censet] Quo. i. quanto notior est vterque nostrum, quia cum ego sim consularis & in pub. vixerim, pro dignitate mea dicendum est in eum, & rãto accuratius quanta maior est mea quam illius dignitas. Huic coniuratori, lege conuicti ori. s. à Sal. Inuidia gloriæ conſequar, melius conſequatur. Nam sensus est, tantam gloriæ obtinebo ex commemoratiōe præclarorum gestorum meorum,

In inuectiuam M. T. Ciceronis primam, in L. Catilinam, Argumentum.

DE Catilina coniuratione amplius dicere post Salustium, Plutarchum in vita Ciceronis, Appianum in lib. ij. Bellorum ciuiliu[m], mihi videtur superuacaneum. Ideo quae huic nostrae rei propria sunt, ea solum attingam. Ligitur Catilina denunciatione, cum iam longius processisset coniuratio, coniurati in domum M. Lecca VII. Id. Non. nocte conueniunt. Ea nocte dies Catilina exiit, ceteris manendi conditio cadis atque incendiolorum per totam urbem descriptio constituta est. Iam se exiturum Catilina dixit, sed paululum sibi esse more, quod Cicero consul viueret. Tum C. Cornelius & L. Vargunteius Equites Romani polliciti sunt se illa ipsa nocte paulo ante lucem venturos tanquam salutatum consulem, & intromissos more consuli & iure amicitiae, in lecto eum interfecturos. Huius consilij Cicero per Fulviam factus certior domum suam praesidijs validioribus firmat, duos Equites ad eadem, ut constitutum erat, venientes, aditu prohibet. Eo ipso die in templo Iouis Statoris senatum habet, ut ad eum referat de coniuratione deq[ue] resp. periculo. In senatum Catilina venit, aut dissimulandi causa, aut sui expurgandi, tanquam iniuria laesisset foret. Tum cum nemo amicorum, nemo propinquorum salutauit. Ii prope quos assedit, in alia subsellia sessum iuerunt. Cicero sine praesentiam eius timens sine ira commotus, luculentam hanc, id quod ait Salust. atque vtilem resp. habuit orationem, cuius hoc est Argumentum: Hortatur Cicero impellitq[ue] Catilinam, ut cum socijs coniuratis ex urbe egrediatur in exilium, vel in castra Manlij, quod consilia eius de cade consulis, senatus, ciuium, vrbisq[ue] incendio, & Italia vastatione sibi & senatui cognita sint, quod eius conatibus omnibus priuato consilio obstiterit, nihil in urbe esse quod eum delectare possit, quem omnes boni ciues metuunt, & oderunt. Miserum eum ostendit, quod cum veniret eo ipso die in senatum, nemo eum senator salutauerit, nemo ei absidere voluerit. Vt ande suspitionis causa, ante Catilina se multis viris clarissimis in custodiam dare voluit, nullus eum asseruare voluit tanto metu omnium & odio flagrabat. Pollicitus est Catilina socijs, abire ad Manlij in castra, ab eo postulat Cicero, id ut faciat, quod in castris Manlij cum improbis, & sui similibus versari iucundum ei futurum sit. Catilinam in Manlij castra proficisci quam a se consule interfici Cicero putat vtilius. Nam primo si proficiscatur nemo de coniuratione dubitabit, deinde eum sequentur omnes coniurati. Si in urbe necaretur improbe factum putarent ij, qui de coniuratione dubitant, & coniuratorum grex totus in urbe remaneret. Quocirca hortatur eum cum coniuratis, ut exeat cum suo & suorum exitio, rei q[ue] publice salute.

M. T. CICERONIS IN L. CATILINAM, ORATIO I.

VOVSQVE tandem abutere Catilina patientia nostra? quadiu nos etiam furor iste tuus eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihil ne te nocturnum praesidium Palatij, nihil vrbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora, vultusq[ue] mouerunt? patere tua consilia non sentis? constrictam iam omnium horum conscientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egris, ubi fueris, quos conuocaueris, quid consilij ceperis, quem

nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores. Senatus hoc intelligit: Consul videt, hic tamen viuunt? immo etiam in senatum venit: fit publici consilij particeps: notat, & designat oculis ad eadem vnūquenque nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reipub. videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te Catilina duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes iam pridem machinaris. An vero vir amplissimus P. Scipio Pont. Max. Tyberium Gracchum mediocriter labefactantem statum reipub. priuatus interfecit? Catilinam vero orbem terrarum caede, atque incendijs vastare cupientem, nos consules perferemus?

IN INVECTIIVAM M.T.C. PRIMAM, IN L. Catilinam, ad senatum, Francisci Syluij Ambiani commentarius.

VOVSQVE tandem) Quamuis id fiat saepius, vt in orationis prooemio ad auditores sermo dirigatur, aliquando tamen ad aduersarium directus acrior fit atque vehementior. Cic. pro Q. Ligario: Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime oprandum, &c. Sal. in Ciceronem: Grauius & iniquo animo maledicta tua paterer M.T. sicut & Cic.

fecerat in Catilinam: Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? auctor est Quint. lib. 4. Idem lib. ix. praecipiens, interrogatione acriorem, & vehementiorem fieri probationem. Figuratum est, inquit, quoties non seiscitandi gratia assumitur, sed instandi, vt pro Ligario. Quid tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat? & Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? & Pater tua consilia non sentis? Et totus denique hic locus, quanto, inquit, magis ardet, quam si diceretur, Diu abuteris patientia nostra: &

hic tamen viuunt? uic?

ia diu.

terre.

Patent tua consilia. [Tandem] Prisc. auct. lib. xv. hic repletia coniunctio est, auctore Seruio, causa ornatus ponitur. Vtriusque sententia Vallæ non probatur. Nam oratio interrogatiua plus habet virium quam, quæ figurata non est. Orationis interrogatiuæ vim particula tandem facit vehementiorem. [Abutere patientia nostra] Qui tandiu furores tuos æquo animo patiamur. [Patientia] .i. tolerantia. [Quousque tandem abutere] Nam furor sit læsa sapiens patientia. Et veterem patiendo iniuriæ inuitas nouam, vt ait P. Syrus. Eludere, vt ait Donatus in Eun. Terent. enarrans illud, Eludet vbi te victum miserit, proprie gladiatorum est, cum vicerint, citat hunc locum, additque Eludere est, ludo finem imponere. [Quem ad finem] .i. quousque .i. quando audaciæ tuæ finem facies. Audacia ferè in mala dicitur. [Nihil ne te nocturnum] Quint. lib. 9. ab iisdem verbis plura acriter & instanter incipere docens, hoc Cic. exemplo rem probat, vbi nihil repetitur. [Nihil vrbis vigilæ] Vbi de coniuratione auditum certius est, decreuit senatus, vt Romæ per totam urbem vigilæ haberentur, hisq. minores magistratus præfessent, vt ait Sal. [Nihil timor] Nam immutata vrbis facies erat. Tristitia inuasit omnes neque loco, neque cuiquam satis fidebant. [Nihil concursus bonorum] Qui tum esse solet cum pestis reip. opprimenda est. Consensus, non concursus legit Quint. [Nihil hic munitissimus] Senatus, qui singulorum mentium Calend. & Idibus haberi solebat, in curia habebatur. indicius autem qui. s. noua causa adueniente indiciebatur, in loco augurato haberi solebat. Inde pro senatu sæpe templum dicitur. Senatam autem in templo Iouis Statoris tum habuit Cic. cum hanc in Catilinam orationem habuit. Id templum ad initium sacræ viæ, quæ ad Palatium spectat, adificatum fuisse, Plut. in vita Cic. tradit. De hoc templo apud T. Liu. lib. 1. multa licet legere. [Conscientia teneri &c.] .i. ab his omnibus senatoribus cognosci. Constrictam rem conscientia tenere, est rem ita certo scire, vt ea ex animo nostro extorqueri non possit. [Quid proxima nocte] In domo M. Porcij Leccæ. A quo consilio, infra dicit. [Quid superiore nocte] .i. proximam præcedente. Sua enim consilia nocte cum coniuratis Catilina capiebat, quo illa nocturnis tenebris forent occultiora. [Quid egeris] Illud ex arte est, vt cum aduersariorum nobis consilium patefactum esse totum significare volumus, ex eo pauca dicamus. Tum enim reliqua nobis suspicabuntur. [Quid consilij ceperis] .i. deliberaueris. [O tempora, o mores] In magna quam tractat indignatione, Cic. id solet. vt in actione in C. Ver. vj. & in orat. pro domo sua ad Pont. Prisc. lib. 6. scribit hoc loco, O esse particulam indignandi. Quint. lib. 9. scribit indignationis simulatione affectus auditorum moueri, vt. O tempora, o mores. Viuit, viuit. Repetitio est, in qua prioris sententiæ verbum vltimum ac sequentis primum est idem, qua figura vtuntur poetæ sapius: Pierides vos hæc facietis maxima Gallo, Gallo cuius amor tantum mihi crescit in horas. Sed oratores quidem raro. Hic tamen viuit, viuit, imò etiam in senatum venit. [Publij consilij] Quod senatus capit. [Nos aut viri fortes] Ignauiam suam aliorumque ciuium accusat, qui sibi reip. satisfacere videntur, si Catilinæ tela declinent, quem interficere debeant. Quamuis enim viri fortis sit, nunquam periculis se subtrahere, sed que reip. reseruare, in hoc tamen Catilinæ furore non licebat. [Vir amplissimus] Argumentum à minore ad maius per comparationem. Vbi, vt ait Quint. lib. 8. non solum totum toti, sed etiam partes partibus comparantur. Nam Catilina Graccho, status reip. orbis terrarum, medioctis labefactio cædi & incendijs & vastationi, & priuatus consulibus comparatur. [P. Scipio Nasica] De Tyb. Gracchi cæde cum alij multi, tum Plut. in vita Gracchorum scripsit. [Vir amplissimus] Hunc Scipionem T. Liu. lib. xlix. ait virum optimum à senatu iudicatum esse. [Priuatus] .i. nullum gerens magistratum, auctore Cic. lib. de Off. 1. priuatum oportet æquo & pari cum ciuibus iure viuere, neque submissum & abiectum, neque efferentem se nimis, tamen in rep. ea velle, quæ tranquilla & honesta sint. Hic tamen attende, priuatum dici eum qui sit Pont. Max. vt T. Liuus lib. xxj. C. Flaminium consulem designatum appellat priuatum.

IN INVECTIVAM PRIMAM M. T. C.
Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

Quousque tandem) Vehementi vitur principio per interrogacionem vrgentem. [Nos eludet] .i. decipiet & ludibrio

habebit. Illud autem etiam datiuo iungitur, vt Aen. 2. Certantque illudere capto. Quandiu dicitur, & quam pridem, & quam dudum. Ille per contemptum dicit, nam addidit tuus. [Quem ad finem] .i. ad quem exitum sed ad quam intentionem, aut moderationem. Nam sicut modus pro fine ponitur. Aen. 2. Nam quis erit modus. Ita finis pro modo poni potest, vt j. Ser. Horatij. Est modus in rebus, sunt certi denique fines &c. [Præsidium custodia militum, habendi senatus] .i. ad habendum senatum. i. multitudinem aut congregationem senatorum. [Mouent] .i. afficiunt te. [Patere] .i. manifesta esse. [Constrictam] .i. compressam, ita vt exire in opus non possit. [Arbitraris ignorare] q. d. si rectè arbitratus fueris, arbitreris neminem. [O tempora, o mores] ;) Tragica ferè exclamatio quam per apophorin temperat, nam plenum erat, o tempora infelicissima, o mores perditissimos. [Senatus intelligit] .i. coniurationem tam detestandam, consul de se loquitur, sed plus longe dicit dicendo consul quam si dicat ego. Nam in consule erat talis sceleris puniendi potestas. [Hic] .i. talis coniuratus. [In senatum] q. d. auctoritatem eius contemnens aut sententiam non timens. [Consilij, quod de rep.] Fit & præcipue super punitione coniurationum. [Ad cædem] .i. necem propediem perpetrandam. Nos autem, quasi per ironiam reprobat lenitate senatus, cui non satis est euitare violentiam malefactorum seu perniciosorum hominum, sed omnem iniuriam ab alijs prohibere decet per eorum necem. [In te confert] .i. torqueri, pestem .i. perniciem, quam. s. pestem, machinatis. i. animo concipis. [Priuatus] .i. dum nouerat consul aut dictator nec in alio magistratu cui fasces erant, aut animaduersio in ciuem, & tamen cum Tyb. Gracchus legem agrariam promulgare vellet & seditionem concitaret, iussu eius occisus est.

Nam illa nimis antiqua prætereo, quod Q. Seruilus * Hala, Sp. Melium nouis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac rep. virtus, vt viri fortes acrioribus supplicijs ciuem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus enim S. C. in te Catilina vehemens & graue: non deest reip. consilium, neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decreuit quodam senatus, vt L. Opimius conf. videret, ne quid resp. detrimenti caperet: nox nulla intercessit: * mox interfectus est, propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre natus, auis, maioribus: occisus est cum liberis M. Fuluius consularis. Simili se natus consulto, C. Mario, & L. Valerio Coss. permessa est resp. num vnum diem postea L. Saturninum trib. pl. & C. Seruilium mors, * ac reip. pœna remorata est? At nos, vigesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis: habemus enim huiusmodi senatusconsultum, veruntamen inclusum in tabulis, tanquam in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse Catilina conuenit. Viuis: & viuis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio P. C. me esse elementem: cupio in tantis reip. periculis me non dissolutum videri: sed iam me ipsum inertiae, nequitiaeque condemnno. Castra sunt in Italia contra remp. in Hetruriæ faucibus collocata crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reip. molientem.

Nam illa nimis antiqua prætereo) Id solet facere Cicero, cum multa exempla citat, vt ante externa, quam domesticam, ante antiqua, quam recentia memoret. hæc enim magis quam illa mouent. Hæc exemplum, quod antiquius est, præterire se dicit, alioqui antè Scipionem Hala citatus fuisset. Hæc Sp. Melij cædes facta est circa annu ab vrb. cond. cccxvj. de

* Abala

* Mox, no est in codice Aldino.

* à reip.

S Y L

de qua T. Liu. multa in lib. 4. [Q. Seruilius] Hunc C. Seruilius
Liuus appellat. [Nouis rebus itudentem] .i. regnum affectan-
tem. [Fuit, fuit] Hæc geminatio amplificandi gratia fit, vt Occi-
di, occidi non Spurius Melium. [Ista quodam] Quondam hic
præteriti temporis esse, Prisc. lib. xv. docet, & pro futuro Virg.
dixit in Buc. Quondam tua dicere facta Tempus erit. & pro
præfenti, idem in 2. Aen. Quondam etiam victis redit in præcor-
dia virtus. [Habemus enim sic] Enim hic est particula continua-
tiua, non causalis. In qua significatione nonnunquam, sed sæ-
pius nam à Cic. dicitur. [S. C. in te] In atroci negotio reip. Sena-
tus decernere solebat, vt viderent consules, ne quid resp. detri-
menti caperet. Tum licebat consulibus exercitum parare, bel-
lum gerere, socios ac ciues ad bellum cogere, domi militiæque
imperium summum atque iudicium habebant. Aliter iniussu
P. R. harum rerum nulla consuli potestas erat. Auctor est Sal.
in bel. Catil. [Hoc S. C.] Quando S. C. datum sit, non conuenit.
Dicit enim Sal. id datum postquam C. Corn. & L. Vargunteius
Cic. Cos. opprimere domi conati sunt, Antea factum Plat. in
vita Cic. dicit. Quam sententiam secutus mihi Cic. videtur, qd
eo ipso die quo coniuratorum manus effugit Cic. habita si hæc
oratio. [Vehemens] .i. vrgens. [Et graue] .i. seuerum & triste.
[Non deest reip. consilium] Quo consilio hæc auctoritas S. C.
faciendi senatui permilla est. [Nos, nos consules defumus] Prisc.
lib. 17. scribit pronomen aliquando amplioris significationis
causa poni. vbi tantum ad alios omnes videtur fieri discretio,
vt Cic. in 1. lib. Inuect. Nos, nos, dico aperte, consules defumus.
Intelligimus enim quod nemo alius nisi nos desit. [Vt L. Opi-
mius conf.] Id apud Plutarchum in Gracchorum vita amplius
scriptum est. [Nox nulla intercessit] .i. eo ipso die, quo id S. C.
mandatum est, C. Grac. interemptus fuit. [Propter quasdam]
Hoc dicit, vt C. Grac. facinus, propter quod occisus est, ostendat
leuius esse Catilinæ facinore. [Clarissimo patre] T. Sempro-
nio Grac. qui duobus consularibus duobus triumphis, & censu-
ra ornatus fuit. [Auis] Quorum auus maternus fuit Scip. Afric.
maior. [M. Fuluius Flac.] C. Gracchi inferendis legibus seditio-
sis socius, quia cum Graccho contra salutem reip. secerat, sena-
tus sententia interfectus est eodem die quo Grac. eius domus
euerfa, & publicata est. In qua porticum, post aliquando Q.
Cat. de manubijs Cimbricis fecit, vt ait Cic. in oratione ad pon-
tifices de domo sua. [Cum liberis] .i. cum filio, cui facta optio
est, vt genus mortis eligeret, vt ait App. in lib. 1. Liberos autem
etiam pro vnico filio dici, A. Gell. scribit. [C. Mario, & L. Val.
Fl. Coll.] De quo pluribus agit Cic. in oratione pro C. Rabirio
perduellionis reo. C. Seruilius Glauciam, & L. Saturninum, sedi-
tiosis legibus remp. lacerantes, & comitia cædibus discuti-
entes, C. Marius sextum Cos. in curia hostilia morte multauit, vt
Velleius lib. 2. auctor est. [Num vnum diem mors remorata
est] .i. nunquid interempti sunt eo ipso die quo factum est S. C.
[Reip. pœna] Quia, si resp. seditiosos ciues mutare solet. [Vice-
simum iam diem] Negligentiam suam vel nimiam patientiam
arguit. Quo inquit, die hæc S. C. data sunt, perniciosi ciues in-
terfecti sunt. Viceimus iam dies est cum hoc S. C. habemus,
nec dum eo in Catilinam vsi sumus. [Hæbescere actem] Vnde sit
metaphora, satis patet, quod hoc S. C. datum sit, tanquam gla-
dius quo necetur Catilina. Quod autem tandiu quiescat, velut
rubiginæ actus eius hæbescit, & obtunditur. Ferrum enim, vt a-
pud A. G. Cato ait, si non exerceas, rubigo inficit. [Horum sena-
torum] Conuenit accentu acuto in media, alioqui interfici di-
cendum esset. [Viuis, & viuus] Hanc vocis geminationem, vbi
aliquid interponitur vehementiorem esse Quint. lib. 9. præce-
pit. vt Bona, miserum me consumptis enim lacrymis tamen infi-
xus animo hæret dolor, bona, inquam Cn. Pomp. acerbissime
voci subiecta præconis. Viuis & viuus non ad deponendam, sed
ad confirmandam audaciam. [Non dissolutum] .i. non inerte,
non distulendam, non negligentem, tanquam reip. cura solutus
sim. Cic. actione in Ver. vij. Intelligo maluisse Domitium crude-
lem in animaduertendo, quam in præmittendo dissolutum vi-
deri. [Inertia] .i. stultitia, qd solertiam quæ inertia contraria est,
prudentiam Cic. appellat. Inertia igitur .i. stultitia, qd clemens &
humanus esse velim in eum, qui parricida patriæ esse cogitet, qd
mea quoque nequitia est. [Castra sunt] Cn. Manlius, qui sub L.
Sylla strenue militauerat, in Etruria Fesulis cum alios multos
tum L. Syllæ veteranos milites imperio Catilinæ habebat, qui
principes fuit belli faciendi. [In Etruria faucibus] .i. Fesulis, ap-
pe quas Florentia non multo post deducta colonia est. [In Etruria
faucibus] .i. in ingressu Etruriæ. In dies singulos dicit, cū in dies
obtimeat dicendi consuetudo. [Imperatorem eorū] .i. Catilinam.

NIMIS antiqua, quæ contigerunt paulo post exactos re-
ges, de hoc autem prius vidimus. [Fuit, fuit repetitio vim habet
affectationis] Nos nos defumus .i. officio nostro non fungimur,
nos nos inquam qui ista in te dicimus L. Opimio consule. C.
Gracchus frater Tyberij interfectus est ob suspiciones (vt hic
dicit) seditio-num .i. id autem oratorie facit argumentans à mi-
nori, nam si ob suspiciones ille talis interfectus est, ergo hunc
manifeste deprehensum interfectum oportet. Clarissimo pa-
tre, quia de Scipionum familia, imò Scipionis filio. [Consula-
ris] .i. de ordine consulum, & qui aliquando consul fuerat.
[Num,] qd. minime. L. Saturninum de quo prius remorata
est, in mora tenuit. [Crescit in dies singulos] Venuste in dies
notam incrementi, vt cresco, & comparatiuum habet. [Intra
Mœnia non infra, sed bene infra tectum, quasi inferius quam
tectum] Intestina .i. ciuilem, quia ciues sunt in vna vrbe, vt
intestina in vno ventre) Molientem cum mole, & difficultate
parantem.

Si te iam Catilina compræhendi, si interfici iussero:
credo erit verendum mihi, ne hoc potius omnes boni
ferius à me, quam quisquam crudelius, factum esse di-
cant. Verum ego hoc quod iam pridem factum esse
oportuit, certa de causa nondum adducor vt faciam.
Tunc denique interficiam te, cum iam nemo tam im-
probus, tam perditus, tam tui similis inueniri poterit,
qui id non iure factum esse fateatur. Quandiu quisq;
erit, qui te defendere audeat: viues, & viues ita, vt nunc
viuis, multis meis & firmis præsidijs * oppressus, ne cõ-
mouere te contra remp. possis. Multorum te etiam o-
culi, & aures, non sentientem, sicut adhuc fecerunt, spe-
culabuntur, atque custodient. Etenim quid est Cati-
lina, quod iam amplius expectes, si neq; nox tenebris
obscurare cœtus nefarios, nec priuata domus parietibus
continere vocem coniurationis tuæ potest? si illu-
strantur, si erumpunt omnia? muta iam istam mentem,
mihi crede: obliuiscere cædis, atque incendiorum: te-
neris vndique: luce sunt clariora nobis tua consilia
omnia: quæ * ita mecum licet recognoscas. Memini-
sti ne me ante diem xij. Cal. Nou. dicere in senatu cer-
to die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem
vij. Cal. Nou. C. Manlium audacię satellitem, atq; mi-
nistrum tuę? Num me fecellit Catilina, non modo res
tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id, quod mul-
to magis est admirandum, dies? dixi ego idem in se-
nate eadem te optimatum contulisse in ante diem v.
Cal. Nou. Tum cum multi principes ciuitatis Rom.
non tam sui conseruandi, quam tuorum consiliorum
reprimendorum causa profugerunt? Num inficiari po-
tes te illo ipso die meis præsidijs, mea diligentia circun-
clusum, commouere te contra remp. non potuisse, cū
tu discessu ceterorum, nostra tamen qui remansisse-
mus, cæde contentum esse dicebas? Quid, cum te Præ-
nestæ Cal. ipsi Nou. occupaturum nocturno impetu
esse consideres? Sensisti ne illam coloniam meo iussu
meis præsidijs, custodijs, vigilijsque esse munitam?
Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non
modo audiam, sed etiam videam, planeque sentiam.
Recognosce tandem mecum noctem illam superio-
rem: iam intelliges multo me vigilare acrius ad salu-
tem, quam te ad perniciem reipub. Dico te priore
nocte venisse inter Falcarios, (non agam obscure) in
M. Leccæ domum, conuenisse eodem complures e-
iusdem amentia scelerisque socios. Num negare au-
des? Quid taces? conuincam, si negas. Video enim
esse

* obses-
sus.

* etiam.

* admi-
nistru.

2. Cer-
dem, &
lit tuus.
ntentio-
ponitur.
o test, vt
ines & c.
bendum
um. [Mo-
ctam] .i.
is igno-
[O tem-
posi ope-
a, d mo-
tam de-
dicendo
eris pu-
q d. au-
s. [Con-
niuratio-
Nos au-
i non fa-
orum ho-
per eo
nicem,
s] .i. dum
ui falces
Graechus
ncitaret,
Q. Serui
dentem
* Albia
ac rep.
n perni-
t. Habe-
ue: non
ordinis:
uit quõ
ad resp.
* Mox,
no est in
codice
Aldino.
oribus:
simili se
permissa
m trib.
rata est?
* à reip.
scere a-
usmodi
tabulis,
tu con-
nuenit.
confir-
mentem:
m vide-
ndem-
riæ fau-
um nu-
m, du-
enatu vi-
em reip.
ere Cice-
S Y L.
quam do-
oret. hæc
antiquis
atus fuis-
ed. ccxvj.
de

esse hic in Senatu quosdam, qui tecum vna fuere. O dij immortales, vbi nam gentium sumus? quam remp. habemus? in qua vrbe viuimus? Hic hic sunt, in nostro numero P.C. in hoc orbis terrarum sanctissimo, grauissimoque consilio, * qui de nostro, omniumque interitu, qui de huius vrbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, & de repub. sententiam rogo, & quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero.

* qui de meo, nuncque omnium interitu.

S Y L.

NE hoc potius Apud Quint. 9. lego, Ne non potius. Vt mur, inquit, vulgo comparatiuis pro absolutis vt cum se quis infirmiore esse dixerit, duo inter se comparatiua committimus. Si te Catilina comprehendi, si interfici iussero, credo erit verendum mihi, ne non potius omnes boni ferius a me quam quisquam crudelius factum esse dicant? Hoc enim verbum credo a Cic. saepe dicitur in oratione interrogatiua, cu ironia, tanquam per parenthesis, vt in oratione, contra Rullum in senatu, Vos haec, nisi euertere remp. cuperitis, ac vos noua dominationem comparare, credo quam perniciofa esset, non videretis? idem: Hoc motu atque hac perturbatio animorum atque rerum, cum P.R. vox, & auctoritas consulis ostendit, summam tranquillitatem pacis, & oej, verendum, credo, non bis erit, ne vestra ista praecleara lex agraria magis popularis esse videatur? Cum vero scelera consiliorum vestrorum, fraudemque legis, & insidias, quae ipsi P.R. a popularibus trib. pl. hanc ostendendo, pertimescam, credo, ne mihi non liceat contra vos in cōtione consistere? [Omnes boni] Cives boni dicuntur, qui reip. studiosi sunt, etiam si improbi sint homines. Nam bonus ciuis, & bonus homo, eodem modo non dicuntur. Arist. lib. Pollit. 3. vbi docet boni ciuis, & boni hominis eandem virtutem non esse, boni ciuis virtutem esse dicit, conseruationem communis societatis, societatem vero esse remp. quocirca ciuis boni virtutem ad remp. spectare. Sententia igitur est. Si te interfici iussero, nemo ex bonis ciuibus id a me factum crudelius dicit, sed omnes potius dicent prius factum oportuisse. [Iampridem factum esse oportuit]. i. te Catilinam interfectum. [Firmis praesidijs] Quae .i. in vrbe collocaui, vt nocturnum praesidium palatii, & vigilias. [Oppressus] .i. circumdatus, & circumvallatus, & circumclusus. [Commouere] .i. mouere, vt paulo infra. Num incitari potes, te illo ipso die meis praesidijs, mea diligentia circumclusum, commouere te contra remp. non potuisse? [Non sentientem] .i. cum non animaduertes. [Adhuc] .i. hucuique, quae eius propria significatio est, in qua Cic. usurpare solet. [Speculabuntur atque custodient] .i. obseruabunt. i. attente videbunt, & audient, quae facies, aut consultiabis. [Illustrantur] .i. declarantur, & patefiunt. [Teneris vndique] .i. arcana tua consilia, quae noctem in priuatis parietibus cepisti, tenemus & scimus. i. vt vulgo dicunt, tu decelaris. [Meum licet recognoscas] .i. si oblitus es, ea tibi in mentem reuocabo. Quo verbo Cic. tum vitur, cum aduersa rij vitia sibi cognita dicit. [Ante diem V. Cal. Nou.] Hoc die Cicer. Col. futura erant comitia consolaria. Sed pridie Cic. ad senatum retulit, quoniam multa narrabantur quae Catilina facturus erat, vt per vim fieret Col. factum est S. C. referente Cic. ne eo die comitia haberentur. Quo die frequenti senatu Catilinam Cicero excitauit, eumque de his rebus iuris, si quid velles, quae ad se allatae essent, dicere. Tum haec Cicero Catilinam praedixit. [An te diem xij. Cal.] Auct. Prisc. lib. 18. dicimus tertium, & tertio Cal. vel Non. vel Idus, vel Calendarum, Non. Iduum, pro in tertio die ante Calend. vel Non. vel Idus. Cic. in. Inuect. Meministi ne me ante diem xij. Calend. Nouemb. dicere, in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem vj. Cal. Nou. Ante diem vj. Calend. pro ante Calend. dictum esse, idem Prisc. eodem lib. scribit. [Administrum] .i. magnum, & praecipuum ministrum, qua voce vsus saepe Cicero est. Ad enim habet vim intendendi, vt adamare, admirari, aduigilare. [Contulisse] .i. proposuisse, & destinasse. [In ante diem] .i. in die qui esset ante diem. [Tuorum consiliorum reprimendorum causa] .i. ne optimates, vt consulueras, occideres. [Illo ipso die] .i. ante diem v. Cal. Nou. [Cum te Praeneste] Hoc Praeneste, & haec Praenestis, auct. Seru. lib. Comm. 7. dicitur. [Superiorem noctem] Qua conuenisti in domum M. Porcij Leccae Senatoris cum coniuratis, quae nox omnium temporum coniurationis acerrima fuit atque acerbissima vt ait Cic. pro P. Sylla. [Priori nocte] .i. supe-

riore. [Inter falcarios] Falcarij a falce dicti sunt, qui falce metunt. Hos autem coniuratos appellat falcarios, propterea quod ciuitatem omnem, adeoque ipsa vrbs aedificia tanquam falce metere .i. ferro ignique omnia vallare, vt foenifeca demetit omnia, ita hi nihil erant relicturi. [Inter falcarios] .i. cum falcarijs, vel vt exponit hunc locum Prisc. lib. 18. in eum locum vbi erant falcarij. Hoc dicendi genere Cic. vitur etiam in oratione pro P. Sylla: Quid tandem, inquit, de illa nocte dicit, cum inter falcarios ad M. Leccam nocte ea quae consecuta est postero die Non. Nouemb. me Col. Catilinam denunciatione conuenit. [Consilio] .i. in senatu. [Video esse hic] Salustius nominat X I. Senatores, qui fuerunt ex coniuratione, Lentulum, Antonium, Longinum, Cethegum, P. & Seruium Syllas, Vargunteium, Annum, Leccam, Beldiam, & Curium.

S E R I V S .i. tardius quam facere debueram, quam crudelius. i. nimis crudeliter. Quam, itaque tribus gradibus iungitur propositio vt tam doctus quam magnus, comparatiuo, vt ra doctior quam maior te sum. Superlatiuo, tam doctissimus omnium quam maximus erat Caesar, sicque comparatiue ponitur. Verum ego. Ordo est, verum .i. sed, ego nondum adducor .i. persuadeor certa de causa .i. propter causam, quae me mouet vt faciam id quod oportuit, iampridem .i. iam a plusculo tempore, factum esse. Causa autem mouens erat ne inuidia alicuius subiaceret, aut quia homo nouus erat, ne ab inuidis in ius post modum vocetur si ciuem priusquam eius peccatum omnibus innotuisset vltimo supplicio affecisset. Vnde addit. [Tum denique] .i. tunc tandem interiticam te, &c. Similis tui de moribus, similis tibi de colore, & specie exteriori. [Quispiam] .i. q. d. etiam tecum iuratus in perniciem vrbs. [Commouere] .i. excitare. [Illustrantur] .i. nobilitantur, & patefiunt ac in lucem veniunt. Ante diem xij. Cal. Nou. quod nunc dicimus xij. Calend. Sanè memini, vt Agretius adnotauit apud Cic. praesentis temporis verbum habet, vt meministi dicere non dixisse. Maro tamen semel dixit memini vidisse, & Persius somniasse. Ordo est. Meministi ne me dicere in senatu ante diem xij. Cal. Nou. Manlium satellitem audacie, atque ministrum tuum fore. i. futurum in armis qui dies esset futurus ante diem viij. Cal. Non. [Non fecellit me dies] .i. bene sciui etiam diem. [Contulisse] .i. peragendam disposuisse, aut proposuisse nostra caede, qui dicere potuisset nostri. [Praeneste, oppidum in Aretino monte] Non modo audiam, legendum non modo, non audiam aliter sensus non stare. Nam nihil non modo audio, est non audio. [Dico te priori nocte] Coniurationem sibi manifestissimam significat, consul, vt Catilina perterritus in voluntarium exitum proficeretur. Nouit autem omnia per Fuluiam, qui cum Curius vnus ex coniuratis consuetudinem habebat, vt in Catilinario visum est. [Inter falcarios] .i. instructos falcibus. Sunt autem falces, & harpae armorum genera murorum oppugnationibus apta, vt docet Non. Marcellus, vnde Sisenia lib. hist. 4. Falces iniectas comminuunt. Sunt etiam gladij incurui quibus hic potius instructos dixerit, sunt ad hoc instrumenta, secundorum frugum quarum secundum Varronem alie sunt scaerarie, alie adorie, alie dumarie, quae & scirpiculae dicuntur, vt quibus fecat dumeta. [Quosdam video] Forte Vargunteium dicit. Nam is senator erat. In hoc consilio orbis terrae, quia praesidio erat senatus toti mundo. Nostrum omnium, bene nostrum non nostrorum, verum tamen dicere potuisset nostri, quia passus accipit; sed quia omnium adiecit maluit nostrum dicere. Est autem genitiuus pluralis pronominis primitiuus. [Consul] .i. cum sim consul, & .i. & tamen rogo sententiam, quasi non habens auctoritatem animaduertendi sint consensu patrum. Voces, quia nondum supplicio dignos pronunciauerat.

Fuisti igitur apud Leccam illa nocte Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti quo quenque profici sci placeret: delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti vrbs partes ad incendia: confirmasti te ipsum iam esse exiturum: dixisti, paululum tibi esse etiam * nunc morae, quod ego viuerem. * tum. Reperti sunt duo equites Romae, qui te ista cura liberarent, & sese, illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Haec ego omnia vix dum iam caetu vestro dimisso, comperi: domum meam maioribus praesidijs muniui, atque firmaui:

A S C.

Y L.

Distribuitur pro P. condiscriptione nocte tulsi praepotes ad describit hil te R.) H Appia .i. disfulos patesa recepi rant co tum ve lecto se indit tam futis, pro xij. V Idem l omnia beam peritio cantia.

ui: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseris, cum illi ipsi venissent: quos ego iam multis, ac summis viris ad me venturos id temporis esse praxideram. Quae cum ita sint Catilina perge, quo coepisti, egredere aliquando ex vrbe; patent portae, proficiscere. Nimum diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos: si minus, quam plurimos: purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me, atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes, non feram, non patiar, non sinam Magna Dijs immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Ioui Statori, antiquissimo custodi huius urbis, quae hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reip. pestem toties iam effugimus. Non est sapius in vno homine salus summa periclitanda reip. quandiu mihi consuli designato Catilina insidiatus es, non publico me praesidio, sed priuata diligentia defendi, cum proximis comitijs consularibus me consulem in campo, & competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum praesidio, & copijs, nullo tumultu publice conuocato. Denique quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti. quanquam videbam perniciem meam cum magna calamitate reip. esse coniunctam. Nunc iam aperte temp. vniuersam petis: templa deorum immortalium, teeta urbis, vitam omnium ciuium, Italiam denique totam ad exitium, & vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod primum, atque huius imperij, disciplinaeque maiorum proprium est, facere non audeo: faciam id quod est ad seueritatem lenius, ad communem salutem vtilius. Nam si te interfici iussero, residet in reliqua coniuratorum manus: sin tu (quod te iandum hortor) exieris, exhaurietur ex vrbe tuorum comitum magna & perniciofa sentina reipub.

Y L. Distribuidisti partes Italiae Nam Cn. Manlium Fesulas, Seprimum in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, auct. Sal. qui tamen scribit, has Italiae partes ante distributas, quam in domum Leocae conuenerint. Cicero tamen pro P. Sylla, dicit ea nocte Catilinae exeundi, ceteris manendi conditionem, per urbem totam caedis atque incendiorum descriptionem constitutam esse. [Quos Romae relinqueres] Hac nocte constituit Catilina, ut cum egrederetur ad exercitum, L. Tullius in vrbe relinqueretur, Cassius incendijs, Cethegus caedi praeponebatur, ut ait Cicero pro P. Sylla. [Descriptis vrbis partes ad incendia] Duodecim opportuna vrbis loca ad incendia descripta esse, quibus Statilius & Gabinus praefecti essent, Sal. scribit. [Confirmati] .i. affirmati. [Paululum tibi morae] .i. nihil te remorari, nisi quod viuere. [Reperti sunt duo equites R.] Hos Sal. C. Cornelium & L. Vargunteium, P. Iurarchus, & Appianus cum Cornelio M. Cethegum nominant. [Dimisso] .i. dissoluto, ut dimitti senatum, dimitti exercitum, dimitti discipulos dicimus. [Comperi per Fuluiam] Quae omnia Ciceroni patefaciebat. [Exclusi] .i. aditu prohibui. i. in domum meam non recepi. [Quos tu mane ad me] Hi enim duo equites Romae ceperant consilium, ut prima luce Ciceronem Cos. tanquam salutatum venirent, ut intromissi Cic. more & iure amicitiae, eum in lecto suo trucidarent, ut ait Cic. pro P. Sylla. Hi ianua prohiberi se indigne ferentes, in ipsis foribus ita acclamauerunt, ut in apertam suspicionem venerint. [Id temporis] Id temporis, & id aetatis, pro eo tempore, & ea aetate saepe dicit Cic. lib. epist. ad Att. xij. Venit ad me, & quidem id temporis, ut retinendus esset. Idem de Fin. v. Is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Idem lib. Epist. Fam. vj. Ita viximus, & id aetatis iam sumus, ut omnia quae non nostra culpa nobis accederint, fortiter ferre debeamus. [Perge quo coepisti] Quint. lib. 9. vbi de dictionum repetitione praecipit: Congregantur, inquit, verba idem significantia. Quae cum ita sint Catil. perge quo coepisti, egredere ali-

quando ex vrbe, patent portae, proficiscere. Et in eodem, alio libro? Abiit, excessit, erupit, euasit, nimium iandiu. Iulius Rufinianus Epitropem esse dicit, cum figurate concedimus, ut quod velit quis faciat. Virg. x. sequere Italiam ventis, pete regna per vndas. Et Cic. Proficiscere, nimium iandiu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. [Murus intersit] Parietes priuati sunt, muri vero & moenia publica sunt, ut ianua priuatorum adificiorum est, porta publicorum, murus vrbis. [Huic ipsi Ioui Statori] Cuius in templo senarus hic habebatur. [Antiquissimo custodi huius urbis] Cum Sabini cum Romulo bellum gerentes, Capitolium Tarpeiae prodicione occupassent, Romulus inclinata sua acie, fusaque ad veterem portam Palatii, ab Ioue praecatus est, ut sedam suorum fugam sifteret, ibique Ioui Statori templum nouit, quod monumentum esset posteris, Iouis praesenti ope urbem seruatum esse, ut ait T. Liu. lib. 1. Nec ob id credas primum Romae hoc templum fuisse, Iouis enim Feretrij ante hoc primum Romae templum sacrum fuisse, idem scribit. Stator Iupiter a sistendo dicitur, quod auctore Gell. habet praeteritum stiti, & habet supinum statum. Inde status conditusque cum hoste dies in lege tab. 12. & in 1. de Off. dicitur. [Tanquam infestam reip. pestem] Infestam, ut ait A. Gell. lib. ix. id dicitur quod malum infert cuiuspiam. Cicero pestem, & perniciem appellare solet, id quod damnum afferat maximum. [Periclitanda] .i. in periculis versanda, & ad exitium petenda. [In vno homine] .i. in me Cicerone, cuius salus cum reip. salute coniuncta est. [Proximis comitijs] Quibus Cic. consule D. Syllanus, & L. Muræna Cos. designati sunt. Anno enim superiore Catilina consulatus repulsam passus, in hunc annum petiuit consulatum. Quo die haberentur comitia, Cicero quod homines iam tum coniuratos cum gladijs in campum deduci a Catilina sciret, descendit in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum, & cum illa lata, & insigni lorica, ut idem ait in oratione pro L. Muræna. [In campo] Martio. [Nullo tumultu] .i. nullo bello, aut belli apparatu, aut nulla publica ciuium perturbatione concitata. [Me petisti] Petere honorem, famam, fortunas alicuius, iugulum, caput, hominem, temp. ferè in re mala dicimus. [Perniciem meam] .i. meam perniciem reudataram in reip. calamitatum. [Id quod primum] .i. praecipuum, ut vocem P. R. ad arma ex S. C. teque interficiam. [Disciplinaeque maiorum] Hac enim auctoritas S. C. in atrociori periculo reip. a maioribus instituta est. [Ad seueritatem lenius] .i. minus seuerum. [Sentina reip.] Quemadmodum vsu venire solet, ut quidquid humoris corrupti in corpore sit, id totum vlcus ad se contrahat, quidquid aquae in nauis est, id ad sentinam confluat, ita in ciuitate quotquot improbi sunt, ad aliquem vni improbitate insignem concurrunt. Id in hac Catilinae coniuratione factum est. Nam ut ait Salustius, qui vbiq. probro atque perulantia maxime praestabant, qui per dedecora patrimonium amiserant, omnes denique quos flagitium aut facinus domo expulerant, in Romam sicuti in sentinam confluxerunt. Quint. lib. 8. de Metaph. scribens, dicit Cic. rectè sentinam reip. dixisse, cum foeditatem hominum significaret.

PARTES .i. per Italiam prouincias a coniuratis obeundas. [Etiam nunc] .i. adhuc, dicebat enim se ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset. [Reperti sunt duo] .i. Caius Corn. eques Romanus, & L. Vargunteius Senator quem hic equitem dicit, vel quod omnis Senator eques, sicut omnis Episcopus sacerdos est, licet non contra, vel quia ne notetur discrimen ponere noluit. [Comperi, quis Curius] prope per Fuluiam enunciauerat. Excludi eos. vnde Salust. Illi ianua prohibiti, tantum facinus, frustra susceperant. [Id temporis, per id tempus] Manliana, quae Caius Manlius Fesulis habebat. [Non feram, &c.] Auxelis est, quia ferimus quaecunque patimur molesta, sinimus quae delere nequimus, confunduntur tamen. Ioui Statori dicto, quod d. sifteret .i. stare faceret Romanos; cum sub Romulo in fuga essent, vnde praecatur Romulus apud Liuium lib. 1. at tu pater deum hominumque fugam sedam siste, &c. [Per me] .i. priuata potestate non consulari. [Nunc iam aperte] Et ita dissimulandum aut differendum praefertim consuli amplius non est. [Petis] .i. per insidias & vim, nam peto ferè in malam partem accipitur. Vocas ad exitium, id est quantum in te est vocibus. .i. investigationibus tuis ad exitium ire compellis, aut prouocas exitium omnium eorum. [Quod est primum] .i. de te vltimum supplicium sumere. [Faciam id quod est lenius] .i. te ad exilium cohortabor. [Exhaurietur] .i. euacuabitur ex vrbe, more suo propositionem repetit.

Quid

Quid est Catilina? num dubitas id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem iubet. Interrogas me, num in exilium? Non iubeo: sed si me consulis, suadeo. Quid enim Catilina est quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum qui te non metuat; nemo, qui te non oderit. Quæ nota domesticæ turpitudinis non in ista vitæ tuæ est? quod priuatarum rerum dedecus non hæret infamiae? Quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus nunquam tuis, quod flagitium à toto corpore absuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum ille cebris irretisses, non aut ad audaciæ ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti? Quid vero nuper? cum morte superioris vxoris nouis nuptijs domum vacuum scelctus nuptijs fecisse, auctor Sal. [Alio incredibile scelere]. i. coitu cum filia. Quam ex stupro filiam Catilina sustulit, eam postea habuit vxorem, ut ait Alconius Pæd. in comment. in orat. Cic. in Catil. & Ant. [Cumulasti]. i. præter hoc scelus grauius aliud commisit. [Sileri]. i. a me non dici. [Proximis Idibus]. i. Idibus Nou. senatus enim legitimus singulorum mensium cal. & Idibus habebatur, ut iam diximus. [Spiritus cæli]. i. spiratio aeris. i. hæc vita, quæ sine spiritu esse non potest. [Pridie cal. Ian.] Mox fuit Romanorum, ut noui consules in conciones, quam primum haberent P. R. gratias agerent, quod suffragio ipsius facti essent consules, maiorumque laudes exponerent, ut ait Cic. in Orat. contra legem Agr. Rulli, quam Cal. Ianu. habuisse se dicit in oratione in L. Pisonem. [Pridie Cal. Ian.] L. Torquatus, & L. Cotta designati Confectionem primam habituri erant L. Catilina, P. Aueronius, & C. n. Piso circa nonas Decemb. communicauerunt consilium, ut eos consules interficerent. Ea re cognita, rursus in Nonas Febr. consilium cædis transtulerunt. Iam tum non consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciè machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare, ex eo die post conditam urbem Romam pestilimum facinus paratum foret, quia nondum frequentes armati conueniant ea res consilium diremit auctor est Salust. [Pridie cal.] Prisc. lib. 1. 4. Pridie, inquit, more præpositionis accusatio adiungitur. Cic. in j. Inuict. Prid. cal. Ian. Calendas tamen Ianuarias cædi consulum destinatas fuisse Sal. scribit. [Lepido & Tullio coss.] De horum consulum nomine inter scriptores non conuenit. Afc. Pædianus L. Volcatium, & Tullium, Salustius L. Tul. & M. Lepidum, Cicero pro Sylla Lepidum, & Volcatium. Idem hic Lepidum, & Tullium appellat. [In comitio] Vbi habenda concio erat. [Cum telo] Quod neque in comitum, neque in forum, neque in curiam ferri licebat. [Principum]. i. senatorum, & ciuium primariorum. Ut enim dux belli est, ita princeps est ciuitatis. [Aliquam mentem] Alij legunt, metum aliquem. [Fortunam reip. oblituisse?] Reip. fortunæ id tribuit, quæ Catilina signum dare maturauerit.

* Tullio

SYL.

Non iubeo) Nam id inuidiosum esset Romæ, & pene regium, si Coss. iuberet ciuem in exilium ire. [Extra istam coniurationem]. i. exceptis tuis coniuratis. Extra enim pro præter dicitur Cic. lib. Epist. Fam. 8. ad Cur. Derideri te putas, nunc demum intelligo te sapere. Sed, me hercule, extra loci, valde mihi tuæ literæ facietæ elegantesq. visæ sunt. Idem in oratione pro domo sua: Ciuis est nemo in tanto populo extra cõtaminatam illam, & cruentam P. Clodij manum, q. rem vllam de bonis meis attigerit, q. te non metuat, ut patricidam patriæ, qui te non oderit, ut improbum hominem, & flagitiosum: Vel q. a quem metuunt oderunt, quem quisque odit perisse expeit, ut ex aliquo poetæ Cic. ait de off. lib. 2. [Domesticæ turpitudinis] Nam tu fratrem occidisti, quem mortuum, ut viuû à Sylla proscribi impetrasti, ut legum pœnas euitares. Tu filium necastisti, ut Aureliam Orestillam vxorem haberes. Tu cum filia concubuisti. Hæc sunt partim apud Sal. partim apud Plur. in vita Cic. [Nota non inusta] Inurere notam, pro eo quod est ignominiam, & dedecus asserre, sæpe Latini scriptores dicunt. Cic. pro A. Cluentio: Qui precio adductus eripuit patriam, fortunas, liberos ciui innocenti, is censoriæ seueritas nota non inuretur? Idem pro P. Sylla: Neque enim nunc propulsandæ calamitatis suæ causæ supplex ad vos iudices confugit, sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariæ turpitudinis inuratur. Inure re maculam, odium, dolorem, vulnus, aliaque eiusdem generis multa dicimus. [Non hæret]. i. infidet & inhxum est, & manet. Cic. pro P. Sextio. Si isti Cypriæ rogationi sceleratissimæ non paruisset, hæreret illa nihilo minus in rep. turpitudine. Idem pro M. Cælio: Quare ista conditio iudices respiciatur nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat. i. Cælio inhxum sit & noceat. Terent. in Hecyra, Sola hic fuisti, In te omnis hæret culpa Sofstrata. [Non ad audaciæ ferrum] Catilina auct. Sal. maxime iuuenum vel adolescentium familiaritates appetebat, eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam ut cuiusque studium ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere, alijs canes atque equos mercari, postremo neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. [Ad audaciæ

ferrum]. i. arma, tela, fidas. [Ad libidinem facem]. i. scorta. [Superioris vxoris]. i. prioris. [Domum vacuum fecisses]. i. filium ex ea superiore vxore necalles. Catilina captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius præter formam nihil vnquam bonus laudauit, quod ea nubere illi dubitabat, timens priuigium adultum ætate, pro certo creditur, necato filio vacuum domum scelctus nuptijs fecisse, auctor Sal. [Alio incredibile scelere]. i. coitu cum filia. Quam ex stupro filiam Catilina sustulit, eam postea habuit vxorem, ut ait Alconius Pæd. in comment. in orat. Cic. in Catil. & Ant. [Cumulasti]. i. præter hoc scelus grauius aliud commisit. [Sileri]. i. a me non dici. [Proximis Idibus]. i. Idibus Nou. senatus enim legitimus singulorum mensium cal. & Idibus habebatur, ut iam diximus. [Spiritus cæli]. i. spiratio aeris. i. hæc vita, quæ sine spiritu esse non potest. [Pridie cal. Ian.] Mox fuit Romanorum, ut noui consules in conciones, quam primum haberent P. R. gratias agerent, quod suffragio ipsius facti essent consules, maiorumque laudes exponerent, ut ait Cic. in Orat. contra legem Agr. Rulli, quam Cal. Ianu. habuisse se dicit in oratione in L. Pisonem. [Pridie Cal. Ian.] L. Torquatus, & L. Cotta designati Confectionem primam habituri erant L. Catilina, P. Aueronius, & C. n. Piso circa nonas Decemb. communicauerunt consilium, ut eos consules interficerent. Ea re cognita, rursus in Nonas Febr. consilium cædis transtulerunt. Iam tum non consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciè machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare, ex eo die post conditam urbem Romam pestilimum facinus paratum foret, quia nondum frequentes armati conueniant ea res consilium diremit auctor est Salust. [Pridie cal.] Prisc. lib. 1. 4. Pridie, inquit, more præpositionis accusatio adiungitur. Cic. in j. Inuict. Prid. cal. Ian. Calendas tamen Ianuarias cædi consulum destinatas fuisse Sal. scribit. [Lepido & Tullio coss.] De horum consulum nomine inter scriptores non conuenit. Afc. Pædianus L. Volcatium, & Tullium, Salustius L. Tul. & M. Lepidum, Cicero pro Sylla Lepidum, & Volcatium. Idem hic Lepidum, & Tullium appellat. [In comitio] Vbi habenda concio erat. [Cum telo] Quod neque in comitum, neque in forum, neque in curiam ferri licebat. [Principum]. i. senatorum, & ciuium primariorum. Ut enim dux belli est, ita princeps est ciuitatis. [Aliquam mentem] Alij legunt, metum aliquem. [Fortunam reip. oblituisse?] Reip. fortunæ id tribuit, quæ Catilina signum dare maturauerit.

NV M) .i. nunquid dubitas, q. d. quia in exilium te ire simulas, consulam ut vere eas, non tamen iubeo, quia cum esset consul si iusserit deberet sententia executioni mandari. Quid est enim. asserit rationes cur suadeat exitium voluntarium cum in urbe honeste viuere non possit tanta coniuratione parafacta. Nemo extra coniurationem. i. exceptis illis qui in coniuratione sunt. [Quæ nota]. i. infamiae. Est enim nota notamentum in famie, & in malam partem accipitur sicut notatus, & notandus. Imperitiores tamen viros claros, notabiles dicunt. Quæ nota non est, q. d. nulla non est, & ita omnis est. [Libido]. i. concupiscentia mala facinus. i. malum. Nam & bonum est facinus. [Flagitium]. i. scelus increpatione dignum. [Cui non præter]. i. priusquam peteret attulisti, & submisisti? cum interrogatione figurata, quæ negatiua petit responsonem legendum est, q. d. nulli non prætulisti, hoc est omnibus tulisti. [Facem]. i. incendium aut incentiuum. [Vacuum fecisses]. i. ut vacuum apud ses nouis nuptijs. i. ad nouas nuptias Orestillæ, cum morte. i. necando priorem coniugem tuam. [Quod ego prætermitto]. i. quod dicere nolo, ne potius in dedecus ciuitatis, quæ impune dereliquit, quam eorum qui commiserunt cedat. Est et artificiosa occupatio. [Ruinas fortunarum]. i. iacturas rerum, & pauperiem impendere. i. in caput tuum. hoc est in periculum tuum, cum ob æs alienum in vincula traheris. [Huius cæli] Huius aeris, cum telo. i. mucrone, manum. i. tuam: aut manum. i. collectionem coniuratorum. Fortunam quia casu euaserunt, aut non multa, repete neque, ut sit neque non multa, hoc est & frequentia.

Ac iam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multo post commissa. Quoties tu me designatum, quoties me consulem interficere voluisti? Quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari posse non viderentur, parua quadam declinatione, & ut aiunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod

quod
nari,
extor
casu
potes
uota
corp
Sic en
se vi
la del
hac t
faluta
riam
cum
Quid
quid,
const
subse
tande
cle m
nes ci
tu tibi
iuria
rem;
omni
tuoru
diu de
ras, eo
tes tim
placar
cedere
nostru
dicat,
aucto
vim pe
damus
cinus
vni mu
focion
gligen
cenda
ferend
me tot
crepu
contili
non et
mihi ti
vt tanc
YL
A
les fact
tonius
cunur,
iacere v
de perit
tota fac
conecta
parua de
rans illu
per oēs
proprie
petitio

quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari, ac velle, desistis. Quoties iam, quoties iam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo & elapsa est? tamen ea carere diutius non potes. quæ quidem, quibus abs te initiata sacris, ac deuota sit, nescio: quod eam necesse putas consulis in corpore defigere. Nunc vero quæ tua est ista vita? Sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulò ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis, ac necessarijs salutauit? Si hoc post * omnium hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis grauisimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod ab aduètu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quod omnes consulares, qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putat? Serui mehercule mei, si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes ciues tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? Et si me meis ciuibus iniuria suspectum tam grauitè, atque * infensum viderem; carere me aspectu ciuium, quàm infestis oculis omnium conspici mallet, tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, & iam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes, sensusque vulneras, eorum aspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos vlla ratione placare posses: ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. Nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit, ac metuit, & iandiu de te nihil iudicat, niu de parricidio suo cogitare: huius tui neque auctoritatem verebere, neque iudicium sequere, neque vim pertimesces? Quæ te cum Catilina sic agit, & quodammodo tacita loquitur. Nullum iam tot * annis facinus extitit, nisi per te, nullum flagitium sine te, tibi vni multorum ciuium necesse, tibi vexatio, direptioque sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solum ad negligendas leges & questiones, verum etiam ad * deuincendas, perfringendasque, valuisti. superiora illa, quæ ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tui: nunc vero me totum esse in metu propter te vnum; quidquid increpauerit, Catilinam timeri. nullum videri contra me consilium iniri posse, quod à tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe; si verus, ne opprimar: si falsus, ut tandem aliquando timere desinam.

AC iam illa, s. quæ sequuntur. [Non multo post commissa]. i. anno secundo. Nam consules Torquatum, & Cottam Catilina necare conatus est. Post hos consules facti sunt L. Cæsar & C. Figulus. His Coss. Cicero, & C. Antonius Cos. designati sunt. Petitiones conijcere gladiatores dicuntur, cum aduersario vulnus infligere conantur. Ictum gladii iacere vulgo dicunt. Petere hominem quid sit, ante diximus, in de petitione appellata est. Hæc igitur metaphora à gladiatoribus tota facta est. Gladiatorem postea. Catil. appellat. Petitiones coniectas aduersarij qui sunt nudi. i. sine armis, & clypeis, aut parua declinatione eunt, aut corpore effugiunt, Seruius enarrans illud Virg. ex lib. Aen. 9. At Nilus ruit in medios, solumque per oēs Volscientem petit: Petit, inquit. i. appetit. Petitiones. n. proprie dicimus, impetus gladiatorum. Vnde Cic. Quot ego tuas petitiones ita coniectas, declinationem intelligit, cum ad eludè

dum ictum aduersarij corpus in hanc vel in illam partem indinamus. Inde factum est, ut declinare pro eo quod est vitare dicamus. Cic. in j. de Off. Declinetque ea quæ ei nociura videantur. Corpore effugere prouerbiali sententia est, periculum iam imminens ac pene premens arte quadam declinare. Translatum à gladiatoribus, ictum modico flexu corporis fallentibus. [Mihi latere]. i. mihi incognitum esse. Virg. tamen in lib. Aen. i. dixit, Nec latuere doli fratrem Iunonis, & iræ. Quod vitatius est. [In tempore]. i. opportune, quo. s. tempore scire mihi vtile sit. Terent. in Hec. Opportune te mihi Phidippe, & in ipso tempore ostendis. Idem in Heaut. In tempore ad eam veni, quod verum omnium est primum. [Quoties tibi extorta est sica de manibus?]. i. quoties tuis conatibus restiti? Et tanquam tua tibi e manibus extorta fuisset sica, nihil consecisti. ut in j. Off. Cic. de oppressa coniuratione: Consilio, inquit, diligentiaque nostra cecliter de manibus audacissimorum ciuium delapsa ipsa arma ceciderunt. [Casu aliquo]. i. quoties conatus tuus casu aliquo, & fortuna reip. elusus est, ut pridie Cal. Ian. & Nou. Febr. Sica à secando quasi seca genus erat gladij parui, ad cædem faciendam, quod facile occultari posset. Inde sicarius, qui sica hominem occidit. Sed per abusione auct. Quint. lib. x. sicarios etiam omnes vocamus, qui cædem telo quocunque commiserint, homicidas dicunt. [Initia sacris]. i. sacrata. Cultris. n. utebantur in mactandis victimis, ut Aenea Hecate sacrificante apud Virg. lib. Aen. 6. Supponunt alij cultros tepidumque cruorem suscipiunt patris. Auct. Serui in comment. in lib. Aen. ij. frons victimæ, & foeci, & cultri, mola salsa aspergebantur. Huiusmodi cultro victimatio in profana re vti non licebat. [Deuota]. i. addicta sacris, & destinata, ut in lib. Aen. xij. Ille quidem ad superos, quorum se deuouerit aris succedet fama, viuusque per ora feretur. [Consulis in corpore] Eam enim primum voluit defigere in corporibus Torquati & Cottæ Coss. postea sæpe in corpore Cicer. Coss. [Paulo ante] Sed hoc ipso die. [Necessarijs]. i. propinquis. [Quis te salutauit?] In senatum veni Catilina, ut coniurationis suspicionem se purgaret, sed adeo creuerat eius odium, ut id frustra pertaret, quippe cum propè eum nemo senator assidere voluerit, sed ab eo se quisque auerterit longius, ut ante diximus. [Si hoc contigit nemini] Morem fuisse significat, ut qui in senatum intraret, eum saltem amici, & propinqui salutarent. [Grauisimo iudicio taciturnitatis] Quod te amici, & propinqui non salutauerunt, id eorum silentium, taciturnitas, de te iudicium erat. [Constituti tibi]. i. à te. [Partem istam subselliorum]. i. ne tibi assiderent surrexerunt, alioque sessum iuerunt. [Serui mehercule mei] Auct. Quint. lib. 8. amplificatio per comparationem, incrementum ex minoribus petit. Augendo. n. quod infra est, ex quo sumitur comparatio, necesse est extollat id quod supra positum est. Cic. in Catil. Serui mehercule mei, &c. [Urbem non arbitraris] relinquendam. [Agnoscas conscientia scelerum tuorum]. i. quod tu tibi ipse conscius sis. [Odium iustum] Ut opponat ei quod dixit, iniuria suspectum. [Omnium nram parens] Pro quod est, nostra omnium parens dicit, ut paulò ante: Ad omnium nostrum vitam salutemque, pertinent. Item, Qui de meo nostrumque omnium interitu cogitent. [Odit ac metuit] Alium ante seruauit ordinem. Nemo est qui te non metuat, nemo qui te non oderit. Si te parentes timerent atque odissent. [Parricidio suo]. i. interitu suo, quæ communis est omnium nostrum parens. [Sic agit]. i. sic loquitur. [Tacita] vitatius quam tacens. ut paulò post: Quorum voluntatem tacitorum perspicias. Ad rei amplificationem prosopeia. i. personæ fictione nonnunquam vitatur, cum. s. absentia, aut mortuo, aut mutæ rei, aut inanimæ sermonem damus. In qua seruari decorum illud poeticum oportet, hoc est ut ficta persona dicat, quod si vix adesset, diceret. Vitatur. n. fictione personarum, ut ais Quint. lib. vi. & velut alieno ore loquimur, dædique sunt ijs quibus vocem accommodamus sui moris. de hac non pauca idem cum alijs in locis, tum in lib. iij. ser. [Totam nos] ut in j. Aen. Vna cum gente tot annos Bella gero. Hoc tñ in loco Quint. lib. 9. legit aliquot annis. [Nullum flagitium sine te] L. Syllam in crudeli proseriptione secutus est. Prioris & posterioris coniurationum auctor fuit. [Tibi vni, &c.] i. nemo ciuem Rom. præter te occidit, qui multos occidisti. [Direptio, vexatio] L. Catilina Prætor obtinuit Africam. inde cum redisset Cotta & Torquato coss. à P. Clodio adolescente repetundarum accusatus, absolutus, ut ait Aconius Ped. in comment. in orationem Cic. in L. Catilinam & C. Antonium cõperitores. [Impunita] Cic. lib. epist. ad Attic. j. & in oratione in L. Pisonem, dicit Catilinam bis absolutum fuisse. [Questiones]. i. iudicia, de qua voce in Cic. Milonianam scribimus, & Quintil. lib. 3.

ASC. PETITIONES) Inuasiones per insidias. [Nihil agis] Nihil in huiusmodi locutionibus accipitur vt vulgo solet, non vt penitus nihil sit, sed nihil quod proficit. Qui enim conatur quod perficere nequit non dicitur proprie nihil facere, & tamen nihil facit quod proficit. [Extorta]. i. vi excussa est, sica, hoc est mucro, aut pugio occultus, quem ad interficiendum dolose aliquem vt consulem, aut ciuem bonum secum tulerat. Carere non potes, non dicit ita esse sed ita videri ex eo qd eam toties resumpsit cum summo periculo suo. Quibus initiata sacris ac deuota sit nescio, hoc est suspicari licet te eam magicis artibus iniussisse. i. consecrasse & instituisse, ita vt putes necesse esse eam defigere, hoc est deorsum infigere, in corpore, videtur dicendum in corpus, nisi velit dicere quod postquam demissa sit, & iam hæreat in corpore consulis, ille adhuc defigat. i. attinet firmiter infigere. [Quis saluauit], q. d. nullus. Vnde contineitur ab omnibus destitutus. [Contigit nemini, vt in senatum ingrederetur penitus insalutatus] Vocis contumeliam, hoc est execrationem, qua non contigit salutatio. Ista subsellia, in quibus sedere conatus es. sint vacuata, quia nemo tecum sedere voluit. Subsellia autem sunt inferiora sedilia in quibus auditores, aut minores magistratus sedebant. [Constituti] Hoc est destinati additi. [Omnes ciues tui] Valla monet dicendum conciuces, cum non sit eorum præfectus. [Conscientias] .i. aliorum, odium subaudit. [Placere] .i. placidos facere, & pacatos. Sensus est à parentum oculis recessisses cur non ab oculis ciuium recedis. [Parricidio] .i. interitu qui si ab eo patratu cuius ipse parens est, parricidii dicitur. [Verere], q. d. debeas vereri, non minus quam parentum qui te genuerunt. [Quæ] .i. patria. [Per te] .i. tuo auxilio, aut consilio. [Ac libera] .i. sine vindicta. [Quæstiones] .i. inquisitiones per supplicia. [Euerendas] .i. leges. Non fuerint melius quam non fuerint, quia indicatiuo iungitur q. q. [In metu] .i. vt metu inculcam. [Quamobrem discede, &c.] Sæpe Cic. calide monet Catilinam, vt discedat ab vrbe, siue vt reuera timore leuetur, siue vt ex eius discessu rem manifestari arguat, cum ipse se sibi conscius sit tanti sceleris, vt in vrbe manere non auit.

Hæc si tecum (vt dixi) patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? Quid, quod vitandæ suspicionis causa apud M. Lepidum te habitare vel le dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es, atque * domi meæ te asseruari rogasti: cum à me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse * his parietibus tutum esse tecum, qui magno in periculo essem, quod ipsidem mensuris contineremur: ad Q. Metellum prætorem venisti, à quo repudiatus ad sodalem tuum virum optimum M. Marcellum demigrasti, quem tu videlicet, & ad custodiendum te diligentissimum, & ad supplicandum sagacissimum, ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe vñ à carcere, atque à vinculis abesse debere, qui seipsum iam dignum custodia iudicauerit? Quæ cum ita sint Catilina, dubitas, si hic * morari æquo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis supplicij, iustis, debitisque ereptam, fugæ solitudiniquè mandare? Refer, inquis, ad senatum, id. n. postulas: & si hic ordo sibi placere decreuerit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id quod abhorret à meis moribus: * sed tamen faciam, vt intelligas quid hi de te sentiant. Egrederere ex vrbe Catilina: libera remp. metu: in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est Catilina? quid attendis? quid animaduertis horum silentiū? patiuntur, tacent. Quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicias? At si hoc idem huic adolescenti optimo P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo iure optimo senatus vim & manus intulisset. De te autem

Catilina cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant. neque hi solum, quorum * vel auctoritas clara est, videlicet vita utilissima, sed etiam illi equites Rom. honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi ciues, qui circumstant senatum: quorum tu & frequentiam videre, & studia perspicere, & voces paulo ante exaudire potuisti: quorum ego vix abs te iandiu manus, ac tela contineo. eosdē facile adducam, vt te hæc quæ iam pridem vastare studes, relinquentem vsq; ad portas prosequantur. Quamquam, * quid est quod loquar? te vt vllam res frangat? tu vt vnquam te corrigas? tu vt vllam fugam meditere? tu vllum vt exilium cogites? Vtinam tibi istam mentem Dij immortales donarent: tamen si video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas inuidiæ nobis, si minus in præsens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem * pendeat. Sed non est mihi tanti, dummodo ista tua sit priuata calamitas, & à reip. periculis seiungatur. Sed tu, vt tuis vitijs commouere, vt legum pœnas pertimescas, vt temporibus reip. concedas, non est postulandum. Neque enim Catilina is es, vt te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocarit. Quamobrem, vt sæpe iam dixi, proficiscere: ac si mihi inimico, vt prædicas tuo constare vis inuidiam, recta perge in exilium. vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius inuidiæ, si in exilium ieris iussu consulis, sustinebo: sin autem seruire meæ laudi, & gloriæ mauis, egrederere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium, concita perditos ciues, secerne te à bonis, infer patriæ bellum, exulta impio latrocinio: vt à me non eiecetus ad alienos, sed inuitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te inuitem, à quo iam sciam esse præmissos, qui te ad forum Aurelium præstolarentur armati? sciam pactam, & constitutam esse cum Manlio diem? à quo etiam Aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido, & iunctam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu vt illa diutius carere possis? quam venerari ad cædem proficiscens solebas: à cuius altaribus sæpe istam dextram impiam ad necem ciuium transtulisti.

TVlisses responsum): .i. accepisses, vt ferre punctum, & ferre tribuni. i. accipere tribus suffragia. Horat. Omne tulit punctum, qui miscuit vile dulci. Cic. pro Cn. Plancio, Quod quæstus es plures te testes habere de Volintia, quæ quor in ea tribu puncta tuleris. Idem: Quamcunque tribum in qua delegeris, quam tulerit Plancus, tu ostendito si poteris vitium, ego qua ratione tulerit, docebo. Repulsam ferre idem dicit in lib. de finibus bon. v. Auano populo repulsam fert. [Morari] Non habitare, sed moram trahere. [Æquo animo] .i. pacato, & quæro. [Abire in aliquas terras] .i. regiones I. Liu. lib. xxj. terras in hac significatione dixit, Aut in alias terras transferendum bellum. [Ereptam] Liberatam subtractam. [Fugæ solitudiniquè mandare] Qui enim deliquerunt, stimulo conscientie aut penæ metu exagitari profugiunt, latentesque solitudinem quaerunt. Mandare se fugæ, est profugere, mandare se solitudini, est se occultare, & solitudinem quaerere. i. hominum aspectum euitare. [Refer, inquis, &c.] Cum habebatur Romæ senatus, consulum alter ad senatum referebat id de quo faciendum senatusconsultum, erat, nec aliter vllum fieri S. C. licebat. Ideoque Cic. exulante, P. Clodius lege cauit, ne quis consulum ad senatum referret de reuocando Cicero. Referre ad senatum est, ponere in delibe

* tibi auctoritas est videlicet car, vita vilissima.

* qd loquor?

* impo deat.

* vt domi meæ te asseruari, rogasti. * ipsidem parietibus tutum esse tecum,

* emori

* &

deliberati pulum, et hic ordum fecerere se clemvideri. I & miserio exilio, se [Quid hntia est, Cu dicerem iure op dignum t enim diff me posse in senatu bi vim & rem) Vt in [Animum num cum rent. in A credere, q sentari an bitror. animum Cum illa & to effici præfenti zionem in Eun. In qu in os te la pns temp dicendi g tebat, nihil re. [Rece memoria sæpe dicit vntur. [C hic ea est, Arist. lib. tamen re dia mibi i Sententia non es, vt postuland periculo rñdeat. [V des, & cur res. [Vt te piens, & e plures sen si sola pos qua respic audacia, te que. n. is e culo, aut r ficiscere) I vrbe, pare libera re dñ, vt ait l sè est, q n recta dicit argentum cti. [Si mi ria, inuidia, cum m in exilium inuidiam pro eo qu M. Cælio, & inuidian flare nego re paction sum. i. facer te. Pro eod flare fediti sum. Lib. e

deliberationem senatus, ut fiat senatusconsultum, ut ferre ad populum, est ponere in deliberationem populi, ut ferat suffragium. [Hic ordo] i. senatus. [Sibi placere decreuerit] i. senatusconsultum fecerit. [Abhorret a meis moribus] Dicebat ante Cic. cupere se clementem esse, & in tantis reip. periculis non dissolutum videri. Idem in oratione pro P. Sylla, se natura esse dicit lenem, & misericordem. Si igitur in senatum referret Cic. de Catilinæ exilio, feruorem contra naturam suam asserere videretur. [Quid hi] Senatores. [Animaductis horum silentium] Sententia est. Cum dico tibi, egredere in exilium, senatores tacent, id si dicerem viro bono, v. Sextio vel Marcello, in hoc loco senatus iure optimo mihi vim afferret. Tacito itaque iudicio senatus dignum te exilio putat, hoc ipso in templo Iouis Statoris. Rem enim differendam senatus non putaret, nec loci sanctitas tueri me posset, tanta esset dicti atrocitas. [Paulo ante] Cum venires in senatum. [Quorum ego] i. quos vix iandiu retineo, quin tibi vim & manus inferant. [Meditere] Cogites. [Tibi istam mentem] Vt in exilium fugere velles. [Mea voce] i. mea oratione. [Animum induxeris ire] Inducere animum, & inducere in animum cum infantiuo est putare, arbitrari, velle, persuaderi. Terent. in And. Per ego te deos oro, vt ne illis animum inducas credere, quibus id maxime vitale est. Idem in Eun. Qui huic sentari animum induxeris, ex flamma te petere cibum posse arbitror. Idem in Hecyra, Leuia sunt quæ tu pergraua esse in animum induxit tuum. Idem in Andr. posuit cum gerundio, Cum illa animum induxit tuum, hoc quod cuperes aliquo pacto efficiendum tibi. [In præsens tempus] Pro eo quod est in præsentem tempore. Nam vt ait Prisc. lib. xvij. Latini præpositionem in accusatiuo sæpe adiungunt loco ablatiui. Terent. in Eun. In quem exatiuo fieri, pro In quo. Idem in Adelp. Veror in os te laudare amplius, pro in ore. Cic. Inuēt. j. Si minus in præsens tempus, at in posteritatem impedeat. Sal. in bello Catil. hoc dicendi græ vsus est: Si causa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilominus in fontes scuti fontes circunuenire, & iugulare. [Recenti memoria scelorum tuorum] i. cum adhuc erit reces memoria scelorum tuorum. [In posteritatem] Quod in posteritatem sæpe dicit. Vulgare magis est in futurum, qua voce Lulius raro vntur. [Quanta tempestas inuidia] i. vis Inuidia. Inuidia autem hic ea est, quæ mala gratia vulgo dicitur. [Non est mihi tanti] Arist. lib. Et hic iij. dicit inuidiam viro forti metuendam; quæ tamen reip. causa suscipitur metuenda non est. Illa igitur inuidia mihi tanti non est. i. eam tanti non facio. [Sed tu vt vitij, &c.] Sententia est. Non est postulandum vt comoueat tuis vitij, is. n. non es, vt à turpitudine vnquam te pudor reuocauerit, non est postulandum, vt penas legum pertimescas, is. n. non es, vt te à periculo meus reuocauerit, &c. vt etiam postremum postremo indeat. [Vt tibi reip. concedas] i. vt ad reip. tpa te accommodes, & cum te res ipsa pub. timeat, discessu ex vrbe eam metu liberes. [Vt te aut pudor vnq] Quint. lib. ix. de detract. one præcipiens, & eius tertiam esse speciem dicit, in qua vnum ad verbum plures sententia referuntur, quæ vnquæque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut præpositio verbo, ad quod reliqua respiciant, vt pro A. Cluen. Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amenia. Aut illato, quo plura clauduntur: Neque. n. is es Cat. vt te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore vnq reuocauerit. [Vt sæpe iam dixi proficiscere] Primum. n. dixit: Perge quo cœpisti, egredere aliquæ vrbe, patet portæ, proficiscere. deinde: Egredere ex vrbe Cat. libera temp. metu. [Proficiscere] Proficisci in te ægra, & difficili dicit, vt ait Don. exponens illud Dau. Terent. in And. Quid causæ est, qn hinc in pristinum recta proficiscatur via? Recta via, & recta dicit Terent. non recte, qn locale est. In Phor. Vt modo argentum tibi dedimus apud for, recta domum sumus profecti. [Si mihi inimico] i. vis mihi conflare, vel inuidiam, vel gloria, inuidiam proficiscere in exilium, si gloriam, in castra Mælia, cum manu coniuurato, discede. Tubere ciuem R. proficisci in exilium, esse vt nimiam sibi potentiam vsurpantis. Ideo Cic. inuidiam conflatu Cat. sit, si in exilium egrediatur. Conflare pro eo quod facere, cum alij multi, tum sæpe Cic. dicit, vt pro M. Cælio, conflare inuidiam, in Verrem Act. 4. conflare crimen & inuidiam. i. ob crimen homini inuidiam facere. Ibidem conflare negotium. i. facere, & exhibere. de risis aruspicum, conflare pactioes, & societates. i. facere. Pro Deior. conflare consensum. i. facere consensionem. Pro Rofc. conflare iniuriam. i. facere. Pro eodem, conflare iudicium. i. litem facere. Pro Cluen. conflare seditionem. Pro P. Sylla, pflare exercitum, & cõflare tumultum. Lib. epist. fam. v. pflare bellum. In partitionibus, pflare cri-

men & suspiciones. Pro Cæl. conflatum monstrum. i. compositum. Vnde facta ratio sit, proprius est quam vt dici debeat. [Sermones hominum] i. famam. [Molem] i. onus istius quam tu mihi confluaueris. Nam pronomen illud, & à Cic. & à Terent. ad personam secundam referri sæpius attendimus. [Seruire laudi meæ] i. laudem mihi facere. [Importuna manu] Cicero importunum pro malo, crudeli & inhumano, sæpe dicit in orationibus, vt pro P. Sextio dicitur manus Catil. importuna. Ibidem prodigia importuna, & ciuis importunus Catil. gladiator. In Verrem actione iij. importunum animal, In Pisonem importuna bellua. In Rullum, importuna auaritia. Pro C. Rab. importuna actio regia. Pro Cluent. importuna mulier. Pro domo sua, importuna pestis. De Aruspicum responsis, importunum scelus. De prouincijs consularibus, importuna crudelitas. Inde opportunitas facta, in his sæpe rebus dicitur. Perditos homines appellare solet Cic. raro appellat malos, quo nomine vulgo appellantur. [Infer patriæ bellum] vitatus q̄ illud vulgare, Fac bellum contra patriam. [Latrocinium] Latio is est, qui spe prædæ hominum vitæ infidiatur, quales sunt grassatores & viarum obfessores. [Latrocinio impio] i. contra patriam facto. [Qui te ad forum Aurel.] Tibi, non te legendum hic esse Prisc. docet, qui lib. viij. dicit latine præcipit, prestolator & tibi. Terent. in Eun. Quem prestolare Parmeno. Cic. in j. inuēt. Qui tibi ad forum Aurelium præstolarentur. [Ad forum Aurelium] Præstolarentur. [Ad forum Aurelium] Forum pro tribunali dicit, Nam sæpe Cic. appellat tribunal Aurelium, & pro L. Placco, & A. Cluent. gradus Aurelios. Ante id Aurelium tribunal magnam fuisse plateam, quo etiam improbi homines conueniret, coniectare licet, q̄ auct. Cic. in oratione quam habuit ad Quirites post reditum, homines pro tribunali Aurelio palam conseribebantur, accentiabantur, cum Clodianæ inuidiæ tempellas in ipsum Cic. impendebat. Non modo liberi, sed etiam serui homines ex vicis omnibus conseribati, tum pro hoc tribunali conseribebantur, vt ait idem pro P. Sextio, pro Domo sua, & in L. Pisonem. Via Aurelia profectum Cautinam in castra Manij Cic. dicit oratione proxima ad Quirites. [Aquilam illam argenteam] Catilinæ Aquilam C. Marius bello Cimbrico in exercitu habuisse dicebatur, vt ait Salust. Aquila hinc non dicitur pro vexillo, in quo depicta aquila sit: sed erat signum aquilæ conflatum, auctore enim Vegetio lib. de Re mil. ij. tria Romani in exercitu signorum genera habebant, aquilam, dracones, & vexilla. Aquila rotius legionis signum est, quam portat aquilifer. Dracones sunt singularum cohortium, legio enim in cohortes decem diuiditur: quos qui serunt dracones ij dūr cohortes vero in centurias diuidebantur. Singulis centurij suum erat vexillum. In vexillis singulis notatum erat ex quota cohorte, quota centuria esset, ne quid milites à signo aberrarent. Prætermittit veteres in legionibus Minotaurum habuisse, quod ducis consilium semper occultum esse deberet, vt in labyrintho ille abditus erat, vt idem ait in lib. iij. Aquilæ igitur, & draconum signa erant conflatæ, non picta. Vexillum aut à velo factum est, vt ab ala axilla, a mala maxilla. [Funestâ] i. feralem, mortiferâ. [Sacrarium] Sacrorum esse repositorium Valla dicit. Hic pro facello dicit v. [Vt possis] i. quo possis, vt apud Terent. Vt is valeat. **II SDEM** parietibus, hoc est eadem domo priuata, quæ lō ge minor est quam oppidum. [Iisdem menibus] i. munimentis ciuitatis publicis, qui apud nos ciues sunt. [Ad fodalem] Hoc est ad socium dapum conuictorem. [Sed quam] i. quantum longè? q. d. nullo modo longe cum idem sit censendus. [In aliquas] i. quasunque alias ab R. Imperio alienas. Vitam istam, hoc est tuam vilem, & contemptibilem. Refert inquis ad senatum. Hoc verbum Perottus citat vbi de significatione huius verbi refero loquitur. Nam cum dicitur refero ad te, est quasi in consultationem pono, ac si dicas nemo nostrum sententiam diffinitiuam dare audeat, sed referimus ad te eandem dandam. [Sibi placere decreuerit] i. communi consensu, & diffinitione pronunciauerit, & definiuerit, te ire in exilium. [Egredere ex vrbe] Hinc patet ea quæ cum ex componuntur non esse ab extra, sed reuera ab ex, quia non solum dicimus egredior extra vrbem, vnde esse quod dicit Alex. si vis exire penates, sed etiam egredior ex vrbe, vnde quia Cic. repetere præpositionem solet, patet egredere componi ab e non minus, quam ab extra. & ita construi cum ablatiuo vt Aen. ij. Est vrbe egressis tumulus. Et j. Ser. Flac. Egressum magna me excepit Aricia Roma. Libera. i. liberam fac. est enim verbum. [In exilium] (si hanc vocem expectas) proficiscere) Nondum Cic. ausus erat pronunciare ab eundem esse in exilium. Horum. i. patrum, ac senatorum, qui patiuntur. i. me loqui

A S C.

de
quo
sima
opti
fena
ia per
quorū
eosdē
e stu
Quan
fran
m me
bi istā
leo, si
duxe
n præ
, at in
dum
riculis
egum
s, non
te aut
ratio à
i, pro
nflare
fermo
uidia,
autem
m im
alium,
patriæ
iectus
Quan
e præ
ur ar
Manlio
quam
& fune
m tuo
Tu vt
eadem
m dex

S Y L.

loqui & tacent, & ita consentire videntur. Vnde addit. [Quid expectas, &c.] q. d. frustra. Quia si aliud quam ego loquor dicendum putarent iandudum loquerentur. [At si hoc idem] Probat quod tacendo non taceret, quia si de alijs probata vitæ dicere vellet, Senatus non taceret. [Videlicet] Vox apta est ironiæ etiam hic. Manum ac tela: quia in te libenter irruant. [Quamquam quid loquar] Argute docet se frustra loqui cum aduersarius tam obstinatus sit vt sano consilio acquiescere nolit. [Istam mentem] Hoc est animum, seu voluntatem. Et si video. Ordo est. [Et si] .i. quamquam video si tu perterritus mea voce, hoc est comminatione induxeris animum, hoc est persuaseris tibi vtile esse: ire in exilium, quanta tempestas, hoc est commotio, & turba, in uidiæ impendat. i. immineat nobis propter exilium tuum, si minus, hoc est si forte non impendat in præsens tempus. i. vt nunc exerceatur in me, recenti memoria. i. propter recentem tuorum recenti sup. existente. i. dum adhuc recens est, at hæc est saltem impendat in posteritatem. i. in posterum tempus. [Sed est tãti] Hoc est tanti æstimo, & tanti facio calamitatem amoueri à ciuitate per absentiam tuam, vt quantum vis magnam inuidiam incurrere patiar. [Sit priuata] Hoc est non publica, sed tibi propria & seiungatur. i. separatur à periculis reip. Non est postulandum, quia frustra postulatur. Es, sup. talis, Reuocauerit, hoc est reuocare poterit. [Recta via] Dicit posset non expulso ablatiuo via & forte additus est a non intelligentibus plenum esse recta. [Sustinebo] .i. sufferam. Sinautem hoc est, sed si, maui me feruire .i. consulere laudi & gloriæ subaudi meæ. i. si vis vt Consulam tibi, vnde laudem, & gloriam consequi possim confer te ad Mâlium, q. d. declara te hostem, quia te gloriose vicero, & ita mihi occasio futura gloriæ eris, sicut Herculi persecutio Iunonis, vnde si ductus putatur quasi hære. i. Iunonis cleos. i. gloria. [A bonis] Quia ipse bonus non est. [Præstolentur] .i. expectent, sic & apud Comicum. Quem præstolare. Sed & datiuo iungitur. [Pactam] .i. pacto initam. [Aquilam argenteam] Aquilam argenteam pro vexillo sumpsit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur, vt dixit Salust. sub finem Catil. [A quibus] .i. altaribus.

Ibis tandem aliquando, quo te iam pridem, tua ista cupiditas effrenata, ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna seruauit. Nunquam tu non modo ocium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti: nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verumetiam spe derelictis conflatam improborum manum. Hic tu qua lætitia perferre? quibus gaudijs exultabis? quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quenquam, neque videbis? Ad huius vitæ studium meditati sunt, qui feruntur labores tui: iacere humi non modo ad obidendum stuprum, & verum etiam ad ad facinus obeundum: vigilare non solum ad insidiandum somno maritorum, verumetiam bonis occisorum. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium, quibus te breui tempore confectum esse senties. Tantum profectum, cum te à cõsulatu repuli, vt exul potius tentare quam consul vexare temp. posses: atq; vt id, quod esset à te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur. Nunc vt à me P. C. quadam prope iustam patriæ querimoniam detester, atque deprecet, percipite quæso diligenter quæ dicã, & ea penitus animis vestris, mentibusq; mandate. Et enim si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est charior, si cuncta Italia, si omnis resp. loquatur: M. Tulli quid agis? tu ne eum quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari Imperatorem in castris hostium tentis, auctorem scelcris,

* verum etiam ad
* ocioso rum.

principem coniurationis, euocatorem seruorum & ciuium perditorum exire patietis, vt abs te non emissus ex vrbe, sed immisus in urbem esse videatur? non ne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, nõ summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? Mos ne maiorum? at persepe etiam priuati in hac rep. perniciosos ciues morte mutarunt. An leges, quæ de ciuium reorum supplicio rogatae sunt? At nunq in hac vrbe ij, qui à rep. defecerunt, ciuium iura tenuerunt. An inuidiam posteritatis times: præclaram vero P. R. * referes gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla cõmendatione maiorum tam mature ad summum Imperium per oēs honorum gradus extulit, si propter inuidiam, aut alicuius periculi metum salutem ciuium tuorum negligis. Sed si quis est inuidiæ metus, non est vehementius seueritatis, ac fortitudinis inuidiæ, q. inertia, ac nequitie pertimescenda. An cum bello vastabitur Italia, vexabuntur vrbes, tecta ardebunt, tum te nõ existimas inuidiæ incendio conflaturum?

Tandem aliquando Sæpe simul dicit Cic. [Meditati] Exercitati. [Qui feruntur] .i. vulgo dicuntur. Catilina patiens inedia, algoris, vigiliae erat, supra quam cuiquam credibile est, vt ait Sal. iacere humi, & vigilare ad obidendum stuprum, maritorumque somno insidiandum, & facinus obeundum, ad bonis occisorum insidiandum. i. ad expectandum quoad mariti dormiant, vt vxoribus eorum potiare, & ad insidiandum hominibus interfectos eos spoliare. [Consulatu repuli] .i. eum te accusaui ambitus, effeciq. ne consul esses L. Catilinam, & C. Ant. ambitus Cic. accusaui. Huius oratio quamuis desideretur, in eam tamen commentarij A. Scenij Pæd. extant. [Tentare] .i. experiri an posses vexare. Nam te consule, ista tui conturbatio bellum appellari posset. Alioqui latrocinium, non bellum appellabitur. [Deprecet] .i. depellam, & eitem prece adhibita. [Percipite quæso] Exordium speciale est, in quo auditor es facit attentus. Eo vtendum est, cum quid dicitur sumus, quod nostra multum intersit auditores cognoscere. [M. Tulli quid agis?] Hæc profopopœia patriæ ad Cic. mollior est, quam superior illa eiusdem patriæ ad Catilinam: Nullum iam aliquot annis facinus extitit nisi per te. Natura enim Cic. erat humanior, Catilina audacior. Hunc hctum personæ sermonem conuenire decet, non solum personæ cui datur, sed etiam personæ ad quam datur. De vtraque hac profopopœia est apud Quint. lib. ix. [M. Tulli] Vocatiuum casum in principio soluta orationis raro inuenias. Illud tamen sine veterum imitatione non fiat, vt cum alienum sermonem allegamus, in orationis principio vocatiuum colloquamus L. Pifo, vt est apud A. G. lib. xj. eundem, inquit, Romulum dicunt ad cenam vocatum, ibi non multum bibisse, q. posttridie negocium haberet. Ei dicunt, Romule, si istac omnes homines faciunt, vinum vilis sit. [Euocatorem seruorum] Seruius lib. comment. in Aen. Virg. viij. tria militiae genera scribens, euocationem, genus, tertium fuisse dicit, cum ad diuersa loca mittebantur multi ad cogendos milites. Euocatorem igitur. i. ad militiam vocatorem, per conquisitores. Seruos tamen à Catilina repudiari, quamuis initio magnæ copiae ad eum concurrerent, Salust. scribit, partim quod opibus coniurationis fretus erat, partim quod alienum suis rationibus exultabat videri, si causam ciuium eum seruis fugitiuis communicaret. Lentulus in eius exercitu seruos non fuisse ostendit in literis, quæ ad eum missæ deprehensæ fuerunt. In quibus hortatur eum, curet, vt omnium sibi auxilia adiungat, etiam infirmorum. Infirma autem conditio, & for una seruorum est, vt ait Cic. in lib. de Off. j. [Non emissus ex vrbe] Antanaclasis est, cuius multas species Quint. lib. ix. ponit, sed elegantius esse dicit, q. est positum ad distinguendam rei proprietatem: Hanc reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimì posse. quod exemplum paulo infra est. Et quæ prepositionibus in contrarium mutantur: Non emissus ex vrbe, sed immisus in urbem esse videatur. [Mactari] .i. occidi, vt apud Virg. in lib. Aen. x. Hic mactat Laona, Pheretæque Demodocumque. Id autem verbum à sacrificijs tractum est. Mactus enim, vnde mactare dicitur, est quasi magis audus. Cum aut thus, aut vinum super victimam fundebatur,

* Romorum sup.

* referen

S Y L

S C.

barur, di
hostia &
In Sacri
tur. Hinc
re. Virg.
minum
rerum ca
lesificum
rit, tribu
homo
gathom
blicola
ad popu
pandi co
morte ci
solum m
Max. [C
omnium
uium lie
Gracch
retur, vt
est. auct.
Ironia v
Id apud
gnitum)
pro salu
te cognit
rem mai
maius fu
ait Sal. in
tum cred
pius fore
inquit, pe
strorum
locum qu
obuallau
patere vo
gerendi e
bar. Cice
tij, est qu
tigisse, di
i. consula
honorum
Quæstur
primum
do post C
pir, si est
gens in v
rem dicit
ibi enim
pocis fan
ctum pro
NAT
certis ter
meditati.
dum stup
pathici, v
latrones,
cent. Et n
cere assue
rum, vt d
Occisoru
nam non
claritatem
consump
sine dicit
miter cen
retrocedit
& opprim
in stupro.
preisset
i. assump
tunt, quan
to iure be
contra eu
sim dicitur
tur. [Depr

barre, dicebant maētus est taurus thure, aut vino. i. cumalata est hostia & magis aucta. auct. est Ser. lib. cōment. in Aen. Virg. ix. In Sacris autem, vt idem lib. vj. ait. verba mali ominis vitabantur. Hinc maētare victimas pro occidere dicimus. i. magis augere. Virg. lib. Aen. iij. Maētant lectas de more bidentes. Vel ad hominum sacrum alludit. Apud Romanos veteres à Duumviris rerum capitalium ad P. R. prouocatio erat. Qui à P. R. ob maleficium damnabatur, is homo sacer dicebatur. Eum qui occidit, tribunitia lege, parricida non sit. i. homicida. Ex quo quiuis homo improbus sacer dicitur. auct. est Sex. Pomp. qui tamen negat hominem sacrum immolari fas fuisse. Legem à Valerio Publicola Cos. latam fuisse de puocatione aduersus magistratus ad populum sacrandoq. cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia iniuisset. T. Liu. ser. ij. lib. [Mos ne maiorum] qui morte ciuem non multabant, iniussu P. R. [Etiam priuati]. i. nō solum magistratus, sed etiam priuati, vt P. Scipio Nasica Pont. Max. [Quæ de ciuium reorum supplicio] Lex Porcia virgas ab omnium ciuium Rom. corpore amouit. Eadem libertatem ciuium licet eripuit. Lex Semproniana, quam C. Sempronius Gracchus tulit, cauebat ne iniussu P. R. ciuis Rom. morte multa retur, vt ait Cic. in orat. pro C. Rab. [Præclaram vero] Ironia est. auct. Don. in comment. in Eun. Terent. Vero sæpe dicitur in Ironia vt, egregiam vero laudem, & spolia ampla referis, &c. Id apud Terentium sæpe inuenias. [Qui te hominem per te cognitum] Commemoratur P. R. in Cic. beneficia, vt ostendat Cic. pro salute P. R. non debere inuidiam metuere. [Hominem per te cognitum]. i. qui maioribus tuis præluxisti, à quo splendorem maiores acceperunt, vel nouum hominem, qua ratione maius fuit P. R. in te beneficium. Nam pleraque nobilitas, vt ait Sal. in bello Catil. de consulari Cic. quasi pollui consularum credebat, si eum nouus homo, quantumuis egregius, adeptus foret. De suo consulari Cic. in Rul. ad populum R. Me, inquit, perlongo intervallo propè memoriæ temporumq. nostrorum primum hominem nouum consulem fecistis, & eum locum quem nobilitas præsidij firmam, atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce recidistis, virtutiq. in posterum parere voluistis. [Tam mature] Certa quedam & legitima ætas gerendi consularis erat, ante quam ætatem suscipere non licebat. Cicero anno suo. i. eo quo ei licebat gerere, consularum petijt, etique factus consul, quod nemini nouo homini ante se cōtigisse dicit in Rullum ad Quirites. [Sed summum imperium]. i. consulari, qui honos amplissimus etiam dicitur. [Per omnes honorum gradus] Honorum. i. magistratum, illi gradus sunt, Quæstura, Aedilitas, Prætura, Consularis, Censura. Cicero fuit primum Quæstor, deinde Aedilis, deinde Prætor, anno secundo post Consul. [Quam inertiam] Magistratus inuidiam suscipit, si est nimium acer & seuerus, aut iners, & desidiosus, & negligens in vindicandis malicijs. Leuiorem superiore posteriori dicit inuidiam. [Tecta]. i. ædificia. Est autem synecdoche. ibi enim pars pro toto ponitur. Hæc autem figura quamuis sit poetis familiarior, tamen in prosa mucronem pro gladio, & lectum pro domo recipi, Quint. lib. 8. scribit.

SC. NATVRA peperit) Speciosa oratio omnia dimetiens certis terminis. [Tanto]. i. tam copioso. At huius vitæ studium, meditati. i. præ concepti, siue exercitati, & assuefacti. Ad obsequium stuprum. i. recipientium incumbentem desuper vt faciunt pathici, verumetiam ad obeundum facinus. i. aliquid vt faciunt latrones, & obsessores viarum, qui insidijs delitescunt humi iacent. Et ita qui prius succubiturus deinde prædaturus humi iacere assuetus est, habet corpus algoris patiens. [Somno maritorum, vt dum illos dormire nouerit rem cum vxoribus habeat] Occisorum, quos ipse occiderit. [Præclaram ironicos dicitur] nam non omne excellens præclarum est, sed illud dicitur quod claritatem recti operis annexum habet. Consectum. i. penitus consumptum. [Tentare & vexare elegantissime, & appropriatissime dicit] Nam tentat, qui frequenter tenet, & dimittit, qui firmiter tenere non potest, aut non audet, & ita nunc accedit nunc retrocedit, vexat autem, qui desuper incumbens assidue torquet & opprimit, vnde Porcius vexare dixit esse subagitare mulieres in stupro. Si ergo consul fuisse in rep. eam vexasset assidue, oppressisset quam nunc exul duntaxat tentare poterit. [Susceptum]. i. assumptum. Latrocinium, quod qui aliena inuadunt committunt, quam bellum. i. posthæc dimittendi genus quod sit seruato iure belli, & cum hoste, qualis consul videri possit, si priuati contra eum arma mouerent. Non ergo penitus per antiphrasim dicitur bellum, cum duellum non bellum, bellum non dicitur. [Deprecer]. i. per modum deprecantis. i. precantis nequid co-

mittatur faciam. Percipite, precibus attentos facit, quod fieri debet vbi pluscula oratione habita languere incipiunt auditores. [Euocatorem seruorum] Ex ergastulis ad tumularium bellum, aut ad pileum. i. libertatem bello parandam. Ammissus in urbem, tanquam incubator, & inuasor à proditore vrbis. [Mactari]. i. trucidari, & quasi dijs sacrificari, quorum contemptor videretur lege. f. Porcia. [At nunquam] Callide contendit Catil. non esse ciuem amplius, & ita non gauisurum priuilegio ciuui. [Mature]. i. cito, tempestiue.

His ego sanctissimis reip. vocibus, & eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factum iudicarem P. C. Catilinam morte multari, vnus vsuram horæ gladiatori isti ad viendum non dedissem. Etenim si summi viri, & clarissimi ciues Saturnini & Gracchorum & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modo se non cōtaminauerunt, sed etiam honestauerunt: certe viderendum mihi non erit, ne quid, hoc parricida ciuuium interfecto, inuidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamè hoc animo semper fui, vt inuidiam virtute partam, gloriã, non inuidiam putarem. quanquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea quæ imminet, non videant; aut ea quæ vident disimulent. qui spem Catilinæ mollibus sententijs aluerunt, coniurationemq. nascentem non credendo corroborauerunt: quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verumetiam imperiti, si in hunc animaduertissem, crudeliter non egregie factum esse dicerent. Nunc intelligo si iste quod intendit, in Manliana castra peruenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniurationem esse patefactam; neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem vno interfecto, intelligo hanc reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se eiecerit, secumq. suos eduxerit, & eodem ceteros vndique collectos naufragos aggregauerit, extinguetur, aut delebitur, non modo hac tam adulta reip. pestis, verumetiam stieris ac semen malorum hominum. Etenim iandiu P. C. in his periculis coniurationis, & insidijs versamus: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris, & audaciæ maturitas in nostri consularis tempore erupit.

V Suram vnus horæ). i. tempus, velut exponit Donatus, i. vitam. Is enim exponemus illud ex Adelphis, Tu tuum officium facies atque huic aliquid paululum præ manu dederis, vnde vtatur: Vtatur, inquit. i. viuat, vnde vsura vita dicitur, vt Vnius vsuram horæ gladiatori isti ad viuendum non dedissem, vt vsuram lucis pro tempore vite, aut pro vita ipsa sæpe dicit Cic. in Verr. act. vij. Cur inquam ciuibus Rom. quos pirata ceperunt, securi statim percussis, ipsis piratis lucis vsuram tã diuturnam dedisti: Pro P. Sylla: Lucis ne hanc vsuram eripere vis, plenam lachrymarum atque mæroris? Et pro Rab. Posthumo: Vsuram huius lucis, & vestrum conspectum ne eripatis. In oratione ad Quirites in Rullum secunda: Paruum exiti temporis vsuram bonæ de me opinionis postulo, pro parua parte vtenda. [Gladiatori] Catilinæ. Parricida à Latinis prius dicebatur, non solum qui parentem, sed etiam qui alienum occidisset, vt ait Sex. Pompeius. Hic vero parricida amplificatio nis causa dicitur, patria enim communis patens omnium est. Ciues igitur sunt veluti fratres, qui igitur ciues necat, ciuuium parricida est. [Virtute]. i. animi magnitudine. i. fortitudine. In qua significatione à Cic. sæpe dicitur. [In hoc ordine]. i. senatoris. [Imperiti]. i. idiotæ, stulti, & vulgo vt dicunt, simplices. Nã postea stultum refert ad imperitos. [Coniurationem esse patefactam] Factam, non patefactam hoc loco apud Prisc. lego, lib. xvij. Quæ lectio placet. [Paulisper reprimi] Locus hic videtur Saluti. Q tur

*ptami
narunt,
*honestauerunt:
*erat,

*regie
factum

*facta

*oium

S Y L.

tur ostendere, quid distet inter reprimere, & comprimere. ut sit reprimere ad tempus, comprimere in perpetuum. Idem Quint. sententia videtur lib. ix. ubi de antanacra scribit. [Quod si se eiecerit] .i. tanquam ex naufragio in Manliana caltra appulerit. Eiectus enim is est, qui litori ex naufragio tabula, venti aut forrunæ beneficio saluus se applicat. Terent. in And. Atticus quidam olim nauis fracta apud Andrum eiectus est. Virg. lib. Aen. 4. Eiectus, & littore egentem Excepi, & regni demens in parte locui. Idem in j. Si quibus eiectus syluis aut vrbibus errat. Eiectus, inquit Seruius. i. naufragus. [Adulta pestis] .i. matura. [Verum etiam stirpis] Stirps cum generis est feminini, genus significat. Virg. in lib. Aen. vij. Heu stirpem inuisam, & satis contraria nollis Fata Phrygum. In masculino arborem significat. Idem xij. Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant, auctores sunt Prisc. lib. v. & Seru. lib. iij. comment. in Aen. Virg. Stirpem sacrum pro oleastro, ubi nauæ seruati ex vndis sua figere dona solebant. Paulo post pro oleastri trunco vel radice stirpem dicit: Nanq; diu luctans, lentoq; in stirpe moratus, Viribus haud vllis valuit discludere morsus Roboris Aeneas. Idem in eodem lib. stirpem dicit pro caudice .i. ea trunci parte vnde aguntur radices. Is enim de Latini sceptro: Vt sceptrum hoc, inquit, dextra sceptrum, nam forte gerebat, Nunquam fronde leui fundes virgulta, nec umbras, Cum semel in syluis imò de stirpe recisum. Colum. in lib. 4. dicit pro ramo eo ab arbore vulto vel deciso, qui terræ infixus radicat: Nulla stirps, inquit, antequam deponatur, vexata & infracta melius provenit, quam quæ integra, & inuoluta, sine iniuria composita est. Stirpem in genere, feminino posuit ut Horatius stirpes raptas dicit. Est igitur hic sumpta similitudo ex stirpe pro caudice, vel p. ramo ab arbore auulso. Huius enim modi stirps incerto arborum genere, cum plantatur, agit radices Scirpes Seruius plantas appellat lib. Georg. 2. Planta, inquit, & plantaria differunt. nam plantæ raptæ sunt de arboribus, plantaria vero feminibus nata, cum radicibus, & terra propria transferuntur. [Malorum omnium] .i. omnium incommodorum. ne de improbis hominibus intelligas. [Ac veteris furoris] Biennio ante conceptam hanc coniurationem in consulatu suo emerisse, Cicero dicit in orat. pro P. Sylla. [Maturitas erupit] Perstat in translatione pestis adultæ. Pestis aut aliud quoduis vlcus tum demum erumpere dicitur, cum maturum se sua vi sine vlllo medicamento, sine ferro aperit. Maturitas vlcus etiam domestico sermone dicitur.

ASCENSIVS.

OPTIMUM factu .i. ut fiat. Vsuram. i. lucrum, & dilationem. [Et enim si summi viri, &c.] Probat iterum exemplo maiorum de seditionis, & partidicis posse summi supplicium impune, de his autem dictum est in principio huius, & in declamatione Porcij Latronis. Ordo autem est. Si summi viri, & clarissimi ciues. s. Romani, se non modo non contaminauerunt, sed etiam honestauerunt sanguine Saturnini, qui erat tribunus plebis, & Gracchorum Caij, & Tyberij, & Flacci, & complurium superiorum, hoc est antiquorum, quorum etiam Porcius meminit. Inter quos Spurius Melius eques, & Spurius Cassius vir consularis ut Liuius, recitat. [Certe non erat mihi, inquit, Cicero verendum, ne hoc partidica ciuium] .s. L. Catilina interfecto .i. si eum interfecissem, quid .i. aliquid inuidiæ, redundaret, hoc est ex eo nasceretur mihi, in posteritatem. i. tempus futurum. [Inuidiam virtute partam, hoc est ob præclarum facinus, & est sententiose dictum] Mollibus sententijs .s. de eo, & reliquis suspectis de coniuratione, dicebant enim congregationes illas. nocturnas non tantum mali protendere ut tam nobilis ciuis patriam vastet suam, aut non animaduertendum in ciues non dum comperta coniuratione aut quid simile. [Mollibus] .i. non asperis, nec rigidis, sicut responsio mollis frangit iram. [Improbi, qui ex prauitate peccant cognita pernicie rei] Si animaduertissent. s. illi qui molliter senserunt, aut legem potius animaduertissent. [Tam stultum] .i. stolidum, & hebetem. [Tam improbum, qui dissimulet vel purgare contendat] .s. Reprimi .i. arceri. [Comprimi] .i. confici, deleri.

Quod si ex tanto latrocinio iste vnus tolletur, videbimur fortasse ad breue quoddam tempus cura, & metu esse releuati: periculum autem residebit, & erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reip. vt sè

pe homines ægri morbo graui, cum æstu febrique iactantur, si aquam gelidam biberint, * prius releuari videntur, deinde multo grauius, vehementiusque afficiuntur: sic hic moribus, qui est in repub. releuatus istius pœna, vehementius viuis reliquis ingrauescet. Quare secedant improbi, secerant se à bonis, vnum in locum congregentur: muro denique, id quod sæpe iam dixi, secerantur à bonis: desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris vrbani, obsidere cum gladijs curiam, malleolos ad incendendam vrbem facesque comparare. Sit denique inscriptum in fronte vniuscuiusque ciuis quid de rep. sentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantam in nobis Coss. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, vt Catilinæ profectio omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce omnibus Catilina cum summa reipub. salute, & cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioque iunxerant, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu Iupiter qui isdem, quibus hæc vrbis auspicijs à Romulo es constitutus, quem Statorem huius vrbis atque imperij vere nominamus, hunc & huius socios à tuis aris ceterisque templis, ac tectis vrbis, ac mœnibus, à vita fortunisque ciuium omnium arcebis: & omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate coniunctos, æternis supplicijs viuos mortuosque mactabis.

EX tanto latrocinio .i. ex tanta coniuratorum, & latrocinio. S. Y. L. num turba. [Tolletur] Mactabitur. [Periculum autem residebit] Perlat in translatione pestis, quæ si nondum matura ferro aut medicamento aperiat, vel opprimatur, tam sanies ipsa in venis atque in visceribus penitus residebit, aliasque erumpet. [Ægri morbo graui] .i. grauius ægrotantes. Aeger dicitur animo, & corpore, ægrotus vero corpore. Terentius tamen ægrotum animum sæpe dicit. vt in Andr. Priusquam harum scelera, & lacrymæ confictæ dolis, Reducant animum ægrotum ad misericordiam. i. tristem, & iratum. Idem in Heaut. cœpi non humaniter, neque vt animum decuit ægrotum adulescentuli tractare, sed vi, &c. Ab alijs auctoribus dici raro inuenias. [Æstu febrique] .i. æstuante febr. [Releuari] .i. conualescere. [Afficiuntur] .i. ægrotant. [Viuis reliquis] Coniuratis. s. Viuis melius quam viuentibus, quod vsu rarissimum est, nisi partidicum sit. [Quare secedat] Conclusio est. [Id quod sæpe iam dixi] .i. bis. primo: Magno metu liberabis, dum modo inter me & tu murus interfit. deinde: Cum à me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tutum esse tecum, qui magno in periculo essem, quod isdem mœnibus contineremur. [Domi suæ consuli] .i. mihi consuli domi meæ. [Circumstare tribunal prætoris vrbani] Decretis à senatu prouincijs, quæ consulares, quæ prætoris essent sortiebantur, prætores, qui ad quas prouincias administrandas proficisceretur, cui forte obuenerat, vt in vrbe remaneret ad dicendum ius R. ciuibus, is Prætor vrbanus dicebatur. [Circumstare tribunal] Id ante significat Cicero in proloquio patriæ ad Catilinam: Tu, inquit, non solum ad negligendas leges, & quæstiones, verum etiam ad deuincendas perfringendasque valuisti. [Obsidere cum gladijs curiam] Cum L. Torquatum, & L. Cottam Consules, & plerosque Senatores Nonis Februarijs necare conatus est, cum nimum maturauit pro curia socijs signum dare, malleolos facesque ad incendendam vrbem comparare. Vegetius lib. de re mil. iij. malleolos esse dicit velut sagittas, quas ardetes obfessi proijciunt in turres hostium ambulatorias, quæ si adhæserint, vniuersa conflagrant. Nonius vero Marcellus esse dicit manipulos sparleos, pice contextos, qui incensi aut in mu-

ros, aut
tilina a
conuen
bar, inco
debat, e
hominu
ait Plin
rat, quic
tiar, cos
& pbr
que de
eorum
quattu
Da
Cic. in
rum, at
mactab
tem pro
miruiss
scribens
mi & co
est, ince
de fertu
medioc
tu sæpe
reo lum
audaciss
ceronis
lult. pau
maledic
partidic
quit, cir
ruina re
cus tam
tione pr
Nou. C
spondit
se non a

ros, aut in testudines iaciuntur. [Ad incendendam urbem] Catilina antequam in domum M. Porcij Leccæ cum conuocatis conueniret, multa moliebatur, Consul Ciceron infidias tendebat, incendia parabat, opportuna loca armatis hominibus obfidebat, cum telo erat, ut ait Salust. [Inscriptum in fronte] Frons homini tristitia, hilaritatis, clementiæ, seueritatis index est, ut ait Plin. lib. xj. Ideo à ferendo appellatam putant, quæ præ ferat, quid in animo sit. Sententia est, quid quisque de rebus sentiat, cognoscatur. nam hilari fronte ciues boni sint, tristi vero, & obnubilata coniuurati. Vel improborum discessu, quid quisque de rebus sentiat ex fronte cognoscatur, tanquam si id in eorum frontibus inscriptum esset. [Hisce omnibus] Quæ sequantur. Tum tu Iupiter &c. i. precatio est, ut apud Virg.

Da nunc Thymbre pater ferro quod missile libro.

Cic. in Catilinam, cum inuocauit Iouem ad poenam coniuuratorum, atque ita concludit: Aeternis supplicijs viuos mortuosq. mactabis. hæc Iulius Ruf. in lib. de Fig. [Aris] i. templis: partem pro toto posuit. Cic. dicit Catilinam ad hæc sua verba obmutuisse. Is enim in lib. de Orat. ad Brutum de genere dicendi scribens, quod Græci μεθυνηδὲ nominant, quo perturbantur animi & concitantur, in quo vno regnat oratio: quod vehemens est, incensum, incitatum, quo causæ cripiuntur, quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest: Quo genere, inquit, nos mediocres, aut multo etiam minus, sed magno semper vli impetu sæpe aduersarios de statu omni deicimus. Nobis pro familiari reo summus orator non respondit Hortensius. A nobis homo audacissimus Catilina in senatu accusatus obmutuit. Etiam Ciceronis ingenium Catilina fugit, ut ait Plin. lib. vij. Sed auct. Salust. pauca quedam purgandi sui causa dixit. Cum vero in Cic. maledicta conijceret, coeperunt omnes oblitere, hostem ac parricidam eum vocare. Tum furibundus ille: Quoniam inquit, circumuentus ab inimicis præcepit agor, incendium meum ruina restinguam: deinde se ex curia domum proripuit. Marcus tamen Cic. hoc à Catilina ante dictum fuisse scribit: in oratione pro L. Muræna. Paucis enim diebus ante diem xij. Cal. Nou. Catoni iudicium minitanti & denuncianti, Catilina respondit: si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina exstincturum. Nocte inempta cum tre-

centorum satellitum comitatu urbem egreditur, sibiq. consularis dignitatis insignia fasces atque seures præcedere iubet, inq. Manliana castra contendit.

ASCENSIVS.

(NAUFRAGOS) .i. quibus res perita est per libidinem ut naufragis per naufragium. [Adulta] .i. excreta & grandis, ad maturos annos prouecta. Strps, & semen. Pulchra allusio quia ex his duobus solent res naturaliter propagari .i. fons, & origo seu seminarium. [Hic] .i. modo, aut in hoc consulatu meo. Iste contemptibilis Catil. [Periculum residebit] .i. ocio sum, & impunitum sedebit. In venis, alludit ad venas terræ in quibus metalla sunt. Ut sæpe homines apta comparatio ex phisicis sumpta. [Istius] .f. Catilinæ, pœna .f. capitali. Malleolos .f. ad infringendas ianuas. [Tum tu Iupiter] Imprecationem imo execrationem amaram facit in Catilinam, & cõcios eius. Ordo est. Tum .i. tunc cum ille profectus erit, (per antipophoram conuertit sermonem ad Iouem) tu o Iupiter qui es confitutus .i. consecratus & in templo collocatus isdem auspicijs .i. felicibus inceptis, & inijs auspicio præuis sumptis: quibus hæc .i. nostra .f. Rom. vrbs, quæ per excellentiam vrbs dicitur, sup. est constituta: quem .f. Iouem nos vocamus vere, quia nomine conueniente rei, statorem .i. factorem consistentiæ & permanentiæ huius vrbs & huius imperij, vnde ipse loquitur apud Maro j. Aeneid. de Rom. sic:

Hu ego nec metus rerum nec tempora pono Imperium sine fine dedi.

Quem locum D. Augustinus notans dicit ad falsum à falso deo dici, & ex mente poëtæ vere dictum in Georg.

Peristuraq. regna.

Sanè valla notar D. Hieronymum quod statorem à stando dictum censeat, cum sit à sistendo sic dictus hic quoque locus declarat, nam à stando non diceatur stator imperij, non enim stat sed sistit .i. stare facit imperium, sicut sistere fecit Romanos cum sub Romulo fugam inceptarent, ut Liuius aperte demonstrat. [Aeternis supplicijs] Dira imprecatione sed vel originis nostra signanda.

M. T. CICERO
IN CATILINAM
ORATIO I.

Q. ii. In Inue

que iaciuntur
euari vi
ne affli
leuatus
uefcet.
vnum
od fa
nsidiari
s vrba
incen
que in
de rep.
n nobis
itatem,
omni
one om
videa
b. salu
exitio,
gerant,
Tum
s à Ro
rbis at
Cocios à
mœni
ebis: &
atrones
societa
uosque

& latro
autem re
idum ma
tam fa
aliasque
Aeger di
entius ta
quam ha
imum æ
n Heaut.
m adole
aro inue
onalefce
atis. f. Vi
nisi parti
e iam di
inter me
sponsum
m esse te
ibus con
mi meæ.
natu pro
tur, præ
sceretur,
m ius R.
bunal) Id
tilinam:
ones, ve
Obfidere
am Con
e conatus
lare, mal
Vegetius
uas arden
is, quæ si
ellus esse
ut in mu
ros,

[Faint, illegible text from the reverse side of the page, appearing as bleed-through or ghosting.]

In Inuectiuam M. T. Ciceronis secundam, in L. Catilinam,
Argumentum.

HAC oratione exultat Cicero, quod Catilinam pestem nefarie molientem patriæ, ex Vrbe emisit. Emisit autem potiusquam occidit ut etiam coniurationis socios persequi posset: quod non potuisset oppressus inuidia, si Catilinam occidisset. Catilinam nihil esse foris timendum ostendit, sed magis pertimescendos eos qui in Vrbe remanserunt in quos fore se seuerum minatur, si quid in rempublicam conentur. Is concedit ut ad Catilinam ex Vrbe exeant. Id si fiat rempub. esse dicit fortunam, quod hac ratione improbi hominibus pergetur. Se consulturum ijs qui respicientes quiescent, aduersus alios gerendo bello duces se profiteretur. Eludit eos, qui dicant à se Catilinam in exilium eiectum, cum ipse scelerum conscientia conuictus in Manliana castra abiuerit. Hanc eiectionem à se Catilina inuidiam, modo eat in exilium, non in castra Manlij ad bellum patriæ faciendum, negat se unquam deprecaturum. Exponit ex quibus hominum generibus coniuratorum copia sint: deinde singulis medicinam consilij affert. Hæc copia nihil omnino pertimescendas esse ostendit P. R. hortatur, ut domos suas custodijs vigilijsq. defendant, sibi, Vrbi, colonijs & municipijs satis prouisum dicit. Coniuratos qui in Vrbe sunt, ut exeant iterum hortatur: si quid in rempub. conentur qui remanserunt, carceris pœnam minatur. Spem conseruandæ Urbis se dicit concepisse, deorum quibusdam significationibus, quorum opem suadet implorandam, ut presentes Urbem defendant. Est habitæ hæc oratio postero die q. superior. Deliberatua oratio est.

M. T. CICERONIS
IN L. CATILINAM,
ORATIO II.

ANDEM aliquando Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, nobis atq; huic vrbi ferrum, flammamq. minitantem, ex vrbe vel eiecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem vrbe profecuti sumus. Abijt, excessit, euasit, erupit. Nulla iam pernicies à monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem vnum huius belli domestici duces sine controuersia vicimus. Non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique inter domesticos parietes pertimescimus, loco ille motus est, cum est ex vrbe depulsus: palam iam cum hoste, nullo impediante, bellum iustum geremus: sine dubio perdidimus hominem: magnifice vicimus, cum illum ex occultis insidijs in apertum latrocinium coniecimus, quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod ei ferrum de manibus extorsimus, quod incolumes ciues, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum esse, & profligatum putatis? Iacet ille nunc pro-

stratus Quirites, & se percussum, atque abiectum esse sentit, & retorquet oculos profecto sepe ad hanc urbem. quam ex suis facibus ereptam esse luget. Quæ quidem letari mihi videtur, quod tantam pestem euo merit, forasq. proiecerit, At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso in quo exultat, & triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitale hostem non comprehenderim potius, quam emisim: non est ista mea culpa, sed temporum, Interemptum esse L. Catilinam, & grauissimo supplicio affectum iam pridem oportebat: idq. à me, & mos maiorum, & huius imperij seueritas, & resp. postulabat. Sed quàm multos fuisse putatis, qui, quæ ego deferrem, non crederent? quàm multos, qui propter stultitiam non putarent? quàm multos, qui etiam defenderent? quàm multos, qui propter improbitatem fauerent? Ac si sublato illo depelli à vobis omne periculum iudicarem? iam pridem ego L. Catilinam non modo inuidiæ meæ, verumetiam periculo vitæ sustulisset. Sed cum viderem ne vobis quidem omnibus re etiam tam probata, si illum, ut erat meritis, morte multassem, fore ut eius socios inuidia oppressus, perse qui non possem. Rem huc deduxit, ut tum palam pugnare posses, cum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem Quirites quàm vehementer foris esse timendum putem: licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex vrbe parum comitatus exierit. Vtinam ille omnes secum suas copias eduxisset Tongillum mihi eduxit; quem amare in pretexta calumnia cœperat; Publicium, & Munatium, quorum æs alienum contractum in popinam nullum reip. motum afferre poterat, reliquit. Quos viros, quanto alienos ære, quam valentes, quàm nobiles, vos videtis.

IN INVECTIVAM M. T. C. SECUNDAM,
in L. Catilinam, ad Quirites, Francisci Syluy
Ambiani commentarius.

ANDEM aliquando Quirites) Tandem particula tarditatis est, ut demum, cum. s. aliquid factum tardius dicimus, quod ante factum oportuit. Terent. Vix tandem sensi stolidus. Idem, Modo ne id demum, sensisti Pamphile? Tandem aliquando pro re eadem simul dicit sepe Cic. ut dicendi ratio augeatur, ut hic & libro superiore: Ibis tandem aliquando. Quamuis ut obique

tamen permouentur. Video cui Apulia sit attributa, quis habeat Hetruriam, quis agrum Picenū, quis Gallicum, quis sibi has vrbis insidias cædis, atque incendiolorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt: patefeci in senatu hesternæ die: Catilina ipse pertimuit, profugit. Hi quid expectant? non ne illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futura? Quod expectaui, iam sum assecutus, vt vos omnes factam esse aperte coniurationem contra remp. videretis: nisi vero si quis est, qui Catilinæ similis, cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitatis locus, seueritatem res ipsa flagitat. Vnum etiam nunc concedam, exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miseram tabescere.

S Y L. **I**Taque ego illum exercitum) Exaratum ex Gallicanis legionibus. [Cum hoc delectu] Et cum hoc delectu, etiam in nonnullis codicibus lego, sed emendata mihi lectio non videtur. quæ illo modo mihi videtur emendatior, Itaque ego illum exercitum ex Gallicanis legionibus comparatum cum delectu etiam. vt ostendat Cicero, Catilinæ exercitum nihil esse metuendum. Nam Gallicas legiones C. Manlius Catilinæ nomine comparandas curauerat, quæ ex contemnendis hominibus erant. Quint. vero Metellus Celer Prætor à senatu in agrum Picenum missus est, eiq. permittitur, vt pro tempore atque periculo exercitum compararet, vt ait Salust. [Ex Gallicanis legionibus] Quæ. s. in Gallia nobis transalpina, vbi tum erant Boij, comparata sunt, quæ fluuio Rubicone & Alpibus continentur. [In agro Piceno] Picenum regio Italiae est, quæ quintam Plin. lib. iij. ponit. eam vberimè hominum multitudinis esse dicit. Idem cap. v. lib. eiu. s. l. à Surrentino ad Silarum annem 30000. passus agrum Picenum esse dicit. [Quem habui] Habere delectum est, quod dicimus congregare milites, quod bonorum, & malorum delectus sit, vt mali remittantur, bonorum nomina accipiantur. Qui milites congregant hi à Liuius acquirunt dicuntur. [Magnopere contemno.] Id est nihil metu. Contemnere enim sæpe dicitur, vt metuere ei contrarium sit. vnde artium scriptores præcipiunt, aduersarium in contemptum iudicium adducendum esse. [Senibus desperatis] Desperati senes epitheto perpetuo dicuntur, quod eorum vitæ diuturnitas nunquam speretur. Inde prouerbiū apud Arist. lib. Rhet. ij. est: Beneficium apud senem collocandum non esse, eo quod id propter vitæ breuitatem, quæ reliqua est, non referat. Desperatam senectutem Cic. dicit in oratione pro M. Cælio, pro extrema, quæ capulo proxima sit: Conseruate, inquit, parenti filium, ne senectutem propè desperatam contempnissimè videamini. Desperatus ægrotus is est, cuius de salute desperatur, & desperatus morbus, qui est grauissimus, & anceps maxime. Inde desperata resp. & ægrota dicitur à Cic. in Diuin. & pro P. Sylla: Magni, diuturni, & desperati reip. morbi. Inde desperatum hominem, pro perdito & improbo, idem sæpe dicit, quem in viam reduci posse nulla spes est. Nemo. n. adeo ferus est, auct. Horatio, vt non misescere possit. Desperare honorem idem dicit pro L. Muræna, & desperare pacem, vbi epist. ad Att. vij. Desperare de honore & de fama, vulgo dicunt. [Agrestis luxuria] vel hic locus mendosus est, vel hæc duæ voces ociosæ sunt, vel intelligi debet, Senibus desperatis. i. perditis agrestis luxuria. [Decoctoribus] i. bellionibus, & patrimonij voratoribus. [Vadimonium deserere] Vadimonium est sponsio sistendi in iudicio, cum quia reus citatur, isq. dicto die in iudicium venire se promittit. Prodimitt vadimonium, cum dicto die venit. Obi vadimonium, cum dicto die non aduenit, & vt vulgo dicunt, ponitur in defectu, deserit vadimonium, vel ad vadimonium non venit, vt ex Cic. oratione possit cognoscere, quæ pro P. Quintio est. Lib. Dig. ij. tit. Si quis in ius vocatus non ierit, Paulus scri. vt ex quacunque causa ad prætorem, vel alios præfides qui iurisdictionis præfunt in ius vocatus venire debeat, vt hoc ipsum sciatur an iurisdictionis eius sit. Si quis non ierit, à iudice qui vocauit, multa damnabitur. Deserere vadimonium q. exercitum malle, est malle, vt vulgo loquitur, amittere mulctum. vel negotia multum necessaria relinquere, q. exercitum non sequi. Vadimonium. n. desereri non solebat nisi iustissima ex causa. [Concident.) i. terri-

ti animum amittent. [Quos etiam in senatum venire) Nam senatores X. l. ex coniurationis fuerunt, quorum Curius senatu obprobrium aliquod à motu fuerat. [Quid cogitent) Non solū quid dicant, aut faciant. [Cui Apulia sit attributa) C. Iulio Apuliam, Hetruriam Manlio, agrum Picenum Septimio distributas, Cethegum cædi, Cassium Scatiliū & Gabinium ad incendenda xij. vrbis loca præfectos fuisse in oratione superiore diximus. [Superioris noctis) Non nouissimam præcessit. qua in re superior vix dicitur. Ideo superiorem, nouissimam intelligere possis qua ex vrbe Catilina discessit, qua mandauit Lentulo Cethego, ceterisque. vt coniurationis opes confirmarent, insidias consuli mutarent, eadem atque incendia pararent, se propediem cum magno exercitu ad vrbem accessurum. [Catilina ipse primū) Argū à minore ad maius, quo ostendit coniuratos eos qui in vrbe remanserunt, magis q. Catilinam tinendos esse. Hæc enim consilia coniuratorum cum dixit, Catilina in senatu pertimuit, & profugit. [Hi) Coniurati, qui eadem audiuerunt, & noctis superioris consilia sentire intelligunt, nihil permouentur. [Hi) Coniurati, qui in vrbe remanserunt. [Meam pristinam lenitatem) Qua in Catilinam vsus sum, quamuis id S. C. vehemens & graue in eum haberem. [Quod expectaui) Mea lenitate. hoc est vt Catilina exiret, vt coniuratio vobis omnibus patefacta esset. [Nisi si quis est) i. nisi quis est. Vt nulli esse vlli, pro nulli esse, A. Gellius. & neminem hominem, pro neminem, luculenti scriptores dixerunt. [Non est iam lenitati locus) vt Terent. in Andr. Enimvero Daue nihil loci est segnitiae, neque socordiae. Locum actionis, opportunitatem esse temporis, Stoici dicunt, vt est, apud Ciceronem lib. de Officijs.]

D E C O C T O R I B U S) i. consumptoribus patrimonij vadimonium. i. fideiussorem in iudicio. [Non permouentur) i. non ad fugam vsque. [Video) i. cognosco, cōsidero. [Attributa) s. per Catil. tanquam imperatorem depoposcerit. i. poscendum receperit, aut assumpsit. [Superioris) i. proxime præcedentis. [Protinus) i. continuo. [Hi) s. reliqui coniurati. Ne. i. certe, vt in Terent. Næ ego homo infelix. [Lenitatem) i. mittematem animi. Quod expectaui. i. fugam & exilium Catilinæ, ob id qd sequitur vt vos omnes, & c. Catilinæ similis. Catilinæ genitiuus est. Lenitati. male legeretur leuitati, quia nunquam leuitati locus est. Seuerus est rigide sequens verum, ita vt ab eo nequam flecti possit, inde seueritas dicta sequela veri. Desiderio sui, quia misere. i. afflictum desiderentur. Est autem sarcasmos, aut ironia, q. Catil. miserum dicit. Nam miser, vt sæpe dixi, in bonam partem accipitur pro miserando atque eo qui dignus sit cuius nos miseremur. Tabescere. i. lentata consumi, quia spiritus tristis defecat ossa.

Demonstrabitur iter, Aurelia via profectus est, si ac celerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam remp. si quidem hanc sentinam huius vrbis eiecerit. Vno me hercule Catilina exhausto, releuata mihi, & recreata resp. videtur. Quid enim mali aut scelesteris fingi, aut cogitari potest, quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus, quis gladiator, qui latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamētorum subiecto, quis circumscripator, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor iuuentutis, quis corruptus, quis perditus, quis inueniri potest qui se cum Catilina familiarissime vixisse non fateatur? Quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Iam vero quæ tanta in vllō vnquam homine iuuentutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse auarabat turpissime, aliorum amoris flagitiosissime seruiebat. Alijs fructum libidinum, alijs mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adiuuando pollicebatur.

Aurelia via) Ad quam est Aurelium forum, de quo ante. Et venit Roma in Hetruriam. [Releuata) In sentinæ metaphora stat, quæ nauis premitur, ea cum exhauritur, nauis releuatur. Vel ab ægrocis facta translatio est, vt in oratione superiore: Morbus qui est in repub. relatiuus istius pœna. [Recreata) Tanquam ex morbo refecta & sanata. vt in oratione

ne ad Q
qui è gr
pore fu
sibus re
cōsulari
sic de di
tur, vt li
ris, inqu
iste refic
& refic
[Con
tulus no
vocam
mus. [Q
rum est,
ne pro A
niosi hæ
erat con
le, Opp
noscent,
tur, Aiu
ditur, Su
3. c. tam
tarijs, fu
lo post d
dam è G
runt hæc
dem hor
deceptor
est, q. fal
decepti c
ritate. Id
vt tutel
ria. Iden
vicinos,
neones,
vinolent
ter Epicu
culina. I
mis. Cat
gentes su
na credes
viros ear
familiar
nium flag
tanquam
dicus, ad
pauerat,
ricidæ, sa
tes. ad h
ne alebat
mus exa
facta est
trix ad C
Catilina
sacerdot
sorore it
Catilina
petebat.
ficulter c
bar, alijs
mo nequ
sibi facer
bat. Scio
domum
buisse. S
pertum f
batur. [C
erant, qu
vastation
A V R
acceleran
duz sunt
Sentinam
nam. i. ei
creata. F
aut excog
nc ad

ne ad Quirites post reditum. Bona valetudo iucundior est ijs, qui è graui morbo recreati sunt, quam qui nunquam agro corpore iuerunt. C. Marius in media fluctibusq. fessum à Minturne sibus recreatum, Cic. pro Cn. Planco dicit. Idem de prouincijs cõsularibus, Macedoniam exercitu ita vexatam dicit, vt vix possit de diuturna pace recreare. Id verbum ad animum transfertur, vt lib. epist. ad Att. xij. recreare à mœrore dicit. Et lib. 4. Liris, inquit, sustentor & recreor. Et pro Cn. Planco: Confessus iste reficit & recreat mentem meam. & pro Milone: Me recreat & reficit Cn. Pompeij sapientissimi, & iustissimi viri consilium. [Conceperit]. i. amiserit, vt pro P. Sylla: Quod flagitium Lentulus non cum Antronio concepit. Per abusionem licarios oēs, vocamus, qui eadem telo quoque commiserint, vt ante diximus. [Quibus testamentorum subiector] Subiector testamentorum est, qui pro testamento vero falsum supponit. vt in oratione pro A. Cluentio, cum Oppianus Asinij adolescentes pecuniosi hereditatem captaret, Aulius Asinius se nominans, vt erat constitutum, simulat se egrotare, & testamentum facere vel le, Oppianicus obsecrator, qui neq. Asinium, neq. Aulium nolescent, ad eum adducit: Asinij nomine testamentum obsequatur, Aulius ilico conualescit, Asinius breui illo tempore occiditur, Subiector testamentorum à Cic. appellatur in lib. de Off. 3. testamentarius, Neque, inquit, de sicarijs, veneficijs, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est. Vbi paulo post de falso L. Minutij Basilij testamento scribit. quod quidam è Græcia attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, scriperunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, ætatis eiusdem homines potentissimos. [Circumscriptor]. i. impostor & deceptor. Circumscribere. n. fallere est. Cic. in lib. Acad. 4. Alterū est, qd fallacibus, & captiosis interrogationibus circumscripti atq; decepti quidam, cum eas dissoluere non possunt, desciscunt à veritate. Idem lib. de off. 3. Dolus malus legibus erat vindicatus, vt tutela xij. tabulis, & circumscripto adolescentium lege Lectoria. Idem in Phil. xiiij. Testamenta credo subijciunt, aut eijciunt vicinos, aut adolescentulos circumscribunt. [Quis ganeo] Ganeones, vt ait Non. Marcellus, à ganeis dicti sunt, quæ sunt loca vinolentia, & libidini apta. Varro in Modio: Hoc interest inter Epicurum, & Ganeones nostros, quibus modulus est vitæ culina. [Citatq. hunc locum in Catilinam] Quæ mulier infamis. Catilina etiam mulieres aliquot sibi asciuit, quæ primo ingentes sumptus stupro corporis tolerauerant. Per eas se Catilina credebatur posse seruitia vrbana sollicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere sibi, vel interficere, vt ait Sal. [Non familiarissime] In eadem sententia Sal. est Catilina, inquit, omnium flagitiosorum atque facinosorum hominum circum se tanquam stipatorum cateruas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, alea, manu, ventre, pene, patria bona dissipauerat, quicumque alienum æs grande conflauerat, omnes paricidæ, sacrilegi, conuicti iudicij, aut pro factis iudicium timentes. ad hoc quos manus atque lingua periurio aut ciuili sanguine alebat, postremo omnes quos flagitium, egestas, cõscius animus exagitabat, hi Catil. proximi familiaresq. erant. [Sine illo facta est] Idem dixit in oratione superiore, in prosopopœia patriæ ad Catilinam. [Quod nefarium stuprum] Sal. Adolescens Catilina multa nefanda supra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, alia huiusmodi contra ius fasq;. Eundem cū sorore stuprum fecisse diximus. [Iuuentutis illecebra] Aut. Sal. Catilina iuuenum vel adolescentium familiaritates maxime appetebat. nam eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam vt cuiusque studium ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere, alijs canes, aut equos mercari, postremo neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. [Qui alius ipse] Sal. hanc Cic. sententiam non probat. Scio, inquit, nonnullos, qui ita existimarent, iuuentutem qd domum Catilinæ frequentabat, parum honestæ pudicitiam habuisse. Sed ex alijs rebus magis, quam quod cuiquam id competent foret, hæc fama valebat. [Seruiebat amori]. i. lenocinabatur. [Alijs mortem parentum] In coniuratione filij familias erant, quorum ex nobilitate pars maxima erat, qui in illa vrbis vastatione parentes interficere erant, vt ait Salust.

AS C. AVRELIA via profectus est]. i. Catilina. [Accelerare]. i. acceleranter assequi. [Consequenter]. i. attingent. Si quidem, duæ sunt particulae. [Sentinam]. i. sordium receptaculum, vt in Sentinam nauis aquæ fetidæ desuunt. Exhausto alludit ad sentinam. i. eiecto è sentina illa vitiosorum. [Relevata & pro]. i. recreata. Fingi, ex materia præiacentis, vt figulus ex luto fingit, aut excogitat etiam de nihilo quod non conceperit. i. animo

complexus fuerit ille. i. Catilina, q. d. nihil. Veneficus, necans veneno: Gladiator, Lanista, aut infami exercitio gladiatorum viuens, Lator, latenter adoriens, sicarius, sica grassans, Parricida parentes, & sanguine coniunctos occidens. [Subiector]. i. falsus suppositor, subijciens se dolose loco eius, qui vere inleptus sit. Circumscriptor. i. deceptor. [Caneo]. i. gulose viuens in ganeo. [Nepos]. i. Luxuriosus. Seruiebat. vt pathicus. Impellendo: non implendo legem.

Nunc vero quam subito, non solum ex vrbe, verū etiam ex agris ingentem numerum peditorum hominum collegerat nemo non modo Romæ, sed ne vlllo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quæ non ad hoc incredibile sceleris foedus asciuerit. Atque vt eius diuersa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur: nemo in scena leuior, & nequior, qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tum stuprorum, & scelerum, exercitatione assuefactus, frigore, & fame, & siti, ac vigilijs perferendis, fortis ab his istis suis socijs prædicabatur, cum industria subsidia, atque instrumenta virtutis in libidine, audaciaque consumerentur. Hunc vero si secuti fuerint sui comites si ex vrbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges: ò nos beatos, ò remp. fortunatam, ò præclaram laudem consulatus mei. Iam enim non sunt mediocres hominum libidines, non humanæ, ac tolerandæ audaciæ; nihil cogitant, nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas abligurierunt: res eos iam pridem fides deficere nuper cœpit. Eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino, & alea comestationes solum, & scorta quærent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi. Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis insidiari? stultissimos prudentissimis? ebriosos sobrijs? dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conuiujs, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, fertis redimiti, vnguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus tuis eadem bonorum, atque vrbis incendia. quibus ego confido impendere fatum aliquod, & pœnas iandiu improbitati, nequitia, sceleri, libidini debitas, aut instare iam plane, aut certe iam appropinquare. Quos si meus consulatus quoniam sanare non potest, sustulerit, non breue nescio quod tempus, sed multa secula propagarit reip. Nulla est enim natio, quam pertimescamus, nullus rex qui bellum reip. facere possit, omnia sunt æterna vnus virtute, terra mariq. pacata domesticum bellum manet. Intus insidiæ sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor. Qui suscipio inimicitias hominū peditorum. Quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quæ refecanda erunt, non patiar ad perniciem ciuitatis manare. Proinde, aut exeat, aut quiescant, aut si & in vrbe, & in eadem mente permanent, ea quæ merentur, expectent.

IN ludo glatorio) Vbi se gladiatores exercent, vt ludus S Y L. literarum dicitur. [Intimum]. i. familiarissimum. [Nemo in scena leuior]. i. nullus histrio, nullus mimus. Mimi enim viles, & abiecti ita habebantur, vt ab his nominatim appellari

contumeliosum existimatum sit. Ideo Lucilius eum à quo in scena nominatim læsus fuerat, & L. Accius eum quo fuerat nominatus, iniuriarum iudicium vocauerunt, vt est lib. Rhet. ad Heren. ij. Hanc esse causam arbitror, cur Terent. in prologis à se factis nominatim se non appellet, sed solum poetam, ne qua sibi tum afferretur contumelia, cum minus prologum recitaret. [Sodalem] Sodalitas hic dici videtur, pro socio in rebus leuioribus, & voluptarijs, in qua significatione dici Valla existimat. A sedendo, vel simul edendo dici, Sext. Pompeius putat, quòd ita sodales socij sunt in helluatiõibus, & comestationibus, alijsq. huius generis libidinibus quamuis in re quoque honesta dicitur sodalis. [Diuerfa studia in dissimili ratione] Cic. in oratione pro M. Cælio, de Catilinæ studijs diuerfis cum alia multa dicit, tum illud: Erant, inquit, apud illum illecebræ libidinum multæ, erant etiam industriae quidam stimuli & laboris, flagrabant vitia libidinis apud illum, vrgebant etiam studie rei militaris. neque ego vnquam fuisse tale monstrum in terris vllum puto, tam ex contrarijs diuerfisq. inter se repugnancibus naturæ studijs cupiditatibusq. conflatum, &c. Eius itaque diuerfa fuisse studia, nam improbis, & nequarum hominibus familiaris fuit, & tamen fortitudinis partibus se exercuit, hoc est, frigore, fame, siti, & vigilijs. [Indultriæ subsidia] Industria vulgo dicitur, p ingenij dexteritate quadam, & felicitate, sed à doctis hominibus dici inuenio pro constanti labore, qui certo quodam, & honesto consilio suscipiatur, quæ fortitudini pars est, cui contraria sit pigritia aut ignauia Cic. in j. de Fin. lib. Neque laborum perfectio, neque perfectio dolorum per se ipsa allicit, nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipsa quæ laudatur industria, nec fortitudo quidem. Idem in oratione Post reditum in senatu: Habet magistratos non ex istis ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam ad pericula pro patria subeunda adhortantur. Inde induitrius homo dicitur. Idem lib. in C. Verrem 6. Ne ista præclara nobilitas desinat queri P. R. hominibus nouis atque indultrijs libeter honores mandare, semperq. mandasse, & lib. Tusc. ij. de labore, & dolore locutus: Hæc, inquit, duo Græci illi quorum copiosior est lingua quam nostra, vno nomine appellant. Itaque industrios homines illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant, nos comodius laboriosos. Aliud est enim laborare, aliud dolere. Industriae subsidia appellat, frigoris, famis, sitis, vigiliarum patientiam, qua ratione labor facilius suscipitur, sitq. constantior. [Virtutis] i. fortitudinis. [In libidine] i. ad obliuendum stuprum, & maritorum somno insidiandum. [Audacia] i. ad facinus obeundum, & occisorum bonis insidiandum. [Non mediocres] i. maxime. [Inhumana] i. maiores quam natura humana asserat, ideoq. feroces sunt & beluinae. Audacia quamuis in numero singulari dicitur sæpius, non tamen semel dixit Cic. audacias in plurali, vt lib. epist. ad Att. ix. Libidines, audacias, sumptus, egestates tot egentissimorum hominum, nec priuatas posses, nec reip. sultinere. In Verrem Actio 5. Vultis autem istorum audacias, ac libidines aliqua ex parte refecare? Pro P. Sylla: Penitus introspicite, Catilinæ, Antronij, Cethegi, Lentuli, ceterorumque mentes, quas vos in his libidines, quæ flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quam incredibiles furiores, quas notas scelerum, quæ indicia parricidiorum, quantos aceruos facinorum reperietis? [Obliguerunt] Obliguerit qd sit, explicat Don. cum enarrat illum Terent. ex Eun. locum: Patria qui obliguerit bona. Obliguerit, inquit, suauibus escis consumpserat. Liguerit. n. dictum est propterea, qd suaue κρηδεν Græci appellant. [Libido permanet] Libido peruersa est admodum, si in egestate remaneat ea quæ fuit in abundantia. [Inertes homines] Inertes dicit eos, quos vulgus parum Latine appellat pusillanimos. [Ebriosos sobrijs] Ebriosum ab ebrio distinguit Cic. lib. Tusc. quæst. 4. quantum iracundum ab irato, & amatorem ab amante qd hic in actione fit, illi aut ad actionem procliuas sit, et si in actione non sit. Qui mihi ornatus gratia hic ponitur. [Vino languidi] Languere herbas dicimus, cum humore defecta aut cæse flaccescunt. Virg. in lib. Aen. ix. de morte Euryali. Voluit Euryalus leto, pulchrosq. p artus It cruor, inq. humeros ceruix collapsa recumbit: Purpureus veluti cum flos succisus araro Languescit moriens, lasso ue papauera collo Demiscere caput. pluuia cum forte grauantur. Hinc languere homines dicimus eos, q animi & corporis amisso vigore debilitatur, cuiusmodi ebrij esse solet. [Confecti cibo] Alij legunt cõferri, quæ lectio aspernanda non est. [Sertis redimiti] In conuiuio luxurioso coronas, & vnguenta addi solita, vulgarij est quam vt dici possulet. [Vnius virtute, terra, mariq.] Cn. Pomp. [Do-

mesticum] i. intestinum. [Cum luxuria] i. cum luxuriosis hominibus. [Quæ sanari poterunt] Ex medicis similitudo sumpta est, qui immedicabile vulnus ense recidunt. ne pars sincera trahatur. Quod vero curari potest, id non rescindunt, sed dant operam vt sanent. [Aut quiescant] Quiescere dicitur is, qui est insolens, & inquietus, cum cessat, vt ait Don. in Andr. Terent. [In eadem mente] i. in eodem animo coniurationis.

FOEDVS) i. firmam pactiõnem, in ludo. i. exercitio, & schola. Est. n. ludus vbicunq. ars aliqua, siue bona, siue mala docetur. vnde ludi magister. [Atque idem] i. Catilina tam neq. & luxuriosus, & asuefactus in exercitatione stuprorum, & scelerum, prædicabatur tñ. nihilominus ab istis. f. perditis sodalibus eius, fortis. i. durus, & robustus sup. in perferendis. i. perpendendis frigore, & fame, & siti, & vigilijs, cum. i. cum tamen seu quamuis subsidia. i. auxilia occulta, industria. i. naturalis sagacitatis, & instrumenta virtutis studio acquisita, consumerentur. i. exhaurirentur in libidinem. f. stuprorum, & audaciam scelerum. [Sui] i. proprij, aut sui, ipsius. [Exegerint] i. violenter euocauerunt qui foris sunt in castris Manlianus. O vos beatos, credo legendum ò nos beatos. [Cædes] i. neces bonorum. [Obligauerunt] i. oppignerauerunt nisi sit legendum obligauerunt. i. auide vt rem dulcem ingurgitauerunt. [Iam pridem] i. multo ante hac, res. i. patrimonium aut possessio, sunt qui substantiam vocent, habita autem re non facile imminuitur fides, vnde Iuuen. Quantum quisque sua nummorum spectat in arca, Tantum habet & fides. [Nuper] i. paulo ante hac. Nuper. n. quasi nunc passim. i. temporis transacti est. [Quod si in vinis] i. potationibus optimi vini. Notabitur autem ablatiuus vnus, quia rarus inuentus est, sicut & datiuus frumentis apud Maronem. [Quin & frumentis labor additus] Scorta. i. meretrices, aut prostitutas, seu pueros meritorios, qui & quæ vt scortes. i. pelles arictinae subinguntur. [Desperandi] i. de eorum salute desperandum esset. [Ferendi] i. tolerandi. Qui mihi videtur de communi sumptum illud mihi vt non magis Cic. ac quemuis alium demonstrat. [Obliu] i. delibuti ab obliuor pen. breui. [Eructant] i. inter eruendum minantur. [Impendere] i. imminere, vtrunque est secundæ coniugationis. Non breue tempus, sed sæcula, quæ centum annorum sunt, vt ludi sæculares docent. [Propagauit] i. produxit consulas, meus, reip. vnus. f. P. R. aut reip. R. Rescanda, vt membra incurabilia ad quæ alludit. [Manare] i. c. scere, & propagari. [Proinde] i. ideoq. proficere, i. efficere, vt quis. f. eijciatur.

At etiam sunt Quirites, qui dicant à me in exilium eiectionem esse Catilinam, quod ergo si verbo assequi possem, ipsos istos eiecerem, qui hæc loquuntur. homo enim videlicet timidus, & per modestus vocem consulis ferre non potuit, simulatq. ire in exilium iussus est, paruit. Quid quòd hesternò die, cum domi meæ pene interfectus essem, senatum in ædem Iouis Statoris vocaui, rem omnem ad P. C. detuli? Quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellauit? quis salutauit? quis denique ita aspexit, vt perditum ciuem, ac non potius vt importunissimum hostem? Quinetiam principes eius ordinis partem illam subsecliorum, ad quam ille accesserat, nudam, atque inanem reliquerunt. Hic ego vehemens ille consul, qui verbo ciues in exilium eicio, quæsiui à Catilina, an in nocturno couentu apud M. Leccam fuisset, nec ne, cum ille, homo audacissimus conscientia conuictus, primo reticuisset, patefeci cetera: quid ea nocte egisset, vbi fuisset, quid in proxima constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cum hesitaret, cum teneretur, quæsiui quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararat. Cum arma, cum secures, cum dignitates, cum fustes, cum tubas, cum signa militaria, cum Aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat: scirem esse praemissam. in exilium eiciebam, quem iam ingressum in bellum esse videbam? Etenim, credo, Manlius iste centurio,

ASC

existimari

placata

proficiscitur

turio, q
suo no
nam L
in Mas
condit
rumeti
silijs, la
tatus
feruer
hoc cu
lium co
ciæ, no
non de
nocens
cetur.
bum, f
lem, se
lint. E
que ini
ius hor
Dicatu
lium, se
à dijs in
uandæ
stium a
men au
inuidio
quam e
lum cu
interfe
Catilin
rentur,
ricors,
ses ire n
nunqua
terfici n
nihil ad
accider
optemu
Sed cur
ste qui i
semper
simulan
hil dicit
set, non
cere rei
voluerit
quibus
deinde
meæ, si
rum, qu
nes hab
do poss
ma, sunt
dentis
lia, tu re
tes aliqu
re? Qu
statione
ras puta
na expe

turio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum P. R. suo nomine in dicit; & illa castra nunc non Catilinam Ducem expectant; & ille eiectus in exilium, se in Masiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram, non modo administrandæ, verum etiam conseruandæ reip. Nunc si L. Catilina, consilijs, laboribus, periculis meis circumclusus, ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam permutauerit, de feruerit suos, consilium belli faciendi abiecerit, ex hoc cursu sceleris, & belli iter ad fugam, atque in exilium conuerterit, non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe, conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exilium eiectus à consule, vi & minis esse dicetur. Et erunt, qui illum si hoc fecerit, non improbum, sed timidum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimare velint. Est mihi tanti Quirites huius inuidiæ falsæ, atque iniquæ tempestatem subire, dummodo à vobis huius horribilis belli, ac nefarij periculum depellatur. Dicatur sanè eiectus esse à me, dummodo eat in exilium, sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego à dijs immortalibus, optabo Quirites inuidiæ meæ leuandæ causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volitare audiat, sed triduo tamen audietis, multoque magis illud timeo, ne mihi sit inuidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod eiecerim. Sed cum sint homines, qui illum cum profectus sit, eiectum esse dicant: ijdem, si interfectus esset, quid dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Masiliam ire dicunt, non tam hoc querunt, quam verentur. Nemo esto istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Masilienses ire malit. Ille autem si, me hercule, hoc quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen atrocitatem se interficere mallet, quam exulem vivere. Nunc vero, cum ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod viuis nobis Roma profectus est: optemus potius ut exeat in exilium, quam queramur. Sed cur tandiu de vno hoste loquimur? & de eo hoste qui iam fatetur se esse hostem? & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo? de ijs, qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus, quos quidem ego si villo modo fieri posset, non tam vlciscerem, quam sanare, & ipsos placere reip. neque id, quare fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis Quir. ex quibus generibus hominum istæ copię comparentur: deinde singulis medicinam, consilij atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Primum genus est eorum, qui magno ære alieno, maiore etiam possessiones habent, quarum amore adducti, dissolui nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima, sunt enim locupletes, voluntas vero & causa impudentissima. Tu agris, tu ædificijs, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahare, ac fidem acquirere? Quid enim expectas? bellum? quid? ergo in vastatione hominum tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas nouas? Errant qui istas à Catilina expectant: meo beneficio tabulæ nouæ proferuntur,

verum actionariæ: neque enim isti qui possessiones habent, alia ratione vlla salui esse possent. Quod si maturius facere voluissent. neque (id quod stultissimum est) certare cum vsuris fructibus prædiorum, locupletioribus his & melioribus ciuibus vteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescēdos, quos aut deduci de sententia possunt, aut si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra remp. quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui quanquam premuntur ære alieno, dominationem tamen expectant, rerum potiri volunt, honores, quos quieta rep. desperant, turbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum, videtur, vnum, scilicet, & idē, quod ceteris hominibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, prouidere reip. Deinde magnos animos esse in bonis viris, magnā concordiam, maximam multitudinem, præterea magnas copias militum: Deos denique immortales huic inuictō populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ vrbi, contra tantam vim sceleris præsentis auxilium esse laturos. Quod si iam sunt, id quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi incinere vrbs, & sanguine ciuium, quæ mente scelerata, ac nefaria cupierunt, consules, ac dictatores, aut etiam reges se sperant futuros? Non vident se id cupere, quod si adepti fuerint, fugitiuo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est atate iam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit.

Quod verbo si ego assequi possem). i. si verbo tantum va-
lerem, ut eum ciuem eicere possem, eicere istos ipsos
qui hæc de me loquuntur. [Videlicet] In ironia hic, ut
alias sæpe, dicitur. [Vehemens ille consul] Ille hic emphasim habet,
aut. Prisc. lib. xvij. quamuis dicamus ipse facio, & ipse facis, tñ
non dicimus ille facio, & ille facis, nisi addamus aliud pronomen
primæ, aut secundæ personæ. citatq. hunc Cic. locum. [Hic
ego vehemens ille consul] Simile illud est, Ille ego qui quondam
gracili modulatus auena. [Apud M. Leccā]. i. in M. Porcij Leccæ
domo. [Quid in proxima] i. in superiore. i. præcedente illam
noctem qua conuenit in domum Leccæ. [Ratio totius belli]. i.
qui cædi, qui incendijs præficerentur, qui quæ in loca ad cogen-
dum exercitum proficiscerentur. [Descripta ei]. i. ab eo. [Cum
teneretur] Tacita confessione & hesitatione conuictus. Alij cũ
taretur legunt. [Qui iam pridem]. i. in castra Manlij. [Et enim
credo, &c.] Ironia est. [Se Masiliam, ut aiunt] Catilina postq. ex
vrbe profectus est, cum iret in castra Manliana, consilij sui dissi-
mulandi causa, ex itinere multis senatoribus, præterea optimo
cuique literas misit, se falsis criminibus circumuentum, quoniã
factioni inimicorum resistere nequiuisset, fortunæ cedere, Masli-
am in exilium proficisci, non quod sibi tanti sceleris conscius
esset, sed vt resp. quieta foret, ne ue ex sua contentione seditio
oriretur, auct. est Salust. [Circumclusus]. i. illaqueatus & irredit-
tus, vt facta sit translatio à feris, quæ circumclusæ retibus debilitate
sunt. [Spoliatus armis audaciæ]. i. impeditus, quo minus con-
naretur. [Indemnatus] Innocens. Singulis verbis suum pondus
additum est. [Sed timidum] Miserum, non timidum legit
Prisc. lib. xvij. Miser enim non dicitur sceleratus, qui calamitate
præmitur. Donatus in Hecyram Terent. negat quenquam
dici miserum, præter innocentem, citatq. illud Salustij: Atque
ea cogentes non coactos, scelestos magis quam miseros astringit.
[Existimare velint] Existimari apud Priscianum lego, quod
quam existimare, cum verbo velle dictum, est elegantius. [Est
mihi tanti]. i. tam parui facio, vt sit ironia. [Volitare] Exultare.
[Triduo] Pro intra triduum hic dicit, Priscianus lib. xvij. testis
est. Vulgus diceret, antequam sint tres dies. [Non tam hoc]
Significat, qui hoc dicunt esse ex coniuratis, aut certe fauere
coniurationi. [Hoc quod agit]. i. patriæ bellum facere. [Præter
voluntatem,] Id est contra voluntatem. [Viuis nobis]
Illud

Illud enim more sibi dicebat, quo minus ad Manlium proficifce retur, quod viuerem. [Vlcisci tudeo, quam sanare]. i. legibus punire. Vlcisci sapius dicimus eum qui læsit. Sed iniuriam aut mortem vlcisci dicimus. [Si me audire voluerint] Audire & auscultare, eum obedire significant, datiuo nonnunquam, vt obedire ab audiendo compolitum, iunguntur, sapius tamen accusatiuo, vt ait Priscianus. [Exponam enim vobis] Attentos reddit auditores ad ea quæ sequuntur. [Magno in ære alieno]. i. multa debentes. [Dissolui] Nam qui in ære alieno sunt, quodammodo sunt obligati, qui dissolunt, cum satisfaciunt creditoribus. Dissolueres alienum, & dissoluere se ære alieno dicimus. [Tu familia, feruorum]. s. copiosus. i. diues & abundans. [Detrahere vendendo] Fidem acquirere, quam amittit debitor, cum non dissoluit res alienæ. [Possessiones sacrosanctas] Sacrosanctum, vt ait Sext. Pompeius, dicebatur id quod iure iurando interposito erat institutum, vt si quis id violasset, morte pœnas penderet. Vt sacrosanctos trib. pl. T. Lilius dicit lib. 2. Cic. in oratione pro L. Cornelio Balbo, negat quidquam sacrosanctum esse, nisi quod populus plebs ue sanxisset. [Tabulas nouas] Cum ære alieno & vrsis plebs Romana oppressa erat, aut senatusconsulto, aut imperatoris decreto tabulæ nouæ in foro proponebantur, quibus credita pecunia debitoribus condonabatur. De hac tabularum nouarum indignitate Cic. in lib. de Off. ij. Tabulæ, inquit, nouæ quid habent argumenti, nisi vt emas mea pecunia fundum, & eū tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrè ne sit æs alienum, quod reip. noceat prouidendum est. Quod multis rationibus cauere potest, si hoc non fuerit vt locupletes suum perdant, debitores lucentur alienum. Nec eūm vlla res vehementius reip. continet, quam fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. De hac coniuratorum expectatio ne tabularum nouarum, suoque adhibito remedio, idem subiungit: Nunquam, inquit, vehementius actum est, quam me consulere, ne solueretur. Armis & castris tentata res est, ab omni gñe hominum & ordine. Quibus ita restiti, vt hoc tñ malum de reip. tolleretur. Nunquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. [Verum auctionariæ] Auctio est publica bonorum venditio, cum res addicitur ei qui precium obtulit maximum. Inde auctionari publice, & velut ex decreto vèdere. Auctionarias tabulas hic appellat Cicero, quibus agros, edificia, aliæque, quæ sunt debitorum, proscribunt venalia, vt æs alienum dissoluitur creditoribus. [Salui]. i. ære alieno dissoluti, qua eadem in re paulò post dicit. [Maturus]. i. citius. [Cœtare cum vrsis fructibus prædiorum] Est prædia tantum amare, vt ea vendi nolis, vt ære alieno scœnore sumpto re exoluas. [Locupletioribus] Vrsarum enim rem familiarem diminuunt maxime. Ideoq. M. Cato maior scœnerari aliud nihil esse putabat, nisi hominem occidere, vt ait Cic. in lib. de Off. ij. [Locupletioribus his & mulieribus vteremur] Vrsarum multiplicatio ciuitati perniciosa est. T. Pomponius Atticus, vt in eius vita Cornelius Nepos scribit, cum Athenis erat, neque vrsarum vnquam accepit, neque eos quibus pecuniam reciderat, longius quam dictum esset debere passus est. Quod vtrunque erat salutare, nam neque indulgendo inueterascere totum æs alienum pariebatur, neque multiplicandis vrsis crescere. [Rerum, potiri] Potiri in infinitiuo tantum in quarta coniugatione dicitur, quamuis in alijs modis sit tertitæ & quartæ coniugationis, vt ait Prisc. lib. x. vbi citat hunc locum. Eodem auctore lib. xvij. potior illius rei, illam rem, & illam re, citat itidem hunc locum. [Id quod cum summo furore, &c.] i. vt ciuium cæde, vrbis incendio, & vastatione, assequantur magistratus. [Aetate iam confectum, &c.] Nam Catilinæ cõiuratione permulti erant, veterani Syllæ milites. [Quorum alij, per] Italiam fugitiui, alij & hi. quidem bellicosissimi per vrbes. Hetrurix sparbi, oppidorum direptiones, paratasque sibi rapinas somniabant, Manlium hi sibi ducem naçti, virum qui sub Syllæ strenue quondam & fortiter militauerat, vt ait Plut. in vita Cic. Salust. postquam enumerauit quos sibi amicos Catil. paruiffet: His, inquit, amicis socijsq. confusus Catil. simul quòd æs alienum per omnes terras ingens erat, & quòd plerique Syllani milites largitis suo vsu, rapinarum & victoriæ veteris memores, ciuile bellum exoptabant, opprimendæ reip. consilium cepit.

A S C.

SIMVLQVE). i. statim postquam, aut eodem tempore, quousus esse. i. Catilina ire in exilium parauit. i. obedit. Qui, aut quin lege, si qui, ordo est, ego qui vt. i. postquam interfectus essem pene. i. quasi domi meæ per salutatam missos, die hesternò. i. pridiano, vocaui senatum in ædem Iouis flatoris &c. Edes singulariter dicitur templum, & non ponitur sine adiectiuo aut ge-

nitiuo eius cuius est. Aedes autem pluraliter sunt etiam priuatum vt aedes meas non proscribam &c. [Quis enim senator &c.] Ordo esse videtur, quis senator appellauit eū. s. vt ad se allideat, sed etiam dici potest, quis appellauit eum dicendo senator huc. i. ad sis sicut in euangelio, Vocatis me magister. Verum Cic dixisset senatorem, miror tamen cur non dixerit senatorem. [Hic ego vehemens ille consul]. i. qui nunc dicor vehemens consul. [Hæsitaret]. i. dubitaret nescius quid responderet. [Pararat]. i. de stinauerat, seu constiuerat. [Cum aquilam illam argenteam]. i. vexillum habens pro insigni aquilam argenteam, quo M. in Cimbrico bello vsus dictus est. [Sacrarium]. i. tanquam rei sacre receptaculum & armarium consecratum. [In agro Fesulano]. i. in Etruria. In Massiliam. Oppidum est antiquum & Romanis maxime olim sociale, adhuc eodem nomine in prouincia Gallix, nisi quod Massiliam quidam dicunt. Deseruerit suos. s. coniuratos & confederatos & complices, vt Manlium & milites qui cum eo sunt. Prudenter autem præuidet consul quæ euenire possent, vnde hanc concionem habuit ad Quirites post profectionem Catilinæ priusquam per legatos Allobrogum & indicium quorundam coniuratio penitus patefacta erat. Et erunt, eleganter vt adnotauit Valla ponitur hoc loco, & quasi sit & tamen, aut nihilominus. [Miserum]. i. miserandum, vnde in bonam ferè partem accipitur. [Illum]. s. Catilinam. [Tanti]. i. tanti momenti ac operæ precij. [Subire]. i. me submittendo ad hoc pati. [Nunquam à dijs immortalibus optabo &c.] q. d. malo inuidiam sustinere quam resp. tantum periculi sustineat. In armis volitare. i. præ læticia sic exultare, vt non modo non impeditur pondere armorum videatur, sed etiam agilior factus. [Sed triduo]. i. intra tres dies. Vnde pater iam tum primum exisse Catilinam. [Inuidiosum]. i. detur ad inuidiam. q. illum. s. Catilinam, emiserim. i. sponte exire permiserim quam eiecerim. i. vt expulerim. [Cum profectus sit]. i. sponte egressus. [Quid diceret]. q. d. nimirum hominem innocentissimum & optimum iniquissime interfectum, & ita purgat se Cic. ab eo quod obijci posset. Nam verebatur (quod etiam euenit) Catilinam cum Mælio bellum moturum. Vnde dicere possent Romani. Tu consul eras, plenam auctoritatem puniendi habebas, quando ipsum tenebas, cur emisisti? an vt patriæ bellum inferret? Respondet ne ab inuidis censeatur hominem innocentem occidisse, sicut nunc dicitur eieçisse qui sponte exijt. Massiliam, in prouinciam Gallix. [Quaruntur]. i. conqueruntur. [Hoc]. s. exilium Catilinæ, q. verentur. s. ipsum in exilium abiturum & non arma moturum contra rem. aut eius gubernatores. [Sine me]. i. consilio meo quo consului vt in exilium abiret. [Nisi quòd vni nobis, quia cogitarat prius Ciceronem interficeret quàm ad Manlium proficifcere, quam queramur, quia minus nociuus futurus esset in exilio quam in castris Manlianis] Fateretur hostem, quia ciuitatem deseruit. De ijs, vt de alijs coniuratis, Cæpario, Lentulo, Cethego, quia nondum vt dixi penitus indicata erat coniuratio. [Quam sanare]. i. reducere ad saniorē mentem vt respiciant & animum mutent. Sibi ipsos. Ordo est. Et tudeo ipsos placare sibi. i. inter se repub. id est ad vtilitatem reipub. si me audire volunt, alij habent sine me, id est eo quòd me audire volunt. Vnum genus, affert plurima genera eorum qui in castris Manlianis sunt. Vnum eorum qui cum multa habeant plura debent, quia satisfacere nolunt. [Ad fidem]. Id est fidelitatem & confidentiam. [Alterum genus] Prosecutus est primum genus hominum qui cum magnas possessiones habeant, multum tamen æris alieni contrahunt, quia satisfacere nolunt capti amore pecuniæ, qui quia est geminati sunt & avaritia victi non arma, sed vota contra rem. facturi videntur. Addit autem secundum genus, vt pote eorum qui cum ære alieno dominari volunt, & sunt multi perniciosiores. [Rerum po.]. s. imperio, dicit autem Valla potior genitium rerum regere cum ceterorum ablatiuos regat. [Me ipsum], q. d. quàm consul sum. Præsentis aut genitiui est casus, vt si sceleris præsentis. i. vrgeris, aut accusatiui, vt sit deos pæris. i. cito auxiliantes, & ita fauorabiles, vt in Buc. Virg. Nec tam præsentis alibi cognoscere diuos. Summo furore, quia furentes est concupifcere quod assequi penitus nequeat. Ordo autem est, quòd si iam sint adepti id quod cupiunt summo furore, num. i. nunquid cupiunt, aut sperant se futuros cinere. i. per cinerè, hoc est per exuuiem vrbis & sanguinè ciuiū, & eæ de ciuiū scelerata ac nepharia, consules aut dictatores aut ceteros? Gradus obseruant in magistratibus illis, quia consules sine consilio & auctoritate senatus nihil faciebant. Dictatores, ex solo dictamine rationis, cū ab illis non esset prouocatio exercebatur iustitiæ, sed non nisi ad certum tempus, & vt plurimum sex mensiu

magi

magistrum poterant dictatores) Alius, qu

Hi la conrum & sunt co sumpt cant ta gnis, co alienum ab infe homin rapinar Quir. i. pono. ptores, porum do hom videant turbule quam e rendo n re alien ptionib & ex ag ego non se arbit sunt, con cini qu go, quan re turpi se cum n tum ger nium fa nam nec trocinio non pos

YL.

QV appellatas colonias & Fesulas & coris, om esse, &c.) C te colonia runt). i. diu solenter. [rocem, & v usitata & g tur agroti, genus esse Id ex verb Actione in nonnulli a Sulpicius a qua ipse de re. Lectica Mitto, inq [Inciderant resuscitand ras] Quale

magistratu eo fungebantur. Reges autem plus quam dictatores poterant, & perpetuo, vnde consul minor est quam dictator & dictator quam rex. [Eugituo, quia ipsi permanere non audent] Actate affectum uelicio an sit legendum confectum. Manlius, qui in Etruria exercitum Catil. continebat.

Hi sunt homines ex ijs colonijs, quas Fesulis Sylla constituit; quas ego vniuersas ciuium esse optimorum & fortissimorum virorum sentio. Sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis, repentinisque pecunijs sumptuosius, insolentiusque iactarunt: hi dum ædificant tanquam beati, dum prædijs, lecticis, familijs magnis, conuiuijs, apparatus delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, vt, si salui esse velint, Sylla sit ijs ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues, atque egentes in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. quos ego vtrosque Quir. in eodem genere prædatorum, direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, & proscriptiones, & dictaturas cogitare: tantus enim illorum temporum dolor iniustus est ciuitati, vt iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus sanè varium, & mistum, & turbulentum: qui iam pridem premuntur: qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in vetere ære alieno vacillant, qui vadimonijs, iudicijs, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti & ex vrbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acies, quam inficiatores lentos esse arbitror. qui homines primum si stare non possunt, corruant: sed ita vt non modo ciuitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant: nam illud non intelligo, quam ob rem, si viuere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur, minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant arbitrentur. Quintum genus est, paricidarum, sicariorum, denique omnium facinosorum: quos ego à Catilina non reuoco, nam neque diuelli ab eo possunt, & pereant sanè in latrocinio, quoniam sunt ita multi, vt eos capere carcer non possit.

QUAS Fesulis) L. Sylla 47. legiones in agros captos deduxisse, eosque ipsi diuisisse T. Liu. lib. 89. scribit. Fesulas ab Atlante coelifero conditas, easque ab eius filia Fesula appellatas esse, Politianus contendit in lib. epist. j. Multas autem colonias huc à Sylla deductas significat. campos eos qui inter Fesulas & Aretium iacent, maxime opulentos esse frumenti, pectoris, omniumque rerum copia. T. Liu. lib. xxij. scribit. [Ciuium esse, &c.] Ciues a colonis distinguit, quod ciues sint qui erant ante coloniam deductam, coloni vero qui deducti sint. [Se iactarunt] i. diuitias suas ostentantur, effundendo eas sumptuose & insolenter. [Insolentiusque] Insolentem hominem dicimus præteritatem, & ultra vilitatem morem hominum elatum. Ea animi inuoluta & nimia elatio, insolentia dicitur. [Lecticis] His utebantur ægroti, senes, & nonnunquam mulieres, quod id vestationis genus esset mollius, ijsdem nonnunquam homines vehabantur. Id ex verbis C. Gracchi apud A. G. cap. ij. lib. x. & ex Ciceronis Actione in C. Ver. vij. possis agnoscere. Eas lecticas ferebant nonnulli aut equi, aut serui, qui inde lecticarij dicuntur. Serui Sulpicius ad Cic. lib. epist. iij. coactus sum in eadem illa lectica, qua ipse delatus eram, meisque lecticarijs in vrbe cum referre. Lecticarios lecticarum arufices Cic. appellat pro Sex. Roscio. Mitto, inquit, hæc artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios. [Inciderant] i. repente deuenerant. [Ab inferis excitandus] i. resuscitandus. [Proscriptiones] Quales Sylla fecit. [Et dictaturas] Qualem Syllam habuit, qui se annos 120. dictatorem fecit.

Huiusmodi proscriptiones à Catilina ne sperent. [Tantum illorum templorum dolor] De Syllæ etiam in ciues Romanos crudelitæ maxima, Plut. in eius vita amplius scribit. [Inurere dolorem] i. afferre dolorem pergrauem. à medicis sumptum videtur, qui vlcera aut vulnera, quæ alioqui curari non possunt, ad viuum adurunt. [Turbulentum] i. ex turba & multitudine & quasi colluio ne hominum conflatum. [Nunquam emergent] i. nunquam fient diuites, nec ad vllum vnquam dignitatis gradum ascendent. [Inertia] i. ignauia & pigritia, aut nullus artis pericia, quæ quantum hominibus incommoda sit, Solon sensit, qui lege cauit, vt filius patrem alere non teneretur, qui ab eo artem nullam accepisset. [Male gerendo negotio] i. res suas male collocando & administrando. qua ratione multi ex opulentis pauperes fieri solent. [Partim sumptibus] Qui parsimoniam contrarij sunt. Rem familiarem conseruari debere diligentia & parsimonia, Cic. dicit in lib. de Off. ij. Inde prudenter illud dictum est, Parsimoniam optimum esse vestigal. [Vacillant] Periclitantur. Est enim à vacillante nauis facta translatio. Vt contra ante dixit: Si salui esse velint, Sylla sit his ab inferis excitandus. Itemque: Ne que enim isti qui possessiones habent alia ratione vlla salui esse possunt. [Vadimonijs] i. sponsonibus sistendi se in iudicia. i. citationibus. Nam citantur rei hi, qui promittunt vadimoniam. [Iudicijs] i. damnationibus, cum .s. à creditoribus in ius vocati damnantur. [Proscriptionibus bonorum] i. venditionibus possessionum, aliorum ue bonorum, quas multi faciunt à creditoribus in iudicio victi. Proscribere enim est, venalem rem proponere. Cic. in iij. de off. Claudius proscripsit insulam, vendidit, emit C. Calpurnius. Idem, Tu cum ædes proscribas, tabula tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas. [In illa castra] Manlij. [Inficiatores] Inficiatores potius lego cum Prisc. lib. 12. vbi præcipit, de syllaba te adiuncta cum pronomine hic, hæc, hoc, in his casibus vbi in v. definit, quam inlitores. Petitionem negat Cic. in j. de Orat. Nobis in tribunal Q. Pompeij prætoris vrbanis familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, vt illi vnde peteretur vetus & vilitata exceptio daretur, cuius pecuniæ dies fuisset? Quod petitoris causa comparatum esse non intelligebat, vt si ille inficiator probasset iudicij, ante petitam esse pecuniam, quæ esset cæpta deberi, petitor rursus cum peteret, ne exceptione excluderetur, quæ ea res in iudicium antea non venisset. Quo in loco errasse mihi visus est Non. Marcellus, qui hoc Ciceronis loco vitetur, vt doceat inficiatores esse falsi criminis obiectores. Auctor Rhet. ad Heren. inficiationem lib. j. appellat obiecti criminis negationem, & quam Quint. lib. 3. depulsionem vocat. Ex intentione, inquit, & ex inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo. Intentio, occidisti Atiacem: Inficiatio, non occidi: Iudicatio, occiderit ne. [Si stare non possunt, corruant] i. si de sententia & spe deiciantur, sibi mortem domi consciscant. [Honeste] Extra coniurationem .s. [Perire turpiter] Cum coniuratis. [Cum multis] Coniuratis. [Si soli pereant] Domi. [In latrocinio] i. bello in patriam.

SYLLA constituit, quod in Catilinario asseruit Salust. In tantum .s. tam magnum, æs alienum .i. debitum iniustus .i. firmiter impactus vt iniustus solet. Ista .s. proscriptiones & dictaturas. Quartum genus ponit eorum qui ex veteri debito & consuetudine longa hebetiores facti sunt vt aperte prosequitur. [Qui homines primum si stare non possunt corruant] q. d. paruificanda est eorum ruina. [Sed ita] Sup. corruant, vt non modo ciuitas supple non sentiat, quia nisi in sub auditione sit non contraria fuerit sententia. [Sed ne vi quidem proximi] Nesciam an legendum sit, sed ne proximi quidem vicini. Nam inter ne & quidem ponere solemus ea quibus id quod negamus adesse, potissimum adesse debeat, vnde inter vicinos proximi primum sentiri posse videntur. [Periretur] i. cum dedecore & reip. detrimento. Sicut enim pulchrum est pro patria mori ita turpe est contra eam succumbere, turpius vincere. [Parricidarum] qui parenti aut alteri sanguine coniuncto vim intulerunt Sicariorum, qui sic aliorum mortem patrauerunt ob prædam, aut aliam quamuis iniquam causam. [Denique] i. vt vno verbo vniuersos dicam omnium flagitiosorum .i. qui grauia scelera abunde commiserunt. [Pereant sanè] Sanè permittentis particula est, q. d. ita vt ab eo qui sanè sit mentis concedi aut permitti possit. Carcer qui noxiorum est.

Postremum autem genus est non solum numero, verum etiam gerere ipso, atque vita, quod proprium est Catilinæ, de eius delectu, imò vero de complexu

eius ac sinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis, manicatis & talaribus, ac tritis tunicis, velis amictus, non togis; quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor in antelucanis cœnis adulteri, omnes * improbi, impudiciq. versantur. hi pueri tam lepidi, ac delicati, non solum amare, & amari, neque cantare, & psallere, sed etiam ficas vibrare, & spargere venena didicerunt: qui ni exeunt, ni pereunt; etiam si Catilina perierit, scitote hoc in rep. seminarium Catilinarum futurum.

* expro
mitur
* ipuri,

S Y L.

Postremum genus est de Catilinæ delectu Non solum numero, sed etiam genere vitæ eius quæ Catilina propria est, & qua vitur Catilina præcipue. [Imò vero de comple xu, &c.) .i. familiarissimis ei, & inimicis. [Imberbes) .i. pueri vel adolescentes, vel viri barba vulsa. quales erant molles, & effœminati. Apud A. G. cap. xij. lib. vij. P. Scipio Africanus minor, P. Sulpicio Gallo homini delicato obiecit, quod quotidie vnguentatus aduersus speculum ornetur, & eius supercilia radantur, quod barba vulsa foeminibusq. subuulsis ambulet, quod in coniuuijs adolescentulus cum amatore, cum chirodota tunica inferior accubuerit. [Pexo capillo) .i. cura nimia composito, Capillum in numero singulari pro coma sepe dicunt auctores maximi. [Bene barbatos R.) Antiquos mos fuit, vt barbam ne tenerent. Hinc graues illi & sapientes senes, barbati dicebantur. Cic. pro L. Muræna. Hæc inquit, tum apud illos barbatus ridicula credo videbatur. Sed hanc veterum barbam horridam, nõ pexam, idem significat in oratione pro P. Sextio de L. Pisone. Altero dij bona quam teneret incedebat, quam truculentus, quæ terribilis aspectu. Vnum aliquem te ex barbato illis, exemplũ imperij veteris imaginem antiquitatis, columnen reip. dices in rueri. Vestitus asper nostra hac purpura plebeia ac pene fusca, capillo horrido. Barbam vero quæ molliter pexa est & curata, barbula, eosq. qui eam gerunt barbuculos idem appellat. Pro M. Cœlio de Appio Claudio: Aliquis mihi ab inferis excitandus est ex barbato illis, non hac barbula, qua iste delectatur, sed illa horrida, quam in Italijs antiquis, & imaginibus videmus. Idem in epist. ad Att. lib. j. Nam cum dies venisset rogationis ex S. C. ferenda, concurrabant barbati iuuenes, totus ille grex Catilinæ, duce filioli Curionis, & Populum vt antiquaret rogabant. De more barbati, & genas radendi ante senectutem, A. G. scribit, cap. 4. lib. 3. Bene igitur barbatus .i. barbuculos, & barbula pene pexa, & curata. [Manicatis) Manicatis tunicis ac talaribus Romæ atque omni in Latio vti viris indecorum, vt foeminis solis decorum fuisse vti veste longa, & manicata ad vlnas cruraq. aduersus aculos protegenda, idem Gellius eodem in capite scribit. Igitur vitorum tunica citra brachia desinebant. [Talaribus) .i. ad talos demissis, quæ muliebres erant, non viriles, quæ viris probro dabantur. Cic. in orat. pro Cluent. in L. Quintum: Facite, inquit, vt non solum mores eius, & arrogantiam, sed etiam vultum, atque amictum, atque illam vsque ad talos demissam purpuram recordemini. Idem in Ver. Act. vij. Stetit soleatus prætor P. R. cum pallio purpureo, tunicaq. talari, muliercula nixus in littore. Apud Virg. lib. Aen. ix. Remulus Troianis hostibus ignauiam, & vt ita dicam, effœminationem obiciens: Vobis, inquit, picta croco, & fulgenti murice vestis, Desidia cordi, iuuat indulgere choreis, Et tunicae manicas, & habent redimicu la mitræ. Seruius versus hunc postremum exponens, Tunicae, inquit, vestrae habent manicas, quod etiam Varro vituperat, dicens Manicatis, & talaribus tunicis, nam colobijs utebantur antiqui. Hæc ille. Colobia autem sunt, vestes sine manicis. Talaribus tunicis legit Non. Marcellus, non Talaribus ac tritis tunicis, vt in exemplis omnibus scriptum inuenio. Tunica, inquit, est vestimentum sine manicis. Cic. in Catil. Manicatis, ac talaribus tunicis: Si adiungis, & tritis, contra Cic. sententiam dices. Nam in tritis vestibus huiusmodi homines effœminati nullum vnquam ornatum inuenerunt. [Velis amictos, non togis) Romani veteres sola toga amicti fuerunt, postea substrictas, & breues tunicas citra humerum desinentes cum toga inducebant, vt ait A. G. cap. xij. lib. vij. Quamuis tunicae talares non fuerint, togam a veteribus R. ad calceos vsque demissam, vt a Græcis Pallium, Quintil. lib. xj. scribit, qui miratur Plin. tradidisse, id Cic. facere solitum, velandatum varicum gratia.

M. Cato minor cum prætor esset, iudicium sine tunica, toga sola amictus ætate exercebat In forum, quoque sic indutus descēdebat, iusque dicebat. Id repererat veteri consuetudine, secundum quam & Romuli ætatis statua in capitolio, & in Rostrijs Camilli fuerunt togatae sine tunicis, auctor est Afc. Pædianus. [Velis amictos, non togis) Togam laxitate exprimit. [Quorum omnis industria vitæ) .i. hi homines delicatissimi alia in re nulla suscipiunt laborem, nisi quod in cœnis antelucanis vigilant. Antelucanas cœnas, vt arbitror, appellat nocturnas, quæ ad primam lucem ab helluonibus, & ebriosis hominibus continuatur, vt M. Antonium Plutarchus scribit in Hippie mimi nuptijs cœnatum, tantum vini per vniuersam noctem hausisse, vt ei postridie in concionem vocato, necesse fuerit in conspectu P. R. tuomere. [Antelucanum) .i. quod fit aut suspicitur ante lucem. Cic. lib. Tuscul. quæst. 4. Cui, inquit, non sunt audita Demosthenis vigilie? qui dolere se aiebat, si quando opificum Antelucana victus esset industria. Ita Antelucanum, vt antemeridianum & postmeridianum dicit in lib. de Orat. 3. Non est, inquit, paucorum libellorum hoc munus, vt hi qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani, neque huius ambulationis antemeridianæ, aut nostræ post meridianæ sessionis. [Impuri, impudiciq.) Hominem impurum pro improbo veteres dixerunt generaliter, vt ait Don. in comment. in Adolph. Teret. [Neque cantare) Auct. Aemilio probro in vita Epaminondæ, Romæ turpe erat cantare, & saltare, quæ in Græcia laude digna erant. Sal. in bello Catilinæ, Semproniam impudicam describens, eam dicit psallere, & saltare doctam elegantius, quam necesse est probæ mulieri, quæ luxuriæ instrumenta sunt. Virum sapientem in foro saltaturum non esse, Cic. in lib. de off. 3. scribit, si id promiserit, quod ea ratione sola hereditatem adiret. Idem in oratione, post reditum in senatu, A. Gabinium saltatorem calamistratum vocat. L. Muræna Ser. Sulpicium in accusatione maledicti loco obiecit quod esset saltator. In huius defensione illa Cic. verba sunt: Nemo, inquit, ferè saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine, neque in conuiuio moderato atque honesto. Intempestiui coniuuij, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Macr. lib. Satur. 3. de cantandi, & saltandi apud veteres ratione scribit. Cic. lib. de Orat. 3. saltationis duo esse genera significat, alteram scenicam, & histrionicam, quæ infamis, & viro indigno est, alteram virilem, quæ ab armis, aut palestra sumpta est, quæ forti ac virili latere inclinatio fiat. Hanc Quint. lib. i. veteribus R. dedecori fuisse negat, esseq. argumento saltationem sacerdotum, nomine & religione vsque ad tempora sua durantem. Lacedæmonios quoq. saltationem quandam tanquam ad bella quoque vtilem, habuisse inter exercitationes scribit. Hanc tamen saltationem qua oratorem futurum institui velit, vltra pueriles annos retinendam non censet. Saltate potius quam psallere, vt in vulgaris exemplis scribitur, legendum est. [Vibrare) .i. vi in ciuium corpora adigere. [Sparguena) .i. necare veneno. id quod præcedit, pro eo quod sequitur. [Seminarium) Vt ait Valla lib. i. non locus, sed semen ipsum dicitur .i. plantula. Translatio hæc satis nota.

Postremum autem genus est non solum de numero Catil. verum etiam de ipso genere (quia patricij sunt) & vita Catil. quod. sese de vita eius est proprium Catil. quia genus commune est multis, & generositas vltra merita nostra aduenit, vita autem tam bona quam mala nostra est, delectu. i. quos delegerit futuros sibi viles, imò vero de eius complexu ac sinu, quos antiqua sodalitate diu iam fouerit. pexo .i. bene compro. [Imberbes) .i. adhuc inuestes, & sine lanugine barbae, aut bene .i. multum, vt sunt latrones, & conspectum hominum fugientes. [Manicatis) .i. habentibus manicas oblongas vsque ad manus, quod mollium putabatur. vnde est illud Maronianum. Et tunicae manicas, & habent redimicula mitræ. [Talaribus) .i. ad talos vsque demissis. [Velis) .i. chlamidibus cum circulis etiam caput velantibus. [Antelucanis cœnis) .i. anteluciferum initis. aut paulo ante lucem finitis. [Vibrare) .i. euaginatam agitare.

* Verum quid sibi isti miseri volunt? non suas fecum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illi carere * poterunt, his presertim iam noctibus? Quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas, ac niues perferent? nisi iccirco se facilius hyemem

A S C.

* verum
tamen.
* poterunt.

hyeme
saltare
dum cu
hortem
præclar
exercitu
cio, con
de cont
manum
ro vrbe
Catilina
pias, orn
opia atq

S Y L.

M Apennin
pibus ten
mediam c
mi, T. Liu
Plin. lib. j
uenire &
dam eleu
cum hum
dicatur. Q
& pruinar
lant, dict
Pompeius
Plin. lib. i
hyemis. [C
puericia t
est. [Cohes
peius, dict
enim Afric
eo in bello
selsquiple
caltris app
initio præ
bant, quo
de re mil. j
tem, aut qu
[Confectio
ijt, quia vir
vt ait Don
qui grauit
Gladia ori
neratos gla
quit, vuln
luit, si faist
consules &
tate flos &
ratis colon
extenuat.
ti naufragi
uestres. Nat
ciuitatis ter
lij eiecti sin
municipes.
lis) .i. mult
men in re n
ta, &c.) .i. se
re) .i. comp
S C. HIS) .i.
inter secante
ita fortissim
pluacula int
principium

Sed si o
ditamur, e
vestigalibu

hyemem toleraturos putant, quod in conuiujs nudi saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum cum hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem pratoriam. Instruite nunc Quir. contra has tam praelaras Catilinæ copias, vestra præsidia, vestrosque exercitus. Et primum Gladiatori illi confecto, & saucio, consules imperatoresque vestros opponite. Dein de contra illam naufragorum eiectam, ac debilitatam manum, florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero vrbes coloniarum, ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis syluestribus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, vestra præsidia cum illius latronis inopia atque egestate debeo conferre.

ris nationibus; si, inquam his rebus omisiss ipsas causas, quæ inter se configunt, contendere velimus: ex eo ipso quam valde illi iaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulatia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudine; hinc continentia, illinc libido. Denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignauiâ, cum temeritate, cum vitijs omnibus: postremo, * copia cum egestate, bona ratio cum * copia perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione configit. In huiusmodi certamine ac prælio, non ne etiam si hominum studia deficient, Dij ipsi immortales * cogant ab his * cogent præclarissimis virtutibus tot & tanta vitia superari? Quæ cum ita sint Quirites, vos quemadmodum iam antea dixi, vestra tecta custodijs, vigilijsque defendite. Mihi, * vel vrbi sine vestro motu, ac sine vlllo tumultu satis esse præsidij, consultum, ac prouisum est. * vt vbi Coloni omnes, municipesque vestri certiores à me facti de hac nocturna excursionem Catilinæ facile vrbes suas, finesque defendent. Gladiatores, quam sibi ille maximam manum, certissimam fore putauit, quanquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen vestra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum, Picenumque pramissi, aut opprimeret hominem, aut omnes eius motus, conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos, qui in vrbe * permanserunt: atque adeo qui contra vrbis salutem, * rema omniumque vestrum in vrbe à Catilina relictis sunt, ferunt: quanquam sunt hostes, tamen quia nati sunt ciues, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc expectauit, vt id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est iam non possum obliuisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem; mihi, aut cum his viuendum aut pro his esse moriendum. nullus est portæ custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, consulere sibi possunt. Qui vero in vrbe se commouerit, cuius ego non modo factum, sed inceptum vllum, conatum ue contra patriam deprehendero, sentiet in hac vrbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum, ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic agentur Quirites, vt res maxima, minimo motu: pericula summa nullo tumultu; bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum & maximum, me vno rogato, duce, & imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo Quirites, vt si vlllo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac vrbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint. illud profecto perficiam, quod in tanto, & tam insidioso bello vix optandum videtur, vt ne quis bonus intereat, paucorumque poena vos omnes iam salui esse possitis. Quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis consilijs fretus, polliceor

SYL. **M**ulierculas In contemptum dicit. i. meretrices. [His presertim iam noctibus] Quæ longiores, sunt ideoque frigidiores. Nam ad vj. Id. Nou. habita hæc oratio est. Apenninus mons Italiae amplissimus est, perpetuis iugis ab Alpibus tendens in fretum Siculum, vt ait Plin. cap. v. lib. iij. Vt mediam Græciam Thermopylis, ita Italiam Apennino dirimij, T. Liu. lib. xxxvj. auctor est, Pruinam ex gelido rore gigni. Plin. lib. ij. scribit. Arist. autem lib. Metcol. primo scribit, id conuenire & disconuenire inter pruinam & rorem, vt vapor quidam eleuatus, nocturno frigore altius ascendere prohibitus, cum humi sublidit, congelatus pruina, in quam mutatus ros dicatur. Quantum inter pluuiam & rorem, tantum inter vñem & pruinam conuenit. Hanc pruinam album gelu vulgo appellant, dictam pruinam quod fructus & virgulta perurat. Sext. Pompeius scribit, Exustionem, quæ iniuria pruinarum eueniat. Plin. lib. 17. carbunculationem appellat. [Hyemem] i. frigora hyemis. [Nudi saltare] Hanc frigoris patientiam si quando est, pueritia turpiter acta tribuit. [O bellum magnopere] Ironia est. [Cohortem pratoriam] Pratoria cohors, vt ait Sext. Pompeius, dicta est, quæ à consule vel pratore non discedat. Scipio enim Africanus primus fortissimum quenque delegit, qui ab eo in bello non discederent, & ceteræ militiæ munere vacarent, sesquiplext stipendium acciperent. Idem pratoriam portam in castris appellari dicit, quæ exercitus in prælium educitur. Quia initio prætores erant, qui nunc consules, hique bella administrabant, quorum tabernaculum dicitur pratorium. Vegetius lib. de re mil. j. portam pratoriam etiam dicit scribit, quæ ad orientem, aut quæ ad hostem spectat. [Has tam praelaras] Ironia est. [Confectio & saucio] i. grauius vulnerato, in castra vllij abijt, quia vim orationis meæ sustinere non potuit. Conficere, vt ait Don. in Eun. Terent. proprie conuenit Gladiatoriibus ijs qui grauissimis vulneribus occubuerunt Cicero in Catilinam, Gladiatori illi confectio & saucio. Cicero tamen grauissime vulneratos gladiatores dicit confectos in lib. Tusc. ij. Mittunt, inquit, vulneribus confecti ad dominos, qui querant, quid voluit, si satisfactum ijs non sit, se velle decumbere. Sententia est, consules & imperatores Catilinæ, coniuratis ex Romana ciuitate flos & robur totius Italiae, agrestibus & syluestribus coniuratis coloni & municipes opponentur. ex Catilinæ parte rem extenuat. Catilina enim confectus est & saucius, ciues coniurati naufragi sunt eiecti ac debilitati, coniurati alij sunt cum vli syluestres. Naufragos appellat ciues coniuratos, tanquam quod in ciuitatis tempestate fecerunt naufragium, vnde in castra Manlij eiecti sint. [Vrbes coloniarum & municipiorum] i. coloni & municipes. [Respondebunt] i. resident & repugnabunt. [Cumulis] i. multitudini ordinem in pugna nullum seruauit, qui tamen in re militari valet plurimum. [Ceteras copias, ornamenta, &c.] i. senatum, equites, R. P. vrbes, ærarium, &c. [Conferre] i. comparare.

IC. **HIS,** q. d. tam longis, aut frigidis. [Apenninum, montem inter secantem Italiam] O bellum, ironiam est. Pratoriam, & ita fortissimam. [Vestigalibus] i. prouentibus. Si inquam, quia pluscula interposuit ante perfectam constructionem repetit principium. Nam ordo est.

Sed si omisiss his rebus omnibus, nos quibus suppetamur, eget ille, senatu, equitibus, R. P. vrbe, ærario, vestigalibus, cuncta Italia, prouincijs omnibus, exte-

ga so
desce
ecun-
ollris
anus.
Quo
in re
vigi-
qua ad
tinuâ
pupijs
ei po
P. R.
acem.
osthe-
elUCA-
ianum
t, pau-
dicendi
mbula-
is. [Im
veteres
Teret.
ondæ,
e digna
descri-
am ne-
Virum
3. scri-
adiret.
salcato
accusa-
s defen-
ius, nisi
oderato
ltarum
de can
Orat. 3.
, & hi-
ilem, q
um in-
fuisse
ne & re
s quoq;
, habuil
qua ora
mendam
s exem-
corpora
accedit,
i. non
cio hæc
numero
vita Ca
us com-
nit, vita
delege-
u, quos
to. [Im
bene. i.
gientes.
manus,
im. Et
ribus] i.
circulis
neiferum
aginatæ
* verum
tamen.
* potest
runt.

polliceor vobis Quirites, sed multis & non dubijs Deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spem, sententiamque sum ingressus, qui iam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste, atque longinquo, sed hic praesentes suo numine, atque auxilio sua templa atque vrbis tecta defendat. Quos vos quirites praecari, venerari, atque implorare debetis, ut quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt; hanc omnibus hostium copijs terra marique superatis; a perditissimum civium nefario scelere defendant.

* defendunt.

S Y L.

Nos suppeditamur. i. abundamus. Hoc tamen verbum saepius jungitur cum nomine significante rem quam personam. Cic. in j. de off. Suppeditant autem & campus noster & studia venandi, honeste exempla ludendi. Itemque, Si omnia nobis quae ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur. Et lib. 3. Ne ue committas, ut cum tibi omnia suppeditata sint a nobis, tunc tibi defuisse videare. [Quibus suppeditamur, &c.] i. Catilina eget rebus ijs, quibus abundamus. [Ipsas causas] Catilinae & nostram. [Contentendere] i. comparare. Caecilius: Egon vitam meam Atticam contendam cum ista rusticana Syria? Lycinius, Illi suam vitam cum mea contendam, quorum in corpore ita crebra sunt vulnera vitam, novae cicatrici ut locus non sit. Haec aliaque multa exempla Non. Marcellus citat, cum docet contendere esse comparare. [Ipsi] Catilinarij. i. nobis inferiores sint. [Ex hac parte] i. ex nostra. Pudor & pudicus ideo dicuntur, quod purum pro puro dixerunt antiqui. Auctor est Sex. Pompeius. Est autem pudor, honesta quaedam & liberalis verecundia: cui petulantia contraria est, quae dissoluta est & effusa dictorum factorumque vereis in rebus permilla sibi licentia. Sed pudor in dictis, pudicitia in factis potius est. Fraudatio fidei contraria est. Qui as alienum dissolvere nolunt, fidem amittunt fraudant creditores. Ignaviam fortitudini opponit. Eam parum latine philosophi nostri pusillanimitatem appellant. [Etiam si hominum studia deficiant] Bellorum alia humanis tantum viribus sine villo divino auxilio vtrinque geruntur, ut apud Hom. lib. Iliad. viij. ubi Iupiter dijs omnibus interdicit ne quis eorum Troianis aut Graecis ferat auxilium. Alia divino auxilio maxime geruntur, cum tantus paor animis hostium diuinitus effunditur, ut nullo negotio vincantur. Est igitur sententia: Si boni ciues, quorum ex parte virtutes sunt, deficerent, & vicerentur ab improbis, pro quibus vicia pugnarent, dii tamen ipsi a vitijs virtutes superari nunquam paterentur. i. ciuibus bonis animos & improbis pauorem adderent. [Sine villo tumultu] i. militum defectu. [Quam pars patriciorum] Quorum multi Catilinae coniurationem secuti sunt. Multos ex ordine senatorio Salustius nominat qui in coniuratione fuerunt. Q. Metellus Celer praetor in agrum Picenum missus est cum ea potestate, ut pro tempore & periculo exercitum compararet, ut ait Salust. Is Metellus est, a quo repudiatus Catilina est, cum ei dare se in custodiam voluit. [Gallicanum agrum] Ante Gallicum appellavit. [Maturandis] i. accelerandis. [Iam ad senatum] Significat eo ipso die se habere senatum. [Quia nati sunt ciues] Ciuium duo erant genera, alij nati, alij ciuitate donati erant, illorum arctior necessitudo quam horum erat. P. Africanus maior dicere solebat, male se vnum ciuem conseruare quam mille hostes perdere. L. quoque Lucullus in concione militum, male se dixit vnum ciuem Romanum hosti eripere, quam omnes sibi hostium res vendicare. auctor est Plutarchus in eorum vitis. Tantum ciuis conseruandi studium erat. [Solucior] i. maior & liberior. [Id quod latebat] i. coniuratio. [Meam hanc esse] Cic. in lib. de leg. 2. omnibus municipibus duas esse patrias dicit, vnam naturae alteram ciuitatis. ut Cato, cum esset Tusculi natus, in populi R. ciuitate

tem susceptus est. Itaque cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romana habuit alteram loci patriam, alteram iuris. Idem in eodem lib. natum se, & Q. Fr. dicit in parua villa prope Arpinum, ubi pater & auus eius vixerunt. [Insidiator] Qui proficiscentes ad Catilinam in urbem retrahat ad poenam. [Vindicem] i. animaduersorem & punitorem, quod in carcere quoque extremo supplicio improbi ciues afficiantur. [Significationibus] i. signis, & indicijs. [Non procul ut quondam] Ut bello Senonico & bello Pun. 2. dii abesse videbantur, quod populum R. vinci paterentur, nihilominus in hoc bello Romam, in illo Capitolium defendisse videntur, quod magna vi imbrium & grandinis Annibalem ab vrbe mouere castra cogerint, & ascenditibus Gallis claudore anseris Romanos exciuaerint, superatis cum ab alijs, tum maxime a Cn. Pompeio.

A S C E N S I V S.

SED omisiss his omnibus rebus, quibus suppeditamur, aut subministratur abunde, & quibus ille. f. Catilina eget, velimus causas ipsas, quae. f. cause, consilium. i. concertant inter se, quia nobis iustissima est causa belli, Iugurthae iniustissima, contendere. i. coertare inter se, nos possumus intelligere ex eo ipso. i. ex eo sola contentione causarum, quam. i. quantum valde illi iacenti. i. impotentes & demissi sint. [Ex hac] i. nostra. [Illine] i. illorum parte. [Hinc] i. ex nostra. [Denique equitas &c.] Reddenda sunt singula singulis, & equitas certat cum iniquitate, temperantia cum luxuria. [Fortitudo] i. strenuitas cum ignavia, Prudentia cum temeritate. Virtutes omnes cum vitijs omnibus. Et ita in sequentibus, quae inter se pugnantia componit. [Nonne] q. d. maxime. [Consultum, ac prouisum est mihi] i. a me. Coloni erant qui exactis hostibus mittebantur ad colendas terras, ne hostes redirent in vacuas, aut inutiles iacerent; municipes erant qui in oppidis vicinis degentes munera ac onera vrbis compertabant, & magistratus minores illic gererant, & ad gerendos etiam maiores Romae apti erant. [Certiores facti] i. certe edocti. Gladiatorum, credo legendum gladiatores, quam manum. i. quorum collectionem ille. f. Catilina, putauit fore sibi maximam, & fortissimam quanquam sunt animo meliore. f. ad bellum non ad virtutem. i. audaciorum, quam pars patriciorum. i. complures patricij, tamen continebuntur nostra potestate. Prospecti. i. longe ante prauidens, hoc. f. quod modo euenit malum. Referemus. i. ad consultationem senatus ponemus, q. d. cum inter vos sint qui Catilinae faueant non expediat hic omnia aperire. Quia ut vulgo dicitur cum paucis consulandum, cum multis pugnandum est. [Erumperet] i. vi quadam se aperiret. Meam hanc esse patriam. Arpinas tamen erat sed municipes se Romanos censebant, vel patriam animo & effectu. Consulere, prospicere salutis suae. Qui vero in vrbe se commouerit. i. motum citauerit. [Esse carcerem quem vindicem] i. vltorem voluerunt maiores, quia sequentes exilium praeferebant. [Res maxima] i. periculosissima in qua de salute ciuium & incolumitate reip. agitur. bellum intestinum, ac domesticum, me vno. i. solo, togato. i. existente in toga, quia in vrbe, sedetur. i. paratur, ut tranquillum fiat. [Duce & Imperatore] Quia vtriusque fungeretur officio. Imperatoris enim est Duci imperare, ut & quo & quos ducat. Ducis est imperata strenue obire. Ipse ergo sibi imperator erit & populo Dux. Sufferat. i. sustineat, quod quidem consultum visum erat tantisper dum coniuratio tantum Ciceroni nota erat, nec per Allobroges, & Vulturcium consulto deprehensos omnibus patefacta. Vis, violentia. [Vix optandum] Optamus tamen multa, quae non audeamus, ut quae supra vires & merita sunt, vnde vix optandum emphaticos dicit sicut Maro: Turne quod optanti diuum promittere nemo Auderet, voluenda dies enim atulit vltro. non dicit speranti, sed optanti. Ne quis bonus. i. innocens. Paucorum. f. principum coniurationis. Significationibus. i. indicijs & signis factis. Ingressus, quasi pedibus. Nam & pedibus in sententiam ingredimur, dum ad partem cui assentimur accedimus. Quos vos &c. sancte & religiose monet in fine, ubi pondus exigit orationis, ad religionem.

Allobro

A
hortatur
si erant,
ciperent
ras dede
rio docet
quid ma
dem cog
bus, P.
puluinar
quo sibi
anteceffe
ratur pop
surum f
biles occ
que statu
si quam
cum prin
cibus in
cemb. es

M

I

re, labor
atque fe
conserua
nobis iu
seruamu
certa l
ne sensu
fecto qu

In Inuectiuam M. T. Ciceronis tertiam, in L. Catilinam,
Argumentum.

ALLOBROGVM Legati à P. Lentulo per P. Umbrenum, L. Cassium, & P. Gabinium sollicitati ad coniurationis societatem Q. Fabio Sanga rem omnem indicarunt. Per Fabium Cicero factus certior, ut Legati rem dissimulens hortatur. Constituta nocte qua egredierentur. C. Pontinum, & L. Flaccum Praetores ad Pontem Miluium, qua ituri legati erant, collocat, ut eos cum literis ad Catilinam, & ad senatum suum reuertenter, cum eorum via duce T. Vulturcius intercepterent. His ex via à pratoribus prima luce Romam retractis. Cicero vocatis ad se ijs qui legatis ad Catilinam literas dederant, senatum in templo dea Concordia habuit. In senatu quid actum sit P. R. eo ipse die ad vesperam hac oratio docet. In senatu igitur T. Vulturcius accepta iussu senatus fide publica, & Allobroges, qui ex coniuratione essent, quid machinarentur indicauerunt. Introducti alius post alium L. Cethegus, Statilius literarum à se scriptarum signa tandem cognoscentes de coniuratione confessi sunt. Acta sunt gratia Cicero, C. Antonio Coss. Flacco & Pontino pratoribus, P. Lentulus pratura se abdicauit. Hic & reliqui in custodias liberati sunt. Supplicatio ad omnia deorum puluinarum Ciceronis nomine decreta est. Deprehensis coniuratis, Catilina conatus metucendos non esse ostendit Cicero, cum quo sibi pugnandum fuisset, si in vrbe remansisset, deorum nutu & consilio deprehensam coniurationem, ex prodigijs quae antecesserunt, & ex simulacro Iouis in Capitolio ad orientem spectante, & consilio aruspicum posito probat. Quare hortatur populum Romanum ut dies supplicationis cum vxoribus, & liberis celebrent. Ostendit hoc bellum Catilina futurum fuisse multo crudelius bellis ciuilibus Sylla, Sulpicij, Octauij, Cinna, Marij, Lepidi, Catuli, in quibus ciues innumera-biles occisi sunt. Pro huius deprehensa coniurationis indicio atque victoria Cicero neque honorem, neque triumphum, neque statuam postulat, sed memoriam huius diei perpetuam. Orat P. R. ut provideat, ne quid sibi hoc beneficium noceat, si quam inuidiam sibi poena coniuratorum in posterum confluuerit. Omnem suam operam in coniuratos pollicetur etiam cum priuatus erit. Populum Romanum hortatur, ut domos suas vigilijs custodijsq; defendantur. Oratio deliberatiua est. cuius in proemio ostendit diem eum quo deprehensa coniuratio est, quo eodem die habita est hac oratio, qui dies non. Decemb. est, perinde ut naturalem vrbs Roma diem quotannis celebrandum esse.

M. T. CICERONIS
IN L. CATILINAM,
ORATIO III.

REMPUBLICAM Quirites, vitamq. omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges, liberosq. vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperij, fortunatissimam pulcherrimamque urbem hodierno die deorum immortalium erga vos summo amo-

re, laboribus, consilijs periculisque meis, ex flamma, atque ferro, ac penè ex faucibus fati ereptam, & vobis conseruatam, ac restitutam videtis. Etsi non minus nobis iucundi, atque illustres sunt hi dies, quibus conseruamur, quam illi, quibus nascimur, quod salutis certa legitima est, nascendi incerta conditio: & quod sine sensu nascimur, cum voluptate conseruamur: profecto quoniam illum, qui hanc urbem condidit Ro-

mulum ad Deos immortales beneuolentia, fama, & su-
stulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debet dies is, qui eandem hanc urbem conditam, amplificatamque seruaui. Nam totis vrbs, templis, delubris, tectis omnibus subiectos propè iam ignes, circumdatosque restinximus. * Item gladios in remp. districtos retudimus, mucronesque eorum à iugulis vestris reieciimus. Quae quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breuiter Quirites, ut & quanta, & quam manifesta, & qua ratione inuestigata, & comprehensa sint vos, qui ignoratis, ex actis scire possitis.

* Idèq.

IN INVECTIIVAM M. T. C. TERTIAM, IN
L. CATILINAM, ad Quirites, Francisci Syluij
Ambiani commentarius.

REMPUBLICAM Quirites) Illud Cic. saepe facit, ut cum acius mouere vult, per patres enumeret, quod in genere dici posset. Omnium vestrum vitam, omnium nostrum salutem in his orationibus à Cic. dici attendendum est. Nam si ex Grammaticorum praeeptione diceretur, vestram omnium vitam, nostram omnium salutem dici oporteret. [Bona, fortunas] Fortunas in numero plurali pro fortuna bonis Cic. saepe dicit. Hic vero bona, & fortunas dicit, ut saepius moueat, & tanquam feriat animos auditorum. [Domicilium imperij] A Roma R. imperium dicebatur. [Hodierno die] Vstratius quam hodie Cic. est. [Ex faucibus fati] Metaphora à feris est, quarum faucibus cum quid eripitur, ex periculo extremo liberatur. Fatum pro interitu, pro morte violenta, non naturali dicitur. [Quam illi quibus nascimur] Natalem diem celebrari Romae mos fuit. quibus in sacris solis operam voluptati dare licebat. In ceteris seruabatur castitas, ut ait Seruius, exponens illum Virg. ex Buc. versum, Phyllida mitte mihi, meus est natalis Iola. Romae quoque natalem xij. Natalem Maij celebrari solitum, quo die animatum nihil ad sacra adhiberetur, quod diem ipsum, qui origini patriae consecratus erat, puram & sine

sine

sine sanguine seruari oportere putarent, Plur. in vita Romuli scribit. [Salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio]. i. e. cui quis nascitur, incertum est bona ne an mala sit ea natio. Nonnullis enim vita contingit ita misera. vt horam eam qua nati sunt detestentur. [Ad deos immortales] Apud Seruium in lib. Aen. vj. illud Ennii est, Romulus in cœlo cum dijs genitalibus æuum Degit. De Romulo quid Proculus dixerit, ex Liuij, Plutarcho, alijsque satis cognitum. [Vrbem seruauit] De hoc die illud Cicer. in orat. pro L. Flacco est. O nonne illæ Decembres, quæ me consulẽm fuistis, quem ego diem vere natalem huius vrbis, aut certe salutarem appellare possum. Tempļa & delubra simul sepe dicit Cic. Ascen. Pæd. in Cic. Diu. auctore. Sunt qui tēpla esse dicant singulorum locorum dijs attributorum, delubra multarum ædium sub vno tecto, à diluuij pluuiæ munitarum. [Subiectos propè iam ignes] Cic. in L. Pisonem: Ego tela extremo mense consulatus mei intenta iugulis ciuitatis de coniurato rum nefarijs manibus extorſi, ego facies iam accensas ad huius vrbis incendium comprehendi, protuli, extinxi. [Vobis iam exponam breuiter] Propositio est eorum quæ dicturus est, qua ratione attentos & dociles facit auditores.

IN INVECTIVAM TERTIAM M. T. C. Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

Republicam Quirites,) Hæc conſcio, qua in eundem Catilinam inuehitur habita est ad Quirites post manifestatam penitus conſpirationem per Allobrogum legatos & Vulturcium in ſenatum adductos cum ſeruijs literarum à conſpiratis ſcriptarum & ſignatarum, vnde e ſenatu rediens Cicer. populo, rem omnem quatenus operæ precium duxit exponit & factum ſuum magnifice extollit. Fati, hoc est exitij fatalis. Conſeruantur, vult eum diem celebrandum ab omnibus ea feſtiuitate qua ſolet à ſingulis ſuis cuique natalis. [Proſeſto quoniam &c.] Se quoque Romulo comparandum cenſet cum non ſit minus vrbem penitus perituram ſeruare, quam tondere. [Suſtulimus] Hoc est ſuſtulimus, quia reuera diſcerptum dicunt Romulum à patribus non amplius comparuiſſe, de quo Liuij lib. j. Retudimus non recudimus à retundo. Quæ quoniam in ſenatu .i. coram ſenatoribus, & patribus vnde in conſcionem deſcenderat. Ex actis .i. ex his, quæ acta ſunt.

Principio, vt Catilina paucis ante diebus erupit ex vrbe, cum ſcleris ſui ſocios, & huiuſce nefarij accerrimos duces Romæ reliquiſſet: ſemper vigilauit & prouidi Quirites quemadmodum in tantis & tam abſconditis inſidijs ſalui eſſe poſſemus. Nam tū ex vrbe Catilinam eiſciebam (non enim iam vereor huius verbi inuidiam, cum illa magis ſit timenda, quæ viuus egreſſus eſt) ſed tum, cum illum exterminari volebam, aut reliquã conſpiratorum manum ſimul exituram, aut eos qui remanſiſſent, inſirmos ſine illo, ac debiles putabam. Atque ego vt vidi, quos maximo furore & ſclere eſſe inflammatos ſciebam, eos eſſe nobiſcum, & Romæ remanſiſſe, in eo omnes dies nocteſque conſumpſi, vt quid agerent, quid molirentur, ſentirem, ac viderem: vt quoniam auribus veſtris propter incredibile magnitudinem ſcleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, vt tum demum animis, ſalutiſque veſtræ prouideretis, cum oculis maleficiũ videretis. Itaque vt comperi, legatos Allobrogum belli Tranſalpini, & tumultus Gallici excitandi cauſa à P. Lentulo eſſe ſolicitatos, eoſque in Galliam ad ſuos ciues eodem itinere cum literis, mandatiſque ad Catilinam eſſe miſſos, comitemque hiſ adiunctum eſſe Vulturcium, atque huic datas eſſe ad Catilinam literas: facultatem mihi oblatam putauit, vt quod erat diſſicillimum, quodque ego ſemper optabam à dijs immortalibus, tota res non ſolum à me, ſed etiam in ſenatu à vobis

manifeſto deprehederetur. Itaque heſterno die L. Flaccum, & Cn. Promptinium prætores fortiſſimos, atque amantiſſimos reip. viros ad me vocauit: rem omnem expoſui: quid fieri placeret, oſtendi. Illi autem, qui omnia de rep. præclara, atque egregia ſentirent, ſine reuſatione, ac ſine vlla mora negotium ſuſceperunt: & cum adueſperaceret, occulte ad pontem Miluium perueniunt, atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, vt Tiberis inter eos, & pons intereſſet, eodem autem & ipſi ſine cuiuſquam ſuſpicionem, multos fortes viros eduxerant, & ego ex præfectura Reatina complures delectos adoleſcetes, quorum vtor aſidue in reip. præſidio, cum gladijs miſeram. Interim tertia ferè vigilia exacta, cum iam pontem Miluium cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperet, vnaque Vulturcius, ſit in eos impetus: educuntur ab illis gladij, & à noſtris, res erat prætoribus nota ſolis, ignorabatur à ceteris. Tum interuentu Promptinij, atque Flacci pugna, quæ erat commiſſa, ſedatur. Literæ quæcunque erant in eo comitatu integris ſignis prætoribus traduntur. Ipſi comprehenſi, ad me cum iam diluceſceret, deducuntur. Atque horum omnium ſclerũ improbiſſimum machinatorem Cimbrum Gabinium ſtatim ad me, nihil tum ſuſpicantem vocauit. Deinde item accerſitur P. Statilius, & poſt eum Cethegus, tardiſſime autem Lentulus. Credo quod literis dandis præter conſuetudinem proxima nocte vigilaret. Cum vero ſummis ac clariſſimis viris huius ciuitatis, qui audita remane ad me conuenerant, literas à me prius aperiri, quàm ad ſenatum deſerri placeret, ne ſi nihil eſſet inuentum, temere à me tantus tumultus iniectus ciuitati videretur: negaui me eſſe facturum, vt de periculo publico, non ad conſilium publicum rem integram deſerrem. Etenim Quirites, ſi ea, quæ erant ad me delata, reperta non eſſent, tamen ego non arbitrabar in tantis periculis eſſe mihi nimiam diligentiam pertimeſcendam. Senatum frequentem celeriter, vt viditiſ, coëgi. Atque interea ſtatim admonitu Allobrogum, C. Sulpicium prætorem, fortem virum, miſi: qui ex ædibus Cethegi, ſi quid telorum eſſet, afferret. E quibus ille, maximum ſicarum numerum, & gladiorum extulit. Introduxi Vulturcium ſine Gallis, fidem ei publicam iuſſu ſenatus dedi: hortatus ſum, vt ea quæ ſciret, ſine timore indicaret. Tum ille dixit, cum vix ſe ex magno timore recreaſſet, à P. Lentulo ſe habere ad Catilinam mandata, & literas, vt ſeruorum præſidio vteretur, & ad vrbem quamprimum cum exercitu accederet. Id autem eo conſilio, vt cum vrbem omnibus ex partibus, quem admodum deſcriptum diſtributumque erat incendiſſent, eademque infinitam ciuium feciſſent, præſto eſſet ille, qui fugientes exciperet, & ſe cum hiſ vrbaniſ ducibus coniungeret. Introducti autem Galli, iuſſurandum ſibi, & literas à Lentulo, Cethego, Statilio ad ſuam gentem datas eſſe dixerunt. Atque ita ſibi ab hiſ & à L. Caſſio eſſe præſcriptum, vt equitatum in Italiam quamprimum mitterent, pedefres ſibi copias non deſuturas. Lentulum autem confirmariſſe ex tatis Sibyllinis, aruſpicumque reſponſis, ſe eſſe tertium illum Cornelium, ad quem regnum vrbis huius, atque imperium peruenire eſſet neceſſe. Cinnam ante ſe, & Syllam fuiſſe, eundemque dixiſſe, fatalem hunc eſſe

efſe ann
qui eſſe
poſt Ca
tem Ce
runt, qu
fieri, atq
id longi
profer
Primu
Non lin
ipſius m
quæ con
vt illi fa
Tum C
de ficis
dixiſſet
dioſum
ctus, co
ductus e
recitata
feſſus eſt
cognoſc
notum
mauit v
tanto ſe
guntur
pulumq
ci poteſt

Y L. C
no
tor
eſt. Nam
cium) .i. c
cium à C
ricidium.
dano miſe
feriores,
Q. Fabiu
biorum fa
nem accep
manorum
nus erat, v
Q. Fabiu
gati à P. L
gam rem
quæ audit
ti ſocietate
luſt. & M
Bellum ge
cer. in An
tus eſſe ſim
turbatio
ctum eſt t
quod erat
ſinitimus,
autem tur
nes valent
vulgo loc
nienſem S
nitatem. J
L. Valeriu
cero deſer
co, Cn. Pe
.i. ex præſ
ctem enim
dente ſole
tem. No
non reſig

esse annum ad interitum huius urbis, atque, imperij, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolij autem incensionem vigesimus. Hanc autem Cethego cum ceteris controueriam esse dixerunt, quod cum Lentulo, & alijs eadem Saturnalibus fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videri. At ne longum sit Quirites, tabellas proferri iussimus, quæ à quoque dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethego. Signum cognouit. Non linum incidimus, legimus literas. erat scriptum ipsius manu, & Allobrogum senatui, & populo, sese quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare ut illi facerent, quæ sibi legati eorum præcepissent. Tum Cethegus, qui paulò ante aliquid de gladijs, ac de sicis, quæ apud se erant deprehensæ, respondisset, dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse; recitatis literis debilitatus, atque abiectus, conscientia conuictus repente conticuit. Introductus est Statilius, cognouit manum, & signum suum recitatae sunt tabellæ in eandem ferè sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, & quæsiui, cognosceret ne signum, annuit. Est vero inquam, notum signum, & imago aui tui clarissimi viri qui amauit vnice patriam, & ciues suos: quæ quidem te à tanto scelere etiam mutare, & reuocare debuit. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum, populumque literæ. si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem.

Coniuratorum manum, simul exituram) Coniuratos, non coniuratores, ut testes & iudices iuratos, non iuratores, Latine dicimus. Oculis videretis. Pleonasmus non est. Nam ad rem certius significandam. Oculis adiecit. [Maleficium] .i. coniurationem. In re atrocissima sepe dicitur maleficium à Cicerone, ut pro Sex. Roscio, maleficium appellat paricidium. Allobroges Gallie populi sunt, qua parte Arar Rhodano miscetur accolæ, nulla gente Gallica opibus aut fama inferiores, ut ait T. Liuius lib. xxj. Hos eodem auctore lib. lxxj. Q. Fabius Maximus filius fratris Africani minoris, qui in Fabiorum familiam adoptatus est, Consul vicit, inque deditionem accepit. inde Allobrogicus cognominatus est. More Romanorum, qui gentem nationem vt bello deuicerat, eius patronus erat, ut est apud Cicer. lib. de Offic. j. Et Allobrogici familia Q. Fabius Sanga Allobrogum patronus erat. Allobrogum legati à P. Lentulo per P. Umbrenum sollicitati, ad Q. Fabium Sanga rem omnem vti acceperant detulerunt. Ciceronem eorum quæ audiuerat. Fabius certiosem facit. Ciceronis consilio legati societatem coniurationis simulant, ut amplius scribunt Salust. & Plut. in vita Cicer. [Tumultus Gallici excitandi causa] Bellum generalis dictio magis est quam tumultus auctore Cicer. in Antoniana viij. potest esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. Itaque maiores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticum & tumultum Gallicum, quod erat Italia finitimis, præterea nullum tumultum nominabant. Grauiorem autem tumultum esse quam bellum, quod bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent. [Cum literis mandatisque] .i. vt vulgo loquuntur, cum literis credentia T. Vulturcium Crotonensem Salust. appellat. [Facultatem] .i. occasionem & opportunitatem. [Hesternò die] Vicitur quam heri. [L. Flacum] Is est L. Valerius Flaccus, quem repetundarum factum reum postea Cicerò defendit. [C. Pontinum] C. Pontinum Cicerò pro L. Flacco, Cn. Pompeium Salustius appellant. [Ex præfectura Reatina] .i. ex præsidio Reatino. Noctis vigiliæ ab antiquis dicuntur. Noctem enim in quatuor vigilias diuidebant, vt essent duæ ab occidente sole ad mediam noctem & totidem inde ad solem orientem. Noctis horas itidem antiqui dixerunt. [Integris signis] .i. non resignata, non aperta. [Machinatorem] .i. principem, & au-

ctorem, quem architectum. alibi appellat Cic. pro A. Cluentio: Ipsum principem atque architectum sceleris absoluerunt. & pro Sex. Roscio: Nonne quiuis potest intelligere omnium architectum & machinatorem vnum esse Chryfogonum? [Temere] Imprudenter & sine causa. [Cogere senatum] Pro eo quod est congregare dicit. vt in lib. Epist. ad Q. Fr. ij. Prædix Idus cum Appulsi senatum infrequentem coegisset, tantum fuit frigus, vt populi conuicio coactus sit nos dimittere. Libro epist. fam. 5. Recordare cetera quam cito senatum illo die facta sortitione coegerim. [Cogere iudices] Idem in oratione pro L. Muræna, cogere medicos, lib. epist. iij. cogere agmen, lib. epist. ad Atticū xv. cogere pecuniam pro M. Fonteio, cogere pecuniam à ciuitatibus, pro eo quod est colligere dicit. [Maximum sicarum numerum] .i. sicas plurimas, vt actione in Verrem 5. Magnus à multis frumenti numerus. magnaque pecuniæ coactæ sunt. [Introducti Vulturcium] Singulos alium post alium introduxit. Nec qui prius introducti erant, aduenientibus alijs exhibant. [Fidem publicam] .i. ex publica fide impunitatem. [Iussu senatus dedi, ille dixit] Cicero in oratione pro C. Rabirio, consuli fidem publicam licere sine auctoritate senatus dare negat. Nec violata fides publica est eadem L. Saturnini, cui eam C. Marius consul sine senatusconsulto dederat. [Exciperet] .i. reciperet & interficeret Quintil. in lib. iij. Aprum quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse à venabulo confessus esset. [Ducibus vrbanis] Coniuratis, scilicet. [Et à L. Cassio] Legati à Lentulo, Cethego, Statilio item Cassio iurandum postulauerunt, quod signatum ad ciues suos perferrent, aliter haud facile ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eo venturum breui pollicetur, ac paulò ante legatos ex vrbe proficiscitur, auctor est Salustius. [Equitatum] Quia eo Galli valent maxime. De Cinna Titus Liuius lib. lxxix. & lxxxij. L. Florus lib. epist. iij. & amplius. Appian. lib. de bellis ciuilib. j. Post virginum absolutionem; Post Capitolij, &c. Fabia Vestalis virgo non multo ante hanc coniurationem incesti causam dixit. Et Catilina obiectus est. Fuit tamen absoluta, quia soror erat. Terentia Ciceronis vxoris, vt ait Afconius Pædianus. [Post Cap. incensionem] .i. incendium; in oratione pro P. Sylla: Meis consilijs, meis laboribus, meis capitis periculis, sine tumultu, sine delectu, sine armis sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confossis, intentione urbem, intentione ciues, vastitate Italiam, interitu remp. liberaui, sapius tamen incendium dicitur. L. Scipione & Norhano consulibus ante L. Syllæ dominationem capitolium, quod à Regibus plus quadringentos annos manserat, exultum est, cuius incendij causa omnes latuit, vt ait Appian. in lib. j. [Cethego cum ceteris] Auctore Salust. Cethegus de fociorum igna via querebatur. Illos dubitando & dies prolatando magnas opportunitates corrumpere, facto, non consulto in tali periculo opus esse, seque si pauci adiuuarent, languentibus alijs impetum in curiam facturum. Natura ferox erat, vehemens, manu promptus, maximum bonum in celeritate putabat. [Saturnalibus] .i. eo die quo fierent Saturnalia, quæ xiiij. Cal. Ian. fieri solita esse, Macrobius lib. Saturn. j. scribit. Estque in ea sententia, vt Saturn. vno tantum die fierent. quamuis sint auctores, qui diebus septem fieri solita scripserint. [Tabellas] .i. literas, inde tabellarius. [Quæ à quoque] .i. vnoquoque. [Signum] Quo signata erant. [Linum incidimus] Qui literas negotij paulo secretiores mittunt, eas fuculo obligant, deinde qua parte funiculi nodus est, cera imposta signant, Hunc morem ætate sua fuisse Cicerò significat. Linum enim, pro funiculo lineo dicit. [Cognouit signum] .i. non negauit; confessus est. [Ferramenta] Dicuntur instrumenta ferrea quibus fabri vruntur, Horat. in lib. epist. j. Cras ferramenta Theanum tolletis fabri, deinde gladios, sicas, lanceas, hastas, pila, aliaque. huius generis tela vel ferrea, vel ferro præfixa significat. Pro P. Sylla Cicerò, Obtulit se ad ferramenta prospicienda. [Bonorum ferramentorum studiosum] Vt hac græte multi non ignobiles armamentarium studiose ferramentis adornant. [Abiectus] .i. animo deiecto & depresso. [Cognouit manum & signum] .i. scripturam propriam, qua in re manus hic sæpe dicitur. [In eadem ferè sententia] In qua erant illa Cethegi. [Signum, imago] Appositio est, quæ Cic. vtitata admodum non est, Liu. o multum familiaris. [Imago aui tui] .i. P. Lætuli, qui C. Gracchum persecutus est, de quo in oratione proxima plura dicemus. In annulis virorum clarissimorum capita insculpebantur, hisque literas obsignabant. Auctore Liu. lib. xxvij. cum annulo Marcelli Cosimul cum corpore Annibal potius esset, eius signi errore, ne cui dolus neceretur à Pœno, metuens Crispinus eius collega, circa ciuitates proximas miserat nuncios occisum collegam esse,

Salust.

R

esse,

esse, annuloq. eius hostem potitum, ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Val. Max. lib. iij. titulo. De ijs qui à parentibus claris degenerauerunt, scribit e manu Scipionis de tractum esse annulum, in quo caput Africani patris sculptum erat. idem lib. viij. titulo de cupiditate gloriæ, annulum signatorum appellat. Facere potestatem, pro eo quod dicunt dare potestatem, vel dare facultatem, sæpe dicit Cicero in orationibus, pro Sexto Roscio, in Verrem actione vij. pro Cluentio, Antequam iret in exilium, Post reditum in senatu, Pro domo sua.

ASC. ERVPERIT .i. vi exierit vt solent feræ ruptis claris & alijs obstaculis. Non tamen, credo legendum non tantum, vt sit. Ego putauit non tantum .i. non solum cum .i. quando ego eij ciebam Catilinam ex vrbe. Quia vero prius nolebat fateri se Catilinam eiecisse, sed tantum admonuisse aut ei consuluisse vt exierit. ne immemor antedictorum videretur, addit per parentthesim. [Non enim,] q. d. manifeste fateor nunc me eiecisse eum, non enim vereor iam inuidiam huius verbi. f. quod dixi me eiecisse eum, cum illa .i. inuidia sit magis timenda, quod Catilina exierit viuus, sed tum .i. tunc cum volebam illum exterminari .i. extra terminos agi, hoc est expelli, aut sup. tum cum putabam reliquam manum .i. multitudinem coniuratorum aut exituram .i. exire debere simul cum Catil. aut eos qui remansissent fore .i. futuros, infimos ac debiles sine illo .f. principe suo Catilina. [Atque ego vt] .i. postquam vidi eos quos sciebam esse inflatos maximo furore & scelere, esse nobiscum, & remansisse Rom. consumpsi omnes dies & noctes, in id .i. in ea re, vt scirem ac viderem quid agerent & quid molirentur. [Oratio] .i. recitatio aut narratio mea, comprehenderem rem .i. factum ipsum deprehenderem. Legatos Allobrogum, qui populi sunt haud longe ab Lugdunenibus vt prius ostendi. vnde eos Transalpinos vocas, quod quidem verum quoad Romanos, non nobis Cisalpinii sunt. [Cum literis] .f. scriptis. [Mandatis] .f. verbo dandis. [Quod erat difficillimum quodque] .i. & quod ego semper optabam à dijs &c. [Præclara, atque egregia] Commendat prætores, vt se candidum significet, nec velle quenquam accusare immeritum. [Aduesperasceres] .i. serum esset & ad vesperam tenderet, vt Tiberis inter eos & pons interesset. [More suo præpositione reperit] Nam alij dicerent vt tiberis & pons inter eos esset. [Sine suspitione, quia non manifestaauerant illis causam cur eo proficiscerentur] Ex Reatina præfectura, ex ea parte Italiae vbi est reatina palus in qua natis faxis vngula iumentorum duriores effici dicuntur. [In reip. præsidio] Non ergo ad perniciem. [Inter ea] Narrat ferè eadem quæ Salust. in Catil. Tertia quæ est sub diuicium. [Vnaque] .i. & simul. [A nostris, missis à nobis] Solis prætoribus, missis ad deprehendendos legatos Allobrogum cū Vulturcio & literis. [Commisissa] Hoc est conferta & inita dilucet. .i. lux diei è nocte distingui inciperet. Cimbrum vocat Gabinium, aut quia perniciosum putat, vt Cimbri erant, aut quia ex Cimbris oriundum. [Literis dandis] Hoc est vt literas ad Allobrogos daret. [Præter consuetudinem] Quia somno indulgere solebat. [Conuenerunt] .i. disquisuerunt à me, an sup. placeret literas aperiri à me &c. Ideo ne si nihil esset inuentum &c. [Rem integram] .i. non inspectis prius literis. Si ea quæ erant, delata .f. per Allobrogos & Fuluiam concubinam Q. Curij ab eo missa, vt vidistis, quia paulo postquam senatum habuerat populum conuocauit. Ex ædibus Cethegi, qui properare summo opere curabat. Vulturcium deprehensum cum Allobrogibus, siue Gallis .f. Allobrogibus. [Fidem publicam] .i. vt indicaret quæcunque ferret & impunitatem facti sui haberet. [Recreasset] .i. releuasset & refecisset. Timebat enim in tali re deprehensum se non posse viuum euadere. A P. L. id est à P. Lentulo qui prætor erat vt seruorum præsidio, quia seruos prius repudiauerat Catilina. [Prælo] .i. præfens, quasi præfrensus esset, qui exieret .i. ex insidijs caperet, & .i. simul fugientes .i. profugere volentes, & coniuget se cum his .f. sceleratissimis ducibus Vrbanis, Lentulo, Cethego, Gabinio, Statilio & ceteris. [Iusiurando] sup. esse datum, hoc est iuriurando promissum. Ad suam genem, vnde missi erant, videlicet ad Allobrogos de quibus in Catil. diximus. [Præscriptum] Hoc est præceptum sollicitè, vt ab his fieri solet qui quæ diligenter exequi volunt præfribunt, hoc est prius scripta consignat & tradunt. [Ex factis] Hoc est libris sibyllinis, in quibus quasi facti futuri scripti erant. [Atruspicum] Hoc est inspicientium extra ad aras. Tertium Cornelium, quia Cinnam ante se & Syllam fuisse dicebat quorum vterque erat de gente Corneliorum & dominatione potitus. De Sylla autem prius diximus. De Cinna sic dicit L. Florus in lib. lxxx. Liuij, C. Corn. Cinna cum perniciosus leges per vim ferret pulsus vrbe à

Cn. Octauio Collega cum Sex. Trib. pl. imperioque ei abrogato, corruptum Appij Claudij exercitum in potestatem suam redigit & bellum vrbi intulit accersito C. Mario cum alijs exulibus ex Africa. & in lib. sequentem: Cinna & Marius in vrbem recepti sunt qui velut raptam eam cædibus & rapinis vastarunt Cn. Octauio consule occiso, & omnibus aduersæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Ant. eloquentissimo viro, & C. Cæfare quorum capita in rostris posita &c. [Post virginum absolutionem] .f. fatalem, de qua in libris sibyllinis mentio erat. In censionem à fulmine à quo etiam Romuli imago aut pictura recta erat. [Lentulo & ceteris] Præterquam Cethego qui accelerandam rem putauit, à quoque .i. vnoquoque eorum. [Linum] .i. filium quo colligatæ erant tabulæ apposta cæra & sigillo super impresso. [Confirmasset] .i. firmiter promississet. [Recepissent] .i. promississent faciendâ. Recipere enim est quod dicunt ad se capere .i. faciendum aliquid assumere. [Donorum feramentorum] .i. armorum boni ferri, qualia erant domi ipsius deprehensa, iudicium .i. amatorem diligentemque emptorem. Conticuit, vt qui facinus purgare non potuit. [Confessus est] .f. se eas scripsisse & signasse. Ex facili autem confessione patet, aut arcem fuisse Romanis quæstionem, aut ingenium pudorem cum contra manifestam veritatem diutius contendere non auderent. Lentulo aut Lentuli, si Lentulo subaudi suas, si Lentuli subaudi ipsi. [Annuit,] Hoc est nunc confessus est se nosse.

Atque ille quidem primo negauit, post autem aliquanto toto Vulturcij iam indicio exposito, atque edito surrexit: quæsiuit à Gallis, quid sibi esset cum ijs, quamobrem domum suam venissent, itemque à Vulturcio. Qui cum illi breuiter constanterque respondisset, per quem ad eum quotiescunque venissent, quæsiissentque ab eo, nihil ne secum esset de fati Sibyllinis locutus, tum subito ille scelere demens, quanta vis conscientia esset, ostendit. Nam cum id posset inficiari, repente præter opinionem omnium confessus est, ita eum non modo ingenium illud, & dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti, atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero, subito proferri literas, atque aperiri iussit, quas sibi à Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen signum, & manum cognouit; erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: Qui sim ex eo, quem ad te misi, cognosces: cura vt virilis, & cogita, quem in locum sis progressus, & vide, quid iam tibi sit necesse. Cura, vt omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum. Gabinus dein de introductus, cum primo impudenter respondere cepisset, ad extremum nihil ex ijs quæ Galli infimulabāt, negauit. At mihi quidem Quirites cum illa certissima sunt visa argumenta, atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique vniuscuiusque confessio; tum multo certiora illa, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic sursum nonnunquam inter se aspicebant, vt non iam ab illis indicari, sed ipsi se indicare viderentur. Indicijs expositis, atque editis Quirites, senatum consuli de summa reip. salute, quid fieri placeret, dictæ sunt à principibus acerrimæ, ac fortissimæ sententiæ, quas senatus sine vlla mora est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatusconsultum, ex memoria vobis Quirites quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, prudentia mea resp. periculis sit maximis liberata. Deinde L. Flaccus, & C. Promptinius prætores, quod

quòd eorum opera forti fidelique vsus essem, merito, ac iure laudantur. Atque etiam viro forti collegæ meo laus impartitur, quòd eos, qui coniurationis particeps fuissent, à suis & reip. consilijs remouisset. Atque ita censeuerunt, ut P. Lentulus cum se prætura abdicasset, tum in custodiam traderetur. itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes præsentés erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat. in M. Ceparium, cui ad sollicitandos pastores Apulia esset attributa, erat idem edictum. In P. Furium, quod est ex ijs colonijs, quos Fesulas L. Sylla deduxit. In Q. Manlium Chilonem, qui vna cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitudine versatus. In P. Umbrenum Libertinum hominem, à quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate, senatus est vsus Quirites, ut ex tanta coniuratione, tantaque vi, ac multitudine domesticum hostium, nouem hominum perditissimum pœna reip. conseruata reliquorum mentes sanari posse arbitrarentur. Atque etiam supplicatio dijs immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est Quirites, quod mihi primum post urbem conditam togato contigit; & his decreta verbis est, quòd urbem incendijs, cæde ciues, Italiam bello liberasset. quæ supplicatio, si cum ceteris supplicationibus conferatur Quir. hoc intersit, quod ceteræ de reip. bene gesta, hæc vna conseruata reip. constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quanquam patefactis insidijs, & confessionibus suis, iudicio senatus, non modo prætoris ius, verum etiam ciuis amiserat; tamen à magistratu se abdicauit: ut quæ religio C. Marii clarissimo viro non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, ea nos religione in priuato P. Lentulo puniendo liberaremur. Nunc quoniam Quir. sceleratissimi, periculosisimique belli nefarios duces captos iam, & comprehensos tenetis, existimare debetis omnes Catilinæ copias, omnes spes, atque opes his depulsis vrbis periculis concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellabam, hoc prouidebam animo Quir. remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnium, nec L. Cassij adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat solus timendus ex his omnibus, sed tandiu dum mœnibus, vrbis detinebatur: omnia norat, omnium aditus tenebat: appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat. Erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque lingua, neque manus de erat. Iam ad ceteras res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat: neque vero cum aliquid mandauerat, confectum putabat. Nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret. frigus, sitim, fame ferre poterat. Hunc ego hominem, tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidijs in castrense latrocinium compulsem (dicam id quod sentio) non facile hanc tantam molem mali à ceruicibus vestris depulsem. Non ille vobis Saturnalia constituisset, neque tanti ante exitij, ac fati diem reipub. denunciauis-

set: neque commisisset, ut signum, ut litera sua, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur. Quæ nunc illo absente sic gesta sunt, nullum in priuata domo furtum vnquam sic tam palam inuentum, quam tanta hæc in reipub. coniuratio manifeste inuenta, atque deprehensa est. quòd si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quanquam quoad fuit, omnibus eius consilijs occurri, atque obstiti: tamen ut leuissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset. Neque vnquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis reipub. tanta pace, tanto ocio, tanto silentio liberasset. Quanquam hæc omnia Quir. ita sunt à me administrata, ut deorum immortalium metu, atque consilio & gesta, & prouisa esse videantur. Idque coniectura consequi possumus, quòd vix videtur humanis consilijs tantam molem rerum gubernatio consequi potuisse. tum vero præsentés ita his temporibus opem, & auxilium nobis tulerunt, ut eos penè oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas iam nocturno tempore faces, ardoremque cæli, & fulminum iactus, & terræ motus, ceteraque, quæ ita nobis consulibus facta sunt, ut hæc, quæ nunc sunt, canere dij immortales viderentur. Hoc certe Quir. quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta, & Torquato coss. complures in Capitolio turres de cælo esse percussas: cum & simulacra deorum immortalium depulsa sunt, & statuarum veterum hominum deiectæ, & regum æra liquefacta sunt. Factus est etiam ille qui hanc urbem condidit Romulus, quem inauratum in capitolio, paruum, atque lactentem vberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore cum aruspices ex tota Hetruria conuenissent, cædes, atque incendia, & legum interitum, & bellum ciuile, ac domesticum & totius vrbis, ac imperij occasum appropinquare dixerunt, nisi dij immortales omni ratione placati, suo nomine propè fata ipsi flexissent. Itaque illorum responsis, tunc & ludi per decem dies facti sunt, neque res vlla, quæ ad placandos deos pertinere, prætermissa est: ijdemque iusserunt simulacrum Iouis fieri maius & in excelsum collocari, & contra atque ante fuerat ad orientem conuerti, ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis, solis ortum, & forum, curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quæ clam essent inita, contra salutem vrbis atque imperij illustrarentur, ut à S. P. Q. R. perspici possent. Atque illud ita collocandum consules illi voluerunt. Sed tanta fuit operis tarditas, ut neque à superioribus consulibus neque à vobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse, qui tam auersus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia, quæ vidimus, præcipueque hanc urbem deorum immortalium nutu, atque potestate administrari? I tenim cum esset responsum, cædes, incendia, interitumque reip. comparari, & ea à perditis ciuibus, quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata à nefarijs ciuibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita præfens est ut nutu Iouis optimi maximi factum esse videatur? ut cum hodierno die mane per forum meo iussu coniurati & eorum indices in eadem Concor-

*ab occidente faces,

diæ ducerentur, ac eo ipso tempore signum statuere-
tur, quo collocato, atque ad vos, senatumque conuer-
so, omnia & sen. & vos, quæ erant contra salutem om-
nium cogitata, illustrata, & patefacta vidistis. Quo
etiam maiore sunt isti odio, supplicioque digni, qui
non solum vestris domicilijs, atque tectis, sed etiam
deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefa-
rios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse di-
cam, nimium mihi sumam, & non sum ferendus. Ille il-
le Iupiter restitit, ille Capitolium, ille hæc templa, ille
hanc urbem, ille vos omnes saluos esse voluit. Dijs ego
immortalibus ducibus, hanc mentem, voluntatemque
suscepi, atque ad hæc tanta indicia perueni. Iam vero
illa Allobrogum sollicitatio à P. Lentulo, ceterisque
domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita,
& ignotis & Barbaris, commissæque literæ nunquam
essent profecto, nisi à dijs immortalibus huic tantæ au-
daciæ consilium esset ereptum.

S Y L. **S** Vrexit) Lentulus. [Impudentia]. i. mendacium. Hoc lita-
ratum exemplum isdem serui e verbis est apud Salustium.
[Etiam infimorum] .i. seruorum, quorum infima conditio
est. [Impudenter] .i. metuendo. [Argumenta] Probationes.
[Sic obliuiscunt] Diatyposis est, quam Cicero sub oculis subie-
ctionem appellat, cum res ita describitur, vt tanquam sub auditu
oculis subijci videatur. [Aspiciant inter se] .i. se mutuo,
vt inter se amant: quod dicunt, amant se mutuo. [A principibus
acerrimæ ac fortissimæ] A. G. auctore cap. vij. lib. xiiij. M. Va-
rio scriptum reliquit, cum haberetur senatus, rogandarum sen-
tentiarum illum fuisse ordinem, vt primus rogaretur quem cen-
sore principem Senatus legissent, deinde viri consulares per or-
dinem, postremo reliqui senatores, sed postea nouum morem
institutum per ambitionem & gratiam, vt quis senatus haberet,
quem vellet primum rogaret, modo is esset vir Consularis, dein-
de alij consulares ordine suo, postremo reliqui senatores. [A
principibus igitur] .i. à consularibus, qui primi sententiam dix-
erunt. [Senatus] .i. reliqui senatores. Senatusconsultum per dis-
cessionem factum significare videtur, quod tum fieri idè dicit,
cum consentiretur. [Ex memoria] .i. vt memoriter, vt ex scripto
dicere. i. legendo. [Gratiæ verbis amplissimis aguntur] In eo sen-
nato Q. Catulus Ciceronem parentem patriæ nominauit. ei-
dem coronam ciuicam à rep. deberi L. Gellius dixit, vt ait Cice-
ro in L. Pisonem. [Amplissimis verbis] .i. singularibus, vt dicit èt
pro P. Sylla. [A suis & reip. consilijs] C. Antonius Cic. consu-
lis collega, Catilinæ familiaris & necessarius erat, ideo cum eo
consultum perierat. adiecit deinde animum ad petendum con-
sultum proximum sperans si designatus foret, Antonio se ex vo-
luntate vltimum. Metuens igitur Cicero, ne contra rep. senti-
ret, pactione prouinciæ eum expulit, vt ait Salust. Ea fuit causa,
cur cum exercitu aduersus Catilinam missus sit. Quod si eum Ca-
tilina sensisset, extra urbem minus quàm in urbe nocuisset. Gloriat-
ur Cic. in oratione in L. Pisonem, quod Antonium collegam cupi-
dum prouinciæ, multa in rep. moientem, patientia atque ob-
sequio suo mitigauerit. [In custodiam traderentur] Hos coniu-
ratos in liberam custodiam viris clarissimis alios alijs traditos
fuisse, Salust. scribit. [M. Ceparium] Q. Ceparium Salust. appel-
lat, qui, vt idem ait, in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci
parabat. Vbi vero audiuit Gallos cum comitatu deprehensos es-
se, ex urbe profugit, paulo antequam misisset Cic. qui cum ad se
accerferet. Sed ex fuga retractus est. [P. Furium] Is est, vt arbi-
tror, quem Cic. in oratione pro C. Rabirio, hominem omnibus
insignem notis turpitudinis dicit. [Q. Manlium Chilonem]
Fortasse legendum est Q. Magium Chilonem. vt in Cic. lib.
Epist. iij. Seru. Sulpicius scribit de P. Magio Chilone. Nō enim
legere memini, ex Manliorum familia fuisse, qui Chilo appella-
retur. [A quo Gallos ad Gabinium, &c.] P. Lentulum, P. Vmbre-
no dedisse negocium, vt Allobrogum legatos ad coniurationis
societatem impelleret, ab Vmbreno Legatos in domum D. Bruti,
que foro propinqua erat, cum absente Bruto Semproniam, que
ex coniuratione erat, ibi esset, ab eodem Gabinium accersitum,
quo maior auctoritas sermoni esset, quo præsentem aperta coniu-
ratio sit, & nominati coniu-rati, scribit Salust. A L. Cassio fuisse

nominatos, Cic. dicit in oratione pro P. Sylla. [Pæna] De pæna
mortis non intelligit, sed de pæna carceris. Nondum enim de-
cretum erat, quo supplicio punirentur. [Supplicatio dijs immor-
talibus] Mos erat Romanorum, vt ex senatus decreto impera-
torum nomine qui bella gererent prospera, supplicationis ad
deorum templa cum liberis, coniugibus causa gratulationis cele-
brarentur. Vt auctor est Cic. in oratione de Prouincijs consu-
laribus C. Marij nomine decretæ sunt supplicationes quindecim
dierum: C. Cæsaris nomine, sua se sententiâ totidem decreu-
isse, & Cn. Pompeio Mithridate interfecto se consule referemus
decem dierum supplicationem decretam esse dicit. [Bene gesta
rep.] Vt in Pisonem, Mihi togato senatus, non vt multis bene
gesta, sed, vt nemini conseruata reip. singulari genere supplica-
tionis deorum immortalium templa fecit. Magistratu se abdicauit,
& purpuream vestem, qua indutus erat, in senatu ponens, et
fortunæ sibi congruam induit, vt ait Plutarchus. [Religio non
fuerat] In campo Martio, auspiciatio in loco, captatis prius auspi-
cijs consules & prætores fiebant. In his igitur magistratibus tan-
quam deorum consilio factis aliquid inelle religionis videbatur,
que religio C. Marij eos nihil remota est, quo minus C. Glau-
ciam L. Saturnini furores tribunicios secutum interficeret. de
quo in oratione prima dictum est. [Priuato] .i. magistratum nul-
lum gerente, quod se prætura abdicauerit. [Ille vnus] Catilina
.i. [Omnium aditus tenebat] .i. norat rationem alloquendi om-
nes & sollicitandi, vt in iij. Aen. Sola viri molles aditus & tem-
pora noras. [Neque lingua neque manus deerat, &c.] Erat elo-
quens Catilina, & manu promptus. Cum aliquid mandauerat,
ipsemet faciebat, quod in se plus quam in alijs diligentia pura-
ret inesse. [Saturnalia constituisse] Quibus Cædes & incendia,
fierent. [Neque tanto ante] Qui Saturnalia constituebant, diem
cædis & incendiorum, plus quindecim dies ante constituerunt.
Catilina tam longum tempus non constituit. [Manifeste] Ma-
nifesto à Cicerone sæpius dici attendimus. Prisc. lib. xv. aliquot
aduerbia ab adiectiuis nominibus facta dicit, quæ in o. solum
exant, vt falso, consulto, postremo, sedulo, auspiciato, augurato,
manifesto, priuato, precario, merito. Sed nec priuato, nec priua-
te, sed priuatim latine dicitur. [Vt leuissime dicam] .i. ne graui-
re & atrocior verbo vtar. Nam ad arma capiendæ ciues bonos
ex senatusconsulto conuocaturus fuissem, & Catilinam interfe-
cturus. Tantis periculis à tanta pace, eodem modo cum verbo
liberasset non conueniunt. nam liberare periculis, vt libe-
rare morte, & liberare tanta pace .i. tam pacate, vt liberare tam
paruo negotio .i. tam facile, dicimus. [Opem & auxilium tulerunt]
Vtunque dicit, vt rem magis significet. [Vt eos penè oc-
culis videre possemus] Quamuis ipsi incorporei sint, viderique
non possint. [Nam vt illa omitam] Illud ex arte est, vt cum di-
cturi sumus quod causæ nostræ valde vtilis sit, nonnulla quæ ni-
hil vtilia videantur, nos omittere simulemus. Hac enim ratio-
ne præparamus auditores ad audiendum attente, id quod causæ
nostræ sit vtilius. [Canere] .i. diuinare. Canere enim (auctore
Seruio in Comment. in lib. Aen. j.) etiam diuinare significat.
Virg. in lib. Aen. iij. Atque hæc deinde canit diuino ex ore facer-
dos. [Cotta & Torquato] L. Torquatus & Cotta designati
coss. fuerunt Volcatio & Lepido coss. quo tempore prior coniu-
ratiō facta est. Hæc prodigia id temporis apparuisse, Cicero
hic significat. De priore coniuratione Salust. in bello Catil. scri-
bit. [De cælo esse percussas] De cælo percuti, & de cælo tangi,
vt de cælo tactas memini prædicere quercus sæpius dicunt. La-
tini, quam quod vulgo dicitur fulminari. [Depulsa] .i. delecta.
[Legum aralique facta] Leges tabularum .i. in arceis tabulis
fuisse scriptas, Dionysius Halicarn. lib. x. & T. Livius lib. iij. scri-
pserunt. Veluti Solonis leges in tabulis ligneis scriptas fuisse,
Plut. in eius vita ait: Mosis leges in lapideis tabulis scriptas fuisse,
libri sacri testantur. [Quem inauratum] Inauratum dicimus
non deauratum, [Paruum atque lactentem] Hæc prodigia verbi-
bus præscripta sunt in lib. Cic. de Diu. de hoc autem Romuli
signo, quod in Capitolio erat: Hic siluestris erat Romani no-
minis altrix Marcia, qua paruos Mauortis semine natos Vberibus
gravidis vitali rore rigabat, Quæ tum cum pueris flamma-
tio fluminis icu Concidit, atque auulsa pedum vestigia liquit.
[Aruspices ex tota Hetruria] Hetruscis aruspiciæ maxime fuis-
se deditos constat, apud quos Tages disciplinæ eius vel diuina-
tionis auctor apparuit, vt est apud Cic. lib. de Diu. 2. [Fata ipsa
flexissent] Fata deorum flecti & mutari posse significat. Virgil. ve-
ro sentit, fata extrahi posse, mutari non posse. In lib. Aen. Sibyl-
la Palinuro: Desine fata deum flecti sperare precando. Et
lib. 7. Iuno: Atque immota manet satis Lauinia coniux, At

SC.

trahere a
canus: N
re, decem
uio, secur
composu
possunt,
sum). i. n
sz: curia
populum
rentur). i.
orientem
rioribus).
sus. [In a
se accepit
rulis sum
terum qu
per sedici
lij. L. Scri
in foro, C
Gracchon
go dicunt
dita). i. c.
[Huic tan
PER
solicitato
bus facti
te ea con
manum).
nomine).
hanc form
qui sim qu
til. visum
bant. i. inc
tiri acqui
tim sele. a
qui se sub
uenimus.
tur iam no
sed ipsi vi
imitatio
gaur aut p
riam roga
rit. Primi
dicit. L. Fl
ne missi a
remouisse
familiaris
prætura a
.i. postmo
in custodi
uerat. i. ex
cui erat in
tributam
nor, is est
nem, hoc
minem, n
non condit
rit, aut sc
tes sanari
rum. Atq
tio. Dicit
plicationi
omnia diu
nomine. i.
feri diceb
supplicati
nis opibus
fibi videre
faciatur, V
feratur. i. c.
& admini
summatu
est prætor
Pontifex
illos qui i
erat, sed no
se alienum

trahere atque moras tantis licet addere rebus. Item lib. 8. Vulcanus: Nec pater omnipotens Troiam nec fata vetabant. Stare, decemque alios Priamum superesse per annos. Auctore Seruio, secundum aruspiceum libros & Sacra Aruntia, quæ Trages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri possunt, nunquam tamen penitus immutari possunt. [In excelsum] .i. in altum. [Forum curiamque] Forum, ubi agebatur causa: curia, ubi habebatur legitimus senatus, & comitium, ubi ad populum habebantur conciones, sibi proxima erant. [Illustrarentur] .i. declararentur. [Vi] .i. ita vt. [Ita] .i. in excelsum, & ad orientem. [Consules illi] Corra & Torquatus. [Neque a superioribus] L. Cæsare & C. Figulo. [Tam præceps] .i. tam peruersus. [In ædem Concordiæ] Tempia Concordiæ Romæ tria fuisse accepimus. Vnum, quod in area Vulcani Cn. Flavius edilis curulis summa inuidia nobilium dedicauit, vt ait T. Liu. lib. 9. Alterum quod ad initium ij. bel. Pun. L. Manlius prætor in Gallia per seditionem militarem vouit, idq. L. Aemilius, M. & C. Attilius. L. Scribonius in arce dedicauerit. Tertium à L. Opimio cos. in foro, C. Graccho occiso, ædificatum est, vt ait Plut. in vita Gracchorum. [Signum] Iouis. [Sumam] .i. arrogabo, & vt vulgo dicunt, præsumam. Assumere quoque in hac re dicitur. [Credita] .i. commissa. [Et ignotis & barbaris] Allobrogibus. [Huic tantæ audaciæ] .i. hominibus tantæ audaciæ.

SC. P. E. R. quem] .i. internuncium aut intercessorem, seu vt dicitur sollicitatorem. [De fastis Sibylinis] Hoc est libris Sibylinæ in quibus fasti Romanorum futuri, continebantur. Confessus est, forte ea confidentia quam sperabat fatali necessitati cessuros. [Et manum] .i. formam scribendi, q. d. iteratum. [Erant scriptæ sine nomine] .i. sine subscriptione nominis scribentis. [Sed ita] .i. in hanc formam: Qui sim, suauis quam quis sim. vt in Virg. Nec qui sim quæris Alexi. [Vt vir] .i. virilis & animosus sis, vt in Catil. vidum est. [Etiam in humorum] Hoc est seruorum. Insimulabant. i. inculpabant, Multo certiora illa. i. indicia naturæ quæ mentiri nequit, quia cetera possent esse confecta, nisi agnouissent. Fur tim sese. i. se muro. & graphice exprimit gestum deprehensorum qui se subinde respiciunt, ac si dicant, quid incepimus & quo peruenimus. [Nonnunquam] .i. subinde, aut interdum vt viderentur iam non iudicari ab illis. i. legatis Allobrogum & Vulturcio, sed ipsi viderentur iudicari à se, quia seipsum prodebant ex vulgus imitatione. [Editis] .i. in lucem datis. [Consului] .i. consilium rogavi aut petui. A principibus. i. inter senatores qui primi sententiam rogabantur. Memoria. i. memoriter. Censuerit. i. iudicauerit. Primum, id non arroganter, sed per ordinem rerum gestarum dicit. L. Flaccus & C. Promptinus ad pontem Miluium à Cicero ne missi ad capiendos legatos. Collegæ. i. mecum consulti. Quod remouisset. i. particeps esse & conscius noluisse, cum tamen rei familiaris penuria laboraret, vt in Catil. asserit Salust. Cum se prætura abdicasset. i. alienum ab ea dixisset, & abijisset ab ea: tum .i. postmodum traderetur sic in custodia quasi nefas sit prætorem in custodia teneri: quod honestius dixit quam in carcere postulauerat. i. exegerat à principibus coniurationis, in M. Cæparium, cui erat indicatum. i. per indices demonstratum Apuliam esse attributam ad pastores sollicitandos. [In P. Furium] Qui vt opinor, is est, quem sine nomine Salust. Fesulanum appellauit, Cilonem, hoc quoque cognomen subtrahit Salust. Libertinum hominem, neque id quidem expressit Salust. Libertinum. i. libertinæ conditionis, cum ipsi aut parentes eius aliquando serui fuerint, aut serui fuerint. Productos. i. sollicitatos ad consensum. Mentis sanari. i. eos reduci in saniorum mentem, visis exemplis aliorum. Atque etiam supplicium vulgo dicitur processio & rogatio. Dicitur secundum Seruium quod apud Massilienses in supplicationibus supplicium sumebantur, à puero sacro. i. in quem omnia dira, quæ ciuitati prouentura essent imprecabantur. Meo nomine. i. auctoritate mea cum consul essem, nomine consulis fieri dicebantur omnia. Mihi togato. i. existenti in toga quia supplicatio non fiebat nisi in summo periculo belli, quod humanis opibus euitare posse negabatur, aliter deos frustra tentare sibi viderentur. Et his verbis quæ recitat, quæ ad suam gloriam faciunt, Urbem incendijs & singulis sua proprie attribuit. Conferatur. i. comparetur. Interfit. i. differat. Bene gesta. i. gubernata & administrata resp. Factum atque transactum est. i. penitus consummatum. [Nam P. Lentulus] .i. Publi. Lentulus, qui vt dictum est prætor erat: sed sicut apud nos quiuis hæreticus non solum Pontifex non est, sed ne Christianus quidem censendus, sic apud illos qui in patriam coniurauerat non modo magistratus non erat, sed ne cuius quidem censendus. [Abdicauit] .i. vltro abijt & se alienum dixit à magistratu, vt nos liberaremur ea religione. i.

metu duorum, quæ religio non fuerat Mario viro clarissimo, quem laudat aut vt compatriotam, (erat enim vterq; Arpinas) aut vt populi seu plebis defensorum, quo minus. i. vt non occideret. [Glauciam prætorem] .i. cū esset prætor, & de quo nihil erat decretum nominari, expresso nomine eius, sed duntaxat communitè in omnes fortes, vnde L. Florus in lib. lxx. C. Marius seditionis auctor qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat Metello aqua & igni interdixit. Nam Apuleius Saturninus trib. pl. C. Memmium candidatum consulatus petitorum, quem aduersarium actionibus suis timebat, iniremit. Quibus rebus concitato quam plurimum senatu in eius causam, & C. Marius homo mutabilis & varijs consilij ingenijq. qui semper secundum fortunam transierat cum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia prætore, alijs eiusdem furoris socijs bello quondam interfectus est. hæc ille, ubi hinc mors Saturnini, cuius prius meminit, & mors Glauciæ, cuius hic mentionem facit. Cetera manifestaria sunt. [Ad hanc diem] .i. ad hoc vsque tempus. Quo adfuit, aut quantum fuit in vrbe, aut quantum fuit in potestate mea, sed melius priori modo. [Leuissime] .i. minime grauius. Nam ad grauem virum non pertinet censere dimicandum esse tanto imperio cum tam futili homine aut leuissime. i. breuissime & citissime. Arque. i. simul, aut vacat atque. Idq. cum. i. cum ita sit, quod possumus consequi, coniectura. i. per coniecturam cognoscere, id. i. ita esse, videlicet quod deorum nutu omnia geserim, quod. i. quia gubernatio videtur vix potuisse consequi humanis consilijs & tanta mole rerum. i. id quod consecutus sum, tamen vero. i. multo magis manifestum est quod dii tulerunt. i. at tulerunt præsentem opem. i. auxilium sup. præsens, his temporibus. [Eos] .i. deos, oculis, quod mortali fas non est, vt illa. i. manifesta nihilominus præsentis deorum iudicia. Cauere. i. cauere vitanda prædicere. Percussas. i. attonitas & fulmine percussas. De pulsa. i. a loco pulsa. [Simulacra] .i. effigies ad similitudinem eorum factas. Et veterum hominum. i. præscorum Romanorum. Legumæra. i. tabulæ æreæ leges continentes, nam in æs incisæ erant. Ille. i. nouissimus aut optime meritis: Romulus, hoc est imago Romuli, quem. i. cuius simulacrum, inauratum. i. auro tectum, atque lactentem. i. trahentem lac & sugentem, & inhiantem vberibus lupinis, quia à Lupa dicitur nutritus, cum à Faustulo pastore inueniretur cum Remo. verum sunt qui vxorem Faustuli Lupam. i. meretricem fuisse dicant, nam & meretrix Lupa dicitur, vnde & lupanar, de quo vide Liuium in j. docet autem sculpturam illam fuisse artificiosam cum tam graphice gestum pueri laetentis exprimeret. Quia vero conditor vrbs deijciebatur. prænotabatur decidium vrbs, vt sequentia docent. [Contra atque] .i. contra quam, aut contra id quod antea erat, illud signum. i. si mulierum Iouis. [Illustrarentur] .i. illustrata & manifesta fierent, vt res in luce posita, operis tarditas. i. moles & difficultas, aut tarditas operis. i. operantium, quod non ante eum diem perfece- rint, quo coniuratio patefacta est. [Et enim cum diem respōsum] .i. ab haruspibus & ceteris prodigiorum interpretibus. i. vt sequitur, videlicet cædes, incendia, interitum & ip. comparari, & ea sup. comparari à perditis ciuibus quales sunt coniurati, quæ cū .i. respondebantur. Cognita. i. concepta, qui fierent. Verum etiam suscepta. i. vt fierent. [Non ita præsens] .i. non ita subitum ac fauorabile auxilium, videtur legendum interrogatiue, ita vt affirmationem poscat. Nam postea negabit sua id vnus opera factum, vt cum. i. q. ita occiderit vt cum coniurati, & indices eorum, vt legati Allobrogum & Vulturcius ducerentur hodierno die mane per forum in ædem. i. templum concordiæ. i. deq. signū statueretur. i. constitueretur eo ipso tempore. i. in puncto illius temporis, quo signo collato atque conuerso ad vos, & ad senatum, omnia vidistis patefacta, quia sicut in Catilinario visum est, Cicero iussit coniuratos præter Lentulum (quem cū prætor esset, ipse manutens in senatum perduxit) cum custodibus in ædem concordiæ venire, & aditocavit eo senatum. [Delubris] .i. in quibus sunt simulacra deorum. [Sumam] .i. assumam, vendicem, arrogem mihi nimium. vnde quod vulgo præsumere dicimus, aut præsumptuosum esse Latine dicemus sibi nimium sumere. Sumimus enim per nos cum nemo porrigat, accipimus a porrigente seu dante. Non sim ferendus. i. tolerandus, ille, ille, ad vementiam affectionis significandum geminat pronome, quod de præclaro & nobili dicit solet, vt Alexander ille magnus, indicia. i. reuelationem criminum per eos qui consilij erant. Jam illa enarrat omnia per quæ vero simile sit diuinitus potius quam humanitus patefactam esse coniurationem consilium. i. prouidentia, quæ videatur, & posse facere bellum quod ad finem Iugurthini late fatetur Sal. & etiam male. i. potius, quam pacem talem.

Quid vero, ut Galli homines ex ciuitate male pacata, quæ gens vna restat, quæ bellum reip. facere posse, & non nolle videatur, spem imperij, atque rerum amplissimarum vtro sibi à patricijs hominibus oblatam negligerent, vestram salutem suis opibus anteponebant, id non ne diuinitus factum esse putatis, presertim qui vos non pugnando, sed tacendo superare poterunt? Quamobrem Quirites, quoniam ad omnia puluina supplicatio decreta est, dies celebratores illos cum coniugibus, ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores Dijs immortalibus iusti habiti sunt, ac debiti, sed profecto iustiores nunquam. Erepti estis ex crudelissimo, ac miserrimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, me vno legato duce, & imperatore vicistis. Etenim recordamini Quirites, omnes ciuiles dissensiones, neque solam eas, quas audistis, sed has, quas vos meministis, & vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit, ex vrbe eiecit C. Marium custodem huius vrbes, multosq. fortes viros partem eiecit ex ciuitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis ex vrbe collegam suum expulit. Omnis hic locus aceruis corporum, & ciuium sanguine redundauit. Superauit postea Cinna cum Mario. Tum vero clarissimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. Vltus est huius victoriae crudelitatem postea Sylla: nec dici quidem opus est, quanta diminutione ciuium, & quanta calamitate reip. Dissensit M. Lepidus à clarissimo, & fortissimo viro Q. Catulo attulit non tam ipsius interitus reip. Iuctum quam ceterorum. Atque illæ dissensiones erant huiusmodi Quir. quæ non ad delendam, sed ad commutandam remp. pertinerent. Non illi nullam esse remp. sed in ea, quæ esset, se esse principes. neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac vrbe florere voluerunt.

S Y L. **V**T homines Galli Quibus insitum erat cum R. odiu. [Ex ciuitate male pacata] Allobrogum fuisse urbem quandam significat, ex qua Allobroges nominati sunt. Sal. quoque Allobrogum ciuitatem dicit. Allobrogum regnum tempore ij. belli Punici fuisse, T. Liuius lib. xxj. dicit, quorum multa ciuitates fuisse Sal. significat, sed vna erat præcipua, vnde appellabantur. [Male pacata] Q. Fabius, filius Fabij eius, qui Scipionis minoris frater in Fabiorum familiam adoptatus est, Allobrogos deuicit. inde Allobrogicus cognominatus est. Hi Romanorum imperium iniquo animo tolerabant, ideoq. nullo negotio non modo ad defectionem, sed ad belli cum R. gerendi societatem impelli poterant. [A patricijs] Coniuratis. [Ad omnia puluina] .i. templa. [Illis dies] Multorum dierum hanc supplicationem decretam significat. [L. Sylla P. Sulpicium oppressit] Belli Mithridatici prouincia L. Syllæ consuli sortitione obuenit C. Marius huius belli prouinciam sibi appetens, cū P. Sulpicio trib. pl. egit, vt ea sibi prouincia P. R. suffragijs decerneretur. Quo plures beneficio sibi suo obligatos Sulpicium haberet, legem ferre voluit, vt exules reuocarentur, vt noui ciues libertiniq. in tribus distribuarentur. Sylla, & Q. Pompeius Coss. id ne hac operam dant, multorum dierum iudicium educunt, quo minus legem ferri liceat. Sulpicium conducta multitudine armata, etiam in consules ferendæ legi aduersantes impetum facit. Ibi Pompeij Coss. filius, Syllæ gener occiditur. Sylla Capuam ad exercitum proficiscitur, apparere velle simulans ea quibus opus sit ad bellum Mithridaticum, exercitum Romam conuertit. Signis collatis cum Mario, & Sulpicio in vrbe pugnat. Vltimum Sulpicium de villa retractum occidit, Marius à Minturne sibus nauis publice accepta in Africam nauigat, auctores sunt T. Liuius lib. 77. & Appian. lib. Bellorum ciuilium j. [Custodem huius vrbes] Hoc dicit propter bellum Cimbricum à Mario confectum propter quam victoriam primo res ciuitatis alioqui, & inuidentes, ab eo conseruatam remp. fatebantur, vt ait T. Liuius

lib. 78. Quamuis C. Marius municipem suum Cic. semper laudare solitus sit, cum in eius munitionem incidit, ibi autem ideo laudat apud P. R. quia popularis Marius fuit. [Partim eiecit] Duodecim viros, in quibus Sulpicium, & Marius fuerunt, à senatu hostes patriæ iudicandos Sylla & Pomp. Coss. curauerunt. [Cn. Octavius Coss.] L. Corn. Sylla ad bellum Mithridaticum profecto, C. Corn. Cinna consul designatus perniciosas leges per vim ferre conatus est. Cn. Octavius collega eius aduersatur, cum in vrbe pugnat. Cinna victus fugit: Consulatu abdicatus, patriæ hostis iudicatur, alias vrbes ad defectionem sollicitat, seruos promissa libertate euocat. C. Marius ex Africa rediens cum Cinna se coniungit. Romam quaternis castris obsidet, quibus præsent Cinna ipse, C. Marius, Sertorius, & Cn. Carbo. Multis ex ciuibus ad eos deficientibus, in vrbem commeatu pene defectam recipiuntur. Eam clarissimorum virorum cædibus fixauerunt. Cn. Octavius Coss. multos senatores, multos ex equestri ordine, Q. Catulum, L. Merulum flaminem dialem, M. Ant. & C. Cæsar. oratores clarissimos, Crassos patrem, & filium, aliosq. innumerabiles aduersæ partis nobiles interfecerunt, vt T. Liuius lib. 79. & App. lib. j. scribunt. [Omnis hic locus] .i. comitium, vbi leges ferre Cinna conabatur, vbi pugnatum est. [Lumina ciuitatis] .i. viri clarissimi. [Vltus est huius victoriae] De Syllæ victoria, & crudelitate iisdem auctores, & Plutar. in vita L. Syllæ scripserunt amplissime. [Postea cum] .i. redijt à bello Mithridatico. [Quanta diminutione ciuium] Nam vrbe & vniuersam Italiam cædibus releuit, vt ait T. Liuius lib. 88. Ex equestri ordine duo millia, & sexcentos, senatores nonaginta, consulares quindecim occidit, vt ait Appianus. [Dissensit M. Lepidus] Mortuo Sylla de eius funere dissensio fuit inter M. Lepidum, & Q. Catulum consules, filium eius, quem à Cinna occisum diximus, primum de funere eius, deinde de actis eius rescindendis quæ aduersante Catulo Lepidus omnino rescindi volebat. Postquam abiuerunt consulatu, in campo Martio collatis signis pugnaverunt. Victus Lepidus, in Sardiniam fugit, ibique morbo interijt, vt ait Appian. lib. j. & T. Liuius lib. 90. Interitus ipsius Lepidi non tam attulit luctum reipub. quam interitus ceterorum.

O P I B V S .i. potentijs. Tacendo. s. de conituratione. Puluina pro templis, inquit, Seruius ponimus cum sint proprie Lectuli, qui templis sterni consueuerunt. Acron dicit esse lecticas, aut tabulata in quibus stabant numina. Etenim recordamini. Accumulat bonum suum ex malis aliarum dissensionum C. Marius custodem. s. contra Cimbricos, vt diximus. Caius Octavius. s. Cæsar, expulit collegam. s. Bibulum, vnde Suet. in vita eius de consulatu dicit lege Agraria promulgata Bibulum obnunciantem armis foro expulit, & ad arbitrium solum omnia administravit, vt nonnulli vrbano cum quid per iocū testandi gratia signarent, non Cæsare, & Bibulo, sed Cæsare, & Iulio consulibus actum scriberent. Aceruis. s. stragibus, Sanè aceruis auctore Valla est rerum minutarum, strages cadaverum stratorum. Aceruis autem dicitur quasi aggerus ex rebus aggelis, & accumulatis, nec est contra præscriptum Vallæ si etiam de corporibus dicuntur; quæ respectu maiorum minuta sunt, quia magnam, & paruum per comparationem dicuntur. [Cinna cum Mario superauit] .i. voti compos, ac victor euasit. Nam recepti in vrbe Cn. Octavius consulem occiderunt, & omnes aduersæ partis nobiles trucidarunt, inter quos erat M. Ant. vir eloquentissimus, & C. Cæsar, quorum capita in hostris posita sunt. Crassi filius ab equitibus hibræ interemptus est. Pater Crassus ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se tranxit, & cetera. Vide Florum in lib. 80. Liuij. M. Lepidus dissensit à collega suo Catulo.

ATque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla reip. quæsiuit, eiusmodi fuerunt, vt non reconciliatione concordia, sed internectione ciuium diiudicate sint. In hoc autem vno post hominum memoriam maximo crudelissimoq. bello, quale bellum nulla vnquam Barbaria cum sua gente gesit, quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilina, C. Cassio, Cethego constituta, vt omnes, q. salua vrbe salui esse possent, in hostium in numero ducerentur. Ita me gesi Quirites, vt omnes salui conseruaremini. Et cum hostes vestri tantum ciuium * superuicturum putassent, ^{super-} ^{fuerunt} ^{quan}

S Y L.

INter Partu pro n potest, vt illud ex A

quante
quante
ues in
rebus
lum in
stulo,
In an
menta
gnia
delect
quod
stra Q
teraru
tur: ea
fore, &
mei pr
ciues e
terra,
imper
earum
atque
ferunt,
subegi
querun
sta pro
Mente
ac nefa
mihi n
rites m
gnum
tuum
semper
qui neg
bunt. H
do null
bos vlt
tus dor
vnum
qua con
te vestr
Mihi q
posit a
neque
quidem
Quirite
tuear, a
da rep.
Deinde
eorum
su gest
est, ven
vestru
quam p
ri noct
vobis d
se posit

quod
om-
nes im-
pe' do-
metico
rum ho-
liu de-
palli à
vobis, se
in me
nu con-
tere-
cat,

quantum infinitæ cædi resitisset: tantum autem vrbis, quantum flamma obire non potuisset: & vrbem & ciues integros, incolumesque seruauit. Quibus pro tantis rebus Quir. nullum ego à vobis præmium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo, præterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, ornamenta omnia honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia condi, & collocari volo: nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique huiusmodi, quod etiam minus digni assequi possunt. Memoria vestra Quir. nostræ res alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inueterascent, & corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, & ad salutem vrbis, & ad memoriam consulatus mei propagatam: omni que tempore in hac rep. duos ciues extitisse, quorum alter finem vestri imperij, non terræ, sed cæli regionibus terminaret: alter eiusdem imperij domicilium, sedemque seruaret. Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna, atque conditio, quæ fuit illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum illis viuendum sit, quos vici, ac subegi. Illi hostes, aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrum est Quirites, si ceteris recta sua facta profunt, mihi mea nequando obsint, prouidere. Mentis enim hominum audacissimorum sceleratæ, ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego prouidi; ne mihi noceant, vestrum est prouidere. quanquam Quirites mihi quidem nihil iam ab istis noceri potest: magnum enim in vobis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in rep. dignitas, quæ me semper tacita defendit: magna vis est conscientiæ, quæ qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus Quirites, ut nō modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnis improbos vltro semper lacessamus: * quod si omnes impetus domesticorum hostium depulsus à vobis se in me vnum conuertit, vobis erit prouidendum Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerunt inuidiæ, periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod iam ad vitæ fructum possit acquiri: præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat ascendere. Illud profecto perficiam Quirites, ut ea, quæ gessi in consulatu meo priuatus tuear, atque ornem, ut si qua est inuidia in conseruanda rep. suscepta, lædat inuidos. mihi valeat ad gloriam. Deinde ita me in rep. tractabo, ut meminerim semper eorum quæ gesserim, curemque ut ea virtute non casu gesta videatur esse. Vos Quir. quoniam iam nox est, veneramini illum Iouem, custodem huius vrbis, ac vestrum; atque in vestra testa discedite, & ea quam periculum est depulsam, tamen æque ac priori nocte fecistis, custodij vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque in perpetua pace esse positus, prouidebo Quirites.

Inter necione) Internecio ab internecando appellata est. Particula inter in compositione auctiua est, adeo ut non pro mediocri significatione sit, sed qua maiorem habere nō potest, ut interfectus interceptus, auctor est Donatus, enarrans illud ex Andria, Daus interturbat omnia. Idem enarrans illum

verum ex Eunuchis, Quod nos capere oportet, hæc intercipit: Intercipit, inquit, proprie quasi totum capit. Plautus in Aulularia: Quæ sola inter bibere Corinthiensem fontem & Piræum potest. (Dijudicatæ). i. terminatæ. A causatum ciuiliū diffensione facta translatio est, quæ iudicium sententiæ terminantur. [Nulla vnquam barbaria]. i. nunquam vlli barbari. [Ducerentur]. i. existimarentur & haberentur. [Quantum infinitæ cædi resitisset]. i. reliquum fuisset facta cæde infinita. [Obire]. i. adire & attingere. [Nullum præmium virtutis]. i. nullum honorem, nullum magistratum, qui virtutis præmium ab Aristot. dicitur lib. Ethic. iij. qui idem libro maiorum Moralium ij. ex virtute gigni honorem dicit. Auctore Cic. lib. de oratore iij. sapiens virtuti honorem præmium petit. [Nullum insigne honoris]. i. nullum triumphum, quod præcipuum magistratus insigne est. Aedilitatis enim magnificentia quæsturæ fides, & præturæ diligentia & integritas, muniebant viam ad consulatum, qui magistratus erat amplissimus. Consulibus præcipue triumphus ob rem bene gestam decernebatur. Triumphare Romæ minoris non ducebatur, quam in Græcia Olympia vincere. Triumphus igitur erat amplissimum honoris insigne. [Nullum monumentum laudis postulo]. i. nullam statuam. Viris enim clarissimis, de rep. meritis optime, statuæ in rostris collocabantur. Græci hunc honorem habitum hominibus, in monumentis huiusmodi nonnulla deorum religione consecrari arbitrabantur, ut ait Cicero Actione in C. Verrem iij. Huiusmodi statuas iam à viris nonnullis vel clarissimis non fuisse optatas inuenio M. Cato maior multorum statuas cum videret positas: Malo, inquit, homines de me querant, cur statua Catoni posita non est, quam cur posita est. auctor est Plutarchus in Apophthegmatis. Eodem auctore, Agesilaus Lacedæmoniorum dux, cum Græci qui sunt in Asia, decreuissent ipsi statuas in clarissimis vrbibus ponere, ad eos scripsit ad hanc sententiā: Mei ne vna quidem sit imago, neque picta neque sculpta, neque conflata. Idem moriens amicos rogauit, ne vllam sibi mortuo ponerent statuam. Siquid, inquit præclate gessi, hoc meum monumentum erit, si minus, ne omnes quidem statuæ monumentum meum esse possunt. [Nihil mutum]. i. mille statuæ quæ mutæ sunt & tacitæ. [Minus digni]. i. indigni. [Sermonibus crescent] Cicero constans is animis fuit. Nam postea proconsul cum Asiam prouinciam summa iustitia, abstinentia, & clementia administrasset, ob hæc beneficia nullos honores sibi, nisi verborum ab Asiaticis decerni sinit, statuas prohibuit, ut lib. Epistoliarum ad Atticum vj. scribit. Agesilaus is cuius paulo ante mentionem feci, nullam imaginem suam passus est esse. Vnus vero Zenophontis libellus in eo rege laudando, facile omnes imagines hominum statuasque superauit, ut ait Cic. lib. Epist. Famil. v. [Inueterascent] Scriptorum monumenta quo sunt antiquiora eo minus in uidiæ sunt obnoxia, & auctoritate verustate acquirunt. [Extitisse]. i. emeruisse, & præter alios apparuisse. [Terminaret]. i. finiret & terminos poneret. [Vobis erit prouidendum] Nam nisi me defenderitis, nullus posthac pro salute communi perditorum hominum audaciæ se opponet. [Mihi quidem ipsi, &c.] Hoc prouidendum P. R. quod dicit Cic. id causa reip. dicit, non vitæ cupiditate. Satis enim se vixisse dicit, cum nullum honoris, & dignitatis gradum altiore possit ascendere. Consulari viro immaturam mortem accidere posse, in oratione proxima negat. Idem in lib. Tusculanarum disputationum primo: Nemo, inquit, parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfectio functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiua fuerunt, quæ vtinam potuissent obire. Nihil enim iam acquirebatur, cumulata erant officia vitæ. Hæc ille.

ASCENSIVS.

ATQVE illæ diffensiones) Ostendit minus periculosas fuisse diffensiones superiorum quam machinationes & coniurationes Catilinæ. non illi nullam. i. deletam. Internecione. i. interemptione ciuium. f. eorum qui succubuerunt. Post hominum memoriam. i. post illud tempus quod paruum homines viuentes memoria complecti possunt. Barbare. i. barbara natio quæcunque ea sit. [Tantum ciuium]. i. duntaxat tot ciues. [Infinitæ]. i. immensæ & maximæ, aut legendum est finitæ. f. per fatigationem occidentum. Huius diei memoriam eorum que fecisse ad vtilitatem reip. dicturus est eo die. [Condi.] Reponit, a condor eris. [Memoria vestra, bene vestra, quia actiue sumitur] Est autem ablatiuus. Litterarum monumentis, quia scribentur, ut sperat, quod etiam in epistolis à Marco Lucio insigni Hillo

R iij riogra

riographo postea postulavit. Vestrum est Quirites. i. ad vos per
tinet, ac si dicat vestrum est officium, dependet autem a superio
ri sic. Sed quoniam non est eadem fortuna atque conditio ear
rum rerum quas ego gessi, quæ est sup. illorum qui gesserunt
externa bella &c. [Sua]. i. debita præmia. [Prouidi]. i. prouide
caui. Nocerè, impersonaliter dicitur, & datur impersonali abla
tius in nominatiuum resolutibilis indicabunt. i. proident, aut iud
dicabunt, iudice quo se nemo nocens absoluitur, ut est apud Iu
uen. Is. i. talis animus. Lacesamus. i. prouocemus petentes &
& lacescentes eos, post hac. i. deinceps qui se pro salute vitam &c.
q. d. alij à me exemplum sumpturi sunt, & id callide, quo ad sui
conseruationem attentos faciat. [Quidquam altius]. i. maioris

dignitatis, quo. i. ad quod. [Priuatus]. i. cum abiuro consula
tu. Id quoque prudenter, q. d. ita viam in consulari ut non sit
mihi opus ad tutandum me consulari potestate, cum etiam pri
uatus acta per me defendere possem. [Ladat inuidos] Qui mor
dere ac iute reprehendere nequeant. [Mihì valeat] Ad glo
riam, cum inuidiam gloria & bene actorum ratione superauero.
[Virtute]. i. formidine & prudenti consilio. [Veneramini].
.i. honorate salutatione, aut precibus. Custodem vestrum.
Passim contra præscripta Vallæ, vestrum & meum passiuè acci
piuntur, nisi sit quædam possessio, custodem vestrum. i. quem
habetis custodem vestri. [Prouidebo]. i. bello contra Catili
nam petagendo.

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

In Inue

P
varum
decern
multi
dos, ac
queba
tia de
Ea co
libero
losam
ut vi
nes &
quod o
dicam
quam
si Vlla
L. Pan
lium s
Ea est

M

sed can
obliti f
mihi si
cerbita
ferram
modo
lusque
forum
pus co

In Inuectiuam M. T. Ciceronis quartam, in L. Catilinam,
Argumentum.

POSTRIDIE quam deprehensi coniurati, indicati, confessi, & in custodias liberis traditi sunt, legatis Allobrogum Titos, Vulturcio ex senatus decreto premia data sunt amplissima. Huius diei postridie cum sentiret Cicero operarum manus comparari ad eripiendos vi e custodijs coniuratos, habuit senatum in curia ut de coniuratorum pena senatus decerneret. D. Syllanus Cos. designatus, primus sententiam rogatus, eos ultimo supplicio afficiendos censuit. Eius sententiam multi secuti sunt. Postea C. Caesar censuit eos publicatis bonis per municipia dissipandos, inq. publicas custodias tradendos, denunciatis poenis ijs qui eximerent, vel qui ut renouarentur ad senatum referrent. Hanc Caesaris sententiam multi sequebantur, pluresq. secuturi videbantur propterea quod minorem Ciceroni inuidiam coniuratorum pena ex hac sententia decreta, constatura esse videbatur. Cicero, ne in hanc sententiam reliqui omnes concederent, utq. sua vox officio fun-
Et a consulari videretur hanc orationem in senatu habuit, Hortatur senatores, ut cogitent magis de suo, de coniugum & liberorum periculo, quam ipsius Ciceronis. Caesaris sententiam vere popularem esse dicit, eam laudat, eam sibi minus periculosam fatetur. Sed hortatur senatores ut Syllani potius quam Caesaris sententia sequatur. Nec verendum ijs esse ostendit, ut videantur crudeles, si deprehensos coniuratos, ultimo afficiant supplicio, sed potius verendum, ne si in coniuratos lenes & clementes sint, in patriam crudeles esse videantur. Sibi esse satis praesidij ad ea transigenda que statuerint dicit, quod omnes omnium ordinum homines ad imperium retinendum studio se consentiant. Hortantur ut provideant, ut eam dicant sententiam, ne similis vnquam fieri possit coniuratio. Tantam multitudinem inimicorum sibi videt susceptam, quam multi sunt coniurati. Sed eos contemnit, eos nunquam metuet, dum apud P. R. erit consulatus sui memoria. Ab ijs si vlla vis afferatur, iniquo animo se moriturum negat, quod moriendum omnibus sit quod inter laudes Africanorum, L. Pauli C. Marci, & Cn. Pompeij aliquid loci gloriae suae fore speret. Sed si ea vis afferatur, paruum suum filium M. Tullium senatui commendat. Ut fortiter decernant, postula, quae decreuerint, effecturum se pollicetur. Oratio deliberativa est. Ea est habita vi. Idus Decemb. Anno ab Vrbe condita 700. anno. Ea enim anno Ciceronem fuisse Cos. Plin. scribit.

M. T. CICERONIS
IN L. CATILINAM,
ORATIO IIII.

VIDEO P. C. in me omnium vestrum ora: atque oculos esse conuersos: video vos non solum de vestro ac reipub. verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis & grata in dolore vestra erga me voluntas:

sed eam per deos immortales queso deponite: atque obliti salutis meae de vobis ac liberis vestris cogitare. mihi si haec conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores, cruciatusque perferrem: ferram non solum fortiter: sed etiam libenter: dummodo meis laboris vobis, P. Q. R. P. C. dignitas salusque pariatur. Ego sum ille consul P. C. cui non forum, in quo omnis aequitas continetur; non campus consularibus auspicijs consecratus: non curia,

summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus: non denique haec sedes honoris, sella curulis vnquam vacua mortis periculo atque insidijs fuit. Ego multa tacui, multa pertuli: multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanau. Nunc si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos P. C. Quirites ex caeda misera, coniuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam, omniumque nostrum ex foedisissima flamma, totam Italiam ex bello & vastitate eriperem, quaecunque mihi vni proponetur fortuna subeat. Etenim si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem reip. fore putauit, cur ego non later meum consulatum ad salutem reip. prope fatalem extitisse? Quare P. C. consulite vobis, prospicite patriae, conseruate vos, coniuges, liberos, fortunasque vestras, P. R. nomen, salutemque defendite: mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnes deos, qui huic vrbi praesident, pro eo mihi ac mereor, relatores gratiam esse. Deinde si quid obtigerit, aequo animo, paratoque moriar. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, neque misera sapienti.

IN INVECTIVAM M. T. C. QUARTAM,
in L. Catilinam, ad Quirites, Francisci Syluij
Ambiani commentarius.

VIDEO P. C.) Multi senatores Cas. sententiam, quae exilio coniuratos multabat, in rem Cic. esse putabant, quod hac coniuratorum pena minus inuidiae subiret Cicero. ideoque hanc Cas. sententiam sequebatur. Eos igitur senatores hortatur Cicero, ut periculum suum, & coniugum, & liberorum metuant, magis quam ipsius Ciceronis. [Ora.] Id est vultus. [Etiam, si] i.

si).i. quamuis. [In malis]. i. periculis. [Eam deponite] Deponere multis in rebus Cic. dicit. vt pro L. Muræna, deponere studium & fauorem Pro eodem, deponere labores lib. Epist. Fam. iij. de ponere curas & dolores lib. de Off. deponere molestias, oratione in Rul. ad Quir. act. j. deponere inuidiam, oratione post reditum in senatu, deponere odia, de prouincijs consularibus, de ponere inimicitias, pro Cn. Planco, deponere simultates, pro Milone, deponere timorem, pro M. Cælio, deponere memoriã pro obliuisci, & pro P. Sylla, deponere ex memoria, in eadem re dicit. [Data esse fato, aut deorum numine] Donatus expones illud Terent. ex Eun. Est isthuc datum profecto, vt grata sint que facio omnia. Datum, inquit. i. fato decretoq. concessum. Virg. Non dabitur regnis esto prohibere latinis. [Non forum] Significat autem aliquid periculi sibi intentatum esse à Catil. in foro iudiciali. [Non campus Martius] Cum. s. magnam illam loricam accipere coactus est, vt diximus in oratione j. [Non curia] Cum Catilina Ciceroni minatus, duo corpora reip. esse dixit, quorum alterum caput haberet, sed ægrum, alterum sine capite, sed potens & validum, cui se ipse caput adiungeret. Id ænigma extimuit Cicero, vt ait Plut. in vita Cic. [Summum auxilium] auct. Cicero, lib. de Offic. ij. cum imperium Populi Rom. beneficij tenebatur, regum, populorum, nationum portus erat & per fugium senatus. [Non domus] Ad quam missi sunt duo equestes, qui Ciceronem tanquam salutatum venientes, in lecto interticerent, vt ante dictum est. [Commune per fugium] Negat Cic. in orat. pro Dom. sua, quidquam sanctius, quidquam omni religione munitius, quam sit domus vniuscuiusque ciuium: Hic, inquit, ara sunt, hæc, foci hic alij penates, hic sacra religionis ceremonie continentur, hoc per fugium, ita sanctum est omnibus, vt inde arripi neminem fas sit auctore Plut. in vita Gracchorum, apud R. veteres ne in capitali quidem causa reum domi licebat facere, sed ante domum consistens præco, tuba citabat. [Commune per fugium] Non refugium Cic. solet dicere. Confugere tamen Per fugium, nõ per fugere in hac re dicimus. Vnde confugiebam dixerunt Latini veteres. [Hunc exitum consulas mei, &c.] i. talem finem. Septimo id. Decemb. vt iam dixi, habita hæc oratio est. Calend. autem Ian. designati consules, de more inituri erant magistratum. [Vt vos P. Q. R.] Per partes commouendi causa enumerat, quod in genere dicere potuisset. [A vatibus fatale] i. ab Aruspibus, & à fati Sibyllinis. [Nomen suum] i. Corn. [Mihî parcere] i. mei misereri, vt in lib. Aen. j. Parce pio generi, & propius res aspice nostras. Inde parcere, pro ignoscere factum est. Quorum enim miseremur, ijs ignoscimus. [Relaturos gratiam esse] Deum hominibus referre gratiam dicimus tum, cum pro egregio aliquo facinore ad tutandam religionem suscepto, vel pro ædificato templo, vel pro vita honeste acta, aut ab impendente malo seruauit, aut felicem aliquam fortunam assequitur. Vt habere gratiam Deo dicimus, pro eo quod est Deo agere gratias. [Si quid obtigerit, æquo animo, &c.] i. si mihi mors subeunda sit. Obtingere mala tantum dicimus, vt Don. significat, enarrans illud Terent. ex Phor. Præter spem atque incredibile hoc mihi obtigit, ita sum iratus, animum, vt nequeam ad cogitandum instituere. Idem in Andr. Terent. contingere dicit id quod vix euenit. [Neque n. turpis mors forti viro] Turpis mors ea est, quam quis formidat. Ea viro forti contingere non potest, cum fortitudo, auctore Cic. de Off. sit, mortis dolorisq. contemptio. Grauis, non turpis legit hoc loco Quint. lib. vj. [Nec immatura consulari] Vltima vite expetenda est, vt virtute ad gloriam nobis muniamus viam. hanc qui assecutus est, satis diu vixit. Hanc affert consularis, qui honos amplissimus est. Ideoq. Cic. in orat. superiora, in gloria virtutis negabat se quidquam videre altius, quo sibi liberet ascensere. [Immatura] i. nimium cito adueniens. Vt immatura poma dicimus, quæ nondum matura ex arbore decerpuntur, ita immatura mors ea est. quæ ante extremam senectutem accidit. Auctore Cic. in lib. de senect. vt poma ex arboribus, si eruda sunt, vt euellantur, si matura & coacta decidunt, sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. [Nec misera sapienti] Ea est disputatio lib. Tusc. quæst. j.

IN INVECTIVAM QVARTAM
M. T. C. Iodoci Badij Ascensij
Commentaria.

V Ideo P. C. in me, &c.) Hac concione animat Cicero Populum R. in Catilinam seq. in illius fauorem insinuat vt-

cunque res eueniret. Vitur autem in principio callida sumptio ne qua se magnipendi asserit, vt ceteris maior adhibeatur fides. omnium vestrum, nequaquam dicere liceat vestrorum, nisi sit feruorum aut familiarium, quod non procederet. [Illud] i. vestrum ac reip. periculum. [Iocunda] i. ad voluptatem, & grata i. utilitate. [Sed eam] i. voluntatem bonam, aut beneuolentiã in me accepistis. [De bonis] i. vestris. i. fortunis, nam si de viris intellexerit se non excluderet. [Mihî quidem] q. d. quidquid alij sentiant ita mihi visum est. [Hæc conditio] i. oblatio. [Ille consul] Ille emphasim habet. [Forum] i. iudiciale non campus. i. Martius vbi fiebant comitia. i. coitiones populi ad magistratus innouandos. [Non curia] i. senatorum, vbi tangit tria in quibus orare solebant. [Forum ad iudices] Campum, seu concionem ad Quirites, & curiam ad patres conscriptos, seu senatorum, quorum confessus etiam senatus dicebatur. Curia appositione summum auxilium, quia inde omnibus petere licebat, vn de non imperium, sed præsidium orbis dici meruit. [Non domus] i. priuata, commune per fugium. s. sua sui que. Non lectus ad quietem datus. s. à deo, natura, & moribus. Adeo, quia somnus est donum deorum, vt Aen. ij. Tempus erat quo prima res mortalibus ægris Incipit, & dono diuum gratissimo serpit. A natura quæ post laborem requiem quærit, & à moribus approbata, quia sibi tuti esse possent maxime in lecto tutos esse communi consensu semper placuit. Hæc sedes honoris, hoc est cathedra in qua honoribus affecti sedent. Non sella curulis quæ summis magistratibus debetur, quibus permissum erat in lectica, & sella curuli circunuectari humeris feruorum. Vnquam vicia periculis mortis, non solum naturalis contra quam nullus locus satis tutus esse potest, sed etiam violentæ, hoc est necis à qua ob reuerentiam loci interdum merito abstineant. Nunc hunc exitum, &c. Item commemorat beneficia sua in P. R. & temp. [Quæcunque fortuna] q. d. acerbissima, subeatur. s. à me i. libenter perpetiar dum tantum boni perfecerim. [Prope fatalem] i. deorum fato ac præscripto concessum. consulite vobis. i. saluti vestræ, consilio prospicite. Nam primum deo sperare, &c. id dicit religiose, vnde & illud Aen. ix. Pulcherrima primum dij moresq. dabunt vestri. [Ac] i. quemadmodum obtigerit. i. præter spem eueniret.

Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris charissimi, atque amantissimis præsentis mœore non mouear, horumque omnium lacrymis, à quibus me circunfessum videtis: nec non meam mentem domum sepe reuocat examinata vxor, & abiecta metu filia, & paruulus filius qui mihi videtur amplecti rempub. tantam obsidem consularis mei, neque ille qui expectans huius exitum diei adstat in conspectu meo gener. Moueor his rebus omnibus, sed in eam partem vt salui sint nobiscum omnes, etiam si vis aliqua me oppresserit, potius, quam & illi, & nos vna reipub. peste pereamus. Quare P. C. incumbite ad salutem reipub. circumspecte omnes procellas: quæ impendent, nisi prouidetis. non T. Gracchus, qui iterum trib. plebs fieri voluit: non C. Gracchus, qui Agrarios concitare conatus est: non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestræ seueritatis iudicium adducitur. Sed tenentur illi, qui ad vrbis incendium, ad vestrum omnium cædem ad Catilinam accipiendum Romæ restiterunt: tenentur literæ, signa, manus, denique vniuscuiusque confessio: sollicitantur Allobroges, seruitia excitantur, Catilina accersitur. Id est initum consilium: vt interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reip. nomen, atque ad lamentandam tanti imperij calamitatem relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt: rei confessi sunt. vos multis indicijs iudicauistis. Primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, & mea virtute, atque diligentia perditorum hominum patefactam esse coniurationem decreuistis. Deinde, quod

P. Len
quod
diam
ne sup
tus an
mia le
ampli
culto
bis d
nos P.
tis, &
confu
ua qua
debam
ration
est, qu
tia, ita
cinus a
tis affi
femin
liam,
pens m
stentan
que rat
deo du
censet
tandos
uet, ce
plectit
magnit
qui no
delere
tempo
tere, at
hac rep
morte
constit
aut mis
quam i
Vincul
nam ne
dispert
si impe
tamen,
periam
non pu
uem po
rit: hor
hominu
quos co
leuare p
in miser
bet. Vi
si eripu
omnes i
vita for
modi qu
esse volu
tis non
P. C. ego
tentiam

P. Lentulum, ut se abdicaret prætura coëgisset. Tum quòd eum, & ceteros, de quibus indicauistis, in custodiam dandos, censuistis, maximeque quòd meo nomine supplicationem decreuistis, qui honos togato habitus ante me est nemini. Postremo hesternò die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quæ sunt omnia eiusmodi, ut ij, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine dubitatione a vobis damnati esse videantur. Sed ego institui referre ad nos P. C. tanquam integrum, & de facto quid iudicetis, & de pœna quid censeatis. Illa prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in rep. versari furorem, & noua quædam misceri, & concitari mala iam pridem videbam. Sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniu rationem à ciuibus nunquam putavi. Nunc quidquid est, quocumque vestra mentes inclinant, atque sententia, itatuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis, latius opinione diffeminatum est hoc malum, manauit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, & obscure serpens multa iam prouincias occupauit, id opprimi sustentando, ac prolatando, nullo pacto potest, quacumque ratione placet, celeriter vobis iudicandum est. Video duas adhuc esse sententias, vnam D. Syllani, qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse mutandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam remouet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Vterque & pro sui dignitate, & pro rerum magnitudine in summa seueritate veretur alter eos, qui nos omnes, qui P. R. vita priuare conati sunt, qui delere imperium, qui P. R. nomen extinguere, puncto temporis, frui vita, & communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus pœnæ sepe in improbos ciues in hac repub. esse viurpatum recordatur. Alter intelligit mortem à dijs immortalibus non esse supplicij causa constitutam: sed aut necessitatem naturæ, aut laborum, aut miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes nūquam inuiti, fortes etiam sepe libenter appetiuerunt. Vincula vero & ea sempiterna certe ad lingulem pœnam nefarij sceleris inuenta sunt. Itaque municipijs dispersi iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem si rogare. decernatur tamen, si placet. ego enim suspiciam, & ut spero, reperiā, qui id quod salutis omnium causa statueritis, non putet esse suæ dignitatis recusare. Adiungit grauem pœnam municipibus, si quis eorum vincula rupe rit: horribiles custodias circumdat: & digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum pœnam quos condemnat, aut per senatum, aut per populum leuare possit. Eripit etiam spem, quæ sola hominem in miserijs consolari solet: bona præterea publicari iubet. Vitam solam relinquit nefarijs hominibus, quam si eripuisset, multas vno dolore animi, ac corporis, & omnes scelerum pœnas ademisset. Itaque, ut aliqua in vita formido improbis esset posita apud inferos eiusmodi quædam illi antiqui supplicia impijs constituta esse voluerunt; quòd videlicet intelligebant, his remotis non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc P. C. ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc in rep. viam, quæ po-

pularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore, & monitore huiusce sententiæ mihi populares impetus pertimescendi; sin illam alteram secuti eritis, nescio an amplius mihi negocij contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes vtilitas reip. vèdicat. Habemus enim etiam à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas postulabat, & maiorum eius amplitudo; sententiam tanquam obsidem perpetuam in rep. voluntatis: intellectum est, quid interest inter lenitatem cõcionatorum, & animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet ciuium Rom. sententiam ferat. Is & nudius tertius in custodiam ciues Rom. Cethegum, & P. Lentulum dedit; & supplicationem mihi decreuit, & indices hesternò die maximis præmijs affecit. Iam hoc nemini dubiū est, qui reo custodiam, quæsitore gratulationem, indici præmium decreuit, quid de tota re, & causa iudicarit. At vero C. Cæsar intelligit legem Semproniam esse de ciuibus Rom. constitutam: qui autem in rep. sit hostis, cum ciuem esse nullo modo posse. Denique ipsum latorem regis Sempronie iussu populi pœnas reip. depēdisse. Idem & ipsum largitorem Lentulum & prodigum non putat: cum de perniciæ reip. & exitio huius vrbis tam acerbe, tamq. crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus, atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aternis tenebris, vinculisq. mandare: & sancit in posterum, ne quis huius supplicio leuando: se iactare, & in perniciæ reip. post hac popularis esse possit. Adiungit etiam publicationem bonorum: ut omnes animi cruciatus, & corporis etiam egestas, ac mendacitas consequatur. Quamobrem siue hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem populo R. charum atque iucundum: siue Syllani sententiam sequi malueritis: facile me atque vos à crudelitatis vituperatione defendetis, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. quamquam P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate puniendæ crudelitas?

M Oerore non moueat) Plut. auct. M. Cic. Q. Frater, & S Y L.
P. Nigidius ad coniatorum pœnam accenderunt.
[Nec vxor) Terentia non reuocat. [Filia) Tullia. [Par
uulus filius) M. Cic. [Gener) Cic. tres generos suos dicit. Vnum
lib. Epit. Eam. j. Crassipedem, alterum in lib. ij. Dolabellam.
Tertium in 13. lib. Cn. Pisonem, cuius sæpe meminit in oratio
nibus Cic. [Nobiscum omnes etiam si vis, &c.) i. mecum, cum
vxore, cum liberis. [Potius, & illi, & nos) Mihi legendum vide
tur. Non potiusquam. [Iterum tribunus plebis) Cum fieri vel
let T. Gracchus, à Scip. Nasica occisus est, ut ait T. Liu. lib. lvij.
Gracchorum, & Saturnini trib. seditiones fuerunt grauissimæ,
sed nulla ex parte conferendæ cum hac coniuratione. De his, in
quit, iudicaturi non estis, sed de manifestis coniuratis. [L. Satur
ninus) Is trib. pl. C. Memmii candidatum consulatus petito
rem maximum, quem aduersarium actionibus suis metuebat,
interemit, ut ait T. Liu. lib. lxxix. [Restiterunt Romæ) i. reman
serunt. i. qui Catilinam secuti non sunt. [Solicitantur Allobro
ges) Literis datis à coniuratis ad Allobrogum senatum. [Serui
tia) i. serui, ut apud Vailam est. Seruorum auxilia, uti sibi Catili
na adiungeret, scripsit Lent. ut ex literarum exemplo oratione
superiore Cic. recitauit. [Hesternò die) Salut. dicit præmia Allo
brogibus Titoq. Vulturcio decreta esse, eo ipso die quo indica
ta coniuratio est. Id factum postero die Cic. dicit. [Damnari es
se videantur) Salustio auctore, senatus frequens hos conjuratos
iudicauerat contra rep. fecisse. [Tanquam ire) i. tanquam si
nihil iudicassetis, ideoque vobis integrum sit, quam velitis ferre
senten

sententiam. [Inclinant] Se. f. vel inclinatur. vt. Nox humida celo precipitat. [Quocunq;] Siue ad liberandum coniuratos, siue ad damnandum. [Statuendū vobis ante noctem est] nam sciebat Cic. à liberis & clientibus Lentuli opifices & seruos ad eum vi eripiendum sollicitari à Cethego per nuncios familiam atque liberos in audaciam orari, vt impetu facto ad se proxima nocte irrumperet. [Huic] Facinori. [Affines esse] affinis pro consilio, datio sapis iungitur. vt pro A. Cluent. Duos solos vido auctoritate censorum affines ei turpitudini iudicari. & pro P. Sylla. Circumspicite paulisper mentibus vestris, vt alia omitramus, hosce ipsos homines, qui affines sceleri fuerunt. Affines suspicionis ab eodem in eadem oratione dicuntur, de quibus habetur suspicio. Vbi neque homines fuisse putantur, huius affines suspensiones. [Transcendit Alpes] Ad Allobroges. [Sustentando] .i. patiēdo. [Ac prolatando] .i. differendo. Quacunque ratione. siue liberetis, siue damnetis. [Video duas adhuc] Non quod hi duo soli deliberauerint, sed hæc duæ solæ hucusque dicuntur sententiae sunt, qui non consentiant inter se, quarum in aliâ alij iuerunt. Sed Neronem ante Cæsarem dixisse sententiam: Appian. lib. ij. ser. qui coniuratos censuit custodiendos, q̄ Catilina superatus esset, vt rem diligentius certiusq̄. inquirerent atque animaduertent. [Mortis pœnam remouet] .i. censet mulctandos non esse. [Communi spiritu] .i. aëre, qui communis omnibus est, ciuibus iuxta & externis, seruis & liberis, omnes. n. spirant. [Vsurpatum] .i. vitarum nam ab vsu usurpare Non. Marcellus inclinat. [In improbos] M. Manium, Sp. Melium, Sp. Cassium, Gracchos, L. Saturninum. Alter intelligit mortem C. Cæs. sententia per scripta à Salustio est, illinc assumas quæ ad hunc locum pertineant. Atque haud scio, an ea ipsa sit oratio, quam habuit Cæsar. Scribit enim Plut. in vita Catonis vt cum de coniuratorum pœna ageretur, à Cicer. celerrimos quosdam scriptos dispositos, qui signis quibusdam & notis breuib; multarum literarum vim habentibus dicta omnia colligerent vt de factum initium & notarium eorum, qui in foro iudiciali scribant quem celerrime. A quibus postea acceptam breuē Cic. defensionem Mil. Aconius pœd. auct. est. Sed solam Cat. oratio nem, vt ait seruaram ferunt. Mihi non videtur, cur Catonis potius quam Cæs. aliorumq̄. seruata sententia sit, cum Cic. ipse in oratione pro P. Sylla dicat, cum de coniurationis indicio superiore senatu ageretur, constitutos à se senatos summa virtute, memoria, scientia, consuetudine, & celeritate scribendi facillime quæ dicerentur, qui omnium iudicium dicta, interrogata, re sponsa perscriberent. Id indicium in tabulas publicas relatum, ab omnibus libris idem describi iussit, peruulgauit, ediditq̄. P. R. toti Italia, atque in omnes prouincias diuise, vt eius indicij nemo ignarus esset. Idem de senatorum sententia factum arbitror. Sed contra mouet me vt non credam illam Cæs. orationem esse, primum, quod è rep. visum non sit illam orationem feruari, & Catonis solius seruata, cuius ex sententia in coniuratos animaduersum est. Deinde, quod aliqua hic Cic. dicit, quæ non sunt in oratione Cæs. [Aut necessitatem nature] Cum quis morbo vel extrema senectute, moritur tunc enim vitam natura producere non potest Cic. de senectute senum mortem nature necessitate afferri dicit. [Aut laborum & miseriarum] Cum quis mortem sibi consciscit. [Nunquam inuiti] Quod eam miseriam nunquam putarent. [Libenter] Cum sibi mortem consciscerent. [Vincula sempiterna] Pro carcere, vt vulgo loquuntur perpetuo dicit. [Iniquitatem] Nam iniquum est municipibus imperare, vt coniuratos in custodias suas accipiant, id rogando impetrare facile non est. [Decernatur] vt in municipia disperantur. [Ego enim suscipiam] Nam in quæ municipia Cic. pla ceter C. Cæs. deliberabat. [Siquis eorum] Municipum. sid in Cæs. oratione non est. [Vincula] .i. carcerem. [Horribiles custodias] .i. carceres horridos. [Sancit] .i. nequis, &c. [Quos condemnat] Sua sententia. [Aut per senatum] Censet Cæsar, ne quis de coniuratis his postea ad senatum referat, ne ue cum populo agat. Qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra rep. & salutem omnium fecisse. [Etipit spem] Vincula sempiterna censendo, rumpendi vincula, & ad senatum referendi, & cum populo agendi potestatem adimendo. [Quam si eripuisset] .i. si morte mulctandos censuisset. [Vno dolore animi, & corporis] .i. sustinendo mortem. Significat autem, vt corporis, ita animi sensum extremum in morte esse; hoc est, vna cum corpore animam interire. In qua sententia erat, qui ultra mortem vllum cure, aut gaudio locum esse negat. Id igitur Cic. dicit, quia Cæs. sententiam refert. Nam multis in libris Cic. animam immortalem esse contendit. vt in j. Tusc. in Lxij, in Cat. Maiore, in

lib. de rep. vj. [Multas omnes scelerum pœnas] .i. cruciatum conscientiae. De huiusmodi conscientiae vexatione Cic. in Parad. Te, inquit, conscientiae stimulant maleficiorum tuorum, te metus examinant iudiciorum atque legum. Quocunque aspexisti, vt furia, sic tua tibi occurrunt iniuria, quæ te respirare non sinunt. Qui tamen satis opibus hominum septi esse, & muniti videntur. at idem ait lib. de Fin. j. deorum tamen numen horrent, easq̄. ipsas sollicitudines, quibus eorum animi noctes diesq̄. exceduntur, à dijs immortalibus supplicij causa importari putant. Macrobius in expositione Somnij Scipionis, per Titij supplicium, cuius iecur vultures duo vicissim sibi succedentes continuo excedunt, male conscientiae tormenta significari dicit. Cic. pro Sext. Rosc. Nolite, inquit, putare quemadmodum in fabulis sæpenumero videtis, eos qui aliquid impie scelerateq̄. commiserunt, agitari & petterituri furiarum tædis ardentibus. Sua quæque, fraus, & suus terror maxime vexat, suum quæque scelus agitat, amentiaq̄. afficit, suæ malæ cogitationes conscientiaque animi terrent. [Apud inferos] Inferos negat esse Cic. quemadmodum facit pro A. Cluent. & in Tusc. quæst. j. [Hoc Cæs.] Auctore hu iusce sententiae, quem secuti sitis. [Impetus populares] .i. populi. [Illam alteram] Syllam. [An amplius] Quam si secuti sitis sententiam Cæs. [Negocij] .i. molestiae, & periculi reip. [Vtilitas vendicat] Vendicat rem is, qui eam in iudicio suam allerit. Vtilitas periculorum meorum rationes sibi vendicat. i. suas esse affirmat. Illa igitur sententia est, cum resp. mihi se ipsa P. R. suffragijs commisit, cum. f. Cos. factus sum, ea lege se commisit vt nullum periculum defugerem causa vtilitatis eius. [Et maiorum eius ampliat] Quorum voluntas in rep. semper bona fuit. Magna tum erat Cic. cum Cæs. amicitia, quæ multo etiam postea perseuerauit. [Tanquam obsidem] Cæsar hæc deliberatione vere popularis visus est, non furiose. Hanc sententiam, cum suâ in rep. voluntatem testatus est, velut obsidem tradidit. Hoc ideo videtur Cic. dicere, quod multi de C. Cæs. male sentient, alij quod faueret coniuratis, alij quod hac leuiore coniuratione pœna sibi fieri aditum ad vrbis dominatam putaret. [Non neminem] .i. aliquem Is qui fuerit, ignotum est. [Quæstori mihi] Qui maleficium quæsi. [Gratulationem] .i. supplicationem, qua dijs gratulabantur, i. gratias agebant, de quo est apud Val lam lib. v. [Legem Semproniam] Lex Semproniana à C. Sempronio Graccho lata, cauebat, ne iniussu P. R. cuius R. morte mulctaretur, vt ante dixi, neque in magistratu, si quis contra fecisset, animaduersio foret. [At vero C. Cæsar] Id ad aduersario obijci possit Cic. [Qui aurem] Id purgat Cic. [Ipsam latorum legis] C. Gracchum. [Iussu populi] Ab historia fide hic videtur Cic. discedere nam auct. T. Liu. lib. lxx. cum C. Grac. scitioso tribunatu acto Auenticum cum armata multitudine occupasset L. Opim. Cos. ex S. C. populum ad arma vocauit. Tū Grac. pulsus interemptusq̄. est. Quamuis enim populus consulem secutus sit, eius tamen populi iussu. i. suffragio, Grac. interemptus non est. Nam vt senatus censet, ita populus iubet. [Aeternis tenebris vinculisque mandare] .i. in sempiternum carcerem tradere.

N A M neque sententiose omnia) Ille gener. s. futurus. [Qua re] Quamobrem. [Incumbite ad salutem] Valla negat incumbere recipere accusatum cum præpositione in re non pertinere ad animum, quæ hic non facile perspicitur. Incumbite. i. annitmini. [Circumspicite] .i. animaduertite diligenter, aut adnorate circumquaque, omnes procillas. i. turbulentas commotiones in rep. quæ impendent. i. imminet casura propediem in caput rei pub. nisi. i. si non prouideritis. Tyb. Gracchus, qui occisus est, q̄ tribunatum violenter sibi continuare voluit. Non Caius frater eius. f. Tyb. Gracchi. de vtrisque autem diximus alibi q̄ agrorum pettores per legem agrariam, quæ erat de agris communiter condituendis quæ sæpe, sed nunquam sine pernicie mota est. Non L. Saturninus, de quo Florus in lib. lxx. Liu. j. Apuleius, Saturninus trib. pl. C. Memmum candidatum consulatus pettorem maximum, quem aduersarium actionibus suis timebat interemit. Quia vero Gracchi, & Saturninus pro factione plebis occisi videntur, dicit Lentulum, & Cethegum non esse tales, sed communes tam plebeiorum quam patriciorum hostes. Tenentur duo. f. Lentulus, & Cethegus, qui principes erant, aut quia plures erant non legeretur duo, sed dico, veruntamen Cic. non dico, sed inquam dixisset, & ad imminuendam seueritatem sententiae duorum tantum meminit. Sollicitantur non tantum legati, sed & alij, qui in patria erant, quod ad terrorem dicit licet incertum sit. Nam de ijs, qui Romæ erant post indicium, certum est, q̄ nō sint amplius sollicitati. [Seruitia] .i. serui.

[Ac

[Accer
concep
ad sum
lobrog
tur, vt
listis, v
ribus. i
q. d. ad
nem, &
armis
plicia
senten
cij Syll
Cæs. se
plicior
Alter. f
ris Cic
determ
atum. [
ramus,
que ad
ijs post
debant
iuuans
laboru
nearer
Vnde I
lo dij c
[Sapier
dum de
sciuerit
armatu
terna, d
tur]. i. d
[His] . f
morier
si nihil
fatis fir
rem ex
inter se
nori in
plius, &
habem
sed post
fuerunt
lo Aen
demissu
tionem
bis orat
tas in p
mouetu
re hoc e
puli fau
quem n
apta iro
est tert
hi. i. ad
runt. In
consci
uâ, hoc
do ablit
Cæs. no
recto iu
non esse
dit patri
intelligi
Sempro
ipse lator
sunt. [A
hæc om
rum, & i
sed si Sy

Ego
rep. vol
vehem

[Accersitur]. i. vocatur in urbem. Initium. i. inceptum est aut conceptum est, & habitum. Nemo relinquatur, quod verbum ad summum odium excitandum plurimum valet. Indices. i. Allobroges, & Vulturcius. Rei. i. de re accusari & quorum res agitur, vt Lentulus Cethegus, &c. [Vos iudicatis]. i. sententiam iudicatis, vt turpe sit aliter sentire re non aliter comperta. Singularibus. i. egregijs, & singulariter ad me habitis. Meo nomine, q. d. ad honorem, & famam meam. [Supplicationem]. i. rogationem, & processionem dijs faciendam. [Togato]. i. non sumptis armis. Nominatim. i. expresso nomine. [Affines]. Hoc est complices. Prolatando di. i. procrastinando. Video duas, &c. De his sententijs manifeste visum est in Sal. de bello Catil. Vnam Decij Syllani, quam tamen variabilem asserit Sal. nam postea in Cæs. sententiam concessit. Omnes acerbitates ceterorum suppliciorum excepta morte. Vterque tam Decius quam Cæsar. Alter. i. Decius nondum audita sententia Cæs. Punctum temporis Cic. ferè tempus quandiu in accusatio ponit etiam non sit determinatum, vt annum audientem Cratippum. & hic punctum. [Communi spiritu]. i. aere quo spiramus, & quem inspiramus, & expiramus respirantes. Alter. i. Cæsar. qui dicitur vsque ad penitendum fuisse clemens, quia quibus pepercit ab ijs postea occisus est. A dijs immortalibus a quibus bonum credebant petendum, vnde Iupiter iuuas pater dicitur, & Iuno quasi iuuans nutus, seu nutu. [Necessitatem naturæ]. i. deficientis. aut laborum aut miseriarum quietem, vnde Flaccus, Mors vltima linea rerum. Dicebant tamen Ethnici etiam deos vitores scelere. Vnde Iupiter semonea prostrauisse fulmine, & in giganteo bello dijs communiter impios necasse dicuntur. Eam. i. mortem. [Sapientes]. Vt Socrates, & Regulus, & Cato Uticensis post mortem de eo autem nunc non loquitur, nondum sibi mortem cõsciuerit, sed potius, de Decij patre, & filio, aut de Curtio, qui se armatum in his tum terræ precipitem dederat. Vincula sempiterna, de quibus in oratione Cæs. apud Sal. sit mentio. [Decernatur]. i. diiudicetur a vobis. [Quæ sola]. i. spes, & est prouerbiale. [His]. i. supplicij post mortem, quia tam bonis quam malis moriendum est, & ita minus esset formidanda improbis mors, si nihil post exitum ab hac vita passuri sine. Voluerunt, hoc non satis firmiter dicit ad fidem, quasi vero non ex vero, sed ad terrorem excogitata sint quæ de improborum pœnis dicitur. Mea quod inter sit. hoc est quid commodi, & vilitatis consequar, q. d. minori inuidiæ subiacere. [Nescio an amplius negotij, hoc est amplius, & copiosius negotium, hoc est maior cura, & sollicitudo] habemus. n. a Cæs. In gratiam Cæs. honorifice de eo loquitur, sed postea sententiam aperit. Et maiorum eius, qui nobilissimi fuerunt. Nam ab Aenea oriundi erant. vnde etiam Iulius ab Iulo Aeneæ filio nomen sumpsit dicente Marone, Iulius a magno demissum nomen Iulo. [Leuitatem]. i. variabilitatem, & adulationem. concionatorum. i. eorum, qui vulgo ad placitum plebis orare solent. Sicut. n. grauitas dicitur, & constantia, & firmitas in proposito, & seueritate, & eo res grauis difficulter loco mouetur. Sic contra leuitas dicitur facilitas in mobilitate. [Vere hoc est non assentationem, sed ad salutem, popularem] i. populi fautorem. Ab esse non neminem. i. quendam sibi notum quem non nominat ne inuidiam eius in se concitet. [Videlicet, apta ironia vox sicut &c.] i. Nudius tertius, hoc est vnde nunc dies est tertius, quod ineptuli dicunt ante hari. Supplicationem mihi. i. ad honorem meum. Indices. i. qui coniurationem indicauerunt. Indicare autem est proprie dicere eam in quibus is, qui dicit conscius est, qui vero id facit iudex est. [Reo custodiam passiuam, hoc est vt custodiretur] iudicari. i. iudicauerit, q. d. licet modo absit, tã prius sententiam dedit. Ac non. i. quasi vero Iulius Cæs. non intelligat, & ita tacite docet Cæs. non pronunciasse ex recto iudicio. quia lex Sempronia, quæ censebat in ciuem R. non esse animaduertendum pœna sanguinis, non comprehendit patriæ proditores, qui ciues non sunt. [Denique] Sup. ac non intelligit. i. quasi non intelligat, illum latorem Semproniæ legis Sempronium ipsum dependisse. i. perfoluisse publice pœnas. q. d. ipse latof impunis non fuit eis profuerit, qui amplius ciues nō sunt. [Appellari posse sup. censet] Leuando. i. diminuendo, & hæc omnia in Cæ. lenitatem dicit. Dederitis mihi populum charum, & iocundum, quia talia libenter auditorus est, Sin hoc est, sed si Syllanam. i. Decij Syllani.

Ego enim de meo sensu iudico: nam ita mihi salua rep. vobiscum perfrui liceat, vt ego quod in hac causa vehementior sum, nō atrocitate animi moueor, (quis

enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate, & misericordia. videor enim mihi hanc urbem videre lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subito vno incendio * occidentem; cerno animo sepultam patriam, miseros, atque insepultos acervos ciuium: versat ante oculos aspectus Cethegi, & furor in vestra cæde bacchantis. Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fati sperasse confessus est, purpuratum esse hunc Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum, atq; puerorū, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco. Et quia mihi vehementer hæc vñr misera atque miseranda, iccirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me seuerū, vehementerq; præbeo. Etenim quæro, si quis paterfamilias liberis suis a seruo interfectis, atq; vxore occisa, incensa domo, supplicium de seruis q̄ acerbissimū sumpsit, vtrum is clemēs, ac misericors, an inhumanus, & crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus, ac ferreus, q non dolorem cruciati lenierit. Sic nos in ijs omnibus, qui non coniuges, liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas vniuersiq; domus hoc vniuersum reip. domicilium delere conati sunt: q id egerunt, vt gentem Allobrogum in vestigijs huius urbis, atque in cinere deflagrati imperij collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur, sin remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ ciuiumq; perniciæ fama subeunda est. Nisi vero cuiquam L. Cæsar vir fortissimus, & amatissimus reip. crudelior nudius tertius est visus, cum fororis suæ femina lectissimæ virum præsentem, & audientem vita priuandum esse dixit, cum auum iussu interfecit, filiumq; eius impuberem legatum a patre missum, in carcere necandum esse dixit. Quorum quid simile fuit factum? quod initium delendæ reip. consilium? largitionis voluntas, tum in repub. versata est, & partium quædam contentio.

DE meo sensu. i. de animi meo sententia. [Ita mihi salua rep. &c.] Iusurandi formula est. vt cum dicitur: Ita me deus bene amet, vt dico verum. [Mihi proposui]. i. animo meo. [Purpuratum]. i. Cos. vel prætorem. Togis. n. magistratum prætexta purpura erat. [Quam acerbissimum sanxerit loco] Loco verbi sanxerit, legendum arbitror sumpsit. [Importunus]. i. crudelis. [Dolorem] Ex occisus vxore, & liberis, & incensa domo conceptum. [Cruciati serui] Sororis suæ Iulie. i. maritum. Iulia. n. mortuo Antonio marito, filio M. Antonij oratoris, & patre M. Antonij triumuirum, missi P. Lentulo, vt ait Plut. in vita M. Antonij. vbi scribit, hoc Lentuli supplicium fontem, & caput fuisse inimicitiam, quæ inter eum, & Cic. intercesserunt. Hic Cæsar antequam diceret sententiam de Lentulo, excusauit propinquitatem, vt & luctu fororis moueretur, & saluti reip. prouideret. auctor est Cic. in 8. Philippica. [Cum auum iussu. Cos.] Quem intelligat, mihi conijcere non licet, præter C. Gracchum qui fuit filius Cornelij filij P. Cornelij Africani maioris. Ex Corneliorum familia Lent. est se, nemo ignorat. Quamuis huius Lentuli auus non fuerit, aliqua tamen generis propinquitate cum eo coniunctum fuisse, nomen familiæ docet. Has autem propinquitates vel affinitates non inibus propinquitatem in eorum significatibus appellare solemus, vt patruales Liius, & Cic. sæpe appellant fratres patruales. Q. Metellum maritum Clodiae sororis P. Clodij, Clodij, fratrem sæpe appellat Cicero. Nec licet intelligi ipsum Lentuli auum, de quo paulo post dicit C. autem Gracchus iussu L. Optimij eos. interemptus est. Cuius auum, pro cum auum si legeretur, improba lectio non esset: [Filiumque eius impuberem] Si C. Gracchum intelligere liceat, hic Gracchi filium

* concidendum;

S Y L.

A S C.

[Ac

intelligit eum quem paruum mater Licinia manu tenebat, cum maritum Gracchum in Auentinum proficiscentem, profecuta est. Impubem & impuberem dici Prisc. lib. vj. scribens, hunc Ciceronis locum citat. sed corrupte citari inuenio in codice etiam vetustissimo ad hunc modum. Filiumq. eius impuberem legatum a patre missum. Impuberem tamen potius quam impubem dici putem insoluta oratione. [Necandum] .i. necare debuisse. [Quorum aui & filij] Quod simile factum est, atque est hoc Lentuli factum. [Largitionis voluntas] Omnes enim Gracchi leges erant populares, multæ autem largiebantur aliquid P. R. ut quam tulit de vestimentis dandis militibus sine stipendiorum diminutione, ut frumentaria, de annonâ pauperibus danda, de quibus fufius Plut. [Partium quædam contentio] Ut plebeiorum cum patricijs, & senatu, ut C. Gracchi, & Fuluij Flaccii cum M. Liuij Druso, de quibus apud Plut.

A S C.

CERNO animo, bene animo, quia per se cernere dicuntur qui exterioribus oculis vident. Cum vero proposui regnarem Lent. omnia trahit inuidia. Nam regni & dominationis nomen inuidiosum admodum erat R. Ex falsis Sibyllinis .i. libris per Sibyllam scriptis de falsis Romanorum. Confessus est quia interrogatus de ea re cum posset negare palam confessus est sentire regnum sibi per falsos Sibyllinos portendi ut visum est prius. [Purpuratum] .i. purpuram, hoc est lato clauo, quæ vestis senatoria est indutum. aut vestem consularem potius intelligit. Cum exercitu .i. comparato per Manlium Fesulanum, ut Catilina sit imperator summus. [Vexationes] Hoc est subagitationes, & oppressiones violentas. [Virginum Vestalium] .i. Vestæ quæ dea castitatis erat consecratam, ea lege ut si se pollui sinerent viuæ in terram defoderentur. [Quam acerbissimum hoc est maxime acerbum] Vtrum is clemens ac misericors, &c. In tali casu duplex est habendus respectus, & ad interfectos, & ad interfectores, respectu eorum, qui interfecti sunt clemens, & misericors fuerit si acriter interfectores punierit, respectu interficientium contra videtur. Sed quia plus interfectos quam interfectores respicere teneretur plus clemens quam seuerus fuerit censendus. [Importunus] .i. contra id quod oporteat fieri. [Ferreus, hoc est durus ut ferrum] Qui non lenierit .i. per supplicium sumptum de seruo tali. Sic Aen. ij. animumque expleffe iuabit: Trucidare hoc est truculenter occidere. Desagratum hoc est igne absumpti impij. Si remissiores, &c. Ordo est: Si voluerimus esse remissiores, fama summæ crudelitatis est subeunda im pietate, hoc est propter impietatem, patriæ .i. in patriam, & perniciæ, hoc est propter perniciem ciuium. [Nudius tertius] .i. nunc dies est tertius, hoc est nuper.

Atque illo tempore huius auus Lentulus clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus. Ille graue tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reip. minueretur. Hic ad euertenda fundamenta reipub. Gallos accersuit, seruitia concitauit, Catilinam euocauit, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros ciues interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamq. Catilinæ. vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario nimis aliquid seuerè statuiffe videamini, cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quam ne seueritate animaduersionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini. Sed quæ ex audio P. C. dissimulare non possum: iactantur enim voces, quæ perueniunt ad aures meas, eorum qui vereri videntur, ut habeam satis præsidij ad ea, quæ vos statueritis hodierno die transigenda, Omnia prouisa, parata, & constituta sunt P. C. cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam maiore P. R. ad summum imperium retinendum, & ad communes fortunas conseruandas voluntate. omnes ad sunt omnium ordinum homines, denique omnium ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus huius templi ac loci. Causa enim est post urbem conditam hæc

inuenta sola, in qua omnes sentirent vnum, atque idem, præter eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt, hoc ego homines excipio, & secerno libenter. neque enim in improborum ciuium, sed iam acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero dii immortales, qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem, salutemque consentiunt? Quid ego hic equites Romanos commorem? qui vobis ita summam ordinis consilijque concedunt, ut vobiscum de amore reipub. certent. quos ex multorum annorum dissensione ad huius ordinis societatem, concordiamque reuocatos hodiernus dies vobis cum, atque hæc causa coniungit: quam coniunctionem, si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in rep. tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum ciuile ac domesticum ad vllam reip. partem esse venturum. Pari studio defendenda reip. conuenisse video tribunos ætarios fortissimos viros, scribas item vniuersos: quos cum casu hic dies ad ærarium frequentes aduocauit, video ab expectatione huius sortis ad communem salutem esse conuersos: omnis ingenuorum adest multitudo etiam tenuissimorum: Quis est enim, cui non hæc templa, aspectus vrbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, cum sit charum, tum vero dulce, atque iucundum?

Illo tempore) C. Gracchi. [Graue tum vulnus accepit] Val. Max. lib. 5. tit. de Ingratis, hæc de re scribit amplius. [Accipit vulnus] Ut pro P. Sex. A quibus hic multis vulneribus accepit, ac debilitato corpore, & contrucidato, se abiicit exanimatus. Item pro P. Sylla: Accipit P. Sylla, iudices, vehemens vulnus, & mortiferum. [Ne quid, &c.] .i. ut Gracchi conatibus obliteret. [Hic] P. Lent. [Attribuit] .i. sua coniuratis munera distribuendo, attribuit nos. s. me Cos. & vos Senatores. Hoc ex arte est, ut quod ab aduersarijs nostris nobis obijciatur, vel obijci possit, id in aduersarios eiciamus, si fieri potest vel contrarium nobis conuenire ostendamus. Miloni obiecerunt aduersarij, quod Clodio insidias fecerit, contra obijcit Cic. quod Clodius Miloni insidiatus sit. Sex. Rosc. ab aduersarijs occidisse patrem accusatus est, id aduersarios fecisse Cicero contendit. Ab A. Cluent. corruptos esse iudices dicunt aduersarij, ab Oppianico aduersario eos corruptos Cicero docet. Mirantur nonnulli fortasse, quod Cicero, qui defendere alios solitus sit ad Verrem accusandum descendat: Cicero magis id se facere docet, ut defendat Siculos à C. Verre vexatos, quam ut Verrem accuset. Hic itidem obijci possit Cic. suspicio crudelitatis si morte multentur coniurati, probat Cicero, nisi morte multentur senatum crudelitatis in patriam suspicione laboraturum. [Dissimulare] .i. tacere. Nam quæ audimur, si tacemus, dissimulare videmur. [Vereri habeam] .i. vereri ne habeam. [Transigenda] .i. efficienda, & ut vulgo loquuntur, in executione ponenda. [Plena templa circum forum] In curia habita hæc oratio est. Curie forum iudiciale proximum erat. Circum forum multa fuerunt templa, in quibus in causa Milonis præsidia Cn. Pompeius distribuit. [Inuenta sola] In plebis discessionibus, in Syllanis seditionibus, & alias sæpe ciuium dissensio erat. [Summa ordinis, & consilij concedunt] .i. vestrum ordinem, & consilium summum esse fatentur. Inde amplissimus ordo senatus est, sed amplissimi ordines sunt senatorius, & equester. [Vobiscum de amore reip. certent] .i. non concedant temp. à vobis magis quam à se diligi. [Huius ordinis] .i. senatus. Dissensio inter senatum, & equestrem ordinem cepit, aut certe aucta est lege Sempronia. Cum enim senatores soli antea iudicarent, ideoque à plebe timerentur, C. Gracchus trecentos ex ordine equestri iudices adiecit, parem senatoribus numerum constituens. Hæc lex potentiam senatus magna ex parte debilitauit auctor est Plut. in vita Gracchorum. L. Sylla equestri ordini potestatem ademit,

ademit
prætor
potesta
Tribun
cit, qu
fos. [S
ctissim
tabulæ
C. Ver
giltra
dilis c
re. Imp
suos an
sibi Qu
magna
curia &
appellat
disposit
lib. Satu
Tarquin
bulas sen
[Huius
enim ut
sequeret
erat, cur
est is qui
matrim
libertine
parer sen
locuplet

A S C.

DE
præcipu
dicit. N
quæ exat
eminent
rogantur
Comicu
.i. gestu
ut habeat
reor, ne
reor, tim
dices ver
verecant
ris, seu m
xelis. Na
dam, con
quodam
cura rem
luntate. i
plenum .
nam. Pos
ter eos. s
ductos. [E
Excipio.
[Habend
admirati
res aut te
ab hoc or
diei, atq
illos arm
glorie su
quiret in
eius. [Tr
Aerarium
Saturni. S
rius dicitu
dum aut æ
rum, in na
rimorum

Opera
studia co
consecut
quidam h
suam, sed

ademit, eamq. totam senatui restituit. Postea L. Aurelius Cotta prætor senatui, equestri ordini, & Tribunis ærarijs iudicandi potestatem lata lege fecit. [Confirmo]. i. promitto, & affirmo. Tribunos ærarios, Bud. in annotationibus in Pand. eos esse dicit, quos receptores generales appellant. [Scribas item vniuersos. [Scribarum ordo honestus erat] Nam hominum erat sanctissimorum atque innocentissimorum, quorum fidei leges & tabulæ publicæ committebantur. ut est apud Cic. Actione in C. Verrem 5. Magistratus scribas habebant, qui suas res in magistratu gestas in tabulis fideliter referent. ut Cn. Flauium Aedilis curulis scribam fuisse A. G. lib. vj. Cic. eadem act. 5. auctore. Imperatores superatis hostibus optime repub. gesta, scribas suos annulis aureis in concione sæpe donarunt. Idem ibidem sibi Quæstori in Sicilia duos fuisse scribas dicit. Eius ordinis magna pars curabat ea quæ ad ærarium pertinerent. Aerarium curæ & foro proximum erat. Id significat Cic. pro Mil. cum appellat Pompeium ea voce, ut audire possit. Pompeius enim dispositis prædijs, ad ærarium sedebat. M. Varro, ut ait Macr. lib. Saturn. j. scr. ædem Saturni ad forum faciendam locasse L. Tarquinium Regem in templo Saturni ærarium & publicas tabulas seruari, ex coq. tabularium appellatum, Plut. scr. in Prob. [Huius sortis] i. ministerij ad ærarium præstandi. Scribarum enim ut arbitror, sortitio fiebat, qui magistratus in prouincias sequebantur, quiq. in vrbe remanentes, quod ipsorum officium erat, curarent. [Ingenuus] ut est in lib. Init. Iust. j. tit. de ingenuis, est is qui statim, ut natus est, liber est, siue ex duobus ingenuis matrimonio editus est, siue ex libertinis duobus, siue ex altero libertino & altero ingenuo, siue ex matre libera natus, quamuis pater seruus tum fuerit. [Etiam tenuissimorum] i. non solum locupletum, sed etiam tenuissimorum.

ASC. DE summa, hoc est integritate reip.) Hic. f. Lentulus, in quæ præcipue agit q. prætor erat. Vereamini censeo. Id per ironiam dicit. Nam addit, Cum multo magis sit verendum, &c. [Sed ea quæ ex audio i. expresse audio. Ex audire enim est expresse, seu eminenter audire, non id quod vulgo dicunt cum eorum quæ rogantur concessione, licet exorare sit, quod oratur impetrare. Comicius, Vixq. exoro. Et rursus, Sine te exorem. Disimulare i. gestu ostendere me non exaudisse, seu non intelligere. Vereri ut habeam. Notabunt pueri, idem esse vereor ut facias, & vereor, ne facias, sed elegantius dici, ut facias, quando quidem vereor, timeo metuo, in se quandam negationem includunt. Nec dices vereor quod habeas, sed ut &c. Sensus autem est, sunt qui vereantur, & timeant me habere satis præsidij. i. custodiæ militaris, seu militum ipsorum. Prouisa, parata, constituta. Bona auxilij. Nam prouidemus rem parandam, paramus constituendam, constituamus paratam, & prouisam i. confirmam statuto quodam. Tum vero multo minore. f. cura reip. quia leuati hæc cura remp. aut deest sumptu aut impendio, seu detrimento. Voluntate. i. sponte. Tum. i. in super, forum. f. rerum venalium, est plenum. f. militum dantium nomine sua vitro contra Catilinam. Post vibem conditam. Mire extollit fortunam suam. Præter eos. f. coniuuratos, & per eos corruptos, & in spem prædæ adductos. [Cum omnibus]. f. suis non cum simpliciter omnibus. Excipio. f. è præsidio parato, libenter, quia perniciosis adessent. [Habendos]. i. reputandos. [O dijs immortales] Interclamatio admirationis, & gaudij index, ut certent. i. velint haberi inferiores aut tepidiores in amanda rep. Dissensione huius ordinis i. ab hoc ordine senatorio. Hodiernus dies, q. d. felicitas huius diei, atque hæc causa, quia omnes iustum censent in parricidas illos arma sumere. Si in consulatu confirmatam meo. Vbi que gloriæ suæ consulit Cic. quam iactantiam cum Salust. ferre nequiret in eum inuectus est ut statim videbimus in inuectiua eius. [Tribunos ærarios] Atribuendo ære dictos auct. Festo. Aerarium autem Romanum. i. Thesaurus publicus erat in æde Saturni. Scribas, quos notarios vocant, quin etiam, qui cancellarius dicitur magnus scriba est. Ad ærarium. i. stipendium sumendum, aut ærarium augendum in stipendia militum. Ingenuorum, in naturali libertate natorum. [Tenuissimorum] Pauperum.

Operæ precium est P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam ciuitatis consecuti, hanc vere suam patriam esse iudicant: quam quidam hinc nati, & summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicauerunt. Sed quid

ego hos homines ordinesq. commemorem? quos priuata fortunæ, quos communis resp. quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitauit? Seruus est, nemo, qui modo tolerabili conditione sit seruitutis, qui non audaciam * ciuium perhorrescat, qui non oblitare cupiat, qui non tantum, quantum audet, & quantum potest conferat ad communem salutis voluntatem. Quare si quem vestrum forte comouet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concurrere circum tabernas, preciosperantem sollicitari posse animos egentium, atque imperitorum: est id quidem ceptum, atque tentatum, sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut voluntate periti, qui non ipsum illum fellæ atque operis, & quæstus quotidiani locum; qui non cubile, ac lectulū suum, qui denique non cursum hunc ociosum vitæ suæ saluum esse velint: multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, imò vero (id enim potius est dicendum) genus hoc vniuersum amantissimum est ocij. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera ac quæstus, frequentia sustinetur, alitur ocio. Quorum si quæstus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum est? Quæ cum ita sint P. C. vobis P. R. præsidia non desunt. Vos ne reip. deesse videamini, prouidete. Habetis consulem, & plurimis periculis, & insidijs, atque ex media morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reseruatam. omnes ordines ad conseruandam remp. mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obfessa facibus, & telis impiæ coniuurationis, vobis supplex manus tendit patria communis, vobis vitam omnium ciuium, vobis arcem, & Capitolium, vobis aras, penates, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templadeorum, atque delubra, vobis muros, atque vrbs tecta commendat. Præterea de vestra vita, de coniugum vestrarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die iudicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui, quæ nõ semper facultas datur, ut sui oblitus, alij memoretur. Habetis omnes ordines omnes homines, vniuersam remp. (id quod in ciuili causa hodierno die primum videmus) vnum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas nox vna penè deleuit. Id ne vnquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die prouidendum est.

Libertini) ut in eodem Iustin. lib. scriptum est, titulo de Libertinis, sunt qui ex iusta seruitute manumissi sunt. Libertinus, & libertus auct. Valla lib. iij. hoc distant, q. libertus ad patronum refertur, per Libertinum vero significamus hominis conditionem, ut sit libertinus non seruus nec ingenuus, sed qui aliquando seruus libertate donatus est. [Qui fortuna sua huius ciuitatis ius consecuti] Ita legendum est. Ut libertas, ita seruitus fortuita est. Serui fortunæ bonitate libertatem adepti, simul cum libertate ciuitatem adipiscuntur. i. sunt ciues R. Hanc vere suam patriam esse iudicant, quamuis hic nati non sint. Nam ut lib. Init. Iust. j. scriptum est, serui aut nascuntur, aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris, fiunt autem iuregentium. i. ex captiuitate, aut iure ciuili, cum homo liber maior xx. annis ad precium participandum se venundari passus est. De Libertinis ijs intelligitur hic locus, qui serui ex captiuitate fuerunt,

* ciuium perditorum phor.

S Y L

S Y L

runt, qui proprie serui. i. seruati dicuntur, vt probi. i. probati. Imperatores enim captiuos vendere iuebant, ideoq. eos seruare, non occidere solebant. [Hinc nati]. i. ciues Romani. Hinc nati dicit quemadmodum Terent. in And. Illam hinc ciuem esse aiunt. [Vrbem hostium] Eam enim veluti urbem hostiu ferro, & igni vastare coniurauerunt. [Qui modo tolerabili conditione sit seruitutis]. i. cui seruitus acerba non sit, qui acerbum, & imperiosum atque inhumanum dominum non habeat. [Ciuium] Coniuratorum. [Lenonem Lentuli] Auctore Salustio, liberti & pauci ex clientibus Lentuli diuersis itineribus opifices atque seruitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant, partim exquirebant duces multitudinum, qui precio remp. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos electos, & exercitatus orabat in audaciam, vt grege facto cum telis ad sese irrumperent. [Circum tabernas] Tabernam ab officina distinguunt Valla scribit lib. 4. quod officina sit, vbi opera fiunt, taberna vbi opera ipsa, ceteraq. merces venduntur. Ceterum differentiam hanc negat esse perpetuam. Tabernas hic accipit Cicero pro officinis, in quibus operarij conducti opera faciunt. Hic autem operarij magna ex parte erant improbi, & egentes, quos ad vim faciendam conducere, & concitare faciebat. Et vt seruitia pro seruis, ita operas pro operarijs ad facinus faciendum conductis saepe dicit Cic. pro P. Sestio: Constitutum illo anno est, quantum in illis duabus huius imperij pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemuis ciuem nominatim Tribuni plebis consilio ex ciuitate perturbari. Idem pro eodem: Eosque operarum suarum gladijs & lapidibus obiecerit. [Fortuna miserum]. i. egentes. [Locum sellæ] Vbi federent in opere faciendo operarij, qui inde sellularij, & ars sellularia appellatur, quam sedentariam appellat Arist. interpres in lib. Moralium magnorum ij. [Cubile ac lectulum] Hæc distinguere videtur Cic. vt lectulus interior sit & charior quam cubile. Virg. in lib. Georg. j. cubilia talpæ, & corui cubilia dicit, vt ne putes hominum tantu dici cubilia. Lectulum dicit vt in j. oratione in Catil. Paulu ante lucem me in meo lectulo interfectoros pollicerentur. Et pro L. Muræna: Stravit pelliculis hædinis lectulos punicianos. [Hunc cursum vitæ]. i. hanc vitam breuem. [Ociosum]. i. sedatum, tranquillum, pacatum. [Genus hoc vniuersum] Multos esse operarios significat qui in vijs, non in tabernis quæstum faciunt. [Amicissimum est ocio] Alij codices habent, amantissimum est ocij. Ocium autem pro pace, & tranquillitate saepe dicit Cicero. [Omne eorum instrumentum] Quo vtuntur operando. [Occlusis tabernis] In luctu publico atque in ciuili seditione tabernæ occludi solent. [Patria communis] Rei inanimæ sensum tribuit, vt in prosopopœia fieri solet. [Anima de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris]. i. vita, vt amittere animam. i. vitam sepius dicit Salust. [Alij memoretur] Mirum si hic locus emendatus est. Memorari enim pro meminisse dici non putem. Hæc duo verba quid distent, ex illo Virgil. versu lib. Aen. vij. intelligi licet: Et meministis enim duæ, & memorare potestis. Quocirca meminerit, quam memoretur legi rectius putem. Alij autem genitiuus antiquus est. Hæc enim adiectiua nomina in ius genitiuum habentia, apud antiquos, vt reliqua adiectiua declinationis secundæ inflectebantur. Id Ciceronem alio loco fecisse ne ignores, illa verba sunt apud Prisc. lib. vj. ex Ciceronis oratione pro Tullio, quæ non extat: Hoc iudicium sic expectatur, vt non vnæ rei statui, sed omnibus constitui putetur. [Nox vna]. i. vel Saturnalium, quæ cædes faciendæ erat, vel nox, qua interceptæ sunt coniuratorum literæ.

A S C. LIBERTINORVM) Libertate donatorum. [Seruus est nomen]. Infimæ conditionis homines postremos commemorat. Tolerabili conditione seruitutis. i. qui non seruit domino alicui immani, & crudeli. Audaciam ciuium. i. paratorum, & frementum in Caeciliam. Perhorrescat. i. cum horrore quodam inspicat, nam horremus etiam venerationis gratia, vt Aen. j. Horrentiq. atrum nemus imminet vmbra. Qui non extare cupiat. i. abundare, & permanere audaciam ciuium. Extat enim quod ceteris. cadentibus permanet quasi extra numerum cadentium stans, vnde quæ non interierunt extare dicimus, vt tres decadas Liuij cum reliquæ non extent, qui non conferat tantum voluntatis. i. assensus apparentis ex voce aut applausu non tantum quantum audeat, quia non minus audeat seruus quam liber; sed quantum potest. i. quantum illi permillum est, seruus enim nomen dare non potest nec militare. vnde in summa penuria militum ad pilea vocati leguntur serui. Leonem Lentuli. i. efferum & immanem clientem aut seruum Lentuli. Egentium, q. a ege-

stas multos ad nefas impellit, & imperitorum. i. nescientium quantum mali & periculi sit patriæ bellum inferre, aut iudicio patrum obuiare. Est coepum, & tentatum, sed nulli inuenti tam miseri fortuna: quod propter egenos dicit, aut perditu voluntate, quod propter imperitos. nam extrema malicia esset eorum, qui grauitatem mali scirent, & tamen vellent. Circum tabernas. i. humiles domos, vbi negociatores minores res suas venales habent in stationibus ex tabulis. Illum locum sellæ. i. vbi assidue sedet, atque operis. i. vbi operatur vt in officina qui non velit esse saluum. Hoc est cum intelligant omnes Quirites, coniuratos constituisse vrbis incendium, detestantur eos per quos domicilium suum quantulumcumque sit amissuri erant. Ocio. i. pace, & concordia ciuium, nihil enim vendunt bello durante earum rerum quibus carere possumus, ociosis tabernis q. nihil venale proponere audent. Habetis consulem: honestius quam si dicat habetis me. patria communis tendit vobis. i. ad vos pro auxilio habendo. Omnia eorum, legendum est deorum, quia etiam quorum non meminit. Saepè autem commemorat ob quorum salutem iustum soleat bellum assumi.

Atque hæc non vt vos, qui mihi studio penè præcurritis excitarem, locutus sum: sed vt mea vox, quæ debet esse in rep. princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam ad sententiam, redeo de me pauca dicam. Ego quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse iudico turpem, & infirmam, contemptam, & abiectam. q. si aliquando alicuius furore, & scelere concitata manus ista plus valuerit, quam vestra ac reip. dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum P. C. nunquam pœnitebit. Etenim mos, quam illi mihi fortasse minitatur, omnibus est parata. Vita tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Ceteris enim semper bene gestis, mihi vni conseruata reip. gratulationem decreuistis. Sit Scipio clarus ille, cuius consilio, atque virtute Annibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas vrbes huic imperio infestissimas Carthaginem, Numantiamque deleuit: habeatur vir egregius L. Paulus ille, cuius currum rex potentissimus quondam, & nobilissimus Perfes honestauit: sit æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione, & metu seruitutis liberauit. antepositur omnibus Pompeius, cuius res gestæ atque virtutes iisdem quibus solis cursus regionibus, ac terminis continentur.

PRæcurritis mihi). i. præuenitis me studio reip. f. [Officio functa consulari videretur]. i. vt ego, qui sum consul, quæ mea sic sententia dicerem. [Redeo] Hoc verbo præsentis ostendit hanc excursionem, quæ iam vsurus est, fore breuem, qualem esse debere, Quint. lib. iij. præcipit, cum in media narratione, aut quæstione est de sententia idem sentiendum est. Ea ratio ne verbi præsentis operis celeritas ostendi solet. Terent. in Eun. Hos prius introducam, & quæ volo simul imperabo, postea continuo exeo. [Mors omnibus est parata]. i. fato constituta omnibus. Ser. enarras illud ex lib. Aen. x. Stat sua cuique dies, Stoici, inquit, dicunt fatorum statuta seruari. Ideoq. subiungit Virg.

Sua Turnum Fata vocant, metasq. dati peruenit ad æui.

[Cuius consilio Annibal, &c.] P. Scipio Cos. anno secundi belli Punici xv. exercitum tradidit in Africam, multis victorijs Carthaginenses debilitati, Annibalem ad defendendam patriam reuocare coacti sunt. In Africa victo Annibale fœdus iustum est Carthago Rom. facta est tributaria. In Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est. Similem narrandi rationem Quint. non probat lib. iij. Quædam, inquit, etiam turpiter conuertuntur, vt si peperisse narres, deinde coepisse, apertum testamentum, deinde resignatum. [Ornetur eximia laude] Alij codices habent, Ornetur

Ornetur
plorum
primur
Numan
Scipio
vt Africa
triumph
tris duci
ctoria
lium
cerem
liam) C
aquis S
millia,
est, qu
fuerunt
nus Co
& Q. S
consul,
interclu
cum C
est T. I
saluten
Rabirio
lare pos
rerum p

AT
tur, non
tur cum
ter dicit
enim non
tutum,
exercitu
enim ma
ste infer
nesto, f
reip. [A
terior
quam p
Africa,
dictus,
gem cap
xit ante
rio, con
tor vrb
de imp
autem
quitur,
bronib
bros. &
tentus
cit men
post ali
dubitat
ma, qui
rum an

Erit
stra gl
uincias
li, qui
quam
ctoria
oppre
putant
qua de
cum à
que be
tis ciu
quod d

Ornetur alter eximia laude, idque melius. Quamuis ille exemplorum dicendorum ordo sit, ut antiquissimum quidque sit, ita primum locandum sit. Hic tamen delatas Carthaginem, & Numantiam prius dicit, quam Persem captum, qui captus est à Scipionis patre ante has vrbes delatas. Sed hoc fecit Cicero, ut Africanum vtrumque simul tractaret. [Cuius currum] In triumpho. s. victi enim hostium duces ante currum triumphantis duci solebant, ut pulcherrimum spectaculum fructumque victoriae P. R. percipere possit. Tamen cum de foro in Capitolium currum flectere incipiebat, qui triumphabat, victos in carcerem duci iubebat, ut ait Cic. actioe in Verrem vij. [His Italicam] C. Marius Teutones, & Ambrones duobus praelijs circa aquas Sessias deleuit, in quibus caesa tradantur eorum ducenta millia, & capta 90. Ob hanc victoriam triumphus ei oblatas est, quem quoad Cimbros vicisset distulit, à quibus ante victi fuerunt, primum Papirius Carbo Cos. deinde M. Iunius Syllanus Cos. tertio A. Scaurus consulis legatus, quarto C. Manlius & Q. Seruilius Cæpio proconsules, postremo Q. Catulus pro consul, qui fauces Alpium obsederat, ut ipsis aditum in Italiam intercluderet. Hos C. Marius quintum Cos. iuncto exercitu cum Catulo vicit 140. millia. occidit 60. millia cepit. auctor est T. Lilius libris 63. 65. 67. 68. Marium diuinum virum ad salutem Imperij natum, Cicero dicit pro P. Seltio, & pro C. Rabirio patrem patriæ, parentem libertatis ac reip. vere appellare posse confirmat. [Anteponatur omnibus Pompeius] s. n. ærum gestarum magnitudine superiores omnes superauit.

ASCENSIVS.

AT QVE hæc) Afferit honestam rationem cur ita loquatur, non enim quo currentes infliget, sed ut officio suo fungatur cum sit consul, & ita primus in consilio, vnde non arroganter dicit, sed ut mea vox qua debet esse in repub. princeps. Id enim non dicit propter eloquentiam, aut priuatam aliquam virtutem, sed propter consularium. [Quantam manus] .i. quantus exercitus aut globus. Alicuius furoris .i. infreni audacia. [Et enim mors] Ostendit se mortem contemnere dum modo iniuste inferatur. [Honestatis] .i. decoratis, est enim verbum ab honesto, non nomen ab honestas. [Bene gesta] .i. bene gubernata reip. [Africanum redire] .i. ad protegendos suos. [Alter] .i. posterior seu minor Scipio Africanus, qui Carthaginem deleuit, quam prior, seu maior tributariam fecerat. Carthaginem in Africa, & Numantiam in Hispania. Lucius Paulus. s. Aemilius dicitur, Macedoniam. Currum triumphalem, quia Persem regem captum, licet ob causam eius fleuerat in triumpho suo dixit ante currum auratum, quo in capitolium vehebatur. Marius, compatriotæ sui non obliuiscitur. Et reuera tertius seruator vrbs dicitur est cum tempore Cimbrici belli actum fuisset de imperio, nisi Marius illi sæculo contigisset. Triumphauit autem de Iugurtha, & de Cimbris. sed hic de Iugurtha non loquitur, non enim Italiam obsederat, verum de Teutonibus, & Ambrionibus, quorum triumphum distulit vsque ad deuictos Cimbros. & cum geminus triumphus ipsi decretus esset, altero contentus erat. Pompeius. s. Magnus: cuius sæpe honorificam facit mentionem, sed cum hoc tempore iunior fuerit Cæsar, & ita post alios rogatus sententiam, ut in Catilinario testatur Salust. dubitare possemus quomodo eius præclara iam tum fuerit fama, qui Iuliam Cæsaris filiam postmodum duxerit vxorem. Verum antea multa præclara gesserat, ut Florus late attestatur.

Erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloria: nisi forte maius est patefacere nobis prouincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant quo victores reuertantur. Quamquam inest in vno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domesticæ, quod hostes alienigenæ aut oppressi seruiunt, aut recepti beneficio se obligatos putant. Qui autem ex numero ciuium dementia aliqua deprauati hostes patriæ semel esse cœperunt, eos cum à pernicie reip. repuleris, neque vi coërcere, neque beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis ciuibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro, bonorumque omnium auxilio, me-

moriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui seruatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus, ac mentibus semper hærebit, à me atque à meis facile propulsari posse confido. Neque vlla profecto tanta vis reperietur, quæ coniunctionem vestram, equitumque Rom. & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere, & labefactare possit. Quæ cum ita sint P. C. pro imperio, pro exercitu, pro prouincia, quam neglexi, pro triumpho, ceterisque laudibus insignibus, quæ sunt à me propter hanc urbem vestram, vestraque salutis custodiam repudiata, pro clientelis, hospitijque prouincialibus, quæ tamen vrbis opibus non minore labore tueor quam xparo. Pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in vos singularibus studijs, proque hac, quam conspiciatis ad conseruandam remp. diligentia, nihil à vobis, nisi huius temporis, totiusque mei Consulatus memoriam postulo. Quæ dum erit vestris mentibus infixæ, firmissimo me muro septum esse arbitror. Quod si meam spem vis improborum fefellerit, atque superauerit, comendo vobis paruum meum filium: cui profecto satis erit præsidij non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui hæc omnia suo solus periculo conseruauerit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra, Pop. Q. Rom. P. C. de vestris coniugibus, ac liberis, de aris, ac focis, de fanis, ac templis de totius vrbs tectis, ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiae, deque vniuersa rep. decernite diligenter ut instituitis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui & parere vestris decretis non dubitet, & ea quæ statueritis, quoad viuet, defendere, & per se ipsum præstare possit.

Patefacere nobis prouincias) .i. subiugare, in easque nobis aditum dare. [Habeant quo victores reuertantur] Cn. Pompeius tum in Asia cum Mithridate bellum gerebat, cum arderet hæc coniuratio. Quod Ciceroni rediens dixit, ab hac re alienum non est: Id autem apud Cicero. est lib. de offic. j. Mihi quidem certe, inquit, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret frustra se triumphum tertium deportatum fuisse, nisi meo in reipub. beneficio vbi triumpharet esset habiturus. Alii ingenas, dicit quos exteros appellare solet. [Recepti] Facta deditio ne. Conspiratio in bonam partem dicitur sapius à Cic. ut in oratione pro Domo sua: Hanc nostram coniunctionem, hanc conspirationem in rep. bene gerenda, hanc iucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines factis sermonibus, & falsis sermonibus diremerunt. Idem in lib. de Offic. ij. Magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu. In malam quoque partem pro hac coniuratione dicit idem in oratione ad Quirites antequam iret in exilium: Quoniam, inquit, animaduertitis illam conspirationem conflatam ita esse restinctam, ut nulla scintilla compareat incendijs, vos quoque tribunitiam sedate temeritatem. Amoris conspirationem, idem dicit in lib. de finib. j. Epicurus, inquit, vna in domo, & ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges? [Pro imperio] Consulatus gloriæ causa petebatur. Consulibus enim decernebantur prouinciæ, dabantur exercitus. Ijs re bene gesta triumphis decernebantur. Triumpho autem nihil in vita posse gloriosius contingere arbitrabantur. Ideo honorum populi Romani finem esse consulatum, Cicero dicit in oratione pro Cn. Plancio: pro imperio consulari pro exercitu, qui Ciceroni datus fuisset si prouinciam sortitus fuisset, quam neglexi præstudij reip. [Prouincialibus] .i. quæ mihi in prouincia parasse. [Paruum meum filium] M. Ciceronen, cui postea scripsit libros de off. [Quapropter de summa] Hæc Cic. sententia est, ad quam reditum se promittit, cum egredietur. Salust. S In

*côparo

S Y L.

[Officio] S Y L.

ful, quæ
esenti o-
tem, qua
narratio
Ea ratio
in Eun.
postea cō-
ta omni
s, Stoici,
it Virg.
undī bel-
victorijs
patriam
ctum est
atque ex
n Quint.
onuertun
amentū,
s habent,
Ornetur

In deliberatiua autem oratione sententia pro conclusione poni solet. [Fortiter]. i. sine vilo metu. [Parere vestris decretis non dubitet]. Si censentis coniuratos morte multandos, in quam sententiam senatus quantum potest inclinat.

ASCENSIVS.

HOSTES alienigenæ deuicti seruari possunt, ciues qui se hostes fecere non possunt. Meis. i. causæ meæ quæ iusta est fauentibus. [Neque vlla profecto tanta vis]. i. potentia. Conspiracionum. i. consensum, vnde conspiratio etiam in bonam partem accipitur. [Pro prouincia quam neglexi]. Concessit enim eam Antonio quo animum eius a coniuratis auerteret: vnde Salust. in Catilinario de Cicerone dicit, quod collegam suum Antonium pactiōe prouinciæ propulerat ne contra rempub. diuiseretur. Hoc est ex pacto concesserat Antonio prouinciam,

vnde ille emolumentum ac lucrum grande consequeretur. Pro triumpho, quia eidem Antonio belli gerendi curam dedi manens ad vrbes custodiam, cum si in bellum contra Catilinam proficisci voluisset, non dubitet se consecuturum triumphum. Clientelis prouincialibus quas habent consules post consulatum in prouincia gestum, pro hospitio. i. iure hospitalitatis. Nam qui semel consul ad prouinciam missus erat, in ea apud primos perpetuum habebat hospitium, tuor. i. defendo, quam comparo. i. acquirō. Memoriam. s. honorificam, seu honorabilem vt perpetua sit consulatus ab eo tam sancte, & tam vtiliter gesti perpetua memoria. [Muro]. i. munimento, seu presidio. Paruum filium. s. M. Ciceronem ad quem officia postmodum scripsit, ad salutem. i. vt saluus sit, verum etiam ad dignitatem vt honore dignus censetur. Veltra populi que Romani vbique diuersos casus copulat, nam populi hic genitius est casus recti a salute. Habetis consulem, de seipso id dicit, & honestus quam si me dicat.

[Faint, illegible text]

ASCENSIVS.

[Faint, illegible text]

INCIPIT

IN

Catiline
festus in
bi libidi
mor fac
gatum v
dio, reip
famam
remp. p
farios, p
quos in
lias filio
quentat
pauperi
omnibu
& pollic
parentu
incendi
mento
vt nouæ
te confu
rumoril
præfati
rum cog
dem vol
timor an
vestro d
consilia
nisi fam
quibus c
bitare no

INCIPIIT IN EVNDEM CATILINAM INVECTIVA,

non quidem ordine, quia iam adhuc in ciuitate erat.

NON est amplius tēpus ocij . P. C. Non est amplius locus potestatum . In Italia pestis Italix, in ciuitate ciuitatis incendium alitur . Crescit indies, ac vires maximas suscipit. Et nisi prope sit extinctum, non modo urbem, sed orbem totum pessundabit

Catiline. P. C. Catiline hic est, qui deo, hominibusq. in festus ire perditum patriam, & ciues nititur. Qui vt sibi libidinem animi expleat, iustitix, & pietatis immemor factus est. Qui ad honorem iure sibi per vos negatum viam parare cupit, morte bonorum, vrbis incendio, reip. detrimento. Nam postquam omnes suos, & famam viuendo perniciose perdidit, qualiter nos, & rep. perdere possit, aggressus est. Homines enim nefarios, periuros, sacrilegos, omnes denique consimiles quos in vrbe, vel in Italia nouerat, seruos etiam, familias filios nouarum rerum cupidos, domum suam frequentate rogauit. Exulibus patriam, seruis libertatem, pauperibus opes, priuatis honores, singulis gloriam, omnibus omnia dare pollicitus est. Postremo dando, & pollicendo sic eos inter se offecerat: vt filij familias parentum iugulos, serui dominorum necem, domorū incendia minarentur. Sed quoniam sibi erat detrimento rei familiaris inopia. (Proh nefas) necauit filiū: vt nouæ coniugis potiretur opibus: quæ sibi eo viuente coniungi timuerat. Hæc Patres conscripti quanquā rumoribus vulgi agitentur, per me tamen in vestram præsentiam non venisset, nisi ab iisdem conscijs scele- rum cognita patuissent. Quos in pub. venire, & hæc eadem vobis præsentibus consiteri, pudor magis quam timor arguit. Nam vestri consulis prouidentia, imò vestro decreto, impunitas concessa est omnibus, qui consilia patefecerint. Vigilat noctes, & dies, cibum nō nisi fame coactus appetit, iugulis nostris intentus. De quibus oculorum ipsius sceditas, & maculata facies, dubitare nos non patitur. Accinctus gladio domos fami-

liares noctes circuit, alloquitur singulos, hortatur multis rationibus. Postulat, vt sese ministro, vel duce potius ad libertatem, honores, & diuitias eos transire nō pigeat. Ostendit ad hæc gerenda tempus idoneum; suos fortes magnanimos. Nos ignaros, somno, & ventri deditos, & nobis cum diuitijs animum, & ætatem consensescere, quasi patriam, & rep. armis inuadere esset fortasse timori, nullus timidus. Hic laudat Mariū, Syllamq. cruentos phœnices, fœlices iudicat quibuscum magnanimis sua consilia communicare fors attulit. Sed profecto P. C. si nos iudicat ignauos, & negligētes Catilina, non fallitur, cum sit experientia. Si enim nostram non venisset in curiam, si reip. intenti essemus & patriæ, de patria proditor iam expulsus esset. Hoc enim (vt mihi videtur) ratio postulat. Nam si Catilina patriam diligit, cur ei incendia parat? Si non diligit, cur in ea vterius moratur? cur laborat? Machinatur indies (sicuti iam dictum est) vt iubeat, Roma suomet pereat gladio, quod longe positus nequaquam possit efficere. Nulla. n. pestis efficacior ad nocendum, quam familiaris inimicus. A deo in curia fit frequens, in curia nostri consilij particeps, vt notet, & delignet quenquam nostrum ad necem, & reip. cognoscat interitus. Scit quorū sanguis sibi daret imperium, & ruina quorum sibi daret ascensum. His maxime parat insidias. Hos in die, hos in nocte prosequitur. Videte P. C. vide te huius hominis summam audaciam, in nostrum conspectum venire nō timet, & quorum interitu semper cogitat. Nobiscum loqui non timet, meam accusationem (quæ sua conscientia probat) non timet. Igitur ab omnibus timendus est, nolite mirari si callidus dissimulator respondendi locum postulat. Confidit. n. in eloquētia sua, quæ maximam partem ciuium detraxit in cladem. Qui igitur sceleratorum hominum tot copias comparauit, qui mendacia veritate, & mēdacio veritatem colorat, audietis eū? Tacetis (Proh dolor,) in qua vrbe nos viuimus? Quibus tutioribus resp. nostra defenditur? O Camillio, Fabij, vos vtinam essetis. Au dire velletis illum, qui expirantis filij preces audire noluit? Qui filios in parentes, seruos in dominos, in rep. Italix latrones armauit? Quid agis Catilina? quid cogitas? Cur furorem tuum, & audaciam tentas? Cur ille tuus exercitus (qui intra mēnia clausus est) in Capitolium non erūpit? Nullus huius ordinis ignorat cōsilia tua, & adhuc in patria remanes, imò in senatu placā di locus est tibi relictus? Scire potest qd nō multum eis tua facta displicent. Cogitate P. C. quid res, quid tempus postulat. Audacia Catilinæ timorem omni reip. incutit, Patriæ legibus minatur interitum. Viri, mulieres, senes, iuuenes, postremo omnis ætas terrore concussa est. Omnes credunt hodie vestra sententia liberari. Omnibus igitur satisfacietis P. C. si de ciuitate Catilinam, imò terrorem omnium, expuleritis.

ON est amplius tempus ocij, &c.) Hęc inuectiua quinta ponitur, habita tamen est aut primo, aut secundo loco, quia Catilina adhuc in ciuitate existente. In Italia, quia in ciuitate, sed ab eius interitu manaret, totius Italiae excidium. Cre scit in dies, vt Valla praecipit, in dies iungitur verbo aut comparatio incrementum connotanti. Ire perditum, non dicitur perdere, quia futurum minabatur, non iam perdebat, immemor. i. neglector, quod nitius dixit, quam si dixerit contempcor vt erat. Ad honorem. i. magistratum consularem, qui singularem honorem consuli & domui eius afferebat. Aggressus. i. vt rem difficilem, & terribilem. Homines enim nefarios: Docet quos secus collegerit Catilina esse nefarios, & sacrilegos, quod duplici de causa facit vt & minus timendos significet, & iulius in eos scruendum. Etiam familias filios. Non est ergo vox vna filius familias, sed illocutio, nam familias more graeco genitiuus est: vt hermenias. i. interpretationis cum dicitur perhermenias. Exhibuerat patriam: Graphice dicit ea vnicuique promissa quibus potissimum indigeret. [Omnibus omnia]. i. quae vellent aut possent obtinere, inter se effecerat, aut legendum est affecerat. i. affectio ne commouerat, aut effecerat. i. instruxerat, & exhibuerat ac reddiderat affectos, inter se. i. mutuo ascensu. [Parentum]. i. patrum, iugulos. i. guttura, aut eas gutturis partes quibus ferro petitis aut incisis vita adimitur, vnde iugulare verbum quo vitur Flac. in epist. Vt iugulent homines surgunt de nocte latrones. Mmarentur, animo non voce, sed ideo minarentur dicit, quia nondum effecerant. Sed quoniam ordo est. Sed Catilina pro nefas. i. detestandum, necauit filium. i. ex priore coniuge: inopia. i. propter inopiam rei familiaris quoniam filius erat sibi. i. Catilinae detrimento. i. ad secundas nuptias quas cum Orestilla contraxit vt visum est in Sa lutijs Catilinario, quae. i. noua coniunx Orestilla timuerat con iungi sibi. i. Catilinae, eo. i. filio viuente. Quamquam agitentur, credo legendum agitantur. Nam quamquam auctore Val la indicatiuum postulat. Per me, quasi dicat nolim esse oculi criminis delator & ita ex candore animi sui sibi beneuolentiam conciliat & fidem. Pudor magis quam timor, quia data fide publica nihil timendum erat. Velti consulis non dicit velti Ciceronis: quia id publica auctoritate non propria fecerat, vnde addit, immo velti decreto. Cibum non nisi fame coactus, quasi dicat tam intentus est cedi nostrae, vt cibum capere negligat. [Nos ignaros]. i. rei militaris, aut ignauos. Phoenices: Punicos versipelles, & ad arma paratos. Cum sit, aut cum sciat ablatiui. Si est sit, experientia nominatiui est casus, si sciat ablatiui. Nulla enim pestis &c. Tritum est hoc proverbium, etiam ab alijs assumptum. [In curia.] Id est in senatu. Scit quorum. Per hoc tectet patricios, monetque sibi prospiciant. [Hos] Et alios in die. [In nostrum conspectum] De quorum. Si nostrum est primitiuum nulla est difficultas in constructione: sin possessiuum, sit relatio ad ipsam vt ad primitiuum. [Respondendi locum] Vnde secunda responsiua huic respondere videtur, aut haec prima est omnium inuectiuarum. Certum autem est ante alias quasdam habitam, nam dum haec haberentur adhuc erat in vrbe. [In eloquentia] Siue tamen sapientia, quae perniciofa admodum est, vt in principio rhetoricorum veterum manifeste allerit. [Audietis.] Quasi dicat audire non debetis. [Tacetis.] Quasi dicat video quod audire vultis. O Camilli. virorum fortium, & qui in facinorosos animaduertentur meminit. [Expirantis filij] Quem occidit Catilina vt Orestillae nuptijs lo cum faceret. Cur temperas, id est dissimulas. Nam multum displicet: tacite eos in sui patriae perniciem consentire arguit. Omnibus reipub. i. administratoribus, omnes credunt subaudire Catilinam, imo terrorem, q. d. qui non solum terribilis sed terror ipse censendus est.

I subtiliter à circumstantibus, quae sit praesentis auctoris controuersia requiratur, inueniretur à propè intuentibus ille inter nos, qui vulpis fuit, cum agno coram leone conflictus. Cum illo nanque mihi res agitur, qui magis in dolosis, fraudulentis, versutisque rebus, quam in comitate confidit. Cum illo mihi res agitur, qui omnes rationes, spesque suas in eloquentiae suae torrente coniecit. Cum illo, qui aliud corde dissimulare, aliud ore simulare consuevit. Cum illo, qui corde subdolo, ore trilingui, vultu hispido, barba caenosa, incesu graui, familiari mendacio proposuit, instituit & iurauit: qui candida denigrat, & nigra loquendo dealbat. Qui aliorum famam depeculans, vrbes quoque mendacio pessundare consuevit. Quapropter mihi timendum, vobis summopere cauendum est: ne hodie plus valeat polita, & erudita calliditas, quam nuda, & vulgaris simplicitas. Ne sibi plus proficit eloquentiae caullantis astutia, quam mihi obsit infantis linguae ineptia. Si quo igitur in loco pro dicendi inopia mea vacillabit oratio, non illius phalera ta verborum agmina, & canoram festiuitatem atque concinitatis splendentiam: sed pondus sententiae, ac ipsum sagaci indagazione perscrutari, & equali lance trutinare debetis: quod si vos quoque sententiam aduersarij furo mendacij coloratam, linceis (vt soletis) oculis inspexeritis, inuenietis sub columbina specie te terrimam caudam latitare scorpionis: & eo pacto eam inhonestam, & inutilem fatebimini. Illum nanque de ciuitate censet extorrem fieri, cuius maiores eam fundauere, construxere, & ab hostibus protexere, ac postremo ad tantum culmen honoris promouere, vt imperij magnitudinem, solis ortu, & occasu metiremur. Illum de ciuitate praecipitem iubet dari, qui nisi liuoris, & detractionis causa obstaret, in ea primus, aut inter primos haberi deberet. Exeat igitur de ciuitate Catilina, & remaneat illic Ciceronis iactantia. Exeat de ciuitate ciuis, & remaneat inquilinus. Exeat de Roma Rom. & remaneat Arpinas. Exeat hinc Scipionis nobilis propago, & regnet illic natus de paupere pago. Abiit Scipionis indoles luculenta. Quid si Scipio nunc ille viueret? nonne tali vteretur eloquio? Ego vici, vos in patriam reduxi, vos tamen ciues eiecit? Ego Romam periculo capitis mei protexi, vos non men meum delere conamini? Ego feci quod non erat quod esset, vos me ibi morari non sinistis? Iam iam nunc arbitror P. C. qualiter sit inhonesta huius accusatio cognoscitis. Nunc qualiter sit inutilis attendite. Nam si sententiam probaueritis, maximas calamitates publicas, & priuatas suscipietis. reip. hostes acerrimos, & asperrimos comprobabit vobis ipsis mortale odium, & inuidiam summam conlabitis: vrbe non solo (vt putatis) Catilina, sed quamplurimis ciuibus vacuabit: & quod est extremae demetiae placidissimos amicos, infestissimos reddetis inimicos. Sed per deos immortales quorsum aduersarij tota deprecatio pertinet? Coniurationem nanque indignam facinus

osten
gatur
nond
O inc
pro co
ret: cu
do su
dent
batu
à quo
P. C. t
Quia
frequ
viuit
gius:
Quoc
tari, co
lius, &
ni acc
petrat
patroc
ltrum
fidam
radum
Hoc e
est: vt

IN I

SI si
vid
cur
paulo
procat
cauilla
riam de
plus pro
troque
vulgari
ua quar
titulo re
Damna
rito deb
niam C
studer C
illo lapa
ciat pau
improp
bat vici
tor. [Su
ore trili
cis, aut
aliquid
facienti
ter exeq
pra se fe
membra
animun
tione gr
apud ip
me, insti
i. mala f
per vim
to subra
pessunda
mere, qu

ostendere laboravit: cum an coniuratio facta sit, ambigatur: & de ea quasi non sumptum supplicium, de qua nondum constitutum est iudicium, clamat, & dolet. O indignum scelus, Catilina iam non dignas penas pro coniuratione dedit: quasi de coniuratione constaret: cum non iam magis illud probando, quam dicendo suae sententiae basim constituit. Et id solum certum denunciat, quod nec testibus, nec argumentis est probatum: sed falsa quadam suspitione confictum: quae à quouis quomodo confingi potest. Nam Catilina P. C. tam popularibus, quam summatibus est acceptus. Quia ignoti, noti, ciues, peregrini, nobiles domum eius frequentabant: quod eo munificentior, affabiliorque uiuit nullus: quod habet quod det, & dat nemo largius: iccirco coniurationem ab eo factam contendit. Quod si ab hominibus amari, frequentari, consuli, uisitari, coniurationem uocamus, iam Catilina, item Laelius, & Scipio, praeterea liberales, & dapiles coniurationi accrescunt. Quod uero de filij nece à pio patre perpetratum esse dixit, sic est incredibile, ut sine ratione patrociniū deleatur. Praesertim cum neminem uelstrum super hoc dubitationis scrupulo promoueri cōfidam: illud mihi potius adiuuandum puto, nemini mirandum, si solus omnium Catilina praelocutor appareat. Hoc enim minis Ciceronis, prece, precio confictum est: ut nemo se Catilinae tuto rem audeat confiteri.

IN INVECTIIVAM PRIMAM L. CATILINAE IN M. T. CICERONEM, IODOCI BADIJ ASCENSII COMMENTARIA.

SI subtiliter. Hæc L. Catilinae responsua ex temporanea uidetur, est certe minus culta quam ut habeo habita censeatur, quem Cic. disertissimus in eloquentia sua considere paulò ante dixerit. Nam & minus latina uidetur cum ne reciprocauonem (ut dicunt) seruet: cum dicat, Ne sibi plus proficit cauilantis astutia, quod tamen ab alijs reprehensum ego bisariam defendam. Nam ordo potest esse, ne astutia cauilantis plus proficit sibi. i. astutiae, & ne plus proficit sibi. i. cauilanti & utroque modo est reciprocauonem locus. Est tamen protinus, & uulgaris sermo longe autem uenustior est in secunda responsua quam Pomponius Laetus nobis extulit. Sanè cum dicitur in titulo responsua uidetur substantiuum, nam additur inuectiua. Damnat autem Catilina ea in Cic. quæ in seipso agnoscere merito deberet ut statim dicam. [Cum illo mihi res agitur] Quoniam Ciceroniana eloquentia iam pridem omnibus nota erat, studet Cic. ea ex inuidiam concitare, & fidem detrahare. Cum illo sæpe idem sumit principium ut ex repetitione argentos faciat patres conscriptos, cum tot in unum hominem dici possent impropria dissimulare, id contra Catilinae maxime conueniebat uitio dati, erat enim omnium rerum simulaculo, & dissimulaculo. [Subdolo] i. fraudulento, habente dolum subter latentem, ore trilingui. i. serpentina, nam serpens linguis micat ore trifidus, aut tres diuersas sententias proferenti, aliquibus se facturum aliquid promittente, ac rursus ipsam id idem negante, & mox facienti, aliquibus & neganti, & promittenti, sed neutrum fideliter exequenti. [Vultu hispido] i. bene barbato, qui grauitatem præ se fert. sicut in ceteris membris uiriliter. Iuuen. Hispida membra quidem, & duræ per brachia setæ. Promittunt atrocè animam, &c. Barba cænosa. i. immunda, incessu. i. deambulatione graui, & pomposa. familiari mendacio. i. quod plurimum apud ipsum & familiam eius ualeat. Proposuit. i. conuincium in me, instituit. i. affirmauit iurauit. Qui candida. i. bona denigrat. i. mala facit, & interpretatur, & dealbat. i. iustificat loquendo. i. per vim eloquentiae suae, nigra. i. uitiōsa. Qui depeculans. i. furto subtrahens famam aliorum consueuit quoque. i. etiam uerbes pessundare sub mendacio. mihi timendum est. i. ego debere timere, quia inminet periculum capitale. Ne sibi plus, &c. in

odium trahere conatur eloquentiam Cic. sicut nonnulli inuidiam concitare parant ex diuitijs abundantibus cuiuslibet. [Phalerata] i. bene instructa, & superba, sicut cespit in phaleris equus. [Aequali lance] i. examine, & iudicio, sumpta metaphora à bilance. Trutinare. i. ponderare, aut mensurare. [Linceus] i. acutissimis, quales habuit linceus. Scorpionis caudam in qua uenenum est. Exeat, reperit in inuidiam Cic. Romæ. i. natus Romæ. Arpinas. i. natus Arpini. f. Cic. Solum autem genus suum laudat, quia se non potest. Hostes acerrimos, & asperissimos, uidelicet populares, & necessarios ipsius Catilinae, qui acerrimi sint animo, & asperissimi facto. Nam acer dicitur strenuus, & uehemens. Asper difficilis tactu, ut sunt armati. Non solo Catilina. Significantius id quam si diceret non solo me, quia cum de nobis aliquid magnum dicimus, aut sentimus tanquam de tercio loquimur, ut Aen. v. Quæ uenera uiso digna dabis primam merui, qui laude coronam. Quam plurimum, hoc est ualde aut maxime multis, ciuibus supp. alijs, nam & ipse ciuis est, aduersarij. non dicit Cos. nec etiam Ciceronis, quia in utroque dignitas foret. Deprecatio. i. de me expellendo precario. Indignum facinus, non negat quin indignum sit facinus, sed probandum illi fuisse censet prius coniurationem esse factam quam eam detestetur tantopere. Et de ea. Ordo est. Et clamat & dolet. i. dolorem suum ostendit, quasi non sumptum sup. sit, aut quasi non sumptum esse supplicium, de ea. f. coniuratione, de qua nondum est constitutum iudicium, hoc est sententia iudicum, aut iudicium lege, quod est patefactio per complicem, & confesum aliquem. O indignum. ironicos id dicit. [Basim] i. fundamentum. Certum, indubitatum. Confictum. f. a Cic. & delatore aliquo. [Acceptus] i. charus, & iocundus, ac gratus aduentus eius. [Popularibus] i. uulgo, & plebi. Domum eius, non dicit domum meam ob causam dictam. [Affabilior] i. comior & concinnior aut dulcior amicus. [Laelius, & Scipio] Summi inter se amici. [Liberales] f. omnes ac dapiles. i. dapum, ac sodalitarum praebitores. [Accrescunt] i. accedunt ad coniuratos, hoc est inter coniuratos habendi sunt. [Patrociniū] i. protectio eius dicti. Supple. i. de Promoueri. f. à sententia firma. Mihi adiuuandum. i. in adiutorium assumendum, sed incultius dictum si non est mendum in scripto. Praelocutor. i. praes alijs sui defensor.

EIVSDEM IN EVNDEM CICERONEM INVECTIUA SECUNDA RESPONSUA, QUAE PRÆMEDITATA VIDETUR.

MNIS homines, qui in maximis principibus vitam agunt, aut qui de rebus publicis, aut priuatis consultant, decet in primis animaduertere, ne cuiquam uoluptati temere assentiant, ne ue liberum ingenium furore, aut iracundia pessudent: sed uigilantius entendum est: ut durent inuidiis animis, ut omnium rationes aequè circumspiciant: nec in alterutram partem declinent, donec luce clariores in apertum deductæ, & satis perorata uideantur. Difficile est enim commotis animis, & concitatis ingenijs uerum cuiquam persuadere, tanta fit plerunque uis, ac frequentia orationis. Hæc si fuisset uobiscum P. C. animaduersio, dum perperam de meis moribus consul noster tanta acerbitate loquebatur: cum perniciofa, & insolenti facundia in caput meum uestros concitabat animos: modulabatur orationem profecto, ut illius procacitas hodierna die innocentia nostra deleteretur: Sed uideo iam suggestionem consulis pectora uestra rebus incumbere, uix meam perpeti orationem, credere iam illius auctoritati, meæ pudicitiae diffidere. Quamobrem facile uereor, ne fera sit nostræ salutis defensio. Nam paucorum inuidia plerunque innocentes iure, aut iniuria suppeditantur. Quæ res profecto, neque constantiae uirorum

illustrium, neque Romanæ disciplinæ, neque senatoriæ dignitatis officia videntur. Quare per deos immortales vos P. C. atque humanitatem vestram appello: ut in tantis rebus non facile iudicium excipiat: demulcos, ac deuinctos animos facundia Ciceronis pristinae integritati restituite: & ita restituite, ut aliquando R. patricij, atque Catilinæ verba intelligatis. Si quid in patriam peccavi Quirites, neque gratiam, neque misericordiam imploro. Eripite tum ab hac luce animam: trucidate hoc corpus, & membra hæc impudètia diuellite. Non eo tendit oratio nostra: ut Catil. misereamini. Summa est enim misericordia in parricidam subitum supplicium animaduertere. Sed hanc vr̄bis clementiã postulo P. C. ne omnino innocentiam deseratis: ne dum libertatem defenditis paucorum iniquitate plebsque innoxios perditum eatis. Ostendam vobis, atque elucidabo acerbas in consilio vestro mecum inimicitias, non salute reip. fuisse exagitati imperij causa, non manu tenendæ libertatis desiderio cuncta. Nam quãta primum superioribus annis immoderate in me illum discordiæ agitauerint, quantisque, atque quam crebris postea inuicem contumelijs versati fuimus, nõ referam: vobis enim omnibus nota sunt Quirites. Sed ea malo dicere, quæ proximis Comitijis postquam designatus est impudenter, & temere qua tandem euomuit, se nihilo magis, quam ex cidio Catilinæ consulatũ petere. Testes hic duo viri clarissimi M. Antonius consul, & C. Cæsar: quorum auctoritate terminatio illa eo tempore, veluti parum consulta, reprobata est. Item nunc P. C. talibus animis imperia tribuite, qui curiosius priuatas inimicitias, quam totius reip. salutem persequantur. Non cupit Cicero consulatum: ut opẽ referat miseris, ut potentium improborum arceat, ciuitatem defendat, ut reip. consulat, sed ut maxime Catilina delere, & circumscribere possit. Hæc sunt officia viri consularis, & gloriosi, & sanctissimi ciuis institutiones. Tales homines in dandis magistratibus nobilitati antepone: quibus tãtus, & tam vastus est animus extinguendi nobilitatem. Nam quod mihi huius viri interminatum est, diligentius in vos omnes conuertet. Credite mihi P. C. credite, rara est inter tam dissimiles animos beneuolentiæ, charitatisq. consensio. Ille ex municipio Arpinati nouus homo, spes huic vr̄bi insitus, eam velut ingentiam rabiem, atque inuidiam animo volutat, quam nouis exteris ciuibus, non tantũ mores, sed veteri consuetudine natura comparauit. Prædie, vbi in petitione consulatus patria exprobrata est, aliquando nouitas generis obiecta æquo animo tam contumeliam tolerante, tunc impatientissimum hominem existimatis? incitabatur eo tempore truculento spiritu lacescitum ingenium, & veluti vipera serpens in flammam nato, ac venefico pectore ferox eius, & crudelis animus agitabatur. Hic, qui se patrem patriæ nominat: qui dicere solitus est hanc reip. suo splendore decoratam: qui virorum omnium illustrium, ac præstantissimorum familias, non modo æquasse ait aliquando suis moribus, verumetiam omnium maiorum virtutẽ superasse, cum oblectari sibi nouitatem videret, quo putatis eum ingenio perferre potuisse? Infremebat tunc dentibus, atque in vos omnes rabido rictu conceptam lateenter iram acuebat, quam neque lenitam a deptione

consulatus in posterum putetis. Cum non vestra gratia, sed suis maximis virtutibus consequi tantam dignitatem debere arbitretur. Nunc itaque priores illos impetus exequitur. Nunc his artibus perturbare ciuitatem instituit, Nunc se his consilijs vlcisci, & nobilitatem eo deducere, ut nunquam sibi nouitas obijciatur. Faciet hoc P. C. faciet, nisi vester prudentissimus animus aliquãdo nostræ omnium salutis, & vniuersæ reip. consular. Iam hoc primum initio ab hoc principe scelerum, ab hoc flagitiorum artifice, ita ciuitas nostra dirã, ac pestilenti labe conspersa est: ita perniciosum semen diffundit in patriam, ut si aliquando consitum radicibus paulum altius coaluerit, delebitur quidem hæc reip. pulcherrimum hæc à stirpe concidet imperium. Nihil enim est tam periculosum ciuitatibus, quam cum delecti ciues inter se disident. Inimica namque est rerum maximarum discordia, & res fortes dissipat, & demolitur. Eam quidem hic nunc inseruit nostræ ciuitati. Hanc inter vos calamitatem ingessit: quæ si non mature prouideatur, video iam summam fortunæ, coniunctam hanc reip. video iam arma in manibus vestri alterum alteri obfistere, hunc proscrispi, alterum vero trucidari. Utinam enim rerum malarum innocens Catilina finis esset, ut est initium. Nullum foret mihi graue pro reip. periculum subire, patriæ equidem proscrispi, patriæ abdicari, emori paterer: Sed non semper cunctis mortalibus idem animus est. Erit alter impatientior, qui vlcisci malit, quam improborum perpeti iniurias. Tunc necesse, ut ciuili bello res agitentur, periclitabit tunc patria, & in ancipites casus, certumq. vr̄bis excidiũ concidet repente, & venturã tunc in gente lætitia efferetur, & optatis sese rebus potiri gloriabitur. Cum hanc videbit armis splendore patriam, & istam admotis ignibus vr̄bem lucere, tunc laudabit sua consilia, & extollet inuictum animum & pro suis contumelijs satis se, maioresq. suos vltum iri existimabit. Nam prædicare aliquando solitus originem se generis habuisse ex Tullij hostilij familia Volscorum regis quidem P. R. inimicissima: quæ sola prorsus nota est occasio, ut vniuersum sit sibi nomen P. R. odio, semperq. exhorreat hanc reip. cuius ditio ne obscurata & malorum familla, & subactum eius, ac demolitum imperium: quæ res quantæ cure hñr, humanis ingenijs vos ipsi ex existimate. Hoc ego tantũ de Cicerone existimare possum: ut præside illa maiorum suorum inuidia, veteres illæ inimicitie impatientis animi suum semper ingenium agitent: nunquam impetu, aut rabie quiescant. Tanta est illius animi sui moderata euertendi huius imperij libido. Videlicet placato orbe terrarum, tot profligatis regibus, tot populis, tot gentibus, tot exteris nationibus subactis, terras vndique, & maria imperio nostro parere nullum superiorem hostem Pop. Rom. cui non nostra virtus longe probata sit. Defluxit itaque illi spes omnis extrinsecus huius imperij demolendi. Tute nobis omnia quiescunt, omnes vltro obtemperat. Cum vero sese, maioresque suos vindicatum iri malit, nec possit vnquam ab illa opinione durus, & crudelis animus quiescere, ad has confugit perturbationes, quibus priuatis inimicitijs, mecum primo, postremo in vniuersam reip. conferre putat. Accusat itaque amicum

cum sibi Catilinam, & plerisque alios eiusdem confcios coniurationis, velle remp. inuadere, euertere patriam, urbem deformare, domibus, templis, aris incendia parare, stuprare virgines, senes, plebem ac patricios iugulare: nulquam iræ, aut ferro parcere, donec pulcherrima ista omnium imperatrix à stirpe intereat. Sed per deos immortales nescio quorsum tendat hæc omnium existimatio: vt quisquis mortalium credat aliquem esse tam perditum, aut tam prorsus ignarum rationis, cui non quandam intelligat insitam patriam pietatem: quæ semper quandam tacita, ac vehementissima vi naturæ humanis pectoribus infunditur. Quis itaque Romanis animus tantam reipub. calamitatem asferre cupiat? Quis enim tam acerrimus P. R. hostis, ille etiam Carthaginensium dux Annibal maiora nobis, aut patria excogitare potuisse? Ego ne remp. inuadere velim, qui & pro rep. ingentia pericula suscepi? Ego ne senatum, aut urbem deformare tot amplissimis beneficijs nostræ familiæ decoratam aunderem? Ego ne Romanorum templa incendere, quæ tot signa, tot tabulas maiorum nostrorum ostendunt? Ego ne togatos patricios, aut senatores iugulare, qui inter dignitates modo honore profectus sum? Ego ne candidatus reliquis sceleribus deturpare ciuitatem, quæ plerunq; ne quis deturparet, summa ope propulsaui? Quæ species? Quis animus? Quæ occasiones me ad talem faciûs impellunt? Num causa forte, quam paulo ante Cicero discruit, libido dominandi? Non ne quiete dignitatem omnium adeptus sum? Nonne in spe mihi agendi tales reliquæ parantur, quales cuiquæ immortalium fas est optare? neque enim patriciatus, neque senatoria dignitas defuit, neque in posterum cõsulatus, aut dictatura deesse poterunt. Quæ tanta, & tales sunt: vt non modo in hac præstantissima vrbe, sed in omni orbe terrarum, omnium gentium, omnium nationum imperia, & principatus antecellant. Quod igitur opus erat, vt difficile in bello quæreretur, quod mihi in pace vltro parabatur? An forte inuidi me concitauit, quod pariter Cicero docebat: grande æs alienum, angustia rei familiaris, & immoderata potiendarum rerum audacia? Sed de temerario, aut vesano homine hoc existimandum esset: vt plerique qui hoc pro potiundis opibus inconsulte tantam parare possit P. R. seditionem, non presertim in viro patricio, & consulari in tā opulentissima ciuitate; cui tot honestæ sunt opes: quis dubitat sibi nunquam deesse posse? Tot vltro sese sibi quæstus offerunt, & ex publico ærario prouentus, quod si quis paululum labefactare maluerit, neque omnino parere honestati incredibile est, quàm is facile in immensis opibus asfluere possit. Vt reliqua præteream, tu mihi in apertum exemplum es Cic. qui pridie pene hanc urbem cõgressus omnium rerum egens: cum te ad magistratum contulisti, tantam conglutinasti repente diuitiarum molem, vt omnes huius vrbs colonæ vix emptoribus tuis superesse videantur. Temere igitur mihi obijcis auaritiã, paupertatem, instans onus æris alieni. Quæ cuncta tutiore via sedare potuissem, quàm remp. inquietare, incerta pro certis capere, paruo commodo ingentia pericula subire. Sed neque quibus arguor priuatarum inimicitiarum causa tantum facinus initialem,

nemo est in hac rep. quem inimicum habeam. Hic Cic. tantum mihi molestus est: quod eius flagitia, quæ in occultum habet, nunquam reticere potui: cuius ineptias si tandem à me propulsare maluissem, sine discrimine publico multi mihi ad vltionem aditus patebant. Non erat opus ad perniciem reip. confugere, neque metus mihi, neque pericula obstabant, cum si ex hominum vita deleretur, non modo ad vindicandum, sed nec ad lugendum funus quisquam superesset. Sed dij prohibeant, ne hunc animum illius temeritate dehonestem. Nullam enim illustribus viris in abiectis hominibus vltio laudem asferre potest. Illam tamen si casu maluissem, non est putandum Quirites, eo tempore susceperim, opportunitatis minimum sibi, mihi vero plurimum adesse poterat. Porro si quibus armatorum copijs domum meam circumscripsi, socios induxi, permisi vigiles, neque horum enim quodquam inficior, feci P. C. non vt cuiquam facerem iniuriam, sed vt prohiberem consulis impetum. Verebar, ingenium noueram, sciebam inimicitias, intellexeram hæc ab illo instructam coniurationem. Formidabam itaque de illius facundia subito momento animi vestri indignarentur, & contra quæstionem meam licentia vestra designatis periculis de me supplicium fumeretur. At si semel in eius designatus manus concidisset, frustra mea in forum defensionis locus parabatur. Vitam igitur meam summam ope in hunc diem produxi. Et in tanta rerum perturbatione nunc persuasi tuto ne me omnes reum facerent pene tranlij. Nunc cum tibi minus opus erat Cicero præter spem in senatum veni. Et quantum mihi satis videbatur, minora quædam scelera elucidauit, ex auditu quorum iri in obscurum maluissem, quàm ipsis tam enormibus sceleribus viam dedisse. Nihil tuorum facinorum expaui. Non tunc oratio tua non vltro coniecti motus territauerunt. Quis enim terror in tanta senatorum frequentia, in tanto splendorum ciuium cõtuetu infonrem cuiusquam animum turbare potest? Nemo igitur diem, quem maxime cupiui, quem vero minime existimabas. Nemo senatorum, qui innocentiam meam intelligat, apud quem flagitia tua in aperto habeantur. Optimo igitur periculo meis periculis prospexi, si quando armatorum copia furorem tuum propulsaui. Si quando intrepidus in rep. perstiti, fugam mihi omni obtentu persuadebas, instare mihi cõtra fuit animus. Sed ò Dij immortales, vbi nam sumus, quis potentem calumniam non videt? Quid aliud nisi vt fugeræ tota tua oratio pertinuit? Sed si (vt ais) omnia mea tibi facta illustrantur, si luce clariora sunt mea consilia quid nunc mihi fugam persuades? hic sum nullis meis præsidijs circumuentus, Adest senatus, qui tibi vim fieri prohibebit. ostende hæc facinora, elucida seditionem, asfert supplicium. Non decet in tantis periculis immisericordiam videri. Cunctatio quidem omnis obesse potest. Nullum vero prælidium asferre, si habes principem coniurationis. Si imperatorem hostium tenes, quid remoraris? quid eiecere cupis? Vtilius est enim vt luce careat, exercitus sient illico ad bellum segniore. Sed video, vtiq; fieri soles in medijs malis, tibi malorum causa timore animo frigeſcit. Casum. n. quem mihi, aut reip. paras, in te cõferri vides.

Res præter opinionem tuam nunc agitur tui capitis periculo. Dubitas nunc de fortunis tuis, non obiecturum me tibi in senatum venire existimabas. Ideo cum veni, illico trepidus factus es. Putas minitendo nunc mihi terrorem incutere, ignorans quam liber, quam vastus sit innocens animus vis ut fugiam Cic. utique non fugiam, sed præstam acrius petulantiam tuam oppugnando. Necessè est, ut omnium consiliorum tuorum flagitia refellam. Veniant in hunc locum testes, quorum tibi tantam copiam superesse dicis: ut nil tibi meorum operum tectum, aut occultum sit. Quos produces? Q. Curium hominem quidem sanæ opinionis, integræ vitæ, at vero qui suis flagitijs celeberrime hunc ordinem deuastauit? propterea probari genere abdicatus potest. Aut Fuluiam produces eius consortem libidinis, quæ nullius unquam cædis conscia fuit? Nullius stupri, aut incesti alumna concubitus: aut vero ita vixit, ut velut quoddam sceleris exemplum omnes meretricum artes egregie sola ipsa superarit. Hi sunt homines clarissimi, quibus nunc in quietudo ciuitatis suspecta est: quorum aduersum me testimonia parantur. Sed per deos immortales tute iam Cic. moribus tuis ostendis, furore tuo palam non impudentibus abutere. Non erat ex apertis coniurationibus petenda fides P. R. si me delere cupiebas. Eos eligere debuisti, quorum obscurior vita, & parum per occultiora latrocinia fuissent. Multi mortales eadem pecunia utilius ambitioni tuæ obtemperassent. Illorum autem maledicta nemo bonus ciuis timere debet. Facile refelli possunt: utpote cum fortuna eorum, & fides, & facta satis vulgata sint qui mihi se fauere debeant aduersari. Mallem esse iniurius, ne iniurios, ne vitam meam eorum familiaritas a que in contemptum deduceret. Nunc itaque P. C. omnia vobis facta consulis, & cogitata illustrantur. Nunc etiam vobis innocentia mea patere potest. Quæ res illum impulerit ad Catil. interitum, ad perturbandam remp. videtis. Mecum priuatis inimicitijs agitantur. Obiectu vero nouitatis vniuersam odit nobilitatem more maiorum suorum. Nã hanc patriam abhorret. Ea propter seditiones parat, serit discordias, nunquam ad perniciem nostram impatiens eius animus quiescit. Facit in primis reum patricidij me Rom. patricium senatorem, cuius tot res gestæ, tot imperia, tot magistratus, tot maiorum meorum beneficia amplissimo splendore reip. lucefcunt. Obijcit egestatem, quæ in opulentissima ciuitate, minoribus etiam magistratibus nunquam obesse potuit. Obiectat inimicitias, quæ mihi ad perturbandam rep. non utique satis esse viderentur. Iestes, quos producit, videtis: qui tales sunt, ut omnium sceleratorum exuperent ingenia. Quæ tentata postquam sibi præter spem euentibus non respondent, neque in senatu sperat, timore illico suppressus est, fugam mihi imperat, quando si deliquissem ad vindicandum nefas nullam magnitudo supplicij satis esse posset. Si ergo P. C. innocentiam meam videtis, si illius animi ferocitatem intelligitis, si pericula reip. ingenijs vestris aperta sunt: expergiscimini igitur aliquando, & imperij Romani vitæ miseremini. Habetis habentem colubrum in visceribus vestris, habetis in hoc ordine inclusam reip. calamitatem, quæ vigilat ad perniciem P. R. vos illum

in summo honore posuistis. Cauete ne quando per licentiam ea pars pestis totum corpus ambiat, & veluti contagio quædam in vobis adolescat. Expiate ocius, & enervate hanc sentinam scelerum. Abdicate hunc hominem consulatu, ne claræ, & amplissimam dignitatem fræda illius flagitia deturpent. Eripite hunc ab hac repub. ne quando eum ad excidium nostræ ciuitatis anhelantem hæc sanctissima intra se memina conspiciant. Si chara sunt vobis huius urbis monumenta si pericundi liberorum conspectus, si grata est vestrarum virginum pudicitia, si templa, potentatus, sacerdotiæ, societates, domus, opes, familiæ, clientela, fortunæ omnium, & vniuersæ patriæ commoda vobis accepta sunt. Iam iam ab hac repub. semen hoc malorum omnium eradicate: hunc à conspectu ciuium eripite: qui vos, & omnia bona vestra extinguere cogitat: qui claritudinem imperij Rom. in simultatibus, atque discordijs perturbare instituit. Succurrite his periculis, obuiate huic calamitati. Tunc omnis suspicio sedabitur. Num dolus ille à cohortibus confestim dissipabitur. In hoc vno nomine omnis spes eorum sita est. Quis enim alio huic maximo imperio, huic capiti orbis terrarum paucorum sceleratorum animos exigere, aut concitare potuit? Quis, quis ciuis in hac repub. tam atrox facinus excogitare? Hic hic tantum nouus Cicero Arpinas ex Tulliorum familia struit clam nostro capiti insidias, Catilinam coniurationis simulat, quo liberior sibi ad consilium opportunitas patere posset. Nos plerisque in quæstionem P. C. ut nomine nostro comparatis copijs facilius sibi pateat aditus ad inuadendum remp. vos Patres conscripti, nonne vestram miseriam videtis? Capefcite remp. miseram, & mutantem. Subuenite patriæ, parentum, & simul salutis omnium miseremini. Neque consularem, patricium ciuem, & amicum Poduli Romani à faucibus inimici consulis eripite. Supplicem, atque instantem pristina claritudini, omnium ciuium gratiæ, ac beneuolentiæ restituite.

IN INVECTIŪAM SECUNDAM L. CATILINÆ IN M. T. CICERONEM, IODOCI BADIJ ASCENSII COMMENTARIA.

Omnis homines) Hæc oratio longe cultior est quam superior, ita ut ab eo præmeditata videatur. Consultant .i. in consilio decernunt. Cuiquam voluprati .i. libidini. [Durent] .i. duri & constantes sint. Aen. j. Durate & vosmet. [Nec in alteram,] Id est in neutram contendunt, aut rei de qua est controuersia aut rationum adduciarum: donec .f. rationes videantur clariores luce existentes deductæ in apertum. [Tanta vis] .i. potestas orationis ut trahat auditorem inquam sententiam velit. Animaduersio, hoc est consideratio. Modulabatur, id dicit inuidiose. quasi vero tam peritus sit in dicendo, ut modulis orationem dimetriatur, quæ res oratori fugienda ne fidei detrahatur, auctore Fabio. [Illius procacitas] .i. peccans sermo deleteretur .i. restingueretur, sicut dicit ille. Efficiam posthac ne quenquam voce lacessas. Rebus incudere, aut in comberere, si est incudere dicit, q. d. monetam imprimere hoc est sententiam indere. Facile vereor ne fera sit, dicere potuisse: facile vereor, ut fera .i. nimis tarda, quia iam persuasus iudicibus. [Appello] .i. in auxilium voco, vnde vulgo dicitur appellationes. Sane appellamus ad maiorem aut meliorem prouocamus à minore. Veteres aut dicebant appello senatum, sicut Paulus sanctus. Cas. apello

pello dixit. Excipiatis iudicium. i. ad iudicandum procedatis. De
 multis. i. de Iulianis. Romani patricij. i. ex Romanis patribus:
 hoc est senatoribus orti. Atque Catilinæ. Atque ponitur inter
 res ad idem pertinentes, sed sub ratione diuersa. Nam etiam in
 nomine suo vim deputat. Eripite. i. videmite & tollite: animam
 .i. vitam meam. Ab luce. s. coli. Impudentia, non quæ sunt, sed
 quæ impudentia sine si in patria peccauerit. [Animaduertere]
 .i. accurate sumere seruato ordine iuris. [Innocentiam]. i. me in
 nocentem & falso accusatum. Ne dum duæ sunt particule, nam
 ordo est, ne eatis perditum. i. ne perdati, plerosque .i. plurimos
 innoxios, dum defenditis libertatem iniquitate .i. per iniquita-
 tem paucorum, sed Cicero præcipue. Non referam. Callide tam-
 en tangit quæ comprobare non possit. Vobis enim omnia nota
 sunt, hoc quoque Callide, vt quibus nota non sunt, alijs nota
 atque vera esse putent. Comitij. i. comitionibus populi ad in-
 nouandos magistratus impudenter & temere. Impudenter quia
 homo nouus & inquilinus non debebat consulatum petere, &
 temere, quia populus non debebat dare: Testes hic duo viri cla-
 rissimi M. Antonij consul, in quo sp̄e habebat ad futurum con-
 sulatum obtinendum, & C. Cæsar, qui legem Porcijam pro-
 coniuratis etiam deprehensis comprobaturus erat, vnde hæc defen-
 sio, aut ab aliquo declamatore post rem facta est, aut Catil. iam
 tum sperabat Cæs. sibi amicum fore. [Terminatio illa]. i. com-
 probatio omnium aduictorum quam terminatio .i. decisio litis
 merito sequatur. Nunc tribuite. Amara concessio quæ vim ve-
 tandi habet. Cic. aduersarius Catilinam delere possit. [Nobili-
 tati]. i. ipsi nobilibus Romæ. Vultus. i. inexplabilis. Nam quod
 .i. ad hoc tendit, vt vos omnes conuertere. Rara confessio. i. cõ-
 cordia, quam in vnum sentimus. Nouus hospes & ita nouus ho-
 mo. [Inlius] Quasi de aliena factione. Pridie. i. priore die, sed se-
 cundum Valsam sic inep̄e diceretur. [Exprobrata]. i. probro da-
 ta. Nouitas generis, quia primus de domo sua ad consulatum
 peruenit. [Existimatus]. Hoc est putatis, quasi dicit id minime
 censere, aut putare debetis. [Vipera] Species serpentis, quæ vt par-
 rit, quia a foetu interroso venire. [Vipera serpens] Aut adiectiuum
 est, aut per appositionem dicitur. Eius. s. Ciceronis Patrem patrie no-
 minat imò sic nominabatur vnde Plin. Saluæ Marce Tulli pri-
 mus patrie parens appellare. [Aequalis]. Hoc est æqualis fecisse.
 [Quo ingenio], quæ infestissimo. [Inferrebat]. Hoc est multum
 fremebat. [Rictu]. i. apertione oris, more canis rabidi. [Arbitretur]
 Non dicit q̄ afflictus sit priores imperus, hoc est stimulos.
 [His artibus]. i. eloquentiæ immoderate & minus facundæ aut
 disertæ. Nunc sup̄. i. inuitit aut tentat sup̄. se vlcisci. i. sibi sumere
 vltionem. Nobilitate, ipsos nobiles. Et deducere. i. impellere no-
 bilitatem ad id quasi deducendo. i. deorsum ducendo: vt pote ad
 humilitationem sui, hoc est ita humiles & demissos facere vt nõ
 exprobrent nouitatem. [His artibus]. i. fraudulentis. Faciet, hoc
 .i. quod proxime dictum est. i. nobiles deducet vt contra se oblo-
 qui non audeant: idq̄. ad terrorem det. Prudentissimus animus.
 Callide laudat senatores a prudentia, quasi vero omnis pruden-
 ter prospexerint, quasi id velit, quod maxime nolit. Ab hoc prin-
 cipe. s. Cic. in quem astute regerit crimen vt dubitet senatus vbi
 plus habeat fidei. Pulcherrimum imperium. Subdole laudat ne
 interitum eius cogitare censetur. [Delecti]. i. præcipui, & de-
 multis electi, vnde Maro iij. Aeneid. Delectos populi ad proce-
 res, primūque parentem Monstra deum refero. Rerum maxi-
 marum. Aut inimica rerum maximarum vt inimica sit sublanti-
 ue captum, aut discordia rerum maximarum .i. de rebus maxi-
 mis, sed prior sensus est melior, quia vt dixit Sal. in Catil. Con-
 cordia res parua cresunt, discordia res maximæ dilabuntur.
 [Demolitur]. i. vi destruit. Ea. s. discordia. Hunc. s. Cic. legen-
 dum est enim hunc non hanc, sensus autem est, ideo ad hanc
 rem. receptus est callidissimus Cic. quia prius discordiam in-
 feruit. Est tamen duplex lectio, nam alij legunt, ea quidem
 hunc, alij eam quidem hic, quarum posteriorem potius appro-
 bebem, quoniam sequenti magis quadrat. [Prouideatur]. i. caueat-
 ur prudentia. Iam summam fortunæ. i. maximum periculum,
 Alterum alteri, Valla diceret alium alij, nisi singulos bifariam
 diuidat. [Proscribi]. i. porro extra salutem scribi vt vbiunque
 offendatur, occidi aut vincij, & ad supplicium trahi possit. Catil-
 ina innocens esset finis. i. vtinam per eius necem quam licet in-
 nocens sit, pro salute reip. vtunque patiat, mala reip. auertan-
 tur, vt in initium est. innocens talium rerum. Emori patiar quod
 summum amoris iudicium est, quia dilectionem maiorem ne-
 mo habet quam vt animam ponat quis pro amicis suis. Erit
 aliter. s. Catilina, q. d. quæ ego perpetiar non quibus perpetiar.
 Maiores suos, qui ab hac rep. deuicti sunt. Ex Tulli Ho-

stiliij familia Volscorum regis. Volsci, vt Lilius late docet.
 Romano imperio infestissimi multo tempore fuerunt. Præsi-
 de illa inuidia, hoc est dominante in eo. Suum. i. opportunum
 & accommodum. Tanta est illius animi immoderata. Alius for-
 tassis dixisset immoderateque aut tanta & tam immoderata. Vi-
 delicet, vox irrisioni & ironiæ vt sæpe dixi apra. Videlicet, hoc
 est videre licet cur ei sit tanta libido, quia videlicet, æquo ani-
 mo, imperium ferre nõ potest placato orbe &c. [Extrinfecus]. i.
 ab eo exteris nationibus. Demolendi hoc est cum mole destruc-
 di. Tute. i. sine periculo. [Vindicatum erit] Id callide dicit, quia
 cum Cicero sit extra urbem natus, & principium imperij dunta-
 xat in urbe fuit, quia alij omnes acquirij sunt & vi subacti, faci-
 le creditu est, quemlibet eorum vbi posset vindictam sumptu-
 rum, & a quibus remp. suam euerfam videt eos euerfurum. [Cõ-
 ferre]. s. litem. i. concertare. [Amicum, Carilianum]. Id subdole,
 vt maior nascatur inuidia in eum qui ne amico quidem vereat-
 ur iniuriam, faceret. [Nusquam]. i. in nullis aut nullo loco seu
 nulla rep. ista. s. vrbs Roma. Vi naturæ, sed quod natura dedit
 nemo tollere potest Callidus igitur simulatur & dissimulatur
 hic nocitur Catilina. Romanus animus, argute. Nam sic Arpi-
 natem excludit, & omnes conciuos commendat. Quis enim
 tam acerimus. Sic Maro Aen. secundo: Quis talia fando Myr-
 midonum Dolopum ue aut diri miles Vlyssi. Temperet a la-
 chrynis. Maiora. s. incommoda, certum est quod nequaquam,
 quo circa grauius arguendus Catilina qui istæ nouit & tamen
 facere cogitauit. Vnde magnum exemplum habemus illius præ-
 cepti: Omni spiritui ne credas. Nam quæ ipse aggressus non est
 veritus, dicit tanta esse vt credi ab nemine merito possint. Suscep-
 pi, quia corpus assuetum malo habui & omnis laboris patientis-
 simum. Noltra familiæ. Semper maiorum beneficia commem-
 orant qui proprijs carent. Tot signa. s. exculpra, aut expressa
 in are & argento. Sicut hodie videmus effigies Augusti, Virgi-
 lij, ac aliorum in as incisas. Candidatus, hoc est candidis indu-
 mentis vt competitor induit, rei causam prius aculimus.
 [Num]. inunquid causa forte impulit. [Nonne quiete dignita-
 tem omnium]. i. quam alij omnes, hoc est nihil de est mihi quò
 minus consulatu videar dignus, & ita summa est mihi spes. De-
 esse poterunt, quia ex ordine progrediebantur ad summos mag-
 istratus. [Quæ]. s. dignitates, vt pote consulatus, & dictatura,
 vt quæretur. s. a me. i. vt quæram, difficile. i. faciendo illud dif-
 ficile in bello. i. per bellum, quod parabatur mihi vltro in pa-
 ce: q. d. nihil. [Grande æs alienum]. i. debitum, angustia rei fam-
 ilitarij. i. paupertas domestica, potendurum rerum. i. potien-
 di imperij. Nam rerum potiri est imperium obtinere. [De teme-
 rario homine]. s. Cicerone, qui supra dignitatem petebat con-
 sulatum, aut vesano, qui contra. Fas negatum usurpare voluit.
 Quis dubitat, si legatur dubitas non fiet reciprocatio. Ordo
 autem est, quid dubitat sup̄. is cui honestæ sunt opes, vt dignita-
 tem & maiorum insignia, cum mediocri patrimonio, deesse pos-
 se vnquam sibi in ciuitate opulentissima, qualis erit Romana?
 q. d. nihil. Tot quæstus. i. lucra. Ex ærario. i. æris, hoc est pecuniæ
 pub. reconditorio, hodie fiscum vocant. [Prouentus]. i. lucra
 quæ proueniunt quasi ex agro. [Quod]. s. ærarium pub. si quis
 maluerit labefactare. i. corrumpere & immutare paululum per
 depeculationem, aut intelligatur se & legatur sic, quod si quis
 maluerit labefactare. i. polluere sup̄. se paululum. i. modicum exi-
 stendo auditor ad rem. Quam is facile melius quam quauis
 facile sit nõ est quauis. i. quantumuis, sed non quadrat. Pridie.
 s. pro consulatum inires, hoc est paulo ante, nisi vero subaudiat
 illud, legendum esse super aut pridem non pridie, & vbi
 erat congressus, legatur coingressus. s. cum familia. Emptori-
 bus cui tibi emunt, aut quos emisisti vt tibi agros emant sup-
 peresse. i. satis esse, alibi plus quam satis esse significat. Inlans. i.
 vrgens onus æris alieni. i. debiti ob æs alienum. Quæ cuncta.
 callide docet non vero simile esse quod talia moliretur. Ad in-
 dicandum. s. cædem. Sed legam vindicandum est enim solus in
 ea ciuitate, suorum habens neminem. Hunc hoc est meum tam
 ingenium & incorruptum animum. [Nullam enim] Docet quo
 modo animum suum dehonestet per cædem tam ignobilis ho-
 minis. Sicut Maronijanus Aeneas Aen. ij. de cæde mulieris sentit
 diens. Et si nullum memorabile nomen Fæminea in patria est
 nec habet victoria laudem. Exinxiue nefas &c. Illam. i. vltionem
 eo tempore quo. s. susceptam a me dicit, quia minimum oppor-
 tunitatis, poterat. s. alio tempore cum priuatus esset, desse sibi,
 dicerem ipsi, verum pro sed, plurimum opportunitatis poterat
 adesse mihi. Porro si quibus. i. aliquibus aut quibusdam, neque
 infictor. i. facta non nego, hoc est hæc omnia a me facta fateor.

Consulis impetum .i. violentiam iniquam . [Verebar] .i. timebam enim eum . Et ne quis dicat, aut cogitet, verebaris non nisi conscius tibi, addit prudenter ingenium .i. consulis noueram . Animi vestri indignarentur .i. subito inflammarentur in me, facundia .i. per facundiam illius .f. Ciceronis & contra quaestionem .i. inquisitionem & torsionem . Designatus .i. adiudicatus . [Produxit] .i. exuli . Callide itaque in Cic. crimina regerit . Pene transij .i. euasi ad senatum me recipiens ne omnes facerent reu . Nunc cum tibi minus . Alij dicerent minime opus erat, minora scelera, subaudi tua . Iri in obscuro .i. obscuratum iri aut haberi in obscuro . Sanè noue ponitur iri sine supino, cum sit personale . Tuorum facinorum, aut factionum, aut reuera facinorum, q. d. licet alijs grauem iniuriam feceris, nihil tamen expaui, vitro coniecti motus .f. capitis aut oris inter dicendum . Quis enim terror, q. d. nullus, optimo periculo .i. discrimine pugnae euitasse se dicit cetera pericula, periculum aut erat ne à Cic. interciperetur in stare .i. in eum stare hoc est restare & instantius in nocentiam suam protegere . [Quid aliud pertinuit] .i. ad quid pertinuit . Non est enim legendum pertinuit . Nam sequitur . [Quid nunc mihi fugam persuades?] Illic legendum est suades non persuades aut vitiose usurpatum, vt pleraque alia, est enim argutus magis quam elegans interdum sermo, qui ni fallor Porcij Latronis est . Non decet in tantis periculis . Quia dixit asserit dicti sui rationem, non enim decet in misericordiam .i. crudelitatem videri in tantis periculis .f. quanta essent si reuera coniuuratio facta esset, & ita ex eo quod separatum supplicio ostendit si nocens compertus fuerit se innocentem comprobari vult . [Principium] .i. probatum saltem initium, aut principem imperatorem . Id enim Cic. vt luce careat .i. occidatur . Exercitus .f. Rom. segriores .i. tardiores quam vt possint propul sari incommoda rep. si Catilina reuera tantum malum susceperit . Et ita quia in se suadet quod aduersario suadendum erat se plane innocentem asserit . Aut sensus est melior vt luce careat imperator .i. extinguatur quia exercitus qui eum expectant sient illico segriores .f. amissio duce, vnde de apibus Maro : Rege incolumi mens omnibus vna est . Amisso, rumpere fidem quod Rom. de summo Pontifice hodie factitare videntur . [Soles] .i. clarissimas evidencias aut elucidaciones . In te conferti quia ob sistente tibi inuenisti quem expellere putabas . Non obiecturum . Ordo est . Non existimabas me obiecturum me tibi venturum in senatum . Ignorans quam liber quam vastus sit innocens animus . Egregium dictum est sacrilego ore . Nanque is qui patriæ excidium tantum agitabat, innocentis animi comoda commemorat, quam vastus .i. amplius & potens ad constantiam . Superesse .i. abundare, cum alibi sit plus quam satis sit esse . [Quos produces in testimonium contra me] Q. Curium . Ex hoc loco patet etiam Catilinam nosse per quem Cic. omnia cognouerat . Sanè opinionis, ironia est, sicut & de Fulvia . [Obscurior vita,] q. d. nimis nota sunt testium tuorum flagitia & peritioria . Eadem pecunia . Argutissime significat Curium & concubinam eius corruptos pecunia . Cic. Omnia autem argutissime dicit, vsque adeo vt si quis rem ex historia non norit facile in sententiam eius adduci possit . Ea autem vis est oratoria . Vnde hanc excogitaram aut potius ab alio declamatam iudicauerimus . [Nunc itaque patres conferti.] Tendit ad conclusionem facta confutatione aduersarij . [Illustrantur] .i. illustria hoc est manifestaria sunt . Obiectum, credam legendum obiectum, & non nouitatem, sed nobilitatem vt sit ordo . Odit vniuersam nobilitatem, obiectum .i. propter obiectum nouitatis, quia nouitatis ei obiecta & probro data est in petitione consulatus . More maiorum qui omnes noui erant . [Obhorret] .i. horrore quodam aspernatur quasi abominabilem, nec legam abhorret . Nunq non nunquam impatiens sed nunquam quiescit . [Facit reum] .i. accusat & damnat patricium senatorem aut coniungenda, aut diuidenda sunt, coniuncta si legitur patricium adiectiuum est, vt sit senator rem patricium .i. ex patribus ortum & non aduentitium, vt sunt noui homines qui per consularum ad senatum recipiuntur, sin diuisa duo dicit, q. d. & patricium & senatorem . Minoribus magi stratis vt ad libitum triuirijs &c. cum ipse sit senator . Obiectat . Est ergo confutatio dictorum aduersarij . Inimicos, propter repulsam a consulatu . Testes, Curium & concubinam eius . In senatu speret .i. non habet spem in senatu, imò summam spem pra se tulit, vt & callidi aduersarij, est spem aduersario adimere si potest . Est aut hæc oratio argutissima . [Quando si deliquissem] Eleganter ponit qn. vt sit, cum tamen si deliquissem .i. tale delictum quale obiectat admissem . Nulla magnitudo supplicij, & ita non erat mittendus in exilium, sed vocandus ad supplicium . Si ergo,

rursus tendit ad conclusionem . Si videtis, quoniam videtis . Nam, si conditionalis esset si diceret, si videritis, aut si videritis . Colubrum venenum inuidia . In summo honore, in consulatu . [Adolescat] .i. coaleat, aut concresecat . Hanc sententiam legendum hanc sententiam scelerum . [Anhelantem] .i. nimis annuientem, ita vt anhelitum trahat . [Monumenta] .i. vetera ædificia & maiorum insignia . Vestrarum virginum . Callide reicit crimina in ipsam Cicero . quæ in se merito iniecta cognouerat . Enumerat autem omnia ferè quæ nobis chara esse debeant, & merito tutanda . [Iam iam, repetitio vehementiam indicat] Nunc .f. Ciceronem . Tunc omnis suspicio . Tunc dicit, quia vocalis sequitur, quæ post post .m. durius sonet, vnde sequente consonante dicit, Tum dolus ; A cohortibus . [Quis alius] .f. quam inquilinus, homo nouus & nouarum rerum studiosus atque dominationis appetens, Excogitare, repete potuit . Ex Tulliorum familia, vnde patet cur Tullius sit dictus . Nam Marcus videtur prænomen Cicero cognomen quod olim fuit agnomen, quia a cicere optime culto Cicerones dicti sunt, verum postea transijt in cognomen, & quibusdam etiam in proprium nomen sicut Lentulus a lente, vulgatiore est tamen fama vt Tullius fuerit illi proprium nomen . Catilinam coniuurationis .f. vitio simulat .i. per simulationem arguit . [In quaestionem] .i. inquisitionem & examinationem de crimine obiecto . [Capessite] .i. complectimini, & captum seu defensum ite temp. Nutantem .i. vacillantem sub iniquo consule cum nullus audeat defendere . Misereamini salutis .i. misericorditer consulti saluti omnium . Consulare .i. de sanguine consulum . Dixi ea particula vt solent qui perorauerunt .

PHILIPPI BEROALDI INVECTIVARUM CICERONIS IN L. CATILINAM COMMENDATIO.

MARCVM Ciceronem cum in omnibus scriptis, quæ sunt scripta diuinitus admirari soleam, tum vero in Inuectiuis, & his quæ Lucilianam mordacitatem redolent, & Theonino dente circumrodunt, illum satis suspicere, satis adorare non possum, adeo vehemens, adeo concitatus, quem oppugnat, inuadit, vt suæ lucubrationis tela, quæ quodam quasi tormento validissima iaculatur, nemo non aduersariorum horrescat, nemo non subire formidet: etenim Marci Tullij eloquentiam Caius Verres ferre non potuit . Eiusdem Philippicæ M. Antonium proscripserunt . Qua vero (dij boni) vehementia, quibus verborum fulminibus .L. Catilinam, partim in senatum, partim in Quiritum in concione percussit, vexat, inuadit . Tuum Marce Tulli (vt inquit Plinius) Catilina fugit ingenium . Quod non minus vere, quam facunde dictum esse intelliget, si quis diligentius inspexerit libellos hos in .L. Catilinam à Cicerone editos, quos nuper recognoui, vt in mille exemplaria à solertissimis impresoribus transcripti, passim legerentur, publicarenturque . Hæc & omnia alia Marci Tullij volumina non solum legenda, sed habenda quotidie in manibus omnes edocti nouerunt . Ille vero se profecisse sciat (vt Quintiliani verbis utar) cui Cicero valde placuerit .

IODOCI BADIO ASCENSII COMMENTARIA IN COMMENDATIONEM BEROALDI.

MARCVM Ciceronem . Hanc commendationem Phil. Beroaldi viri discretissimi, quia aspernanda non est prætermisam nolui, ne tamen pro oratione haberetur minoribus choraçteribus inserui, & paucis elucidauit . diuinitus

tus .i. & beneficio à deo coelitus dato. Lucilianam .i. satyricam, nam Lucilius satyræ latinæ pater & inuentor est. [Et dicit Theonino).i. mordaci & insideo, vt Flaccus attestatur. [Suspiciere).i. sursum, & in sublimi positum cum admiratione, & veneratione aspicere. Nam sicut despiciere contemnere notat, ita suspicere venerari. [Concitus).i. commotus, aut prouocatus. [Lucubrationis ad lucernam vigilationis) Verres, id quem Verinas scriptit. Philippicæ, quas in M. Antonium triumuirum scriptas Philippicæ inscripfit ad imitationem Philippicarum Demosthenis. [In senatu vt in hac oratione) In concione Quiritum .i. oratione habita ad Populum Romanum. Hæc & alia, communis commendatio operum Ciceronis quæ factis commendari nequeunt.

PORCII LATRONIS DECLAMATIO contra L. Sergium Catilinam.

SI quid precibus apud Deos immortales sanctissimi iudices, vobiscum aliquando valuissemus, iandudum & potiremur reipub. nostra florentissima, & ciues nostros haberemus, tum studiosos rerum gerendarum, tum patriæ simul ac virtutis amantissimos, idque temporis eximia lætitia fruercmur, cum rationes omnes dicendi nostras, in laudem summorum, atque optimorum ciuium cõsumendas esse videremus. Nihil enim statuimus animo dignius, nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quam in eo genere versari forensis exercitationis, quæ canere laudes egregias summorum hominum posset, atque animos inflàmare nostræ ciuitatis, ad imitandum. Verum eã dicendi voluptas olim sapientissimo viro M. Catoni plane contigerit, nec non & Galbæ, Scipioni, Gracchis, Porcinæ, Crasso, atque Antonio, summis atque ornatis simis oratoribus, quorum tempora singulari præstantia virtutis, ac studio pene incredibili pulcherrimarum artium floruerunt. Nobiscum vero sententia nostra bene ageretur, si modo tantum abessemus ab illa modestia temporum atque hominum: nec incidissemus in atrocissimos reip. fluctus, ac miserandam temporum calamitatem. M. si quidem Catoni, & Scipioni coætaneo suo, monumentis immortalibus huius vrbis & sine dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persæpe de laudibus, ac victorijs. Nobis vero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum conditionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis, aut iucundissimi sermonis, aut conciliandæ beneuolentiæ popularis. Nam si quando vox nostra, siue à foro, siue à curia desideratur, dicendum est perpetuo nobis, aut de teterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefarijs oppressiõibus ciuium, aut de perditâ iuuentutis nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. Quare pestium quanta in dies redundatio est, vos estis testimonio iudices, quorum aures caluerunt assiduitate pene quotidiana, copiaque incredibili ciuium controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, vt prope meminisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia furiosissimi hominis, & sine dubio crudelissimi: cuius in senatu sica pridie deprehensa est, cum qua M. Papirium, lucem omnis patriciæ dignitatis extinguere moliebatur. Nunc vero dicendum est de L. Ca-

tilinæ sceleratissima mente, atque inuisitata nequitia, quam nuper in omnium ciuium perniciem, stragemque redundaturam, dii immortales in auctorem sceleris, tum benignitate sua, tum consulari vigilia reuoluerunt. Quæso igitur iudices diligenter attendite, remque cognoscite barbaram crudelitatem, periculo vero, & calamitate reip. perniciosissimam. L. siquidem Catilina nõ ignobili genere præditus, neque infima virtute, si doctes egregias, tum fortunæ, tum corporis ad dignitatẽ vrbis, non ad perniciem conferre statuisset, remp. nuper ex atrocissimis bellorum ciuiliũ vulneribus paulisper respirantem, nouis insidias opprimere conatus est. Quid exhorruistis iudices? non modo opprimere conatus est, sed crudelissime vexare, non vexare tantum, sed inaudito quodam genere feritatis extinguere. Manum ad id comparat, diuersam quidem genere, sed magnitudine sceleris, vitæque similitudine penè eandem: quam manum exacerbatam continua penuria rei familiaris, & ob id desiderio prædæ mirabiliter flagrantem. illecebræ sibi facillime conciliauerunt. Consilia nefarij facinoris in amplissimi ciuis M. Leccæ domo decoquebantur. Ad eam greges confluebant perditorum adolescentium, quorum hic familiaritatem eximiam consecutus fuerat, conciliatam partim assuetudine stupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. Adhibiti sunt & cuncti Barbarorum hominum, nobilitati, non solum magnitudine, & summa æris alieni, verum etiam consuetudine, ac studio turpissimarum rerum. Nec alæ muliebres ab eo cœtu religioso, nocturno prorsus abfuisse iudicatæ sunt: nulla denique portenta vrbis, nullæ finitimarum regionum pestes re portæ sunt, quæ non denotatæ solertissime per hunc, per magnitudinem inopiæ facillime concitatæ, repente deuolauerunt, in aream ipsam nefariæ, atque flagitiosæ coniurationis. Ratio consiliorum fuit, vt saturnalibus proxime futuris, vniuersi cum armis ad ipsius Leccæ domum præsto forent, ibique dato signo collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflammandamque vrbe, partim ad trucidandum senatum, partim ad eos conficiendos, qui præsidium vrbi ferre voluissent, Catilinam interim omnes, & ducem, & imperatorem appellarent. Audistis iudices satis euidenter, vt arbitror, consilium sceleratissimi hominis Catilinæ, reique indignissimæ miserabilem, ac detestabilem crudelitatem. Nunc vero audienda causa est, agnoscendæque fasces, quibus illæ flagrauit ad cupiditatem huiusmodi scelerati facinoris obeundam; quas si planè comprobatis vobis, vt arbitror, planeque illustratas euidenti bus signis attulero, nihil erit impedimento, quin hostem reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse iubeatis. Tria iudices, siua mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita, quæ mætẽ Catilinæ semper immoderatam, semperque nouis rebus studentem, ad exitium patriæ cõmouerunt, nunc dicenda sunt. Primum quædam tristis simultatis, qua ductus est, vniuersum senatũ ex memoria repulsa consulatus capitaliter fuisse semper infectatum. Secundo, rabies quædam temerariæ ambitionis, sitiens immodicæ gloriæ, prorsus, in flàmata perpetua quadã, & singulari cupiditate dñandi. Postremo, cœtus infames turpissimorum hoĩum, nõ modo

modo fatigati diuturno malo domesticae necessitatis, verumetiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum sempiterna comite & genitrice pessimarum cupidatum. Quod genus hominum Catilinam suum etiam dormientem e somno facillime excitare voluisset. His autem ostensis, breuiter, sanctaque confutatis, quae pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt finem adesse vobis intelligetis. Bello Mithridatico iudices longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosisimo, cum diutius in senatu de eligendo imperatore dubitarum fuisset, planeque omnes ambigerent quisnam sagacissimo regi sagacissimus noster imperator opponeretur, Catilinam inter omnes competitores incredibili quodam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes senatoriae sententiae reiecerunt. Eo telo percussus adeo Catilina fuit, vt postea nullam omiserit, neque perturbandae curiae, neque insectandi senatus occasionem. Videbat nanque detestandam cupiditatem suam, illo superstito, nunquam in eum locum peruenturam fore, de quo illa pridem vniuersae omnium voces ei sciendam esse putauissent. voluebat item animo summas vitae necessitates, quibus exuere se posse arbitrabatur, si qua ratione praeclearis magistratibus aspirasset. Nunc illas vero magis ac magis instauratas quotidie intelligebat, quandoquidem inspicerent omnes vitae suae rationes, ea sententia iugulatas prorsus extitisse: ac quidquid increpuisset ulterius, metuendam esse consularem vigiliam, metuendum esse iudicium senatoriae auctoritatis. Hanc vero speciem ita exanguem, ita consternatam consuetudo erexit vitae prauissimae ad omne facinus, neque ocij sui patiens neque alieni. Qualis eius vita fuerit, & si praecclare conscientia publica teneatur, huic tamen illustrandae seu patefaciendam testes indubitati videri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare consueverunt. Quae nugae, Dij immortales? quae portenta scelerum? qui libidinum gurgites? quae sentinae flagitiosorum? Verum is rumor sparsus est de moribus Catilinae, eaque gentium opinio peruagata, quatenus existimem voces ipsas publicas non hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. Famam vero popularem a maioribus nostris saepenumero accepimus, neque temere vniquam nascituram esse, neque temere occasuram. Deditus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriae, sicuti par erat homini nobilissima familia nato, sed vti latro perditissimus ad omne genus flagitij conferendum fuisse semper arbitratus est. Vires ad stuporem hominum praeclearae, atque inusitatae perpetua voluptatum intemperantia sunt labefactae. Flos pueritiae venustissimae, ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosae iuuentutis: aut quam turpitudinis notam non subeundam vltro, atque accersendam esse cogitauit? Lux illa vero praecleari, atque excellentis ingenij, quam omnes diuinam semper & singularem, atque inusitatum penitus esse arbitrabantur, nonne inter foedisimas voluptatum sordes restincta est? Omitto pestis huius impurissimas voces, molliem scenicam, obtutus impudicos, blanditias muliebres, & omnem denique copiam non mediocrium vitiatorum sub illa frontis erudita simul, atque insigni pul-

chritudine delitescentem. Praetereo mentem illius plus, quam gladiatoriam, sitim incredibilem humani cruoris, mirum inconstantiae genus, vultum nunc demissum, nunc alacrem, nunc anhelantem scelus, nunc gratia meretricia florentem, summum pecuniae desiderium, summam simul prodigalitem, contemptum in credibilem omnium bonorum, itemque, eximiam cum summis, atque ornatisimi ciuibus familiaritatem. Nihil enim fuit isto monstro versipellius, aut mutabilis hominum memoria: ita vt res diuersissimae saepenumero videantur in eodem ingenio, tanquam in sentina quadam teterrima simul redundare. Quis igitur dubitandum esse putauerit hominem praeditum huiusce institutione vitae, remotissimum ab omni genere humanitatis, perfacile sese teterrimo cuique, atque immanissimo facinore fuisse accommodaturum? Fontem aperuimus iudices omnium Catilinae morum, atque omnis consuetudinis. Vnde illi damnauisse vis ista praecleara consiliorum, facillime intelligenda est. Nunc videndum est spem atrocissimi sceleris, vnde illi subministratam fuisse iudicemus. Cum hic itaque secum repeteret memoria miserandam ignominiam comitorum, turpesque angustias afflictae rei familiaris: simulque intueretur, vel sibi viuendum, ac moriendum fore, cum turpitudine summa, vel senatum nullum esse oportere: de ratione tollendi ipsius primum cogitare coepit. Nam illo deleta, sine dubio intelligebat viam latissimam libidinibus suis continuo patere. Verit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac nocte stipabatur in exercenda consuetudine suarum cupiditatum: cum putauit manum ipsam hominum, tanquam hastam validissimam furoris sui facillime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem, vt quam cognouerat educatam vitae prauissimae institutis, imbutam saepenumero sanguine miserorum ciuium ardentem incredibili desiderio praeditae, sibi vero mira familiaritate conciliatam. Genus est hominum vehementer exercitatu ferro, atque inopia. duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimum. Quod quidem ego ciuitati nostrae maxime debilitatae belli ciuilibus atque afflictae magnitudine calamitatum magnopere pertimescendum esse iudico. Nihil enim illis praeter spem, atque animam fortuna reseruauit: alteram ad differendam vitae necessitatem, alteram ad liuorem suum magnifice accommodatam. Nihil illis contemptibilius, quos si quidem rudimenta vitae traducta, in hac tenuissima re deposita, nunc in gladiatorijs muneribus nunc alia facinoris atrocitate, partim ad omne scelus, partim ad omnem patientiam erudierunt. Verum haec pestes, sententia mea, quo fuerunt abiectores, eo magis extimescendas esse reor, tanquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidissimas: siue quia voluptatum capiant ex mœrore sociae calamitatis, siue quia ciuitatum versutiam, mutabilitatem rerum suarum portendi quodammodo arbitrantur. Hi sunt quidem quos in foro quotidie in oculis ciuium calamistratos, ac vestibus collucentes passim obuolitare cernimus: fortunas omnium popularium atque ocium ciuitatis luminibus consignantes: qui non modo arrecti permanent ad

oppo

oppo
rum
fera
rint
nata
rato
stra
di
illa
abst
mi q
mor
nera
pera
pena
ea co
fopo
ita fl
ta ci
data
tales
ribur
Neq
in ip
rere
ac re
berna
tis, q
prud
tuiffe
vitup
qua v
cedae
classe
riae cu
confi
si mo
semp
tum e
merit
seruat
sent, &
tuam
ris. R
ferend
lium C
tissim
ter op
dis fu
Nec Sp
chus a
lio cel
sanctis
dignita
rum, a
nostri
genus
eos per
in rem
tissent
supplic

opportunitatem cuiuspiam presentis commodi, verum etiam gestiunt ad opinionem speratæ utilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo magis attenuatæ fuerint penuria edendi, eo magis præcipites, atque effrenatas ruere in perniciem videmus: quid hanc desperatorum collutiem ieiunam, sitientem facultatum nostrarum, quo impetu, qua ue strage ruituram esse creditis aut debacchaturam, si se carceribus emiserint, eum illæ ratione careant, atque intelligentia, hi vero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi? Grauisissimi quidem sunt morsus irritatæ necessitatis. Dij immortales, quæ clades ab illa feritate hominum, quæ genera flagitiosorum emanauissent, si nocturnus iste imperator, quasi quasdam rapidissimas belluas in urbem penates immittere potuisset? Horret animus iudices, ea cogitatione complecti, quæ miseri pertulissimus, si sopor oculos sculares detinuisset. Restinguenda est ita flamma nobis scelerata, & atrox, dum adhuc velata cineribus, ac sopita facultas restinguendi leuissime data est: ne cum omnia comprehenderit (quod immortales dij penitus auertant) nos frustra postmodum furibundam atque exultantem restinguere cupiamus. Neque rectorem nauis audiendum prorsus existimo in ipso mœrore calamitosæ tempestatis: quam illi furere facillime licuisset consurgentem primo, sibi quæ, ac rebus suis naufragium minitantem. Neque item gubernatorem urbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipse consilio suo, suaque prudentia sustinere quodammodo, ac propulsare potuisset. Seræ sunt hominum lamentationes prorsus que vituperandæ, quas occupatas in his lugêdis cernimus, quæ vitio suo, desidiaque contigerunt. Calligratidi La cedæmoniorum duci, cum ornatisissimam cui præerat, classem funditus amisisset propter immoderatam gloriæ cupiditatem, nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est: quam ita seruare poterat, si modo in statione continuasset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monimentum erunt flagitiosæ turpitudinis deletæ ad Cannas temeritate sua pulcherrimæ Romanorum legiones, que seruata periculosissimo tempore reip. sine dubio fuissent, & robur eximium pulcherrimæ urbis, & perpetuum decus consularis prudentiæ, disciplinæque militaris. Recte itaque maiores nostri summis laudibus effereendi sunt, qui Sp. Melium qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum fortissimos homines & reip. sæpenumero non mediocriter opitulatos, quod deuenissent in affectatæ tyrannidis suspicionem, morte multandos esse putauerunt. Nec Sp. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchus aui sui Scipionis clarissimi viri memoria, nec Mælio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctæ dignitatis auxiliata est. Quid ita? quia necem paucorum, aut vnius hominis, calamitati publicæ maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt? Quid? genus crudelitatis eximium, non sunt arbitrati ciues eos perimere, summisque affligere supplicij, quorum in reip. persepe clarissima beneficiorum genera extitissent? minime. Quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur, qui

patriæ suæ libertatem opprimere statuissent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiectissimam rationem patriæ charitatis intuerentur. At contra, eos, qui tales interemisset, non modo dici, atque appellari ciues ut essent statuebant, sed affiniendos fore immortalibus donis, ac sempiternæ hominum memoriæ consecrandos. Quid enim potest indignius loci, quam vitam à patria susceptam ad illius perniciem, calamitatemque conferre? quid fingi sceleratius, quam eorum poenas, ac crudelissimam seruitutem excogitare, quos ipsidem mœnibus ac tectis constitutos, eadem leges, atque eadem viuendi ratio continuisset? Quid denique potest intolerabilius existimari, quam inferre delubris deorum immortalium ac facultatibus nostris, illinc sceleratas faces, hinc acerbissimas expilationes? Hæc qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt nūquam ego alienos ab hostibus, aut dissimiles feritati bestiarum existimabo. Vidimus de spe perficiendi nefarij facinoris, videndum est de loco, quam latebram commodissimamque, & tutissimam egregius artifex delegit, cum contegendæ conspirationi suæ, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis, ne forsan temere domum nobilissimi ciuis, atque opulentissimi M. Leccæ delectam esse iudicetis. Primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupiditatibus affinis, quo participe semper usus fuerat consiliorum suorum adiutore, teterrimarum libidinum socio, maximorum periculorum, cui spectato frequenter in difficillimis rebus summam huiusmodi atrocissimi mali tuto committi posse, facillime sibi pollicebatur. Præterea domum sibi deligendam esse iudicabat solitudine locorum desertam, & ab omni frequentia populari remotissimam, quæ, scilicet voces coniurationis tutissime continere posset. Contulit igitur sese in ipsam M. Leccæ domum, remotam ab omni celebritate, conspiciatam multitudinem arbutularum & ab omni suspitione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. Quos vero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas scelerum cõstauerit nobis, ac facultatibus nostris, Saturnalium dies patefactura fuerat: nisi primum benignitate deorum immortalium, deinde vigilantia consulari, nefariæ sicæ de manibus latronum excidissent. Nullas amplius tendiculas pertimescamus ab execrabili monstro, nullas insidias ab hoste teterrimo. teneatur fera: nec, si viri estis, declinata est telum ipsum sacrosanctæ vestræ auctoritatis. Neue Catilina nefcias, vigilantissimos consules habere reip. te quocumque veneris, quocumque abieris, diligentia nostra circumspicuum teneri: quid hesternæ nocte conciunculis tuis agitatum sit, licet meum recognosceas: cum ad M. Leccam venisses, vnum ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem: teque in interiorum in sacrarium memorabile cupiditatum vestrarum, repente de Lecca sciscitari cœpisti, num quis ex coniurationis aduenisset: cum subito Lentulus, ac Cethegus terrima capita maleficiorum omnium, furibundi atque alacres irruerunt: moxque ingressi vociferare cœperunt, Quid agis Catilina? cur voluptates nostras diutius remoraris? præsto sunt Saturnalia nobis ocio sis, atque oscitantibus, quem vnum diem sæpenume-

ro nuncupare solitus es euerforem superbissimi ordinis, fugatorem ærumnarum nostrarum, lucem ac principem vniuersæ nostræ dignitatis. Num in gerendis negocijs ignoras sequendas esse temporum opportunitates? & in occasione rerum desidiã, ac tarditatem omnem, quam diligentissime fugiendam? Mutabilissimæ quidem sunt deorum voluntates: & fortunam, cū abire permiseris, frustra postmodum discedentem, ac fugientem sis imploraturus. Talia vero conquerentem tu paucis pro re subsecutus. Aquilam argenteam proferri continuo iussisti, præclaram auspiciem, ac gubernatricem furoris tui futuram. Testor noctem ipsam impiarum molitionum tuarum consciam, ac testem, nihil ex ijs me fugisse, quæ clandestini vestri conatus agitauerunt: perpauca satis attigisse fuerit, ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum, cum ora vulgi planè deuitauisset, sefellisse te crederes diligentiam pariter, atque industriam consularem. Linquo telorum innumerablem, atque excogitatam copiam: quam in ijsdem furialibus antris contempnam, atque occultandam fore curauisti. Mitto literas manu tua scriptas, diuersis mancipijs reddendas, quæ furori tuo succurrere, atque opitulari vellent. Transeo rem illam simillimam prodigio, cum mane isto iam coacto senatu, redundantibusque subfellijs, serius in senatum prætor consuetudinem venisses, quod nulli non oculi te senatorum statim consignerunt ingredientem, demisso vultu, pallore terribili, luminibus errantibus, ac facie præ se ferente nescio quid inusitatæ crudelitatis. Præterea Saturna libus proxime futuris rem adoriri placuit: quo die ciuitas omnis feriata publico edicto, conferre sese in montem Auentinum, ac rusticari quodammodo solita est: cum tu manu furoris tui diligenter armatam, atque instructam primum ad cædem senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immisurus, atque his perfectis daturus operam, cum direptioni publicæ, tum inflammandis ædibus, atque his trucidandis, qui temp. defendere voluissent. videtis iudices lucem clarissimam rationum, quam ego profecto censeo nullis inuolucris tenebrarum suarum obruituros esse: nec M. Leccam præclaram sedem, atque officinam teterrimæ coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atque obscœnum artificem Catilinam. Cumque hæc omnia constant animaduertendum est pariter vno maleficij genere Catilinam non modo deos, ac patriam, verumetiam mores, leges, consuetudinem vrbs, atque instituta maiorum violasse. Primum xij. tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in vrbe cætus nocturnos ageret: deinde lege Gabinia promulgatum, qui conciones vllas clandestinas in vrbe conflauisset, more maiorum, capitali supplicio multaretur. De te itaque Catilina sciscitor tun' cætus istos commilitonum tuorum contra præcepta xij. tabularum contra leges nostras, contra vero senatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos esse putauisti? Deinde quæro, si quando in lucem sepulchrales istæ conciunculæ tuæ prodissent, quid responurus fuisses senatui? quid consulibus? aut quid viris optimis, atque amantissimis patriæ? Quid leges igitur nostras violas Catilina? quid senatus auctoritati contradicis? æquum enim est instituta maiorum, at-

que edicta grauisime sanctissimique ordinis, quia perstringere vesania tua non es veritus, ea restituas, ac facias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filium suum summa, & singulari virtute adolescentem, quod is in hostem contra mandatum patrium dimicasset, victorem acriter percussu securi iussit: nos vero te tam temerario ausu tendentem contra mandata senatus, contra vniuersam Romanam reip. maiestatem, Catilinam perferemus? Maiores olim nostri sapientissimi homines, & sine dubio grauisissimi, num leges e Græcia per legatos suos accersendas esse putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuo stabilirent, vt tu homo recens, ferocitate illarum cum barbatulis tuis abutereris? Non ita visum Carthaginensibus accepimus in Hannone suo morti condemnando, fortissimo ac triumphali viro, quod is edicto senatus minus obtemperauisse putaretur. Non ita placuit Atheniensibus, vrbi sine dubio doctissimæ, atque eruditissimæ, cum e Sicilia, belloque grauisimo reuocandum esse Alcibiadem statuerunt, summum & singularem imperatorem, quem iuberent expiare supplicio suo leges violatæ religionis. Non ita denique maioribus nostris iudicatum est, cohortibus exoletorum tuorum, sententia mea longe anteponendis: cum L. Sulpicium consulari familia, summoque ingenio virum, propter exiguam notam libidinosæ suspitionis, censuerunt remouendum e senatu, multosque dies in vinculis habendum esse putauerunt. Vos vero iudices Catilinam, non modo leges nostras, atque auctoritatē senatus crudeliter labefactantem, verumetiam vniuersos ciues ad perniciem ferro, flammaque deuocantem impune perferetis? læcet homo prostratus euentu maximarum molitionum, vt qui conatus suos conscientia vestra patefactos, atque illustratos cernat: neque contentos fuisse seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis seu sordiditate locorum maxima & singulari. Contundere igitur contundite iudices genus istud inauditi furoris. Comprimite hominem gestientem efrænata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatibus, furem incredibilem superbia, spe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum: qui etiã rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimæ calamitatis verumetiam metu, ac suspitione liberate. Diximus quidem sufficienter de senatoria similitate L. Catilinæ, capite, ac fonte sceleratæ coniurationis: resque omnes complexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primum excitauisse iudicauimus: nunc videndum est de ratione ambitionis teterrimæ, atque exitiabilis, qua deflagrauisset perpetuo Catilinam superiori diuisione demonstrauius. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias omnes persæpe iudices animaduerti: libidinem vnã perniciosissimam, in primis conspiciere vsus sum, temerariæ cuiusdam, atque inconsideratæ ambitionis: qua duce properasse nec vlllo studio vnquam consciscendarum opum, nec vlllo desiderio dignitatem abstinuisset reputatus est. Putabat enim se frustra nobilissimo genere natum, frustra virtutes eximias corporis, atque animi consecutum fuisse, ni omnia diuina, atque humana truculentissimo genere cupiditatis inquinasset, quosque cernebat excellere Romæ præstantia qua

dam d
æquip
tation
conflic
vitæ c
quanc
metur
non
sus, p
eunde
nulli t
neque
tio sce
paulò
virtut
tempe
vrbe s
atque
sciat:
rumet
criter
firmas
tem sic
tionis
homin
crediti
turam
impiet
ceps, a
perij R
ac con
Pisone
incept
nec rec
furori
piditat
tunã re
moria
est, pot
tem fin
fax inco
lium, s
obdorm
giliaru
remp. r
dam pe
mnem
tissimu
ma, & c
minisce
scelestu
simis pe
ris, non
creman
uium, c
sionem
tria tecu
respon
mis orn
de sum
animi, t

dam dignitatis, beatissimos eos esse, & sine dubio dijs æquiparandos fore arbitratur. Id genus vesanæ cogitationis hominem suscite natura præcipitem, atque inconsideratum compulit in abominandas, ac nefarias vitæ cupiditates: isque nuper comitijs consularibus, quandoquidem suffragia curiæ, propter impendentem metum Parthici belli, diligenter enucleata sunt: quas non adijt senatorum voces? aut quos ciuium confessus, partim pecunia, partim obsecrationibus non obeundos suppliciter, ac contaminandos esse iudicauit? nulli tamen ad dignitatem gradus, neque insanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Eadem ratio sceleratæ libidinis illum ad maiorem vim scelerum paulò ante concitauerat. Pisonem meministis egregia virtute adolescentem, nisi & idem cupiditatibus obtemperare consueuisset, calamitosam sibi, ac multis in vrbe seditionem excitasse, cuius insigni familiaritate, atque amicitia, Catilinam vsus fuisse nemo est qui ne sciat: nec modo coniunxisse se temerario iuueni, verumetiam illum de successu rerum suarum non medio critere trepidantem, in audacia simul ac sententia confirmasse, cum se illi vigilantissimum socium ac satellitem fidelissimum regendæ, gubernandæque coniurationis fore polliceretur. Quod si votis sceleratorum hominum successus aspirassent, quanta strage ciuium creditis, aut quanto diluuiò facultatum vrbicularum ruituram fuisse detestabilem horum, atque execrandam impietatem? verum *ij* cœlestes, quorum auspicijs princeps, ac parens huius vrbis Romulus pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos necesse adolescentis interceperunt. Pisonem mortuo conuiuuisse Catilinam dicemus, aut incepti temerarij pœnituisse? Non pœnituit modo, nec requiescendum fuisse arbitratus est, sed rursus alio furori accessit: non consueuerat animus perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus, prima destitutione fortunæ refrigescere, ac consternari, sed vix sepulta memoria Pisonianæ coniurationis, L. Sidicinum adeptus est, potentissimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum. Verum ea fax incendij, rursus benignitate deorum immortalium, summaque virtute consulum restincta est. Non obdormiscit tamen Catilina, his destitutus euentis vigiliarum suarum, sed rursus sauius immanior, & quam remp. seruitio non potuerat obruere, destrangulandam penitus, ac tollendam cogitauit. Sceleratus in omnem vrbem, quam toties insidijs appetisset. Sceleratissimus vero in patriam, cuius extant in illum summa, & commemoranda monumenta beneficiorum. Reminiscere quæso Catilina, reminiscere ferrum illud scelestum, atque illas nefarias faces, quas istis sanctissimis penatibus, atque isti pulcherrimæ patriæ munitaris, non ad oppugnandam vrbem, neque ad eam concremandam tibi datas fuisse, sed potius ad salutem ciuium, dignitatem imperij libertatisque nostræ defensionem. Per deos immortales oro te Catilina, si patria tecum his vocibus vteretur, quid esses illi quæso responsurus? Ego te paruulum Catilina, cum in primis ornatisimo genere gentis nasci voluissem, deinde summis dotibus exornassem, tum corporis, tum animi, tum duabus rebus instituendum putauit, fer-

ro, ac flamma, quibus esset parata tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tum defendendæ publicæ libertatis: quid eam vim armorum in viscera nostra torques? aut quid conuertis in exitium ciuium meorum, institutam diligentia mea, meisque rationibus eruditam, dimicandi facultatem? Maiores contra tui summis à me beneficijs, atque honoribus aucti, pro magnitudine susceptarum dignitatum, pulcherrimas in vrbe sæpenumero leges: pro præstantia beneficiorum, clarissimas ex hostibus victorias referre consueverunt, tu mihi luctus acerbissimos paras, pro summa copia beneficiorum meorum, tu cædes ciuium, tu domorum incendia, tu vexationes virginum, tu vastitatem vrbis, tu genus atrocissimæ seruitutis. O crudelissimum hominum genus, & ab omni penitus humanitate derelictum, tu studio flagras eius vrbis euertendæ, quam nec Carthaginensium astutissimi doli, nec Numantinorum eximie vires, nec Græcorum erudita, & præclara ingenia labefactare, obscurareque potuerunt. Quod si citentur hi populi rursus diuinitus, atque istæ vrbes redeant in statum vetustissimæ dignitatis, certe non ipso scelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquam magis extimescendum molituras fuisse prædicabunt. Sed ad te redeo. Temperem ergo memet mihi, cursumque istum violentæ orationis forsitan reuocandum esse iudicarem, tum ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate, si quem in te sensum patriæ charitatis aspicerem, aut vllò te puncto posse arbitrari sceleratam istam mentem relinquere: Sed id genus est cupiditatum tuarum, vt restinguendarum forsitan rationem aliquam consequi possis, sanandarum nullam: nec te prius amissurum peruersitatem istam animi puto, quam vitam amiseris, Vellem reuirtisceres Hala Seruili: non expectaremus sententiam iudicum, neque abuti maiestate senatus, atque auctoritate P. R. si magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo statim expiauisset. Nam de senatus voluntate nihil ambigimus, modo non impediretur legibus: repente profecto fueras pœnas impietatis tuæ dignissimas laturus. Vtinam deorum immortalium munere iudices, mentem atque animum huius introspiceremus, ne qua vobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum scelerum ingenio conflauisset. Videretis enim mentem anhelantem tristissimum genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili vesania, sitientem cruoris vrbani, prædæ auidissimam, vobis atque omnibus ferro flammæque minitantem. Catilinam vobis demonstraui, iudices, irritatum persæpe, repulsis comitialibus, nullas vocum aut suffragiorum corruptelas fuisse prætergressum: deinde nullis rationibus infractum, ac perterritum de perseverantia scelerum suorum extitisse, quibus animaduertere sanè potestis, quanta semper immanitate laborauerit ambitionis. Super est nouissima pars diuisionis. Grex ipse sodalium Catilinae truculentus, atque amens: cuius in manu non exiguam rationem fuisse diximus excitandæ coniurationis. Lentulus siquidem & Cethegus terribilia portenta nostræ ciuitatis, furieque vel certissimæ P. R. multa de magnitudine sua in ipsis concionibus, multa de dignitate imperij sui futuri palam prædicare consueverunt, tanquam si deorum

immortalium consilio interfuissent. Primum Lentulus in libris sibyllinis, nescio quid perspexisse se prædicabat, quod viri acutissimi atque peritissimi L. Cornelius, ac Cn. Piso custodes publicarum ceremoniarum, nequaquam prospicere potuerunt. Lucem nanque ait nescio quam de domo Cornelia quondam prodituram fore, quæ gloriæ nominis sui Romanum imperium simul, & complexura sit, & illustratura: eoque genere vaticinij dignitatem suam portædi fataliter putavit: planeque opinatur fati sui rationem in ipsa latebra Sibyllinæ diuinationis, tanquam in equo Troiano delitescerentem. Ego vero sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico: visamque idoneam dijs immortalibus, cui singularem quandam vim diuini concederent: verum illam deliram penitus, ac prorsus cæcam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. Si quid tamen cecinisse visa est, quod ad Corneliam gentem pertinere videretur, vim omnem illius diuinationis in vno L. Sylla consumptam fuisse iudicemur: cuius paulò antè resp. sensit & crudelissimam simul, & amplissimam potestatem. Nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neque à salute P. R. tam abhorrentes, vt homini dementissimo regnum concederent huius sanctissimæ, atque optimæ ciuitatis. Syllam profecto crudelitas vicit, at ipse maximam laudem, virtutem, & rei militaris summam, ac singularem gloriã consecutus est. Lentulum vero nullæ victoriæ nostræ ciuitati, nullum studium armorum, nulla præstantiam virtutis, aut ingenij commendauit. Quæ vero non tabernæ potius, aut qui non greges infamium hominũ, Sibyllinum istum principem concelebrarunt? Nam vitam eius commemorare non est necesse, versatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatam, nihil in eo sanguinis auiti, nihil industria Romanæ, nihil splendoris domestici, nihil auitæ fugalitatis. Fingite vobis iudices, fingite dignitatem huius hominis, tum florentem amplissimo magistratu, tum omnibus P. R. muneribus exornatam. quantum quæso sanguinis ciuili in foro in curia redundaturum esse creditis? aut quantam vim libidinibus, atque impuditiæ per omnium ciuium cubicula demandaturam? profecto dignitate fretus ea, quæ priuatus concubiuisset, sine dubio consequeretur. Ferretur amens in omnia: nec vllæ rationes consiliorum aut pudoris, nec vlla studia humanitatis refrænarent præcipitem, atque incitatum cursum vetustæ crudelitatis. Cethegus inferior nobilitate, atque ingenio, vehementia furoris longe immanior, parum à Lentuli somnio discedere visus est: verum insaniam leuissime opinionis, modestiore loquendi ratione cõtègere velle videtur. Genus est idem tamen furoris, eademque ratio celebratæ diuinationis. Tales hi scelerum artifices, amboque concitati ad euertendam remp. partim à vefana spe vaticinij commemorari, partim à nefaria scelerum assiduitate Catilinam offenderunt nouis rebus studentem, cuius præsidio, consilioque cupiditates suas ita inuari posse facillime crediderunt, si viro sociorum copiosissimo sese coniunxissent. Est enim in illo monstro, sicuti paulò antè tetigimus, vis eximia factiarum, & ratio quædam adumbrata virtutum facilis

ad comprehendendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, Lentulus, & ipsi lenocinijs suis insignes, ad omne genus beneuolentiæ subeundum desflagrare cœperunt, admirabili quadam cupiditate, seu diripiendæ vrbis, seu potiundæ dominationis. Hæ sunt iudices, huius nefarij facinoris abominandæ faces: hi sunt crudeles igniculi, quibus exarsisse Catilinæ ferocem animum facillime, credendum est. Talibus initijs confociati principes nefandæ coniurationis manum exiguam desperatorum hominum atque obsceno iuuentutis, pedetentim cœgerunt: coactam, quid vellent, edocuerunt: edoctam, pari cupiditate sceleris inflammauerunt: inflammata denique pepulerunt, vt in omnium nostrũ facultates, ac vitam facillime conspirarent. Furias istas audistis iudices commodissimas, ac paratas, non modo ad vitios commouendos in omne facinus, verum etiam ad mortuos ex ipso herebo, medijsque bustis excitandos. Reperti sunt tum atrocissimi sceleris, patroni quique immanitatem detestandæ rei, tum contegere verbis, tum excusare conati sunt. L. Hortensius vir eximia charitate reip. summisque ornamentis præditus & scientiæ, & moderationis, nequaquam omnia credenda esse dicit, iubetque grauisissimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter esse continendam. Primum affirmat Catilinam in perpetua custodia senatus extitisse: denique nunquam fermè discesse à latere P. Cepionis nobilissimi ciuis, atque integerrimi viri, ita vt lepide dicat disseparationi eorum neque solem orientem vnquam, neque occidentem interuenisse. Credo equidem sapientissimum hominem Hortensium, vt est innocentia singulari, summaque virtute, cuncta ipsa, quæ grauisissime simul, atque ornatisime complexus est, ita vera esse ficiti dixerit existimare: sed longe graditur à sententia mea. Quæro igitur de te L. Hortensi, teque obtestor atque obsecro per ipsum ius vetustissimæ nostræ familiaritatis, si L. Catilinam constat dies omnes, omnium ciuium conscientia, siue in foro, siue in turmis agere, nunc stipatum cateruis exoletorum suorum, nunc vero gladiatorijs agminibus per ora vulgi palam obuolitare: si manifestum est nocentes omnes, aut in lustris scortorum, aut in antris M. Leccæ ducere, viri, tuo iudicio, non abhorrentia à reip. charitate, quid est, quod illum obuersatum dicas in perpetua custodia, atque oculis senatorum? nisi forte custodiam senatorum vocas, vel exiguam moram in ipsius curiæ concilijs obeundis. Quod vero pertinet ad ipsius Cepionis familiaritatem assiduam beneuolentiãque singularem, nihil est quod insimulatio hi nostræ derogandum esse iudicetis. Diximus enim superius ingenij Catilinæ miros, atque occultissimo esse recessus, nec qui cognosci, seu perlustrari facillime possent. Vigent enim in illa clade res diuersissime pariter, continentia & libido. Nihil illo persæpe affixius ad tollenda bonorum consortia, nihil solertius ad illius insidiandum, nihil illius munificentia insignius, nihil auidius rapacitate, nihil acutius consilio, nihil temeritate contemptibilis, quæ cum ita sint, Cepionem admiremur in tantis viarum ambagibus errauisse? Me me, inquam fateor ludices, vetustissima quadam familiaritate Catilinæ coniunctum persæpe delira

delin
certi
se. N
pion
fimi
tiæ t
pen
tibus
cio t
tere.
rer, n
feller
ratio
leris.
Catil
veter
num
prof
ac ter
quan
testat
tiæ lo
rata
mus,
tem in
dæ ac
quod
delis
inaud
super
omni
tem, f
dilige
nefari
teritu
mune
posita
atque
tur te
xation
ferend
virgin
uerse
tolera
rum n
omni
Tenet
aucto
nas in
runt,
oppr
pedin
tilinæ
vltion
quoru
imper
nelari
die co
iudici
sterun
dum f

delirauisse miris perplexionibus illius, neque vnquam certi quidquam in illo ingenio comprehendere potuisset. Nihil igitur erit miri, si virum integerrimum Cæpionem versutissimi hominis doli, atque inconstantissimi mores sefellerunt. Non erit itaque neque prudentiæ tuæ, neque grauitatis Hortensi, candidissimam opem humanitatis tuæ, summamque dicendi copiam fontibus ipsis polliceri, aut quam bestiam irretitam iudicio tenemus dissolutam atque exultantem reip. immittere. Quod te nunquam commissurum fuisse arbitraberer, nisi qui me mores, iidem te Catilinæ sine dubio sefellerunt. Satis ostentatas vobis putamus iudices, tum rationes periculis nostri, tum huius immanissimi sceleris atrocitatem. Nam si odio senatus pro maximo Catilinam arsisse demonstrauius, si rationes vitæ suæ veteres, ac nouas in excitatione teterrimarum libidinum collocatas, si spem perficendi sceleris homini prosequentissimo inimicitiarum, si denique locorum ac temporis opportunitates extitisse: præterea si rabiæ quandam ambitionis in illo fuisse diximus: si nulla potestatem referendarum libidinum, aut vllam pœnitentiæ locum, postremo si copiam innumerabilem desperatam iuuentutis cum illo coniunctam fuisse patefecimus, & eam simul ostendimus suoapte ingenio furentem incredibili audacia, summaque cupiditate prodendæ ac vexandæ vrbs inflammatum: quid erit iudices, quod dubitetis de liberanda patria deque vlciscendi crudelissimi sceleris immanitate? Nouistis enim facinus inauditum omnium hominū memoria, facinus atrox, superbum, nefarium perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine: cuius acerbissimam, si minus animo bene perspexistis, quæso mecum diligenter attendite scelus illud iudices. Euerfionem nefariam moliebatur amplissimæ nostræ dignitatis, in teritum crudelissimum senatorij ordinis, cædem communem omnium bonorum: huius sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium ciuiū facultatibus, atque opprimenda vrbs libertate: huic sceleri parabantur teterrimæ coniugum, ac liberorum nostrorum vexationes, in hoc scelere versabantur denique faces in ferendæ penatibus nostris, expilationes ædium, stupra virginum Vestalium, luctus, ac mœror miserabilis vniuersæ ciuitatis. Quæ si vobis, vt sunt, indigna atque intolerabilia videntur, non iniquum erit auctores horum malorum multare teterrimis supplicijs, clademque omnium crudelissimam e visceribus reip. propulsare. Tenetis exempla maiorum, atque omnium gentium auctoritatem, qui semper summas ac singulares pœnas in eo genere hominum consumendas esse putauerunt, qui rationes habuissent, aut prodendæ patriæ, aut opprimendæ publicæ libertatis. Nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinæ, crudelissimo genere suppliciorum expietis, & vltionem ex illorum cruciatibus, ac pœnis capiat resp. quorum erat conflagratura manibus, nisi sanctissimi imperij Romani custodes, ac vindices Dij immortales nefarijs votis obstitissent. Credite iudices hodierno die consurrexisse vniuersam urbem conspecturam, ex iudicio vestro, planeque animaduersuram, quid in posterum de salute sua deque facultatibus suis sperandum sit. credite item vim vniuersam flagitiosæ iuuen-

tutis, aut hodierno Catilinæ supplicio simul conficiendam fore, aut illius liberatione lætam atque exultantem, non multo post in omnium nostrum perniciem vna cum illo celerrime consurrecturam. Agitur siquidem hodierna vestra sententia de salute huius pulcherrimæ, atque optimæ ciuitatis, de stabilitate imperij Romani de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum ac coniugum vestrarum. Huius enim pestis idem scelus erat, vt non grassaturum per capita paucorum, sed tanquam atrocissima vis veneni per omne corpus vrbs demanaturum. quod scelus, aut quam pestem si vindicandum esse censebitis, vt reor, & resp. desiderat, putate profecto. Deos immortales, & in primis capitolinum Iouem sempiternum custodem, ac vindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac ceremonijs, gratias nobis amplissimas esse reddituros: putate pariter idem facturam esse curiam pro defensione consulum vita, seruataque senatorij ordinis dignitate: putate matronas vrbs, ac liberos nostros obseruatam pudicitiam, supplices ac congratulantes vniuersos ad genua vestra sese obuersaturos fore: putate virgines Vestales, atque ipsam maiestatem amplissimi numinis, ob liberationem suam, summa vobis lætitia congratulaturam: putate denique ciues omnes, ob retentam vitam, ac libertatem suam, Penates publicos pro conseruatis focus, atque aris, parietes vrbs pro teterrimo genere vastitatis propulsato, fermè incredibili gaudio exultaturos: putate tandem hodierno iudicio paratum esse vobis aut immortale dedecus, aut memoriam nominis sempiternam. Multa sunt equidem in hac vita, quæ turpiter, ac calamitose neglecta, restitutionem tamen quandam quodammodo patiantur, huius vero vindicandi sceleris, si præsentem facultatem neglexeritis, frustra postea recuperandi copiam quæretis: aut hodie vobis propulsanda est, e visceribus reip. pestifera vis calamitatis, aut ipsi patriæ sine dubio concidendum: vtrum eligendum sit, vos videritis. Quid estis iudices humanitate tanta, ne socordia dicam, vt eorum vitam, ac spiritum diutius in rep. commorari patiamini? qui vitæ, salutisque ciuium crudeliter insidiati sunt. Proponite vobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo salus omnium ciuium, quo facultates nostræ, quo ipsa resp. peritura fuerat: quando. scilicet aspexissemus bestias istas emissas carceribus per urbem omnem, per domos nostras furialiter exultantes: ipsum in primis miserandi facinoris ducem ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, spe plenum, lætitia gestientem: nunc hos ad cædem nostram, nunc illos ad rapinam, atque inflammationem ædium deuocantem: coniuges e complexibus nostris ad libidinem victorum raptæ fuissent: liberi ad stupra de gremijs parentum extorti, præciosa suppellex asportata, recta conflagrasset ignibus, corpora cæsa passim iacuisent, omnia denique gemitu fletuque redundasset. Hæc fuisset imago miserimæ vrbs, quam urbem à maioribus nostris florentissimam accepimus, & si prohibueritis, claram atque excellentem posteris nostris tradituri sumus. Per humanitatem denique vestram vos obtestor, atque obsecro iudices, per amorem huius pulcherrimæ, atque inuictissimæ vrbs, per

omnia quæ vobis iucundissima sunt in vita, provide-
te iterum, atque iterum, ne liberati quondam tot am-
plissimis bellorum periculis, tot imminentibus malis
erepti, nunc per ignauiam nostram, ac desidiam peri-
citemur. Eripite vitam ciuium à miseranda crude-
litate: prohibete Penates vestros à nefarijs ignibus,
seruare pudicitiam necessitudinum vestrarum à te-
rerrimis vexationibus, liberate templa deorum à tri-
stibus rapinis, subtrahite fortunas publicas ab indigna
direptione: protegite magistratus vestros ab inaudita
feritate: defendite denique vniuersam urbem ab hoc
inuitato prorsus & tristissimo genere calamitatis.

ASC. **S**I quid precibus) Hæc declamatio Porcij Latronis in ge-
nere iudiciali nimium versatur. Iudicialis enim consti-
tutio (vt Cic. in Rhet. ve. docet) est in qua æqui & recti na-
tura aut præmijs, aut pœnæ ratio quaritur. Estque absoluta quia
continet inuiciam questionem & accusationem L. Catilinæ, quæ
dicitur Porcij Latronis, suntque qui putant eum Catonem quo
que dictum & postea consulem in trachia male aduersos Sar-
dificos pugnasse. Non tamen is M. Porcius Cato est qui qua-
dragies quater accusatus, & gloriose absolutus est, quia eius hic
meminit. Nec is cuius oratio in Catilinario habita est. Nec
est vera oratio, sed declamatio. Moris autem erat vt iuuenes se-
se exercerent in arte dicendi accusando quemuis nobilem, quo
condemnando maiorem gloriam assequeretur. Ceterum qua
Sal. tantum explanandum recepi, in hunc pauca admodum di-
cam. (Si quid prec.) Maluissimus vobiscum. i. si preces nostræ,
& vestra iudices superos exorare potuissent potiremur rep. quæ
nunc pene extincta est. [Idque temporis] i. per tempus. Est au-
tem accusatiuus temporis. In laudem quia laudando quam ac-
cusando acceptiores sumus quæ. f. exercitatio forensis. i. in fo-
ro iudiciali canere. i. publicare, aut carmine poetico enunciare.
[Animos ei.] i. ciuium. M. Catoni, cuius iam memini, maiori
videlicet. Et Galbæ, Scipioni & c. horum meminit Cic. inde
claris oratoribus. [Pulcherrimarum artium] f. laudandæ vir-
tutis & bonorum ciuium, quos ad maiora accendebant. [Si mo-
do] i. solum modo. i. si tantum bono illorum temporum care-
remus nec pateremur tot nostri temporis mala. Truculentam,
plenam atrocitatis & sæuitiæ. [Coætano suo] i. equali, posset
etiam dici eius. Ordo est. Dicendum erat M. Catoni & Scipio-
ni & c. Institutus. i. moribus probatis apud eos. A foro, in qua
aguntur causæ, à curia. f. senatoria. In tribus autem locis ora-
bant, in foro ad iudices, vt hic. In senatu ad patres conscriptos,
& in concione ad Quirites. [In dies] i. quotidie. Caluerunt,
aut calluerunt lege. Diximus equidem. Hoc verbo videtur esse
non declamatio, sed vera oratio coram iudicibus habita aut cer-
te aliam prius eo habitam, non enim citamus seu alegamus,
quæ per declamationem tantum acta sunt, nisi quatenus decla-
matio sese veram orationem simulat. [Equidem] i. certe, quod
apud Virg. proprie accipitur pro ego quidem quod huic loco
non congruit, nam ego quidem diximus non dicimus. [Pauca
ante diebus] Sal. dixisset ante paucos dies. [Pridie] f. quam de eo
diceret. Postridie enim quam sic. i. pugio ocellus ad necem fa-
ciendam quo qui vtuntur sicarij vocantur. [Lucem emphati-
co] q. d. columen & decus. [Nuper] i. non parum est temporis.
In auctorem sceleris, in ipsum Catilinam conturbationis reum.
[Barbaram] i. barbaris non ciue dignam, aut apud barbaros fre-
quentem, apud Romanos vix prius auditam. [Virtute] Srenui-
tate & fortitudine. Nam non omnis virtus moralis est, & mul-
ti virtute. i. fortitudine animi & robore corporis, si virtutem
non habent abutuntur. [Bellorum ciuilium] f. inter Syllam &
Marium, quæ originem sumpserunt Metello consule. Vnde Flac-
cus: Motum ex Metello consule ciuicum. Ex eo enim tempo-
re quo illi Marius prælatu est à plebe, ceperunt nobiles in Ma-
rium iniquo ferri animo. Vnde Sylla qui in bello Iugurthi-
no cum adhuc quæstor erat eum plurimum iuuerat, eius po-
tentiam & immanitatem repressit, sed vt alibi dixit victoria ab-
usus est. Constat itaque Catilinarium bellum post Iugurthi-
num fuisse, licet in plerisque codicibus præponi soleat. Erat
enim Catilinarium Cicerone consule, qui Syllæ tabulas profcri-
ptionum in officijs taxat. Manum, hoc est exercitum prom-
ptum, manu, penuria rei familiaris, quia ære alieno oppresso

erant. [Illecebræ] hoc est illecciones & pollicitationes Catili-
naræ. Vnde Sal. in Catil. Scio ego fuisse nonnullos, qui ita
existimarent iuuentutem quæ domum Catilinæ frequentabat,
parum honeste pudicitiam habuisse. Alæ quasi dicatur pro
leuis armaturæ militibus mulieres aderant vt Orestilla, Sempro-
nia & aliæ impudicæ, ad ipsius Leccæ domum. Qui dictus est
M. Porcius Lecca. [Collaberentur] Alludit ad serpentes qui
subito, sed tacito adoriuntur. Trucidandum hoc est atrociter
occidendum. [Præsidium] i. defensionem, & protectionem.
Miserabilem, raro in malam partem dicimus. Nam miser fe-
rè dicitur qui misericordia dignus. [Faces] i. incendia irarum.
[Summis] i. maximis, aut supremis, hoc est pessimis. [Tria iu-
dices] Tris ait fuisse causas susceptæ iræ in senatum & temp. pri-
mam, repulsam consulatus. Secundam, auiditatem perpetuo
dominandi. Tertiam, necessitatem perditissimorum comitum
eius ære alieno, ac debito oppressorum, quorum auxilio diui-
tum bona diripere prætenderat. [Domestica, hoc est rei fami-
liaris] Consuetudine appositorie comite ac genitrice sempiter-
na, hoc est quæ consuetudo scelerum est comes, & genitrix pes-
simarum cupiditatum, quia vnum peccatum attrahit aliud, &
qui peccatis se assuescunt redduntur impotentiores ad resi-
stendum, quod physica ratione comprobatur D. Augustinus, do-
cens ex ira fel & bilem, seu coleram augeri, à quibus auctis pro-
uocatur ira à libidine iecur turgere, vnde augetur luxuria, risu
splendem inflari qui risum maiorem excitat. Timore cor & præ-
cordia grandescere, quibus timor augetur, nam ceruinum. i. ma-
gnum cor vt ceruus est, meticulosus inest hominibus. [Etiam
dormientem] i. etiam si dormiuisset cum suapte natura vigilan-
tissimus fuerit. [Excitare voluisse, aut potius valuisse] His o-
stentis quæ in accusationem Catilinæ adducta sunt, & confuta-
ris. i. improbatis sup. his quæ fautores Catilinæ perauerunt esse
pro defensione. i. purgatione, flagitiosorum. i. grauissimorum
scelerum nostri aduersarij. f. Catilinæ modo iudices intel-
ligentis. finem. f. orationis meæ adesse vobis. Non dicit de-
clamationis, quia licet declamatio sit, tamen habenda est perin-
de atque vera esset oratio. Declamatio autem est in fictis cau-
sis, etiam longe post sententiam datam oratio ad exercendum
ingenium. & vt promptiores sint in veris causis inuenta, vt
Quintiliani & Senecæ. Videbat nanque, quidam legunt vide-
bant & prouenturam fore, sed vtunque inepte. Nam ordo est.
Nanque Catilina videbat. i. considerabat suam cupiditatem, qua
consularum petebat, nunquam peruenturam sup. esse, illo. f. te-
lo obiecto superstitie. i. perdurante in eum locum. f. consularis
dignitatis, de quo vniuersæ. i. simul omnes, voces omnium. f.
senatorum, & populi putarent. i. decreuissent pridem. i. pau-
lo ante quasi priori die esse eiciendam. i. depellendam, sup.
eam. Necessitates ob debita & æs alienum, si qua. i. si aliqua ra-
tione. i. via, magistratibus. i. ad magistratus aspirasset. i. aspi-
rando peruenisset aut tantum aspirasset, vel quia audaces for-
tuna iuuat, vel quia videntes cum ad tantam gloriam tende-
re mitius cum eo egissent. [Nunc illas vero, intelligebat] il-
las. f. voces quibus eiectus erat magis ac magis instauratas. i.
corroboratas, quoniam inspiceret omnes rationes vitæ suæ ex-
tistisse iugulatas. i. intersectas & condemnatas ea sententia. f. se-
natus. [Incepisset] i. vt obtinere quasi increpando valuisse.
[Consularum] Ipsius consulis videlicet Ciceronis Sacrarium
illud libidinum ironicos sicut prius, ab eo cætu religioso di-
xerat. Non hominum, sed oraculi. i. responsi ipsius Dei vt Ap-
pollinis, quod orantibus & immolantibus dabatur, vnde Ag-
neidos sexto, Celas in vota præcepit? q. d. Sibylla, cessare
non debes Aenea, neque enim ante de hiscens Attonitæ magna
ora domus. Famam vero. vnde est illud Aristotelicum, quod
communis fama non omnino deperditur. [Labefactam, mol-
lificatam] Cui non patuit, q. d. nulli non. i. vnicuique patuit. [Lux-
illa] Accumulat dores naturæ in Catilina, vt significet: eo dete-
stabilior, quo pluribus est. Omitto, occupatio Rhetorica,
quale præterire, aut nolle dicere significat quæ maxime dicit.
[Mollicem scenicam] i. ymbratilem, aut quali vtuntur histrio-
nes in scena dum personam muliebrem aut amantis adolescen-
tis induunt. [Obtritus aut obtutus] i. firmos aspectus. Blandi-
tias muliebres; mulieri conuenientes. [Frontis] i. præ se fe-
rentis. vnde Iuuen. Fronti nulla fides quis enim non vicus a-
bundat Tristibus, & c. [Prætereo mentem illius] f. Catilinæ
plurquam gladiatoriam. i. quam habeant gladiatores, cum ta-
men gladiatores tam auidi ferendi sint vt sese protegere sape
negligant, vt in Phorm. Terent. circa finem clare notificat
Phormio. [Sitim] i. appetitionem & cupiditatem. [Gratia] i.
indul

indul
& foue
pelle. T
rus pell
detract
agmina
ille Ne
quæ im
manita
nam C
dius.
ironia
pessim
sectam
ret). i. r
in quo
pes ang
tatis, a
retur.
futuro
pitudin
itas, qu
punitu
mitaba
uibus.
parata
coniun
spem n
tem vi
publili
tempo
non pe
ti. Vnde
digniu
rudime
quam
missa,
diatori
sua & p
aliz at
ne, eru
ad om
robur
sunt. V
[Cia] q
& ita q
permu
mistra
tes, vt
plurim
& imp
oculis
ocium
modice
[Collu
famelia
alludit
palmar
rone m
tempu
tem. i. d
mis tar
de Rom
rum qu
consul
instaur
libro n
interic
lius co
cubuit,
millia
vicum
Meliu
ti habi
Gracch
uen. Sa
lium C

indulgentia & specie grata, meretricia .i. qualem solent habere & fouere meretrices. [Versipellius] .i. altius & magis inuenta pelle. Tracta metaphora ab apologis. Nam Atius dicitur indu rus pelle leonina feris terrore incussisse donec voce cognatus detracta pelle ludibrio haberetur. Vnde dictum est: Saepe sub agmina latet hirtus pelle Licaon. Subque Catone pio perfidus ille Nero. [In sentina] .i. sordium collectorio, sicut in nauis aquae immundae omnes in sentinam defluunt & colligantur. [Humanitatis] .i. mansuetudinis, & misericordiae hominem decet, nam Candida pax homines trux decet ita feras, vt inquit Ouidius. [Fontem] .i. originem & occasionem. [Vis ista praecata, ironia est] Nam ex pessima vita & perditissimorum societate, pessima habuit & sectatus est consilia. [Subministrata] .i. suscitata, aut facta, spem .i. tanto facinoris perpetrandi. [Repetere] .i. reuolueret memoria, reminiscendo .i. comitiorum .i. diei in quo per comitia repulsam sustinuit, & est prima causa, & turpes angustias .i. oppressiones, rei familiaris .i. domesticae facultatis, afflictae, propter res alienum, & est secunda causa, & intueretur .i. videret ac consideraret moriendum fore. iterum fore futuro coniungit si non est ab imperitis adiectum. Cum turpitudine, quia cum summa paupertate, dicitur enim turpis egestas, quia turpes & immundos atque inculos facit. [Nullam] .i. punitum extinctum. [Ullius] .i. senatus. [Stipabatur] .i. dense comitabatur. sicut stupa condensantur & obstruuntur rimae in nauibus. [Manum] .i. multitudinem promptam & expeditam seu paratam manu. [Conciliatam] .i. gratia & amicitia deuinctam & coniunctam. [Ferro] .i. grassatione & praedatione. [Alteram] .i. spem maioris praedae accommodatam ad differendam necessitatem vitae, alteram .i. animam .i. vitam ipsam. [Nihil illis contemptibilibus] Queras si maxime pertimescendi sunt quomodo contemptibiles dicantur? Sanè contemptibiles non quasi nocere non possint, sed quia abiectissimi & in sordidissima vita versati. Vnde ordo est in prin. Nihil est contemptibile .i. vilius & indignius illis. s. hominibus coniuratis, si quidem .i. vt pote quos, rudimenta .i. eruditiones vitae traducta .i. tradita illis, in hac .i. quam dixi rei .i. facultate tenuissima .i. exilissima, deponita .i. demissa, & exhibita nunc .i. interdum in muneribus .i. exercitijs gladiatorijs quae ad voluptatem populi cum summa indignitate sua & periculo vitae in arena exhibebant, nunc .i. interdum, in alia atrocitate facinoris vt pote in latrocinio aut praedatione, erudierunt partim ad omne scelus .i. perpetrandum & partim ad omnem patientiam .i. tolerandam, vnde tales assueti malo si robur & duritiam suam in perniciem vertunt, perniciosissimi sunt. Vnde addit, verum haec pelles, hoc est perniciosi homines. [Ciuitatum] .i. caliditate, quia miseris solertia rebus, & ita quia versuti ferè sunt ciues portenditur ex rerum inopia permutatio quaedam, aut legatur vorfura. [Hi sunt quos calamistratos] .i. habentes capillos calamistro crispatos. Collucen-tes, vt apud Iuuen. Sat. ij. Crevice pelluces &c. vbi de mollicijs plurima. [Passim] .i. ferè per singulos passus obvoluit, leuiter & importune ingredi. [Consignantes] .i. notantes luminibus .i. oculis fortunas .i. facultates vt quas direpturi propediem sint, ocium quod ex abundantia rerum nasci solet. [Gellium] .i. immodice exultant. Si feras argumentum à ceteris animalibus. [Colluuiem] .i. immundam congregationem, ieiunam, & ita famelicam, debacchaturam .i. furibundè irruituram, carceribus, alludit ad carceres equorum, quibus signo dato effusi ruunt ad palmam cursuri. Irriuat necessitatis, vt famis quae ob id à Marone maleuada dicitur. [Nocturnus] .i. Catilina. Ille per contemptum dicit. [Consulares] .i. Ciceronis: Quam consurgentem .i. dum oriretur & est Metaphora à Nauclero. [Seræ] .i. nimis tardæ. [Callieratid] Agit exemplis primo externo deinde Rom. dicens quod Callieratides imperator Lacedaemoniorum qui ob gloriae cupiditatem classem cui praerat cum eam in consule hosti obieisset penitus amiserat, frustra postea eam instaurare aut consilio regere conatus sit. Apud Herodotum libro nono habetur Lacedaemonij qui Callierates ab eo dicitur, interitus. Terentio Varroni cuius temeritate Lucius Aemilius collega eius (erant enim ambo consules) apud Cannas occubuit, vbi vt Liu. lib. 2. decados 3. dicit caesa sunt quadraginta millia peditum duo millia septingenti equitum. Ad Cannas, vicum exiguum Apuliae. sed clade Rom. illustrem. Spurium Melium affectatorem dominationis per largitionem frumenti habitum, & à Seruilio Hala iussi dictatoris (vt dixi) occisum. Gracchos Caium & Tiberium ob seditionem caesos, vnde Iuuen. Sat. ij. Quis tuleris Gracchos de seditione quarentes. Manlium Capiti. à Capitolio defenso contra Gallos cum anseris stre-

pitū excitatus esset sic dictum, qui quod aere alieno obstricto liberaret, nexos exolueret crimine, affectati regni damnatus de saxo Tarpeio deiectus est, auctore Liu. lib. vj. decados j. Morte multandos .i. puniendos vltimo supplicio. Sanctissimi penates, quia maiores eius sanctitatis famam meruerant. [Sacrosanctae] Tribunitiae. Tribuni enim plebis creati sacrosancti habebantur quorum violatores ea poena plebiscantur vt eorum ceruices Ioui deuouerentur. [Quid ita] .i. cur ita factum est à maioribus respondet, quia necem &c. vnde illud Maronis in quinto: Vnum pro multis dabitur caput minime .i. arbitrati sunt esse genus eximium crudelitatis. Quid ita .i. quam obrem. Quia nullum &c. Afficiendos fore, saepe aut inepte positum, aut appositum est fore ad futurum tempus. Vult autem dicere tyrannorum interfectores non solum ciuitate donatos, sed aeternae memoriae gloria cumulatos. Iisdem muneribus constitutos, inter quos vt Cic. in officij a docet multa sunt communia, & summa congruit conciliatio. [Quid denique] q. d. nihil, delubris .i. templis in quibus erant simulacra delibrata .i. decorticata, nam liber cortex est interior, facultatibus .i. fortunis, opibus potentijs. [Illinc, aut potius illis] .i. delubris, hinc, melius his .i. facultatibus nostris, nisi sit illinc vnde delubris insidiabatur & hinc vnde facultatibus. [Expilationes] .i. depraedationes. [Cum contemgendæ] .i. cum ita sit quod contemgendæ conspirationi suae, tum .i. maxime verum est, quod armis. [Solitudine] Comemoratur situm domus ipsius Marci Leccae. Celebritate .i. frequentia sed praecipue celebrium .i. clarorum virorum. [Arbusculatum] .i. minutum aut paruarum arborum. [Abhorrentem] .i. alienam. [Nobis] .i. capiti nostris, quo dicto se vnum ex patricijs profiteatur vt Porcium Catonem cuius in principio meminimus esse putemus. Saturnalium dies dicitur & saturnaliorum. Ordo autem est, dies Saturnalium fuerat praefactura .i. ostensura, quos laqueos coniurationis tetenderit ibi .i. apud Leccam, aut quas catenas .i. seruitutes & incarcerationes scelerum .i. debitas sceleribus, aut scelerorum, conflauerit .i. quasi conflando vt faciunt metallarij compegerit nobis, quantum ad vitam, & facultatibus nostris quantum ad rem. Vigilantia consulari .i. ipsius Cicero. sic aut sicca .i. pugiones siccariorum. Alexander dicit sicca, ce, duplici scribendum: plures sicca, simplici scribunt, excidissent. Pulchre alludit ad latrones atque sicarios à magistratibus deprehensos cum sicca aut furto solent enim vtunque latenter quasi exciderit demittere vt se insontes probent. [Tendiculis] .i. tentiones insidiarum. [Fera] .i. immanis, & essetis paricida Catilina, tenet telum .i. iam iamque patietur vindictam à vobis inferendam. [Si viri] .i. animos & virtutem praesentem in pectore habentes. [Vigilantissimos consules] De vno consule pluraliter loquitur in inuidiam Catilinae. [Circuspectum] .i. obseratum, & deprehensum. [Hetera] .i. pridiana nocte .i. nocte praecedente diem illum quo deprehensus es. [Ad Leccam quem committionem vocat in malum] In sacrarium .i. repositorium sacrorum cum nefandissimas res illic tractarint. Lentulus & Cethegus in quos animaduersos dicit Salust. Foribundi, quo modo alacer? Alacer seu alacris proprie dicitur praecipit: & quia quae laeti facimus, praecipites & citi facinus ideo transfumitur vt sit quasi laetus, vt in comico qui non es alacris. furibundi ergo propter impatientiam mora in Catilina: & alacris .i. praecipites & veloces quantum in se, quia Cethego omnis spes in festinatione erat; vnde cincturum .i. accinctum vocat Placcus dicens in Arte: Cincturis non exaudita Cethegis. [Vociferate coeperunt] historiographus vt Salust. non adderet coeperunt. Sanè vult go nunc vociferor voca deponentali, non vocifero; voce neutrali dicimus. Non remoraris metaphora à remora piscicula naues retinente: qui & echineis dicitur. Saturnalia .i. festa Saturno dedicata, in quibus conuiujs indulgebant, & prisca libertas seruis permittebatur, quoniam sub Saturno nulla erat seruitus. Ea autem celebrabantur Romae in mense Decembri, in quo commessationi locum faciunt frigora. [Euerforem superbissimam ordinis] .i. senatorij & paucorum potentium, & congrue per ea tempora quibus summae libertatis admonebantur: ita vt seruis cum dominis vesci: & in eos scommata iacere liceret, dominationi potentum obuiare constituisse videbatur. Subsecutus supple es .i. respondisti. cum ora .i. conspectum vulgi. [Consulare] .i. ipsius Ciceronis qui per Semproniam omnia didicerat. [Occultandam fore] iterum atque iterum fore cum participio futuri temporis, aut negligenter constructum est: aut perperam adiectum, cum auctor non fore sed esse subaudierit. [Mitto] .i. omitto, mancipijs, id est seruis, transeo per occupacionem vt alia multa, vult autem vultum fore indicem conscientiae.

[Adoriri]. i. per insidias incipere: feriata. i. ab labore in oia tracta: sed quomodo nostri ferias vocant dies operi mechanicum, ut vocant, additos: nisi quod ecclesia id solum operari vocat, quod in rebus diuinis fit. Nam ethnici facere & operari per se sumpta pro rebus diuinis accipiunt, ut cum faciam vitula pro frugibus. Et operata iuuentus. i. sacris intenta. [Lucem]. i. lucidam declarationem & approbationem. [Cumque hæc omnia] Rhetoricè exaggerat flagitia ipsius Catilinæ ostendens eum in omnia peccasse, hæc omnia. s. prius dicta, vno genere. s. coniurationis in patriam. Mores sunt consensu probari, Leges sunt scriptæ & rogatione latæ, Consuetudo vsu inducta, Institutæ consilio obseruata. Primum quia de moribus & consuetudine ac in futuris patet, leges violatas docet, & primo antiquissimas, quas decem tabulas transcripserunt, quibus adiectis duabus duodecim tabularum leges dictæ sunt, ut late docet Liu. lib. 3. decad. 1. & non nulla dicuntur, Digestis de orig. iuris. vbi ridicula afferuntur à glossatore, Cautum. i. prohibitum & præceptum uti caueatur. [Cætus]. i. conciones. Gabinia lege, quam Gabinus tulit contra conspirationes & coniurationes occultas. [Sepulchrales]. i. occultas, quasi in sepulchris mortuorum, ad quæ venefici concilia sua conferunt scientes omnibus inaccessa. Perfringere melius quam perstringere legas. Animaduersione, legitima punitio ne. Mallius Torquatus, exemplo rem confirmat, est autem nota historia. [Perferemus]. i. ad finem vsque feremus. Leges e Græcia ab Athenis: ut dixit barbarulis. i. latronibus conscriptum fugientibus, & ob id aliquantulum barbaris. [Non ita visum] Probat idem exemplis externis, utpote Carth. & Athenien. satis explicatis ab ipso. Alcibiades incomparabili vir ingenio tã in bonum, quàm in malum vehementi, indulgentissimo fuit corpore, qui omnes ad quos accesserit superasse dicitur etiam in ipsorum moribus, Lacedæmonios in sobrietate. Persas in apparatu & veneratione: Thebanos in disciplinis. Tandem in Phrygia consilio tyrannorum Athenien. non abnuente Lisandro Lacedæmonio interemptus est, de quo plura Tortellius [Maiores]. i. a maioribus nostris, anteposendis. i. qui sunt anteposendi mea sententia. i. quantum ego sentio cohortibus. i. colluuii, tuorum exoletorum. i. pathicorum puerorum quos catamitos Seruius vocat, qui viris ad libidinem sese exponunt, de qua re suspicionem sed non certum iudicium intulit Salust. [Habendum]. Hoc est retinendum vincitum. [Vos iudices] Applicat exempla ad propositum. [Deuocantem]. i. à salute in malum & perniciem vocantem. [Impune]. i. sine punitioe, quasi impunem. Interdum passim, quia quod impune fit passim fieri solet. [Molitionum]. i. conatum difficultum, habentium molem. i. pondus difficultatis. [Conscientia]. i. incognitione: ut. i. utpote, qui, superstitione. i. peruersa opinione, quia reuera iuramentum factum in salutem patriæ non debet seruari: neque aliud quodcumque contra iustitiam: aut bonos mores præstitum: verum de temeritate præstanti poenitendum est. [Sacramenti]. i. iuramenti quod fit tacitis aut inuocatis sacris, sæpe enim per sacramentum intelligimus iuramentum. [Tenebris nocturnis]. Quia noctu coniurauerat, seu solitudine, quia remotis arbitris, quam maxima. i. summa. sunt qui legant per maxima, sed per superlatiuo non iungitur. [Gestientem]. i. immodice cupientem rem conceptam pericere ita ut gestu affectionem iudicet. [Euentu]. i. ne eueniat excidium quod ille vrbi & ciuibus inferre parauerat: suspitione, quia illo incolu qui libet suspicari posset tale aliquid aliquando futurum. [Diximus] Absolutè primam causam coniurationis Catilinæ quæ erat simulatas & factio concepta odio senatus propter repulsam in Consulatu petito factum. [Nunc de ratione ambitionis]. i. auiditate dominandi quæ secunda causa fuit. [Superiori diuisione]. Quam trimembrem fecerat. [Consciscendarum opum]. i. accumulandarum & congregandarum diuitiarum. [Nobilissimi genere] Quia patricius erat. [Virtutes]. i. fortitudines, non tamen mortales nec meritorias, quia non ad bonum nec propter deum directas. Aequiparandos fore, vacat fore, & credo perperam adiectum: nam potius positum est esse. Nō enim additur fore voci futuri temporis; nec aequiparandos hic nomen videt. [Suapte]. i. propria. [Comitijs]. i. conuentionibus pro electione faciendis. [Quas non adijt?] q. d. nullas. [Confessus]. i. cætus simul sedentium, in quouis loco, sicut enim cætus sunt simul euntes aliquid, ita confessus simul sedentes alicubi. [Nulli tamen] Commemoratur ut iustam repulsam passus sit Catilina, quam tñ ægerrime tulit: Quamquam, inquit, omnes ordines patrum & confessus civium sollicitos habuit, nulli tamen gradus ad dignitatem. s. consularem, ad quam rite & gradatim ascendebant, paruerunt. s. Catilinæ; neque infanti. i. minaciter more infanien-

tiū petenti, neque anhelanti. i. ardenter affectanti & inhianti, bono candidato. i. q. ex eo quod candidatus esset præ se ferebat. [Ideo enim candidati. i. vestibus albis induri ambibant & magistratum petebant ut candida intentione eum petere significarentur, simul ne maiorum meritis si illorum insignia haberent, sed populi beneficio acceptum ferret. Pisonem exemplo agit in Catilinam animaduertendum: cum in longe magis infonstem animaduertendum sit. [Satellitem]. i. stipitorem & aliduum comitem fidelissimum melius qua feditissimum, nemo. n. pollicetur se feditissimum fore, nisi ex persona auctoris dictum sit. [Quanto diluio] Apra metaphora à diluio aquarum, quod secum omnia auferit, ut in Marone pro tumulto bellico ponitur. [Celestes]. i. dii cœlestes. [Auspicijs prouidentia] Nam captis auspicijs solemus futura prospicere, & statim si bona portenduntur incipere. Vnde auspiciū pro initio & auspicio pro inchoo transiunt. Auspex autem auctor & prouisor rei est, ac pronubus, dñ autem ab auium inspectione cui prisca gētilium supersticio nimium tribuit. [Fundamenta iecit] Non aut fundavit dicit, sunt tñ qui fundasse patent: ut Salust. Nam fundare est rem prius inceptam stabilire. [Fundamentaria] Est iniiū fundamentorum ponere. [Non poenituit non modo]. i. non modo non poenituit, male aut legeretur non poenituit modo. [Alio fu.] Forte legas, alius furor. Præter furorē quo Pisoni adhærebat, qui in Hispania interemptus est, ut in Catil. patuit. [Lucius]. s. Catil. [Reminiscente] Per partos mouet iram iam iudicium in ipsum Catil. libertatis defensionem, cum ad omnium liberorū excidium assumptū sit. [Si patria tecum &c.] Pulchra fictio, quam profopoeiam. i. personæ fictionem vocant quæ tunc vitiosa non est, qñ non ex abrupto inducitur, sed hic per clausulam conditionalem præmittitur. Dotibus tum corporis tū animi. i. prærogatiuis & virtutibus singularibus tibi beneficio naturæ aut deorum datis, tū. i. tam corporis q. animi, duabus tū rebus. i. in sup. duabus rebus, ferro ac flamma instituendum. i. instruendum & armandum. [In vitæ scera nostra]. i. in ciues, ex quorū salute reip. salus dependet, ut ex ventris & intestinorum incolumitate ceterorum membroꝝ salus, quod in cōeione quadam apud Liuium graphice demonstratur. [Facultatem dimicandi] Nam ea instituerunt causa iuuentutis exercendæ ut essent armorum scij. [Consuerunt]. i. consueverunt. [Luctus]. i. causas lugendi. [Cædes]. i. occisiones. [Vexationes]. i. corruptiones & subagitationes. Est autem vehementi vocabulum ut A. G. docet; aut vexationes. i. sollicitationes vehementes. [Vallitatem]. i. desolationem combustis ædificijs. Atrocissimæ seruitutis, qualis est seruire tyranno ei, qui conciuis esse debeat. [Flagras]. i. inflammatis. Carthaginiensiu doli, propter Annibalem callidissimū id dicit, aut quia omnes Pœni doli. Numantinorum in Hispania. [Eximia]. i. egregiæ vires. Nec graecorum. id forte propter Mithridatem, aut Pyrrhum de gñe Acacidarum dicit. Sic est aggerat Maro Aen. ij. Talibus insidijs periuurique arte Sinonis Credita res, captique dolis lacrymisque coacti, Quos neque Tydides nec Laryssaus Achilles, Non anni domuere decem, non mille carina. Quod si citentur, si inquit forte per regenerationem rerum redeant illi P. R. Imperio tam infestis, resideant in eisdem vrbeb. dicere poterunt se nunquam tam hostile quidquam conatos atque nunc Catilina est. [Temperem]: Hoc est moderaret. [Relinquire] Id argute, quia cum non est spes emendationis, est supremo supplicio locus. Seruilius Hala iussu Quinti Cincinnati dictatoris Sp. Melium ob suspicionem dñationis quod frumenti copiam distribuit, indemnatum occidit. Nam de senatus voluntate. Callide id senatum facturū asserit quod ipsum facere summo perire velit. Legibus, lege Porcia quæ vetat in ciuem animaduertere pœna sanguinis aut capitis, nam in exilium relegandum iubet. Impietatis tuæ, si à pœnas regitur non est difficultas in regimine, sed in construendo, sin à dignissimas, vetuste constituitur dignis cum genitio, sicut apud Virg. Magnorum haud vnq. indignus auorum. Deorum immortalium munere, ut quod solius dei est, solus enim scrutator cordium est nobis conseruatur ut possidem mentem Catilinæ introspicere. [Mentem anhelantem]. i. affectantem. [Debachantem]. i. furentem, sitientem eruoris. Miscet participia & nomina, nam anhelantem participium est, sitientem nomē ut patet ex regimine. [Repulsi comitalibus]. i. propter repulsas in comitijs acceptas. [Nullas prætergressum]. i. omnis amplexum. [Infractum]. i. valde fractum. [Pteritum]. i. terrore armorum. [Animaduertere]. i. considerare. [Superest]. i. reliqua est, restat, aliquando ut A. G. docet superest, quod plus quam satis est. [Sodalium]. i. sociorum dapum & consuetudinem. [Trenculentus]. i. ditus & immanis, plenus atrocitatis & amens. i. à ratione se

gregari
riæ) A
sonitū
tas, &
rande
tendi r
in equ
ij. vel
dicit
sapien
deorum
rat, qu
dum P
sit, ver
tas, ut
stare v
plissim
nec ea
tem ei
stos, au
sus, qu
qualis
la, dici
bavit;
nus lau
rium. [Hoc est
pracula
pona.
princip
summa
dicimus
[Induct
ciues id
memer
cere sub
deluxu
dine pr
pinas,
celerita
Sibylli
preatu
mus en
prauis
apud id
habente
rum fac
Hunc p
te Eury
pro no
gam, na
Catilin
tionis h
portum
grare)
ardente
Princip
[Desper
sperare
[Obsco
[Pedete
pulerunt
Pulchra
no obf
ut scrib
res, qui
simul ex
i. prom
pionis,
mur ma
mi ciuis
rat, aut
passorum
& diglac
arena pr
lam obf
stris). i. la

gregatus. [Portenta]. i. monstra aliquid mali portendentia. [Furias] Alludit ad furias infernales, quæ sunt vltices, & vexatrices fontium, sicut Lentulus, & Cethegus bonorum forte obminuas, & latentes culpas. [Vel]. i. etiam certissime. i. minime dubitanda. Inter fuissent consilio, ex libris enim sibyllinis sibi portendi regnum dicebat Lentulus, vt in Sal. latius vidimus, tanquam in equo Troiano, quæ in eo latitabant insidiatores vt patet Aen. ij. vel quia in eo dependebant latenter fata exitalia Troie, vnde dicit ibidem Poeta: Scandit fatalis machina muros. Sibyllam sapientissimam mulierem, vt pote, quæ mentem, & sententiam deorum habebat, & eam scriptam ad Tarquinium regem attulerat, quibusdam libris quorum secundum Gellium tres, secundum Plinium vnus, seruatus vsque ad tempora Syllæ, quibus arsit, verum permansit supersticio. Nam & postea valuit auctoritas, vt in j. epist. Cic. ad Lent. dicit Cicero: Sibyllinis libros ob stare votis eius. [Cuius]. f. Syllæ, qui de gente Cornelia erat, amantissimam potestatem, quia post consulatum dictaturam tenuit, nec ea suo tempore abiit aut sese abdicauit, de crudelitate autem eius prius diximus, vt per indicem comperis. [Tam infestus, aut tam infensus] Nam infestus est, qui vim infert, infensus, qui iratus, quod multum offensus, vt homini demeritissimo, qualis est Catilina, & Lentulus. Et si dicatur, concesserunt Syllæ, dicit quod in eo egregia virtutes erant, quod & Sal. approbavit, verum victus est à crudelitate. i. propter crudelitatem minus laudandus est. Rei familiaris, & sub Mario, & contra Marium. [Commendauit]. i. laudauit, aut charum fecit. [Tabernæ] Hoc est vilissimorum negociatorum ex talibus confecta receptacula. videntur autem accipi vt nunc vulgo accipitur pro cautione. [Sibyllinum, arcaismos]. i. hostilis irrisio. i. qui dicit sibi principatum sibyllino carmine portendi. [Obeundis]. i. consummandis. [Nobilitas]. i. diffamata. Nam & nobile scortum dicimus. [Sanguinis auu] i. generositatis aut indolis maiorum. [Industria Romanæ] Nam strenui, & prudentes solent esse Romanæ. i. imperio apti, vnde Aen. vj. Tu rege imperio P. R. memento. (Hæ tibi erunt artes) paci. imponere morem, Partem subiectis, & debellare superbos. [Redundaturum]. i. abunde defluxurum. [Demandaturam potius demanaturam]. i. ex libidine principis, quasi sponte orituram. [Ea quæ priuata] Vt rapinas, & scortationes ac stupra. [Vehementia furoris] Quia in celeritate spem summam constituerat. [Somnio]. i. Vaticinio Sibyllino, quod Lentulus quasi somniauerit in rem suam interpretatus est. [Offenderant]. i. præter spem inuenerunt, offensus enim, quæ non quaesita inuenimus, vt lapides ad quos non præuisos pedes offendimus. [Rebus studeo] Raro studeo apud idoneos accusatio iungitur. [Copiosissimo sociorum]. i. habentem magnam copiam sociorum. [Facietarium]. i. vrbano- rum factorum, & dictorum. [Adumbrata]. i. simulatione tecta. Hunc igitur Catilinam. Hunc. i. talem vt Aen. ix. Hunc ego te Euryale aspicio. Nam pronomina auct. Seruio ponuntur pro nominibus non cum nominibus quod de re latius intelligam, nam recte dixerit hoc caput, huic homini, sed diuisus huic Catilinæ, quia propria nisi æquiuoca sint certa sunt, demonstrationis haud indigna. Vnde dicam hunc. i. talem, hoc est tam opportunum, & intrinsecum ad ea quæ vellent perpetranda. [Deflagrare] i. vehementer flagrare, hoc est ardere. [Faces] Hoc est ardentem concupiscendi causam. [Igniculi] Fomites incientium. Principes etiam in malum accipiuntur vt principes tenebrarum. [Desperatorum] Hoc est perditorum, ita vt de eorum salute de sperare possis aut desperatorum pro desperatum de salute sua. [Obscœna] Hoc est turpissimæ viuentis, & turpitudini expositæ. [Pedetentim] Hoc est paulatim. [Coegerunt] i. in vnum compulerunt, vt Tityre eoge pecus. [Coactam] Hoc est congregatam. Pulchra est gradatio cum auxeli sententiæ. Herebo, hoc est inferno obscuro. Sunt qui absque aspiratiōe scribendum velint sicut scribitur *erebennos*. i. obscuro. [Pati omni] i. defensores, quique. i. & qui conati sunt, tum. i. simul contegere, tum. i. simul excusare vel bis immanitatem rei detestandæ. [Facilitate] i. promptitudinem, & celeritatem. [Dissipationem eorum] f. Ceptionis, & Catilinæ, vnde sicut ex societate malorum reputamur mali, ita Hortensius Catilinam ex societate Ceptionis opti mi cuius argumentatus est esse bonum. [Graditur] Id est oberat, aut discedit. [Exoletorum] i. puerorum turpitudinem stupri passorum. [Gladiatorij] i. lanitarum, & eorum, qui dimicando & digladiando cum discriminæ vitæ suæ populo spectacula in arena præbere solebant. [Stipatum] i. dense concomitatum. Palam oblectari, aut obuolitare, aut oblutari. i. inuolui luto. [Lustris] i. latibulis. [Scortorum] Hoc est prostitutarum, quæ lupæ

dæ, vnde lustra habent sicut feræ, quæ inde lupanaria dicuntur. [Quod vero pertinet, &c.] Pertinet per quam raro daturo iungitur, sed accusatio mediante præpositione ad. Quod vero de Ceptione caput, nesciam an de Ceptario legendum sit. Nam apud Salust. legimus Ceptarium in coniuratione deprehensum simile supplicium commississe cum Lentulo, & Cethego, nisi hic Ceptionem excuset dicens deceptum per simulationem, & dissimulationem, vnde patet non de Ceptario loqui. [Insimulationem] i. inculpationem occultam. Viros, legerem potius vires ingenij. Et est sententia qualis illa prouer. xx. Sicut aqua profunda sic consilium in corde viri. [Continentia] f. in vno & libido in alio, aut nunc continentia nunc libido. Nam addit. [Nihil illo persæpe affixus] i. attentius, at tollenda. i. fouenda, vt in Comico, Quidquid pepererit decreuerunt tollere. Nam si tollenda. i. amouenda dixerit, non erit contrarium illi quod additur. Nihil solertius, &c. Munificentia, quia largitur abunde, quæ abunde rapuit. Meme quoque aut memet quoque, vnde patet hunc eadem tempestate fuisse, nisi quod hoc declamanti iungendum est Hortensii. Hortensius grauisimus orator erat, vnde eum à defendendo Catilina dehortatur. [Commisurum] f. vt defensor fontium esset, nisi ijdem mores Catilinae, qui fefellerunt me, fefellerunt sine dubio te. [Satis ostentatas] Repetit artificiose pro memoria iudicum quæ dixerit. [Odio senatus] Hoc est in senatum, quam maximo. i. summo vitæ suæ dicerem eius. [Prosequentiſſimo, aut persequentiſſimo] i. diligentissimo ad persequendas inimicitias, aut ad prosequendas. i. continuandas eas. Refrenandarum non referendarum dicemus. [Iuuentutis] i. multitudinis iuuenum. [Prodendæ] f. in manus tyrannicas, & vexandæ per depilationes, & ciuium cædes aut proſcriptiones. [Quid erit] q. d. nihil. [Nouitiss] Callide asserit, quod probare debeat. [Inauditum omnium hominum memoria] Hoc est quæ tum omnes, qui viuunt memoria complecti possunt. [Ab omni humanitate] Hoc est mansuetudine homini innata. Lege scriptas, & consuetudine longa obsecratione approbata, quæ tria hominem merito regant. [Cuius acerbiter] Exaggerat crudelitatem facinoris ipsius Catilinæ ad concitandos iudices in eum. [Euerſionem] i. supremam destructionem, vrbis enim euerſitur dum primus lapis, qui pro fundamento iactus est, eruitur, vnde etiam ad res animatas transfumitur, vt Aen. 3. Postquam res Afrix Priamique euertere gentem Immeritam visum superis. [In teritum] i. extinctionem. [Vexationes] i. oppressiones violentæ. [Penaribus] Idem ædibus, & dijs, ac rebus nostris familiaribus. [Spoliationes] i. spoliationes, aut depredationes ædium. i. domorum priuatarum. [Virginum Vestalium] i. Vestæ consecratarum, quæ à nostris sanctæ moniales vocantur. De captu autem Vestalium Gellius late docet. [Luctus exterior] Mæror interior. [Teterimis] i. ditissimis supplicij, vt pote morte terribili. [Cladem] i. occasionem, vbi ratio in malam partem accipitur contra præscriptum Vallæ. [Expictis] i. emendatis, aut per expiationem. i. purgationem communis infectionis ciuitatis puniatis. [Conflagratura] i. simul arſura. Sanè ardeo, & flagro absolute, & neutraliter ponuntur, vior, & incendor passiuè. [Vindices] Aut indices occultarum coniurationum sicut Vindicius filios Bruti indicauerat cum Tarquinij conspirasse, aut asseritores libertatis, seu auctores, vt apud Flaccum in arte, Nisi dignus vindice nodus inciderit. [Vindice] f. Deo cuius auctoritate opus sit. Aut vt dicunt appropriatores iuris eius. Ille enim vindicat rem qui eam ad se pertinere docet. [Credite iudices] Argue expectationem plebis asserit ne iudices contra eam: Catilinam absoluant. [Conſciantiam fore] Iterum fore cum futuro positum, aut perperam additum. Agitur siquidem. Grauius docet quanti momenti sit futura iudicum sententia. Nam si fontes absoluerint, aut illi aut illorum sequaces remp. propediem euersuri sint, sin condemnauerint omnibus metum iniecerint. [Grassaturum] Hoc est vim facturum, scribendum est autem per g, nam per e, pingue facturum noter. [Capitolinum] Qui in Capitolio colitur, & vbi aliquando visum ab Arcadibus dicit Euander Aen. viij. Cæremonijs. i. sacrificiorum myſterijs, & obseruationibus. [Redditus gratias] i. beneficia pro gratitudine erga se offensa. [Curiam] f. senatoriam. [Obuoluturos] i. obuoluturos. [Putate denique] Denique dicere solemus quando quæ singula dicere inſtituimus vniuersa vno verbo complectimur, vt hic, nam omnes ciuitate donati aut in ea nati ciues dicuntur. [Focis] i. locis in quibus lares colebantur & ignes fouebantur in domo priuata. Ordo autem est. Denique putate omnes ciues exultaturos incredibili gaudio ob vitam ac libertatem suam retentam. Putate pe-

nates publicos exultaturos pro focis atque aris .i. publice institutus conseruatis .i. a conflagratione . Putate parietes vrbis exultaturos; quæ locutio hyperbolen habet aut metaphoram, sicut illa; Montes exultauerunt sicut arietes &c. Parietes tamen proprie ædificiorum sunt priuatorum; unde hic pro muris poni videntur, pro terribilo genere vastitatis propulsato .i. propter ea quod terribilissimum genus vastitatis propulsatum est. Vastum est, quasi valde amplum ita vt difficulter impleri possit vt regio deserta in qua nihil est quod impleat eam. Vastatum autem dicitur: quod prius expletum fuit & postea vastum effectum, vt muri vrbis postquam ædificia conflagraverunt. Aut dedecus, si tales absolueritis, aut memoriam nominis .i. famæ præclaræ, si de talibus vltionem condignam fortiter sumperitis. [Equidem] .i. certe. [Concidendum] .i. simul cadendum in perpetuam desolationem, subaudi est. [Videritis] .i. considerare debetis, est enim concessiui modi. [Vtrum] .i. vtra res an propulsare pestem, an urbem concedere permittere. Qui estis iudices, & ita seueri esse debetis fueritis ne &c. [Bektias] .i. coniuratos efferos & immanes. [Carceribus] .i. vt equi signo dato emissi carceribus præcipites ruunt. Miserandi pro patientibus non pro inferentibus. Liberi, vt pueri & puellæ legitimi. [Hæc fuisse imago] .i. facies, aut aspectus. [Et si prohibueritis] .i. Cæcilinæ conatus. [Per humanitatem] Obsærat & obtestatur in hinc sciens non modicum ponderis in obsecrationibus licitis & decentibus reponi. [Cuius] .i. reliquorum a coniuratis. [Necessitudinum] Necessariorum vt puerorum, & puellarum sanguine, vt affinitatis vinculo coniuictorum.

ORATIO LEPIDI COS. AD POP.

Rom. ex libris Historiarum C.

Crispi Salustij.

LEMENIA & probitas vestra Qui rites, quibus per ceteras gentes maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt aduersus Tyrannidem L. Syllæ. Ne aut ipsi quæ non æstimatis, ea parum credendo de alijs circumuentamini, presertim cum illis spes omnis in scelere, atque perfidia sit: neque se aliter tutum putet, quam si peior, atque instabilior metu vestro fuerit, quo captiuus libertatis curam miseria eximat: aut si prouideretis, in tutandis periculis magis, quam vlciscendo teneamini. Satellites, quidem homines maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo non satis mirari, qui dominationis in vos seruitium suum mercede dant, & vtrunque per iniuriam malunt, quam optimo iure liberi agere. Præclara Brutorum atque Armiliorum, & Luctatorum proles, genitrici ad ea quæ maiores virtute peperere, subuertenda. Nam quid à Pyrrho, Annibale, Philippo, & Antiocho defensum est aliud, quam libertas, & suæ cuique sedes, ne cui nisi legibus pareremus? quæ cuncta fauus ille Romulus quasi ab externis raptâ tenet: non tot exercituum clade, neque coss. & aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat satiatus: sed tunc crudelior, cum plerisque secundæ res in miseratione ex ira vertunt. quin solus omnium post memoriam hominum supplicia, in post futuros composuit. quis prius iniuria, quam vita certasset: prauissimeque per scelus immanitatem adhuc tutus fuerit, cum vos metu grauioris seruitij à repetenda libertate terimini? Agendum atque obuiam eundem est Quir. ne spolia vestra penes illos sint. non prolatandum, neque votis paranda auxilia, nisi forte speratis per tædium iam,

aut pudorem tyrannidis esse, eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, vt nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta æstimet. Itaque illa quies, & ocium cum libertate, quàm multi probi potius. quam laborem cum honoribus capessabant: nulla sunt; hac tempestate seruiendum, aut imperitandum, habendus metus est, aut faciendus Quir. Nam quid vltra? quæ ue humana superant: aut diuina impolluta sunt? P. R. paulò ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum & Latij magna vis ciuitate pro multis, & egregijs factis à vobis data per vnum prohibentur, & plebis innoxia patrias sedes occupauere pauci satellites mercedem scelerum, leges, iudicia, æranium prouinciæ, reges penes vnum. Denique necis ciuium, & vitæ licentia, simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine ciuili. Est ne iuris reliqui aliud quam soluere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem vnum omnibus finem, natura, vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio expectat. Verum ego seditiosus vti Sylla ait, qui præmia turbarum quaero, & bellum cupiens, quia iura patris repeto. s. quia non aliter salui, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vectius Picens, & scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: nisi approbaueritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus viorum illustrium, vastatam urbem fuga & cædibus, bona ciuium miserorum quali Cimbricam prædam venum, aut dono datam. At obiecat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelus illius vel maximum est. non me, neque quandam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. atque illa quantum formidine mercatus sum precio soluto, iure dominis tamen restituo. Neque pati consilium est, vllam ex ciuibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta tolerauimus, manus conferentis inter se Rom. exercitus, & arma ab externis in nosmet versa, scelerum, & contumeliarum omnium finis sit: quorum ad eo Syllam non pœnitet, vt & facta in gloria numeret & si liccat, auidius faceret. Neque iam quid existimetis de illo, sed quæ tum vos audeatis, vereor: ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles, & corruptæ sunt, sed vltra socordia, quam raptum iri licet, & quam audeat tam videlicet felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult, aut quis non omnia mutata, præter victoriam? scilicet milites. quorum sanguine Tarula, Scyroque pessimis seruorum diuitiæ partæ sunt: an quibus prælatus in magistratibus capiendis Fufidius ancilla turpis bonorum omnium dehonestametum. Itaque maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera, & labores nihil præter tyrannum quæritum est: nisi forte tribunitiam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam à maioribus suis: vtique iura, & iudicia sibi met extorquerent, egregia. s. mercede cum relegati in paludes & siluas, in contumeliam atque inuidiam suam præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atque animus incedit? quia secundæ res mire sint vitij obtentui, quibus læbetatis, quam

A S C.

quam
forte
suo n
ait, n
bisfir
quod
gunt
te, a
uitio
guin
per h
mini
non
fa est
tis, a
lium
dam
dat. C
tum n
dat ac
horra
præsi
nem
de est
dum
berta
[Max
lites
minu
suu
uere.
rum
perij
inagi
periu
poqu
defen
agent
defen
fensa
per co
tius
noco
tem i
sic).
Syllæ
mana
Afe
impo
nia di
ta Ni
na &
uis di
[Pen
mili
.i. per
.i. etia
satelli
riend
fus au
posic
bre h
Prose
luer
dam)
.i. ven
uium
Non
reilla

quam formidatus antea est, tam contemnentur; nisi forte spe concordiae & pacis, quae sceleri, & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter R. P. & belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebs, praeda ciuili acerbissima, ius, iudiciumque omnium rerum penes se, quod P. R. fuit. Quae si vobis pax, & concordia intelliguntur, maxima turbamenta reip. atque exitia probate, annuite legibus impositis. Accipite ocium cum seruitio, & tradite exemplum posteris ad R. P. suimet sanguinis mercede circumueniendum, mihi quanquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam praesidio, tamen non fuit consilium priuatas opes facere: potiorque visa est periculosa libertas quieto seruitio. Quae si probatis, adeste Quirites, & bene iuuantibus dijs M. Aemilium Cos. ducem & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

A S C.

Clementia, & probitas vestra, &c.) Haec oratio seu concio ad populum est M. Aemilij Lepidi consulis ad P. R. qui de se vt de alio in fine locaturus est, vbi se commendat. Quod te adnotatum velim lector. Nam illic adnotamentum nostrum inuenerim est. Nam vbi scripseram se commendat ad sui commendationem, quem & cuius supposita sunt. De hortatur autem populum a factione Syllae, & vt libertatem se praeside vendicet monet. Tyrannidem. i. violentam occupationem dominij. Erat tamen olim rex omnis tyrannus dictus: vnde est illud, Pars mihi pacis erit dexteram tetigisse tyranni. Nondum duae sunt particulae. Peior metu. i. ob metum vestrum. [Libertatis curam] Quam habent qui adhuc eam assequi sperant. [Maximi nominis]. i. famae. Ordo est. Nequeo satis mirari, fatelites eius. i. Syllae exstantes homines & non minus. i. & pariter optimis exemplis maiorum, qui seruitium suum dant mercedem dominationis in vos. [Liberi agere]. i. viuere. Praeclaras proles, per ironiam id dicit. A Pyrrho Epirotarum rege nobilissimo de genere Aeacidarum, qui potius impere causa graue cum Romanis bellum gessit Annibale Carthaginensium duce ferocissimo qui si victoria vt sciuisset imperium Rom. exterminasset & Carthaginem eueruisset. Philippoque Macedonum rege, & Antiocho rege Syriae Quid inquam defensionem est a Pyrrho? vbi a praeposito non notat ablatiuum agentem: non enim Pyrrhus defendit, sed terminum a quo. Na defensionem sunt sedes a Pyrrho & reliquis, vt ab inuasiuoribus. Defensionem autem a Romanis, vt qui eas protexerunt. Romulus iste per contemptum. i. Sylla qui se alterum Romulum dicit. [Satiatus]. i. ad focietatem pacatus quia adhuc sicut sanguinem innocentem. [In post futuros] Quia etiam nondum natis seruitutem inuult. [Prolatandum]. i. potius differendum. [Eo proefferit]. i. ad id. Capessibant. i. libenter accipiebant. [Facendus]. i. Syllae. Nam quid ultra supp. est, aut expectamus? Quae ue humana superant. i. extant & reliqua sunt? vt Aen. 3. Quid puer Acanius superat ne & vesicatur aura? aut quae sup. diuina sunt impolluta? q. d. nulla. Non dicit quae diuina superant: quia omnia diuina superant, cum sint immortalia, sed non sunt impolluta Nisi tamen diuina intelligamus potius dijs consecrata vt phana & aras. P. R. ante gentium. i. vniuersarum. [Seruilia]. i. quae seruis distribui singulis mensibus solent, vnde dimensum dictum. [Penes vnum]. i. in potestate, cuius. i. Syllae. [Licetia]. i. mala permissio vt vtrum liberet exequatur. [Quam soluere iniuriam]. i. pendere quod iniuste peritur. [Vnum finem]. i. mortem. [Vel]. i. etiam septis. i. circumdatis & stipatis, ac munitis, ferro. i. armis facellinum, vt regibus & tyrannis, hoc est etiam potentissimum moriendum est. Neque quisquam nihil ausus. i. qui nihil prius ausus aut expertus sit. [Expectat extremam necessitatem]. i. in qua positus nihil possit, nisi muliebri ingenio. i. nisi is quam muliebre habet ingenium prodegerint. i. prodigaliter consumperint. Proscriptionem cuius tabulam Sylla summopere posuit: vnde Iuuen. Tabulam Syllae se dicant discipuli tres. [Cimbrica praedam]. i. sumptam a Cimbris summis hostibus. [Datam venum]. i. venditioni: dono. i. gratis. [Quod]. i. habere possessiones ciuium proscriptorum, est vel. i. etiam maximum scelus illius. Non me: repetere obieceret. [Quae rabie contracta]. i. subito furore illata. In gloria. i. pro gloriose gestis numeret. Existimetis. i.

consecratis & iudicatis, sed quantum audiat. s. dicit. [Commaculatores]. i. corruptos. Tarulae, Scyroque: nomina sunt seruorum tunc notissimorum parte. i. acquisi. e. [An quibus &c.] Ordo est? An sup. illi quibus Fufidius turpis ancilla. i. propter commercium ancillae, & de honestamentum. i. dedecus omnium bonorum: aut omnium bonorum, est praelatus in magistratibus capiendis. i. obtinendis, non velit omnia mutata praeter victoriam. s. Syllae, q. d. minime, na Syllae victoria honestissima & optima quidem fuit, sed vsus victoriae pessimus, nam in summam tyrannidem conuertit. Et ita ne Syllae victoria quem seducat monet. Itaque maxime mihi fiduciam parti victor exercitus, quia & firmitior & animosior & peritior futurus videtur quam hostis victus. Fiducia autem ferre in bonam partem accipitur. Confidentialis in malam: auctore Seruio. Quae situm. i. Per tyrannum. i. occupatorem iniustum. Euersum supinum est. Nam ordo est, nisi profecti sunt euersum. i. ad evertendum potestatem tribunitiam conditam a maioribus suis per arma. i. vim bellicam exercitam in patres. In paludes & siluas. i. loca sola & inaccessibleia atque vi naturali munita. Obtenuta. i. ad obtentum aut ostentum. Plebes nominatiuus est antiquus, quoniam olim haec plebes plebei dicebatur. Nunc haec plebs plebis. Penes. i. in potestate & possessione. Probato. s. iustu tyranni, annuite. i. obsecundate, quae iustiones videtur prohibitiuam habent & nunciacione iuranda sunt. Circumueniendam. i. decipiendam. Exemplum autem tradit sceleris perpetrandi qui iniuriam summam accipit inultus. Nam sic animum addit iniurianti. [Mihi satis]. i. gloriae & honoris, aut etiam rerum, quaesitum. i. acquisitum. Nomini. i. famae maiorum, praedio. i. agro possidendo, nisi legendum est praesidio. Priuata. s. mihi proprias opes, facultates & potentias. Seruitio quod Sylla infert post claram victoriam. M. Aemilium consulem. Ob cuius commendationem, nam in eo summam spem habebat hanc concionem intulisse videtur.

ORATIO PHILIPPI IN SENATU.

MA X I M E vellem P. C. remp. quietam esse, aut in periculis a promptissimo quoque defendi: denique praua incepta consultius noxae esse: sed contra seditionibus omnia turbata sunt, & ab ijs quos prohibere magis decebat. Postremo quae pessimi & stultissimi decreuere, ea a bonis & sapientibus facienda sunt: nam bellum atque arma, quanquam vobis iniusta, tamen quia Lepido placent, sumenda sunt: nisi forte, cui pacem praestare, & bellum pati consilium est. Pro dijs boni, qui hanc urbem omnia cura adhuc regitis. M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus (qui peior an ignauior sit, deliberari non potest) exercitum opprimendae libertatis habet, & se e contempto metuendum effecit. Vos mussantes & retractantes verbis & vatum carminibus pacem optatis magis quam defendi is: neque intelligitis mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi: atque id iure: quoniam ex rapinis consulatum ob seditionem prouinciam eum exercitu adeptus est. Quid ille ob bene facta cepisset, cuius sceleribus tanta praemia tribuistis? At, scilicet eis, qui ad postremum vsque legatos, pacem, concordiam & alia huiusmodi decreuerunt: gratiam habeo peperisse, imò despecti & indigni reip. habiti, praedae loco aestimantur. Quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio cum Hetruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus remp. lacerari videbam, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Ceterum illi qui gentis Aemiliae benefacta extollebant, & ignoscendo P. R. magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant. & cum priuata

arma opprimenda libertatis cepisset. sibi quisque opes aut patrocina quærendo consilium publicum corruerunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus & paucis ficarijs: quorum nemo diurna mercede vitam mutauerit. nunc est proconsul cum imperio non empto, sed dato à vobis, cum legatis adhuc iure parentibus. & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrant inopia, & cupiditatibus, scelerum conscientia exagitat, quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ferunt. Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippique, nunc Lepidi satellites: præterea Hetruria, atque omnes reliquæ belli arrecta: Hispaniæ armis sollicita: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit, quin præter idoneum ducem nihil abest ad subuertendum imperium. Quod vos oro, atque obsecro P. C. vt animaduertatis, ne patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem ad integros procedere. Nam vbi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An expectatis, dum exercitus rursus admoto ferro, atque flamma vibem inuadat? quod multo propius est ab eo, quo agitatur statu, quam ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quæ ille aduersum diuina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum, ac libertatis subuertendæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu expers consilij, inquit, hæc atque illa tentans metuit ocium, odit bellum: luxu atque licentia carendum videt: atque interim abutitur vestra fœcordia. Neque mihi satis consilij est, metum an ignauiam, an dementiam eam appellem, qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat. Sed prohibete ne conari quidem, & quæso considerate: quam conuersa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebatur, & eo boni malos facile anteabant: nunc pax, & concordia disturbantur palam, defenduntur occulte, quibus illa placent, in armis sunt, vos in metu. Quid expectatis, nisi forte pudet, aut piget rectè facere? An Lepidi mandata animos mouent, qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet, belli iura rescindi, cum ipse armis cogat, ciuitatem confirmari, qui ademptam negat, concordia gratia tribunitiam potestatem restitui, ex qua omnes discordia accensæ? Peslime omnium atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? Alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum: vt te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio violasti, qui quando talis es, maneat in sententia: & retineas arma: te hortor: neu prolatandis seditionibus inquit ipse, nos in solitudine attineas: neque te prouinciæ, neque leges, neque Dij Penates ciuem patiuntur. Perge qua cœpisti, vt quam maturissime merita inuenias. Vos autem P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini? & verbis arma tentabit? Delectus aduersum vos habitus, pecuniæ publice & priuatim extortæ, præsidia deducta, atque imposta, ex libidine leges imperantur: cum

interim vos legatos, & decreto paratis, & quanto mehercule auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit, cum intelliget se metu magis, quam æquo & bono sustentatum. Nam qui turbas, & eadem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet, quæ victis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiamini potius, censet: ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent si tanta torpedo animos opprescit, vt oblitus scelerum Cinnæ, cuius in urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt: nihilominus vos atque coniuges, & liberos Lepido permissuri sitis. Quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alij boni remp. frustra curant. Agite vt libet. Parate vobis Cethegos, atque alia proditorum patrocina, qui rapinas, & incendia instaurare cupiunt & rursus aduersum Deos Penates manus armare. Sin libertas, & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest nouus exercitus, & adhuc colonia veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. *ad hoc Fortuna meliores sequitur. Iam illa, quæ fœcordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum priuato consilio paratum cum pessimis, & hostibus reip. contrahit, contra huius ordinis auctoritatem ad urbem ducit, vti Ap. Claudius inter rex cum Q. Catulo procons. & ceteris, quibus imperium est, vt bi præsidio sint: operamque dent, nequid resp. detrimenti capiat.

Maxime vellem. Oratio hæc superiori videtur affinis, nam Lepidi sententiam maximopere improbat & ob eam in M. Aemilium inuehitur. Esse noxæ .i. nocummento. Sed contra .f. vota mea. Quia Lepido placent, id inuidiose. Erat autem postmodum Lepidus triumuir .i. vnus trium, qui remp. inter se dispersi sunt. Postremus .i. pessimus. [Mufantes] .i. nihil palam obloqui audentes. [Optatis] .i. voto expectis magis quam defenditis, quia non ea facitis per quæ pacem obtineatis. [Mollicia] .i. propter molliciam. [Metum] .i. terrorem scruendi atque id iure .i. merito non quod iustum aut merum sit simpliciter, sed propter ignauiam ipsorum. quid ille ob bene facta cœpisset .i. accepisset? q. d. nihil cum nihil benefecerit. [At] .i. sironia est, cui apte quadrat. .f. legatos .f. de pace, pacem concordiam & alia huiusmodi, imò sub despectu & indigni rep. .i. R. P. æstimantur habiti loco prædæ, quippe .i. vt qui repetentus metu .i. vt qui repetentes metu .i. propter metum pacem, quo .i. per quem .f. metum amiserant habitam .f. pacem, quia nisi meticulosi apparuissent, nullus eis infestus fuisset. [Cum] .f. quando videbam, Hetruriam .i. omnes Hetruscos, coniurare contra Romanos. Proscriptos .f. ab alijs, accersiri .i. vocari ad ciuitatem & in urbem, vbi nescio an rectè scriptum sit accersiti. Nam accersor dicitur accersi in infinitiuo, nec reperitur accersio aut accersior apud veteres idoneos. Vnde illud accersi pro accersere Simonem, nouum est. Largitionibus lacerari remp. quia publica priuatis dabantur, aut quia per largitionem resp. quasi deuicta est Catuli consilio qui vt hanc orationem haberet consuluit. Gentis Aemiliae vt Pauli Scipionis in eam adoptati. Lepidus qui postea factus triumuir etiam de domo Aemilia. Nam M. Aemilius Lepidus dictus est. [Cum calonibus] .i. vilibus militibus qui vallum & ligna ferrent in exercitu. [Sicarijs] .i. homicidis occultis & obsessoribus viarum. [Diuina mercede] .i. licet singulis diebus mercedem receperit. [Concurrere] .i. concurrerunt pelon. Est enim præteriti temporis perfecti indicatiui modi. [Flagrantes] .f. cupiditate habendi, inopia .i. propter inopiam. Quies in seditionibus, quia tunc solum contenti sunt. [Turbæ] .i. commotiones animorum. Tumultum ex tumultu, quia non sedant sed excitant eum. Satellites olim Saturnini tribunus plebis, quem propter seditionem occisum diximus. Post Sulpicij, etiam factiosi. Nam P. Sulpicius trib. pleb. auctore C. Mario perniciosas leges promulgauit, vt exules reuocarentur & noui

ciues

ciues
dam v
ob me
Etus ef
macij.
bilitate
quidem
facere
etiam
cum o
banco
eur. o
cent fu
inuidio
tenet.
huc bar
care ait
uium.
plebi.
sum Le
rum ar
non rec
sturbat
tutabat
tus. In
legendu
ra. f. ma
fam. V
lectio
timore
get se m
torum e
cem à v
ab illo.
rum Ci
Ianiculu
runt. Ma
uit, & cu
na & Ma
pinis var
& patres
Prouerb
Vbi aude
[In terre
consules
petere. U
cum mo
tamen q
potellate
nondum
trimenti
Philippi
ret rescin
pulsus est

ORAT

labos. M
mutaban
fortuna
ram dup
dem hor
sum, & b
& sum m
ciatus fat
morata a

ciues libertinique distribuere in tribus, &c. Qui cum in qua-
dam villa laeet indicio serui retractus, & occisus est. Seruus
ob mercedem manu missus est, sed ob infidelitatem saxo deie-
ctus est. Marius notus est. Vbi vero est Damasippi legem Da-
macij. Nam Lucius Damas, praetor ex iussu Marij omnem nobi-
litate[m] qua in vbe erat trucidauit. [Sed prohibete conari
quidem]. i. prohibete ne conari quidem. i. prohibete non solum
facere, sed ne conari quidem, hoc est facite prohibendo, vt non
etiam conari audeant. [Conuersa]. i. commutata. Malum publi-
cum occulte sup. instruebatur, quia palam instruere non aude-
bant. Disturbantur. i. a Lepido, & ei adhaerentibus. Defendun-
tur. occulte. i. pax & concordia. Et sup. hi. quibus illa. i. Italia pla-
cent sunt in armis, & vos sup. estis in metu. Lepidi mandata.
inuidiose id dicit. Qui ait placere sup. sibi, & i. ac tamen aliena
tenet. [Rescindi]. i. dissolui, dirimi, & vt dicunt annihilari, & ad-
huc barbarius annullari. Ciuitatem confirmauit, repetere, qui pla-
care ait. Qui negat ademptam. i. ciuitatem. hoc est libertatem ci-
uium. Et qui sibi placere ait tribunitiam potestatem restitui. i.
plebi. ex qua, &c. Pessime omnium conuerit sermonem ad ip-
sum Lepidum. Cui nihil sup. est domi. i. qui nihil habet, nisi par-
tum armis. i. vi aut per iniuriam. Quasi primum vult dicere qd
non reddiderit qui se pro consule adhuc gerit. [Quo]. i. bello, et
sturbatur, iam parta concordia. Nostri. i. nobilium, quos Sylla
sturbatur. Istis. i. tuis plebeis. Inquietus. i. inquietus, & turbulen-
tus. In solitudine. i. desertos ab omnibus, nisi sit in solitudine
legendum, aut solitudine vno vocabulo, pro insolentia. Merita.
i. mala aut supplicia. Intuam. i. non tuam, hoc est in defen-
sam. Verbis non manibus. [Delectus]. i. militum ad bellum de-
lectiones, sunt habiti a Lepido. Tanto bellum acrius erit, quia
timore vestro illi insolentiores erunt. Vnde subdit cum intelli-
get se metu. i. vestro. [Odisse]. i. odio prosequi. Non. n. vsu peri-
torum est odio in praesenti voce. Ita suadent illi. i. Lepido pa-
cem a vobis & suadent, hoc est suadendo inducunt vobis bellum
ab illo. Torpedo. i. pigritia ex frigore & torpore ignaua. Scelerum
Cinnae. Nam Ciona, & Marius, cum Carbone, & Sertorio
Ianiculum occupauerunt, & fugati ab Octauiio consule recesserunt.
Marius Annium, & Arriam, & Launium colonias deualta-
uit, & cum nulla omnino spes esset optimatibus resistendi, Cinna
& Marius in urbem recepti eam velut iactam caedibus, & ra-
pinis vastauerunt. Sin. i. sed si digna nomine, sunt. n. senatores
& patres dicti, vnde esse maturi deberent. Fortuna, meliores.
Proverbiale. i. sicut illud Maronianum: Audaces fortuna iuuat.
Vbi audentes quidam legunt. Dilabentur. i. euanescent paulatim.
[In terrex]. i. fungens impeto, aut consulari, interea dum noui
consules creabantur, quia Lepidum dixit secundum consularium
petere. Olim autem verus erat interrex, & verum inter regnum,
cum mortuo rege donec nouus creabatur cessabat regnum, erat
tamen qui interea officio regis fungeretur. Proconsule. i. qui
potestate consulari extra ordinem fungitur, cum verus consul
nondum sit, aut non omnia administrare possit. Ne quid detri-
menti, id feret consulibus praecipit. Et haec de oratione
Philippi in senatu contra Lepidum, qui cum acta Syllae tenta-
ret rescindere bellum excitauit. Et a Q. Caetul. collega Italia
pulsus est, & in Sardinia frustra bellum molitus perijt.

ORATIO C. COTTAE CONSVLIS

AD POPVLVM.

VIRITES multa mihi pericula domi:
militiae, multa aduersa fuere: quorum alia
toleraui, partim repuli deorum auxilijs,
& virtute mea: inq. his omnibus, neque
animus negotio defuit, neque decretis
labos. Mala, secundaque. res opes, non ingenium mihi
mutabant. At contra, in his miseris cuncta me cum
fortuna deseruere. Praeterea senectus per se grauis cu-
ram duplicat, cui misero facta iam aetate, ne mortem qui-
dem honestam sperare licet: nam si parricida veltri-
sum, & bis genitus hic, Deos Penates meos, patriamque,
& summum imperium vilia habeo: quis mihi viuo cru-
ciatus satis est, aut quae poena mortuo? Cum omnia me
morata apud inferos supplicia scelere meo vici: a pri-

ma adolescentia in ore vestro priuatus & in magistra-
tibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia
voluere, vbi sunt: neque ego callidam facundiam, ne-
que ingenium ad male faciendum exercui: auidis-
simus priuatae gratiae maximas inimicitias pro rep. su-
scipi qui victus cum illa simul, cum egens alienae opis
plura mala expectarem. Vos Quirites rursus mihi pa-
triam, Deos Penates cum ingenti dignitate dedistis,
pro quibus beneficijs vix satis gratus videar, si singu-
lis animam, quam nequeo concesserim. Nam vita, &
mors iure naturae sunt, vt sine dedecore cum ciuibus,
fama, & fortunis integer agas: id dono datur, atque ac-
cipitur. Consules nos fecistis Quirites domi, bellique
impeditissima rep. Nanque imperatores Hispaniae Ili-
pendium: milites, arma, frumentum poscunt: & id res
cogit, quoniam defectione sociorum, & sertorij per-
monteis neque fuga, neque manu certare possunt, ne-
que vtilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaeque ob ni-
mias opes Mithridatis aluntur, Macedonia plena hosti-
bus est: ne minus Italiae maritima, & prouinciarum:
cum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix par-
tem sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus
vehebatur minore, quam antea nauigamus. Haec si do-
lo, aut foecordia nostra contracta sunt, agite vt libet, &
ita supplicium sumite: sin fortuna communis asperior
est, quare indigna vobis, nobisque, & reip. incipitis? Atque
ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quod
ea vobis incommodi demitur: neque mox ingenio
corpori honestius, quam pro vestra salute finem vitae
fecerim. Adsum en. C. Cotta Cos. facio, quod saepe
maiores asperis bellis fecere: voueo, dedoque me pro
rep. quam deinde cui mandetis circumspecte. Nam ta-
lem honorem bonus nemo vult: cum fortunae, & pa-
cis, & belli ab alijs acti ratio reddenda, aut turpiter mo-
riendum sit. Tantummodo in animis habetote, non
me ob scelus, aut auaritiam casum, sed volentem pro
maximis beneficijs animam dono dedisse. Per vos
igitur Quirites, & gloriam maiorum precor, tolerate
aduersa, & consulite reip. Multa cura summo impe-
rio inest, multi ingentes labores, quos nequidquam
abnuitis, & pacis opulentiam quaeritis, cum omnes
prouinciae, regna, maria, terraeque aspera, aut fessa
bellis sint.

Quirites) Haec oratio dicitur Caij Cottae, consulis, quod
ex eo patet quod ipse in ea. En C. consul ostendi ta-
men in epitomatis L. Flori quod M. Aurelius Cotta
consul ad Calcedoniam praefectus a rege victus est, rexque a Pom-
peio, & Metel. victus. Itemque iudicia per M. Aurelium Cottam
ad equites Romanos translata sunt, quo tempore Mithridates
desperatione rerum suarum ad Tigranem regem Armeniae con-
fugit. Vnde siue idem Cotta sit siue alius, certum est, quod post-
quam male ab eo pugnatum erat, & rursus in patriam, ac ciuita-
tem receptus erat hanc orationem habuit, in qua commiseratio-
nem populi ex infortunio suo & voluntaria (si exigatur) deo-
tione implorat. Quorum alia. i. quaedam partim. i. alia. Nego-
cio. i. gerendo. Labos, nunc labor vtitatus dicitur. Opes. i. facultates
non ingenium mutabant, quia animus inuictum gerebat.
[Parricida vestri]. i. si vos vicio meo aut negligentia occisi estis
in amicis aut liberis vestris. Bis genitus, quia post liminio renatus
vix, cum iterum sit patriae datus. [Poena mortuo] Id huius no-
strae quadrat. Vici hoc est superauit. [Magistratus]. i. gerendis,
nisi sit legendum magistratus. Dedistis, postquam ex captiuitate aut
fuga redijt. Consules fecistis. ostendit difficultatem rei gerende:
Hispaniae. i. qui in Hispania Rom. exercitui imperant, poscunt
.i. a

.s. a consulibus quorum alter erat Cotta, & Sertorius qui ad Mithridatem defecerat. Mithridatis .i. quas à Mithridate rapiunt. Parua, quia dum belli geruntur non possunt vectigalia tam abunde colligi, & si colligantur in periculo sunt ne interceptantur. [Commeatus].i. victualia, aut ad victum exercitus pertinentia. Contracta .i. comparata, hoc est si euenerunt. [Incipit]. .i. obmurmurando contra consules immeritos. [Ea]. .i. per eius amotionem, hoc est si vita mea vobis, aut reip. detrimento est. Cui mandetis. tacite innuit se adhuc vtilem fore reip. cum non sit facilis repertu melior. [Cum fortunæ] Ordo est, cum ratio fortunæ belli & maris & terræ acti ab alijs sit reddenda, aut moriendum turpiter si reddere non possit. Cæsum, q. non iam cæsus sit, sed si decreuerint pro rep. cædendum esse. Per vos, q. d. per veram salutem rogati. Pacis opulentiam, hoc est, quæ in pace esse solet.

ORATIO MARCI TRIB. PL. AD
PLEBEM.

I Quirites parum existimaretis, quid inter ius à maioribus, relictum vobis, & hoc à Sylla paratum seruitium interesset, multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob iniurias, & quoties à patribus armata plebes secessisset: utique vindices parauisset omnis iuris sui trib. pl. nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capeendum arbitror libertatē. Neque me præterit quantas opes nobilitatis solus, im potens inani specie magistratus pellere dominatione incipiam: quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis aduersa pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certauisse: quanquam omnes alij creati pro iure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut præmijs in vos conuètere; meliusque habent mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ararium, exercitus, regna prouincias occupauere, & arcē habent ex spolijs vestris: cum interim more decorum vos multitudo singularis habendos, fruendosque præbetis, exuti omnibus, quæ maiores reliquerem; nisi quia vosmetipsi per suffragia, ut præsidēs olim nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: & mox si vestra receperitis ad vos * redimunt plerique. rarus enim animus est ad ea, quæ placent defendenda, cetera validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis vno pergentibus, possit, quos languidos, se cordesque pertimere? nisi forte C. Cotta ex factione media Cos. aliter quam metu iura quædam trib. pl. restituit. & quanquam L. Cincius primus de potestate trib. loqui ausus mussantibus vobis circumuentus erat, tamen prius illi inuidiam metuere, quam vos iniuriæ pertasum est: quod ego nequeo satis mirari Quir. Nam spem frustra fuisse intellexistis Sylla mortuo: quæ scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis, ortus est longe sæuior Catulus. tumultus intercessit Bruto, & Emilio Mamercos. Dein. C. Curio ad exitium usque infontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis irerit in L. Quintium, vidistis, quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incassum agerentur, si prius quam vos seruiendi finem, illi dominationis facturi

* In codice Al. dino non legitur, redimunt

erant: presertim cum his ciuilibus armis dicta alia. Sed certatum vtrinque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus arserunt: permanfit, vna res modo, quæ vtrinque quaesita est, & erepta in posterum vis tribunitia, telum à maioribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animaduertatis, neu nomina rerum ad ignauiam mutant, ocium pro seruitio appelletis: quo iam ipso frui, si vera & honesta flagitium superauerit, non est conditio: fuisset, si omnino qui essetis. Nunc animum aduertite, & nisi viceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, arctius habebunt. Quid censes igitur, aliquis vestrum subiecerit? primum omnium omittendum morem hunc, quem agitis impigræ linguæ animi ignaui, non ultra concionis locum memores libertatis, deinde ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos pl. modo patricium magistratum. Libera ab auctoribus patricijs suffragia maiores vestri parauere, quamuis Quir. in vobis sit, & quæ iussu nunc pro alijs toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe possitis. Iouem aut alium quem deum consulto rem expectatis, magna illa rata efficitis Quir. vltroque decreta vos exequendo rata efficitis Quir. vltroque licentiam in vos auctum, atque adiutum properatis. Neque ego vos vltum iniurias hortor, magis uti requiem cupiatis: neque discordias ut illi criminantur: sed earum finem volens, iure gentium res repeto: et si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem tantummodo, sed nec, amplius sanguinem vestrum præbeatis censeo: gerant, habeantque, suo modo imperia, quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis, absit periculum, & labor. quibus nulla pars fructus est, nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur, cum tamen qui his modis libertatem omnium aestimauere, hi profecto non amplius possent alimētis carere, nanque vtilis exiguitate mors prohibetur. Senescunt vires, sic ut neque absolui cura familiari tam parua res possit. At & ignauissimi quique tenuissima spe frustrantur. quæ tamen quamuis ampla, quoniam seruitij precium ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & vestrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? Nanque alio modo, neque valent in vniuersos, neque conabuntur. Cauendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, & differunt vos in aduentum Cn. Pomp. quem ipsum, vbi pertimere sublatum in ceruices suas, mox dempto metu lacerat: neque eos putet vindices, uti se ferunt libertatis tot viros sine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis & socium, auctoremque in primis fore tribunitiæ potestatis. Verum Quir. antea singuli ciues in pluribus, non in vno cuncti præsidia habebatis, neque mortaliū quisquam dare aut eripere talia vnus poterat. Itaque verborum satis dictum est, neque enim ignorantia res claudit, verum occupauit nescio quæ vos torpedo, quia neque gloria mouemini, neque flagitio, cunctaque præsentī ignaui mutastis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire

licet,

licet,
hæc e
tentiu
giltra
quod
Siqui
rint,

ASC.

S I C
me
nif
rit, vt M
mum e
& vt V
[Nunc
pellend
[Solus
solent
eum nu
confir
gum fe
nation
la & al
la obir
.i. ob p
cum ra
obsequ
mum.
rep. [H
dignita
taria re
ordinat
quos na
corum
mus est
protege
ad defen
placent
valenti
vobis o
guidi &
tam pra
potesta
in conf
ret. Fuit
q. d. ma
ita non
tim int
L. Flori
bidine
compar
quod d
quanto
quia res
mum si
gia. i. v
stratuu
torem)
tit cont
tis ea ra
iectos.
& adiut
quia he
hortor
ciunt m
lens jun
censetur
teltatis.
arma fu
sed tant
rendo b
rthridate
qui prof
& cum t
Perpen

licet, atque illuc in iura ditium dominorum. atque hæc eadem non sunt agrestibus, sed ceduntur inter potentium inimicitias: donoq. dantur in prouincias magistratibus. ita pugnatur, & vincitur à paucis plebs, quodcumq; accidit pro victa est, & in dies magis erit. Siquidem maiore cura dominationem illi retinebunt, quam vos repetiueritis libertatem.

AS C. **S**I Quirites) Hæc oratio inscribitur, Macri trib. pl. sed cum multi sint trib. pl. hoc nomine, non facile conlat cuiusnam nisi quia in Syllam dicit sub illius dominationem vixerit, vt M. Lepidus Syllæ infestus. Si parum, q. d. cum iam plurimum existimatis, fuit, alij dicerent foret. [Vtiq.] .i. & vt hoc, & vt Vindices .i. defensores, omnis iuris sui, videlicet trib. pl. [Nunc hortari modo, hoc est solum, est reliquum] .i. restat. Caressendam, hoc est arripendam. Neq; me præterit. .i. bene scio. [Solutus] .i. Sylla. [Inani spem magistratus] .i. dictaturæ, quam insolentissime gessit, quia cum xxij. procelis facibus, quod ante eum nullus vnquam attentauerat, & rebus nouis reipub. statum confirmauit, tribunorum pl. potestatem minuit, & omne ius legum ferendarum ademit. vnde hic trib. in eum inuehit. Dominatione, quia se pro domino gessit. Factio noxiarum, vt Syllæ & aliorum. Forti viro, hoc est qui malit pro libertate pericula obire quam ita seruire. Quamquam omnes alij & c. sua gratia .i. ob proprium commodum. Meliusq. habent .i. existimant, cum tamen non sit ita, quam gratis .i. sine, mercede, quia plebs obsequuntur nihil mercedis referunt, qui vero nobilibus, plurimum. Per militare nomen, sub prætextu gerendæ militiæ pro rep. [Habendos] .i. tenendos in seruitute quadam. Omnibus .i. dignitatibus & priuilegijs. reliquere. ita se parat, vt bona hereditaria relinquantur minoribus, nisi quia vosmetipsi destinatis .i. ordinatis, & addicitis ad magistratum nunc dominos contra quos nullus audeat suffragium dare. [Illuc] .i. ad factionem paucorum potentium. [Si vestra] .i. iura & munera. Rarus enim animus est, rarus .i. singularis, vt multum strenuus, ad deferenda .i. protegenda ea quæ placent, aut rarus .i. in frequens est animus ad defendenda .i. prohibenda ea quæ placent, cetera quæ non placent, quæ neglecti habentur sunt validiorum, hoc est plus valentium. [Officere] .i. nocere, q. d. si vnanimis fueritis, nihil vobis obesse possit, quos languidos, hoc est cum adhuc essent lægudi & pusillanimes. Iura quædam, quia per M. Aurelium Corcani prætoris ad equites Romanos iudicia translata sunt. [De potestate tribunicia] .i. restringenda Catulus qui collega Lepidi in consulatu ipsum Italia expulit, & acta Syllæ rescindere tentaret. Fuit ergo imitator Syllæ. Quantis animis .i. animoficitibus, q. d. maximis. Historiæ autem tunc temporis recentes erant & ita non opus erat pluribus exequi, nunc autem quia Liu. præsertim interdidit multæ obscuræ sunt, multæ tamen ex epitomatis L. Flori colligi possunt. [Ex licentia] .i. infrænata potentia & libidine. Vis tribunitia erepta. s. e. manibus plebis. [Paratum] .i. comparatum libertati .i. conseruandæ. Ocium pro seruitio, .i. quod deberetis appellare seruitium. [Gratitate tutior] Hoc est quanto quis vehementior est iniuria inferenda tanto tutior est, quia remisse agentis resistitur. Habebunt, hoc est tractabunt. Primum sup. centio. [Deinde vocem] .i. ad vocem. Libera suffragia .i. vt dicunt voces, aut vota, aut puncta ad electionem magistratum. In vobis .i. penes vos & in potestate vestra. [Consultorem] .i. datorem opis & consilij, eum consultor ferè sic qui petit consilium. [Exequendo] .i. faciendo secundum decreta, facitis ea rata .i. ostenditis auctoritatem in vos habere & vos eis subiectos. [Auctum atque adiutum properatis licentiam] Auctum & adiutum supina sunt. Vltum iniurias, id quoque supinum sed quia horror non importat motum subaudiam ire, vt sit neque horror vos ire vltum, vt illi criminantur .i. criminando obijciunt mihi, sed earum .i. discordiarum, aut iniuriarum finem volens iure gentium .i. quod apud omnes gentes licitum & iustum censetur, repeto res. ablatas vt Syllam vt iura tribuniciæ potestatis. [Et si pertinaciter retinebunt] .i. iura vestra, non censebo arma supp. lumenda, neque secessionem sup. vobis faciendam, sed tantummodo ne præbeat amplius sanguine vestrum, gerendo bella pro conseruando dominio nobilium, in vos. Mithridatem regem ponti, & summum holtem P. R. Sertorium qui proscripuit ingens bellum, in vltiore Hispania excitauit, & cum C. Pomp. dubia victoria pugnauit, Metellum autem & Perpennam cum duobus exercitijs prælio fudit cuius victo-

ria partem cupiens auferre Pomp. parum prospere pugnauit. Obsessus deinde Calagurij assisus irruptionibus non leuiora damna obsidentibus tulit. Mox Mithridates cum eo fœdere facto bellum P. R. intulit, sed tandem à M. Ant. & M. Perpenna & alijs coniuuratis in conuiuio interfectus est. [Cum imaginibus] .i. itemmatis, aut insignibus maiorum. [Abfic] .i. a vobis quoniam seruitij precium sup. sunt, curus torpedinis, q. d. summa. [Iniuria] .i. ob iniuriam. [Differunt] .i. suspensos tenent. Ignorantia res claudit .i. impedit ab affectu obtinendo. [Non gloria] .i. ex libertate & pristina dignitate. [Non flagitio] .i. Sylle & popularium eius. Quia tergis .i. veltis abstinetur impersonaliter legam non abstinentur .i. quia terga vestra non ceduntur. [Munera] .i. largitiones impune facere. Atque hæc eadem non sunt agrestibus .i. ijs qui in agris degunt, sed nihilominus ceduntur inter potentium inimicitias .i. dum potentes inter se inimicitias, suas exercent & dantur dono, scilicet in dominationem. Retinuerint, id est retinebunt quam vos repetiueritis .i. repetetis.

EPISTOLA CN. POMPEII AD SENATVM.

I aduersus vos, patriam que, & deos Penates toties labores, & pericula suscepissem, quoties à prima adolescentia ducto meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus que sita est: nihil amplius in absentem me staretis, quam adhuc agitis P. C. quem contra ætatem, proiectum ad bellum sæuisimum cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame miserrima omnium morte confecistis. Hac in spe P. R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus, & toties ob remp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoque legatos, omneis opes & spes priuatas meas consumpsi, cum interim à vobis per triennium vix annuus sumptus datus est. per deos immortales, vtrum censetis me vicem ararij præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio profectum. Quippe, qui nomine modo imperij à vobis accepto diebus xl. exercitum parauit, hosteisq. in ceruicibus Italiae agenteis ab alpijs in Hispaniam summovi per eas iter aliud, atque Annibal nobis opportunus patefecit: recepi Galliam, Pirenæum, Lacetaniam indigetis, & primum impetum Sertorij victoris, nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hys memque in castris inter sæuisimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. Quid deinde prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent, quæ verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium & Dux hostium C. Herennius cum vrbe Valentia, & exercitus deleti, satis clara vobis sunt, proq. his ò grati patres egestatem, & famem reddidit. Itaque meo, & hostium exercitui par conditio est: nanque stipendium neutri datur, victor vterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque, vt animaduertatis, neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam ceteriorum, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad interuencionem vastauimus, præter maritimas ciuitates, quæ vltro nobis sumptui, onerique, Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio, frumentoque aluit, & nunc malis fructibus ipsa vix agitat.

agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. reliqui vos estis: qui nisi subuenitis, inuito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

ASC. **S**I aduersus vos. Hæc epist. Cn. Pomp. ad senatum pro stipendio, & comætu habendo scripta fiducia plena est, vt agnoscamus ab eo scriptam, qui magnifico, & incorrupto animo rem gerebat. Si aduersus vos. i. sita contra vos, & deos penates militassem, vt pro vobis, & pro dijs militauim, non possitis acerbius in me animaduertere, quàm omnium rerum egenum in tanto exercitu derelinquere. Contra ætatem, erat. n. admodum adulescens. Ad bellum sanctissimum quale erat contra Sertorium in Hispania fame confectis. i. exterminatis, appositiorie miserima morte omnium. i. que cõfectio famis est miserima mors. [Hac in spe, vt] fame periret, & ab Sen. derelinqueretur in terra hostili, sine subsidio, & comætu. [Fessus scribendo] Sæpe ergo antea pro auxilio scripserat. [Omnis opes, & spes priuatas] .i. quas proprias in amicis habueram. [Annuus] .i. vnus anni sumptus cum triennium hic fuerimus. [Me vicem ærarij præstare] .i. hic esse pro ærario. i. vt mea pecunia possim exercitum sustinere, an me posse habere exercitum sine frumento, & stipendio. i. qui alatur quasi ex vento. [Maiore studio] .i. zelo, & conatu. [Modo] .i. solummodo nomine imperij, q. d. sine auxilio imperiali. [Hosteisque agentis] .i. inimicos viuentes iam in ceruicibus. i. in onere Italiæ. [Atque Annibalem] .i. quàm Annibal qui per Alpes traiecit in Italiam. Sustinui primum impetum, quia dubia victoria. [In castris, non in oppidis] Prohæc his õ grati patres, ironia est. Par conditio quia humilis egestas, & non magis nobis, quàm hosti subuenitur. Vnde addit. [Nanque stipendium neutri] .i. exercitui datur. [Victor vterque] .i. si vicerit suo sumptu, & impendio, potest in Italiam venire cum nemo resistat. [Quod] .i. propter quod. [Priuatim] .i. particulariter. [Ad interuentionem] .i. exterminationem, quam omnia nece ablumpra sunt. Vltro. i. non lacessitus à nobis sumptui nobis, quia propter eas plura expendere cogebantur. Malis fructibus. i. infocundis, & imminutis, quia eo anno non erat magnus prouentus frumenti in Gallia, & ita caritas annonæ. Agitat. i. viuicfidem. i. credulitatem, quàm mihi habebant creditores. Transgredietur in Italiam. i. quod nunc in Hispaniam a nobis geritur, geretur ab Hispanis in Italia contra nos.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI. S.

MNES, qui secundis rebus suis ad societatem orantur, considerare debent, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quæritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppresseris futura est, neque petere audeâ societatem, & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem atqui ea, quæ tu morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli: & meæ res parum prosperæ, si vera existimare volens, maxime hortabuntur. Ille. n. obnoxius, qualem tu voles societatem accipiet. Mihi fortuna multis rebus ereptis vsus dedit bene suadendi, & quod florentibus optabile est: ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Nanque Romanis, cum nationibus populis, regibus cunctis vna, & ea vetus causa bellandi est: cupidus pro funda imperij, & diuitiarum: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere, dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes: ei subuenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum auertere, ac mox à Philippo Antiochus omni eis Taurum agro, & X. millibus talentorum spoliatus est.

Perfen deinde Philippi F. post multa, & varia certamina apud Samothracas Deos acceptum in fidem, callidi, & repertoires perfidiæ, quia pacto vitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidit Antiocho pacis mercede posthabita: custodi agrum captiuum, sumptibus, & contumelijs ex rege miserimum seruorum effecere: simulatoq. impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patriam regnum petierat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripere: cum filius Nufa, quem regem appellauerat genitus haud dubie esset: nam quid ego me appellem? quem disiunctum vndique regnis, & tetrarchijs ab imperio corum, quia fama erat diuitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem bello lacesiuerunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere testatum antea. Cretenses soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptolemaus. Atque ego vltus iniurias Nicomedem Bithynia expulsi, Asiamque spoliū regis Antiochi recepi, & Græciæ dempsi graue seruitium, incepta mea postremus seruorum Archelaus exercitu prodito impediuit: illiq. quos ignauia, aut praua calliditas, vt meis laboribus tuti essent, armis abstinerunt, acerbissimas penas solvunt. Ptolemaus precio diem belli prolatans, Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum inter ea mala dilata prælia magis, quàm pacem datam intelligerem, abnuente Tigraue, qui mea, dicta sero probat, te remoto procul, omnibus alijs obnoxius, rursus tamen bellum cœpi: Marcumq. Cottam Rom. ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherrima; apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente simul hyems mari prohibebat ita sine vi hostium regredi coactus in patriam regnum naufragus apud Parum, & Heracleam militum optimos cum clasibus amisit: restituto deinde apud Gaberam exercitu, & varijs inter me, atque Lucullum prælijs, inopia rursus ambos incescit. Illi suberat regnum Ariobarzani bello intactum. Ego vastis circum omnibus locis me Armeniâ concessi: secutiq. Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudine arctis locis pugna prohibere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. Nunc quæso considera nobis oppressis, vtrum firmiorem te ad resistendum an finem belli futurum putes. Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, & auri esse, & ea re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est Tigranis regno integro, meis militibus procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum conficere, quoniam neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem perguntibus finem Oceanus facit, arma huc conuertisse? neque quidquid à principio, nisi paruum habere, domum, coniuges, agros, imperium, conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum quibus non humana vlla, neq. diuina obstant, quin socios amicos procul, iuxtaq. litos inopes, potentisq. trahant, excidantque: omniaq. & maxime regna hostilia ducant: nanque pauci libertatem, pars magna

Atque

ASC.

gna i
& in t
maxi
est, q
exped
eos, q
lendo
mon
non e
mur;
tem n
seque
genti
neu m
quam

Oeam au
nia fug
tem vt
pollice
cõmun
perat.
mis cor
velit, à
quia gl
storiam
tur, vid
stum, p
& Tigra
xius do
prospic
morte
dicamen
go vsu,
thrida e
fortuna
causa. l
Taurum
Macedo
seruoru
Scip. qu
nicum f
occupat
idem Pe
Italiam
se. Sed
deinde i
riens P.
redactur
non put
bus. Pro
tas. Spo
vulgares
mus). i. p
ge tenui
dato, bel
mel imp
li iam. i. d
lia magis
quæ ipsi
abnuere
verba au
me & on
noxij esse
[Marcum
inscribitu
date victu
na. Sed
Mithrida
nia confu

gna iustos dominos voluit: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxima urbium, regnumq. Persidis inclytis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellū expectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus victis spolia maxima sunt audendo, & fallendo, & bella ex bellis ferendo magni facti, per hunc morem extinguunt omnia aut occidēt, quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circungredi mur; exercitus sine frumento, sine auxilijs. fortuna autem nostris vitijs adhuc incolumis. * Teque illa fama sequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse: quod uti facias moneo, hortorq. neu malis pernicio nostra tuum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

*Atque

AS C.

OMnes qui secundis rebus) Hæc epist. Mithridatis regis ponti ad Arsacem regem Persarum est. Nam ut Scru. attestat omnes reges Persarum Arsaces dicebantur. Eam autem dedisse videtur quando ad Tigranem regem Armeniæ fugere cogebantur, dissimulant tñ adhuc timore, & egestatem ut facilius Arsacem ad societatem belli contra R. in eundā polliceat. Cuius gratia etiam ut in tali re fieri solet ostendit R. cōmunes omnium regum hostes quod etiam Jug. Boecho scripserat. Dicit ergo in principio Arsaci vtile esse communibus armis communes hostes propellere, quia etiam si in pace vivere velit, à R. non permittetur. Deinde ostendit etiam honestum, quia gloriosam, & ab omnibus laudabilem consequeretur victoriam. Nanque petere. Callide purgat quæ obitare videntur, videlicet iram recentis belli. i. propter bellum paulo antegestum, propter quàm videretur non posse conuenire inter ipsum & Tigranem, sed eam purgat quia cum Tigranes sit sibi obnoxius docet ex sententia sua omnia facturum. Meæ res parum prospicere, quia ter infeliciter pugnavit cum R. & tandem sibi mortem inferre coactus est, quod veneno non potuit, quia medicamento quod ab eo Mithridaticum vocant præmunitus longo vsu, veneno confici non potuit, pater autem eius etiam Mithridates nomine erat R. amicissimus. Docet autem ex aduersa fortunæ se meliorem, & prudentiorem ad bellum effectum, ea causa. i. cupido. i. cupiditas, per dolum. i. calliditatem. Omnis cis Taurum agro præter aurum. Persen, de quo Paulus Aemilius Macedonicus triumphavit. Antiocho rege Syriæ. Miserimū seruatorum, quia vitro inferuentem. Dederat. n. ingentia munera Scip. quæ se accepturum pro tribunali idem Scipio dixit. Aristonicum Fiorus dicit Aristonicum regis Eumenis filium Asiam occupasse, & aduersus eum P. Licinium Crasium consulem eundem Pont. Max. esset, quod nunquam antea factum erat extra Italiam profectum, & ab eo prelio victum, & interemptum fuisse. Sed eundem Aristonicum deinde à M. Perpenna victum, & deinde in deditionem acceptum. Nicomede mortuo, qui moriens P. R. fecit heredem, regnumq. eius in prouinciæ formam redactum est. Nusa. eum Nicomedes præterijt, ut qui eum suum non putarit. [Tetrarchis]. i. principatibus ad quatuor pertinentibus. Ptolomæus rex Aegypti, vltus iniurias ab Nicomede illatas. Spolium regis Antiochi. Asiam spoliū appositio est, quod vulgares dicerent in spoliū, aut tanquam spoliū. [Poltronus]. i. pessimus, aut infimus seruatorum. [Quod abstulit]. i. longe tenuit, & se iunxit. Ptolomæus prolatans sup. est. precio. s. R. dato, bellum ad dies. s. aliquot, donec me vicerint. [Cretenfes semel impugnat]. s. à R. sup. sunt neque sunt habituri, finem. s. belli iam. i. deinceps nisi excidio. Equidem, cum intelligerem prælia magis dilata, quàm pacem datam interea ob mala ipsorum, quæ ipsi patiebantur. Tigrane abnuente. i. quamuis Tigranes abnueret qui sero. i. cum tardum nimis est probat mea dicta. i. verba aut consilia, & te remoto. i. quamuis tu esses remotus à me & omnibus alijs obnoxijis procul. i. & quamuis omnes obnoxij essent procul, tamen ego cœpi. i. incepti rursus bellum. [Marcumque Cottam, &c.] Non dubito eum esse cuius oratio inscribitur Caij Cote. Nam M. Aurelius Cotta consul à Mithridate victus est apud Chalcidioniam, seu ut hic dicitur Chalcedona. Sed L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroq. deleuit, & in pontum coëgit à Bithynia confugere. Parum. i. insulam, secuti R. non me, sed suū mo-

rem. i. vt ex more suo occasionem Armeniæ inuadendæ haberent. [Et ea re]. i. ob virorum, & diuitiarum vim peteris à nobis ad societatem, ab illis. s. ad prædam. [Ceterum]. i. sed, q. d. quantum de reliquo dicendum est; consilium est. i. constitui. [Tigranis]. s. regis Armeniæ ad quem tandem Mithridates compulsus est confugere regno integro. i. non onerato in dandis militibus, aut stipendio. [Procul ab domo in terra] Neque vincere, neque vinci, quasi vincatur ab R. ipsi etiam Arsaci bellum illaturi sint, sin vincat eos, quia id sine suorum detrimento non fiat, & R. facile exercitum reficiant idem immineat periculum, aut si vincat, quia Arsaces auxilium nullum tulit se illi hostem minatur fore, nisi partum. i. acquisitum bellum. Inicium. n. imperij R. tunc maximi olim minimum fuit, ducant omnia hostilia sup. esse, & maxime regna, quæ sibi acquirere volunt. [Nanque pauci]. s. subditorum. [Tu vero]. s. Arsaces. Acerrima sup. arma habent in eos quibus, &c. i. in opulentos. [Aut occidere]. i. interibunt in conatu ipso. [Quod]. s. eos occasuros esse non est difficile si nos circungredimur. i. grandiendo circunderimus eos, tu Mesopotamia, nos Armenia. Exercitus est sup. illis hoc est R. me frumento, & sine auxilijs, quia longe sunt à patria. [Fortuna autem eis adhuc incolumis]. i. fausta, & integra nostris vitijs. i. ob nostra vitia. s. socordiam, aut discordiam. [Et illa]. s. præclarissima fama sequetur te profectum auxilio magnis regibus. s. Tigrani regi Armeniæ & Mithridati regi ponti, oppressisse latrones gentium. s. Rom. neu malis. i. magis velis pernicio. i. damno nostro prolatare. i. differre, tuam. s. perniciem, quam fieri victor societate. s. inter nos inita.

AD C. CAESAREM DE REPUBLICA
ORDINANDA.

POPVLVS Romanus antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item illa, quæ permortales auide cupiuntur: quia & apud indignos saepe erant, quasi per libidinem data, neque cuiquam incorrupta permāserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait: Fabrum esse quenque fortunæ, atq; in te maxime, qui tantum alios prætergressus es, vt prius defessi sint homines laudando facta tua, quæ tu laude digna faciendo. Ceterum vt fabricata, sic virtute parta, quàm magna industria haberi decet, ne in curia deformentur, aut corruant infirmata. Nemo. n. alteri imperium volens concedit, & quamuis nouus, atque clemens sit, qui plus potest, tamen quia malo esse se licet, formidatur. Id euenit, quia plerique rerum potentes peruerse consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet, cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quæ optimis imperites. Nam pessimus quisque asperime rectorem patitur. Sed tibi hoc grauius est, quàm ante omnibus te armis parta componere, bellum aliorum pace mollius gesisti, ad hoc victores prædam petunt, victi ciues sunt. Inter has difficultates euadendum est tibi, atque in posterum firmanda resp. non armis modo, neque aduersum hostes, sed quod multo maius multoq. asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocriq. sapientia res huc vocat, quæ quisq; optima potest, uti dicant. Ac mihi sic vt qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed iam quo melius, faciliusq. constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit imperator cum hoie claro, magnis opibus, auido potentia, maiore fortuna, quæ sapientia, quem secuti sunt pauci per suam iniuriam tibi inimici, item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neque

que fuit quisquam, neque si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi more magis, quam iudicio post alium, quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus male dictis iniquorum occupanda reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua, & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quae corruptus animus iubebat, minitari: ex quibus, magna pars, ubi neque creditum condonare neque te ciuibus sicuti hostibus uti vident, defluxere. Pauci resistere, quibus maius ocium in castris, quam Romae futurum erat, tanta vis creditorum impendebant. Sed ob easdem causas (immane dictu est) quanti, & qui multi mortales postea ad Pompeium discesserint, eoque per omne tempus belli quasi sacro, atque in spoliato fano debitores vsi. Igitur quoniam tibi victori de bello, atque pace agendum est, hoc uti ciuilitate deponas, illa uti quam iustissima, & diuturna sit: de teipso primum quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna arbitror. Neque quanquam in multis metuendum esse quin ad eum ex multis formido recidat, eam vitam bellum aeternum, & anceps gerere, quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. Contra, qui benignitate, & clementia imperium temperauerit, his laeta, & candida omnia visa, etiam hostes aequiores quam alij ciues. Atqui me his dictis corruptionem victoriae tuae, nimisque inuictos bona voluntate praedicent. scilicet quod ea, quae externis nationibus natura hostibus, nosque maioresque nostri saepe tribuere, ea ciuibus danda arbitror. Neque barbaro ritu caede caedem, & sanguine sanguinem expiandum. An illa, quae paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeum victoriamque Syllana increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in praelio belli iure, sed postea supplices parvum scelus interfecit: plebem Romae in villa publica pecoris modo conscissam. Heu quam illa occulta ciuium funera, & repentina caedes in parentum, aut liberorum sinum fuga, mulierum & puerorum, vastatio domorum. Ante partem a te victoriam omnia saeva, atque crudelia erant. Ad quae te illi iidem hortantur, & scilicet id certatum esse vtriusque vestrum arbitrio iniuriae ut fierent: neque receptam, sed captam a te remp. & ea causa exercitus stipendijs confectis optimos & veterimos omnium, aduersum fratres, parentesque, alij liberos armis contendere, ut ex alienis malis deterrimi mortales vestri, atque profundae libidini sumptus quaerent, atque essent opprobria victoris, quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. Neque enim te praeterire puto qualis quisque eorum morere, aut modestia, etiam tum debita victoria sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut conuiuia exercuerint non nulli: quorum aetas ne per ocium quidem taleis voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmanda, quoniam tuque & omnes tui agitis: primum id quaeso considera, qualis sit de quo consultas ita bonis, malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existimo, quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate vbi Romanae fatum excidij aduentu-

rit, ciues cum ciuibus manus conferturos, ita defessos, & exangues, regi, aut nationi praedae futuros: aliter non orbis terrarum, neque cunctae gentes conglobatae mouere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt & concordiae bona, & discordiae mala expellenda. Id ita euenit, si sumptuum, & rapinarum licentiam dempseris: non ad vetera instituta reuocandas quae iam pridem corruptis moribus ludibrio sunt. Sed si suam cuique rem familiarem, & finem sumptuum statueritis, quoniam is incensit mos, ut homines adolefcentuli sua atque aliena consumere, nihil libidini, atque alijs rogantibus denegare, pulcherrimum putent: eam virtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro concordia aestiment. Ergo animus ferox praua via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo in ciues: mouet composita, & res nouas veteribus acquirit. Quare tollendus foenerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori gerere, & magnitudinem animi in addendo, non demendo reipub. ostendere. Atque ego scio quam aspera haec res in principio futura sit, praesertim ijs, qui se victoria licentius, liberiusque quam arctius futuros credebant: quorum si saluti potius, quam libidini consules, illosque, nosque, & socios in pace firma constitues. Si eadem studia, artesque iuuentuti erunt, ne ista egregia tua fama simul cum vrbe Romae breui concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe ocij sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse quid retulit? Quare cape per Deos remp. omnia aspera, uti soles persuade. Namque aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles poenas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas vastatur magis, quam corrigitur, sed ut prauas artes, malasque libidines ab iuuentute prohibeas. ea vero clementia erit, consuluisse, ne immerito ciues patria expellerentur: retinuisse ab stultitia, & fallis voluptatibus, pacem, concordiamque stabiluisse: non si flagitijs obsecutus, delicta perpetratus, praesens gaudium, cum mox futuro malo concesseris. At mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime erectus est negocij magnitudine, & quia tibi terrae, & maria simul omnia componenda sunt: quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit: magna cura, magna merces est. Igitur prouideas oporteat, ut plebs largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negocia sua, quibus ab malo publico detineatur. iuuentus prohibita, & industria, non sumptibus, neque diuitijs studeat: id ita eueniet, si pecuniae, quae maxima omnium pernicies est, vsus atque dedecus dempseris. Nam saepe ego cum animo reputans quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem inuenissent, quae res populos nationes ue magnis auctoribus auxissent, ac deinde, qui causis amplissima regna, & imperia corruissent, eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores diuitias contempsisse, & victos cupiuisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi omisis pecuniae, & corporis, gaudij, animo indulgens non assentando, neque concupita

prabendo,

praben
re patie
tando.
gnis, au
quam f
cori hab
bus bi
to qui
cebat, s
ti, atque
dentia p
mala pa
magistr
Ad hoc
prouinc
rum est
domos
vti adhu
ginta, p
id, quod
& color
tis dom
glorios
peius vi
rique r
aut sim
facta, a
tum os
euoluat
reticui
via per
adiutum
cuerint
re final

P Op
con
Mu
cta conti
feruabat
speciose
eam fece
[Munitio
lentes, y
riofus, te
quam, q
nis, quoc
Formosi
imperato
ta compo
cti, nec vi
quarunt
dam exig
tri ledan
sibus hab
feruetur
huc omni
magnam
quae quis
dicendum
magno.
causam q
aduersos
aut legis
cio. s. rect
uerat Ca

præbendo, peruersam gratiam gratificans: sed in labore patientia bonisq. præceptis, & factis fortibus exercitudo. Nam domum, aut villam extruere, eamque signis, aulæis, alijsq. operibus exornare, & omnia potius quam semet visendum efficere: id est non diuitias de cori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ij, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; vbi animum quem dominari decebat, seruitio opprèssere, nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercito vti volunt. Nam imprudentia pleraque & se præcipitant. verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ definent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atque prouinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, & per iniuriam alienas occupando. Item ne vti adhuc, militia iniusta, aut inæqualis sit. cum alij triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignauitæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conueniet, cum stipendijs emeritis domos reuerterint. Quæ reip. necessaria, tibi que gloriosa ratus sum quam paucissimis absolui. Non peius videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales adiudicandum satis ingenij habent, aut simulant: veruntamen ad deprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus: vix satis apertum os aut lingua prompta videtur, quæ dicta pectore euoluat: quibus me subiectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam siue hac, seu meliore alia via perges: à me quidem pro virili parte dictum, & adiutum fuerit, reliquum est optare, vti quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque euenire sinant.

ASCENSIVS.

POpulus Romanus) Hæc oratio ad C. Cæsarem iam vortu compotem habita est, sed auctoris nomen supprimitur. Multa tamen artificiose, & ingeniose simul & grauitate diæta continet, sed plurima in gratiam Cæs. [Tenebat] .i. fortiter seruabat incorrupta. [Fabrum] .i. artificem, & est speciose dictum, q.d. talem quenque habere fortunam, qualem eam fecerit. Vnde Iuuen. Sed te nos facimus fortuna deam, &c. [Munitiores] .i. tutiores. [Nequiores] .i. minus que uentes aut yalentes, vnde nequam non dicitur proprie peruersus, aut luxuriosus, sed homo nihili .i. nullius virtutis, vt qui nequit quidquam, q. sit nequidquam. [Vti] .i. vt quam optimis .i. valde bonis, quod Cæs. attribuit in Buc. Mar. per allegoriam loquens. Formosi pecoris custos, formosior ipse .i. boni populi melior imperator. [Asperime] .i. difficillime, & inuicissime. [Armis parata componere] .i. quæ acquisiisti armis ita dispertiri, vt nec victi, nec victores grauentur. Victi enim sunt ciues; qui libertatē quarunt, victores participes laborum, & periculorum, qui prædam exigunt. [Euidendum] .i. inuento honesto medio quo neutri lædantur è discrimine eundem. Auersum hostis, qui pro hostibus habendi sint bonis artibus, pacis .i. quibus pax bona conferuetur aut concilietur. [Erga res] .i. negotium præsens vocat huc omnes. [homines magna, & mediocri sapientia] .i. habentes magnam, aut mediocrem sapientiam, vti .i. vt sup. ipsi dicant ea quæ quisque potest sup. dicere optima. Ac mihi videtur sic sup. dicendum. Ita .i. tali modo. Cum homine, videlicet Cn. Póp. magno. Maiore fortuna contra sentit Lucanus, & Cic. Nam causam quidem bonam Pomp. sed fortunam iniquam, & deos aduersos habuit, necessitudo .i. necessaria coniunctio sanguinis, aut legis vulgi, more quod instabile, & incertum est, quam iudicio. [recto, & firmo, occupandæ reip. q. vero eam non occupauerat Cæsar. [Ex quis pro ex quibus maius ocium] .i. minor

molestia aut vexatio, quam Romæ vbi in vincula coijciendi erant ob æs alienum atque in spoliabili, vnde notandum est, qd immunitas etiam gentium deorum phanis erat, ciuilitate .i. vt ciuem decet, non tyrannice neque rigide, vt hostes, aut barbari facerent. [Omnia imperia crudelia] .i. quæ cum crudelitate exercetur esse magis acerba .i. aspera, & intolerabilia, quam diuturna, quia nullum violentum diuturnum. [Neque quenquam metuendum esse multis, quin formido recidat] .i. reciproce cadat ad eum, quia quem multi timent eundem odere, & quem odere in teremptum velint. [Contra] .i. e conuerso. Aequiores, humaniores. An qui, ordo est. An .i. nunquid, qui .i. aliqui prædicent .i. affirmant me corruptorem sup. esse, tuæ victoriæ, his dictis .i. propter hæc dicta, & prædicent me esse nimis bona voluntate in .i. erga victos. [sic te] .i. scire licet cur id faciant, videlicet, qd ego arbitror .i. danda. [sic te] .i. te ciuibus, quæ nos sup. tribuimus, &c. & maiores nostri tribuere sæpe externis nationibus hostibus nobis .i. quæ sunt hostes nobis, natura .i. per naturam hoc est veniã, & libertatem, imò Prisci R. sæpe quorum victores fuerant patroni effecti sunt. [Neque] Sup. arbitror eadem sup. expiandam .i. purgandam, eade .i. per eadem occisorum, & sanguinem expiandum sanguine, ritu .i. more, barbaro .i. barbarorum, qui immanes talione puniunt. An sup. dicent in me, illa quæ increpabantur paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeium, & Syllam victorem aut ante victoriam Syllæ. Obliuio interfecit Domitium .i. Cn. quem proscriptam, & Hiericam regem Numidarum bellum molientes. Cn. Pompeius in Africa cepit, & occidit. Carbonem, & Brutum. Nam vt Florus recitat Lucius Brutus à Cn. Papirio Carbone, qui Corcyram appulerat missus nauæ piscatoria lilybeum vt exploraret an ibi Pompeius esset, & circumuentus à nauibus quas Pomp. miserat in se mucrone verso ad transtrum nauis obnixus corporis pondere incubuit Cn. Pompeius in Sicillam cum impio senatu missus Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit Obliuio autem interfecit eos, aut quia negligentes erant circa sui custodiam, aut quia nulla vltio secuta est eorum necem, q.d. vt Iuuen. Nulli grauis est percussus Achilles, sed prior expositio placet, pecoris modo, quia sine misericordia trucidantium, & sine defensione trucidatorum, & scilicet .i. scire licet certatum est se id .i. propter id arbitrio vtriusque vestrum. [Cæs. & Pompeij, vt sup. iniuriæ herent reip. &c. quoque modo .i. & quomodo. De bello satis dictum sup. est, & ita finitur prior pars orationis. Agitatis .i. tractatis. Orta omnia intereunt, prudenter admonet eum interitus rerum. Sed si suam cuique rem familiarem finem sumptum feceris, hoc est si ad mensuram rei domesticæ feceris sumptum, & expensas, quoniam is .i. talis mos .i. malus, vt adolescentuli putent pulcherrimum esse consumere sua atque aliena subaudi bona .i. surrepta alteri. Libidini .i. proprie, alijs rogâribus .i. explere libidinem suam. Pop. socordia .i. propter socordiam, hoc est vt sunt socordes. [Ferox] .i. effectus, & ferociens in malefactis. [Consueti] .i. bona, & fomenta gulæ atque libidinis, non suppetant .i. non sufficiunt, & se non exhibent. [Composita] .i. callide excogitata crimina. Quare fenerator .i. dator ad fœnus, est tollendus .i. amouendus vti .i. vt nos curemus in posterum, quisque sup. curet res suas .i. propria bona. Gerere magistratum P. R. tanquam pub. ciuitati, cui nihil debeas. non creditor .i. pecuniæ, aut aliena æris tibi à multis crediti, & ita cogaris ad eorum voluntatem omnia administrare. In addendo .i. ad ararium, & bonum publicum, quam arctius .i. constrictius, & continentius, ac modestius cum sint cogendi freno pudoris ingenui, & ita liberrimo animo virtuti seruituti. Consul .i. prospicies, & commodum facies. Non ista, ordo est ista tua egregia fama non concidet. [Pacis causa] .i. vt in pace sine iniuria aliquando viuat. Spe ocij .i. futuri, hoc est quietæ pacis habendæ. Capelle .i. complecte, per deos .i. rogatus. Persuade .i. tibi & tuis, omnia aspera .i. faciendâ, aut obeunda pro salute reipub. Nisi forte legendum est persuade .i. virtute tua ad consummationem asperorum vade. Mederi .i. morbo morum. Inuocat .i. vt dicunt citat aut postulat. Quibus .i. crudelibus pœnis, & acerbis iudicijs. [Ab iuuentute] .i. ab ipsi iuuenibus, cum sit ipse senex. Senex autem est iuuenibus odendus. Stabiliuisse .i. confirmasse, & stabilem fecisse. Obsecutus .i. inseruiens fueris. [Componenda] .i. pacandâ, & in concordiam redigenda. Magnæ curæ .i. pro magna cura dedecus pecuniæ, quod ex pecuniæ auiditate oritur. Nam sæpe cum admotheo .i. alios, reputans .i. mecum cogitans quibus quisque rebus, ordo est, quibus rebus .i. vijs, & medijs inuenissent, quisque magnitudinem clari viri .i. efficientem clarum virum. [Corruis sent]

sent).i.simul penitusq. decidissent,ergo inquam reputans reperiebam semper eadem bona. In claris viris & victoribus atque eadem mala. In victis & ignobilibus, que pro quia, reperiebam omnes victores contempnissse diuitias. Ergo contemptus diuitiarum est causa victorie, & cupido diuitiarum causa excidij. Neque aliter, vnde Maronius Euander ad Aeneam: Pude hospes contemnere opes & te quoque dignum Finge deo. Quod verbum Sen. tractans confirmat: nullum dignum deo qui non contemnat diuitias. Pecuniarum gaudijs, quae in mala cupiditate animi consistunt, quae in illecebris carnis. Animo. i. rationi aut potius anima. Gratificans. i. gratis faciens, peruersam gratiam. i. in dulgentiam ineptam, aut adulationem perniciosam. [Domum] .i. in vrbe. Villam, in agro. Signis. i. sculpturis, caelaturis, aut imaginibus. Aulæis. i. panno varijs figuris intertexto, qui in aula Atrali regis inuentus, & theatris regum suspendi solent aulæorum nomen obtinuit, qui vero subternitur tapes, aut tapetum; seu tapeete dicitur, si toro super ponitur torale, & quia idem lecto superpellex, quod tamen generalius est vocabulum. Omnia potius quam semet visendum efficere, id vetuste & contra regulas grammaticorum. Nam dum per similitudinem, aut comparationem loquimur tertium non viciniori, sed principaliori. i. ei quod praemissum est, conformabitur, vt Catarina non minus, quam frater eius mortua est, non mortuus est. hic ergo dicam visenda. i. digna quae videantur, q. d. spectabilia. est. n. i. sententia qualis in Sal. in eos quibus animus oneri, corpus voluptati est. [bis die.] Ergo tantum coenas celebrauerunt prisca. Vnde in prandia inuehuntur Satyrici. Sed quomodo dicit Mart. Imperat extructos frangere nona toros. Nisi quod iam etiam prandia recepta, quae Plato Italica vitio dedisse legitur. Cetera aptiora sunt.

AD C. CAESAREM ORATIO DE REP. ORDINANDA.

SCIO ego quam difficile atque asperum factu sit, dare consilium regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelsis sunt: quippe cum & illis conuictorum copia adsint, neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens sit. quin etiam saepe praua magis quam bona consilia prospere eueniunt: quia pleraque res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo remp. capessere, atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita vt magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant, sed et vt remp. domi, militiaeque, quantumque armis, viris, opulenta posset, cognitum habuerim. Itaque multa cum animo agitantium consilium fuit, famam, modestiamque meam post tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae accederet. Idque non temere, aut ex fortuna tua decreui: sed quia in te praeter ceteras, arte vnam egregie mirabilem comperi semper tibi maiorem inaduersis, quam in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quae & prius defessi sunt homines laudando, atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciundo, quae gloria digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego quae visa sunt de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius a quo probaretur, sed inter labores militiae interque praemia, victorias, imperium, statui admonendum te de negocijs vrbis. Nanque tibi si id modo in pectore consilij est, vt te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas, indigna virtute tua cogites: sin in te ille animus est, qui iam a principio nobilitatis factionem disturba-

uit, plebem Romanam ex graui seruitute in libertate restituit: in praetura inimicorum arma inermis disiecit. domi militiaeque. tanta & tam praecleara facinora fecit, vt ne inimici quidem queri quidquam audeant nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quae dicam de summa reip. quae profecto aut tu vera inuenies, aut certe haud procul a vero. Sed quoniam Cn. Pompeius, aut animi prauitate, aut quia nihil maluit quam quod tibi obesset, ita lapsus est, vt hostibus tela in manus iaceret, quibus ille rebus remp. conturbauit, eisdem tibi restituendum est. primum omnium summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatorijs, paucis tradidit plebs Rom. cuius antea summa potestas erat, neque his quidem legibus in seruitute reliquit iudicia, tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt, tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quae lubet, innocentes circumueniunt, suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiatur: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanquam vrbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus vtuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per seruitium exerceant. Sed homines inertissimi quorum omnis, virtusque in lingua sita est, forte atque alterius socordia dominationem ablatam insolentes agitant. Nam quae seditio, aut dissensio ciuiliis tot, tamque illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum vnquam victoria animus tam praecipuus, tamque immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi a Sulpicio hostium parteis muniri intelligebat, tamen paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu retinere maluit. At Hercule nunc cum Catone L. Domitio, ceterisque eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi praeterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiae matati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiverunt. non orbi liberi, non parentes exacta aetate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immanem eorum animum inflexit, quin acerbius in dies male faciundo, ac dicundo dignitate alios, alios ciuitate euersum ireret. Nam quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissimi vita sua commutare volunt? Scilicet neque illis tantae voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto merore tua dignitas, qui optatius habent ex tua calamitate, periculum libertatis facere per te P. R. imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quo nam modo rem stabilias, coiasque: mihi quidem quae mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenij probare, quae vera, atque vtilia factu putes. In duas parteis ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, & plebem antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaque saepius in ciuitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes diminutae sunt, & ius populi amplificatum. Sed plebs. eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat, neque diuitijs, aut superbiam, sed bona fama, factisque fortibus, nobilis ignobilis anteibat, humillimus quisque in armis, aut militia, nullius honestae rei egens satis sibi, satisque patrie

erat.

erat. Sed vbi eos paulatim expulsos agris, inertia, atq; inopia incertas domos habere subegit, cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum rep. venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi imperio priuatam sibi quisque seruitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in arteis, vitasq; varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeffendam remp. Ceterum additis nouis ciuibus magna me spes tenet, fore, vt omnes expurgentur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his seruitutis amittendæ cura orietur: hos ego censeo permistos cum veteribus, nouos in colonijs cõstituas. Ita & res militaris opulentior erit, & plebs bonis negocijs impedita, malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum, & quæ mea res agetur, quæ scuitia, quæ ue tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnum denique ex libera ciuitate futurum, vbi vnus munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reip. sibi gratiam conciliet. vbi bonum publicum, etiã priuatim vsui est: id vero dubitare aggredi, socordix, atque ignauix ducor. M. Liuius Drusus semper consilium fuit in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neq; vllam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. homines factiosi, quibus dolus, atque malitia fide chariora erant, vbi intellexerunt per vnum hominẽ maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & sibi quisque conscius, malo, atque infido animo esse, de M. L. Druso iuxta ac de se existimarent. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt: quo tibi imperator maiore cura fideq; amici & multa præsidia paranda sunt: hostem aduersum deprimere itrenuo homini haud difficile est: occulta pericula, neque facere, neque vitare bonis in promptu est. Igitur vbi eos in ciuitatem adduxeris, quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animũ exercitato, vt colantur boni mores: concordia inter veteres, & nouos coalescat. Sed multo maximum bonum patriæ, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studiũ pecuniæ, aut sustuleris, aut quoad res feret minueris, aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiæ regi potest. Nam vbi cupido diuitiarum inuasit, neque disciplina, neque artes, neq; ingenium vllum satis pollet. quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbat. Sepe iam audiui, qui reges, quæ ciuitates, & nationes per opulentiam magnam imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant. Id adeo haud mirandum est. Nam vbi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magisq; acceptum videt, primo æstuat, multa q; in pectore voluit. Sed vbi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem à vero deficit, quippe gloria industria alitur, vbi eam dempseris, ipsa per se virtus amara, atq; aspera est. Postremo vbi diuitiæ clare habentur, ibi omnia bona vilia sunt,

fides, probitas, pudor, pudicitia: nam ad virtutem vna & ardua via est. Ad pecuniam, quæ cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demitto, neque de capite, neque de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit, si neque prætor, neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices à paucis probari regnum est, ex pecunia legi inhonestum: quare omnes primæ clasfis iudicare placet, sed numero plures, quàm iudicant: neque Rhodios, neque alias ciuitates vnquam suorum iudiciorum penituit: vbi promiscue diues & pauper, vt cuique fors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgauerat, vt ex confusis quinque clasibus sorte centuriæ vocarentur: ita cœquantur dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit: nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur atq; appetuntur vt earum rerum vsus est: malitia præmijs exercetur, vbi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fama, atque domos vastat diuina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniæ decus adempseris, magna illa vis auaritiæ facile bonis moribus vincetur, atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui, atque iniqui memorant, tamen tibi cum factione nobilitatis, haud mediocriter certandum est: cui si dolum caueris, alia omnia in procliu erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quàm inuidi essent: quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo inuasit: strepunt, obtreçant, alienam famam suam dedecus existimant. Sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quàm callidus ingenio. Quid ille audeat cui consulatu maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna vis est, cuius nullum membrum à flagitio, aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces, quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. vnus tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno: parantur hæc disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia labor apud Græcos nulla sunt. Quippe cum domi libertatem suam per inertiam amiserint, censes ne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles in quibus sicut instituo, præter nomen nihil est additamenti. L. Posthumius, M. Fauonius mihi videntur quasi magnæ nauis superuacua onera esse, vbi salui peruenire vsi sunt. Si quid aduersi cohortum est, de illis potissimum iactura fit, quia precij minimi sunt. Quoniã nunc, vt mihi videor, de plebe renouanda, corrigendaq; differui, de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumq; adoleuit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui, sed animum in literis, quod natura fir-

mus erat, in laboribus habui, atque ego in ea vita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna ciuitates, nationes vsque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: vbicunque gratia, timor, voluptas: ea corrumpere: post paulo imminuta opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposta est. Equidem ego sic apud animum meum statuo, cuicumque in sua ciuitate amplior, illustriorque locus, quam alius est, ei magnam curam esse reip. Nam ceteris salua vrbe tantummodo libertas tuta est. Qui per virtutem sibi diuitias, decus, honorē pepererunt; vbi paulum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defendat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in aduersis asperius magisque anxie agitatur. Igitur vbi plebs senatui, sicut corpus animo obedit, eiusque consilia exequitur, patres cō filio valere decet: populo superuacanea est calliditas. Itaque maiores nostri: cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia ararij, non vis hostium, non aduersa res ingentem eorum animum subegit: quin quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consilijs, quam bonis prelijs patrata sunt. Quippe apud illos vna resp. erat, ei consulebant, factio contra hosteis parabatur, corpus atque ingenium patriæ, non suæ quisque potestati exercitabat, at hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos focordia, atque ignauia inuasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi per superbia cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum cōsilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur. interdum alia, deinde alia decernunt. v. eorum, qui dominantur simulas ac arrogancia fert, ita bonum, malumque publicum existimant: quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset, maioribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. Sed quoniam cōæquari gratiam omnium difficile est: quippe cum illis maiorum virtus partem reliquerit gloria, dignitatem, clientelas: cetera multitudo pleraque infamia, sit sententia eorum à metu libera, ita occulto sibi quisque alterius potentia charior erit: libertas iuxta bonis, & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. verum eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales, quod in certamine dubium est quorsum accidat: id per inertiam in se, quasi victi recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto, si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & prelijs plus, & vsus amplior est. Nam ferè his tepetibus, alij iudicij publicis, alij priuatis suis, atque amicorum negocijs implicati, haud sanè reipub. consilijs affuerunt. Neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quæcunque libuit probare, reprehendere, decernere, ea vti libido tulit, facere. Verum vbi numero senatorum aucto per tabellam sententiæ dicentur, illi superbiam suam dimittent: vbi ijs obediendum erit, quibus an-

tea crudelissime imperitabant. Forsitan imperator per lectis literis, decernes, quem numerum senatorum fieri placeat, quoque modo in multa, & varia officia distribuatur: & quoniam iudicia primæ classem mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus, in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia gratim describere haud difficile factu fuit. sed prius laborandum visum est de summa consilij, ibique tibi probandum verum esse, si hoc itinere vti decreueris, cetera in promptu erunt. volo ego consilium meum prudens, maximeque vsui esse. Nam vbicunque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet: vt quocunque modo, & quam primum respub. adiuuetur, libertatem gloria clariorem habeo. Atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator Galliæ gente subacta, Populi Romani summum, atque inuictum imperium tabescere vetustate, ac per summam focordiam dilabi patiaris. profecto si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit, quin in somnijs exercitus furibundus, atque amens alienata mente feraris. Nanque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam diuino numine inuisi: neque bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi. Sed ex natura diuersa præmia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus, ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri in optima vrbe decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem: quæ multis laboribus, & periculis ceperamus: ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus: patriam maximam in terris, domum familiamque in patria clarissimam: præterea bonas artes, honestas diuitias, postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissimis beneficijs, non flagitium à te, neque malum facinus petimus, sed vti libertatem euersam restituas: quare patrata, profecto pergentes omneis fama virtutis tuæ volitabit. Nanque hac tempestate tametsi domi, militiæque præclara facinora egilli, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est. Si vero urbem amplissimo nomine, & maximo imperio propè iam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat, cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? Quod si tibi bona libido fuerit patriæ, parentibus gratificandi, posteroque tempore reip. restituta super omnes mortales gloria agnita, tuæque vnus mors vita clarior erit. Nam viuos interdum fortuna, sæpe inuidia fatigat. Vbi anima naturæ cessit, demptis obtrectatoribus, ipsa se virtus magis, magisque extollit. Quæ mihi vtilissima factu visa sunt, quæque tibi vsui fore credidi, quam paucissimi potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, vt quocunque modo ages, ea res tibi, Reique publicæ prospere veniat.

SCio ego) Hæc oratio ad C. Cæsar. senem ingenio se quidem & discrete composita est, sed cuius sit auctoris mihi non constat, cum vnde deprompta sit non habeat, & in præscriptione auctoris nulla fiat mentio. Verum vt Seneca dicit, ne te moueat dicentis auctoritas, sed quid dicatur attende. Scio ego. In re graui solemus pronomina exprimere, & ab ipsis ferè exordiri.

exordiri. V
quam ad
L. Cæsar
Etum est
tibus, vt
dignitate
lum). ex
piora qu
.i. animo
niebat. Q
ako. i. e.
se, hoc e
habuit v
cunque n
repugnan
per conio
te tua qu
Libertate
ror, & m
quod aut
men mul
cijs Cic.
voluit ob
ret hostib
vinceret
dem sup.
dicerem
nium Po
tem mod
nuis, de
bis sum
potestate
dicia in
ta sunt
cut antea
de factio
iubet. [i
.i. factum
factum e
xelis hor
na. Inso
tes. Ab
cio). i. m
de quib
Non. n.
stie qual
quoque
de more
per simili
uo non
est paren
dicimus
pinum e
quam fil
est illis
re sup. a
men. Pe
ta. [Q
inter ciu
sio & qu
lius hon
honore
& satis p
minus e
rep. quia
uitatem
spalata.
vindicat
ra retine
.i. multo
no oppo
constitu
rio cole
teribus.
mea. i. q
misceri.
cum no

exordiri. Vt imperatori qualis tunc fuerat C. Iulius Cæsar quam ad senium extremum non peruenerat. Pater autem eius L. Cæsar dictus est. Quia plerasque res. Hoc quoque à Sal. dictum est, sed profecto fortuna in omni re dominatur. Malis aribus, ut ambitione & largitione aut captione mala. [Post tuam dignitatem] .i. minoris facere quam tuam dignitatem. [Periculum] .i. experimentum. Quid .i. aliquid gloriæ ex fortuna, propterea quod prospere tibi omnia succedunt. [Maiorem animum] .i. animositatem. quod quidem C. Iulio Cæsari optime conueniebat. Quod prius egregium dictum & memoratu dignum. Ex alto .i. ex difficili aut quasi ex cælo. Statui admonendum sup. esse, hoc est admonere te. Ab inimicorum impetu, quos multos habuit ut ex eo constat quod ab eis occisus est. Quoque .i. quocunque modo. Est enim ablatiuus à quisque. [Aduersum] .i. tibi repugnantem, quis autem fuerit illi notum erat; nobis autem per coniecturam videtur Cn. Pompeius. Indigna cogitas virtute tua quia te non decet quidquam facere aut temere, aut iniquum. Libertatem restituit, id ut restituit dicit. [Inermis] .i. pacis amator, & minime infensus. [Ne inimici quidem queri] .i. conqueri, quod aut illi visum, aut ea tempestate sic fuit, postmodum tamen multos habuit qui aliter sentirent, inter quos etiam in officijs Cic. quàm quod tibi obesse, hoc est, quia tibi summo opere voluit obesse, cum tamen gener tuus esset. Ita lapsus est ut iaceret hostibus tela in manus, hoc est daret animum & arma, quibus vinceretur. Quibus .i. rebus ille .i. Pompeius turbauit temp. iisdem sup. rebus restitutum est tibi .i. debes restituere sup. eam, dicerem restituenda. Primum omnium ordo est. Primum omnium Pompeius tradidit paucis senatoribus, summam potestatem moderandi de vectigalibus .i. redditibus & pensionibus annuis, de sumptibus & supp. iudicij plebis Romanæ, cuius .i. plebis summa potestas erat ante .i. quæ plebs antea possidebat eam potestatem per tribunos suos moderandam. Neque reliquit iudicia in seruitute ijs legibus quas tradidit, tamen iudicia tradita sunt tribus ordinibus, senatorum, equitum & popularium, sicut antea sup. tradita fuerant, tamen illi iisdem factiosius .i. quia sunt de factione eius regunt, dant, adimunt, quæ sup. ipse Pompeius iubet. [Non faciunt] .i. audax aut temerarium, non probrum .i. factum in honestum, vnde dedecus nascitur, non flagitium, factum criminofum, flagris & flagitione dignum. Est ergo auxelus honesta. [In lingua] .i. in verbositate. [Forte] .i. casu & fortuna. Insolentes immodesti & immodici atque insolenter petulant res. Ab stirpe, ab origine, ab radice. [Tamq.] .i. & tam. [Supplicio] .i. in morte, partes suas .i. factiones suas. [Cum spe bona] .i. de quibus aut de quor. virtute futura concepta erat spes bona. Non .i. deo. patitur ut virtutem iam tum in eis dicat sicuti hostiæ quasi sacrificia dijs pro hostibus vincendis vota mactari, hoc quoque ad sacrificionem pertinet vocabulum: Mactant lectas de more bidentis. Et dicitur macta quasi magis aucta hostia. Sanè, quæ per similitudinem loquitur bene conformat adiectiuum substantiuo non viciniore, sed principaliori, quod præcedens est. Orbi hoc est parentibus priuati. Ac dicundo, antique dictum, nunc dicendo dicimus, verum tamen de iure dicundo satis tritum est. Euersum supinum est. Commutare volunt .i. malunt tibi contumelia fieri, quam sibi vitam seruare. Scilicet cur id faciunt, quia neque vita est illis tanta voluprati ut contumelia tibi illata, quanto magis re sup. accidit illis dignitas tua, q. d. maximo. Periculum .i. discrimen. Per te .i. per continuationem imperij, aut dictaturæ tibi data. [Quo] .i. quanto aut quo circa. Itaque sæpius in ciuitate .i. inter ciues aut à ciuib. facta, secessio .i. à patribus seorsum cessio & quasi sessio. Ius popul. i. vulgaris per tribunos plebis. Nul lius honestæ rei egens, non quia omnem habebat, sed quia sine honore sibi bene esse putabat. Satis sibi, quia contentus sorte sua & satis patriæ, quia strenuus in militia. Inertia, quia rem suam minus curabant & ditioribus ac diligentioribus vendebant. Cui rep. quia in manus tyranni temp. tradebant ob largitionem. Seruitutem, quia vni seruebant, ut Mario aut Syllæ & Cinna. Dispalata .i. dispersa, vagabunda. Expergiscantur, ad libertatem .i. vindicandam, quippe. hoc est quia certe. cum .i. ita sit quod cura retinendæ libertatis oriretur illis. s. ciuib. adhuc liberis, tum .i. multo magis cura seruitutis amittendæ orietur, his .i. sære alieno oppressis, & quasi in seruitutem redactis. Censeo enim sup. ut constitutas in colonijs .i. nouis habitacionibus ad terram imperio colendam & conseruandam. Hos permittos .i. nouos cum veteribus. Bonis negocijs, ut agricultura. Quo, hoc est ad quid res mea .i. quam suadeo. agetur, hoc est impelletur, omnia funditus misceri .i. à funda. Hanc seruitutem .i. ut mittantur in colonias cum nouis. Regnum, hoc est dominationem tyrannicam: Mul-

titudo ingens, hoc est si omnes beneficio vnus ciuitate donentur. Gratiam .i. fauorem, conciliet .i. comparet vsui, hoc est vilitati est, quia si bene cum rep. libera agitur, etiam singulis bene est. Auctores .i. approbatores. M. Lubio veruste, nunc M. Liuius dicitur trib. pl. Atque militia, legam malitia. Iuxta ac se, hoc est pariter, aut eodem modo ut de seipsis, quia cum ipsi essent mali de eo etiam male censebant. Solus rerum subaudi imperio, ferè tamen potior genituum rerum regit sine ablatiuo expresso. Nixi hoc est obnitentes. [Quo] .i. quo circa, q. d. ut exemplum ab eo capias. [Strenuo homini] q. d. nec tibi si strenuus eris. In promptu .i. facile, igitur vbi eos in ciuitatem adduxeris .i. ciuitate donaueris, aut ut ciues susceperis. Exercitatio .i. frequenter exerceas. Concordia subaudi, & ut studium pecuniæ. Mirabile dictum est quantum sibi obesse senserint Rom. pecuniam, & tamen quantum eam amauerint. Vnde Flacc. in epist. Et genus & formam regina pecunia donat. Et rursus: Hos solos animo sapere, & bene viuere quorum conspicitur nitidis fundata pecunia villis. Et Iuuen. Et si funesta pecunia templo nondum habitas, nondum nummorum creximus aras. [Magis aut minus mature] .i. citius aut ferius. tamen .i. nihilominus, licet ferius succumbat. Magna imperia amiserint, sicut Romani sua amiserunt, amissis prius bonis moribus. Vnde Iuuen. Prima peregrinos obscæna pecunia mores intulit, quæ .i. imperia ipsi inopes .i. dum adhuc erant inopes ceperant .i. vi occupauerant, per virtutem .i. bellicam hoc est per fortitudinem, & peritiam militarem, quamuis non sit vera, hoc est moralis virtus occupare aliena. [Bonus] .i. strenuus, deteriore .i. minus bonum, hoc est minus strenuum. Gloria vincit honorem, honestum est enim possidere multa & splendide vestiri, magnificas ædes habitare. Sed gloriosum est ea omnia contemnere. Vnde gloria videtur ad animum pertinere & spiritalia ac cælestia concernere, honor corpus & terrena. Et ita gloria maior est honore. Vnde dijs proprie debita, etiam angelorum decreto cantantium & dicentium. Gloria in excelsis Deo. Multi tamen mortales gloriam post honorem affectant. nam vbi magistratibus functi, & ita in honore habitus sunt ad triumphos anhelant, & ita gloria .i. cupiditas gloriæ vincit honorem, qui virtuti debetur, & ita magis per dominationem, & imperium quærunt gloriam quam per præclara facinora honorem, virtus amara. Vnde Ouid. Laudataque virtus crescit, & immensum gloria calcar habet. & Iuuen. Quis enim virtutem amplectitur vilam, Præmia si tollas? Ardua via, ut in litera Pyth. offendit Maro. In primis, ab initio. Quisquam iudicauerit, aut quidquam indicauerit. Regnum .i. occupare regnum. Non poenituit, quia iniqua non fuerunt. Iuxta .i. pariformiter. Nemo omnium gratuito malus est. Pulchra ratio ad tollenda præmia pecunia iniquis. Ceterum auaritia. Dire execratur auaritiam, quam & Sal. nimio odio persecutus est. Vastat .i. destruit penitus, vnde etiam Lacedæmonijs exitio fuit. Obstant, quia omnia penetrant munera, vnde fabula de Danae ab Ioue per imbric aureum corrupta exponitur ab Horatio de custodibus ab eo per munera corruptis. [Spoliata] .i. nomine bono pudicitia, quia sunt qui ob quæstum pudicitiam suam aut suorum prostituant. Decus .i. honorem aut honestationem. Cum factione nobilitatis, quia cum nobiles sint diuites nolunt diuitias relinquere, quo circa Saluator noster dixit per difficile esse diuitem saluum fieri. In procliu .i. facilia factu ut procliuia facilia sunt superatu. M. Bibuli fortitudo. Is collega erat Cæsaris, vnde in gratiam & assentionem eius hæc in eum dicit. Maximo dedecori, quia nihil in eo præclare gessit, sed penitus collegæ Cæsari cessit. An L. Domitij, qui ut vidimus ob seditionem postea occisus est. [Vana, mendax] Honestè nominari nequeunt, pudenda. M. Car. cuius in coniuratione Catil. punienda prælata est sententia Cæsaris sententiæ. Disciplina Græcorum, quia stoicæ disciplinæ studiosissimus. Loquitur autem de Catone minore. Nam maior diem obiuerat multo ante. [Nulla sunt] .i. non sunt. [Qui] .i. Græci tributarij facti amiserunt libertatem. [Reliqui] Nobiles. [Præter dictos] Superuacua onera, ut quæ sine iactura .i. sine damno iactari possent: vult ergo dicere frustra eos in senatu esse, cum nullam habeat virtutem. Salui parue, perstat in metaphora sumpta à nauibus. [Ætas ingenium adoleuit] .i. maturum factum est cum ætate. [Sed animum in literis] Sup. exercui. Cogitavi, quodnam firmius dicere quodque ut sit. Cogitavi & habui in laboribus quod erat firmius. [Multa legendo, atque audiendo] .i. à prudentibus. [Dum] .i. donec vera consilia, valuerit .i. approbata fuerit apud eos. Hoc autem prudenter dicit, ut consilijs suis fidem & auctoritatem pariat. [Vbicunque] .i. quocunque gratia, timor, voluptas.

luptas .i. libido corrumpere ea, paulò post sunt opes imminutæ. Post paulo. Salustius diceret post paulum, plures paulò post imminutæ opes, graphice commemorat decidisse paulatim imperium, vt auctum erat. Nam ceteris. Ceteris, inquit, sola vrbs defensanda est tendentibus ad gloriam omnia & gloria & libertas & res familiaris. [Agitat] Sup. se: aut agitat. i. viuit. [Calliditas] .i. astutia. [Defessio] .i. ad extremum vsque fessio, hoc est defatigatio. [De imperio] .i. defendendo, & augendo, aut vtri cedent. Quin .i. quo minus retinerent simul cum anima .i. vita tantisper dum viuerent, ea quæ ceperant virtute. Parata, gesta & acquisita. [Vna] .i. non diuisa diffensiones. [Consulebant] .i. proderant ac prospiciebant. [Factio] .i. murmuratio & ad bellum dispositio ob diffensionem. Est enim factio vbi quisque suo consilio suæque vtilitati innititur & ita consilia & facta sua seorsum facit. Patriæ .i. ad salutem Patriæ. Moderantur, imperantur, dominantur. Decernunt. i. iudicant & constituunt, non ex sententia sua, sed libidine factiosorum. Ita. i. secundum similitates, & arrogantias paucorum æstimant .i. censent bonum & malum. i. commodum & incommodum publicum. Sententia obscureior: ita vt non palam illis obsequerentur est tamen etiam in ipsis verbis obscureior sententia, augetur resp. [Gratia] .i. cum fauore omnium coæquari .i. coæquales fieri. Nam senatoribus & nobilibus omnia à maioribus parata & derelicta sunt: plebeis ab illis subtrahenda si coæquari velint. Sententia eorum à metu liberata, quia cum nihil habent nihil amittere timent, ita quisque erit sibi occulto. i. in secreto. Charior potentia .i. quam sit potentia alterius. Vbi quisque habet comparatiuum, sed cum eo non continue construendum, quia non dicitur quisque charior, sed quisque erit charior. [Libertas est optabilis iuxta] .i. pariformiter. Quod in certamine. Ordo est. Ipsi quasi victi, recipiunt in se per inertiam id quod dubium est quocumque accidat in certamine .i. si certent. Hoc est priusquam victi sunt, & dubitant an vinci debeant recipiunt in se iugum seu legem contententium tanquam vicerint. Igitur duabus rebus confirmari. i. stabiliri. Si numero auctius .i. si plures decernantur senatores. [Per tabellam] In qua puncta scribebantur, & ita maior numerus punctorum vincebat: nec sciebatur certus auctor sententiæ, quæ res odium demebat. [Obrentui] .i. ad obinendum. [Assuerunt] .i. auxilio fuerunt. [Distinuerunt] .i. diuisos tenuere. [Illi] .i. factiosi, in quorum sententiam vocalem cogebantur metu alij concedere. [Quoque] .i. & quomodo. [Primæ classis] .i. collectionis populi, qui (vt Lilius recitat)

in quinque classes distributus erat. [In quoque] .i. vno quoque. Generatim. i. in generali, quasi per genera describere. Hoc itinere, hac via & ratione procedendi. [Vt] .i. vtilitati. i. libertatem gloria claritatem habeo .i. reputo & censeo. Atque ego te oro, vt inferior, & horrore vt consultor & pro reip. salute admonitor. P. R. i. Populi R. Tabescere .i. lente consumi. [Curam] .i. sollicitudinem animi, hoc est vt dicunt remorsum conscientia. [Insomnijs] .i. per insomnia. i. per phantasmata somnium adimenta. Exercitus .i. fatigatus vexatus, aut sollicitatus .i. furibundus .i. quasi furij agitur. Atque amens seorsum à mente. i. rationis vsu positus, feratis. i. præceptis traharis more ferarum mente alienata. f. ab vsu rationis, vt dixi. Nanque & c. sanctissima est sententia & vel Paulo nostro digna. Ordo autem est, Nanque constat mihi pro vero .i. pro certo & indubitato vt est quod verum scitur. Vitam omnium mortalium inuisi. i. intrinsecus videri & inspicere (Est enim infinitiuus ab inuisor inuiseris. Vbi in non negat, sed potius auget) sup. à nomine, diuino, & neque bonum facinus. i. factum, neque malum facinus cuiusquam .i. cuiuscunque habentis, rationem haberi. i. reputari pro nihilo, quia dii iustis præmia & iniustis supplicia decernunt, vnde Aen. j. At sperare Deos memores sancti atque nefandi. [Tardius] Quia lente ad vindictam diuinam procedit ita. Sed inter ea conscientia punit iudice quo se nemo nocens absolvitur. O Cæsar. Callide inducit patriam dicentem quæ ipse vix dicere auderet; & est quædam species prosopopeia. Præterea bonas artes: repetere tradidimus. [Libertatem euersam] .i. per occupationem perpetuam dictaturæ. Aequalis est. i. æquanda non maior. [Ab occasu] .i. ab interitu. [Morbo] .i. vitio morum qui morbus animorum est, aut fato. i. dispositione superum. [Bona libido] .i. voluntas, sed notandum libidinem etiam in bonam partem accipi: dicitur autem nunc liber, olim lubet, & libido olim lubido. [Gratificandi] .i. faciendi rem gratam: Mors clarior vita, quia in morte cognoscitur per communem luctum virtus tua. Nam viuos quod in responsua Cic. in Salust. dictum est. [Ceterum] .i. sed quod reliquum est, aut vt ceteris omisissis mentem meam exponam, obsecror. i. in testimonium inuoco deos immortales. q. d. eos testes conscientia meæ facio, vt quocunque modo ages. i. siue vt consulo, siue aliter sentis: ea res eueniat prospere, tibi & reip. Prudenter videtur hic (quisque est) consultor ingressus qui animum suum in remp. ostendit, & Cæsari quæ sentit honeste suasit Verum: quia iam rerum poriebat Cæsar, etiam sibi prospexit. Nam iudicio eius omnia permittit.

F I N I S.

I

Abor
Abfo
Abft
Abfu
Ab re
Ab V
Acco
Acco
Accer
Accer
Accer
Accer
Accer
Accer
Accer
gen
nio
Accip
Acies
Acier
Actio
Acto
Actu
Accu
Accu
nis
ver
Ad c
Addi
Addi
Adm
uo
Adop
Ado
Ad p
Adru
Ad T
Adu
por
Adu
Ad Z
Acde
Aem
Aera
Aera
Aer
Aeth
Aete
Aeth
Aeth
Affi
Afric
Aga

INDEX ALTER EORVM,

QVAE AB INTERPRETIBVS

ANNOTATA SVNT.

Aborigines car. 6	Agere quot significata 77.102	Aspar 108	Caius Memmius 58	Clientela 91
Aboluere 51	Agere cum aliquo 58	Astutiae vnde 15	Caius Marius primus le	Coalescere 6
Abtracta inium 116	Agere cum populo 27	Attende regulam 32	gionem instituit 91	Coenatus 107
Abstrudum car. 4	Agger 87	Auaritia 10	Calpurnius Bestia con-	Cognomen, & agno-
Ab tergo 104	Ager Picenus 15.22	Auarus vnde 7	tra Iugurtham 40	men 44
Ab Utica 106	Ager Pistoriensis 33	Aucto 22	Camera 32	Cogo 64
Accedo 101	Agi cum populo 27	Aulea 152	Canere 15	Cohors 33.68.72
Accedere 45	Agmen 72.77	Aulus 77	Cannensis clades 42	Cohortes expeclitae 72
Accersiri. Vide an sit	Aggredior 58	Aurispex 144	Candidati 59.143	Cohortes auxiliariz
Accerfi 109	Agrippae verba 60	Auspicia piacularia 81	Capite census 95	car. 95
Accerfo 60	Ala 76	Auspicia pestifera ibi.	Capite censi ibi.	Collega 21
Accersor 109	Albinus contra Iugur-	Auspiciam 144	Capitoli pflagratio 25	Colonia 13.69
Aceruus 130	tham 41	Auspicio 144	Capfa vrbs ab Hercule	Coloniz 14
Acer ingenio, Acris inge-	Algor 5	Auspicio ibi.	condita 96	Coloni 126
genij, & Acric inge-	Alius de duobus 32	Auxes 144	Careo odio 115	Columniz 13.69
nio 44	Altum 46	Auxilia 45	Carprim 2	Commeatus 58.88
Accipio 10	Ambire 2.31.37	Auxiliarij equites 77	Carthago condita ib.	Cominus 36
Acies 73	Ambitio 154	Balitarij 106	Carthaginiensium, &	Comitium 15
Acierum ordo ibid.	Ambitiosa verba 83	Bella Punica 42	Cyrenensium de impe-	Comitia 59.67
Actio quid 63	Amicitia 45.60	Belli 70	rij finibus disceptatio	Commoratio 48
Actor ibidem	Amilcar 87	Bellum 44.119	car. 88	Comonefacio te hu-
Actus 77	Amoenum 8	Bellum ciuile 5	Castellani 98	ius rei 74
Accusatiuus in eis 3	Amplitulo 45	Bellum inteltinum 6	Castra 102	Componere 73
Accusationis, Defensio-	Annales 37	Beneficia debita 47	Carabathmos 55	Concessio 30
nis, & Absolutionis	Anceps 15	Beneficia gratuita ibi.	Catilinae oratio ad mi-	Conceptio 51
verba in quo casu 26	Annibal 41	Bis die non onerandum	lites 11.33	Concio 45.59
Ad capsam 98	Animales hostiae 80	esse ventrem 152	Catonis, & Caesaris co-	Conclusio 48
Addicere 16	Appello, prouoco 138	Bocchi ad Syllam ora-	paratio 32	Condonare scelus 58
Addicti 15	Apostrophe 50	tio 105.108	Cato Stoicus 47	Conduplicatio 48
Admonco cum geniti-	Appulit 58	Bocchus rex 53.85	Causa alterius secessio-	Confidentia 152
uo 100	Appullus ib.	Bocchus Iugurthae iun-	nis 60	Confirmatio 47
Adoptio 45	Aquila 37	gitur 89	Causam dicere 115	Confutatio ibi.
Adorior 59	Arbitri 14	Bocchus Syllae respon-	Cedere 75	Cogruitas in repathos
Ad populum ferre 67	Arcesso 64	det 105	Celare 7	mouet 50
Adrumetum 53	Arctare 92	Bombardae 78.79	Censum quis primis in	Conquestio 49
Ad Thalam 87	Arduum 45	Bomilcar 65	stituit 87	Consilium desiderat fa-
Aduerbia loci, & tem-	Arx Philaenorum 54.	Bomilcar, & Nabdalsa,	Centurio 67.99	atum, & econtra 1
poris 22	Argumentis couicti car-	Iugurthae infidias ten-	Centuriz 67	Conspiratio 137
Aduerbia loci 104	te 31	dunt 84.85	Centuria 99	Consuetudo 143
Ad Zamam 80	Argumentum a possi-	Bona animi, corporis,	Cerno 135	Consul 124
Aedes 124	bili 47	& fortunae 36	Certus 82	Consul quot fasces ha-
Aemilius Scaur⁹ 51.53	Aries 87.88	Bonorum genera car-	Cethegi mors 22	bet, & quot praetor
Aerarium 60.135	Aricetes 87	te 36.91	Cicero Arpinas 15	car. 37
Aerarij 135	Aristonicus 151	Bonus 75	Cimbri 36	Consulare 21
Aerumnæ 47	Arrogatio 46	Breuitas apta, & venu-	Cimbrorum caedes ibi.	Consultor 82.95
Aethiops 55	Artes 2.37	sta 20.47.52	Cinna 128	Consultor cum scemini
Aeternum 37	Aruspex 81	Byrsa 53	Circunuenire 27	no 82
Aethiopes 53.55	Aruspices ib.	Ceteri aduerb. car-	Circiter 107	Consultus 95
Aethos 58	Asciscere 15	te 96	Cirtha oppidum 54	Consules, & proconsu-
Afficio 83	Assentior 30	Caij Caesaris oratio	Ciuem Romanum vir-	les 71
Africae descriptio 52	Assentor ib.	car. 27	gis caedi, & capite ple-	Contagio 10
Agafones 22	Assideo cum acusatiuo	Caij Gracchi hist. 51	cti, lege cautum est	Contagium ibi.
	car. 47	Caij Gracchi mors ib.	car. 27	Contages ibi.
		Caius Bebius 65	Ciuitas 20	Contentio 60
		Caius Fannius 51	Ciuis pro conciuis 119	Contubernium 81.82
		Caius Licinius, & L. Al-	Clades 59	Conturbare rem 88
		bini⁹ primitrib. pl. 61	Clients 20.85	Contra grammaticor⁹
			Clientes 15.25.91	regulam 152

I N D E X.

Conuenire	90	Domus	11	Fides	86	car.	ibi.	Iugurtha capitur	48
Conuiuia	10	Domus regia	95	Fides Punica	108	Humile	75	Iugurthæ dolus	46
Copia	33	Dux sententiæ	25	Filij familias, & familia	25.137	Hyberna	82	Iugurthæ exitus	110
Copiz	10	Duo hostiarum genera	81	rum	25.137	Acclator	79	Iumentum	71
Cornelia mater Gracchorum	70	Duplex ocium	37	Firmus	82	Iampridem	13.33.	Iurgia	7
Cornicines	99	Dupondius	15	Flagitium	11.13.15.	122.123		Iusta in plurali tatum.	
Corona muralis	7	Duum	76	Florentia	15	Id locorum	87	car.	46.47
Craffari	36.81	Dux	100	Focus	148	Ignauia	14.71.	Iustitia	45
Credere	106	Dyrrhachium	113	Fœdera	50	Ignarus	91	Ius	12
Crimen læsæ maiestatis	63	Ffœta	32	Fore	146	Illecebræ	11	Ius, & fas	ib.
Croto, seu Croton	24	Egeo consilij	27	Formidolosus	30	Immortalia	37	Ius gentium	56.64
Cum	56	Elephantus	75	Fornix	32	Impendeo	20	Iuuenta	9
Cupiditas	70	Elephantum	74	Fors	38	Imperium	37	Iuuentas	ib.
Cupido	38	Elixum	91.72	Fortitudo	45.92	Imperia	ib.	Iuuentus	ib.
Cupido, & ira male confulunt	81	Emeriti	91	Fortuna	9	Imperfonale cum ablatiuo	131	Iuuenalis	8
Custodiæ	25	Eminentiffima Sal. laus		Forum rerum venaliu.		Impius	27	Acedæmonij	4
Cyrenæ	56	inter historicos latinus	1	Fraus	73	Importunus	37	Languidum	77
Cyros	3	Eminus	36	Fretum	55	Importunum	ib.	Lar.	15
Abar	108	Enixus	85	Fruor	3	Improbus	83	Largitio	106
Damasippus	27	Eodem	26	Fruor	1	Impune	146	Latro	83
Dare fidem	81	Equidem	32.33	Fulua	15	Immunitas	151	Latrones	15
Debita, & gratuita beneficia	47	Equites auxiliarij	83	Fuluij Flacci mors	51	Inadua	5	Latrocinium	141
Decedo	59	Erebennos	145	Funda	72	Incesso	9	Laus historiæ, & diffcultas	1
Decem prætores	64	Erumnæ	47	Fundare.	146	Incipitur	87	Legatus	67
Decem tribuni	ib.	Esse in manu	ib.	Funditores	72	Incolumis	48	Leges duodecim tabularum	146
Decernere	91	Et inter diuersos casus	104	Gabinus	22	Incumbo	134	larum	146
Decius Brutus	22	car.	76	Gallorum laus	109	Indemnatus	28	Legio	15.67.73
Declamatio	142	Euado	76	Gancæ	10.12	Index	85.134	Legio quot milites contineret	41
Decoctor	122	Euadere	ib.	Ganeum	11.12	Indicium	26	Lentuli ad Cautinam literæ	25
Decurio	74	Euentus	10	Gauda	82	Indies	117	Lepos	15
Dedere	62	Euerto	145	Gerundium	93	Industria	45.9	Leptis	89
Deficio	81	Euocati milites	34	Getuli	53	Induciæ	89	Leptitani	88
Deligere	10	Ex	120	Glandes plumbeæ	72	Inertia	31.36	Leuitas	133
Delecti	ib.	Ex avaritia discordia oritur	7	Glans	78	Inferre signa	78	Lex ambitus	13
Delubra	12	Exaudio	135	Glauca cædes	130	Infestus	146	Lex Plautia	17
Democratia	6	Excedo	10	Gloria	37.44	Ingenuus	35	Lex Porcia	27
Demonstratiuum genus	91	Exclamatio	48	Gracchanicæ leges	51	Ignauia	37	Lex quid	54.145
Demum	1	Ex copia consilium capere	77	Gracchi mors	64	Iniuriæ loquum dare.	car	Lex Satyra	59
Denique	147	Excubiæ	71	Græci eloquentes	32	te	49	Lex Sempronij	61
Deponentia verba	10	Excubiz	71	Grassari	37.81	Innoxius	22	Lex	92.65
Deprecari	107	Erigere poenas	82.83	Gratia	48	Inquinus	15	Liberi	44.51
Deprecati	106	Ex inopia consilium capere	77	Gratiam facere	30	Inquilinus	14	Liberos in numero plurali pro vnicio filio.	45
Desidia	2.32	Exoro	135	Gratuitas	133	Insignia Romanorum.	30	Libido	5.9.15.27.70
Despicere	151	Expectare	50	Gregarij milites	22.	car.	2	Libido bona	5
Detestatio	10	Expectare	ibi.	Gregarij miles	35.67	Infolens	15	Libs	55.98
Dico causam	85	Expectata	103	Habere	37	Insolentia	6	Libya	ib.
Dictator	124	Expediti manipuli	103	Habiturum	109	Infomonia primæ declinationis	15	Libya fertilitas	53
Dictatura Syllæ	149	Exper cum ablatiuo	21	Haruga	81	Instrumenta luxuriæ.	7	Libyes	55
Dicundo	153	car.	40	Hecatomben	7	ibidem		Lybis	97
Dies fœminini generis.	27	Extremum	81	Hercules plures	98	Intempesta nox.	car.	Licentiam in bonam partem	106
Dignitas	45	Exta	81	Herculis mors	55	te	15.77	Lictores	37.46
Dimittere	ib.	Faber Fortunæ	car.	Herebus	89	Integrum	108	Lixa	72
Discordia	3	Facetiz	151	Hic, & hoc vulgus	90	Intentus aliquo negotio	4	Lixæ	ib.
Discordia ciuilis	5	Facies	12.18.41	Hic	147	Intentum	77	Loci syllabica adiectio.	54.104
Discordia ex avaritia oritur	7	Facinus	4.21.15.18.	Hippon	53.54	Interpellare	53	Locus præceps	97
Differo	60	Factio	62	Historia	37	Interrex	150	Locutio historicorum.	36
Difertus	ib.	Factiones	32	Historiæ commoda	40	Incestabilis	83	car.	36
Dissimulator	5	Factiosus	13.58	Historiæ definitio	37	Incestatus	ib.	Locutus medius	49
Dissimulo	6	Factum	18	Histriones	91	Inuidia	90	Lubricus	98
Dissimulare	15	Falcarij	126	Homines noui	37	Inuidiam gloria superari	46	Lucij Syllæ mores	100
Dissolutio	49	Falces	117	Homines ex anima, & corpore constare	37	Loca	100	Lucius Belliger	105
Diu. Noctu	85	Falsus	7	Homo	45	Locundus	8	Lucius Catilina	6
Diuitiarum contemptus.	152	Familia	48	Homo præposterus	90	locus	20	Lucius Opimius	51
car.	108	Familias filij	25.137	Homo præceps	98	Ita vtilis	34	Lucius Sylla primus dictator	5
Doleo cum accusatiuo.	56	Fas, & Ius	12	Hortor	74	Ire pedibus in sententiam	51	Lucius Tarquinius	25
Dolo	56	Falces	21	Hortor pictura bell.	106	Iri	14	Lucullus contra Mithridatem, & Tigranem,	31
Dolus	ib.	Ferentarij	35.36.73	car.	106	Iubere	91	car.	31
Domi	9	Feriz	143	Hortor	77	Iucundum	8	Lucullus contra Tigranem	7
Domitius	151	Ferox	77	Hostiz animales	81	Iudicare hostem	22	Ludus	
		Festus	ib.	Hostiz.	ib.	Iugum	69		
		Fesulæ oppidum	15	Hostiarum genera duo.					
		Fesulas	22.25						

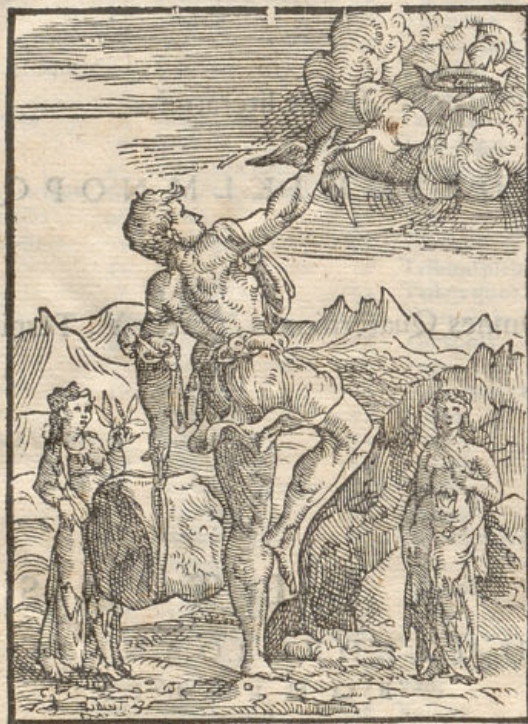
Series literarum.

* A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V.

Omnes Quaterniones, præter V, Ternio.

V E N E T I I S,
A P V D H A E R E D E S I O A N N I S M A R I A E
B O N E L L I.

M. D. LXXIII.

ΘΕΟΥ ΣΥΜΠΑΡΟΝΤΟΣ.

